

શેઠ દ.યા આણંદ

આ અંકનો વંચારો

ગુજરાત :

આશ્વિન ૧૯૭૬ થી ફાલ્ગુન ૧૯૮૦ મુધીના

પુસ્તક ચોથાની અનુક્રમણિકા

તંત્રી

સાહિત્યમંદ્ર તરફથી

રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ મુનશી,
મેડેરેટ.

પ્રકાશક:

ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ

૫૩, મેડાન સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

ઝાડીસ:

“ગુજરાત” કાર્યાલય,

૨૨ બેકહર્ડિસ લેન, મેડાન સ્ટ્રીટ,

કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

ગુજરાત

આશ્વિન ૧૯૭૯ થી ફાલ્ગુન ૧૯૮૦ સુધીના

પુસ્તક ચોથાની અનુક્રમણિકા

તંત્રી.

સાહિત્યમંદ્ર તરફથી

રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ મુનશી,
એડિટર.

પ્રકાશક

ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ

૫૩, મેડોન સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

એડિસ:

“ગુજરાત” કાર્યાલય,

૨૨ બેકહાઉસ લેન, મેડોન સ્ટ્રીટ,

કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

વિષયોની અનુક્રમણિકા

વિષય	લેખક	પ્રકાર	માસ	પૃષ્ઠ
અધ:પાત	રા. પ્રાણલાલ કીરપારામ દેશાધ	વાર્તા	કાર્તિક	૧૪૧
અમે તો આખરે મળશું	સ્વ. કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર	કાવ્ય	"	૧૧૬
આસકની આશુજી	રા. હરગોવિંદ પ્રેમશંકર કવિ	"	માઘ	૪૨૬
દૃષ્ટીથી એક પત્ર	સૌ. બહેન લીલાવતી	વર્ણન	કાર્તિક	૭૧
ઈંદુ	રા. ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા	કાવ્ય	માઘ	૪૦૫
હીડી મધ	" શાંતિનાથ કૃપાશંકર મહેતા	વાર્તા	કાર્તિક	૮૪
હિપતંત્રીની આળસીમાંથી	પ્રાસંગિક	"	૧૯૩
એ શું હતું ?	" મન્ન-ફકીર	રમુજ સ્કેચ	"	૧૪૭
" "	"	"	માર્ગશીર્ષ	૨૧૮
એક ઐતિહાસિકૃત્ય	" મુનિકુમાર મલિયંકર ભટ્ટ	"	પૌષ	૩૪૮
એક પ્રવાસ	" કનૈયાલાલ મણેકલાલ મુનશી	વર્ણન	આશ્વિન	૨૭
કન્યાની શોધ	સૌ. સરોજિની મહેત	વાર્તા	પૌષ	૩૪૦
કાંતને	રા. શંભુપ્રસાદ	કાવ્ય	આશ્વિન	૪૨
"કાંત" ને	સ્વ. કલાપી	પત્ર	કાર્તિક	૬૬
કાંતને સંબોધન	રા. અમૃતલાલ કુંવરજી વૈદ્ય	કાવ્ય	માર્ગશીર્ષ	૨૫૩
કાંતવીરની ગજવાની- માહિમતી	" કનૈયાલાલ મણેકલાલ મુનશી	કાંતકાસ	પૌષ	૩૧૪
કુદરતનાં આલુકાં	" લલિત	કાવ્ય	કાર્તિક	૧૦૯
કુસુમકલિકા એક	" નાયુભાઈ દયાળજી પટેલ	"	પૌષ	૩૩૯
અરતો તારો	" દેશળજી પરમાર	"	આશ્વિન	૨૪
ગયા વરસનું સાહિત્ય	" વિજયરાય કલ્યાણરાય	સાહિત્ય	ફાલ્ગુન	૪૯૫
ગુર્જર કલકત્તાનો જીવન- વિકાસ	" કાંતિલાલ મુખરજી	"	પૌષ	૨૯૫
આરુહતા	" રમણલાલ કનૈયાલાલ ચાગિક	વાર્તા	ફાલ્ગુન	૫૧૧
જનોાઈનાં જાડુ	" દેવેન્દ્ર રણછોડરાય મજમુદાર	રમુજ સ્કેચ	કાર્તિક	૧૦૧
તંત્રીચાનેથી	તંત્રીલેખ	આશ્વિન	૬૦
"	"	માર્ગશીર્ષ	૨૫૬
"	"	પૌષ	૩૬૬
"	"	માઘ	૪૧૦
"	"	ફાલ્ગુન	૫૩૪
નવ વર્ષ	રા. કાશ્મલન	કાવ્ય	કાર્તિક	૬૭

विषय	लेखक	प्रकार	भास	पृष्ठ
ननु साहित्य	विजयराय कल्याणराय	साहित्य	आश्विन	४७
"	शंकरप्रसाद जमनाल राय	"	मार्गशीर्ष	२५४
"	विजयराय कल्याणराय	"	पौष	३५७
"	शंकरप्रसाद जमनाल राय	"	श्रावण	५२६
परशुरामविजय	मनहरराम हरिहरराम महेता	नाटक	कार्तिक	८२
परिवर्जन	जलवंतराय कल्याणराय हांडे	काव्य	"	१४६
पेरीसथी पत्र	मै. जेहेन बीवावनी	वर्णन	पौष	३०३
प्यार	श. दधीच	साहित्य	आश्विन	२६
प्रायश्चित्त	ज्येष्ठ जलद्वीरे तारपोरवाला	पार्श्व	माघ	४४५
प्रेमपुं वृंदावन	हरगोविंद प्रेमसंकर कवि	काव्य	पौष	३४७
पारतपर्वना दलदलसभा	कुमोराकर देवजराय साळी	साहित्य	श्रावण	४७८
प्राचीनरुं स्थान				
अमर-मुंनर	जयंत राय परजनियासी	काव्य	"	४१६
भन	श. अनुपम नानावाळ कवि	काव्य	माघ	४२५
भासली	मै. जेहेन बीवावनी	नाटक	कार्तिक	११७
भास पति प्रभु के पथर	श. हरना	पार्श्व	माघ	४१७
भासं लभ	"	"	कार्तिक	१३७
भासं ननु पेरे पार	नानावाळ हलपतराम कवि	काव्य	"	१४४
भासनी भंरुनि	रमेश रयनाथ घारेभाज	चरित्रास	माघ	३६८
भासा वाना	भाससंकर दाकाभास त्रिवेदी	नाटक	मार्गशीर्ष	२४४
"	"	"	पौष	३२७
"	"	"	माघ	४११
राजभिराज	कनैयासाल माधुकपाल मुनशी	पार्श्व	आश्विन	१२
"	"	"	कार्तिक	११०
"	"	"	मार्गशीर्ष	२२६
"	"	"	पौष	३१६
"	"	"	माघ	४२७
"	"	"	श्रावण	५०४
रमसरुनिना दर्शन	भंजुनाथ जमनाल राय	काव्य	पौष	३५६
राधाराधु	धूमकेतु	पार्श्व	माघ	३८६
रांनथी पत्र	मै. जेहेन बीवावनी	वर्णन	"	४०७
" (भीष्म)	"	"	श्रावण	४८६
विद्वानो सतेज	श. धनसुभाष कृष्णदास महेता	काव्य	"	५०३
विपिनी अपूर्वता	हरिनाथ मुवठ मणीआर	पार्श्व	"	४२६

લેખક	વિષય	પ્રકાર	માસ	પૃષ્ઠ
મંજુલાલ જમનારામ દવે	રસસંસ્કૃતિનાં દર્શન	કાવ્ય	પૌષ	૩૫૬
મસ્ત-કૃષ્ણ	એ શું હતું ?	રમુછ રોક્ય	કાર્તિક	૧૪૭
"	"	"	માર્ગશીર્ષ	૨૧૮
મુનિકુમાર મણિશંકર ભટ્ટ	એક ઐતિહાસિક મૃત્યુ	"	પૌષ	૩૪૮
રમણલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક	ચારુલતા	વાર્તા	ફાલ્ગુન	૫૧૧
રમેશ રમનાથ ધારેખાન	મીસરની સંસ્કૃતિ	ઇતિહાસ	"	"
રસવિહારી	રમેહદીનતા	કાવ્ય	પૌષ	"
લલિત	કુદરતનાં બાણકાં	"	કાર્તિક	"
લીલાવતી	દુરલીથી એક પત્ર	વર્ણન	"	"
"	પેરીસથી પત્ર	"	પૌષ	૩૦૩
"	માલતી	નાટક	કાર્તિક	૧૧૭
"	લંડનથી પત્ર	વર્ણન	માઘ	૪૦૭
"	" (બીજો)	"	ફાલ્ગુન	૪૮૯
"	સ્વીટ્ઝરલંડથી પત્ર	"	માર્ગશીર્ષ	૨૨૯
વિજયરાય કદ્યાણુરાય	નવું સાહિત્ય	સાહિત્ય	આશ્વિન	૪૭
"	"	"	પૌષ	૩૫૯
"	ગયા વરમનું સાહિત્ય	"	ફાલ્ગુન	૪૯૫
શંકરપ્રસાદ જગનલાલ શવળ	નવું સાહિત્ય	"	માર્ગશીર્ષ	૨૫૪
"	"	"	ફાલ્ગુન	૫૨૯
શંભુપ્રસાદ	કાંતને	કાવ્ય	આશ્વિન	૪૨
શાંતિનાથ કૃપાશંકર મહેતા	હિંદી મઠ	વાર્તા	કાર્તિક	૮
સરોજિની મહેતા	કન્યાની શોધ	"	પૌષ	૩૪૧
હરગોવિંદ પ્રેમશંકર કવિ	આશકની આટલછ	કાવ્ય	માઘ	૪૨૧
"	પ્રેમનું વંદન	"	પૌષ	૩૪૧
હરિલાલ મુલછ મણીઆર	વિધિની અપૂર્ણતા	વાર્તા	ફાલ્ગુન	૫૨
હીરણુ	સાથી મળશે ?	વાર્તા	"	૫૨

ચિત્રકારોની અનુક્રમણિકા

૨૧. મોરખનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ

અભિનંદન
લખા છે ચૂલું કરવા ગદા ખારી
કેમ કોણાદલ કરી રહ્યાં પખીઓ
કામ ખારે નથી અભે કે સમનુ

કર્તાક
"
"
"

૨૨. ભાદાલાલ વ્યંખારાંકર જોશી

તું દિગ્મંદ બની ગયો

"

૨૩. કાત્રાય સી જોગસેકર

ત્રિસતી મૂર્તિ ખડી થઈ જાય છે
આપ પોડે અને જુરીના મુદરથો

"
માગેશીર્

શ્રીમાન પુરુષોત્તમ

માખી ધારું કે હું સુખી નથી ?
રમેશ અને નદનપ્રસાદ
પુરાણી થઈ આપની સિલા પર બેઠા
આસ્થતા હાથ કાલ રાત્રે રડી

કર્તાક
"
કાંચુન
"

૨૪. સચિરાંકર શિવરાંકર પડિત

એનિદા અપારે ?

માધ

૨૫. મુન્દરરાવ મારકર

વાળા એકલી જાય છે
તરક નામ બોલતાં હું કંપુ હું
જાએ એને તમારાથી ભેગા નહીં
ન હરે નાગલજ ને મારો ..

માગેશીર્
પેણ
આપ
કાંચુન

૨૬. મુશીલ

પોદ વગી ભલામ કરવા મેલે

માગેશીર્

રા. હુગિલાલ પ્રેમજી ત્રવેદી

મંગળદેરાતું કામ આરંભ્યું
મારી પછું કુટિમાં નાળીઓનો આ હલ્લો શો ?
રમાકાંતને ખભે માથુ મુકી રહી પડી

કાર્તિક
માધ
હાલુન

પ્રકીર્ણ ચિત્રા

રત્નમહાલયના સ્તંભો
કાક નમી રહ્યો
વીસુવીઅસ સજ્જાની અખંડ બળતી વેદી
કેનોવાની એક પરમ સુંદર શિલ્પકૃતિ
એપોલો બેલ્વેડીઅર
કાક નાળી તલવાર આડી રાખી ઉભો રહ્યો
તે પત્રવાર મુગી રહી
લ્યુસન
પેરીસનું લગ્ન એપેરા હાઉસ
દેવાની આંખે અંધારાં આંખાં
મંગરીતું મુખ તેજસ્વી થતું બોલું
વેસ્ટગીન્ડર બ્રીજ
પ્રેમકુંવર ખંચાકને ઉભી

આશ્વિન
કાર્તિક
"
"
"
માર્ગશીર્ષ
પૌષ
"
માધ
"
હાલુન

આ “ગુજરાતનો વધારો” ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભાર્થકર પ્રભુરામ બટ્ટે “ધી સાહિત્ય પ્રેસ”માં નં. ૨૨, બેંગ્લોકેસ લેન, કેપ્ટ મધ્યે છાપ્યું અને નં. ૫૩, મેડોન સ્ટ્રીટમાં આરેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી વિજયરાય કલ્યાણરાયે મુદ્રિત કર્યું.

સોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના હાગીનાના

વેપારીઓ

એમ. નેધાભાઈની કું. ઝવેરીઓ.

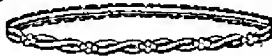
કેશવ

કાલભાટેવી

પોસ્ટ ઓફીસની

બાલુમાં, મુંબાઈ નં. ૨.

ટેલીફોન નં. ૧૮૧૫.

જિલ્લા બહારગામના ઓફિસ વી. પી. ધી શેકલવામાં આવે છે.

બાનુઓની ખુબસુરતી શામાં છે ?

આ તમારા માથાના
બાલ કે જે બાનો તમારી
સુંદરતાનો એક નમુનો છે
તે તમારી સુંદરતા
વધારવા માટે દુબ્બા હેર
એકાદ છે અને તે આજે
વરતોળી સાખીત થયું
છે કે વનસ્પતીઓ તથા
કંઠા કુલેના સુગંધથી
ખનારવામાં આવ્યું છે.

દુનીયા હિર ઓફિસ
માથામાં નાખવાથી બા-
લોનો વધારો કરી ખરી
જતા બાનોને અટકાવે છે,
તે બોરો દુર કરે છે. અને
ખાસ કરી વિદ્યાર્થીઓના
થાકિયા મગજને શાત
કરે છે અને કુમાળ બાળ-
કોને હોસે વાપરે છે મારે
આજેજ તમે પણ એક
બાલથી મગારી ખાતરી
કરશો, તેથી દરેકમાં એજ
તેજ વાપરશો.

એકલા બનાવનાર:- ડૉ. એસ. પદ્મજીવાલા, બાલપાયા લેન, મુંબાઈ નં. ૩.
મહાત્મા નેલન્ડ-શ્યામ એન્ડ ઈ. બર રોડ,

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ આશ્વિન ૧૯૭૬ની અનુક્રમણિકા અંક ૧

મુખ્ય ચિત્રો

મુખપૃષ્ઠ

કુટુંબકાલયના સ્તંભો:

ગુર્જર સ્થાપત્યનો સુંદર નમુનો

કાંક નમી રમ્મો:

સ્થાપિતકૃતિનું સરસ દર્શન

લેખો

નિહપુરનું કુટુંબકાલય:

૨૧. ભરતરામ બાનુમુખરામ મહેતા ૩
પ્રાચીન સ્થાપત્યનું રસિક વર્ણન

રાતધિરાજ:

૨૨. કનૈયાલાલ માણેકલાલ પુતરી ૧૨
પુરુષને વધ કરવાની વિદ્યાનો પાઠ

ખરતો તારો:

૨૩. દેશજીવ પરમાર ૨૪
એક બાવવાની કાવ્ય

પ્રાસ:

૨૪. દાધીય ૨૬

એક પ્રવાસ:

૨૫. કનૈયાલાલ માણેકલાલ પુતરી ૨૭
પ્રવાસ—પ્રમોદનું મનોરંજક વર્ણન

કાંતનો

૨૬. શાંભુપ્રસાદ ૪૨

શાન્તી મનલાલ કાલિદાસ:

૨૭. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ ૪૩
એક ભણીતા પદિનું છત્રનવિત્ર

નવું સાહિત્ય:

૨૮. વિજયરાય કલ્યાણરાય ૪૭
'ઉત્તરી ભુવાની'નું અવલોકન

તપોસ્થાનેથી:

૧૦

આ "ગુજરાત" માસિક ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ આરે જામનગર પ્રમુખામ
બંદે સાહિત્ય પ્રેરણા નં. ૨૨, બેકડાડસ બેન, મેટાજ રોડ, કોટ, મુંગાલ મધ્યે ધાપુ
અને નં. ૫૩, મેટાજ રોડમાં આવેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ
નરસી વિજયરાય કલ્યાણરાય પ્રકટ કર્યું.

જાવાજમ ૨. ૮: રેવાવર ૨. ૧૦. પુસ્તક નકલનો ફોપીઆ એક.

દીવાળીનો ખાસ અંક: કાર્તિક ૧૯૮૦

રસાત્મક

સાહિત્ય

અતિ રમ્ય

ચિત્રો

લેખકોની કનિષ્ઠાનાં અનેક

આકર્ષણો આપવા મા

આશી. તમારો આકર્ષ

કમ છતાં જો મોકલો.

દીવાળીને મંગલ આવ-

ગરે બહાર પડનાર આ

અંક માં આપણા મનોતમ

કલાકારો તથા પ્રમિદ્ધ

‘કાંત’ નો રચ. કૃષ્ણ પી. ગુપ્તાના આત્મક ઇતિહાસ હૃદયના ઉદ્ઘાર ક્રોડનો
રા. ‘કાંત’ પર લખાયેલો એક પત્ર-રા. ગોવિંદકરની સુશોભિત
રંગીન બોર્ડર સાથે.

હૃદયીથી એક પત્ર: સૌ. બહેન દીકાવતી. યુરપની પ્રમાણે દરમિયાન
એક મિત્ર પર લખાયેલો પત્ર, જેમાં હૃદયીના કલા ને કલિદાસ વીશે
સુદર વર્ણન કર્યું છે. આરંભક ખાસ ચિત્રો સહિત.

પરમુરમ-વિષય: રા. મનુરમ હરિહરમ મહેતા. શ્રેષ્ઠ જાગૃતીના
પરાક્રમ આલેખક એક નાનું નાટક. ચિત્રકાર: રા. ગોવિંદકરના પહેલ.

અંક-પાઠ: રા. પ્રાણાસ કીરપારમ દેસાઈ. સુરમિત દુઝીયાતો. ચિત્રકાર રા. જોશી.

એ શું હતું? રા. મરુ-કૃષ્ણ જેમાં જગનના અનેક વિચિત્ર રહસ્યોમાના
એકનો બેઠ લેખક પેલીની રમુજ રીતે ઉઠાવે છે. ચિત્રકાર. રા.
સુશીલ.

કન્યાની શોધ. સૌ. સરોજિની જાહેરા. શિક્ષિત કન્યા માટેના એક જુદાજુદા
વિશેષ કેમ રજો છે તેનો મરમ સેલીઆ ચીતાર આપતી વાતો.
ચિત્રકાર રા. દત્તાત્રેય

ખાસની: સૌ. બહેન દીકાવતી. આ અનેક સામાજિક નાટિકામાં માવતી
ને ઉમ આતમનું કલ્પન કરાવે છે તેને સફ કાંઈ અપૂર્વ તરીકે
સીકારે—એ લખિત ચિત્રો.

પરિવ્યવસ્થા: રા. બલવંતરાય કલ્યાણરાય કાંકોરની પરિચિત દમનું અર્પવાણી કાવ્ય.

શોજકાર સાહેબ: રા. રમેશલાલ માણેકલાલ મુનશી. કાવ્ય ને વ્યવસ્થાના એક
રંગભૂમિનાં હાસ્યરસિક સમગ્ર ચિત્ર. ચિત્રકાર: રા. મનમોહન.

જાનુ' પેલે પાર: રા. નાનાલાલ દલપતરામ કવિની લાક્ષણિક શૈલીનું સુમધુર ગીત.
ચિત્રકાર: રા. સહય.

મારું લગ્ન: રા. 'દેવના' લગ્ન પીરો ઘણીવાર ઘણું લખાયું છે પણ રા.
ગોરકાકરને દાણે સચિત્ર બનેલો આ સમુદાય સ્વેચ્છા લુહર
દર્શન કરાવશે.

કુદરતનાં બાણાં: રા. લલિત. મદુ બાળો ગુંગળું સુમધુર કાવ્ય.

આ શીવશ્ય સ્મરણમુકુર, રાજધિરાજ, નરુ સાહિત્ય ને તંત્રીસ્થાનેથી
એ સમગ્ર આશુ વિષયો.

પ્રગટ થઈ શકી છે

પૂર્વાલાપ

કર્તા

સ્વ. મણિશંકર રાનછ ભટ્ટ ("કાંત")

પ્રકાશક: છપતલાલ અમરશી મહેતા

પીરમલા રોડ, અમદાવાદ.

રખે લુલો

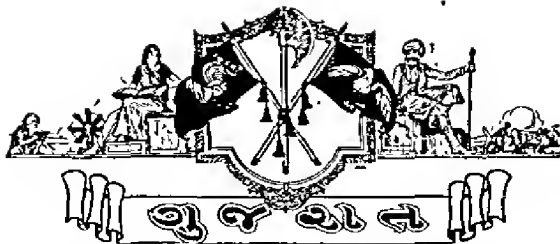
કંકભટેશના ખાસ કામ માટે

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની કું.

કંકભટેશના અનુમતી

લુલુપ પીરમાલ બીદગી,

અગ્રેષ્ઠ રેશર સામે, લુલુપલાલ, મુંબાઈ ૫.

પુસ્તક ૪]

આશિષ ૧૯૭૯

[અંક ૧]

ગુજરાતે સસારનો નવો પુર આરંભ્યો છે તેની સંસ્કૃતિની મહત્તામહિમા
નથી તઈ છે તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે

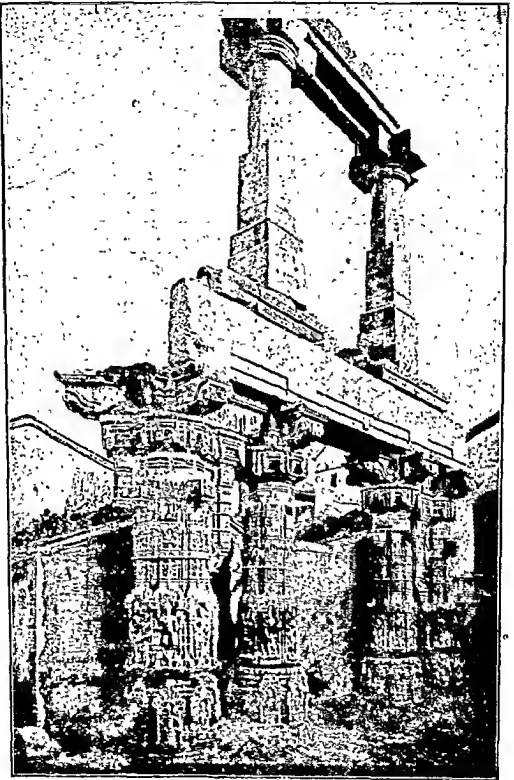
એના પુરુષત્વમા ત્યાગ છે, ઉત્સાહ છે, ઉંઘી વ્યવહારિકતા ને ઉંઘી અભિવ્યક્તા છે.
એમા વ્યવસ્થાસાક્ષિ છે ને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે; મુક્તહીપણું છે અને નિષ્ઠાવળા છે; બાળના-
શીલતા છે અને મેત્રાધર્મનો પ્રેમ છે; અને બગીચ તપશી માનવતા વિસાસવાની
દોષ છે

એના જીવમા દુનની મુકુમારતા છે, ને જ્ઞા સતીની અટકતા છે. એમા શક્તિતા
છે, ને સંયમ જનિ છે, કાવ્યમયતા છે ને જ્ઞા વ્યવહારિક બુદ્ધિ સતેજ છે, ધર્મી ધર્મા
નથી, જ્ઞા અદ્વાણ દેવની સાક્ષિ છે, એમા પુરુષતા સમાન મવાની દોષ છે, જ્ઞા
પુરુષને પદમિત્ત ઉભા રહેવાનું ઇલાખ છે. નવાનવા ઉત્ક્રાંતિ છે, જ્ઞા દુન સદન
કરાની હીમન છે અને પુરુષા ને સ્ત્રીઓમા વિગુર પ્રેમની બ્દેશ બંધવા માત્ર છે

મમિયામમા નવયુગનું નવન પ્રસરી રહ્યું છે—પેરેર નવા સસારનો સ ચાર
વાય છે.

અનેએઅનયે બધા એક ને અવિભાજ ગુજરાતના મન બને છે, અને એમ
અ અગ્રની એવાનવા પરથીજ આમા પરમાય છે તેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પ્રતાપી
આત્માની સાક્ષી છે જે કાર્તવીર્ય ને પરશુરામની આ બુદ્ધિ આર્યસંસ્કૃતિનો વિગ્ધ
ધન લઈ ઉભી છે, અને આર્યતાના સનહન લગ્નો મહત્તામહિમા ને ધીરતા સમાન
ને સ્વાધ્યય, શુદ્ધિ, સ્વાભા ને વ્યવસ્થા, તપ, રાજ ને સંયમ, શિવજનિ ને છવરધા,
રાજદ્રાવની સર્વો મનોવલ અને પ્રેમ-નિર્બલ ને નિરુકુળ-આ પુરાણ નવ-આર્થાત્મની
પ્રેમભૂમી દેહિ દિરામાં પ્રસરતા

—‘ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ’માંથી

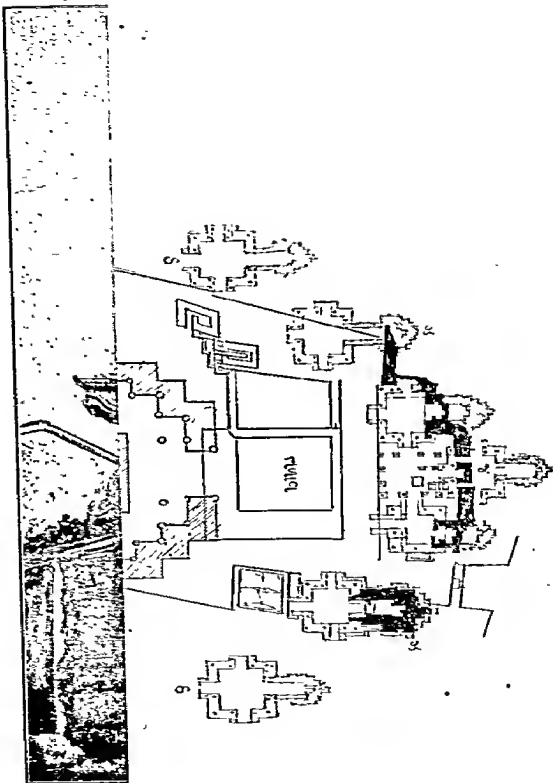
अमरावती]

[आश्विन, १९७५]

पश्चिम दरवाजा और धोबिवाड़ा

—सिद्धेश्वरजी महाराज

• शुक्रराज]

—सिद्धपर्व ३

દસવી જન્મ, ધનિદ્રિયા કમળાચરે
 ઓ પાનેસ ગુરુ તરી સધાવે
 શ્રીયુત શબ્દાભા આપુદશ નંતર
 તરફથી સાંભળ્ય સમિત બેડ.

સિદ્ધપુરનું
 સદ્રમહાલય

વેપક:
 રા. બરતરામ
 બાલુચુખરામ
 મહેતા

ધણા બુના વખતમાં આપણા હાલના ગુજરાત કાઠીઆવાડના ત્રણ મુખ્ય ભાગ હતા:—(૧) મહીદ્ર (મહી) નદી અને તાપી નદી વચ્ચે લાટદેશ; (૨) મહી નદીની ઉત્તરે આનર્ત દેશ; અને (૩) સૌરાષ્ટ્ર (કાઠીઆવાડ) દેશ અસલી આરબ લોકો લાટ દેશને 'લાર' કહેતા, અને ખંભાતના અખાતને 'લારનો સમુદ્ર' કહેતા. એ દેશમાં તે વખતે 'લારી' ભાષા બોલાતી. લાટ દેશમાં બૃગુકચ્છ (હાલનું ભરૂચ) વેપારનું મોટું મથક ગણાતું, અને દરીઆમાર્ગે પરદેશની સાથે બહુ વેપાર ચાલતો.

હસ્તીસનના પાંચમા સૈકાના અરસામાં ગુર્જરજાતિ પંતબમાંથી આવીને રાજસ્થાન (રાજપુતાના) ના દક્ષિણ ભાગમાં વસવાટ કરી રહી, તથા લોણી નદીની દક્ષિણે મોટું રાજ્ય સ્થાપીને રહી. જણીતો ચીની મુસાફર હુએનત્સંગ કહે છે કે, વલ્લભીપુરની ઉત્તરે 'કીયુ-ચે-લો' નામનું રાજ્ય હતું, અને તેનું પાટનગર 'પી-લો-મો-લો' હતું. એ બંને ચીની શબ્દોનો અર્થ અનુક્રમે 'ગુર્જર' અને 'ભીલમાલ' થાય છે. આજે વડોદરા રાજ્યના કી પ્રાંતમાં આવેલા પાટણ શહેરની ઉત્તર દિશાએ આશરે ૪૧ ગાઉ, તથા અર્બુદ (આબુ) પર્વતના વાયવ્ય ખુણાએ ૨૦ ગાઉ દૂર આવેલું 'ભીનમાલ' સદરહુ 'ભીલમાલ'ના અવશેષરૂપે રહેલું છે.

સં. ૬૫૪ માં જ્યોતિષી બ્રહ્મગુપ્ત (જિજ્ઞાસુનો પુત્ર) આ ભીલમાલમાં જન્મ્યો હતો. પોતે લખેલા 'બ્રહ્મસ્ફુટસિદ્ધાંત'માં તે જણાવે છે તે પ્રમાણે "શકરાજની પછી ૫૫૦ વર્ષે થયેલા શ્રી આપવંશના શ્રી વ્યાઘ્રમુખના રાજકાલમાં" સદરહુ ગ્રંથ લખાયો

હતો. આપણે આ નવમા સૈકામાં આપોલકટ (આવક) વંશ રાજ્ય કરતો હતો તે વંશના રાજાઓ આ આપવંશના હોય, અને આ આપવંશ પ્રાચીન ગુર્જરજાતિનો વંશજ હોય એ સંભવિત છે.

આપણે આ ગુર્જરજાતિ આવીને વસી, અને તેણે પોતાના દેશને 'ગુર્જરરાષ્ટ્ર' કહ્યો. રક્તેરક્તે અપભ્રંશ થઈ આપણા દેશ હાલમાં 'ગુજરાત' કહેવાય છે. પ્રાકૃતના નિયમને અનુસરતાં 'ગૂજરાત' લખાવું જોઈએ, 'ગુજરાત' નહીં. હાલમાં આ બુલ સર્વ-સાધારણ છે.

ગુર્જર લોકો હસ્તીસનના આઠમા સૈકાની શરૂઆતમાં ભરૂચમાં હતા એમ જણાય છે. તે વખતના લાટ દેશના રાજા ત્રીજા જયભટ્ટે સં. ૭૯૨ માં કરેલું છેલ્લું દાનપત્ર હાથ લાગ્યું છે તે આ વાતની સાક્ષી પુરે છે. એ અરસામાં આરબ લોકો ગુજરાતમાં દરેક પાડતા હતા. સં. ૭૮૦ માં સિંધના હાકિમે ભરૂચ અને માળવા તરફ ધસારો કર્યો, અને સં. ૭૯૫ માં "કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર, આવોલક (ભીલમાલનો આપોલકટ) મૈથ અને ગુર્જર રાજ્યોને" તેણે હરાવ્યા પછી આરબોએ લાટની દક્ષિણે નવસારી (નવસારી) ઉપર હલ્લો કર્યો. પણ આંતરે ચાલુક્ય સરદાર અવનિજનશ્રય પુલકેશીએ તેમને પાછા હકાવ્યા. પછીથી આ ચાલુક્યે ગુર્જર દેશને પોતાના રાજ્યની સાથે જોડી દીધો. જે ગુર્જર રાજ્યને હરાવ્યાનું ઉપર કહ્યું છે તે ત્રીજો જયભટ્ટ હશે એમ લાગે છે.

ગુર્જરની પછી આવડાવંશ ગુજરાતમાં અધિકાર ભોગવવા લાગ્યો. એ વંશના રાજાઓ ની વંશાવળીની આખતમાં મતભેદ છે.

સ્થળસંકેતને લીધે આપણે તેના ઇતિહાસની વિગતમાં નહીં ઉતરીએ.

આશરે સં. ૮૦૨ થી ૯૯૭ સુધી ચાવડાવ-
શ આપુ રહ્યો. ત્યારબાદ મૂવરાજે સોલકીવશ
ધાખ્યો. તેના ઇનિદામની વિગતમાં ઉતરવાની
જરૂર નથી. તેમજ હાવના સિદ્ધપુરમાં રક્ષકા-
વય બંધાવવાની ચક્રચાલ કરી હતી.

સિદ્ધપુર આજે વોહરા રાજ્યના કડી
ખાંતમાં આવેલું છે. અમલવાદથી તે ઉત્તરે
મતીશ ગાઉ દૂર છે. તેનું પ્રાચીન નામ
"મિદ્ધસેત્ર" અથવા "શ્રીસ્થપ" છે.
મૂવરાજ જે આલ્મજોને ઉત્તર-કીર્તુત્તાલમાંથી
મુજ્જાતમાં લઈ આવ્યો હતો તેમણે પછીથી
આ સહેરને 'સિદ્ધપુર' (મિદ્ધ થયેલા લોકોનું
નગર) કહ્યું એમ કહેવાય છે. વળી એમ
પણ કહેવાય છે કે, ખારમાં મેકામાં જન્મિદ્ધ
મિદ્ધરાજે આ મંદિર પુરેપુરું બંધાવી લીધું
તેથી તેના માનમાં આ સહેર "નિદ્ધપુર"
કહેવામાં આવ્યું. પણ ખરું જોતાં તો તેનું
નામ પુરાણજનું છે.

પ્રાચીન કાવયી આ સેત્ર બદુજ પરિત
અપાર્થ આવેલું છે. વાનુપ્રગબુના પદ્યમાં
અખાવના એકામક પ્રોકમાં કહ્યું છે કે,
મિદ્ધસેત્ર તુ મે જુદ કવચાવ ન લિખિતે.

અર્થાત્ "નિદ્ધસેત્ર મેંજુ હોય તો આ
કામ ફરીથી આવડતું થતું નથી." તેમજ
પણજી જીનમાં પણ કહ્યું છે કે,
૧૨૧ બનિયાલ શીરવણ, સિદ્ધસેત્ર દુષ્ક સાર,
દેમંદ નીર નડે સરસ્વતી, સદા મેલિતે દુષ્ક
જનરે જનરે

સિદ્ધપુર સહેર સરસ્વતી નદીના પશ્ચિમ
માં ઉપર બનેલું છે. આ પવિત્ર સરસ્વતી
દી કોરેશર મહારોવના મંદિરની કોતરી નીચી

આસપાસ પવંતમાં દહને, પશ્ચિમે કમ્બા
રજુમાં અધોપ ઘાટ જાય છે. આ નદી મુજ-
થી માંડીને મુખ સુધી પવિત્ર મનાય છે. જુઓ,

મયાયા યોજન સ્વર્ગ પ્રવાણાર્થેયોજનમ્ ।
શ્રીસ્થલાદ્યન્નાત્ર સ્વીકૃત્ય પ્રાપ્તી મસ્ત્વતી ॥

અર્થાત્ "સ્વર્ગ" ગયાથી એક યોજન
જેટલું દૂર છે, પ્રયાગથી અર્ધા યોજન જેટલું
દૂર છે, અને જ્યાં પૂર્વદિશાએ સરસ્વતી નદી
છે તે શ્રીસ્થલ (સિદ્ધપુર) થી માત્ર એક
હાથ જેટલું છે."

સરસ્વતી નદી પાંચ ટેકાણે છે. જુઓ,

સ્થાવરે કુણ્ણવે શ્રીસ્થલે પુણ્ણકંડવિ વા ।
પ્રભસે વચ્ચે તીર્થે વચ પ્રાપ્તી મસ્ત્વતી ॥

(૧) રક્ષકવર્ત હિમાવયમાં છે, એમ કહેવાય
છે, અને ત્યાં મરસ્વતી નદી છે, (૨) કુરક્ષેત્ર
હાવના દીક્ષીની પેપી તરફ છે, અને ત્યાં પણ
મરસ્વતી નદી વહે છે (૩) શ્રીસ્થલ સિદ્ધપુર-
ની પાસે પણ સરસ્વતી નદી છે (૪) પુણ્ણ-
તીર્થમાં પણ તે છે, એમ કહેવાય છે, અને
(૫) પ્રભાસપત્તન અથવા સોમનાથ અથવા
વેરાવળ આગળ પણ મરસ્વતી નદી છે. તેનાં
પાછી બદુજ વિષદિ છે, અને તેના એકામક
અધરમલેવ' નામની શ્રીતિ છે. પ્રભાસમાં
દિરપથ નદીના કાણ આગળ બાંધેલાને નાશ
થશે હતો. જ્યાં શ્રીકૃષ્ણને બાણ વાળેલું તે
બરડુકાક્ષેત્ર અડીલ છે, અને તેમના દેહ જ્યાં
પડેલા તે દેહોત્સર્ગ સેત્ર પણ અડીલ છે.

નિદ્ધસેત્ર પરિત મજાવ છે તેનું કારણ
એ છે કે, જેની રીતે ગયા અથવા પ્રયાગ
નીર્વામાં બિનુપદ અથવા વિનુમેષ કમ્બાનું
માહાત્મ્ય છે તેવી રીતે માનવતા કે
માનમેષ કરતાં માહાત્મ્ય આ પવિત્ર સેત્રમાં
છે. આ સેત્રથી પશ્ચિમે એક માત્ર દૂર આવેલા

કપિલાશ્રમમાં માતૃમય કરાવવામાં આવે છે. અહીંજ જ્ઞાનવાપકા (જ્ઞાનવાપ), અદ્યપસરોવર અને બિંદુસરોવર પણ છે. એ ત્રણેનાં પાણી અતિ પવિત્ર મનાય છે. યાત્રાળુઓ ભીનાં કપડાંથી આ ત્રણેમાં વારાફરતી સ્નાન કરીને કપિલાશ્રમમાં માતૃઆદ્ય કરે છે.

મૂલરાજે નાનપણમાં પોતાના મામા સામંતસિંહનું છુન કરેલું, તેની ગાદી પચાવી પાડેલી, અને પોતાની માના સંબંધીઓને મારી નાંખેલા તેનો પથ્થાત્પ તેને થતો હતો. આશરે સં. ૧૦૩૭ માં રત્નમહાત્મ્ય બધાવવાની શરૂઆત કરીને તે પોતાના પાપથી મુક્ત થવા માતૃ પોતાના પુત્ર ચામુડને ગાદી સોંપી સાધુ થઇ ગયો હતો.

દરમીઆન સિદ્ધપુરની ઉપર ચઢાઈઓ થતી હતી તેથી આ મંદિરનું બાંધકામ અધુરું રહેલું. પછીથી બેસો વર્ષ દરમીઆન તો તે થોડુંક પડી ભાગ્યું પણ હશે. પણ ત્યાર બાદ સિદ્ધરાજ જયસિંહે તેને નવેસર બધાવવાની શરૂઆત કરી, અને સં. ૧૨૦૨ માં તે પુરું કર્યું. આના સંબંધમાં બોલાતી કવિતામાં પણ કહ્યું છે કે,

સંવત બાર બીસોતરે, સોલંકી સુત જલ.
રત્નમહાનતી સ્થાપના, માધ માસ પચ્ચાલ.
કૃષ્ણપક્ષ ચતુર્દશી, વાર સોમ નિર્ધાર.
ગંડક સિંધરે પુછ્યા, નામ રત્ન જુગ ચાર.

હેમચંદ્રાચાર્યે 'દ્વાયાત્રય'માં કહ્યું છે કે, બળેરક નામના રાક્ષસે સિદ્ધપુરમાંની સત્રશાલા તોડી નાંખી હતી, અને સિદ્ધરાજે તેની સાથે લગ્ન કરીને તેને હરાવ્યો હતો. આ સત્રશાળા જ મૂલરાજનું મુળ રત્નમહાત્મ્ય હશે, એવું કેટલાક લોકોનું માનવું છે.

સં. ૧૯૪૨-૪૬ માં ક્રોએન્સ સાહેબે ઉત્તરગુજરાતનાં પ્રાચીન ખડગની શોધખોળ

કરેલી. તેના ઇતિહાસમાં લખ્યું છે તે પ્રમાણે તે વખતે આશરે ૩૦૦૦ પાદ લાંબા અને ૨૩૦ પાદ પહોળા લંબચોરસ કંકડાની વચમાં રત્નમહાલયનું મંદિર બંધાયેલું હોતું જોઈએ. તે બે કે ત્રણ માળની ઉંચાઈનું હશે. તેની અંદરના ભાગમાં ૫૦ ચોરસ પાદનો મંડપ હતો. એ મંડપની ઉત્તરે, પૂર્વે અને દક્ષિણે કુલ ત્રણ મંડપ હતા, અને પશ્ચિમે દહેરું હતું. વચમાં રત્નનાં અગીઆર દહેરાં હતાં. મંદિરની આસપાસ બીજાં અનેક નાનાં નાનાં દહેરાં હતાં. મંદિરની પૂર્વબાજુએ મુખ્ય દરવાજો હતો, અને મરસ્તવતી નદીમાં ઉતરવા માટે પગથીયાનો ધાટ હતો.

મુસલમાનોએ આ ભવ્ય દહેરાનો નાશ કરવાને બહુ મહેનત કરી હતી. પહેલાં સં. ૧૩૫૪ ના અરસામાં અલ્લખાને, પછી સં. ૧૩૬૫ માં અલાઉદ્દીને, અને પછી સં. ૧૪૭૧ (૧૪૧૫ ના જુલાઈ માસ) માં અહમદશાહે આ મંદિરને ઘાતું તુકસાન પહોંચાડ્યું હતું. કાળના પંખમાં સપડાયેલું આ પ્રાચીન દેવાલય હવે બહુજ છૂલું હાલતમાં આવી ગયું છે. અત્યારે તો પૂર્વ દિશાના મંડળના પાંચ થાંભલા, ઉત્તર દિશાના મંડપના ચાર થાંભલા, મંડપની પાછળ આવેલા ચાર થાંભલા, મનોહર તોરણ કે કીર્તિસ્તંભ, પાછલા ભાગમાં એક દહેરું, કેટલાક થાંભલા અને બીજાં ત્રણ દહેરાંનાં બારણાં જોઈતું બચ્ચા પામ્યું છે.

ક્રોએન્સ સાહેબે પાટણના કેાઈએક સલાટની મદદથી રત્નમહાલયની મુળ યોજના ઘડી કાઢેલી છે તે આ સામેના જુદા નેકશાથી બતાવવામાં આવી છે. એમાં ક, ખ, ગ, ચ, જ અને ઝ નામથી જે કાળા ભાગ બતાવવામાં આવ્યા છે તે આજે અખંડ જોવામાં આવે છે, જે

ભાગ આજી કાળ ખતાવવામાં આવ્યા છે તે કોએન્ય સાહેબે દેશી સલાટની મદદથી કહેલા ભાગ છે, અને જે ભાગ રંગીત છે હા આજે

પુસ્તક લખ્યું તે વખતે તો ઉત્તર દિશાનો કોર્ટિસ્ટનંગ મોજુદ હતો, અને તેમણે તેહ ચિત્ર પણ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે.

ધર બધાએકો જોવા-
માં આવે છે. ગાના
જે ચાર થાંભલા છે
તેની ઉપરના બાંધકામ
ની વિગત ગમ થી
ખતાવવામાં આવી છે.
ક થી નદી-પોડીઆ-
નું દેહેન ખતાવવામાં
આવેલું છે ચિત્રની
મામે જોતાં જમણી
બાજુએ એટલે પૂર્વ
દિશામાં ચ થી કોર્ટિ-
સ્ટનંગ ખતાવવામાં
આવેલો છે. પરંતુ
આખા બાંધકામની
કોનકદાર રચના ધ્યાન
માં લઈને એવું
અનુમાન કરવામાં
આવ્યું છે કે, ચિત્રની
મામે જોતાં કાળી
બાજુએ એટલે ઉત્તર
દિશાએ જે દેકણે ચ
લખેલું છે તે દેકણે
એવેશ જીએ કોર્ટિ-
સ્ટનંગ મોજુદ જોઈએ.
સરખવાની નદીએ જ્યાં
ખાટોના ઘાટની પાસેજ

સમ્રાજ્યના તોપણના ચેક બાજ

આજી નીએ કોર્ટિસ્ટનંગ હોલો જોઈએ,
અથવા તે ક ની અને ક ની વચ્ચે તે હોલો
જોઈએ. ફાળમાં સાહેબે પોતાનું 'સમ્રાજ્ય'નું

પશ્ચિમ દિશાએ જે આજ નાના દેહેરાં
જમણા પાસેલા છે તે આપણા ચિત્રમાં જ થી
અને ક થી ખતાવવામાં આવેલા છે. એ

પૈદ્રી ત્રણને એકબીજાની સાથે જોડી દધને મુસલમાનોએ જે મસજીદ બનાવી છે તે જ થી બતાવવામાં આવી છે. જેજે ટેકાણે ૮ અને ૬ લખેલા છે તેને ટેકાણે દહેરાં હોવાં જોઈએ, એવું કલ્પવામાં આવેલું છે. રૂઢનાં અગીઆર દહેરાંનો ઉદ્દેશ અગાઉ આવી ગયો છે તે એ રીતે સંપૂર્ણ થાય છે. એટલે કે ઉત્તરે ૨, પૂર્વે ૨, દક્ષિણે ૨ અને પશ્ચિમે ૫ મળી કુલ ૧૧.

ગ આગળ જે ચાર થાંભલા છે તેમની ઉપર ૨૭ પાદની લંબાઈનો ઝોતરંગ છે, અને જાણે કોઈ અન્ટકાણુની એક બાજુ હોય તેમ તે પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ તીરકસ ગોઠવાએલો છે. ૩ પાદ અને ૮ તરુ જેટલો તે જાણે છે. એવું અનુમાન કરવામાં આવેલું છે કે, મુખ્ય મંદિરના જવા માટેના અંતરાજની સમક્ષ આવેલા મોટા મંડપની તે અંદરની બાજુ હશે. આ ઝોતરંગની ઉપર કોતરકામવાળા બે પથ્થરો છે, અને તેમની ઉપર બીજા બે થાંભલા છે. આ થાંભલાઓની ઉપર બીજો ઝોતરંગ છે, અને તેની ઉપરની કાર જમીનથી ૪૨ પાદ ઉચી છે. (જુઓ પશ્ચિમના થાંભલાવાળું ચિત્ર.)

ઉત્તર દિશાનો ખ મંડપ એની પૂર્વ બાજુ છે. ૬, ખ, અને ગ નામના ત્રણ મંડપોની ત્રણ બહારની બાજુએ, થાંભલાની વચ્ચેવાચ્ચ મનોદર અને બારીક કોતરકામવાળાં તોરણો જોવામાં આવે છે. અંદરની બાજુએ શીકાર, લઝાઇ વગેરેના દેખાવો કોતરવામાં આવેલા છે.

ચ થી બતાવેલો કીર્તિસ્તંભ પૂર્વે આવેલા સૌથી આગલા મંડપની ઉત્તર દિશાએ આવેલો છે. તેનું જે ચિત્ર ફોર્મ્સ સાહેબે તૈયાર કરેલું તે આ સાથે આપવામાં આવ્યું છે. આપણા જુના વખત-

ના કડીઆઓનું કોતરકામ કેવું હતું તેના આ ઉત્તમ નમુનો છે. એ કીર્તિસ્તંભ જમીનથી ૩૨ વાર જેટલો ઉંચો હતો. આજે તો તે બહુજ ઊર્ણ અવસ્થામાં આવી પડેલો છે. ખાસ કરીને થાંભલાની કુંભીનું કોતરકામ ઘસાણ ગયલું છે.

પશ્ચિમે જ અને ઝ નામનાં દહેરાં જોડી દધને મસજીદ બનાવવામાં આવી છે, એ વાત અગાઉ આવી ગઈ છે. એ ચાર દહેરાંની હાર છે. તેમાંનાં ત્રણ દહેરાંમાંથી મુસલમાનોએ જમી મસજીદ બનાવી છે. દહેરાંની ટાચનો ભાગ છાપરાના કરતાં ઉંચો છે એટલે તેમની જગ્યા સમજાઈ આવે છે. આ ચાર દહેરાં વચ્ચે દક્ષિણે આવેલું એવું જ પાંચમું દહેરું એવી રીતે બાંધવામાં આવેલાં છે કે, મંદિરની પાછલી બાજુએ એથી કાટખણે થઈ રહેલો છે. દરેક દહેરું સલામત છે. ઉત્તરે ઝ નામના દહેરાંની બહારની દીવાલ તથા તેના મંડપનો ચોરોક ભાગ તેમજ તેનું લગભગ પુરેપુરું શિખર કોતરકામથી લદખદ થએલાં છે. રૂઢમહાલય કેવા પાયા ઉપર રચાવાનું હશે, એનો ખ્યાલ આ દહેરાંઓના અતુપમ કોતરકામથી આવી શકે છે.

મૂલ હાંદુઓના થાંભલાંઓને પોતાની સવડ ગ્રમાણે નવેસર ગોઠવીને મુસલમાનોએ આ મસજીદ બાંધેલી છે. થાંભલાઓની ઉપર જે સૂતિઓ કોતરવામાં આવેલી તે તેમણે ભુંસી નાખી છે તે છતાં પણ બારીક નજરે જોનારને મૂલ કોતરકામનો ખ્યાલ આવી શકે છે. એ મસજીદ આશરે ૨૮ પાદ જેટલી લાંબી છે. મસજીદની વચમાંનું છાપરું આજુ-બાજુનાં બે છાપરાંના કરતાં વધારે ઉંચું છે, અને તે ૨૧ પાદ જેટલું ઉંડું છે. અને બાજુઓ પૈકી દરેક બાજુ ૧૫ ચોરસપાદની

ઉપર તરફના મંડપનું દ્રશ્ય

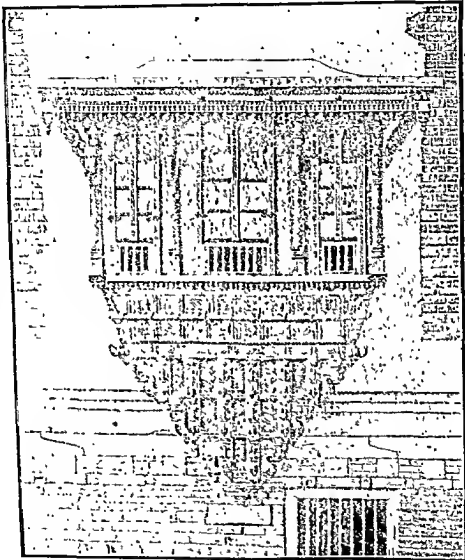
જે. આ મંદિરમાં સ ૧૮૦૨ નો “સિદ્ધપુરમાં સાહેબ બધાં કામ સિદ્ધ કરશે, શિવાયેબ પોતે છે. તેમાં ફારસી અને એમ સમજાને ફીઝરી ૧૦૫૫, સવનુ દેનાવરી વિધિમાં એવું મળ્યું છે કે, ૧૭૦૨ માં બાદશાહ ઔરંગઝેબ સાહેબ,

આલમી આદીના રાજકાલમાં આત્મી અસ્કરી
આદલી સાહેબે વેચાણ અને ખરીદી માટે
'આદીલગંજ' બંધાવ્યો છે. "

સિદ્ધપુરનું મણીવું રુદ્રમહાલય આવું છે.

કાશી ગયા મોદાવરી, સિંચ તીરથકો સાર,
કર્મ દેવદૂતિ વસે જહાં, બધો કપિલ અવતાર.
ગિદ્ધુ સરોવર વિમલ જલ, માનુષયા કર નાહાય,
કેદિ જન પામર પતિત, પણમાં પાપ પળાય.

x . x x x

મહાલયનો ઝરુખો

રદ્રમહાલયની કવિતા રા. પરમાનંદ બોળાભાઈ
પારેખે છાવેલી લેનો ઉતારો રા. જગજીવનદાસ-
મોદીએ કરેલો તે મનેએમણે કૃપા કરીને આપેલો
તેમાંથી જરૂરપુરતી કડીઓ અહીં ઉતારી છે :-

સંવત નવ નવાણુંએ, મૂળદેવ મહારાજ,
મૂળદેવ કુલ આવડો, પામ્યો પાશ્વરાજ.
સંવત દસ વર્ષ સાડનોસો, માધ દિતીયા શુક્રવાર,
રુદ્રમાળ આરંભિયો, ખરચત દ્રવ્ય અપાર.

x . x x x

કરમણ શુભ આશરો, મૂળદેવ મહારાજ,
વરસુ બેઢીય જોડી મયે, રહેા અવેરા કાજ.

વા પીઠે સપગેં બધો, સોલખી ફાં બાપ,
નરમાળ પુલક નિબેલ કરી મળિંડા યાપ

સંવત ૨૦૭૩માં આદ્યેય, મુળદેવ મદારાજ,
સંવત ૨૦૭૩માં બીજાદેવ, સુધેર સંપાદક

સવન બારે રૂપ બીજા, માસ રૂપ માત્ર રમાતુ,
કુચુપદા અતિ અનુપમ, અનુદેશી નિઃસે રખાતુ

વાક ચોમ આને સાર, શ્રવાણ નખત લેગ નવ
 ચોમ સદિલ વસિયાંનું, કરમ સુખની ધરિ મળ

सिद्धांतिपदभाष्ये, शिवरात्रे दयावान् ॥

महाराष्ट्र शासन, न्याय, इश्वर आश्रम, अश्विन :
 अश्विन, अश्विन, अश्विन, अश्विन :
 अश्विन, अश्विन, अश्विन, अश्विन :

स्वर्ग विदे आदि गङ्गा, वापान्त्रु श्रीमन्त्र मन्त्रा ।

आदि विवेक अनन्त, अविच्छेद सदा सत् न
विशेष विशेष के बाध, अग्रज के होय सत् न

એવાદગ મહારુદ્રો, મદિર મધ્ય જિલ્લ વાપ કર્યો
સિંહરસિંહ દ્વિજસૂત્ર ગિરિ, રુદ્રમાલદસ નામ મર્યો

સિદ્ધરાય	જયમિથને,	૯૬૩	મસાન ૫૨,
કેવલ દાસ	મરોડે મર્મ	૧૫૫૩	ગા.પા. ૬૯

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਮਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸੋਲਾ ਦੂਜੇ ਅੰ-
ਕੜਾ ਮਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸੋਲਾ ਦੂਜੇ ਅੰ-
ਕੜਾ ਮਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸੋਲਾ ਦੂਜੇ ਅੰ-

ବାଞ୍ଛା ଯେଉଁଠି ଦେଖିବୁ ତାହା କହୁଥାଉନା ଧ୍ୟାନ,

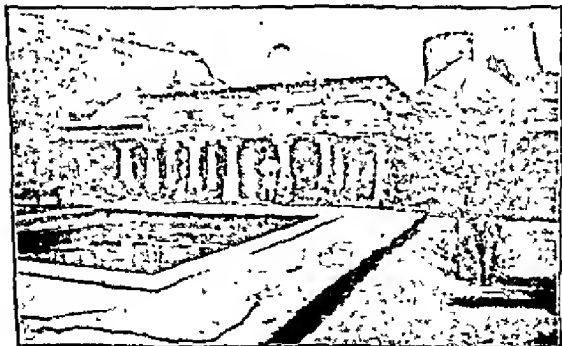
કિરણી અઢાદિ અમુરને કિના ફના મઠામ
 કિરણી તખત પર સ્થાપા, પાસાદ ખુનિ અઢાદિ
 નહ કાઢિયે કે રાજા, પાસાદ કિરણી પાસાદિ

શ્રી ગાંધીજીનાં ૧૫૦ વર્ષનાં જન્મદિવસને સન્નિધિમાં આજના રોજનાં આશિર્વાદો, શ્રી ગાંધીજીનાં ૧૫૦ વર્ષનાં જન્મદિવસને સન્નિધિમાં આજના રોજનાં આશિર્વાદો, શ્રી ગાંધીજીનાં ૧૫૦ વર્ષનાં જન્મદિવસને સન્નિધિમાં આજના રોજનાં આશિર્વાદો,

ગુજરાતમાં આરા કૃષ્ણ, કમ કમીડા રંગેલા,
અમીય સુધરાયકે, અસુધ પાડી પાછર કિયા

અવગત વપાઈશે પાસેથી આપા પુત્રી માલિકી,
રૂબરૂ પાસેથી કિલ નવો ઉતારા ના
પાસેથી પાસેથી પાસેથી પાસેથી પાસેથી

ਮਾਫੀ ਮਿਲੇ। ਮੁਲਕੀ, ਦੋਸਤ ਦਿਲ ਮਿਲੇ,
ਦੋਸਤੀ ਨਰਮਾਨੀ ਐਸੇ ਥੋੜੇ ਦੁਰਲੱਭ

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી. એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

નોંધ.

જેને મારી “પાટણની પ્રમુખા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હશે તેને આ વાર્તાનાં દેશકાંડ પાત્રોની ઓળખાણ પડશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નાથ આપેલી ઓળખાણ બસ છે.

જયશિંહદેવ ચોલકી ... અણ્ણીકવાડ પાટણનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનળદેવી ... રાજમાના.

મુંગલ ... મહા અમાત્ય.

હિદા ... મંત્રી અને ખંભાતનો સત્તાધીશ.

દાદાક ... મંત્રી; * કર્ણાવતીનો સત્તાધીશ.

શામલ ... મંત્રી.

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો ભત્રીજો ને † લાટનો દંડનાયક. ‡

કાશ્મીરદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનળદેવીની ભત્રીજી.

કાક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટરાજ.

મંજરી ... તેની પત્ની.

રાજાજન ... સોરઠનો દંડનાયક.

પરશુરામ ... તેનો પુત્ર.

રાખેઆર ... ભુનાગદનો રાજા.

રાણકદેવી ... તેની ગણી.

* અમદાવાદ.

† સાબરમતીથી દમણ સુધીનો પ્રદેશ.

‡ સુબેદ.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

વિજાગ પહેલો

જુગતિંદુરેવે મોડલેલા કુરમાન યુદ્ધ કાંડ ઉઠાના હીંદરા આગ્રમળને બુદ્ધિમંતુ દુર્ગપાત્ર સોપી પાઠ્ય તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રાણપ્રદેવીએ પણ તેને તેડાવેલો છે. જતાં જતાં તેને જેમ સાધુ હેમચંદ્રમુનિના પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાઠ્ય એક કુળવર પોતે છે. અહીં આગ્રમળ મજરી ઉપર મુઘ્ય થઈને તેની ભાજ કાઢવાની વૈવધ્યામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાટળે ભાટ લેવાથી બાળીજળી રહેલા દેવાપાત્રને કાઢતી ચેતવણી થતાં કછેરે છે. કાઢતી વેરદાનરીમા બળેલા ઉદાવવાની દેવાપાત્ર પેરવાં રચતો હોય છે. ન્યેટલામાં કાઢ ભતે આવી કેટલીક રક્ષક પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રક્ષકમાં સોંપી ન્ય છે. મજરીના મોડમાં પડેલા આગ્રમળથી અવગણના પામીને તેમજ મજરીના પ્રભાવથી અભયા પડી હેમચંદ્રમુનિ ખચ્ચત ન્ય છે. આ બાબત દેવાપાત્ર જલના કોઠારના દુષ્ક નામક અને કાચમક દેવાને ભોજની કોઠાર ખાડી કરી વ્યાપવાનું તેની પાસે કબુલાતે છે. એવી શરને કે કાંડ પાછો આવે તો દેવાપાત્ર અનાજ ફરી ભરી આવે.

વિજાગ બીજો

બુદ્ધિમંતુ દુર્ગપાત્ર પાઠ્ય તરફ જવા કાંડ વચ્ચેમાં લાઠી આગળ ઉતરી પડે છે, અને પોતાનો વેરા વિધાનુ બેમાન પહેરાવે છે. એમાં આજ્ઞાનુસાર વહાણને પ્રભાસ આગળ લઈ જઈ કુબાહી-રે છે. કીનારે ઉભેલો ઉઠાના રીંદરા વાગ્મળ તેને કાંડ સમજી “બચાવી” લે છે અને વચળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે. આ બાબત કાંડ કુળી રીતે જુનાગઢ ન્ય છે અને રા' ના કહેવાથી રક્ષકને પાઠ્ય એકે સધિ કરતા સમજવવાના નિમ્ણ પ્રયાગે કરી પોને સાવેલું જેનું કદી નહીં તુલ્યા દેવાની પ્રવિજા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામાં તેને હાથ મેળાવાની શાવખાણ તરફ વળેલ ન્ય છે, અને બાળરત્નને અનસારે તે વચ કરી લે છે. પછી તે પૂનરીને વેરો ગળજવમાં પેસી રાણી લીલાદેવીને મળવા ફરેલમદ પ્રયાસ કરે છે અને અવસિંદુન મન દેવડી તરફ બેંચાનુ અટકાવવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જ્યદેવ પરમાર આવતાં તે સંગાઈ ન્ય છે, જ્યદેવને જાણરાએવી રાણી કાઠી મુકે છે. કાંડ સટકીને જ્યદેવ આગળ દાબર થાય છે અને જુનાગઢ લેવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જ્યદેવ આવી લાખાર તે અદર જતો રહે છે. પછી પરમાર અને હાથે ત્યા આવે છે. હાથે જુનાગઢ ભેડે સધિ કરવાની પેરવાં બતાવે છે. એટલામાં ક દને બદલે બેમાને લઈ વાગ્મળ આવે છે. પણ કાંડ પાછો દાખલ થઈ એક ફોડી નાખે છે. હાથે, જ્યદેવ તથા કાંડે વિધિ મઠિ જુગ એમ કરે છે. હરમીઆન કાંડુ રક્ષણ કરવાનું વચન મુલક લીલાદેવીને આપે છે. મુલક બીજાદેવી નીચે મસલન કરતો હોય છે. તેટલામાં કાંડ આવે છે, અને રાજતરની રિધિથી માહીતગાર થાય છે. વાગ્મળને બનાવી જવાથી પરશુરામની પુત્રી સમર્થ તેના ઉપર દુવે ભરાય છે. પોતાની રાન વગર કાંડને ઉતારે આપવા મઠિ રાજમહેલનો કાઠીકર્તા પરમાર એક જુના નોકરને કેદ કરી પોતે ધારેલી જગામાં ઉતરવાની ફરજ પાડવા કાંડને મળવા ન્ય છે. ત્યાં કાંડ સાથે તેને ચક્રમ્ભ કરે છે. પણ તુરત સમાધાન થાય છે. કેદ કરેલા નોકરને છાડી દેવાની અજ્ઞા મુલક પરમારને કરે છે. ને તે માથે ચલમવા અવસિંદુરેવ પરમારને સલહ આપે છે. રાજતરી વડુ પ્રેમપૂરવ ને પહેલાં સતાવવા કાંડને અભિપ્રાય ઉઠાવનાર સમર્થ લીલાદેવીને ખડ રાણીનાં દોષ છે. જ્યાં કાંડ રાણીને મળવા આવે છે.

પ્રકરણ ૨૨મું

પુરુષને યશ કરવાનું શાસ્ત્ર

પેલી એ સ્ત્રીઓ ગઈ એટલે રાણી હીંચકા પર બેસી ગઈ ને કાક સામે ભોંય પર બેઠા.

“કાક! તને કેં અધું ખરું કે?”

“કેંજ નહીં. મહારાજના મારા પર ચારે હાથ છે.”

“ભારે હવે સમજાયું.”

“શું?”

“મુન્નલ મહેતા કહે કે, હું તને બરાબર ઓળખતી નથી. તને કેં થવાનું નથી.”

“મહેતાજીને મારામાં અજબ શક્તિ છે. તમે શું મારે માટે ગયાં હતાં?”

“હા. તને પેલા ખંડમાં ન દોરો એટલે હું ગભરાયો.”

“આ! તમારે મારે માટે બહુ દરકાર નહીં કરવી.”

રાણી શાંતિથી જોઈ રહી ને વિષય બદલ્યો. “કાક! રેવાપાલ કેમ છે?”

“છે તેવો ને તેવો. હજુ લાટને સ્વતંત્ર કરવાની આશા એણે ખોઈ નથી; અને આપણા અને તરફ એનો ચુરસો પણ શમ્યો નથી. જે થાય તે ખરું.”

“કેમ?”

“મને પેલા ઉદાના છોકરા પર જરા વિશ્વાસ નથી.”

“તને કાઠના પર વિશ્વાસ દેખાતોજ નથી.”

“મને કેટલાક પર ધણો વિશ્વાસ હોય છે.”

“જેમ કે, મંજરી.”

“જેવાં કે તમે.”

રાણી હસી. “બોલ પછી અહીંયાં શું?”

“અહીંયાં ધીમેધીમે બધું સરલ થઈ જશે. પહેલો ઘા તો ફળ્યો છે. મહારાજ કેકાણે આવ્યા છે.”

“જોજો ભુલતો. એમનું કેકાણું શોધતાં ભલ જશે.” શાંત તિરસ્કારથી રાણીએ કહ્યું.

“આ! જો તમે મદદ કરશો તો એમનું તરત કેકાણું આવશે.”

“મારે શા માટે મદદ કરવી?” કચવાટ-થી રાણીએ પુછ્યું.

“આ! શા માટે?” કાકે તીક્ષ્ણ નજરે રાણી સામે જોયું; “જુઓ. ઘણી વખતે સ્પષ્ટવક્તા સુખી ભવેતે એ સૂત્ર ભુમવા જેવું નથી હોતું. મેં તમને અહીંયાં પરણ્યાં, ને પટરાણીપદની આશા આપી. અત્યારે તમારું તે પદ જવા ખેડું છે. તમને પણ એમ લાગ્યું માટે તો મને ખોસાયો. હવે આપણે સ્પષ્ટ વાત કરવી જોઈએ.”

“કરતી તો. મેં ક્યાં ના કહી છે?” કંટાળીને રાણીએ હીંચકાની પીક પર અદેશ્યું.

“ખોડું લગાડશો નહીં.”

“તારું કહ્યું ખોડું લાગશે તોએ સાંભળી લઈશ.”

“આ! અત્યારે આપ, ભાઈ કે મા જે ગણો તે હું છું ને જેતે વાત કરું એવી કરવા દેશો.”

“આ બધા પારાયણની જરૂર મને દેખાતી નથી.”

“મને દેખાય છે. હું અત્યારે ઘણી મુશ્કેલ સ્થિતિમાં છું. મારા જોવા પરપુરે એમ વાત ન કરવી જોઈએ. પણ હું નહીં કહું તો કોણ કહેશે?”

“કહેવા માંડ.”

“તમારે પટરાણીપદ પરથી ખમતુ નહીં જોઈએ.” કાકે એક તીક્ષ્ણ નગર રાણી પર નાંખી કહ્યું.

“તે મારા હાથમાં નથી.” રાણી જરા નિરસકારપૂર્વક હમી.

“હું” માગ્યો ખમતુ કરે હું પણ આખરે તો ખમતુ તમારાજ હાથમાં રહેવાનું.”

“કરી રીતે?”

“તમારે જયમિહદેવ મહારાજને રીઝવવા જોઈએ.” કાકે ધીમેથી કહ્યું, તે રાણીના મુખ પરના ખાસો જોઈ રહ્યો.

“શું કાવવા માગે છે?” જરા નિરસકાર થી શીશારેરીએ પ્રશ્ન્યું.

“જે કાંઈ સારું તે ખમતુ.”

“એટલે?”

“બા! રોડે સ્ત્રીમા પુરવઠે રીઝવાની અદ્યુત સક્તિ હોય છે. તે તમારે કાવવી જોઈએ નહીં તે આ કામ થવાનું નથી.”

રાણી ફરે સોનિથી કાક તરફ જોઈ રહી કાક મુઠો રહ્યો.

ઘોડી વારે રાણીએ નીમસો મુક્યો. “મને પુરુષ રીઝવવાં નથી આવતાં.” તે ઘોડી વારે મુઠી રહી તે પાડી નિરસકારથી હમી: “એવું જાણતું તો મંજરી ધામેથી ઘોડું ચીખી મેન.”

કાકે જવાબ નહીં દીધો, પણ કહ્યું “બા! અત્યારે આખરે મેં મેનાપતિ તરીકે મમતન કરીએ છીએ. આખરે મદદ થવા છે. તમારાં સમ તમે વાપરે, મારા

હું વાપર. એલો! આવી રીતે રાત કરું તો મથશે?”

“માહરો.”

“હારે જયદેવમહારાજને તમારે માટે મોઢા ઉત્પન્ન થાય એવું તમારે કરવું ત્યારેજ મદદ પડશે.”

“રાણીદેવકીની માથેક છુટે એટલે કહું ચોળી કરું.”

“તેમ પણ જરૂર પડશે કરવાનું.”

“ખીજી કું?” નિરસકારથી રાણીએ કહ્યું.

“પ્રથમ તો એ મહત્વાકાંક્ષી છે.”

“તેથી શું?”

“બધા પૂજે એવી પટરાણી એને જોઈએ પણ તમને પૂજે એવો રસો લે.”

રાણી એકાગ્રતાથી જોઈ રહી કાક ઉત્તરવાદી, હેતુથી જાણે વીનવતો હોય એવું દેખાતું હતું. એક વિષય તેણે કાકના નેતરથી મુખ તરફ જોયું.

“કેમ કરીને?”

“ગુરુદેવે તમને સમજાવ્યા શીખવી છે પ્રભુએ તમને પક્ષાઃ આપી છે. કે એવું કરો કે તમારી કીર્તિ મહારાજને આપો.”

“શું કહેવું મુઠું?”

“તે પણ કરવું પડે. વળી ખીજી-મહારાજ આવાયાં છે.” કાકે કહ્યું.

“એમ?” ફરીથી નિરસકારપૂર્વક રાણીએ કહ્યું.

“તમે ક્યાં નથી જાણતા? તે તમે એના તરફ કિર્તિએ દેખાડ્યાં નથી તમે પણ તટસ્થ, શાન, ને બાવલીન થઈ રહ્યાં છો.”

“તું સ્ત્રી હોય તો નહીં સારી થાત.”

“મારી રાણીને ખાતર તે ખમતુ થઈ જાય છે.” કાકે હમીને કહ્યું.

“બા! ગમે તેવા માણસથી સ્ત્રીના ભાવ વિના રહેવાનું નથી. થાકેલો માણસ જેમ રેવાના તરંગોમાં પડી નવું જીવન પામે છે તેમ પુરુષને સ્ત્રીના ભાવ, ઊર્મિ, ને નાના-મોટા વિલાસોમાં રનાન કરી સજીવન થવાની જરૂર પડે છે. અને મહારાજનું અંતર એટલું ઉત્સાહી છે કે તેને ભાવના, ઊર્મિના ને વિલાસના મોટા તરંગો ભેદ્ય છે.”

“પુરુષનું હૃદય તું ધણું પારખતો લાગે છે.”

“હા. બાલવયથી તે પારખવાનો ધંધોજ છે એકો છું. બા! બધી વાત તરફ નેરસ્કાર કરશો તેમાં શો ફાયદો છે? જો પાટણની પટરાણી થવું હોય તો પાટણના ધણીના અંતરને પારખી તેને કેદ કરો. તમે પણ મનુષ્યહૃદયનાં પારખુ છો. તેને ધારો તો નચાવી શકો. નહીં તો આજે દેવડી જશે તો કામે કાંઈ બીજી આવશે.”

“ચાલો! હવે મારે એ કરવાનું રહ્યું.”

“હાસતો. તેની નિકટ આવો; દૂર સરી જાઓ; તેને આનંદ કરાવો; તેને વિરહાવસ્થાનો અનુભવ કરાવો; તેને ચીદવો ને શાંતિ આપો, તેને માલીક બનાવો ને ઘસતવનો સ્વાદ ચખાડો; તમારા વૈવિધ્યના સુરે તેને નચવો, ને તમારા હૃદયની એકનિષ્ઠામાં તેને શાતા પામવા દો.”

“એટલે લાટની કુંવરી હુંડી બનીને રહે એવું કરું?”

“બા! સર્વાંગસંપૂર્ણ સ્ત્રીના ભાવો દેખાડવામાં મને નાનમ દેખાતી નથી. પાર્વતીજી પોતે પણ શું ભાવ નથી ભજવતાં?”

“ચાલો! એક-મારી કીર્તિએ એને આંજું. બીજું-મારા અંતરના ભાવોમાં એને ભીનો રાખું. પછી કેં છે કે બસ આટલુંજ?”

“ના. હજી છે.”

“શું?”

“મહારાજનો સ્વભાવ ધણો ચંચલ છે એને નિશ્ચલતાની જરૂર છે. તમારી નિશ્ચલતા પર એના જીવનની રચના રચવા દો.”

“તે કેવી રીતે?” રાણીને પણ રસ પડવા માંડ્યો.

“એ ગમે તેં કરે તોપણ તેની કીર્તિ ને તેની સત્તા તમારા વડેજ છે એવી તેનામાં શ્રદ્ધા થવી જોઈએ.”

“તે કેવી રીતે?”

“તેની કીર્તિ ને સત્તાનાં સંરક્ષક થઈને.”

“ચાલો. આ ત્રીજું. હવે બીજો કેં પાઠ છે?”

“હાલ આટલા ધણા થયા.” હસીને કહે કહ્યું.

“હવે શું કરું?” રાણીએ તબીબેત વાળીને કહ્યું.

“પહેલી તમારી કીર્તિ. તમે શસ્ત્રો તૈયાર રાખો. ઘોડા દહાડામાં આખું ગુજરાત ગાળે એવો ભડકો કરીશું. પણ અવારનવાર છાનાંમાનાં ઘોડે ચઢી લશ્કરમાં શું થાય છે તે જુઓ તો ખરાં. લાટમાં હતાં ત્યારે તો જોઈએ તેટલા દ્રાશની દોડદોડી કરતાં હતાં.”

“કાક! એ દહાડા ગયા.” રાણીએ નીસાસો મુક્યો.

“પછી બીજો પ્રયોગ તો તમારાજ હાથમાં,” કહે હસીને કહ્યું; “મને સ્ત્રીચરિત્રનો ઝાઝો અનુભવ નથી.”

“એમ કે?” રાણીએ હસીને પુછ્યું; “તારી વાત પરથી કેં એવું દેખાતું નથી.”

“અને ત્રીજા માટે તો એ કે રાજાને દેવ દેખાવાનો ધણો શોખ છે ને તેથી જગદેવ જ્યાં પરદેશીઓને તે રાખે છે. તમે એને દેખાડી આપો કેં એ તમારી પાસે આવે ત્યારે એ વગરમહેનતે દેવ બની જાય છે.”

“મારી પાસે દેવ બનાવવાનું જત નથી.”

“છે. તમે એટલે જાણકા વધારો, એટલા અનુચરો રાખો, એવો આચાર સ્થાપો કે તમારી પાસે આવતા માણુએને દેવમંદિરનો ખ્યાલ આવે પછી એ મંદિરનો દેવ થવા રાજ્ય પોતે હોડ્યા આવશે. અને એ વચ્ચે-વચ્ચે ખ્યાલ ન આવે તો ગજરાતુ નહીં, એની મેળે આપોઆપ જેવાઇ આવશે. હજુ સુધી દેવ મનાતા ખુશી ન હોય એવો માણુસ મને મળ્યો નથી.”

“મને એક મળ્યો છે.”

“કે તમારો જમ દશે એનું પશુ એક નાનકડું મંદિર છે કે જ્યાં એ દેવ ગણાય છે” કાકે દમ્યો, અતે પત વાર તેનું ચિત્ર જુઓછના માથા બૃહસ્પતિના વાઙ્માં જઈ રહ્યું.

“પુરવ ઋતિ ધર આપે છે, બહાર આપે છે, લુવાની ને જ્યાં આપે છે, પૂજા ને અર્ચા ધરે છે-માત્ર દેવ ગણાવા આ કુ ખાત્રક સંસારમાં એને માત્ર એટલામાજ મુકિત દેખાય છે.”

“કાકે! તારી વિદ્વતા જાણી થઈ.” તાણીએ કહ્યું, ને સાતિથી સુકાઇ ગયલા હોડ ટુલ્યાડ “તને પૂછ્યો કે ચિકારવો તે મને સુઝ્યું નથી.”

“મારે તો આપની સેવાજ ઉડાવતી છે” કાકે જવાબ પાળ્યો.

“એનું બોલશે તો જાજ એની કાઠીય. બોલે હવે મહાગજને દેવ કરી કેમ સ્થાપવા?”

“જ્યારે એ અહીંયાં આવે ત્યારે થોડાક મૈત્રિકા તમારી સેવામાં જોઇએ એમ માંગી લેએ.”

“પછી?”

“ને મોટામોટા થોડાઓ અહીંયાં આવે એમ કરો.”

“શું દોરડાં બાંધી બેસી જાવું?”

“તમે મહેનત તો કરો. બધા વચ્ચે દોરડે જેવાઇ આવશે પરચુરામને બોલાવો. તમે વીરાવના છે. તમારી વીરતાથી એ પ્રભા થશે. ને એ જાણ્યા કે બીજા બધા આવ્યા.”

“હું બધું સમજું છું. તું બધું હરામ-ખેર છે.”

“ત્યારવગર તમે મારા પર આટલો વિશ્વાસ મુકો?”

“આ! આ! મહારાજ આવ્યા.” મગી હાંફીફાંફી આવી. એની પાછળ ગમરમેલી ગ્રેમકુવર ને સમર્થનાં મોટાદેખાતા હતાં. તરત જ પાછળ જમસિંહદેવ મહારાજ આવ્યા.

રાજી ચમકી ને હોંચકા પરથી ઉતરી પડી કાકે બોલ પરથી ઉભો થઈ નથી રહ્યો.

મકરણ ૨૩ મું

જેમાં લીલાદેવી રમત શરૂ કરે છે.

રાજા નેની ઉમર કરતાએ નાના ભાગતા હતા તેનો રુપળો અહેરો અસારે આકર્ષક દેખાતો હતો, અને નેના પર સજા પડી રહેતી સત્તાની છાપે અસારે મોહક નૌરવતુ સ્વરૂપ પડ્યું હતું.

તેનું મુખ હસુહસું થઈ રહ્યું હતું તેમાં રાજીએ અને કાકેને આમ ખેરીને વાત કરતાં જોઇ તેને એકદમ હમવાનો ઉમળકો આવ્યો તેણે તેને રોક્યો અને કપાળ પર કમચી આણી.

“રાજી! કેમ શું કરે છે?” જરા હસતો અચાજ સખત કરી તેણે કહ્યું, “કેમ કાકે! તું અહીંયાં ક્યાં?”

“બાને મળવા.” કહી લીક્ષ્મી નજરે રાજાની મુખમુદ્રા તપાસતા કહ્યું.

“રાજી! બાને એક અજબ વાત મારે

કાને આવી- છે” કહી રાગ દીવ્યકા પર બેઠા અને હાથ ખેંચી રાણીને ખેંચાડી. તેણે ચાર તરફ જોયું ને રાણીના ખંડને શણગારેલો જોઈ કહ્યું: “તમે ઘણું શોખીન લાગો છો!”

“એમ?” શાંતિ ને અસ્પૃષ્ટ તિરસ્કારથી રાણીએ કહ્યું. પણ કહેતાં તેની નજર કાક પર પડી. કાકની આંખમાં ઠપકા હતો. આટલું કહ્યા છતાં પણ રાણી દેં કરતી નથી એવો સ્પષ્ટ અર્થ તેમાં દેખાયો. લીલાદેવીના અંતરમાં કાકની ટ્રેરણાની અમર થઈ. “હું તો શણગારું છું, પણ મદારાગને જોવાની સદ ક્યાં છે?”

રાગ હસ્યા. કાકે આંખો વતી ઉપકાર થો.

“આજે તો હું એક તપાસ કરવા આવ્યો છું.” રાગએ પાછો ગાંભીર્યનો ડોળ કર્યો.

“શી?”

“સવારે એક બ્રાહ્મણ મહેલમાં પેત્રી ગયો ને તમારા ખંડમાં આવ્યો; ને હવે જડતો નથી.”

રાણી જરાક ચમકી. કાક વગરખોડાએ હસ્યો.

“પેલા જમદેવે કહ્યું હશે?” તેણે પુછ્યું.

“કેમ જાણ્યું?” રાગએ જરા ભવાં ચક્ષુથી કહ્યું.

“કારણ કે એ બ્રાહ્મણ તે તો હું હતો.”

રાણી આ ઘટના જોઈ જરાક શીકી પડી. કાકે આગળ ચલાવ્યું: “મારે આપને પહેલાં મળવું હતું તે બ્રાહ્મણનો વેશ લઈ, પહેરેગીરને બાંધી હું પેઠો; પણ મારા મનમાં કે એવે વેશે આપને ન મળવું તેથી આ મંગી પાસે લુગડાં માંગવા આવ્યો; એટલામાં બાને ખબર પડી ને મને બોલાવ્યો; ને એટલામાં તો પરમાર દોડતાં આવીજ લાગ્યા; મંગીએ

મને-પેલા ખંડમાં સંતાડ્યો ને પેલી દંડનાયકની પુત્રી ત્યાં આવી તેણે મને બીજે રસ્તે જતો કર્યો, ને હું આપને આવીને મળ્યો.”

“એમ થયું?” રાગએ કહ્યું; “મને શી ખબર? મારા મનમાં કે તે ને રાણીએ કવતું રચના માંડ્યું કે શું.”

“હા. બ્રાહ્મણને મારી પાસે કાવતું રચાવતાં હતાં,” કાકે કહ્યું; “બા કહે તો કહું.”

“શું?”

“છે રાગ?” કાકે હસીને પુછ્યું.

રાણી સમજી નહીં પણ તેણે હસીને હા કહી.

“બા ખેંગાર શ’ સામે કાવતું રચતાં હતાં ને બધા લસકરની ખબર પુછતાં હતાં.”

રાણીએ કાકની સામે એક ગુસ્સાભરી નજર નાંખી. તે તેને પોતાની યુક્તિ અજમાવવાનું સાધન બનાવતે હતો. પણ તેનાથી સામે નહીં થવાયું.

“મદારાગ! હું આ ઘેરાંથી થાકી ગઈ છું. મારે જેમ બને તેમ એનો અંત આણવો છે.”

“તારે? અમે બધા પરવારી ગયા.”

“ના. પણ ફેટલાંએ વર્ષ મેં યુદ્ધમાં લાગ લીધો છે, ને ફેટલાંએ રણક્ષેત્રો વટાવ્યાં છે, ફેટલાં વાર તો આ કાકને તોબા પોકરાવી છે. એટલે મારો છવ જરા આ આગમ-પણથી અકળાઈ ગયો છે.”

“શું કરશે?”

“તમારી પટરાણીને શોભે એમ.” જગત અસ્પૃષ્ટ તિરસ્કારથી, કાક તેની પાસે શું બોલાવવા ધારે છે તેની કલ્પના કરી તેણે બોલાવવા માંડ્યું. રાગ લુસ્સાનું આ અણધારેલું પ્રદર્શન જોઈ રહ્યો.

“આ તે દેં લાટવું નાનકડું યુદ્ધ છે?”

સુભાષ]

શક્તિ હોયકા પરથી ઉતરી. કાક નખી રસો.

[આધિન ૧૯૭૮

—ગાંધિશાસ્ત્ર

—૫૪ ૧૭.

“બાપુ! નાનકડા લાટમાં શું થયું તે કોઈ કહેનાર નથી તેથી વીસરાઈ ગયું છે.” કાકે કહ્યું.

“કાકે જ્યાં ધુમે હતે મહાભારત.” રાજાએ કહ્યું.

“ના મહારાજ! જ્યાં વીરે વીર આચરે ત્યાં મહાભારત.” રાણીએ કહ્યું.

“રાણી! આજે હું અહીંજ જમવાનો છું.”

“જેવી આત્મા મંગી!” રાણીએ કહ્યું; “મહારાજ આજે અહીંજ જમશે.”

“બાપુ! હું રજા લઉં, મારે દંડનાયકને મળવું છે.”

“જરા આનો જીવ ઠરીને બેસતો નથી.”

કાકે હસ્યો. “ગુનાગદ પડેને આપ ભૃગુ-કચ્છના સોમનાથના મંદિરનો કળશ ચઢાવવા આવો ત્યારે.”

“નોતરું દેવાની રીત જોઈ? ગા. સવારે મળજે.”

રાજાએ કહ્યું ને કાકે રજા લીધી.

કાકે બહાર ગયો ને થોડું ચાલ્યો એટલે એક બારણામાંથી કોણે જીમ પાડી: “ભટરાજ!”

કાકે ફરીને જોયું. “કોણ સવારે મળ્યાં તે બહેન?”

“હા,” સમર્થે ડોળા કાઢી કહ્યું; “તું આખા જગતમાં ખરાબમાં ખરાબ માણસ છે.”

કાકે હસ્યો. “કેમ કે એકદમ પારખ્યો?”

“તેં મારું બધું બગાડ્યું.” આંગળી વતી કાકેને ડરાવતાં સમર્થે કહ્યું.

“મેં શું બગાડ્યું?”

“તમે કેમ નહીં પકડાયા?”

“હું કેમ નહીં પકડાયો!” કાકેને ક્ષાપ્યું કે આ છોકરી ગાંડી છે.

“હા. તમે પકડાત તો વાહડમહેતાને વરદાન મળત-ને તે મને પરણી જાત.”

“ને હું નહીં પકડાયો તે—” જરાક કે સમજ પડવાથી કાકે કહ્યું.

“હવે મારા બાપા મને એની સાથે નહીં વસાવે.”

“કેમ?”

“એનો દાદો મારવાડી હતો તેમાં.” હોઠ પર હોઠ ચઢાવી સમર્થે કહ્યું.

“તેમાં હું શું કરું?”

“તમે હવે પકડાઈ જાઓ.”

“અરે વાહરે ઉસ્તાદ, તમે પણ જાણો છો.”

“તું બહુજ ખરાબ છે,” સમર્થે રીસ ચઢાવી કહ્યું; “તારું કોઈ દહાડો ભણું નથી થવાનું.”

કાકે હસીને ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૨૪ મું

રાજદ્રોહી

બીજે દિવસે પરોઢીઈ થયા પહેલાં રાજા ને જગદેવ ગઢની નીચે ઉતર્યા. ગઢમાં બધું સાંત હતું. જગદેવે તે બેને માટે જ્યાં ઘોડા તૈયાર રખાવ્યા હતા તે તરફ તેઓ ગયા; પણ તેઓ ઘોડા પર બેસે તે પહેલાં ઘોડાવાસાએ જગદેવના કાનમાં કંઈ કહ્યું; અને પેંગણમાં પગ મુક્યો હતો છતાં જગદેવ ચમકીને-ઉભો.

“હે, ખરી વાત?”

“હા.”

“શું છે જગદેવ?” રાજાએ પુછ્યું.

“કેં નહીં બાપુ! પણ આપ થોભો તો હું જરા જાણે આવું.”

“શું છે?” જરા સખ્તાકથી મહારાજએ પૂછ્યું.

“અનદાતા! હમણું આવ્યો.”

“પરમાર! મારે સાંભળવું છે શું છે?”

“બાપુ! મદના બે પહેરેગીરો થવાફતે મરણનોય પડ્યા છે. હું તેને જોઈ આવું.”

“શું કહે છે! હું પણ આવું. યોગવાળા! આ થોડો પકડ.”

“જેવી આતા” યોગવાળાએ કંથુ ને મહારાજ યોગ પરથી નીચે ઉતરી જગદેવ જોડે ગયા.

થોડીક દૂર એક મદના દરવાજા આગળ જગદેવે ચક્રમંત્ર ત્રણી કાકડો ચેતાએ ને બોલ પર જોયું. બે પહેરેગીરો એકબીજાથી દૂર બેસીને પડ્યા હતા. મહારાજાએ અને જગદેવે આનથી જોયું તો એકનો હાથ ખભામાંથી અમંગાળ મથો હતો, અને બીજાને ખજા પર સખત જખમ થયેલો હતો.

રાત્રિના અધિકારમાં કાકડાના અનિશ્ચિન પ્રકાશ ત્રો બે શયનવત્ પુરુષોને જોઈ પડેલા તો જાને જાણતા હરપમાં કષારી છુટી જગદેવ રીકડે પડ્યો હતો. જગદેવે પહેલા સ્વાસ્થ્ય મેળવ્યું.

“આ કોણે ક્યું” હશે?”

“કોણ જાણે!” જરાક અન્વરથ અસાચે પરમારે કહ્યું.

“શું સોરડીઓ અહીં આવી ગયા?”

“ના બાપુ! આ તો મદનોજ કેલ મણ્યમ છે.” કહી જગદેવે બે જાણુ પડ્યા હતા તે ઉપરથી થતા દિશાના સ્થાન પર રાખવું આન બેઠ્યું.

“હું” જેને હાથ અમંગાળ મથો હતો તે સૈનિકના મુખમાંથી અવાજ આવ્યો.

“એ કોણ હશે?” રાજાએ ગંભીર વદને પૂછ્યું. તેના અત્કરમાં શુભો પેદા થયો હતો. અસાર સુધી મહેલમાં આવો અસાચાર કરવા ની કોઈની હોંમત નહોતી; અને આથી તો તેના મારવનું મુન થયું હોય એમ લાગ્યું. તેના નરકોરો દબાવેલા કોપથી કૂલી રહ્યા.

જગદેવે પેલા સૈનિકને માથે હાથ ફેરવ્યો. થોડી વારે તે સૈનિકે આખ ઉઘાડી.

“કોણ! શું થયું?”

“કોણ બાપુ! મ-મરી ગયો.”

“કોણે માર્યો?”

“કાકડા—” કહી પાડો પેનો સૈનિક.

મેજાન થઈ ગયો!

જગદેવે રાજાની માથે જોયું તેનું મુખ હાલનોજ યથ મનુ હતું, તેની આંખમાં થોડી તરી હઝુ દગ, તેના કપાળ પર ગૈદરસ દેખાતો જગદેવને નીરાત વગી.

“અનદાતા! શું કરવું છે?”

આઠ, યોગાઓ લટકે.”

જગદેવ એક અક્ષર બોલ્યો: તહોં શુસ્મા-મા કાળા બરતા રાજા ને જગદેવ યોગમાં પાને મળા, ને એક છવંગે પોતાના થોડા પર થોડા યોગવાળાને પેલા સૈનિકોની સારવાર કરવાનો કુકમ કરી, જગદેવ પણ પોતાના થોડા પર બેઠી રાજાની પાછળ ચાલ્યો.

રાજા ખીલકુચ બોલ્યા નહીં, પણ અધોરાસા જગદેવ તેનું દટાર અગ અને થોડાને દોષવવાની ઉત્સુકતા જોઈ તેના મનમાં આવના ખાતો કહી શક્યો.

જલસિંહદેવના શુસ્માનો પાર નહોતો. પોતાની સ્થા ને મારવનું ખંડન બાતે હથર કરે તોજી તે મહી ચડતા નહોતા; તો આ તો કોણ! એક છનાપણા

પ્રાંતનો રખડતો સૈનિક આ પ્રમાણે કરે !
 વર્ષો પર તેણે તેનું અપમાન કર્યું હતું; તેણે
 પોતાની દેવડીને રાખેગારને લઈ જવા દીધી
 હતી; લાટનું ગારવ સાચવવા, તેને રખડતી
 કુંવરી પરણાવી હતી; આજે સવારે છુપે વેશે,
 તેનું દરમાન તોડી, રાણીને પહેલો મળ્યો.
 જગદેવની એટલે તેની સત્તાની સામે પડી
 નજરમાં આવે તેમ કરવા માંડ્યું, અને
 અત્યારે એક બહારવડીઆની માફક તેના
 ગદના પહેરંગીશને ધાવણ કીધા !

રામના હાથમાં હોળી પ્રગટી. તેની-
 પરમખટાર્ક જયસિંહદેવ ક્ષોભકાની આવી
 અવગણના ! બલે ખેંગાર છતે, બલે પાટણ
 નાશ પામે પણ આ અપમાન સહન કેમ
 થાય. તેણે કાકને શિક્ષા કરવાના અનેક
 વિચારો કરવા માંડ્યા.

તેઓ પટણી સૈન્યની ચોખીઓ આગળ
 આવી પહોંચ્યા. તે ધીમેધીમે લશ્કરની સ્થિતિ
 નજરમાં ધાલતા ગયા. એટલામાં એક ટેકરા
 પર તે ઘોડાઓને શ્વાસ ખવડાવવા ઉભા. થોડેક
 દૂર સુધી નજર કરતાં ત્યાંની બધી ચોખીઓ
 આઘીપાછી ખસેડવામાં આવતી હતી.
 રાજાએ ધ્યાનથી જોયું.

“આ છે શું ?”

“દંડનાયકે કે નવા હુકમ કાઢ્યા લાગે
 છે.” જગદેવે કહ્યું.

“જોઈએ શું છે.” કહી રાજાએ ઘોડો
 ચલાવ્યો. થોડે દૂર જતાં બે ઘોડાઓનાં પગલાં
 સંભળાયાં અને ભળભાંખણ થયું હતું એટલે
 તરત બે ઘોડેસ્વારો નજરે પડ્યા.

“કોણ પરશુરામ અત્યારમાં નીકળ્યા છે ?”

“ના બાપુ. દંડનાયક આટલા પાતળા
 ને હંધા નથી.”

“ચાલ એને પકડી પાડીએ.”

પણ તેમ કરવાની ઝાઝી જરૂર નહોતી.
 પેલા આગળ જતા ઘોડેસ્વારોના આગેવાને
 આ બેને જોયા હતા, અને તરત ઘોડો ફેરવી
 તે રાજા ને જગદેવ તરફ આવવા લાગ્યો.
 સૂર્યોદય થવાની તૈયારી થઈ અને ચારે
 ઘોડેસ્વારો પાસે આગ્રી લાગ્યા.

“જયસિંહદેવ મહારાજની જય.” નવા
 આવનારે જીમ પાડી.

“કા—ક” કથકચાવેલા દાંતમાંથી રાજાનો
 સજ્જ નીકળ્યો. “જગદેવ ! એને ખોત્તાવી
 લાવ.” કહી તેણે ઘોડો ચલાવ્યો. જગદેવ
 આગળ ગયો, પણ તે પહેલાં તો કાક આવી
 પહોંચ્યો.

“બાપુને ઘણી ખમ્મા !” કાકે હસીને
 કહ્યું, ને તે પરમાર તરફ ફર્યો. “પરમાર !
 મહારાજ આમ કરે ત્યારે આ ઘોડો આણીએ ?
 આખું જગત જાણે છે કે પાટણના ઘણી શીવાય
 સોનાની ખરીવાળા ઘોડા પર બીલું કાંઈ બેસતું
 નથી. દુરમનો દેખે તો—” કહી કાકે ઉગતા
 સૂર્યના કિરણોથી ચમકી રહેલી રાજાના ઘોડાની
 ખરીઓ તરફ હાથ કર્યો.

“હું અહીંઆં તારી સલાહ લેવા નથી
 ઉભો.” સુરસાથી ધુજતા અવાજે રાજાએ કહ્યું.

“તું ક્યારનો નીકળ્યો છે ?”

“મધરાત પછીના ચોપડીઆમાં.”

“શું કરે છે ?”

“ચોખીઓ ગોઠવું છું.”

“કોણે કહ્યું ?”

“મેં દંડનાયકને વાત કરી હતી.”

“દરેકમાં માયું મારવાનો તને અધિકાર
 નથી. કાક ! તેં આજે મારી સામે માયું
 ઉચકવાની હીમત કરી છે.” હેડ પર હેડ પીશી
 રાજાએ કહ્યું.

“આ માયું” જ્યાં સુધી ધડ પર છે ત્યાં કરી રાકવાનો નથી.”

સુધી એ બને કેમ? શા ઉપરથી કહો છો?”
શાંતિથી કહે કહ્યું.

“મારા પહેરેગીરા તેં માર્યા.”

“હા. તે મને બંદીત્વન ગણુવા જતા હતા.
આપ જાણો છો કે સૈનિક બંદીશજનનું અપમાન
કરે તો શું શિક્ષા થાય.”

“તેમણે શું કહ્યું?”

“મને મહેલની બહાર જતો અટકાવ્યો.”

“તે તારું નામ નહીં કહ્યું હોય.”

“મેં કહ્યું. પણ તે કહે કે હું રોડ
તોપણ મને રોકવો એવો હુકમ છે.”

રામએ જગદેવ તરફ નજર કરી તે
ચિંતાકળન અદેરે આ વાતચીત સાંભળી રહ્યો.

“પણ મારા મદમા મારા સૈનિકો પર
હથીમાર કેમ ચલાવ્યું? મને કહેવું હતું.”

“માયું! મધરસેતે આપને રાણીવામમા
પ્રજ્ઞા આપું?”

“પરમારને કહેવું હતું.”

“માત્ર ગવવામાંથી માણુમનીત્ર હુ રમ
માયું છું. તેમાં પરમાર નથી આવતા.”

રામ ઉઠી ઉઠ્યા. “એટલે? મોટે
અવાજે કહ્યું.

કોક હાંમિનથી ઉઠ્યું જોયુ. “કોકએ
મને રોકવાની હાંમન હતું કરી નથી—ને કેલ

“એમ? પરમાર! એના હાથ બાંધ.”
રામએ હુકમ કર્યો.

કોક ગર્વમાં જોઈ રહ્યો. પરમારે ધોડાને
એક કમળું પણ વ્યાગળ ન ચલાવ્યો. પાછળ
બેમો કાકના હુકમની વાટ જોતો ઉભો રહ્યો.
કોક અડખડ દર્યો.

“પરમાર! આ રમ્યા હાથ, બાંધો.
સોલકીઓનું શાસન એ સદાય માન્ય ગણ્યું
છે.” કરી તેણે હાથ લંબાવ્યા. પરમારે
જનમાંથી એક દેરી કાઢી કાકના હાથ બાંધ્યા.

“એના ધોડાની લગામ હાથમાં લે.”
રામએ જગદેવને કહ્યું. જગદેવે તે પ્રચ્છન્ન
કર્યું.

“અમ્યા તારું નામ શું?”

“એમો, અમદલા.”

“તું પાછળ આવ.”

“જેવી આતા.”

રામએ ધોડાને એડી મારી ને ચારે ધોડા
એ જપાટામથ આગળ વધ્યા.

એમએ કાકની નજર સાધી ને આપ
વતી દશારત કરી. જો કોક હુકમ કરે તો
તેના બંધે તોડવાને તે નિઆર હતો. કોક
કોકું પુણુલી ના કરી.

[આ વાર્તાનાં વિશેષ બાબ અલગ અલગ]

ખરનો તારો

રચનાર :

રા. દેસાઈ પરમાર

બી. એ.

એવો પડી બે પડી એ જ્યુડી,
અંધાર સામે હુઝવા મધે છે;
ચાપુપણું તેજ વરેજા ખુડી,
એવા વિચારે કંઈ ના વસે છે.

પાણી ધુમાડે મસા પુંધવાનો,
કોમો ધવાનો કૂદ અંધાર;
કપાડનો મોં, મદમાં પુલાનો,
દાંડિયા પળે ને યજમા વિચાર.

શ્રદ્ધા પૂરી નિર્ભય આમતેજે,
કમાણ તાને વરેજા દારપ;
નિષાપ સામે દર્શ્યું પ્રજ્વલે,
મમામમા આર કહેજ નુન્ય.

સુકમે વરેજા અનુદાય પાત્રી,
દેઃ સ્વેદ તરંગ નિજ પાંચાલે;
અંધારનો દેહ વધુ વિદારી,
વસ્ત્રાદર્શી આમપ્રણય મર્ધ.

સો સાથીઓને લઘુ દામિ ફેંકી,
 ઉદ્ધારનો પથ રોકે બનાવે;
 મૃત્યુ મહીં કોમલ પ્રાણુ અપી,
 અમૃત કે ઇવનને વગાવે

અંધારીઓ રાક્ષસ ખીજવાતો,
 મુરકેલીઓમાં હુમલો દેશવે.
 લાચાર થાતો પછડાય પાછો,
 માયાની એ તો ફરી જોર લાવે

સસારનાં એ જડ માનવીઓ,
 રક્ષા અશુભેથી અધિક ખીંચા,
 અધારની ઓડીજ જોન્ડીઓ,
 નાખી નીસાસા સહુ કોઈ સુના.

તાગે ખર્ચો—શૂન્ય મનુ તિમિરે,
 લાગ્યો હુડો છેડ પ્રકાશનો ધા,
 અજાની હલો નાહી મેઢનીએ,
 કીંતુ : પડ્યો પરચર આખરે આ.

જાણે પ્રતાપી ન પ્રકાશને કે,
 જોડુ નથી વિશ્વવિકાસને કે.
 આત્માર્પણે ખુબ કરીકરીને,
 બીર બની નોજ ગુલામ મીઝે.

કોઈના બાળમનન્યામે જીનો આત્મવિકાસ છે,
 દુન્યવી હજિને તોળે, એ તો આત્મવિકાર છે.

પ્યાર !*

અનુવાદક :

રા. દાધીચ.

પ્યા રા પ્યાર ! જ્યારથી તે હૃદયમાં વાસ કર્યો છે ત્યારથી આત્મા ત્ની ઉકળે છે, મન મોજમાં રમી રહ્યું છે અને સંસાર સુંદર થઇ ગયો છે. જે નહોતું દેખોતું તે દેખાવા માંડ્યું છે. ખસ, હવે તનેજ જોવાની લાલસા બાધી રહી છે.

મઘ અને માદક દ્રવ્યોની મને ધૂણા છે. મને લય છે કે તારામાં તેનો સંપુટ તો નહીં હોય ? મદમાં મત પુરુષને મેં બ્રહ્મો જોયો છે. તારી લહેર મનમાં આવતાંજ મારી તે દશા થઇ જાય છે. સપ્તયત્ન હોવા છતાં પણ હું અસંખ્ય થઇ જાઉં છું. હજાર સાવધાનીઓ રાખવા છતાં પણ હું મૂર્ખ જની જાઉં છું.

જગતમાં આખોથી વહાલી કંઇ યીજ છે ? સાંભળ્યું છે કે તું અંધ છે ! ત્યારે તું સૌંદર્યની આવી અચુક પરીક્ષા કેવી રીતે

કરી શકે છે ? તું પોતે પણ કેવી રીતે અનિંદ્ય અને સુંદર બનેલો છે ? જગતનું સૌંદર્ય તારામાં શું જોઇ રીકે છે ? આશ્ચર્ય ! અને સાંભળ્યું છે કે તું અંધજનોને પણ દેખાય છે ! આટલું તો હું પણ કહી શકું છું કે જ્યારેજ્યારે તારી લહેર આવે છે ત્યારેત્યારે મારી દૃષ્ટિ પર પણ ઝાંખ વળી જાય છે ! અંધારું કે અજવાળું, ઉંચું કે નીચું, નરમ કે સખત, સારું કે નરસું : કેં પણ દેખાતું નથી. સર્વ કેં એકરસ જની જાય છે. મને લાય છે. સાચું કહે કે તારામાં મદનો સંપુટ તો નથીને ? જે એવુંજ હોય તો તું ગમે તેટલો વહાલો કેમ નહીં હોય છતાં હું તને નહીં ચાહું. ખેદ છે કે મને મદની ધૂણા છે.

લેખક:

૧૯ કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

બી. એ., એલએચ. બી., એસએડ,

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

ખંડ બીજો

સાગન્ને જલપારલે

૧

સાં જ હતી. એવેકાંડાં કાંઈક ૫૨ સેન્ટીમીટર અને નાંબધીએ બેઠા મળ્યાં હતાં. સ્ટીમર અચાનકે મારે વાટ કોણ રહી હતી.

મારા મિત્રોની માયાબીની આંખો દબા દેખાય છે. તેમણે આપેલાં પુષ્પોની સુવાસ દબા મધમધ છે. એક મિત્ર અને મારી તબીબતની દરકાર લેવાનું સૂચવે છે. એક

બીજો મિત્ર-કે જેના મનમાં તે મારા મોટા ભાઈ છે કે નાનો ભાઈ છે તેનો નિર્ણય થયે નથી, અને સલાહ આપવી કે મારી પાને સલાહ લેવી તેનો નિર્ણય એ કદી કરી શકતો નથી-તેણે જરા મગજ નયને અને હીમન આપી કે અમારી કોઈની શીકર કરશે નહીં —સદમી એઆ મિત્ર તેની હમેશની હીમતથી સ્વીકારી; અને ત્રિશંકુની મનોદશા અનુભવનાં અમે સ્ટીમરના દ્વાર ઉપર અટક્યાં.

મેં કોઈને કહ્યું નહીં, કોઈને જાણવા દીધું નહીં; પણ કોણ જાણે કેમ મને લાગ્યાજ કહ્યું કે હું જાઉં છું દૂર અને દૂર-દૂરી પાછો આવવાનો નથી. આવી બનોદશાથી મને કેં લાય પેદા થતો નહોતો...ને છતાં પ્રિય વસ્તુ છોડી જતાં હોયએ 'એવું કૈંક દર્દ' થતું હતું. અમે શિષ્ટાચાર પ્રમાણે પોકાર કર્યો, રુમાલ દરકાવ્યા, અને જાણે આજસ મરકતી હોય એમ સ્ટીમરે ચાલવું શરૂ કર્યું. સફર આખરે શરૂ થઈ. જાણે એ વાત ખરી હોય એમ લાગ્યું નહીં. અને મુંબાઈ ધીમે ધીમે નજર આગળથી સરવા માંડ્યું.

માણસનો સ્વભાવ દરેક વસ્તુમાં રસ લે છે. વિયોગ, વિદાય, વિરહ એ બધાંને પણ-તે વીસરવા માગતો નથી. તે સંયોગોમાં થતી દુઃખદ લાગણીને પણ માણસ રસ લઈને હુ'ટે છે. એક પરબુ મુસાફરની સ્ત્રી-વિરહવેદનાની રસીઆણુ-સવા કસાક મુઠ્ઠી સ્ટીમરની સાથેસાથે બંદર પર ચાલી; પોતાના રુમાલ વતી વારાફરતી આંખ ને નાક સાફ કરી અને વિદાય કરેશની; અને પોતાના મોઢા પર ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના પ્રેમીઓના હૃદયમાં થતી વેદનાનો નિષ્કર્ષ બતાવવા ભગીરથ પણ ભડકી જવાય એટલા પ્રયત્નો કર્યા.

બંદરના દરવાજા આગળ સ્ટીમર ઉભી રહી અને કામમાં રોકાઈ ગયા હોવાથી મોડા પડેલા —કાકા આવ્યા. વૃદ્ધાવસ્થા છતાં રસીકું હૃદય ધરનાર, વ્યવહારકુશલતામાં એટલેકા છતાં અંગત સંબંધમાં ભાવમયતા જાળવી રાખનાર કાકાએ વ્યવહાર જીવનમાં જે ઉત્સાહ-થી મને ઉત્તેજન આપ્યું હતું તેજ ઉત્સાહ-થી સફળ સફર દેખી. એમની સાથે રા.—ભાઈ આવ્યા હતા. બાલ્યકાલનો મિત્ર, મિત્રથી પણ

વધારે, સ્વભાવજન્ય વિરોધ છતાં બંધુભાવને સતેજ રાખનારની આંખો અત્યારે નિસ્તેજ બની હતી. વખત છેને તેની દૃષ્ટિ આગળ કોલેજના 'લોન' પર પડી કરેલા વિચારો અને રચેલાં સ્વપ્નાં ઉમાં થયાં હશે; ગપ્પાંમાં ગણેશી રાત્રિઓનાં સ્મરણો તાજાં થયાં હશે. જુના મિત્રને વિદાય આપવાની તેની હીંમત નહોતી એમ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. મેં અધુરા મુકેલા એક કેસમાં અમને મળેલા વિજયની તેણે ખચર કહી; અને જેવી સ્ટીમર બંદરના દરવાજામાંથી નીકળી તેવી મને કાર્ટ સાંભરી...

જાણે એ પૂજ્ય ઇજ્જેવતાનું મંદિર હોય તેમ વર્ષો ને વર્ષો મુઠ્ઠી મેં એને પગથીએ બેસી ભક્તિ કરી, ઉમર વીતાવી; અને જેમ મારા પહેલાંના ભકતો ગયા તેમ હું જઈશ; બીજા કોઈ ભકતો આવશે ને જશે; ને એ તો નિષ્કુર બની જેમ ઉભી છે તેમની તેમ ઉભી રહેશે. અરે હું તો કીક, પણ કેટલી કીર્તિનો, કેટલી મીલકતોનો આ મંદિરમાં અંત આવ્યો? કેટલી શુદ્ધિ, વિક્રતા, નેરમિકતા એની ભક્તિ કરીકરી સુકાઈ ગઈ; ને ભાવિની નિશ્ચલતા સમી કાર્ટ તેમને તેમ રહી છે...હું પાછો આપીશ ત્યાં મુઠ્ઠી એં એમને એમ રહેશે?...મને મારી મુખાઈ પર હસવું આવે છે.

...મુંબાઈ ક્ષિતિજમાં સમાઈ ગયું, ને હિંદની પવિત્ર ભૂમિ માત્ર રેખાએ નજર આગળ મઢી.

૨

મુંબાઈ દૂર હતું ગયું એટલે અમે નીચે જઈ અમારી કેબીનો શોધી, તેનો કાયદેસર કબજો લીધો. અમારો સામાન બરાબર હેઠાણે હતો તે જોઈ અમારા આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. ત્યાર પછી એક હસમુખા સ્ટુઅર્ડને તેના બાંખાતુરમાં અચેષ્ટ દ્વારા મેં અમારી

જરૂરીઆતો જાણવી અને તેની મર્યાદા ઠીક વખતમાં 'અર્થિના પગે' થમ' ના ચુસ્ત બકતોને યોગ્ય ખાવાપીવાની યોગ્યતા કરી. આ મુઠાઈ અમારી મુસાફરીનું અગત્યનું અંગ બની રહ્યો; અને અમે તેને 'સખારામ' નું ગણીતું નામ આપ્યું. કેટલીક વખત હસનાદમના 'સખારામ' કહી તેને માગથી અભોધાધ જવાનું; અને તે પણ પ્રવાંગની ખુશી સુમત્ર જાળ 'થમ મર' કહી હાજર થઈ જતો.

રીમર નાની, પાણુ રજાળી ને સગવડ ભરેલી હતી, અને શિતાના રૂપના શવ મા તે પાણી કાઢતી, અને પાછળ-જેમ માણસ મમજીના લીંગેલા મુઠા જાળ છે તેમ-ક્યા મુઠા પાને ચાલી જતી હતી તેનું મરજીગિન્દ મુઠે જતી હતી.

અમે ધુરોપીય ઇચ્છન શરૂ કર્યું પાગનું હતું; અને ધાર્મિક શિક્ષાથી ત્રણ વખત કપા પહેરવાનું, અને પાંચ દંડ ખાતનું મળતું હતું હતું, આર વખત ખાતનો અચુક કાયદમ આરંભ્યો. —૫૬મીના કચરાડનો પા નહોતો સુરમેળ' વગર કેપીન બહાર ન જતું પગ ઉપર લઈ કોઈ કોણે બેસતું નહોં એ શીરમ્નાઓ તેને મન જગવીપણી મપટ નીશાની દેખાતા અને —બહેન અવવાસથેવા આવકની અઝગતાથી પાંચ વખત જમનાના પ્રયેજ ને નિરુકાગતાં. —અને મને સોજાનો લઘવો આપી આર પગ ઉપર કહેવાના સુત્ય હેતુથી આર-માથી એક પણ દંડ ચૂકતા નહોં પણ બધા દંડથી 'પ્રેકકાંટ' વધારે. —આકર્ષક હતો ભાવનગરની બહામની પુરી, સેવ, ગાડીઆ, પુરી, ને મગજ—એ બધું અદેશબિની મહતાનાં મરજી આમળીઆળી અમે આરોગતા.

અમારો જીવનક્રમ ખાવા અને ચાવવા વચ્ચે વહે જતો. રીમર પર આજ્ઞા કરતું એ

એક કર્મે લખાયું હોય એમ લાગતું. સવાર પડી કે નાહી, કપડાં કે કારી હું ફરવા માડતો; પછી મારા સાથીઓ આવી એ ક્રમ આરભતાં. અને થોડી વાર કમળનગાળીમાં જાળ આવી પાણુ અમે ચાવતા તે બપોરના એક સુધી. પછી ત્રણ વાગ્યા કે ચાલતાં સાજ પડે ચાલ્યા વિના છૂટકાજ નહોતો. રાતના જાગીને મનુદનું સંત્વ નીરખવા ક્યાં વિના આવે? સ્ટીમરના બીજા ઉતારાઓ આ અંકેર પ્રતિ લોખ પડેલા હજ્યા, પછી વિગમ્ય પાગ્યા, પછી જોઈ રજા અને જ્યારે જૂમખ્ય મમુદના તોફાની દરીઆએ બધા ઉતારને લાંબા છડ કરી મુક્યા ત્યારે અમે ત્રણેએ આખો વખત ચાલીચાલી મુજગાનનો વિગમ્યજ ફરકનો શખ્યો.

રીમર પર ફરવાની જગ્યામાં સરસમાં સરને 'સુપરેક' પગ કેપટના કેપીન પામેતો રમ્નો હતો ત્યાં વાયુ મહમત થઈ વાનો; ત્યાંથી શીણના પ્રવાહમાં અકલ્પ દંભો દેખાતા, ત્યાં અર્ગતું પ્રોત્સાદક વાનાવરણ પ્રમરતું ઘણી વખત રાને હું ત્યાં ઉભો રહેતો—અને અવર્ણનીય આલ્હાદ મારી રમેરમે પ્રસરતો. અને ત્યાં ફરતો કેપટન મમુદનું માંબીય શ્રવણ કરતા એકાંત આજ્ઞાની તક્ષીનતા જોઈ વિરમ્ય થતો—ને તેના નિશબ્દ આનંદને અમેષ રહેવા છડ ચાલે જતો એ હું ફરી જ-મ લેવા દમ્પા કર તો એવા કોઈક રમ્ને આમમિદિ અનુભવવા માટેજ

x x x x

તમને જાગતા, ઉગાડી આખે અંબના આવે છે ?

x x x x

હાર ન અવ રશીરનો, 'મુકલુ'યુમ' હતો. મેં સંદેન ઘોડાની પાળમાં હાથ નાંખ્યો.

“નુરે ચશ્મ!” મેં મારી દાઢી પર હાથ નાંખી, જ્યાંને ધરાનના મીઠા લખ્તોમાં કહ્યું: “આ પંખાળા થોડા હલુહલુ છે. સમરકંદનો સીધો માર્ગ આ સામે પડ્યો છે. ચાલ આવ.”

અમે બેઠાં; થોડાઓ ઉપડ્યા-ઉડ્યા. આસમાને અડકતા બગદાદના મીનારાઓ દેખાતા બંધ થયા. ખેતરો છોડી, જંગલોમાં ગયાં;—જંગલો વીતાવી મધ્ય એશીઆનાં નિઃસીમ અરણ્યો કાપતાં ચાલ્યાં. કોઈ ખલીફની અહીંયાં સત્તા નહોતી; કોઈ દુનીઆની િઆં દરકાર નહોતી. દૂર ને દૂર—છુટેલા તીર સમાં—

મેં આંખ ચોળી. સામે ‘ડબેલ્સ’ પડ્યાં હતાં. સામી ભરતે મગદળીઆં લટકતાં હતાં. બાજુ પર એ વીજળીના યંત્ર પર થોડાનાં જીન હતાં. ને હું સ્ટીમરની કસરતશાળામાં ઉભો હતો. યાહ અલ્લાહ! બગદાદના મીનારા ક્યારનાએ જમીનદોસ્ત થઈ ગયા—ખલીફ હારુનનાં હાડ કબરમાં પડ્યાં ખાખ થઈ ગયાં ને હું ભરુચનો બ્રાહ્મણ ઝેર ખાઈ પશુ સમરકંદ ન જઈ એવો મક્કમ હતો. ને મારા થોડા—માત્ર કસરત કરતા વીજળીના બળથી કુદતા; પશુ કુદીકુદીને ડગલું એક આગળ ચાલતા નહીં.

એ દીન ગયા તે ગયા—કે જ્યારે કમારકસ-થી સમરકંદ આવીને તમને હુરીઓ રાતે લઈ જતી; જ્યારે જીનો ને ઉડતાં પંખાઓ તમને હીરાની ખીજોમાં ને સોનાનાં ખેતરોમાં વગરતરહીએ મુકી જતાં; જ્યારે ગુરતી રાજકુંવરીઓ ઉત્સાહી ને લટકતા વટેમાર્ગીઓ શીવાય બીજા બધાને ભાઈખાપ ગણતી. જન્મવા માટે પશુ આપણે કેવો જમાનો પસંદ કરીએ છીએ?...

પશુ જેવો વીજળીનો થોડો નિશ્ચલ હતો તેવીજ એ કસરતશાળાની હોડી નિશ્ચલ હતી. પશુ તેમાં બેસી હલેસાં મારવાની ઘણી મજાહ પડતી. દરરોજ હું તેમાં બેસી હલેસાં મારતો ને નીરસ કસરત રસમય થતી. કસરત-શાલા અદૃષ્ટ થઈ રેવાજનો પટ પથરાઈ જતો. હું ભાગેકાઠને આવારેથી હંકારતો ને બહારની ઉંડાઈ આગળ થઈ મહારુદને આવારે પહોંચી જતો. મંદિરોથી શોભતી ગામની રેખા હું જોઈ રહેતો. બી. બી. એંડ સી. આઇ. નો પુલ વરાવવો રમત વાત થતી—

“ચાલો. આ મહારુદ આવ્યું.” મારાથી મોટે સારે બોલાઈ જવાયું.

“એ શું બોલો છો?”

મને નદીમાં નીરતે ફરતી વખતે આવા સવાલો ગમતા નથી. મેં ઉંચું જોયું; હલેસાં હાથમાંથી છુટ્યાં; હોડી ઉથલી પડતી હતી....પશુ ન પડી. હું શરમીદો પડ્યો. ભરુચ તો ક્યાં ને ક્યાં પડ્યું હતું...ને એ પ્રભુ શું નિરાશા! મેં હોઠ પીસ્યા...ખલીફ હારુન—અલ—રશીદનો સુવર્ણ-રંગી જમાનો ચાલ્યો ગયો...ને ભરુચમાં ‘બોર્ડીંગ’ કરવાનો જમાનો હજુ આવ્યો નથી;—અને હું આવે કંઈગે વચલે વખતે જન્મી પડ્યો....

કસરતશાળામાંથી હું ગુરસાના આવેશમાં દીવાનખાનામાં ગયો; અને કાગળ ને મારી સહચરી—મારી ફાઉન્ટેનપેન—ની સોખત શોધી. હું તેની કાળી દેહની અનેરી ભલક નીરખી રહ્યો. મારા જીવનના આધાર! ભલે હારુનનો જમાનો ચાલ્યો ગયો અને ભલે બોર્ડીંગનો નથી આવ્યો. ભલે મારાથી મધ્ય એશીઆમાં નથી જવાવું, અને ભલે તારાથી મોટી સ્ટીમર-માં પશુ ફરીકામ નથી બેસાવું. પશુ જ્યાં સુધી તારું ને મારું સાહચર્ય કાયમ છે ત્યાં સુધી તો

એક મુખ્ય પહાડી માર્ગ

મને તે યુગમા વિચરવાની, મને તે મોળે
કરવાની ને મને તે લહાવા લેવાની કેળી
મગદુર છે કે આપણને ના ખાડે ?

૩

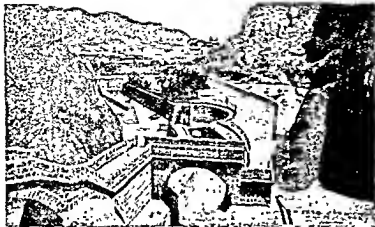
મારે એક મિત્ર છે, તે નાનાજાવના શબ્દ-
માં કહું તો 'સમનજીનો' છે. આવપણથી
તેની માથે હેયુ ખોલીને વાત કરવાની અને ટેક
પડી છે તે અને જોઈયું સ્વરૂપ ધરી આપવાસન
દે છે, વડે છે, થીખ આપે છે. ઘણી વખત
તે રડવા લાગે છે, —ને ઘણી વખત અમે સાથે
હસીએ છીએ.

એ કદી રીસતો નથી. એ કદી અને
તિરસ્કારતો નથી. હું બાલક હતો ત્યારથી
એને હેયુ ખોલતો આવ્યો છું. હું ત્યારથી
એને બધી વાત કહેતો; ને તે કેંઈ બાપો
પ્રેરતો. પહેલેથી છેલ્લે સુધી સુખનો એ
એને સાથી ને સાક્ષી બતાવ્યો છે.

હું એને કુમમમા મળ્યો. ત્યારથી એણે
મારા વિશ્વાસ, પ્રેમ ને મજિત લીધાં મુખાદમા
એને મળ્યા વિના અને ચાલતું નથી. જીભના
રમણીય એકાતમા એ ને હું એકમેકને જોઈ
શથીએ છીએ. એના વિના કોઈ મોટો મકલ્પ
મારાથી થતો નથી.. અને એનું આતિથ્ય મેં
સ્વીકાર્યું.

મારો પ્રિય વચ્ચ ને પ્રેરક ચારે તરફ
નજર જાય ત્યાં સુધી નાચી રહ્યા હતા...

જીભના મિત્રનાં પણ ગીરવ, મહત્તા ને
પ્રતાપ અને નવે રૂપે જણાયાં. કુમસ, મુગાઇ
ને જીભના સકુચિત સહવાસમાં મેં એને પુરેપુરો
નહોતો પારખ્યો તે આજે પારખ્યો. એનો
આત્મા પ્રાદ, શાંત ને પ્રતાપી હતો, અને
એના બાલ સ્વરૂપની અસ્થિરતા છતાં નિશ્ચય
રહેતો. એની કર્તવ્યપરાયણતા કૃષ્ણચંદ્રને પણ
દરમધમાં નાખે એવી હતી. એ પરમ યોગી—

એકઠા : કુવા પરથી પાછા આવવાનો રસ્તો.

પૂર્વ માનવતાનો અધિકારી લાગતો... અને છતાં મારે મન તો મારો બાલવયસ્ક હતો.

માધ્વો ને માધ્વો સુધી તેનાં મોજાં સવારે સૂર્યના તેજમાં પીગળતા સોના સમાં અમકતાં; પછી તે રુપેરી થતાં; અને એના જલની ભુરાશ એ તેજનેમયતા કરતાં પણ મોહક લાગતી. સંધ્યાકાલે એના રંગમાં ગાંભીર્ય આવતું; ને જાણે પૃથ્વી પર પડ અંધારું તે પહેલાંના ઉકળતા લાવાનો પટ પ્રથરાઈ રહેતો.

પણ સૂર્યાસ્તે, સૂર્યાંશમાં અમને લાઇ જવા માટે હોય એમ અમારી સ્ટીમર આગળથી શરુ થઇ વિશાળ થતો તેજનેમય રાજ્યમાર્ગ રચાઇ જતો. અહ્મદશનના માર્ગ સરખો તે લાગતો, ને તેને છેડે સહસ્રરશ્મિ સવિતા ફણવાર અમને નિમંત્રવા ક્ષિતિજ પર ઉભો રહેતો. વૃદ્ધ વિશ્વામિત્રે “તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્” એ અમર મંત્ર ઉચ્ચાર્યો ત્યારે ધારું પણ નહીં હોય કે સં. ૧૯૭૯ માં ઇટાલીઅન સ્ટીમરની ડેક પર ઉભા રહી, હું એ ગાયત્રી છંદ બોલીશ-ને તે વખતે એ વાક્યમાં-રહેલો આવ, ને પ્રેરણા મને સમજાશે.

આ તેજમાર્ગે વિચરવું કોને નહીં ગમે? પણ હું વિચરવાનો સંકલ્પ કરું તે પહેલાં સૂર્યનારાયણ પર સાગર પ્રથરાઈ જાય છે. તેજમાર્ગ સાંકડો થઇ વિસુપ્ત થાય છે.

પણ એ પક્ષમાં સાગરમાં ને આકાશમાં રંગની રેલમહેલ ઉડે છે. એકઠાથી પોઈન્સેટ સુધીનો સૂર્યાસ્ત જણે નથી જોયો તેને તેજની

મોહકતા યુ છે તેનો ખ્યાલ નથી. સોનાનાં શિખરો પર શિખરો ક્ષિતિજ પર યાય છે ને સોનાનાં વિવિધરંગી વહેણો સમુદ્રમાં વહે છે. અને એ સુવર્ણરંગી ભભક પર ભુરાશનો પટ પ્રસરતો જાય છે. અંધકાર વધે છે અને રાત-મુઝા સમી મોહક-દશ દિશાને આર્કિંગે છે.

પણ જ્યારે અનૃતનાથ ઉગે છે-ને અરે પૂર્ણિમાએ પશ્ચિમમાં જવા નીકળ્યા હતા, એટલે એકઠે રાત પૂર્ણિમા પહોંચી એમ અમને કહેવામાં આવ્યું હતું-ત્યારે-હૃદયની ઊર્મિઓ ઉચ્ચારવાને હું અશક્ત બનું છું. ચારે તરફ સમુદ્ર ને વ્યોમ એક થએલું દેખાય છે; ને તેના પર, સ્ટીમર પર, અમારા પર, પ્રેમના સ્પૃશ દેહ સમી કૌમુદીની અવર્ણનીય, અરપચ્ય ને મીઠી મોહકતા પ્રસરે છે. અને આ મોહકતામાં સૂર્યાસ્તે હતો તેવાજ પણ તેથી સરસ ને આકર્ષક માર્ગ સ્ટીમર આગળથી પહેળો થતો રુપેરી સરોવરમાંથી ઉગતા ચંદ્રમાં આગળ પહેલો છે. ક્રોર્તિનો, સ્વર્ગનો, મોક્ષનો માર્ગ આ કૌમુદીમાર્ગ આગળ અંકોરો લાગે છે.... રસ્તો સરસ ને શોભીતો હતો, તે વિશાળ

ચના પથે જતાં થાક નહોતો લાગતો. વિવિધ તાપનાં નામ પણ ત્યાં સંભળાતાં નહીં દૂર ને દૂર રહી નિગાનાય પ્રેમની અદ્ભુત પ્રતિમા સરખો આકર્ષતો. અંતરમાં હ્રમાહ ને આનંદ ઉઠળતો માર્ગ જેવો રમિક હતો તેવો લાગે હતો, તે વારે જ્યુ સહેજુ ને સ્વાભાવિક લાગ્યું. હું ચાલ્યો—ચાલ્યો.....

હું તો માત્ર રેક પર ઉભો હતો ને અધેભાગ્ય નરક જોતો હતો. આ પથે ચાલવાનું કેના ભાવ્યમા હોય? હું નીસાનો નાખી પાછો ફર્યો.....

પણ ભપરે અધારી રાત આવે છે ત્યારે બેમ ને સમરની એકરૂપ થએલી ભવ્યતા ચાર તરફ વીટાય છે. એ ભવ્યતાનો અધારો દેહ સ્થિર તાગ ને તેના અસ્થિર પ્રતિબિંબે ચમક છે. એ અધકાર ભ્યા પ્રસરે છે ત્યા અપૂર્વ ભવ્યતાનું પ્રાપ્ત્ય ધનકનુ લાગે છે. એ ભવ્યતા સજીવ લાગે છે એને 'સદસરીય', સદસાતા સદસપાદ' હોય એમ લાગે છે. તેનો પ્રાદ આત્મા મારું સ્વાસ્થ્ય લઈ જાય છે હું નિર્ગત થાઉં છું. એ ભવ્યતા અને પ્રેરે છે. પત વાગ એ ભવ્યતાનો ભાગી દોડે એમ અને લાગે છે

હું ફરકે જામ લઉં છું. એ સર્વવ્યાપી ભવ્યતા મારી કુદરત અને જુવાને છે. 'અદ' જાહારિમ' મને માનીઓ ને વાદત્ત્વ અનુભવે છે તેની મને જાંખી ચાલ છે... હું મારી અપૂર્ણતાનું બાદ જાતી નીસાઓ નાખું છું.

પણ કેમીનના ઝાળ, નાના ફોટા દોલમાં-

થી સાગરદર્શન કે'ક જુદીજ અસર કરતું હતું. નાનકડી કેમીનના સકુચિત, અધકારમય વાતાવરણમાં બેઠાબેઠા એક બાકારામાંથી તેજ, જથ ને વાયુનું નર્તન જોતું, સમીરની મીઠી ઠંડી એક સહરિડા અનુભવવી પ્રત્યો! સમગ્ર સસાર અધમ ને અધકારમયન હોય, આખું જીવન ટુક ને પ્રેમવીરોળું હોય, અને કેઈ દૂર વસતા દુષ્ટાપ્ત પ્રભુવીનું માત્ર દર્શન જોઈ જીવન વીતાવતા કેઈ હૃદયની નિરાશામય અર્દ્રતા જાણે મારે હૃદયે વસી હોય એમ લાગ્યું વાતાવરણ જુગજાગતું ને હું મુનક પર જતો. તેજ જથ ને નમીરને ખોળે વમવાનો લોભ દૂર કરી શકતો નથી ..

૪

રરીમરના ઉતારઓ પુરોપના જુદાજુદા દેશના અને અમેરીકાના હતા, અને બપો-માત્ર થોડાક અંગ્રેજ શીવાય-મોજ કરવા નીકળ્યા હોય એવી લહેરમા હતા. એકમેકની માથે મળતા, દસતા, બોધતા, અને વચકારણે આનંદમા મહેવાનો નહત પ્રપામ કરતા તેમાં ફેટલીક બકિઓ તો અગણ્યાં નોંધવા જેવી હતી

જુએમની નહેર

આ નિર્જન સમુદ્ધતીરે છોકરાં રખડાવ-
નારી તેમની મા પર મને ગુસ્સો આવ્યો.
મારું દીલ દુખાયું. મને એ મોહક બાલિકાને
લઈ જાતીસરસી ચાંપવાનું મન થયું... પણ
આટલે દૂરથી તે કેમ ચાલે ?

“બહેન! જાની રહે.” મેં હેતબર્યે
હૈયે આશ્વાસન આપ્યું. “તમારાં માઆપ
ક્યાં ગયાં? તે કેમ તમને લઈ જતાં નથી?”

છોકરાએ આકંઠ કરતાં જવાબ આપ્યો:
“એમની વાટ જોતાં તો વર્ષો થયાં.” તેણે
કુરકું ખાધું ને બહેનનું રક્ષણ કરવા તેના
ખભા પર હાથ મુક્યો. મને સમજ ન પડી.
“તે કેમ તમને લઈ જતાં નથી?”
મેં પુછ્યું.

“કોણ જાણે, અમે શું કરીએ?”
છોકરાએ કહ્યું, “અમે વાટ જોતાં ચાકી
ગયાં. અમે ક્યારે આનીશું?” તેનો સ્વર
કુરકામાં બળી ગયો.

અને છોકરીએ જાતીફાટ રુદન શરૂ કર્યું.
“ઓ બા! મને ક્યારે લઈ જશે.....” રુદન
દૂર ગયું; પવનના, તરંગોના તાલમાં ભળી
ગયું. હતું તેનાથી વધારે અપાર્થિવ અન્યું.

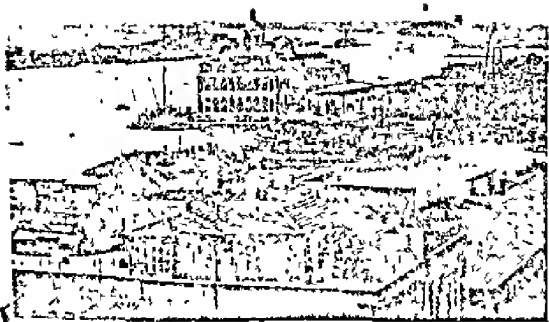
મને આંખે અધારાં આવ્યાં. મને જાતી-
માં કુમો ભરાઈ આવ્યો. મારું ચાલત તો
તેમને લઈ હું જાતીસરસાં દાખત, તેમનાં
આંસુ લુછત, તેમને મારી પાંખમાં ધાવત.
આ મોહક છોકરીના રુદને મારાં રોમેરોમ
ઉભાં થઈ ગયાં.....

હું આંખો યોજતો બેઠો હતો...મને મારી
બ્રમણ્યું લાન થયું...ખરેખર આ સ્વપ્નમાં
ગૂઢ અર્થ રહ્યો હતો...એન વેરોનીકા
કરતાંએ વધારે પ્રતાપી બાવિ બાલગુજરાત.

અનંતતાને પેઢે તીરે વાટ જોતું હતું.
આંખણે ત્યાં વધારે સશક્ત ને પ્રભાવશાળી
માતપિતા ન આવે ત્યાં સુધી તે બીચારું
ત્યાં ઉભુંઉભું આકંઠ કર્યાજ કરવાનું.

બોટ પર કેટલાક ધણાજ સારા અમેરીકનો
હતા. આખી સુસાફરીમાં ધણા અમેરીકનોને
અમે મળ્યા; અને બધા માયાળુ, મળતાવળ
ને રંગરોપ પિનાના હતા. એક પાદરી એક
મોટા મીશનને મંત્રી હતો. તેનો ને તેની
બેરીનો અમને ઘણો પરિચય થયો. ધડપણમાં
પણ એ બંનેનો પ્રેમ, એકતાનતા, ને ઉત્સાહ
ઘણાં નવાં પરણેલાં જોડાંએને દાખલાપ
ધાય એવાં હતાં. એ બંને જોડે ઘણી વાતચીત
થઈ-ને આપણું રાષ્ટ્રીય બિંદુ તેમણે ઘણા
રસથી સાંભળ્યું. ગાંધીજી રવીંદ્રનાથથી માનવત
માં ઘણા ચર્ચાઆતા છે; રડયાઈ કીર્તીજીને
કેળવાયલા હીંદીવાનો રાષ્ટ્રીય બદનક્ષી મારે
ધિકાર છે; અંગ્રેજોને આવ્યા પછીજ ઘણે
લાગે હીંદુઓ દારુ પીતાં શીખ્યા-એવા માણ
અભિપ્રાયો ને હકીકત સાંભળી તેમના અર્થજા
નો પાર રહ્યો નહીં.

પણ આમ દરેકની વિગત ક્યાં આપતો
ફરું? એક અમેરીકન પ્રોફેસર ને તેની સ્ત્રી
ચોપડીમાં ચિત્રોજ ચોંટાડ્યા કરતાં. એક પુરુષ
ને સ્ત્રી રોજ સાથે કે વાંચતાં, વારાફરતી કે
ટાઈપ કરતાં, અને અવારનવાર જારામારી
કરતાં. એક અનેક છોકરાંવાળી સ્ત્રી કાં તો
કોઈને ખવડાવતી કે સુવાડતી, રમાડતી કે
રડાવતીજ હંમેશાં દેખાતી; અને એક મૃદુસ્થ
બધાને ઉભા રાખી, વળગીવળગી વાતજ કર્યા
કરતો; અને અમારી જોડે અંગ્રેજોને ભુલ્યો
છે એ વાત પર એ મીનીટમાં આવી જતો.
અને આ વાતચીત તે એવા પારદર્શક મુદ્દાથી

પાલવનું બહર

કળો અને લાગ્યો કે અને ત્યાં દેશીઓને
ચેનાવવાની જરૂર જણાય

અમલી બોટ પરનાં ટેલાક અચૂકેલી
અપુરુષો વીરો ગભરાતાગભરાતા બે બોલ
બોલ્યા વિના અને ચાલતુ નથી અને શક્તિ
માટે માન છે, લંનાચોગ્રાહી પ્રશંસા
કરી શકુ છું; પણ ટેલાંકના સરીર પ્રભુ
1 કહ' કુરસદની વખતે થોડે છે? તેમાં
છત્રીગ્રાહનો કોઈપણ નિયમ નગરે નથી
અને; તેમાં માદરના કોઈ મિર્દાન માટે માન
નથી હોતું. જ્ઞેનારની આંખને માટે પરવા
નથી હોતી માત્ર ચારે તરફ અનેક પ્રકારની
નિર્મીત વિશાળતા વિરાટે છે, અને તે
સ્ત્રીનાર પણ આડો નહીં, કબો નહીં પણ
જુઠાકાર. જેમ કલાને ખાતર કલા, પ્રેમને
ખાતર પ્રેમ તેમ માત્ર ગમગમને ખાતરજ
જાણ નગરે એ છે.

ક્યા નો આવી વિશાળતા જોઈ મારી કના-
દણિ મૂર્છા પામે છે તેમાં કે ક્યા નો એ
વિશાળતા મારે નમીમે નીમકિ નથી તેથી
અનેપાછ આવે છે તેમાં-અમે તે માણ્ય હોય-
પણ હું આ નન્નારીઓને જિતા લઈકર
અથા અનુભવો એમને જોતા મધુમાથી
મામીય જતુ રહેતુ. બોમમાથી ભયના જતી
એતી, એન વેરેલીકામાથી આકર્ષિતા જતી
એતી આવી એ સ્ત્રીઓ માથેમાથે ફરતી,
અને મામે મળતાં મારે 'ગુડમોર્નિંગ' કરતું
પડતુ. આખા દિવસમાં તે પ્રયંગથી હું વામતો,
એ પ્રયમ ન આવે માટે હું સંતાપે
ફરતો, એ પ્રયમ ન આવે માટે હું ફરતાતો
વખત મુકવતો; પણ કોણ જાણે કેમ જરા
ફરતા નીકળુ કે ચોટી વારમાં બે બરફના
પહાડો ફરીઆમાં તરતા આવતા હોય તે
સીખરનો કેપ્ટન અચવાની આરાધા હોડે તેમ

મારી કલાદષ્ટિ આશા છોડી દેતી; અને એ વિશાલ દેહનો પ્રતાપ મારી કલાદષ્ટિ, ને રસવૃત્તિની પાછળ ભૂતની પેઠે લખતો...અમે બ્રીટીશી ઉત્તર ત્યારે મને નીરાંત થઈ...પણ એથે દહાડે નેપદ્મના ‘એકવેરીઅમ’માં એક માછલીના અદ્ભુત રંગો હું નીહાળી રહ્યો હતો ને મને એવીંતી કંપારી આવી, મારી આંખ બીકથી અચિર બની.

“ગુડમોર્નિંગ મીસ્ટર ગુજરાતી.” પાછળથી અવાજ આવ્યો. અસહન રાગએને પતેલીઓ પડતાં પહેલાં મંબોધતી તેવું આ સંબોધન લાગ્યું. મારાં ગાત્ર ગમ્યાં. હું પાછો ફર્યો... જુની ઓગળાણ તાજ કરવાના આનંદમાં એ નિરંતરીક વિશાસતાઓ હસી રહી હતી.....

ત્રીમ કક્ષાસના ઉતારોમાં એડન જતાં કેટલાંક ગુજરાતી કુટુંબો હતાં. તેઓ પથારી નાંખી નીરાંતે પડ્યાં રહેતાં, અને સગડી ચેતાવી પોતાનું ખાવાનું તૈયાર કરતા. ઘણી વખત ત્રીમ કક્ષાસ તરફ અમે જતાં અને એ ગુજરાતી કુટુંબો સાથે કે વાતચીત કરતાં. એડન પછુ બૃહદ્ગુજરાતનો એક ભાગ છે એનો મને સ્પષ્ટ ખ્યાલ ત્યારેજ આવ્યો.

૪

સવારે એડન આવ્યું અને આવેલી બોલિંગ-થી લગલગ પહેલી બેટમાં કેબીન નં. ૭૩-૭૪ એડન જેવા ઉતરી. કેટલાક અમેરિકનો જે અમારું નામ જાણના નહતા તેઓ અમને અમારા કેબીનના નંબરથી આ પ્રમાણે પીછાન-તા. અને અમારી બેટ આગળ ચાલી એટલે અમારી પ્રતિભયતાની પ્રશંસામાં કે તિરસ્કાર-માં પાછળથી એક ઉતારને અમે બેસતાં સાંભળ્યો. “Catch cabin no. 73-74

remaining behind” (કેબીન નં. ૭૩-૭૪ પાછળ રહી જાય કેમ?)

પાસપોર્ટ બતાવી, અંગ્રેજ સામ્રાજ્યના શહેરી તરીકે અમારી પદવી યોક્ષમ પુરવાર કરી, અમે મોટર લઈ એડનની પ્રદક્ષિણા શરૂ કરી. મારા જેવા ‘અરેબીઅન નાઇટસ’ના લોકોને પહેલી વખત અરબસ્તાનના કીનારા પર ઉતરતાં વિચિત્ર લાગણીઓ થઈ આવી.....

એડન અંગ્રેજોની દરેઆઈ સત્તાનું એક થાણું છે. આખી દુનીઆને પોતાની જે સત્તાની શૃંખલા અંગ્રેજોએ પહેરાવી છે તેનો આ એક મણકો છે. હોંદુસ્તાનમાં એ સાંકળની શક્તિ કે વ્યાપકતાનો ખ્યાલ બરોબર નથી આવતો, પણ એડન જેવે રથાને આવે છે.....

આ સામ્રાજ્ય આજની દુનીઆમાં સૌથી મોટો ભાગ ભજવે છે. એ ભાગ સારાને માટે છે એમ કેટલાક માને છે; નરસાને માટે છે એમ ઘણે દેકાણે દેખાય છે. નિર્જલતા પર રચાવડી સત્તા કોઈ દિવસ સારી કહેવાય ખરી?.....શીકીના સિદ્ધાંતનું મને સ્મરણ થાય છે:—“Power like a desolating pestilence pollutes whatever it touches.” (પિનાશક મરકીની માફક, સત્તા જેને સ્પર્શે છે તેને બગાડે છે.).....

એક ખાકની તમેટીમાં આવેલા એડનનું સ્વરૂપ ઝાઝું આકર્ષક નથી; અને ત્યાં જવાનો પહાડી માર્ગ નિર્ગત દેખાય છે.

જાપરાં વગરના ઘરનું બનેલું એ મામ નાનું છે; અને અમે ફર્યા તે ભાગ ગદો લાગ્યો નહીં. અહીંયાં ગુજરાતીઓ એક પરામાં વસે છે ને ધીંગતો ધધો કરે છે. ત્યાં જેવાકા જ્યા તો માત્ર પર્વતમાં બાંધેલા

તા કુવાઓ છે. ગામમાં ખાણીની નગી હોવાથી જુના જમાનામાં કોમ્પે આ રચના કરી શકે છે; અને પર્વતનાં દોળાણ પર ઉપરાગપરી વાવે કરી હોય એવું દેખાય છે. આ કરામતથી પણ ત્યાં ખાણી વધારે વખત રહેતી નથી; અને એક નાની કુવાનીમાંથી થોડુંકાણું ખાણી લેવાય છે.

આથી પણ સુધી હું પાણીમાં તરભોળ પડ્યો હતો... પાણીની કેળીનામાં થીમો સભળા— તે બપોરે વિષવમાં મેં કુંતું કે બેઠા નાંખ્યું મસગવવા ઉતીર્યો. ત્રીસો પાડના અધા તુનક પર રોડના ત્યાં બુગલોના અવાજ

મા, લોકોના કેલાહલમાં, દરીઆના તોફાનમાં કે સભળાતું કે સમજાતું નહીં. અધા ઝપઝપ 'લાઇફબોટ' બાધતા સ્ટીમર અરામે ચઢી—કે તુની તે કાંઈએ બાધતું નહીં, પણ વિનાશનું ચોતરીડું આબુજણાણુ

ચુંબાથી નીકળ્યા પછી પહેલીજ વખત અમે સ્ટીમરમાંથી ઉતર્યાં હતાં. એટલે નગા સાહસનેા ઉત્સાહ, અને આનંદ કે આરતી રંગા.

ત્યાંથી પાઠાં વખત- સર સ્ટીમર પર અમે પહેલ્યાં અને સ્ટીમરે એડન છોડ્યું.

રાતના મેં વાગે જાળવમાંડ્યતી સામુદ્ર-ધુની આવી, અને તેણે મોતાની હાજરી અમને વિચિત્ર રીતે જણાવી મારી પયાગી દરીઆ તરફ પોટહોલની તરફ નીચે હતી

ચોરંગના આ

નીલાવન જાવાની તેઆરીમાં મેં ઉતવાની ઉધારઆણુ ધણી બેગી કરી હતી એટલે તેને વસુન કરવા હું મનમઘાટ ઉધતો હતો. તેમને એકદમ સાગર ઉઘટયો. મારા મોંડા પર ને પાણી પડ્યું. હું જાનમાં આવ્યો ન આવ્યો ન મેં જાણે કહીને સમુદ્રમાં પડ્યો સેકેં એવું કે સાચું. હું જાગ્યો. અધારુંબીત હતું.

મારા સાથીઓ— જેના રસણને માટે મારાથાં કે પાણુ અથ એમ નહોતું—પહેલી બોદમા ઉતર્યાં—નજરથી દૂર દયા. તે બપોરે પવનમાં મેં તેમને છેલ્લી વખત જોયા. માગ દેવામાં નિરાશાની દાય કહી... અને કાંઈએ એથો ને હોડીમાં બેમાડ્યો. ને સ્ટીમર પ્રવતીરેલતી નીચે પાણીમાં આડી, હોડીમાંથી હું પડ્યો—પાણીમાં આદે તરફ પાણી પ્રચલ્યું. મેં જલસમાધિ શરૂ કરી.....

એકદમ કુદી મેં બહાર ફાળ્યું. કેળીનામાં અજવાણુ થયું. મારી પયારીમાં આડ્યો કુટ

પાણી હતું. —લક્ષ્મીને પાસેની કેબીનમાં ચીસ પાડતાં —અહેનની મદદે જતાં જોઈ. બીજી તરફના ત્રીક પારોશીની ઝેરી પણે જુઓ મારી રહી હતી.

મને સમજ પડી. જે જે પોર્ટ હોલ ઉઘાડી સુતા હતા તેની કેબીનમાં પાણી ધસી આવ્યું હતું. મને ખડખડ હસ્યું આવ્યું... ‘સખારમ’ હસતો હસતો આવ્યો. “સાહેબ ! તમે લીમ્પલ ગયા છો ?”

મેં મારાં કપડાં સામે જોઈ હસવા માંડ્યું. “હું શું ધારે છે ?”

“સાહેબ ! આ તો આજસમાંડય !”

“એટલે ?”

“ધણી વખત આમ થાય છે” કહી તે હસ્યો. હું પણ હસ્યો...

આખરે મહાનહેનતે કપડાં બદલી અમે બીજી તરફની ખાલી કેબીનમાં અડધી રાત ગાળી, અને મહામહેનતે સખારમે કેબીનમાંથી પાણી ઉત્તેચ્યું...

બે રેતીનાં રણ વચ્ચે રજગના, તરસ્યા મુસાફરની મજાક કરવા પરમેશ્વરે પાણીનો પટ મુક્યો હોય એવો રાતો સમુદ્ર છે. તેમાં તાપ પણ હમેશાં ફરમાયું પડે છે. તેમાંથી જતાં ચાક્યાં હાર્યાં અમે મહામદ પવગંબરનાં પવિત્ર ધામેના કીનારાનાં દૂરથી દર્શન કર્યાં; અને સીનાઇ પર્વત આગળથી જતાં હીકુ પવગંબર મુસાનાં સ્મરણો તાજાં કર્યાં.

પછી સુએઝની નહેર આવી. વિશ્વકર્માએ ભૂગોળ રચ્યા પછી માણસે તેમાં ઉપયોગી સુધારો કર્યો હોય તો આ નહેરથી. એ નહેરે

સમુદ્રો જોડ્યા; ખંડો એકત્ર કર્યા; એશીઆનો પૈસો લુંટાવ્યો; ને સંસ્કારની સંકરતા સહેલી કરી દીધી.

ભૌગોલિક સુધારો કરવાની દાનત પહેલી અસલી ધરાની સાહ દારા (Darins) ને ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં થયેલી; અને ૨૪૦૦ વર્ષ પછી મીસર જીતવા આંગેલા નેપોલીયન બોનાપાર્ટની વિચક્ષણ દૃષ્ટિએ આ પ્રયોગની ઉપયોગિતા પારખી; અને આખરે ૧૮૬૩ માં ક્રાંસના ઇજનેર લેસેપે સદીઓનાં સ્વપ્નાં સિદ્ધ કર્યાં.

આ લેસેપમાં વિશ્વકર્માને ટપી જવાની ધૂણતા હતી. તેણે સુએઝની નહેર કૂરી, એશીઆ, યુરોપ ને આફ્રીકાની સ્વાસાવિક ગોડવણમાં ગરગડ કરી. પછી એને અમેરીકા ખંડ કાપવાનો શોખ થયો; અને પનામાની નહેર કરવી શરૂ કરી. પૈસો, હીંમત, સાહસ, મહેનત બધાં વાપર્યાં. આખરે વિશ્વકર્માએ વેર લીધું; ને પરિણામે કળિત, ધન, ને જીવનો ભોગ આપ્યા છતાં પણ આ આદિતીય ઇજનેરની મહત્ત્વાકાંક્ષા ન પુરાઈ.

સુએઝની નહેરમાં અટકતાં, ચામતાં, સીગનલો કરતાં આખરે અમે પોર્ટસૈયદ પહોંચ્યાં; અને દૂરથી પોને રમેશી નવી સૃષ્ટિ તરફ ગર્વથી જોઈ રહેલી લેસેપની પ્રવચનને જોઈ.

કેબીન નં. ૭૩-૭૪ અને એક અંગ્રેજ મિત્ર પોર્ટસૈયદ જેવા નીકળ્યાં. કેટલાક મુસાફરો ને પોર્ટસૈયદ ધણું આકર્ષક લાગે છે—કેમ તે તેમની રસરસિત જાણે. નહીં તો ખરું જોતાં તો થોડોક લાગ ગદો ને કંઈગો યધ ગયેલો આપણો હોર્નબી રોડ હોય એવો

લાગે છે; અને બાકીનો ભાગ બાજુ ભીંડીજાનર
એકદમ વિશાલ થઈ ગયું હોય એવો લાગે
છે. નવાઇમાં એટલુંજ કે માત્ર આખ દેખાવ
એનો કાગળ છુરમો પહેરી સ્ત્રીઓ જાતી
આવતી નજરે પડે છે; અને ફેન્સ રીતએ
નહેર રમ્તાની પગથી પર પુરશીઓ નાખી
ખાવાપીવામાં મજાદ માનવામાં આવે છે

અમે ગામમાં ફરી, લેમેપની મિત્ર પાસે
જઈ થોડી વાર તેની આસપાસ ફર્યા ત્યા
સમુદ્રનાં મેળાઓ આવીને અચકાતા અને
બુદ્ધિશીલ કાઠી પાણીમાં હાથકામીઆ

કરવાની હ-
ચ્છા મહા-
મહેતે મેં
શેડી.

પોટ-
સીધ હોડી
ને દવાપાણી
બદલાયાં.
પુરખ આવ્યું.
એમ લાગ્યું.

વાતાવરણમાં

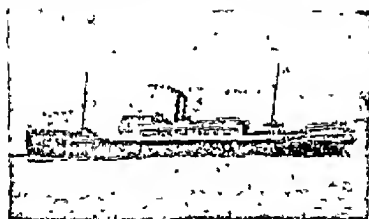
શાંતિ પ્રસરી; શરીરમાં સ્થિતિ આવી સ્વર્ગ-
ની મોહકતા, ને ગગનની સુરાશ અદૃષ્ટ થયા
પણ જૂમખસમુદ્રે પોતાનો મીઠાજ
દેખાડના માંડમે સ્ટીમર દેખવા લાગી ને
ઉતારાઓ લાંબા થઈ પડવા લાગ્યા પહેવાના
જેવો આનંદ દેખાવો નહીં, અને અચરનવાર
થતા નાચો બધે જડી ગયા અમારી સ્ટીમર
પર પણ ત્રણેક વખત નાચ (bailis) થયા
હતા.

નાચતું એ પશ્ચિમમાં જીવનનો મુખ્ય લક્ષણો
મનાય છે. નાના બાપડથી માંડીને તે મુખિયા

થી અસક્ત જલ સુધી બધાંને નાચવાની હોંન
હોય છે; અને આપણી માફક નાચવાની છુટ
માત્ર બીલ, કેળી, નાચકણુ, અને વૈષ્ણવ
મહાત્માને માટેજ ગુપ્તમાં આવતી નથી.

જોને જીવનમાં રસ છે ને જે જીવવામાં
આનંદ માણે છે તેને એ રસ ને આનંદ
શારીરિક ડોલનમાં બંધા કર્યા વિના છુટકા તથી
હોતો હવ થતાં પમ થનગનેજ, ને હૃદયસ
આવના ટકીર ડોલેજ આરે જીવનમાંથી રસ
જાવ તારેજ પગ પર પગ ચઢવીને બેસવામાં
કે ચળવતિમાં મૈદર્જ ને શેલા દેખાવા

માડે, અને
કુદવામાં,
દેખવામાં, કે
હસવામાં
શુનોડ જણા-
વા માટે.
પાશ્વર્ય પ્ર-
જ્ઞના 'એક'
જીવનને કયા-
ની, આનંદ-
ની કે નીતિની
દૃષ્ટિએ નિષ્ણ

પ્રવાસની આશ્રમેટ-સ્ટીમર 'પીરના'

ગણવામાં આપણે મોટાઇ માનીએ છીએ
એ સ્વાભાવિક છે જ્યાં સુધી રોમાં લોહી
મદમંદ ફરે, જ્યાં સુધી નિઃસ્વ ને નિર્જલ
શરીર પ્રદક્ષિમપનાથી અકળાયા કરે, અને જ્યાં
સુધી નિર્દોષ આનંદ ને ઉલાસને હાથપગમાંજ
શેલા જણાય ત્યાં સુધી આવા અભિપ્રાયો
અસ્વાભાવિક કેમ લેખાય ?

કીટના પર્વતનો હિમમય સુકુટ દેખાતા
બધાં થોડી આવી, ફરખીને લઈ એમાં થઈ
ગયા; અને ક્યા સુધી બાજુ ટાલે પર્વત કે
હિમ કડી બેયાંજ નહીં હોય તેમ યેનાં થઈ

ગયાં. આ પ્રદારની જિજ્ઞાસા ને ઉત્સાહ કોઈક વખત તો ઘણાજ નજીવા કારણથી પેદા થતાં. એક વખત એક મોટી માછલી દેખાતાં સ્ટીમર-ને એક ખુણે બધાં ધસી ચાંચ્યાં. એક વખત સદ તરફ પચાસ સ્ત્રીપુરુષો ભેગાં મળી તાટીતાટીને જોઈ રહ્યાં ને પ્રશંસનાં વાક્યો ચારે તરફ સંભળાયાં. બધાંને ઝપાટાબંધ જતાં જોઈ હું પણ દોડ્યો. ને ડોક મરડી ધારીધારીને જોવા બેઠો. પણ હું અસાધારણ જણાયું નહીં. આખરે પાસે ઉભેલા એક ગૃહસ્થને મેં પુછ્યું કે આ ધાંધલ શા માટે?

“What a lovely bird!” (કેવું સુંદર પંખી!) તેણે કહ્યું. સહની ટોચ આગળ એક દોરી પર એક નાની, કાળી ચકલી બેસી હતી. ચકલીઓની કીંમત કેમ આટલી વધી ગઈ તે સમજ્યા વિના મેં હીંમતથી જવાબ આપ્યો: “Oh! lovely!” (હા શું સુંદર?)...

૫

એક દિવસ રાતના નવ વાગે જાડીસીના દીવા દેખાયા.

આખરે ચુરપ આપ્યું.

(ખંટ ત્રીજી હવે પછી)

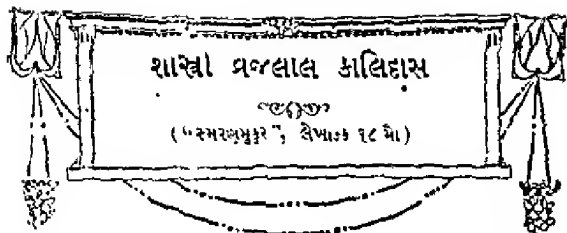
‘કાંત’ને

રચનાર :

ડા. શંભુપ્રસાદ

(બેરલીની ગ્રંથાલય).

શું ગમ્યું આવું વિધિ! કાં દૂર આજે તું થઈ!
સાગર રહમ ભરપૂર તો કાં એક પણ ખિંદુ નહીં?
તારો પ્રવાસી એ હતો સદવાસ તારો શોધતો,
લખતો તને, ગાતો તને, શબ્દો તને સંબોધતો.
સાહિત્ય, સંગીત ને કલા, શૌર્યનો ભોગી હતો,
માધુર્ય વાણીવિલાસ, દર્દે દરકનો રોગી હતો.
એ સખિદિલ એ મદાત્મન પ્રેમનો યોગી હતો,
પણ દામ! કીરમત આજ, રહ્યું ઉચ્ચારણું કે ‘તે હતો’.
આશક પુનરી સરસ્વતીનો દામ! સ્વર્ગે સંસર્પો.
તાગે ઉગે પુરો પ્રકારનો દામ! અણચોરનો ખર્પો.
એના દમરો આદકો પર દૂર દેવે ધા કર્યો,
રોતી તણને ગુર્જરી જો કાંત! બહાલા! તું ગયો!

લેખક.

ગ. નરસિંહરાવ બોધાનાથ

બી એ, સી એમ

હું જો વિવરણા બહુતો હોત તો એક
 ફોટો મૂર્તિ 'આલેખન' સ્થૂલ
 વર્ણનાર. ૧૯૧૩: મ્હોએ ગીતીના
 ગોલા, ગોળા મ્હો તે એવીને યો ૧૬ કપ
 દોષ દેવું સાદાં વસ્ત્રા અગરજી પાનિય
 દક્ષણી પાપડી, ખમે શાલ કે અમરજી, પગે
 ભાગી ગોઝા: છુદ્ધિમત્તાનું તેજ આખ્યમારી
 ન્હાતી જીર્મિ કપાગમા ગોઝાં પાવવા પડમા
 મતાવતું, દેરી મુખસામુદિકવટના. —આમ
 કાંઈક રેખાઓનો સમુદ આવીને તીમે કું
 મખમ. — શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કલિદાસ વ્યવસ્થા
 એ કરેલ નથી, જોકે શાસ્ત્રીજી ન્હાગ પિતા
 ના મમલમાં, એ મિત્રમંડળાનું વિશેષ સમજતો
 વિવિધ બનાવ દના ખરા.

વ્રજલાલ શાસ્ત્રીના ફોટોગ્રાફ કદી પડ્યોમે
 જવનામાં નથી. શુદ્ધ. મરણ. અભાવનું એ
 પરિણામ કું માનું: પોતાની વિદ્યાની
 આપતમાં મોજ મખત એવો રાખવા દના.

પરંતુ પોતાની જાતને વિશેષ Panchay,
 કલ્પજીવેલું એ માગ બાલજીમાં અલ્પમાવ
 જીવ્યુ નથી. 'સ્મરણમુકુર'ના પ્રતેક લેખના
 નાવકની ઠગી જોઈએ જ એ સુવનો આજ બંધ
 કરેલ પડેલે નેથી જ ઉપરનું કલ્પનાવિષ
 આલેખન પડ્યું છે

એ સ્વરૂપની પ્રતેક રેખામાં શાસ્ત્રીનો
 સરસ, સ્પષ્ટવદન, અગ્રિય સમ બોલવાની
 દિશ્મતવાળો, સ્વભાવ પ્રમદ થતો હતો: જેટલો
 એ સ્વભાવ શાસ્ત્રી દિશ્મત દર્શાવનારો હતો,
 જેટલોજ અન્યની આડીઅવળી ખટપટો તરફ
 અસદિખવાને લીધે કંઈકાર્થ જનારો, નિર્લો.
 હોવાનો પખુ હતો એક પ્રમદ વાદ આવે
 છે. 'જુર્ગણાં મુલ દ્યત' એ કાવ્ય ગુજરાતીએ
 ઉપર મુજબ દક્ષણી વિશે વ્રજલાલ શાસ્ત્રી
 એક વાર મ્હારા પિતા વચ્ચે મડગી આમળ
 બોલ્યા "એ દક્ષણીએ કોને મર્ કરેલે
 હેમને પૂછી તો જુઓ કે સ્વરોમાં જ પાડી

આવનારા સ્વરનો શો ઉચ્ચાર થાયછે ?
અધાજ કહેશે જ નહિ. પણ તેમ છે જ નહિ;
ઉચ્ચાર તો જ... જ નેવો છે. એ દક્ષણીઓની
જાણજ એવી નાંખવી જોઈએ. ”

શાસ્ત્રી વર્ગમાં એ સમયમાં (હાલમાં પણ
જે સ્થિતિ છે તેમ) સંસ્કૃતનું જ્ઞાન ગમે
તેટલું હોય, પણ પ્રાકૃત ભાષાઓનો પરિચયજ
નહોતો. નાટકોમાં આવેલા પ્રાકૃત વાર્તાલાપ-
ની સમજૂત હેની સંસ્કૃત છાયા ઉપરથી જ
મર્વ કરી લેતા. એ હાલતમાં મજલાલ
શાસ્ત્રીનું પ્રાકૃત વ્યાકરણ અને સાહિત્યનું
જ્ઞાન અસાધારણ હતું તેથી હેમની ઉપયોગિતા
જૂથણી હતી. આરંભકાર્ય કરનારામાં સ્વાભાવિક
રીતે આવનારા, તેમ જ પાશ્ચાત્ય વિવેચક
પદ્ધતિથી અસ્પૃષ્ટ જનને સુલભ, દોષોથી
ભરપૂર છતાં મજલાલ શાસ્ત્રીના એ લઘુ ગ્રન્થ,
“ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ” અને
“ઉત્તર્ગમના”, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતી-
ના અભ્યાસના ભાગરમાં નાવ ખેડનારાઓને
દીવાદાંડીઓનું કાર્ય સારનારા છે. અને એ
કારણથીજ ડૉક્ટર ભાંડારકરે પોતાના “બુદ્ધ-
સન દ્વિલેક્ષણિકલ લેક્ચર્સ” માં મજલાલ
શાસ્ત્રીનું આદ્ય ભાગદશકોમાં નામ ગણાવ્યું છે.
યદ્યપિ મજલાલ શાસ્ત્રી મનસુખરામ સ્વયંરામ-
ના અંતરંગમંડળમાં સ્થાન ભોગવતા નહોતા,
તથાપિ એ મંડળ આપણા શાસ્ત્રીજીના સંપર્કમાં
આવેલ અને તેથી કરીને “ચરોતર”ની
કૃત્રિમ વ્યુત્પત્તિ “ચારોતર”માંથી કાઢવાનું મૂળ
સ્થાન શાસ્ત્રીજી સુધી લઈ જઈ મકામ એમ
છે. એ મંડળમાં શાસ્ત્રીજીની વિલક્ષણતાઓ
—સ્વભાવાદિકની—વિશે રમૂજભરેલી વાતો
ચર્ચાઓ થતી તે અત્યારે બધી સ્પષ્ટરેખ
પગલ થવી અશક્ય છે. એ મંડળમાં કે મહારા

પિતા વગેરે મંડળની આગળ મજલાલ શાસ્ત્રી:
પોતાની પત્નીનાં વખાણ કરતાં એક પ્રસંગ
ઉલ્લાસથી, ભોળાભાવથી, કહેતા તે યાદ
આવેછે: “હું હેને પિયર એક વાર ગયો, ત્યારે
તરત એ એથડી ઉપર ચઢી ગઈ! અને સુન્દર
બોર બિતારીને મ્હારે માટે લાવીને હેણે ચૂક્યાં.”
આ વાત કરતે બોરનો ત્રાદ હેમના મ્હેમાં
પસરતો કે પત્ની તરફનો ભાવ હૃદયમાં રેલાતો,
—તે કલ્પના કરવી અશક્ય હતી.

મજલાલ શાસ્ત્રીની વિલક્ષણ મૂર્તિનાં
પ્રત્યક્ષ દર્શન કેટલેક ભાગે મ્હારા પિતાને.
એ મળવા આવતા તે વખતે, અને કેટલેક
ભાગે જાહેર મંડળમાં પ્રસંગવશાત્ એ હાજર
થતા તે વખતે થયેલાં. એ પ્રસંગો સંખ્યામાં
અલ્પ હતા.

શાસ્ત્રીજીની ઉપયોગિતા કેઈ દિશામાં
હેમની પ્રજ્ઞિત શૈક્ષણિકી પૂર્ણ રૂપે કામમાં
લેવાશે તે વિચારીને જ હેમનો કને ગુજરાત
વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ મ્હેં ઉપર નામ કલાં.
તે નિખળે રચાવેલા, અને આગળ જતાં
એ સોસાયટીના આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી તથા
“બુદ્ધિપ્રકાશ”ના તન્ત્રીને રચાને નીમાયલા.
એ સમયમાં એઓએ “સોસાયટી” ની અને
ગુજરાતી ભાષાની સેવા કરેલી ત્હેની કીમત
આંકવી અશક્ય છે. લાલણકૃત “કાદમ્બરી”નો
અમૂલ્ય હસ્તલેખ મજલાલ શાસ્ત્રીની માલફી-
નો હતો તે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ
રૂ. ૧, (અંકે જ રૂપિયા) ની કીમતે ખરીદી
લીધો, તે ઉપરથી શાસ્ત્રીની નિતાન્ત નિષ્કામ-
જ્ઞિત, ભજનમનસાઈ, ઇત્યાદિ સાંસ્કૃતિક ગુણોની
આંકણી થાયછે; એ ધોરણે હેમની ભાષા
તથા સાહિત્યની સેવાની આંકણી આપણે તો
નહિં કરીએ.

આજથી ૪૫-૫૦ વર્ષ ઉપર અમદાવાદ-
ના શાસ્ત્રી વર્ગનો નવીન પદ્ધતિયે ઉપયોગ
કરવાની યોગના મ્હારા પિતા અને હેમના
મિત્ર રણછોડભાઈ (રણછોડલાલ છોટલાલ)
વગેરેએ આરંભી હતી, તેમાં ભારણુ કરવા-
નો વારો વ્રજલાલ શાસ્ત્રીમાં આવ્યો તે
પ્રમંથ મ્હારા સ્મરણમાં દરરોજ પ્રતિબિંબિત
થયેલો છે; સ્થળ—આડિયામાં મોડોદરાના
મહાદેવની ધર્મશાળાની મેડી, સમય—
સંધ્યાકાળનો. હાજર—ભોળાનાથ મારાભાઈ,
રણછોડલાલ છોટલાલ, વગેરે મિત્રમંડળ, ખીલ
કોનાજન એકઠા થયેલા તે, મહિ માગકવય-
નો હું પણ બેઠો હતો મ્હારા મારીના
દીકરા રતનલાલ તળકલાલ (ભોળીન્દ્રગવ
દિવસિયાના પિતા) પણ હતા વ્રજલાલ
શાસ્ત્રી આવી તકિષે બેઠા બેઠા બેલવા લાગ્યા,
વિષય વાદ નથી, અને વાદ રહે એમ પણ
નહોતું, કેમકે આડને એક કલેધી બીજો ડાંગ,
ને બીજેથી ચીંતે, અને એક ત્રાડ ઉપરથી
ખીલ ત્રાડ ઉપર, એમ ચર્ચવતારી પક્ષી
હો તેમ શાસ્ત્રીજીની કદવના જોડતી હતી
એક મુદ્દો ચર્ચવા લાગ્યા અને
વચમાં ખીજ જ વાત — અનુબદ્ધ, અર્ધ-
મંબદ્ધ—મર્મભરતાં તે પક્ષી લીધી વળી
તદાપી નીજ, મોંથી એમ જતે મળ વાત
કહિં ને કહિં જતી રહી,—આમ પ્રવાહ

ચાલવા લાગ્યો, એટલે રતનલાલ ભટકભેંડા
હતા હેમનાથી ના રહેવાયું, વચમાં બોલી
ઊઠ્યા —“શાસ્ત્રી મહારાજ! એ તો બંધુ
ઠીક, પણ તમારે કહેવું છે શું? તે ઉપર
આરો ને!” હાજર પણ માડુ લગાડવા વિના
શાસ્ત્રી મૂળ વાત ઉપર આવ્યા પણ ફાલુ
બે સાધુમાં પાછા આડા ફાટ્યા, તે નાડા તે
નાડા જ આમ હેમનું ભાવણું! તેમાં પર-
દર્શન એટલે ભોગી, જંગમ, શેવડા, સન્ધાસી,
દરથેશ, ને આઢાણુ એ ગણના પણ કરાડી
ગયા' ભોળા શાસ્ત્રી! તમારો નિર્દોષ આત્મા
અમર રહે!'

અમદાવાદ છોડીને નિવૃત્ત થયા પછી
શાસ્ત્રી પોતાના ગામ મવાલગામ જઈને વસ્યા,
કે મારસામાં તે વાદ તરી પડતું પાછળથી
પોતે શિષ્યોને કહી બધાવી પથના સ્થાપક,
વ્રજલાલ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા; આમગ
જતા કેટલાક શિષ્યો કે ખીજભો શાસ્ત્રી
તરફ વૈમનમ્ય રાખીને હેમના ધોરેયા ધોરિયા
ને કોવચ જાનેમાને લગાડીને શાસ્ત્રીને
કનડતા દના, છત્વાડિ કયા દંતકથાના વર્ગમાં
જ મુકાશુ બાડી શાસ્ત્રીની નિતાન્ત મરણ
મુર્તિ, મહાલાયવરેણુ હ્રદય, અને એઓના
માનના સ્થાપિ ફળ,—એ મ્હારા મુકુરમાં
ચિરસ્થાપન, ચિરપ્રતિબિંબિત રજાછે, અને
રૂંચે

વાળની સુંદરતા અને વધારો કરવા માટે .

કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની યુગ્મસુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, અમે તેવી કેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારો કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ધણીજ કામતી મદદ આપે છે. મગજને પણ ધણી ડંઢક આપે છે. સુગંધમાં ધણુંજ મધુર છે. એક વખત વાપરી ખત્રી કરી જુવો.

કીંમત બા. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦; પોષ્ટલ પેકીંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલજ ભાંગળે અને લેબો. ખીનું લેતા ના.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામસ્જીદ, ઉસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુનો વાપરી જુવો
તમારું પસંદગી પામેલું પરંપુર

ઓટો દીલ બહાર (રજીસ્ટર્ડ)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીંગ ફક્ત થોડાં રીપાં (few elrops) રુમાલ પર નાંખો અને સોરમ ચંમેલી અને મોગરાનાં ધુલોની સાથે મરખાવી જુવો, પછીજ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વહાલાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ ભેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

ખીજાં સેટેમાં પૈસા ખર્ચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખત્રી કરજો. બાટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, સુગંધી કાર્ડ એક આને, પોષ્ટલ પેકીંગ જુદું.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,
નં. ૧૫૫, જુમામસ્જીદ ઉસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ
ઉસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જત. એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (રજીસ્ટર્ડ)ની નીચેને ઠેકાણે મોકલી આપજો.
પાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો સ્ટાંપ ખીડેલ છે. (સ્ટાંપ જરૂર ખીડવો).

વેબ

તા. વિજયરાય કલ્યાણરાય.

બી એ, ઉપમની, માહિત્યસહ,

વૃત્તિમા જાણુ વારા - એવ જાણુ કટપાક સમાવણે બંધાવિ કરે, તેમા પાત્રોના સ્વભાવચિત્રો સજવનથી દેખી હોય અને આપા તપા ભાવા લીલીક મોઢવાયા હોય પણ નાટકની અસર ઉપજવવાને આગુ પાત્ર નથી તે હેતુ સાધવાને તે જીવ જુદા પ્રકારની ભેદ્યે--તેમા ઉપથી વસ્તુઓ (સ્વભાવચિત્ર, ભાષા, બાવ) ખ ખીમગી દોષ ના ચાલે પણ કયા મુશ્કિલ સ્થિતિએ અને પ્રયત્નો સમયન થયેલું હોય તેજીએ.

—એરીસ

• 'પ્રકાર સજવન પ્રતિબિંબ પાદ છે એ ખરું. પણ તે, એને આપો વાસ્તવિકતા કહીએ છીએ એવા પદના આદરિત સજવન પ્રતિબિંબ નહીં, પરંતુ, દરિદ્ર (pernicious) પર સજવનનાઓને એવા નોંધ દેશ્ય કરવી કે તેની નાટ્યના વસ્તુરૂપે રચના સકય નીવડે—આજ પ્રતિબિંબ નાટ્યમા નાટ્યકલાનાની અવગમના કરવી તે ચિત્રમાથી ચૈતન્ય ઉગાડી મુકવા બરાબર છે.†

—આર. ઇ. મોકલન

ઉમની જુવાની. આમારિક નાટક, ભજવાય એવું કવો ગ બલવતરાય કલ્યાણરાય ઠાકર પ્રકાશ. ગ જીવનવાલ અમરથી મહેતા, અમદાવાદ ન્યુ ય. ૧-૧૨-૦ આ નાટકમાં "પ્રતિભા છે અને નથી." નરી નવીનતા એ પ્રતિજ્ઞાનુ વચ્ચે હોય તે

આવી પ્રતિભાવતી કૃતિની જોડ જગતના સર્વદલમાય મળતી મુકેલ છે. ભરતમુનિ ને એરીસટોટલના મિલનનિ નિવેશોની સામોપાંગ ઉપેક્ષા નિ સંકેચ આદરતી; વસ્તુ ને સંકળના, નાપક ને નાપિકા, પ્રતિનાલક ને વિરૂપક, સમીત ને સરસતા, વિવિધ 'મુનીડી' ને

* 'પેર્મિસિસ'. ભાગ ૧, ખંડ ૩.

† 'પદ નાટ્ય રસા આજી જીવરેવર', પ્રકરણ ૧૮

‘કલાધમેકસ’ ને ‘ડીયુમાં’ બધાંનેજ નાટકમાંથી દેશવટો દેવો; પ્રેમ અને અમરતા વીશે સંવાદો રચનાર પ્લેટોને પગલે ચાલવાનો યત્ન કરી માંસાહાર વીશે ‘અફલાતુની સંવાદ’ સરજવો; ગોઆનીઝના મુખમાં ગજલ સુકવી (તે પણ અનુદા મુખ્યાની મુંઝવણ આલેખતી ગજલ); પ્રકરણોની જેમ પ્રવેશોનાં મથાળાં બાંધવાં; ગદ્યાભાસી પદ્ય જેવો લખાણનો નવપ્રકાર નીરમવો—આવી આવી અસાધારણતાઓ, જેને ‘નવનવો-નમેયશાલિની’ કહી છે તે શક્તિ વિના અન્યત્ર કયાં સંભવે? પ્રતિભાનું આનું વિરલ દર્શન ગુર્જર સાક્ષરોની પ્રતિભાના છેલ્લામાં છેલ્લા પર્યેષક વિના કેાણ કરાવી શક્યું હોત? નાટક ન લખાયું હોત તો રા. દોંડેર ને દેશી વિલક્ષણતા માટેની પોતાની નામના શી વિધે સાચવી શક્યા હોત?

જે સાહિત્યકૃતિ આસપાસની સૃષ્ટિ ભુલાવી ને વિશુદ્ધ રસસમાધિમાં આત્માને લય પમાડે અથવા જે સાહિત્યકૃતિ વાસ્તવિક સૃષ્ટિનું આલેખન પણ એવી સૂક્ષ્મ અને લાવનાત્મક કલાથી કરે કે કર્તાના અંગત સિદ્ધાંતો ને અભિપ્રાયોની છાયા સરખી તેમાં પડે નહીં, તેમાં પ્રતિભાનો વિનય પુરેપુરો થયો છે એમ કહી શકાય. ‘ઉગતી જુવાની’ પ્રતિભાની આ કમોડીને પાર નહીં ઉતરી શકે કેમકે તે કવિની કૃતિ નથી એટલી વિદ્વાનની છે. નહીં રતિ, નહીં શૃંગાર; નહીં ઉત્સાહ, નહીં વીરત્વ; નહીં શોક, નહીં કરુણા. માત્ર જેનો સ્થાયી ભાવ શમ છે એવા-ખાસ કરીને નાટક માટે- હીનતમ શાંતરસનું અહીં વિધાન છે. લાટવાસી ગુજરાતીઓના સમકાલીન સંસારનું ચિત્ર

હોવાનો તેનો દાવો છે, પણ ચિત્રકલા કરતાં ફિરણાલેખ્યકલાનાં* તર્વો તેમાં બહુ મોટે અંશે છે. આ છેલ્લું કથન આગળ ચાલતાં વધારે વિસ્તારી વિવેચનથી સમજાશે; ત્યાર પહેલાં, નાટકમાં શું શું છે તે કુંકમાં રજુ કરીએ.

‘ગદ્યપદ્યમ્’વાળા અર્પણપત્રની ચર્ચા, કાવ્યશાસ્ત્રના વિનેદોથી કાઢનિર્ગમન કરનાર ધીમતો માટે રહેવા દધને, આપણે પ્રસ્તાવના-થીજ શરૂઆત કરીએ. તેમાં સૂત્રધારની (નટીને બદલે) નાની બહેનને મુખે કર્તા પોતાના નાટ્યવિષયનો અને તેનાં પ્રકાર-પદ્ધતિનો બચાવ કરે છે. તે બહેનને જુનાં-નવાં સર્વ નાટકોની એક ખાંસીઅત બહુ ખુંચે છે. તેમાંનાં “નાયકનાધિકા રડ્યાં અતિકામ” આ શબ્દોમાં તેનો અભિપ્રાય વ્યક્ત થયો છે. ત્યારે તો, ‘વહેંતીઆં’ એટલે સામાન્ય માણસોજ જેમાં પાત્રો હોય તેવા નાટકમાં વળી શો રસ? એમ સૂત્રધાર પુછે છે તેને ‘છટ!’ કહીને નાની બહેન પોતાની નાટકની શીલસુરી સમજાવે છે :—

નાની બહેન

નાટક એટલે શું? સૃષ્ટિનું પ્રતિબિંબ, કુદરતનો ચીતાર, સારી મોટી આસતીમાં આપણું મોં દેખાઈ રહેછ તેવી તાદેશ છબી. નાટકકારો આને બદલે જુતાવળ જેવું કે ફેરેસતા અપ્સરા જેવું ચીતરી મારેછ. વળી વાંચનાર અને પ્રેક્ષક કેં ઘરો લે એવી શુભ ધારણાથી કર્તા લખના હોય, તોખી એણે માપસર ઉકાવણીજ કરવી જોઈએ. મારાતમારા જેવાનાં વૃત્તિ, આશય, હારજીત, સુખદુઃખ હનીઆ માં બની આવે છે [? છ] તેવાં ચીંચાં હોય તોજ તે ઉપરથી હું અને તમે બોધ મેળવ કરી શકાએને ?.....

* આ શબ્દ સ્વ. મન:સુખરામનો છે (જુઓ ‘વિચારસાગર’ની પ્રસ્તાવના). સાધારણ લોકો આ કલાને ‘ફેટાચાશી’ કે છબી પાટવોનો હુન્નર એવાં નામથી ઓળખે છે.

ખરી નવીનતા તો હું કહું છું તેમ, બનતો
મને સંજોગ અને પાત્રો અને બાલ આ સમયનાજ,
મને ન મોટા નાનાના આપણાજ મન્યમ ઘાલના
તે તો તેના નાકમાં ખરી *

આ શીવસુરીને મૂર્ત કરતું નાટક નવાર-
જ છે એમ સૂચનાર જાહેર કરે છે એટલે
"આદિ મધ્ય અંત આખુલે નથી રખતું,
નાંદીથી તે ભગવાનકય સુધી કુદરતી એવું-
અને સાદત નવું; પણ નાદીને ભગવાનકય
એકથી એનસીય રહેવું" - ઉગતી જુગતી
નામતું નાટક શરૂ થાય છે તેમા હ કહું બના
દુખમુખ ને દિનચર્યાને વસ્તુ તરીકે નસામા
આપ્યા છે, તેનો મારાશ આ પ્રમાણે -

મેલીકમાં હમણાં અદેશ હોયતમયને મળાજવા
આખા પાત્રે પૈસા નથી ને તેની બહેન પદ્માનો
ક્યાનાજ વટી નય છે તેને પગલાવા પણ પૈસા
નથી એ વીશે તે છે બાળકો ને મદિગતી ચર્ચા-
ને પહેલા પ્રવેશને વિષય છે જમાનાખાલેજ
દોમી માળીકાએ જગતની આખમા લુગ નાખતો
પોતાના દીકરા કંચનને મનમાલને પગ એવી મીને
પગલાવ્યો તે વીશે દગલે જતી આરો જોઆનો
વર્તણૂક, તથા માંમાલાના લાલાવાળ ને જ્યજ્ય
પરતી હાંદુમાંથી જુવનોની ચર્ચા ને તેઓનો
નાચ, એ બનતો ત્યાં પછીના ત્રણ પ્રવેગ નહ
છે પાંચથી માતામા પ્રવેગ સુધીમા, નમુનરૂપ હાંદુ
મદુ સુવર્ણની નાનીમેટી ઘરસસાની ચિલાવા,
તે એકને બાલક પદ્માને ચેનો જાણ, તેને તેની
ફાઈ ને સુવર્ણની માતી છલાવતી આશ્ચર્ય,

તેમજ પદ્માનો છલાવતીની દીકરી શ્રીમતી સાચેનો
અંધરત્રિએ ફદલિનિમય—એ પ્રસંગો આવે છે
સુવર્ણની વર કંચનરાય દાકની હાલે અદેશ છે
તે જાણી તેના પિતા અજબરાય આદમા પ્રવેશમા
તેન ધમદાવના માણુમ પડે છે પછી કંચન
સુધરવાનો નિશ્ચય કરે છે ને તેનો દોરત કરનમ,
વગર દાકની દીકરી શ્રીમતીનેજ પરણતુ એવો
નિશ્ચય કરે છે હસમે પ્રવેગ ચર્ચકલાવના ઉપજાર
પાત્રીઆ પગ બજવાયા છે તેમા સનદુશ્મોને તગી
હાંદી કટી, બાળકઓથીએ તે નડાગ, એવો મન
રમણુઆ નામે પુત્રાવ દર્શાવે છે કંચનને ત્યા
પુત્રવળમ અને સદુતેજ મટે કમળવ આશાધરી
બાલિની સાખી એ ઉજા એ મંગેલોના વિષય છે

નાટકમા નાનામેટા મળી પડીસ પાત્રો
લાગ લે છે અને તેમા ઉગતા જુવાનો તેમજ
તેમના આશ્રમવા માટેયા વડીલોનો મમાવેશ
થાય છે

કલાતુ લક્ષ્ય આનંદ આપવો એ હોતું
જોઇએ, કલાતુ લક્ષ્ય ઉપદેશ પ્રસારવો એ
હોતુ જોઇએ, કલાએ જ્ઞાન આપે ગમ્મત
આપતી જોઇએ તેણે ગમ્મત કરનાં જ્ઞાન વધુ
આપતુ જોઇએ તેનો પુગે બહાર મામાન્યતા
મા છે, તેનો ખરો વિકાસ અદાકમાંજ
સહવે, તેમા નીચીની બાવના પ્રધાનપણે
પ્રવર્તવી જોઇએ, ને કડાને ખાતરજ કલા
હોય તો શોએ આવાઆવા છીડશે મનદિવધે-
એ જગતનાં કલા ને માહિલ પર લોકઓ
સુધી અંધમત્રા બોગવી છે અને શીખાડેએ-

* નાટકોના ને વાસ્તવિકતા (realism)નો આ પક્ષવાદ નીચેલાંથા પરિચ્છેદ (paragrapht)ના પ્રકાશમાં
વપાસવા જેવો છે: "આ રચયે ફાઈને સદુજ સકા થાય કે સ્વમાલમાજ, અર્થાત જેવુ છે તેવુંજ
જમુંજ દેવ્ય તે સું નિરર્થક છે તેમા બુદ્ધિસાક્ષીની જરૂર નથી? મારું મન એમ નથી કે તેમાં
બુદ્ધિની જરૂર નથી કે તે વ્યર્થ છે, પણ તેમાંથી પણ એકવ કોઈ ઉચ્ચતર સ્વાર ફળનો ન દેવ્ય તો એ
પ્રયાસ કેવળ ચર્ચિતમર્ચકુ દોઈ નિસાર છે, જેને અર્થિયમા "સીએલીરીટી" પદ્ધતિ કહે છે, તેમા પ્રમાણે
સંજનસાક્ષિને સાર નથી, તેનું અન છે; ને જ્યાન્યા કોઈ ઉત્તમાભલા કે ઉદ્દેશ બાળની એકવ
રૂપે પણ સુલક નથી—જેવું તે વારવાર દેવ્ય છે—ત્યા તો નિસાર, અધમનું છે" —મહિલાલ દિકેરી:
'સરસ્વતીય દનું અવલોકન' ના ઉપોદ્દાનમાંથી ૪૬ નજમા પત્રની શીય

હર ઓઇલમાં ઘાસલેટ કેરોસીન વીશે

આપણા લોકોની અબજબ સમજ

સર્ટીફિકેટ શું કહે છે?

અમારી બનાવટોના અક્ષતીર પણ માટે ને સમજાત અમે આપી રહ્યા છીએ, તે પુરવાર કરવું ફક્ત એક જ સર્ટીફિકેટ તમારી ખાત્રી અને સુતોપ માટે અહીંયાં આ રહ્યું:—

મુંબઈ, તા. ૧૦મી જુન ૧૯૨૩.

બ્રહ્મા સાહેબ,

આપની બહેરખજારથી પ્લાન્ટા એગ્રીમેન્ટ્સનો ઉપયોગ કરનારનો આભારપૂર્ણ પુછાવવાના બારમાં મને જણાવતાં ખુશાલી ઉપર છે કે તાવથી સપડાએલાઓ માટે તો તે ખરેખર એક આશીર્વાદ સમાન છે. છેલ્લા એપ્રિલમાં લંડનથી અહીં આવતાંજ હું તાવથી સપડાયો. પાસ થયેલા ડોક્ટરોની દવા ઉપરાંત પણ મેં ઘણીએ દવાઓની અજમાયેશ કરેલી પણ તે તમામજ નીજૂળ નીવડેલી. આપની દવાનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો, અને હું આ પીડાએથી મુક્ત થઈ રાક્યો. મારે પાતાને માટે તો તે રામબાણ પુરવાર થઈજ, પણ જેઓને મેં તેની ભલામણ કરેલી તેઓને પણ તે તેટલીજ અસરકારક નીવડેલી જણાઈ છે. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે લોકો શા માટે આ ઝાક-સીર ઇલાજ અજમાવતા નથી. બજારમાં મળતી દવાઓની હરીફાઈમાં પ્લાન્ટા એગ્રીમેન્ટ્સ ચઢીઆતું જ છે. તેના રામબાણ હોવા સીવાય બીજે કહેવા ઇચ્છું છું તે એજ કે આ દવામાં તાવથી પેદા થતી નબળાઈનો પુરતો અટકાવ કરી તાકાત આપવાની જે શક્તિ છે તેવી બતની બીજી દવાઓમાં નથી.

લી.

હું છું આપનો,

બી. આર. આર્થર ડક્ટર,

એમ. એ., એમ. એસ.સી.,

પી.એચ. ડી. (C&I)

ડી. એસ.સી. (London)

ભભકાદાર પહેરવેશથી જેમ માણસની પરીક્ષા થઈ નથી શકતી, તેમ હેર ઓઇલની પરીક્ષા કે મુગંધ કે રંગથી થઈ શકેજ નહીં. વીલાયતથી મારું થઈ આવતું ઘાસ વગરનું ઘાસલેટ એક પૈસાનું લઈ, જેમનીન કે રોઝની એક પૈસાનીજ મુગંધ તેમાં નાંખી બાટલી ભરી મંદરે લાંબા વાગવાળી અખળાના પીંકચર-વાળું જે આપણાં દર્દીઓ કરી તેલના શુભો-ની મોટી મોટા તબન ખોટી વાતો લખી વેચનારાઓ ને: આજે રોકડો છે. એ તો સીધી માની સમજ છે કે બાલપાયક વનસ્પતિઓનાં મુળીઆંજોમાંથી બનાવેલું અમારું હેર ઓઇલ ઘાસલેટના તેલમાં બનાવેલા હેર ઓઇલ જેટલું તો સફાઈદાર અને પારદર્શક નાજ લાગે. એક પૈસાનીજ મુગંધ નાંખતાં જે ઘાસ તેમાં આવે તેવી એક રૂપીઆની મુગંધી નાંખતાંજ અમારા હેર ઓઇલમાં નાજ આવે શકે. હેર ઓઇલની પરીક્ષા કરવાની એક ઘરંગુ રીત છે. ફેફસણ હેર ઓઇલ થોડુંક નાના વામણમાં લઈ ચુલા પર ધુમાડો નીકળતાં મુઠ્ઠી ગર કરતાં જે ઘાસલેટ જેવો ધુમાડો નીકળે તો રામજીવું કે ઘાસલેટનું અંદર મીઠાજ ?

ખરી પ. - - - ખાખ થતા બાલ-નખળું મગજ અને આંખનાં તુર ઘટારનાં કહેવાતાં હેર ઓઇલો વાપરી જુવાનીમાં જુકાપો તોતરવા કરતાં અમારું મુદ્દ વનસ્પતીય મુગંધી-દાર પ્લાન્ટા હેર ઓઇલ વાપરી તેના શુભોનો ખાત્રી કરવા અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

બનાવનારાઓ:—ધી પ્લાન્ટા ડ્રગ મેન્યુ. હું સુરતી મહોલ્લો-પારસી સ્ટેચ્યુ પાસે, બાયખલા, મુંબઈ.

ટે. નં. ૪૦૬૮૭.

સોલ સેલિંગ એજન્ટસ:—

લેફ્ટમીટાસ તેરસીની હું,

સુરતી મહોલ્લો—પારસી સ્ટેચ્યુ પાસે,

બાયખલા, મુંબઈ.

ની અધિકારને આપી છે. મર્ગશક્તિના મહેલ જેણે જન્મીને જનકમાં પણ ન હોય તેણે જીવેને કાચે આ નિરોધાર મિદાને પ્રચારમાં આવે છે અને તેમાંથીજ સાદિત્યકર અને સાદિત્યવિવેચક વચ્ચેના કાળજીના વિષદો પુરેપુરે મંડાય છે. ત્યાં આજન્મ માદિત્યકર ના મનથી તે કયાના કાચ રીંગ ક'ી વચ્ચેના હોતોજ નથી ગળીએ જેને કવિની 'મર્ગશુદ્ધ અને મનુષ્ય મુખકર પદો' કહી છે તે તેણે અનુભવી હોય જ અને તે પદોમાં સવેદનને કયામક તરફ પે અવિભાવ પમાડવાનું પણ તેને સ્વપમેવ સુઝ છે. તેને માટે આટલું બમ છે રનવાળીની એ નિર્વિકલ્પ મમાધિને મમયે આનંદ ન હોય શું, સામ્ય ને સમ્યાદ શું, ગમન કે રિયામ શું, નીતિ શું ને કલા નુ—અ અપ્રત્યુષ પ્રતો તેને મુકવતા હોય નો નાગે જનવાના માદિત્યકરો કોરા પડ્યા હોય અને ને અજુનખાલા સાદિત્યના નિડનાયુક્ત વિચયન શીવાયનું વાચન આ દુર્ભાગી દુનીયાના આચમાં સખાયુજ ન હોય

લેખકના દર્શિવિંદુ કરતા એકજ બન એકા મહત્ત્વનાં એવું સિદ્ધ વાચકનું દર્શિ-
વિંદુ પણ આ વિષયની ચર્ચામાં મોટી અગત્ય પામે છે. સિદ્ધ વાચક વિશાસ કે માન કાલનિર્ભર મટે પુરુષકો વાચનો નથી અને ને કચ્છર હેતુ નિદ્ર કરવા તે વાચે છે ને જીવે છે. લેખક ને વાચક વચ્ચે એક વચ્ચે તે કમેશં મામાન્ય હોય છે—જુનેની માનવતા મર્ગની સુદૃઢ પદોમાં લેખકને આત્મા જનસમજની માનવતા માથે—મનુષ્યનાં શીમમા મોહાં સુખથી માંડીને લીલતમ દુ:ખો સુધીની તેની નાનીએટી વૃત્તિપ્રવૃત્તિ સાથે—જે

અખડ ન સમજ તાદાત્મ્ય માર્થ છે, ને વાચક વાંચતી વખતે પણ વધારાના સાધે છે વાચકની કપનાશક્તિની મગદૂરના પ્રમાણ મા તેના મનોનયન મમતા પ્રત્યેક વર્ણિત પ્રસંગ ખરો થાય છે, પ્રત્યેક રૂપિત ખાત જીવન બને છે, પ્રત્યેક આવેશનુ આવેખન તેના પણ આવેશને મચિત કરી તેમા વેમ બરે છે અને મવવાનિય સખી માદકતાનો ભોગના તેને બનાર છે માદિત્યકરનું વાચન જોઈએ વાંચે તેને આ દશામાં મુકી શકે તેટલીજ તેની માથકતા અને વિવેચની દર્શિએ પણ, નાટકનું વચ્ચે મામાન્ય છે કે અમામાન્ય, તેની શુદ્ધી મુખધિન છે કે શિથિલ, પાયા સ્વાભાવિક છે કે કૃત્રિમ, પ્રમોદની પરપરા કાવ્યકાચ અને રનનિર્ગતિને કેટલે અશે સદાવરૂપ થાય છે—આ પ્રયોગ નિરાકરણ એકજ વાન પર અવલંબે છે નાટક વાચનાં મન પર સમઝ નગર કરો અને કેવો પડ છે? આ સવાલ ના મુજબા રહેયો મદો અને સ્વાભાવિક સિદ્ધાન્ત વિવેચનનો નાથી ઉત્તમ અને રીંદી નિર્ણય મિદાન છે, અને એ નિકાસ પર ચકાવી ને 'કગલી જુવાની'ને કમીએ ત્યારે તે—કથીર નો નથી જરૂર, પણ કચન છે એમ કહેતા જણ ખટ મોઝ થાય છે.

મમથના આ નાટકમાં એટલી થોડી છે કે તેનો સમઝ સરકાર ઝીવવાનુંજ અશક્ય બને છે. કયા મળગ મમમરી કયા ન હોય, શારીનાં પરિવર્તન કે નિકાલ ન હોય અને અરજી ચકાણી એનીની વધારિયન પ્રતિનિધિમાં જ સવળું આકર્ષણ પુર થતું હોય ત્યાં કલાતત્ત્વ ધારતારી નાટકરચના માટે અવકાશ કદશે હોય શકે એ મમજનું અબઝ નથી. અગ જે કે 'કગલી જુવાની' જેવી કૃતિએ મુરખ

ના સમકાલીન સાહિત્યમાં રચાઈ છે. અને અમુક સમય મુઘી સારો પ્રચાર પામી છે. રશીઅન વાર્તાકાર એન્ટોન ચેહોફની અને ઇંગ્લેન્ડમાં કેથેરીન મેન્સફીલ્ડની ટુંકી વાર્તાઓ-નું વસ્તુ સૌથી સામાન્ય ધ્રુસંગો અને સૌથી સામાન્ય પાત્રોને આધારે લેવાય છે; પણ એ કૃતિઓ, —સઘળી નહીં, ફક્ત તેમાંની સર્વોત્તમ, પહેલાની ‘દરદર ઇવ’ કે બીજીની ‘બ્લીસ’ જેવી, —એવા રૂપમાં પણ, મનોદશાનાં વિવિધ અને મનોરમ ચિત્રણવાળી તથા સદૃશ કાવ્યરમ્ય થી રસાયણી હોઈને, વાંચનારને સાદ્યત રસમમ રાખી શકે છે. આ નાટક પરત્વે તેટલું પણ કહી શકાય તેમ નથી. તેમાં ‘માણસ જેવા માણસ’ના નિત્યજીવનનાં શબ્દચિત્રો આપવાનો જે પ્રયાસ થયો છે તેની શુદ્ધ રસિકતા વાચકને પ્રતિપક્ષ આચારંગ કરી રહે છે.

અમે ‘શુદ્ધ રસિકતા’ પદ હેતુપૂર્વક વાપર્યું છે. વાંચનાર વાંચવા માંડે છે એટલે, હમણાં કેંક નવતર આવશે, હમણાં કેંક ચમત્કારી જણાશે, હમણાં કોઈક મનોહર કદપના કે સુંદર અલંકાર મને રસલીન કરશે—આવીઆવી અસ્પૃટ છતાં ઉત્કટ આશાઓના પ્રવાહે, તે તણાવા માંડે છે. રા. હાકોર પળેપળે તે આશા પુરવા ઉદ્વિગ્ન હોય તેમ લાગે છે તે દરેક વખતે નિષ્ફળ નીવડે છે. આથી, અમુક જાતનો નિર્જીવ ને નિર્ધન રસજ જામી શકે છે. જીવનનું પ્રતિબિંબ પાડવાના અભિલાષી આ નાટક કરતાં તો જીવનમાં વધુ અદ્ભુતતા છે એમ વારંવાર લાગ્યા વિના રહેવું નથી. દોહતરામ નામના જીવાન પાસે કોલેજની કેળવણી લેવાના પૈસા નથી, એ વાત છેડીનેજ કર્તા વિરમે છે; પણ સાચા દોહતરાયો તેવા

ચંખેલીનાં તાળં પુલોનો બહાર

સેન્ટ

(૨૯૨૨૬)

ઓ ટો મો હિ ની

ની મીઠી મુગધ વારસો થંયાં પંકાઈ રહી છે.

જેણે સોનાના આરચાર આંદો મેળવેલા છે.

કોમલ બાઈલી ૧ ના ર. ૨, બામ, બા.

મોહિની એનન્સી

જુમા.....મરાઠદ.....મુંબાઈ.

પૈસા પ્રાપ્ત કરતાં જે વિદ્યાર્થી, નવીન અનુભવો ને અગણિત લાભો મેળવી શક્યા છે તેનું ચિત્ત અહીં કેમ નથી? સુવર્ણો નામની હોદ્દા વહુને પતિનું સુખ પહેલાં નહોતું અને વડીલોએ આર શબ્દ નેના વર કમળને કયા એટલામાં સાં સુધરી જાય-આટલાથીજ વાલ પતારવામાં શે સાર? જીંદગીમાં અનેક સુવર્ણોએને પતિસુખ મેળવતા પડતી માતાઓમાં કતિને શી કગાલીઅત દેખાઇ કે આવા નિમિત્તન વ્યતિકરેનું શરણુ એમણે 'રોડપુ' કે સ્થિત કથાઓ કરતા માત્ર પડતા એ વધુ વિચિત્ર હોવાનું કહેવાય છે આ નાટકમાંની કથાનુ વૈચિત્ર્ય વારતવિક લુપ્તિના વૈચિત્ર્ય કરતાં પણ અનેકગણુ ઓછુ ઉતરે છે અને આ અવનવું પંચિખમ કર્તાના એક માનીતા મિહાંતને આભારી છે. આ અનધાકતની ધરુઆતમાં દોંકલા ફકરા પરથી જણાશે તેમ, પ્રખ્યાતનામાં તેઓ નાનીમહેનેને મુખે સામાન્ય કરતું ને પાત્રની જે વડીલાન કરાવે છે તેમાં એક બધાનક દેવાલામ લગી નહો છે. રોકરપીઅર, છપ્પન, બર્નાર્ડ શા ને રોસ્સેલ નો ઉપક્રમ કરવાની દામ બીકનાર એ દર્શનને પોતે વણુકળવા મુતાની મદદથી ચણુગો જણાય છે, એ પુરધર નાટ્યકાનેના પાત્રો કડી પણ 'અતિશય' હોતા નથી બને છે તે એટલુજ કે સાધારણ માણસના જીવનમાંની અસાધારણ પોતેને તેઓ નાટ્યવસ્તુ નરીકે રીકારે છે. 'હવે' 'ધ નાટ' કે 'કીંગ લીઅર' નાં પાત્રો કથો વાપોમાં ને માદેશ્વરે નેમ કેરોલીઆ ને કીઅર પણ સાધારણ લુપ્તિનાજ છે. પછી તે જવાબે ખાધુપીધું શું, ને મપાટા કેમ દાકપા ને વર્ણવવા મેકરપીઅર મોખતો નથી લાગણી-ઓના જાવાલ કે તુરોમમ આવેલા લવેદન

વખતે માનુસ કેમ મોલે-વરતે એ તેણે સમજી લીધું, એ ચીતરવામાંજ પોતાની પ્રતિભાતો સાક્ષાત્કાર માપ્યો, અને, હજરતુ કરતુ એવું કે એવા ચીતાર સમક્ષજ શિર-મુગવવાનું જગતે, સ્વીકાર્યું. રોકરપીઅરનો સીઅર અતિકાપ ખરો; પણ એ તો સાચો સીઅર પાત્ર એવોજ હતો માટે, આધુનિક નાટકકારોમાં રોસ્સેલના 'ધ ફર્સ્ટ કિરીલર' નું મુખ્ય પાત્ર એક ખેડુનજ છે તે ઘણે સાધારણ માણસ છે. તેની અસાધારણ પણ ક્યારે આવે છે કે એ જીંદગીમાં પહેલીજ વાર દારુ ચાખે છે અને આખી દુનીઆનો પ્રથમ નીશાખાજ બને છે બર્નાર્ડ શેકની મીસીસ વોગનેને અતિકાપ કથે ન્યાયે કહીશું 'નેસ ને કરો ધ ધાદારણોમાનીજ એ એક છે, જીમનનો એરવાક ઓલીય આપુ જમાનના કપાળોખી પુરોપીઅન જીવાનનો નમુનો છે. તે પોતાની સાવકી બહેન રેહના પર આઘાનમાં આશક પડે છે એ તેના જીવનનો અસામાન્ય મતલ છે, અને હજુને એવાહડના ધૂસપાન કે મુગપાનમાં નહીં પણ એ બનાવમાજ વડી નાટ્યકગાની સજ્જતા હીવી એ વિચારવા જેનું નથી? આ સર્વ પાત્રપસંગો તે ને નાટ્યકારે પસંદ કરી કરણુ કે મર્જશક્તિના આવિર્ભાવને તેના વસ્તુમાજ માંચો ને સર્ખું અવકાશ હોલ છે નાની બેનની નાટ્ય-શીક્ષણી જે વતારે વિશાલ અને મહાન અતર્દશિ (range) નું રાજ હોલ તો આ સત્ય તેને સમજત, અને, રોકરપીઅરની કૃતિઓમાંથી, એ તેમ એકતેજ હોલ તો, સામાન્ય જનોને અતિ ચિત્ર એવો સફોલ્ય પણ ઘણો મળે તેમ છે એ પાત્ર મમજત, એ કૃતિઓમાં 'સામમામા આવેશોને અપાવે જમે છે' ને એવાજ માટે કે દુનીઆમાં

ખાસ સૂચના.

હાલમાં વીજળીના દરેક જાતના સામાનના બાજ ઘણા ઉતરી ગયા છે. અને તમા બજારી દુકાને દોઢા બાજ આપી માલ ખરીદ કરવા જાઓ છો તેના કરતાં હમારી દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાસ બજામણ કરવામાં આવે છે. માટે નીચે દેઠાણે પધાર્યો.

અબખાસલાઈ તાજલાઈ

ભુખનદાસ બીડડીંગ,

ટલીઆરીક એડરેસ.—“બીજલીસ્ટોર.”

મંગલદાસ રોડ—મુખઈ. ૨.

રહેવાની

સાથે

જમવાની

ઉત્તમ

મગવડ.

રાષ્ટ્રીય

હોટલ દોજ

અવેરી

મેનશન

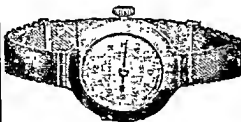
કે:-

સેંડલરડ

રોડ,

મુખઈ, ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન
સારાં અને ટકાઉ ઘડીઆળો મેળવવાનું
માનીતું મથક

પધારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં દરેકાં દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા હાથે બાંધવાનાં તીક્ષ્ણ, ચાંદી તથા સોનાના અપ-ટુ-ડેટ ફેશનના જુદા જુદા શેપના કલોક્સ તથા ટાઇમપીસ વગેરે પણ ઘણાજ દીકાયત ભાવથી મળશે.

રીપેરીંગ કામ

પણ બાહોશ

કારીગરોના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

મેટાં કલોક્સ માટે ગ્રાહક સાથે ૨૦ ટકા મોકલવું.

મોહનદાસ કમળશી

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

મંગલદાસ પોષ્ટની બાજુમાં. મુખઈ નં. ૨.

પણ જ્યારે માણસમાણસના રનેક એકેક સાથે તાદાત્મ્ય માથે કે સ્વાર્થ એકેક સાથે અચકાવ ત્યારે વ્યક્તિ, વર્ગો, જાતિઓ અને સમાજોનાં આંતર જીવનમાં લનમનાટ કે તુમુલ બુદ્ધો થાય છે. પરિણામે, નયોગાનુસાર, મધ્યેનો બેઢલાવ મળી જાય છે અથવા એકાદ પક્ષની ખરી કે દેખાતી જીત થાય છે એવા પ્રમંગેને સર્જનાત્મક સાહિત્યનો કવો પસદ કરે નહીં, ને માત્ર એટલું જ નેધે કે, ખોરદાદ-માવની રણીઆમણી રાને થોડાક દોડુ પારસી 'ચુવાનકાં' (નર્મદનો સચોટ શબ્દ) એવા મળીને જમ્યાં, રમ્યાં તે નાચ્યાં—તે જગનના સાહિત્યની શી દશા થાય તેનો ખ્યાલ કરવા કાળજી ચરચર કરે છે.

નાટ્યોચિત વસ્તુપ્રકસના 'ઉમતી જુવાની' માં કમી નથી. આ વિષે પરત્વે, જાણે પ્રસ્તુત નાટક માટેજ દર્શાવણા હોય તેવા, એરિરોટલ અને પ્રોટોક્રાટસના પ્રયાગો મુકવા વિચારે તમજૂ જ્ઞાન ખેંચવું સાથી પોચા માનીએ છીએ એ આશ્ચર્ય સાહિત્યચાર્યોએ જેની રચના કરવાની ખના કરી તેલીજ રચના કરવામાં આપણા નાટ્યકારે કતારના માની છે અપૂર્વ આત્માઓને, જીવનમાં તેમ માહિત્યમાં, આચાર્યોની આરાતુ મવિવેક ઉઘડન કરવાની છુટ હોય છે અને તેનો જામ આ અપૂર્વ નાટકકારને આપવા આપણે તત્પર થઈએ, પરંતુ તે ઉઘડન સદરવર પરિણામ કાઢે નહીં તેા નિરચક નીવડે છે. રા. દામર મકવનના રૂઢ નિયમોની અચળાનુભા માવામાં આપણને કે પણ વગરે રડું કે ઉત્તુ આવી રાકવા છે એમ મી ફીલે કહેવાઈર ઉપર આપણે જોણુ તેમ તેઓએ એી તેા અજુગની વસ્તુની પમદમી કરી છે કે કદાંચરે પણ તેની શુધ્ધી સુરદ

કે મનોહર બને તેવા સંભવ નથી. પ્રત્યેક પ્રવેશની ખીલવટમાં કસા છે એમ એક સમાનોચકે કહ્યું છે.એ તત્વત ખર છે. પણ આખા નાટકમાં તે અમુક જનની આદીપાતળી એકરૂપતા છે એટલું જ; કાંઈની સુચોજિત એકતા, જે નાટકમાં રમનિષ્પત્તિનું લિતમ અને અચણી સાધન બને, તે તેા અદો શોધી જડવી નથી જેના તાંતણા એકેક સાથે અસદકાર કરી રહ્યા હોય તેવા હવકી ખાદીના પોત અને નવાનકોર લેગિકલોયના પોત વચ્ચેનો તફાવત તે 'ઉમતી જુવાની' ને ખીજ ગિજ નાટકો વચ્ચેનો તફાવત સમજવેક નાટકના આવા પ્રકારની શોખીન નાની બળેને અભિનય વીશે આપેને મન આમ પણ આપી રાકાન 'ખાસ સકવના કરીજ નહીં તેજ આ નાટકમાં ઉગમોતમ મંકવના."

પાત્રોની વિશિષ્ટતા થોડી, ને વિકામ એથી પણ ઘોરો, લા તેમના રિવેચનમાં બહુ કાલસેષ કરવો પડે તેમ નથી અમુક સ્વભાવ અને અમુક વર્ગોના પ્રતિનિધિરૂપ પાત્રો કર્તાએ પમદ ક્યાં છે તેમને વ્યાપ કરવાને એટલુ તે કહેવુ નેદએ કે, પ્રવાવશાથી અથવા આપણું પ્રેમાસ્વદ બને તેવુ એક પાત્ર પાત્ર નથી છતાં, બને જાનિ અને સર્વ વધતા કેટલાક મનુષ્યોનાં દુહાડુ અને એકદરે સુરેખ આનાજ આપવા તેમને મગસ યત્ન ક્યો છે આ દૃષ્ટિએ જોતાં ઉપર કહેલી કિશ્કુલોખ્યકથાનો આ નાટક અડો નમુનો છે. ખાસ કરીને કેટલાંક સ્ત્રીપાત્રો અને તેમાં પણ સુવર્ણા ને શ્રીમતી-તુ આયેખન મવિરોષ કાળજ અને મતુરજ થી થયુ છે, અને સુકમર જાનિતા ધણાં યાચનારામાં એ પાત્રો ચુપ્પોઈ માનીતા થાય એ પણ સંભવિત છે. દમજરાતું એટલુંજ રહે છે કે આ ચિત્રલેખનોમા અનુભવના

‘ભાર કરતાં કલાસૌદર્ય’ વધુ હાત તો કેવું સારું! જીવન સાથે ઘટતું સાદર્ય જળવવા માટે પાત્રોની ભાષા જેવી વાતચીતમાં વપરાય તેવીજ રાખવી એ ધટ છે. આ સિદ્ધાંત પાળવાનો રા. કાંકારે પ્રયાસ કર્યો છે—અને તેમ કરવા જતાં એક અવનવીનતા સાધી છે. બહાર આવવા મથી રહેલી કવિહૃદયની ઈર્મિને સાક્ષરસ્વભાવે ફાવવા દીધી નથી. ‘પાત્ર સાથે તદાકાર બની લખવાની ઝોક’ વીશે તેમણે દીપ્તિમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે તે દશા પુરતે અંશે કે પુરતી વાર તેઓ અનુભવી શક્યા છે એમ કહી શકાશે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઉદાહરણોને આપવા દઇએ.

(૧) નાની બેન કેળવણીની દૃષ્ટિએ અર્ધદગ્ધ પાત્ર લાગે છે, તેનું મુખમ ‘રડ્યાં અતિક્રાય’ એ પદ, યાદુ છે. સુસિક્ષિત ને સંસ્કારી સુગન્ધતણ ‘મોમાંથી ‘રડ્યાં’ શબ્દ નહીં નીકળે એ એક વાતની સામે આ બીજી વાત મુકો કે ‘અતિક્રાય’ શબ્દ તેવીજ કેળવણીથી સન્નારી પોતાની વાતચીતમાં વાપરી શકે તેવા છે—અને તે પણ, સાક્ષરોના પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સમાવેશમાં એ ખુબ આવી હોય ત્યારેજ. આ પરથી પુરવાર એ થયું કે વાસ્તવિકતા આરોપવા જતાં નાટકકારે અશક્ય ને અકલ્પ્ય પાત્ર સરજીને તેવીજ વાણી તેને મુખે ઉચ્ચારી છે.

(૨) પ્રતાવનામાંનાં આ વાક્ય વિચારો: “નાટ્ય એટલે શું? સૃષ્ટિનું પ્રતિબિંબ, કુદરતનો ચીતાર, સારી મોટી આરસીમાં આપણું મોં સામે દેખાઈ રહેલ એવી તાદરા છબી. નાટકકારો અને બદલે બુનાવળ જેવું કે ફરેસ્તા અપ્સરા જેવું ચીનરી મારેછ. વળી વાંચનાર અને પ્રેક્ષક કે ઘરો લે એવી શુભ ધારણાથી કર્તા લખતો હોય તોખી એણે માપસર ઉઠાવણીજ કરવી બેધએ” અલણી બોલીના શબ્દો સાક્ષરી ગદ્યના શકલો સાથે અચકાઈ પડવાના જે અજણિત

અકરમાતો નાટકમાં કેરેક્ટર થયા છે તેમનો આ એક જ નમુનો છે. પરણીય—નિર્દોષ વાચકની રસવૃત્તિનું મૂર્છિત થયું.

(૩) સંભાષણોમાંના ઉક્તિપ્રકારો અને સાદા અર્થગર્ભ અલંકાર સંવાદોને સ્વાભાવિક બનાવવા મથી રહે છે ત્યારે તેમાંના બેહદ ચોપસાઈ, શબ્દશબ્દ ને પહેપદ બંને પાંડિત્યની તુલામાં તોળાઈનેજ બહાર પડ્યાં હોય તેવી રિયાત, તેને સ્વાભાવિક બનતાં બચાવી લે છે ને કૃત્રિમ બનવાની પુષ્કલ સગવડ કરી આપે છે. આ કથનના પુરાવા પણ ઉપલા કક્ષામાં તેમ છઠ્ઠા પ્રવેશમાંના શ્રીમતીના આવા ઉદ્ગારોમાં પણ મળે છે: “લગ્ન એટલે પત્નીસપ્ત્વાસ વર્ષના આવસરમાંની અનંતાનંત પલવિપ્લોની અખુટ દરીઆના દરીઆ બરાંચ એટલી મધુરતા. હાશ, બા, તારાં ઉનાં પણ શાંત આંસુથી મારા ધીકેલા તાળવાને બહુ ઠંડક વળે છે.....વળી એ દુઃખ પણ કેવું કેટલું—કરાલ-ધગધગતું! લગ્ન એટલે છેક આતું!.....”

કૃત્રિમતાનો અને અભુગતા વાતાવરણનો આ દોષ નાટકમાંની કવિતાઓને પણ પોતાનો પાસ લગાડયા વિના રહી શક્યો નથી. એ કવિતાઓમાં કહીંકે આધુનિક ઉંડું અગોચર કવિત્વ વિલસી રહ્યું હશે એવો વહેમ વાચકને હમેશાં જાય છે; પણ નથી એ વહેમ કહી સાચો પડતો કે નથી એ કવિત્વ પ્રકાશ પામીને તેને આદહાદ આપતું. અમર આશામાંથી નિરંત નિરાશાનોજ પ્રલવ થવાનો ધ્રુમકાર અહીં વારંવાર અનુભવાય છે.

જે સુગન્ધ સાહિત્યનું ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ બાળગલ અનુષ્ઠ, તે સુગન્ધની આ કૃતિ ઉત્પત્તિ છે. સ્વારનાં સકલ આંદોલન ગ્રીક્ષનાર યુવક, લાદેશનો મુખુત્ર, સૌરાષ્ટ્રમાં ઉછરેલો ને પોતાપણે, સારા સુગન્ધતરમાં હરેલોફરેલો, સુગન્ધતરોનાં હર્ષશોક, રીત-રીવાજ ને રહેણીકહેણીનો રસિક નિરીક્ષક

નંબના સામાન્ય નારીવર્મનો ખાસ અભ્યાસક, પ્રાંતની સમસ્ત સંસ્કૃતિનો આમ અભિપ્રાયની—
આવો પુરુષ, જ્યાં બુદ્ધ-ગુજરાત વિનંતરે છે એવા કેષક અગુજરાતી કે અન્નગુજરાતી નગરમાં ઉત્તરવરધા માળતો હોય, દૂર પહેલા પોતાના પ્રાંતને પ્રતિદિન અંખ્યા કરતો હોય, તેના સંચારને જે ધારીના પાત્રક દ્વારા ગ્રાવર્ધનરામે આહિત્યમાં ઉતાર્યો તેજ ધારીના જતાં બુદ્ધ, જતાં નવીન પાત્રક દ્વારા એ મસારાનું 'તાદશ' ચિત્ર દોરવા ઉત્તરક પાવ ને કેવળ વાસ્તવિક આધેખનવાળા—કયા, વસ્તુ ને સંકેતના સર્વથી વિમુક્ત—ના'કરપે ને ઉત્તરકતાને મૂર્ત કરવા પ્રેરવા—તેજ પુરુષને જ દાથે સરવ્વય તે પ્રકારનું આ નાટક છે. તેમાં અપૂર્વતા છે, તેને પોતાનું નીરાણું અક્ષિત્વ છે, અને તેને પ્રત્યે તેજ પ્રમ

થના વાચક સાહિત્યપ્રેમીઓનું સારું ધ્યાન ખેંચ્યું છે, પણ, કલાના એક આદર્શની અધુરી ખીજાન, ઝીંજવટ ખુબી મરીને આખી બને એટલી હદ સુધીની તે ગુણ પ્રત્યેની વહાણરી, એકસાપનાજ સિદ્ધાંતમાં ચારતાભાવ સમાતી હોય નેત્રી માન્યતા ને કૃતિ, તથા સસેકતાને જાણે આસાનકેદ રાખવી એ ધર્મ હોય તેવો રસકલા તરફનો વર્તો જાત યુગનાં આ સરે પ્રધાન લક્ષણે 'ઉગતી જુવાની'માં પ્રતિબિંબિત છે અને તેથીજ, એ શાસ્ત્રીય યુગના સત્તાને જાણે તેમ, એ નાટ્યકલાની ચિરંજીવ કૃતિ નહીં પણ આપણા સમકાલીન સમાજનાં કેટલાક સૌથી વિલક્ષણ તરવાનું સમદર્યાન બન્યું છે. તેટલા પુરતું તે તેનું આકર્ષણ છેજ, અને તેને આવકાર પણ એ પ્રમાણમાં થરે છે

સંસદ-અંધાવણિ: અંક પહેલો

ગંભીર અને વિચારમય લેખોના સંગ્રહ

રાણજીતરામના નિબંધો

લેખક:

સ્વ. રાણજીતરામ વાનાભાઈ મહેતા

બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રાણજીતરામના સાહિત્યવિષયને લગતા લેખો, તેમનો મંજૂરાત લેખ 'ઇસુન ૫૧' ૧૯૦૮' લેખના બીજા વિચારનામક અને વિચારશીલ નિબંધો આ પુસ્તકમાં એક સંગ્રહ રૂપે પહેલીજ વાર પ્રગટ થવા છે. સમીપ રામનના યોગીત દ્વિત સાહિત્યપ્રેમીના પુસ્તકાલય માં આ નાનકડું પુસ્તક હોવા જ લેખકે કીમત રૂ ૧-૮-૦ (પેરકેન લુડ)

'ગુજરાત'ના આકેડેને આમ લાભ

'ગુજરાત'ના જે આકેડે આ પુસ્તક ખરીદવા ઇચ્છતા હશે તેમને અચલ કીમત પર રૂ ૫ દુકા વગતરે મળશે આ લાભ આપવા કાલિંગ છુટી રૂપ સુધીજ મળશે ત્યાર પહેલાં મંદીઓદેશી અમને નાણાં યોગદાય જોઈ આપવી તખતે આકેડે નંબર અવરજ લખતો.

'ગુજરાત' કાર્યાલય,
૧૨, બેંકોફર લેન, મેરોજ રોડ,
કે.એ. મુબાઈ નં. ૧

વ્યવસ્થાપક, 'ગુજરાત'.

સાકી: (સચિત્ર પ્રેમકથા) લેખક તથા પ્રકાશક: રા. મણિલાલ મોહનલાલ પાદરાકર પાદરા. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

હીંદુ મંસારચિત્ર: કર્તા: રા. વલ્લભજી લાણજી મહેતા, મોરબી. (કાકીઆવાડ) મૂલ્ય: રૂ. ૦-૨-૦.

અદ્વૈતવીણા અથવા સુધાકરની પાપકથા: લેખક અને પ્રકાશક: રા. ચાતકચંદ્ર નાગર દિવેદી; (નારદીપુર ઉ. ગુજરાત.) અમદાવાદ, મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૨-૦.

સમુદ્રકાંઠે સ્થશાનવૈરાગ્ય: લેખક અને પ્રકાશક: રા. નાનુરામ પ્રેમજી પંડ્યા બી. એ.; ૨૨૦-૨૧, ગાયવાડી, મુંબાઈ નં. ૨. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

ચાલણગાડી નાની: (ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પુસ્તક-૪ થું) લેખક: રા. જિલ્લાબાઈ ને જુગતરામ પ્રકાશક: રા. કિશોરીલાલ ધ. મશરુવાલા, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

હાથવણ: (ખંડ ૨ જે-સુતરમાંથી કાપડ) લેખક અને પ્રકાશક: રા. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલમ એલ. ટી. એમ., વડોદરા. મૂલ્ય: રૂ. ૩-૮-૦.

અખુર જીવનદોરી: લેખક: રા. ચંદુલાલ લક્ષ્મીલાલ ગોવર્ધનદાસ. પ્રકાશક: યુગાંતર કાર્યાલય, ગોપીપુરા, સુરત. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

સંયુક્તા: (ચાર અંકી નાટક) લેખક તથા પ્રકાશક: રા. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ. એ.

વિદ્યાર્થી ગણિત: ભાગ ૧ લો. (પાઠ્ય-પુસ્તકમાળા:-૧) રચનાર: રા. ચુતીલાલ બહેચરલાલ ભટ્ટ. પ્રકાશક: ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૬-૦.

સ્વરાષ્ટ્રલહરી: લેખક: રા. સુભટ, પ્રકાશક: અધ્યાપક રા. મોતીલાલ વિશ્વનાથ નેરશી, સુદર્શન મંદિર, સુરત. મૂલ્ય: રૂ. ૮-૧-૦.

વિનયમંદિરો માટે અભ્યાસક્રમ: પ્રકાશક: રા. કિશોરીલાલ ધ. મશરુવાલા, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

શ્રી કૃષ્ણ દશાઓશવાળ-હસ્તપત્રિકા: (નં. ૪ થી નં. ૮ સુધી). લેખક: રા. કૃપાલ સ્યામજી જીવાણી વગેરે. પ્રકાશક: રા. કૃપાલ સ્યામજી જીવાણી શ્રી કૃષ્ણ દશા ઓશવાળ જૈન યુવક મંડળના માનદમંત્રી. મુંબઈ. આ મંડળના યુવાનોની પ્રવૃત્તિ ઉત્તેજનપાત્ર જણાય છે.

કર્મયોગ: પ્રયોજક અને પ્રકાશક: રા. કેશવવિજય ધોળાકીઆ, અંબર, કચ્છ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧-૬.

શ્રી પુરુષોત્તમયોગ: પ્રયોજક અને પ્રકાશક: રા. કેશવવિજય ધોળાકીઆ, અંબર, કચ્છ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧-૩.

ગુજરાતી સ્ત્રીકેળવણી મંડળના બંધારણના નિયમો વગેરે: પ્રકાશક: ગુજરાતી સ્ત્રીકેળવણી મંડળના મંત્રીઓ, અમદાવાદ.

જીવકોર વનિતા વિશ્રામ-અમદાવાદના સ્ત્રીશિક્ષણના સિદ્ધાંતો.

શ્રી ગુજરાતી મહામંડલ-ઝાંરંગાખાદ-નો પ્રથમ અને દ્વિતીય વાર્ષિક જ્ઞાંત: પ્રકાશક: રા. રા. દેવીદાસ મગનલાલ કાપડીઆ. શ્રી. સુ. મ. મંડલના મંત્રો, ઝાંરંગાખાદ.

શ્રી મહાતીર જૈનવિદ્યાલયનો આશ્રમે વાર્ષિક રીપોર્ટ (જુન ૧૯૨૨ થી મે ૧૯૨૩) પ્રગટ કરનાર: રા. મોતીચંદ ગિરધરદાસ કાપડીઆ, એ. સેક્રેટરી. વિદ્યાનુવન, ગોવાળીઆ ટેંક રોડ, મુંબાઈ.

એમીરાસાબ

સમશરહાપટ્ટમાઈતપાસીલજી

શિવાઈનો સાથુ છા માટે વાપરવો જોઈએ.
કારણ; વિદેશી સાથુએઆ નરક અને ચન્નીના તત્વો મેળેલા હોય છે. ત્યારે શિવાઈનો સાથુ તદ્દન પવિત્ર નિષ્પાત્રમ અને ટકાઈ છે કપડાંને માટે શિવાઈનો સાથુ ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

શિયા-વલી સુલેમાન, મસજીદ, પહાડી, મુબાઈન, ૬.

તારનું સરનામું :- "કુશમ્બુડિસ"

ચેપી અને જુનું ખરજવું

આમીની ચેપી, અમલ ખાના તથા દસી વડેના જુનામાં જુની (એકઝીમા) અમલ બાવ તથા રોગી દરોજ, આમીની મખતમા સખત કોઈ, આમીના કોઈ કાજ અને બીજાં તરેહનાં મગીના મગજ ન પડે તેવા જાડી બેઢેલાં હડીલાં તરોને આમી કડો મનમ થોડા ગાજમા અમલ રીને આરામ કરે છે.

ફેન-આમીના ચેપી ફરોનું બરોમાપાત્ર દવાખાનું.

પાપજુની નવી મમજીલી તીચે-મુબાઈ.

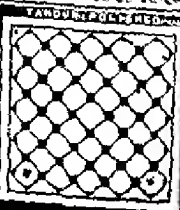
રુપદેશી

ખાડીંગ લાડીએ (મરેઠ તથા કલ્હી)

એમાં મરેઠે તથા જમવાઓની શોખા વખાનવાર, પાલીમ બાડીએ, શીડીના દવા, બાધરવેવએ, પાગીઆરો વીઝેરે દરેક સમજનાં નેપાર મેલા જલ્લામ અને ફાજાવદરી એવાવનાં હોમ નો મળે અધર લખેલો.

આર. એવરાજ કુરંદ,

કેમ્બુ-૨૦૧ મેઠ, ફાજ ન ૧૫ મુ.

તંત્રીસ્થાનેથી

હીંદુ સંગઠન

હીંદુ મહાસભા દર વર્ષે ભરાય છે તે વીખરાય છે. વર્ષોવર્ષ ભરાતી બીજી પરિપક્વ ને સભાઓની જેમ, તેને પણ પાછળ રમરણચિન્હ મુકવાનું આજે તેમાં મુક્યું નહોતું. પરંતુ આગસે મહીને કાશીમાં તેનું અધિવેશન થયું તે એના નીરસ ઇતિહાસમાં ફેંકે યાદગાર નીવડે તો નવાઇ નહીં. એ પ્રસંગે બીજાં કાર્યો તો હમેશની પ્રજ્ઞાલિકા પ્રમાણે આટોપાયાં પણ પડિત મદનમોહન માલવીયાના નેતાપદ નીચે તેણે કપાડેલાં હીંદુ સંગઠનનો પ્રશ્ન ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. સંગઠનની આ હીલચાલનો જન્મ સચાલકોની કે હીંદુ પ્રજાની સ્વયંબુ ભૂમિ કરતાં અમુક સંજોગોને વધુ આભારી છે. તેની અર્થમાં અહીં ઉત્તરવાની જરૂર નથી. હીંદુ પ્રજા એક થાય, તેમનું સમગ્ર જીવન વધારે જીવંત બને, તેમની પ્રવૃત્તિ વધારે એકાગ્ર થાય એ અત્યંત જરૂરનું છે; છતાં મંગલનની ભાવના હીંદુઓને મન નવી નથી. હીંદુ સંસ્કૃતિને જ્યારેજ્યારે ખરા કે કાષ્ઠખનિક બચથી સાવધાન રહેવાની જરૂર જણાય આવેલારે તેના મૂલ્યોને અનાદિ કાચથી પ્રભુપ્રેરિત હોય તેવાં શાસ્ત્રો રમીને, દુર્જય અધ્યાપીને કે સતી જેવા

જાતિરક્ષક રીવાજો પાડીને, પ્રજાને વજ્રવેપ સમાં બંધનથી બંધવાના ને એકતા ભંગવવાના મહાપ્રયાસો કરેલા જાણીતા છે. એ પ્રયાસોનાં નરસાં પરિણામને આગળ ધરવાં એ સહેલું છે, કોઇ વાર તેમ કર્યા વિના ચાલતું પણ નથી, છતાં એવી પ્રવૃત્તિઓ જાતીય અસ્થિતા જાળવતી અને પોષતી એ સ્વીકાર્યા વિના પણ આત્મે તેમ નથી. અને આજે એવી પ્રવૃત્તિને આપણે આવકાર આપીએ તો એટલીજ આશાથી કે દેશના અમુક ભાગોમાં - વિશેષે કરીને ઉત્તર - હિંદમાં - અસ્થિતા ને એકતાની ભાવના અત્યારે પ્રસારે તેમાંજ તેનું હિત સમાયું છે. પણ ગુજરાતની સ્થિતિ જોતાં આ ચળવળની અગત્ય અહીંયાં ઝાઝી નથી. અહીંયાં હીંદુ ને મુસલમાન જમાનાઓ યથાં એકજ સંસ્કારના અમોઘ ઝગઝગાં જાનૂલાવં અને સહિષ્ણુતા સાધી રહ્યા છે. નામકામથી માંડીને સાંસારિક રીવાજો ને ધર્મનાં કેટલાંક અંગ સુધી બને પ્રજાઓએ ભાવના અને વિચારોની સતત આપણે કરી છે. એ ક્રિયા દરમિયાન હીંદુઓએ વ્યક્તિત્વ ખોયું નથી કે ભ્રષ્ટતા સેવી નથી. રાજકીય ક્ષેત્રમાં પણ હીંદુ ને મુસલમાન લુદ્ધ જીવનનાં અંગ છે એમ મનાયું નથી. આ સધળું

સંસેદ-અંયાવલિ: અંક બીજો

અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા •

કોનો વાંક ?

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ ભાણેકલાલ મુનશી

કાર્તિકી પુનેમ પર બહાર પડશે

‘વેરની વસુવાત’ પછી કર્તાની આ પહેલીજ સામાજિક નવલકથા છે, અને પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રમિદ થાય છે. તેમાં હાલના હોદ્દા સંસારનુ ચિત્ર સામાન્ય વર્ત્તાઓ કરતા કેંક ભુદીજ અને રજુ થયુ છે. કર્તાની મનોહર શૈલી કથાના મૂલ આકર્ષણમાં ખાસ વધારો કરે તેવી છે. માટે તમારો એડ્રેસ નીચેના શીરનામે તાબાદે મોકલો કીમત રૂ. ૩-૦-૦ (ચોટ્ટેજ જુડે)

ખરીદવા ઇચ્છનારને ખાસ લાભ

પુસ્તક બહાર પડ્યા અગાઉ આ પુસ્તક ખરીદવા ઇચ્છનાર ને સહજતો મનીએડ્રેસી નાણાં મોકલશે તેમને અમય કીમત પર ૧૨૫ ટકા વળતર આપવામાં આવશે.

‘ગુજરાત’ના માહકોને અસાધારણ લાભ

‘ગુજરાત’ના ને માહકો આ પુસ્તક ખરીદવા ઇચ્છના હશે તેમને અમય કીમત પર ૨૫ ટકા વળતર મળશે આ લાભ આવતા કાનિક શુદી ૧૫ સુધીજ મળશે. ત્યાર પહેલાં મનીએડ્રેસી અમને નાણાં મોકલવાં એડ્રેસ આપવી વખતે માહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,
૨૨, મેકહાઉમ લેન,
મોડી રોડ, કોટ,
મુમ્બાઇ, નં. ૧.

વ્યવસ્થાપક, ‘ગુજરાત’

નેતાં, ગુજરાતમાં હીંદુ સંગઠનના પ્રથમ પર એવો ભાર મુકવાની જરૂર નથી કે જેથી હીંદુ ને મુસલમાન કેમો વચ્ચે કે પશુ અસંતોષ થાય કે હાલની એકતાનતા તુટે.

લોર્ડ મોર્લી

પંચાશી વર્ષની પાંદટ વયે અમર સાહિત્યક નેન મોર્લીનું અવસાન ગયે મહીને થયું.

રાણી વીક્ટોરીઆનો રાજ્યકાલ ઇંગ્લેન્ડના જ નહીં, પણ અર્વાચનભરના ઇતિહાસમાં એક યશસ્વી સમય હતો. વિધાતાએ જાણે

ખીખી બધાં કામ વીસારે નાખીને એકેકથી વધારે ભવ્ય ને પ્રતિભાશાળી માનવમૂર્તિઓ ધરવાનો ઉદ્યમ આદર્યો હોય અને એ સર્પને એ દેશકાળમાં જ જન્માવવામાં કૃતાર્થતા માની હોય એવો વિચાર એ યુગના અભ્યાસીને આવ્યા પિના રહેતો નથી. એડવર્ટન ડીઝરાયલી ને સોલ્સબરી સમા

સ્વ. લોર્ડ મોર્લી

એ સાહિત્યક્ષેત્રમાં ક્ષણભંગુર ચમકારા કર્યા છે, આદ્યરે શીલસુરી ને કલા વીશે ટૂંક લખ્યું છે, એરુવીથે પણ કદમ કસવાનો હુતર અજખામી જોયો છે. એ સમકાલીનો કરતો મોર્લીએ સાહિત્યમાં વધારે સફળ પ્રયાસો કર્યા છે અને છતાં રાજ્યકૌશલ્યમાં પણ તેમાંના કોષ્ઠથી ઓછો ઉતરે તેવો એ નહોતો. સાક્ષરે સ્વપ્નદર્શીજ હોય છે એ ભ્રમ તેણે ખોટો પાડ્યો અને ત્રયોમાંથી મેળવેલા જ્ઞાનને પોતાની કૃતિઓમાં તેમ રાજ્યમંત્રણાઓમાં પણ વાપર્યું. તેના અગાધ પાંડિત્યે તેને અભ્યાસગત ક્યો નહો

મદારથી મુક્તિદીઓ; કોબ્ડન, આલ્ટ ને મોરીસ જેવા સમાજસુધારકો; મીઝ ને સ્પેન્સર જેવા પ્રૌઢ શીસ્તુક; ગર્વિન જેવો વિજ્ઞાનવીર; કસામીમાંસક રૂસ્કીન ને સર્પદેશી ચિંતક કાર્કાઇલ; ડીકન્સ, 'લેવોર્ન' દૃષ્ટીઅટ' ને મેરીડિથ; ટેનીસન, આઉટિંગ ને સ્વીન્ઝન એ અતુલ કવિઓ—આ પ્રતાપી મુર્ખમાત્રામાં શોભવાનો અધિકાર નેન મોર્લીએ પણ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. અને તેના જવા સાથે તે યુગનો છેલ્લો પુરંધર અદૃષ્ટ થયો છે. વીક્ટોરીઅન મનપુરુષોનું એક ખાસ લક્ષણ તેમાં પણ વિશેષ પ્રમાણમાં હતું. એડવર્ટન ને ડીઝરાયલી

તેમ અવહારના આકરા અનુભવોએ તેનાં રસઝરણાં મુકવ્યાં નહોં. એથી ઉલટું, એ બને પ્રવ્રત્તિઓથી મળેલાં લાભો તેની સમતોલ અને સૂક્ષ્મ કલાવાર્ગી લેખનશૈલીમાં પ્રત્યક્ષ થયા. તેના સર્વ વાચકો એકે અવાજે સાક્ષી પુરશે કે સુરેખ અને સામર્થ્યવતી કૌશીના સ્વામી તરીકે મોર્લી સાહિત્યકારોની પ્રથમ પંક્તિમાં વિરાજે છે.

હીંદી વહર તરીકેની તેની કારકીર્દી વીંઠે ઘણું લખાયું છે ને ઘણા અભિપ્રાયો દર્શાવાયા છે. એ અચારપદ વિષયમાં અહીં ઉતરવાની જરૂર નથી. હીંદીઓના દિન માટે તેણે કંદાચ ઘટે તેથી ઓછું ક્યું દશે, હીંદના પ્રત્યક્ષ અનુભવોની ઉણમ ઘણી વાર તેની સદિનિષ્ઠા ને પણ પાર પાડવામાં આડે આવતી દશે. પણ આટલું તો નિર્વિવાદ છે કે તેણે જે કંઈ ક્યું તે, ઇતિહાસનો પોતાનો અભ્યાસ પુરેપુરો વાપરીને તથા નિરંતર પોતાના રાજકીય આદર્શોને વફાદાર રીતે ક્યું હતું. અને

દેવે, તેણે એ વખતે આપેલા સુધારાની આ મહાપુરુષનું સ્થાન અણપુરુષને રહેવાનું મારામારના ચર્ચાવાનું દત્તિકામકાર માટે રહેવા પછી આજના હોદ્દાઓ અને તેના સમગ્ર જીવન ને જોખમવા માટે તો દેસની પ્રગતિ માટે એ વધુ જરૂરનું છે.

તત્ત્વજ્ઞાનમાં જોન મીલને શિષ્ય, ગજકીય જીવનમાં ગેટ્ટરને જોન જોહાન હાથ, ગેટ્ટરને મદરોગી ને બર્કેનું રહસ્ય શીખવનાર આ નરનું સ્થાન તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ને રાજ્યતત્ત્વના ત્રણે જીવનમાં અદ્વિતીય છે. જ્ઞાનના સંપન્નને બ્યવહારમાં ઉતારનાર, સ્વાતંત્ર્યના મિલ્કાતને રાજકીય પ્રશ્નોમાં ઉતારનાર ને મહાસમજના મંત્ર આખા જીવનમાં ઉચ્ચાગનાર

ગાંધીજીની પપ મી જન્મનિધિ

સાહિત્યમંદે • ઉજવવાના યુજનના રાષ્ટ્રીય ઉત્સવોમાંના બીજા ઉત્સવ-મહાત્મા ગાંધીના પચાવનમાં જન્મદિન-નિમિત્તે સસદ તરફથી એક મમેયન ભાષ્યદ વડી ૧૧ ને શનિવારે, 'યુજન' કાર્યાલયમાં રા. કનેપાલાય માણેકજીવ મુનશીના પ્રમુખપદ નીચે થયું હતું. તે પ્રસંગે ધરેલાના એ મહાત્માની વીગે પ્રમુખે તથા બીજા વક્તાઓએ હુંકા વિચેચન કયા બાદ આપણી લાઇ રીત વીખરાયા હતા

એશીઆ, આફ્રીકા, યુરોપ અને અમેરીકામાં
વપરાતું

(૧૯૨૮)

સેન્ટ :—

સકસેસ ઓફ ઇન્ડીઆ

અતિ ઉત્તમ મીઠું મધુરું અને ટકાઉ સેન્ટ છે.

ઇન્ડીઆમાં તેની બેડી નથી. જેણે સોનાના ચાંદા મેળવ્યા છે.

મેટી બાટલીની કીમત રૂ. ૨૦, નાની કીમત બાટલીની રૂ. ૧૦

મોહિની એજન્સી

જુમા.....મસજીદમુંબઈ.

ડોક્ટર કાંતિલાલ પંડ્યા

સંડન યુનીવર્સિટીની વિજ્ઞાનની પી.એચ.
ડી. ની પદવી પ્રાપ્ત કરીને રા. કાંતિલાલ
જગનલાલ પંડ્યા થોડા દિવસ પર સ્વદેશ
પાછા ફર્યા છે.

જુના જમાનામાં વિજ્ઞાનનું સેવન બહુ
ભાગે કુદરતના બેરો ઉકેલવાની જિજ્ઞાસાથી
કે કેવળ વિદ્યાવ્યાસંગના શોખને ખાતર
થતું. એ વૃત્તિ ઓછી રહતે, વ્યવહારમાં તેનો
બને તેટલો ઉપયોગ કરવાની વૃત્તિ આ
જમાનામાં સ્વાભાવિક રીતેજ વધી છે. આ
દૃષ્ટિકોણ વિચારતાં, વ્યવહારપ્રેમી ગુજરાતી-

ઓએ અસાર પહેલાં મોટી સંખ્યામાં ઉચ્ચતર
વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી પ્રાંતને તેનો લાભ
ઉલ્લાસપૂર્વક ખીલવવામાં આપ્યો હોય એ
વધારે સંભવિત કાગે. પણ ખરી રીતે, ગ્રે.
વસનજી દલાલ, વડોદરા કોલેજવાળા ડો.
કુંવરજી નાયક અને હવે ડો. કાંતિલાલ
પંડ્યા સીવાય બીજા ગુજરાતીએ એ દિશામાં
પ્રયાસ કર્યો નથી એ આશ્ચર્ય અને ખેદ
કરાવનારું છે. આ સ્થિતિ હવે ટળવી જોઈએ;
અને તે ટાળવામાં ડો. પંડ્યાએ સહાય કરી
હો એ જોઈને દરેક ગુજરાતીને આનંદ થશે.
અમે 'ગુજરાત' તરફથી તેમને અભિનંદન
આપતાં એ આનંદમાં ભાગ સહજે છીએ.

આ "ગુજરાત" પત્ર પી ગાદિવપ્રભાસ કંપની લીમિટેડ મારે લાભગંકર પ્રચુરભ બહે "પી
સારિવ્ય પ્રેમ "માં નં. ૨૨, બેંગલોર હોલ, ૩૬ મર્ચે માર્ગ અને નં. ૫૩, બેંગલોર મીડીયમ આનેથી
પી ગાદિવપ્રભાસ કંપની લીમિટેડ નરકથી વિજ્ઞાસાય કંપાનસાય પ્રગત કૃપી.

સોના, ચાંદી અને ઝંઝરાતના હાગીનાના

વેપારીઓ

એમ. જ્ઞેધાલાઈનીકું. અવરીઓ.

ટેકાણુ
કાલબાદેવી
પોસ્ટ ઓફીસની
બાબુમાં, મુંબાઈ નં. ૨.
ટલીશિન નં ૧૮૧૫.

બહારગામના ઓફીસ વી. પી. થી મોકલવામાં આવે છે.

બાનુઓની ખુબસુરતી શામાં છે ?

આ તમારા માથાના
બાજુ કે ને બાજો તમારી
સુંદરતાને એક નમુનો છે
તે તમારી સુંદરતા
વધારવા માટે કુન્ના દેર
ઓખ્ત છે અને તે બાજો
વરનોથી સાબીત થયું
છે કે વનસ્પતીઓ તમા
કા કુલોના સુગંધથી
ખતલવામાં આવ્યું છે.

કુનીઆ સેર ઓફીસ
માથામાં નાખવાથી બા-
જોનો વધારો કરી ખુબી
જતા બાજોને અટકાવે છે,
ને બાજો દુર કરે છે. અને
ખાસ કરી વિદ્યાર્થીઓના
થોડા મગજને શાંત
કરે છે અને કુમળા બાળ-
કાને હોને વાપરે છે. માટે
આજે તમે પણ એક
ખાટી મંગાવી ખાતી
કરશો, તેથી હમેશાં એજ
તે વાપરશો.

એકલા ખનાવનાર-ડ. એસ. પાટખવાસી. ભાઈપાયા લેન, મુંબઈ નં. ૩
મદરાસા એન્ડ-કથા એન્ડકું. બદર રોડ.

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ કાર્તિક ૧૯૮૦ ની અનુક્રમણિકા અંક ૨

રંગબેરંગી ચિત્રોની હારમાલા

આભિનંદન: નવલ વર્ષે સ્મિતવતીનાં મુલગ દર્શન રા. ગોરધનભાઈ પટેલ
 શાથી ધાર્યું કે હું સુખી નથી? શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ
 શાસ્ત્રપ્રેમીઓના જીવનનો વિરલ પ્રસંગ
 રાખ છે ચૂળ કરવા ગદા ભારી: રા. ગોરધનભાઈ પટેલ
 રોડરસનું દુબલુ આલેખન
 એપોલો બેલ્કોનીઅર: ચિત્ર
 પાશ્વર્ય કલાનો લગ્ન મનુષ્યો
 હું દિગ્ભૂત બની ગયો: રા. ઊદાસાલ અંબાશંકર ભેરશી
 સાગરતટે અંતરના કરણ એકરાર
 કામ માટે નથી અસ્ત્ર કે શસ્ત્રનું: રા. ગોરધનભાઈ પટેલ
 રામનમદગ્ધેયની ઉત્પત્તિ, પરિચય
 મંગલકેરાનું કામ આરંભ્યું: રા. હરિલાલ ત્રિવેદી
 હીંદુ સંસારનું મુખચિત્રિત દાસ્તખિત
 શ્રેણી ભૂતિ ખડી થાય છે: રા. ડી. સી. ભોગલેકર

હતાશ તરણી એક મુંબી પગ રસસાહિત્યની વિવિધ કૃતિઓ

નવવર્ષ: રા. હાર્મલન ૧૭
 અભિનંદન કાવ્ય
 ક્રિષ્ણનર: રા. રોષ રંગળ
 "કાંત"ને: રવ. હસાપી ૧૮
 એકીનો એક મંદર પગ
 ઇટલીથી એક પગ: રા. ખડેન લીલાવતી ૧
 ઇટલીનાં સંસ્કાર ને જીવનની પીઠાન
 ઉડી ગઇ: રા. રોહિતાથ ૮૪
 હૃદયભાષેની મનોરંજક વાર્તા
 ચિત્રકાર: રા. ઊદાસાલ અંબાશંકર ભેરશી
 પરશુરામ-વિજય: રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા ૬૨
 ભાર્ગવતીરનું પરશુરામ આલેખનું નાટક
 ચિત્રકાર: રા. ગોરધનભાઈ હોરભાઈ પટેલ
 જનોઈનાં જંદુ: રા. દેવેન્દ્ર રમ્મણેન્દ્રાય મજામુદાર ૧૦૧
 જનોઈના અપૂર્વ ઉપયોગ ઓખરનો રમુજ રોચ
 ચિત્રકાર: રા. દત્તાત્રેય
 કુરતનાં આલુણ: રા. લાલિત ૧૦૬
 એક અપુર કાવ્ય

રામધિરાજ:

૨૮. કનૈયાલાલ બાણીકલાલ સુનરી ૧૧૦

ગેમા કાકની અવજમ હોમન પ્રકાશિ છે

અમે તે આપને મળ્યું:

૨૯. કવિ જિભુવન પ્રેમરાકર ૧૨૧

અપ્રસિદ્ધ લાવવાહી કૃતિ

માણતી:

૩૦. બહેન લીલાવતી ૧૧૭

સ્ત્રીતાની અનનીત ભાવનાનું આલેખન

ચિત્રકાર શ્રીચાન્દ કુચેલમ

હરદેવરામ ભાસ્તર:

૩૧. નરસિંહરાવ બોળાનાથ ૧૩૧

સુરસિક પરિચય-ચિત્ર

માકું લગ્ન:

૩૨. 'દરના' ૧૩૭

નિત્યજીવનનું દાખ્યસિક સંસારચિત્ર

ચિત્રકાર રા. હરિલાલ પ્રેમજી ત્રિવેદી

૨૦૬૬ ૧૫૮

૩૩. પ્રાણીલાલ હીરપારામ દેશાઈ ૧૪૨

હોંડુ મુરખની હુન્દી દશાનો સ્ત્રીનાર

ચિત્રકાર રા. ડી. બી. ભોજપેકર

મારે બહુ પહે પાર

૩૪. નાનાલાલ ફલપતરામ કવિ ૧૪૪

અંતર પ્રકાશન એક હરિયશમ કાવ્ય

ચિત્રકાર રા. સિંધરાવ સચ્ચ

પરિચયના

૩૫. બલવંતરાય કન્યાશુરાય ઠાકોર ૧૪૬

ભાવભર્યું એક ગંભીર કાવ્ય

એ શું હતું?

૩૬. મહેલ વકીર ૧૪૭

એક અટપટા બેળી દાસવકલા

ઉપતંત્રોની આજણીમાંથી

૧૬૩

મુજર રત્નોની દરીશી વીરો સચિત્ર નોંધ

ચિત્રકાર રા. સચ્ચ તથા રા. રાતેય

આ "મુજરાત" માસિક ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભદંકર પ્રભુરામ

ખટે સાહિત્ય પ્રેમમાં નં. ૨૨, મેડકાડમ સેન, મેડાજ રટ્ટી, કોટ, મુંબાઈ માંથી છાપ્યું

અને નં. ૪૩, મેડાજ રટ્ટીમાં આવેલી છી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ

તરફથી વિજયરાય કન્યાશુરાયે પ્રકટ કર્યું.

લગાજા: રૂ. ૮; દેખાવ રૂ. ૧૦. પુસ્તક નકલનો રૂપીઆ એક.

અમારો માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૦ નો અંક

મેળાવાના: ૨૧. બાઈશંકર કાદ્યાલાલ દિવેદી વિખ્યાન નાટકકાર મોરીસ મેટર

લીંબની એક અતિ સુંદર કૃતિને અનુવાદ-કેટલાંક સુરમ્ય ચિત્રો સથે.

સામનાથ: ૨૧. દુર્ગાશંકર કેવળરામ રાઝોી ભવ્ય રૂટા ચિત્રેણી વધુ આકર્ષક

બનતા આ લેખમાં ધર્મ ને કલિકાસનાં કે કે રમરમો જમાડતા

મુજરાતના એ પ્રુષ્ઠ ધામનો પરિચય કરાવવાના આગ્યો છે.

શા ન્યાય મલશે ? રા. કેશવપ્રસાદ છાયાલાલ દેસાઈ આ રસીલી વાર્તામાં તેના લોકપ્રિય લેખક એક મુશ્કેલ સામાજિક પ્રશ્નનું અચ્છું નિરૂપણ કરે છે. ચિત્રકાર: રા. દત્તાત્રેય.

એક ઐતિહાસિક મૃત્યુ: રા. મુનિકમાર મણિશંકર ભટ્ટ. જગતનાં જાણીતાં મૃત્યુઓમાં અગ્રપદે શોમે તેવા એકનો ચીતાર આ રમુજી રહેત્યમાં જરૂર જોજો. ચિત્રકાર: રા. ગોરક્ષકર.

એક પ્રવાસ—યુરપની ભૂમિ પર: રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. છટલીના અનુભવો, તેની પ્રાચીન કલા ને જ્વલંત ઇતિહાસનાં મનોહર શબ્દ-ચિત્રો તેમજ ફોટો-ચિત્રો.

એ શું હતું ? રા. મસ્ત ફકીર. આવતા અંકમાં બેઠા પ્રજ્ઞવાનો છે. તમે તક કરી સંકો છો કે એ શું હતો ?

આ શીવાય રમરણમુકુર, રાખધિરાજ, નવું સાહિત્ય ને તંત્રીસ્થાનેથી એ રસભર ચાલુ વિષયો.

શુદ્ધિપત્રક

આ અંકના ત્રિરંગી મુખપૃષ્ઠ પર “નવવર્ષ” અને “પૃષ્ઠ ૬૭” એ શબ્દો બુંદથી છપાયા છે. તે ત્યાં ખીલકુલ ન લેખ્યો.

પોસ્ટ ઓફિસ નં. ૩૫૮ સુદામા પેપર માર્ટ રેલીફેશન નં. પંક:૯

સર્વે જાતના કાગળો, શીટી, પ્રીટીંગ મશીનરી, ઇત્યાદિ સારું ખાત્રીનું સ્થળ
નં. ૯, મીટરોડ, કોટ, મુંબઈ.

તારતું કેકેલે:—Cosme, Bombay

રખે ભુલો

ઇન્કમેટેક્સના ખાસ કામ માટે
પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની ફાં.

ઇન્કમેટેક્સના અનુભવી

જુસુખ પીરમામદ ખીલીંગ,
અશોક સ્ટોર સામે, હુદારવાલ, મુંબાઈ ૨.

પૃષ્ઠ ૪]

શાંતિક ૧૯૮૦

[અંક ૨

શુભરાત્રી સંસ્કારનો નવો પુષ્પ આરબ્યો છે. તેની સંસ્કૃતિની મહાવાહાસા વધી ગઈ છે. તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

એના પુરુષત્વમાં વ્યવસ્થા છે, કૌશલ્ય છે. હોડી વ્યાવહારિકતા ને જોડી જનિતિયા છે એમાં અવગમ્યારાહિત છે ને રવાન અવેશ છે. શુભરાત્રીપણું છે અને નિશ્ચિતતા છે. ભાવના શીવતા છે અને સેવાધર્મનો દ્રેષ છે, અને અતીરક વધારી માનવતા નિકાસવાળી હોય છે.

એના કીલ્તમાં પુઠ્ઠી સકુમારતા છે, ને છતાં સતીની અધ્યક્ષતા છે. એમાં રસિકતા છે, ને સંરક્ષક રત્નિ છે. કાળમયતા છે ને છતાં અવાવદારિકા લુહિત તોજ છે; ધર્મપતા નથી, છતાં અદ્વાય હૃદયની સંકિર છે, એમાં પુરુષના સમાન વધારી હોય છે. છતાં પુરુષને પડખે જ ઉભા રહેવાનું કદાપણું છે, નવાનવા ઉત્થાસો છે. ધના દુઃખ સહન કરવાની હીમત છે અને પુરુષો ને સ્ત્રીઓમાં વિશુદ્ધ શેષની નવીન અગત્ય માગી છે.

મમિગમમા નવપુષ્પ એના પ્રતીક રહ્યું છે—નેરેર નવા સંસ્કારનો સંસ્કાર થાય છે.

અવેશનભર્યો વધારા એક ને અવિભક્ત મુજબતા અંતર અને છે, અને એમ અવેશનની કિંમતના પરાધીન આત્મા પગલાય છે તેમ શુભરાત્રી સંસ્કૃતિના કળાવી આત્માની સાક્ષી છે છે. કાર્ત્તવ્ય ને પરાધીનતાની આ ભૂમિ આદ્યેસંકુલિતો વિજય પથ શક ઉપરી છે અને અર્થાવના સમાવેશ તારે; મહત્વાર્થના ને નીરતા, રવમાન ને રવામય, શુદ્ધિ: રવામય ને અવરથા, વધ, રહિત ને સુખમય પિતૃમહિત ને છાવરથા સંપ્રદાયથી સંપ્રદાયેવા અને પ્રેમ-નિશ્ચય ને નિરુદ્ધ-આ પ્રણાજા નવ-આર્થવર્તની પ્રેમથી દરો દિશામાં પ્રસરતો.

— 'શુભરાત્રી-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિમાંથી'

[ચિત્રકાર]

[રા. ગોરધનભાઈ પટેલ]

અસિનંદન !

આનંદથી નૂતન વર્ષ ગાળજો,
સંપત્તિ ને શાંતિની દ્વાણ લેજો,
સંસ્કાર આ યુગર ભૂમિ ફેરા
સર્વત્ર નિત્યે વહજો અનેરા.

[३००]

भारती

‘मेरा साया धातु के लु लुपी नहीं’

[३००]

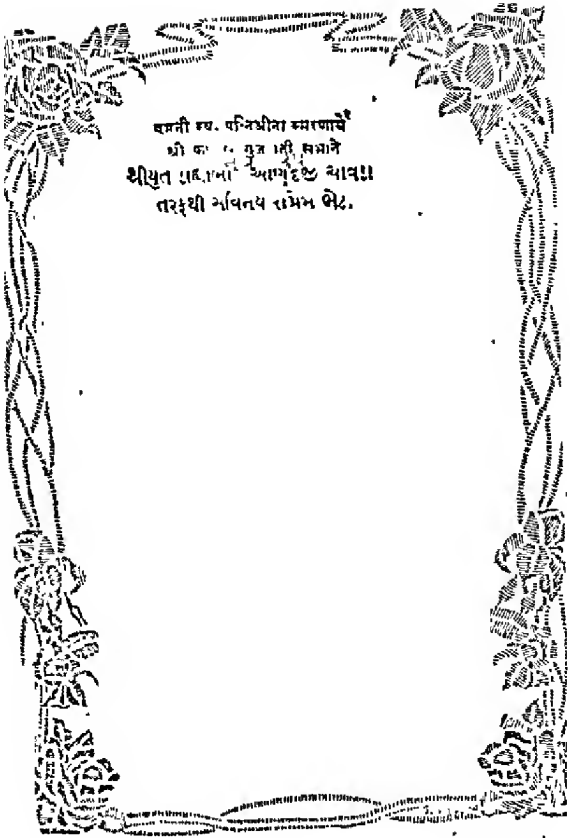

શુભ શિવ]

— અનુન —

[કાલક ૧૯૮૦]

અરે ઓ ભામટા !
 યાન છે મૂર્ખ કરવા
 ગણ મારી કંઠાપ
 દેહાસના ચિખરને
 તે પછી શું મનું મનું મસ્તકાવ્યું.

वसन्ती इष. पवित्रीता स्मरणार्थे
श्री क. १. पुत्र । श्री सभावे
श्रीयुत प्राधान्या आर्षद्वयं आवश
तत्कथी अविनय सम्भवे.

[શ્રીમદ્ભગવદ્]

[રા. ગોરક્ષકર]

લાડી, તા. ૧૪-૨-૯૭.

પ્રિય ભાઈ કાંત,

પત્ર મળ્યું. હું તો આપને શુભચિંતામાં જ લખીશ. આપ ઇંગ્લેન્ડમાં જ લખશો.

Lessing's Prose Works (લેસિંગનો ગદ્યસંગ્રહ) એ એક જ પુસ્તક મને મળ્યું છે. બીજું વીલાપતથી મંગાવું પડશે. હું તેમ કરવા લખીશ.

એક બીજા લેખકનું આપે કહ્યું હતું તે માણસે બહુ ચોટ લખ્યું. તેનું લક્ષ્ય એટલું હતું હતું કે પોતાનું કે તેને ત્યાં આવતું નહીં. પણ તેણે લખ્યું છે તે બહુ સારું લખ્યું છે એમ આપે જોતા સંબંધે કહ્યું હતું તે પણ કૃપા કરી મંગાવશો.

આપને આજે નવાં લખાવટાં કાગ્યોમાંથી બે મોકલ્યાં હું. મારા પહેલા પુસ્તકમાં બધીજ કવિતાઓ આપી જશે પણ આપનાં કાગ્યો દૂં કેવી રીતે વાંચું ! એ ક્યારે હપારો !

૯૫

અહો! આપનું હૃદય હજી મનુ સ્થિતિસ્થાપક રહી શક્યું
 છે. આપ હજી મારું કરી નહો તેમ છે. મને આપના હૃદયને
 આ હૃદય સાથે જોડના પળુ હો સામે છે. આ હૃદય મારે
 કરોજ નહીં પણ આપના હૃદય મારેજ. અગેરે મારા સબધમા
 આવનારા દુ.ખી થયા છે સુ આપનું પળુ જોજ થયે. એ
 શકા આપ આટલી આશા આપે છે હતા પણ હર થઈ
 થકની નથી. મને કોણ જાણે સુ થયું છે કોઈ પણ રામન
 હૃદય મારી પાસે આવે છે તો જોવાઈ કે વિચારોળી મને
 ખેદ થાય છે. મે જલુ સાળા કાલથી એવા નરમ હૃદયેને દરજ
 રાખવા નિશ્ચ કરોં હતો પણ અરે! એ હવે તુડી જાય છે

આપણા સબધમા કદાચ જુનો કેમ બહારી જવાનો
 હશે "જલુ મમયથી મારે મારે નથી રસ કે રસ" એ
 હવે જુક પડવાનું હશે સુ મનુ જાણે. આપને હું આજના
 તુખી જોઈ શકુ તો હું જલુ જાઅગ્રાળી છુ એમ માની શખસ

સ્નેહાળીત,

મુનસિદ્ધ.

ધમની રવ. રાત્રિથીતા સ્મરણાથે
 ધી કાર્યેન ગુજાતી સમાને
 શ્રીયુત ગદાખા આણુદલ ત્રાવણ
 તાકુષી નવનય સંપ્રભ બે.

કુતરાની એક પરમ સુંદર શિલ્પકૃતિ
 સુવિખ્યાત શિલ્પકારે કુતરાઓ પોની ત્રણેવીએન બોનાપાર્કની બહેનની
 આ પ્રતિમા કાલકર્તો એક અદ્ભુત નમુનો છે.

વેનીસની યા: દેનાચ

ઈટલીથી એક પત્ર

લેખિકા

શ્રી બહેન લીલાવતી

મીઝાન... ..

૨૮. જાન્યુઆરી, ૧૯૨૫.

અમે ખીંટીલી હિતમાં અને નેપદમ શરૂ થઈને ત્યારથી નખને પત્ર લખવાનો વિચાર કરું છું. તે પછી તો રોમ, ફોરેન્સ ને વેનીઝ પુરા થયાં અને મીપાલ આવ્યું. પણ હજી મારા વિચારને આત્મારમા પ્રકાશ જોડ્યો સમય નથી મળ્યો.

આ વખતની મુસાફરી શરૂ કરતા પેર-કટલાં જઈને કામળો લખવાના વિચાર કરી મુંબઈ નીરખેલી મુદરતાને શાહીના થોડાક છેકામા પકડી લેવા પારી હતી. પણ અહીંના મુદરતા, શ્રમ અને અનુભવોના ફેરિયે એ મને મનોરથો અમુક કર્યા આ બધાને અતર-મા ઉતારવા જોડ્યો સમય નથી રહેતો. માજના થાકીપાછાને આવીએ તારે આરામ માથે પણ અતર પડી જાય તે ખમાતુ નથી.

અને તેમાંએ ઘણુંખરું રાતનાં નાટક જોવાનું હોયજ. સન્મુખભાષ અને ક્રાંતિલાલની માફક હુંએ પત્રો લખી અમર થઈ શકત, પણ 'વો દીન કહાં સે?' હશે. એક વાતનો પોષ થાય છે કે પત્રલેખનથી મળતું એ ... ઘણું સામાન્ય નહીં થઇ ગયું. પત્રોના લેખક તરીકે હમણાં તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં એ બેજ તારાઓ ઝળકવાના. હું નીસાસો મુકું છું. શાને માટે ? એમની આવી એકલતા જોઈને કે એ પદ મને મળતું રહી ગયું તેની નિરાશામાં ? કાણ જાણે.

પણ જો આવી પ્રસ્તાવના સહિત શોભીતો કાગળ લખવા હું જઈશ તો મને ખાતરી છે કે આ કાગળ અધુરોજ રહેવાનો. આશાજનક છતાં અધવચ અટકેલા જનોના જેવા એના હાલ થવાના. મારાં બગાસાના ભાર નીચે એનું આયુષ્ય કચરાઈ નહીં જાય તેની હું ખાતરી નથી આપી શકતી. હું પત્ર લખવા બેસતી હતી ત્યારે ન જન્મેલા બાલક જેવા આ પત્રને મારી માથેના દિવસે 'દીર્ઘાયુ ભવ'નો આશીર્વાદ આપ્યો હતો તેના પુરુષે એ કલ્પ્ય છે.

હવે ગંભીર થઇ જાઓ. અતિશય વિચાર વિના હું દટલી વીશે અભિપ્રાય આપવા બેઠી છું. અભિપ્રાય ઘણો ભારે શબ્દ લાગતો હોય તો નત્ર મત એને બદલે વાંચશો તો ચાલશે.

અમારી સ્ત્રીમંત્રી હાંદગી વીશે તો તમને અધુરુંઅધુરું કંઈક લખ્યું છે. આજસુ-ઓને હાલરડાં ગાતા અને કવિઓને પ્રેરણા અર્પતા સમુદ્રદેવને પાછળ મુકી હવે અમે કલાકારો, પોષો, મેડીસીઓ અને સત્તાધારીઓનાં સ્મરણો જગાવતી ભૂમિમાં વિચરીએ છીએ. કોન્સ્ટન્ટાઇનનાં મેઝીની ને ગેરીબોલ્ડી,

અને વીક્ટર ઇમેન્સ્યુઅલનાં સ્મરણોને આ ભૂમિ ઘડીભર ભુલવા દેતી નથી. સેવનોરોલાનો પ્રાણોત્સર્ગ અહીંઆંજ સ્વધર્મ થયો હતો. ચિત્રકારો અને શિલ્પીઓએ અહીંઆંજ કલામાં પ્રાણ પુર્યા હતા. પોપોની સત્તાનો વિકાસ અને વિલાસ આજ સ્થળેએ જોયા છે. મેડીસીઓનાં સત્તા અને તોર આજ ભૂમિએ સદ્દા હતા. વર્ણવ અને ડેન્ટે જેવાને સરજનાર વસુંધરાનો ભાગ્યશાળી ખુણો આજ છે. મગરૂર રોમનોએ જગત ઉપર ગ્રાન્ય કર્યું તે અહીંઆંધીજ. એમના સ્મરણાવશેષો રજમાં રંગદોળાય છે તોએ એમની મગરૂરી હજી એટલાજ તોરથી એ સાચરી રહ્યા છે. શાં કલા, વૈભવ, દમામ, ધર્માંધતા અને શૌર્ય આ ભૂમિમાં એક વાર દેખાતાં હતાં! આજે અત્રે એના અવશેષો છે પણ એમાંનો પેસો જીવતો અગ્નિ નથી. મુડકું છે પણ આત્મા નથી. સાંપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા!

જગતભરના યાત્રાળુઓ દટલીની સુંદરતાની યાત્રાએ આવે છે. એનાં યંડાં પુતળાં, ઝાંખા યતા ન થતા ચિત્રસમૂહો અને સુંદર આકાશ (આપણે માટે તો નવાંડ વગરનું) જોઈને જોઈને વખાણે છે અને આલ્સા જાય છે. આ બધાની પાછળનો જીવંત દટલીનો, ખ્યાલ કાઢતીએ લેવાતો નથી. ધબકતું હોય તોએ એનું દૈયું એટલું ધીમું છે કે આવનુંરૂતનાં કાળ સુધી તે પહોંચી શકતું નથી.

પણ આ બધાનું તત્ત્વાભ્યાસન હું શા માટે કરું છું? જે નથી જોઈ શકતું તેનો શોક મુકી દઈ જે ભૂતકાલને અત્રે જીવતો-લમણે હાથ મુકીને બેઠેલો, શોકાનુર અર્ને ગંભીર છતાં ભય તેમ આશાજનક-જોયો છે તેનેજ હું તો વર્ણવીશ.

છટલીમાં આનંદ પ્રવાસી સ્થાવી પહેલાં
 ૧. એના કલાકારો નીરખીનેજ અર્થ
 ૧૫. આપણુ દેશની માફક અહીંની કલા
 તા અને ધર્મ પોતી છે. એ કલાના
 તાપે એ જાતેની અમર પણુ સામાન્ય
 નમસ્કર ઉપર ઘણી વધી જતી માધકચ
 બેન્ડો, બસનીની ને રોડે; દીશીઅન અને
 ફોરોરો; શીલીપો અને શીલીપોનો.
 શીલીપોની કીલીસી ને કોનો આ અને
 બેવાયેલા બીજા ઘણાએક સમર્થ ચિત્રકારો
 અને શિલ્પીઓ છે. અહીં આ બધા
 જુના કલાકારો (Old masters) મળ્યા છે
 એક એક કલાકારોની પોતાની પાઠ્ય એટલું
 ખુબી કામ મુક્યું છે કે દરેકનો અર્થજ અભ્યાસ
 કરતાં તે વધે શકે. છટલીની દેવેની કલા નો
 આ બધાનું અનુકરણ છે. દરેક વસ્તુને પ્રતીતના
 એક જાનના ચક્રો નિયમ શાસ્ત્ર પડે છે
 રોડ ઉપર પહેાચ્યા પછી પાલુ તો ફરવજ પડે
 અને 'અર્થશાસ્ત્ર'ના પ્રકાર પછી તો સામાન્ય
 શીલ્પીના દીવાઓ જાંખાંખાં સાથે આનુ
 ધર્મ હોય તો ના ન કહેવાય.

અહીંની કલા ધનવાનોની કલા છે
 અહીંના કલાવિધાઓએ કામ કર્યું છે તે
 ધનવાનો અને ધર્મના આશ્રય નીચે. પરિણામ
 એ ધર્મ કે સામાન્ય જનમમકના જીવનની
 સુલભતાએ એ કલામાં રચાન નથી મળ્યું.
 કા તો બહિષ્કરના જીવનના પ્રસંગો બીજાવા
 મા કલાની સમ્પત્તિ મનાઈ છે કે કા તો
 જાતવાનોની ધુન પોષવામાં-એમને દેવો કે
 અમલની દંતકથાઓનાં પાત્રો તરીકે બીજાવા
 માં અથવા એ જીવ દત્તા એવાને અમર
 કરવામાં એમની સર્વ શક્તિઓ અર્થજ મળ
 છે. 'મેડોના ને આઈસ' કે કાર્ટરનું
 'કુલીરીકશન' ન ચીત્ર્યું હોય એવો તો કાલ

ચિત્રકાર આગેજ દશે. છેલ્લાંકેલાં તો અમને
 એકનો એક વિષય એનાંએનાય કટાંગો
 આપેલો. 'Good things' ની પણુ દે દર
 હોય છે.

અહીંની ચિત્રકળામાં સર્જિત્વાદ્યને કંઈ
 રચાન નથી. પદાર્થ જમિ (much ground)
 તરીકે પણુ એનો ઉપયોગ આગેજ થાય છે
 કુદરત એમને જોઈએ તે કરતાં ઘણી માયાવિની
 લાગી દશે, કે એમની કલાને ન્યાય આપવાને
 કે માંખાવવાને ઘણી કિનારી લાગી દશે. મને
 તેમ પણુ સર્જિત્વાદ્યનાં દિવ્યતા અને
 દેવતા કલ્પનારા આપણા આર્થહુદ્યને તો
 આ ખાલી તરતજ નજરે ચડે છે

અહીંનું 'કલારીંગ' (રંગપુરમણી) શેઠ
 અને ઉકુ વધારે હોય છે. પહેલી નજરે
 જાણ ન થેએ એવા કાલ ચિત્રને વધારે
 ને વધારે જોતા જઈએ તેમતેમ એની
 વિગતો દ્રષ્ટિ આગળ એક પછી
 એક ઉપડે છે અને એને વખાણવા વગર
 રહેવાનું નથી. અહીંના જુના કલાકારોની કલા
 આપણી ખંખાળી રકુવને ફેંક મળતી આવે
 છે. છટલીમાં કલ્પના વિકાસ ને પ્રગતિ કિતરેવર
 એની રીતે ચતા થયા છે કે ખુબી સામકું જેવા
 પછી એન્ડેસો કે રોડેની કલા મારેનું
 આશ્ચર્ય ઉડી ગય છે. આ સ્વનંદતાના
 મુજબ 'એક્સ માટ્રમ' (પુરાતન કલાકારોની
 એ)ની સના અને ધર્મની યુવાળી માટે
 મને તે મન આપીએ, તોપણુ એમણે
 જે ક્યું છે તેને મારે 'એક્સ' થયા
 વિના રહેનું નથી. રંગોની સમૃદ્ધિ,
 ભાવોનું આલેખન, વિનુનતા અને
 શીલ્પવદ, સ્પષ્ટ અને અકલ્પતા
 (amoralities) એ અહીંની કલામાં
 પ્રધાન લક્ષણો છે. શિલ્પકલામાં પણુ આ

ચક્રેવ

દેશે અદ્ભુત કામ કર્યું છે. આકૃતિઓની રેખાએ રેખામાંથી જાણે સંપૂર્ણતા ઝરે છે ! કેટલીક આકૃતિઓના એકેએક નમુનામાંથી એકેએક મહાકાવ્ય નીતરે છે. કદાચ આરસના હુકકાઓમાંથી આ લોકોએ એવી ભવ્ય સૃષ્ટિ સરજી છે કે ઘણી વાર તો એ મનુષ્યકૃત હોય એમ નથી લાગતું. આકારદ્વારા માણસ શું શું બનાવી શકે એની કલ્પના તો આ

આકારો જોયા પછીજ આવે; પણ શિષ્ટપદમાં તો આજથી એ હજાર વર્ષ પૂર્વેનાં ગ્રીક અને રોમન પુતળાં જરાએ ઉતરતાં નથી. ગ્રીક અને રોમનોમાં તો શારીરિક આકારોની સંપૂર્ણતા એ છવનનું લક્ષ્ય ગણાતું હતું. એમના આકારો ગદ્યા શારીરિક સંપૂર્ણતાની દૃષ્ટિએ રચાતા; પણ કાવ્યમયતા (poetic conception) તો પાછળથીજ વધી લાગે છે.

કાંસામાં અને કાચમાં પણ આવી આ
કળા ભુરે રૂપે દર્શાવે છે, અને 'મોઝેક'માંએ
ક્રીષ્ણા પદ્મર કે કાચમાંથી અદ્ભુત ચિત્રો
ઉપજાવે છે. 'ફેરેકો'ને લેતાં લેનાએ આપે
યો છે. અને 'ટેપેરટી વર્ક' પણ એમાંની
કલા કરનાંએ એની પાછળ રહેલી મહેનતનો
ખ્યાલ આપી પ્રશંસા કરાવે છે. હવે તો
અમારી પામે વિશેષણોએ ખુરી મયા છે
માત્ર "ધાર્મિક સરસ છે" એ શીવાય બીજી દેવ
સંપત્તિ નથી. બાઇ મુનશીને બીજા સગ્ન
વિશેષણો શાંધી કાઢવા બેચાર વાર લીન્યા
પણ ખરા, પણ એમને કહેવામાં પણ 'બીજા
કે' સરસ વિશેષણો હવે શોધી કાઢોને એમ
'અરસ'નો બહિષ્કાર થયો નથી. અને બાઇ મુનશી
તો હમણાં એટલી શક્તિ સાચવી રાખવાનું કહે
છે કે બીજા વિશેષણો શોધવાની તની
મેવાની હવે નાજ પાડે છે. આનો શુ કરીએ
મોટા માણસ છે

સ્થાપત્યમાં ગોળીક રટાકવનું પ્રાચ્ય
વધારે દેખાય છે. ગ્રીક અને રોમન
સાંભો, આરકાંઓ પથેરેનો ઉપયોગ
પણ ઘણો થાય છે. આરમ્બ વગર નો વાત
નહી, અને તે પણ એકમે જનના નહીં પણ
જેટલા મને તેટલી જનના.

અહીંનો દેવગામાં એર્ગન (મહારાષ્ટ્ર) ની
ગાયણ ઘણી મરમ હોય છે એની નળીઓ
જાણીમાં યહ જમજમ આખા દોલમાં પથરાય
છે, અને તેને લાંબે આખા દેવગામાં સંગીતની
બચવાની અમર જવાહ બધું જંગી કાચની
જારીઓમાંથી આવેના ધીમે પ્રકાશ એક પ્રકાર
ની ખાસ આખાદિમકતા બહુ વાતાવરણ
પ્રધારે છે. દેવગામાં પ્રાર્થના કરના પારીઓ-
ના અવાજ નેરોઆરને મળતા હોય એવા
લાગે છે અને મદિરની બાંધણી એવી હોય

છે કે એનો અવાજ હવામાં તરતોતરતો મોર્ગ
રૂપે આવતો રપટ લાગે છે. પણ કોણ જાણે
કેમ આ કવાના વારસો-દેહલીઅનો-મને
કેં ધણાજ શુષ્ક દેખાય છે.

એમના મુખ પર મુસાખી છે, છતા મુસાખ
સ્વાભાવિક ન તાજ નથી હોતા. બીજા
ધુરોપીઓને જોવા દેવાએથી આપણી આખમાં
એમનું નાનું કદ કેં ધ્યાનમાંજ નથી ઉતરતું
કલામાં આટલું સૌંદર્ય ઉતારનાર લોકોમાં
કેં સૌંદર્ય બહુ ઉભરાઇ જતું હોય એવું
પણ નથી લાગતું. એમનું શુષ્કરૂં ચંદાપલ્ક
આપણને મહાત કરે છે આપણી માફક આ
લોકોએ વાતોડીયા હોય એવા દેખાય છે
જીન પણ દેખાય છે ધર્મ અને સત્તાના
જોતરાને લીધે એમનો વિકાસ વધતો અટકા
જાય છે, અને, ધુરોપના બીજા દેશોના પ્રમાણ-
માં અજાન પણ વધારે લાગે છે જાણતી
મુરેશીને લીધે એમના લીધે બીજી તો ન
જોવાય

દેહલીઅન સગીન આખા ધુરોપમાં ખાંચ
વખાણાય છે. અને 'ઓપેશ' જોવાની જેટલી
તક મળે તેટલી મુકતાં નથી. કૃષિમ ગણો કે
ખરો ગણો પણ આ લોકો અવાજને શું
ફળવે છે? આપણા તાન ને મોંડે છે તેવા પણ
એમનામાં હોય છે સંગીતમાં આવદર્શનની
ખુબી તો આ લોકોએજ સિદ્ધ કરી છે, અને
'ઓરકેરકા'ની ગોડવણ પણ આપણા સંગીત-
શાસ્ત્રીઓને મુજબજીમાં નામે એવી હોય છે
પેણેસો કે સી વાદોનું સંમેલન જરાએ
વિમવાદ ન આવે એવી રીતે કરતું એ કે
નાનીચુની વાત નથી. આપણી માફક વાદ
સંગીતને અનુમરનું નથી પણ જાણને
અનુસરે છે, અને તેથી એની અમર કે
જુદીજ થાય છે આ મગીતથી ન દેવાએજ

આપણા કાનને પણ જરાક ટેવ પડે પછી તો એ છેક અંતરમાં ઉઠે જાય છે. અલબત્ત, આપણે ‘સીમ્પ્લીઓ’નો કે ‘વોલ્ફ’ કે ‘માર્ગ’ વચ્ચેનો ભેદ ન પારખી શકીએ એ જુદી વાત છે, પણ એ આપણને ડોહાવે છે તો ખરું જ.

હવે આ કાગળ ક્યારે પુરો થશે? મને ઉંઘ આવે છે અને હજુ તો મારે કેટલું બધું કહેવાનું છે?

રામન કેથોલીક અહીંના ખાસ સંપ્રદાય હોય એમ લાગે છે. અહીંના લોકો શ્રદ્ધાળુ પણ વધારે દેખાય છે. પણ મને એક પ્રશ્ન થાય છે. અજ્ઞાન લોકોને જ ધાર્મિક થવાનો પરવાનો ખાસ મળતો હોય એવું કેમ દેખાય છે? ધર્મની સ્થાપના જ્ઞાનતા પાયા પર રચાય છે. એને ટકાવવા માટે અજ્ઞાનની જરૂર કેમ પડતી હશે? અજ્ઞાનજન્ય શ્રદ્ધા ટકાવી રાખતી હશે પણ ઉદ્ધાર કરતી હશે કે નહીં?

પણ આવાઆવા પ્રશ્નો નકામા ઉભા કરવા એ મારું કામ નથી.

અમે પોપને મળવા ગએલાં. અમારા અનુભવ કરતાં હાં આવી વર્ણવતાં એ વાતમાં વધારે રસ પુરાશે. કેટલાક અનુભવો જ એવા હોય છે કે એમને દૂરથી જોતાં જ વધારે રસિક બને છે.

પણ પોપની સંસ્થા વીશે એક વાત કહેવા જેવી છે. મધ્યકાલીન લાપકો અને રીતભાત અમને બીજા કયાંય આવી રીતે જોવા ન મળત. પોપ બીચારા લલો માણસ લાગતો હતો. કે નહીં તો દેખાતો તો હતો જ. એને મળવા જતાં બધાએ આખું શરીર ઢંકાય એવો કાળો પોશાક પહેરવો પડે છે. અમારી રંગીન સાડીઓથી અમે પતંગીઆં જેવાં લાગતાં હકાર્યું કે કેમ

એ સવાલ પર ચાર કલાક નીરાંતે વિચાર કરવાનો વખતજ મળતો નથી એટલીજ મુશ્કેલી છે. અમારું પ્રદર્શન તો શરૂ થયું ગયું હતું, પણ તે તો બંધેજ થાય છે.

આ બધું જોયા પછી એક વિચાર સ્પર્શ વિના રહેતો નથી. ખ્રીસ્તી ધર્મની અસર અહીંના લોકો પર એ ધર્મમાં રહેલા સિદ્ધાંતોને આધારે છે કે આ કળા, દમામ અને સત્તાના પરિણામ રૂપે છે? અસલ દટલીના દેવ-દેવીઓને પુજનારાને આ લોકો નંગલી અને નિર્દય કહી ધિક્કારે છે. આ લોકોએ નિર્દયતા અને જુદમ દેખાડેલાં તે તો જાણે લોકોના આત્માના ઉદ્ધારાર્થે ન હોય! ત્રાસનાં સાધનો હજુએ ખાસ રસપૂર્વક બતાવાયાં છે. આત્માનો ઉદ્ધાર કરતાં દેહને ત્રાસ દેવો એ તો પુણ્યનું કામ મનાય છે. એ રીતે પણ કાણક નો ધર્મ તો પ્રસર્યો!

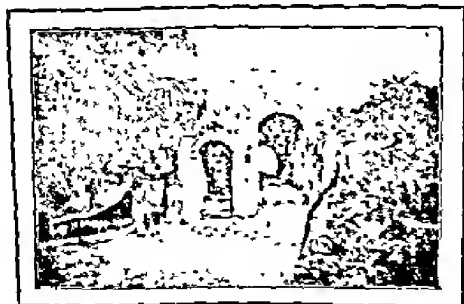
ખ્રીસ્તી ધર્મને પ્રસારવામાં જુદમ અને સત્તાએ થોડો ભાગ નથી ભજવ્યો. કળાની મદદથી એનો દેહ શણગારાયો. લોકોને એણે નત્રતા શબ્દપરી. નત્રતા શીખવનારાની નિર્દયતા પર અંકુશ મુકાયોનો ભય પણ ઓછો થતો ગયો.

પંથ કે સંપ્રદાયના બહારના બોખાંએ કેટલા આત્માઓને કચડી નાંખ્યા છે? ધર્મ એળખ્યા વિના લોકો ધર્મ પાળે છે. અંતરને શોધવાને બદલે અર્થવાણી કે અર્થ વિનાની ક્રિયાઓ એ જીવનનું મુખ્ય કર્મ મનાય છે. જેણે એને શોધી હશે. તેને લલે તેમાં અર્થ લાગતો હોય પણ એ અર્થનું ચોક્કું બધાનાં અંતરને બંધબેસતું થતું નથી. ધર્મ કાળો આપેજો આવતો નથી. માણસ પોતે જ નહીં ત્યાં સુધી તે તેને જડતો નથી. પણ જન્મના દાર પર તો પાટીઉં ચોટેલું છે:

૧૭. આમ મરીનગેલ

આ રચના તેના બે ૨ પાના. નવ રંગને અનુસરીને આજે ફરી પ્રવેશમાં આવી છે.

મરીનગેલ પાટલ

માહાત્મ્ય એન્ડેલા

‘ધર્મ’ શોધવાની સખત મનાઈ છે.’ બુલે સુકે કોઇ તેને ચોતાની મેજે શોધે તો તેને મૂર્ખ માનવામાં આવે છે.’

ધર્મની માફક સત્તાની તોફાનથી કેટલાક જન્મે ત્યારથી તેમને ગળે બેરવાંચલીજ હોય છે. શુકામ સ્વતંત્રતાને સહય નીહાળતાં શીખે છે તેમ લોકોને મોટા ભાગ પછુ નાની મોટી એમને વીંટલી મર્વ સાંકળોમાંથી બહાર નીકળવાના કોઇ રજાખવા પ્રપ્તનેએ

ભયપૂર્વક નીહાળે છે. જનસમૂહ તો માત્ર પૂજા કરવાનેજ સર્ગાયલો છે. જે હાથ એમને ડામે એનેજ પ્રણામ કરવામાં એમને જન્મારે જાય છે. મેડીસીઓએ અહીંયાં ત્રણસો વર્ષ રાજ્ય કર્યું. યુરોપના સરાધારીઓ, મહારાષ્ટ્રીઓ અને પોપોનાં પદ એમનામાંથી પુરુષાં. જોહુકમી કરી અને દુહુણને પોષ્યા. વેલવ માણ્યો અને ગરીબોને કચડ્યાં. પછુ એમનાં મંદિરોને મહેલો, એમનાં કલાલુવનો અને વિહાર-સ્થાનો. તો લોકોની પ્રશંસા અને પૂજાની નજરેજ નેવારો. એ ભપકા ને દોર-એ મોજ-શોખ અને સુંદરતા એટલાં આંછ નાખનારાં

‘હોય છે કે એની પાછળ રહેલા બય’કર સત્યને તે સહેલાઈથી ઢાંકી દે છે.

છટલીનું સંદેશોદ્યોગ : આપણા હિંદના કેટલાક પ્રદેશોને મળતું છે. પહાડોની વચ્ચે દેવનં, પચાર ચાપ’કે ત્યારે દક્ષિણના કુંગરાઓની હાર યાદ આવે છે. આપણાં ઝરણાં જોવી નદીઓ સફેદ કાંકરાઓ પરથી ચુકુતાથી સરતી જાય છે. કોઇકોઇ ખીણો તો ઘણી સરસ લાગે છે.

ધમની સ્વ. પતિધોતા સ્મરણાર્થે
 ધી કાર્વસ્મ ગુરુતી સમાને
 શ્રીયુત ગાદાભા. આશુદ્ધ ચાવડા
 તાદ્દશી નાવનય સંપ્રેમ બેડ.

ક્રોનાવાની એક પરમ સુંદર શિલ્પકૃતિ
 સુલ્કિખ્યાત શિલ્પગરે પ્રેતવાએ ઘોલી નેચેલીચન બોનાચાઈની બહેનની
 આ પ્રતિમા સૌંદર્યનો એક અદ્ભુત નમુનો છે.

અપોલો બેલ્વેડીઅર :

અપોલોની આ મૂર્તિ યુરોપી સિલ્પકલાની સર્વશ્રેષ્ઠ કૃતિઓમાંની એક છે.

પણ આ મુદ્દિમાર્ગ જેવા પછી ત્યાં સાર્થ આપણે વધારે પીકાની શકીએ છીએ. આપણે સાચે સાર્થ તો આપીએ વધારે અને વિવિધતાબદ્ધ-વેશવદ્ધ પડ્યું છે, પણ એને સહિષ્ણુ અમર કરાવે કે વર્ણવવાને—ખરો સન્દ વાપરીએ તો અદ્વૈતાન આપવાને—કેન્દ્રે દરદાર નથી લીધી. આપણી ખીણો અને પવતોએ અદ્વૈતાન સોડે આપીને આપણને ખાતે ત્યારે આપણે જોઈએ. દ્વૈદુસ્તાનની એક મારી ગાઇડબુક—માર્ગદર્શિકા પણ કેટલી દીનીએ લખી નથી. આપણા કવિઓ અને લેખકોએ કાં તો મંદકૃત કવિઓનું સાચે જ ગાય છે કે અંગ્રેજી ભાષેના પડખા પાડે છે.

પોતાની આંખે જોનાર અને પોતાની ભાષામાં કહેનાર કવિઓ આપણે ત્યાં કયારે શકીએ ?

અમે શેઠમાં કીરસ અને મેલીની કબર જોઈ. મેપલમાં વર્ણવની જોઈ હતી અને કેન્દ્રનાં સ્મરણોથી તો ફોરેસ્થ અરપૂર છે. શેઠીને માટે તો કેટલું દહાડો નીરાંને લખીશ કેન્દ્રે તો મેં વાંચ્યો નથી. કેન્દ્રે વીજે મેં એક બે જવાનોએ વાંચી છે. એની જીવનકથા મેં કેક વાંચી છે. એ તો હું ઘણી નાની હતી ત્યારની વાત. પણ ત્યારથી કેન્દ્રે મારા પ્રિયજનોની યાદીમાં આવી ગયા છે. એના જેવા

માણસની દયા ખાવાનો મને અધિકાર નથી, પણ સદાનુભૂત સખવાનો તો હોય. He moved me so deeply when I read his life's story that I almost loved him: and thought I would have tried to soothe him in a childish way had he been still alive. (તેનું જીવનકથા મેં વાંચ્યું ત્યારે મને એટલી વાગણી થઈ કે મેં તેને લગભગ ચકાવા માણ્યું, અને મને લાગ્યું કે તે હાલુ જીવતો

શેઠજીરાજા

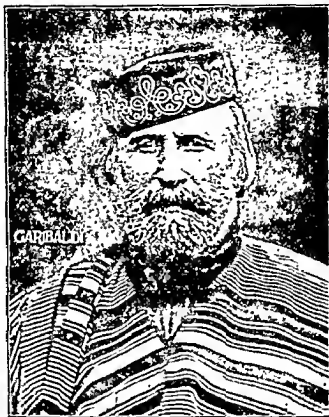
વાતોના રસનો પ્રવાહ નિરંતર જામતો હતો. ચોક્કમાં બેસી સંગીત ગાતી મુંદરીઓના ફંદના નાદ કીતવા..... પછુ જવા દો. આ કે વર્તા નથી.

અમે વેનીસ જોયું. પછુ જગક નિરાશ થયાં, ઘણી વસ્તુઓ ચિત્રમાં જોટલી સરસ લાગે છે તેટલી ખરી રીતે હોતી નથી. જલમાર્ગની ગલીઓમાં ઘરોની વચ્ચે પસાર થતાં હોઇએ ત્યારે પાણીમાં ટેખાની લીલ, કચરો ને દુર્ગંધ ચિત્રમાં ન આવી શકે. પાણીના મારથી કાળી ચએલી કોરવાળા બીંતો પછુ ચિત્રમાં તો એક જાનનો મુંદર ઓવાલાસ (shade)

જ આપે. દીવા અને યુતોની શણગારેલી નાવોનાં દર્શન અમને ક્યાંએ ન થયાં. માત્ર એક વખત દીવાવાળી બોટમાં બીજા મારે ફરતા ધણીઓનો સંગીત અમે મોટરબોટમાં રાત્રે ફરવા ગયાં દતાં ત્યારે સાંભળ્યું. ઝાંડ કેનાલ શીવાય ગરીબોમાં તો બોટમાં જવું ગમતું પછુ નથી.

પછુ વેનીસ રાત્રે સરસ લાગે છે. દિવસ એની ઘણી ખામીઓને દયાની રીતે કાપી દે છે. રાત્રિ એના અંધરી પાળળા

પડથી એની ઘણી ખુબીઓમાં નવો જાદુ ઉમેરે છે. અમે ગયાં ત્યારે શુક્રપક્ષ હતો અને ચંદ્ર તાણું આન કરી પ્રકુલ ચએલી કુમારિકા સમી એનાં ફિરજોરૂપી કેશને સુકવવા આવતી હતી.

ગરીબોલી

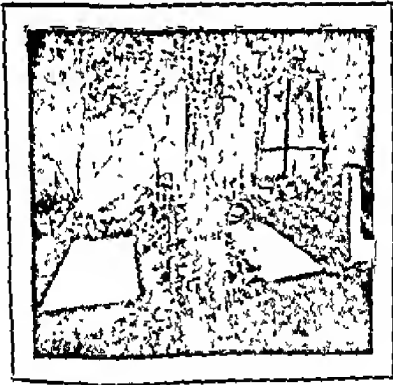
જળના ઉડાણમાં સર્પીકારે વાંકા ચુંકા લહેરાવે રનાન ફરતા દીપકો અને સ્પર્શ અને થંડા છાં લગ્ય કાગળા આન્ડ કેનાલ પર ના આરસથી શણગારેલા મહેરોમાં રાત્રે નવી રમવા ઉપડે છે. અમરી રાતની ચંદ્રકાંતની કોરેલી મોટર બોટની દીપા છંદગી કોઇવાર જીવવા જેવી છે.

સંકાંઓ સુધી અહીંયાં સ્વર્ગ

પ્રજાસત્તાક ગાંધી રહ્યું. આખી દુનીયામાં એ વાર આની કીર્તિ ગવાતી. કાવદાવા અને ભયંકરતા એ અહીંના લેકિનાં સદાનાં સાથી રહેતાં. કોઇનું જીવન સજામત નદની કોખના જીવને નીરાંત નદની. કાણુ વધવા નાં કોઇસની આના એમને કોઇ જોગખતું નહીં તોપણ સામા જોગ વચ પળાતી. કોખને કોઇનું મુખ દેખાડવામાં ને જોગસાળ જવામાં સજામતી ન દતી. કં આજમાવાળા મુંદર દેદતી માફ નેની

અબ્બુ ને તેણે રાખ્ય કયું. એની વેદી આગળ ઉઘ આવે છે. પાંપણો મારા કુકમનો નિ.આમોના ધૂપ મડવા. આંસુઓએ તેને અનાદર વારવાર કરે છે અને પ્રવલિત કરી. હવે તો એનાં સ્મરણો નથી કાગળ પર છોડા પડે છે. મીલાન અમે જુલનનાં કે નથી સહાનુભૂતિ આપવાનાં એછ તો નાખ્યુ છે પ્રણુ હવે ખીજવાર સૌ Thank God that I did not live અનિશ્ચયની ખતુનની તપીયત સારી ન હોવાથી in those days to witness all those અમે મોટે કાંઈ જવાનો વિચાર હમણાં માડી things (ખતુનો પાડ માનું છું કે એવુ વાળ્યો છે, અને મીધા કોમોદ્યુગનો થઈ ખતુ જોરા કું એ સમયમાં પૃથ્વી પર નહોતી) સ્વીટ્ઝરલૅન્ડ જઈશું.

વેનીસ માં
કાચું કામ
અને લેન
સરસથાપ છે.
હવે તો
અને ખરેખર

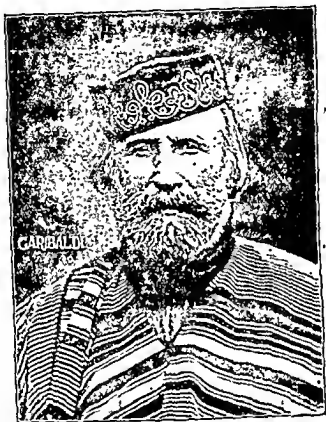
કુશળ હશે
શી
લીલાવતી-
ના
વંદેમાતરમ

વાર્તાના રસનો પ્રવાહ નિરંતર જામતો હશે. એકમાં એકી સંગીત ગાતી સુંદરીઓના કંદના નાદ કીલવાં.....પણ જવા દો, આ કે વાર્તાનથી.

અમે વેનીસ જોયું પણ જરાક નિરાશ થયાં. ઘણી વસ્તુ એ ચિત્રમાં જોઈલી સરસ લાગે છે તેટલી ખરી રીતે હોતી નથી. જલમર્ગની ગલીઓમાં ઘરોની વચ્ચે પમાર થતાં હોઇએ ત્યારે પાણીમાં દેખાતી લીલ, કચરો ને દુર્ગંધ ચિત્રમાં ન આવી શકે. પાણીના મારથી કાળી થએલી કોરવાળી ભીતો પણ ચિત્રમાં તો એક જાનનો સુંદર ઝાયાભાસ (shade) જ આપે. દીવા અને ડુબોની શણગારેલી નાવોનાં દર્શન અમને ક્યાંએ ન થયાં. માત્ર એક વખત દીવાવાળી બોટમાં બીખું મારે ફરતા ઇટાલીઅનોનું સંગીત અમે મોટરબોટમાં રાત્રે ફરવા ગયાં હતાં, ત્યારે સાંભળ્યું. ઝાંડ કેનાલ શીવાય ગલીઓમાં તો બોટમાં જવું ગમતું પણ નથી.

પણ વેનીસ રાત્રે સરસ લાગે છે. દિવસ એની ઘણી ખામીઓને દબાવી નીતે હુધાડી કરે છે. રાત્રે એના રૂપેરી પાતળા

પડાથી એની ઘણી ખુખીઓમાં નવો જાદુ ઉમેરે છે. અમે ગયાં ત્યારે શુક્રવર પક્ષ હતો અને ચંદ્ર તાણું રનાન કરી પ્રકુલ થએલી કુમારિકા સખી એનાં કિરણોથી કેશને સુકવવા આવતી હતી.

ગરીબોલી

જળના ઉંડાણમાં સર્પીકારે વાંકા-ચુંકા લહેરાય રનાન કરતા દીપકો અને સ્થિર અને થંડા છતાં ભવ્ય લાગના આંડ કેનાલ પરના આરમથી શણગારાયેલા મહેલોમાં રાત્રે નવી રમતા ઉધડે છે, અમારી રાતની ચંદ્રિકામાંની ફરેલી મોટર બોટની દીપા છંદગી કાંઈવાર જીવવા જેવી છે.

કેંકાંઓ સુધી અહીંનાં સ્વતંત્ર

પ્રજનસત્તાક રાજ્ય રહ્યું. આખી દુનીઆમાં એક વાર આની કીર્તિ ગવાતી. કાવદાવા અને બંધકરતા એ અહીંના લોકોનાં સલામતી સાથી રહેતાં. કોઈનું જીવન સત્તામત નહતું. કોઈના જીવને નીરાંત નહતી. કાંઈ કદવ નીં કોઈમની આજા એમને કાંઈ ઝાળખતું નહીં તોપણ સામા બોલ વચર પજાતી. કોઈને કોઈનું મુખ દેખાડવામાં જોળખાઈ જવામાં સત્તામતી ન હતી. જે આમાવાળા મુંદર દેદની માફક વેનીસ

કારણે તેના મોઝા ઉપર અકુમિંદુઓ હતા. હું તેની પાસેની શિક્ષા ઉપર બેઠો. તેનું ધ્યાન માત્ર ઉજાળતા સામર તરફ જ હતું. આ જગત તેણે મનથી અસ્થિત્ય ધરાવતું નહોતું. આ જોઈ હું હિચ્છુક બની ગયો. મને જણાયું કે તે બેઠાનું અવસ્થામાં જ છે. આવી અવસ્થામાં બધું તેનું જાન ચાલતું જ હતું.

પરિવેષણ બધું ને તે કડી. તેની આ ઇત્તપાતા છેલ્લી દોષ તેમ તે ધોર મળતા કરતા સામર તરફ ચાલી. મને આશ્ચર્ય થયું થઈ નમોમાં કોટી વેગથી કરતા માણુ એક મુદ્દર પચુ અબજી ત્યાંને મારે શી રીતે થાયી. જોડું ન જોડું ત્યાં તે મે પાછી પમે આવી ગઈ. મને જરા પચુ જાન નરણુ હું તેની પાછા દોષો. બાપ કરીને મે તેને પાછા ધોઈ. એજાન અવસ્થામાં સિધિય કનેલા માત્રવાળી ને નખી પડી. તેનું જાણા આનું દરીર મેં મારા અમ કુપર બીજી કીધું માથ મોળામાં તેનું માથુ નખી પડ્યું.

જનનેના અધિરાજ ખીરો હતા પવન મદમદ થાનો હતો. આથા ઉપરના વાજાની થરો કરાકાયમાન થની હતી પવન વગેરે મિથેન્ડ રીતે તે મુદ્દરીના વસ સ્થળ ઉપરતું રજ ખનેજા સાગ્યો. મે નજર ખમેજા ખીરમ પ્રપલ્લ કર્યો. એક તરફ કુદરત પોતાનું નખ રવરપ જતાલી કુમાં ફે ફે આવેને નિર્મળું કરી રહી હતી. બીજી તરફ તે મુદ્દરી બને કુદરતને કમીને આવકાર આપવી દોષ તેમ તેનું કિમત દર્શાવતું મોં ખીની ઉઠ્યું હતું.

મારું આંત્ર તખી ચયું. બેઠી વારે તેને શુદ્ધિ આપવા હતી. તેની જાલી જોડેથી પડકી રહી હતી. મારાં અમેજામાં વિષ વ્યાપ્ય નીચે જાય મે અપરજનનું પાન મેવા પાડ્યું. મારું કિર નખાલી હું તેમ કરવા અઠાયું ત્યા તેનું

સગીર સળવળ્યું. મે મારું મોઢું ઉઘું કરી લીધું એવો વિચાર કુદ છે એમ તરતજ મને લાગ્યું મારા મોળામાં રહેતું તેનું માથું મેં ધીમેથી જમીન ઉપર મુક્યું. ખમેની શિક્ષા ઉપર હું બેઠો. વિજયના મદમાં મારે હાથ માનો ન હતો.

તેને પુરેપુરી શુદ્ધિ આવી. ધીમે રહીને તે બેઠી થઈ તેની આંખોમાં ભય હતો. મારે નરક તેણે દિષ્ટિ ફેરવી મારી મામે જોયું. તેને લાગ્યું કે, પોને કાઢ નવા જમનમાં છે.

“તમે કાણ છો? શા માટે અહીં બેઠા છો?”

તેના અવાજમાં માણુ અંતે કરજા અને હતા.

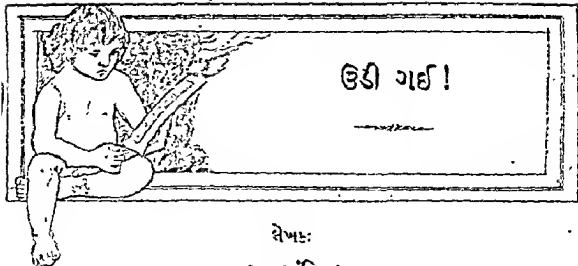
“તમે કુદગીને નિરપેક્ષ માની લાગે છે તેને અથવાળી અને રસિક જનાવવા આબો છું.” એ વાત મારા દૈયામાં રમી રહી હતી તે તરતજ હોઠે ચડી આવી.

“સમગ્ર નુરુપ! તમે અને શા મારું ખચારી? કુદગી નીરમ છે, સંભાગ અમાર છે. તે સારવાળો શી રીતે અને? મારું કામ અને કયા છે.”

ત્યા આપણું વન ન હતું નહીંતર કોવલ જરૂર તેની રમણ કરત.

“ના, ના, તેમ જાનેજ નહીં. ત્યાં સુધી તમે તમારું કુઝમ અને ત્યાં જાણાવે ત્યાં સુધી કે જાણ દારા નહીં. જે માગ્યો તે ફેડી સમય એમ હશે તો જરૂર હું તે મારે પલ કરીશ.”

તેને આપાસન માણુ હોય તેમ તેણે મારા તરફ જોયું. તેની નજરમાં મીઠાશ હતી. પોતાનું કુઝમ જાણવા સ્થળનાર પચુ આ જમનમાં છે એમ તેને જરૂર દેવું જોઈએ.

ઉડી ગઈ!

લેખક:

રા. શાંતિનાથ

ચિત્રકાર:

રા. હોશાંગ અંબાલાલ જોશી

૨

એ હ વખત એવો હતો કે, મારા ઇવન-
માં આશા હતી, કિસાહ હતો,
આદર્શો હતા. મેં મારા ઇવનને બહુવિધ રંગે
રંગ્યું હતું. દુઃખ, એ શી વસ્તુ છે તેની મને
ખબર ન હતી. મારો મુખમાગર ગંભીરતાથી
પોતાની છોલો ઉછાળી, અનેક મોઝાં કેપ્સ
કરી, તેમાં નવાનારને રસભેળ કરી દેતો હતો.

પણ આજે મારી આશાઓ ધુગમાં
રગદોળાય છે, કિસાહના ચુરેચુરા ચપા છે,
આદર્શોનો ભાંગીને બુકા થઈ ગયો છે. મારો
ઇવનતાંત્ર નાશ પામ્યો છે. જેને મેં
મારું સર્વસ્વ માની હતી તેણે અતે મારો
ત્યાગ કર્યો છે.

x x x

તે સરદપુનમની રાત્રિ હતી. સમુદ્રનારે
દું આંટા મારી રહ્યો હતો. ચંદ્ર સોળે કળાથી

ખીંચ્યો હતો. સાગર પોતાનું ગંભીર માન કરી
ભિંમિંઓને ઉછાળી રહ્યો હતો. દૂર વાતાવરણમાં
ધુમ્મરી જામી રહી હતી. મારા કાન ઉપર
સારંગીના સુર અથડાયા. હું ચમક્યો. મને
સમ્યું કે, શું કોઈ દેવી અને સંગીતથી સાદ
કરી રહી છે?

મારા મનને મેં જામત્ ક્યું. કોઈ સુંદરી
મોડા આવાપ મૂકી ગાતી હોય તેમ લાગ્યાં.
અવાજમાં કરુણા હતી. મારી છંદગી એવી
મુપ્ક હતી કે, કોઈ દિવસ મેં કોઈ પણ સુંદરી
ના મીઠા કંઈનો આસ્વાદ લીધો ન હતો.
કલહથી ભરેલા આ સંસારમાં મારી સારંગીના
તાર બેનુરા બની ગયા હતા. મેં પગ ઉપાડ્યા.
જે તરફ સારંગી વાગતી હતી તે તરફ હું ગયો.

સમુદ્રનારે સુંદરી બેડી હતી. તેનું
આસન શિખા ઉપર હતું. અકથ્ય દુઃખના

હતું. ઘરમાં તેમનુંજ ધાણું થતું. તેમનો પડથો બોલ મારા પિતાશ્રી ઉપાડી લેતા. માત્ર એકજ બાબતમાં તેમનું ધાણું થતું નહીં—મારી બાબતમાંજ. મારા પિતાનો વિચાર એવો હતો કે મારું લગ્ન મોઢી ઉમરે કરવું અને યાં સુધીમાં મને સારી રીતે કેળવવી.

“દિવસો ગયા તેમનોમ મારી કેળવણી આગળ વધવા લાગી. મારા પિતાને સંગીત સારું આવડતું એટલે મને પણ તેમણે તે શીખવ્યું. મારાં ફાઇનાનો સંપૂર્ણ વિરોધ જતાં તેમણે મારું લગ્ન કર્યું નહીં.

“દિવસોદિવસે મારું યૌવન ખીલતું હતું. મારા પિતાને મારા લગ્ન વીશે ચિંતા રવા લાગી. ન્યાતમાં ચર્ચા ચાલી. મારા પેતાએ તે ગણકારી નહીં. લગ્ન કરવાનું મારા મન ઉપર છોડ્યું. તેમાં માત્ર શરત એટલી જ કે તે બાબતથી મારે તેમને માહિત કરવા.

“એક દિવસ અગાધીમાં બેસી હું વર્તમાન-પત્ર વાંચતી હતી. દેશવસ્ત્રમાં હજારો યુવાનો કુદી પડ્યા હતા એમ મેં વાંચ્યું. મારાં સૌમાંય ખડાં ધયાં. મને લાગ્યું કે, સ્ત્રીઓ અભિદાન આપવા કાયકજ નથી? સ્ત્રીઓ કષ્ટભતનું અભિદાન આપી શકે? પુરુષોને પ્રોત્સાહન આપી ઉત્તેજિત કરે?

“સાથેસાથેજ મારું ચિત્ત ચંચળ બનવા લાગ્યું. એક યુવકના આત્મભોગે મને થેલી બતાવી દીધી. જગતના મૂર્ખ લોકો મન-ભાવનું બોલીને તેને દુલબ્યા કરતા હતા. હું તેને અંતરથી પૂજતી હતી. મારું હૃદય તેની તરફ દોડી જતું હતું. મેં તેની જામી જોઈ ન હતી, છતાં મનમાં અનેક ભાવની જામીઓ હું ઘડી કાઢતી હતી. મેં મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે એવા પુરુષની મહત્વરી થવું એજ મોખ્ય છે.

“એવામાં એક ભયંકર રાત્રિ આવી. હું અહાર કરવા ગઈ હતી ત્યારે હૃદય બંધ

પડવાથી મારા પિતા સ્વર્ગવાસી થયા.

“મારા ફાઇનાનો વિન્ય થયો હતો. તેમણે મને બોલાવી. મુંબાઈના એક ગૃહસ્થ જોડે તેમણે મારા વિવાહનું નક્કી કર્યું. વયમાં પચાસેક વર્ષ હશે. મેં ચોખ્ખી ના પાડી. પણ આપણા સમાજમાં એવી આશા રાખી શકાય છે? લોકો મને મૂર્ખ અને છોકરી ગણવા લાગ્યા. ફાઇનાનો નિશ્ચય વળ સમાન હતો. હું નરમાસ થી ન માનું તો બદાલકારે પણ તેઓ પરણાવવા તૈયાર થયાં.

“ત્યારથી મેં અત્તનો ત્યાગ કર્યો. છતાં ફરે દૈયાં ધ્રમળ થયાંજ નહીં. મને આ જીવન અકારું લાગ્યું. કેનો આશ્રય શોધવો? જે મુશ્કાલને મેં મારો માન્યો હતો તે મને પીજાન-તો ન હતો. તેને મેં જોએલો પણ નહીં.

“છેવટે મને આ સમુદ્રકાંતોનો વધારે રમ્મ લાગ્યો. મને અહીં ચિરકાલની શાંતિ મળશે એમ ધારી હું અહીં આવી છું.”

૩

તેનું બોલવું પુરું થયું. જે નિરાશા અને અશ્રુભિંદુઓ હતાં તે ચાલ્યાં ગયાં. તેનું મન ઉત્સાહિત થયું હોય તેમ જણાયું. મોઢા ઉપર તેજનું આવરણ છવાઈ ગયું. પણ મને શંકા રહી. જેની સાથે આ બાઈએ અદૃશ્ય પ્રેમ કર્યો તે યુવક કોણ? મારું મન મુંઝવાયું.

“તમે જે ભુવાનની વાત કરી તે કોણ?” તેના મોઢા ઉપર શરમના શેરડા પડ્યા. જરા કોંઈ કરીને તે બોલી:

“આટલી વાત કરી પણ ધરત્યા નહીં? મને હવે જવા દો. તમે નકામી ખોટી કરી.”

જે કહેણું તે દયા આ વખતે જોઈએ તે તેનામાં ન હતી. આ ફેરફારથી મને આશ્ચર્ય થયું.

“નહીં, નહીં. તમારું મન કચવાતું હોય તો એ બાબત નહીં પુછું. આ તો જરા જિજ્ઞાસા થઈ આવી.”

“હીક તમારી જિજ્ઞાસા પુરી થયા પડી મારું કામ કરવા હું જરૂર જાઉં.”

“જવું ન જવું તમારી મરજી, જતા અને ફાપ તો જરૂર થવાનું.”

“ત્યારે સાંભળો. તે જુવાન એજ કે જોણે મને મંત્રમુગ્ધ કરી છે. તેની ખાતે મંત્રીની વિદ્યા નથી, જતા તેનું જીવન એક મંત્રીનું સમાનજ છે. એ માણસ અત્યારે સમુદ્રને કાંઈ પથ્થર ઉપર બેઠો છે એક અપ્રાપ્ત સ્ત્રીની સાથે અતરતા હુડા રમેલથી નાકી રહ્યો છે.”

તેના આ રમુજ ઉપજ કરે એવા વચનોએ મને મરજી જામતી કર્યો, મેં કહ્યું

“મને ખબર નહીં કે મારા ઉપર આવી શાક આવી પડે” આમ કહી હું તેની તરફ ગયો ફરી ખમચાયો. વિચાર ક્યાં ચિતાના પગલાને મેં મનમાં દમી કાઢ્યું. મારા મન ઉપર મયમ મેઘાવી હું તરતજ બેસી ગયો

“આ ઉપરથી મને લાગે છે કે તમારું મન મંત્રીથી છે. અને સરજે લેરી હોય તો જાને નહીંતર મારા માર્ગ ખુલ્લો છે” કહી તે હસી. હું ચિત્તવન થઈ ગયો હતો. આની સાથે મારે મંત્રી બનીશ તો હજી છે કે નહીં, તેના કુ ચિત્તર કરેલો હતો. રમેલને કુ જાડીમા તપાવવા માગેલો હતો. હું જરા પણ ભોળો નહીં.

“હું તમને અનામતા નાથ માલતી હતી. પણ અત્યારે જોડું છું તો તમારા હૃદયમાં લાગણી જ જણાતી નથી. તોફાન તમાગે છે તમારું દગન ક્યાં એટલે હું મને ફાપ” થઈ માત્ર છું.”

હું કંઈક દમ રાડ્યો નહીં.

તેણે મને તમન કહ્યું. હવે આપણી નેત્રી આખો મારા તરફ વળી અને તરનજ પીઘળ મેં. પાંચે જમલે આવી તેણે પાણીમાં જઈ મુક્યા પાની સુધી, દીઅણ સુધી, માથળ સુધી

એમ પાણી વધતું જ આવ્યું.

વીજળા પડે ને બોલતા બે કકડા થાય તેમ મારું હૃદય ચીરાઈ ગયું. ચમકાને હું જમો થઈ ગયો. ફાટી આંખે મેં તેના પાણીમાં રહેલા હારીર તરફ નજર ફેંકી હાટ મુકી હું પાણીમાં તેની ષાછળ મચો. એ દાઢે મેં તેને લચકી લીધી. તેનું હસવું માત્ર ન હતું.

“મને ખબર છે કે તમને જરા લેતા આવડતોજ નથી” કહી તે હાથમાળી ફરી પડી.

વાયુદેવ પોતાની મંદુર વીજળા વગાડી રહ્યા હતા ખારવાઓ રમણીય મામ્મગીતથી પ્રિયએને આમની રચા હતા. મસુદનાં ઉજાતાં પ્રાણ અમારું પાદમકાશન કરી રહ્યાં હતા

આવા સુંદર દેખાડમાં સંવમ ક્યાં સુધી રહે? અને જાને જુજીયુગવચ્ચં બીઝયાં. એકમીજના અંધરામ્મતતુ પાત ક્યું તે સુંદર અને ઉજગી દુમ જેવી રાત્રિમાં અમે પ્રિયના ઘેનમાં મરત હતાં

તેને તમનજ પૂરંમન થઈ આવી. ભવબીત અખોએ તેણે મારા તરફ જોયું. અને કહ્યું

“આજથી આપણે આપણું નાવ નહીં દિશામાં દોકરીએ. પણ આપણે સમાજને વેગી બનાવ્યો છે. તેનો કે ઉપાય?”

“હું પણ તમારા જેવોજ છું” મારે માખાપ નથી આજનો દિવસ મારે ત્યાં જોડો. કાલે બીજો જાળે ગડીયું.” મેં આશ્ચર્ય આપ્યું.

ધીરપચે અમે બંને ઘેર આજના ધરમાં એકલો હોવાથી મેં મુવાની સચવડ દીકરી કરી. અમારી પથારીઓ જુદાજુદા એગડામાં હતી. ઉંઘવાનો પ્રવન ક્યો પણ ઉંઘ આવી નહીં

મેં કીલો સચેત કર્યો. સાદ કરીને મેં તેને બોલાવી. સામેના કોચ ઉપર તે બેઠી. મારે કહેવાનું થઈ હતું.

“હું એક વાત વીસરી ગયો. લાગણીના આવેશમાં મેં તે વાત તને કરી નથી. તે સાંભળી તને દુઃખ નહીં થાય ?”

“કોઈ નકારી વાત હશે તો જરૂર દુઃખ થશે. નહીંતર નહીં.”

“ના, મેં નરસું કામ નથી કર્યું. પણ તને કહેવું તો જોઈએ. દેશહિતને માટે હું ફરેર ધુમી રહ્યો છું. એમાં દુઃખ સહેવાના પ્રસંગો પુષ્કલ છે. કાલે સવારે શું થાય તેની આપણને ખબર નથી. જે વખતે હું અણુ-કાયું આવી પડે તે વખતે તારે ધીરજ રાખવી પડશે.”

“ઓહો! એજ ને! આ દુઃખ કરતાં એ કે વધારે નથી. સતી સીતાએ પણ કવો વનવાસ વેઠ્યો હતો ? તો આપણે કોણ ?”

“બરાબર, અને આપણે કે સંગીન કામ કરવા માંડ્યું પડશે. શું કરીશું ? લોકોનાં દીક્ષ આપણે શી રીતે છૂતવાં ?”

“બધા કરતાં સરસ એજ કે, આપણે કોઈ નદીનો સુંદર પ્રદેશ જોવો. ત્યાં જઈને આપણે આપણો આશ્રમ જમાવવો.”

“એ વાત ખરી. આપણાં માતૃપિતાએ આપણને જે વિદ્યા આપી છે તેનો લોકસેવામાં જ આપણે ઉપયોગ કરીશું. લોકોનાં બાળકોને ભણાવીશું, પતિતોને હૃદય સાથે આંખીશું, તેમને શુદ્ધ બનાવીશું, અને સમાજસેવાનાં અનેક કામો કરીશું. મારી પાસે મારા પિતાનો પૈસો છે તેનો ઉપયોગ આપણે ત્યાં કરીશું.” મેં મારા વિચારો જણાવી દીધા. પ્રસન્નચિત્તે તેણે તે સાંભળ્યા.

મધુર સ્વરનેમાં અમે તે રાત્રિ અતીત કરી.

૪

અમારો નાનકડો આશ્રમ રેવાળના સુંદર તટ ઉપર મગરનીથી ઉભો હતો. એક દિવસ

મેં તેના તરફ આશાભરી નજર નાખી. લોકોએ અમારી ભાવનાને જાણી હતી. અમારા આશ્રમને નેમણે, વ્યવસ્થિત બસથી ભવ્ય બનાવ્યો હતો.

એક પ્રભાતે ક્ષિતિજમાંથી સૂર્ય બહાર આવ્યો અને પક્ષીઓ કલ્લોલ કરવા લાગ્યાં. મેં સવિતાના મોં તરફ જોયું. તેનો કેશ-કલાપ ગળાની આસપાસ વીંટાયો હતો. ભીંમએલો હોવાથી તેમાંથી પાણીનાં ટીપાંઓ અશ્રુમિંદુની જેમ નીચે પડતાં હતાં. તેની કાળી મોટી આંખો મારી સામે જોઈ રહી.

“મારું ચિત્ત આજ રિથર જણાતું નથી, આજે જાણે અશુભ થવાનું હોય તેમ જણાય છે. તમે ક્યાં જવા તૈયાર થયા ?”

“શહેરમાં. સાંજે આવીશ. તું એવા વહેમ રાખવાનું હવે બુદ્ધી બા.”

“પણ આજે ન જાઓ તો સારું. મારો ઇન્ક આજે ઉઝો છે.”

“નહીં, નહીં: એ વહેમ મારે કાઢવોજ પડશે” કહી હું વીદાય થયો.

હું શહેરના પાંદરમાં આવી પહોંચ્યો. તે વખતે ભગવાન સહસ્રરશ્મિ મધ્યાહ્નશે આવ્યા હતા. મેં તે વખતે અનેક યુવો સાંભળ્યા. અંદર આવતાં જોયું તો શહેરના રક્ષકો નાસતા હતા. પાછળ લોકોનું મોર્દુ ટોળું હતું. એક રક્ષક ઝખટમાં આવી ગયો. કાંધે ભરાયેલું ટોળું તેના ઉપર તુટી પડ્યું. હું દોડ્યો. પાસે જઈને જોઉં છું તો રક્ષક યમલોક સીધાવ્યો હતો. “લોકોનું ટોળું આવેશમાં ને આવેશમાં તીખરાતું હતું. મારી આંખોમાં પાણી આવ્યાં. મેં કહ્યું:

“કુર્ભાગીઓ! આ શું કર્યું? મારા બોધનો આ ઉપયોગ? આનો છવ શીદ લીધો? મરદા લાયક તો મારું શરીર છે. આ નિર્દોષને તમે શા માટે માર્યો?”

“નિર્દોષ સારો! રક્ષક થઈને તેણે
અમારું બચાવ્યું કહ્યું છે. અમારી મીઠકન
જપન કરી અમને રક્ષતા કરવા આપો હવે”
કહી બધા ઘેર ગયા.

હું વિચાર કરીશ તો મરેલા રક્ષક પાસે
બેઠો હતો. આજે મારું મગજ ભમી ગયું
વેર સામે વેર મને ક'પાવવા લાગ્યું. થોડી વારે
મારી ખુદી ઠેકાણે આવી. ચોપાસ ક્યેયુ તો
અનેક રક્ષકો મારી આસપાસ વીંટળાઈ ગયા
હતા તેમના વચ્ચે કુકમ આપો એટલે તરતજ
મારા હાથમાં બેઠીઓ આવી ગઈ.

હું એક રીતે ખુશ થયો. લોકોએ કરેલા
પાપત્તું કળ હું બોગવીશ બનણી મારો હથે
મોતો ન હતો.

મીઠ તરફ મને મળિતાનો વિચાર
સાંકળ્યો. મારા આંદરો સાંભળ્યા. તે સુખની
ધડીઓ સાંભરી મેં મારું મન દડ કરવા
પ્રયત્ન કર્યો, છતાં મારી આંખોમાં ઝળઝળાતી
આંખો, મને જણાવું કે ‘આ નામદાંષ છે
તમજ તે મેં હુડી નાખ્યાં’

“હા બાઈ, આકરે લાગે છે” મચકડી
કેના એક અધિકારીને અવાજ આપ્યો
એને હું જો ઉતર આવું !

૫

થોડા દિવસ પછી મારો ન્યામ થયો
ને દિવસે સવિત્રા ન્યામદરિમાં આવી
તેનું મોઢું સુકાઈ ગયું હતું, છતાં જવળા
માથી સકાય નહીં તેટલી હતી. પોતાની
વાતજવળની સખી મારગી તેનાં બને હાથોમા
દડણે નિધર હતી. તેને જોઈ-આવી સિધ્ધિ-
માં જોઈ, સખા ચિત્તવળ બની. ના તેને
‘મીઠનવા એટલે બધાની આંખ મોતો થઈ

હતી. છતાં તેનું મુખારવિંદ એક બાનગ્ય
ચોગિની જેમ નિશ્ચય હતું. મારા તરફ તેણે
નજર કરી. એ નજરનો અર્થ મેં અંતરમાં
ઉઠાણ્યો. ઓરો.

થોડી વારે મારું અવિધ્ય અકાળુ. ન્યામ-
ધીગે પોતાની આંખ સંભળાવી. બધાએ
આંખો મીચી—માન મળિતાની આંખોજ એવી
ને એવી હતી તેણે મને કહ્યું

‘શ્રામી મોટી વાત નથી. તમે ધીર રહેશો
તેની મને ખાતરી છે. અને હું—’ તેણે
મીઠું, જ્વાનિમય, અકળ દિવસ કહ્યું—“હું
એકની પડું તેમ નથી.”

આટલું કહી તેણે સારંગીના તાર ઉપર હાથ
ફેરવવા માડ્યો. ન્યાયધીશ કુનશુ બની ગયો.
તેનાથી ના પડાઈ નહીં તેમ હા પડાઈ નહીં.
હાથો પૂર્વવર ફરવા પાડ્યા. તેના સ્વરમાં કદને
બહુલે મિથનની આશા હતી આ શુંગરન
બળે સ્વતોક્તી અધ્ધરનો હતો.

મારાથી હાથ લાંબાવાન થયા. ધીમે પગને
પણ દડતાથી તે આંખો, મારંગીના તારો ગ્રણ-
ગણી રચા હતા તે પાંજરા પાસે આવી
મારા હથ પાંજરામાંથી બહાર નીકળ્યા—તેના
પગે અકકયા તેને ચુંબન કર્યું. સારંગીના
તારો ધીમા પડ્યા છેલ્લું કુવપદ.

વરવો મારો વણસેનો નાર,
—ભજન અધુરું રહ્યું.

ગાતાગ્યના તેની આંખો મીચ્યાં મહા. મારું
પંખી પાંજરામાંથી હડી મયું હતું

* * *

મારી સખ પાછળથી રડ થઈ. અને
આજ હું બધાગ આંદરોથી જન્મેલા
આજમને નિન્નેજ વડે સભાગી રચો છું

લેખક :

રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા,
ખી. એ.; મંત્રી, સાહિત્યસંસદ.

ચિત્રકાર :

રા. ગોવિંદભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ
સચ્ચ, સાહિત્યસંસદ.

પાત્રો

રામ	કન્યોના અધિપતિ ભાર્ગવશ્રેષ્ઠ, પાછળથી પરશુરામના નામે વિખ્યાત થયેલા તે.
જમદગ્નિ	રામના પિતા.
ઋષિકે	એક ભાર્ગવ સૈનિક.
કપિલ	એક ભાર્ગવ.
અર્જુન	અન્ય દેશનો રાજા અને હૃદયોનો અધિપતિ જે હજાર હાથીઓનું બળ ધરાવવાથી સહસ્રાર્જુનના નામથી વિખ્યાત થયો તે.
મુકેશી	અર્જુનની રાણી.
અંશુમાન	}	...	અર્જુનના પુત્રો.
ભરત			
સુમતિ			
સંદીપન	અર્જુનનો પુરોહિત.
શાંડિલ્ય	અર્જુનના પુરોહિતનો શિષ્ય.
દુષ્યાદ	અર્જુનનો સારથિ.

પ્રહ્લા, અગ્નિ, ઈંદ્ર, નારદ, કસ્યપ વગેરે દેવો તથા ઋષિઓ.

“તો ધીમે રહીને કહો: ‘આપણું ! માનસી કહ્યું હતું નથી-મું’ કહું ? તમારાજ ઊંઘાએ કંઈથીએ છું હું નાંખે છે.’”

“મલાચરના રાહેસના રંગ એકએક પડતાપો. તેમણે હાથમાળી રીપાલું ફેંકી દીધું ને મોટેથી બોલ્યા: ‘આજરુને તે એનું પાપ લાગતું હશે કે ? ત્યાં સુધી આજરુને જનોઈ દેવામાં ન આવ્યું’ હાથ ત્યા સુધીજ એને પાપ લાગે. પછી તો.....અઅઅ, તને તો ખબર ! અમારા જાણના નજ તરુને વીરો નજ દેવ. અને કંઈનં વીરો જાનુ દેવ એમ કૃષ્ણ બાર દેવ વિરાજતા હોય છે તે પાપને ફરમીજ બાબા. નાખે છે એટલે આજરુને પ્રાપ્તિ કરવું પડેજ નહીં. મનુ ભગવાન તો આજરુને ખાસ દક્ષ આપેલા છે.’”

“મોટાબા ! આ સાંભળી મને દમનું આવ્યું ને માથેમાથે એમ પણ મથું કે હું આજરુ જન્મેલા હોઈ તો કેવું નાજ માન.”

મેં મરકડીમાં કહ્યું: “આંદો, એમાં મું ? જા, જાનરમાંથી જનોઈ લેવાનું પડેડી દે. અને નામ ફરી દે રામચંદર, એટલે તુમિ તાદાજી ચંદર. આજરુના રીતરીવાજો તો તને આવડે છે, પછી ગભરાય છે કેમ ?”

એણે મારી વાત માંડળી મનમાં ફેંક માંડ પાળી હોય કેમ એના આજરુ એ જાણી જાણ્યું.

એના મન પછી મને કહેલીઆની વાત ફરી વડ આવી. આજરુએજાણ્યુંનાં વાચ્યું તો પરાણુંથી ચાલ્યાં આવે છે, પછી એકેકે એ દોષ દોષીએ જેથી કરી પ્રજા કે ફરીઆપડના દેશમાંની બહી પ્રજા.

થોડા દિવસ પછી રાત્રે પોતાને મેર ખાસેજ આવડે છે રીત એ જાણી રજા

ઉપર ગયો. એ મહીના થયા પણ રુગો આજરુ નહીં. આજરુ એક મહીના રાત્રે વસંતરામ દેશાને મળ્યા આવે.

“તો એને જોઈને આજરુ ખતી: તેણે કાજો ભરમ ચોખી નિપુંડ કહ્યું ‘આમે પુણેડી બોખું, ખમે કુપેડ અને આંખ પડેલી રાત્રી રેશમી મારું’ તો ગીર્ણને પહેરેડું હતું.

મને વિરમવ પામેયો તોજ એણે ‘હાથમાં એક કાંઈ મુક્યું. કાંઈમાં પ્રમાણે લખેડું હતું:-

રામચંદર આપડાંકર પાક
મારીક—માંચરુન નવા આજરુ.
‘ક. માંચરુન, મુંડ.’

“આ રુમે ધર્મચુલ આજરુની જો. આસીક:” મારા મોંમાંથી શરો ની પડ્યા.

એણે જાણ્યો વાજેલા ‘સાહેબ’ : જનોઈના સમ આને કહું છું કે મ આજરુના મનાવ.

છેનવાસમાં બહી રવા રીતે જે મ ગીજનારિએ જવારે સોમવાસ મુંડી. તેણે આજરુને મુસામમાન કરી. અપદાન તેમને મારી નાંખી. આજરુ જનોઈ જેવો હતો. આ વાત જાણી મારા ‘સરના બંને મનું કે ને આમ ને આમ જાણીકેન’ રહે ને આજરુ પણ આજરુનાં નામનું વનુ જેવામાં : આંખનામાં આવે. મું પણ રાંદર: મમલકરો તો મને. હરથમાં નહીં આજરુ કિજી ‘દરુ’ ને. આજરુને હાથ મને એમાં રેનાં.

નારદ! અધર્મને ટાળવા
સાધુને પાળવા
આજ તમને અમે યોજાએ.
હે ઋષિ! વ્રત ત્રયોક્ત્ય તાદિ કરે
કૂંડ કૃતવીર્ય-આત્મજ તૃણા ત્રાસથી;
તેથી ધર્મદા! ઉત્તમ કરો
કાર્યની યોજના.

નારદ

સાધુ, સાધુ, સુરો!
છે અચલ એ સનાતન નિયમ—
દાય કરે
કેવલ અધર્મજ અધર્મનો.
તેથી સહુ સાગ લયનો કરો.
ભદ્ર સહનું થશે.

સર્વ ભય છે.

પ્રવેશ ૨ નો

અમરજીવન

સ્થાન: નર્મદા અને સમુદ્રના સંઘમ પર આવેલું એક સુંદર ઉપવન. તેમાં બે બિરસળીનાં ઝાડ
વચ્ચે બાંધેલા વેશીઓના હીરાંગા પર સહસ્ત્રાન્તુન અને એની પટરાણી બુલતાં અકેકને
આસપનાં પાન કરાવે છે, દાસીઓ હોંઝાળી રહી છે.

સમય: સાંધકાલ

મુકેશી

આર્ધપુત્ર! નાથ!
હિઆ મુજ આજ મુજ આંગણે
સુંદર સુવર્ણના,
તે દિવસ આપણે
નર્મદાનીરમાં મેલ કરતાં હતો
તે મુકી આપ આદ્યા ગયા
તારનો છવ રહેતો હતો બહુ ઉંચો.
અપશુકન ઘડીધરી થતા હતા.
એટલામાં વળી
ખજર આવી પધાર્યા પ્રભુ
યુદ્ધ કરવા મહારાય રાવણ સહિત.
તારની કળ ન પડતી હતી એક પલ.

અમરજીવન

મુકેશી! કદીય પાછો વળ્યો
કોઈ પણ સુદથી
વિજ્ઞા, પામ્યા વગર?
તવ અવિશ્વાસ ને ભય
નિરથકે હતાં.
હે પ્રિયા! હું ગયો ને સમય
મુરસાદત દેને વસ કરી

પરમ ઉન્મત રાવણ વડે
નાશ કરતો હતો
આપણા સૈન્યનો.
હું જતાં
પરાજિત સૈન્ય અટકી પશોયન યંત્રો
લાગું સંહારવા
અરિદક્ષ સમરતને.
આ પ્રમાણે થતાં
આવી રાવણ ધરયો
સઘ મુજ અંગ પર;
પણ મુજ સહસ્ર ભુજપાશમાં
ચીસ ઝડપથી ગ્રહણ મેં કર્યો,
નાખી મુજ કાખમાં
ને દબાવ્યો બહુ.
આથી તે આરડયો
દેડકાની પડે.
આણીને તે પછી
આપણી અશ્વશાસા મહી
યુક્ત બંધન કર્યો.
ખજર આ વાનની
મુનિવર પુલસ્ત્ય

[५४५]

कर्मदास

[५४५]

भरे आ सु आ।

हेम भेदादय दरी रसा पञ्चमि।

भुवनेश्वर कर्म दारी नरन यक्ष नारायण।

ધમ્મી સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સમાજે
 શ્રીયુત ઇલાભાદ્ય આણંદજી ચાવડા
 તરફથી સવિનય સમ્મેલ લેટ.

ગુજરાત]

[કાર્તિક ૧૯૮૦

રામ

હે મુને! આપના વચન કે
 કાર્તિકી સિદ્ધિ સંપાદ્ય થઈ
 તો હવે
 કામ મારે નથી

પ્રકરણ ૨૫ મું.

જેમાં કાક જુદે રૂપે પ્રકાશે છે

થો ઠી વારે તેઓ ઉઘડ મહેશમાં આવી
લાગ્યા. અહીંયાં મોડીઓ પછુ દૂર-
દૂર હતી ને ગામમાં પછુ નાનાં ને આપેઆપે
હતાં. તેમ જ ને સૈન્યની ળાવણીઓથી પછુ
આ જગ્યા થણી દૂર હતી.

રાત્રનું શીર્ષ જાગ્યું હતું. સવારના
ઉન્માદક પદને તેનામાં અપાર ઉત્સાહ આવ્યો
હતો. ને કાક પરનું ઝનુન ધીમેધીમે વીરતાના
ઝનુનમાં પથરાતું હતું.

એક મોટી આવી, પછુ તે તદ્દન નિર્જન
હેખાતી હતી. બધા ચકિત થયા. તે સમાચારને
મોડીની આરે પાસે રૂપાં. એક તરફ એક
મોડીદાર મરેસો પડેસો હતો.

“જમદેવ! દુરમનો આવી ગયા લાગે છે.”

“હા, બાપુ!”

“કરો રહે તપાસ કરો” કહી રાત્ર વોડા
પરથી ઉતર્યા. જમદેવના હાથમાં તો કેટલી
કાકના મોડીની લગામ હતી એટલે રાત્રના
હુકમ મગર તેનાથી તે હોડાય એમ ન હતી.

“જેમા! બાપુની આગળ જા.” કાકે તરત
રજાજાં રજાજાં પારે વહુમ, છોડી.

જેમે ઉતર્યો ને આગળ ગયો, ને મોડીનું
બારણું ઉઘાડ્યું. જેમે પહેલાં અંદર ગયો ને
કહ્યું:

“અતલાતા! તજ જજી મરેસા પડ્યા છે.

“તોદાએ” કહી રાત્ર અંદર પેહ.

તજ જજી ત્યાં પડ્યા હતા. ને મરેસા
તા ને એકને ચાંબલા સાથે બધિસો હતો.

“જમ સોમનાથ” તેમને જોઈ બધાએલા
સૈનિકે કહ્યું.

“જમ સોમનાથ!” મહારાજે કહ્યું. “જેમા!
આના બધે છે. અલ્યા શું થયું?”

“બાપુ!” પુછારની પછી કે મોડી
લાગવાથી સૈનિકે કહ્યું: “સોરડીઓ હંડનાયક
મહારાજની ઘોડી મોરી ગયા.”

“પરશુરામની ઘોડી?” રાત્રએ પુછ્યું.
પરશુરામની કાળા ઘોડી આખા સોરડામાં
ખિખ્યાત હતી, અને તે જાનવરને પ્રતાપે
હંડનાયક દુર્જય હતો એમ સૈનિકામાં વહેમ હતો.

“હા, બાપુ!” સૈનિકે કહ્યું.

“ક્યારે લાક ગયા?”

“ચડીએક થમ્મ હસે.”

“ક્યાં ગયા?”

“આ બાણુ પર.”

“તું તારા બીજા મોડીદાર છું છે કે
નહી તે તપાસ.” રાત્રએ મોડીદારને કહ્યું;
“અમે ઘોડી પકડી લાવીએ, આલ જેમા”
કહી રાત્ર બહાર આવ્યા. તેના મોં પર તેજ
પ્રસર્યું હતું.

“જમદેવ! સોરડીઓ પરશુરામની ઘોડી
ઘોડી ગયો.”

“કયો ઘોડી?”

“હા. હમણાંજ અહીંઆંથી ગયા. આવો
પકડી પાડીએ.”

“પણ બાપુ! મહેલે ચાલ જતાં મોડું થયે.”

“ચંધો નહીં.” રાત્રએ કહ્યું.

“મહારાજ!” કાકે પુછ્યું: “કેટલાં
માણસ છે?”

“કેમ બીકે લાગે છે?” રાત્રએ તિર-
સ્કારથી કહ્યું.

આરડયો હોય શું દેડકો.
તે પછી અશ્વશાલામહી
ખાંધી લઇ જઇ ક્યો કદ મેં.
સર્વ આંચક ગયું ૦
સ્વપ્ન સરખું મુનિ!

નારદ

રાજરાજેન્દ્ર! તવ મનયકી
આ પરાક્રમ હશે અત્યપ,
પણ એથી થઇ કીર્તિ તવ વ્યાપ્ત ત્રણ લોકમાં.
તેથી નરવ્યાધી કર દૂર
તત્કાલ તું એક તવ ન્યૂનતા,
યુક્ત જેથી થશે
અનુપ મણિમય કલશ
તવ વિજયમંદિરે
કનકના ધ્વજવડે

અનુન

અત્ર કો વાતની
આપને હિણુપ શું લાગતી?
વિપ્રવર! આપ આશિષ થકી
પૃથ્વી પર કો ન મહીપાલ જે
ઉચકતો હો ન મુજ પાલખી.
છે ન પ્રહારિણી! કો મનુષ્ય કો વર્ણમાં
જે ન યરધર ધુળે માત્ર મુજ નામથી.
વામ અંગુળ પર ધનુષની પણજનું
દક્ષિણ સ્કંધ પર નિજ ગદાદંડનું
ધારતો હોય ન નિશાન
એવો ન કો પુરુષ સેવક અહીં.
શું મહાત્મપ! ન જોયાં તમે
નગર માહિષ્મતી,
રાજ્યમંદિર અને રાજ્યભંડાર
શાળા વળી હય અને હસ્તિની?

નારદ

હે મહાબલ! પરાક્રમ તવ અપૂર્વ છે.

રાજરાજેન્દ્ર નરસિંહ!
તું સિંહ છે સર્વ ભૂપાલમાં.
તારું વીરત્વ ને તારું શરત્વ
વળી તારું સાહસ અને તારી સમૃદ્ધિની
સતત ધ્યાન કરે દિંદ્ર પણ.
હે મહાવીર્ય!
તેજસ્વી સામંત સંયુક્ત તું
શોભતો જોમ નક્ષત્ર સહ ચંદ્રમાં.
હે નૃપર! સત્ય, ત્રણ લોકમાં
કે ન એવી ધુરી શોભતી
સરિત સાગરતણા સંગમ ઉપર રહી
શૈલનાં શૃંગ ને
મેઘમંડલતણી મધ્યમાં
ચુંકેતારા સમી.
હે મહીપાલવર!
હેમપંખાલ હંસોવડે યુક્ત
શુભ શારદાબ્રો સમા
નવ કનકકલશથી વિલસતાં
તવ મહામંદિરે
અપ્રતિમ.
હે મહાબલ! ખરે,
સૂર્ય ને ચંદ્ર સમ ચળકતાં
અમુલ રત્નો અને
કનકના રાશિઓ યુક્ત ભંડાર તવ
અધિક યજ્ઞેશના મહત્ ભંડારથી.
અદ્વિતીય રાય! ત્રણ લોકમાં
પાદસમ અંગના મહત્ માતંગથી
વાયુવત્ત વેગી હરિહય સમ તુરંગથી
પૂર્ણ તવ હય અને હસ્તિશાલા વળી.
પણ નૃપર! છે ન તવ ધેનુના ધણુમહી
નવિન પદ્મવ સમા રંગની
પુષ્ટદર્શન રચિર અંગની
ગોળ શીંગાં અને વિપુલ પાખરવડે ઓપતી-
સુંદર લલાટમાં શ્વેત શામાંકથી

શક્તી મહિત સખા સખી શોભતી.
મધેનુ દુલજ
ચલે ધેનુ કો.
જસનમ અહો!

ત્ય, નવ ગોઝા કલાની સમૃદ્ધિમા

હાન હાંન મને

મેઝ આ દોસનું;

મેથી સંવર કરી દૂર તે

મરે કર તેજ સંપૂર્ણ તય

અમરુત

હે મહર્ષિ! અનુગ્રહિત કું
આપના આ સુહૃદભાવથી
પણ મુનિ! આ તથા ભુવનમહી
હેલુ રથજ એનું કે ભ્યાં વમે
ધેનુ આ તે કહો,
મેથી એ સવ લઈ આવી
સમૃદ્ધ મુજ સુરક્ષિત્વા કરે

નારદ

હે મહીપ! સરિતસતતમ શુભ સરસ્વતી
ચંચલદર્શન ગળી દયદુલ્લી
એ નહી કંઠપતા
પુખ્ત હૃદયથી સિચિત થયો
સુંદર પ્રદેશ આધ્યાત્મ નામનો
ત્યા મુનિમેજ જમદગ્નિનો
આજમ મહાન છે
તે રથને જેવી ધેનુ વમે.

અમરુત

અનવર! અમિત સૌન્દર્ય છે આપનું
આજ સખા થઈ
મેથી સાચાર મું.
મેજ થઈ સાધીય સચરતો.
મુનિવર! જવારનો આપ ધનતેરમે

તે હી દર્શન કરાવીશ
જમદગ્નિની ધેનુનાં.

નારદ

સાધુ, સાધુ, જુવરી!

વિજય તારો અજો.

અથ છે.

અમરુત

કચુડી!

કચુડી

રાજરાજેદ!

અમરુત

કહી આવ દુષ્પાદને.
કાલ શુદ્ધિય થયા અગઉ
વિદ્ય જમદગ્નિની ગાય લેવા જયુઃ
સદૃશ મુજ કામગણિ રથ કરી
સાવજો તે સમય સાધવા.
કચુડી
જેવી આજી,

અથ છે.

કચુડી

મહારાજ! શાંડિય બાઝણ અહીં આવીને
દાર આગળ હિઓ.

અમરુત

આવતા દે.

શાંડિય

વિજય થાયો મહારાજ!
થઈ મરે તેઆરી છે
અગ્નિપૂજનનમ્રી.
મધમાં રાખજો
વીની નવ જાય
આ કાલ પૂજનનમ્રો.

અમરુત

હીક છે. આતુ છું.

અથ છે.

અંક ૨ જો

૮૮૮૮૮૮

પ્રવેશ ૧ લો

સ્થાન: જમદગ્નિનો આશ્રમ

સમય: પ્રાતઃકાલ

જમદગ્નિ

અશ્વિન

આ શું આ!
કોણાદલ કરી રહ્યાં પંખીઓ?
ખજો ભય થકી તસ્ત થઈ નામતાં!
૭ ઉંચાં કરી વચ્ચ બહુ દોડતાં!
..... ભાં રાખ્ત ઘેતુ કરે!
ગગન દક્ષિણ થયું આવરિત ભૂરજો.
રાજરથ કોઈ દેખાય અહીં આવતો.
અરે આતો દોસે
રાજરાજેન્દ્ર માહિમતીનાથ અશ્વિન વડો.

રથમાં ખેસી અશ્વિન આવે છે:
ઉતરી ઋષિને પ્રણામ કરે છે.

રાય સ્વાગત તને;
આજ મુજ કુટિર પાવન થઈ;
યા મુખારીન તું.

અંદર જઈ બને ખેસે છે.

રાજશાઈલ! તું કુશલ છે?
હે મહાવિક્રમી!
તવ પરાક્રમભણાં થાય છે
ગાન તણુ લોકમાં.
આજ આપ્યું મને ટાંકણું અતિથિવર!
યોગ્ય આનિધ્ય કરવાતણું.
મહણુ પૂજા કરી
નમ્ર હું વિપ્રની
કરે કૃપા પાર્યે!
તું ગરીબ આજણુ ઉપર.

હે મહાતપસ્વી!
આપની સ્વાગતોક્તિ થકી
પરમપૂજિત થયો.
આવીશ હું એકદા વિપ્રવર!
અહણુ કરવા પુનઃ
દત્તર આતિથ્ય જે આપતું.
દ્વિજવર!
આજ આગ્યો અહીં
માગવા એક વસ્તુ તમારી કને
આપી તે બ્રહ્મ!
કૃતકૃત્ય મુજને કરો.

જમદગ્નિ

રાય! મહાભાગ્ય મુજ
પૃથ્વીનો પાત્ર ચાચક બની છે ઉમે.
આજ મુજ આંગણે.
નૃવર! વદ વચન,
હું શું તવ પ્રિય કરું?
માગ પૂજાઈ દે!
આપું આશિર્વાચન,
સિદ્ધ જે વચન હું વિપ્રના થઈ જતાં
મામ કરશે તું. ઐશ્વર્ય મુરવરતણું.

અશ્વિન

દે ઋષિ! તવ કૃપાએ કરી
મારી દુખ્યાં કરે દંડ ઐશ્વર્યની
પણુ હાજુપ એક મૃદે રહી,

પૂણે જે ઘણું શોકે માત્ર તારા થકી.
 છે ન મારે મુનિ !
 કામધેનુ કુલજા ઉત્તમ પપ્પિત્રી
 મૃગુવશાં એવી કુલવાન તવ પાન છે
 આપ એ મો અને
 જેથી પુરી કરું
 એક મુજ રત્નભંડારની
 મહત એ ન્યૂનતા.

જમદગ્નિ

રાય ! છે ધેનુ એ
 આશ્વજીવમ
 મુનિ ચમિતના
 શિશ્વર વામુનિસારદ શતાલદની
 તીર્થયાત્રા જતાં આપી એજો મને ન્યામમા
 કેમ હું ત્યામ એતો કરે.
 આપી ન શકાય એ મુજ થકી
 રાય ! હું જાણુ કે
 તપજ સર્વેસ છે
 અમ નપોધિનાણુ.
 કરે તમે આપું તપપુપ્પ હું
 રાજન ! મહત્ત વર્તો તણું.

અમરુત

વચન ઉત્તમ ક્ષણાં વિપ્રસત્તમ ! તમે
 મધ્ય અપેક્ષા ન મારે ખીણ
 ધેનુ મળતાં મને સર્વજ મળી ગયું
 એમ મમજી હું સ્વસ્થાન આજો જાણ્યું
 તેથી જગુવર ! હવે સત્તર કૃપા કરો.
 નાદક નિલંબ જનુ રાય છે

જમદગ્નિ

ન્યામવન કોઈ કાળે ન આપીય હું.
 તેથી નવ પામના અર્થ છે.

અમરુત

સુન્દરિ એ રત્ન છે.
 રાય અધિકારી છે રત્નના.
 તેથી જુગુપ્સાદીપક !
 આપ એ સુરતિ ઉપહારમાં

જમદગ્નિ

આપુ પરદવ્ય હું કેમ ઉપહારમાં !
 રાય ! મંડાર અમ સાહજ્યુતણાં ભયો,
 વિધિવિધ જ્ઞાનથી.
 કહે નૃવર ! શાખનું એવી વિદ્યા તને
 જેવડે પ્રાપ્તિ કરે પરમ આનંદી

અમરુત

સર્વ એ સોપાન તમ વિપ્રને
 માત્ર મારે તૃપ્ત માયની
 આશ્વજી આશ્રિત ક્ષત્રિના.
 આપ નિર્વાહ આશ્વજી કરે
 ક્ષાંતતા આસરે
 મો અને વિપ્રને
 ક્ષત્રિ પ્રતિપાલ છે
 તેથી હું લાઘ્ય આ ધેનુ
 પ્રતિપાલના પરમ અધિકારથી.
 ભાર્ગવ ! હું રાય છું.
 પૃથ્વીનો નાથ છું.
 પૃથ્વી પર જો રહ્યું
 સર્વ તેનો હું અધિકારી છું.
 તેથી હું લાઘ્ય આ ધેનુ
 સ્વામિત્વના શ્રેષ્ઠ અધિકારથી.

જમદગ્નિ

હરણ પરમનતણુ પાપ છે
 પણ મહા પાપ ફરી લાઘ્ય જનુ
 ત્યામીને અદ્વત્યાસકર આશ્વજીનાણુ ન્યામવન.
 તેથી હું વચન આ વદ.
 આશ્વજીનાણુ માનીને
 ત્યામ કર તારી મનિ આતીનો.
 હે મહાવીર ! હું યુ ઉતારે સત્તાનદને
 આતી મારી કરને
 પાછી એ ધેનુ મારો જલ
 તું મહાપાલ ! પ્રતિપાલ આશ્વજી તણો.
 રાજન ! વિચાર કરે.
 એ મહા ધોર નદી પાપ મું
 ચિત્ત અંચલ તણી

તુમ કરવા તવ ઉજાંછળી કદપના
છીનવવી બ્રહ્મબાજકતણી
દુધની તાંસણી.

અર્જુન

મુનીશ ! જાણો તમે
હું નથી મનુષ સામાન્ય કો.
મારી નખજ્યોત ઉજળી કરે
મણિ મુકુટ દશ દશાનન તણા.
બ્રહ્મ બુજસહસના ભય થઈ
રહીશ પાતાલના
પૃથ્વી પર પગ ન મુકી શકે.
ધુજતા દેવ
મુજ ધનુષ દંકારથી
ભાગવ ! અપૂર્વ હું વિશ્વનો આધપતિ
જન્મશ આશ્વો નહીં એમ
નિશ્ચય તમે જાણુને.

જમદગ્નિ

અસ્ત્ર ને શસ્ત્ર ક'યાં મુક્યાં હવે મેં
તેથી હું વધુ ન કું કહી શકું.
જાણ મહીપાત્ર ! પણ
પ્રાણ આ દેહમાં જ્યાં લગી
ત્યાં લગી નહીં કરું
ધેનુનો ત્યાગ હું.
કહીશ હું એટલું પણ તને
મુખી નહીં થઈશ તું
અજ્ઞાન હું વિશ્વને
આમ સંતાપીને.

અર્જુન

બાંધું આ ધૃષ્ટ બૃહ વિશ્વને
હું તરી શાસ્ત્રથી દુઃમસદિન
એટલે જ તું દુષ્પાદ ! ને
છાડી લે ધેનુ એ.

દુષ્પાદ

શું કરો તેની છે જાણ
મહારાજ ! શું આપને !

અર્જુન

ધૃષ્ટ તું પણ થયો !

દુષ્પાદ

જેવી આંત્રા પ્રભુ !

જમદગ્નિને આરં સાથે બાંધી,
માથ લઈ રથમાં બેસી અર્જુન બવ
છે. થોડી વારમાં નેનાનસંધ્યા કરત
અથવા રામ આવી પહોંચે છે.

રામ

હે પિના ! આ શું આ !
કોણ દુષ્ટર્મીનું કર્મ આ !

જમદગ્નિ

વત્સ ! તું પ્રથમ
અંધન થઈ મુક્ત કર.
મહન નર થાય સુત !
આ મહન રજ્જુના
વળતણી વેદના.

રામ અંધનથી મુક્ત કરે છે.

રામ

તાત ! સત્વર કહો
કોણ દુર્ગતતણું કાર્ય આ.
દંડ દહિં યોગ્ય હું
સઘ એ દુષ્ટને.

જમદગ્નિ

પુત્ર ! આજો હતો અત્ર
માદિખમતીનાથ અર્જુન વડો
આમ બાંધી મને
લઈ ગયો દુષ્ટ એ
બ્રહ્મ થઈ ધેન
આત્મજી સનાનંદની

રામ

લઈ ગયો ધેન આત્મજી સનાનંદની
બ્રહ્મ થઈ કાર્તવીર્ય અર્જુન !
અરે એ દુષ્ટને દંડ દહિં યોગ્ય
હું આતું દમણા લઈ ધેનુને.

અથ :

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૦૧]

જનોધનાં જાદુ

લેખક

રા. દેવેન્દ્ર નેપુછીડરાય મજમુદાર

ચિત્રકાર

રા. દત્તાત્રેય

એ. એમ

જનોધ પહેરેને વદના નાનડીઆ,

જનોધ પહેરેને કુવર કોડીઆ -

મને તમે સૌ કોણ એમજ પુછશો કે, “જરા કહોજી, જનોધએ શાં જાદુ કર્યો ? જરા કહોજી—” પણ તમારા સવાલનો જવાબ આપું તે પહેલાં અને કહી લેવા તો કે જનોધનાં જાદુનો પાર લઘાદિ દેવો પણ પામ્યા નથી તેા મનુષ્ય તે કોણુમાય ?

જરા કોઇ ધીરજ મોઢા ધારી લેશે કે મું આર્થસમાજના સંસ્થાપક દલાનદ મસ્તુનીએ વેદધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા કરી અવતાર લીધો અથવા તો સ્વર્ગી પ્રદાનદંડએ જેમ માયકાના મુસલમાનોને શુદ્ધિપ્રિયથી રત્નપૂત અનાવવા માંડ્યા છે તેમ આએ કોઇ જાતનું ધુમન્તરથી આલ્પજી અનાવવાની ક્રિયા કરી હશે કે શું ?

પણ વાંચકાં સજીર. જાણ્ય શા અને માણતી લે કે તુ પણ એના જાદુમાથી અચાનો નથી. કારણકે હું આવીથી કહું છું કે તું રેમર હો, રાદ હો, મુસલમાન હો, ખ્રિસ્તી હો કે મને તે હો, પણ જનોધના

જાદુનો ધનિદાન જ્યારે હું તારા આજ્ઞા ઉપેશી ત્યારે મને તે ઉપાયે અને મને તેટલા અર્થે પણ તુ જનોધ પહેરી દિવ માંદજી.

૧

માગ મિત મૈનસંકર એક મોટી અંગ્રેજ પેટીમાં આમીસ્ટડ મેનેજરનું કામ કરે છે. મુજથી ખાનદાન, અને પત્નીની શારીરિક સ્થિતિ જરા પ્રથમથીજ નનગી એટલે ઘેર એવાર નોકરચાકર અને રનોધએ દંમેશા દાજર રહેતા. તે મુજાજ આત્મા છે તોપણ પામેના મરિમા જાંઘ દરેરાજ મગવાનું પાવંતી પતિની પૂજા કરવા જાય છે અને પૂજા વખતે તથા જમતી વખતે મૈન ધારણ કરે છે. કારણકે પોતે ધર્મપુરુષ છે—સાતિક છે. મને તેજ પ્રમગે પણ તે પોતાનું મૈન ઊડતા નથી. મને એમના એક અનુજાર પરથી જણાય કે તે પોતાના વિચારમાં મજબૂત છે.

એક રણીઆમણી રતે એમને ત્યાં એવી થઇ. મચામાં અમર પડતાં નોકરો અધી

દિશામાં તપાસ કરવા નીકળી પડ્યા. માનસંકર
દમેરા મુગ્ધ પૂજા કરવા ગયા, એટલામાં
આજ્ઞાક નોકર ચોરનું પગલું શોધી કાઢી
તેને પકડી લાવ્યા. સાહેબ પૂજા કરવા ગયા
હતા ત્યાં જઈ ચોરને પકડી લાવ્યાની વાત કહી
તથા દંત્ર એનું શું કરવું તે વીશે પુછ્યું.

સાહેબ પૂજા વખતે માન રાખતા હોવાથી
કેવી રીતે જવાબ દેવા તેની સંકડાણમાં
પડ્યા. એટલામાં ભગવાન સંકરનું કરવું તે
પહેરેલા જનોઈ પર એમની નજર પડી, અને
એમની ગુચ ઉકળી. તરત તેમણે જનોઈ
કાઢ્યું અને મદાદેવના સિંગને મુરદેટાટ બાંધી
જનોઈના બે છેડા એક હાથમાં ઝાડી બીજા
હાથે આચમનીથી સિંગ ઉપર પ્રહાર કર્યા
અને ચોરને આવી રીતે શિક્ષા કરે એમ
અગ્રજ રીતે મૂચવ્યું.

સાહેબના માનથી દેવાઈ ગયલા નોકરને
દુકમની ગમ પડી. ઘેર જઈ તેણે ચોરને
દોરડથી બાંધી તેની ખુબ ખબર લીધી.

૨

અમારા પ્રધાનો સાચા મેટ્રીકની પરીક્ષામાં
છટ્ટી વખત ભેટા હતો. એમનાં મીસીસનો
સ્વભાવ જરા પહેલેથીજ આકરો હતો.
સંયુક્ત કુટુંબમાં રવાં એટલે પહેરવા
એડવાનો શોખ છતાં, તે મુરાદ જર
આવતી નહીં. બાહ પાસ માય તો અમુક
અમુક ધણી આપવાનું વચન લીધું હતું.

પરતુવરકિત માટે મીસીસ આખા
ગામમાં પ્રસિદ્ધ હતાં એટલે કાંઈ પણ જાનના.
વિષય માટે એમને પહેલેથી તૈયારી કરવા
પડતીજ નહીં. મહાસભાના વ્યાખ્યાનથી
ઉપરથી “હિંદુ બુદ્ધિ” નામે
સીઆના સમાન લોકોને દરાવ મળતી રહ્યું

હોય તેમ શેરીના ઓટલા ઉપર લાંબા હાથ
કરી, હાથમાં લીધેલી વાત લુલ્લે અગર
દસાવતાં કા કાઢ્યે એમને જોવાંજ હશે.

આખરે પરીક્ષાના પરિણામનો વિષય
આવ્યો. ત્રણ, ચાર, પાંચ ને છ વાગ્યા તોએ
તારવાળાએ હુમ મારી નહીં. ભાષના પેટમાં
પયરો પડ્યો હોય તેમ ધબ્બ થયું. બહુ તે
બહુ પણ પેટીનું ભાવણ રાત્ર યશે એ કેમ
સહેવાશે? એ વિચારે તે મુંઝાઈ ગયા. તેમણે
મેડીમાં જઈ આંટા મારવા માંડ્યા તથા કેવી
રીતે બચવું તે વીશે લુલ્લેને કસવા માંડી.
એટલામાં પત્નીનાં પગલાંના પડવા કમ ઉપર
અથડાયા; તેની સાથેજ ઉપાય મુક્યો.

એકદમ જનોઈ કાઢી ગયે વીંટ્યું, અને
બે છેડા બે હાથ વડે ઝાડી રાખી તૈયાર
થઈ રહ્યા. પત્નીનો પગ ઉમરામાં પડ્યોને એણે
દવામણી ચીસ પાડી: “મરું છું મરું છું.”

પોતાનું સામાન્ય નષ્ટ થતું જોઈ પત્ની
એકદમ ઠોડી, પતિના બે હાથ પકડી લઈ
અને જનોઈ છોડાવી, ચોના શેના કરવા લાગી.
અત્યંત, પોતાનો શામ ઉતરી ગયો. મોંઘડું
તો ક્યાંયે રહ્યું. તે બે માડળા થઈ ગયું, અને
આખરે ગમે તેવું તોએ સ્ત્રી-હૃદય પતિ પદે
પોતાના સ્વભાવ માટે કામ પાસવા લાવ્યું.
અને પતિને મીરજ દેવા લાગ્યું.

૩

મુરલીધર શેઠને બજારો મારવાની ટેવ
નહોતી. તે કદી બનસાવના નદી પશુ કરી
બતગાવતા. શેઠનો વેપાર પમપોઝાર માલને
એટલે નાણાંની લેવડદેવડ ધબ્બી થતી. એ
વિષય શેઠને લાં દરબાર સાદેજ નરેશી પાસ
દગ્ગર રખીઆ એમનો કારભારી અદમક
મુખી ગયો. વાણીઆને ચોપડામાં ખડું જઈ
આવી પહેંચ લખી આવી.

રમેશ

[જાવાળ આપવાને બદલે એકદમ] વત્ત
મોડુ થયું. માટેખણ પ્રેક્ષકર !

નંદનપ્રસાદ

જામીને જતોને.

રમેશ

નારે ના, અન્નારે નહીં. [રંગમંચી તરફ
જોવા વિના માલો જાય છે. નંદનપ્રસાદ અન્ના
તરફ આજીવંત જોઈ રહે છે]

આસની

પ્રેક્ષકર !

નંદનપ્રસાદ

કેમ ?

આસની

[ઈ કહેતું તે કે મુજબ નથી વખત
આવેલા સમયે થઈ જાય છે થોડી વાર
અમરના વખત થયો

અંક ત્રીજો

અંક :

પ્રેક્ષક નંદનપ્રસાદના અવસરમાં. નાંદરે ટળ્ય આગળ નથી કે સમજે રમેશ બાંધી પાંચ
વેળા બાંધી પાંચ છે આસની આજ પલ્લવમાંથી આવવાની છે તેની જ ન વાદ જુલો છે

રમેશ અધીરકા, બાંધી બદલે વાર વાર ત્યાં કે નંદનપ્રસાદ જાણતું મુઠી રહે થઈયાળ
તરફ જુલો છે

નંદનપ્રસાદ

સોઝા આઠ થવા, હજુ આપા કપાઈની
વાર છે, ને 'મેટ' દોષ તો કે કહેલું નહીં
[પાંચી સખવાળી શરૂઆત કરે છે]

શાંતિજાળે રીડીઝ અજાળ આન
સાંભિતો અજ પાંડ છે સામ મીડીઝ
આજ ને અજમ વાંડી જાય છે
રમેશની અવસરમાં બેસા મીડીઝ
હીકસામાં દેખાય છે વિચાર અજ
કવાને તે વાત કરવાની શરૂઆત કરે છે
રમેશ

પર : આત્મીજાન અજ વખતે થાય

નંદનપ્રસાદ

[વેન મુઠી જરા વાર રમેશ જુલો
જોઈ રહે છે] હા, આ વખતે એ થયો

હવેને મેટ જોતા જાણ્યો આવવાનું ક્યાં
રેના દવાઈ

રમેશને વાત કેમ-આવું ગાળતી ને મુજબ
નથી નંદનપ્રસાદ પુરતી પસંદ રીડી
જરૂર આજા માસા સરૂ હોઈ થોડી
વારે રમેશ પાંચ આ રીડે એકદમ કમી
કહે છે મુજબ મુજબ મુજબ દેખાય છે

નંદનપ્રસાદ [ઉંચ ને પાંચ આવતો]

રમેશ ! [રમેશ જાણીતું પ્રેક્ષકર મને
જુલો છે] એક વાત પુણું ? અજ કહેશે ?
[સુમળને અજાળ] મને પાંચ છે કે તું
આવળીને આજ છે. [રમેશ નીચું જુલો છે]
ને ને...આવળી [અજાળ મગામાંથી નીકળતો
નથી.].....

મજા વખતથી થાંઠા માં અંતર ફેરી
જાય છે. ફરી વાર મેં આ વીગે પુજા

મિથ્યા-અમત્ત છે.”

નાતની પંગતમાં ફર બેઠેલા, ને જમવામાં
રોકાયેલા દરબાર સાહેબના કારભારીથી છેવટના
અન્ન માત્ર સંભળાયા:—“અવધાર-લેવડહેવડ
મિથ્યા-ફાક છે.” એવું એવું અને કાને પડ્યું.
અચાનક હાથની આંગળીઓ મોમાં પેસી ગઈ.
પેટમાં ફાળ પડી-એ મુંઝાયા.

ગઈ કાલેજ અનામત મુકેલાં નાણાં
મિથ્યા થયાં સાંભળી કારભારી બેઝાન થયા.

૪

હું અનોપરામ તરવાડીને ત્યાં ‘વીઝીટ’
પર ગયો ત્યારે એ ઉધારે શરીરે રેવાબેનની
પધારી આગળ બેઠાબેઠા જનોઈને છેડે બાંધેલા
સોયાથી ફાંત ખોતરતા હતા. પાસે બકુ રમતો
હતો. બાર વર્ષની નાની નંદને ધરતું બહું
કામ હાવી લીધું હતું. મેં રેવાબેનને તપાસી
‘પ્રીટીપ્રાન’ લખી આપ્યું.

માંદગીના ધરતી અવ્યવસ્થા તો જાણે
છોજને? નંદને દવાની શીશી મારે આખા
પરમાં સોષસોષ કરી મુઠી પથુ એકે શીશી
હાથ લાગી નહીં. એવામાં વળી મને એક
છીંક થઈ અપશુકન થયા ગણી અનોપરામે
જનોઈ વળી નાકમાં બાંધી દલાવ્યું ને બીજી
છીંક આપી.

આખરે અનોપરામે માળીઓમાંથી જાતે
લઈ એક શીશી ખોળી આપી. તે ગીરીના
જુગ વળી અંદર કનરી મયો હતો. અનોપરામ
પડીબર જોઈ રહ્યા. મુશીખતને ઓગળના દોષ
તેમ તેમજે તરત જનોઈનો સાગ કરી તેને
શીશીના મોમાં નાંખ્યું અને લાગમાં જુગ
પકડી તરત ખેંચી દાડ્યો. હું જોઈ રહ્યો.
જે પાશાપ્ય પત્રો કરી શકે તે અનોપરામના
જનોઈએ કરી દેખાડ્યું.

કામ પતી ગએલું જોઈ હું ઉંચો. અનોપરામ
તરત જનોઈને બીજે છેડે બાંધેલા કુચીઆ
વડે તીજેરી ખોલી મારા હાથમાં ‘વીઝીટ’ ૪
મુઠી. હું વીદાય થયો.

પગથીઆં ઉતરતો હતો ત્યાં અમારા ગોરો
લગીજો ઉધાડોઉધાડો દોડતો આવતો મેં
જોયો. તેની આંખમાં આંસુ હતો. હું ખમખો:
પથુ પાસે આવતાં વસ્તુરિયતિ સમગ્ર. તેના
અંગુળના મૂલ ઉપર સખત જનોઈ વીરિયું
હતું અને ટેરતું લાલલાલ થઈ ગયું હતું.
તેણે કુસકાં ખાતાં કહ્યું: “ગાદર સાહેબ,
વીંછી કરડ્યો છે.”

એને જોઈ અંગુડે જનોઈ વીંછળી સ્વપ
ઉતરાવવા આવતો રત્નાવલી નાટકમણિ
વિદ્યુત મને યાદ આવ્યો.

વીંછી ને સાપની દવા હું મફત આપે
દેવાથી તેને મારે દવાખાને લઈ ગયો અને
દવા ચોપડી. જનોઈ સખત વીંછળું દેવાથી
તેને વીંછી ચડ્યો નહોતો.

૫

મારે એક બીજો મિત્ર છે. એને ત્યાં હું
દે અગત્યના કામપ્રસંગે મજરકામાંજ ગમે.
તો તે દોઝણુ ઉધાડા રહે એટલી પેનલી
પહંરી, હાથમાં પાણીથી ભરેલું ટમ્બર ઝાડી.
તથા જમણા કાને જનોઈ બેરતી ગામ બદારદ
પ્રદેશમાં જતો સામે મળ્યો. તેની મોઢી
પાછળ દવામાં ઉંડી હતી. ને બીજારો જનોઈ
માં હતો એટલે હું તેની ઓરડીમાં ચાલ્ય
ખુરસી પર તેની વાટ જોતો બેઠો.

મારી જુદિમાં ડોળ જાણે કેમ. મુંઝ
પ્રજાતને લીધે રુકિં આવી. કુરતનું વળન
મને સાંભરી આવ્યું. મેં અજાણવા કહ્યું:—

લીસન જોઈત મંજલારી રે
મનુજના પસ્તાપનિયતી રે.

વિચાર : ક્યો પણ મિત્રત્વ મેં ને પત્નીપ્રેમ
મને આપે! વિચાર સરખોએ છાંયુવા માટે
હપકા દેતાં. પણ હવે મારાથી વધારે વાર
ચોભાતું નથી. રમેશ ! ખરું કહે. [રમેશ
નિરુત્તર રહે છે. પ્રેક્ષક કંપાસથી] ઘણી
વાર સંકાશીલ સ્થિતિમાં એક જાતનું આચ્છ-
સન રહેલું હોય છે, પણ એમાં જીવ નથી
વળતો. [થોડી વારે રમેશના ઉત્તરની સહ-
જોઈને] હારે મારે એમ સમજવું કે મારું
અનુમાન ખરું છે?

રમેશ

[આટલી વારમાં થોડીક સ્વસ્થતા એકઠી
કરે છે] હું હા કે ના કેવળ પાતે નથી.

નંદનપ્રસાદ [તપી બાંધે]

એટલે એમજને કે મારું અનુમાન
અનુમાન નથી પણ સાત છે? મેં તને મિત્ર
તરીકે ધરમાં આપ્યો અને વિશ્વાસ સમ્પ્રે-
તેનું આ ફળ?

રમેશ

પ્રેક્ષક! શાંત થાઓ. તમે મને નકામા
અન્યાય કરોહો. મેં એવું કે કંઈ નથી કે
મિત્રદોહનું પાતક મને લાગે.

નંદનપ્રસાદ

[રાત્રી ખાલુસ ઘડકરને પુણે તેટલી
આતુરતાથી] અરેબર! ત્યારે તમારા બંને
વચ્ચે કે નથી?

રમેશ

પ્રેક્ષક! તમે માણવીએનના પતિ
નહીં હોત તો મારે તમને લાગ્ય કેમ વાપરથી
તે સીખવવું પડત. પણ એટલા ઉત્તરના
નહીં થાઓ. આ વાત નીકળી છે ત્યારે તો
હું પણ તમારી સાથે ખુશી-રસિ એક વાર

વાત કરવાનું પસંદ કરું છું. પ્રેક્ષક! હું
માણવીએનને-તમારી પત્નીને-આપું છું.

નંદનપ્રસાદ

હું! લેને ચાહે છે? ને મારા મુખે
એમ કહેવાની હીમત કરે છે?

રમેશ

હા. પ્રેક્ષક! તમને ખબર નહીં હોય કે
ગાલપણમાં અમે બંને એકજ ગામમાં ઉછરી-
ને મોટાં થયાં હતાં. [પ્રેક્ષકની આંખમાં
ઉંડા ભાવ દેખાય છે] તમે તો પરણીને એના
માલીક થયા પણ મારા અંતરની માલીક તો એ
હેતવાંએ વધી થયાં સ્થપાય છે. અમે એક
બીજાને પુરાં મિત્રાખતાં નહીં [પ્રેક્ષકની
આંખમાં એક પ્રકારની નીરાંત અને અદુતાનો
ભાસ આ સમયે સાંભળતાં થાય છે.] પણ મેં
એને જોઈ ત્યારથીજ એને અવનભવેતિ ગણી છે,
અને એ બર્બોરિતને આપારે હું દેશયો છું. એને
લાગ્ય થયા મેં વિદેશમાં વધી ગાળ્યાં. એને જોઈ
સકાય તેટલા માટે હું મારી સક્રિયોનાં બીજ
દિશાએનાં આમંત્રણો પાછાં લાવી પાંતુછ
થયો. તમે એમ કહેશો કે મેં એને અદાવામાં
પાપ કર્યું?

નંદનપ્રસાદ

[દયાતા અવાજે] ને 'તે' ?

રમેશ

તે તે દેરી છે. ગાલપણમાં હું એને
મન વચ્ચે દરજ્જા પણ હવે તો એ મારો
વિચાર સરખોએ કરવાની ના પાડે છે.
[તિરસ્કારથી] તમે એને મન પતિ ઓ
એનું ઉછળતું દંધું બીરાધ ભવ તોયે એ
તમારી ભક્તિમાંથી અળવાવી નથી.

નંદનપ્રસાદ [દયાથી]

ઓ પ્રભુ!

રૂમેશ [હાથપાંચી]

તમે દરખાસો, છો નમારા અર્થમાં
હવે તમને બે આત્માઓને કચરી નાખના
અંકામ નથી થતો. શરૂના થાય કે તમારે
મન તો એ પરણીને આણી પત્ની છે
મરંમર દેખાણ એવું એ મુદર પ્રાણી છે
તમારી પ્રતિજ્ઞા અને સગવડનું એ એક વરત
સાધન છે. તમારે એને માટે જીવેક જોગ
પણ આપવો પડે નથી કે તમને એની કાંમત
ની ખબર હોય એના એક વાગે દગલ થતા
મારે પ્રાણ પાથરવા હું નેઆર છું તમાર
મને 'એને હું ચાહું છું' એમ કહેતા શકાતોએ
દેક નહીં.

નંદનપ્રસાદ

[એકદમ સ્વરથ થતે] પ્રેમિસર રમેશ !

તમે હમણું માઠીમાથી પડ્યા છો એટલે
નમારું ચિત્ત હમણું ફેરવે નથી
પણ તમારે ખાનગી રાખતુ જોડાએ કે બીજાની
પત્ની માટે આ રીતે વાત કરી તમને
ચોક્કસ નથી પ્રેમિસર નંદનપ્રસાદની પત્ની
ની સગવડ માટે સાવધન પુરવાર કરવાની
આ રીત નથી.

રમેશની આજમાથી અગ્નિ ફરે છે
એ કે કહેવા નાથ છે તેવવળા નથી
માણી બદલાઈ સમજાવે કે રમેશ
એકદમ સાત થવો જોઈએ ફરે કે
મને પરસપર અર્થસંબંધ દર્શાવત
ફરે છે

• શોધવો માલતી પ્રવૃત્તિ ફરે કે એના
લાગણી નાની ફેરવે ને અગાધ
વરથ રાહ છે. મુશ્કેલીના બિન્દો
એના શરીર પર સ્પર્શ દેખાત છે
પણ એવું મુખ વચાત મુશ્કેલીને
'બોલે વાતે છે. સિંહ મુદર ચિત્ત

સમી અંકાર નાખત જરા વાત ફરે
ફરે છે, અને હસતીફરે અંકાર
નાથ છે

માલતી

પ્રેમિસર ! આજે પાણુ ફરસદ નહીં
મળીને ? મેં પાણુ જ કે તમારા દત્તિદાન
વખતે રત્ન નહીં આવી [રમેશને જુએ છે
પ્રાણુ રમેશ ! તમે અહીંઆ છો ? મારી નિવરણ
તો તમારી વાજા જોવા કરતી હતી [તેની
પાસે નાથ છે] પણ તમે આવ્યા પ્રીક્ષા કેમ ?
આદા હજાર ? આ યુગ આખમા તો કુવા
પડ્યા છે, અને મોના દાડકા બહાર નીકળી
આવ્યા છે.

રૂમેશ [ધમિથી]

હા બહેન મારી તબીબન જરા નીક ન હતી

માલતી

એ પ્રેમિસર ! જુએ તો ખરા આ તાન
ફેલાની માધક મોતે છે તો. [પ્રેમિસર
પાસે નાથ છે] પણ તમે અગા
કુમા કેમ થઈ ગયા ? હું આવી ત્યારના
નથી કે ખાતર પુણા કે નથી કે વાત
કરના

નંદનપ્રસાદ

હું મને જોવાનો વખત આપે ત્યારેને
[જરાક કુચિત રીતે] કેમ, મધા ત્યાં
આનંદમા છો ? માર્ગમાં કે દરકત તો નહોતી
પડીને ?

માલતી

હા ને મેહાભાદને તો તમે આ વખતે
એક વાર પણ આવી ન ગયા તે માટે રીત
મળી છે. [જરા લાગી] ને પ્રેમિસર ! આ
વખતે તો તમે મને કાગળા પણ બહુ
લેણ લખ્યા છે.

રમેશ બહેનમાથી પ્રેમિસર કામે જુએ છે

નંદનપ્રસાદ

મારાથી અવાવુંજ નહીં, પણ આ વખત તને લાઈતું થર થઈ સહુ લાગે છે.

રમેશ

[વધારે વાર એસાતું નથી એટલે]
માલતીબહેન! હું રજા લઈશ પ્રિદેસર!
સાહેબજી.

બારણા સુધી લય છે પણ અહરે આવી છે એટલે બારણું પકડી લ્યોને લાંબુ દેશો રહે છે. માલતી તે જુલો છે, અને રમેશને મદદ આપવા કોટે છે. તેનો હાથ પકડી તેને રોક્ષા પામે લઈ આવે છે ને આંખો દામે છે.

માલતી

પ્રિદેસર! જરા કોમનવેઝર મંગાવો તો.

પ્રિદેસર માલતીને કોમનવેઝર લાવી આપે છે. માલતી કપાલ પર થોડુંક ઊંઘી રમેશના નાક આગળ પડે છે, ને ખીલે હાથ રમેશના આથ પર મુકે છે. રમેશ અનજલે માલતીના હાથ હાથમાં લઈ દામે છે. માલતી સ્વસ્થ દેખાય છે. પ્રિદેસરના મંબીર મુખ પરના બાંધા સમજાતા નથી. રમેશ થોડી વાર આંખ ઉઘાટે છે.

માલતી [કાળજવાળા સ્વરે]

એશ! કેમ છે દવે?

રમેશ

[નખખાઈથી મરમાતો ચોપ તેમ] એ તો સહેજ નખખાઈ હતી. દવે કેજ નથી. આવો, દવે થોડું જાઉં?

માલતી

ના. તમારાથી દમણું નહીં જવાય. હું તમારે થેર કહાવી મોકલું છું કે તમારાથી આજે નહીં આવાય.

રમેશ

અરે! પણ—

માલતી

એ પણ બહુ છે નહીં. હું કહાવી દુઠું છું ને ક્યારે બહારીને આવું છું.

માલતી બળ છે. પ્રિદેસર ને રમેશ એમના પડે છે. બંને એકબીજાની સામે થોડી વાર જોઈ રહે છે. પ્રિદેસર બંને હાથ પર માથું ટેકવી દેખાઈ આગળ બેસે છે. રમેશ સહેજ ધુજતો ટકીને ઉભો થાય છે.

રમેશ

પ્રિદેસર! તમે જાણો છો કે મારાથી તમારા ઘરમાં વધારે વાર રહેવાય તેમ નથી. તમે માલતી—[જરા અચો છે] બહેનને કહી દેવો કે મારે અગત્યનું કામ હાવાથી હું રોજાઈ રાખો નથી.

પ્રિદેસર કે ભાલ્યા વિના તેની તેજ સ્થિતિમાં બેસી રહે છે. રમેશ બારણા સુધી લય છે.

નંદનપ્રસાદ

રમેશ! [તેનો અવાજ લાગણીથી ધ્રુજે છે. રમેશ એક પગ બિરિમત થઈ ઉભો રહે છે.] રમેશ! એક પગ પાછો આવ, ને મને આંખાં લે. તે કહ્યું તે ખરું હતું. તમે બંને એકબીજાને મારે સારમયાં છે. બે આત્માઓ ને કચ્છી નાંખવાનો મને શો દહ છે?

તું કહે છે તેમ મેં એને મારે છે કહ્યું નથી. મારા મંબીર સ્વભાવમાં એના કોટે કોઈ દિવસ સહનતા એવું નથી. અંમરારા વધતો ફેર એના જેવી દોમળ બાળાને કેમ બહારવતો દશે તેનો દવે મને ખ્યાલ આવે છે. તું કહે છે તે ખરું છે. તે મારા મારે નથી મરખાઈ. [રમેશ આવતો જતી પ્રિદેસર સામે જોઈ રહે છે. પ્રિદેસરના મંબીર મુખ પર તીવ્ર દુઃખની છાયા

માપની દોરી તો હું લુંલી ગયો. (વિચાર કરીને) કીક, કેં શીકર નહીં, આપણી જનોન-નેજ તે દોરી કરીશું. જનોન તો બ્રાહ્મણને એક ધણીજ ઉપયોગી સ્ત્રીજ છે. તેમાંએ મારા જેવાને વાસ્તે તો કહેવુંજ શું?

એનાથી માપ ખણવા તણું તો કદાચ.

એનાથી ભૂધાનું મુખેથી વહી જવાય;

એનાથી અંધકજ ખારણું બ્રધકાય,

સર્પાદિદંશ તણી અંધન દોરી યાય.

માપી કરીને કામ શરૂ કરું. (તેમ કરી જોઈને) આ બપોતરમાં એકજ

પથ્થર કાઢી

લેવાનું કામ

છે. હાથ હાથરે!

મને સાપ કર-

ડ્યો. (આંગળી-

એજનોનબાંધી

દે છે અને ઝેર

ચટ્યું હોય તેમ કરે છે). હવે હું ભાનમાં આવ્યો. (બાકું પાડી જોઈને) અરો દીવો બજે છે.....

પછી ચારુદત અને વિદૂષક સુતેલા છે ત્યાં વિદૂષકને ચોર આવ્યાનું સ્વપ્ન આવતાં તે પોતાની પાસે રહેલી દામીનાની પોટલી ચારુદતને આપવા જાય છે, પણ ચારુદત ભર ઉંઘમાં હોવાથી શર્વિલક પોતે ચારુદત તરીકે તે પોટલી તેના હાથમાંથી લઇ લે છે અને એ પ્રમાણે ચોરી કરી તે મદનિકાને છોડાવવા માટે વસંતસેનાના ઘર તરફ જવાનો વિચાર કરી ત્યાંથી

આવ્યો જાય છે.

એ પ્રસંગ

ભજવાયો.

—પાટ્ટો પડ્યો

તે હું વિચાર

માં ગરકાવ કર

ગયો.

તે બોલી ઉઠ્યા: “ચરરર !! આક પગનું પ્રાણી માટે તેનું બદન બોલું પાપ છે.”

કુદરતનાં ખાલુકાં

અનાર
નાં સંલિપ,
મન્ય, માદિત્યમ મન

‘કામણ હીસે ૨ અલમલા તરી આખમા ર’
—એ ગદ્યનીની લુગમા—

જોને કેવા ન્હાલે કુદરતના એ ખાલુકા રે!
વિલમે ઝલુમ્યા મદેવ મદર
એના ગાયા ગાય નિરતર—
છાના છુપાઈ નિકુળ વ્યતર—
ચેલુકા રે! જોને

પ્રણયમણી અમી કા સોયે
પ્રણયરમણ એ દીપે હીને.
બેરતા હોવનીઆ વીચે—
કાલુકા રે! જોને.

પ્રભુ-જવાણવ છેવળીલા—
છકે ન કા ન્હાવરા રસીલા ?
ફોકે કાઠ મરે દીલ વ્હીલા—
નહાલુકા રે! જોને.

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ બાણુકલાલ મુનશી,

બી. એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસ્થા.

નોંધ.

જેભે મારી “પાટણુની પ્રભુતા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હશે તેને આ વાર્તાનાં કેટલાંક પાત્રો જોગબાણુ પરશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નીચે આપેલી જોગબાણુ બસ છે.

જયન્તિહરદેવ સોલંકી ... આણ્હીલવાડ પાટણુનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનજદેવી ... રાજમાતા.

મુંજાલ ... મહા અમાત્ય.

હિદા ... મંત્રી અને ખંભાતનો સત્તાધીશ.

દાદાક ... મંત્રી : * દુર્ણાવતીનો સત્તાધીશ.

ચોલા ... મંત્રી.

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો ભત્રીજો ને † જ્ઞાતનો દંડનાયક. ‡

કાશ્મીરાદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનજદેવીની ભત્રીજી.

કાક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટરાજ.

મુંજરી ... તેની પત્ની.

મુંજજન ... સોરઠનો દંડનાયક.

પરશરામ ... તેનો પુત્ર.

રાંખેંગાર ... જુનાગઢનો રાજા.

રાણુકદેવી ... તેની રાણી.

આગાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલા

જુલનિદ્રાએ યોગ્યતા કુમાર મુલ્ય માં ઉદાત્તા રીતે આશ્રમને બચાવવાનું કુર્યાપત્ત
 એથી પાછળ તરફ જવા નીકળે છે. ગાત્રી રીતરેતીએ તેમજ સામુદાયીએ પણ તેને તેડાવેલા છે. જ્યાં
 જ્યાં તેને જોવા માધુ દેખાઈ શકે ત્યાં પાવન થાય છે. અને પોતે તેની પાછળ એક ઝૂંપડા પોતે છે
 અહીં આશ્રમ મંજરી ઉપર મુલ્ય વર્તન નવી આવ કાઢવ ની પિત્રકામાં પોતાના બલિવ્યના સાગા અને પાછળે
 થઈ છેવાળી બાજુની રહેલા દેવાપાલને પત્ની મેતવથી છતાં છુટે છે કાંઈ મેંદાબરીમાં બગેલા
 કામવાની દેવાપાલ પેચા રચેલા દોષ ન બચાવ્યા કાંઈ જલે આવી ફેરવી રહ્યા પછી પોતાનું કુટુંબ
 તેના રાજ્યમાં મેંદાથી જાય છે મંજરીના નાદમાં પહેલા અંજલિથી અવનખના પાપોને તેમજ મંજરીન
 પ્રતાપથી અનલવા પછે દેવચંદ્રમુનિ ખજાન જાય છે આ બાબત દેવાપાલ મદના કોડાના રાજ્ય નાથ
 અને કામજા દેવાને મેંદાની કોડા પાછી કરી નાખવાનું તેની પામે કબુલારી છે-એથી મરને કે કાંઈ પાછે
 આવે તેા દેવાપાલ અનાજ ફરી બરી આવે

વિભાગ બીજો

જુલનિદ્રા રીતરેતી વાદ પાદ નર જ્યાં કાંઈ વચમાં છાદી આજળ ઉતરી પડે છે, અને
 પોતાનો વેગ વિશાળુ બેમાને પહેલવ પ મેંદા આજાપુસાર વદામને પ્રભાવ આજળ લઈ જઈ
 કુમારી છે છે. કોઈને કોઈએ ઉદાત્તા રીતે વાંચત તેને કાંઈ સમજા "અચારી" છે છે અને વચમાં કાંઈ
 જવાની નૈમજરી કહે છે આ બાબત ન તરી રીતે જુલાવદ જાય છે અને શા ના કહેવાથી રાજ્યને પાછળ
 એકે સંધિ કયા સમજવાવાના નિર્ણય પ્રયાગ કરી પોતે સાનેકુ નેકુ કરી નવી કુમા દેવાની પ્રતિજ્ઞા કાંઈ
 પાંચ ફૂટે છે. રતનામાં તેને ઉદા મદેનાની આવકાજ તરફ વહેત જાય છે, અને બાબતપુતને અનાચારી તે
 વગ કરી છે છે. પછી તે પૂજારીને વેગ ગાનનદમાં વેરી જથી લીલાદેવીને મળવા કનેકમદ પ્રયાસ કહે છે અને
 અપસિદનું અન ફેરવી તરફ બિચાનુ અઠાસવાનુ વચન બાપે છે એવામાં જમદેવ પરમાર આવર્ત તે
 સગાઈ જાય છે. જમદેવને અનરેતરેતી રાણી કાંઈ મુકે છે કાંઈ સારીને અપદેવ આજળ દાવત થાય છે અને
 જુલાવદે સેવાનુ વચન આપે છે એવામાં જમદેવ આવી જાગ્યાં તે અદર જતો ગદે છે પછી પરમાર
 અને ઉદા ત્યા આવે છે. ઉદા જુલાવદ જલે સંધિ કયાની પેરવી જાવે છે એવામાં કાંઈ બદલે બેમાને
 કાંઈ પાંચત આવે છે. પણ કાંઈ પાછો રાજ્ય થઈ એક ફેલી નાથે છે ઉદા, જમદેવ તથા કાંઈ વિદિ થાઈ
 જુલુ વેમ કહે છે, રામીઆન કાંઈ સુખ કયાનુ વચન મુલક લીલાદેવીને આપે છે. મુલક મીનજહેવી
 નેકે મકલત કરતો દોષ છે તેવામાં કાંઈ આવે છે, અને રાજવતની રિતિથી માંડીતજા થાય છે
 કન્થને બનાવી જવાથી પરચરામની પુત્રી સમય તેના કપર રૂપે બાપ છે પોતાની વચ વચ કાંઈ
 વેનારે આપવા મહે રામજહેકોના કાંઈકાં પરમાર એક જુલા નોડારને કદ કરી પોતે પાદેથી જગ્યામાં
 વેનારની કરમ પાડવા કાંઈ મળવા જાય છે તથા કાંઈ સાચ તેને વચક કહે છે પણ મુલ સમાધાન
 થાય છે. કદ કરેલા નોડારને કાંઈ દેવાની અજા મુલક પરમારને કહે છે ને તે માથે મકલત અવસિદદેવ
 પરમારને સજાદ આપે છે રીતરેતી વડુ પ્રેમકંવર ન પહેલા સતાયલા કાંઈને અનખનાં હોડાવનાર
 સમય લીલાદેવીને ખદ સામુવાનતા દોષ છે તથા કાંઈ અગ્રીને મળવા આવે છે, અને રાજને વડા કરવાની
 પુજા તેને મુકાટે છે. ગાત્રી તે અજમાવવા મહે કે વચને રિતને પોતાની આજ્ઞાને જાય કરનાર રિતિ-
 કને કાંઈ થાય કહે છે એથી અવસિદદેવ તેને કદ કરાવી, સાથે કને પરમાર સાથે રીતરેતી તથા સગા
 નીકળે છે

(દ્વિ આજળ વાચો)

પ્રકરણ ૨૫ મું

જેમાં કાક જીદે રૂપે પ્રકાશે છે

થોડી વારે તેઓ ઉગડ પ્રદેશમાં આવી લાગ્યા. અહીંઆં ચોખ્ખો પણ દૂર-દૂર હતી ને ગામડાં પણ નાનાં ને આવેઆવે હતાં. તેમ અને સૈન્યની છાવણીઓથી પણ આ જગ્યા ઘણી દૂર હતી.

રાજાનું શૈશ્ય જગ્યું હતું. સવારના ઉન્માદક પવને તેનામાં અપાર ઉત્સાહ આવેલો હતો. ને કાક પરનું ઝતુન ધીમેધીમે વીરતાના ઝતુનમાં પલટાવું હતું.

એક ચોખ્ખી આવી, પણ તે તદ્દન નિર્જન દેખાતી હતી. બધા અકિત થયા. તે સમાવીને ચોખ્ખીની ચારે પાસ ક્યાં એક તરફ એક ચોખ્ખીદાર મરેલો પડેલો હતો.

“જગદેવ! દુઃખનો આવી ગયા લાગે છે.”

“હા, બાપુ!”

“કોણે રહે તપાસ કરું” કહી રાજા ઘોડા પરથી ઉતર્યા. જગદેવના હાથમાં તો કેદી કાકના ચોખ્ખી લગામ હતી એટલે રાજાના હુકમ વગર તેનાથી તે છોડાય એમ ન હતી.

“જેમા! બાપુની આગળ જા.” કાકે તરત રાજાનાં રક્ષણ માટે હુકમ કર્યો.

જેમો ઉતર્યો ને આગળ ગયો, ને ચોખ્ખીનું બારણું ઉઘાડ્યું. જેમો પહેલાં અંદર ગયો ને કહ્યું :

“અનદાતા! ત્રણ જણ મરેલા પડ્યા છે.

“જોઈએ” કહી રાજા અંદર પેદા.

ત્રણ જણ ત્યાં પડ્યા હતા. એ મરેલા તો ને એકને થાંભલા સાથે બાંધેલો હતો.

“જય સોમનાથ” તેમને જોઈ બધાએલા સૈનિકે કહ્યું.

“જય સોમનાથ!” મહારાજે કહ્યું. “જેમા! આના બધે છોડ. અલ્યા શું થયું?”

“બાપુ!” પુછનારની પદવી કે મોટી લાગવાથી સૈનિકે કહ્યું; “સોરડીઓ દંડનાયક મહારાજની ઘોડી ચોરી ગયા.”

“પરશુરામની ઘોડી?” રાજાએ પુછ્યું. પરશુરામની કાળી ઘોડી આખા સોરડમાં વિખ્યાત હતી, અને તે જાનવરને પ્રતાપે દંડનાયક દુર્જય હતો એમ સૈનિકોમાં વહેમ હતો.

“હા, બાપુ!” સૈનિકે કહ્યું.

“ક્યારે લઇ ગયા?”

“ઘડીએક થઈ હશે.”

“ક્યાં ગયા?”

“આ બાલુ પર.”

“તું તારા બીજા ચોખ્ખીદાર છત્રે છે કે નહીં તે તપાસ.” રાજાએ ચોખ્ખીદારને કહ્યું; “અમે ઘોડી પકડી લાવીએ. આજ જેમા” કહી રાજા બહાર આવ્યા. તેના મોં પર તેજ પ્રસર્યું હતું.

“જગદેવ! સોરડીઓ પરશુરામની ઘોડી ચોરી ગયાં.”

“કાળી ઘોડી?”

“હા. હમણાંજ અહીંઆંથી ગયા. ચારે પકડી પાડીએ.”

“પણ બાપુ! મહેલે પાછા જતાં મોડું થશે.”

“વાંધો નહીં.” રાજાએ કહ્યું.

“મહારાજા!” કાકે પુછ્યું; “કેટલાં માણસ છે?”

“કેમ બીકે લાગે છે?” રાજાએ તિરસ્કારથી કહ્યું.

[૨૦૦૨૧૭]

૧૯૨૧ ૨૦૦૨

એક કુદરતી કાચી બાજી આપણે ગમે, ક્યો ને પસંદગી મમે
કેવ નાગી નરવાર આડી રાખી કિમે રહો

“પાટણના ધાણીને આપું તકામું સાદમ
જોએ નહીં. મને રમ આપો તો હું જાઉં.”

“નાસી જવું છે ?” રામએ ટાણો માર્યો.

“મહારાજ !” કાકે સખ્તાઈથી કહ્યું :

“કાક નાસી જશે ત્યારે ધરણી રસાનક જશે.”

રામએ જવાબ દીધો નહીં ને ઘોડાને
એક માદી. ચારે જગુ દોડને ઘેરે આગળ
વધ્યા. હવે ચોકીઓ વચ્ચેના નધણીઆતા
પ્રદેશમાંથી નેઓ જપાયાનું અડધા, રસ્તો
ઉજડ હતો પણ આગળ ગયલા માણુઓનાં
પગલાં જોઈ તેઓ રસ્તો ચોધી કાઢતા.

વચ્ચે રસ્તો જરા ઉચાણુ પરથી જતો
હતો ત્યાં નેઓ ઉભા રહ્યા. ટેકરાની નીચે
એક નાનું પણ ઉજડ દીસનું ગામડું હતું : ને ત્યાં
આગળથી એક રસ્તો યુનાગઢ તરફ જતો.
આ ટેકરાની પાસે એક બીછ નાની ટેકરી
હતી અને તેના પર પથ્થરની ભીંતની એક
માળગાળી ચોપી હતી.

“બાપુ ! આ પેલા વડ નીચે માણુઓ
બેઠા છે તેજ ઘોડીના ચાર દશે.” જગદેવે કહ્યું.

“પંદરેક લાગે છે.” રામએ કહ્યું.

“એમને પુરા કરનાં વાર નહીં લાગે”
પરમારે મુઝ પર તાક દઈ જવાબ દીધો.

રામએ કાક તરફ નજર કરી. ને મુઝે મોટું
બધો ખેત જોતો હતો. તેને છોડવાનું મન રામને
થયું પણ હજુ તેનો ગુસ્સો શમ્યો નહોતો.
ને તેના અભિમાને મહેંજા ધા રાજો નહોંતા.

“અજઠાતર !” કહી જેમાએ તેઓ જો
રસ્તેથી આવ્યા હતા તે રસ્તા તરફ આંગળી
દેખાડી. ત્યાંથી ચાસીરા મોરડી ઘોડેચાર
આવતા હતા.

“મરી ગયા” રામએ કહ્યું ને તેનું મુખ
શીકકું પડ્યું. “હવે ?”

“બાપુ ! ચાસો જતા નહીં.” જગદેવે
પણ ક્ષિયિના આંખીપનું ખાત થયું.

“છુટકો નથી.” રામએ કહ્યું અને
જો રસ્તો યુનાગઢ તરફ જતો હતો તે તરફ
ઘોડાનું મોટું ફેરવ્યું. જગદેવે પણ તેમ કયું.

વીજળીની ઝડપથી કાકે જેમા તરફ એક
નજર નાંખી. ચતુર જેમા સમજ્યો ને કટાર કાઢી
એક ઝપાટે કાકના અંધ કાપી નાખ્યા. કાકના
હાથ છુટ્યા—તેનો ઘોડો એકદમ ઝાડ થઈ ગયો—
એકદમ પરમારના હાથમાંથી લગામ સરી ગઈ.
એક કુદકે કાકનો ઘોડો બધાની આગળ ગયો,
ફર્યો ને યમરાજ સમો કાક નાગી તરવાર આડી
ગાળી ઉભો રહ્યો.

“મહારાજ ! આ રસ્તે નથી જવું.”

જવાબદેવ શીકકા પડ્યા. જગદેવે તરવાર
ની મુંઝ પર હાથ મુક્યો. કાકના અંગરૂપ
જગદેવ તરવાર એવે તે પહેલાં જેમાએ તેનો
હાથ લાંબવા યંગ અડધી ફગાંબી.

“પરમાર ! ખખરહાર તરવાર કાઢી તો, નહીં
તો તમારા હાથ લાંબવા પડશે.”

“અંડાન ! કોહી—” ગુસ્સામાં ને દર્મિત-
થી કુચું જોઈ જગદેવે કહ્યું. તેના હેઠ
બીડાયા. તેની આંખમાંથી તળુખા ખવાં. તેનો
હાથ તરવાર પર ગયો.

“બાપુ,” કાકે જરા નમ્રતાથી કહ્યું, “આ
વખત લાંબી વાત કરવાનો નથી. તમે એક
પત્રી બીછ લુંક કરના આવ્યા છો. જુઓ !”
કહી કાકે પેલા મોરડી ફાંકેલા આવતા હતા તે
તરફ આંગળી કરી.

ને અધા હથીઆર ઉઘાં કરી હાંનાર
કરતા આગળ ધૂસતા હતા.

“જુઓ મહારાજ ! તમને એ લોકોએ
જોગખ્યા. તમારા ઘોડાની ખરીદા તો જુઓ.
અંધારી રાતે પરખાપ એવી છે. પારખનું
સખાનાક વળવા એવું છે.” કહી કાકે રામના
ઘોડાની મોનેરી ખરીદા તરફ આંગળી કરી.

“પણ હરામખોર! મને જાનો મીઠાને કાઢે છે?”

“એ લોકો તમને હમણા પકડશે નહીં તો આ રસ્તો તે એક જ નાવજની ચોકી પર જાય છે.”

“એક જ નાવજ?” જગદેવે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“હા, બાપુ! હવે મનજાન નમે મોતના મોત્યા જાના હતા.”

“સારું તું કરતું.” જગદેવે કહ્યું.

“સાંભળો, નેહુ કહે તેમ કરો.” કાકે કહ્યું.

તેની આંખોમાં ગિચર તેજ હતું તેના ભરાં પર કાચકર શાનિ હતી તેના મુખ પર અમલ મળા હતી જગદેવ મુઠો ઝાંચો મહાગજ પાણી મુઠે મોટે આ માણસની ગંજીને રહ્યા.

“ચેપી ચોરા જોઈશ તો તમે તમે જાણે જાણે જાણે ને ચોરીદારને પુરા કરો ને મહાગજ! હું આપની કચલી પહેરું, ને આપને ચોંભેશું, ને આ લોકોને છેતરી દૂર લઈ જાઉં. આ માણસ આપને નેહુ તમે ચોરીમાં નહીં ચડી શકોશ ને વખત આવે નામી જુદાને.”

“પણ તમે મારી માખણે.”

“મહાગજ! કાચકરનો વખત નથી

સત્તાથી કાકે કહ્યું, “પાછા દરના કાકની કોમન આંખી છે, ચાનો” કહી તેણે મહાગજ નો પોરો પકડી ચોરી તરફ જતા મોકલ્યું.

“પણ કાક?” મનને રહસ્ય સમજ ન પાડાઈ તેણે ચીસાંધી કહ્યું. “માગ પર આમ જાગરજાગી કેમ કરે છે! તુરંત મને ફરમા કરે છે?” જગદેવે જરા થોડા આગળ આંખો

“હા.” હાંન પીસી કાકે કહ્યું, “પેલા આપના ભેવા! બે એક સમય વધારે બેનવા હો તો તમને એક ફટકાથી મેલાન કરી ઉપાડી જાણ, આવો” કહી કાકે ગળના પાંખને નખત કરીને બચાવ્યો, ને તે થોડો કાંઠા થોડા જોડે એકદમ ટેકેરા ઉતરી ગયો.

રાત્રીએ કાકનું ચરણ જોયું. તેનું સાચીશ, નેની તેજસ્વિતા, તેનું કાચકર ચારણ, તેનું દુરબંધીપણ: એ સર્વેએ રાજના હૃદયના અજાણ શ્રદ્ધા મંગલાર્પી.

થોડી પડખાં તેઓ પચ્ચરની ચોરી અજાણ પડ્યાના ને કાકે થોડા પડખાં તેનું બારણું કાઢ્યું. એક ચોરીદારે તે ઉઘાડ્યું ને કાકે જોયો બારણું થોડી અદર પેલા નામ, જગદેવ ને એમો તણે પાછળ પેડા, પણ તે પહેલા તો કાકે ચોરીદારનાં મોઢા પર કાચ મુકી તેને ભોલ પર નાખ્યો હતો, અને તેનો સાંકો કાઢી તેના કાચ પગ બાંધેનો હતો.

આ ગરબડ સામળી અદરથી બે જાણ બીજા થોડા આવ્યા. રાત્રી, જગદેવ ને એમો તણે તેમના પર તુરંત પડ્યા, ને થોડી વારમાં તણે ચોરીદારને બંધાઈ ગયા.

“બાપુ! નમારી પાડી ને કપની.”

જગદેવે એક પણ અક્ષર બોલ્યા નિના તે કાઢી આપ્યા.

“એમો!” કાકે કહ્યું, “જોડવા બને

જોડવા થોડા અદર છે બાપુ! હું જાઉં છું એમો બાપુને આવ આવે તે પહેલાં નાર પડ માથાથી જુદું ચાલ દો.”

“જેની આડા.”

“ને પરમાર! આ મહેનની જોડવા કરવાની નથી. પણ મહારાજને કેં ચપુ” ને તું જાણે તો વધળીથી ભાગનાં બોલ ભારે પાડી બાંધ રાખવો.”

“કાક!” મરાસાનાં રતબજ બનેલા રાત્રીએ કહ્યું, “પણ તું રહે ને જગદેવને જણા દે.”

“બાપુ! અહીંનાં રહેતું ને બચતું પહેલું છે જાણ કપર છે. ને કપર કામ કોઈને મેલવાની મને રેવ નથી જગદેવ! બારણું બંધ કરો” કહી કાકે બહાર જઈ બારણું દીધું રાત્રીએ થોડો પડાવ્યો ને સાચી નીકળ્યો.

[પત્ર મોઢે જાણે છેવટના પૃષ્ઠ]

માલતી

કેમ બોલતા નથી ? આજે તો રવિવાર.
શું કરીશું આજે ?

નંદનપ્રસાદ

પ્રેક્ષિતર રમેશ અને ધીરુભાઈ આજ
જમવા આવવાના છે.

માલતી

રવિવાર પણ નીરાંતે ન ગળાય. પ્રેક્ષિતર !
આજે તો આપણે સરોવર પર ફરવા જતે.

નંદનપ્રસાદ

હશે. આવતા રવિવારે.

માલતી

તમને પુરસદ્દજ ક્યાં હોય છે ?

1 થોડી વાર બને મુંગામુંગા પોતપોતાનું કાર્ય
કરે છે થોડી વારે પ્રો. નંદનપ્રસાદ
છાપાની ધડી વાળી દેખત પર મુકે છે
અને ઉઠતાં ઉઠતા—

નંદનપ્રસાદ

માલતી ! તને નહીં ગમ્યું ખરું ?

માલતી

ના. એમ નહીં. પણ મને ટોઢાં વાર ગુસ્સે
થવાનું મન થાય છે. હાં તો તમારો ઇતિહાસ
ને હાં તો તમારા મિત્રો. (વાત ફેરવે છે)
પણ ધીરુભાઈ તો મને મુંબાઈ જવાના હતાને ?

નંદનપ્રસાદ

નથી ગયા. પણ માલતી ! એક વાત પુછું.
તને રમેશ કેવો લાગે છે ?

માલતી

કેવો પ્રશ્ન ! માણસ જેવો વળી.

નંદનપ્રસાદ

મને તો એ જરાક વિચિત્ર લાગે છે.

માલતી

ખરેખર !

નંદનપ્રસાદ

હા. એ બધામાં ભજે છે છતાં બધાથી

બુદ્ધે હોય એમ દેખાઈ આવે છે. એનામાં
આકર્ષણ ઘણું છે પણ કોણ જાણે કેમ
એનાથી સાવધ રહેવાનું મન થાય છે. પણ
તારી બેઠે તો એને કીક બને છે નહીં ?

માલતી

નારે ના. કોઈકાઈ વખત કેટલાક નવા
રાગના સુર બતાવી જાય છે. તમે વાંચતા
હો છો ને ગમતું નથી ત્યારે કીક વખત
જાય છે.

નંદનપ્રસાદ

અરે હા ! કીક યાદ કરાવ્યું. હજી તો
મારે કેટલું વાંચ્યું છે. ઇતિહાસ લખવા માંડ્યો
છે તેની આડી સામઘી તો હજી જોવાની છે.
અને આજે તો બધાં જમવા આવવાનાં છે
એટલે વહેલાં ઉઠું પડશે. વખત અર્ધ જાય
તો ઉઠાડજે હાં.

જવા માટે છે. પણ ઉમરા સુધી જઈને
ઉભા રહે છે.

વહાલી !

માલતી

હાં કેમ ?

નંદનપ્રસાદ

ના કે નહીં.

કહી જવા માટે છે, પણ થોડે જઈ
ઉભા રહે છે.

આજે વાંચવાનું માંડી વાળું ?

માલતી (હંસીને)

મારી દયા આવી ખરી. પણ મૈત્યારે
નહીં વાંચો તો રાત્રે જગશે. જાઓ, જાઓ,
હું તો અમરથીજ ફરીઆદ કરતી હતી.

પ્રેક્ષિતર જરા કરાણું મુખ કરે છે.

માલતી ડસતાંડસતાં તેમના તરફ
મુડીઓ ઊગામે છે. પ્રેક્ષિતર જાય છે.
માલતીથી એક ધીમે નિઃશ્વાસ દખા-
વાતો નથી.

અંક બીજો

અંક બીજો

અંક બીજો

મુખ્યચર્યે મેં મળીયા પડી સવાળા નવે પાન.

માવળી સોજા પર ભેળેલી રીસકા પા ના નીકે ભેળે છે. પે. રમેશ આખી ખુરશી પર બેસી જોવા કરે છે. એ કહ્યા મેં જોયો પાન પીના ને બેસી આવ્યો ને પાન કમળાવતે છે.

માવળી [મગ કેટલા દેતા

રમેશ] બહુ અધક છે આ ના માથે
કાંઈ એટલો જડપથી આવતો નથી

રમેશ

એટલામાં કંઈકાં મળ્યાં નીકાં પાની
આની માથે મરખાવે છે તે પોતું નહીં
મહેનત કરવાની તો પાનગર નહીં ફરી પાન
મેળવે.

માવળી [મગ દાખમાં લાવત]

પણ આ પાન બહુ મોની છે, ન માનવી
પાન મહેનત નથી

પાનગર ના

'કાંઈ... ન ફરી.

ધોડી વાર ખડા સંગીત માથે માવળીના
મીડા અનંત મુજ રહે છે રમેશ
બાલ વિના એના માથે નેક મુજ
સંગીત જ ન પડે ન

રમેશ

માવળી!

માવળી [હાથે, જોયા વિના]

એ.

રમેશ

માવળી! તમે મુખી છો?

માવળી અત્યંતિ હાથ મુકે છે થોડા વાર
રમેશ સામે એમને એમ એક બેઠે છે

માવળી

રમેશ [રમેશ ધોડી વાર નીકે જોઈ
ગે છે. માવળી જરાક નરમ પડીને] રમેશ!

શાથી ધાર્યું નહીં મુખી નથી?

રમેશ

માથે કરતો મારે એમ પુરતું નહિતું
જોઈતું પણ પુછા મડ.

માવળી

આનો મો અથ કહેવાય [હાતરખાને
કેમમાં રીકે ગોઠવતી. આ આર
મદતના પશ્ચિમમાં અને તથા મદતના
કનામાં વધારે મુખી છે તમે હાથમાં
મળાને મળે ભોલી કમ

રમેશ [ધોડી વાર]

તમે મને મળે મોઢાની ફરજ પડી
હો નાવતી! માવળી! બધા વખતથી મારા
મનમાં હતું. આજ ભોનાઈ મળુ, તમારા
જેવી રત્ના આ રીતે મુખી કેમ થઈ શકે?
તમારા કોડ અને રમિકતા જોવા પુસ્તક-
મસાલા પ્રોફેસરને આંખ નથી. તમારા રોષ
પરિત્રા કરવાની એને દોષ નથી. તમારા
હિમ્મતનાં નદાવાનો એને સમય નથી તમે
મુખી કેમ થઈ શકો?

માવળી

રમેશ! તમને ખતર નથી, માસ પર
એમનો કંઈકો પ્રેમ છે તે!

રમેશ

પ્રેમ! પ્રેમ રાખવાની રીત તો બધી સરસ
આમે છે. પાનનાં ફૂતરાં પર પાન મળુસ.

એટલો પ્રેમ તો રાખે. એમને દષ્ટિ હતી કરવાની પુરસદ્દજ ક્યાં છે? તમારા કરતાં પેલાં નિર્ણય થોડાં પર એમનો પ્રેમ વધારે લાગે છે. શું નંદીય છે? અરણ્યમાં પુષ્પો કરમાઈ જાય છે પણ એમને કોઈ જોનાર નથી. પુષ્પની શોધમાં કોઈ થોડો ભટકી મરે પણ એને પુષ્પ જડતું નથી.

માલતી

રમેશ! રમેશ! આજ તમારું માથું ઠેકાણે નથી લાગતું. ઘેર જાઓ.

રમેશ

માલતી! મને જોણતો અટકાવેશો નહીં. આજે કેટલાએ દિવસથી મારું અંતર મુંઝાણ જાય છે. સાંભળ્યા પછી તમે મને કાઢી મુકશો એ મને ખબર છે, પણ મારાથી જોડ્યા વિના રહેવાતું નથી.....

કેટલાંએ વર્ષો પહેલાં એક બાલક હતો. તે માઆપનો દાડકો તે જદુ તરંગી હતો. એના ગામમાં એક બાલા વસતી. એની કાકીઓ હસતી ને આંખોમાં તોફાન ઉભરાતું. બાલાને મન એ બાલકનો હીસાજ ન હતો, પણ બાલકને મન તો એ બાલા કોઈ દેવી સખી લાગતી. બાલક એને દૂરથી જોતો અને પૂજતો. એણે સંકલ્પ કર્યો કે કોઈક દહાડે એ દેવીના ચરણ પાસે એસવાને એ જરૂર લાયક થશે.

માલતી

રમેશ!

રમેશ [સાંભળ્યા વિના]

એ સંકલ્પસિદ્ધિને અર્થે અને લાયકાત મેળવવા એની દેવીને જાનીજાની નીહાળી એ બાલક પરદેશ ગયો ને દરીઆપાર સીધાએ. વર્ષો વીસાં ને એ બાલક મરી પુરુષ થયો તોએ એની દેવીને એ ભુલ્યો નહીં. લાયકાત

મેળવી એ આશાઓ પાછો આવ્યો. પણ તેટલામાં તો એની દેવી મરાઈ થઈ ગઈ હતી. એના અંતરની એક જામિં જાણ્યા વિના, એની વર્ષોની મહેનતની એક જાંખી રેખાએ જોડ્યા વિના એ પરની થઈ હતી.

માલતી સ્તબ્ધ જેવા બેસી રહે છે.

રમેશ જરા જાસ ખાઈ

થોડા દિવસ તો એતું બાન એ બુલી ગયો. માતપિતાનો એ એકનો એક આધાર હતો. મિત્રોનો તે માનીતો હતો. ચારે તરફથી એને વ્યવસાય સ્વીકારવાનો આગ્રહ થતો. છેવટે એ બાલપણની આશામૃત્તિને દૂરથી સુખી જોવાની એક જાંખી આશાએ એને વ્યવસાય સ્વીકારવાને પ્રેર્યો ને એ પ્રેક્ષિતર થયો.

માલતી વિશ્વમય અને બધપૂર્વક જઈ રહે છે. શું બાલકું ને શું કરતું તે તેને કે સુઝતું નથી.

એને છંદગી પર કોષ આવ્યો. એને સમાજ પર તિરસ્કાર આવ્યો. પણ તેથી દે એની બાલા મળે તેમ ન હતું.

માલતી

પ્રેક્ષિતર રમેશ!

રમેશ

ઘણું મોડું થયું એમ કહેવાને. પણ મારી વાત પુરી કરી લેવા દો. ફરી વખત નહીં મળે.

ને બાલા વસતી તે નગરમાં તે વસવા આવ્યો. તેણે તેને જોઈ અને તેની ખ્યાતિ સાંભળી. ચંદ્રીર પ્રેક્ષિતરની તે પત્ની હતી. જાણારથી તે સુખી અને સંતોષી દેખાતી, પણ એના કોઈ કદી પુરાતાં નહીં. ઘણા જાણુની તે વિશ્રામસ્થાન હતી. સમાજની તે શોભા

ની એના રૂપરૂપ પર નગર ધેસુ થયું
તું. સર્વની સાથે એ હસની પડ્યું એલું
ઈતર ફેલ જવસંત વનિથી બળ્યા કરતું.
કુસવતી અને આર્વા છે. તેના અતરમાં
કણુચ નથી કરતી કે ને અમનોતરી છે.
તે સદ્યુણી પત્ની છે.

સ્વાભાવિક રીતેજ તે જાને મળ્યા.
મરેખર તે એ એક મોટો અકસ્માતજ કરેલાય
સાથ શ્રીમંતના ધરની પુવવધુ દોત કે કાઠ
ચાપારીની કુસવતી દોત ને તેલુ મર્યાદા
પણ નહીં મળત. માણની! કંઈપી શકો છો
વેલ અગત્યને શું થયું તે?

માણની

રમેશ! જાણ થેર જાઓ તમાર નગર
બાજ રોકાણે નથી.

રમેશ

જ્યાનોજ છું. ફરી કદી ન આવવાને
હને થાડુંજ બાકી રહ્યું છે.

તેણે તેને જોઈ ને તેનો આત્મા
તક્કરી રચે. તેણે ત્યાંથી તરત નાસી
જતું જોઈતું હતું. પણ તેનાથી ત્યાંથી
પસાયું નહીં. તે રોજરોજ તેને જોતો ને
રેતી બેડીમાં એક નવો અકોટો જોસ-
નો. તેણે જોયું કે જે પુરખને
એ જનન કરી હૃદય ઉપર માચવી રાખત
તેનો ખીજા આમાન્ય પુવતી માફક અનાદિ
ચલ રહેલો છે. (શુદ્ધતાથી) આવો મારી વાત
પૂરી થઈ. હું જાઉં છું.

તક્કરી અને ડાળી સાથે માણની તરફ
એવા વિના: જરા મોડે છે માણની
દિગ્ધ એવી જરાવાર જોઈ રહે છે.
રમેશ બારબા સુધી પહોંચે છે તેટલામાં

માણની

રમેશ! પાછા આવો.

રમેશ બોલ્યા વિના પાછો ફરી જમણ
આગળ જોલો રહે છે અને બાતનીન
રેતિ જોઈ રહે છે
રમેશ

કંઈ?

માણની

પાછા આવો.

રમેશ ટુલસી પાસે ધાંતર
આત્મા જોલો રહે છે.

ક્યા જશે અત્યારે? [રમેશ ઉત્તર દિશા
વિના એમને એમજ જોઈ રહે છે.] જ્યાંજ
દો. ક્યાં જાઓ છો? [ચોડી વાર ઉતરતી
રાત જુએ છે નથી મળતો એટલે] રમેશ!
તમે એક વાત કહી બીજી એક વાત
સાંતળાવો?

રમેશ સદેવ જન્મ જોઈ નવનેા નીચા
રાજે છે એની આખમાથી બેરકાલિ
જાતી રહે છે

તમે એક પાસકની વાત કહી. હું એક
બાણની વાત કહું?

એક ઉછળતા દેવાની નાન્દી મરખી
બાવા હતી. લોકો એને ગુપજડી મળી સુદર
કહેતા થયું એને દૈવે એ નાના દેહમાં ન
સમાય એટલી અભિલાષાઓ હતી. એનું
અંતર સમોપકીઆને શોષર્થ. સરસુલુ અને
સુકમારતાથી તે રીઝતી નહીં. એને લે
છપનના કાઠા ફર કરે તેના કરતા એ કાંઠા
ફર કરવામાં મજા મામે એવો શ્રેયથી જોઈતા
હતો.

ફરથી એક બાવકને તે જોતી ને તેને
મન લે વરથો હતો. એમની આપો કદી
મળી ન હતી કે એમણે પરસ્પરનાં ઈમલ

કદી ક્રીડ્યાં ન હતી. પણ અન્નદયા પાછળ તત્ત્વસંવાર્ધોજ શ્રવનની કસ્ટણતા છે.

થોડીવાર આગળ જોશુ કે નહીં તેના વિચાર કરતી હોય તેમ જોશુ બંધ પડે છે. થોડી વાર પછી

થોડા સમય પછી એ બાલક ક્યાંક અદૃશ્ય થઈ ગયા. એના બાલક મનને એ અન્નદયાને જોયા વિના કે ગમ્યું નહીં. પણ પૃથક્કરણ કરવા બેટલી એની શક્તિ ન હતી.

રમેશની આંખમાં આર્દ્રતા આવે છે. તે કન્નમાં હોય તેમ માલતી નક્કે જરા વાર લેઈ રહે છે

તે પછી એ બાલક મરી કન્યા થઈ, અને કન્યા થતાં પત્ની કરાઈ. એની અભિલાષાઓ નથી દુનીયામાં સુકાયા માંડી. વિધિનુ આશુ એણે સ્વીકારી લીધું. એની અભિલાષાઓએ એ શ્રવનમાં સમાવાની તા પાડી, પણ એના ક્રીશ્વરને એમાં આશ્વાસન શોધ્યું.

તેનો પતિ માણુ ન હતો પણ દેવ હતો. બાલાની સગવડોની એ સદા કાળજી રાખતો એને સદા આશ્રય સમ. ગણી એની શ્રીકર રાખતો.

એનું વય ધ્રાંટ હતું તેમ એનો રંગ પણ ધ્રાંટ હતો. બાલાનું હૃદય કૃતજ્ઞતાથી સદાએ એના તરફ નમતું ને વડીલ ગણી એને પૂજતું. એની મહત્તાઓ જોઈ પેતાની અપૂર્ણતાઓથી શરમાઈ જતું, ને લલિતભાવે એના તરફ આકર્ષાતું.

પણ એનું હૃદય બાલક અને નર ભાવે લગળતું હતું. ધ્રાંટ વાતસંધ્યમાં એના હૃદયને પ્રેમ ભળતો નહીં. બાલક હૃદયને તો સમવયના સાથીની જોડીમાંજ એનું પડી શકે.

રમેશનું મુખ કોઈ આશ્ચર્ય બાંધે પ્રકૃષ્ટ થયું દેખાય છે.

રમેશ

માલતી !

માલતી [જોઈને જરાક સુષ્કતાથી]

હતાવળા નહીં થશે ને અન્નદાય નહીં કરશે. ને રમેશ ! જુલોએ ન જશે કે ગમે તોએ તે આર્ષસંસ્કારમાં હોજરી બાલા હતી. દહાડેદહાડે તેણે પ્રયત્ન કર્યો ને તે છતી. તેણે અંતરમાં શાંતિ આણી ને બહાર શાંતિ પાધરી. કોઈ વાર [ચમકે છે] કોઈ વાર એનું હૃદય બંદ હોય છે પણ અદૃશ્ય સામવયનો એ સદા પ્રયત્ન કરે છે.

રમેશ [આતુરતાથી]

કોઈ દહાડેએ પેલા બાલકને એ બાલાના ચરણ પામે આવવાનો અધિકાર મળશે ખરો ?

માલતી

તેની નમળી પક્ષમાં તમે એને તત્ત્વચાપશે નહીં ને એના શાંત સંસારમાં...

પ્રોફેસર નંદનપ્રસાદ બારણા બંદાઈ દેખાય છે. એમના એક હાથમાં પુસ્તક અને બીજા હાથમાં કામળો છે. બંને સ્વસ્થ દેખાવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

નંદનપ્રસાદ

પ્રોફેસર રમેશ ! તમે હજી અહીંયાં છો કે ? [માલતીને] આજે ખુબ પચાડ્યું કે ? છેક મારા અભ્યાસખંડ સુધી આવજ આવતો હતો. મને પણ આજ તો તીવ્ર આવવાનું મન થયું. પણ હાલ એમ નહોતું.

રમેશ

[બીજું કે ન સુઝવાથી] તમારો દનિદાસ ક્યાં સુધી આગ્યો, પ્રોફેસર !

નંદનપ્રસાદ

હજી તો શુભેનો સમય પણ પૂરો નથી થયો. મને હમણાંથી એમાં એવો રસ પડ્યો છે કે બીજું કે સુઝતું નથી.

રમેશ

આલતી

[જવાબ આપવાને બદલે એકદમ] વાહ

પ્રેક્ષકર!

મેહુ થયું. માહેનજી પ્રેક્ષકર!

નંદનપ્રસાદ

નંદનપ્રસાદ

જમીને જગોને,

કેમ ?

રમેશ

આલતી

નારે ના, અત્યારે નહીં. [કેવળની વાત

[તું] કહેતું તે કે મુજબ નથી. મુખમાં

જોવા વિના માલ્યો જાય છે. નંદનપ્રસાદ જના આલેશા સમજો મગી જાય છે. થોડી વારે તરફ આશ્ચર્યથી જોઈ રહે છે.]

આલેશા સમજો મગી જાય છે. થોડી વારે જમવાનો વખત થયો.

અંક ત્રીજો

સ્થાના

પ્રેક્ષકર નંદનપ્રસાદના અગ્રાસાથ. ત્રાસર દબાવેલા આગળ તમા કે સમજા. રમેશ બાઈ પાને જોતો છાતું પાંચે છે માલતી આજ બહારમાંથી આવવાની છે તેની બાંધ રાહ જુએ છે

રમેશ બાઈનીશબ્દ બાઈ બહાર પારવા તથા કંઈ નંદનપ્રસાદ જમવાનું મુશી રહી પડીજાય તરફ જુએ છે

નંદનપ્રસાદ

હવેને ગઈ એના જાણ્યો આવવાનું ક્યાં દેના દના ?

સાડા આઠ થયા. હવે અપા કપાઈની વાર છે, ને 'મેટ' હોય તો કે કહેવાય નવું [થોડી જમવાની શરૂઆત કરે છે.]

રમેશને વાત કેમ-આવું માલતી ને મુજબ નથી નંદનપ્રસાદ પુરતી પરથી પડી ખડખડ આશા માલતી શરૂ કરે છે થોડી વારે રમેશ પાંચે આવીને એકદમ કહી રહે છે મુખ પર તુ અત્યંત સ્પષ્ટ દેખાય છે

હાથમાંજોડે કીટીઝ અવાજ માલતી સાંભળી આજ પાંચે છે પાંચ માનીક આજ ને આજ થાડી જાય છે રમેશની અસ્વસ્થતા એના મરીસાની હાથમાંજોડે દેખાય છે વિશ્વાસ બદલવાને તે વાત કરવાની શરૂઆત કરે છે રમેશ

નંદનપ્રસાદ [કેવળ ને કાઢી અવાજે] રમેશ ! [રમેશ અત્યંત અચોક્કસ પ્રેક્ષકર માટે જુએ છે] એક વાત પ્રશ્ન ? ખરું કહેશે ? [અંતમાં અવાજે] મને લાગે છે કે તું માલતીને આજે છે. [રમેશ નીચું જુએ છે] ને ને...માલતી [અવાજ મળામાંથી નીકળતો નથી.].....

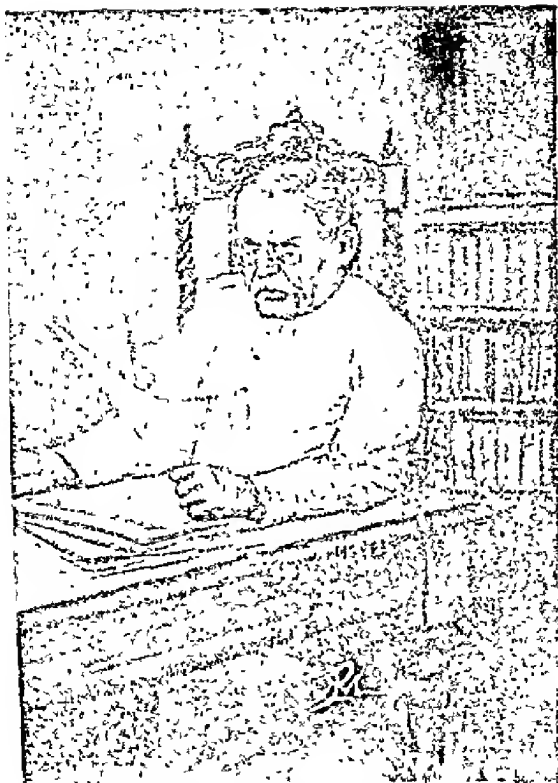
પ્રેક્ષકર ! માલતીનંદન આ વખતે થાય રહ્યાં.

નંદનપ્રસાદ

મહા વખતથી શંકા માઠું અંતર ફેરી આવે છે. જુડી વાર મેં આ થોડો પુછ્યો

[પેન મુશી જગા વાર રમેશ સામે જોઈ રહે છે] હા. આ વખતે એ થયે

नंदनप्रसाद : [पिन सुपी गरश बार हमेश सामे नेउ रहे छ] हा, आ वपने मे धागे हवाडे न-
 मिया बाइयो आलवान कया देवा हुना ।

વિચાર કર્યો. પણ મિત્રવર્મ ને પત્નીપ્રેમ મને આવો વિચાર સરખોએ છાણુવા માટે ઠપકો દેતાં. પણ હવે મારાથી વધારે વાર થોભાતું નથી. રમેશ! ખરું કહે. [રમેશ નિરુત્તર રહે છે. પ્રેદિસર કડવાશથી] ધણી વાર શંકાશીલ સ્થિતિમાં એક જાતનું આત્મા-સન રહેલું હોય છે, પણ એમાં જીવ નથી વળતો. [થોડી વારે રમેશના ઉત્તરની રાહ જોઈને] ત્યારે મારે એમ સમજવું કે મારું અનુમાન ખરું છે?

રમેશ

[આટલી વારમાં થોડીક સ્વસ્થતા એકઠી કરે છે] હુ હા કે ના કેવળ પાડતો નથી.

નંદનપ્રસાદ [તપી જઈને]

એટલે એમજને કે મારું અનુમાન અનુમાન નથી પણ સત્ય છે? મેં તને મિત્ર તરીકે ધરમાં આપ્યો અને વિશ્વાસ રાખ્યો તેનું આ ફળ?

રમેશ

પ્રેદિસર! શાંત થાઓ. તમે મને નકામા અન્યાય કરોછો. મેં એવું કેં કયું નથી કે મિત્રદ્રોહનું પાતક મને લાગે.

નંદનપ્રસાદ

[રોગી માણસ ઝકટરને પુછે તેટલી આતુરતાથી] ખરેખર! ત્યારે તમારા જાને વચ્ચે કેં નથી?

રમેશ

પ્રેદિસર! તમે માલતીજહેનના પતિ નહીં હોત તો મારે તમને ભાગ્ય કેમ વાપરવી તે શીખવવું પડત. પણ એટલા ઉતાવળા નહીં થાઓ, આ વાત નીકળી છે ત્યારે તો હું પણ તમારી સાથે ખુશ્કી-રીતે એક વાર

વાત કરવાનું પસંદ કરું છું. પ્રેદિસર! હુ માલતીજહેનને-તમારી પત્નીને-આડું છું.

નંદનપ્રસાદ

તું! તેને ચાહે છે? ને મારાં મુખે એમ કહેવાની હીંમત કરે છે?

રમેશ

હા. પ્રેદિસર! તમને ખબર નહીં હોય કે જાણપણમાં અમે જાને એકજ ગામમાં ઉછરી-ને મોટાં થયાં હતાં. [પ્રેદિસરની આંખમાં ઉઠા ભય દેખાય છે] તમે તો પરણીને એના માલીક થયા પણ મારા અંતરની માલીક તો એ કેટલાંએ વર્ષો થયાં રથપાછ છે. અમે એક બીજાને પુરાં ઓળખતાં નહીં [પ્રેદિસરની આંખમાં એક પ્રકારની નીરાંત અને મૃદુતાનો ભાસ આ શબ્દો સાંભળતાં થાય છે.] પણ મેં એને નેહ ત્યારથીજ એને જીવનજ્યોતિ ગણી છે, અને એ જગોતને આધારે હું દોરાયો છું. એને લાયક થયા મેં વિદેશમાં વર્ષો ગાળ્યાં. એને નેહ શકાય તેટલા માટે હું મારી શક્તિઓનાં બીજ દિશાઓનાં આમંત્રણો પાછાં વાળી પંતુજ થયો. તમે એમ કહેશો કે મેં એને ચલાવવામાં પાપ કયું?

નંદનપ્રસાદ

[દયાતા અવાજે] ને તે?

રમેશ

તે તો દેવી છે. જાણપણમાં હું એને મન વચ્ચે દક્ષણ પણ હવે તો એ મારો વિચાર સરખોએ કરવાની ના પાડે છે. [તિરસ્કારથી] તમે એને મન પતિ છો. એનું ઉજળું દેયું ચીરાઈ જાય તોયે એ તમારી ભક્તિમાંથી ચળવાની નથી.

નંદનપ્રસાદ [દયંથી]

ઓ પ્રભુ!

રમેશ [કડવાસથી]

તમે દરખાઓ છો. તમારા સ્વાર્થી
હૃદયમાં તમને એ આત્માઓને કયરી નાખના
અંકેશ નથી થતો. શાનો થાય ? તમારે
મન તો એ પરશુને આણેલી પત્ની છે
ગર્ભેર દેખાડાય એવું એ સુદર પ્રાણી છે
તમારી પ્રતિષ્ઠા અને સગવડનું એ એક નરમ
સાધન છે. તમારે એને માટે જરીકે યોગ
પણ આપવો પડ્યો નથી કે તમને એની કીમત
ની ખબર હોય. એના એક વાગેને દગ્ગ થતા
મારો પ્રાણ પાથરવા હું નૈઆર છું ત્યા
મને 'એને હું ચાહું છું' એમ કહેવા હૃદયને એ
દક નહીં.

નંદનપ્રસાદ

[એકદમ સ્વસ્થ થાને] પ્રેક્ષક રમેશ

નમે હમણું માણીમાણી કડવા છો એટલે
નમાઈ ચિત્ત હમણું દેકાણે નથી
પણ તમારે પાનમાં રાખવું જોઈએ કે બીજાની
પત્ની માટે આ રીતે વાત કરવી તમને
જોખની નથી. પ્રેક્ષક નંદનપ્રસાદની પત્ની
ની સંગતિ માટે આશ્રય પુરવાર કરવાની
આ રીત નથી.

રમેશની આંખમાંથી અગ્નિ ફરે છે.
એ કે કહેવા જાય છે તેટલામાં નીચે
ગાળીને ખડખડ સંભળાય છે રમેશ
એકદમ શાંત થવાનો પ્રયત્ન કરે છે
બંને પરસ્પર અર્થસૂચક હાથપાત
કરે છે.

દોડીવતે આત્મી પ્રવેશ કરે છે એના
વાણમાં નાની ફેડમેક ને ગળામાં
નરમ સારી છે. પ્રસાદની નિન્દા
એના શરીર પર સ્પર્શ દેખાય છે
પણ એવું કુપન નવાં શુરપીદાર ને
બોલું હાથે છે. એક સુદર વિષ

સાની એ દાર બાળક જરા વરે જ્યા
રહે છે, અને કસતીકસતી બાંધે
નાવ છે

માલતી

પ્રેક્ષક! આજે પણ ફરસદ નહીં
અળીને ? મેં ધાર્યું જ કે તમારા દત્તિદાન
તમને રજા નહીં આપી. [રમેશને જુએ છે
કોણ રમેશ ? તમે અહીં આ છોકરે ? મારી નીકરવા
તો તમારી વાટજ જોવા કરતી હતી. [તેની
પાસે જાય છે] પણ તમે આવ્યા શ્રીકા કેમ ?
મારા હતા ? આ શું આખમાં તો કુવા
પડ્યા છે, અને મોના હાડકા બહાર નીકળી
આવ્યાં છે.

રમેશ [ધીમેથી]

હા બહેન મારી લખીઅન જરા ઠીક ન હતી

માલતી

ઓ પ્રેક્ષક ! જુઓ તો ખરા આ તાન
કેસાની માફક બોલે છે તો. [પ્રેક્ષક
પાસે જાય છે] પણ તમે આવ્યા
કુમા કેમ થય ગયા ? હું આવી ત્યારના
નથી કે ખબર પુછતા કે નથી કે વાત
કરતા

નંદનપ્રસાદ

હું અને જોખનોના વખત આપે ત્યારેને
[જરા કૃત્રિમ રીતે] કેમ, બધા ત્યાં
આનંદમાં છેને ? મારેમાં કે દરકત તો નહોતી
પડીને ?

માલતી

હા ને મોઢામાંને તો તમે આ વખતે
એક વાર પણ આવી ન ગયા તે માટે રીત
ચલી છે. [જરા લાડથી] ને પ્રેક્ષક ! આ
વખતે તો તમે મને કામગીરી પણ બહુ
થોડી લખ્યા છે.

રમેશ આંખમાંથી પ્રેક્ષક સામે જુએ છે

નંદનપ્રસાદ

મારાથી અવાયુંજ નહીં, પણ આ વખત તને ભાઈનું ઘર ઘણું સઘુ લાગે છે.

રમેશ.

[વધારે વાર બેસાતું નથી એટલે]
માલતીબહેન! હું રમ્મ લઉં? પ્રેદિસર!
સાહેબજી.

બારણા મુધી જાય છે પણ ચક્કર આવે છે એટલે બારણું પકડી ત્યાંને ત્યાંજ ઉભો રહે છે. માલતી તે જુએ છે, અને રમેશને મદદ આપવા હોર છે. તેનો હાથ પકડી તેને ચોક્કસ પાસે લઈ આવે છે ને અંખિા દાખે છે.

માલતી

પ્રેદિસર! જરા કોલનવોટર મંગાવો તો.

પ્રેદિસર માલતીને કોલનવોટર લાવી આપે છે. માલતી કમાલ પર થોડુંક છાંડી રમેશના નાક આગળ ધરે છે, ને બીજો હાથ રમેશના માથા પર મુકે છે. રમેશ અત્યંતે માલતીના હાથ હાથમાં લઈ દાખે છે. માલતી સ્વસ્થ દેખાય છે. પ્રેદિસરના ગંભીર મુખ પરના ભાંડા સમ્બન્ધતા નથી. રમેશ થોડી વારે આંખ ઉઘાટે છે.

માલતી [કાળજીવાળા સ્વરે]

રમેશ! કેમ છે હવે?

રમેશ

[નમજાણી ધરમાતો હોય તેમ] એ તો સહેજ નમજાણ હતી, હવે કેંજ નથી. ચાલો, હવે ઘેર જઈ?

માલતી

ના. તમારાથી હમણું નહીં જવાય. હું તમારે ઘેર કહાવી મોકલું છું કે તમારાથી આજે નહીં અવાય.

રમેશ

અરે! પણ—

માલતી

એ પણ બધું કેં નહીં. હું કહાવી દઉં છું ને કપડાં બદલીને આવું છું.

માલતી જાય છે. પ્રેદિસર ને રમેશ એકલા પડે છે. બંને એકબીજાની સામે થોડી વાર જોઈ રહે-છે. પ્રેદિસર બંને હાથ પર માથું ટકવી ટંબલ આગળ બેસે છે: રમેશ સહેજ ધુજતો ઉઠીને ઉભો થાય છે.

રમેશ

પ્રેદિસર! તમે જાણો છો કે મારાથી તમારા ઘરમાં વધારે વાર રહેવાય તેમ નથી. તમે માલતી—[જરા અચકે છે] બહેનને કહી દેજો કે મારે આગત્યનું કામ હોવાથી હું રોકાઈ રાક્યો નથી.

પ્રેદિસર કેં બાધ્યા વિના તેની તેજ સ્થિતિમાં બેસી રહ્યો છે. રમેશ બારણા મુધી જાય છે.

નંદનપ્રસાદ

રમેશ! [તેનો અવાજ લાગણીથી ધુજે છે. રમેશ એક પલ વિચિત્ર થઈ ઉભો રહે છે.] રમેશ! એક પલ પાછો આવ, ને મને સંભળા લો. તેં કહ્યું તે ખરું હતું. તમે બંને એકબીજાને માટે સરખાયાં છો. બે આત્માઓ-ને કચ્છી નાંખવાનો મને શો દહ છે?

તું કહે છે તેમ મેં એને માટે કેં કહ્યું નથી. મારા ગંભીર સ્વભાવમાં એના કોરે કોર દિવસ સફલતા જોઈ નથી. અમારા વચનો ફેર એના જેવી કોમળ યાજ્ઞોને કેમ ભડકાવતો દશે તેનો હવે મને ખ્યાલ આવે છે. તું કહે છે તે ખરું છે. તે મારા માટે નથી સરખાઈ. [રમેશ આંખ બંધી પ્રેદિસર સામે જોઈ રહે છે. પ્રેદિસરના ગંભીર મુખ પર તીવ્ર દુઃખની ભાવના]

માય છે] પણ મારા અંતરજ્ઞ જાણે છે કે મેં
 કેમ આવી છે તે. [તેનું ગળુ રૂધાવ છે
 આંખમાં અશ્રુનિંદુ યમકે છે] મારા
 તના બિંદુએ બિંદુમાં તેની છબી જણાઈ
 ઇ છે. તે મરી છે નેની અને એટલી ખારી
 તી કે આવા શબ્દો મુખે ઉચ્ચારવા બેટલી
 મિત મેં કોઈ દિવસ કરી નથી. પણ હું એને
 ાહું છું. તેથી એને દુઃખી કરવાનો મને મેં
 કક છે? [નિરાશાના ઉન્નયમાં હોય તેમ] ના,
 ના સુખમાં હું વિશ્વરૂપ નહીં યાઉં રમેશ!
 મે તારી સાથે સુખી થતી હોય તે- [તેનો
 મવાજ વ્રે છે. રમેશ આંખો ફાડીને જોવા
 રે છે]

માલતી બારણા આગળ દેખાય છે
 માલતી

કેમ રમેશ! ખાજા તમે દરજા થયા કે?
 બનેલી સ્થિતિ જુએ છે ને તેણે
 રમતીઆળપણ જણાવે છે તેના
 મુખ પર નિહાસા ને બધા જવાબ
 રહે છે

શુ છે? [કોઈ કેં જોણતું નથી]
 આનો શો અર્થ કહેવાય? [વારાફરતી
 બનેલી સામે જોવા કરે છે.] પ્રેફેચર! શુ
 થયું? [પ્રેફેચર મુખ વધારે નીચુ નમાવે
 છે. થોડી વારે રમેશ તરફ ફરીને] રમેશ!
 [નીચ દષ્ટિપાત્રથી તેનું અંતર બેટલી હોય તેમ]
 રમેશ! શુ કહ્યું.

પ્રેફેચરથી આ સ્થિતિ વધારે વાર બહાલી
 નથી. દેહવાતા દીપકમાં વધારે તેજ
 આવે તેમ એના આંખો વધારે સ્વાસ્થ્ય
 દેખાય છે. બોમ્બે ને શુધ અવળો
 ત બોલે છે

નંદનપ્રસાદ

માલતી! તમે બંને પરસ્પરને યાદો છો.
 એ વાત બધી મોડી તોપણ આજે મેં

જાણી છે. તમારા સુખમાં હું અંતરજ્ઞરૂપ
 થવા નથી માંગતો. આ પછી તમે બંને
 તમને જેમ ગમે તેમ કરવાને છુટા છો

આ અમી ત્યાગદાસથી થોડી વાર માલતી
 જડ થઈ હોય એવી દેખાય છે. જડાવારે
 બાન આપ્યું હોય તેમ પ્રેફેચર
 તરફ જોઈને.

માલતી

એટલે એમ કે તમને હવે મારી જરૂર
 નથી, [રમેશને] ને તમે મને તમારી કૃપાપત્રી
 તરીકે મેળવવાને આમ્મણી થયા છો

રમેશ [કરગરના અવાજે]

ઓ માલતી!

માલતી

[વીધી નામે એવા દષ્ટિપાત્ર ફેંકતી]
 મને વસ્તુસ્થિતિ બરાબર સમજવા દો
 મારા પ્રેમથી ને પતિ બંને એક મથળે એકઠા
 થાય છે એક ભક્ષ્યને માટે મેં પશુઓ
 લકે તેમ બંને જણા છત્રી પરવારે છે.
 પતિની ઉદારતા ને નમ્રતા બેટલી વધી
 પડે છે કે પત્નીને પ્રતિરૂપીના દાયમાં
 મોખતાં એને સહાય થતો નથી. પ્રેમથીની
 અતરવેદના ને નિસ્વાર્થતા એવી બધી
 છે કે જે નામને એ પૂજવાનો દાવો
 કરે છે તેને ધુળમાં રમદોળતાં એને
 શરમ નથી આપતી.

પ્રેફેચરના ગળામ થી દુ બનો અતરવર
 નીકળે છે રમેશ દવાખાને મુખે
 માલતી તરફ જોઈ રહે છે માલતી
 નિસ્સારથી કાતરી હોય તેમ

એકતુ સ્વાર્થી અંતર એટલું ધવાયું કે
 એની માલીનીની વસ્તુને બીજે આવી કેમ
 શકે? ને તે એને સંતોષવા ખાતર ઉદારતા
 દાખવી બબરની કોઈ બીજનું દાન કરે તેમ
 પત્નીનું દાન કરવા બેટા. બીજનું સ્વામાન

સુકુરમાં જાપાયા નથી. દૃઢ સંપર્કના પ્રસંગો થોડા જાપાયા છે તે નોંધું છું. તે પૂર્વે પરોક્ષ કથામાં જે સ્થાન હેમનું હતું તે પ્રથમ કહું. ગાયનનો અતિશય શોક માસ્તરને હતો. અને પોતે મને તે ઠેકાણે, જમે તે વખતે, જિભા, બેઠા, ધરમાં, બહાર, બધે, કહો તે પહેલાં, માર્ષ પડતા, અને ઉસ્તાદી રીતનું માર્કું એમ માનતા, પણ હેમનાં 'કુતાઈ' તાન-પલટાથી બધા હસતા. હેમની ગાયનશૈલીની નકલ દુર્ગાશંકર નામના એક પટણી-અમદાવાદમાં વરોઝા વકીલ-નાગર બહુ સરસ કરતા હતા. આ હેમની રમૂજ ખાસિયતને ઉપદાસ એક મુંબાઈના પારસી-નામે ફરામજ કઝાકા, હેજે "Gujarat and Gujaratis" નામના પોતાના પુસ્તકમાં કર્યો છે, તે છે તો નિર્દોષ રમૂજનો પણ કંઈક અતિવકચિત્ર જેવો લાગે છે.

હવે સુકુરનાં સંમુખ પ્રતિબિમ્બો પ્રગટ કરુંઃ ઈ. સ. ૧૮૮૧-૨ કે તે અરસામાં મુંબાઈમાં હું બી. એ. પછીનો અભ્યાસ કરતો હતો તે સમયમાં વેકેશનમાં અમદાવાદ જતે હું જિમરેક મહારી બહેનને મળવાને ગયો; મહારા બહેનની ત્યાંના સખ-જગજા કલાર્ક-આફ-ધી-કોર્ટ હતા. સંજગજ હરદેવરામ માસ્તર હતા. રાત્રે હરદેવરામભાઈએ હમને પોતાને ઘેર બોલાવ્યા; હું, મહારા બન્યું કુણુરાવ, અને હમારા બહેનની ગોપીકાવ, એટલા હતા; તે ઉપરાંત એક મુસલમાન ગૈયો, અને ઉમરેકના પોસ્ટમાસ્તર હતા, નામ બૂલી મયોયું. ન્હાની સરખી ગાયનની મિજલસ કરી લાગતી હતી. પોસ્ટમાસ્તરે મહારી જોડે અપૂર્વ રીતે પરિચય કર્યો. હરદેવરામભાઈએ 'આ હમારા ગામના પોસ્ટ-માસ્તર' કરીને ઝાળખાણ કરાવ્યું. એટલે

પોસ્ટમાસ્તર કહે: "તમે મુંબાઈથી ઉમરેક આવવાના છો તે વાત બધા કરતાં મ્હેં પહેલી જાણી હતી."—એ શી રીતે? મ્હેં મહારી બહેન ઉપર કાડે લખેલું—હું અમુક દિવસે આવીશ કરીને—તે પોસ્ટમાસ્તરે વાંચી લીધું હતું. ગામકું ગામ એટલે ટપાલનો જથ્થો એટલું, પોસ્ટકાડ ઉપર સરનામું સ્થાનિક પરિચયનું, પોસ્ટકાડ એટલે લખેલો માત્ર ખુલ્લો, અને અમુક વર્ગમાં સ્વભાવસુલભ હેવું કુતૂહલ;—આટલું બધું મને ત્યાં પોસ્ટ-માસ્તરથી વાંચ્યા વગર કેમ રહેવાય?—હું મનમાં રમૂજ પાખ્યો છતાં કાંઈક છવ મહારો કચવાયો પણ ખરો. પછી વિચાર આવ્યો કે વિચારા આ બેજા માણસમાં કરો ખોટો ઇરાદો નહોતો, અને એ *eloquence* જોઈ વસ્તુ જે દેશમાં, મંડળમાં, સહુથી નાણું ગણાય તેથી અતિશય દૂર રહેલાં.

પોસ્ટમાસ્તર. કને, પ્રથમ ગવડખું. શું અદ્ભુત ગાન! હેમનાં અવાજની વિશદાણુતા મારે મહારા બન્યુંએ હેમનું નામ પાડી-માસ્તર પાડ્યું. પછી પેલા મુસલમાન ગૈયોએ ગાયું. મોઝિની, કોર્નેલિયા વગેરેમાં મ્હા કેક ખાનારાઓ ઇરાનીની દુકાને મ્હા કેકનો આસ્વાદ મેળવે, ત્હેવો અનુભવ, હમને આ ગૈયાના ગાનથી થયો પછી હમે બે લાછપોયે—હરદેવરામ માસ્તરના આગ્રહથી—ગાયું: માંગિરીશ મુલદપાદપત્રી માનસ દેવાં એમ શરૂ થતું કલ્યાણી રાગનું ગીત હમે મુંબાઈમાં એક ઉત્તમ ગાયક-શેણુની જાતિનાં-કને શીખેલા તે ગાયું. ગોયું? ગાયું ખરું; પણ તદન નહાં ગાયું; બે ઠાવાણું 'નહાં' નહિં, તો પણ નહાં. કારણ શું હરો? ખોટી બઝાઈ કરું તો કારણ એક જડે છે; એ બધું વાતાવરણ જ સુ-દર સંગીતને વિરોધી હતું; પાડી-માસ્તર, ગામડિયા

નવેરો, બહુ પ્રતિફલ જ હતું; એટલે હમે પણ ગાનારા બેગા કરાડો સાવો વ્યાપજો અમરકાર
એ સંપર્કમાં થસાયા. અરુ કારણ સોહું તો બનાવિયે.—આ વૃત્તિની સગ્ગ તરત જ થઈ
બીજી છે; હમે બને એ ગીત નવુ શીખેલા હમારું ગાન નિષ્કુળ નીવડ્યું. હરદેવરામ
હતા, મ્હારા બન્યુ તો આનંદમાં અર્ધ આત્મરે તે રાત્રે ગાયું કે તદિ તે યાદ

૨૧. હરદેવરામ મારતર

કુલપતિવાળા હતા, પણ હું સામારણ જ હતો. આજુ નથી. પણ હેમની ગ્યનરીનિનો
બીજી, હમારા મનમાં એક જલ્મની આનિહ અનુભવ હમને તે પૂર્વે પણ થયેલો બને
અર્થશિ થઈ—કે આ સા ગાન શાયા વર્થના અને પંડી પણ થયેલો “કુલાઈ”

તાં હિન્દુસ્તાની-ખાસ મુસલમાન-ગર્વયાઓ-
માં દૂષણરૂપ અને છે, તે રીતિને-ગણિતશાસ્ત્ર-
માંથી રૂપક લઈને કહું તો, તે રીતિને-વર્ગ,
ઘન, નહિ પણ ૧૦ ગે અંક ધાતવિદ્યને
સ્થાને મૂકીને તૃતી અગ્રણ્ય હાર્યજનક રીતિ
હેમની હતી.

ઈ. સ. ૧૮૮૪ માં ખેડા જિલ્લામાં હું
સ્ટેચ્યુટરી સિવિલ સર્વિસમાં પ્રોબેશનર નીમાગો;
એ સાલના શિયાળામાં આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર
કેનેડી નામના સાથે હું સવારીમાં ફરતો
હતો; હમારો મુકામ ખોરસદમાં આવ્યો.
હરદેવરામ 'ભારતર ત્વાં સંગોઁનિત જજ
ડતા, મ્હારા પિતાના એ જૂના પિત્ર, મ્હારું
કુમનાજ હોદ્દાના ગામમાં ગણધાપું' આવી
વદલું, હરદેવરામની અપ્રતિમ આતિથ્યવૃત્તિ,
મેત્ર તરીકે ઊભારતો સ્નેહ,—આ બધાં કારણો
એકઠાં થયાં, ત્વા બીજું શું સંભવે? બસ,
હરદેવરામભાષ્યે મ્હને ધામધમવાળી જ્યાદત
આપી. પોતાને ઘેર રાત્રે જમવા આવવાનું
તેમંત્રણ કરવાને પોતે મ્હારે તંબૂએ બાવ્યા.
હું ના કહીજ કેમ સકું? મ્હેં ધાર્યું કે
મ્હને એકલાને જમવા બોલાવ્યો હશે. પણ
તા, આપું ખોરસદ જ હતું! હું જઈને
મેહુંછું, તો નિમંત્રણ કરેલા ગૃહસ્થો કાંઈ
પચાસ સાક હતા: મામજતંદાર (ધનશ્યાદ
કાલાવાળા), સખ રગિસ્ટ્રાર, અવકારકર્તા,
પોતાનો મુખ્ય કક્ષાદે. કેટલાક અગ્રગણ્ય વકીલો.
ઈ. ઇ. અનેક ગામના ન્હાના મ્હોટા મુખ્ય
મુખ્ય પુરોહો હતા. રગોળી પૂરીને હામ માંડેલા:
કેળનાં પાંદડાં સુન્દર રીતે ગોઠવેલાં: ઘર
ન્હાનું હોવાથી, ઓઠ, પગળી, પરસાળ વગેરે
નર્વ લાગમાં હામ મંડાવેલા; દરેક હામે અગર-
ગત્તીઓની મુગન્ધમય ઝીણી ધૂમલહરી,
વાંટીચૂકી ઊંચે જતી, આ ઉદાર હૃદયના,

મિત્રતાનો પ્રસ્તવ કરતા, ગૃહસ્થધર્મની ભૂત-
રૂપ, પુરુષના સ્નેહમુગન્ધની ગૂઢ પ્રતિષ્ઠિત
બનતી હતી. જમણમાં મિષ્ટાન્ન, શાક, કઢી
ભાત વગેરે કાંઈ અનેક વાનીઓ, બજે
લખનું જમણુ હોય. બધા વારાફરતી ન્હાવા
લાગ્યા; યાદમાં હરદેવરામનાંઈ અને હું ઊભા
ઊભા વાતે વળગ્યા; નાહી કરી સ્વચ્છ સોણું,
પ્હેરી ધારકાય ભારતરસાહેબ, ખમે બીને
અંગૂઠો નાંખેલા ઊભા હતા; હું હજી ન્હાવાનો
હતો મ્હેં કહ્યું: “ભારતર સાહેબ! ત્હમે તો
હું સ્વપ્નામાં પણ ન્હોતો ધારતો એટલી
ધામધૂમ કરીછે!” એક વિવક્ષણ વિનયદર્શિ-
ની મુખ્યચર્ચા કરીને ભારતરસાહેબ બોલ્યા:

“નનુનાઈ! હામાં સી વાત છે? મુઓ
આ દુનિયામાંથી શું લઈ જવાનું છે?”—આમ
કહી એકદમ શીઘ્રકવિવત્તી અને હેમના
ખાસ સંગીતની ઊર્મિના શિખર ઉપર એ
ચડી ગયા, અને ગાવા લાગ્યા:

“હસ દુનિયાંમં કાંકાં હે,

બાહ હસ દુનિયાંમં કાંકાં હે;

જરાક થોબી શીઘ્રકવિવત્તે એડી મારી-

“કાંકાં હે સો ફેસે બાહ?—”

(કવિત્વ કાણુભર અટકયું: એડી સાથે
એ ટદને આખૂક તગાવી: એકદમ ટદે ફેસે
ને આઝમાં પડયું:).

“ફાસ ફૂસ તજ કાંકાં હે”,

(હવે સંગીતની ઘોડી ઘોડી:)

“આ...આ...આ: ઓયુ...ઓયુ...ઓયુ...ઓયુ—
આ... હસ દુનિયાંમં કાંકાં હે.”

મ્હેં સમ્યતથી કાંઈક સંયમ સાથે હેમના
શીઘ્રકવિત્વ વિશે એ બોલ કહ્યા. એટલે
પોતે એક બનાવતી વાત કહી. “એકવાર
એક કાનડી ગર્વયા આવેલો; તે ગાવા

લાગે. 'માત્રિજાણિ વાત'—એ કહ્યું, આ કાનડી છે? જુઓ, મ્હને પણ કાનડી આવડે છે કહી મ્હે માયું.

"ત્રિજાણિ વા' આ...આ..." પછી આગળ ચીતપૂર્ણ કરેલી કહી સજાવાળી, મ્હે કહ્યું 'માતરસાહેબ! એ જાગ તો મગડી લાખાના આપ્તો!' તો કહે "એ જ મ્હારી ગમ્મન કેની!"

આ અપૂર્વ રમજન હતી. માતર માદેવ ના તિષ્ઠાકમ દિવસ પ્રભાતે આ જર નર સન્નદ રૂપ જ પામતું હતું.

અન્યક્ષ મિત્રો અશ્રેયી હોને, પરાણજન એક પ્રગટ થાય છે. અમદાવાદમાં આમ રજવાના (અમદાવાદ તેમજ ખેડા જિલ્લાના) નોર્ડિનેટ જર્જનેનું એકસમેપન (COALITION) રજૂકટ જર્જને ખંગેએ એકવાર બદલામાં માન્યું હતું. મ્હાગ પિતા પણ તેમના કાજર તો, નોર્ડિનેટ જર્જની જગ્યા ઉપરથી એ રજત થયા પૂરેતી આ વાત હોતી જોય તો ઈ.મ. ૧૮૭૨-૭૩ પૂરે વાત જર્જ રજત પછીની વાત હોય, તો મ્હાવ પિતાના નામ સળખે નિમત્રણ કયું હતું, આ વીગતન મરજુઆ અરપટ છે. અગ્રુ નમેતનમાં રેવિધ પ્રશ્નો—વાયખાતાનાં વડીલડ, જનનાંઆ, તરિયાંતો, દસ્તાંદને અંગે—અર્થાત્ કયા ક્યા આપણા ચિત્તાવગ્ની મતિ જેવા જાણક, નેરંપ રમેજ ઉપગવવારી હતી. જિન્મ યદે મરખાની બને બાંચો સજાવના જાય, જેસ-નેર, ખુખારી ખુખારીને, બેજતા જાય, 'Oh' no, I beg to differ. હ હ વચ્ચના માવ પોતાની વ્યક્તિતા સ્થાપવાને ઉચ્ચારના જાય—એ ચિત્ર કણુ ચીનરી સકરી ?

"કામેવ કોઈ છે ચિતારો, ચિતરે હેતુ ચીનરી?"—ધેર આવીરે મ્હામ પિતાએ અપેક્ષા વણુંનના આ રંગો જાખારખાં જ કું પૂરી સકું છું.

હરદેવરામ માતરની છમ્પી રમજણુકુરમા-ચી રવે લાખા કાળા સૂધી ખરી જાય છે. જોરસદમાં મ્હને અમીરશાહી જ્યાંજ આપે તે પછી ચાર પાંચ કે કેટલાં વર્ષ થઈ ગયા તે અત્યારે યાદ નથી મ્હારા પિતા ૧૮૮૫ માં કુલર્ગી ગયા તે પછીની વાત છે દમ જાણક છતાં, હમારા પિતાના મરણ પછી પણ, હમારી મહાગ લેવા, સમાચાર પૂજવા હરદેવરામખાઈ અમદાવાદ પોતે આવે ભારે, મિનચૂક, આવના હેતુ એક પ્રમગ ખડો થાય છે હું, મ્હારા બાઈ કુજુરાય, ખીજાં રતાડ કુડાંમના માણે, એક મે મિત્રો વગેરે જગમાં હતા, તન્હા હરદેવરામખાઈ આવ્યા. ચિવિધ વાતો થઈ પછી અંગત પ્રમગ ઉપર આવ્યા. પોતે ધરજગ થયા હતા, અને નવો ન નમ્ય કયો હતો દેખતી પુત્રી મણિજહેનને મ એક સત્તાન હતા માતરના નવા પત્નીની ચિત્ર અલગન ન્હાની જ હતી મ્હને ઉદ્દેશને માતરસાહેબ ખોલ્યા "હેનું નામ મ્હે 'ન્હાની' રાખ્યું છે, હોકરની (અર્થાત્ મણિજહેનના હેડગંતી) 'નાની' (=રડિયાઈ), અને મ્હારી 'ન્હાની'." એમ સખદ-ખેતનો ચતુર્મધ્યમતાર પ્રગટ કરી તે ઉપર મ્હને પ્રમગ થઈ ખોલ્યા.

આ પછી થોડી મુદતે—વર્ષ બહુ વીત્યાં નહિ એટલમાં—આ ખીજ પત્નીનું પણ અનમાન થયું તે પછી હમારે ધેર એઓ મગવાને આવ્યા. ઉપર પ્રમાણે કુટુંબ તથા

મિત્રમંડળ હમારું ખેડું હતું. હમારે માસ્તર-
સાહેબને ખરખરો કરવાની જરૂર જ ના પડી.
આવીને બેઠા કે તરત પોતે બોલ્યા: “હમે તો
હતા તહેવાને તહેવા થયા.”—ખીજ વાર ધર-
ભંગ થયા. તે વ્રાતનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ હતો.
હમે ક્ષણભર માન રાખીને પછી મ્હારા અન્ધુ
કૃષ્ણરાવે પૂછ્યું: “માસ્તરસાહેબ! ફરીથી
વિચાર થાય ખરો?” માસ્તરસાહેબ એ
વિચારને તુચ્છકારનારી મુખરેખાઓ આંખોને
બોલ્યા: “હવે...? સું હવે પાછા એ વાતમાં
પડ્યું?”—આમ કહી, લગભગ તરત વિચારનો
રંગ ફેરવવાની સાથે મુખમુદ્રા ઉપર રંગીલા
પણાનો રંગ છાઈને બોલ્યા: “જાણી, સું કાંઈ
કહ્યું લાગે છે!” વળી બાવ પત્રકાઓ: “પણ,
બસ, નહિં હવે.” માસ્તરસાહેબને માનવન્ન-
નિમાં કેઈ વિશિષ્ટ ટાટિમાં મૂકું?

“હુઆમાં મુખની રેખા જોનારા વિરલાજનો”
એ કોટિ કાંઈક અંશે બંધ બેસશે.

આ જમાનાના વાયક! આ રંગીલી,
મોજીલી, નિખાલસ, જીવનસાગરના તરંગો
ઉપર—શાન્ત લહરીઓ ઉપર તેમ જ પ્રયંડ
કિછળિતા તરંગો ઉપર—એક સરખા અલ્પ-

ભારથી પ્રવૃત્તિ નૃત્ય કરતી વિરલ મૂર્તિને તું
અન્યાય ના આપીશ. આ જગતમાં ગણ્યા, ગમ્બીર,
માથે ઘંટીનું પડ મૂકી ફરનારા, હાસ તે શું તે
ના જાણનારા, રિમ્તતનું સૌન્દર્ય પણ રિમ્તક્રિયા
ઉપર ઉપકાર કરતા હોય તેમ એ વસ્તુ વિરલ
પ્રસંગે વાપરનારા, તહે, બહુ, જોયા હશે;
આંખણી રંગીલી મૂર્તિ અને ગમ્બીરી મૂર્તિ
વચ્ચેના અનેક ક્રમ તહે દીઠા હશે; પણ
હાવી નિર્દય રંગીલી, વ્યક્તિયો વિરલ જ છે;
અને એટલે દરજ્જે, તેમ જ અનેક દૃષ્ટિયે
હેવી મૂર્તિની કીમત આંકવી કઠણ છે. માનવ-
જીવનનાં વિશાલ આકાશમાં ઘેરી ઘટાઓની
પદરેખા સ્થાયી મુદ્રા મૂકી જતી હશે કે કેમ
તે હું જાણતો નથી; પરંતુ હાવી આનન્દ-
રસનો પૂર્ણ આસ્વાદ કરનારી, પોતાની
આનન્દસરિતાવડે અનેક ક્ષેત્ર ભૂમિયોને
હરિયાળા હાસભરી કરનારી, વ્યક્તિયો એ
આકાશમાં સંખ્યાધરેયેવ મુહૂર્તતાગા: ત્હને ભાસે
તો ત્હારી ભૂલ્ય છે; એ આજા જાણતા રંગોનું
સૌન્દર્ય ક્ષણભર પ્રગટ થઈ લુપ્ત થતું જણાય છે
ખરું; પરંતુ હેની ગૂઢ પદ્ધતિ અનન્તતાના
પટમાં અલોપ્ય સ્થાન પામે છે.

અને રોળના પર્થ મદિ તેના આચળ દ્વાય ધરવો પડે છે

મારું લગ્ન

અમરકાં

લેખક.

રા. 'દરના'

ચિત્રકાર

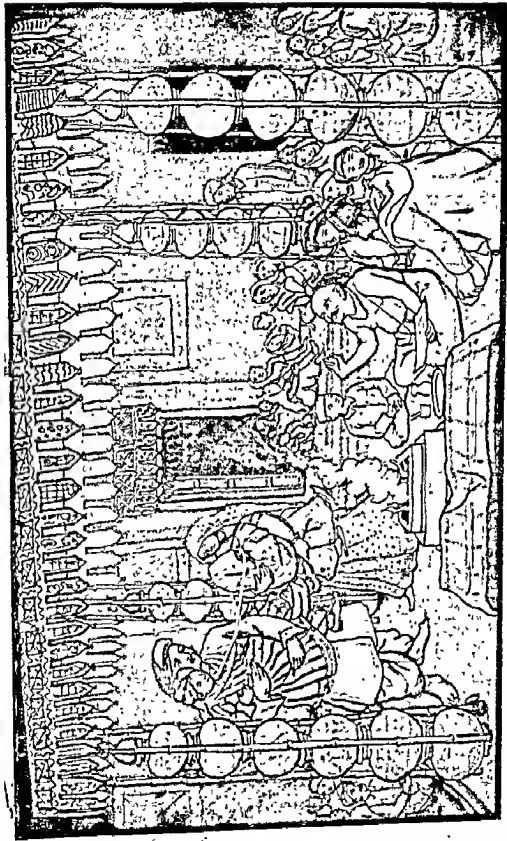
રા. ઉરિલાલ એમજી ત્રિવેદી

અભાનુ પતિને પાલને પડેલી અગ્રેલી સ્ત્રીઓના દુ.ખી મસાર કળના ળવાયલા અને ઉચ્ચ અભિસાપાત્રાણા પતિઓ ના મસારની વહેલમા ગળીઆ અગ્રે નેની મૂર્ખ અને જડમુ સ્ત્રીઓ જોવાયથી ધુમ્મસ સ્પર્શગાઈ જતા મસારની નખરા પલુ કે જોઈ નથી.

મારા બાપ પોતાનાં આમડા ખરીદવા માટે નેટલી સાવચેતી રાખે છે તેથી

અર્ધાંજ સાવચેતી નેમણે મારી શુદ્ધીપિકાની પર્મદગી કરવામા કે તે કામ મોટા થના સુધી મારે માટે સખી મુકવામા લીધી હેત તેા આજે કવમ પકડીને બડ કાવવાનો અને પ્રસંગે મળત નાહી.

અમારું ઘર મુળ બાર લાખ આલીશનુ અને નકર કાલીબોકગાવાનુ હતુ, પલુ ધીમે ધીમે વધતીને પમ થરા માડવાથી અમારું કુટુમ અવેજામા નુટવા માંડ્યુ, જતાં દાદાદાદી

અનંત]

માતા જાણાએ મને અને સારે જેહીત માદી સાચા ઉચકા મંગલકેરાનું કામ આરંભ્યું.

[કાલેક ૧૯૮૦

—મી. ૬૦૫

૨૭૧ નં—

ચાલ સંસારનો લદાવો લેવાની અભિલાષાવાળા
મારાં માઆપને મારે માટે કન્યા શોધવાની
જરા પશુ નાકપમણી કરવા જતું પડ્યું નહીં
હું ઝાળીમાંથીજ ઝડપ્યો, કારણકે અમે
અસલ જરણીનાં ઠીકર હતાં કન્યાના દિન
પર દિન એટલાં બધાં માગાં આવવા માડ્યા
કે મારી મા કુલાલ જતી હતી. કન્યાના ૩૫
અથવા ૩૬ વર્ષના અને તેનાં માઆપની આવસા
કે વિવેકીપત્રું જોવાને બદલે કોની માએ માર
ચોકડું એમાંથી દેવાથી મારે ત્યાં કહેનાં
અવશે તે તરફ મારાં માઆપનું કસ જુ
એવેપણું હતું. મુખ્યત્વે કે દુર્ભાગ્યે એવી
કન્યાનું માથું એક દિવસ આવ્યું

બસ, આટલીજ વાર હતી. માથું આવ્યું
એટલે જોડી ભોલાવાવા, જન્માસર જોવકાવાવા,
અને રમેને જોડી મકારાજ હજી આવત
નથી" કહી કાઢ્યું કાપે તે પડેવાજ અમમયેની
વળા માગ પૂજ્ય પિતાશ્રીએ દુરમદેવી
અને સમયમયજા વાપરી એક દિવસે નહીં
અમમયેની અમમયેની કુશળી જોડીને જમણ
ભોલાવી ધોનીએ એવારી દલિયામા રખાનાણ
આપી ખુશખુશ કરી નાંખ્યા. જોડીમદારાજ
પણ કૂતર સ્વભાવના હોવાથી તેમણે જન્માસર
જોડી વેળા લાંબોવેડો વિચાર કરી 'હજી
' આવે છે' એવો દેનાહ અભિપ્રાય આપ્યો
એટલે ધાણામાકર વહેચાયાં.

હવે હું તથા મારી વડુ જમવા આવવા-
જવાને બદલે એકબીજાના પરિચયમાં આવવા
માંડ્યાં. બધી વાર, જનપણમાં વિવાદ કરી
દેવાથી વરકન્યા અરસપરસ મખામખા આવી
એકકોનો સ્વભાવ સારી રીતે જાણી એકબીજાને
અનુકૂળ આવે એવો મારાં અદલ્ય કરવાનું
ગીખી મેં છે અમારા મંગલમાં તેડું કયું
અનુકૂળ નહીં. જે અનુકૂળ તે એટલુંજ કે એક-

બીજાની મારીનરસી ટેવો પ્રત્યે સમજણે ન
સમજણે અભ્યુમ્ભે કિત્પન થવા માડ્યો અને
ધોમેધોમે તેની ખીલવણી ચાલુ રહી

માગ આપા ચાર અસર જણેવા દેવાથી
તેઓ અને નાનપણમાં પરણતી દેવાની વિરુદ્ધ
હતા, પણ મારી માનો મત જીતે હતો. મને
જેમ અને તેમ વહેશે પરણતી દમ સંભારેનો
એવીએ વેચાને તે ઉત્સુક હતી મારા આપા
પણ ખરી રીતે અને બહુવચા કરતાં
પરણાવવાને વધુ ચિતાનુર હતા પુરુષને તો
ભરવા વગર છુટકાજ નથી એવું મારી તેમણે
અને નીચાળમાં કહેવો. હું ધેર રહી મારી
માને મનારી તોજાન કરેનો દેવાથી હું નીચાળે
કારક તે નેને પણ પસંદ પડ્યું

ખીજ જાણુ મારા સમરા સ્ત્રીજનવખીના
દીમાવતી હોવાથી તેમણે પોતાની એકની એક
પુત્રીને નીચાળ મોકલવા માંડી, પણ તેમની
હોજ પુરાજ તેવો અકરોગ નડેલો મારી માને
એ વાતની ખબર પડતાં તેના શુભ્યને પાર
ગ્યો નહીં છોકરીએ જણે તેવી માએ તેને
એટલી બધી મુજ હતી કે તે જોયોક કહેતી
કે "છોકરીની જાનને બચાવનું કેવું
વળા" બચાવથી છોકરીએ રાંકે છે, છોકરી
જવ છે. છુટ, મોખા અને અમમા પહેરતાં
રાંખી ભરામ ભગવે છે, અને બહુતરનો
ઉપયોગ પારકા ભાવકા પર કાગળ લખવામાં
કરે છે "

મારી માનવતાવાળી મારી મા પોતાના
છોકરાની વહુને બચુરા કે તે બનેજ કેમ કે
તેણે મારે માએ સ્પષ્ટ સંદેશો કહાવ્યો કે
'વહુ બચુરોનો તેને હું માગ ધરમાં માલવા-
તી નથી.' કન્યાને આપં અને તેવો કેવવાયલો
ધનવાન હોજ છતાં તે હમેશાં નીચોજ
મનામ છે. મારા સમરાએ પણ પોતાની આ

સ્થિતિ કળી જઈ પોતાની પુત્રી દુઃખી ન થાય તે ખાતર પણ તેને બહુવવાનો વિચાર માંડી વાળી મારી માનું મન અને માન રાખ્યું.

અને આ તમારો સેવક તો બહુવામાં પથ્થરનો ભમરડો હતો, છતાં ગુરુકૃપા અને લક્ષ્મીની આઝાદીથી કોઈ પણ વર્ગમાં બે વર્ષ હવા ખાવાનો તેને લહાવો મળ્યો ન હતો. હું શું બહુ છું, કેમ બહુ છું, શું વાંચું છું, કોની સંગતમાં ફરું છું, મારો અભ્યાસ કેમ ચાલે છે અને મારું આસ્થિક કેમ થાય છે તેની ચિંતા મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને ન હતી. મને નીશાળે ઝોંધવામાંજ તેમનો ધર્મ સમાપ્ત થઈ જતો હતો. ગમે તે પુસ્તકો કે વાર્તાઓ હું તાણીને વાંચું કે ગઝલો ગાઉં એટલે મેં બહુ વાંચ્યું અને હું ઘણો હુશીઆર છું એવું મારી મા માનતી હતી અને તેથી પણ ન

ધરાતાં આડોરીપાડોશીઓ અને સગાંવહાલાંમાં મારાં વખાણુ કરી મને છેક 'જાપેરે ચઢાવી દેતી અને તારમાસ્તર કે પોસ્ટમાસ્તર હું જરૂર ચવાનો છું' એવું તે માનતી હતી. સેવકે પણ આ ઉત્તેજનનો લાભ લઈ, 'સદેવંત સાવળીંગા', 'મેનાપ્રોપટની-વાર્તા', 'વાવડી ચરણી' અને એવાં બીજાં પુસ્તકો વાંચવાનો મહાવરો વધાર્યો, અને આજે બીજા નહોં તો તે જ્ઞાનમાં તો સેવકનો નંબર પહેલો છે.

આ બધું મારા સસરાને ક્યવું ન હતું. મારી આવી ટેવેથી પોતાની છેકરીનો ભવ બગડશે એવું ધારી તેમણે મારી કૃપવણી પર આડકતરું લક્ષ આપવા માંડ્યું. બુબે મરતું, બીબ માંગવી, ત્રાહિતની પાસે હાથ ધરવો!

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૭૧]

આવા સંચાલો વચ્ચે હું બાળકોના પિતાની સાથે તેમની માતા,
નસું અને આવા પણ છું.

અધ:પાત

એક સાંસારિક ચિત્ર

—૧૮૮૭૮૮૮—

લેખક.

રા પ્રાણલાલ કીશ્વરરામ દેસાઈ,

બી. એ.

ચિત્રકાર

રા ડી સી. જોગલંકર.

૧

સમ્પદ: સાબના છ વાંચાનો

રચણ: નવાચામી બાગીચ

અં પ્રકાશ નામનો એક સગર વાંચીને
પુસ્તક એક ઝાડ તળે બેસી પોતાના
મન સાથે નીચે મુજબ વાત કરે છે.

“જીવનના પ્રભાતમાંજ મારા મનોબળની
આગી સખત કસોટી થશે તેના મને બીજકુલ
ખ્યાલ નહોતો.

ધન્ય છે, આપણી હીંદુ સમાજને કે
વજ્રતા આશાજનક યુવકોનાં જીવનસ્વપ્નાઓને

કચરી નાખવામાજ તેને આનંદ પડે
છે બહારના દુઃખવાળો સામે ટકી શકવાનું
તો મારામા સામર્થ્ય છે, પરંતુ આ પ્રાણપાને
કલેશ મારાથી સહન થઈ શકે નથી. રજામાં
ગામમાં આવ્યો છું ત્યારથી માગ મનને
બીજકુલ શાંતિ મળી નથી. માણાપજ મારાં
કર્તા શત્રુ થઈ બેઠાં છે. નથી નીરાને મને
આવાપીવા દેતાં કે નથી નીરાંતે એકચિત્ત

વાંચવાલખવા દેતાં. મને બીલકુલ પણ પછાયાગાછ્યા વગર મારો વિવાહ કરી બેઠાં છે અને દહે નાહક દહ લઈ બેઠાં છે કે મારાં લગ્ન એમણે શોધી કાઢેલી કન્યા સાથે થવાંજ બેઠાં. હું પરણવાની ના પાડું છું તો જન્મ જણાં આપધાત કરવા તૈયાર થઈ ગયાં છે: “કુલે પડીશું, એર ખાઈ મરીશું” પણ કરેલો વિવાહ તો જીવતાં ઝાંડીયુંજ નહીં! વિવાહ ઝાંડવાનો

દહે ધરનો બોલે માથે લઈ લે.

રીવાજ નાતમાં નથી તો અમારાથી આવી વ્હનની પહેલ કેમ કરાય?”

હું પરણવાની ના પાડું તો કુટુંબની આયત્ર જાય! માથાપતું નાક કપાય! તેમ થાય તે પહેલાં તો તેઓ જીવ આપવા તૈયાર થઈ ગયાં છે! આ માત્ર ખાલી ધમકી છે કે તેઓ એમ કરી બેસશે

તેની મને બીલકુલ સમજણ પડતી નથી. ઘરમાં માત્ર કલેશ અને કંકાસ શીવાય બીજું કે બેવામાં આવતું નથી.

ઓ મારા લગ્ન આદર્શો, સ્વામીજી તથા માસ્તર મુજબનાં બોધવચનો, તમારું શું થવા બેઠું છે? પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમર થતાં પહેલાં લગ્ન ના કરવાં. બલયર્થ પાળવું એવી મેં કરેલી પ્રતિજ્ઞા, તારું પણ શું થવા બેઠું છે? સ્વામીજી

તથા માસ્તરસાહેબનાં બોધવચનો... પ્રમાણે ચાલું? કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળું? પરંતુ અત્યારની પરિસ્થિતિમાં મારાથી તે પ્રતિજ્ઞા શી રીતે પાળી શકાશે?

માથાપનો આ દુરાચલ, તેમનો કંકાસ મારાથી સહન થઈ શકતો નથી, ઘરમાં તો રડારડ શીવાય બીજું કે મળેજ નહીં. કંકાસથી ઘરમાંથી લકી ટળે એવો સ્વામીજી નિરંતર બોધ કરે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવાનો હું સત્યાચલ કરીશ તો આ કંકાસ નિરંતર રહેવાનો, ઘરમાં

મારાથી સુખે જીવી બેસી શકારોજ નહીં. અને મા કે બાપ બેમાંથી દાહ આવેશમાં આવી આપધાત પણ કરી બેસે અને મારે કપાળે સદાની કાળી દીલી ચોરે!

તો મારે કરવું શું? ઓ પ્રભુ, કે મને રસો જનાવ, મારા માથાપને સફળદિ આપ. એક

[વધુ મારે લુઓ ૪૫ ૧૭૫]

૧૫૨૫૮

મોહન શાળા દરિયા પાસે મિલની મૂર્તિ મારી આજ
આવન ખડી થઈ જતા છે.

[૩૫૩૬, ૧૯૮૧]

—૦.૫.૫૫૨

મ્હારે જીવું પેલે પાર,

લેખક:

રા. નાનાલાલ દલપતરામ દવિ

એમ. એ.

ચિત્રકાર:

રા. શિવરાવ સહય

એ. એમ.

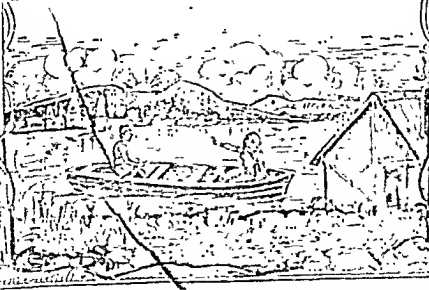
(નવદાંતીર-નવદાંતના અમરિદ્ધ એક નાટ્યમાંથી)

મ્હારે જીવું પેલે પાર:

દવે માઝીત: હોડી દંકાર:

મ્હારે જીવું પેલે પાર.

ધ્રુવ.

ઘમતી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી પાર્શ્વ મુજગાતી સમાને
 સ્વીયુત ગદ્યાભાષા આયુર્દૃશ આવડા
 તરફથી સવિનય સમ્મિભ બેટ.

જન્મલે કાડે મધુન નમતી,
 ઘને ચોકુલ ચામ;
 આ અપરે મહારી દેહ ઉભી છે,
 ત્હા છે અનમરાધ;
 મહારે જાનુ પેરે પાર.

આમનો સાથર જનજન ભરિયો,
 મલી સુગ્ર ને સોમ,
 આ અપરે છે પુરનીની બેખમ,
 ત્હા છે ચેનનમોમ;
 મહારે જાનુ પેરે પાર.

દરબી દેસે આયુષ્ય કિજળે,
 જમના વાપે સમીર;
 આ અપરે મહારી આઝાની કુન્ને,
 ત્હા છે પ્રેમમંદિર;
 મહારે જાનુ પેરે પાર.

કુને મ.ગીલ ' દેવી દશર,
 મહારે જાનુ પેરે પાર.

પરિવ્રજન (શ્લોક ૫૬ કાવ્ય)

રચનાર :

રા. બલવંતરાય કલ્યાણુરાય કાકોર
બી. એ.

સંપાદક :

રા. ગોરધનભાઈ પટેલ
સહાય, સાહિત્યસહ.

[૫૨૫]

પૃથ્વા સુતી. નિહાળીને મૃદુ ઉદારગિતાને પડી,
ઉઘા નિજ અવાસથી ગગન છેક ઝાનો લકાં
પ્રહી કાણુ અમૃત્ય, સઘ સરી મૃક રતિપંથથી,
પરિવ્રજનશૂર, ચક્ષુ મુખ આવરે છે બધાં
સુકોમલ સુહૃંત અંગ, પ્રત્યક્ત અંગાંગથી.
હજાંજાળી વગંતથી, છુતિકોર વા શ્રીમ્મળી
પરિવ્રજન આ હતું ચપલ, ને સુદૂરે હર્ષ
ઉઘા ઉજમરદોષ, એપચ્ચતા સતી સર્વની,
નવેકું રવણી, વળી વિરહદુઃખિની યામની.
સમીપ અનુરાગી સાક્ષી રહ્યોગી કે નહ હતાં?
હતો વિદુ, હતી યુગલસિત દીપતી ચાદળી;
વળી યુગલ એ પદપર ગમેમુ એવાં ગાળી
સુગાદ મૃદુ તે પાંખવ્રજન માંત્ર વર્ણી રવાં
ને નગ, ન દર્શામની. કિમરયો ન, નેવે ખરાં!

લેખક.

રા મસ્ત-ફરીર,

સભ્ય, સાહિત્યસભા,

વિત્તર

રા મુસ્લીમ

સ વારે ઉઠ્યો ને લગવા પામે બેંગ નો ત્યાં પણ એજ વાત તેણે કરવા માંડી. મારી ચંચળ કોથપીર લેવા પાડેશબુને ત્યાં મઠ તો તેણે પણ એ વાત આણી આગુવાળા ઉમનભાઈ પણ એનેજ મારે મને પુછવા આવ્યા. શક લઈને ખાલ વળતા બાહ્યાવશાએ મારી બોરડીમાં ડેડીડ કરીને એજ વાત વીરો ખુલામો માંગ્યો. દુ જાણે બદાર નીકળ્યો તો ગુમમા પણ એ વાણીઆઓ પ્રધાપણીની ચિંતા છોડી એનેજ ચંચળમા મશગુલ જણાયા.

ઓશીસમાં ગયો. ટેલી ને ડગલો ઉતારીને રેમલ પર બેસવાની નેચારી કરું છું ત્યાં શીખાઈએ આવી અમર કરી કે મુખ્ય અધિપતિ જમશેદજી અને બોલાવતા દવા. મેં ધારીજ લીધું કે મરોઢાવું શી દરો.

તેમના કમમાં પ્રવેશ કરતાંજ તેમણે પડામી કર્યો—અમારા અધિપતિના મુખમાંથી વાકષો તોપના મોળાની જેમજ છુટતાં; વચ્ચે કોઈ તરેહનું અસ્પષ્ટિરમ કે પૂર્ણવિરામ મળેજ નહીં.

“ફરીર, તમારે લાવકનુંજ કામ આણુંજ આગના જાવાની માફક થમો, શીકરી કુતરાની માફક પાછા પડો—એમ તેમ કરો જત એ અમર આપરે ત્યાં આવવીજ જોઈએ. મુજાઈની સોસાવડીમા મનુંજ સેન્મેશન થયું—ગોવા ખળભળાટ ચાલી રહ્યોત.....સમજ નો ગયા દમો ?”

“હા જી, પેવા રમણલાલ ને સુમનિવાળી વાત.”

“સામાસ. જાઓ ને જલદી રીપોર્ટ. સાઓ.”

“પણ સાહેબ, એ લોકો બહુ છુપાવે છે. સેન્સરશીપ બારી છે. તેમ બાબત પણ નાબુદ છે.”

“અરે પન ‘મુંબાઈ ધડાકા’માં રીપોર્ટર કદી પાછો હડે? આમ છેક દીલા કેમ પરી ગીયા? ટમે ડો આપરા પેપરનું નાક, ટેની જીવંતીજગતી ધજગટ ને આખર. ટમે ‘વરી મુંઝાયા સા વરે?’”

મારાથી આ ન ‘ખમાયું’, મેં ‘બનાવટી’ હુશીઆરી મોં પર આણી, ટટાર થયા કેશેશ કાધી ને મારા સદાચાર રુમાલથી કપાળ પર નો પરસેવો લહેયો.

જમશેદજીને કૈંક સંતોષ થયો.

“હું એમ. જરા સાહસિક બને. આગલ પંચા.”

મેં “ભને સાહેબ” કહી ચાલવા માંડ્યું.

“અને જુઓ ફરીર,”—હું પાછો ફર્યો “ટમુને સત્તાવાર ખબર નહીં મલે તો કોઈથી ખબર લાવજો—પન લાવવાનું ચુકતા ના.”

અમારા અધિપતિ

વીલીઅમ સ્ટેક કે હસ્ટ ને શુભરાતમાં પાકશે તો તે અમારા આ જમશેદજી સીરવધ-નેજા-કોઈક વારસ હશે. પત્રકારનો ધધી તેમના હાડેહોડમાં કિતરી ગયો હતો. એમણેજ પહેલ-વહેલો અમેરીકન ‘સ્પીરીટ’ (જુરસો) મુંબાઈના જનીલીક્રમમાં દાખલ કર્યો; અને, જેનો દર વરસે ખપ પડે તેવા રીપોર્ટ જુની ફાઈલોમાંથી કાપી કાઢીને ત્યાં તરીકે ચલાવવાના હુમરને ટેકાણે નવાજ, તીખા તમતમતા ને જોસદાર રીપોર્ટો મારા જેવા પાસે લખાવવાની રીત એમનેજ પ્રતાપે ચાલુ ધધ એમનું પત્ર ‘મુંબાઈ ધડાકા’ અવલથી આખર-મુધી એ એમનુંજ બચ્ચું હતું. પ્રજા જાણ તે માર્ગે એ જતું, જેનો યુગ હોય

તેની પૂજા કરતું ને સરકારને પણ એવી સીફતથી ચીમકી દેતું કે રાજપ્રજા બેઉમાં માનીતું બન્નું હતું.

આવા અધિપતિના હાથ હેઠળના રીપોર્ટરો પણ અધઘગ ઉસ્તાદ ન હોય તો કેમ કામ આવે? તેમનાં પરાક્રમ નોંધતાં પાર આવે તેમ નથી. તેને કોઈ કેમિસન કમીટીની તોફાની સલામોંથી કાઢી મુકવામાં આવે તો એ સલામતની ખુશામત કરી ખાતમી મેળવે; અને તેમ નહીં તો, બાબુની ઓશીસમાં જઈ લાંના ‘વેન્ડીલેટર’માંથી (જળીઆમાંથી) કેબીને કાન માંડી કામકાજ ને રકઝકો સાંભળી લેશે. મુંબાઈમાં મહાસમિતિની છેલ્લી બેઠક મળી તે વખતની ધાંધલને પરિણામે જે છાપાના પ્રતિનિધિ-ઓને દાખલ કરવામાં ન આવે તો સભ્યોનું હરણ કરીને પણ રીપોર્ટ લાવવો એવો મનમુખો અમારા બાહોરા રીપોર્ટરોએ કરેલો; પણ દેશજુએ અમારા સાહસ પર પાણી ફેરવ્યું.

પણ આવા પરાક્રમની રાજરોજ તક ન મળે માટે અમારી શક્તિઓને કાટ ખાતી અટકાવવાને તથા અમારા કિસાહને જરી રાખવાને જમશેદજીઓએ સામાજિક ખજા-ભળાટનાં કોત્રમ “ધડાકા”માં ખોલ્યાં હતાં. અને આજનો બનાવ એ ચુકિતનોજ એક ભાગ હતો.....

“લાવવાનું ચુકતા ના” એમ અધિપતિ કહી રહ્યા ને મેં ફરી ડહાલને એમની સામે જેવા માંડ્યું.

“જાવ, મોંહનું ના જોવા કરો. જાવ, જલદી જાવ, ને ઝકને માટે પાંચ વાગા પહે-લ્લાંજ કે લાવજો—ત્વણે પછી અરધુંજ કોત્રમ છેવટ એક પેરેચાઈ બી, પન ખોલવાને ખાટર ખાલી હાથે પાછા ના આવતા.....આપરા પેખરની. તોક જલજવાની આજે ટમુને સોંપી.”

એવા સખદોથી એકદમ મારી નખોમાં લોહીની સળુસળુડી ચડી, હૈડું ઉછળી રહ્યું ને ખુશાબ ચહેરે, ઘડીમાં કલગ બરતો, ઘડીમાં ડાહનો, હું એથીસમાંથી બહાર પડ્યો.

મુંબાઈના મળણીતા કરોડપતિ સર બીહારીલાલ મજમુદારને ત્યાં થોડા દિવસ પહેલાં બારીસ્ટર રમણલાલના માનમાં એક મોટી ગાર્ડનપાર્ટી આપવામાં આવેલી હતી. ત્યાં કાંઈ છાપાના રીપોર્ટરને નોતરવામાં આવ્યા નહોતા કેમકે સર બીહારીલાલના સખદારી વિચારોને લીધે અમારા પધાના ધણુક ખીરા-દરોને તેમની વચ્ચે બીઆખારું ચાલવું હતું પણ તેજ દિવસે પાર્ટીમાં કેક ગંભીર બનાવ બનેલો ટોળાની ઉડતી બળર સહેરમાં કેસાઈ હતી અને ખેચાર દિવસ પછી રમણલાલ ને સુમતિના વિવાહ તુટવાની ખબર પણ ગામમાં પીળપીલેને ફેલાઈ હતી બારીસ્ટર સાહેબની વતંજુકમાં કેકે વાલેરે હતો, કન્યાના સખધી-ઓ મુરખે થઈ ગયાં, રમણલાલ મેળાવડમાંથી અચાનક માલ્યા ગયા—એવીએવી વાતો થતી, પણ પાકે પાવે કેં બબર મળતી નહોતી. કેક ગંભીર બનાવ બન્યો હતો એ નક્કી, પણ વાન છાની રાખવાની એપિ બને બાબુવાળાએ એટલી રાખી હતી કે બેદના સીકા પડી ~~પડી~~ નેવાનુ કાઢ્યો અને તેમ નહોતું. અને છતાં, વાયકા! એ ગંભીર બેદનો પડો ચીરવાનું કામ અને મેાપવામાં આવ્યું હતું—ખંજરી નહીં, પણ મારી સુખદુખની એકજ સોબતીએજ કલમથી

સર બીહારીલાલની મુસાકાતે

હું એથીસમાંથી તીકજેલો, લેખા ગાજાને વેગે બેહાડીખીઅર પરની સર બી. મજમુદારની આલેશાન એથીસમાં પહોંચી

ગયે. તેઓ મુખાલ્લાના કરોડપતિ વેપારી હતા કે બગર, શેર બગર, સદા બગર ને ગ્રવેરી બગર તેમજ મારવાડી બગરમાં—સહજેજ તેમનો સીકો વાગતો. સર બીહારીલાલે “લીધા” એમ સૈલણતા શેર બગરમાં ભાવ ચડતા સર બીહારીલાલ “વેચે છે” એમ વાત ચાલતાં કે બગરમાં ભાવ ગગડના. મુંબાઈનાં જ્ઞેરમજ બજારોમાં આવેલા તાજવાની દાંડી આત્મ હાથમાં રાખનાર તે શાહ સોદાગરને પહેલેજા પકડવાનો ને મુલાઓ મેજરવાનો ને નિશ્ચય કર્યો.

તેના ચેખરની બહાર સંખ્યાપત્ર પ્રતિ-ષ્ઠિત મુદરથો, દલાસો, મુકાદમો વગેરે મુવા-કાતની વણ જોતા બેઠા હતા. ત્યાં ધમતો અમેલો હું અંદરના કમના બારણાને બટકાવો ત્યાંતો બડા અપરાસીએ મને અટકાવ્યો.

“કામ મદી આવે” કહી તેણે કાડ માચ્યું.

“અરે મેઝ્યા ગોડાકિન મધે આગ લાગતી” એમ બજાર સાથે મુખ મારી હું અંદર ધુર્યો. અપરાસી બેળાકચો ઉભો રહ્યો.

એ વિતાળ ખડમા એક મોટા ટેબલ આગળ ફેસનેબલ રીવોલ્વરોય ચેર ઉપર તે માથેતુભર શેડીઆની લગ્ન આરતિ અરકાઈ ને પોલી હતી પથ ટેબલ પર હતા ને આખો મીલોચમા ફરતા પખાના ચક્રવર્તીજ નાણું મેરમેરામજ થઈ હોય એમ ફરી રહી હતી. ખેચાર મેમણ વેપારીઓ શેડની સમીપ બેગ હતા. એક તેમના નેવાજ ઘાટનો મેમણ તેમના કાન પર પડીને કહેતો હતો કે “મે”, અતીઆરે લાગ છે. કાંઈ મુખાઈમાં બહુ આરે પડા છે. આપો જોમ વરસોમાંથી નહીં આવતો—એકહાથ ફરી લો, વેલા વેલા”

શાખીમાંથી એક ચાર લઈને મેઢામાં નાંખી.

દેટલો જઈયો મુંબાઈમાં હશે એમ સર બીહારીલાલ પુછતા હતા ત્યાં સેવક સામે જઈ ઉભો રહ્યો ને ‘સાહેબજી’ કહ્યું. મોંશે અવતાર લેઈ શેઠ ચમક્યા, તેમના ટાંટીઆ ટેબલ પરથી ટેબલ નીચે ગયા, ખુરશી ગોળગોળ થેર લેવાનું બુલી ગઈ. વિશાળ તેજો લાલ કરી તે બરાડ્યા: “કાણુ છે તમે?”

બીજાએ પછી તેજ સવાલ પુછતા હેય તેમ તિરસ્કારથી ડોટીઓ મારી તરફ ફેરવી.

“હું છું ‘મુંબાઈ ધડાકા’ નો પ્રતિનિધિ—” વાક્ય પુરું થાય ત્યાં તો ચપરાસીએ અંદર આવી ઘાણુ બગાડી નાંખ્યો:

“ગોડાઉન મદી આગ લાગલી અસા હાણત હોતા” તેણે ભરડ્યું.

“શું?” શેઠ ઉભા થઈ ગયા. પાંજા એકા. બીજાએના પછી હોશકોશ ઉડી ગયા.

ખરતી માપી.

આરોસ્તરનો જવાબ

બીહારીલાલ પાસેથી જાડુ મેળવી હું ત્રીજો રમણલાલ આરોસ્તરની તપાસમાં નીકળ્યો, સ્પોલકોઝ, પોલીસ ને હાઈકોર્ટ— એ ત્રણે કોર્ટો હુંદીને પગે પાણી ઉતાર્યાં, પણ પત્તો લાગ્યો નહીં. વીલે મોટી મઝગામની પોલીસકોર્ટના આટલા પર હું ડોક નીચી નાંખીને બેઠો હતો ત્યાં મગજમાં અચાનક પ્રકાશ પાડ્યો કે નવા બ્રીફેસ આરોસ્તરનું રચાન તો આખો દહોડો તેમના ચેમ્બરમાંજ. સાથે એ પછી માફ આગ્યું કે રમણલાલની ચેમ્બર તો રાજમાઈ દાવરની સામે એક ત્રીજા માળના અધારા ખુણામાં છે. એકદમ મારતી વીક્ટોરીઆએ હું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં આદીનાં ઘોતીઆ, ખમીસ ને ગાંધી ટોપી

‘શું!’ તો રણકાર પલભર અચાનક શાંત વાતાવરણમાં મુંઝ રહ્યો.

મેં તોપ મારી:

“મઝગામમાં.”

એકદમ શેઠ ટેલીફોનનો રીસીવર લીધો. નંબર મોંઝ્યો. “બંબા આગ્યા કે?” તેમણે પહેલો સવાલ પુછ્યો. બીજો છેડે જ સલામના યું હશે તે પરથી તેમના મોં પર ના બદલાય લા ભાવ નીહાળવાની મોજ ધડીક આખી ત્યાંથી બંદા એ એકદમ

પહેરીને એક જુવાન બારી આગળ સફરચત્તની
ઝાલ ઉતારતો બેઠો હતો. બહાર પાડીઆ પર
Mr. Ramanlal (Ia)-મી. રમણલાલ
અંદર છે-એમ હતું ને ઝોરડીમાં બીજી કોઈ
હતુ નહીં, એટલે મેં ધારી લીધું કે આજ
બારીસર પેતે. ઘણક આવેલો અમલ રમણ
લાલ હિમા યત્ર ગયા ને સફરચત્તની ચીરને
એક ખોલોડીય પેપર નીચે સતારી દેતા
“પુરમી ક્યો” કરીને બોલ્યા.

મેં કહ્યું. “કે નહીં, ખાઓ. સફરચત્તની
તો બેઠું તર થાય.”

“હા. ઈ જોડમાં તો આ અમારો માલો
વખત, પણ આને સીપાઈ આવ્યો નથી

મેં કે જવાબ ન આપ્યો ને પેદાગીય
હિંચું કરી રાખીમાંથી એક ચીર લટકે મેં. આ
નાંબી અને પછી આ સખ્ય પત્તનું પ્રદશન
અભયખીમી આંખે જોઈ રહેતા રમણલાલના
મુઠ્ઠા સુધી પુરમી લાડી જમા થઈ

“હું મુંબાઈ ધમકાતો પ્રતિનિધિ” મે
મમળાચરણ કર્યું. તેમના મુખમાંથી કેળા
પ્રવેશી “એકા” નીકળી પડ્યો

“બહેર પ્રગત્યા લાલો સામે સખ્ય
ધરાવતા એક અતિ મહત્વના પ્રજ સખ્ય
માં અમારે તમરી મુલાકાત લેતી પડી છે

“પણ અને હીંદમાં આવ્યાને મહીનાજ
થયો છે. કુ અર્ધીના રાજદારી વાતવગણથી
તવન અંગણું છું.”

“હતાં પણ આપના વિચાર—

“ક્યા વિચારો?”

“કોઈની વિચારો—મારે જાણવા છે”

“પણ હું એવેદ રજાએ કે વિદાન
નથી, તેમ પોલીસમાં પણ ભાગ નથી
લેતા.”

“તેનું કે નહીં. પેલી સર બીહારીલાલ-
ની પાડીમાં તમે ગયા હતાને?”

તે ચમક્યા. “હા. કેમ, તેનું શું છે?”

“ત્યાં આપે છુલ્લંડની આકૃતિ વીજો
એક વિદ્યુતપણું આપણું આવેનું”

“નહીં. મેં કહી આપણું ક્યુંજ નથી.”

“એમ? એક આઈ સી. (સમજ્યો)

પણ મી. રમણલાલ” હું ટકાર બેઠો. “ત્યા
જાણણું કરતા પણ એક મબીર બનાવ અનેજો
કહેવાય છે એ વાત ખરી કે?”

તેમનું મોં પડી ગયું. “ક્યો બનાવ?”

“જુઓને, બહેર પ્રગતી અંદર એ
પાડીના સળધમા લણી ગેરચમણની ફેલાઈ
છે તે ફર કરતી એ અપારી ફરજ છે. અને
જેના માનમાં એ પાડી ગોઠવાયલી તે મી.
રમણલાલ બારીસર પાલેથી પ્રજ ખુલામીની
માજગી કરે છે તે પુત્રી પાડી એ પણ
અપારી ફરજ છે.”

“એટલે?” ચુચકણ ને ચુરસાથી પ્રજકને
ત્યે રમણલાલે પુછ્યું

“એટલે એમ કે હું જાણુના માંડું છું કે
રી દ્યુંબર થઈ હતી બોઝો જાણુના માંડું છે
ક નમે ત્યાંથી એકાએક પવાવન કેમ કરી
ગયા હતા?”

“હા થઈ મારીજ એમરમા આરી,
આતુ અપમાન કરનાર તમે છો કોણ?”
તેજે પુરમી પચી જ્યા થઈ. જરા ચડાવી,
જાડ મારી “કોઈની આરી ખાનગી જાણતો-
મા માંડું મારવાનું તમારે શું કામ? જાણો
બહાર” — અને તેજે દરવાજો ફેલાડ્યો.

“ખાનગી? અને આવ્યા ત્યાં ખાનગી
હવું” ને આપુ ગામ તે વીજો ઉપગતજે થા
રજુ છે એ તો તમે જાણે જાણુનાજ નથી?”
જવાબમાં પેલાએ કહ્યું. “મોરતર, પેડુ
બારણું છે. ઝાઝી મરજા કરેલા તો—”

હું ઉભો થયો. રકાખીમાંથી સફરચનના વધુ કટકા લીધા, એક મોમાં ને બે ખીસામાં મુક્યા.

આ નોંધ તેણે એવી ધ્યાન કરી કે તેણે અતાવેલા ખારણાનો માર્ગજ સૌથી સરળ હતો એમ મને લાગ્યું.

ઝોરીસમાં આવી જમશેદજી આગળ હેવાલ રજુ કર્યો. મુળ કામ પાર નહોતું પડ્યું છતાં જ એ નવી દીક્ર ધડકાવનારી ખખર હું લાવેલો તેથી ખુશ થઈ તેમણે મારો ખરડો ઠોક્યો ને ટેબલ જોડેલા ઉંચા નાચ્યા.

મુમતિને ત્યાં

ખીજે દિવસે દશ વાગ્યામાં વાલકેશ્વર સર ખીહારીજાલના ખંગલા આગળ હું પહોંચી ગયો અને એ સુખી શેડીઆ સાડાખારે મોટરમાં બેસી ઝોરીસમાં સીધાચ્યા એટલે તેમના ખંગલામાં ઢાખલ થયો. કાડ મોટલીને અંદર ગયો, ને રૂઠીય રુમમાં બેઠો.

શેડી વારે એક ઉંચી, પાતળી, ખુબસુરત, મુખ પર બેદની ગલાવાળી યુવતી ધીમે કદમે ઝોરડામાં ચાલી આવી, ને પાસેના કાચ પર બેઠી. જરા રહીને ગળગળા સાદે બોલી:

“હું હમણાં જાહેરમાં કેન્ડ લાગ લેતી નથી. સમ્બળાં એન્જેન્મેન્ટ (રોકાણ) મારે રદ કરવાં પડ્યાં છે. આજે વનિતાવિશ્રામમાં હું નહીં પણ બહેન પરીન મારે બદલે પ્રમુખ થવાનાં છે.”

“નહીં બહેન,” બહુ મીઠાશ ને મૃદુતાથી મેં કહ્યું, “હું એક ખીજજ વાત પુછવા આવ્યો છું.”

“સારે પુ.....છો” નહોતું હતું પણ દેવ નાંખે એટલું બધુંય દુઃખ ખમવા તૈયાર હોય તેમ ખીચારીએ ઉત્તર વાળ્યો.

તેની આ દંશા જોઈ મારા જેવો નફ્ટ પણ પગ વાર મુંચવાયો. બધી ચતુરાઈ ઉઠી ગઈ

લાગી. વાલ જેવાં માણસોની ને ખાઉ-કરડ જેવાઓની મેં મુલાકાત લીધી છે પણ અત્યારે તો નિરાશ થઈ ગયો. કેમ શરૂઆત કરવી તે મુશ્કેલ નહીં. બે ત્રણ મીનીટ “અં..... ...અં.....” કરી મેં ચલાવ્યું:

“આપને ત્યાં પેલી પાટીમાં પ્રશ્ન—” પણ એ વાક્ય પુરું થવાનુંજ નહોતું. હું આગળ ચલાવું ત્યાર પહેલાં તો તેનું વીહું મેં વધારે વીહું થયું ને નમણું નયનમાંથી (કવિઓ કહે તેમ) મોતીડાંની માળા તુટી હોય તેવાં આંસુ ખરવા માંડ્યાં.

કમખખતી! હવે શું કરવું? વંજો માપવો ખીજું શું? હું ઉભો થયો: “માફ કરવો બહેન. આપને વસમું લગાડવાનો મારો હેતુ નથી. આપના દુઃખમાં મારી પુરી સહાનુબૂતિ છે” અને હું ઝડપબધ પાછો જવા ધસ્યો— ધસ્યો ને એક કાચની અતિદીર્ઘમતી કુલટાની-વાળા ટેબલની સામેસામ થઈ ગયો. લગભગ અથડાયો. ખચકાઈને હું પાછો હઠ્યો ને ખાજીના મોટા ખારમાંથી ઉતાવળે બહાર પડ્યો.

કંપાઉડમાંથી પસાર થતાંમેં ઉડો નીસાસો નાંખ્યો. અફસોસ! આ કરુણારમ્ભિક તારકમાંનાં ત્રણ પાત્રો પાસેથી તો કે ન મળ્યું. આચક માથુક ને આપ-તણેએ નિઃશ્વજતાજ અધારી.

પાનચાગાની દુકાને

મારા કચવાપલા છગરને શાંત પાડવા પાનરૂપી મલમ લગાડવાનો નિશ્ચય કરી હું ખંગલાની પડખે આવેલી પાનચાગાની દુકાને સુંદર મસાલાદાર પાન તૈયાર કરાવવા ઉભો રહ્યો. પાનચાગાને બદલે મેંજ પાન બનાવવાની તરદી લીધી હોવાથી, થોડો સમય વીત્યો એટલામાં બાલડીમાં ચણા લઈ જતો લાડીઓ ઘોડાવાળો દુકાન આગળથી નીકળ્યો.

પાનવાળાએ તેને આંખ મારી, જેવાએ પ્રત્યુત્તર દીધો અને “મકના અહીં આપને?” કહી પાનવાળાએ તેને બેઠાની ઉદારનાથી એક બીડી આપીને પુછ્યું.

“તારી નાની બાઈની શી ખબર છે?”

ધોણવાળાએ બાઈની નીચે મુઠા બીડી કાન પર ચઢાવી ને એક પાન લઈ નેઆર કરતેકરતે વ્ત્યાખ વાળ્યો.

“અરે બીચારી રડીજ છે રે કે ની ખાતી છે, ની પીતી છે, તારની રડીજ છે. તોળી મોટા છેતને તો જાને કે નહીં મરે” કું મમણે. “તું સર બીહારીલાલનોજ ધોણવાળો કે?”

“હા છેટ જામ” કહી તેણે બેયાની અદથી મલામ કરી.

“અરે પાનવાળા!” મેં કહ્યું. “તેને પચીમ બીડીનું બહુ આપ, કોંડીનું બાકમ બી આપજે, ને એક બીજી પડી બનાવ, મારે માટે....કે વાંધો નહીં, લે મકના લે એને દસ પાન પણ આપજે.”

“નહીં છેટ, તારી મોટી ગેરખાતી મને કે ની જોઈએ.”

“અરે કે હરકત નહીં. તારે ને જોઈએ તે અહીંથી લઈ લે. બધું તારજ સમજ.”

જવાબમાં મકનાએ, પાનવાળાએ આપ્યું. “તે બધું જાને ખીઆમાં લઈ, પછી મેં બીજે પામે કેડ્યો.”

“મકના જરા આ માથેની રોટલમા આવ તો?” આપણે કે વાત કરવાની છે—જહુ જરુરની” એ વખતે પણ આનાકાની કરી આખરે તે મારી જોડે રોટલમ આપ્યો. મે પુરી ઉમળ ને રપેશલ ચાનો ઝાંડર આપી વાત છેડી.

“આ રમણલાલ કોણ છે, મકના?” અને સાથેજ એક રૂપીઆ તેની દુધેલીમા મે મરડાવ્યો.

“તે વેલાતથી બાલીજર થી આવેયો છે ને છેટ તેને છેડો થવાનો એમખી ઠાંકરેલું. હોવે.”

“એને માટે મુએલી પેલી પાર્ટીમા કે રકાસ થયો એ વાત બરી કે?”

“હોવે આ અમત થયલી એમ તો મોટા રહ્યો કેતો છે.”

“શી ગમત?”

“એ તો ખબર ની મરે, છેટ પણ કેક કે પેલો જગડો અચ્છુમ ચાલી ગીઓ જો.”

“એમ કે? તને કોણે કહ્યું?”

અહીં અમારું બાણીપીણ નેઆર થઈને આવ્યું. મકનાએ પુરીનો બટકો કરતા વ્ત્યાખ દીધો.

“મને કે? જોરાર છેડાણીની ખાત કેનીતી.”

“એ જોરાર શાણી કેળ?”

“છેટની ખેન. હોવે. વાંકેહર કેની છે-તન ખતી આગવ.”

આવાનું પુરુ થયું એટલે આ ચાઈની ને એ પીતાપીતાં મેં એનો આગળથી મુમતિના ભાષ ગંઝાદામ ને તેની બેનપણી-એ કામચતા ને લવગવતા વીશે પણ જોઈતી માઈની મેગવી લીધી વધુ કે તેની પામેથી મજે તેમ નહોતું એટલે રૂપીઆ ને વળી એક પાનપડી તેને અપારીને વીંદાય કાપી.

પછી મેં આજાબપાં મનથી આ બધી ખાતમીનો ચાવાઈથી કેપરોગ કર્યો. પામેજ કમવતાનું ધર હતુ. ત્યા પહેલો પહેલ્યો. લેવાને પાવલી આપી અદર ગયો. મે લપકા-જાર બાજામા માઠ ઝાળખાણુ કરાવ્યું તણે સહેજ દારીને ડોકું નમાવ્યું અમે વાને અર્યાં. તક જોઈને મે પાર્ટીવાળી વાત છેડી ને પ્રજ્ઞા માંડ્યું. તેણે નાકનું ડીચકું ચઢાવીને રમણલાલની પુખ જાટકણી કાંડી તેને અભિમાની કર્યો.

એ મહાવીરની વજ્ર સમ ચમકતી પરશુ છે
શક્ત છે પાદ સમ શત્રુને
ઝાડ સમ છેદવા.

એની પાસે વળા
શ્રેષ્ઠ કૃતિ વિશ્વકર્મા તણી
પર પુરંજયધન
આપુ' જે વિધ્યુએ
ભાગવત નસિકરે.

આ મહા ધનુષયોજિત શરે
પૂર્ણ વીર્યો હતો ભાગ્યે
કૌરવ સમ પર્વત મહાનરે
આ ધનુષયોગથી
ધનુર્ધારી થતો
રાગ! દુર્ધર્મ પશુ દેવને.

અર્જુન

મૂર્ખ! શું વ્યર્થ છે
ધોર તપ આચરી
પ્રાપ્ત મારું કરું બલ ગજસહસ્રનું!
આ મુજ અમોઘ ને અપ્રતિમ
અરિદ્વવિનાશિની
વિશ્વજિત શક્ત કંકાલ નામક મઘ
ચૂર્ણ કરવા સિખર
શૈલમત્તમ દિમાલય તાલું
તો પછી શું મનું
મનુ' મરકટતણું!
સત દુષ્પાદ!
ઈશાદિ સાં લોકમાત્રક ઉપર
શાસન ચલાવતો
સર્વ શૈલો મદો શ્રેષ્ઠ કૈલાસને
સદજ ડોહાવતો
વીર તો જન્મ અને
શીશ દશ અક્ષય ધરાવતો
શશસોનો પતિ રાવ રાવણ વડો
પંખી સમ પાડીને મેં પુરો પાંખરે.

તો પછી શું મનું
વિપ્ર તવ રામનું?

દુષ્પાદ

પુરુષપુંગવ! અરે!
ગુમમાં અંગબલ,
અત્ય ને શત્રુબલ,
ને વધુ ધોર તપ આચરી
પ્રાપ્ત એણે કરું
પરમ બલ બલ જે.
આમ દુઃસહ કાલાગ્નિ સમ
અંગ આયુધ બલે
બલબલથી થશે રામ
દુર્ધર્મ કૈલાસ સમ.

અર્જુન

અરે દુષ્કંદિ દુષ્પાદ!
રે આજ ક્યાં તારી અકકલ ગણ!
અરે એ બાવણા! ને તને આટલો ભય દત્તો
તો શું કરવા તું આગ્યો અદો.
અનાડી! આમ મદિમા કથી
શત્રુના બલ તણો
હજીતો શું તું નિસ્તેજ કરવા મને?
આમ તું ચ્યુત થયો આજ ધણીધર્મથી
પાત્ર છે માત્ર વધદંડને.
છેક નિર્વાય નિઃસત્વ નિર્માલ્ય સમને મને
કે દું એ અદો ન હોવા તણો લાભ લાભ
ચોરી દરનાર કો ચોર છું?
સોકથી મસ્ત અત્યંત હું
આ સમય એ અદો છે નદી
જેથી મુજ મન તણા કોડ
મનમાં રળા.
મૂર્ખ! દુષ્પાદ રે!
રામ પામે બલે
અંગબલ અત્ય રે શત્રુબલ

રામ પાસે જાવે
 વજ્ર મમ પરશુ કે પરપુરંજયધન
 રામ પાસે જાવે
 જ્ઞાનપલ આત્મપલ દિવ્ય બળ
 એ જાવે રામ
 દુઃખ કાલાગ્નિ કે
 પરમ દુર્ધર્ષ કૈલાસ સમ
 આવના કે તું દુષ્પાદ ! મારી મગીપ
 માત્ર એકજ વખત વિગ્ર એ રામને
 અરે ! પાછું એકદમ આ શું આ '
 તુમ્હલ તોફાન શું પવનનું '
 પૂરતી છુછ રહી.
 ઘેર કરી નાદ હડહડ પડે પખીઆ
 ધરણી પર દણી પડે ધાવ કરતા પશુ
 જાય છે કિખડી ઝાડ જડમૂલથી
 અગ્ર છે આવસિત છુસના દલ વડે
 થાવ અદસ્ય સર્વે દિશા
 આમ ઓચીનું આ શું થયું !
 દુષ્પાદ
 આ સ્થિતિ મૂલ્યે મહાવપ.

અર્જુન

તું શું આ જોલને તે ન મમજલ પડ.

દુષ્પાદ

પુરુષપુત્રવ ! જીઓ
 અથ મુજ મૂઠ યજ
 આગળ ન આગતા.
 રખટ ભાસે મને
 રામ આવે અહીં
 મર્જતા કોપથી.

નેપથ્યમા-‘જોએ રહે,’ ‘જોએ રહે’

સાંભળ્યા શું પ્રભુ !
 આ મહાજન્મ કિયરાવના

દુઃકુલિ અવર વડે ?
 એ મહાસન્ધનો પ્રતિધ્વનિ
 હજુય ઉગી રહો
 પવતોમાં પહોંચે
 જેમ પર્જન્મની મર્જના.
 રાગ ! પાછા જીઓ.
 મેલમંડલ થઈ નીકળતા કેવું મમ
 શૂરભટ્ટન તરુદર્શી જે પુગ્ય આવતો
 તેજ કલ્યાણપતિ રામ છે

અર્જુન

રામ આજો શુ એ ?
 તો તુ દુષ્પાદ ! જટ નાખ રથ ફેગવી.

દુષ્પાદ

રાજરાજેન્દ્ર ! આ અથ મહા મૂઠ યજના નથી.
 જમણુ મસ્તક કરે મારુ પછુ,
 કે મને સુઝ પડતી નથી.

અર્જુન

કુટ ! તુ કેન દુરમા થયો આ સમય ?
 આદર્શો યત તે પ્રથમ કરવા દરજી પીપનું
 ને હવે રથ ન તુ ફેરવે
 નીમકદરામાં તુ યોગ્ય છે દંડને

લપટાડ મારે છે

હા અહીંયા ધડા, દુન હાકીશ રથ.

સરથિને પાકી નાખી પીતેજ જગમ
 દાવમા લે છે.

રામ

હોએ રહે, હોએ રહે, મોર, ઓ છુટારા !

અર્જુન

અરે ! આ હવે કેમ નથી દાવતા ?
 કે નહીં. રથ વચર ચાલશે.
 મુઠ દું આદરીશ પૂદી ઉપર હોએ
 એ અહીં આવી પહોંચ્યા અચક
 પ્રાણુ લઈ ચર વડે

બાજુ મારે છે પાછું બાજુ રામના
 શરીર સાથે અપહર્ષ જોવા પર પડે છે

રામ

ચોરીની ચોરી તે ઉપર શીરજોરી !
 રે દુરાત્મનું ! અસ્ત્ર ને શસ્ત્ર તવ
 છે નિરથક હવે.
 ગો અને વિપ્રનો ધ્વંસ કરનાર
 રે ધર્મથી બ્રહ્મ ઓ નરાધમ !
 આર્થ સંસ્કાર સંહાર કરનાર
 દુર્જાત ઓ અનારી !
 જાણુ તું આજ તવ કાળ આવી ઉભો.
 માર તું માર,
 શર કેટલાં મારશે ?

અમરુત

અરે ! આ શુ ! મુજ બાણથી અમેઘ એ
 આમ આલ્યોજ આવે અહીં.
 કેં નહીં, છોડું સહાસ્ત્રને.

અસાસ્ત્ર છોડે છે રામ અસાસ્ત્રનું પાન
 કરે છે.

રામ

બસ, કરી ચુક્યો દુષ્ટ ! ઉપયોગ
 તવ દ્રેષ્ટ સાધન તણો.
 આમ હો મૂખ !
 તું વિવિધ મહીપાત્રના સુકુટ પર પગ ધરી.
 રક્તસ્રેષ્ઠનો વશ કલંકિત કરી.
 મદ ધરી અંધ છેકળ થયો.
 નરમ નિર્દોષ લોકો તણા
 શાંત ને સુખમય નિવાસમાં
 અગ્નિ પ્રકટાવતાં દર્ધ બહુ ઉપજતો.
 તેમનું સર્વ-ધન ધાન્ય ને ધેનુની હુંડને
 તવ અધિકારનું અંગ તું માનતો.
 તેમની પુત્રવધૂઓ અને પુત્રીનું દરજી
 કરવા મહી
 શુભજ ઉપયાગ સત્તા તણો સમજતો.

પણ મહાપાતકી નરાધમ !
 આજ તુજ પાપનો વટ થયો પૂર્ણ
 ભુદ્ધિ થતાં ગાય અમ હુંડયા
 નાખી બંધન મહી
 બ્રાહ્મણ વિરકત ત્રા વૃદ્ધ નિઃશસ્ત્રને.
 એટલું તો હવે જાણુ તું અવસ્ય કે
 જે કરે એ મહાપૂજ્ય તાપસ તણા અંગને
 ખીડિત તથા કધું
 પાપી તે કર તણું છેદન થશે નહીં,
 એ નિરાધાર નિર્દોષ લોકો તણાં
 નયનથી નીસરતાં અશ્રુર્નિદુ બદ્ધ
 વિપુલ તવ અંગની ઉણુ નાડી તણાં
 સધિરનાં ઝરણુ વહશે નહીં
 ત્યાં લગી કેવલ અશક્ત છે
 મુક્તિની પ્રાપ્તિ તવ માટ
 આ જામદગ્નેયના મણુ ધરી.

અમરુત

લોહીતરસ્યા અરે ધર્મથી બ્રહ્મ બ્રાહ્મણ !
 નિકટ આવ તું આવ.
 વિપ્ર યજ્ઞ પીતું શું લોહી. ક્ષત્રી તણું ?
 આવ તું આવ.
 રે તેં નિર્દોષો સફલ અસ્ત્ર મુજ
 પ્રમજતો તેથી શું બચી ગયો.
 અરે ઓ ભામટા !
 શક્ત છે ચૂણું કરવા
 ગદા મારી કંકાલ
 ફેલાસના શિખરને
 તો પછી શું ગડનું મનુષ્ય મરતક તણું ?
 છેકેસા બાકટા !
 જગડ અરણ્યમાં પૂજ્ય એરંડ સમ
 યજ્ઞ ગયો મરત વધો તણો ત્રપલ શું ?
 તેથી બાકમ કહે જેમ કાવે તને.
 પણ અરે મદ !
 ખમવાની છે આજ

આ સિદ્ધ કરે નાખાવાની વેદના
આવ તું આવ સત્વરે નિકટ,
જોયી કરી પ્રકટ પ્રાણમ્ય પળ તાણુ
ઝાડુ ડું ધૂમ
ધુપવાપસા તર વિપુલ સિંધેથી.

રામ

ઓળખે તું ન મુઝને હજી
તેથી વદનો વચન આમ મિથ્યા અભિમાનના
વર કરી પ્રાપ્ત તું દેવની પામ
દુર્ધર્ષ સમજી રહો આપને
પણ અરે દુર્મતિ!
આજ કું મહત્તર તવ હસ્તને
મારી આ તકપતી પરશુની તીક્ષ્ણ ધારા રંગે
દર્જ સમ હેતીને
હુપાવર ગીધ ને જુવુલિન ત્યાવને
ને કરાવું નહીં પારણા
તો કું ભાગેવ નહીં
અરે ઓ દુરાત્મન!
જૂર્ણ કરી આજ તર ધનુષ ને અગ્નિત કઠાચ
ને તવ મહોન્નત મરતકનુ હેદન કરી
મોકડું કું ન પાપિષ્ઠ તવ પ્રાણને
નરક દૈતવ મહીં
તો જ નરમદમિતો પુત્ર કું.
તે દુશચારી!—

અર્જુન

અરે ઓ જંગલી જંગમ!
તું તું સમજે અમ્મા!
વાદી અવ સાચાર કે તાપમી!

જન્યુતો તું ન કે
આંચ આને હણી
શરીરના એક પાશુ રોમને તે અમર
વિપુલ તવ અંગના
ઝાડના થક પટે
કેક કટકા ન હમણાં કરે
તો કું આત્મજ નહીં કાતીનો.
અરે ઓ ભામટા ભામેવા!
કર્ણવીર્ષ કું હેહવર્ણિ સત્ય અર્જુન નહીં
ને અરે તવ કર
શત્રુમરકાર ને અગ્નિદાહ વગરનો રાખીને
ભટકતો અહરરાક્ષસ તને,
કપુત સરદાર! નિજ માનુષાનક!
અરે મુદ કરવા તુ આજ્યો અહીં
શ્વજ ધરી ધર્મનો!
અભિચારિણીપુત્ર!
કમળત ઓ નરાધમ!
આવી જ આવી જ

કુદ્ર માથ હે જેમાં રામ પેતાની પરજી
વંદે અર્જુનને કાળી નાંખે હે

અર્જુન

રે દુષ્ટ! વિજય તેં મેળખ્યો;
સાચી ને મેન્દ્રથી સંદિગ પર
કેવળ અચકચ પશુ
ચન ફણાપુકા સર્પ મરખા
શત મુજ મુજ
તવ કરે આ કર્મનુ
વેર નહીં વાળશે
ત્યા સુધી જાપીરે જેમતુ.

અર્જુન દેહ છોડે હે રામ માથ હજ
આત્મા અવ હે.

કુંવારી અને મારી સાથે હુટ્ટી દસીને વાતચીત કરે તેટલા પરથી અમારા બંને પર તેણે કેવા દલકે આણેલા કર્યા. 'એ શક્ય ને આપણા ધરમાં પેસશે તો એનો દાંડીઓળ કરાવી નાંખીશ' એમ મોટે ધાંટો પાડી હચોક બધા સાંભળે તેમ તે બોલવા મઠી પડી ધરતી સીત અમારા ચારિત્ર પર આવી રીતે સંકા લાવે ને મોટે ધાંટો અને તેમ બોલે તો આંકડાપોરોશીઓ અમારા પર અનેક ભલતની શકા લાવે તેમાં નવાઈ શી ?

આ સમાજ, આ સ્ત્રી અને આ પર એ બધાની મધ્યમાં રહી મન તથા આત્માનો વિકાસ શી રીતે થઈ શકે તેની અને સમજણ પૂડતી નથી.

કેમ પણ જાતની શક્તિ કે સુખ અને આ જીવનમાં નથી. આખું જીવન કાકસ અને કવેચમાં આમ બર્ચા કરતું તેના કરતા આ સ્ત્રી, આ પર અને આ સમાજનો ત્યાગ કરવો એજ ઉત્તમ છે. આટલા બધા વર્ષો કુખમાં કાકસ હરે વધુ દિવસે કુખમાં કાઠી આરા મનુષ્યવતો છેકજ નાસ થઈ રેલા એ થોડા નથી.

પૂર્વઆદીકામાં રાજરાની એની વતી વધી ને. ત્યાંની રાજાએને માટે કિલ્લેકો નેહએ છીએ એરી જાહેર ખગરો વર્તમાનપત્રોમાં વધી વાર વાચવામાં આવે છે. આમાંની એકાદ જાહેરખગરના પ્રયુક્તમાં અરજ કરવી અને ત્યાં કે સારી નોકરી મળી જાય તે સુધયુષ આદીકા કહડી જતું. મેરીજીડરનો ત્યાગ કરી કું આપ કહડી જાય ત્યારેજ આ કઠણરીમણુ કદી કાણે આવશે એ અને એનાં ઓકરાઓ જુએ દગવગરો ત્યારેજ પોતાની જુલોનો એને ખ્યાલ આવશે અને તે ખરેખરી પસાશે.

એસને પણ મારી સાથે બધા જાઉં તો ? એસ મારી સાથે આવશે ? એના સહવાયમાં મને સુખ તથા શક્તિ મળશે એ તો નાકીજ છે એની સાથે જે દિવસે માત્ર અર્ધયાજ કસાક વાતચીત કરવાનો મને પ્રસંગ મળે છે તે આખો દિવસ મારો આનંદમાં જાય છે અને તે દિવસે હું સ્વર્ગીય સુખ અનુભવું છું.

અહીંયાં એ સીચારી તદ્દન ગરીબ અને નિરાધાર રિયલિમાં છે. એને માત્ર પદરજ કપીયા પગાર મળે છે. એની જાતના દેરી પ્રીક્તીઓમાં એના થોડા ભાગ્યેજ કંઈ કેવવાપવો અને સારા સરકારવાળો ધનિ એને મળી શકશે નહીં તેવા સાથે સમયાધી નોકરાપદી આ કામળા પુરુષ નાકર ચમકાઈ જરી બમે બે એકજ થઈ જીવનનોકામાં વિહાર કરીશ તો મને નેચો તેજાની ભવસાગર બમે તરી શકીશ.

ને એ હા પાડે તો સુધયુષ સુખાદ જઈ એની સાથે સીવીલ મેરેજના કાલસ પ્રમાણે લગ્ન કરી દઉં અને પ્રસંગ આવે બમે બને જણા સુધયુષ આદીકા પગપાન કરી જાયે. આ રહેતો લીધા વિના આ જીવનમાં સુખ અને શક્તિ મેળવવાનો મારે માટે બીજો એક પણ ઉપાય નથી.

હવે મારે નળજાને વસ ના થતાં એકાદમ તાકાદિ પમખા ભરવાં જોએ. નળજામાં મે મારી જીંદગીનાં ત્રીસ વર્ષ નકામાં ગાળ્યાં. જે સમય વધી જાય છે તે અધઘણ છે. બીજા દસ વર્ષો ને કું આમ નળજામાં જવા દાડા તો પાડી બાંધું જતી મરું. આ જીંદગી વ્યર્થ ચાલી જવાની.

ચાલ, અમારેજ એસને મરું. તેની સાથે વાતચીત કરી તેના અભિપ્રાય જાણી લઉં. એ મારા વિચારને સમત થાય તે પારેલા સંકલ્પ પાર પાડવાને વાર ફેરવી !...

અંક ૩ જો

—૧૨૩૪૫૬—

પ્રવેશ ૧ જો

દેવદા - અશ્વત્થામનું તરેલન

સમથ - પ્રાણ કાલ

નીર્ગવાના કરી રામ પાછા ફર છે એવામાં ત્યાં કપિલ નામનો જાત્રું જોમને મળે છે.

રામ

આ શું આ!

કેમ મુજ જાણેલોક સરખો આશ્રમ

સ્મરણ સમ ગાન્ય દેખાય છે !

ક્યાં ગયા દિગ્વરો,

વિગ્ર નાદિખમ્ય વેખાનમો ?

જાણ્યોની કુટિરને સ્થળે.

ગયા જુઓ ત્યાં દીને

સંશિષ્યો જરમની !

શુદ્ધ સંગમાં થયાં ધુલ્ય ને દુમલના

સાત મુમજલુ વિચરતા નથી.

મર્વ અદૃશ્ય છે ધેનુઓ.

મારી તો કુટિરનું નામ ન નીત્યાન કે.

શું થયો કેપ હાથર તણો,

કાપ કે કો મડા દુષ્ટનું !

કપિલ

કરુ નમઃકાર જમવાનને.

રામ

શું કપિલ !

રે ! કેમ આશ્રમ તણી આ સ્થિતિ !

ક્યાં ગયા મહાત્મા આત્મજો ?

કેમ મુજ ત્યાં કે માત્ર દીનતા નથી !

કપિલ

ભૂગુરરા ! આપ શાના મધા તે પડા

અડપ મધ્યે આદી

કુષ્ટ આત્મા લાઇ સૈન્ય રાત પુત્ર સદ્

દેહધામીશ અર્જુન તણા

જરમ તેજે કર્યું

રચિર દર્શન જનસ્થાન આ.

સર્વ વિપ્રો ગયા

ત્યાગ દુષ્ટે કરી

આ તપોવન તણો.

હે મહા રામ !

તમ માત ને તાત રહેવા મયાં

તે અમ સરસ્વતી તીર પર

ને પિતા આપના

જાણ્યોલે ગયા

રામ

શું પિતા ! જાણ્યોલે ગયા

કપિલ

હા મધા જાણ્યોલે પિતા

વધ કર્યો જોમનો અજુનાત્મજોએ

રામ

અર્જુનાત્મજોએ તાતનો વધ કર્યો ?

અરે શું તાતનો વધ કર્યો ?

વધ કર્યો શું વરોહક આ વિપ્રનો ?

અરે એ નિપુર નરોપમો !

ગયા લગી નહીં કરે

નગર માદિખમની

જરમના પુંગવત્

ત્યાં લગી હું નહીં

રાજધિરાજ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૧૫ થી]

મકરણ ૨૬ મું

ચોડીમાં

કાંકે ચોડી આગળથી જરા આનો ગયો ને પાછળ આવતા સૈનિકો તરફ નજર નાખી તેમને ધ્યાનથી જોઈ રહ્યા.

તેઓ પામેલા ઉચ્ચ ટેકરા પર આવી સામ્યા હતા, અને મારે તરફ નજર નાખતા હતા તેમને આ માર જાણતી લીધાલતી કે સમજ પડી હોય એમ લાગ્યું નહીં કાંકે ચોડા યંભાવ્યો, ને રાજતા હાને નધિયુ નાતુ પથ મજાણુ મુખ્ય હાથમા લીંડુ, અને એક અચુક બાબુ ફેંક્યું. બાણીની નેમ સચેત હતી પેલી રોળીને કુખી ને આખનેમ જોઈ રહ્યા હતા તેને બાબુ વાન્યુ ને તે બાબુ થઈ યોગ પગથી સરી પડ્યો.

તે આખી રોળીનું ધ્યાન કાંકે તરફ મળ્યું. તેના માથા મરની કુવર્ણની કલમી, ને તેના ચોડાના પગની ખરી તડકમા ચમકી રહી હતી લિડરાલ જનનરની મળના હોય તેમ તે બધાએ એકજ સજ્જ ઉચ્ચર્યો. “જેસવ સોવડી”; અને તેની પાછળ પડ્યા કાંકે એટલુજ નીકળું હતું તેણે જોરથી એક મારી ને જામિદારના માનીતા યોગ્યે જવામ મારી દેવા માણ્યું. ચોડીના ઉપરમાળની બાજીમાંથી જામને કાંકે ઘોડી જતો જોયો ને પેલી રોળીના બાજીએક ધોરેવારોને તેની પાછળ પડેલા જોયા. તેને આ રાજસેવકની કાંકિ જોઈ

ઉમળકો આવ્યો. કેવા વીર યોદ્ધાઓ તેની કાંકિ વધારતા આવ્યું આખી રહ્યા હતા.

“અગદાતા!” જામદેવે પાછળથી આવી રાજાનું ધ્યાન એમ્બુ, “આ પેલા યોદ્ધાક આપણા તરફ આવે છે.”

“હા કાંકે પેલાને પાવલ કયો તેને લાગે.”

“ને આ જોયું?” એક માણસ બધાથી છુટા થઈ બીજા દિશા તરફ જતો હતો તેના તરફ આગળથી દેખાડી પરમારે કહ્યું.

“મને લાગે છે કે પેલા ઘોડીચોરા કાંકે તીચે ચોડા હતા તેને તેડવા જાય છે,” રાજાએ કહ્યું.

“તે બધા પથુ આવી લાગવાના.”

“હા!” હસીને રાજાએ મળ્યું કહ્યું;

“પરંતુ તે છે ને એક-એ-મળુ-માર-પાથ ને પેલા માર નાવ ફરીક આ છે.”

“ત્યારે પચીસ થયા.”

રાજાને મજા પડી, “હા આપણે એકે જાણુને જાને આડ આડ આવશે.”

પરમારે કાંકે કુલાલ્યુ

“પરમાર! ત્રીસ તરી નેતુ. નેતુ આવે ત્યાં કુપી જોલાય એમ નથી” કહી રાજા ફરીથી હસ્યા.

“હું સમજ્યો નહીં.”

“પેલા કાંકેની પાછળ ત્રીસ જાણુ મયા છે.” રાજાએ યાત્રીથી કહ્યું “એમો ક્યાં છે?”

“આ રહ્યા બાણુ!” કહી જેમો યોદ્ધાક રોળા ને મર્યાં લઈ ઉપર આવ્યો. બાણુ આ આવતું હાથ લાગ્યું છે. આઈ લો. કાણુ જાણુ પાછે આગનો ક્યારે વારો આવે.”

કહ્યુંજે ચોડીના રોળીના પુત્રને કહેડાં જેવા રોળા જોઈ કમકમાં આવ્યાં પથુ

આજ આવી અહીં
આવવા સર્વ સંહાર દેહક તણે
સૂર્યદર્શન થતાં
મુદ્દ દારણ થશે
આશુ છે અનુપાન મેં વિજયનું.
તેથી બાંધ્યાં હતાં કાવ સંખ્યામય
શ્રી અને પૂર્ણીક
દર પેલા સમીક્ષા પર
તે ફોલો પુન લેતા હુ આગે અહીં

અચિત્

એનું તું શું કરશે ?

સંદીપન

આપીશ હું રાત્રે
એટલે મુદ્દમાં વિજય નહી થશે

અચિત્

આ ફોલો જે કરી પ્રાપ્ત નવ થાય નો !

સંદીપન

વિદ્ય આગું અનુજાનમાં
એટલે નાશ થજાનનો.
પણ અહીં ક્યાંથી તું ?

અચિત્

દેહયો ફૂટપોથી થણા.
તે રખે રવિદેવ આગમ્ય
ઉપદ્રવ કરે
ધી હું નજર અહીં રાખના
જમ ફરી રહ્યા.
દીપન ! શું તું પણ ઇચ્છતો
નાજના મુદ્દમાં
પ્રશ્ન ભાગેવ તણે ?

સંદીપન

અચિત્ ! સમૃદ્ધિ દેહક તણી

સારી સમૃદ્ધિ તે.
દેહયોનો વિજય
સત્ય તે મુજ વિજય.
જેમના વિજયથી
નાશ મુજ અહિનો
તેમના વિજયની
કેમ દેખ કરે ?

અચિત્

આમ વર્તી થતો શું નથી
જાતનો દોહી તું ?

સંદીપન

કેમ દોહી કર જાતનો અચિત્ !
જે જાતિએ
તે સમય મધ્યે નવ મને
આપીને ધાન્યનો એક કણ
જે મમય અમ વીણ હુ રજાતો હતો.

અચિત્

અરે ! તું કેમ આવુ વટે ?
સંદીપન ! આજ તું જે
ન શું મર્ત તે જાતિના પ્રતાપે ?
જાતિસંરક્ષણ : અજાવે
પ્રાપ્ત ખદ આ કરત તું અભ્યા ?

સંદીપન

તર્ક તારો અચિત્ ! હું મમજતો નથી.
તેમ અવસર નથી સમજના તવ વચન.
સત્યને શોધશુ
કેઈ નવરાણના વખતમાં.
હાલ તો જાઉ છું.
જ્યા મોટે છે. અચિત્ તેને પકડને જશે.
રખે છે.

અચિત્

જરા તો હોય રહે.
એમ ને એમ ચાલ્યો જશે ?

પૃથ્વી પર દેહયો. કર્મ શું કરી રહ્યા
અને આ ભાર્ગવો કેમ આવ્યા અહીં
તે તને ખબર છે ?

સંદીપન

રામ આવ્યા અહીં
સૈન્ય લઈ મહત ભાર્ગવ તણું
વાળવા વેર
નિજ તાત જમદગ્નિના મૃત્યુનું.

ઋષિક

ખોટી છે તારી એ માન્યતા.
ત્રેહ સત્તા અને અદ્વૈત સુપર્ણના મદ યજ્ઞ
અંધ યજ્ઞ દેહયો,
અલકટે રક્ષવા નિત્ય બલહીનને—
એ સનાતન મહા નિયમનો
ભંગ સહસા કરી
દુષ્ટ ઉપાત દારણ કરે.
નરમ નિર્દોષ લોકો તણા
શુભ જનસ્થાનમાં અગ્નિ પ્રગટાવતા,
પારકી દાર કે પારકાં દ્રવ્યને
આપ ઇચ્છાનુસરી લઈ જતા

બાધતા પરમ પાપિષ્ઠ એ
અખિલ આ જગતને:
વેદીના ધૂમથી ગગન નથી રાજતું:
વેદની ધૂમથી ગગન નથી આજતું.
પ્રીતિ દિશા ઉપર
ભીતિ નહીં પાપની.

સંદીપન! આવી ભયમાં પડી
આર્ય જનસંસ્કૃતિ
લોપ આવ્યો યવા
આર્યના ધર્મનો.
પરમ પાપિષ્ઠ એ દેહયો—
વિપ્રને યોગ્ય એવી કામા ધારતા
વૃદ્ધ જમદગ્નિને
નાખી બંધન મદી

હુંડી જે લઈ ગયા ગાયને,
અલસતામ ભૃગુત્રેહ જમદગ્નિનો
નિરર્થક વધ કરી ભરમ કીધું જનસ્થાનને.
દેહયો-તે અટકશે કયું ફલ કરતાં અધમ
એ ન સમજણ પડે.

તેથી ભગવાન આ રામ,
નિજ કર ધરી ધ્વજ મહા
આર્યના ધર્મનો-આર્યસંસ્કારનો
દંડ દેવા મહા દુષ્ટને
આ ભૃગુદત્ત સહિત આવી પહોંચ્યા અહીં
સંદીપન! તે મહીં વિદ્ય શું નાખશે?
ભાર્ગવોનો વિજય
એ વિજય આર્યસંસ્કારનો
રામનો જે વિજય
એ વિજય સનાતન ધર્મનો.
તે મહીં શું તું વિશેષ કરશે?
અરે સંદીપન! દેહયોમાં રહી
યજ્ઞ ગયો શું તું સર્વત્ર દેહય સમો ?

સંદીપન

એ બધું ઠીક છે.
પણ ઋષિક! લેખું સંસારને
એક ચક્રું વડું.
પ્રાપ્ત ત્યાં પરા કરે
પુરુષ-વ્યવહારમાં કુશલ જે.
આપતું અદ્ય
ને લેવું સામું ઘણું
એજ કૌશલ્ય છે
ત્રેહ વ્યવહારમાં.
આગ ધોરણ ઉપર
ઋષિક! યજ્ઞમાન મુજ દેહયો-
પણ સમય આ નથી
નિયમ આ ચર્ચાવા.
પાસવે નવ હવે

આધવા! વિલંબ પવ એકનો

કાલ તો ભડે પું

ઋચિક! મળશું પછી.

આવવા માંડે છે.

ઋચિક

અથ શું વચન મારાં મળાં?

સંદીપન { ચાલનાં ચાલનાં }

વાત કરશું પછી.

ઋચિક શંભ કુટે છે એટલે પરશુથી

સગર આર ધનુર્વારીએ દાબર થાય છે

ઋચિક

પકડી આ વિપ્રને

હીનથી સત્ર શ્રી અને યુગીકૃત

સુત્ર આપો મને:

બાધી એને પછે શાવતર માથ

સહુ ભોળી કરતો તમે.

કું ક્વત આવીને કહું નહીં ત્યા લગી

મુકા એને ન કરગા કરી.

એક ધનુર્વારી

એવી આપા.

તે પ્રમાણે કરે છે

ઋચિક

અહો! આ અરણ્યને દિશ તો થઈ મથો,

માત છે વાર થકી એકની

મૂર્ખના ઉદવને,

શંખ, શંખાં અને દુહિના અવાજ

સભાગ્ય છે.

પરો મંત્રા અગ્નિ અમિત ટેન્થ થવિ મનડો કરી

મર્ત અસ્ત.

એ દંડા હરવિહીન યતુ મેના કરી મોહિત

અતવેદ ॥

મકતો મહા હમ દો વધો વસુ સમ વધો.

વિષ્ણુ સેવક વધો વધો વધ કરો રિપુ ॥

મારો મારો મોરનો અદિત્યનો અગ્નિ દો.

અદિત્યનો અગ્નિ દો ॥

દો દો અરિદ્ય દો મધ્ય દો શુદ્ધ

કર્તુ દો રવદા.

દો દો અરિદ્ય દો દૈદ્ર દો દો શુદ્ધ કર્તુ

દો અગ્નિ આ ॥

વાયુને વાઝ્યા વે વહિત વૃત્ત આ.

અરિદ્યવિદાશુ વજ તવ વધો વધો ॥

છેતો છેતો સજા પૂ પાતા પળી જતા.

વેગિને નિપ્ત કરે સર્વ અમિત મત્તુ ॥

વેરો વેરો રવદા વન્દિ વાયુ વેરો વેરો.

મુખ અગ્નિ કરો ॥

મોહો મોહો ઇદ્ર અમિત તેના મારો મારો

મકતો મોહો મો.

કરો કરો અમુરિહીન અગ્નિ પળો પળો આમ

થવા પરમિત ॥

સમ પ્રવેશ કરે છે.

સમ

આયો આયો ભગીરે આ ભાગીરો!

આપણા વડીલ અને આપણી વધુ

વળી આપણા આજોગાળનાં

આન નયનો ચક્રી ઉકળતા નીમની

નીક વહેવડાવનાર,

આપણાં ધન અને ધાનથી મીકત

પરમ મત્તર જનસ્થાને

છેત વેણ સમ અન્થ કમળ

અતિ દુષ્ટ ને ખર્મથી બેટ

મગસ મમ! શત્રુને

આપણા બાહુન અગ્નિન બળ

આજ દર્શાવવા

પ્રાપ્ત અવનર થયો.

તેથી ભગીરે આ ભાગીરો!

લીંદ તમ લીરને મદ તપર કરો,

પ્રોદ તમ પરશુને મગ્ગ સત્તર કરો,

પૃથ્વીનુ રાજ્ય મનુષ્ય ઉત્તુ,

સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં,
વિજયમાળા જીઓ વાટ ત્યાં જોય છે.
નરમ, નિર્દોષ, નિર્મળ, નિરાધાર લોકો.
તણો જીવ—

ધન, ધાન્ય ને ધેનુઓ—
હુંડી લેનાર આ લોભીઆ હુંદાર,
શુદ્ધ, સાત્વિક, સદા શાંત લોકો તણી
પુત્રી ને પુત્રવધૂઓ તણાં હરણ કરનાર—
આ છાકરા લ'પેટો

દ્રવ્ય સંપત અને રાજ્યસત્તા તણા—
મદ્યો વિન્મત્ત થઇ

નિરંકુશ ડોલતા.
તેથી લડવીર ઓ ભાર્ગવો!
'તીવ્ર'તમ'તીરને સઘ તત્પર કરો,
પ્રૌઢ તમ પરશુને સર્જ સત્વર કરો,
પૃથ્વીનું રાજ્ય સન્મુખ ઉભું,
સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં,
વિજયમાળા જીઓ વાટ ત્યાં જોય છે.
વીર બૃગુએષ્ટ !

વિશ્વાસનો ધાત કરનાર
આ નિર્ઘૃણ તરાધમોને કરે
પ્રકટ થયલા મહાઅગ્નિની ઉગ્ર જ્વાલા મહીં
આપણાં શાંતિ સમૃદ્ધિ ને સુખ જે
જે સમય લડલડ બળી રહ્યાં,
પરમ દુર્વૃત્ત એ દુરાત્મને કરે
આપણા યત્ન ને યાગ, સંયમ અને સાધના
જે સમય રુધિર તરબોળ થઇ
ધરતી પર ઢળી રહ્યાં,
તે સમય શું તમે ખેસી રહેશો ?
અરે બૃગુવરો !

આપણા નિશ્ચયો અચલ છે,
આપણું આત્મગત અનુલ છે,
તેથી લડવીર ઓ ભાર્ગવો !
રુધિરતર્પણ વડે પિતૃ સંતોષવા,

તીવ્ર તમ તીરને સઘ તત્પર કરો,
પ્રૌઢ તમ પરશુને સર્જ સત્વર કરો,
પૃથ્વીનું રાજ્ય સન્મુખ ઉભું,
સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં,
વિજયમાળા જીઓ વાટ ત્યાં જોય છે.
સૈન્ય

મહાત્મા રામની જય. બૃગુઓની જય.
'હણો હણો' ધત્તાદિ.

બીજી તરફથી હૈહયો આવે છે.

અંશુમાન

ચાલો ચાલો મહાવીર ઓ હૈહયો !
ભાર્ગવોને તમે મારો મારો.
આપણા અનદાતા તણો વાત કરનાર
એ દુષ્ટ આવ્યા અહીં
વધ તમારો કરી રજળતાં મુકવા
સર્વ તમ સ્ત્રી અને છોકરાં
તે સમય શું તમે ખેસી રહેશો બધા ?
એ બૃગુકુલજ આવ્યા અહીં
લઇ જવા સર્વ ધન ધાન્ય ને ધેનુઓ
જે લીધાં આપણે
રાજસત્તા તણા શ્રેષ્ઠ અધિકારથી
કાઢી તે શું તમે આપશો ?
તેથી ચાલો તમે
બોલતા હૈહયેશ્વર તંણાં જય.
હૈહયસૈન્ય

હૈહયનાથની જય

અંશુમાન

કેમ આવી ધીરી ધીર !
તમ આગ જ્યવોપની ગર્જના ?
કેમ તમ ખગ ઉપડતા નથી ?
ક્યાં ગયાં શૂર આવેશ ઉત્સાહ તમ
ક્યાં ગયો જોસ
તે સમયનો જે સમય
અગ્નિ મુકી હુંટયો

મહત્ત આશ્રમ બૃગુશ્રેષ્ઠ જન્મદમિતો ?

ક્યાં મધુ તેજ

તે મમવનુ જે સમય

નાશ કીધો તમે

કેરાલેષર ધેડાકય તણા સૈન્યનો.

હો મહાવીર એ દેહયો !

ક્યાં મધુ વીર

તે મમવનુ જે મમય

વિજયપ્રાપ્તિ કરી

કાંચીના હસ્તિવર્મા ઉપર

સુવ અને સુક મુગી

અત આત્મા મરી

સુદ આ મિત્રકો

તેથી જાગીર શું કરી જશે !

બાલણી આમજ કલ્કિત કરી જશે

દાસીની કાનિને ?

દે પુરુષપુત્રો !

રાખ્યાં હોય તમ દાસીપુત્ર ઉત્તમા

રાખ્યાં હોય તમ દાસીની કીર્તિ અકલકિત

રાખ્યો હોય આ જન્મ પર

નિશ્ચયિત તમ વિજયવારડો

વીર ! સત્વર કરો

ધોર દંકાર તમધનુષનો.

બોલજો દેહયોગર તપ્તી જય.

દેહયસેન્ય

દેહવાચની જય

આશુભાન

પરમ તેજગ્રી એ દેહયો !

કેમ ગનિભંજ આગે થયા ?

કેમ જડ આ મયા ?

શું તમે આજ કાલર થયા ?

અરે ! પણુ આ મુ આ !

વરણ કાલજુ અયો જય છે

પુત્રતા દળ મારી ફેજ દેખાય નહીં

વરમતો મખત વરસાદ પથ્થર તણો :

રામ

ઉમા રહો. ઉમા રહો.

કુશ, બ્રહ્મ એ કુરાતમન !

તુષ્ટ નહોં થાય મુજ પિતૃ

કરિષા વગર આજ

તપેણુ

તમે રાજવશજ તણા રચિરનુ.

નિર્દુણ નગલમો !

થાઓ તપર હવે

આવી લાગે સમય

પકડવા પથ,

જે પથનો પાથ પાપી તમ પિતા થયો.

આશુભાન

અરે આલણુપમ !

સૈન્ય આવી રહેલ

તાલ એકાકીનો વધ કર્યો

તેથી શું સમર્થ તુ

સાધવા નાશ અમ સર્વનો.

એ કુરાચારી ! મિથ્યાભિમાની !

અરે મૂર્ખ ! મિથ્યા વતી વચન

શું કામ આવો જાને

દાસીને પાત તું ?

મુઠા ! મુરતક જે આપનલ પર હતો

તો શું લાગ્યો અદો દીન આ બાલણી

મદજ રહેમક જવા અજ સમા ?

એ અનાદી ! અરે જે મમય

વીરી લાશું તને

સત અમે પુત્ર અર્જુન તણા

તે સમય મધ પહેલેથીય તું વધસદન

આક્રોઃ સતપુત્રી સર્પથી પ્રમદિત સાંકસન

આવી ન, આવી જ.

તપમતી આ આચારી મદ

પાત કરવા હવે

કેવળ તર પરમ ઉન્નત મસ્તક તણા રચિરનુ

રામ

પરમ પાપિષ્ઠ

ઓ ધાતક ત્રિરક્ત ને વૃદ્ધ તાપસ તથા !

નરમ નિદોષ લાચાર લોકો મહીં

હુંટ કરનાર ઓ નિર્ઘુર હુંટોરુઓ !

સમય આવ્યો હવે

આપના ઉત્તર

તમામ તમ અધમ કૃત્યો તણો.

સઘ આવો હવે

કે કરી તમ અમ પિતૃને

તમ રુધિરતર્પણે

પ્રાપ્ત શાંતિ કરું.

અંશુમાન

આવી જા, આવી જા.

ઓ બલિચારિણીપુત્ર !

સુવ અને સુક તથા

ધનુષ પરશુ ધર્યાં

એટલે શું થયો યોગ્ય તું

આપના યુદ્ધ અમ ક્ષત્રીના પુત્રને ?

મૃદ ઓ બ્રાહ્મણ ! તેં ન જોયાં હજી

પરમ ઉત્સાહ, વીરત્વ, સાહસ અને

શૌર્ય ક્ષત્રી તણાં

તેથી બકવાદ આવો કરે.

આવી જા, આવી જા.

અર્જુનપુત્રો રામ પર તુટી પડે છે.

યુદ્ધ કરતાં રામ એક પછી એકનાં

માથાં પરશુ વડે છેદતા નાથ છે. બીજી

બાજુ ભૂગુઓ હેઠલે પરતુટી પડે છે.

સુમતિ

ભરત ! જો આપણું સૈન્ય તો

આ ગમ વડાય છે ધાસ સમ.

જા તું તેની તરફ પ્રેર ઉત્સાહ કે

જાઉં છું આ તરફ.

ભરત

અર્થજા જાતું હવે.

માર મારી સકલ આપણાં સૈન્યને

હાવાયી, હુઆવી નર્મદાતીરમાં

આમ આવી રહ્યા ભાર્ગવો.

રામ પણ સાધી સંહાર સર્વત્ર

આ તરફ આવી રહ્યા ઉગ્ર કાલાગ્નિ સમ

રામને હાથે એઓ પણ મરે

રામ

મારો, મારો. અરે પરશુ મુજ કેમ

અડકે ન કે અંગને ?

સત્ય શું કો ન દેહ્ય રહ્યો ?

નીકળ અગ્ન્યાસ્ત્ર !

ને પેહું કર નગર માહિમતી ભરમંવત.

અગ્ન્યાસ્ત્ર છેડે

નીકળ બ્રહ્માસ્ત્ર !

આ પૃથ્વીની પીઠ પર

ક્ષત્રીનો હો પુરુષગર્ભ જે

તેતું છેદન કરી—

રામ બ્રહ્માસ્ત્રને ધનુષ પર થાળે

એટલામાં બ્રહ્માદિ દેવતાઓ અ

સમર્પિતો આવે છે.

બ્રહ્મા

શાંત હો રામ ! શાંતિ એહો.

ત્રિપ્રસન્નમ ! અહો ભૃગુવરા !

શાંત સત્વર કરો

અમિત અમર્યાં આ આપનો.

હે તપોધન ! યયું તમ આપું જગત

રોમનાં રંધ્રથી નીસરતી અગ્નિજ્વાલા વડે,

ભરમ શું કામ તેને કરો ?

હે નરપંથ ! કરો શાંત આ આપનું રૂપ

જે રૌદ્ર દારુણ

કરે મોહિત ત્રિસોકને.

હે દ્વિજેતમ ! યશે નાશ જો

ક્ષત્રીના બીજનો,

નાશ પ્રાપ્ત કરશે

અમિત્ર આ જગત નિશ્ચિતપણે.
તેથી જુગુપ્સુ! કરી શાંત તમ કોધને
રક્ષણ કરે! અમિત્ર વિશ્વનું.
ધર્મધૂર્ણર અટો! ૧
અંગ્રિય અધર્મનાં મૂલ ઉત્થાપીને,
મનાતન ધર્મનાં શામનો રચાપીને,
નષ્ટ પશુખલ કરી,
જલજલ વિસ્તરી,
આને નેંસકારને સંધરી
કાર્યની મિદિ આપે કરી
ત્યામ તેથી કરે
વિદ્યા સંહારની દૃષ્ટિને,
સત્યચયની! વર્ણ સત્ય છે
અતિશા આપની.
નગર શાદિધમની સરમવત્ થઈ મધુ
તેથી શાદાણુ! કરે!
મદણુ મુગધર્મનું
છત્રીઓનું નિકંદન ગયું.
ભૂમિ ઉપર મુકો આપુષો.
છેડાઓ બધા દેશનાં કુરેના
તેથી દિગ્વર! ૨
શિખાખન દહે કરો:
તમ આત્મા થયો પિતૃને
સન્નિવૃત્તિરવિરતર્પણે,
તેથી હે પરમ પ્રતિપાદ! કરી પારખા
ચાઓ તત્પર તમે
આપ બધા અર્જિત અખંડ આ
પૃથ્વીને પાલના.

રામ

હે પિતા! હે સુરો! અગ્નિવરો!
પરમ પ્રસુદિત થયે
આપના દર્શને.
હે સુરો! અગ્નિવરો!

આપનાં વચન કે
કાર્યની મિદિ સંપૂર્ણ થઈ
તો દહે કામ મારે નથી
અસ્ત્ર કે સંસ્તનું. ૩
સત્ય મારી પ્રતિજ્ઞા થતા
માન્ય શામન મને આપનાં
પણ મદાતાત! મારે નથી ભ્રેષ્ઠ
રાજ્ય આ પૃથ્વીનું.
પર અદોષાં કરી
આપીને પૃથ્વીની દક્ષિણ,
જઈ વારી પર્વત મહેદ પર
ધર્મશ પ્રજા વુ
આત્મસિદ્ધિ તાણા કાર્યમાં
પરતુ હે સુરો! મારી છે
એક છઠ્ઠા પરમ.
વર મને આપીને
આપ પરિપૂર્ણ એને કરો,
હે મદાતાત!
હે કંઈ! હે અગ્નિ! હે અગ્નિવરો!
બલકરે અગ્નવરે રક્ષણ
એ પરમ ધર્મ પ્રકાશના.
કલમત્ર દેવ એ સત્ય દર્શાવના,
શક્તિનશ્ચ આર્પ સન્નિવૃત્તિના વિજયનું રાખના,
જે રચે પદ મારો ચરો તે રચલે
માગી સગાન આવેન આ ભાગેષો
ઉત્તમ વસાવશે નગર
જે ખ્યાત જગથા થશે જુગુપ્સુરી નામથી.
આ પુરી આપ વરદાનથી
પત્ની અમરતવને
સતન પ્રસાવશે
એક મારમ પુનિત આર્પ સન્નિવૃત્તિનું ન
છઠ્ઠા વગેરે દેવો તથા ઋષિઓ
તથાનુ. રામ! તમ સદૃશ છઠ્ઠા થશે.
પદો ૫૩ ૭.

હિર ઓઇલમાં ઘાસલેટ કેરોસીન વીશે આપણા લોકોની અન્યથા સંમજ

સર્વોદ્ધાર શું કહે છે?

અમારી બનોવટોના અકસીર પણા માટે જે સમજુત અમે આપી રહ્યા છીએ, તે પુરવાર કરતું ફક્ત એકજ સર્વોદ્ધાર તમારી ખાત્રી અને સંતોષ માટે અહીંયાં આ રહ્યું:—

મુંબઈ, તા. ૧૯મી જુન ૧૯૨૩.

વહાલા માહેબ,

આપની જાહેરખબરથી 'પ્લાન્ટા' એગ્રીકલ્ચરનો ઉપયોગ કરનારનો આભારપા પુછાવવાના આશયમાં મને જણાવતાં ખુશાલી ઉપજે છે કે તાવથી સપડાએલાઓ માટે તો તે ખરેખર એક આશીર્વાદ સમાન છે. છેલ્લા એપ્રીલમાં લંડનથી અહીં આવતાંજ હું તાવથી સપડાયો. પાસ થયેલા ડાકટરોની દવા ઉપરાંત પણ મેં ઘણીએ દવાઓની અજમાયેશ કરેલી પણ તે તમામજ નીફૂળ નીવડેલી. આપની દવાનો પણ મ' ઉપયોગ કર્યો, અને હું આ પીડાઓથી મુક્ત થઈ શક્યો. મારું પોતાને માટે તો તે સમજાણુ પુરવાર થઈજ, પણ જેઓને મેં તેની ભલામણ કરેલી તેઓને પણ તે તેટલીજ અસરકારક નીવડેલી જણાઈ છે. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે લોકો શા માટે આ અકસીર છોડી અજમાવતા નથી. બજારમાં મળતી દવાઓની હરીફાઈમાં 'પ્લાન્ટા' એગ્રીકલ્ચર ચડીઆતું જ છે. તેના સમજાણુ દેવા સીવાય હું કહેવા છું છું તે એજ કે આ દવામાં તાવથી પેદા થતી નબળાઈનો પુરતો અટકાવ કરી તાકત આપવાની જે શક્તિ છે તેવી જાતની બીજી દવાઓમાં નથી.

લી.

હું છું આપનો,

બી. આર. આર્ચેકેન્ડર,

એમ. એ., એમ. એસ.સી.,

પી.એચ. ડી. (Col)

ડી. એસ.સી. (London)

ભલકદાર પહેરવેશથી જેમ માણસની પરીક્ષા થઈ નથી શકતી, તેમ હિર ઓઇલની પરીક્ષા કે મુગધ કે રંગથી થઈ શકેજ નહીં. વીલાયતથી આરં થઈ આવતું ઘાસ વગરનું ઘાસલેટ એક પૈસાનું લઈ, જેસમીન કે રોઝની એક પૈસાનીજ મુગધ તેમાં નાંખી બાટલી ભરી મુંદર લોખા વાળવાળી અબજાના પીકચરવાળું ખેત્રાણકારક પેઈંગ કરી તેલના ગુણાની મોટી મોટી તદ્દન ખોટી વાતો લખી વેચનારાઓ તો આજે સેકંડો છે. એ તો સીધી સાતી સમજ છે કે આલપાયક વનસ્પતિઓનાં મુળીઆંઓમાંથી બનાવેલું અમારું હિર ઓઇલ ઘાસલેટના તેજમાં બનાવેલા હિર ઓઇલ જેટલું તો સફાઈદાર અને પારદર્શક નાજ લાગે. એક પૈસાનીજ મુગધ નાંખતાં જે વાસ તેમાં આવે તેથી એક રૂપીઆની મુગધી નાંખતાંજ અમારા હિર ઓઇલમાં નાજ આવી શકે. હિર ઓઇલની પરીક્ષા કરવાની એક ઘરગણુ રીત છે. તેહપણ હિર ઓઇલ થોડુંક નાનાં વાસણમાં લઈ ચુલા પર હુમારો નીકળતાં મુઘી ગરમ કરતાં જો ઘાસલેટ જેવો હુમારો નીકળે તો સમજવું કે ઘાસલેટનું અંદર મીશ્રણ છે.

ખરી પડતા-દાખા થતા આલ-નખળું મગજ અને આંખોનાં ગુરુ ઘટાડનારાં કહેવાતાં હિર ઓઇલો વાપરી જીવાંનીમાં જીલ્લો નોતરવા કરતાં અમારું શુદ્ધ વનસ્પતીય મુગધી-દાર 'પ્લાન્ટા' હિર ઓઇલ વાપરી તેના ગળોનો ખાત્રી કરવા અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

ખતાવનારાઓ:—ધી. પ્લાન્ટા ડ્રગ મેન્યુ. ફું.
સુરતી મહોડો—પારસી સ્ટેમ્પુ પાસે, બાયખલા, મુંબઈ.

ટે. નં. ૪૦૬૮૭.

એલ મેલીંગ એજન્ટસ:—

લક્ષ્મીદાસ તેરસીની ફું.,

સુરતી મહોડો—પારસી સ્ટેમ્પુ પાસે;

બાયખલા, મુંબઈ.

મારું લગ્ન

[અનુસંધાન ૫૪ ૧૪૦ થી]

પણ સસરાના ઉપકારમાં જઈ નાક નીચું પાડવાની હું નિરૂદ્ધા હતો, છતાં મમરાના ત્રીએડાની જાનફુ અસર મારાં આખાપ અને મારા પર વિચિત્ર રીતે ઘણી તેના નવાયા નાન્યા શીવાય મારા છુટકા નહેળો આવી રીતે મારે થોડું પણ પછું પણ જાણતું પડ્યું ખરું.

મારા સસરા અને બાપાનું આવત તે તેઓ અમારાં લગ્ન મેળી વડે કરત પણ મારી સાસુ પોતાની પુત્રીને બાળાવેશજ પરણાવતાની ઉમંગી હોવાથી અને મારી માનો પણ જીવન સરળ કરવાનો એજ પ્રયત્ન હોવાથી તે બંનેની સ્ત્રીહક્કના દરમાન પ્રમથ પ્રત્યેએ મરતક કુટાવતું પડ્યું તેઓ સામે પડવાની દામ બીજા તે "અજીવ્યાં જાવેઃ ગૌરી બે" દવાયા તેમને મળ્યાં અને "પાણી ફરવરી બાપદાદાની આનર પર" કે "નાક કપારરાં 'નાન જાતમા' એ સન્દેશી તેમનો મન્કાર થતો.

અને લગ્ન કર્યાં, ધામધુમ થવા માડી લગ્નનો દિવસ આવ્યો ફટાણુ ગવાયા અને આડ દિવસે નીચેથી જીવું ન જોવામાં વાજાજેનાગ મમે તેનાં કેળવાયયાં કુટુંબની સ્ત્રીઓએ પણ મથાંદા જેડી ફટાણુ મણ સામા પછને મહાત કરવાના પ્રયત્ને કરવામાં મોજ માની, આથી અમારે આંખે લગ્નને દિવસે ન જવાજની જવાજ અને નાચ થયો.

સાંજ પડી, વરપોડે નીડળો મારી તાળીને આજેલાં ધરેજાને છુડા મારા કમ પર પડ્યો. મારા પીડી.યોજેલા સગીર પર જામે પાપડી પહેરવાયાં, કપાલે માળરીએ

ખેંચાયો, આંખમાં કાજળ અંજનું, કોઈની નજર ન લાગે તે માટે મારે મેંસતું ટપકું થયું. મોડામાં પાનના ડ્યુડા લગી માત્ર કુલાયાયા અને આવે મુદર વેરેસેવજ જમવાના જાજ જેવા શીખીતા ધોડા આગળ મયા, તે માર કમરનીતું સરીર અને સરીર પર શોખાયમાન મણાતો પોપાક જોઈતેવું જોવાને નહીં ટેવાયયો થોડે ભકકયો. છતાં આ પોપાક પહેલાં વિના ચાલે તેમ ન હતું. રદિ, રીવાજ, ધર્મ અને શાસ્ત્ર એ અરસપરસ સદાય કગારી મકળી અન-લીમીટિયા સભાસદો હોવાથી અરસપરસ એકબીજાની મદદે દોડી આન્યાં અને પાંડવ કોનવા જમાનાથી તે અભાર સુધીના મારા બધાજ બાપદાદા એજ વર્ષે પરણેલા હતા અને અભાર સુધી તેમા કોઈએ સુધારા વધાગ કે ફેરફાર કરેલા નહીં હોવાથી મારા બાપ અમારે ત્યાંથી બીજા પોપાક પહેરવા નો પહેરો ધારો શાદવાની વિરુદ્ધ હતા અને સ્વોર્જના આભગાય પ્રમાણે માતાનો અવ કે પડ તેમ હતું.

આવા સંયોગો વચ્ચે યોડાની ગમે તેવી હડ અને દુરામદ છતાં મારે તેજ વેરે થોડે ચડતું પડ્યું. વરપોડે ચડી, સગેરમા ફરી રાજીરીથી અચકિત બની, દારુખાનુ ફાટો-ફાડતો દોડીએની રમાકસી અને ધમાધમી વચ્ચે વહેવાજને આમણે પડેાન્યો.

હું પોકાયો, મારી અને મારા મિત્રોની ગમે તેવી કાજજ, તેવારી અને સજાજ છતાં મારું નાક ખેંચાયું, અને નાખુગતો કીજો પડવાથી જોજીખતે અને રાંચોને જોજો શોક કરો હશે તેથી વધુ શોક મને મથો.

લગ્નમુદ્દને રાત્રીની નવ વાજાનું હતું જતા વરપોડે ત્યાં પડેાન્યો ત્યારે એક વાજાયાથી લગ્નગાજ વીતી મયો હતો. અ સામે ધમતો

આધ હતો પણ રૂઢિની સંમતિ હોવાથી ધર્મ
હુલો થઈ પડ્યો. આટલી મોડી રાત્રિ સુધી
હું કે થોડી વાર પછી મારો હાથ પકડવાને
ભાગ્યશાળી બનેલી બન્ને એવું તો કાંઈ માનેજ
નહીં.

હસ્તમેલાપ થયો. કન્યાદાન મળ્યું,
અંને સાથે સાથે નિદ્રાદેથી પણ તુટી યઇ.
અંતરપટ રાખેલો હોવાં છતાં સામે બેઠેલી પર
આદોલનની અસર થઇ અને મારી માફક તે
પણ ધોર નિદ્રામાં પડી. શ્લોકો લખાયા,
અકાયા અને અશુદ્ધ રાગડા તણાયા.

પછી મંગલદેરાનો સમય થયો. આખા
દિવસનાં થાકેલાંપાકેલાં અને બૂખ્યાં છોકરાંએ
૧૨ દયા ઉપગ્રવાથી અમને કોઇએ જગાડ્યાં
હોં અને મારા બાપાએ મને અને સામે
બેઠેલીને મારી સાસુએ ઉચકી મંગલદેરાનું
નમ આરંભ્યું. વરકન્યાને લેવાની પ્રતિજ્ઞા તો
દિલ્હીની પ્રતિજ્ઞા જળવવા ખાતર આજણોએ
રોતેજ લઇ લીધી અને નાનાં બાળકોની રમત-
ની માફક આમારાં લમ થઇ ચુક્યાં.

રૂપીઆનાં પાંચ શેરનાં ધી, ૧૦ શેરનાં
તેલ, ૩૫ શેરના ધઉ, વાર્ષિક રૂપીઆ ૧૦૦-૧૨૫
ની આવક છતાં આજરુદારમાં ગણાતા જમાના-
માં થઇ ગયલા મારા બાપદાદાએ લગ્નપ્રસંગે
બળબે તણતણુ જાતિભોજન કરી મેજલેલી
આખરુ મારા બાપાએ શેરનાં ધી, ૩૫ શેરનાં
તેલ, ૧૦ શેરના ધઉ અને માસિક રૂપીઆ
૧૦૦-૧૨૫ની આવક છતાં બીખારી ગણાતા
આ જમાનામાં બે જાતિભોજન કરી જળવતી
રાખી. અલગત શાહુકારના સહકારથી આ
અન્યું હતું.

ધોમેધીએ હું મોટા થતો ગયો, અને
સરસ્વતીદેવીના કટાક્ષથી પથ્થરને બદલે લાકડાં-
નો ભમરડો થયો. મારી અર્ધાંગનાની ઉમર

તેર વર્ષની થતાં તેને સાસરે વળાવી. મેળામાં
બાપની પાસે રહીને ચકરડી કે કુંડા લેતી દીંગલી
જેવી તે મને લાગી. મને કમકમાર છુટ્યો.
દીંદુઓનાં નબળા બાંધાનાં કારણે મારી દષ્ટિ
સમીપ તરી આવ્યાં, અને સ્ત્રીપુરુષના સંબંધ
માટે આજમાં બોધી મોજ વર્ષની હદની
આવશ્યકતા હોવાનું મને સ્મરણ થઇ આવ્યું.

મેં આ પરથી વૈદકશાસ્ત્રના નિયમ પાળતા-
નો નિશ્ચય કર્યો, પણ તેની અસર ઉલટી થઇ.
થોડા દિવસમાં તો ચાતિમાં જ્યાં ત્યાં વાતો
થવા માંડી કે મને મારી સ્ત્રી ગમતી નથી;
અને નવરાં સ્ત્રીપુરુષોએ તેમાં મીઠુંમરચું
લભરાવી ભળતી વાતો ચલાવી. પુરુષને પોતાના
મિત્રોની પત્ની માથે પણ હસવાબોલવાનો
હકજ ન હોય તેમ હું મારા મિત્રોની પત્ની-
ઓ સાથે હસતો બોલતો હોવાથી બંને વાતો-
ને સાથે બેળવી, ગમે તેવું અનુમાન કાઢી
સ્ત્રીપુરુષોએ મનભાવતી કસ્યુંબર કરવા માંડી.

વધુમાં હું પોતે કમાતો ન હતો છતાં
આવી અણુસમજી, બીનકેળવાયલી અને પોતાની
સંભાળ લેવાનું પણ જેનામાં ભાન નહીં એવી
છોકરી સાથે રસિક બની સ્વતંત્ર સંસાર
ચલાવવાની મને મારા ભણેલાગણેલા મિત્રો
અને દાવદા મુરખીઓ તરફથી ભલામણો
થવા માંડી. આવી સ્થિતિમાં હાથનોત્રી આપી
બે તણ વર્ષ મેં કાઢી નાંખ્યાં. ભણવાનું
છોડી મેં કમાવાનું શરુ કર્યું અને દયાણુને
આધીન થઇ મારે પર માંડવું પડ્યું.

ઉંચી અભિલાષાવાળા, મિત્રોના સુખો
સંસાર પર મોહિત થયલા, ભણેલાગણેલા અને
કેળવાયલા પુરુષનો સંસાર, અભણ, અજાન
અને પોતાની જાતની પણ સંભાળ લેવાને
પણ અશક્ત એવી બાળા સાથે કેવો ચાશી
રહે ? ઉદરપીસાડ કરતાં તે અલગન

નહીં જ નહીં જ ! અત્યંત સ્ત્રીઓ પોતાના જોવીજ સાયકાતવાળા પુરો માથે પોતાની વ્યાખ્યા પ્રમાણેનો સુખી મંત્રાર ચલાવે પણ તેની સ્ત્રીઓ પોતાના કરતાં જિંવી સાયકાત, જુદી અને કેળવણી-વાળા પુરુષ સાથે ખરા સુખી કે સતેવી સસાર ચલાવવામાં નિષ્ફળ નીવડે તે નેમા કોણ આશ્ચર્ય પામશે !

અમારો સંસાર આ રીતે અમતોષી હતો. મારે મારી પત્નીની કે મારી પત્નીએ મારી સંભાળ લેતી તે એક પ્રજા હતો આખા દિવસનો રખોસો, રજોસો, કંટાળેસો, બળેસો, થાકેસો, અપ્રમુખો થઈ ઘેર આવે તોપણ અને ત્યાં આપાસન મળે તેવું કે ન હોય મારે ઘેર પણ કે સંભળવાનું જ હોય થરેણુંકપ્પાની માદી મારી મામે કનીજ દેવ. કોઈની સાથે તકગર કે વડવાડ થવાની ફરીઆદ હોયજ.

આટલું છતાં પણ રાધવતી તાડીમરી કમનસીબ રહેતીને મારા દુ.ખની નહીં પણ સુખની આગીઆજ દોવાને મરણપત્રીને રજવાનાં અને બીજાં મૃદકામમાં સદાય આવી મેં પોતે ન કરેલી પ્રતિજ્ઞા મારે પાળવાની હતી.

મેં ખાંદી પડતાં મારે તેની આકરી કરવાની હતી, પણ કું મારી પડતાં મારા બાજમાં પથરીમાં સળંગવાનું દર્દ, કારણકે માદાની કારવાર કરવાના શિક્ષણ વિનાની અજુમજાજી કોઈનીને જાણપણમાં માસરે વળારી દેવલ્લ પ્રિયુંસારના રૂપમાત્રે કું લેખ મળ પડ્યો હતો. સરખાનમાં તે કું મનુષ્યરૂપે રાપ હોડ તેમ મને જોખ તે અમળા સંતાની હતી. જેમણે તેના પર મારી દર્દ પડતાં તે મુજતી થઈ અને મારો પરિ સંભળનાં રહી હતી. મેં પણ પુછ્યાં તે એક વાર મને ઉત્તર

આપતી હતી. મોકરચાકર સાથે છુટથી વાતો કરવામાં અને વખતે હસવામાં પણ અડચણ નહીં માનનારી તે મારા મિત્રો સાથે જરરી વાત પણ નહીં કરવામાં મુર્ચ્છા સમજતી હતી. કોઈએ બકરીને આદુ ખાના સંભળી છે ? વ્યાવહારિક રીતે તેમ ન થયું જોઈએ પણ તેમ થયું અને મને વાત ધારી ગતરાનકાર વાધણ બની.

તેના તરફ બતાવેલી ભલમનસાદો ખોટા લાખ લેવાયો, લ્યા ડાકણ થઈ પડી અને તેનો મારા પરનો અંકુશ વધ્યો, અને તે એટલે સુધી કે તે પથારીમાયી હોડે છે ત્યારે કંટા પડે છે, નહાવાનું કહે છે ત્યારે નહાવું પડે છે, જમવાનું કહે છે ત્યારે જમવું પડે છે અને જેટલી રોટલી ખવાડે તેટલી ખાવી પડે છે.

આ બધું બોલું હોય તેમ પગાર ભરેલું ગજનું પણ મારે તેની સમક્ષ ખાલી કરવું પડે છે અને રોજના ખર્ચે મારે તેના આગળ કાપ ધરવો પડે છે.

તેને પળ્યા પડી ધમ અને સુધાગન્ધ મારા વિચારો અરજી પડ્યા માડપલ જેને કું વડેમ તરીકે હસી કાઢતો હતો તેજ મારા ઘરમાં ધર્મ તરીકે પળાવા માંડ્યા. વિદ્યાર્થી-અવનમાં વિદ્યાર્થીશ્રદ્ધા હોંમથી સ્વીકારેતા મુજારેલા વિચારો છોડી અમલી કુષારા લીધા. મિત્રો વચ્ચે કોંમી થતા નફરત થઈ કહેવું પડે છે કે આ તો મારી મુજવીજ માલ્યના હતી. પરંતુ વિદ્યાર્થીશ્રદ્ધા મેં કું રેલ તેનો વેલ જાળવતો હતો. બાધાઆખડી, દોરા-ખાગા, મંત્રજનને કું પિંજારેતો દેવતા છતાં મારે ત્યાંજ તેમને મ્યાલ મળે છે. પાખડી-એને ઉરાણ પાડવામાં કું અપ્રપણે જામ રેતો દેવતા છતાં મારે ત્યાં નેએ પળાય છે.

દિવસોની માફક: મહીના અને વર્ષો પસાર થયાં અને મારે બાપા થવાનો પ્રસંગ આવ્યો. અધરણી પ્રસંગે, જાતિભોજન કરવાની હું વિરુદ્ધ હોવા છતાં મારે, વૃદ્ધ મુરખીઓની ઇચ્છાને માન આપવું પડ્યું. આ પ્રમાણે મારે ત્યાં મને પિંડ પહેંચાડનારની પ્રાપ્તિ થઈ. તેમની સંખ્યા પણ વધવા માંડી અને હું તેમનો કાયદાપૂર્વકનો બાપ હોવા છતાં મારા ત્યાં જાણે બાપા કહેડાવવાની લાપકાત કે યોગ્યતા નહીં હોય તેમ તેઓ મને લાજ કે ઠીકા કહેવા લાગ્યા.

આટલું છતાં મારી જાળજી તો વધવા માંડી. બાળકો માંદાં પડતાં મારે પાણી ભરવું પડે છે, રાંધવું પડે છે, પુંજે કાઢવો પડે છે, બાળકોનાં ઝલકાં સાંધવાં પડે છે અને મને નવાડવાં પણ પડે છે.

મારું નામ રાખનારાઓની, હું મરતાં પુત્ર તરીકે મને ખાધું. મારાનારાઓની અને પિંડદાન આપવાતી મોઝયાવાળાઓની સંખ્યા મોટી ને મોટી થતી જાય છે. મારી ગૃહદીપિકાતું તેજ ઘટતું જાય છે અને મારી ગૃહિણીને બાળકોને ઉછેરતાં આવડતું નહીં હોવાથી તે કામ પણ મારે કરવું પડે છે. વળી તે ધનાઢયની પુત્રી છે. આવા સંયોગો વચ્ચે હું બાળકોના પિતાની સાથે તેમની માતા, નર્સ અને આપા પણ છું. આવા સંસારમાં સુખ અને સંતોષ તો શું પણ સાંતિની પણ આશા ક્યાંથી રાખવી? જ્યાં આસ્વાસન, શાંતિ, સંતોષ કે સુખ ન હોય, મનની ઊર્મિઓ કે સુખદુઃખ દર્શાવવાતું સ્થાન ન હોય, પણ કલેશ, ઈર્ષા, નિંદા કે ખેટા કલ્પદનાં દર્શન થતાં હોય તે ધરયાળાને કેવો ગણવો?

એશીઆ, આફ્રીકા, યુરોપ અને અમેરીકામાં

વપરાતું

(૨૯૨૨૬)

સેન્ટ:-

સકસેસ ઓફ ઇન્ડીઆ

અતિ ઉત્તમ માફું મધુરું અને ટકાઉ સેન્ટ છે.

ઇન્ડીઆમાં તેની બેઠી નથી. જેણે સોનાના ઝાંઢા મેળવ્યા છે.

મોટી બાટલીની કીમત રૂ. ૨૫, નાની કીમત બાટલીની રૂ. ૧૫.

મોહિની એજન્સી

બુમા.....મસજીદ.....મુંબઈ.

અધ:પાત

[અનુબંધાન ૫૫ ૧૪૨ થી]

૧૪૬ માળાપની આત્મા. 'શ્રીજી તરફ જીવનના આદર્શો-મારે કોને માન આપવું?' હોંદુ યુરોપના નસીબમાં આવી જાનનાં દુ:ખો દોષ છે તેનો મને તો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. કરીનાઇ સહન કરવાની મારામાં શક્તિ છે, રાતદિવસ તનતોડે મહેનત કરી અખ્યામ

કરવાની કે સમાજમેવા કરવાની મારામાં શક્તિ છે, પરંતુ વહાલાં માળાપનો આ કંકાસ મહન કરવાની મારી શક્તિ નથી.

અનુબંધવનનાં દુ:ખોનું મને આ પ્રથમ દર્શન થયું છે. આ પહેલીજ કસોટીમાથી પણ પડવાનું-પણ મારામાં સામર્થ્ય નથી, તો બીજાની નબળાઇ પર સખત ટીકા કરવાનો મને શો અધિકાર છે?

હે પ્રભુ, મને કે રત્નો સુગ્રાહ."

૨

સ્થાન: તે ને તેજ

સમય: ૧૫ વય ૫૫૫ એન સોફે

અપકલાલ તે ને તે જાડ તમે એસી પોતાના મન સાથે વાત કરે છે.

"હે પ્રભુ, મારાં સુખનાં સ્વપ્ના નષ્ટ થઇ ગયાં, મારા આદર્શો પણ ધુળમાં રમેલો જાણ ગયા, જીવનમાં મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાની મારી સર્વ આશાઓનો તારા થઇ ગયો મારા માળાપજ મારાં શત્રુ થઇ બેઠા. તેમણેજ મારું જીવન પાશમાં કરી નાંખ્યું તો હવે મારે કોઈનો શો દોષ કહેવો? મારું પોતાનું પ્રારબ્ધજ વાંકું છે એટલે કોઇ શું કરે?"

મરે, હું પુરુષપ્રયત્નને માનનારો, અનુબંધ પોતે પોતાનું પ્રારબ્ધ પડી શકે છે એવું મિથ્યાભિમાન ધરાવનારો, અત્યારે પ્રારબ્ધનો આશરો લઇ બેઠો છું. તેની પાને આશ્રમન માગું છું.

એક વાર મેં નબળાઇ બતાવી એજ જીત કરી. માળાપનો કંકાસ મહન ન થવાથી લઇ કરવાનું કષ્ટલ કયું.

જો કિયાઓ પર મને ખીલકુલ અંકા નહોતી તે કિયાઓ કદિને વચ થઇ ચવા દીધી. અલ્પચર્ચનો ત્યાગ કર્યો સીમંતની ધામધુમ ચવા દીધી. સીમંતની નાનો પણ જમાડવા દીધી. હજે, હજે, હજી બેદરકારી બતાવી. હવે પંથાનાપ કરવો નકામો છે.

મને શું ખ્યાલ કે સીમંતનો અર્થ માળાપ મારી પાસે માગ્યો? મારા મનમાં કે માળાપને લહાવો લેવાની હેતુ છે એટલે તેઓ પોતાની પાસેથી અર્થ કરનાં હશે. હું તો હજી વિદ્યાર્થીય કરું છું. એક પૈ પણ કમાતો નથી, એ જાણ્યા છતાં પણ માંગનારાઓને મારા બાપ મારી પાસે મોકલે છે. કેટલી ખર્ચી ફેરતા! જીવનની હજી મેં ઘરઆત તો કરી નથી ત્યાર પહેલાં માથે દેવું! સચા બાપને પણ મારી દયા નથી આજની! સ્વાર્થ આંધળો છે. લાજપ્રણીત અર્થ મારે માળાપ તરફથી હું એક પૈ પણ માગતો નથી. ખાનગી 'દયુશનો' આપીને તથા રોકાપરશીયો વડે શી તથા 'હોસ્ટેલ'ના અર્થ

નલાવું છું એટલે બાપના મનથી કે એટા પાસે પુષ્કળ પૈસો છે. ઘણાએ સીમંતનો ખર્ચ આપશે....

એલએલ. બી. ચવાની મહત્વાકાંક્ષા ગમે તેમ કરી પુરી પાડવાની મારી હોંસ હતી. પણ હવે તે શી રીતે પુરી પડી શકશે?

માબાપ અને બૈરી બંને ખાધ પી મારી પછાડી પડ્યાં છે કે મારે હવે ભણવાનું છોડી દઇ કમાવા માંડવું. સીમંતનો ખર્ચ મંગતાં સગા બાપને પણ ચરમ આવતી નથી.

બૈરી પણ છદ લઇને બેઠી છે કે આ ધરના કંકાસમાં મારાથી હવે એક ઘડી પણ રહી શકાય તેમ નથી. શું કામ પરણ્યા? હવે તો કમાવા માંડ અને લુદા રહે

તોજ મારાથી નીરાંતે રહેવાશે. મારાથી તે હવે આ લુલમ અને આ મહેણાં સહન થઇ શકતાં નથી. એક મહીનામાં કમાવ નહીં માંડિ અને લુદા નહીં રહો તો હું આપઘાત કરીશ એવી બૈરીએ મને સાંતોડીસ આપી દીધી છે.

માબાપે પણ ચોખ્ખું કહી દીધું છે કે અમારાથી હવે તારું ને તારી બૈરીનું પુરું થઇ શકતું નથી. ક્યાં સુધી ભણજણ કરવું? પીસ વર્ષ પુરાં થઇ ગયાં, કાલે છોકરું ધેર આવશે માટે હવે ભણવાનું બંધ કરી તમારા ઘરનો બોળે તમારે માથે લઇ લો, અમારાથી હવે નભતું નથી.

બસ થઇ ચુક્યું. વિદ્યાર્થીજીવન સમાપ્ત કરી ઓછી તૈઆરીથી મૃદરથજીવન સરુ કરવું એ શીવાય હવે મારે માટે બીજો ઉપાય નથી."

૩

સ્થાન: વિલાસપુર ગામની બહાર

સમય: દસ વર્ષ પછી એક દિવસે સાંજના છ વાગે

સડક પેર ફરતાફરતા અંધકલાવ પોતાના મન સાથે નીચે મુજબ વાત કરે છે.

"હે પ્રભુ, આવી સી સાથે જીવનનો કા- માં બેસી ભવસાગર શી રીતે તરી શકાય? મારા જીવનની અમૂલ્ય પજો વહી જાય છે. મારા આદર્શોનું સત્યાનારા વળી જવા બેઠું છે. મારી બધી મહત્વાકાંક્ષાઓ વરાળની માફક હવામાં ઉડી ગઇ છે. આ અમૂલ્ય મનુષ્યદેહ ફરીફરી મળવાનો નથી. અર્ધો ઉપર જીવન તો ચાલ્યું ગયું પણ નથી હું મારો આર્થિક ઉદ્ધાર કરી શક્યો-નથી કરી શક્યો કે સમાજસેવા કે દેશસેવા, તેમ નથી કરી શક્યો મારી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ.

વિદ્યાર્થીજીવનનાં ઉચ્ચ સ્વપ્નાઓ માત્ર સ્વપ્નાઓજ રહેશે?

માસ્તરસાહેબે મારે માટે કેવીકેવી મોટી આશાઓ રાખી હતી! સ્વામીજીએ મારે માટે કેવું ઉન્નતવ્રત ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું? મારું છે કે આ બંને ઉચ્ચ આત્માઓ અત્યારે સ્વર્ગે સીધાવી ગયેલા છે: નહીં તો મારી આ અધોગતિ જોઇ તે બીચારાઓને કેવીકેવી માનસિક વેદનાઓ થાત! મારી અધોગતિનું કારણ માત્ર મારી નજગાઇજ છે. મારામાં દરવાની, આદિત્યજની ખામી છે. માબાપની ખાલી મમકોને વચ થઇ મેં મારા આદર્શોનું પ્રથમ બલિદાન આપ્યું! તે વખતે મેં

સંસદ-મંચાવલિ: અંક બીજો

અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા

કોનો વાંક ?

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

કાર્તિકી પુનેમ પર બહાર પડશે

‘વેરની વસુલાત’ પછી કાર્તિકી આ પહેલીજ સામાજિક નવલકથા છે, અને પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રમિદ્ધ થાય છે. તેમાં હાનના હોદ્દા સંસ્કારક ચિત્ત સામાન્ય વર્તણૂક કરતા કેંક જુદીજ દબે રજુ થયું છે. કાર્તિકી મનોહર સૌથી કયાના મૂલ આકર્ષણમાં ખામ વધારો કરે તેનો છે. માટે તમાંગે ઓર્ડર નીચેને ધીરતાએ તાકીદે નેપાચો કોમલ રૂ. ૩-૦-૦ (ચેરરેજ જુડું)

ખરીદવા હચ્છનારને ખાસ લાભ

પુસ્તક બહાર પડ્યા અગાઉ આ પુસ્તક ખરીદવા હચ્છનાર જે સજ્જનો મનીઓર્ડરની નાણાં મોકલશે તેમને અમલ કોમલ પર રૂ. ૨૫૦ રકા વગર આવવામાં આવશે.

• ‘ગુજરાત’ના ગ્રાહકોને અસાધારણ લાભ

‘ગુજરાત’ના જે ગ્રાહકો આ પુસ્તક ખરીદવા હચ્છના દશે તેમને અમલ કોમલ પર રૂ. ૨૫૦ વગર મળશે આ લાભ આવતા કાર્તિક સુધી ૧૫ સુધીજ મળશે. સાર પહેલાં મનીઓર્ડરની અમને નાણાં મોકલવાં. ઓર્ડર આપતી વખતે ગ્રાહક બંજર અવશ્ય લખવો.

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,
૨૨, બેકહાઉસ સેન,
મોડીન રીડિંગ, રોડ,
મુમ્બઈ, નં. ૧.

વ્યવસ્થાપક, ‘ગુજરાત.’

ખાંસ સૂચના.

હાલમાં વીજળીના દરેક નવના સમાનના બાવ ધણા ઉતરી ગયા છે. અને તમે ભલતી દુકાને દોઢા બાવ આપી માલ પ્રીદ કરવા બચ્યા છો તેના કરતાં હમારી દુકાનની એક વાર સુધાકાત લેવા ખાસ બલામણ કરવામાં આવે છે. માટે નીચલે દેકાણે પધારો.

અખખાસભાઈ તાજભાઈ

ભુખનદાસ ખીરડીંગ,

મંગલદાસ રોડ—મુ'બઈ. ૨.

ટેલીગ્રાફીક એડરેસ.—“ખીજલીરોડ.”

રહેવાની

સાથે

જમવાની

ઉત્તમ

સગવડ.

રાષ્ટ્રીય

હોટેલ્સ

અંબેરી

મેનશન

કે:-

સે ૩૬૨૬

રોડ,

૨ બક, ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન

સારાં અને ટકાઉ ઘડીઆળો મેળવવાનું

માનીતું મથક

પધારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમેશાં દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા હાથે આંધવાનાં નીકલ, ચાંદી તથા સોનાના અપ-ટુ-ડેટ ફેશનના જુદા જુદા શેપના કલોકસ તથા ટાઇમપીસ વગેરે પણ ઘણાજ કીશવત બાવથી મળશે.

રિપરીંગ કામ
પણ બાહોશ
કારીગરોના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

મોટાં કલોકસ માટે ઓર્ડર સાથે ૨૦ ટકા મોકલવું.

મોહનદાસ કમળશી

Telephone 5625.

Telegrams—Clock Tower

મંબાદેવી પોષ્ટની બાલુમાં, મુ'બાઈ નં. ૨.

પરજીવાની સાર ના પાડી હોત તો શુ થઈ જત? મા કે બાપ ભેમાંથી કેાઇ આપધાત કરત? આપધાત કરવો કે રમતવાત નથી. એ તો માત્ર આવી દમજ હતો એટલાથી હું નકામો રજરાજ ગયો.

ને કદાચ આપધાત કર્યો હોત તો તેવી પણ શુ થઈ જત? મહિના બે મહિના મને હુ ખયાત પણ મારું આખું જીવન તો આમ નહ તા થઈ જત. અભારે મારાં માબાપને હું શાપ આપુ છું કારણકે તેમણેજ મારે મને આ હુસર વાગમડી મારું આખું જીવન નહ કરી નાખ્યું છે. બીજા વાર પણ મેં એવીજ નવજાઈ ખતાવી વિદ્યાભ્યાસ છોડી દીધો. બે વર સુધી હીમન રાખી હુ બી એ. થઈ ગયો હોત તો અભારે મારી સ્થિતિ આવી ના હોત. પ્રભુએ મને જુદી આપી હતી. મેં કદેજ થઈ રાખ્યું હોત તો જરૂર હુ બી. એ. થયો હોત. મારાથી જુદીમા ઉતરતા મારી પાસે શીખવા આવનારા વણા એ અભારે બી. એ. થઈ ગયા છે ને બમે બમે ને ચારસે ચારસે રૂપિયા કમાય છે. તેઓ સારાસારા એકા પર છે અને હુજ ખાનગી શબ્દમાં માત્ર આબીસરૂપીઆના પગારથી પનુજીની નોકરી કરી માત્ર જીવનનો વ્યય કરું છું. નાણાંની મુશ્કેલી તો આમ આપી જઈગી સુધી પહોંચશે. પરંતુ હવે તેનો શો ઉપાય? એ ખાતતનો હવે શોક કરવો વ્યર્થ છે. જે સ્થિતિમાં પ્રભુએ મને મુક્યો છે તે સ્થિતિમાં મારો માનનિક તથા આધ્યાત્મિક ઉદ્ધાર શી રીતે કરવો તેમજ હવે તો મારે વિચાર કરવો જોઈએ. માત્ર વિચાર કરવો બસ નથી. દર નિશ્ચય કરી તે નિશ્ચય અમલમાં મુકવો જોઈએ.

પરંતુ બધાં સુધી આ કુભારગ સાથે મારું જીવન સંધાયતું છે ત્યાં સુધી મારો કેાઇ પણ જાતનો ઉદ્ધાર થવો અશક્ય છે. મારું જીવન કુનેશ તથા કંકામમાં જવાનું. આ દસમારે વરેમા તેણે મને એ ધરીની પણ સંતિ આપી નથી. ત્રીજો દિવસ તોખરા જેવું મોં ચઢતી મારી સાથે સસજુ લે છે ને દિવસોના દિવસ સુધી મારી સાથે અમોક્ષ રાખે છે એવડે માફી મારેજ અમળાવી પટાવી એને મનાવવી પડે છે. મારી પેસ મંબધી સ્થિતિનું તેને બીલકુલ જાન નથી નાહક કંકાસ કરી કપડાં ઢરેણાંનું મારી પામે કેટલું નકામું ખર્ચ કરાવે છે. દસમારે વાર સૂચના આપી છતાં મને માત્ર જમતી વખતે પણ શાન્તિ આપતી નથી. ને વખતે ક્યા તો નકામી કચકચ શરૂ કરે છે અથવા તો તોખરા જેવું મોં ચઢતી રીસાઈ બેસે છે ને ખેડુ નાથું કરી આખમાં આમું લાવી મારુ લોહી બાળે છે. હુ બધારે વાચતા લખતામાં અથવા સાહિત્યના, પ્રભુઅર્પિતના, કે દેશમેવાના વિચારમાં તટસ્વીન થઈ ખરેખરો આનંદ અનુભવતો હોઉ ત્યારે મારી સામે આવી નકામો લખાઈ કરતા મંડી પડી મારા સુખમાં-માસ આનંદમાં-અંત પડાવે છે.

એને સુધારવાના, જાણવવાના, વિવેક, કદાપણ તથા નમ્રતા શીખવવાના મેં કેટલા બધા પ્રયામ કર્યા પણ બધાજ નિષ્ફલ ગયા. મારી ઉપર તેને બીલકુલ ગ્રેમ નથી, મારે ખાટે તેને બીલકુલ લાગણી નથી, મને સુખી કરવાની તેને બીલકુલ પણ દરકાર નથી. પરમેશ્વરે તેને મારુ લોહી ખાગવાનેજ સરજી હોય-મારુ જીવન નહ કરવાને સરજી હોય-એમ મને લાગે છે.

પણુ હવે એનો ત્યાગ પણ મારાથી શી રીતે થાય ? ચત્તાર છોકરાં યથા ગયાં તેમનો પણ ત્યાગ શી રીતે થાય ? ઘણી વાર મારા મનમાં એમ યથા આવે છે કે આ સંસારનો ત્યાગ કરી કોઈ સાધુ સંતનાં ચરણ સેવી મારા આત્માનું કલ્યાણ કરું. પણ વળી પાંડી આ બૈરીછોકરાંની દયા આવે છે. હું એમનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો નહિં તો એમનું હરણુપોષણ શી રીતે થશે ? આ વિચારથીજ મારું મન પાછું ફરી જાય છે.

પણુ હવે તો મારે કોઈ જાતનો દહ સંકલ્પ કરવોજ પડશે. મારું જીવન છેક આમ નહિં તો નાજ થવા દેવું. ત્રીસ વર્ષ તો વહી ગયાં. ખીજાં ત્રીસ વર્ષમાં તો આ મનુષ્યદેહ હતો ન હતો યથા જશે. સારું હવે મારે કરવું શું ?

આજકાલના મુધારકો અને વર્તમાનપત્રો તથા માસિકોના લેખકો એમજ માની બેઠા છે કે આપણો સ્ત્રીવર્ગ રંક છે દયાવલો છે અને પુરુષવર્ગ તેમનો વિકાસ થવા દેતો નથી. આ ઉપલક્ષીઆ મુધારકો અને લેખકો આપણી સમાજની ખરી સ્થિતિથી તદ્દન અજાણ છે. સ્ત્રીજાતિના વિકાસમાં પુરુષો હરકતકર્તા નથી, પરંતુ આપણી અભ્યાસની સમાજમાં ઘણા પુરુષોના જીવનવિકાસમાં સ્ત્રીઓ નડતરરૂપ છે. પુરુષોના મગામાં ધડીના પદ માફક વળગી તેઓ તેના આગળ જવાના માર્ગમાં બોજારૂપ થઈ ખરેખરી અડચણો નાખે છે.....

આ મીશનની શાળા આવી.

મીશનશાળા દષ્ટિએ પડતાં એસની મૂર્તિ મારી આખા આગળ ખડી થઈ વ્યવહાર છે. શું...તેનું સાદર્શ, શું તેનું સાવધન, કેવો તેનો દસમુખો અને આનંદી સ્વભાવ ! તે દિવસે કેપ્ટુરી સાહેબ

સાથે હું એની શાળામાં ગયો અને અમારી પહેલવહેલી ઓળખાણ થઈ ત્યાર પછી ન્યારે ન્યારે તેને હું મળું છું, તેની સાથે વાતચીત કરું છું ત્યારે મારા અંતરનું સર્વ દુઃખ હું ભુલી જાઉં છું અને મને મુખ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે.

ગરીબ ખીચારી એસ, તેનાં માખાપ કોણ છે તે પણ તે ખીચારી ભણતી નથી. માખાપે છેક બથપણમાં તેનો ત્યાગ કર્યો. પરદેશી પાદરીઓએ તેને પાળી પોષી ઉછેરી મોટી કરી અને ભણાવી ગણાવી તેને હિંસીઆર બનાવી.

નકડી તેનો જન્મ કોઈ ઉંચી નાતમાં થયોતો હોવોજ જોઈએ. પણ અત્યારે આપણી સમાજમાં તે એક ટેડી તુલ્ય ગણાય છે. તે દિવસે મેં તેને મારે લાં બોલાવી ત્યારે મારી સ્ત્રીએ કેટલો બધો કંઠકંઠ કરી મુક્યો અને ચઢા આપવાની એની સમજ સ્પષ્ટ ના પાડી ને મને પણ મોટીસ આપી દીધી કે ફરી આ ટેડીને આપણા ઘરમાં પેસવા દેશો તો નેચા જેવું કરીશ.

નેચા જેવું તે કરી મુકે એમાં પણ કેં શંકા નથી. આડોશીપાડોશીઓએ પણ કેટલું તોફાન મચાવી મુક્યું હતું.

મારા મનમાં એમ હતું કે આ એસ મારા ઘરમાં આવતી જતી રહે તો એના સહવાસથી પેલીમાં કે માણસાઈ આવે. એસ પાસે તે કેં બળે ગળે તો તેની ખુદિ ખીસે, તેનામાં વિવેક અને કદાપણ આવે. પણ આ તો પ્રથમ ગ્રાસે મહિકા જેવું થયું.

એ દુણ એટલેથી અટકી નહીં. અમે જાને ઘરમાં આનંદથી નિર્દોષ વાનગીત કરનાં દનાં તેટલામાં તેજે કેવા દલકા તકવિનો કર્યો ! એ ખીચારી મોટી ઉમરની બના

કુંવારી અને મારી સાથે છુટથી ફસીને વાતચીત કરે તેટલા પરથી અમારા બંને પર તેણે કેવા કલકા આણેપો કર્યા. 'એ શંકા બંને આપણા ઘરમાં પેસશે તો એનો દંડીઓજ કાપી નાંખીશ' એમ મોટે ઘોટે પાડી હચોક બંધા સાંભળે તેમ તે મોલવા મડી પડી ઘરની સ્ત્રીજ અમારા ચારિત્ર પર આવી રીતે શંકા લાવે ને મોટે ઘાટે મમે તેમ મોલે તો આંડાડીપરેડીઓ અમારા પર અનેક ભતની શકા લાવે તેમાં નવાઈ શી ?

આ સમાજ, આ સ્ત્રી અને આ ઘર એ જાંબાની મધ્યમાં રહી મન તથા આત્મનો નિકલ શી રીતે થઈ શકે તેની મને સમજણ પડતી નથી.

ઘોષ પશુ જનની શાંતિ કે મુખ મને આ છુપનમાં નથી. આખું જીવન કાસ અને કહેરામાં આમ બર્થ કરવું તેના કરતાં આ સ્ત્રી, આ ઘર અને આ સમાજનો ત્યાગ કરવો એજ ઉત્તમ છે. આટલાં બધા વર્ષો કુખમાં કાઢ્યાં. હવે વધુ દિવસો કુખમાં કાઢી મારા મનુષ્યત્વનો છેકજ નાશ થવા દેવો એ યોગ્ય નથી.

પૂર્વઆદીકામાં મુજરાતી એની વસ્તી ઘણી ન્હો. ત્યાંની સાધાઓને મોટે શિક્ષકો જોઈએ છીએ એની જાહેર ખજારો વર્તમાનપત્રોમાં ઘણી વાર વાચવામાં આવે છે. આમાંની એકાદ જાહેરખબરના પ્રચુરમાં અરજ કરી અને ત્યાં કે સારી મોડી મળી જાય તો મુખમુખ આકીકા સદકી જાયું. ફેરીછેકરના ત્યાગ કરી હું આમ સદકી જાય ત્યારેજ આ રજાદીઅલુ સ્ત્રી દેકાણે આવશે. એ અને એનાં છેકરાઓ મુખે દગવગશે ત્યારેજ પોતાની મુસોનો એને ખ્યાલ આવશે અને તે ખરેખરી પસ્તાશે.

એસને પશુ મારી સાથે કંઈ જાઉં તો ? એસ મારી સાથે આવશે ? એના સહવાસમાં મને મુખ તથા શાંતિ મળશે એ તો નકીજ છે એની સાથે જે દિવસે માત્ર અર્ધોજ કલાક વાતચીત કરવો મને પ્રસંગ મળે છે તે આખો દિવસ મારા આનંદમાં જાય છે અને તે દિવસે હું સ્વર્ગીય સુખ અનુભવું છું.

અહીંયાં એ બીમારી તદ્દન ગરીબ અને નિરાધાર સ્થિતિમાં છે. એને માત્ર પદરજ રૂપીઆ પગાર મળે છે. એની જાતના દેશી ખ્રીસ્તીઓમાં એના યોગ્ય જાગ્યેજ કેટલેક જગ્યાએ અને સારા સરકારવાળા પતિ એને મળી શકશે મને તેવા સાથે સમગ્રાકથી જોડાવાથી આ કામજા મુખ નાહક ચમકાઈ જશે. અને એ એકજ મઠ જીવનનીકામો વિહાર કરીશું તો મને નેવો તોશાની લવસાગર અને તરી શકીશું.

એ એ હા પાડે તો મુખમુખ મુંબાઈ જાય એની સાથે સીવીજ મેરેજના કાયદા પ્રમાણે લગ્ન કરી દઉં અને પ્રસંગ આવ્યે અને અને જણાં મુખમુખ આદીકા પલાયન કરી જઈએ. આ રસ્તો લીધા વિના આ છુપનમાં મુખ અને શાંતિ મેળવવાનો મારે મારે બીજો એક પશુ ઉપાય નથી.

હવે મારે નળગાળને વરા ના મતાં એકદમ તાકાદિ પગલાં ભરવાં જોઈએ. નળગાળમાં મેં મારી છાંડીનાં ત્રીસ વર્ષ નકામા માલ્યાં જે સમય વહી જાય છે તે અમૂલ્ય છે. બીજા દસ વર્ષો જો હું આમ નળગાળમાં જવા દઉં તો પછી બહુ પતી મળું. આ છાંડી બર્થ મારી જવાની.

આલ, અત્યારેજ એસને મળું, તેની સાથે વાતચીત કરી તેનો અભિપ્રાય જાણી લઉં. એ મારા વિચારને સમજ થાય તો મારેતો સંકલ્પ પાર મારવાને વાર દેતી !....

અરે હું આ કેવા વિચારો કરું છું? હું એક આર્ય છું. બ્રાહ્મણ છું. મારી નસોમાં શુદ્ધ સનાતની લોહી વહે છે. મારે આમ એક-પત્નીવ્રતનો લાગ કરવો? પરજીવી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો? મારાં પોતાનાં નિર્દોષ બાળકોનો ત્યાગ કરવો? આપણાની અને કુટુંબની આખરુ પર આમ પાણી ફેરવવું? અમિદેવતા સમક્ષ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા તોડવી?

આ મારી કેળવણી, આ મારા સંસ્કારો! સ્વર્ગસ્થ સ્વામીજી તથા માસ્તરસાહેબના આત્માઓ આ મારે અધઃપાત જોઈ કેવા ખિન્ન થશે? અનેક દુઃખો સહન કરવાં, આખું જીવન કલેશ કંકાસમાં વ્યતીત કરવું પરંતુ આખું દુષ્ટ પગલું તો નાજ લરખું.

જે પાછું મન નબળું યવા લાખું. મનની નબળાઈને આમ વશ થવું યોગ્ય નથી. અંતરાત્મા કહે તે મુજબ કાર્ય કરવાને એકદમ અંપરણી પડવું તેમાંજ માણસાઇ છે-તેમાંજ પરાક્રમ છે. અત્યાર સુધી અંતરાત્માનું કહું ના કયું અન મનની નબળાઈને વશ થઈને હું રહ્યો તેમાંજ મારી આવી અધોગતિ યઈ છે.

બસ, હવે તો નિશ્ચય કર્યો તે કર્યોજ. લક્ષ્મી પવિત્ર ગાંઠ એ તો માત્ર શબ્દજાળ છે.-એક જાતનો જામ છે. જે લક્ષ્મી આપણને બીલકુલ સુખ મળે નહીં, જેનાથી આપણું જીવન કલેશમય બની રહે, જીવનમાં એક ઘડી પણ શાંત મળે નહીં તે લક્ષ્મી પવિત્ર કેમ કહી શકાય? માળાપે મારી મરજી વિરુદ્ધ મારે ગળે ઝુંસરું વળગાડયું એ ઝુંસરાને તોડી નાંખી સ્વતંત્ર બનવું તે ઇષ્ટ છે કે તેના બાર નીચે કચરાઈ મરવું તે ઇષ્ટ છે? ના, ના, લક્ષ્મી આર્ય સિદ્ધાંતો મને માન્ય નથી. લક્ષ્મી માત્ર એક સાંસારિક કસાર છે, અને તે કસાર દુઃખમય નીવડે તો તે તોડવાનો દરેક મનુષ્યને અધિકાર છે.

બહુ બહુ તો મારી સ્ત્રી મારી-પાસે લરખું યોગ્ય માંગી શકે અને તે આપવાને હું તૈયાર છું. જે હજારનું પલ્લું આપેલું છે તે દર મણે બીજા દસ પંદર રૂપીઆ એને, એકત્રાવીશ એટલે એના પ્રત્યેનું મારું કર્તવ્ય સમાપ્ત થઈ બાક છે.

મનુષ્યજીવન કચરી નાંખવાને પોતાના સ્વાર્થ ખાતર સમાજે વ્યક્તિ પર જે બેડીઓ નાંખી છે તે બેડીઓ તોડી નાંખી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાનો દરેક વ્યક્તિને અધિકાર છે; અને તે બેડીઓ તોડવામાંજ પુરુષાર્થ છે. પોતાના મન તથા આત્માનો વિકાસ કરવો એ દરેક મનુષ્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે અને તે વિકાસમાં જે કાયદો, જે શાસ્ત્ર, જે રૂઢિ, જે ધર્મશુલ્ક, જે રાજ વચ્ચે આવે તેનાં શાસનોત્તે અનાદર કરવો એ પણ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે એમ સ્વામીજી હમેશાં કહેતા હતા.

મનુષ્યના વિકાસમાં જે નડતરો આવે તે તોડી નાંખી તેના પર વિજય મેળવવો એમાંજ ખરું મનુષ્યત્વ છે. મારું લક્ષ્મી મારા મન તથા આત્માના વિકાસમાં નડતરરૂપ છે. માટે એ નડતરનો નાશ કરવો એ મારું કર્તવ્ય છે. એ કાર્યજ પ્રધાન કાર્ય છે. રૂઢિ, ધર્મશાસ્ત્ર, સમાજનાં બંધનો બધી બાબતો માત્ર ગાંધુ છે. આત્માનો વિકાસ એજ મારું પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

માટે હે મન, તારી નબળાઈને આ વખતે મારે વશ થવું નથી. મેં અત્યારે જે સંકલ્પ કર્યો છે ન સંકલ્પ મને તેડવી મુશ્કેલીઓ આવે તોપણ તે મુશ્કેલીઓને જીતી લઈ, પાર પાડવાજ છે.

દમણાં ને દમણાં એસને મળી તેની સાથે ખુશ્લા દીક્ષથી બધી વાતચીત કરી મારા અને તેના જીવનનો લવિષ્યનો કાર્યક્રમ નક્કી કરું."

રાજાધિરાજ

[અનુસંધાન પદ્ય ૧૧૫ થી]

મકરણ રૂઢ મું

ચોખીમાં

કૃત્તિક ચોખી આમળાથી જરા આધો
ગયો ને પાછળ આવતા કૈનિકો તરફ નજર
નાખી તેમને ધ્યાનથી જોઈ રહ્યા.

તેઓ પામેતા ઉંચા ટેકરા પર આવી
લાંબા હતા, અને ચારે તરફ નજર નાખતા
હતા તેમને આ માર જણુની કીલચાલની કે
સમજ પડી હોય એમ લાગ્યું નહીં કાંકે
થોડા ઘંભાવ્યો, ને રાજાના છત્રે મથિયુ નાનું
પણ મજાનું ધનુષ્ય હાથમાં લીડું, અને એક
અચુક બાણ ફેંક્યું. બાણની નેમ સચોટ
હતી પેલી ટેણીનો મુખી જે આખોત્ર જોઈ
રહ્યો હતો તેને બાણ પાન્યું ને તે ધાપણ થઈ
થોડા પરથી સરી પડ્યો.

તે આખી ટેણીનું ધ્યાન કાંક તરફ ગયું.
તેના માથા ખરની સુવર્ણની કલગી, ને તેના
ધોડાના પગની ખરી તાકામાં ગમકી રહી
હતી. વિકરાલ ભનવરની ગળના હોય તેમ
તે બધાએ એકજ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો. “જેસય
સોયકી”; અને તેની પાછળ પડ્યા. કાકને
એટલુંજ જોઈતું હતું તેણે જોરથી એક મારી
ને જ્યારે હરેવના માનીતા ધોડાએ છલગ મારી
— હોડવા માંડ્યું. ચોખીના ઉપલા માળની જાળીમાંથી
રાજાએ કાકને દોડી જતો જોયો ને પેલી ટેણીના
ધણુએક ધોડેસ્વારને તેની પાછળ પડેલા
જોયા. તેને આ રાજસેવકની કાઠિલ જોઈ

ઉમળકો આગ્યો. કેવા વીર યોદ્ધાઓ તેની
કીર્તિ વધારવા આણુ આપી રહ્યા હતા?

“અજઘાતા!” જગદેવે પાછળથી આવી
રાજાનું ધ્યાન એમ્નું, “આ પેલા યોદ્ધાક
આપણા તરફ આવે છે.”

“હા. કાકિ પેલાને ધાપણ કર્યો તેને
હાથને.”

“ને આ જોયું?” એક માણસ બધાથી
છુટો થઈ બીજી દિશા તરફ જતો હતો તેના
તરફ આગળી દેખાડી પરમારે કહ્યું.

“મને લાગે છે કે પેલા ધોડીયોરો ત્રાડ
નીચે બેઠા હતા તેને તેડવા જાય છે.”
રાજાએ કહ્યું.

“તે બધા પણ આવી લાગવાના.”

“હા!” હસીને રાજાએ ગણના કહ્યું;
“પરંતુ તે છે ને એક-એ-ત્રણ-ચાર-
પાંચ ને પેલા ચાર નાનકડો આ છે.”

“લારે પચીસ થયા.”

રાજાને ગમત પડી, “હા આપણે એકેક
જણુને ભાગે આઠ આઠ આવશે.”

પરમારે ડોકું ધુણાવ્યું.

“પરમાર! ત્રીસ તરી નેતુ. નેતુ આવે ત્યાં
સુધી બોલાય એમ નથી” કહી રાજા
ફરીથી હસ્યા.

“હું સમજ્યો નહીં.”

“પેલા કાકની પાછળ ત્રીસ જણુ ગયા છે.”
રાજાએ શાંતિથી કહ્યું. “એમો ક્યાં છે?”

“આ રહ્યા બાપુ!” કહી એમો યોદ્ધાક
રેલવા ને મર્યાં લઈ ઉપર આવ્યો. બાપુ
આ આવતાં હાથ લાગ્યું છે. બાપુ લો.
કાણુ જાણે પાછો આવતો ક્યારે વારો
આવે?”

કહુંદેવ સોલંકીના રોખીન પુત્રને કહેડાં
જેવા રોટલા જોઈ કમકમાં આવ્યાં પુણુ

તેને ખેમાની સલાહ વ્યાજખી લાગી એટલે
છાનામાનાં રોટલાનો એક કકડો લઈ તેણે
મહામહેનતે ગળે ઉતાર્યો.

“ખેમા! પેલા ચોક્કાદારાનું શું કયું?”

“બાપુ તેમને નીચે ઓરડીમાં પુર્યા છે.”

“પરમાર!” મહારાજે કહ્યું, “મને લાગે
છે કે ખીન્ને માણસો આવે તે પહેલાં આપણે
નીકળી છુટીએ તો કેમ?”

“આશ્રે” કહી પરમારે કમરબંધ સખત
કર્યો. પરમારને પ્રસંગ એવો ગંભીર
થતો જતો લાગ્યો હતો કે તેની
છલ દેવાનું ગઈ હતી. આવી વખતે બોલવા
નહોતું તેને વધારે સ્વાભાવિક લાગતું હતું.

ત્રણે જણ નીચે ઉતર્યા અને ઘોડાઓ
તરફ ફર્યા. એટલામાં તેમને કાને દૂરથી આવતા
લોકોની ધુમો સંભળાઈ. જગદેવે જરા ચોંકી-
ને આંસપાસ જોયું અને રાજાએ હાથ કરડ્યા.

“વધારે માણસો આવી લાગ્યાં” જગદેવે કહ્યું.
ખેમા પણ ચેતી ગયો હતો. તે ઝપાટા-
બંધ ઉપર જઈ નેહ આવ્યો.

“આ બાણુ પરથી લોકો આવે છે.”

“કેટલાક છે?”

“વીરોક્ષ, પન્થીરોક્ષ.”

રાજાની આંખોમાં અનુન ચમકી રહી.

“આપણાથી હમંચાં બહાર નહીં
નીકળાય.”

એટલામાં બહારથી આવનારે બારણું ઠોક્યું.
ત્રણે જણા સાંત રહ્યા. થોડી વારે બહારનાં
માણસોએ અધીરાઈથી બાગણું ઠોક્યું ને
ધુમ મારી: “ચોક્કાદાર! મોતીઆ! બારણું
ખોલ. ઉઘાડ.”

ઠોકાએ જવાબ દીધો નહીં. થોડી વારે
બહારથી બારણાને લાતો. પડવા લાંબી ને
ખોળોનો વરસાદ વરસવો શરૂ થયો.

“અનદાતા!” જગદેવે કહ્યું, “મને
એકજ રસ્તો લાગે છે.”

“શો?”

“હું બહાર જઈ ને બંને એટલાને પુરા
કરું. હું દશ પંદરને તો પુરા કરીશ એટલે
આખા અહીંથી નાસી છુટો.”

રાજા હસ્યા: “એટલે લડતાં તો તમનેજ
બધાને આવડે છે કેમ? કાફે એક લયમાં
થી બચાવ્યો, તું ખીજમાંથી બચાવ, ને
જયસિંહ સોલંકી રાંડીરાંડની માંદક નાસી.
ભરામ, જો તો ખરે, બધાને પુરા પડીએ છીએ.”

“કેવી રીતે? આપણાથી અંદર રહીને
લડાય એવું નથી. ઉપસી જળામાંથી તો બાણુ
પણ બંધ એમ નથી.”

“કે રસ્તો કાઢવો જોઈએ. ઉભો રહે”
રાજાએ માથું ઉંચું કરી કહ્યું, “ઉપર ચાલ”
કહી આજન્મ સત્તાધીશના સ્વાસ્થ્યથી રાજા
ઉપર ચઢી ગયા અને જળામાંથી જોવા લાગ્યા.

પેલા લોકો અધીરાઈથી બારણું ઠોકતા હતા;
અને નવી આવેલી ખીજ ટાળી જે દૂર તેમણે
જાડ નીચે જોઈલી જોઈ હતી તે આવી લાગી
હતી. તે બધા પુછપરછ કરી માહિતી મેળવતા
હતા. તરત એક જણે ઢેકું લઈ જળા તરફ
ફેંક્યું. તેની થોડીક કચરો રાજાની આંખમાં
ઉડી.

“પેલા સોલંકીનું માણસો છે. તે જાગી
ગયો. એમનાં ચીચોટીઆં પકડી બહાર કાઢવા
જોઈએ.”

રાજા હસ્યો. “પરમાર! જયસિંહદેવ
સોલંકી કેવો ફસાયો? મીનજંબા જાણે તો
કેવાં ચીંટાય?”

પરમારે ગંભીર મોઢે ડોકું ધુણાવ્યું.
“હસ! હસ! આજે તું મરવાનો ને કાને
ખેમાર એ વાત સંભળી ખુશખુશ થઈ

જવાનો. પેલો ચીપા નાકવાળો જોયો ?
મારું ચાલે તો એનું નાક બેસું.”

“અલદાતા ! આ પેલા લોકો યાજ્ઞને
એસવા માંડ્યા.”

“આ જાળીએ જરા મોટી હોત તો
અંકેક અંકેકને બાણે વીધત.”

“લાકડાંની જાળી છે. જરા મોટી કરે ?”
એમાંએ પુછ્યું.

“હા !” રાજાએ ઉત્સાહમાં આવી કહ્યું.

“પણ આ સોડો છંછેડારો.” પરમારે
કહ્યું.

“પણ વધારે વખત થયે ને બીજા બાણેએ
આવી પહેાંચશે તો મરીજ ગયા. એમાં ?”
હથીઆર છે ?”

“નીચેથી એક કુદાડી મળી છે.” એમાંએ
કહ્યું.

“જગદેવ ! પેલી પાછલી જાળી પર પહેવાં
જા.”

જગદેવ એકદમ તે જાળી તરફ ગયો
અને થોડીક વારમાં વચ્ચે એક પડેા તોડી
બે જાળીઆં એક કરી દીધાં. એમાંએ મહારાજ-
ને ધનુષ્ય ને બાણ ધર્યાં. જગદેવે તે લીધા,
અને જાળી આગળ જઈ નીચાલ તાક્યું; ને
નરી ટોળીમાના એક આવનારને વીધી નાંખ્યો.

વીધાયલો સૈનિક ચીસ પાડી ધરણી પર
પડ્યો, ને તેની ચીસ સાંભળી આગવી બાણુ-
ચી ધણાખરા પાછળ દેડી આવ્યા.
દોડી આવનાર લોકોએ બાણુથી વીધાયલો
સૈનિક જોયો, ક્યાંથી બાણુ આવ્યું હતું તે
જોયું; અને તેમનો ક્રોધ હાથમા ન રહ્યો.
બુમો, ગાળો ને પથ્થરોનો વરસાદ વરસી
રહ્યો.

સંસહ-મંથાવલિ: અંક પહેલો

ગંભીર અને વિચારમય લેખોના સંગ્રહ

રાણુજીતરામના નિબંધો

લેખક :

સ્વ. રાણુજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા

બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રાણુજીતરામના સાહિત્યપરિષદને હજારો લેખો, તેમના પ્રખ્યાત લેખ ‘ઇસુકુ
વર્ષ ૧૯૦૮’ તેમજ બીજા વિચારનકમક અને વિચારસીક નિબંધો આ પુસ્તકમાં એક જ સંગ્રહ-
રૂપે પહેલીવાર પ્રગટ થયા છે. સંજોન વાચનના શોખીન હરેક સાહિત્યપ્રેમીના પુસ્તકાલય
માં આ નાનકડું પુસ્તક હોવાનું એકદમ જોખત કે ૧૯૮૦ (પેસ્ટન જુડ)

‘ગુજરાત’ના આંકડોને આસ લાભ

‘ગુજરાત’ના ને આંકડો આ પુસ્તકે ખરીદવા હમ્મકતા હશે તેમને અસહ કીમત પર
૨૫ રૂકો વજીવર મળશે. આ લાભ આવતા કાલેકે ચુદી ૧૫ મુખીલ મળશે. ત્યાર પહેલાં
મનીઓડરથી અમન નાણા મેડાલર્સ ઓર્ડર આપતી વખતે આંકડક નંબર અવશ્ય લખવો

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,
૧૨, બેંગ્લોર સેન, મેટ્રોલ રોડ,
કોલ, મુબાઈ નં. ૧.

વ્યવસ્થાપક, ‘ગુજરાત’.

‘હોઃ પીસી જયસિંહદેવ જોઇ રહ્યા. એના મોઢા પર શોખનાં ચિન્હો અદૃશ્ય થયાં હતાં; અને મોંજીલાં સ્વભાવની સુંવાળી રેખા સખત યંધ ગઇ હતી. તે શાંત હતા. ભય તેના હૃદયને ડરે એમ નહોતો; કારણકે તેના અંતરમાં એવી ખાતરી હતી કે પોતે બધાથી નીરાળા ને દેવી હતા; કાંઇ તેને હરાવે કે મારે એમ નહોતું.

તેણે નીચા વળી ખીજું બાણ લીધું ને ફેંક્યું; અને ખીજે એક સૈનિક પડ્યો. પાછો બહારના લોકોમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. તેઓ પાછા હઠી દૂર ગયા, અને તેમનો ગુંચવાડો જોઇ રાજા મુછમાં હસ્યા.

થોડી વાર બંને પક્ષે કેં કયું નહીં.

“પરમાર! આ બધા નીરતિ એકા છે તે કોઇની વાટ જુવે છે.” રાજાએ કહ્યું.

“અનદાતા! મને તો પલેપલે ભય વધતો લાગે છે.”

“તને કેં રસ્તો દેખાય છે?”

“મને તો આપુ! એકજ રસ્તો દેખાય છે.”

“શા?”

“હું થોડો લઇ બહાર નીકળું ને આ બધા સાથે લઢું. એ રમખાણનો લાભ લઇ આપ ને ખેમો ચાલ્યા જાઓ.” પરમારે કહ્યું.

“ને આ બધા પાસે તીરક્રમમાં છે ને કોઇ વીધી નાખે તો?” રાજાએ કહ્યું.

“પણ અહીંયાં ખેસી રહીએ ને વધારે માણસો આવી પહોંચે તો?”

“ત્યાં સુધીમાં કોઇ આપણી મદદ નહીં આવી પહોંચે?”

“કોઇ ન આવ્યું તો?” પરમારે શંકા ઉઠાવી.

“અરે કેં વાત છે?” રાજાએ હીમતથી હસીને કહ્યું, “મે ત્રણ દહાડા સુધી તો સંહેલાઇથી અહીંયાં બસાઇ ખેસીશું.”

“આપુ!” ખેમો બારી આગળ ઉભો હતો; ત્યાંથી બોલી ઉઠ્યો, “મે ત્રણ દહાડા કાણ દેખવાનું? પૈસા તો ચોક્કસ બાળી મુકવાની પેરવી કરે છે.” વાજળાનો કડાકો થયો. હોય તેમ બધા પલવાર સ્તબ્ધ થઇ ગયા. પછી બધાને સ્થિતિનું ભાન આવ્યું; અને તેમનાં હાજી ગગડી ગયાં.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

જયસિંહદેવનું શોધ

જયદેવ જલંગ મારી બારી પાસે ગયા ને જોયું. મે ત્રણ જણ લાંબા હાથ કરી વાત કરતા હતા; એક જણ ચક્રમક ઝરાધી દેવતા પાડતો હતો; અને બીજા બેએક જણ સુકાં સલેકાં ભેગાં કરતા હતા. થોડી વાર રાજાએ એકાગ્રતાથી જોયા કયું, અને એક જણ લાકડું મળગાવી, બારણું ચેતાવવાનું મૂચવતો હોય એમ સ્પષ્ટ લાગ્યું.

સ્થિતિ ધણી ભયંકર લાગી. રાજાએ એક ઉઠો શ્વાસ લીધો; ને ભયાં ભેગાં કરી પલવાર વિચાર કર્યો. થોડી વારે તેણે ડાકું ઉંચું કર્યું.

“પરમાર! તારી વાત ખરી છે. આપણે હવે મરવું કે મારવું પડશે.”

જવાબમાં પરમારે દાઢીને વળ આપ્યો.

“જે! આપણે એક બારણું ઉઘાડી

દષ્ટએ, જે બહાર નીકળવા જઇએ તો આ લોકો વીધી નાખશે. એટલે તું બારણા વચ્ચે પહેશે ઉભો રહે. પછી હું ઉભો રહું ને સદુશી પાછળ ખેમો બેડાબેડા બાણ મારશે. એટલે એકેક પછી એકેક આ બધાને પુરા કરીશું. ને વખત જોઇ થોડા

બહાર કાઢી નામી જઈશું.” રામએ પોતાની ચેજના કહી.

“જેવી આજ્ઞા” કહી પરમાર હાથ ઉતારી ને પોતાનું પ્રયત્ન બંધ નાથ કરી હાથમાં રાખ્યું. રામએ એક હાથમાં બરછી ને બીજા હાથમાં તરવાર રાખી અને બારણાની થોડે કદમ દૂર તે ઉભા. થોડાંઓ નગ્નાર કરી આખી પાછળ મુટખીએ પડી ખેત્રાએ ચરમધાન કર્યું.

પરમારે ને ખેત્રાએ છેલ્લી વખત હોય તેમ મહારાજ તરફ જોયું. ત્રણેને સામ્ય કે તેઓ છેલ્લી રમત રમના હતા. અને છતાં ત્રણેને સામ્ય હતું કે આ રસ્તા શીવાય બચવાનો બીજો રસ્તો નહોતો. જ્યાં સુધી માલીશ પોતાઓ પોતાને પડ્યા હતા ત્યાં સુધી છુટવાનો માર્ગ હતો નહીં.

“અનન્યતા! સાવધાન થજો, હું ગાળ્યા કંવાંકું છું.”

“ઉવાડ” શાનિથી મોઝાકીએ જવાન આપ્યો.

પરમારે મહાકાનેધરનું સ્મરણ કરી આગળે ખેંચ્યો ને એકદમ બેસાથી એક બારણું ઉઘાડી નાખ્યું.

બારણું ઉઘાડવાનો અવાજ થતા બહાર ખેંચતા ચમક્યા ને સાવચેતી છોડી કહ્યા થઈ પડે આવ્યા બીજા પહે તેમણે જ્યથાપણ કરી, ને કેટલાક મનકમાં હસવા લાગ્યા આગળ ઉભેલા સૈનિકો શસ્ત્ર કાઢી ચોક્કસાથી બહાર પડનારને ભોળખેજો કરતા તત્પર જન્યા, પણ બીજા પહે તેઓ જરા અનન્ય થઈ હતાઃ ચોક્કસા અધિકવાડા બારણામાંથી કાઢી નીકળ્યું નહીં.

સોરઠી સૈનિક થોડી વાર જોઈ રહ્યા ને આગળ વધ્યા. એક રિપવ તેમણે પરમારનું હથ મુખ બધાનક હાથ કરતું જોયું—ન જોયું

અને અધીરાઈની અસ્વચ્છતામાં ચાર પાંચ જણ અધિકવાડા બારણા તરફ વચરખિચારે દોડ્યાઃ

કેસાહથેના સોરઠીઓ જેવા બારણામાં પેલા કે એક પ્રયત્ન યમરાજ બંધનરણા પાછળથી આગળ આવ્યો ને—એક કપાટે આગળા બે સૈનિકનાં શિર ધડથી જુદા થઈ ભોંય પર પડ્યા, અને પાછામાંથી એકને સચોટ તીર લાગવાથી તે ધરણીએ ઢબ્યો. કોઈને જાન ન રહ્યું કે શું થયું પાછળ આવનારા પાછા હડયા, ને ચોક્કસ અધિકવાડા બારણું હટી તેવું ખાલી દેખાયું.

એકજ ધવમા આ ખેલ પુરા થઈ ગયો. હમથો કરનારા ચોક્કસ ગયા, ને જ્યાં દૂર જઈ એકબીજા સાથે મમલત કરવા લાગ્યા. થોડી વારે એક જણે બે મથોડા બાજુ ઠોડ્યાં. તે અરકવાડા બારણામાં થઈ મોઝાકી ચાલી ગયા. અને જવાનમાં માત્ર પરમારનું અદ્વિતર્ય મલગાયું.

ખેમાના તીરથી જે પ્રવાહ પડ્યો હતો તેને થતી વેદનાતી જુથો શીવાય બંધી શકત થઈ રહ્યું. ચોક્કસા ત્રણે જણ વાટ જોઈ કુમા હતા.

મધ્યાહ્ન તપવા લાગ્યો હતો. સોરઠોના પ્રખર સૂર્ય પણ જાણે રસે ચડ્યો હોય એમ લાગતું હતું.

થોડી વારે મહારાજ ને તેના સ્ત્રીઓએ નવે ને અપરિચિત અવાજ માત્રથો તે કોઈ વહનો અડધી મશ્કરીભરેઈ હતો.

“છોડરાઓ! શું માડ્યું છે?”

“મરી ગયા” પરમાર જખડો ને બંધ બારણાના એક ખાંચામાંથી તેણે જોયું ને કહ્યું. “બાપુ! મારી પડ્યો લખાઈને રહેજો. એક પુટ્ટો આંકસ સવાર લઈ આવ્યો છે. એલબનાયક કહે છે તે તો નહીં હોય?”

“ધોળી મોટી મુછો છે? ને ‘નડો ને ગણો?’ રાજાએ પુછ્યું, ને પછી જિત્તાસા ન કાવાથી પાસે આવી કહ્યું: “પરમાર! સ. જરા જોવા દે.”

પરમાર જરા ખસ્યો ને રાજાએ આંખ ાંડી.

“મહોકાણ વળી, એલકજ છે.” રાજા બબડ્યો.

પણ બહાર અચુક લડવૈયો આવ્યો છે તેનો તરત પુરાવો મળ્યો. રાજા જોવા આવ્યા એટલે પરમારના શરીરનો જરાક ભાગ ઉધાડ બારણામાંથી દેખાયો, ન દેખાયો—ને સનનન કરતું એલકતું એક તીર આવ્યું. એલક નીચાન ચુકે એવો નહોતો પણ પરમારને સદ્ભાગ્યે તેને માત્ર ઊરતુંજ ત્રાગ્યું.

બહારના સૈનિકોએ એલકને માહિતી આપી હોય એમ લાગ્યું ને થોડીથોડી વારે એ જદ થોડાંતું બેરીકરાઇલયું હાસ્ય સંભળાયા ક્યું. બહારના સૈનિકો ઉસ્તાદ નાયકના હુકમ પ્રમાણે કેં ચુકિત રમતા હોય એમ લાગ્યું.

એકદમ પરમારના સ્નાયુઓ ઝંતુંનમાં તણાયા: “અત્રદાતા!” તેણે ધાડે અવાજે કહ્યું, “આ બંધબારણું જોરથી ખોલવા આવે છે. સાવચેત રહેજો. હું એકદમ એમને ધસવા દઇશ ને પછી બારણા વચ્ચે ઉભો રહી લટીશ. સોમનાથ ભગવાન તમને સહાય કરે.”

પરમાર હોક પર હોક પીસી પોતાની ખાંધ બંધબારણા પર ટેકવી ઉભો રહ્યો. બહારથી માણસો બંધબારણાની બહાર રહી, બે ત્રણ મોટી ડગો સામગ્રી પકડી તેના જોરથી બારણું ઉઘાડવા આવ્યા એકદમ તેમણે ધસારો

‘ચંબેલીનાં તાજાં પુલોનો બહાર

સેન્ટ

(૨૪૨૨૬)

ઓ ટો મોહિની

ની માહી મુગંધ વારસો થયાં પંકાઈ રહી છે.

જેણે સોનાના ચારચાર ચાંદો મેળવેલા છે.

કીમત બારલી ૧ ના રૂ. ૨, બી, બી.

મોહિની એજન્સી

ભુમા.....મસજીદ.....મુંબાઈ.

કર્ષે. ઘર પુરું એમ ડાંગો બારણામાં અડાળાઈ, બારણું જતા ઉપડ્યું ત ઉપડ્યું—ને પરમારના બળથી તે પાછું દેવાઈ ગયું.

થોડી વાર મેરડી સૈનિકો પાછા હવ્યા પાછી ડાંગો સાથે આંધીને તેને પકડી ખમારો કર્યો. પરમાર આ વખત પાછળ ખસી ઉભો રહ્યો; અને બહારના ખમારના બેરેથી આંધાર વિનાશું બારણું ફટકરતું કપડી ગયું અને ખમારો કરનારા થોડાએક પડી ગયા.

‘જય સોમનાથ’ની કવચકર ઘેલણા કરી પરમાર તેના પર તુટ્યો ને જોતજોતના બળાવના સૈનિકો ચારે તરફ ફેડવા લાગ્યા.

હવે બંને બારણા પુખી મર્ધા હતા એટલે બહાર નીકળી બે બારણાં વચ્ચે અડધ કેટરનો પરમાર ઉભો રહ્યો તેણે અનેક યુદ્ધો આઢ્યા હતા; પણ આજે માત્રીકના સરદારી માટે તેને અજબ મર મરવું હતું તેની પ્રયત્ન ભુજબોમાં અથાક જોર પ્રગટ્યું. તેની ગ્રાબી લગવાર એક મહા બળાવ પવનના તાલે તેમ જો દિશામાં જળ્ય કરી રહી. ખડ્ગોના પ્રદારો તેને સ્પર્શતા નહોતી તીરેતો વરસાદ અડધ સાથે અથડાઈ અટક્યો એબડનાયકના દુકમને તામેબસ સોરડી સૈનિકો પને ને થોડા પં તેના તરફ ફરીકરીને આવ્યા; પણ પરમારને અચાનકવાર જખ્ખી કર્યા ઉપરાંત કે અમર ફરી શક્તા નહીં.

પાછળ મહારાજ પણ મરધાન થઈ હતા હતા. પરમાર પર આવેલો અચાનક પા ઝીંકરો, કે તેના પગ આમળ થઈ આવનારને હાર કર્યો એ કમ તેમણે કર્યા કર્યું. પરમાર થોડી વારમાં કાપી જશે, એટલે જ કુમજા સાથે થવાનું કામ પોતાને માથે આવશે ને મહારાજ સમજતા હતા, અને ને માટે તે નેઆર થઈ બેસી હતા. પાછળ

રહોરેલો ખેમાના તીરે પણ અચુક નેમ સાધ્યાજ કરી.

ઘડી બે ઘડી તો પરમારે કોર્સની અવધિ કરી પણ તેનો શ્વાસ બરાબ માંડ્યો હતો, અને દેકેકણેથી સ્વિર વહેવા માડ્યું હતું. અને હજુ સામા જાડ નીચે થોડી પર ખેરો ખેરો એબજ હચતો હતો ને વીરેક સૈનિકો લગભગ મારા તાન હતા.

શુ કરવું તેનો વિચાર મહારાજ કરતા હતા એટલામાં ખેમાએ પાછળથી નેમને ખબે હાથ મુક્યો.

‘મહારાજ’ થોડીની બહાર નીકળો પેલા કાલમુખાએ પાછળથી જાપરે માણસ મારવા છે તે હમણા ઉતરી પાછળથી આવશે તો સુડી વચ્ચે આપણે સંભારી ઘડ જતાના.

“કીક” જવડેલે સ્ત્રમ મારી, “પરમાર જરાક આમળ થઈ-એટલે જુ ને ખેતો બહાર નીકળીએ પાછળથી માણસો આવે છે.”

પરમારે સાંભળ્યું, ત માંભળ્યું, તે જરા દૂર ખડ્યો, અને જવડેલ વારની માફક તરખ મારી બહાર પડ્યો. તેનું રુપાણુ મુખ તેમની ટાપતુ હતું, તેની મોટી આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ હતી “જય સોમનાથ” કરી એણે જવ-ઘેલણા કરી, અને બીંબી એથ વધ લડવા માડ્યું એકથી બે થોડા થએલા જોઈ બધા સોરડીઓ તુડી પડ્યા.

ખેમો બારણા આમળ પોતા મુઠામાં આડો પડી મુઠ મયો. તે થોડીથોડી વારે પેટ સરતો હતો; અને જતા તેના હાથમાં તીર કામકુ મળતુનીથી તેણે પકડ્યું હતું મહારાજે કરેલો કુમજો એટલો અણખીતયો હતો કે કોઈએ ખેમાને જોયો નહીં.

એબસ તરફે તડકે આમળ થવા પડે હાથની એથ કરી “કોણ મારો જોસ

વાળની સુંદરતા અને વધારો કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની ખુબસુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, અને તેવી ફેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારો કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ઘણીજ કામીતી મદદ આપે છે. મગજને પણ ધણી હંકક આપે છે. સુગંધમાં ઘણુંજ મધુર છે. એક વખત વાપરી ખતરી કરી જીતી.

કીંમત આ. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦; પોષ્ટેજ પેકીંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલજ ભાંગળે અને લેજો.

ખીજું લેતા ના.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામસીદ, હેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખરચતા પહેલાં નમુનો વાપરી જુવો
તારું પસંદગી પામેજું પરંતુમ

ઓટો દીલ બહાર (રજસ્ટર્ડ)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીંગ ફક્લ થોડાં દીપાં (few drops) રુમાલ પર નાંખો અને સોરમ ચમેલી અને મોગસનાં ટુલોની સાથે સરખાવી જુવો, પછીજ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વહાલાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ બેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

ખીજું સેટોમાં પૈસા ખરચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાતરી કરજો. બાટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૨-૦ નમુનો બે આના, સુગંધી કાર્ડ એક આનો, પોષ્ટેજ પેકીંગ જુદું.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં. ૧૫૫, જુમામસીદ હેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ હેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જત એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (રજસ્ટર્ડ)ની નીચેને ટેકાણે મોકલી આપજો. તપાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો સ્ટીપ બીડલ છે. (સ્ટીપ જરૂર બીડલો).

મોઢાંડા?" તેણે મોટેથી કહ્યું, "જો એને જીવતો પકડે તેને એમલનાથકો મરાસ, દીકરા "

જેસમ મોઢાંડાને સંદેહે આવે પ્રમ જે જોઈ એક પત્થર લકનારા ખંચાપા ને પછી 'રા'ખેમારની જગ' કહી તુડી પડ્યા.

મહારાજનું લોહી લગ્નનું હતું તેની આંખોએ બધું લાલચોળ દેખાતું હતું તેણે ખુનતરસ્યા મેનિકાને લગ્નલિજા આવતા જોયા. દૂર એમલનાથકને મુજ મરડતો જોયો. પડખે પરમારને ભપકર જાય શખવતો જોયો. એને લાગ્યું કે જરમાર તેના તરફ આવવા મેનિકાનો દુધલો તોડલો હતો. પણ તેનો આસ કેધાનો હતો, ને તેને કપાળે વેલીના રવા ચામચ દત્તા, એટલે તે કયા સુધી દક તે કહેવાય એમ નહોતું.

જમદેવના હાથમા તરવાર જુલની માફક (શી. તે થા ઝીલતો, ને કરતો, બાણોનો રસાદ વરચાવતો; ને અવારનવાર 'જમ મોઢાંડાચની ઘેરણા કરતો. આજે એને લાગ્યું કે તેણે રંગ રાખ્યો. તેના વીરપુત્રને ને તેણે પ્રીત્તલદત્તા સાલત્યા પોતે પરમ-મહાક હોવમવતો તે સારુંક થઈ લાગ્યું. ગઈથી તેનું શાય' હતું તેનાથી પણ ધારૂં થયું.

એક પલવાર તેની આખ આગળ લાલ પડો આવ્યો-જયો. નેને વધારે ચોખ્ખું દેખાયું. માત્ર તેના કાનમાં કે અવાજ થયા લાગ્યો. નેનો જમણો હાથ જસ જુડો થયા લાગ્યો. તેણે એક વિષળમાં હાથ બદલ્યો. ને ડાબે હાથે તે મુમવા લાગ્યો. સામે આવતા મેનિકાના મુખ પર કાપરતા દેખાતી હતી, કે તેને જમણા થતી હતી ?

એકદમ પરમારે જરાદો માર્યો ને પોતાને પોતાજ રહેલા મેનિકા પર ને ફરવો.

એ શા મારે આમ મહારાનો હતો ? પોતે હજુ અણુશકયો હતો, અને મારે તરફ થવા-થવા મેનિકા પડ્યા જતા હતા. પણ એમો ક્યાં ગયો ?

એકદમ એક ચીસ સભળાઈ. મહારાજ-એ હિંચુ જોયું તેણે કપાળ પરથી પરસેવો ને લોહી કુઠ્યું. સામે ઘોડી પરથી એમલનાથક ગોપ પર પડ્યો હતો. જાણ્યે તેને બાલુ માર્યું હતું. શું ખેમાએ માર્યું ?

'શાખાશ' મહારાજથી મોલાઈ જવાયું. મેનિકામા ભમાણ પડ્યું એમલનાથકને શા થયું તે જોવા મોઢાં દોડ્યા એમ લાગ્યું. બેલાન પરમાર પાછા ફરતા ઘોડાને પુરા કર્યા, ને ક્યાંયથી એમો કુદીને આવ્યો. તેણે રાજા પર હુમલો કરતા બે આર મેનિકાને પુરા કર્યા. બે ગજુ નાશ રાજાની આંખે અધારા આવતા માંડ્યા. તેણે કીતિ હાથ ટેક્યો તે તરવાર ફેરવતા હતા. પણ હવે જોઈને કાઝી નહોતી. પરમાર તેની મદદે આવતો હતો, આવ્યો. પણ બુસ દોને પડ્યો રાજાને કંઈ સાસ પડ્યો. તેને ચક્રર આગ્યા.

"બાપુ ! આ પાણીથી મોઢું હુઓ." ખેમાનો અવાજ આવ્યો.

તેણે અજાણજાતા પાણી લઈ મોઢે નાંખ્યું તેની આંખોએ ચોખ્ખું દેખાયું. બધા મેનિકા ભોપ પર પડ્યા હતા. પરમાર તેના પમ આમળ પડ્યો હતો. એમો ને લે ને લેવા હતા.

"ગધા ક્યાં ગયા ?" રાજાએ કે ન સમજવાથી પુછ્યું.

"જમને હા ને એમા નાસી ગયા. બાપુ ! હવે એએ મળી બધાને પાણુ ક'હશે."

"ને એમલને તે માર્યો ?"

“હા બાપુ! તમે બહાર નીકળ્યા ને હું સુતોસુતો... તીરકામું લઈ નીકળ્યો, ને પેટેપેટે પાસે જઈ તીર માયું.”

“જીવતો રહે.”

“બાપુ! હવે વખત નથી. આ પેલી કાળી ઘોડી પણ ચરે છે. એજ પરશુરામની ઘોડી લાગે છે. તાજી દેખાય છે. હું હવે બાકીનું બધું કરું છું, પણ તમે વંચળી જાઓ. હવે કોઈ આવી લાગશે તો લલવાનું જોર નથી.”

“એમ શું બોલે છે? જ્યદેવને કોઈ જીવું છે?”

“જ્યાં સુધી સોમનાથ બગવાન જીવતો જાગતો બેઠો છે ત્યાં સુધી શું થવાનું છે?” કહી ખેમો ગયો ને પેલી કાળી ઘોડીને લઈ આવ્યો અને ટેકા આપી જ્યદેવને ચઢાવ્યા.

“આ થોડું પાણી પીઓ ને ઉભા રહો; આ તરવાર સાફ કરી આપું ને આ તીર કામું પણ લેતા જાઓ. ને ઉભા રહો આ એક બે મોટા ધા બાંધી આપું” કહી ખેમો રાજાની સારવારમાં પડ્યો.

“પણ તું ચાલતી?”

“જોઈ તો ખરો કે આ પરમારમાં કે જીવ છે.”

“ખેમા! આજે આપણે હદ કરી છે.” રાજાથી ગર્વ દર્શાવ્યા વિના ન રહેવાયું.

“બાપુ! પણ કાકાંટજીની તપાસ કરાવજો.” ખેમાએ સંદેશો કહ્યો.

“જરૂર” રાજાએ કહ્યું, ને ઘોડીને એક મારી, અને પરશુરામની સુવિખ્યાત ઘોડી હરણની માફક ઉછળી.

તાપ દુઃસહ હતો, પણ રાજાના મગજમાં વિજયનો નીશો હતો. એકલે હાથે એણે દુર્ભય એલકાનાયક અને સોરડી સૈનિકોને પુરા કર્યા હતા, ને પરશુરામની ઘોડી પાછી આણી હતી તેની રગોમાં લોહી કુદાકુદ કરતું હતું; તેની આંખ આગળ રંગબેરંગી ચિત્રો દેખાતાં હતાં. બધું અપાર્થિવ દેખાતું હતું. ઘોડી પવનવેગે જતી, ને ચારે તરફની વસ્તુઓ જાણે દોડી જતી હોય એમ દેખાતું.

તેનાં નરકોરાં ફાટતાં હતાં, તેના ધામાંથી લોહી નીકળતું હતું. પણ તેના કાનમાં વિજય-ઘોષણા થતી હતી. એકદમ એક ઘોષણાની અનેક ઘોષણાઓ થઈ આવી. ચારે તરફથી ઘોડેસ્વારો નીકળી આવ્યા. તે બધા ક્યાંથી આવ્યા તે સમજાયું નહીં, આગળ આવનાર પરશુરામ જેવો લાગતો હતો.

સાથે કોઈ અપરિચિત પુરુષ જેવો લાગતો હતો. ના. તે અપરિચિત નહોતો, પણ તેની રાણી જેવું તેનું મોં હતું. તેણે જીમ મારી: “જ્યસિંહદેવ મહારાજની જય” રાજાએ કહ્યું: “જય સોમનાથ.”

બધા વીંટાઈ વળ્યા. તેને ગળે શોષ પડ્યો.

“કોણ દેવી! તમે ક્યાંથી? પરશુરામ તમારી... ઘોડી...” રાજાએ બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ કંઈ રુધાવ્યો. તેમણે ઘોડાની યાજ પકડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ હાથમાં કેં આવ્યું નહીં. બધા ઉતરી પડ્યા. કેમ તે સમજાયું નહીં, ને તેમણે કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો: “પરમાર કાક... ખેમો... એલકા” પણ કેં સ્પષ્ટ સંજોગ નીકળ્યા નહીં. બધાએ તેમને ઉચક્યા... ને અધારું થઈ ગયું.

(આ વાર્તાનો વિશેષ ભાગ આવતા અંકમાં)

ઉપતંત્રીની ચાળણીમાંથી

બાર રૂબેની હરીદાશ વીરો નોંધ

૧

ન રંગેનો ને ભીરેલો ? તે પણ
ગુજરાતના ? અને શ્રવત ? આ
હરીદાશ ચોકવામાં કોણકે કેકે પુલ કરી
જાણ્ય છે. આવાં રંગેની વાત ક્યાંક મરકરીમા
યાવની હશે તે માંભળીને કોણકે આદસિક
મદદનીશે જરા મગમલ કરવા એને માસિકમા
હરીદાશ તરીકે છાપી મારી.
નકા એમજ. નહીં તો—
બધું સુમે પણ આતો તક
કોણને આવે,—ગરીબ ને
ગાંડી ગુજરાતનાં રંગે
ગોધરાનો તકે ?... ..

આવાંડના અંકમાં ઉપ-
તંત્રીનું નિવેદન વાંચીને ધણા
ના મુખમાંથી ઉખા હિંમત
નીકળ્યા હશે. એ 'રસમરી
હરીદાશ' એ વિચારકોનાં

મહાત્મા ગાંધીજી

દીપમાંથી કરણ રસ દષકાળનો હતો ને
ઉપદ્રાસકોનાં અંતરમાં હાસ્યરસની સેરો
કરાડી હતી. પોતે પણ એક ગુર્જરસ
જેને દેહ કો—એવી હાથ ને માનવ
અમ-રમણમાં રમતાર વાંચનારે નિવેદન

વાચતાજ પેલા મુબારી બારબારની રીપમાં
પોતાનું નામ નીરખવા માડ્યું હતું, અને
કાંતિની કારખી વાદમાં વિચરવા પોતે હવે
સી રી વધુ તેઆરીઓ કરવી તેના મનોહર
સ્વયં પણ ગુંધ્યાં હતી.

પણ એ ધન્ય નામાવહિમાં કાનાતરે પણ
બીરાજવાની જેને આશા
ન હોય એવા સર્વવ્યાપી,
સર્વથ ને મર્વસાત્મારી
'સામાન્ય વાચક'નું શું ? તે
બીચારાની મનોદજાનું કાંઈ
શબ્દચિત્ર આલેખવા એમે
તો તે કેકે આડું ચાલે—

પોતાની 'સર્વ-મખતર
છતાં પળભર તેણે નહાનમ
અનુભવી, નિરાશાની કાંતીલ
ટાંકાં અનુભવી, ને નેઆર
કરેલાં કાગળ, કસમ ને કાઠી ફેંકી દેવા—
તાં કાંઈકલ તેની વહારે ચંદપેઃ "તમે
વીરજનને પૂછ શોધ તો તમારામાં પણ
વીરતાનું તત્ત્વ હોવું જોઈએ." આ અમેલું
સૂર તેણે સ્વીકાર્યું. કું વીરોનો પૂજક છું ને

વીર છું તો વીરરત્નોને
શોધતાં મને શી વાર?—
તેણે વિચાર્યું; ને આજના
ગુર્જરીશો—વીરો ને
વીરાંગનાઓ—ને સ્મરણ
ભૂમિમાં શોધવા માંડ્યાં.

શોધવા માંડ્યાં, અને
શરૂઆતમાં ગુજરાતની
લાગ્યવિધાનીએ વિચારના
એકજ પ્રવાહથી એ
આશાવંત શોધકોને પ્રેર્યા.
વગરચુષ્યે, વગરવિચારે,
વગરસંકાયે હરેક ઉમેદવારે

પહેલું નામ તો લખ્યું: મહાત્મા મોહનદાસ
કરમચંદ ગાંધી. અને પછી—પછી મુશ્કેલી!
કવિરત્નો શોધવા બેઠેલા પડિતો દલિદાસ-
ના નામથી આગળ ચાલી શક્યા નહીં
અને તેથી અનામિકા સારથવતી ચલ તેવું અહીં
પણુ ખનશે કે શું એમ લાગ્યું.

પંથુ મુશ્કેલીને હઠાવ્યા વિના છુટકો
નહોતો, તેમ વગરસાધને તે હાવવાતું પણ
અશક્ય હતું. એટલે કોઈએ ઈર્ષા બેચા
માંડ્યાં, કોઈએ સંસ્થાઓના ધુળ ખાતા
રીપોર્ટો ફેંધ્યા, કોઈએ મિત્રમંડળમાં ચર્ચા

સૌ. કસ્તુરબા

અંપલાવી વિજયને વરનાર: આવાંઆવાં
રંગબેરગી રત્નોનાં નામ એક પછી એક
સુઝ્યાં, લખાયાં ને મોકલાયાં.

૨

દિવસો વહેતા ગયા તેમતેમ નામદાર
સરકારના ઉદ્યોગી ટપાલખાતા મારફત એ
બહુમૂલ્ય નામાભિધાનોથી શોભતા પત્રોનો
સંચય 'ગુજરાત' કાર્યાલયમાં ચલા લાગ્યો.

તંત્રીઓની જાગૃતિ ને જહેમતરતું કોઈ વાર
આખ્યાત કરાવતું હોય—અને એવાં આખ્યાન

કોઈ નથી
કરાવતું એ
આ યુગતું
મોટું લાંબન
છે-તો અ-
ચાક આ-
ખ્યાતકાર
વૈરાગ્યધન-
ની વાણી
પણુ ઝોઢી

દરબારેથી ગોપાલદાસ

રા. મોનાલાલ કવિ

હિન્દ એવો અમારો અપીત મત છે. આવી અવધ્ય જાનગો ને જાહેમનોના વાર નીચે કમગતા તત્રાખાનાના એક કર્તવ્યનિદ કાર્યકરના ટેબલ પર ઉપનો સંમય દિનપરદિન મનો દનો સુખ એટલું હતું કે જવાબોની વિવિધતા ને રમુજ આપવાની શક્તિ નેના એકધારા જીવનમાં રમ રેડતા અને તેના મીનાવશ કાર્યને નવુ આકર્ષણ અર્પતા. નહીં તે-પણ તંત્રીખાનાના બદ્ધ બેઠો ખોલી દેવાની છુટ અમારા ધંધામાં હોતી નથી.

બધા હિન્દો તંત્રી મંડલ પાસે રજુ થયા. તેમણે તેમાંથી મમન તો મેળવી, પણ ઠાલ એથીએ વધુ મેળવ્યું. નેમણે જોયું કે વસુધેવ નાનારના છે એ વાનને ગુજરાત જેટલે અંગે સત્વી સાધીન કરી શકે તેમ છે તેટલે અંગે ખીજે જગે તેવો દોલન મંદ દેશ પણ કરી શકે તેમ નથી. ગુજરાતમાં આંદોજ નહીં પણ ૧૦૭ પુરુષરનો ને ૮૯ સ્ત્રી

રા. આનંદસાંકર મુવ

રત્નો છે એમ બધા ખત્રીની તારવણી કરતા જણાયું. જેનું લેવકમ ફક્ત ૬૧,૮૫૫ ચોરસ માઇલ છે, જેની વસ્તી પુરી એ કરોડ પણ નથી-ન્યાં એવો વિદ્વાન તો પાકોળ નહીં જો આપોને હિન્દ કેવમાં વસાવ્યાનો જશ ખાટી શકે, ન્યાં એવો કવિ તો અતલવેજ નહીં જો મોમેલ પ્રાકૃતનો નામાંકિત જીવનાર મીનીને આલમજારને આંજ શકે-જેના મિષ્ટ વતનોએનું મુખ જાણ મનાયું છે,

જેના 'યું' શાંતી બારથી તેરમી પાછ કાઢ આપે તેમ નથી, એવા આ શુદ્ધ ને પ્રજાવહીન પ્રાંતમાં થોડાં ને ઘણાં એકમેા જન્મ રત્નો રાતઢાકે ઝગકે છે ને આપણને તેનું જ્ઞાન પણ નહીં ! આટલો રત્નવેજવ તો આખુ સામાન્ય ખરીતી શકે. આવી તક જાણવાની દીમત ને આવડત આપણમાં ક્યારે આવશે ?

વળી કેટલાક ઉમેદવારોએ રત્નોનાં રમજીમ વચ્ચેના આપીને પોતાની રમરતિનો પરિચય પણ કરાવ્યો છે માધીજી 'આત્માત્મિક ગુજ-

રાતના આત્મા છે' અને 'દાલમા પરાડા જેલમા પુરાયા છે ; રા. ઇંદુલાલ યાત્રિક 'સ્વર્થ-ભાગની મુતિ', રા. નાનાલાલ 'ગુજરાતના કલિદાસ : 'વનવેલીન પોળનર', 'કાબમાં અંગ્રેજ શેરી કોનારનાર' તથા 'પહેલા ગુજરાતી લેખક'; રા વિભાકર 'આદર્શ રંગમુમિ રચવાની આકાશાપ રાવે છે'; રા કાંતિલાલ પડયા 'ગુજરાતના પ્રિદેસર

બોજ'; રા નરમિંદરાલ 'હકારના દીસાગન દોન', કુમારી મણિપહેન પટેલ 'રાજ્યભાગવાની મુતિ', એક લેખિકા જેમના સાહિત્ય-જન્મસાક્ષર એક જોશી આ સન્દોમાં જુએ છે કે તેઓ 'સારાં લેખક ઘવાની આગાહી આપે છે' તેમને એક ખીજ રત્નપરખુએ તેઓ 'પુરપત્તને કારતાં પ્રયંક લેખિકા છે' એવું પ્રમાણપત્ર આપ્યું છે. પણ હવે ધણું થયું. બેઠો નહીં ખોલવા-

રા. વલ્લભભાઈ

ની પ્રતિષ્ઠા છતાં અમારા ખાતાની ધણીધણી વિશ્વસનીય વાતો અમે જગતને કહી નાંખી. એ પ્રમાણે વધુ વય થવાની લાક્ષણિકતા યાથ તે પહેલાં ઉપસંહારનું અનિવાર્ય કાર્ય આરોપીએ.

બારબાર અગ્રણી રત્નોનાં નામ શ્રાવણના અંકમાં છપાયાં છે તેમાંનાં ધણીખરનાં નાનાંનાનાં ખાસ દોશવેલાં રેખાચિત્રો આ સાથે છે. તેનાં દર્શન કરી પાવન થવાની અણુમોલી તક વાંચકો ચુકશે નહીં એવી આશા રાખીશું. અને તે શીવાયનાં જે અનેક રત્નોથી આજે ગુજરાત પ્રભાવતું બની રહ્યું છે તેમની નામાવલિ, મત સંખ્યાના અનુક્રમમાં, નીચે રજુ કરીએ છીએ.

સૌ. વિદ્યાગૌરી

જગત ને ભારતના મહાન પુરુષોની શોધમાં તંત્રીઓ પોતાના વાયકોને મોકલતા એ જમાનો પણ હતો. આજે પ્રાંતિક અસ્થિતાની ભાવના સિદ્ધ

કરવા આપણે મધીએ છીએ તે સમયમાં અમારી યોજનાને વાયક અંકુશોએ ઉત્સાહથી વધાવી લીધી એ જોઈ આનંદ થાય છે; તેમના પ્રત્યુત્તર પણ ગુજરાતના વધતા જતા ગૌરવનું શુભ ચિન્હ છે એ જોઈને કોને સંતોષ નહીં થાય?

બાકીનાં રત્નોની નામાવલિ.

રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ક્રુવ, રા. શંકરલાલ ઘેલાભાઈ બેંકર, રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, રા. ચંદુલાલ મણિલાલ દેશાઈ, રા. દયાળજી નાયુભાઈ દેશાઈ, સર પ્રભાશંકર ડી. પટ્ટણી, મી. અરદેશર ફરામજી ખખરદાર, રા. રવિશંકર મહારાજકર રાવલ, સર લક્ષ્મીભાઈ વ્યાસરામ શાહ, રા. હરગોવિંદદાસ હારકાદાસ કાંટાવાલા, રા. અમૃતલાલ વિ. દક્કર, નામદાર મહારાજ સર સયાઈરાવ ગાયકવાડ, રા. કલ્યાણજી વિઠ્ઠલભાઈ મહેતા, સર પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસ, સ્વામી લિલુ અખંડાનંદ, સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, રા. અંબાલાલ સારાભાઈ, રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, રા. જયશંકર (સુંદરી), રા. નગીનદાસ માણેકલાલ શાહ (રટાર રેંઝર), રા. મોતીભાઈ નરસીભાઈ અખીન, રા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, રા. ગોકલદાસ તલાટી, પ્રેમિસર જલવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, મી. મહમદઅલી ગીજુ, સ્વામી આનંદાનંદ, સર ગોકલદાસ કલાનદાસ પારેખ, નામદાર મહારાજા જમશી

સૌ. ચારદાગૌરી

સ્વચ્છતસિંહજી, રા. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર,
રા. નૃસિંહ'ભગવાનદાસ વિજાકર, રા. નૃસિંહ-
પ્રસાદ કાલીપ્રસાદ બટ, રા. લક્ષ્મીભાઈ
સામલદામ, રા. અંબાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી,
રા. કાંતિલાલ જનસાલ પંડ્યા, સર દીનસા
એલવજી વાન્ડા, સર દોરાજ તાતા, રા
મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા, રા. મણિલાલ
ડેકટર. (શીલવાલા) સર મનુભાઈ નદશકર
મહેતા, રા. અમૃતસાલ દલપતભાઈ શેઠ મીં
એ. બી. મોરારજી, શ્રીમાન નયુરામ સમા,
ડેકટર પ્રાણજીવન જગજીવન મહેતા,
રા. મોહનલાલ કાર્પેથર પંડ્યા, નાનદાર
કાર્પેથરી લાખાધિરાજ (રાજકોટ) ડેકટર એ
કે. દલાલ, રા. હોદાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી,
રા. જયકૃષ્ણ પંડજી (પોરબંદર) ડેકટર
જીરાજ મહેતા, જસીમ દીનસા & મુળા,
શ્રી નરૈનમ મોરારજી મોકલદામ, શ્રી
કુમોનમ વિજામ આવજી, રા. કૃપચંદ

કરેદાસ શાહ,
રા. મણિલાલ
વલભદાસ કો-
શરી, પીર
મો રા મી થાં
(માગ રોલ-
વાલા), મી
સો. રા સક-
લાનવાના, મી

રા. વિક્રમભાઈ

એચ એન પોચખાનાવાળા, સર હાથાકીમ
રહીમખુવા ડે કુંવરજી મોસાહજી નાયક, મર
કરીમભાઈ હાથાકીમ, મોરારજી ખુસાવ
તત્તકશી શાહ, રા મહેસ વાસુદેવ આવલ-
કર, રા. ગીરમજકર ભગવાનદામ બધેકા,
રા. મોરખનલાલ હિમેલખા પટેલ, રા. ચંદ-
રા કર નર્મદાસક પંડ્યા, ડેકટર ચંપકલાલ
જે. લીઆ, રા. મુનીલાલ મજબુખામુદાસ
મહેતા, મી હોદાણી મીઆ. મી. જમશેદજી
કાના, પંચરાજ મુનિશ્રી જમવિજયજી, રા.
બલવજી ત્રીકમજી આચાર્ય, મદારાજ ગિરન-

રા. નરસિંહરાવ ચેલાવાળા

રા. મજીદરાવ

ગોપીરાસાખ

સમશોર છાપટ્ટેડ માફતે પાસી લેજ

શિવાજીનો સાથુ ચા માટે વાપરવો જોઈએ
કારણકે; વિદેશી સાથુઓમાં નરક અને ચરખીનાં તત્વો લેખેલા હોય છે. ત્યારે શિવાજીનો
સાથુ તદ્દન પવિત્ર નિષ્પાવસ અને ટકાઉ છે. કપડાંને માટે શિવાજીનો સાથુ
ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

ડીધા-વલી સુલેમાન, નસીબખાન, પછર ખીલીંગ, મુંબઈ નં. ૯.
તારન સરનામું:—"કોર્મહાઉસ."

પ્રગટ થયેલું છે

પૂર્વ લાખ

કર્તા

સ્વ. મણિરાંદર રામજી ભટ્ટ ("કાંત")

પ્રકાશક: જીવનલાલ અમરશી મહેતા

પીરમથા રોડ, અમદાવાદ.

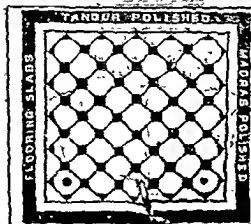
સ્વદેશી

પાલીસ લાદીઓ (સરેદ તથા કાળી)

મોટા મહેલો તથા ખંભલાઓની શોખા
વધારનાર, પાલીસ લાદીઓ, સીડીનાં ટપા,
બાથરલેવજો, પાણીઆરાં વીગેરે દરેક સાધનનાં
તૈયાર મોટા જથ્થામાં અને કાઢાયતરી જેળવવાં
હોય તે મળે અગર લખો:

આર. જીવરાજ કુંડો,

ટેકાણું-ડકન રોડ, દુકાન નં. ૧૫, મુંબઈ નં. ૪.

વિજયભૂમિ, રા.
જીવણવાલ હરિ-
પ્રભાદ દીવાન, સર
જગમોહનદાસ વરજી-
વનદાસ, પ્રેમિસર
જોડાણ વીમનચાલ
સ્વામીનારાયણ,
સ્વામી શ્રી ત્રિવિક્રમ-

સા. જનિવકમી શેષાજીદાસ તીથ, સર દીનચા
પીટી, ગ. દેવદાસ ગાંધી, રા. દેશવભાષ,
રા. નરસંહલાલ જ્યેષ્ઠભાઈ અમીન (શાંતિ
નિકેતનમાં જર્મેન શિક્ષક), રા. નરહરિ
દ્વારકાગમ પરીખ, રા. નારાયણ રિમ્બજી
હકુર, પંડિત વાવન, પંડિત રવામજી
જુજીવમાં, શ્રી. જરજેરજી હરામજી
જગમ, રા. બાપુવાવ ખી. નાયક, ત
શ્રીઆબાઈ પટેલ (આબુદ માસાદીવાવા),
રા. બીમજી દગજીવન (સરીયા), મદારાજી શ્રી
હરિમાગજી, રા. મુળજી કર હરિનદ કવિ, રા.
વાલજી કર લક્ષ્મીજી કર, શ્રી સપદા, રા. આકળ-
જી કર જોડાણ શાદ, શ્રી. મોરારજી ગેરવાનજી
, શ્રીકુ. હાથીભાઈ માસ્તી (નમનગર)
બહેન મુગેયના દેશાઈ, જ. સ્વ. મગાજાઈ
દવાગજીના માનુષી), શ્રીમીમ જાજી

સર શ્રીમનદાસ સેતલવાડ

જહા ગીર
પીટી, ગ
સ્વ. જંગ-
મેન મજ-
મુદાર, શ્રી
મતી જ્યો-
ત્ના શુક્લ,
મેડી સુલે-
ચના મીનુ-
બાઈ, લેડી

જીમોહન-
દામ, સા.
સરજા અંબા-
બાલ સાગ-
બાઈ, મહા-
રાણી નદકુંવ-
રબા (ગોડા),
શ્રીસીસ પુત
ળીમાઈકામ-
રાજી, શ્રીસ
મોદા તાતા,

મ હા રાણી
વીમનાલાઈ
મનુભાઈ મહેતા, સા.
મહેતા, શ્રી
મહેતા, શ્રી
જાનુમતી દવપનગમ ત્રિવેદી,
શ્રી. લક્ષ્મીનહેન, શ્રી રમીતેન કામદાર, શ્રી.
ત્રિમળાશીરી સેનવાલ, મેડી રમણાઈ પદારી,
શ્રી ગુણવતી બહેન ચપકદાલ ધીઆ,
શ્રી દીરાણીમેન મોહનવાલ કામેશ્વર પડ્યા,
શ્રીમ એ.જી.નીચર (સેવાસદન), શ્રીમતી
હમ્મદેની મદારાણીજી કર રામો, શ્રી.
હમિલામેન દવે, શ્રી દેવકીમાઈ મુવજી વેદ,
શ્રી ચચામેન શિવરામ બામ, શ્રી માણીકાલાઈ
કહાનજી

કવિ, શ્રી
હરિજી બ
મરી વામ-
નગર, શ્રી
મતી બની
આ મેજમ,
હમરવાડી-
આનાં મર્મ-
પત્ની, બહેન
દમણા મેન,

બહેન વચુનજી લોડવાલા
ગાયકવાડ બહેન હમા
મહેતા, શ્રી
મહેતા, શ્રી
જાનુમતી દવપનગમ ત્રિવેદી,
શ્રી. લક્ષ્મીનહેન, શ્રી રમીતેન કામદાર, શ્રી.
ત્રિમળાશીરી સેનવાલ, મેડી રમણાઈ પદારી,
શ્રી ગુણવતી બહેન ચપકદાલ ધીઆ,
શ્રી દીરાણીમેન મોહનવાલ કામેશ્વર પડ્યા,
શ્રીમ એ.જી.નીચર (સેવાસદન), શ્રીમતી
હમ્મદેની મદારાણીજી કર રામો, શ્રી.
હમિલામેન દવે, શ્રી દેવકીમાઈ મુવજી વેદ,
શ્રી ચચામેન શિવરામ બામ, શ્રી માણીકાલાઈ
કહાનજી

રા. અબ્બાસ નેવજી

અહેન કુંવરબેન(મુંબાઇ),
અહેન કાશી બેન ગાંધી,
ગં. સ્વ. વેલાબાઇ ભગવા-
નદાસ, ગં. સ્વ. રતનબેન
અક્ષમીદાસ મહેતા, ગં.
સ્વ. નામદાર રાણી સાહેબ
યુવરાજ ભોજરાજનાં
(ગોંડલ), અહેન ચંદાબેન
ખાંડવાલા, અહેન જમનાં
બેન (મુંબાઇમાં ચેર ચેર
ખાદી પહેરાવનાર), અહેન
જમનાબાઇ મર્ચન્ટ, સૌ.
દુર્ગાગૌરી મહાદેવબાઇ,

શ્રી. ઇન્દુલાલ યાશિક

સૌ. ન દુર્ગાગૌરી કાનુગા, સૌ. પદમાબેન દેશાઇ,
અહેન પ્રિયમતી શુક્લ, નામદાર માણાવદરનાં
ખેત્રમ સાહેબ, અહેન મગન બેન (આવિકા
આશ્રમ), સૌ. મંગલા મેતલવડ, સૌ. માણેક
બાઇ એચ. મહેતા, સૌ. માણેકબાઇ નાનાલાલ
કવિ, મીસ અખ્યાસ તૈયબજી, મીસીસ શિવજી

દેવસી, મીસ કોર્નેલીઆ
સોરાબજી, મીસીસ ઝીણા,
મીસીસ મણિલાલ ડોકટર
(ફીજીવાલા), અહેન
મણિ બેન ગાંધી, મીસ
ગુલબાઇ, મીસ શીરીન,
સૌ. યશવદ્વતી મગનલાલ
કવિ, શ્રીમતી રસિકમણી
બાલમુકુંદ દેશાઇ, લેડી
રતન તાતા, મીસીસ
લીમજી પાલમકોટ, અહેન
લવગિકા મહેતા, સૌ.

વસુમતી, સૌ. વિનોદ રમણ-

લાલ યાશિક, અહેન સકીનાબેન કરમાલી પટેલ,
અહેન સવિતાબેન ત્રિવેદી (કે.વે. યુનિવર્સિટી),
સૌ. સુરજબેન મણિલાલ, સૌ. સુલોચનાબેન દેશાઇ
(સર મનુભાઇનાં અહેન), અહેન સુશીલા
બેન, સૌ. સુરજબેન (ભગિની સમાજ),
મીસ હીરાબાઇ તાતા, અહેન હસુમતી મા. દેશાઇ.

ગં. સ્વ. શિવગૌરી ગાંધી

ગં. સ્વ. આનંદગૌરી ગાંધી

સ્વીકાર

'મુજરાતી': દીવાળી પર્વનો ખાસ અંક
 મુદ્દ્ય રુ. ૧-૬-૦, દર વર્ષની માફક આ
 અંકમાં બુદ્ધાનુદા વિષયના બહુ જાગે મળીર
 સેખો તેમજ પ્રાચીન ચિત્રો નજરે પડે છે
 વાનાંરિનોદનું ને સાદિત્ય અષ્ટયુ છે તેમા
 નવસના ને વિવિધતા વધારે રખાય એ જરુર
 ખું છે. હમેશ માફક આ અંક સાદિત્યરસિકોમા
 આદરજીય થાય એમ માનિનંદન હચ્છીએ
 છીએ.

'હાદુરયાન': દાંપાત્મવા અંક, મુદ્દ્ય રુ.
 ૧-૪-૦ પ્રાસંગિક તેમજ ખીજા અનેક
 વિવિધ વિષયક લેખોથી આકર્ષક જણાતો આ
 ખાસ અંક લોકાદરને પાત્ર થાય તેવો છે
 હરક સંસ્કારી વાચકને તેમાંથી ક ને કે
 વાચવા જેવુ જરુર મળશે. અંકને અસાધારણ
 મનેન લઇ આવો રસિક બનાવવા માટે અમે
 'હાદુરયાન'ના કાવંવાહકોને મુબારકબાદી
 આપીએ છીએ.

મુદ્રણકળાનાં મુખ્ય અંગ

મુંદર અને આકર્ષક કામ
ગોઈશની તાત્કાલિક ખબરણી
નવાં ને સંપૂર્ણ સાધનો

અનુભવી કામદારોની સેવા
કેળવાએલા વ્યવસ્થાપકોની દેખરેખ.
ને સૌથી કીક્રમ્યત ભાવ:

આ સર્વનો સામટો લાભ લેવો હોય અને પુરેપુરો સતોષ પામવો હોય તો
તમારું સઘળી જાતનું ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી છાપવાનું કામ

સાહિત્ય પ્રેસ—

માં આપો

જ્ઞાતજ્ઞાતનાં અતિ મનોહર ને મજબુત બાઈબીંગ એ અમારી
સ્પેશલાટી છે.

આજેજ ગોઈર આપો એટલે હમેશા આપશે
એક વખત કામ આપો એટલે અનેક વખત આપવાનું મન થશે.

મનજર, સાહિત્ય પ્રેસ

નં. ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડીઝ સ્ટ્રીટ,
કોટ, મુંબઈ નં. ૧૧.

મોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાના

વેપારીઓ

એમ. નેધાભાઈનું. ઝવેરીઓ.

ડેકાથ

કાલબાદેવી

પોસ્ટ ઓફીસની

ખાતુમાં, મુંબાઈ નં. ૨

રેલીશન નં. ૧૮૧૫.

બહારગામના ઓફિસ વી. પી. થી ચેકસવામાં આવે છે.

ખાનુઓની ખુબસુરતી શામાં છે ?

આ તમારા માથાના
ખાલ કે જે ખાલો તમારી
સુંદરતાનો એક નમુનો છે
તે તમારી સુંદરતા
વધારતા માટે દુન્યા હેર
ઓઈલ છે અને તે આંખો
વરમોથી સાચીન થયું
છે કે વનસ્પતીઓ તથા
દુધા ફૂલોના સુગંધથી
ખનાવવામાં આવ્યું છે.

દુનીયા હેર ઓઈલ
માથામાં નાખવાથી ખા-
લોનો વધારો કરી ખરી
જતા ખાલોને અટકાવે છે,
ને ખોરા દુર કરે છે, અને
ખાલ કરી વિદ્યાર્થીઓના
થાકલા મગજને શાંત
કરે છે અને કુમળા બાળ-
કોને દોસે વાપરે છે. માટે
આજે તમે પણ એક
ખાલવી મંગાવી ખાતી
કરો, તેથી હમેશાં એજ
તેજ વાપરશો.

એકલા ખનાવનાર:-ડ. એસ. પાર્થિવૈયાસી, બોમ્બેના સેન, મુંબાઈ નં. ૩.
મદાસના એજન્ટ.-શ્યામ બેન્ડુકા, બડા રોડ,

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૦ ની અનુક્રમણિકા અંક ૩

મુખ્ય ચિત્રો

વાના એકલી જાય છે: રા. સુદરસાવ ગોરસકર

ધર્મસંકટનો એક હૃદયભેદક પ્રસંગ

પળવાર મુઝી રહી

મંજરીના લલિતભાવનું રમ્ય દર્શન

લ્યુસન:

ફોટો ચિત્ર

કુદરતનું અતિ મનોહર દસ્ય

લેખો

સોમનાથ:

રા. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી ૨૦૫

પુરાણા તીર્થધામનું દિવ્દર્શન

એ શું હતું?

રા. મન્ન-મુદીર ૨૧૮

પેલા ભેદનો હાસ્યજનક ખુલાસો

રાજધિરાજ:

રા. કમૈયાસાલ માણિકલાલ મુનશી ૨૨૧

જેમાં લાટનો સ્વાતંત્ર્યધ્વજ ફરે છે

સ્ત્રીદ્વંદ્વલોકની પત્ન:

સા. ખહેન લીલાવતી ૨૨૬

નિર્ગર્ભતાની અવનવી વાંડીનું વર્ણન

શો ન્યાય મળશે?

રા. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેશાઈ ૨૩૬

સામાજિક પ્રશ્ન રજુ કરતી રસમય વાર્તા

મોના વાના:

રા. ભાઈશંકર રાધાભાઈ દ્વિવેદી ૨૪૪

મેટરલોજીની અનુપમ કરુણકૃતિ

કાંતને સંબોધન:

રા. અમૃતલાલ કુંવરજી વૈવ ૨૫૩

નવું સાહિત્ય:

રા. શંકરપ્રસાદ જગનલાલ રાવળ ૨૫૪

'રાજર્ષિ' ભરત' નું અપલોકન

તંત્રીસ્થાનેથી:

૨૫૬

આ "ગુજરાત" માસિક ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ માટે લાખશંકર પ્રભુરામ ભટ્ટે સાહિત્ય પ્રેસમાં નં. ૨૨, મેટ્રાકસ બેન, મેટ્રાક સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ મળે છે અને નં. ૫૩, મેટ્રાક સ્ટ્રીટમાં આવેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ તરફથી વિજયરાય કલ્યાણરાયે પ્રકટ કર્યું.

લવાજમ: રૂ. ૮; દેશાંતર રૂ. ૧૦. છુટક નોકલનો રૂપીઆ એક.

અમારો પાપ ૧૯૮૦ નો અંક

પારીસથી પત્ર: સૌ. બ્રહ્મન લીલાવતી. વિવાસ અને વિદ્યાભરી આ રસનગરીના નાગરિકો તે રથોની લલિત ચિત્રો સહિત ખીંચે.

શુભર કલકત્તાનો ઇતિહાસ: રા. કાંતિલાલ મુખર્જીએ, જુદા શુભાનના એક કીમતી અંગના જીવનનું સચિત વર્ણન.

કન્દાની શોધ: સ્સ. સર્વેશ્વરી મ. તા. હીંદુ સંપ્રદાયના જુનાનવા પ્રકારની મનોદશા આનેખતી હુકી વાતા. ચિત્રકાર રા. ડી. સી. એમનેકર કાર્તવ્યર્થનો માણિક્યમતી: રા. કનેયાલાલ માણિક્યવાલ મુનશી. એક પુરાણ પ્રસિદ્ધ ગ્રામ વીચે સર્વોપનયુક્ત મનનીય લેખ.

એનિહાસિક મૃત્યુ: રા. મુનિકુમાર મહિશાકર ભટ્ટ દિનદામ માત્ર માણ્યનાજ નર નો મનો નવી એ પુરવાર કરેલો અને રમુજ રેકેચ ચિત્રા ગ્રીમાન પુરોગતમ

રસસમૃદ્ધિનાં દગ્ગા: રા. મણુવાલ જમનારામ દવેનું એક સુરીનું, સદૃશ્યમ કાવ્ય.

આ શીશુ માના વાના નેપરજુષ્ટકર, રાગચિત્રાજ તેમજ નવું સાહિત્ય તમા તંત્રીસ્થાને રી એ આપ રા.

રખે ભુલે:

ઈન્કમેટેક્સના ખાસ કામ પ્રો.

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈધની કું.

ઈન્કમેટેક્સના અનુભવી

જુમન પીતમામ પીછડી,
અસોર રોડ મામે હુદા અવ. મુંબઈ ૨.

રખે	જુમાઈમાં રાના રહેરથા!	તે મુખાઈના લેનમગે માણુ થી ખાખે કંદાળેખા હો નો એકજ વખત નીચે	તેમજ
રખે	કેહાને મુક રાવ લોલ મુકગે નહીં	મુક રેરેલ કરેલું ચોખ્ખુ	
ખાર			
રખ			
ત્રી			
કુખ્યા			

સુરજ છાપ ધી

મળાનું કેળવું:—

જેહાલ લ એમવજ, પોરખંદરવાળા,
મુંબઈ, શીખીના દેવળીના મામે, મુંબઈ ન. ૨

૧૯૭૮ ન. ૧૪૫ દ્રેકમાઈ

મહારાષ્ટ્ર રેશનર મટી એરરર મુખર્જી માવ મુંબઈ પાપાખાખાખે, વધુ માટે લેખાલ્પર મનો.

૨૨-૧૨-૧૯૨૩ ને દિવસે બહાર પડશે

સંસદ-અધ્યાવલિ: અંક ચોથો

કોનો વાંક ?

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

‘વેરની વસુક્ષાત’ પછી કર્તાની આ પહેલીજ સામાજિક નવલકથા છે, અને પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે. તેમાં હાલના હીંદુ સંસારનું ચિત્ર સામાન્ય વાર્તાઓ કરતાં કેંક લુહીજ હશે રજુ થયું છે. કર્તાની મનોહર શૈલી કથાના મૂલ આકર્ષણમાં ખાસ વધારો કરે તેવી છે. કીંમત રૂ. ૩-૦-૦ (પોસ્ટેજ જુદું).

સોલ એજન્ટ:

આનં. વનમાળીદાસ. જુની ભાટીઆવાડી સામે, ૧૮૩/૮૫, કાલમાદેવી રોડ, મુંબાઇ નં. ૨;

તૈયાર છે: સંસદ-અધ્યાવલિ: અંક બીજો

ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ

સાહિત્યસંમદના પ્રથમ વાર્ષિક હિસાબ વખતે રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી-એ પ્રમુખપદેથી આપેલું ભાષણ જેમાં ગુજરાત સંસ્કૃતિનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મનોહર ને સચોટ ભાષામાં નિરૂપણ કરેલું છે. કી. રૂ. ૦-૪-૦ (પોસ્ટેજ જુદું.)

કેંક વખતમાં બહાર પડશે.

સંસદ-અધ્યાવલિ: અંક ત્રીજો

પુરંદરપરાજય

અને

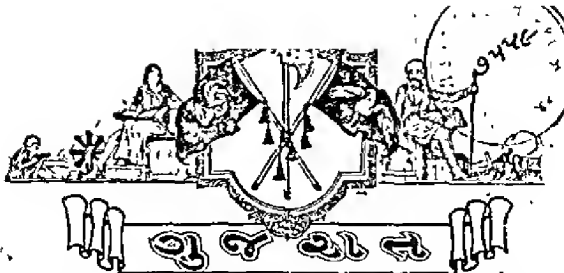
અવિભક્ત આત્મા

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

આ વેદકાલનાં બે અતિ લોકપ્રિય અને અપૂર્વ નાટક છે. તેમને બજીતા ચિત્રકાર રા. ગોરધનભાઈ પટેલનાં દેટલાંક સુદર ચિત્રોથી રજૂશોભિત કરવામાં આવ્યાં છે. કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦ (પોસ્ટેજ જુદું.)

આ બંને પુસ્તકો ‘ગુજરાત’ કાર્યાલય: ૨૨, બે. હાઉસ લેન, મુંબાઇ નં. ૧ માં મળશે.

પૃષ્ઠ ૪]

માર્ગશીર્ષ ૧૯૯૦

[અંક ૩

સુભગતે સંસારનો નવો યુગ આરંભ્યો છે. તેની સ્મૃતિની મહત્વાકાંક્ષા
વધી ગઈ છે તે સામયિકોથી સમજી શકાય છે.

એના પુરુષત્વમાં ત્યાં ૨. ઉત્સાહ છે, હઠી વ્યવહારિકતા તે જ્યાં અભિલાષો છે.
એમાં વ્યવસ્થાગતિ છે ન સ્થાન અધિક છે; મુસદ્દોપલ્લ છે અને નિમલતા છે; બાલના-
શીલતા છે અને નેતૃત્વમંત્રો ધીમ છે, અને અગીરણ તપથી માનવતા વિસાવવાની
દોષ છે.

એના સ્ત્રીત્વમાં કુશળી સુખમારતા છે, ને જ્યાં સગીની અડખડા છે. એમાં રક્ષિતા
છે, ને સરસ રૂપ છે, કાવ્યમયતા છે ને છતાં વ્યવહારિક મુદ્દિ સનેલ છે, ધર્મધિતા
નથી, જ્યાં અદ્વાય દરવની શક્તિ છે, એમાં પુરુષના સમાન વચની દોષ છે, ને જ્યાં
પુરુષને પાશિય જ્યાં રહેવાડ હઠાવ્યું છે, નવાનવા હઠાવ્યો છે, જ્યાં દુષ સદન
કરાની હીમ છે. અને પુરુષો ન સીએલા વિરુદ્ધ પ્રેમની જ્યેષ્ઠ ભવતા માંડે છે.

સામેગામમાં નવયુગનું મેનન થઈ રહ્યું છે—પરિવેર નવા સંસારનો સુભાર
થાય છે.

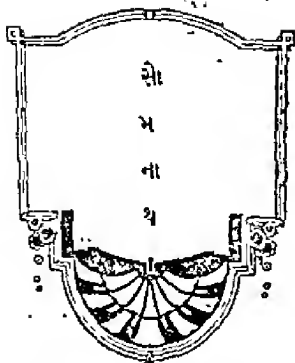
અગત્યનાં જ્યાં મિત્ર ને અનિમિત્ત સુભગતના અમ બને છે; અને જેમ
અનિમિત્તની એકાનતા પરથી આત્મા પરમાત્મા છે તેમ સુભગતની સ્મૃતિની મળતી
આત્માની સહી છે. કાર્ત્ત્વિય ને પશુપાત્મી આ અમિ આર્થિકસ્મૃતિનો કિલ્લ-
વજ્ર હઠ હમી છે, અને આર્થિકતા સંપાદન તત્ત્વો મહત્વાકાંક્ષા ને વીરતા, સ્વમાન
ને સ્વાધ્યય, શુદ્ધિ, સ્વાભાવ ને વ્યવસ્થા, તપ, શક્તિ ને સ્વયમ, કિશ્કિત ને છાદયા,
શબ્દમયની સર્વાંગિયતા, અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિવૃત્ત-આ પુરુષના નવ-આર્થિકતાની

દત્તત્રી શ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી નમ્રાને
 શ્રીયુત શાલાભાઈ આણંદજી ચાવડા,
 તરફથી સવિનય સન્મેષ ભેટ.

[માર્ચ ૧૯૮૦]

...નાના વાપ છે

લેખક :

શ. દુર્ગાશંકર કેવળરામ રામી,

મળ્ય, સાદિલમંસદ.

સુ રાષ્ટ્ર અથવા નૌરાષ્ટ્રનો ઉલ્લેખ પ્રથા
જુનો પ્રખ્યાતિમાં મળે છે. મહાભારત
માં પ્રજિનિના ગણપાદમાં સુગન્ધ
નામ છે. એજ નામ ગદ્ય (વિ. સ. ૨૦૬)ના
તથા રકંદુશ (સં. ૪૯૨)ના શિલા
લેખોમાં તથા અનેક વસ્ત્રની લાઘવોમાં મળે
છે. સુરાષ્ટ્રનું પ્રાચીન સુરડ ગોલમીપુત્ર
(સં. ૨૦૬) નામિકના લેખમાં છે. આ
કેસનો પરદેશીઓમાં પહેલા ઉલ્લેખ
રૂએ (સં. ૬ થી સં. ૭૧) એ
સુરાષ્ટ્ર (Saurashtra) નામથી અને
પટ્ટીની (પ. ૧૨૬) એ એરેટુરા (Oritara)
નામથી કર્યો છે. હજીલા મહાન પ્રાચીન
પટ્ટી રોવેમી (ન. ૨૦૬) અને
પટ્ટી પેરીપ્લમ (સં. ૨૯૬) સુરાષ્ટ્રે
(Saurashtra) કહે છે. ચીનાઈ મુન્ડર
ગંગ વર્તમાનશત્રુને તથા સુગન્ધને
ચાલ્યો તરીકે વર્ણવે છે કેદયા ભાગને

જુના વખતમાં સુગન્ધ કહેતા હશે એ કહેતું
મુશકેલ છે. આજે આપો દ્વીપકલ્પ કારીઆવાડ
કહેવાય છે અને માત્ર દ્વીપકલ્પનો છેક દક્ષિણ
ભાગ સોગન્ધા જુના નામથી ઓળખાય છે. પશુ
કારીઆવાડ નામ તો મરાઠાઓએ પાડ્યું છે
તે પહેલા મુમલમાનો તો આખા દ્વીપકલ્પને
સોરઠ કહેતા.

આખા કારીઆવાડનું ક્ષેત્રફળ આપાદે
ખાસીય હવર ચેરમ માલ્લ અને વધારેમાં
વધારે લગભગ ૧૫૦ માલ્લ અને પહેલામાં ૨૧૫
માલ્લ છે. પૂર્વમાં ખંભાતના અખાતથી તે ઉત્તર-
માં કચ્છના અખાતથી અને પશ્ચિમમાં તથા
દક્ષિણમાં અરબી સમુદ્રથી બેઘાએયો આ
દ્વીપકલ્પ ખજાનાના અખાત અને કચ્છના
અખાત વચ્ચે મુજરાત સાથે જોડાયેલો છે,
અને આ જે અખાતને જોડાતી સીંધી લીટી
નજી નામથી ઓળખાય છે. આ નજી ધણી
જુના કાળમાં જોઈ મોગી નરીનું તથા હોય એવે

લાગે છે અને ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓએ નિશ્ચય કર્યો છે કે ધણી જુના વખતમાં સિંધુ નદી એ નાળના સ્થાનમાં થઈને ખંભાતના અખાતને રસ્તે સમુદ્રને મળતી હતી. એ સમયે કાઠીઆવાડ ખેટ હતો. ખેટમાંથી દ્વીપકલ્પ ક્યારે થયો એ ચોક્કસ કહેવું મુશ્કેલ છે; પણ એક કાળે ખેટરૂપ અને અત્યારે દ્વીપકલ્પરૂપ આ પ્રદેશ કેટલીક રીતે ગુજરાતથી જુદો પડે છે. જમીન, ઝાડપાન, જનાવરો અને માણસો ગુજરાતથી જુદાં તરી રહે છે. આખા હિંદુસ્થાનમાં સિંહ તો કાઠીઆવાડ(ગીર)માંજ છે.

આ કાઠીઆવાડ કે સોરઠ દેશ ધણી જુના કાળથી પશ્ચિમ હિંદુસ્થાનનો પ્રખ્યાત પ્રદેશ છે. પ્રાચીન કાળમાં એ ‘દૂધ અને મધની નદીઓનો’ દેશ ગણાતો. એની સમૃદ્ધિથી આકર્ષાઈને અરબસ્થાન, તુર્કસ્થાન, ઉત્તર આફ્રિકા અને યુરપના અગ્રિ પુણાના ભાગનાં વેપારી વહાણો મુરાબ્દનાં ખંદરોમાં આવતાં. એ વખતના ખાસ કરીને અલેક્ઝાંડ્રીઆના વેપારીઓએ સોરઠનાં જે ખંદરોનાં નામો લખ્યાં છે તેનો ખરાબર નિશ્ચય થતો નથી. પણ ટોલેમી (સં. ૨૧૭)નું મોનોગ્લોસન (Monglosson) તો આજનું માંગરોળજ લાગે છે.

પ્રાચીન અવશેષો તથા પ્રાચીન દેશી અને પરદેશી ઉલ્લેખો જોતાં એમ લાગે છે કે આખા કાઠીઆવાડમાં એનો દક્ષિણ પ્રદેશ— ધણું કરી ઉત્તરમાં ભાદર નદી, પશ્ચિમમાં માધવપુર, પૂર્વમાં તુળશીસ્થામ અને દક્ષિણમાં સમુદ્રથી બંધાએલો નાનો પ્રદેશજ—પ્રાચીન-કાળમાં સભ્ય આર્યોથી વસાયેલો હતો. આ પ્રદેશનેજ પુરાણો ‘પ્રભાસક્ષેત્ર’ કહે છે. એ પ્રદેશમાંજ ખેડાએલાં ખેતરાવાળાં ગામડાં અને પીકતા વેપારવાળાં શહેરો તથા ખંદરો હતાં.

આ પ્રદેશનાંજ સમુદ્રકાંડાનાં ખંદરોનો દરદર અરબસ્થાન, આફ્રિકા અને યુરપ સાથે વેપારી સંબંધ હતો. આ પ્રદેશના સભ્ય અને સંસ્કારી આર્યોનેજ ભારતવર્ષના ખાસ કરીને કુરુપાંચાલના આર્યો જોડે નિકટ સંબંધ હતો. ધણું કરી આ દક્ષિણ પ્રદેશની ફલદ્રૂપતા અને સમૃદ્ધિથી મુરાબ્દ નામ પડ્યું હશે. ખાકીનો કાઠીઆવાડ તો ચાણખેડેલી જમીન, જંગલો અને જંગલી જનાવરો તથા જંગલી મનુષ્યોથી ભર્યો હતો એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે; અને ખાકીના કાઠીઆવાડ ઉપર દક્ષિણ ભાગનું ધણી કાળ મુધી આધિપત્ય રહ્યું છે. આ.. સ્થિતિમાં વર્તેલી રાજ્ય (સં. ૫૫૬ ની આસપાસ) ના ઉદયથી દરદાર થયો અને એ વખતથી કાઠીઆવાડનો ખાકીનો ભાગ વધારે વધારે વસવાટાયક થવા લાગ્યો.

નાથેર.

ઉપર કહેલા પ્રભાસક્ષેત્રનાં ફરીઆકાંડાના ભાગને હાલમાં નાથેર કહે છે. કાઠીઆવાડમાં અસારે એ સૌથી વધારે ફલદ્રૂપ પ્રદેશ છે. એ ભાગમાંજ સમૃદ્ધ ખંદરો જુના વખતમાં હતાં. આ લીલાગમ નાથેરનું મુખ્ય નગર એક કાળે પ્રભાસપાટણ હતું. કદાચ મુરાબ્દની રાજધાની કાલ વખત એ રથેજે હશે. આ પ્રભાસખંદર રાતા સમુદ્ર, ધરાની અખાત, ઉત્તર આફ્રિકાનો ડીનારો અને હિંદુસ્થાન વચ્ચેના વેપારનું મુખ્ય મથક હતું. અર્વાચીન સમયમાં બંધાં જુનાં ખંદરોની જુની સમૃદ્ધ જતી રહી છે. અને પ્રભાસખંદર ખાનુમાં વેરાવળ ખંદર તરીકે વધું ત્યારથી પડી ભાંગ્યું છે. પાટણ અત્યારે તીર્થસ્થાન તરીકેજ જીવતું રહ્યું છે. એની વસ્તી છ હજારની આસપાસ છે. આ તીર્થસ્થાન પાટણસોમનાથ, પ્રભાસપાટણ, દેવપાટણ અને વેરાવળપાટણના નામથી પણ ઓળખાય છે.

પ્રભાસ

ગુજરાત વીઠે પ્રાચીનતમ પૌરાણિક કથામાં આનન્દનો ઉલ્લેખ છે. આનન્દ મહુનો પૌત્ર અને રાષ્ટ્રાનિનો પુત્ર હતો તેના નામ ઉપરથી ગુજરાતના કેટલાક ભાગનું નામ આનન્દ પાડ્યું છે એમ પુરાણો કહે છે. તે આનન્દ રાગને પુત્ર રેવત્ર કુશઘ્વથી અથવા દારકા રાગધાનીમાં રહીને આપ્યા આનન્દ ઉપર રાગ વરનો હતો આનન્દનું મુખ્ય શરૂ કરકા કહ્યું છે અને અજ્ઞાતી વદ્યબી તાડપત્રમાં વડનગરને આનન્દપુર કહ્યું છે એ ઉપરથી વિદાને એમ કહે છે કે કાઠીઆવાડ મહિત આખો ગુજરાત તે કણે આનન્દ કહેવાતો હશે, અને આનન્દનો એક ભાગ કાઠીઆવાડ ને મુશાદ એ ભુના કાગમાં પશિમ હોંના કેશા ભાગને આનન્દ કહેતા હશે તે નહીં કહેવું મુશ્કેલ છે. મુશાદ અને મલીથી મસ્તવતી વચ્ચેના હાવના ગુજરાતનો ભાગ તે આનન્દમાં હોવો જોઈએ એ વખતનાં આનન્દાનન્દત સુભૂતનાં મુખ્ય એ શરૂરતો ઉલ્લેખ મહાભા રમમાં મળે છે (૧) દારકાં, અને (૨) પ્રભાસ હાવનું દારકાં પાછળથી વમેયુ જણાય છે ભુનું દારકાં ને કદાચ પુરાણો કહે છે તેમ દરીઆમાં ડૂબી મૃત્યુ હશે તે પ્રભાસથી બહુ છે ન હોતું જોઈએ.

આનન્દના વંશજો-રેવતો પછી દારકામાં મહુરનાં યાદોનું ગંભ્ય થયું. યાદોની કાવ્યોમાં પ્રભાસનો ઉલ્લેખ મળે છે અજુત મગવાનું કૃષ્ણને મળ્યા દારકાં જળ છે ત્યારે અપરાધીથી પ્રભાસ, ત્યાંથી રેવત્રાચળ અને ત્યાંથી દારકાં જળ છે એમ મહાભારત વર્ણવે છે. પ્રભાસને મહાભારતમાં નીચે સ્થાન મળ્યું છે મહાભારતના પુસ્ક પૃષ્ઠી ૩૬ મે વર્ષે શરૂ થતા મહાભારત કરીને અંતરઅંતર સદી

મુખ્યા તે પછી પ્રભાસ આગળ, અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો શીકારીના ખાલુથી પીપળા નીચે દેહાત થયો તે પછી પ્રભાસ આગળ. શ્રીકૃષ્ણના દેહાતનું સ્થળ પ્રભાસ અને વેરાવળ વચ્ચે આજે બતાવવામાં આવે છે મહાભારતના આ અને બીજા ઉલ્લેખો ઉપરથી જણાય છે કે મૌર્યોની પછી મહેલા દારકા અને પ્રભાસ સુરાષ્ટ્રનાજ નહીં પણ આનન્દ-ગુજરાતના પ્રખ્યાત સ્થાનો હતા

ભારતકાળમાં પ્રભાસ નીચે સ્થાન હતું પણ મોગનાથ ભગવાનને નીચે નહીં એ સ્થળે સરસ્વતી, દિવ્યપા અને કપિલા પછી નીચેનો સમુદ્રના કારા ઉપર મગમ થતો હોવાથી એ નીચે થયું હશે. એ પ્રદેશ પણ મળે અપ્રશ્નિય કાગે છે

પ્રભાસ એટલે અનિસ્ય પ્રકાશમાન વધા પ્રભાસજેત્રનું બીજું નામ ભાગ્યરક્ષેત્ર છે તથા પુરાણોમાં એક કથા એવી છે કે “સપ્ત પ્રભાસ મા પોતાની પુરી કળાથી પ્રકાશના હતા. એ પ્રકાશ એવો અચલ હતો કે સૂર્યની રેખાં જાયા પછી પાને જઈ રાકતી નહીં. આથી સર્વે પોતાની ૧૧ કળામાંથી ખાર કળ પ્રભાસજેત્રના ખાર સપ્તમદિશને આપી દીધી અને ચાર પોને રાખા” આખા ઉપરથી પ્રભાસ જેવથા ભુના વખતમાં સૂર્યપુત્ર પ્રગલિત હશે એમ ૨૫૪ દેખાય છે કાઠીઆવાડમાં એક કાગે સૂર્યપુત્રનો જન્મનો પ્રચાર હતો એમ દેખાડનારા મહા અવશેષો મળ્યા છે. મારે પ્રભાસજેત્રમાં સૂર્યમદિશ હોવાનું માનવામાં વાધી નથી આજે પણ એક સૂર્યમદિશ ત્યાં છે સૂર્યપુત્રનો પ્રચાર આ દેસમાંથી એટલો થતા આડો ત્યાં પ્રભાસની દીનિ લેવા નીચે તરીકે આખા દેશમાં પ્રચારી ગયું.

જીનું સાદું તીર્થ ક્યારે સૂર્યપૂજનનું સ્થાન થયું. એ કહેવું મુશ્કેલ છે. એની કૈ નીશાનીઓ પણ રહી નથી. છેવટની શિવ-પૂજનમાં બધું ટંકાઈ ગયું છે.

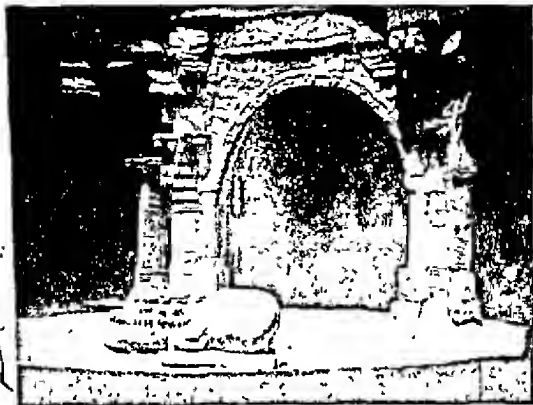
સોમનાથ

મહાભારતમાં પ્રલાસનો તીર્થસ્થાન તરીકે ઉલ્લેખ છે પણ સોમનાથનો ઉલ્લેખ નથી. એ ઉલ્લેખ તો પુરાણોમાં જ મળે છે; અર્થાત્ પુરાણોના વખતમાં સોમનાથના સ્થાન તરીકે પ્રલાસ શૈવતીર્થ થયું જણાય છે. પ્રલાસમાં સોમનાથની કેવી રીતે સ્થાપના થઈ એ વીશે પૌરાણિક કથાનો સાર નીચે આપ્યો છે (વલ્લભીરાનીએ પણ આ કથા આપી છે).

સોમનાથ એટલે સોમ-ચંદ્રમાના નાથ; અર્થાત્ પ્રલાસમાં સોમનાથની સ્થાપના પણ પહેલી ચંદ્રે કરી હોવી જોઈએ. આવ્યુત્પત્તિ ઉપર પૌરાણિક કથા ઉભા થઈ લાગે છે: “ચંદ્ર દક્ષ પ્રજા-પતિની ૨૭ કન્યાઓને પરણ્યો હતો. પણ એમાંથી માત્ર એક રેહિણી ઉપરજ તે પ્રેમ રાખતો. આ પક્ષપાતથી રીસાયલી બીજી ૭વીશ સ્ત્રીઓએ પોતાના પિતા પાસે ફરીવ્યાદ કરી. દક્ષે ચંદ્રને બધી સ્ત્રીઓ ઉપર એકસરખો સ્નેહ રાખવાની શીખામણ આપી, પણ ચંદ્રે માન્યું નહીં એટલે દક્ષે શાપ આપ્યો કે, ‘જા તને ક્ષય રોગ થશે.’ હવે ચંદ્રને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. એણે બધાં તીર્થોમાં ભ્રમવા માંડ્યું: છેવટ પ્રલાસમાં આવી શિવની ભક્તિ કરવા માંડી. ભોળા શિવે પ્રસન્ન થઈને અનુગ્રહ કર્યો કે ચંદ્રની કળાના ૧૫ દિવસ ક્ષય થશે અને ૧૫ દિવસ સુધી એ કળા વધતી જશે. ચંદ્રે આ અનુગ્રહથી ખુશી થઈને તે સ્વયંભૂ શિવલિંગ ઉપર સોનાનું મંદિર બંધાવ્યું.”

સોમનાથનું પહેલું મંદિર ક્યારે બંધાયું?

પ્રલાસપાટણના જ ભદ્રકાળીના મંદિરની ભૂતિમાંથી મળી આવેલા ભોજેલા પથરા ઉપર સોમનાથની લાવ બૃહસ્પતિની સં. ૧૨૨૫ માં લખાયેલી એક પ્રશસ્તિ છે જેમાં સોમનાથ વીશે એવી દંતકથા લખી છે કે: “સોમનાથનું દેવળ પ્રથમ સોમે સોનાનું બંધાવ્યું. હવે, પછી રાવણે સુપાતું બંધાવ્યું, પછી કૃષ્ણે લાકડાનું બંધાવ્યું અને છેવટ ભીમદેવે પથરનું બંધાવ્યું.” આ દંતકથા ઉપરથી એટલી ઐતિહાસિક હકીકત મળે છે કે અણુહીનવાડના ભીમદેવ રાજા સ. ૧૦૭૮ થી. ૧૧૧૮) એ પથરનું મંદિર બંધાવ્યું તે પહેલાં સોમનાથનું લાકડાનું મંદિર હતું. પણ લાકડાનું મંદિર ક્યારે બંધાયું? જુના વખતમાં આપણા દેશમાં મોટે ભાગે લાકડાનાં મંદિરો થતાં એ સુપ્રસિદ્ધ છે: ગુફામંદિરો શીવાય પથરનાં મંદિરો નવમા દશમા શતક પહેલાંનાં પશ્ચિમ-ભારતમાં લાગેજ મળે છે, એ વખતે પથરની ઉભણી ઉપર લાકડાનાં મંદિરો બંધાતાં હતાં. સોમનાથનું લાકડાનું મંદિર પહેલવહેલું વલ્લભી રાજાએ (સં. ૫૩૬ થી ૮૧૬) ના વખતમાં બંધાયું હોય એમ લાગે છે. વલ્લભી રાજાએ મોટે ભાગે માહેધર શિવભક્ત હતા એમ એમનાં તાત્ત્વપત્રો ઉપરથી જ જણાય છે. મુળથી તીર્થ ગણાતા અને વલ્લભી સમયમાં સૂર્યતીર્થ તરીકે પ્રખ્યાત થએલા પ્રલાસમાં વલ્લભી રાજામાંના કોઈએ સોમનાથનું મંદિર બંધાવ્યું હોય એ સંભવિત છે. એ વખતે પ્રલાસમાં સૂર્યપૂજક ચાવડાઓની સત્તા હતી. વલ્લભી રાજાઓએ આ ચાવડાઓની સત્તા ઓછી કરી અને પાટણને શિવપૂજનનું સ્થાન બનાવ્યું.

મોમનાથના પ્રાચીન મંદિરનું તુલિત તોરણ

વૈંવતી નમવમાં બધાવડુ મોમનાથનું
મંદિર કેવું અને કેવડું દશે ન જાણવાનું
કે માવન નથી, પણ સમય સાથે એની
પૂજનાં વધી ગઈ હતી, અને મદમદ ગ્રામની
એ સં ૧૦૮૧ (ઈ. સ. ૧૦૨૫) માં એનો નાશ
કર્ષો ત્યારે એની સમૃદ્ધિ અને ખ્યાલિ આખા
આગનવાનમાં અમાધારણ હતી પોતાના દાન-
પરોષીજ દાનદાઓમાં એનામાંએના દાનવીર
વરુઓ માણેશશનાં દાનોએ મોમનાથનો મદિયા
વધારી દીધો હતો; અને તે પછીના ગુજરાતના
મોજાશી રાજાઓ પણ મોમનાથની ભક્તિમાં
વધવાઓથી ઉતરે એવા ન હતા. મોમનાથના
પાવણાઓને મોરારીના આતીર રાજા મદરિકુ
રેશન કરતો હતો એ બદાનાથી મુવગને

મદરિકુ ઉપર ચડાઈ કરી હતી પાછળથી
મવરાજે (સ. ૧૦૧૭ થી ૧૦૫૦) પ્રભાતની
વાત્રા પણ કરી હતી નવરાજ પછી આમુક
અને દુવંજ (સ. ૧૦૫૩ થી ૧૦૭૮)
પણ સિવભક્ત હતા મદમદે ને મદિર
તેડપુ' તે મો વર્ષ પહેલાં બધાપુ હતું એમ
મુવગમાન તવારીખ લેખક અક્ષયીકની લખે
છે વરસખીઓના વખતનું મદિર ગમે તેવું
હોય પણ ઇ. સ. ના દશમા શતકમાં તો
મુવગમાન તવારીખ લેખકોએ વર્ણન કરેવું
અન્ય મદિર વિશ્વમાન હતું.

છવનઅમીરે (સ. ૧૨૩૬ થી ૧૨૮૫)
મોમનાથનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે કર્યું છે.—

“સં. ૧૦૮૦ (ઇ. સ. ૧૦૨૪)માં મહમુદ હીંદનાં ત્રણાં શહેરો અને કીલ્લાઓ સર કર્યા; તથા સોમનાથની મૂર્તિ લીધી. હીંદમાં આ સૌથી મોટી (પૂજ્યતમ) મૂર્તિ છે. દરેક ગ્રંથણ વખતે કાગલગ એક લાખ હીંદુઓ ત્યાં જાત્રા કરવા જાય છે. હીંદુઓ માને છે કે મરણ પછી જીવાત્માઓ સોમનાથમાં એકઠા થાય છે અને સમુદ્રસરતીનાં પાણી દ્વારા શિવની પૂજા કરે છે. હીંદમાં જે કે કીમતી ચીજ થતી હોય તે સોમનાથમાં આવે છે. આ મંદિરને દસ હજારથી વધારે ગામે દાનમાં મળ્યાં છે. અદ્ભુત અને અમૂલ્ય જવાહીરો મંદિરમાં એકઠાં થયાં છે. જો કે પવિત્ર ગંગાનદી અને સોમનાથ વચ્ચે ૧૨૦૦ માઇલનું અંતર છે છતાં હમેશાં ગંગાના પાણીથી મૂર્તિને નવરાવાય છે. હમેશાં એક હજાર બ્રાહ્મણો આ મૂર્તિની સેવા કરે છે તથા યાત્રાળુઓને દર્શન કરાવે છે. યાત્રાળુઓના તીર્થમુંડન માટે ત્રણસો હજારો રોકાય છે. સાઝત્રણસો ગાનારીઓ સોમનાથ આગળ હમેશાં ગાન અને નૃત્ય કરે છે. આ બધાંને પગાર મળે છે.”

મુસલમાન તવારીખ લેખકોના કહેવા પ્રમાણે સાગના ૫૬ થાંભલાઓ ઉપર સોમનાથનું મંદિર ઉભું હતું. મૂર્તિ અધારા ઓરડામાં હતી. થાંભલા ઉપર ઉભેલું મંદિર તે સલામંડપ અને અધારા ઓરડા તે ગર્ભગૃહ. આ ત્રણેનું ઉપરથી ઘંટ અને લાકડાનું મંદિર હશે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. પણ થાંભલાઓમાં કીમતી રત્નો જડયાં હતાં. એના ઉપર કોતરકામ પણ અદ્ભુત હશે. દરેક થાંભલા ઉપર હીંદના લુદાણુદા રાગનું નામ હતું.

સોમનાથનું લિંગ જમીનની બહાર પાંચ હાથ ઉંચું હતું અને એ હાથ જમીનની અંદર હતું. આ લિંગની ગોળાઇ પણ ત્રણે હાથ જેટલી હતી. હાલ બરડામાં આવેલું ‘બીજેશ્વર’નું પુરાણ લિંગ જેવાંથી સોમનાથનું લિંગ કેવું હશે એનો કેંક ખ્યાલ આવી શકે. ‘મંદિરના ગર્ભગૃહમાં રાતદિવસ રત્નજડિત મંસાલો બાંધ્યા કરતી. મંદિરમાં ગરસો મણ વજનની સોનાની સાંકળે મોટા ધટા લટકતા હતા. આ મંદિરને લગતી તીર્થેરીમાં દેવના અવકારો, રત્નખચિત સુવર્ણની મૂર્તિઓ તથા બીજા અમૂલ્ય વસ્તુઓ હતી. મહમુદને મંદિરની હુંડમાંથી ૨૦ લાખ દીનાર કરતાં વધારે કીમતનો માસ મળ્યો હતો.

સં. ૧૦૮૧ માં મહમુદ આવ્યો, બીમ અણુહીતવાડથી ભાગી ગયો, વિજેતા મુસલમાને ગુજરાતની ગળખાની હુંડી, બાળી અને એ ગુજરાતનું-હીંદુસ્થાનનું-નાક કાપવા સોમનાથ તરફ ધસ્યો. ઇ. સ. ૧૦૨૫ના જાન્યુઆરીની ૩૦ મીએ મહમુદ સોમનાથ પહોંચ્યો. ૫૦૦ હજાર હીંદુઓને કાપીને સોમનાથ હુંડયું, મંદિરને તોડયું, ‘બાળયું; લિંગ તોડી નાખ્યું, અને જોડેલી સમૃદ્ધિ લઇને તરતજ મહમુદ પાછો ગયો. કહે છે કે મહમુદને પ્રેમાસખંદરનો ગીન અને આફ્રીકાને જોડનાર બહેજો વેપાર જોઇને ત્યાં કાપમ રહેવાનું મન થયું હતું પણ જેવટ દાખી શલીમ નામના હાકેમને નીમી તે ચાલ્યો ગયો.

મહમુદે હજી હીંદુસ્થાન બહાર તો પગે નહીં મુક્યો હોય ત્યાં બાવિઠ હીંદુઓએ મુસલમાન હાકેમને કાઢી મૂક્યો અને સોમનાથ-

૧ અલખીરની પણ કહે છે કે કાશ્મીરથી કુલ અને (ગંગાતીથી?) ગંગાનું પાણી હમેશાં આવે છે. એના રીતે એપીઆ ગ્રાહ્ય છે કે હમેશાં એક કાવડ આવ્યા કરે.

નો છર્ણોદ્ધાર કરે કરી દીધો. આ છર્ણોદ્ધાર બાંમદેવેજ કરાવ્યો હતો એ વખતના વિમળસાહનાં દેવતાઘાનાં મંદિરની અદ્ભુત અને ભવ્ય રમણીયતા જોઈને દરનાયક વિમળસાહના રાજા બીમે બકિનથી બધાવેલુ સોમનાથનું મંદિર કેવું હતું એ કલ્પી શક્ય છે. હાંદુ આપત્તકળાનો જે સુદર બનાવગેય અભારે મમુદકોઈ દેખાય છે તે આ ભીમદેવના મંદિરનો અવગેય હોવાનો સભ્ય છે. ભીમદેવે બધાવેલા મંદિરની નિદરાજ જમસિંહો તથા કુમારપાવે મોટા પાયા ઉપર મગમન કરાવી હતી અને એમા બ્રહ્મા ગુધારાવંશના કર્પા હતા આ મંદિર એવું મજાલુન હતું કે છેલ્લાં ૬૦૦ વર્ષના કાળના બમારા મામે નથા એટલા વખતમા થએલા પાંચ મુમલમાની હુમલા મામે એનો ફેટલોક બાગ ટકી રહ્યો છે.

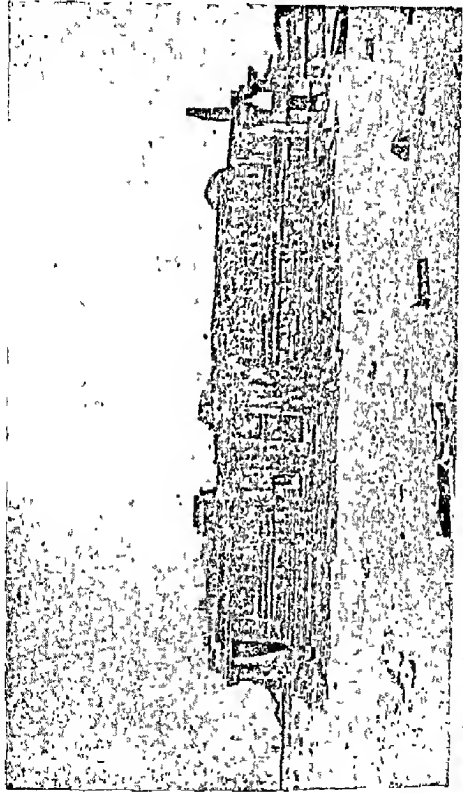
એક મન્દેકારી લેખકના રહેલા પ્રમાણે આ ભનાવગેયનું વર્ષાઈ વણુન કરતુ મુરેકવ છે એ મહાન અને ભવ્ય ખડે છે. એનું મર્કશૂદ અજોડણ છે આના પથરાઓ સમપ્રમાણના ઉપર અચુક દષ્ટિ રાખીને કાપવામાં આવ્યા છે અને પથરાના બહારના ભાગ ઉપરના કાનરકામની મુદરના વીગે તે કળાદષ્ટિએ શુ કહેવું? આ ભનાવગેયના દરેક પથરામાં બારની સ્થાપત્ય-કળાના એટ વનું પ્રતિબિંબ જાણે છે

ભીમદેવના ના ભવ્ય મંદિરે પાશુપત આચાર્યોના હાથ તમે ચડીમે વર્ષ મુખી અમા-પારણ જાહોજલાવી બોગી હતી છેવટ સ ૧૩૫૩ (ઇ.મ. ૧૨૮૭)માં અરવાડદીનના મરાઠ અલ્હખાને મુજરાત છળા પગી સોમનાથ નીપુ તથા હાંદ્યું. સોમનાથ સ ૧૩૭૨મા બીજા વાર હુમલું ત્યારે જુનાગઢના રાખેગાર

આચા (સ. ૧૩૮૧ માં ગાદીએ બેઠો) એ સોમનાથનો છર્ણોદ્ધાર કર્યો પણ વળી સં. ૧૪૫૧ માં, ૧૫૧૧ મા અને ૧૫૬૭માં મુસલમાનોને હાથે મેમનાથનો નાશ થયો અલ્હખાનની હુદ પછી સોમનાથે પહેલાની જાહોજલાવી તો કરી પ્રાપ્ત ન કરી, એનો વેપાર ફીણ થઇ ગયો છેક ચીનથી અને આખા પૂર્વ હાંદુસ્થાનથી ઉજ્જેન રખે આવતો માલ લેવા છેક આદીકાથી પ્રજાસના ખંદરમા આવતાં વહાણો વેપાર ફીણ થઇ જવાથી અને ચાચીઆની બીકે બીજે જવા લાગ્યાં. શહેરની વચી થરી થઇ મેમનાથ મંદિરની સમૃદ્ધિ તો રહીજ નહીં છેવ્લા નાશ પડી નો સોમનાથ સત્ત તેજલીન થઇ ગયુ એ મંદિરનો જુનાને મળતો છર્ણોદ્ધાર કરવાનો વિચાર પડતો મુકાયે. કેટલા વર્ષ મુખી પ્રજામ સોમનાથમનું રજુ હતું એ ખબર નથી પણ જુના ખંડેરથી થોડે દૂર હાંતુન નતુ ફહેરે તો મં ૧૮૩૬ મા અલ્હચાખાએ બધાખુ છે.

સોમનાથ પાશુપતમનનુ ધામ

ભીમદેવ પહેલાના વખતથી તે મુજરાતના છેવ્લા રાજા કણ્વધારેલાના વખત મુઠી મેમનાથ આખા ભારતવર્ષના શૈવધર્મનુ ધામ હતુ. એનુ એક કારણ એના બંદરની સમૃદ્ધિ તથા એ ભવ્ય પ્રાચીનતા એ ખર, પણ એનુ બી. અને મોડુ કારણ પાશુપતમનનું એ ધામ હતું એ છે. શૈવધર્મનો પાશુપતમન જુનામા મુઠો મંપ્રદાય છે એક કાલે પશ્ચિમ હાંદુસ્થાનમા પાશુપતમનનુજ ખર જોર હતું. પાશુપત સમ્રદાયના મૂલ આચાર્ય નકુલીશ પાશુપત લાટમાં—કારવજીમાં જન્મ્યા હતા; પણ એનું જોર સોમનાથમાં જન્મ્યુ જણાય છે. ઇ. સ. ના દશમા શતાબ્દમાંજ પાશુપતમનનું પશ્ચિમ હાંદમાં જોર થતા માગુ હોય એમ

शुद्धरात]

प्राचीन मन्दिरतो समुद्र उपर्युक्ती दृष्ट्या

[भागिशीर्ष १८८०

--सोमनाथ.

છે કે: “સોમનાથનું મંદિર પ્રથમ સોમે (અંદ્રે) સોનાનું બંધાવ્યું, પછી બીજા યુગમાં રાવણે રૂપાનું બંધાવ્યું, કૃષ્ણે લાકડાનું બંધાવ્યું અને ભીમદેવે પથ્થરનું બંધાવ્યું; અને છેવટ કુમારપાલના વખતમાં સોમનાથના એ વખતના મુડપતિ ભાવ બૃહસ્પતિની દેખરેખ નીચે મોટા પાયા ઉપર આ મંદિરની મરામત કરાવવામાં આવી.”

રાજા કુમારપાળે આચાર્ય ભાવ બૃહસ્પતિને બ્રહ્મપુરી ગામ દાનમાં આપ્યું એમ આ પ્રશસ્તિ કહે છે. પાશુપતાચાર્ય ભાવ બૃહસ્પતિને પોતાને માટે પણ થોડી વિગત આપી છે. “ભાવ બૃહસ્પતિ કાન્યકુબ્જ બ્રાહ્મણ હતા, માળવાના રાજાના ગુરુ હતા. (માળવાના રાજાઓ પણ શિવભક્ત હતા), સિદ્ધરાજ જયસિંહના મિત્ર હતા. એમણે બીજા અનેક શિવમંદિરો બંધાવ્યાં હતાં, અનેકનો હર્ષોદ્ધાર કર્યો હતો. સોમપુરની આસપાસ કીલ્સો બંધાવ્યાં, બ્રાહ્મણો માટે ઘરો બંધાવ્યાં અને સોમનાથના રસ્તામાં વાવકુવાઓ બાંધાવ્યાં.”

આ શબ્દો ઉપરથી સોમનાથ લગવાનના મંદિરમાંજ નહીં પણ પાટણમાંએ આચાર્યની સત્તા ચાલતી હતી એમ જણાય છે.

સં. ૧૨૭૩ માં લખાયેલી સોમનાથની એક બીજી પ્રશસ્તિ પાટણમાંજ કાઝીના ઘર પાસેથી મળી આવી છે.

સં. ૧૩૨૦ ના વેરાવળના હરસદ-માતાના મંદિરના શિલાલેખમાં એ વખતે પાટણના મહામાં પરમ પાશુપતાચાર્ય મહાપંડિત

ગંડશ્રી પરવીરભદ્ર મહત્તર (મહંત) હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

વિ. સં. ૧૩૨૮ ની ખાનકની પ્રશસ્તિમાં વીશલદેવે સોમનાથની યાત્રા કર્યોનો ઉલ્લેખ છે. નાનક પોતે પણ સોમનાથભક્ત હતા.

સં. ૧૩૪૩ ની સારંગદેવના વખતની ત્રિપુરાંતકેશ્વરપ્રશસ્તિ (જે સીન્ના પ્રશસ્તિ નામથી ઓળખાય છે તે) જેવા જેવી છે. એ વખતે સોમનાથની ઝહોળલાલીનું શિખર આવી ગયું હતું. દશજ વર્ષ પછી ગુજરાતનું હિંદુ રાજ્ય અને સોમનાથનું મંદિર છિન્નભિન્ન થઇ જવાનાં હતાં એની કાઠને કલ્પના પણ થી નહોતી.

આ પ્રશસ્તિમાં શિવસ્તુતિના ત્રણ શ્લોક પછી દશ શ્લોકોમાં વીશલદેવ (ત્રિપુરાંતક) અર્જુનદેવ અને સારંગદેવ રાજાની પ્રશસ્તિ છે. એ વખતના ગુજરાતના વાઘેલા રાજા સારંગદેવનાં વખાણ કરતાં લખ્યું છે કે: “તેણે મોટાં લશ્કરવાળા યાદવ (લુનાગઢના ચુડાસમા) અને માળવાના રાજાને પોતાનાં બળથી યુદ્ધમાં ક્ષીણબળ કરી નાખ્યા.”

૧૪ માં શ્લોકથી આચાર્ય ત્રિપુરાંતક પોતાની વાત શરૂ કરે છે. એ કહે છે કે: “તપ અને ક્રિયાકાંડનું ફળ આર્પનાર લગવાન શંકરે જાતે વિશ્વ ઉપર અત્યુદ્ધ કરવા માટે ભદ્રારક શ્રી લકુલીશ રૂપે અવતાર લીધે (શ્લોક ૧૪) અને લાટના ભૂયણરૂપ કારવણ (કારાહળ) માં આવીને રહ્યા (૧૫). પાશુપતનાં ભુદાંભુદાં મત આચરવા માટે કુશિક, આર્ય, કૌરવ અને મૈત્રેય નામના તેના

* યુધિ ચાદવમાલજેશ્વરાવજ્ઞ દીગ્ધલૈ વલ્લેય: ।

દ્રુધુવિગ્રહચારિણો પુણ પતંગેન્દ્રો ગજકચ્છપાવિવ ॥

ચાર શિષ્યો યથા (૧૬). આ ચાર શિષ્યો
માંથી ચાર જનનોં પાશુપત મેત્રો યથા
(૧૭). આમાંથી મોક્ષે જોતના અલકાગરૂપ
કર્તિ કરાશિ સ્થાનાક્રિપતિ (મહાપતિ) યથા
[કર્પાના:] એના શિષ્ય વાત્સીકરાશિ યથા
આ વાત્સીકરાશિએ એક યુવાન તપોધનને
ત્રિપુરાંતક નામથી પોતાનો શિષ્ય કા
(૧૮, ૨૦, ૨૧.) ૨૨ થી ૩૦ શ્લોક સુધી
ત્રિપુરાંતકની વાતો વચ્ચે છે. ૩૧ મા
શ્લોકમાં કહ્યું છે કે છેવટ ત્રિપુરાંતક ઉપશમના
સ્થાનગપત્રો દેવપતન (પ્રભાસપાટણ) આપ્યા
(૩૧). મરત્વની અને સાગરના મયગથી
જેનો પ્રેશ સુદર લાગે છે અને મોક્ષનાથના
કાળ ઉપરના બાલચંદ્રની પ્રભાથી જે પ્રકાશે
છે તે જમનાના બ્રૂણરૂપ મોક્ષનાથમા. નધા
નીર્થિમા નહાવાથી જાનેજ સર્વ તીર્થગપ જેનું
શરીર થઇ ગયું છે એવા આ ત્રિપુરાંતક
આપ્યા (૩૨, ૩૩). અહીં સાક્ષાત્ શ ૩૨૩૫
શ્રી મંડુકરૂપનિએ એમને હજી મહત્ત કર્યા
અને આ સ્થાનનો પોતાના વિશુદ્ધ ચરિત્રથી
આ ઉદ્ધાર કરમે એમ બાળીને મંડુકરૂપનિ

સુદી યથા, (૩૫) * આ ત્રિપુરાંતક કુન્ભી
દરિદ્રોને પુષ્કળ ધન વ્યાપના કારણે કે—
મતા કાલકાલિયા દિગ્વર (શરણે આવેલાના
કુન્ભ દરવામા જ મન્દુકરૂપનોની સપતિ વપરાય
છે) (શ્લો. ૩૭) આ ત્રિપુરાંતકને રમા
નામની વહાણી પત્ની હતી (૩૮).

૪૦ મા શ્લોકથી જે માટે આ પ્રચલિત
લખવામા આવી છે તે દેવનાથ ઉમા કરવાનું
વર્ણન મળે પાવ છે. અશ્વિતરેખક કહે છે કે
"મોક્ષસ્વરના મદિરના મહાપતિ ઉત્તરે, શ્વર્ણ-
કલિકાના સ્થાનની પામે, શકરના પાચ
મુખથી જાણે અગ્નિદિગ્ત ત હોય એવા પાચ
શિવાયજો કગળવા, * પોતાની માતા માલકા
દેવીના નામથી માલકાજેવર પોતાના
ગુરના નામથી મંડુકરૂપનીશ્વર શ્રી જુદ
સ્થાનની સ્ત્રી ઉમાના નામથી હંમેશ્વર
પોતાના નામથી ત્રિપુરાંતકશ્વર અને પોતાની
પ્રિયાના નામથી એશ્વર એમ પાચ શિવમદિરો
કરાવ્યા, (૪૧ થી ૪૮), અને આ પાચ
મદિરોના વચ્ચેના ભાગમા ગોરક્ષકનું, લેરવનું
હનુમાનનું, મરત્વનીનું અને મિહિરનાપકનું

* મન્દુકનીપાદાન્યેયગોવિંદુપિતામોક્ષાધ્યાયમવ ૧

મોક્ષનુદાવલ્લભાનવલ્લભપ્રમામલ્લિન પ્રમાયમ ॥ ૩૦ ॥

હૃદ મહીમલનીર્થિગિહાદનાદિલ્લિયોર્મયોં વધદાહનિમ્ ॥

મુવત્તમુલભૂતમમુલભૂતમમિલ્લુકામગ્નમ્ ॥ ૩૩ ॥

હૃદ સાક્ષાદુમાન્તન્ત્ર શ્રીમાન્તન્ત્રદ્વદશ્યતિન્ ॥

આર્યમલ વિનિર્માલ જાત્તે મદલમ ॥ ૩૮ ॥

સ્થાનકે નિતવિશુદ્ધચરિત્રેશ્વરિવ્યક્તિ મદત્તર તપ ॥

હલ્યંતલ મુમુરે હૃદિ ધાનુર્જાતકન પુણજાતમદ ॥ ૪૦ ॥

† લોમપ્રસાદમનમજામુનમ્

ધીમાગિ જીર્ણપટ્ટિકાલ્પયનિવાન ॥

ધીજાલ્પચમુનવાલ્પચિદ્રિશાન ॥

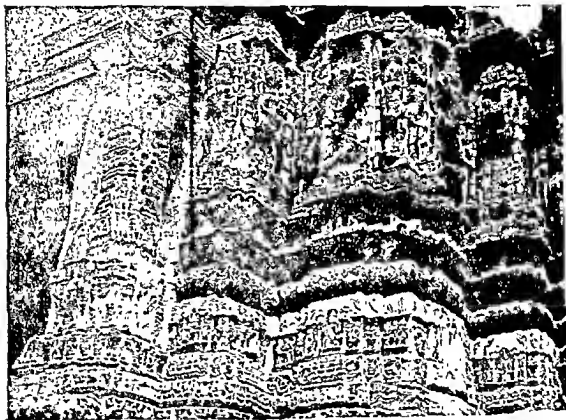
વેદાકિવન્ત કૃતિજા ચન્દાનિ પત્ત ॥ ૪૦ ॥

સ્થાન કરાવ્યું' (૪૫) અને ઉત્તરનાં દ્વાર સામે
સુંદર સ્તંભો ઉપર તોરણ કરાવ્યું' (૪૬). શ્લોક
૪૭ થી કયા માણસોએ શું કામ કર્યું એની
કેક વિગતવાર સૂચના છે. હુમેશાં નૈવેદ્ય માટે
કાકારમાંથી કલકલ વચ્ચેથી કેટલીકેટલી
કાદી આપવી એ પણ લખ્યું છે. છેવટ ૭૪

સં. ૧૩૪૩ વર્ષે માઘ શુદ્ધ ૫ સોમે સિદ્ધપ્રતિ
મંહાત્મવઃ મમજનિ ॥

ટીપ્પણી

આ ૭૬ શ્લોકની કવિ ધરણીધરે લખે
ત્રિપુરાંતકપ્રશસ્તિ વાંચતાં સારા સંસ્કૃત

મહિની કાદીગાદીનો નયુનો

મા શ્લોકમાં આ પાશુમન મહાન ત્રિપુરાંતકની
સ્તુતિ છે, અને ૭૫ માં પ્રશસ્તિ રચનાર કવિએ
પોતાની ઓળખાણ આપી છે. ધન્ધના પુત્ર
ધરણીધરે આ પ્રશસ્તિ લખી છે.* અને
નીચે પ્રમાણે મિતિ લખી છે. ધ્રીઋષિક્રમ

મહાકાવ્યનો એકાદ સર્ગ વાંચતા હોઈએ
એવો રસ આવે છે. ભાષા અને
પદરચના મધુર છે. ગુજરાતની સ્વતંત્રતા મથા
પરેશાં છેવર છેવટ મોખનાથની વિધતિ કેવી
હતી એનો આખાદ ખ્યાત આ પ્રશસ્તિમાંથી

૭ ગણા પ્રગલ્ભિતવચવદાર્થવચ્ચા

ધન્ધાત્મજેન વિદધે ધરણીધરે ॥ ૭૫ ॥

આવે છે. ત્રિપુરાંતકે સં. ૧૩૪૩ માં નવા મંદિરે બધાંબાં અને કિંચક્રિતશતે મહોત્સવ કર્યો તે પહેલાં મેામનાથના મુવ મંદિરની આમપાસ કેટલાં મંદિરો દગે એ મોક્કમ જાણવામાં નથી. પણ ત્રિપુરાંતક પહેલાંના મદતોએ પણ પછા સુધારાધ્યાન કર્યાનું જુદા જુદા પ્રસન્નિઓ ઉપરથી જાણાય છે એટલે મેામનાથનું મંદિર ત્રિકમની ૧૦ માં મરીના પહેલાં અર્ધા જાગમા મંદિરેનું સહેજ જાગનું દશે.

ત્રિપુરાંતક પોતાને જુદા મદત્ત કહે છે. દરેક મદતની કારકીદી પચ્ચીમ ૧૧ નીજ માનીએ તો તો સં. ૧૨૨૫ની પ્રસન્નિતવાળા જાત જુદાપરિજ પહેલા મદત દોચાં જોઇએ. પણ કે મોક્કસ ન કહેવાય. સ. ૧૨૫૨ (મ. મ. ૧૨૯૭) માં અજકુખાને મુજરાત લીધા પછી મેામનાથની વિથિન કેવી રહી હતી અને ત્યાં કેહ મદત્ત દત્તા કે નદી એ જાણવામાં નથી. પણ એ પહેલાં દોરમે વર્ષથી મોક્કમ (સં. ૧૨૦૦ થી ૧૩૫૩) અને જાણ કરી તો વખતે વર્ષથી મેામનાથનું મંદિર પાશુપત આચાર્યોના હાથમાં હતું. મદમુદ મત્તની આજ્યો

તે પહેલાં મદતે દત્તા કે નદી એ જાણવામાં નથી અને સ. ૧૩૫૩ પછી પણ અધારે પડે પડી જાય છે, જે કે નામે મારે મેાથાએ મેામનાથની ફરી પ્રિતિ કરી ત્યારે કેહ મદતને સ્થાપેાદોષ એ નબરિત છે અને સં. ૧૪૪૫ થી ૧૫૦૫ સુધી મેામપુર મા વાજમાત શિક્ષમમુખિમનું રાજ્ય હતું એટલે એ વખતેએ મામનાથમા કેમ મદત દોચાંના મંજર છે. છેવટ મુસખમોના વારવાર મુસખથી અને સંવર્ધમાના અતમત કેરકાર થી પાશુપતમત ૧૫ માં સતકમા અત્ત ધન મેા જાણાય છે. જ્યારે પાશુપત સંવર્ધમ અજ્ઞ ધવામા દત્તો એ વખતમાંજ વખત ધમનુ મુજરાતમા જોર ધવા લામું એ પણ વખતે કારણ દોષ.

આજે જુના મેામનાથનું કે રજુ નથી. આજે જ્યારે જ્યોતિર્લિંગમાના એક સામનાથના દર્શન કરવા કરતા નારાજશુભાંચ મરાવવા લોકો વધારે જાય છે. પ્રમાણે મદિમા એ મજધમાજ દરે રહ્યો છે. મેામપુરા જાલજો અને મેામપુરા મયારોના નામમા જુના મેામપુરનો જાણકાર મળવાય છે.

એ શું હતું?

લેખક :

૨. મસ્તાફઝીર,
સભ્ય, સાહિત્યસંમદ.

ચિત્રકાર :

૨ા. મુશીસ તથા શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૫૪ થી)

જેઠેર ડાશી

એ ક દિવસ વચમાં જવા દહને ત્રીજ સવારે મુમતિની દેશ જેઠેર ડાશીના પુત્ર લખમીદાસના બંગલાનો મેં રસ્તો લીધો. મને આગળથી કેટલીક જાતની મજેલી એટલે ખાદીનો પોવાક, કેસરી ચંદનનું ડીકું અને ડોહનું એ બહુસમર્પણ લીંચા વિનાની કંડી ધારણ કરીને હું પુરદમામમાં સજ્જ થયો હતો.

પાછલા બરડામાં ડાશીમા એક વિશાળ માંચી પર બેઠાબેઠાં દાંતે છીંકણી ધસતાં હતાં. તેમની સમીપ જઈને હું પૂછવાવાથી ઉભો ને બાગે ખુલ્લું અવાજે પોકાર્યું :

“માણ, જે શ્રીકૃષ્ણ !”

“જે સ્ત્રીકૃષ્ણ. ” પછી જરા ઉંચું નેઠ બોલ્યાં “કોણ કયરો ?”

ત્યાં તો ખાલુમાં બેઠેલી ઘાટણે એવકનો પરિચય કરાવ્યો : “નાહી, બૃહદરચા મનુષ્ય આહે : કોણુતરી મંદિરચા મહારાજ આહે, મથા વાટતે.”

“માણ ” આખરે મારેજ નોખમ ઉઠાવું પડ્યું. “માધવચાગમાં ધન ચઢવાની છે. હમણાંજ મને ખબર પડી. હું ઊપાવાળો છું, તમે રાજ થશે એમ ધારીને હું કહેવા આવ્યો.”

“જાણુ કાણું દુવારકાણું ?”

વળી ઘાટણ મારી વહારે ચડી. “નાહી નાહી તો લખમીદામ શેઠ વાચતાત તો.”

“હું હું...કચરો તુલ તુલ કરે છે તે ?”

“હા માણ.” મેં જરા હમીને કહ્યું

“આવ દીકરા, બેસ બેસ.” માણએ મહેરબાની બતાવી.

ઘાટણે એક આકળો આગળ કર્યો મેં એણું કે એટલો પામે એમીશ તો તમાકુની ગળુથી નાક ભરાઈ જશે મેં નીચા વળી આકળે જરા દૂર ખસેડ્યો ને પચડિા મારી આસાનીથી બેઠો.

કાત ઘસવાની ક્રિયા પુરી થઈ એટલે ડોશીમા જરા સ્વસ્થ થઈ. મેં તો ‘ફેણખા’ પીજ વાન રાખી. તેમને અચરજ થયું. મેં ‘શુ કે તું સર ખીદારીલાલની ઝોશીસમા રાવરે જનારો, મગાડાસનો દીલેબન હેસ રમણલાલ ખારીરેહના છપરનો કટકો, જેકાર ફેણને ન એળખુ ? શી વાન ?’

અને રમણલાલના નામે મેં ધારેલો મતાર કરી બતાવ્યો.

“રમણ ખાલીન્ટર કર્યો ?” ડોશીએ ક્રિ કર્યો: “પેરો ખીદારીને ત્યા—”

“હા માણ, એજ. તેની વાન આજે માણું મુખાઈ કરી રહ્યું છે.”

“અરે તું મુક એની વાત. તારું મુંબાઈ ની હાંચ છે ક્યારું ?”

“કમ માણ ?”

“તારે શું ? હું ખીદારીને કહેતીમીજ કે તું ફેકટનો ઊકરીનો લખ જમાડવા બેઠો છે. બીવાન જનારા બધાજ વડે નહીં તો શું થાય છે ?”

“તેમાં મુખાઈને શું ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો, પણ ડોશી પોતાની વાતમાં મશગુલ હતા.

“પહેલેથીજ મેં કહેલું કે એનું કુળ સારું નહીં, એલું નામ સારું નહીં. એની માને કોણ નથી એળખતું ? મારી બાંધનાના લગનમાં—સાંભરે છે ને, કાશી ?—મેં પાંચ પાંચ વખત તેકુ મોકલ્યું પણ દીકરો અચરેજ લાલે એટલે રાંડનો મીઠાજ તો કે માયજ નહોં તે..આવીજ નહોં.”

અહીં એક વૈષ્ણવ ભટ ડોશી માટે દુધ ને મારે માટે ચા લાગ્યો અને બનેએ મુઝે માટે ખાણ ખાલી કર્યાં.

“પાન મગાવ તો, કાશી” કરીને જેકાર ડોશીએ આગળ ચલાવ્યું.

“એનો નાનો તો હતો રખડેલ, પછવાડે થી ફેરી કરતો તો જમનગરમાં ને આ ઊકરો માને ઉપકાર મારા ખીદારીનો કે એણે એને લણવ્યો ગણવ્યો ને વીનાત મોકલ્યો.”

“તે...રમણલાલ ખીદારીદાજ શેઠના પેના થી લણેલા ?”

“તો ? એના દેવાળીઆ બાપે તો રખડાવેતા બેડિને-મા ને દીકરો મારા ખીદારીએ બાજડી નહીં જાવી દેતે તો આજે મડાં દોન કોણુ બણે કર્યા ?”

“હા” “મેં ટાપશી પુરી” “ને શું એને હગાયો, ફુવાગ્યો, કુવાગ્યો, તેને અણઅણો વાના કર્યા—છેવટ તેના માનમા પાર્દો પણ આપી ને જમાઈ થવાના દેખીતાએ ઉપગ્યા તો આ કર્યું.”

“જુઓ તો ખરા ! લાણ, એ ત્રે આ કહ્યુંમનં કારસ્થાન બધા.”

“એમજ. પણ માણ, હું એમ પ્રુણ, કે એ પાર્દોમા રમણલાલની વચણ ફેરી હતી ?”

જેકાર ફાઇ છે બરાબર સમજ્યાં હોય એમ જણાયું નહીં. હું વિચારમાં પડ્યો કે કંઈક કાશી, તો નથી ક્યાયું? પણ તરત “કાશી,” કાકું ફેરવી ડાશીએ કહ્યું “વહુને કહેજે કે નવું વેલણું લલિતા માટે છે, આજે વાપરવાનું નથી તે રાખી મુકે.”

હું સમજ્યો. અગ્રેજસાહેબ લાયા વાપરવાનું આ ફળ, પણ નવા સવાલ ધડતાં મારા જેવા કાબેલ જર્નાલીસ્ટને વાર શી?

“માથ, રમણલાલ બહુ વિવેકી છે એમ મેં સાંભળ્યું છે એ વાત ખરી?”

“મુકને મુઆનું નામ. તમારું શું કહેવાય પેલું—પાટલું, હા પાટલું—એના યંત્રમાં કોણ જાણે મુએ હીરામોતી ધાલેલાં તે હાથ તેમાંથી બહાર કાઢેજ નહીં. રખેને જાણે એના હાથ કોઈ હુડી લેશે!”

“એ તો માથ, મુધરેલાની રીતોજ એમ હાથ રાખવાની—એને ફેશન કહે ફેશન.”

“બળીરે તમારા લોકની ફેસીન ને ફેસીન! ને પાછળથી શું થયું તે ફેસીન આવી ગઈ? આજે ત્યારે તો ફેહ્યા ફેહ્યા ક્યાં કરતા’ તો ને કેવા મજેથી વાત કરતા’ તો. પછી કોણે ભુરકી નાંખી જે એમ ઉખરેલ જેવો થઈ ગયો?”

હું કહેવાનો ચયો કે સુમતિ જેવી લલનાએ ભુરકી નાંખી હશે; પણ હાપણના બારમાં એ કહેવાની હીમત દબાઈ રહી.

ફેસીનું લાપણુ આગળ વધ્યું:

“એ તો મેં જરા હસીને બોલાવ્યો કેની, એટલે પાછળથી મુઆના મગજમાં રાઇ આવી. મારીજ ભુલ થઈ કે એવા હલકાને બોલાવ્યા વિના રહેવાયું નહીં.”

“હલકો તો ખરો, માથ. કહે છે ચેરી પણ તે દહાડે કરેલી.”

“હારે; નહીં કેમ કરે? એનો કામેળી ચોર હતો ને એની માસીના છોકરાને તો ત્રણ દહાડા ચાવડી પર રહેવું પડેલું એક વાર. અમે શું કંઈ નથી જાણતાં એમ રડમાના મનમાં છે શું? તમને તો શું ખબર, લાઇ? એનું આખું કુટુંબ ચોર છે. એનાજ ઘરનાએ તો આ મારા કચરાના લગન વખતે લાડુ ચોરેલા ને? જખરા ચોરો છે એ બધાય તે!—એવા એવાને તો બીહારીજ સંધરે. વાપડો બોળો છે—બહુજ બોળો.”

આમને આમ ડાશીમા રમણલાલની સાત પેઢીનો ઇતિહાસ મને સાંભળાવત ‘પણ મને કુરસદ નહીં હોવાથી મેં લાગ જોઈ “જે શ્રીકૃષ્ણ” કહી રજા લીધી.

ચેર જતાંજતાં વચમાં ભુલેશ્વર સાહેબે લેવા ઉતર્યો ત્યાં એક શીગરામ ઉપર પેન્ના મકના લાવીઆને જોયો.

“અલ્યા કોણુ આવ્યું છે?” એમ પુછત તેણે ખબર આપી:

“બુદ્ધો રામો હાક લેવા આવેલો છે, હંગાચે પેલી છોટી બાઈ છે.”

“કોણુ સુમતિ?”

“ના ના, તરલાએન.”

તરલા ને રામાને બટાકાની ટુકડા આગળ રોપી કાઢતાં મને મહેનત ન પડી. રામો વેપાર જોડે લાંબગડમાં હતો ત્યાં પેટી નાનકડી છોકરીને બાળુએ બોલાવી યુક્તિથી પાર્દાન વાત પુછી જોઈ. એ નાનકડી જુચી તો પાર્દાની વાત યાદ આવતાં જાણે કોઈ કોમીક શીલ્પ યાદ આવતી હોય તેમ તાળીઓ પાડી બોલવા

લાગી: "ગંગાત દહી ગંગાત. સુમનિબદેનના પેવા રમણિકબાણ છે ને, તે તો પેવા-પેવા સીનેમાવાળા ચાર્ટિયેખીનીની જેમ નાચતા-તા પાટપુનના ખીરસામાં હાથ નાંખી ર્પાં કરે ને હું પામે જામે કહું કે જમરડાની ટોરી બેગવી આપો, કે તરત ચકળીની જેમ કુદી ચાલ્યા જાય. પછી તો ચોરી કરવા જતાતા તે મોઢાભાણિે માર્યા."

કેમ માર્યા તેનો અહિંયાય કરી ખુચી જતાવવા જતી હતી ત્યાં રમ્પે આવી પહોંચે. બીઠારીવાયના કુટુમ્બા એકનિશથી સેવા કરતાં છુત્તર્ગ થઇ મયલા એ રામાને ત્રેહને અને તેને મારે માન થઇ આવ્યું.

"કાચ પનુ," હુ કોણ છુ. યુ છુ અને હુ જાણવા માગુ છું તે કુકે માં મમજની મેં પુછ્યું. "ને રમણલાલ બારી-દરની તુમચા બગવા મધી ચોરી કેવી તે ખરી ગોણ આહે ?"

"નાહી નાહી, તમા નાહી. તે કહી હોણાર નાહી. રોક્યા પરી રાહુન તો મીકલા હોતા તે અમા કરનાર નાહી."

"પણુ તુજા ગંગાદાસ ગેહ તમા સાંગે."

"ગંગાદાન રોક્યી ગોઝીજ નકા કરે. કાચ સાંચુ." "હુના રામાલ મોહુ ખમડી ગ્યું."

"પણુ તે લોકર પળવા તે ખરી ગોણ કાચ ?"

"હા લોકર મેવા, જરા મમરાયવા દીનન હોતા. બાપી અમા માગવા માનુસ ! ચોરી નકા, નકા, નકા."

પછી અમે છુટા પાયા મે રામાને દેખીએ થરી જોયો. પણ તેણે મિચિત રિખત કરીને હાથ જોડ્યા.

હવે કેને મગરું ? આ રમણલાલ અને સુમનિના કેસમા બની રાકે તેટલાની મુલાકાત મેં લીધી પણ અત્યારસુધી મેં માંબગેડી વાત પર અગત્યાગુ પડ્યું નહીં. કોહને રમણલાલ મોઝતજી તો કોહને મમરાયવો કોહને તુમાખી તો કોહને મૂખ લાગેતો, પણુ બન્યું તું શું તે ખમર પડી નહીં. આખરે એ ચાર દિવમે

બેઠાર ટોરી

એક માણુન મારફત ખમર પડી કે વાલદામ મોહને અને રમણલાલને બહુ સારું છે, અને એ બનાવ પણ બીજેજ દિવમે રમણલાલ લાજમ અને બગે મએમે, તે ઉપરથી લાગ્યું કે તમની પામેથી ખરી હાજીત કદાચ મગી રાકે.

કેહાલું લઇ બીજે દિવમે બપોર

બાર વાગે વડગાદી ઉપરની લાલદાસ શેઠની પેદી ઉપર હું પહોંચ્યો.

લાલદાસ શેઠને ત્યાં

શેઠ કે ગાદલું! ભરાવદાર આંકડીઆળી મુછવાળા, હુંકે ઘોતીહાં ને આંકી દોષી પહેરેલા, ઉઘાડા, આજથી પોણાસો વર્ષ પહેલાના મુંબઈના શેડીઆઓ જેવા પ્રચંડ દેહધારી લાલદાસ શેઠ ગાદીતકીએ પડ્યા હતા. શેઠ આગળ હું જમને ઉભો એટલે “કેમ આજે ધીનો લાવ શો છે?” તેમણે સવાલ કર્યો.

“નહીં છ, હું દલાલ નથી; હું તો છાપાનો રીપોર્ટર છું.”

“રોર્ટર હમાસ?”

“નહીં નહીં શેઠ, અમે લખવાવાળા છાપાના, ન્યુસ છાપીએ.”

“કયું?”

“મુંબઈ ધડાકો.”

શેઠે દયારાંકર મહેતાજીને આંખ મારી: “કેમ મહેતાજી, ‘ધડાકો’ આપણે ત્યાં આવે છે કે?”

મહેતાજીએ ધુજતાં જવાબ દીધે: “જી મારે ધરેના-પેઢીમાં પેઢીમાં આવે છે.” શેઠ કે બોલ્યા નહીં, પણ મહેતા પીગળી જાય એવી એકજ નગર તેની પર નાંખી.

“બોલો તેનું શું છે?”

“શેઠ, એક વાત તમને પુછવાની છે. કાલે પેલા જમનાદાસે કહ્યું—”

“કયો જમનાદાસ?”

“ડોકામરડીવાળો—કે લાલદાસ શેઠને બધી ખબર છે.”

“શાની?”

“પેલા સર બીહારીલાલને ત્યાંની—”

વાક્ય પુરું થાય તે પહેલાંજ મોટી દોડીમાંથી દારુ છુટે તેમ લાલદાસ શેઠના મુખારવિંદમાંથી હાસ્ય ઉડ્યું, ફાટ્યું, અને અડધી વડગાદી ગાજી રહે તેમ તે ચોપાસ છવાઈ રહ્યું. શેઠ હસી રહ્યા હશે કે કાણુ જાણે, પણ તેમના પેટ અને ખભા તો હજી હાલતાજ હતા. હવે મને, ત્યાં એટલા ભૈયાઓને અને ચરમામાંથી બેતા દયારાંકરને પણ હસવું આવ્યું. હસવું બંધ થયું એટલે શેઠ ગાદી ઉપર બેઠા થયા.

“એ તારી ફેશનની મહોઠાણુ” કહી તેમણે મારો પગ ખેંચ્યો. હું તેમની આગળ ફસડાઈ પડ્યો. “ગાંધી મહાત્મા ડાહ્યા છે. તમે બધા વીલાપતી વાંદરા એજ લાગના.”

ત્યાં ફેંકે પાછું યાદ આવી જવાથી તે હસવા મંડી પડ્યા.

“પણ શેઠ હું જાણુવા માગું છું કે રમણલાલે ત્યાં કેવી વર્તણુક ચલાવી હતી?”

મને જવાબ આપવાને બદલે શેઠે ભૈયાને હુકમ કર્યો: “ભૈયા, ૪૦૦૦૦ જેષ્ટ-૮ કો. રમણલાલ શેઠકે બેસો લાલદાસ શેઠ એકદમ સુલાતા હય, જલદી આઓ.... બેશ ઊંચા રમણલાલને મોટેજ બધો ખુલાસો કરાવુંકું.” પછી, “ભૈયા” બીજા ભૈયાને લાલદાસે હુકમ કર્યો, “શેઠને મારે, મેસાલાનું દુધ ને પાન લઈ આવ.”

[વિચાર]

૧૮૮૭ થી

[મોસાન પુરોત્તમ]

શેક ને ક્રમાદથી મામ કરવા મડયા તે પરી થને માયુ' કે શેક હોલેદરીમાલ તો દોવા જોએ.

અડધા પોજો કસાક વાટ જોત હશે ત્યાં રમજુવાસ આવી પહોંચ્યા મને જો મુરખા. પણ ત્યાં તો અવરાસ શેકે મોલાન્યા.

"અરે રમજુ, યેસો ન થાને, હરી રને

આ છોડીને અધુ. રેજ રેજ નરી નરી તોપે જખાએ મારે છે. ને આખા મામમાં ચાલવીત થાય છે અધી જવાયે કરો. અસી નાખતું'તુ ને ત્યા ને ત્યા."

"હુ શું કહું ! આ જખવાળાએને તે કે અધી હશે કે નહીં ? લોકોની ખાલગી ખાલત-માં માયુ' મારવાનું એમને કારણ શું ?"

ગુજરાત]

[માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૦

ઝેને વાંધે વળી સત્યામ કરવા ગયો. તે પેલું જીવીસ—
હા. ઝોનાં બટન તુઝી મયાં.

—એ થો હતું ?

“આખું મુંબાઈ ભોજભોજ કરે ત્યારે એ શું કરે ખીચારા ? કોણએ પાણી એવળ વાળ ચીનીની. રડીમર પરથી ઉતરતાં વેલવટ મળી સનાહ માની ફોલ તો આ ભવાયે ન થાત. પણ તમારાં વેવાન ચએવાઓમાં અક્રમજ્ઞ ક્યાં હોય છે ? ભવવા પણ મળવા નહીં જોવાને, કહી દેતે આ છાકરાને ખપી વાત કે આ ફાગમ-ચતુઃ અટકે. ગેથી રડીગડીને નહીં તપ્ય છે.”

“કું શ કહું ?” રમણવાવને એ પ્રમથ શરૂ આપવા એટલી યત્ન આપતી હતી કે તે બોલી સકયો નહીં “તમે ભેદગંધ તો કરો.”

“જો ને આપ ‘ધમમ’વાળા, જાન માનવા વાન આમ ખતીની આ મારે રમણ ફેરાનેમજ ખજ ફાલર નખર્ગ કરે રડીમરમાંથી કન્યાં તેજુજ એ કચુનું કે માઈએ કચુ છે ને ખાતી પહેર પણ એ કહે કે, ‘ડીમીડી’ (ગામ) ન કહેવાય ‘ડીમીડી’ ના પદાવા યથા આ લંધિયા વાડાં બીહારીવાવને ત્યાં પાટીમાં ગથાંતા બાઈ અપ કહેટ. જ્યો સડનની પાતભેટમાથી ચાલી આપ્યો. નખેડ તપ્ય એ જોડેડ ડીમીડી એને શરૂ વળી મવામ કરવા મરો—” ત્યાં પાછો એ બનાવ માદ આડવાથી પાંચેક કપાક સુધી લાજદામ ફેડ દ્રવ્ય. “—વાંકે વરો ને પેંડુ શું કહેવાય છે—વેલીત-દા એનાં જલન નુગ મવા”

“ઓ આપ સી” (સમજ્યો સમજ્યો) મેં બરાડ મારી.

“આપા ખ્યાલે શરીર કે ?” લાજદામ ગોઠે પાન ખાતા કચુ: “પાટપુત નીચે ઉતરી જતું તેથી ખીચારામાં કાથ નાખી ફરનોતો. મીઠાગમા નહીં”

“અને પેલા મગદામની રમમાં ચોરી ?”

‘મગદામની એસીનેસી. એતે વડેવ છે એની વાત ઉપર ને વજન હોય ? આ રમણાયા અકલ્ય એટી છે. મોટેન કલુ છુ-માદો પડીને નેર એકમ દાલોજ ત્રો હોત તો કે ન થાત. પણ એને નહં પાટપુત ગોધવા મળે ને પેલાનુ કપાલ ફક્કપુ ચોર ચોરની છુમાપુમ યથ. આ મગદામો, ને દારૂ ન જડવાથી આવા રોડીના ગમમા ઘુસી ગયો એકા તો ખપી વાલો કરે, પણ ખરી વાત આ છે. શું સમજ્યો ? પછી અકલ્ય આડી ને માઈમા ભેગાને નાસી ગયો. આ તારા પાટપુતની મહોકામ.”

એમ કહી શરૂ માગ પાટપુતનો છેડે પડડો એવા નેરથી બેંગ્યો કે અને માગ બેસીમ નુગી જવાની બીક લાગી.....

આ ખરી દરોડન ‘ધમડા’માં હપાવા પડી અને આશા છે કે તેણે બધાના મનમાંથી બોલી વાલો કાઢી નાખી દશે અને રમણલાલ નવા સુમનિના પેત્રિયાળ પાઝાં સપેલાં દશે.

રાજાધિરાજ

‘ગુજરાતનો નાથ’નું અનુસંધાન

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી. એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ

નોંધ.

જેણે મારી “પાઠશુની પ્રમુતા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હુશે તેને આ વાર્તાનાં કેટલાંક પાંચાઈઓ ખાણ પડશે. જેણે એ વાતાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નીચે આપેલી ઓળખાણ બસ છે.

જયશિંહદેવ રોડાંડી	...	અણહીલવાડ પાટણનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.
મીનજદેવી	...	રાજમાતા.
ચુંગલ	...	મદા અમાત્ય.
ઉદા	...	મંત્રી અને ખંભાનનો સત્તાધીશ.
દાદા	...	મંત્રી ; * કર્ણવતીનો સત્તાધીશ.
શોભ	...	મંત્રી.
ત્રિભુવનપાલ	...	રાજાનો ભત્રીજો ને † લાટનો હંડનાયક. ‡
કાશ્મીરદેવી	...	ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનજદેવીની ભત્રીજ.
કાક	...	ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટરાજ.
મંજરી	...	તેની પત્ની.
સાજજન	...	સોરઠનો હંડનાયક.
પરશુરામ	...	તેનો પુત્ર.
રાંખેંગાર	...	જુનાગઢનો રાજા.
રાણકદેવી	...	તેની રાણી.

આમણાં પ્રકરણોનો સાર

विषय पट्टिका

જાણીતું છે કે માલેવા ફરમાન મુજબ ૩૫૬ ઈસાની ઈસાના અગાઉને બુદ્ધચંદ્રનું દુર્લભાવન સોપી પાટનું તરફ જવા નીકળે છે. રાણા કીશોરજીએ તેમજ રામજીદેવીએ પણ તેને તેજસ્વિ છે જતાં જતાં તેને જન સાધુ દેવમદમુનિને પવિત્ર ધ્યાન છે, અને પોતે નેની પાછળ એક ગુપ્તચર થાશે છે અહીં આશ્ચર્યજનકી રીતે મુખ્ય ધર્મને નેની નામ કાદવાની શેલગ્રામ પોતાના અવિધ્યના સાથા અને પાટનું કાદ સેવતી બાળકી રહેવા દેવાપાલને કાકની મંત્રણી થતા હજે છે કાકની શેલગ્રામીમાં બાળેના કાકાવાની દેવાપાલ પેરના રથનો દોય જ અગ્રામ ૩૫૬ અને આવી કેટલીક રથજ ૫૫૧ પોતાનું કુલ્ય તેના રથજમાં સોપી બધ છે અગ્રીના માદમા પટેલ આશ્ચર્યથી અવગમના પામીને તેમજ મંત્રીના પ્રભાવથી અબધ પડો દેવમદમુનિ અમાન બધ છે આ બાબુ દેવાપાલ મદના કાકાના રથ નાથ અને કાકાબા દેવાને ભોળી કાકા બાવી ૬૪ માપવાનું નેની પાસે કમુવાન છે-એની રાતને કે કાક પાછા આવે તો દેવાપાલ અનાજ કડી બરી આપ.

વિજ્ઞાન અને

જુલુકાથી ફરીયા વડે પામળ તરફ જતા પાંચ વચ્ચેના ભાગી આમળ ઉતરી પડે છે, અને પેલાનો એક વિષામુ ખેંચાને પહેરાવે છે એના આજ્ઞાનુસાર વદાખાને પ્રજાસ આમળ સર્વ જીવ જુલાઈ દે છે કોનાર કોનેલે ઉદાના રીડરા વાચ્ચ તેને યા સમય "ખચાઈ" લે છે અને વચ્ચે જઈ ભચાઈ તૈયારી કરે છે. આ ખામ્લુ કાંઈ મુતી રીતે જુલાઈદ લય છે. ૧૨" ના કહેવાથી શામ્લને પામ્લુ મેંડે સધિ કરવા સમભવવાના નિષેધ પ્રવાસો કરી પેતે સાધ્યુ જેનું કરી નહીં તુડા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રરગામા તેને ઉઠા મહુવાની ગાજનાઈ તરફ વહેમ લય છે, અને આજગામુતને અનાચાસે તે વચ કરી લે છે. પછી તે પુખ્તગીન વગે રામ્લકમા પેની રાગી લીલાઈગીન મળવા ફોલ્દમદ પ્રવાસ કરે છે અને જવલિંદનુ મન દેવડી તરફ ખેચાતુ અકાલવલુ રચન આપે છે કોરલામા જવલેવ પરમાર આવાનં તે સવાઈ લય છે. જવલેવને ચમરાસેડી રાગી કાઠી મુક છે કાક સઠાઈને જવલેવ આમળ દાબર લય છે અને જુલાઈદ લેવાનુ વચન આપે છે કોરલામા જવલેવ આવી લાગવા ને અદર જતો રહે છે પછી પરમાર અને ઉદો ત્યા આપે છે. ૩૨ા જુલાઈદ નંદે સધિ કરવાની પેરડી બતાવ છે કોરલામા કાકને બાલે ખેંચાને લઈ વાચ્ચ આપે છે પામ્લુ કાંઈ પાછો નાખ્ય જઈ બદ ફોગ વાખે છે. ૩૩ા જવલેવ ત્યા કાંઈ વિદિ મદે જતુ એમ કરે છે. ફરમીઆન કાકનુ રચન પચાનુ રચન મુલવ જીવાદેડીન આપે છે. મુલવ મીનજદેડી મેંડે મસવ્રુ કરતો હોય છે તેડવામા યા આપે છે, અને રાજાવગી રિયલિયી માલીગમાર થાય છે વાચ્ચને ખાચાઈ જવાથી પરમારમાની પુત્રી સમય તેના ઉપર દ્રેષ બરાય છે પોતાની રમ જમર કાકને રંગાંજો આપવા મદે રાજમહેલેનો કાંઈદગી પરમાર એક જુના નોકરને દેડ કરી પાતે ખારેડી જગામાં ઉવરવાની ફરજ પાડવા કાકને મળવા લય છે ત્યા કાક સાથે તેન આમ્લ ગરે છે પામ્લુ હાલ સમાખાત થાય છે. ૩૬ દેડવા નોકરને છેડી દેવાની અજ્ઞા મુલવ પરમારને કરે છે ને તે સાથે મહાત્મા જવલિંદેવ પરમારને ૩૭ આપે છે ચોખની વડુ પ્રેમકરને સવાઈલા કાકને અલજાનાં છેડાવનાર સમર્થ લીલાદેવીનો ખંડ શામ્લમાસ હોય છે ત્યા કાક શમ્લને મળવા આવે છે, અને રાખને વગ કરવાની યુક્તિ સુચાટે છે. રાગી તે અજામલા આડે છે જગને દિકરો પોતાની આજાનો બચ કરનાર સૈનિકને કાક પાલક કરે છે એડે અજામલેવ તેને દેડ કરાવી, સાથે લાગે પરમાર સાથે કોઈકો તપાસવા નીકળે છે ત્યાથી કાક રાખને ચેરો બીડી ચોઈકો તરફ લય છે અને આ ખામ્લુ રાખની દોળી તથા એકલવાપા અને તેના સૈનિકો વચ્ચે જવલુ કુલ્લ થાય છે રાખ, પરમાર ને એકલ તેમં સખત થાયવ થાય છે. ત્યા રાગી પગેરે આવે છે અને ખેમલ રાખને લઈ લય છે.

(જુને અભિનય કરાયો.)

કાકતું શું થયું ?

બી જે દિવસે રાતે જ્યસિંહદેવ મહારાજ-
ને લાગ્યું કે પોતાનાં ગાત્રેગાત્ર
ગળતાં હતાં, ને તેના હાથપગ ને માથું બાંધેલાં
હતાં. શું તે કેદ પકડાયો હતો ? શું તેણે
એલસનાયક ને મોરડીઓ પર જીત મેળવી એ
ખોટી વાત ? તેને પરશુરામ ને લીલાદેવી મળ્યાં એ
સ્વપ્ન ? તેણે આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ
જાણે તે સીવાઈ ગઈ હોય એમ લાગ્યું. તેણે
મહામહેનતે આંખો ઉઘાડી. શું તે કારાગૃહમાં
હતો ? પગ આગળ એ વૃદ્ધ માણસો બેઠા હતા.
માથા પાસે એક સ્ત્રી બેઠી હતી. તેમનાં બધાંનાં
મુખ પરિચિત લાગ્યાં.

“ભાઈ! જયદેવ.” પેલી સ્ત્રીનો અવાજ
આવ્યો.

જયદેવેં ઓળખ્યો. “બા! હું ક્યાં છું ?”

“રાજમહેલમાં.” મીનળદેવીએ કહ્યું.

“વંદરાજ! દવા ચટાડો.”

“તૈઆર છે” કહી રાજવંદે દવા ચટાડી.
રાજને જરા સારું લાગ્યું.

“બા! પરમાર કેમ છે ? કોણ મહેતાઈ ?”
રાજએ પગ આગળ બેઠેલા ખીચ વૃદ્ધને
સંબોધીને કહ્યું.

“હા. મહારાજ !” મુળલે કહ્યું “પરમાર-
ને ડીક છે શીકર કરશે નહીં.”

“ને એલસનાયક ?”

“બખત છે ને સવાર બાગે દેખે.”

“ને કાકતું શું થયું ?”

“તું શું કામ ચિંતા કરે છે ?” મીનળ-
દેવીએ પુછ્યું.

“હું નહીં કરું તો કરશે કોણ ? એ તો
મારો જમણો હાથ છે.” રાજએ જરા
અકળાધને કહ્યું. વંદે તેના હાથ પર હાથ
ફેરવ્યો. મીનળદેવીએ રાજના માથા પર હાથ
મુક્યો. રાજ જરા અસ્વસ્થ થતા લાગ્યા.

રાજની મરછરદાની પાછળથી એક નિઃશ્વાસ
આવ્યો. રાજએ તે સાંભળ્યો. તેના મગજ
આગળ લીલાદેવીનું મુખ આવ્યું.

“મહેતાઈ ! હું કયાર સારો થઈશ ?”
“અરે એ ત્રણ દહાડામાં. નામનું થોડું
વાગ્યું છે.”

“પરશુરામ ક્યાં છે ?”

“બેટા ! એને બોલાવા મોકલું ?”

“હા.”

મીનળબાએ હુકમ કર્યો એટલે એક અનુચર
પરશુરામને તેડવા ગયો; અને રાજ આંખ
મીંચીને પડી રહ્યા. થોડી વારે દંડનાયક આવી
પહોંચ્યા. રાજ તેને માટે વાટ બેટા હતા
એટલે તરત આંખો ઉઘાડી.

“પરશુરામ !”

“હા.”

“કાકની તપાસ કરી ?”

“મહારાજ ! જરા શીકર કરશે નહીં.
એને માટે ચાર તરફ માણસો દોડાવ્યા છે.”

રીણી ખીની, હવાવવા જેટલુએ તેમનુ સમર્થ દેખાયું નથી. સર તેજબહાદુરની નાસીપાસીની, નિરાશાની કે મુંઝવણની દયા ખાયા વિના કેણુ રહેશે ?

હીદના પ્રતિનિધિઓની ગૌરવહીન દશાએ ખાસ રોહતરના સભાગૃહનું કોરેષા તારખાતી થતો ત્યારે કયા સાચા હીદવાસીઓના હૃદય ચીરાતો ન હતો ? આરંગીસ પ્રતિનિધિ રીફ્રેશ જેરફના વચનોમા ગહેતું મત્ત કોને આવ્યુ ન હતું ?

સર તેજબહાદુરની કાર કે છત માં નિનીતો અને ઉઘમો બને ખરખર વિરુદ્ધ અગ્નિશામ ધરાવતા હોય પણ હીદીઓની દશા તો એક તસુમગ પણ આ પરિવત્તના જલસાથી ઉમે આવી નથી એ દેખીતુ હતુ જોયા વિના કેમ રહેવાશે ?

સામાજીય અને મરદાનવિશ્લેષ

સામાજીયપરિવૃદ્ધિમા મળ્યા વિવેચનના વાંચનારને એટલુ તો સ્પષ્ટ લાગશે કે લા હીદીઓ વીગે ચર્ચાવવા પ્રત્યે મહત્ત્વ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પાડ્યું હતું અને એ મરત્ત મરથાનો ની સમાવતાનો નથી. હીદીઓના સરખા દર નો નથી, પ્રજા હીદી અને અગ્રેજ સરકુલિ વચ્ચેના વિમલનો છે જનરલ સમુદાયે જોખમી રીતે કહ્યુ તે પ્રમાણે હીદીઓની સરકુલિ અગ્રેજ સંસ્કૃતિથી નીરાળી છે, અને જ્યાં એ સરકુલિએ વચ્ચે રમાડતી થાય ત્યાં હીદી સંસ્કૃતિને અગ્રેજ સરકુલિની સમાન ગતિવામાં નહીં જાય અને ઈંગ્લેંડ અને બીજાં સરથનોના પ્રતિનિધિઓએ આવો સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત ઉચ્ચાર્યો નથી, છતાં પણ એ નિદાનને સામાજીયની રાજ્યનીતિમાથી ઉમેરી નાખવાની હીમત કરી નથી. એટલે ખીરીશ સામાજીય રહેવાનું ખરું,

પણ તેમાં બે સંસ્કૃતિઓ હોઈ શકે, અને તે બેમાંથી એક સરકુલિ એવી સર્વોપરી ગણાય કે સર્વથી થાય ત્યાં ગમે તે બોમે તેનો વિજય અને બીજોના વિનાશ, સધાવો જોઈએ, આ સ્થિતિ એક મોટા સવાલ ઉભો કરે છે. ખીરીશ સામાજીયમા દરેક સંસ્કૃતિને સ્વાતંત્ર્ય કે સમાવતા મળે છે એવી માન્યતા શું ખરી છે ?

મામાજીયના આદર્શ એવોજ હોઈ શકે કે જુદા જુદા સરકારોવાળા રાષ્ટ્રોમાં એકતાનતા આપી આખા સમુદાય બંધિત પ્રમદાયવું અને આ આદર્શ ત્યારેજ પુરો પડે કે જ્યારે દરેક સરકુલિ પોતાના સરકારો રિકમાવવાની અને સમાવ દોઠો મોપરાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય તેને બન્ને જનરલ સમુદાયનો સિદ્ધાંત તો એવો લાગે છે કે આપુ અગ્રેજ સામાજીય, અગ્રેજ મરકારો વિજયી કરવાનું એક

[૧૩ માર્ચ ૧૯૫૫ ૫૫ ૨૬૨]

૨૬. ઉપમયાય ચિત્રેતી

[b] (b) (5) DPP, (b) (5) ACP

Whitefish

१५५५ १५८०

— 2011.12.21.17:21

37-

કુમાર

:: બારથી બાવીસ વર્ષ સુધીનાંઓને માટે ::

પહેલો અંક જન્મસુઆરી મહિનામાં બહાર પડશે

સવાજમ
એક વરસના
રૂ. ૧
છ મહિનાના
રૂ. ૩
ચોરટો સાથે
(અગાઉથી)

૨૯
• દરેક મહિને
૪૦
પાનાનું
સચિત સંગ્રહન
વાંચન

સાહિત્ય અને કલા, આરિગ્ય અને સંસ્કાર
ઉત્સાહ અને પ્રેરણા તથા જ્ઞાન સાથે વિનિર્દ આપતું
અનોખી ઢબનું પહેલું જ ગુજરાતી માસિક

આપણે ત્યાં છ સાત વર્ષથી માટેને બાર થી
વર્ષ સુધીના બાલકો માટે પુષ્કળ શિક્ષણાભરો
છે, બીજા બારીસ વર્ષ પછીની પુખ્ત સુદ્ધિ માટે
જલ્દી પળા જ્ઞાનસામગ્રી છે. પરંતુ એ બાની વચ્ચેની
વચની ઉગતી પ્રજા - કુમારો અને કુમારીઓને

જીવનદષ્ટિ આપે, સાહિત્ય અને કલાનો રસ ધખાડી તેમાં
પ્રવેશ કરાવે, ઉચ્ચ મગ્ગર રેડી પ્રમણ આગ્રિય થો, તેમના
કલ્પના સોડીયા જિસાહ અને પ્રેરણા કરે, તથા મનરમ્મન કરવા
સાથે જીવનના યાત્ર આપી ખરું મનુષ્યત્વ પોષે એના માધ્યમે
નથી એ ઉચ્ચ પુરવાનો આ નજ પ્રયાસ છે

જેમાં દર માસે

મહાન સાહિત્ય-સામગ્રી, જનમની રમમરી કૃતિઓ, ભરખની
ચમત્કૃતિઓ તથા કુદરતની અન્ય લીલાનું દર્શન, આપણી
પ્રાચીન ઐતહાસિક અને અનોખી પ્રાણ પે જાતી પ્રસ દોઓ,
હાલનાસનું વિવિધ દર્શન, લોકકથાનો અમૂલ્ય વાગ્મે,
અમમરી સન્નસામગ્રી. વિજ્ઞાનના અમત્તાનો અને શાંતિ,
કુન્સો આનંદ અને શિટલ્લુ આપના દુનરો તથા મનરમ્મન
કિર્મિદની જાનીઓ બગેરે આપવાના પત્નો થશે.

આજે જ નીચેને સરનામે નામ નોંધાવો

જી સવાજમ ની પી કરતા મનોચ્છાદરથી ચોક્કસ વધારે સચવડવાળું અને કોઈ અર્થાત થશે.
જી આખા વરસનું એકસામટું સવાજમ ન બતી સત્તર રૂ ૩ મહીને અગ્રણ વરસના માંદક મહીને
જી જાહેરખબર આપવા ઉપરાંત રાત્રીએ જાગ તથા શરૂ થઈ જાયેલી વિજ્ઞાન જાણી પવિત્ર મગાણી લેવી

મામથી 'મારે ગણેસ બેસાડવા જોઈતા હતા. સૌ બાબતમાં અનુક્રમ સાચવનારા આપણા આર્થ સ્વભાવમાં આવું અનાર્થત્વ કેમ પેસવા માંડ્યું? હાય હાય, હવે? 'મારી અનાર્થતાની બીક આ શબ્દો પછી હવે તદ્દન જતી રહે છે.

Attention please !

(જરા ધ્યાન આપો હવે)

મીઠાનના લગ્ન કેથેડ્રલ માટે તમને મેં કે લખ્યું છે કે નહીં?

મીઠાનનું કેથેડ્રલ આખી દુનીઆમાં જોડીક સ્થાપત્યનો સર્વોત્તમ નમુનો છે. જેનું એટલે વખાણવું; અને વખાણવું એટલુંજ નહીં પણ એનું ચિત્ર મગજમાં રાજ સાથે લખીને ફરવું. એ એટલું મોટું છે છતાં એટલું નાજુક લાગે છે કે રજોને એને કે ધન તો નહીં થાય એવો લાગ લાગે છે. એની બાંધણી, એના 'Spires' ની અણીઓ, એના પર મુકેલાં પુતળાં, એના પર ચડનારો મીનારો એ બધાં નાજુક ને સાથે એવાં મજબુત લાગે છે કે એને જોઈ રહેવાનુંજ મન થાય. દેવળની અંદરની રચના ધણીજ ગંભીર અસર કરનારી છે. બીજાં બધાં દેવળો કરતાં મીઠાનના કેથેડ્રલનું અંદરનું વાતાવરણ ખાસ એનું 'લાક્ષણિક' છે. સેંટ પીટરમાંએ કદા તો ધણીએ છે પણ એ બહુ અત્યંત લાગે છે. મીઠાનના કેથેડ્રલની અસર શાંત, ગંભીર, અને ગૂઢ ભાવોને જગાડનારી છે. કદાચ અમે એવા 'Mood' (મનોર્થન)માં પણ હોઈએ.

મીઠાનની બીજી તરફ વસ્તુ એ ત્યાંનું કથસ્તાન. શી કલા આ બાવનાઓ ત્યાં વેરાઈ રહી છે? ત્યાં આ મુલ્યની સાથે એ પ્રેમમાં પડેલું વસ્તુ ત્યુને દારે આંસ

કરતાંએ અમૂલ્ય ભાવોની ભેટ વહાવતી કાળે ત્યાં ચઢાવેલી છે. મુલ્ય એ ત્યાં એવી લખ કરતા મુશી દીધી છે; પણ એના લક્ષ્યને એવા આમમાંથી એ આમંત્રણો કાઢેજ નહીં છે. અમારામાં મરતી વખતે 'સિંહલેવમાં વાસ હવે' એમ મરનાર આગળ કહેવાર છે. મીઠાનના કથસ્તાનનું નામ એને બદલે કદા મારે માટે ઉચ્ચારે તો મને જરામં વધી નથી.

મીઠાનથી થોડે દુર પૂર્વ શરોન્કા ડી પાવીઆ નામનો એક સાધુએનો સુંદર મક છે. ત્યાંના સાધુઓએ યિત્રો અને આરામની આકૃતિઓ દાદીને સુંદર કામ ત્યાં કરેલું છે. દિવસ ને રાત મકના કેદખાનામાં એમને આ પડછાયાઓ ઘેરતા હશે. આ છાયા માણસની ઘેરમાં (દોહ જોયું કેમ પણ અમલના મોડા મને એવેજ ખ્યાલ આવે છે) આ યિત્રોને બદારની દુનીઆમાં કેલું પણ રૂપે આકાર લેવાની પરવાનગી ન હતી. શુંગળાઈ જતી એ શક્તિઓએ ઉવટે આ મકના ખુમેખુણા પર આકાર લેવા માંડે. માણ્યો પોને પથ્થર જેવા થયા તારે પરથરમાં જોમળે છવ આપેલો. એમને એવી શું આવાસન ગણવું દરે?

પથ જેમને માટે જીવનનાં દાર રીતે ઉવાડાં ન હતાં તેમની પાસે છવ પાછલે બારણેથી ગોરની માફક આવી અને સાંધારણ માણ્યોને જે વસ્તુ પાંચ રામે તે એમના પર મુનેદમારની છવ દખતે જતી. આપણા સામાન્ય જીવનમાં કેટલી નિર્મલ મનહોએ ચોરીનું રૂપ લીધું છે!

મીઠાન હોડવા પછી તો અમે થઈએ બરા સરોવરોનો પ્રવેશન રૂપાં છીએ.

માઠે

નહીં, બેટા, તે દાદી સકશે નહીં; પૃથ્વીસ્થાએ અને તને અદૃશ લાગે છે એ અભ્યસે મને શીખવ્યું, છે કે મને તે કારણ હોય છતાં માણસની જાંઘની દાદી દેવી એ કદી સારું હોય શકે નહીં; તારી આંખમાં જે દીમત ઝબકે છે તે હવે મારામાં નથી, છતાં એથી જોઈને વ્યથાંત, કદાચ તે થોડું સારું છે તેથી જોઈએ. આદર પામી એવી પરતુ મારામાં છે, પોતાને ડુબી કરે તેવી વાન માણસને બહુ પ્રિય હોય છે. ...બાકી રહેતું મારું કર્તવ્ય સમવામાં એ મને શકિત આપશે...

ગીડો

એવું તે શું કર્તવ્ય હોય ?

માઠે

વિપરીત રીતે તમારું આદરેલું હું પુરું તો નરુર કરીશ... એકલોજ આ વાતનો નિર્ણય ન કરી શકે. જેઓનાં જીવનમૃત્યુ આ બધી પર અવલંબે છે તેઓને પોતાના કીરમતની બાધ થવી જોઈએ, તેમજ શાની પર તેમની મુક્તિનો આધાર છે તે પણ આપણે જાણે કહેવું ઈતેહસી...

ગીડો

મને સમજ ન પડી, એટલે, ન પડી હોય તો સારું. તમે કહો છો કે...

માઠે

—કે આ જોરડો ઊઠતાંજ હું પ્રીન્સિપેલીની માંગણી અને તમે કરો એ જોરડો અટવીકાર લોકોને જણાવી દેશ...

ગીડો

હીં છે. હવે સમજ્યો નામની જગ્યા-જોડી માટે હું દીકરીર છું અને હું દીકરીર છું કે તમારા ભમને લીધે, તમ સરખા વીર-

ને જાણતું માન મારાથી આપી શકાતું ન... મોટાં પિતાને તેની જાત સામે રક્ત આપવાનો પ્રયત્ન ધર્મ છે; અને પીસા ઠ રહે ત્યાં સુધી તો હું તેનો સ્વામી, અને તે પ્રતિજ્ઞાનો રક્ષક છું... જોરડો અને ટોરડે મારા પિતાના અંતરમાં ફરીથી ધર્મભુક્તિ જા ત્યાં સુધી તેમને હું તમારી સલાહમાં સોં છું... કશુંજ બન્યું નથી. કેમકે હું 'ખગર' નહીં એ જાણે... પિતાજી, તમાને હું કશા અ છું; અને તમે એક વખત મારા અભિપ્રાયને કુલગાની અને નિર્ભય થવા... આપી હતી તે માફ કાપશે સારે છેલ્લી જ, તમેજ મને મારી આપશો...

માઠે

તને મારી આપવાને, બેટા, મારે છેલ્લું કાણની રાહ જોવી નહીં પડે... હું પણ તાર પોંડે બન્યો હોત... મને કેટલુંક તમે માર મનમાંના બેઠને ફનાવી શકશો નહીં, કારણ કે તે ક્યારેયો પ્રકૃત થઈ ચુક્યો છે અને હવે તેને સુખાવાની સકારો નહીં...

ગીડો

એટલે? તમે કહો છો શું ?

માઠે

આજ સજે પ્રધાનમંડળ પ્રીન્સિપેલીની દરખાસ્તનો વિચાર ચલાવી રહ્યું છે....

ગીડો

પ્રધાનમંડળ? તેને કાણે કહ્યું?

માઠે

અહીં આવતાં પહેલાં મેં કહ્યું;.....

ગીડો

તમે! ના, ના. એ બને કેમ? તમે મને તેટલા બીજા છો કે હવેજ તમારા દેવામાં મને તેવી ખજાણી કરી હોય, તોપણ જે મારા

માણી કાઢે. મસ્તાન બાલકની માફક કારણુ વચર તે ગુસ્સે થાય છે. પણ તેની સ્થિરતા કરતાં તેની બદલાતી વૃત્તિઓ અને મરડાટ વધારે આકર્ષક લાગે છે. ત્યારે તે શબ્દો વણુવેતે કરતાંએ વધારે સુંદર લાગે છે. ફરફારોથી પર રહેવાનો હક્ક તો માત્ર તે પરમ પુરુષને એકલાનેજ છે. આપણે અસ્થિરતાથી થાકી જઈએ ત્યારે એની અખંડતામાં વિશ્રામ લેવા માટે આપણે એને અન્યર અને અમર કહ્યો છે, કારણુ કે આ વિવિધતાઓથી થાકીને કોઈ દિવસ આપણને વીસાએ જોઈશે એમ આપણને ખાતરી છે. અને પ્રકૃતિના હૃદય કે પ્રલય વખતે એ સર્વથી પર કોઈ એક વસ્તુ એવી છે કે એ સર્વ વિવિધતાઓમાં અચલ અને અસ્પર્શ રહી શકે; એવું માનવામાં આપણને કેટલી નીરાંત વળે છે? આ અનિત્ય સંસારમાં પકડી રાખવાને-વળગી રહેવાને-એ એક નિત્યસ્થાન છે. નિરાશા અને દુઃખથી એના વિના આપણે રજીળી ગયાં હોત!

પણ તમે કહેશો કે આ તો બધી શીઘ્રચી છે, અને મારે ને એને તો બાર ગાઉનું છેડું છે. કોઈ મહર્ષિનું પદ મળે નહીં ત્યાં સુધી મેં એની સાથે દોસ્તી ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. કોઈ વાર આવી રીતે જાનીમાની આવી જાય તો એને કાઢી મુકવાને હું વાર લગાડતી નથી.

કેટલી અને સ્વીદ્મરલાંડનાં સરોવરો રચતી વખતે સજાને ઘણી કુરસદ હતી એમ લાગે છે. એ પરમેશ્વર જરા ફાંટાચાજ તો ખરોજ કે આવી રીતે આ પાણી અહીં બધું રેડી દીધું અને પાણી વિના આપણા કચ્છનાં ગામડાં ઉનાળામાં ખીચારાં ટળવળે છે તોએ ત્યાં થોડું મોકલવાની દરકાર કરી નહીં. સું સજિ રચવા બેઠા છે તે એક જગાએ જોણે કરી

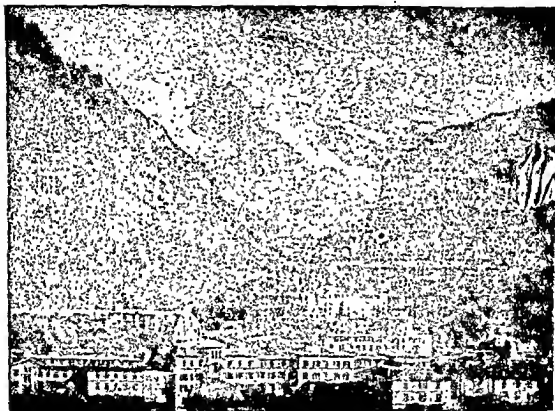
સુંદરતા વેરી દીધી ત્યારે ખીજ સ્થળમાં તદ્દન ઉજ્જડ! 'સીમેટ્ટી' કે સરખાપણું તો મળે નહીં. એક સ્થળે મોટો ટેકરા ત્યારે ખીજે મોટા પાર વિનાનો ખાડો. એના કરતાં તે આપણે માણસો સારાં કે એક નાનો સરખો બામ બનાવીએ તોએ કેવા સરસ ને માપસર કે એક ખુલ્લો ન વધારે કે ઓછો. આપણી સરખા કરેલી વાડોની ભાત જોવા એક વાર જરૂર એણે અહીં આવવું જોઈએ. શું ધારો છો!

પહાડોની વચ્ચે આ સરોવરો આવેલાં છે. દરેક સરોવરની બંને પાસ કીનારા પર માથે આવેલાં છે. સફાઈ અને સ્વચ્છતા રાખવાની તો આ લોકોને ઘણી ખરાબ ટેવ છે. આપણે ત્યાં તો એ ઘણુંજ અક્ષમ્ય ગણાય. પણ અનાર્થ ને બધુંજ કરવાની છુટ છે. પર્વતના એક દરના છેડાના ગામડામાંએ આ લોકોએ અર્વાચીન જગતનો ખ્યાલ આપે તેવા 'શા રમ' અને દુકાનો વસાવેલાં છે. મોટા શહેરમાં મળી મોં તેટલીજ સગવડવાળાં ઘરો ને હોટેલો બાંધેલાં છે. બરફનાં ઉંચામાં ઉંચાં શિખરો પર જવાને રેલ્વેઓ બાંધેલી છે, અને મોટાંરોને માટે સરસ રસ્તા બાંધેલા છે. આપણા રસ્તાની તો મુંબાઈની મ્યુનીસીપાલિટી સંભાળ નહીં સખે ત્યાં ખીજની શી આશા?

લોકો સુંદર ન કહેવાય પણ તંદુરસ્ત મનોહર ને આંખને ગમે એવા છે. માટે ઢોરો જોઈ આપણાં મુડદાલ ટેશિની સરખામણી કર્યા વિના રહેવાની નથી. સ્વીદ્મરલાંડમાં જર્મન, ફ્રેંચ, ઇટાલીઅન અને સ્પેનિશ એ ચાર ભાષાઓ તો સાધારણ રીતે ચાલે. સ્વીદ્મરલાંડનાં બધાં પ્રગણાંઓ ભુદાં છે, ભાષાઓમાં ફેર છે, આધિપત્ય ભુદાંભુદાં છે; છતાં એકેય અને સ્વતંત્રતાની ભાવના અ-

પણ ધણી વાર મને સ્વર્ગ કરતાં નરક વધારે પસંદ પડે છે. સ્વર્ગમાં જોવા માટે સ્વર્ગ એ ધણી સરસ જગ્યા છે. વાદળોના રમમાં ઉડવામાં એક જાતનું સંવેદન ચાલે છે, પણ જમીન પર ચાલવાની મજાક સાદી છે છતાં ઉતરતી નથી. સ્વર્ગમાં તમે શું કરો? કોઈ જુદાની છાયામાં લાંબા પગ

હાખનો અભાવ હોય એટલે સુખ કીમત વિનાનું થઈ જાય છે. ત્યાં સદા પ્રકાશજ હોય એટલે અંધકારના અતલ ઉંડાણમાં રહેલી અદ્ભુતતાઓ નીરખવાની તક તો કદી મળેજ નહીં. છેવટે તો તમે કંટાળો ને શું કરવું તેએ સૂઝે નહીં. માણસથી વિવક્ષણતા વગર સુખીજ નથી થવાનું.

યુગક્ષેત્ર અને ઈન્ટરકેન

કરીને એસો અને એક જાતનો સતોષ અનુભવો, કે પરીઓની વાતમાં આવે છે તેવા સોનારુપાના મહેલોમાં રહી કે કામ વગર શું કરવું તે સ્પષ્ટ ન પડવાથી બગાડાં ખાવા કરો? ત્યાં તમારે નથી કે શીખવાનું કે જાણવાનું હોતું. કારણ કે તમે તો જ્ઞાનની જરૂર ન પડે એવા સ્વર્ગના ભોક્તા છો. ત્યાં

પણ નરકમાં તેમ નથી. વેદનાઓ સદા કરવા ત્યાં રોજ તૈયાર રહેવું પડે છે. સમરાંગણ માં ઝુકવા ત્યાં સદા વ્યવસ્થા રહેવું પડે છે. શક્તિઓને કટાવા દેવી ત્યાં પાલવની નથી. યાક ખાવાનો સમય નથી હોતો એટલે ઘાકવા નો વિચાર સરખોએ લાં નથી આવતો. ત્યાં શક્તિઓ રોજ સરાણે ચહેલી રહે છે. ત્યાં

તમારી યજ્ઞિતોનું સહ તમને જીવ દેલ છે.

There you can act, you can live, and not die a death of boredom! હાં તમે કેંક પ્રવૃત્તિ કરી શકો. કંટાળાના માણી જ્યાં મરી જતુ નથી પણ. સ્વર્ગ એ હવે ખાવાની, સ્વર્ગ એ જીવની, શાક ખાવાની જગ્યા છે. રહેઠાણે માટે તો નરક વધારે મુશ્કેલી સ્થલ છે. સ્ત્રીદશાસનના આ મુદ્દે સ્વર્ગમાંએ આખી છાત્રી છાત્રાનું નહીં પાલવે. મન અને શરીરના મસારા પુરવાજ અહીં તો આવી શકાય.

આ કલા પદ્ધતિ એ યજ્ઞો ઉમેરે નહીં તે તમારા સાક્ષર આત્માને ચેતન નહીં પડે.

દર સ્થાનનાં તો માત્ર વખાણુજ કરા તેમજ એ આખી જુની પ્રજ્ઞાનિકાને મે જરા નર સાચી નથી, તેથી તમારા આત્માને બહુ ફાવા નહીં દેશો એની આશા રાખુ છું.

સ્ત્રીદશાસન મુંદર છે. શબ્દોથી કદી સાચવ તે કરનાં પણ વધારે મુંદર છે અમારી

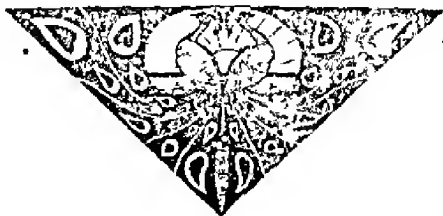
વિમુક્તિના જુદાજુદા દશિભાષી એને અમે જુદીજુદી રીતે જોઈ શકીએ છીએ. સા અનિવશ્ય બહેન સાદી ઉપમાઓથી એને 'homely' (જાણે આમલુંજ) બનાવે છે, તેથી મીઠાવ વિના અમે એની સાથે સંબંધમાં આવી શકીએ છીએ. બાહ્ય મુનસી એમની રીત પ્રમાણે એનામાં લગ્નના અને ચૈત્રવ અર્થે છે તેથી એની ગૂઢતા વધારે સુદ્ધ રીતે જોઈ શકાય છે. અને હું તો મરીઆળના લેવકની માફક એ બને છેડે અડધી કેંક નવું કદુ છું કેંક નવું લખ આનુ છું.

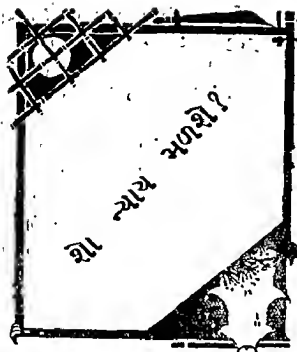
ત્યાંના ખમર તો તમે લખવાજ નથી કવેશી જરા વધારે વિગતવાર લખશો.

હી.

લોલાવલીના

વંદેશવરજી

લેખક:

રા. કેશવપ્રસાદ છાંટાલાલ દેસાઈ
ખી. એ., એલ.એલ. ખી.

ચિત્રકાર:

રા. દત્તાત્રેય
એ. એમ.

આ તે શન્સનો કેસ ઘણોજ દીલ
કરનારો છે. કાર્ટમાં લેકિ-
ની ધમાલ જખરી છે. વફીલ બારીસ્ટરેશમાંથી
પંચુ જેઓને કુરસદ હતી તે સર્વે ત્યાં આવી
બેઠા હતા. જ્યુરીના મુદ્દરથી એક તરફ
ગંભીર મુદ્દાએ ગોઠવાઈને બેઠા હતા. બંધવાને
પાંજરામાં પુરેલો હતો. તેની આસપાસ
બંદુકવાળા સીપાઈઓ ઉભેલા હતા.

બરાબર અગીઆર વાગે જજ સાહેબ
લાલ ગપ્પો અને મોટી સફેદ 'વીગ' પહેરી
ન્યાયની મૂર્તિરૂપે હાજર થયા. તેમની એક
તરફ મુખાઈના શેરીફ બેઠા. બીજી તરફ વડા
પ્રેસીડેંસી મેજસ્ટ્રેટ બેઠા. શેરીફનો ઢંઢેરો ત્યાં
વંચાયો. જ્યુરીના સલાસદારોને સોગન આપવામાં
આવ્યા.

પ્રથમજ કેસ “તાજ વિરુદ્ધ-જોન જોસેફ”
નો હતો. જોન જોસેફ બાવીસ વર્ષનો દેશી
ખ્રીસ્તી હતો. શરીરે ઉજળો ધઉવણો હતો.
મુખ કાંતિવાળું હતું. કપડાં કીમતી નહીં,

પણ સુધક પહેરેલાં હતાં. અને તે પીંજરામાં
બેઠકારીથી ઉભેલો હતો. લેકિના મનમાં
સહજ આવી જતું હતું કે, આ મોઢું
મુખનો બાલિશ યુવાન કરપીણુ ખુન કર
શકે નહીં.

એડવોકેટ જનરલ ઉભા થયા. પૂછ્યું
ગંભીરાઈથી મુકદ્દમાની વિગત તેમણે રજૂ
કરવા માંડી:

“જ્યુરીના મહેરબાન. સદ્ગૃહસ્થો
આપણા હૃવનમાં એવા ધણા પ્રસંગો પ્રાપ્ત
થાય છે કે જ્યારે ન્યાય અને દયાની ભિન્ન
ભિન્ન લાગણીઓ વચ્ચે આપણા અંતરમાં યુદ્ધ
થાય છે. આજનો પણ પ્રસંગ કૈંક એવો જ
છે. માહીમના દરીઆ પાસે એક સુંદર સ્થાન
આવેલું છે. ત્યાં દરીઓ જરા જમીનમાં પેસી
નાની સરખી ખાડી બનાવે છે. આસપાસ
લીલોતરીવાળો રમ્ય પ્રદેશ છે. ત્યાં દરીઆના
છેક કીનારા પાસે એક દિવસ સવારના
પહોરમાં, આપણા ચહેરાના નામીયા વેપારી

શ્રી વખતચંદ અને તેમનાં પરીપાટી પત્ની બાઈ યુવાનનાં માર્ગ પકેમાં હતો. કેલક લીસજી પારદાર હતીઆરથી આ બંને જળના છવ લેવામાં આવેલા સાગત હતા. તેમના છરીર ફરતી છીંમતી ચીજો જોયતી તેમ હતી. ખુન કરવાનો મુદો કે દેખાવો નહોતો. ખુનીનો કે પતો નહોતો.

“શ્રી. વખતચંદ એક સુધારક તરીકે અને આગેવાન સુદરી તરીકે આ સહેરમાં જળીતા હતા. જાહેર જીવનનું તેમનું કાર્ય જાણીતું છે. તેમનાં પત્ની પણ સુદક્ષિત હોઈ, સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર અર્થે મનન પ્રયાન કરતા હતા. આવા બે ઉપયોગી જીવનો કાંઈ મૂર્ખના મનવા તરફને લીધે કમતા કપાઈ મળ્યાં છે

“મેજસ્ટ્રેટની ફાઈમાં કેસ આપેલા ત્યા સુધી તો ખુની કાણુ હતી તેના કોઈને ખ્યાલ પણ નહોતો. પરંતુ ને અમરે, આ ધોજારા ઉભે છે તે સમસ નેન જોસર, પોતાની મેળે આવીને દાખર મરો, અને તેણે મેજસ્ટ્રેટની સમક્ષ, સ્વેચ્છાથી એકતર કર્યો કે, “શ્રી વખતચંદ તથા તેમના પત્ની બાઈ યુવાનનાં ખુન એ ક્યાં છે” તેને ખીજત જે કે” પ્રમ પુછ્યા તેનો ઉત્તર આપવાની તેણે મેજસ્ટ્રેટના પાટી. તેણે કહ્યું કે, “વખતચંદ-તે દુ બે દયાથી જીળાજનો હતો. તેમની વહુને છ માસથી જીળાજનો હતો. તેઓ મારી પાને ફરતીચર બનાવડાવતા હતાં. કેલ કોલ વાર મારે સાં પાણુ આવતા હતાં. મેં તેમને મારી નાંખ્યાં છે મારી નાંખવાની મારી છજીસ થઈ અને મેં મારી નાંખ્યાં.”

“બસ બહારે તેની એકતર છે. તેણે તે સ્વેચ્છાએ કર્યો છે તે પોલીસના કમળમાં પણ નહોતો એટલે પોલીસે તે જીલમથી કાઢી લીધો તેમ પણ કહી કકાપ નહીં. આરોપી કેળવતલો છે. ખુખા ઉપરનો છે. પ્રતી સમજાવવાનો છે. જ

કાણું કૃત્ય કરવામાં જેણે જણે તેનો શોખે મુદો દમે. આવા જામકર માણસોને-આવા નિશ્ચિ માનસિક વહેનવાળાં માણસોને-સમાજના રક્ષણ અર્થે સખતસાં સખન સખત થતી જોઈએ. આરો માણસ અવિચરમાં વળી જીમને આમ નહીં મારી નાંખે તેની શી ખાતી

“માટે જ્યુરીના સરજુદરોને મારી ખાસ વિનંતિ છે કે આ માણસને મેલક મુખ તરફ કે તેની ઉમતી જીવાની તરફ દયાથી દેરવાઈ ના જતાં સમાજના રક્ષણ અર્થે તેમણે આ માણસની સખન ખજર લેવી જોઈએ.”

એકનેકેડ જનરલનું આજણુ પુર્ક થયું. આરોપીએ પાંતે રખુ કરેલો એકતર જ્યુરી મમજ મુકારો પોલીમવાળાઓએ મુદાં મળી આવવા વીરો જીવાની આપી. લોડોને લાખું કે આ સુંદર યુવકનું આરો મન્યું. આરોપીએ તો વજીમ શાયોજ નહોતો. પરંતુ યુનો જંઘીર દોવાથી રાખ તરફથી એના બચાવ માટે ખારીરદરે આપવામાં આવ્યો હતો. તે મારીરદરે પોતાનું લાજણુ શરે કહ્યું:

“જ્યુરીના મુદરથો, ખાસ વિદ્યાન મિત્ર એડવોકેટ જનરલે આપને વિનંતિ કરી છે કે: ‘દયા, મોમગતા, આદિના વિચારો દર કરી. મમાજના રક્ષણથી શુદ્ધ ન્યામ આપજો.’ મારી જણુ તમને એજ વિનંતિ છે. આપ ન્યામ આપજો પણ તે ખાતી બધે આપજો.

“દબે દુ આ કેસની વિચનો ઉપર આવીક. આ યુવકે આ બે ખુન કર્યો એ જવાબ તેલ એ પોતે પણ કહીલ કરે છે. પરંતુ આપ જોઈ શકો છો કે તે સુદિમાન છે, જણેલો છે. એના થરતી કકતી લેતાં તેમાં કોટકીવની નવમક્યાઓ તથા સમાજવાડનાં ખુખા મળી આવ્યાં છે. એ માણસ પોતે જ કરે

તેનાં પરિણામ સોમાન્ય રીતે સમજી શકે તેવો એ હતો. એટલે જો ખુન કરે તો ફાંસીએ જવું પડે. એ વાત એ ચોક્કસ જાણી શકે તેવી સ્થિતિમાં હતો. એટલે ફાંસીએ જવાને માટે એ કે ખુન કરે નહીં.

“ખુન તેણે શા માટે કર્યાં તે વાત એડવોકેટ જનરલ સાબીત કરી શક્યા નથી. મરનારના અંગ ઉપરથી કે પછી મીલકત ગઈ નથી. આરોપી ફરનીયર બનાવતો હતો. મરનાર તેનાં ધણાંજ કદરદાન ધરાક હતાં. તેની કમાણીનો મોટો ભાગ મરનાર પાસેથી આવતો હતો. એટલે આ ખુન શા માટે કરવામાં આવે તે સમજી શકાતું નથી. પરંતુ સામાન્ય માણસો જે કામ ન કરે તે અસામાન્ય માણસો કરે, ચિત્તભ્રમવાળા કે ગાંડા માણસો કરે. એટલે પોતાની જવાબદારી ગાળા-કાપનાર માણસ ગાંડપણ શીવાય અન્ય કોઈ રીતે આ કામ કરે નહીં. આ ગાંડપણ શી રીતે આવ્યું તે હું આપને સમજાવીશ.

“એની પાસેથી સમાજવાદનાં પુસ્તકો મળી આવ્યાં છે. આ પુસ્તકોમાં ધનવાનોને સમાજના શત્રુ લેખવામાં આવે છે. નીહીલીઝમ, એનાર્કીઝમ, અને બોલ્શેવીઝમનાં પુસ્તકો એણે ઘણાં વાંચ્યાં હોય તો નવાઈ જેવું નથી.

“આરોપી ન્યાયો-અનાય-હતો. અહમદ-નગરના મીશનમાં તે ભણ્યો છે. એની જવાબદારી એને સુતારી કામ શીખવવામાં આવ્યું હતું. તેમાંથી તે ફરનીયર બનાવતાં શીખ્યો. એ મેટ્રીક પાસ થયેલો છે. એણે ધાર્યું હોત તો આ અંગમહેનતનો ધંધો કર્યા વિના પછી તે પોતાનું પેટ ભરી શકત. પછી નહીં, તેના ભેજમાં ટેલ્ટોપના નિયારો હશે. અંગમહેનત વિનાની કમાણ નકારે છે એમ એનાં મનમાં હશે. એટલે તેણે શિક્ષક

કે કારકુનનો ધંધો ન લેતાં, હલકો સુતારનો ધંધો લીધો.

“ગૃહસ્થો! આમાં તમને ચક્રમપણું નથી જણાતું? તેજ ચક્રમપણું એકાંતમાં આગળ વધ્યું. છુદ્ધિશાલી માણસોને ન્યારે પરાણે પેટ ભરવું પડે છે, ત્યારે તેઓ ધનવાન વર્ગના શત્રુ બને છે. તેમાંએ સમાજવાદનું સાહિત્ય તે વાંચતો હતો એટલે તેનું ચિત્ત કેવળ ભમી ગયલું. પશ્ચિમના મુલકના વિચિત્ર વિચારોભર્યા કે જે ચોખ્ખાનીઆં આ દેશમાં નિરંકુશપણે આજુવામાં આવે છે, તેનો ભોગ આ ખીયારો આરોપી થઈ પડ્યો છે. એ સાહિત્યનું ઝેર એને ચઢી ગયું છે. એક દુષ્ટ સિદ્ધાંતનો ભોગ આ ગરીબ ખીયારો સુવધ થઈ પડ્યો છે. એ સિદ્ધાંતે એને ચિત્તભ્રમ કર્યો, એના એ વિચારોએ એને ગાંડો બનાવી દીધો, અને એ ઘેલછાનો ભોગ મરનાર દેખતી થઈ પડ્યાં.

“તેઓ એને ઘેર કોઈકાઈ વાર આવતાં હતાં. તેઓ ધનવાન હોવાથી સમાજનાં શત્રુ છે, એમ એની ઘેલાઈએ એને મનાવ્યું. એટલે સમાજનાં વેરીના એણે જીવ લીધા. ગરીબ ખીયારો ઘેલો! વળી જુઓ, પોલીસને એની સામે વહેમ સુધાં નહોતો, એને પકડાઈ જવાની લેશમાત્ર પછી બીતિ નહોતી, છતાંએ આ પ્રામાણિક ઘેલો ખુદ પોતે આવીને શરણે થયો. આવા ઘેલાને-ગાંડાને-દીવાનાને-સજા કરવી તેમાં ન્યાય સમાયેલો છે કે કેમ તે વિચારવાનું હું આપ સર્વને સોંપું છું.

“હું તેને માટે દયા નથી માંગતો, ન્યાય માંગું છું; પણ શુદ્ધ ન્યાય માંગુ છું. એને ગાંડો કરીને ધથરે તો સજા કરી છે. તમારે હવે સજા એને ગાંડો કરી મુકનાર સાહિત્યને કરવી

એ કે એક દુષ્ટ વિદ્વાનને ભોજન થઈ પડેલા આ સ્ત્રીને મંડીવ્યને !”

અચર્યજનક બારીરહતે આજુબેસી બેસી અલે ભોજનથી થોડીક તાગ્યે પાછા રહી. સર્વને લાગ્યું કે આ કૃત્ય બેલકામાજી થયું હોયું જોઈએ, અને જાજ તથા નકુરી આરોપીને છેડી મુકી દીવાનશાળામાં મોકલવા ફરમાવશે.

ત્યાર પછીરીત મુજબ નવાપીરો આરોપીને છેડેશીને હતું. “તારી સામે મળીને આરોપ છે. વળી તે એકરાર કર્યો છે અને કામગીરી સમજ સઘા માટે ફરમાવવામાં ન આવે, ને જાણત તારે આ કોઈને કે જ્યુરીના સાદેશને કે કહેવું છે ?”

આરોપીએ ખુખારા બાધો પુસ્તા રજુકાજમ અતારે, અને મુદત અગ્રેષ્ઠ જણમાં તેણે જાણ્યો આપો. તેના બેલકામાં આરોપ જાજ દિગેવ હતો અને તેનો અતાર કોઈના આખા ખડમ ચોતરફ ચડી રહ્યો.

“માથ ભોડ” અને જ્યુરીના મુદરથો. મારા તરફથી કામ કરવાને સોંપાવતા આગ્રહરના કાપણ પછી અને દહેશત લાગવા માંડી છે કે કદાચ આપ સૌ અને ગામની દરખોતાલમાં મોકલાવશે. ફાંસી કરતા જુલુ વધારે બીક અને ગામની દરખોતાલની સામે છે. કાનુકે ત્યાંનાં અગ્રવસ્થા તથા નિર્દેશતા નિર્મિત કુખો મેં નજરે જોયાં છે. તે બલુઅચનો મારો લેલમાત્ર વિચાર ન હોવાથી મારા કુખનો હું પુરનો ખુલાસો કરીશ.

“એકોકેટ જનરથ સાહેબે મરનાર દેખીતી બારિશતાનાં તથા સમજાવેલાં

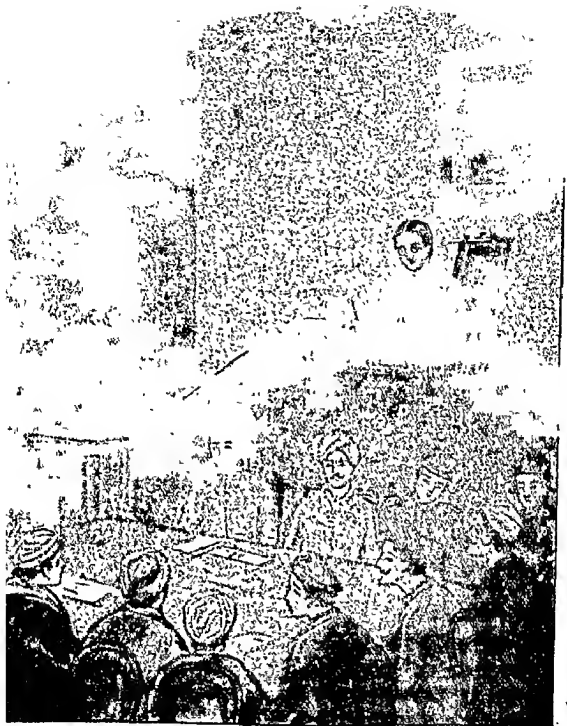
બધું વચાવ્યું હતું. તે દેખીતને મેં જારી નાંખ્યાં, કાનુકે તેઓ મારાં માનખિતા હતાં.

“તમે ચમકશો નહીં. આ મારી મેજાજ નથી, ધીરજથી આજી વાત સાંભળો. પછી તમને જે ઠીક લાગે તે ન્યાય અને આપણે, હું નિર્ભય છું.”

“—સહેરમાં એક મોરી વવતી કુમારિકા હતી. એણેમ રજાં એક દુષ્ટ પડેલીએ તેને કુમારિકા પગિણીએ તેને મર્મ રહ્યો. એ કુમારિકા ને માણ મુપાત્ર, અને પેશો દુષ્ટ કુમારનાર પાડેશી, તે તમારા પડેપકારી મો. વખતસંદ તે પરછેલો હતો. ગુલામનાં માળાપને ખપર પડી એટલે સમાજના માણી બચવા તાળગેળ તેઓ ભયમાં મર્મ. નાશીક, પદરપુર, વગેરે જગ્યાએ તેઓ રહ્યાં. લા આમળા એક સ્થળે મુપાત્રની સુવાસ કરવા મોકલ્યું હતી. ત્યાં સુવાસ થઈ, અને તેજુ પગિણી-મુપાત્રનો કંદા-ને આ તમને આરોપી.

“અને તેઓ કામ મળીને પરમાં સોંપીને આપ્યાં મર્મ આજે મું થયું તે જાણવાની કોઈને પરવા નહોતી મારા પાકો મળીઆ હતા. તેમને દેશ અકમનગર હતો. અને લાગે તેઓ ત્યાં મરત ત્યાં કુકાળ પડ્યો અને હું : ખ્રીસ્તીએને આશરે પડ્યો. મારા પાકો મારાં સમયોનાં નામ જાણના હતા તેમણે મીચનના પાદેવને તે કહેલાં. તેણે ને નોંધી રાખ્યાં હતાં.

“હું મીચનમાં મોકલ થયો. ત્યાં મેટીક મુકી ભર્યો. ત્યાંનાં માળાજુ અકમનગરમાં : મુકરની કેલવપીની મોકલ્યું જુલુ કરી હતી. હું રરતિયર ખનાવવાનું કામ સોંપ્યો અને તે જુલુ, પદેદ હતું. અને મીચનમાંથી

“માય લોર્ડ! અને જ્યુરીના ગ્રેહસ્થો! ધીરજથી આખી વાત સાંભળો.”

દી અહીં માહીમ આગળ 'ઝોરડી રાખી
 'મે' મારું કામ કરવા મોકલ્યું. મીશનરી
 પ્રતિજ્ઞામાંથી 'મને સારું કામ મળતું હતું.

“હું કોઈકનો હરામનો બાળક છું એમ
 તો મને મીશનમાં જ અળસ પડેલી. પાછળથી
 મેં જાણ્યું કે આ વખતેયંદ મારો જનક—

પિતા હતો તેણે આરે પાપકર્મ કયું, ત્યારે તે પરણેલો હતો. સુધાળ જન્મ્યાને જ આવી, પણ, તેની ખરી હકીકતનો કેક સદેહ લોકોમાં પડ્યો હતો તેથી સુધાળને ક્રોધ પરણવા તત્પર નહોતું. જામ્યેએ વખતચંદ રાંડ્યો. તેણે સુધાળ સાથે લગ્ન કર્યા.

“હું એક ચાલાક વિદ્યાર્થી હતો અને તક મળી હોત તો હું શ્રેષ્ઠ પદવીએ પહોંચત એમ મારું મન અને કહે છે જો મારા જન્મ-દશાઓએ અને તન્યો ન હોત તો અને પુરતી તક મળત. હું બીજાની માફક ઉછરત નહીં. વટલાઈને પેટ ભરત નહીં. ધર્મોદનો કુકડો ખાનાર બનત નહોતો આ સર્વને માટે મારા મરનાર માનપિતા જોખમદાર છે. તેઓએ એ મારો યુનો સખતમાં સખત કર્યો છે યુનેમાર તેઓ હતાં. યુનાનો ભોગ હું છું હું નિરશિત હતો; તેઓ દલાઈત હતાં. મારા પ્રત્યે, તેમના ખાલાક પ્રત્યે, પ્રેમ અને મમતા બતાવવાને બદલે, તેમણે અને તજ દીધા—ફેદી દીધા.

“ખરું, તેઓ મારા જન્મદાતા હતા તેમણે અને જીવનની બક્ષીસ કરી હતી પરંતુ કહો જીવનની બક્ષીસ એ કે અમૂલ્ય બક્ષીસ છે! મારા જીવનની તો નહોતીજ. વળી અને જન્મ આપવાનો તેમનો વિચાર પણ કયા હતો? એમનો વિચાર તો મારો જન્મ અટકાવવાનો, અને મારી નાંખવાનો હતો, અને તેથી અને સર્વથા એમ લાખતું હતું કે એનું વેર લેવાનો અને હક્ક છે.

“તેઓએ ફરત્ર અને અન્યાયની મારી પ્રત્યે વર્તન કયું હતું. કોઈને તમે કેં કરો છો તો તે તમને કપ્પો લગાવે છે. કોઈનો માલ ચોરી લે છે તો તે પાછો લઈ લે છે જેમ યુનો અંબીર તેમ સામેથી પ્રત્યાપાત પણ અંબીર સાથે છે.

“અને મેં મારું વેર લીધું છે. મેં તેમનો જીવ લીધો છે. તેમ કરવાનો હું મારો હક્ક મણું છું. તેઓએ અને આજીવન, કુઝી, કંઠાલ, જીવન આપ્યું હતું તેના બદલામાં મેં તેમનું સુખી જીવન મુંદાવી લીધું છે. હું સુખી નહીં ચાઉં પણ તેથી શું? તેઓને સુખમાં મદાલતાં હું કેમ જોઈ શકું?”

“હતાએ હું મારો પ્રેમ તેમને અર્પવા આતુર હતો. બરોબર એ વર્ષ ઉપર મારો પિતા માહીમમાં મારે ઘેર આવ્યો તે વખતે અને કે પચાલ નહોતો. પરંતુ અને પાછળથી ખેતર પડી કે મારે વીજે મીસનમાથી બધી માહીતી મેળવીને, તેણે મારું ઘર ખોળી કાઢ્યું હતું. એણે ફરનીયર બનાવવાનો અને ઓર્ડર આપ્યો. બદલામાં સારી રકમ અને આપી. હું ખુશ થયો. એના પ્રત્યે મારું દીલ ખેંચાયું. ત્યાર પછી તે બહુ વાર આવતો હતો. મારી સાથે આડી-અવળી વાતો પણ કરતો હતો.

“હજેક મહીના ઉપર તે મારી માતાને લાખે માટે ઘેર આવ્યો. મારી માતાનો પણ મારા ઘરમાં આવતા લયડતો હતો. તે મારા તરફ સીધી નજર નાખી ફક્તી નહોતી. તેનો જીવ ગભરાતો હતો અને લાગ્યું તેનું શરીર બગડેલું હતું. મેં પાણીનું બાસ પણ આપ્યું. ચોરી વારમાં તો તે બે બજાં પાછાં પણ ગયાં.

“મહીના પછી વળી પાછી તે આવી. આ વખતે તે જાત હતી. તેણે મારી સાથે ચોરીકથા વાતચીત કરી ફરનીયરની પુરબરક કરી અને પછી મારાં માખાપ વીશે સવાલ

પુછ્યોએને કહ્યું: “આઈ, મારાં માતપિતાં કાઈ સ્વાર્થી, લંબઈ, અને પાસવૃત્તિનાં હતાં.” આ ચબ્દો સાંભળી તેણે હૃદય ઉપર હાથ મુક્યો, અને બેભાન થઈ ગઈ. મહા પિતાએ તેને જેમતેમ શુદ્ધિમાં આણી, અને પછી તેઓ ગયાં.

“મને આથી બહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યું. હું છુપાઈને તેમની પાછળ ગયો. થોડે દૂર જઈ મારો પિતા બોલ્યો: ‘આ તે તારું કેવું ઘેલપણું! તું એને ભુલી જા. એ તારો છોકરો છે એમ તું મનમાં શું કરવા રાખે છે? આપણાથી કે લારીને એને ઘરમાં રંખાવાનો છે?’

“મારાં ચક્ષુ મુક્યાં. હું બીજેજ દિવસે અહમદનગર ગયો. ત્યાંના કારકુન પાસેથી ખુશાગત કરી થોડીઘણી કીકત મેળવી. આઈ શુશાબનું નામ મળ્યું. તેના બાપનું નામ પણ મળ્યું. હું પાછો આવ્યો. એમને વતન ગયો ત્યાં પણ થોડીક ભાળ મળી. મારું ચિત્ત ચક્રોળે ચડ્યું. આજ મારાં માતપિતા છે એમ મારી ખાતરી થઈ. અહો! એ લોકોએ જે મને ન્યાય આપ્યો હોત, તક આપી હોત તો હું આ દુનીયામાં શું ન કરત ?

“વળી મહીના પછી પાછાં તે બે જણાં આવ્યાં. આ વખતે આઈએ મારી સાથે બહુજ માયાથી વાન કરવા માંડી તે કહ્યું કે: ‘તું ફરતીયરની દુકાન સારા પાપા ઉપર કાઢે તો અમે પણ થોડી મુડી અંદર રોકીશું. તું બહુ સારો અને હોશીઆર છોકરો છે. તારે માટે હું આ થોડી ભેટ લાવી છું. તને જીંદગી સુખીએ બહુ ખપ લાગશે. કદાચ એની મદદથી તું લગ્ન પણ કરી શકીશ.’

“આ સાંભળી હું બહુજ ગરમ થઈ મથ્યો. મેં એની ભેટ પાછી ફેંકી અને કહ્યું:

‘તમે મારી માંછી,’ એમ કહી મેં તેનો ઉપર નજર ઠેરવી.

“એ તો એકદમ ચમકી. મેં એને પ્રહાર કર્યો હોય તેમ તે ઉઠી ચાલવા માંડી અને કહ્યું: ‘તું દીવાનો થઈ ગયો લાગે છે.’

“મેં કહ્યું: ‘હું દીવાનો નથી. તમે મારાં માતપિતા છો, તેની મેં ખાતરી કરી છે. હું તમારા તરફ કુભાવ નહીં રાખું. તમે એક વાર તે કમ્પ્રમ કરો. હું તમને નહીં ફજેત કરું. નહીં હેરાન કરું. નહીં પૈસા માંગવા આવું. પણ એક વાર મને ત પુત્ર કહી સંબોધન કરો. મને પડખામાં લ્યો અને હું સુખી થઈશ. તમે મારા ઉપર કરેલા અન્યાય ભુલી જઈશ. તમને કુવા દઈશ.’

“પણ મારી કાંકડુડી તેમણે સાંભળી નહીં. તેઓ અને ગુપ્તસુખ બહાર નીકળવા લાગ્યાં. મેં બારણાં વાસી દીધાં અને કહ્યું: ‘જો હોંનિત હોય તો મારા સામે ભુંચો, અને કહો કે મારી વાત ભુકી છે.’

“મારી માતાએ કીકીઆરીઓ પાડવા માંડી. પિતાએ ધમકી આપવા માંડી. મને કહ્યું: ‘એકદમ દૂર જોલ નહીં તો હું તને પોલીસને સ્વાધીન કરીશ. તું ભુંચો છે. હરામખોર છે. ગળેપકું છે. અમારે ગળે પડી, ફજેતીની દહેશત આપી, તું પૈસા રળવાનો માર્ગ જોલે છે. જોલ, હરામખોર.’

“મને તેણે ધક્કો માર્યો, બારણું ઉઘાડી નાંખ્યું અને બે જણુ ઉતાવળાં ચાલવા લાગ્યાં. હું કુંકે રસ્તેથી તેમની આગળ નીકળ્યો. અગાઉથી જઈ ખાડી આગળ ઉભો. તેઓ ત્યાં આવ્યાં, ફરી હું તેમને પગે પડ્યો. મેં

કહ્યું કે, 'એક વાર મને પુત્ર કહી સંબોધન કરો.
હું તમને નહીં 'ફોલો કરું. આરે જન નથી
જોઈ.' પણ આશ પિત્રએ મને મોઝીમાંથી
પકડ્યો, માથો અને કહ્યું: 'ફરીથી મોઝીએ તો
તારો જીવ લાવ્યા.'

"હવે હું કેવળ મેશમ બની ગયો છું
કરું છું તેનું મને જ્ઞાન રજુ નહીં આશ
હાથમાં આશ મોટા મુશ્કારી, અખીલાં કપાસ
હવે એકદમ હજીવને મે તે માન પિતાના
મજામાં મોઝી દીધો. ને તમર અજ જોય પર
પડ્યો, મારી માતા-
એ મદદ માટે મોઝી
પાડી એટલે તેને
પણ મેં એજ પ્રમાણે
પુરી કરી. પાડી
મને લાગે છે કે મે

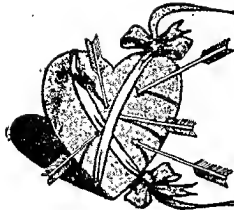
તેમને સ્ત્રીમાં નાંખવા પ્રયત્ન કર્યો હતો.
"જોઈને આશ હવે વહેમ આવે તેમ
હું નહીં. હું મારી પોતાની જોરડીમાં
મજામત હતો" અને તેણે પછી તો 'શું મન્યું
તે મે સૌ જાણ્યો છે.

"હવે મે મારી હજીવ કરી છે. તમારે
જે ન્યાય કરવો હોય તે કરવો."

આશથી શાફને બેસી મથો. જોઈને,
સર્ક સપૂર્ણ ચાલિ દની ન્યાયથીજે કેસ બીજો
દિસે મુતવતી
રાખ્યો
બીજો દિસે
અમુરી શ્રી ન્યાય
આવશે તે કાલ કહી
ચકા છે ।

'એક વાર મને પુત્ર કહી સંબોધન કરો—'

મોના વાના

અનુવાદક :

રા. ભાઈશંકર ડાહ્યાભાઈ દ્વિવેદી,
બી. એ.

વિતરક :

રા. મુંદશશંકર ઝાંરકર

[અર્વાચીન યુરપના સાહિત્યમાં મોરીસ મેટરલીન્કુ આ નાટક બહુ ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવે છે. પોતાની અપૂર્વ શક્તિઓ ને કૃતિઓથી વિરોધીઓને પણ ચક્રિત કરનાર આ બેલ્જીઅન-ફ્રેંચ નાટકકાર ૧૮૬૨માં બેલ્જીઅન શહેર, ઘેંટમાં જન્મ્યો હતો. શાળા તથા પાઠશાળાની કેળવણી પછી તે ચોવીસમે વર્ષે બારીસ્ટર થયો અને ૧૮૮૭માં પ્રાચીસ જીને રહ્યા. ત્યાં ફ્રેંચ કવિતાની 'સોમ્મોલીસ્ટ સ્કુલ'ના નેતાઓના સમાગમમાં તે આવ્યો. તેના પિતા ગુજરી જતાં તેની મોટી મીલકતને પોતે વારસ થયો એટલે સાહિત્યસેવા મુદ્દે તેને પુષ્કળ અવકાશ મળી શક્યો. તેણે સંગીતકલ્પ કળ્યોથી શરૂઆત કરી ને નાટકો પણ લખવા માંડ્યાં. તે વખતે તેના યુવાન ભક્તોએ તેને 'બેલ્જીઅનના રોકસપીઅર' તરીકે ઓળખાવવા માંડ્યો. ૧૮૮૯ થી માંડીને લગભગ બાર વર્ષ સુધી તેણે કાવ્યો, નાટકો, તથા તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા વીશે પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં અને ૧૯૦૧ માં બ્રસેલ્સથી પોતાનો સંપૂર્ણ કૃતિસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કર્યો.

કલાધર તરીકે મેટરલીન્કુ કાર્ય ખાસ જ્ઞાન એટલે તેવું છે. સામાન્ય જીવનની સંપાદી નીચેનાં રહસ્યો તે અત્યુક્ત ઝીણવટથી ઉઠાવે છે અને સરલ, મુર્ખામી બાધામાં તેને વ્યક્ત કરે છે. નોવાલીસ અને એમર્સનનો પોતે અભ્યાસક હોતો એટલે અગમ્યવાદની ગાંઠ છાયા તેનાં પાત્રો પર ધણી વાર પથરાય છે. આજ કારણથી, તેનાં નાટકોમાં કાર્ય (action) નું તત્ત્વ બેઠકે તેવું સળંગ નથી હોતું; છતાં, તે સર્વનો પ્રભાવ એવો છે કે યુરપનાં શહેરોમાં તે બજવાય ત્યારે પ્રેક્ષકો પહેલેથી જીલ્લે સુધી રસમગ્ન રહે છે.

આ નાટક આ કવિની સર્વોત્તમ કૃતિ અને યુરોપીય નાટ્યકલાનો અમૂલ્ય નમુનો મનાય છે.]

પાત્રો

ગીડા કોલોના	પીસાનો સેનાની
મોર્ડે કોલોના	ગીડાનો પિત્રા
પ્રીન્સીવેલી	ફોરેસનો સેનાપતિ.
બોર્સો,	}	ગીડાના સામતે
ટોરેસો				
ફ્રીડુઝીઓ	ફોરેસનો અધિકારી
વેડીઓ	પ્રીન્સીવેલીનો કારકુદારી.
ગીઓવાના	(મોના વાના), ગીડાની પત્ની.

સમય : હમ્બીસનના પદરમા સૈકાનો અંત.

સ્થાન : પહેલા અને ત્રીજા અંકના દરમિયાન શહેર પીસા અને બીજામાં નગરની બહાર.

આ નાટ્યનું વસ્તુ પીસા શહેરને ફોરેસના લોકો વેરા થાથ્યા હતા તે વખતની દરમિયાન પર રચાયું છે.

અંક પહેલો.

[ગીડા કોલોનાના મહેલને એક ઓરડો. ગીડા અને તેના સામતે, બોર્સો અને ટોરેસો, ખુસ્તી બારી પાને હમ્બા છે, અને ત્યાંથી પીસાની આસપાસનો પ્રદેશ દેખાય છે]

ગીડા

સ્થિતિ એવી લાગંકર થઈ પડી છે કે આજ સુધી મુખ રાખેલી આંકડો અને જણાવ્યા વિના પ્રવર્તનમાં હતાને છુટકા નથી. વેનીસે આપણી કુખે મોડેલેલાં બે સેન્પો ફોરેસનાં એ વેરા લીધાં છે: એક બીબીઓના આગળ, બીબુ એલ્સી આગળ, અલ્મી, મોટાલોની, વર્તીઆ અને એરેબોનુ માગી, અને કેસટાઈ નની ખીલો: આ બધાં દુસ્મનોએ કબજે કર્યા છે.....

બોર્સો

મારાં માણસોએ છેલ્લાં તીર ફેંક્યા છે, દારૂઓ ખુટયો છે. બોયરામાં ખુલે ખુલ્લા

શોધી વળતાય ચપટી હાથ પછી મળે તેમ નથી....

ટોરેસો

સેટ એન્ટોનીઓના તોપખાના આગળ બે દિવસ પહેલાં અમે છેલ્લા મોળા ખલાસ કર્યા, અને રફેડોસોસની ફોજ પામે પછી આજ તપવારેજ રહી છે અને તેઓ રાંમ સામવવાની ના પાડે છે.

બોર્સો

પ્રીન્સીવેલીની તોપોએ આપણા કોટની દીવાલોમાં પાડેલું બારોડું આ બારીમાંથી દેખાય છે....તે પચાસ કદમ પહોંચું છે, એમાંથી મેટાનું આખું ટોળું નીકળી શકે તેવું તે છે...

આ જગ્યા આપણે લાંબો સમય ટકાવી શકીશું નહીં. અને રામેનીઓ, રોકેલોનીઓ અને અલ્બેનીઓએ પોતાનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો છે કે આજ રાત્રે સંધિપત્રમાં સહી નહીં થાય તો એકસાથે બધાએ લશ્કર છોડી ચાલ્યા જવું.

ગીડો

આ અફવાડીઓમાં ત્રણ વાર મહાજનને અગ્રેસરોને સંધિ ભીખવા મોકલ્યા. આમાંનો એકે હલુ પાછો વળ્યો નથી.

ટોરેલો

આપણા પાદરમાં પ્રીન્સિપલના સરદાર એ'ટાનીઓ રેણોનું ઉશ્કેરાએલા ખેડુતોએ ખુન કર્યું તેને માટે તે આપણને મારી આપતો નથી. આ ખુનને બહાને ફ્લોરેંસ આપણને કાયદાનું શરણુ નહીં આપતાં બહારવટીઆ ગણે છે....

ગીડો

આપણી ઉંડી દીકરીની બતાવવા અને જુખના દુઃખે ઝનુની થયલા ગામડીઆઓને કાયુમાં રાખવાને અમે સર્વથી અશક્ત હતા એ સમજાવવાને મારા પોતાના પિતાને મેં પ્રીન્સિપલ પાસે મોકલ્યા છે. મારા પિતા અવધ્ય પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા છે. ને હલુ પાછા ફર્યા નથી.

એમ્સો

આફવાડીક થયું આ નગર ઉઘાડુ પડ્યું છે, અને દરેક બાલુએ ખુલ્લું છે. આપણા કોલ્લાની દાવાલો તુડી છે, આપણી તોપો નિઃશસ્ત્ર પડી છે. શા માટે પ્રીન્સિપલ દરેક નહીં કરતો હોય? તે હાંમન હારી ગયો છે? કે કે કાવતરાંથી ડરે છે? કદાચ ફ્લોરેંસથી બેદી પેગામ આવ્યો હોય.

ગીડો

ફ્લોરેંસના પેગામ હમેશાં બેદી હોય છે, પણ તેની ચોખ્ખા ૨૫૪ હોય છે. પીસાએ વેનીસ પ્રત્યે નિશ્ચય એકનિષ્ઠા દાખવીને નાનાં ટરકન નગરોને ભયંકર દાખલો મેસાર્યો છે; માટે પીસાના પ્રગતંત્રનો અંત આવવો જોઈએ. આમાં ફ્લોરેંસે વિરલ કુનેહ અને કળા ગતાતી છે. આ વેરની નિર્દયતા વધારતા, આ વિગ્રહની કડુતા વધારતા, અને વિશ્વાસ-ઘાતી અને કૂર કામોથી તેમાં ઝેર રેડવા તેણે ધીમેધીમે પ્રયત્ન કર્યો છે. રેણોનું ખુન કરવામાં અને આપણા ગામડીઆઓને ઉશ્કેરવામાં તેના શુભચરણો હાથ હતો. વળી આ ઘેરામાં પ્રીન્સિપલને સરદાર નીમવામાં પણ ફેંક બેઠો છે. પ્લાસેંઝાની લુંટ વખતે શસ્ત્રધારી દરેક બાલુસની કતલ કરીને અને પાંચ હજાર સ્ત્રીઓને શુભામ તરીકે વેંચીને એણે અધમ કીર્તિ મેળવી છે—જે કે પાછગથો એણે જાહેર કર્યું કે એ બધું એના હુકમથી વિરલ થયું હતું.

એમ્સો

એવી આકાષ છે તે હું જાણું છું, પણ એ સાચું નથી. એ કતલ અને લીલામ માટે પ્રીન્સિપલ નહીં પણ ફ્લોરેંસના કમીશનરો જવાબદાર છે. મેં પ્રીન્સિપલને નથી જોયો, પણ મારો ભાઈ તેને સારી રીતે જાણખતો. તે પરદેશી કુળનો છે. તેનો બાપ વેનીસમાં મોર્લાની દુકાન ચલાવતો. તે જનતે બારક કે બ્રીટન હશે. તે નીચા કુળનો છે છતાં લોકો કહે છે એટલે પાતકી નથી. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તે ભયંકર માણસ છે; સ્વચ્છંદી વૃત્તિવાળો, ઝનુની અને લુહમી છે છતાં તે વફાદાર છે. અને હું સંકેત વિના એને મારી તસવાર આપું.....

અજળ્ય મહા જંગલોથી હોવાથી નદી પરથી તે ત્યાં જતા; અને ફરતાફરતા રાતના તેજપાત્ર નગરોઈને ત્યાં સુધા આવી પહોંચતા. રસ્તે જતા માણસની મોટેથી 'મનક કરવી, શોભીતી દુકાનોમાં જઈ આવ્યું, ભજનકીર્તન ચતાં હોય ત્યાં સાંભળવા ઉભા રહેવું, રાતના બેઠ પર બધા હવાઈઓ છોડવી, નિરંકુસ રીતે ફરવું તે હસવું—આ બધું નવા દુર્ગપાલના આચરણથી શિષ્ટાચાર લેખાવા લાગ્યું. એમના પહેરવેશની નવીનતા, એમની પાંખડીના રંગ, એમની ચાલવાની કળ, એમના ઔદાર્યની નિસીમતા; આ સર્વમાં જે એવા પ્રકારની મોહક નકશા હતી કે બૃહદ્ગમના સુનંદા લહેરીઓએ પાછળ ને ખભાતના અગ્રગણ મોજલા આગળ શિર ઝુકાવ્યું; અને તેની રીતભાવનું અનુકરણ કરી લાટીય લહેરીપણમાં પટખીતરવોનું ઉમેરણ લપાટાખંધ કરવા માંડ્યું. મંબીર, વપોજક કે શુદ્ધ શહેરીઓ પરાપૂર્વથી ચાલી આવેલી પ્રતિજ્ઞાની બાવનાઓ આ પ્રભાવે તોડાતી જોઈ નવા જમાનાના દુર્ભાગ્ય પર નિઃશ્વાસપરેશ મુકતા આવ્યા.

નેશ જોખડો દુર્ગપાલનો અનુચર થયો હતો; અને તેનું હસવું મેઢું ને હસવું આવે એવું શરીર દુર્ગપાલના રસાલાની શોભામાં અલિટ્કારી રહેતાં.

આંખડ મહેતા મેળાના ઉત્સવનો લાલ લાલ દહાડામાં એ વખત મંજરીની ખખર લેવા જતા; પણ વિદ્યતા ને સંસ્કારની નિરંતર સેવામાં પરિપકવ થએલી મંજરીની રસિકતાને અને પતિવિરોધથી નિરૂત થએલી તેની રસહૃદયને આગ્રમણનું આ મોજલાપણું કુસ્તક થઈ પડ્યું. નવા દુર્ગપાલને આ મનોદયા પારખવા જેટલી તીવ્રતા નહોતી.

અખાત્રીજને દિવસે આંખડ મહેતાએ પોતાના સ્વભાવને પુરેપુરો ઝેલક આપ્યો. તેની ખુબીઓ હતી તેનાથી વધારે ખ્યાન ખેંચે એવી થવા માંડી; અને દુર્ગપાલનો દાખલો જોઈ લાટના સુવંશને અજળ્ય પ્રેરણા મળી.

સવારના આગ્રહને નેશનં બોલાવ્યો. નેશ નવા દુર્ગપાલનો માનીતો અનુચર ને સલાહકાર થઈ પડ્યો હતો.

“નેશ! આજે શું?”

“બાંબાપુ! સાં-સાંજે” નેશએ અવાજ ધીમે કરી કહ્યું, “જ-જ-મા ર-રેવાછની આરતીમાં જશે. ત-ત-મે તો મં-મંનાથની આરતીમાં જ-જ-જ-સોની?”

આગ્રહને જરાં કમવાટ થયો.

“હું મંમનાથની આરતીમાં નથી જવાનો. પણ રેવાછની આરતીમાં તો એકમાં બિરાંજ જશે. મારાથી કેમ જવાશે?”

નેશના મોંઘ પર એક વિશાલ હાસ્ય ખીલી રહ્યું. “ત-નેશ પર બરોસો રાખો મારા અગ્રહતા! પ-પોડાશમાં એક ધ-ધર છે. ત્યાંથી જ-જ-જ-જેવાશે.”

“પણ ધરના લોકો જાણશે તો?”

“ક-ક-કે વાત છે, મ-મારા શેડ!” નેશએ થોડા દહાડામાં આંખડ મહેતા જોડે દોસ્તી બનાવી દીધી હતી. “આખા ધ-ધરમાં આપણે બે એકલાજ.”

“સાખાશ નેશભટ્ટ” આંખડે સતોવથી કહ્યું. “જ-જ-જાણુને ધ-ધણી ખરમા” કહી નેશએ નીચા નગી નમસ્કાર કર્યો.

ગાંડો

ગમે તેનું હોય ! અહીં સવાલ ત્રીસ હજાર છંદગીનો છે; એક ધડીની લીલ, હડાપણ વીસારી કરેલું એકજ કામ તેમનો વિનાશ લાવશે, પણ એકજ શબ્દ તેમને બચાવી શકે; શુભ સમાચારનો અણસારો પણ તેમને સુખી કરશે. તમે પુતળા કે તુટેલા હાથ માટે ત્યાં નહોતા ગયા. તેઓએ તમને કહ્યું શું ? ફ્લોરેન્સ કે પ્રીન્સિપેલી શી સુકિતઓ ધડી રહ્યાં છે ? અમને જલદી કહો. શા માટે તેઓ આમ રમત રમે છે ?...આ આપણી ખારી નીચે ધ્રુવો, સાંભળી ? પથ્થર વચ્ચે ઉર્ગેલા ધાસ માટે ખીચારા લટી મરે છે.

માઠો

ખરી વાત. વસંત ખીલી રહી છે, ખુશનુમા આકાશ પૃથ્વી પર હાસ્ય વેરી રહ્યું છે, સ્વર્ગના દેવોને અર્પવા કાષ્ઠ દેવી ધરી રહી હોય તેવા ચક્રચકિત કટોરા સમો સંમુદ્ર નીલાકાશ પ્રતિ પથરાઈ રહ્યો છે, અને સહિ એટલી સુંદર અને વતસલ જણાય છે કે મનુષ્યો પરસ્પર વિગ્રહ આદરી બેઠા છે એ તો હું વીસરીજ ગયો...પણ તમારા આનંદો જુદા છે; મારા આનંદમાં હું બહુ મશગુલ રહ્યો...વળી તમારી વાત ખરી છે. આણેલો સંદેશો મારે તમને એકદમ કહેવો જોઈએ...ત્રીસ હજાર છંદગીને સુકિત અપાવનાર અને એકને ભારે દુઃખ દે તેવો સંદેશો હું લાગ્યો છું...પણ આ એક જણ એને વિગ્રહના પરાક્રમો કરતાંએ વધારે મહિમાવતો પ્રસંગ માની વધાવી શકે...એકાદ વ્યકિત તરફનો પ્રેમ સારો અને સુખદાયી છે, પણ અનેક તરફનો વધારે મહાન અને વધારે સૂક્ષ્મ છે...મનુષ્યમાનવી પ્રશંસા પામે એ સદૃશ્ય સારા છે, પણ એક એવો દિવસ

આવે છે જ્યારે આપણે એનાથી પર ચઢ્યો છીએ, અને એની કીમત એથી આંધ્રીએ છીએ...સાંભળ.

ગાંડો

[ધસારાથી પોતાના સામનોને જવાનું કહે છે] જાઓ !

માઠો

નહીં ! ઉભા રહો....આપણે આપણા બધાના નશીબનું નિરાકરણ કરવાનું છે. આપણે જેમને બચાવવાના છે એ બધા અહીં હાજર હોત તો સારું હતું; કારણકે હું સુકિત લાગ્યો છું, જે શુદ્ધિ એ કહીએ તો.

ગાંડો

ઉલટુંસુલટું બોલવાનું બંધ કરો. બાપુજી, હું વીનું છું. એવી તે શી બાબત છે કે આટલું બધું બોલવાની જરૂર પડે છે ? અમને બધું કહો. અમને ડરાવી શકે એવી હવે એકે બીજ નથી.

માઠો

કે ત્યારે, સાંભળો. હું પ્રીન્સિપેલીને મળ્યો; એની સાથે મારે વાત થઈ.....જેનાથી પોતે ડરી મરે છે એવાનું લોકો કેવું જુદું ચિત્ર દોરે છે, એ નવાઈ જેવું છે...એકીલીસના તંબુએ પ્રાયમ ગયો તેમ હું તેની આગળ ગયો. મેં તો એકાદ જાકટા, લોહીયાં ખરડાએલા બંગલીને-લગાધમાં કામેલ લેન્ગ્વેપને જોવાની આસા રાખી હતી...કારણકે મારી પાસે તો એને વીશે એવીજ વાતો આવેલી...મેં તો ઝનુની અને—

ગાંડો

અને પ્રીન્સિપેલી એવોજ છે—માત્ર એ રાજદ્રોહી નહીં હોય !

બોસો

હા, રાજદ્રોહી નથી; ફ્લોરેન્સની એ આકરી કરે છે, અને એની વફાદારીએ અડગ છે.

માઠો

હું મન્યો તે માણસે પેતે મારો સિધ્ધ
હોય અને હું તેનો પૂન્ય ગુરુ હોઉં
તેમ મને પ્રણામ કર્યો. એ વિદ્યાનુ,
હિરોગી, શણો અને જાનનો તરસો છે
તે ધીરજથી વાત સાંભળે છે તે સુદરતા
પારખવાની સકિત ધરાવે છે. તે દયાળુ છે,
ને લગાનો ખામ ચકાનાર નથી; દીલ દબને
કામ કરનારો, નિષ્ઠાવાન અને પેલા દયાળાજી
પ્રમળાવની કમને નોકરી કરનારો છે.
નસીય જોગે તે લડતોયો બન્યો, પણ
કાનિનો ભુખ્યો નથી. હવેરા તેને પિક્કારવા
નઆર છે; પણ ક્યારેક તેની એક વાસના
પુરી પડે. અદિતીય અને અમાધ્ય પ્રેમના
કુશ પ્રદેશોમાં જન્મેલાનેજ ચાપ તેવી એ
બધંકર વાસના—

ગીટો

પિનાજી, પિનાજી, અહીં માણસો બુએ
મરવા પડ્યા છે અને તેઓ તમારી આવી દીલ
સહી શકે નહીં. આ માણુમના શુણે સાથે
આપણે શીનીરખન છે? તમે મુકિતની વાત
કરના હતા, અમને એ મહેલો કહે

માઠો

અરુ, અચકાયા કરવું એ જોડું છું,
કાનજી કે આ દુનીઆમાં મને અતિ પ્રિય
એવા બે જીવોને એ ખબરથી મદદ દુન
ધરી છતાં.....

ગીટો

મારો હીસો હું રીકાર છું, પછી
તે ગમે તે હોય, પણ બીજી કાણ છે?

માઠો

સાંભળ, કહું હું ...આ એરપ્રમા
હું પેલા ત્યારે એ વાત મને વિચિત્ર અને

મુરકેલ લાગી અને જ્યાંએ મુકિતની તકનું
પ્રાપ્ત્ય મારે હતું.....

ગીટો
બોલો।

માઠો

આપણે નાશ કરવાનો ફોરો-સે નિશ્ચય
કર્યો છે. વિમલમિનિએ તે આવરવક
મણ્યો છે, ને પ્રધાનમંડળે તે કણુક રાખ્યો
છે; એ કસાવ હવે ફરે તેમ નથી. પણ દંબી
ફોરો-સના કારભારીઓ એટલા પક્ષા ને
દૂરઅદેશ છે કે વિનાકારણ આપણે લોહી
વહેવડાવવાનો આરોપ દુનીઆ પોતા પર મુકે
નહીં એટલા માટે તેઓ બહોર કરશે કે, સરણ
થાઓ તો રહેમ લાવીએ એવી નેમની માગણી
આપણે નકારી. નગર પર હુમલો કરી તેઓ
તેને મર કરશે. લાકુતી રપેનીસ અને જર્મન
સીપાહીઓને તેની પર છોડી મુકશે. હુંદ અને
આગ, બલાહાર અને હતાની લાલચ સામે
રોષ ત્યારે એ બાકુતીઓને બીજી હોરોરજીની
જરૂર રહે નહીં એ છુટ અપાય એટલીજ
વાર છે. અને નેનાઓ તે દિરસે
અમદાવ અને અમદાવ રાખવાને
અચકા બન્યાનો દેખાડ કરશે.....આપણી
આવી દશા થવાની; અને રાના કમળાનું
ચિન્હ ધરનાર તે નગરી આ પદ માટે શોક
સાથી પહેલો દર્શાવશે પરંતુ સીપાહીઓ-
ના અણુધાર્મા બંડથી તે બધું થયુ એમ તે
બહોર કરશે, અને એ સીપાહીઓને રજા
આપશે-આપણે નાશ થયે એમની જરૂર નહીં
રહે તેથી

ગીટો

હા. ફોરો-સની નીતિ એવીજ છે...

માઠો

પ્રત્યક્ષતાના કમીસનરોએ પ્રી- વેધાને
આવી ખાનગી સમતાઓ મોકલાવી છે. આ

છેલ્લા અઠવાડીયામાં રાજરોજ તેઓએ છેલ્લો છેલ્લો કરવાને તેને ઉશ્કેર્યો છે. આજ સુધી જુદાજુદા બહાનાથી તેણે દીલ કરી છે. વળી એણે કમીશનરોના પત્રો પણ આંતર્યા છે; તેઓ તેની દરેક હિંસ્યાલની બારીક છુપી તપાસ રાખે છે, અને પ્રધાનમંડળના દ્રોહનો આરોપ મુકે છે એવું તે પત્રોથી જણાયું છે. પીસાનો વિનાશ થાય અને વિગ્રહ પુરો થાય કે શીટકાર, રીયામણી ને મોત, બીજાં ભયરૂપ સેનાપતિઓની પેઠે તેની પણ ફોલોરેન્સમાં રાહ જોઈ રહ્યાં છે, એટલે પોતાની શી વલે થવાની છે તે એ જાણે છે...

ગીડો

વારુ, ત્યારે હવે એ શું કરવાનું કહે છે?

માર્કો

તેને તેના પોતાના સીપાહીઓ પર તો પુરા ભરોસો છે: અને એકસો અંગરક્ષકો તો ગમે તે થાય તો પણ તેને વફાદાર રહેશેજ. તેની માગણી એવી છે કે તેની સાથે આવવા તૈયાર હોય તે બધાને પોતે પીસામાં લાવે અને પોતે તજ દીધેલા લશ્કર સામે અથાવ કરવામાં તેઓ તેને મદદ કરે.

ગીડો

આપણે જરૂર માણસોની નથી. અને આ ભયંકર સીપાહીઓને મેળવવાનો આપણને લોભ નથી. તેને આપવાં હોય તો દારુગોળા અને ખોરાકની આપણને આપે.

માર્કો

તેની માગણી વીશે તમને વહેમ આવશે અને કદાચ તમે એ નકરશો એમ એ ચેતી ગયો હતો. તેથી હમણાંજ એની જાવણીમાં આવી પહોંચેલા દારુગોળા અને ખોરાકની ત્રણસો ગાડાં તે અહીં મોકલાવશે.

ગીડો

એમ શા માટે?

માર્કો

કોણ જાણે. વિગ્રહ અને રાજનીતિની રીતોથી હું અજાણ છું. પણ તે ધારું કરવાનો છે... ફોલોરેન્સના કમીશનરોની હોંસાતોંસી છતાં, ન્યાં સુધી પ્રધાનમંડળ તેને સેનાપતિના પદથી ખસેડે નહીં ત્યાં સુધી પોતાની જાવણીમાં કર્તાહર્તા તેજ છે; અને વિજય મળવાની અણી પર છે તે વખતે, તેનામાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર કૈન્યની વચ્ચેથી તેને ખસેડવાની હિંમત તેઓ કેમ કરે?... વેરની ઘડી માટે ફોલોરેન્સે હજુ વાદ જોવી પડશે.

ગીડો

હું સમજ્યો. પોતે બચી શકે તે સારુ પ્રીન્સિપેલી આપણને બચાવવા ધારે છે. તેને વેર પણ વાળવું છે. પણ એ તો બીજી રીતે પણ થઈ શકે-ને વધારે ચાલાકીથી. ત્યારે દુશ્મનોને બચાવવામાં તેનો શો સ્વાર્થ હશે? પછી એ ક્યાં જશે ને શું કરશે?... એ બદલામાં શું ભાગે છે?

માર્કો

એટા ગીડો, જ્યારે શબ્દો દયાહીન ને સર્વશક્તિમાન નીવડે છે, જ્યારે એ તણ અક્ષર અચાનક દેવની સત્તારૂપ બને છે ને પોતાના ભોગને કબજે કરે છે તે પણ આવી છે..... મારે જે કે' કહેવાનું છે તેના એકજ ઉચ્ચારથી કેટલાંય માણસ બેગન થશે કે બચી શકશે. એ વાતના ખ્યાલ કરતાં હું કંપું છું.....

ગીડો

અચકાઓ છો શા માટે?... આપણી આ આજ્ઞામાં ગમે તેવા દયાહીન શબ્દોથી પણ વધારો થાય તોમ નથી.....

માફો

મે તમને કહ્યું કે પ્રીતિવેળી ડાહ્યો
ફેખાય છે તે સમજી છે, ક્યાણુ છે; પણ
એવો ડાહ્યો માણસ ક્યાં છે જેના છુવન-
માં મુખાંતની કાણો આવીજ ન હોય? એવો
સદ્ગુણી ક્યાં છે જેણે કદી રાહસી
વિચારને ધનમાં આપીજ ન હોય? મે
પણ એવું જ ક્યું અને મારું મુખવચન
એ સાધુચિત્ત મુખાંતજરેહી રીતે પાળમે
વિવેકશક્તિને તામે મોલવાની કોશિશ કરે છે
તે માધુચિત્ત. તમે આ માણસી નકારશો
તો દુશ્મનની હાથકુળીમાં પાછો જવાને
હું બધાપો છું... અને મારું ત્યાં મુ ધમે!
મારી મુખાંતજરી પકાદાગીના નકાનામાં પછે
ભાગે મોન અને રીવાચનું અને મળમે અને
આમ હતાય હું જરૂર. પણ પસ્તાવો કવે
પડે તેવે હું તે એ મધ્યમૃત્ય કરવાનો
કારણ કે વિવેકશક્તિમાંજ એકા રાખવાનું
સાધર્મ્ય માગમાં નથી.

પણ મે તમને હજી કહ્યું નથી મારા
વાક્યોના તાજાવાણા હું વધુ જુ ને જીજી પુ
રાખ્દ હવેર શબ્દ ગોડતુ પુ નિશ્ચય કરવાની
કુંડી પતોને કાષ્ટ રીતેએ દૂર ખમેડી રાકાય છે.
પણ હું કદાચ મારી રાંકાઓથી તમને
અન્યાય કરતો હોઉં. ત્યારે જુઓ અનાજ,
દારૂ અને ફળથી બરેલા આ માણ વેદાના
ટોળાં અને ટોરોના આ ધણુ. લોકોને
અકચારીના સુંધી આપે એમાં એ વધારે
મારી નજરે મેં જોયેલો એ વિદ્યાપ કાદસો,
હસોરેન્સ છળી રાકાય અને પીસાને ફરિયા
આગાહ કરી રાકાય એવા દારના કાષળા
અને જોવાના સળીઆ આ રક્ષા, બદલામાં,
તુ તેને મોકલે અને પ્રીતિવેળીને સોપે તો
આજ રહે આપણા નમરમાં આ બધું

આવે; અને તે બળકાખણું. થનાં તે
પાછી આવી પહેંચમે-પણ મોનાના વિવચના
અને આપણે તેને શરણુ થવાના ચિન્હ
તરીકે તે માંગણી કરે છે કે તેણીએ એકલી
અને માત્ર જન્મામર આવતુ..

ગીડો

કેણુ? કેણુ જાવ? તે તો તમે કહ્યું નહીં

માફો

ગીઓ વાતા

ગીડો

હું! મારી પત્ની—વાતા?

માફો

હા, તારી વાતા અતે મેં કહ્યું ખરું!

ગીડો

પણ વાત સા માટે? બીજી કમરે
લીઓ નથી ન?

માફો

કારણ તે મોખા સુદર છે અને તે તેને
માફે છે

ગીડો

તેને માફે છે! તેણે તેને જોઈ ક્યાં
તે તો તેને ઓળખતોય નહા.

માફો

તેણે તેને જોઈ છે. તે તેને ઓળખે છે.
પણ ક્યાં અને કેરી રીતે એ કહેતો નથી.

ગીડો

પણ તેણે-તેણે તેને જોયો છે! તેઓ
ક્યા મળ્યા હશે!

માફો

તેણે તેને કદી જોયો નથી જોવાનું વાદ
નથી એ તો ઓક્કસ.

ગીડો

એ તમે ક્યાંથી જાણો!

માર્કો

મને વાનાએ પોતે કહ્યું...

ગીડો

હૈં!

માર્કો

હું અહીં તમારી પાસે આવ્યો તે પહેલાં...

ગીડો

અને તમે તેને આ બધું કહ્યું?

માર્કો

બધું.....

ડે

શું? પણ આ અધમ સારાની વાત સૂચવતાં તો તમારી છાતી નહીંજ ચાલી હોય.

માર્કો

હા...ચાલી.

ગીડો

ને તે શું બોલી?

માર્કો

કે નહીં...તેનો ચહેરો સફેદપુણી થઈ ગયો. તે જતી રહી...

ગીડો

આહ, તેણે ઠીક કહ્યું...તમને મહેલમાં મારવા અને તમારા ચરણે પડવા કરતાં આ વધારે સારું હતું. હા, તે ઠીક કહ્યું...તે શીક્ષી પડી ગઈ અને જતી રહી કેમ?...દેવદૂતે એમજ કહ્યું હોત; વાના એમજ કરે... એમાં કહેવાતું શું હતું? કશુંજ નહીં! અને અમે પણ કશુંજ નહીં કહીએ... મિત્રો! આવો આપણે ગડ પર જઈએ, અને આખરે મરવું ચોક્કસ છે તો કલક ચોટયા પહેલાં મરી જઈએ.....

ડો

અહા! ગીડો, કસોટી ભયંકર, હું ગાણું છું. હવે ધા પડ્યો છે તો આપણે ધીરજ રાખવી જોઈએ. કર્તવ્ય ને અંગત શોકમાં મોટું કોને ગણવું તેનો નિર્ણય શાંત ચદને હાથપથથી કરવો જોઈએ.

ગીરા

કર્તવ્ય! મારું કર્તવ્ય દીવા જેવું ચોખ્ખું છે. તમારી આસુરી માગણી પછી મારે એકજ કર્તવ્ય છે. વિચાર કરવાનો વખત મારે નથી જોઈતો.

એમ છતાં, તારા દીક્રને પુછી જો.....

અહીં તો હજારો શંદગીની હોડ છે; અહીંયાં તારા સશસ્ત્ર ભાઈઓ, તેમની સ્ત્રીઓ અને બાળકોના સવાસ છે!...તું મારા જેવા ગાંડા માણસના ઉન્માદને વશ થશે તો તને આસુરી જણાતું કામ ભાવિ પ્રજાને વીરતાભર્યું જણાશે કારણ કે તેઓ વધારે સ્થિર દ્રષ્ટિથી, વધારે ન્યાયચુદ્ધિથી અને વધારે દયાથી અભિપ્રાય બાંધશે...નક્કી માનજે કે માણસનો જીવ અચાન્યાની તોલે આવે તેવું દુનીઆમાં કે નથી. વિશુદ્ધિ ને ભાવનાઓ, ગૌરવ ને એકનિષ્ઠા: બધું પ્રાણરક્ષા સાથે સરખાવતાં તુચ્છ છે....તારી ધ્વજ માત્ર આ કસોટીને મરણીઆની માફક વધાવી લેવાની, તેને સાંખીને જરાય કંઠક નહીં વહોરવાની છે; પણ મૃત્યુ એ વીરતાતું ઉચ્ચામાં ઉચ્ચું સિખર છે એ માન્યતા ખોટી છે... જેમાં વધારે ભોગ આપવો પડે તે વધારે પરાક્રમી કાર્ય, અને મૃત્યુ તો ધણી વાર શંદગી કરતાં ઘણું સહેલું છે...

ગીડો

તમે મારા પિતાજી છો?

સ્વાગત:
૨૧. અમૃતલાલ કુંવરજી વૈદ્ય

(બોધવણ સદેશો કહેલે સ્વાગતને-એ રાત્ર)

રે અદિછત્રમણિ! તું આપો ક્યાં પડ્યો?
દિવ્ય તેજ તુજ સાંત પડ્યાં કેા સ્થાન ને.
રસિકમણિ! રસ લેવાને તું ક્યાં ગયો?
સાંત પડ્યાં તુજ મધુરાં ક્યા સંગત ને!

રે અદિછત્રમણિ-૧

તુજ કવિતા મેઘન મધુરીશી વાસળી,
શ્રવણ કાવળી હતી મધુરા સમાન ને,
હતી અનુપમ સ્વરધારા તુજ રસ રેલતી,
નિત્ય પામતી કરિમંજુમાં સન્માન ને

રે અદિછત્રમણિ-૨

અનુચિત અર્થજનક વચનો ન ઉચારતી,
કુલવંદુ સમ ધારણ કરતી સદ્વચ ને,
સુલ્લસ એક વિચાર ન આપતી કેા પથે,
જડમણી વૃત્તિ સમ વિમલ અમત ને

રે અદિછત્રમણિ-૩

કુલ મરનાદ તણ ને કહી નવ ચાલતી,
સરિતા શી કવિતા તમ કહી એકાન ને,
નેત્રી નિર્મલ શરદ તણી સરિતા વહે,
તમ કવિતા રસ નિર્મલ વહેતી તેમ ને.

રે અદિછત્રમણિ-૪

હતી પશરકર અર્થજનના કામની,
એ આપતી વ્યવહારિક ઉપદેશ ને,
'નર અમમનનો કરનારી' 'નારી શી-
ન્ડપદેશક' કથમ કવિતા તણ હમેશ ને!

રે અદિછત્રમણિ-૫

મરણ જડકુ છે માથે સર્વ તણે સદા,
જ્યોતો મનુ એ નિત્ય સ્વભાવ ને.

તેમાં ક્યાથી તુજ વારો આવી ગયો?
કુખ્યા ભવસાગરમાં તારાં નાવ ને!

રે અદિછત્રમણિ-૬

જવુ આવવું એ તો જીવન્તિસામ છે,
જાજ ન આવવું એ છે જીવન્તિસામ ને;
જાજ ન આવવામાં મુજિત નથી જીવને,
આત્મા નહીં તેથી છું આત્માસામ ને.

રે અદિછત્રમણિ-૭

હજ-લીલાની અનુપમતા નેત્રા તમે,
રસિક! ગપાતા છેડીને નિજ દેશ ને;
પણ પાછા ન વળ્યા નિજ દેશભૂમી તમે,
એમ ન ભગવો મુકાપણો વેપ ને.

રે અદિછત્રમણિ-૮

એક વાર 'અરિધર મન કેનું નામ એ'-
કેલે દીધો હતો તમે ઉપદેશ ને,
શુ અરિધર મન સમનિયાં ભુલ્યા તમે?
રસિક! તળેો સારજી અનુપમ દેશ ને.

રે અદિછત્રમણિ-૯

અવનિવટ પર હોં તો બ્દેલા આવલે,
એકનાદ રહી દૂર સુણાતા કાન ને,
પછી સંચરને સુસ્વરનિવાટકમાં
લાં જાજ કરને સ્વામીનાં સંગત ને.

રે અદિછત્રમણિ-૧૦

પ્રભુ ગોપાલક આપ તણા ભરવા છે,
લેશે એ કૃતમ રીતિ સંજાળ ને,
કરે 'પીયૂષ' ગોપાલક પ્રભુને પ્રાર્થના
સાંતિ 'કાંત'ને આપો પ્રભુ હમેશ ને.

રે અદિછત્રમણિ-૧૧

લેખક:

રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલ,

સભ્ય સાહિત્યસંસદ.

રાજર્ણિ ભરત: લેખક: રા. નાનાલાલ દક્ષપતરામ કવિ. પ્રકાશક: રા. મહાદેવ રામચંદ્ર જ્ઞગુપ્ટે, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

રા. નાનાલાલ કવિનું સ્થાન આપણા આધુનિક સાહિત્યકારોમાં પ્રથમ પંકિતનું છે. વીશ વર્ષથી અખંડ ચાલુ રહેલી એમની સાહિત્યભરિત આપણી સાહિત્યદેવીને પ્રસંગે પ્રસંગે નવપુષ્પો ચઢાવતી આવી છે. 'રાજર્ણિ ભરત' ગયા વર્ષની પ્રસિદ્ધિ છે. આ પ્રસિદ્ધિને એક વર્ષ જેટલા લાંબા ગાળામાં વાંચીવિચારી એના ગુણુદોષોથી માહિતગાર થયા ગુજરાતને પુરતો અવકાશ મળ્યો છે. રા. કવિની એકેએક કૃતિને સામાન્ય રીતે આપણા સાહિત્યરસિકો તરફથી હૃદયભેર આદર મળે છે. આ કૃતિને એવો કે એટલો આદર મળ્યો છે કે કેમ એ વીશે અમને શંકા રહે છે.

રા. કવિ આપણી પુરાણ અને નવીન સાહિત્યવાદીના રસીઆ કવિરાજ છે. આપણી

પૌર્વાત્ય સાહિત્યભાવનાઓ સાથે પશ્ચિમની વિસ્તૃત અને વિવિધ સાહિત્યસમૃદ્ધિઓની ભાવનાનાં યથેચ્છ પાન કરવાનો એમને પુરતો અવકાશ મળ્યો છે. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના—કવિ નર્મદથી આરંભાયલા અને હજીએ પ્રવર્તી રહેલા—આ અંગ્રેજી યુગનાં આંદોલનોના એ પ્રખર જ્ઞાની છે. કવિઓમાં જેને દ્રષ્ટા કહીએ તેવા એ છે. આવા કવિ-દ્રષ્ટા-સાહિત્યકારની કૃતિને સ્વાભાવિક રીતે આકરી કસોડીએ ચઢવાનું હોયજ. અને ગુજરાતના ઉછરતા લેખકોમાંજ માત્ર નહીં, પણ આપણા ૨૬ લેખકોને હાથે પણ હાલ પ્રસિદ્ધ થતી લગભગ ઘણીએક સાહિત્ય-કૃતિઓમાં સ્પષ્ટ દેખાતી એમની કેં ને કેં સારી ખોટી અસર જોતાં એમની કૃતિઓના ગુણુદોષો જેટલા વિશેષ સ્પષ્ટ કરી દેખાડાય તેટલો આપણા સાહિત્યને વિશેષ લાભ છે. એમ અમે માનીએ છીએ.

ગુજરાતી સોહજીવનને ધડતું આદિત્ય ઉતાંળિની દશામાં ખરીપે તપ છે. જનન-જરનાં સારાં સાદિત્યો સાથે એનો મમત્તમ અને સંગમ થઈ રહ્યો છે. અનેક સદિત્ય-વિઘ્નિઓના પ્રવાહો એમનાં ડહોળાં અને નિર્મલ પાણી સહ ગુજરાતની સાદિત્યવિઘ્નિના વિશાળ પટપટાવમાં જળી નિર્મલ અને નીવરવા થવા તપ છે પેતાના સાદિત્યના આવા યુગમાં ગુજરાત પેતાના પ્રતિભાવાનું સાદિત્યકારો તરફ ધી ધી જતી જતી થતી ઉમેદ રાખે એ ચેતન્ય છે. ગુજરાતને એના સાદિત્યકારો પામેથી અપૂરું નથીન જીવનચક્તિ ભેડે છે અને એના સાદિત્યકારો પામેથી નહીન જીવિતમ મારતમ ભેડે છે. સાદિત્યકારો નથીન ચક્તિ કે સ્વાતંત્ર્ય એમની કૃતિઓમાં ત્યાં સુધી સાકાર અને સાક્ષાત્ કરી યાત્રા નથી એમના અતરનાં હડાએની અમાપ દેરી નહીનત્યાં ત્યાં સુધી પૂર્ણતાથી પૂરું કરી જતાવતા નથી. ત્યાં સુધી એ સાદિત્યકારો સોહજીવનને કે સદિત્યને એકે પગલુ આગળ લઈ જત થાતા નથી. આવા અપ્રતિભાનું સાદિત્યની સાદિત્યનો પેતાનો કે સોહજીવનનો વિશાલ સંભવનો નથી.

રા. કૃત્તી સેખર તરીકેની જીવનકથા જરા અસંધી સહ્યે. સેખરના જીવનનો આરંભ સહ્યમંજારથી થાય છે આરંભ જ્યાં એ સન્દો મરી તપ છે ભાવના એ એમનું આરંભ ઉપર સ્થાન ભે છે. તે ખરી વિચારો. આમ સક્તિ અને સ્વતંત્ર્યમાં આપનાં જીવિત એની કૃતિમાં હોઃ હોઃ પ્રવેશ કરી મર્ત્યપથ નથી રહે છે. નહિતાઓ આરી કૃતિઓમાં પમેલેવમે રમ્મીવતામાં એકમરના મોતીમાં એક પુરતી તપ છે. સેખર, એની કૃતિ, એનો દેહકાષ.

સમાજ: એ સર્વ આમ સદ્યારમાં પ્રતિભાનું ધનું તપ છે. એકએક સ્તંભ અને રપટ પુરાણ જ્યાં નહીન સતતા વિચારથી સાદિત્યની અને સોહજીવનની સૃષ્ટિમાં એક એક ભુદી સમર્થ જીવિત પડાની તપ છે. ગુજરાત એના સાદિત્યકારો પામેથી આવે. મરીત વિશાલમ અગ્રી ભે છે. ધન્યી સાદિત્ય જાતોની મેડીઓમાંથી મુક્તિ અપાવી ગુજરાતી સાદિત્યને સ્વતંત્ર પતાવરણ અને પ્રતાપી દેહકામાં વમાવતુ ભેડે. આમ જાને નહીં ત્યાં સુધી સાદિત્યકારને કાષે સોહજીવનના વિશાલનું કર્મજ કેમ કરીને રમ્મી યાત્રા ?

રા. કૃતિની આ કૃતિ અને એમના જીવન-વિકાસ અને તરફ જતા આપજાને સ્વાતંત્ર્ય કે જતરોતર વિકાસ ભેડે એ નંદો મામનો નથી. આ કૃતિમાં ધનંધનું રથે રિત મહમ્તો વિષયે સામે છે તપ્તે મહત્વવિધોની જમનકોથી એમનું સાદિત્યમરિત અપાનું તપ છે સન્દો. રપ્ત પ્રમાણમાં તરફત જાતનાઓ અને વિચારોને પત્તુ કાઢી દે છે. 'મરિતસકાલી જાતનાં, નહીન સક્તિમંતી અને જીવિતમ સ્વાતંત્ર્યમરી મહત્વસિમે એ આમ જજાની નથી. 'ઉદુકમર' ને 'જ્યા' અને જ્યાં ની નીતરેથી નહીન જાતનાઓ કે નહીન વિચારોની તરફા મેવા આ કૃતિમાં નહીનતાઓ એકી કામે છે. એમની આરંભની નારકાકૃતિઓ આ નારકા આમ ઉતરનું હોળો ગુજરાતી નારકાસાદિત્યમાં સમીત વધારે નથી જરૂં. એ કૃતિમાં આ કૃતિ જ્યાં ભે છે તે કૃતિને કાષે અને હાલી કૃતિને રિદિદિ એવી મેવતા એનામાં નથી સામી. આરંભ પ્રતાપ પડી આ નારકા કૃતિ-રોગે રિસેવ મહમ્તાથી એવા જરા એમ વિશેષ ઉપ જાતીએ.

[તપ મધે જામે: ૫૪ ૨૮૫]

તંત્રોસ્થાનેથી,

સર તેજબાદશુર સમુ અને સાધ્યાન્યપરિયઃ

ડો.

સર તેજબાદશુર સમુ સામાન્ય જરાર પાવાનાં હિંદો સરકારી કારખાનામાંજ પરિવર્તમાં દીંદના પ્રતિનિધિત્વનું અને છે. પ્રતિબાનો મોટો રાજો તો ખાસ માન મેળવી પાછા આવ્યા છે. એમની તાંની વખત તેમાંથી કલ્પનાને બહાર પડે ત્યારેજ.

અપાવણીદાનવીથી
દીંદનું મું સાર્યક
યયું એયું જોખ
નહી પૂડે ?

દીંદના કમ-
નરીને આપા મોટા
રેહના મોટાખાજમે
સેતાની મોરારને
પરોની વજવા
સમર્થ થતા નથી
કે પછી પશિમના
મોટા ખાજમેના
સમેતનમું એમની
એકલી મોટાજ નર
જામું ખાન ખેમું
નથી. માટેજ
રીતે તે દીંદની
મદદના સરકારની
અવજ્જીમાં અપાવ
વજર ત્યાં સુધી
નથી રવી. એ

સા. મજબાદશુરી ઝીજી

પણ ખાસજમાં મુસદ્દના મુખમખને વાણી
મિલકવજા પુજારી સખ

પરોજવાને જાનકાળીર રેહનું જાણે જાવાની અદાએ મર તેજ-
નજાજ અવજ્જીમોરી બહાર ખાજ સુધી મી મી અવજમેનાએ

સર તેજબાદશુર-
ને પણ આજે
એવા એક રાજા
તરીકે અજીશ.
સરકારની જવાબ
આવજ્જીમાં અપાવ
જનાં એમની પ્રતિબા
કે પમાજ નથી
જા એમ પણ
આજે માણીયું.
મેલો પુરોષ તેમનું
સાધ્યાન્ય પરિવાનું
જાણ કો જરો
અને છે-વને કે
એમાં એમની નમજ
રાખવાની પોલી
રેર રેખવા વિવા
પરોની નથી.

માંથી પસાર થવા હશે? ધારાસભાઓનો
એમને અનુભવ છે. ધારાસભાના સભ્ય અને
સ્નેહમદાર મંત્રી એ બંને સ્થિતિમાંથી તેઓ
પસાર થવા છે. આ ગરીબ દેશ પર

હશે તો પણ એમને પોતાને માટે તો
જરૂર એ પ્રથા પોગી પડશે એમ એમણે
માન્યુ હશે.
આશાઓ મર તેજમહાદુર ત્યાં રહ્યા

સરકાર-દેવની પ્રસન્નતા
સાધવા પુણ્યપ્રકાશ
હિત્તે એના પ્રસન્નતા
માં પણ એમણે તેની
સાથે રહેવાનું અને
તેની સાથે એક જાન
મુદ્દાએ ન કાઢવાનું
વૈધ બતાવ્યું છે. દેશ
આખો હિંસાથી હિંસા
ત્યારે પણ સિંચર મન
રાખી એ દેશની સેવા
કરવાનું કહ્યું તપ
એમણે પાર પાડ્યું
એમની શક્તિને બક્ષિત
માંથી એ કદી અલ્પ
નથી.

આ શક્તિ અને
બક્ષિતને પરિણામે
એમને આ પરિવર્તન
અહીંના દેશનાએ દેશો
સાથે એક પક્ષિએ
એસવાનું અને એમના
દેશના દેશની ફરીબાદ
સંબંધિતવાનું નોતર
મળ્યું ને તેમણે તે
સ્વીકાર્યું. આટલાં ધોરણો કહ્યું તપનો બદલો
એમને ત્યાં મળશે એમ જરૂર તેમને લાગ્યું હશે
આ ગરીબકા દેશના પ્રતિનિધિઓને શા શાં
માનખરોનો સહેવાં પડે છે એ તેઓ બાલુના

શ. વિહારભાઈ પટેલ

મુ બાઈના બીનમુસલમાનો તરફથી ધારાસભા માટે ચુરાવવા
મુજરાની સભ્ય

અને ત્યાંના મહાન રાજનીતિજ્ઞોના ડોળામાં
એક પક્ષિએ એમવાનું સન્માન તેમને માન્યું.
એ માને એમને શરૂઆતમાં હરખાવ્યા હોય
તોપણ તે શમ્ય કરવા યોગ્ય છે.

હીંદુસ્તાનના] રા. જમનાદાસ મહેતા [જંધુકલથી
ઉત્તર વિભાગ નરકથી વડી ધારાસભામાં ચુટાયલા યુગરાતી સભ્ય

પણ એ ઇંદ્રગણ લાંબો વખત તો ન પહોંચી. જેમની સાથે એમને ખેસવાનું હતું તેમણે એમને ગોડીઆ તરીકે બોલાવવા કરતાં શોભાને ખાતર બોલાવ્યા હોય એટલું જોતાં એમને ધણો લાંબો વખત તો નહીંજ લાગ્યો હોય. એમના જ્ઞાન ને અનુભવનો ત્યાં કાદને ખપ હોય એમ લાગ્યું નહીં. એમની આગણીઓ કે ફરીઆદો સાંભળવાની ત્યાં કાદને

આતુરતા દેખાઈ નહોતી. એમની વિનંતિઓ ઉપર લક્ષ આપવાની ત્યાં કાદને અનુકૂલતા ન હતી. એમની વિગતો ધ્યાનમાં લેવાનો ત્યાં કાદને સમય ન હતો છતાં પોતાનાં દુઃખ રકવાની તક મેળવવા એ ભાગ્યશાળી થયા.

એમણે સંસ્થાનોના સંબંધમાં કમીડીઓ નીમવાની લક્ષાગણુ કરી તે સ્વીકારાઈ છતાં હાલના સંજોગોમાં હાલના નિર્ણયોમાં કે ફેર પડે એવી આશા ત્યાં ના મંત્રીઓ રાખતા નહતા તે તેમને ચોખ્ખું સંભળાવવામાં આવ્યું. કેનીઆ માટે તો સંસ્થાન ના મંત્રીવર્ગ કે કરવાને નિયારજ ન હતા. ખીન્ન સંસ્થાનોને માટે ધણું થાય તો માત્ર મસલતજ

કરવાની મહેરબાની બતાવી શક્યા. કેટલાક સર તેજ્યહાદુરની નિષ્ફળ હીમતને વખાણે છે, કે શરમાળ હીંદુસ્તાનનો એક પુત્ર શરમ છાંડીને સામ્રાજ્યના અઘણીઓની સભામાં હીંદુસ્તાનના ગૌરવ વીરો એ ચપ્પ બોલવાનીએ હીમત બતાવી શક્યો. કેટલાક એમને નાત્રાયક ગણવાની તૈયારી કરે છે કારણ કે સામ્રાજ્યના ચક્રની એક

ઝીણી ખીણી, હલાવવા જેટલુંએ તેમનું સામર્થ્ય દેખાતું નથી. સર તેજબહાદુરની નારસીપાસીની, મિરાસીની કે મુંઝવણની દયા ખાયા વિના કેળુ રહેશે ?

હોંલના પ્રતિનિધિઓની મૌરવકીન દશાનો ખાસ ચોક્કસના સમાગમપૂર્વક કરેલા તારમાયી થતો ત્યારે કયા સાચા હોંલવાસીઓના હૃદય ચીરાતાં ન હતાં ? આદર્શ પ્રતિનિધિ રીટ્ઝ જેરકડના વચનોમા ગ્રહેતું મત્ત કાને આવતુ ન હતું ?

સર તેજબહાદુરની હાર કે છત માં વિનીતો અને ઉદ્ધામે બને પરસ્પર વિરુદ્ધ અભિપ્રાય ધરાવતા હોય પણ હોંલોઓની દશા તો એક તમુક પણ આ પરિવર્તના જલસાથી ઉમે આવી નથી એ દેખીતુ સત્ય જોયા વિના કેમ રહેશે ?

સામ્રાજ્ય અને સંસ્કારવિગ્રહ

સામ્રાજ્યપરિવર્તમા યવવા વિવેચનોના પાંચનારને એટલુ તો સ્પષ્ટ લાગશે કે લા હોંલોએ બીજે મર્યાપલા પ્રાપ્તે થયુજ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પામ્યું હતું અને એ મવાય મરચાનો ની સમાવતાનો નથી. હોંલોઓના સરખા હક નો નથી, પૃથુ હોંલો અને અગ્રેષ્ઠ સંસ્કૃતિ વચ્ચેના વિગ્રહનો છે જનરલ સમક્ષે ચોખ્ખી રીતે કહ્યુ તે પ્રમાણે હોંલોઓની સંસ્કૃતિ અગ્રેષ્ઠ સંસ્કૃતિથી નીરાળી છે, અને ત્યાં એ સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે સમાકર્ષી થાય ત્યાં હોંલો સંસ્કૃતિને અગ્રેષ્ઠ સંસ્કૃતિની સમાન ગણુવામા નહોજ આવે અને ઈંગ્લેન્ડ અને બીજાં સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓએ આવો સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત ઉચ્ચાર્યો નથી, છતાં પણ એ સિદ્ધાંતને સામ્રાજ્યની રાજ્યનીતિમાંથી ઉમેડી નાખવાની હોંમત કરી નથી. એટલે ખીણીય સામ્રાજ્ય કહેવાય પરુ :

પણ તેમાં એ સંસ્કૃતિઓ હોંલ શકે; અને તે બેમાંથી એક સંસ્કૃતિ એવી સર્વોપરી ગણાય કે સ્પર્ષી થાય ત્યાં ગમે તે બોમે તેનો વિજય અને બીજાનો વિનાશ, સમાવો જોઈએ. આ સ્થિતિ એક મોટો સવાલ ઉભો કરે છે. ખીણીય સામ્રાજ્યમાં દરેક સંસ્કૃતિને સ્વાતંત્ર્ય કે સમાનતા મળે છે એવી માન્યતા શું ખરી છે ?

સામ્રાજ્યનો આદર્શ એવોજ હોંલ શકે કે બુદ્ધ બુદ્ધ સંસ્કારોવાળા રાષ્ટ્રોમાં એકનાનના આજી આખા સમૃદ્ધમા વ્યક્તિત્વ પ્રગટાવતું અને આ આદર્શ ત્યારજ પુરો પડે કે જ્યારે દરેક રાષ્ટ્રને પોતાના સંસ્કારો સિદ્ધાવવાની અને સમાન હોંલ બોધવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય તેને બાંહે જનરલ સમક્ષે સિદ્ધાંત તો એવો લાગે છે કે આપુ અગ્રેષ્ઠ સામ્રાજ્ય, અગ્રેષ્ઠ મરકારો વિજયી કરવાનું એક [૧૮ મેઠ બુખા પૃષ્ઠ ૨૬૨]

સ્વ. ઉત્તમચાંડ વિવેકી

તા. ૧ ઈ - રમણમાં ધર્યાકારણીના અન્યાય સામે પ્રતિન કર ન બરવાની લડત.

સુરતના, મ્યુનીસીપાલિટી નોકરાએ પોતાનું સહકારી મંડળ સ્થાપ્યું.

કાઠીઆવાડ રાજકીય પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિએ કાઠીઆવાડ નવેંદ્રમંડળ સ્થાપવાની રાજકોટ નરેશની પ્રવૃત્તિને ટેકો આપ્યો.

તા. ૩ ઇ - મુંબઈની ધારાસભામાં મુંબઈ-ઉત્તર વિભાગ તરફથી ગુજરાતીઓમાં રા. જયમુખલાલ મહેતા, રા. ખુરશેદ નરીમાન અને રા. મુંબઈ કાંકરસી ચુંટાયા.

જે. જે. હોસ્પીટલમાં ઓનરરી ફીઝીશીઅન તરીકે પહેલીજ વાર એક ગુજરાતી ડૉ. બાલુભાઈ કારીદાસ કેડારી નીમ્યા.

તા. ૬ ઈ - અમદાવાદમાં ટ્રેડિંગીઅલ બેંક-લીઅનના ૪ પારસી સ્વયંસેવકોને પકડવામાં આવ્યા. અમદાવાદમાં મીત્રમત્તુરેને બોનસ નહીં આપવાના માત્રેકાના ઠરાવ સામે મત્તુરેએ વાંધો લેવાયો, પરંતુ કામ પર ચાલુ રહ્યા.

તા. ૮ મી ડૉ. ટાગોર પહોંચ્યા.

તા. ૧૦ મી - અમદાવાદમાં સી. કર્તુરખાને હાથે સંગીતવિદ્યાલય સ્થાપ્યું.

તા. ૧૨ મી - મુંબઈની ધારાસભામાં ગુજરાત તરફથી રા. જી. કે. માલવનકર (અમદાવાદ), રા. હીરાલાલ હરજીવનદાસ નારીએત્રવાળા (બરુચ), રા. હાલુભાઈ પરશોત્તમદાસ દેસાઈ અને રા. ધનભાઈ નરસીભાઈ (ખેડા), ડૉ. મહેતા, ડૉ. દીક્ષિત અને રા. એચ. બી. શિવદાસાણી (સુરત) ચુંટાયતા નહેર ચયા.

તા. ૧૩ મી - ડૉ. ટાગોરના વિશ્વભારતીને ધાંગધાના મહારાજ તરફથી રૂ. ૧૫ હજાર, ચૌરખંદરના રાણા તરફથી રૂ. ૧૦ હજાર અને મોરબીના કાંકર સાહેબ તરફથી રૂ. ૧૦ હજારની મદદ મળી.

મુંબઈની ધારાસભામાં ગુજરાત તરફથી પ્રેક્ષક સ્વામીનારાયણ અને રા. હરિલાલ દલસુખરામ સાહેબ, (અમદાવાદ જીલ્લે) અને રા. ગોરખનદાસ પટેલ (અમદાવાદ મીલમાલિકે મંડળ) ચુંટાયતા નહેર ચયા.

ગુજરાતમાં સુરત જિલ્લામાં પૂર્ણ નદીના કિનારા પર ગુરુકુલની સ્થાપના.

તા. ૧૪ મી - રા. શિવદાસાણી મહાસભામાં નોકયા.

મુંબી - અમદાવાદની આવતી મ્યુનીસીપલ ચુંટણીમાં મહાસભાના હમેદવારે મેલકવા રા. વલ્લભભાઈ પટેલે યાદી અને પ્રતિજ્ઞાપત્ર બહાર પાડ્યું.

તા. ૧૬ મી - વિશ્વભારતીને લીબીડીના કાંકર સાહેબે રૂ. ૧૫ હજાર અને વઢવાણના કાંકર સાહેબે રૂ. ૫ હજારની મદદ કરી.

તા. ૧૬ મી - મહાત્મા ગાંધીજી સંબંધી મુંબઈના ગવર્નરે કહેલા ઉદ્ઘાટનોવાળા મુ. ખીજરનના પત્ર પ્રગટ થયા.

તા. ૨૦ મી - વડી ધારાસભામાં મુંબઈમાંથી રા. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ, મુસલમાનો તરફથી રા. મહમદઅલી ઝીણા તથા ઉત્તર વિભાગમાંથી રા. જમનાદાસ મહેતા ચુંટાયતા નહેર ચયા.

દરબાર શ્રી ગોપાલદાસે મોરસદમાં વધારાની પોલીસનો કર નહીં બરવાની યાદી બહાર પાડી.

તા. ૨૧ મી - ડૉ. ટાગોરના વિશ્વભારતીને ચૌરખંદરના ના. રાણાએ રૂ. ૧૦ હજારથી વધીને રૂ. ૨૫ હજારની ભેટ કરી.

તા. ૨૨ મી - કાઠીઆવાડમાં વીરપુર રાજ્યે ગોપાલનના ઉત્તેજનથી ઘેનુપ્રદર્શન બરી ઈનામો વહેંચ્યાં.

કાઠીઆવાડના પોલીસીકર એન્ટર્નલ પુરે હુકમ બહાર પાડી દરબાર શ્રી ગોપાલદાસના પુત્રોને તાલુકાના વારસાના હકમાંથી બાતલ કર્યા અને દરબારશ્રીના ભાઈ ચતુરભાઈને તાલુકદાર નીમ્યા છે.

વડોદરા રાજ્યના હીમાન સર મનુભાઈએ વડોદરા રાજ્યના મહુવા, વ્યારા, સોનમઠ, વાજપુર, મોંશિણ, વોંકસ અને હમરપાડા વિભાગમાં કાળો-પરજ સંબંધી સમા બરતાને મનાવું હુકમ કર્યો.

તા. ૨૩ મી - નામદાર ગાં. કવાડ, ના. જમસાહેબ અને સર પ્રેમાશંકર પટ્ટણી છગંડથી મુંબઈ આવી પહોંચ્યા.

તા. ૨૪ મી - 'કેકારવની પુરવણી' બહાર પડી.

તા. ૨૫ મી - સાબરમતી સત્યાગ્રહ આશ્રમમાં મહાસભાની કરોળારી સભાની બેઠક મળી અને રચનાત્મક કાર્યક્રમનો ઠરાવ કર્યો.

નામદાર ગાયકવાડ વડોદરા પહોંચ્યા. અમરેલીવાળા અંધાલિ રા. હંસરાજ હરખજ પાસેથી એક વર્ષની સારી ચાલ મટિ રૂ. ૫૦૦ ની નમીનગીરી મંગાઈ.

નામદાર જમસાહેબે વિશ્વભારતીને રૂ. ૫૦ હજાર ભેટ કર્યા.

કુમાર

:: બારથી બાવીસ વર્ષ સુધીનાંઓને માટે ::

પહેલો અંક જન્યુઆરી મહિનામાં બહાર પડશે

સવાજમ
એક વરસના
રૂ. ૬
છ મહિનાના
રૂ. ૩
ચોરોજ સાથે
(બગાઉથી)

૨૬
• દરેક મહિને
૪૦
પાનાનું
સચિત્ર મંગીન
વાંચન

સાહિત્ય અને કલા, ચારિત્ર્ય અને સંસ્કાર
ઉત્સાહ અને પ્રેરણા તથા જ્ઞાન સાથે વિનોદ આપતું
અનોખી દબનું પહેલું જ ગુજરાતી માસિક

આખરે ત્યાં છ સાત વર્ષથી માટેના બાર ચૌદ
વર્ષ સુધીના બાળકો માટે પ્રમુખ શિક્ષણસામગ્રી
છે, વીસ બાવીસ વર્ષ પછીની પુખ્ત છુદ્ધિ માટે
જણ પછી જ્ઞાનસામગ્રી છે, પરંતુ એ બેની વચ્ચેની
વચની કચલી પ્રજા—કુમારો અને કુમારીઓને

છવનદષ્ટિ આપે, સાહિત્ય અને કલાનો રસ ચખાડી તેમાં
પ્રવેશ કરાવે, હૃદય અંકુશ રેડી પ્રમુખ ચારિત્ર્ય ધોડે, તેમના
કુશળતા લોકીમાં ઉત્સાહ અને પ્રેરણા ભરે, તથા મનરમ્મન કરવા
સાથે છવન જ્ઞાન આપી અરૂ મનુષ્યત્વ પોષે એવા સાધનો
નથી એ ઉલ્લેખ પૂરતાને આ નવ પ્રયાસ છે.

જેમાં દર માસે

મગીન સાહિત્ય-સામગ્રી, કવિની રમમદી કૃતિઓ, ભવનની
ચમત્કૃતિઓ તથા કુદરતની અન્ય લીલાનું દર્શન, આપણી
પ્રાચીન મંદીરો અને મંત્રોની પ્રાણ પેળની પ્રસાદીઓ,
હિતસાસન ચિત્રમય દર્શન, લોકકથાનો અમૂલ્ય વારસો,
મગની કાવ્યસામગ્રી, વિજ્ઞાનના અમરકાવો અને શોધો,
કુન્સરે આનંદ અને શિક્ષણ આપતા હુન્સરો તથા મનરમ્મન
વિનોદની વાનીઓ વગેરે આપવાના પત્તો થશે.

આજે જ નીચેના સરનામે નામ નોંધાવો

જ સવાજમ લી પી કરતા મનીઓડેરથી મોટાવડ વધારે સગવડવાળું અને આજી ખર્ચાળ થશે.
જ આખા વરસનું એકસામઠું સવાજમ ન ભરી શકનાર રૂ. ૩ ભરીને અરધા વરસના માફક થઈ શકે.
જ જનકેરખખર આપવા હવેજન રાઓએ જાવ તથા સાચો મદિ જાવેથી વિવેકો વાળો પતિસા મંગાવી લેશે.

- જા 'કુમાર' તમારો 'શિક્ષક' થવા નથી ઇચ્છતું, પણ તમારો 'સાથી' થવા માગે છે.
- જા 'કુમાર' એટલે ગુજરાતનું 'કૌમાર': એ કુમારો અને કુમારીઓ બન્નેના વિકાસ પર સરખું ધ્યાન આપશે.
- જા ચારિત્ર્યસંગઠન એ 'કુમાર'નું મુખ્ય કાર્યઅંગ બનશે.
- જા 'કુમાર'માંથી નાનામોટા સૌને ઉચ્ચ સંસ્કાર અને ગ્રેરજા જરૂર મળશે.
- જા જ્ઞાનની માત્ર વાતો જ કરીને 'કુમાર' નહિ અટકે; પણ તે જીવનમાં કેમ પચાવવું એ પણ સાથોસાથ બતાવશે.
- જા 'કુમાર'ને દેશમાં બજેલા પંડિતો નહિ, પણ સચેતન નાગરિકો સરળવવા છે.
- જા આપણે બધા જીવન 'ગાળીએ છીએ'; 'કુમાર' જીવન 'જીવતાં' શીખવવાની અભિલાષા રાખે છે.
- જા પોતાનાં બાળકો ઉપર 'કુમાર'ની અદ્ભુત અસર થતી જોઈ માઆપો જરૂર સંતોષ પામશે.
- જા 'કુમાર'ને ઉગતી પ્રજનમાંથી પ્રાણવાન અને સાદસિક બાલવીરો સરળવવા છે.
- જા સાહિત્ય, દલા, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, વૈદક, ખેતીવાડીનું જ્ઞાન, વિજ્ઞાની કામ અને સાંચા-કામને લગતું જ્ઞાન, શરીરશાસ્ત્ર, ફેજવણી, વગેરે 'કુમાર'ના દરેક અંગને લગતા લેખો તે તે વિષયમાં પારંગન સદ્ગુણી તરફથી મેળવવાનો 'કુમાર' યત્ન કરશે.
- જા જેમ ખોરાકમાં યુષ્ઠ તેમ જીવનમાં વિનોદ; તમારા જીવનને રસમય બનાવવા 'કુમાર'ના દરેક અંગમાં વિનોદની વાતો લગને મળશે.
- જા 'કુમાર'ના લેખોની બાબા સ્પષ્ટ, સાદી, પણ સચોટ હશે; અને જોડણી ગુંચવનારી નહિ પણ એકધારી રહેશે.

બહાર પડી ચુકી છે.

સંસદ-અધ્યક્ષતા અંક ચોથો

કે નો વાંક ?

લેખક:—શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.

આ અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે.
કીંમત રૂ. ૩-૦-૦ (પેટરબેજ લુદ્ડ.).

સોલ એજન્ટ:—આર. વનમાળીદાસ. જુની બાટીઆ મહાજનવાદી સામે, ૧૮૩/૮૫,
કાલબાદેની રોડ, મુંબાઇ નં. ૨.

સંસદ-અધ્યક્ષતા અંક પહેલો

**ગંભીર અને વિચારમય લેખોના સંગ્રહ
રણજીતરામના નિબંધો**

લેખક:—સ્વ. રણજીતરામ વાલાલાલ મહેતા
બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રણજીતરામના વિચિત્રનામક અને વિચારશીલ નિબંધો આ પુસ્તકમાં એક સંગ્રહરૂપે
પહેલીજ વાર પ્રગટ થયા છે. કીંમત રૂ. ૧-૮-૦ (પેટરબેજ લુદ્ડ.).

‘જુગરાત’ કાર્યાલય,
૧૨, જેકદાઉસ લેન, મેડોલ રેલીડ,
કોલ, મુંબાઇ નં. ૧. ૧

વ્યવસ્થાપક, ‘જુગરાત’.

તૈયાર છે: સંસદ-અધ્યક્ષતા અંક છીજો

ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ

સાહિત્યસંસદના પ્રથમ વાર્ષિક હસ્તવ વખતે શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી-
એ પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું લાપલુ જેમાં મુજબ સંસ્કૃતિનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મનોહર ને સચોટ
આપવામાં નિરપલુ કરેલું છે. કીં. રૂ. ૦-૪-૦ (પેટરબેજ લુદ્ડ.).

હંકે વખતમાં બહાર પડશે.

સંસદ-અધ્યક્ષતા અંક ત્રીજો

પુરંદરપરાજી

અને

અવિલાકૃત આત્મા

લેખક:

શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

આ વેદકાવ્યનાં બે અતિ લોકપ્રિય અને અપૂર્વ નાટક છે. તેમને જાણીતા ચિત્રકાર
શ. ગોરધનભાઈ પટેલનાં દેહકાંક સુદર ચિત્રોથી સુશોભિત કરવામાં આવ્યાં છે.
કીંમત રૂ. ૦-૨૨-૦ (પેટરબેજ લુદ્ડ.).

આ બંને પુસ્તકો ‘જુગરાત’ કાર્યાલય ૨૨, જેકદાઉસ લેન, મુંબાઇ નં. ૧ માં મળશે.

માફે

નહીં, બેટા, તે દાદી શકાયો નહીં; વૃદ્ધાવસ્થાએ અને તને અક્ષય લાગે છે એ અભ્યાસે મને શીખવ્યું છે કે ગમે તે કારણ હોય છતાં માણસની છાંદશી દાદી દેવી એ કદી સારું હોય શકે નહીં; તારી આંખમાં જે હીંમત ઝબકે છે તે હવે મારામાં નથી, છતાં એથી ઓછી જ્યવંત, કદાચ તે થોડું સારું છે તેથી ઓછો આદર પામી એવી વસ્તુ મારામાં છે. પોતાને દુઃખી કરે તેવી વાત માણસને બહુ પ્રિય હોય છે. ...બાકી રહેલું મારું કર્તવ્ય સાધવામાં એ મને શક્તિ આપશે...

ગીડો

એવું તે શું કર્તવ્ય હોય ?

માફે

વિપરીત સંસ્કારોમાં આદરેલું હું પુરું તો જરૂર કરીશ... એકલોજ આ વાતનો નિર્ણય ન કરી શકે. જેઓનાં જીવનમૃત્યુ આ ધડી પર આવકામે છે તેઓને પોતાના કીરમતની જાણ થતી જોઈએ. તેમજ શાંતી પર તેમની મુક્તિનો આધાર છે તે પણ આપણે એમને કહેવું જોઈએ...

ગીડો

મને સમજ ન પડી, -એટલે, ન પડી હોય તો સારું. તમે કહો છો કે...

માફે

—કે આ ઓરડો છોડતાંજ હું પ્રીન્સિપેલીની માંગણી અને તમે કરેલો એનો અસ્વીકાર લોકોને જણાવી દશ...

ગીડો

હીક છે. હવે સમજ્યો. નકામી જીભા-જોડી માટે હું દીલગીર છું અને હું દીલગીર છું કે તમારા ક્ષમને લીધે, તમ સરખા વડીલ-

ને જાણવું માન મારાથી આપી શકાવું નથી. ...મોહાંધ પિતાને તેની જાત સામે રક્ષણ આપવાનો પુત્રનો ધર્મ છે; અને પીસા ટુન્ રહે ત્યાં સુધી તો હું તેનો સ્વામી, અને તેની પ્રતિષ્ઠાને રક્ષક છું... ઓરડો અને ઓરડો મારા પિતાના અંતરમાં ફરીથી ધર્મ છુદ્ધિ બાજે ત્યાં સુધી તેમને હું તમારી સંભાળમાં સોંપું છું... કશુંજ બન્યું નથી. કોઈને કે ખબર પડે નહીં એ જોળે... પિતાજી, તમને હું ક્ષમા આપું છું; અને તમે એક વખત મને આપણા પર જીવવાની અને નિર્ભય થવાની આપી હતી તે યાદ લાવશો સારે છેલ્લા ટ તમેય મને મારી આપશો...

માફે

તને મારી આપવાને, બેટા, મારે છેદ કાણની શક જોવી નહીં પડે...હું પણ તારા પેઢે બન્યો હોત... મને કેદ કર્યે તમે મારા મનમાંના બેદને દફનાવી શકશો નહીં, કારણ કે તે કચારનો મુક્ત થઈ ચુક્યો છે અને હવે તેને શુંગળાવી શકાશે નહીં...

ગીડો

એટલે? તમે કહો છો શું ?

માફે

આજ ક્ષણે પ્રધાનમંડળ પ્રીન્સિપેલીની દરખાસ્તનો વિચાર ચત્રાવી રહ્યું છે.....

ગીડો

પ્રધાનમંડળ! તેને કોણે કહ્યું?

માફે

અહીં આવતાં પહેલાં મેં કહ્યું:.....

ગીડો

તમે! ના, ના. એ બને કેમ? તમે ગમે તેટલા બીકણ હો કે ઘડપણે તમારા હૈયામાં ગમે તેવી ખરાબી કરી હોય, તોપણ જે મારા

આમાનો એકમ આતંદ, મારી પ્રેમમુતિ,
અમાગ પતિપતિન શ્રવનનું મૈદ્ય અને વિશુદ્ધિ
... તેને અનુભવા, કંગાલ, તેજ કે નીમકની જેમ
... તોલે માથે નેના ફુકાનરાગેના દાયમા નહીં
... મોથું હેય, એ મનાય તેવું નથી મૂળી આખે
... હજુ નહીં ત્યાં મુઠ્ઠી હુ તે માનું નહીં.
... અને હારે હું તમને, તમને પિતાજીને કે
... જેને મેં ચાહ્યા છે, જેને હું સમજતો કે
... મેં એળખ્યા છે, જેને હું માગ આદર્શ
... મળ્યો, તે તમને-માન પિતાને, આજ ગાપાજી
... ને આ કવંક મોટાડનાર અધમ અને
... કાવર રાક્ષસના જેટનાજ નામ અને
... વિકાસથી નેદર

માઠે

૬ તુ ખરખર કહે છે. બેટા, તુ મને
... એળખતો નથી, અને એમા વાક મારો છે
... મને અંદરનીમર મારીયા અનુભવમાયો હુ
... શ્રવન અને પ્રેમ વીગે, હરખ અને શોક
... વીગે, જે કે શીખ્યો તે હજુ મેં તને નથી
... કહ્યું... મારા શ્રવણની વાતો મેં તને કહી દેવા,
... હવે પીગેપીગે ખરી પડતા હુપચી અને
... એનું ધ્યાન લેના મળ્યોથી જે તને પહેલા
... વારેક કયો હોત, તો હુ આજે કોઈ કુખી,
... વિકાસપાત્ર યજ્ઞવ્યાની માફક તારી આમણ
... ઉજો હોત નહીં.....

મીડા

મને એમયો તો ચતોષ છે કે મેં તમને
... વેળામર એળખ્યા... ખાકી, અપાનમકમ શુ
... નિર્બુધ કરશે એ જાણવું અપરક નયો નેમજી
... તો પોતાના બચાવ માટે એક વ્યક્તિતો જોગ
... આપયો છે, અને એ કદ્યુ મહેલ છે! આવી
... બાપચ વધારે ઉચી કીમતવાજાનેએ પાડે,
... તો આ બીચારા મધ્યસ્થીએની શી વાત જણ્યું

નેમજી એવના રહેલું. એવની માગણી વધુ
... પડતી છે. તેમને માટે મેં 'મારું' લોવી રહેલું
... છે. હું દિવસ અને રાત એમને ખાતર મળ્યો
... છું. આ આખા બ્રામ્યુ પૈસા હરનીઆત મેં
... મહેનત કસાવતા પાછું વાળીને જેડું નથી.
... પણ એટલું ઘણું હવે વધારે હું કે કદીય
... નહીં! વાતા મારી છે હું તોના સ્વામી છું.
... અને હજુ સેનાપતિ છું! માગ રહેઘણસોની
... હુકમી મને વકાદાર રહેશેજા; મારાં ત્રણમેા
... માણસો મારુ એકનુજ કશું કરશે, અને
... કોઈ કાવરની શીખામણ નહીં મળશે.

માઠે

તારી શુભ ધાય છે બેટા, પીમાના મદાજને
... -એમનો ફગા જાવયા વિના તુ એમને નડે
... એટલા હપકા વચતો બોલશે તે લોકોએ-આથી
... આદુનમાય રખાણરાસાવર ખાતરની અને
... દીમતની કામીની આ યા છે અભીના પ્રેમ
... ના મારે મળતી નહીનવાનની તમજી નહારી
... છે, અને હુ અહીં મારા નીકજોતે તારે
... નેએ વાનજે બાનાવયા મેકરતા હના અને
... નગરીનું નથી કે તંના દરના માપવાળી...

મીડા

તુ! તમજી હામત કરી! મારી મેઝ
... હાજગીમા એ અવમ તર્ગીસાવના કુષ્ટ શાન્દે
... તેને કહેવાની તમની વાનવ ચાલી! મારી
... વાતા! એક દરિયાનું વળુ ધના આગ જરના
... એના કુમળા મોનો, આના સોદરને વધુ
... લાવવ અર્પની એની નિવ આપવ તજાવતો
... હુ અતારે વિચાર કર છું. આ લપટ જક
... પુન્યો, આ પામર, મીકા ચહેરાવાળા, દંબી
... ફુકાનરાગ, જેએએ તેને દમેગ પવિત્ર મણી છે
... તેએની આગળ ઉભી રહેના મારી વાતા!
... તેએએ નેને કપુ પણ દેવા: "ભા, પાંજે
... પેલા જગદીના તંબુમાં નવચી અને એકથી

જા. તેનો હુકમ હિાવ!" અહા, ખરેખર
તેઓએ જોરબુલમ ન કર્યો એટલી તેઓની
ખાનદાની! હું હજુ અહીં છવતો જાગતો છું
એમ તેઓને ખબર હતી તેથીજ! તમે કહો
છો કે તેઓએ એની રજા માંગી! અને મારી-
મારી રજા માંગવાની કોની મગદુર છે?

માફે

મેં રજા માંગી નહીં. ખેટા! મને તું ના
પ્રાણે તો એઓ અહીં આવશે.

ગીડો

આવવા દો! અમારી બનેની વતી
વાનાએ જવામ આપી દીધો હશે...

માફે

એમ હોય તો સારું. અને તે આપે એ
હિતર તું સ્વીકારશે એવી મને ખાત્રી છે.

ગીડો

માફે

કોઈ મહા તેજની આગળ, ખેટા, એ ઉચ્ચ
વાની તૈયારીમાંએ હોય! તારાથી અહીં
વાનામાં મેં એવું સામર્થ્ય જોયું છે એમ
હું આ વચનો ઉચ્ચારું છું, અને તેથીજ ને
શું જવામ આપશે એ વીશે મને જરા પણ
શંકા નથી.

ગીડો

તમને શંકા નથી. અહા! મારું માનો તો
મનેય શંકા નથી. અને એનો હિતર હું
અગાઉથી અંધશ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારું છું. જો
એ હિતર મારા જોતો ન હોય તો અમે
બને પહેલી ક્ષણથી તે આજ સુધી હિતરામાં
છીએ...અને અમારો પ્રેમ માત્ર દંભ હશે,
જે આજે ધુળ મળે છે; એનામાં જે બધું
મેં પૂજ્યું છે તે આ મારા પામર મોળા હૈયામાં

પહોંચાડી શક્યા નથી. આગરો હવામાં પથ્થર
ઉછાળે ને પોતે આકાશ પર પા કરે છે એમ
માને તેના જેવા એ છે...તને જોતાં વેંત તેઓના
જીવો હોઈ પરજ ચીમળાઈ ગયા હશે. તારે
એ લોકોને ઉત્તર આપવાની જરૂર નહીં
પડી હોય. તારી એક નજર બસ થઈ હશે...
અને ત્યારે તેમની અને તારી વચ્ચે તેઓના
અને તારા વિચારો વચ્ચે એક સરોવર, જીવન
અને પ્રેમનો એક અગાધ સામર, ઉછર્યો
હશે...પણ આમ જો, અહીંયાં એક પુરુષ ઉભો
છે-એને કું પિતાજી કહું છું તે. તે નીચું ધાલી
દે છે. તેના મોંદ વાળમાં તેનું મોઢું ઢંકાઈ બસ
છે..આપણે તેને કામા આપવી જોઈએ, એ
જૂદ અને અંધ છે. આપણે દયાળુ થવું જોઈએ
આપણે મહા પ્રયત્ન આદરવો જોઈએ, તારી
નજરથી એ સમજે તેમ નથી-એની અને
આપણી વચ્ચે એવું અંતર પડ્યું છે. એ
અજાણ નીવડ્યા છે, વર્મતનો વરસાદ
અમક પર પડે તેમ આપણે પ્રેમ એની દીવાળીર
જીવસ્યા પર પડ્યો છે..આપણે પ્રેમ એને
મન કે નથી; તેની એમને ફરકાર નથી
પ્રેમ શું વસ્તુ છે એના જાન વગરના માણસો
નો હોય તેના આપણે પ્રેમ છે એમ એ ધારે
છે...તેની સમજણથી બહાર મારી ગઈ છે.
તેને કંઈ કહેવાની જરૂર છે.. તેને સબળાવ કે.
તેને તારી જવાબ દે.

વાના

[માઠો નજીક જતાં] પિતાજી, આજ
રાત્રે કું જઈશ.

માઠો

[તેની બપર મુમતાં] દીકરી, મને
ખબર છે...

ગીડો

શું? હું શું કહે છે?

વાના

ગીડો, હું જાણું; મારે જવું જોઈએ. મારે
આજા ઉઠવાની જોઈએ..

ગીડો

આજા ઉઠાવવી? કોની? કહે જોડ?

વાના

આજ રાત્રે હું પ્રીતીવેલીના તંબુમાં
જાઈશ.

ગીડો

તેની સાથે મરવા? તેનું ખુન કરવા? તે
તો મને સુઝયુંજ નહીં. હા હા, હવે સમજ્યો.

વાના

હું તેને કહું તો આપણું નગર બચશે
નહીં

ગીડો

શું? હું? હું તેને યાદે છે ત્યારે-મયારથી
તેને યાદે છે?

વાના

હું તેને જોળાવતી નથી, મો' તેને કહી
જોશે નથી.

ગીડો

પણ તે એના વીરો સાબળું તો છે. હા,
હા, તે સાબળું છે. લોકોએ તને કહ્યું છે...

વાના

કહું નહીં. કોણએ હમણાજ કહ્યું કે તે
ધણે પરડો છે...

ગીડો

બોધી વાત તે જીવાન છે, મંદર છે,
આજ કસનાં પળો નાનો છે. પ્રજા! ચેવાએ બીજું

કે' માંગ્યું હોત તો આપણા નગરને બચાવવા હાથ અને ઘુંટડીઓ ધસતો હું તેની પાસે ગયો. હોત!... કે તેણીની સાથે દૂર દૂર ભ્રમતો હોત અને અગમ્યો અને વીસરાએલો રહી ચોરે ચોરે ભીખ માંગતો આફ્રીની છુંદગી પુરી કરત... પણ, આ-આ! સમસ્ત કુનીઆના ઇતિહાસમાં કોઇ વિજેતાની આટલી હીમત નથી ચાલી-[વાના પાસે જઈને પોતાના બાહુમાં તેને ભીડતાં] અરે વાના, મારી વાના, મારાથી એ મનાવું નથી. હું સાંભળું છું એ અત્રાજ તારો નથી, પણ મારા પિતાનો છે, એનોજ છે. ના, મેં કે' સાંભળ્યું નથી; બધું જ્ઞેમતું તેમ છે...તું કહે કે હું જુલ્મો હતો, કહે કે તારો પ્રેમ, તારું સર્વસ્વ, આટલું બોલી બતાવવું પડે છે તેથી શરમાતાં 'નહીં' 'નહીં' એમ પોકારે છે... હું કહું છુંને કે મેં કે' સાંભળ્યું નથી? શાંતિ અખંડ જળવાઈ છે... પણ જો, હવે તારે બોલવું પડશે...સૌ સાંભળવા તૈયાર છે... કોઈએ હજી કે' સાંભળ્યું નથી...તારે જે કહેવુંજ પડશે તેની રાહ બધા બેઠ રહ્યા છે...જલદી તે કહે, વાના, કે તેઓ તને એળખી લે! જલદી! આપણો પ્રેમ કહી બતાવ અને આ સ્વપ્નાનો અંત આણુ..... હું રાહ બેઠ રહ્યો છું. એ શબ્દ બોલી નાખ, મારી આસપાસ સઘળુંજ પડીને પાદર ચવાતું ન હોય તો બોલાવો બેઠએ તે શબ્દ...

વાના

ઓ: ગીડો! તે સહેવું કેટલું કઠણ છે તેની મને ખબર છે...

ગીડો

[તેને આઘી હડસેલતો] કેટલું કઠણ! તને ખબર છે? તું જાણે છે? મારે-તને

ચહાનારને શું તે સઘળું સહેવાતું નથી? તે કદી મારા પર પ્રેમ રાખ્યોજ નથી. નહીં, હવે મને ખબર પડતી જાય છે. આ સઘળાનો અર્થ શો સમજવો? મને છોડવા તું ખુશી છે; તું આ માણસને ચાહે છે. કેને ખબર! અરે, પણ અહીં હજી હું સ્વામી છું, એ લોકો હવે તેમ કહે!...

અને તું શું એમ ધારે છે કે હું સુખ ઉભો રહીશ અને આ યંત્ર ધવા દ્રશ્ય? આં જોરશ નીચે એક ભોંયરું છે, અધકાર અને ભેજવાળું ભોંયરું. તારી વીરતાનો ઉભરો શમે નહીં અને તારા કર્તવ્યતું તતે જ્ઞાન આવે નહીં ત્યાં સુધી તારે એમાં રહેવું પડશે. અને મારા સ્ટ્રેચઅસ સીપાઇઓ તેની પર ચોક્કો રાખશે... થયું. એ મારો હુકમ છે. જાઓ, એ બર લાવો.

વાના

ગીડો, ગીડો, ખરેખર મારે તમને કહેવાની જરૂર નથી.....

ગીડો

કોઇજ મારું કંઈ કરતું નથી! મારો હુકમ ઉડાવવા અહીં કોઈ નહીં! તમે, બોરસો, ડેરેલો, તમારાં શસ્ત્રો પથ્થર થઇ પડ્યાં છે? મારું જોલ્યું સાંભળાતું નથી કે શું? ત્યાં ઉભેલા તમે, ઉભેલાં અને સાંભળનારાં તમે બીજાઓ-મારો અવાજ સાંભળી શકતાં નથી? હું ત્રાડ મારું છું. તેઓ ચસકતા પણ નથી...એને લઇ જાઓ, અલ્યાઓ...લઇ જાઓ!...અરે, સમજ્યો, આ શું! તેઓ ડરી ગયાં છે. તેમને જીવવું છે. જીવવાનીજ તેમને દરકાર છે. તેઓ જીવતા રહે એટલા માટે મારે મરવું; પણ એમ નહીં બને...નહીં, નહીં. એમાં તે મોટું શું કરવાતું છે? આ ટોળા સામે હું એકલોજ છું અને

ને બધાને: કાર મારે વહેવો?.....સા મારે
મારે અને તમારે નહીં? તમારે બધાને પણ
વહુઓ છે! ... [તલસાર અર્ધા બહાર બેસ્યો
વાના પ્રતિ ધસ્યો] આ કડક કરતાં મૃત્યુને
હું વહાવું ગણું તો કેમ?.....તે તને સુખ્ય
નહીં... પણ જો હું હાથ ઉઠાવું એટલીજ—

વાના

તારો પ્રેમ ફરમાવતો હોય તો, ગીડા .

ગીડા

“તારો પ્રેમ ફરમાવતો હોય તો”! અરે,
હા, જેનું તને જ્ઞાન નથી તે પ્રેમ વીશે તુ બોલ! તારા હીલમા પ્રેમ કેવો? હવે તારા તરફ
જેના હુ વેરાન જોઉં છું—વેરાન રહુ જ્યા
બધુ જન્મડ ને સુક ધણ મળુ છે . એક
આસુ પણ નહીં—એક નહીં! હુ ગણું તારે
મન હુ ટોણું હતો? જેના બાહુએ તને આશ્રય
આપ્યો એવો એક આશુમ ખસ એટલુંજ
એક ફાણુ પણ તે...

વાના

ગીડા, સામે જો, મારી સામે જો! તને
દેખાતુ નથી—આખ નથી તને? હુ તને શું
કહું, ગીડા? મારા દેવામા જો યાચ છે તે
કહેવાના હોયો કયા? એક રાખ પણુ બોલુ
કે મારુ સામર્થ્ય દરાણ જવાનું! મારાથી
બેનાતુ નથી... હું તને ચાહું છું, હું જે
કે છું તે તારે લીધે . છતા હુ જરૂર મારે
જતુ જોઈએ, જતુજ જોઈએ .

ગીડા

[તેને પોતાની ખામેશી ધકેવતા] બહુ

સાઈ! જા, ટળ ત્યારે! જા એની આગળ,
હું તને જતી કરું છું. જા હવે તું મારી
નથી...

વાના

[તેના હાથ પકડીને] ગીડા!...

ગીડા

[તેને દૂર ખસેડીને] અરે, એ હું જાણ્યા
મૃદુ હાથ વડે મને પકડ નહીં...પિતાણુ ખરા
હ્યાં, તેમજ તને વધારે સારી રીતે પીછાની ..
પિતાણુ, આ ગદી વાના. આ તમારા કામ છે.
હવે તે પાર ઉતારે! એ આશુમના તણુએ
એને લાઇ જાઓ હુ અહીંયા રહીશ, અને
તમને બનેને સાથે જતા જોઈશ...પણુ એ
વહોરી લાવશે તે રાહવાચાકમા મારા હીરલા-
નો હુ હાથે કડીશ જોનુ ધારના નહીં. મારે
તો એકજ કરવાનું રહેશે, અને તે તમે જાતી
જાણશે .

વાના

[એને આંધિગીને] ગીડા, મારી મામે જો.
મારા પરથી નજર ફેરવ નહીં એ બહુ વસમું
છે નજર મેળવ મારી માથે, ગીડા!

ગીડા

જો ત્યારે! મારી આંખોમાં જો અને ઉકેલ.
જા, હવે હુ તને ઝોળાખતો નથી! વખત
થઇ ગયો છે—આ પેલો વાદ જોઈ રહ્યો છે; રાત
પડ્યા મડી છે ..જા તને સાની બીક છે! હુ
આમડાયા નહીં કરું, હુ ગીડા નથી. પ્રેમ
વિજય મેળવે છે ત્યારેજ વિવેકસક્તિ લથડે છે,
પ્રેમ પડી ખડીએર થાય ત્યારે નહીં...મેં પ્રેમના,
અરે પ્રેમ, અને વફાદારીના ઉઠાણુમા નીહાણી
જોયુ છે મારે વધુ કે કહેવાનું નથી. નહીં,
નહીં, હાથ જોડ માં સરી જતા રનેહને તે સાહી
શકશે નહીં. બહુ ખવાસ, ખતમ, પુગું મધું
છે...એક લીમોટો પણ રહ્યો નથી...જીવકામ ને
વર્તમાન વચ્ચે અતર પડી મધું છે, અને ભવિષ્ય-

કાલ વચ્ચે પણ...અરે હા, એ પવિત્ર સ્વેત
અંગુલીઓ, એ રસઝરતાં ચક્ષુઓ, એ હોઠ
એક સમયે એ મને સાચાં લાગતાં...હવે
કેં ખાટી રહ્યું નથી...[વાનાનો હાથ તરછોડીને]
કેં નહીં, કેં નહીં, કર્યુંએ નહીં! સલામ
વાના! સીધાવો, સલામ...તું ત્યાં જાય છે-
જાય છે, ખરું? જાય છે.

વાના

હા...

ગીડો

તું પાછી નહીં આવે ?...

વાના

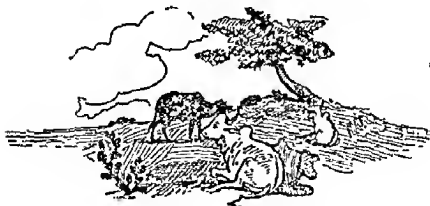
હા, આવીશ...

ગીડો

એ તો આપણું જોડણું...જોડણું...
મારા પિતા મારા કરતાં એને વધારે ઓળખે
છે એમ મને કોણ કહી શકત !.....

[તે લયડે છે, અને આરસના એક સ્થંભ-
ને પકડી લે છે. વાના તેના બાજુ
નજર નાંખ્યા વિના ધીમે પગથે
એકસી તરફ છે.]

[આ રસમય નાટકનો વધુ ભાગ હવે પછી]

રાજાધિરાજ

[અનુલકાન ૫૪ ૨૨૮ થી]

“આ! મેં એને અન્યાય કર્યો, ને મારે માટે એ મોતના મોમાં ગયો. એ નહીં હોત તો આજે અમે બધા એમનાયકના કેદી થાત.”

“મને ખેમાએ બધું કહ્યું,” મીનળદેવીએ કહ્યું “અને ખેમા પોતે કાકને શોધવા ગયો છે.”

“કાણે જાણ ને કાણું રહે તેની મને પરવા નથી. પણ કાક જરૂર જોઈએ.”

“મહારાજા!” મુળલે કહ્યું “તમે અત્યારે શાત થઈ પડી રહો. કાલે સવારે તમે જાને જોઈએ તો શોધવા જાઓ મને પણ કાકનીજ ચિંતા છે.”

“નહીં તો પેલા ખેમારનો આખો મીરનાર કબોડી નાખીશ.” રાજાએ કહ્યું

‘અત્યંત! હવે શુભા સુધ રહો ને સાહેબ વૈદરાજે કહ્યું ને રાજાએ પાલું બદલ્યું.

ખીન્ને દિવસે સવારે ખેમા પાછો આવ્યો એણે ગઈ રાત્રે જે યોદ્ધા આગળ લડાઈ થઈ હતી ત્યાંથી પગીએની મદદથી કાકના યોદ્ધાએ લીધેલા રસ્તો પણ શોધી કાઢ્યો. પગલા ઉપરથી લાગતું હતું કે રાજાને ઊંડી કાક જોજાનેક તો આગળ ગયો, પાછળ સોરડી એની ટેળી પણ આવતી જણાઈ, અને આમેથી ખીન્ન યોદ્ધા આવતાં માણસોના પગના પરખાવાં. ત્યાં જપાઠપીનાં ચિન્હો પણ હતા. યોદ્ધાંક માણસો મરાયાં હોય એમ લાગ્યું. ત્યાંથી બધા એમનાયકની યોદ્ધા તરફ ગયા દેખાયા

ખેમાને આગળ વળતું જડાપણબધું લાગ્યું. પછી એ વાન યોદ્ધાકમ થઈ એક તો

એ કે કાક પકડાયો, ને બીજા એ કે તેને એમનાયકની યોદ્ધા પર લઈ જવામાં આવ્યો. પણ કાક જાવનો પકડાયો કે મરેલો, એમને તેને કદ ક્યાં કે મારી નાખ્યો, એ યોદ્ધામાં હતો કે નહીં. એ પ્રશ્નોનો નિર્ણય થઈ શકે નહીં. મુળલ ને પરશુરામે મસલત કરી નકકી કર્યું કે હાજ એમનાયકની યોદ્ધા પર હાથો કરવામાં માત્ર નહોતો, કારણ કે પીકરેલા સોરડીઓ ખુને ભરાય તો કાકનો જીવ લે. એમનાયક તો ખેમાન અવસ્થામાં હતો એટલે એની પાને કેં ખાતમી મજે એમ નહોતી.

સ્થિતિ મંબીર થઈ. મહારાજાને સારા થઈ કાકને શોધવાની અધીરતા એટલી વધી ગઈ હતી કે તેમા તેને ફરીથી તાવ આવ્યો. જગદેવ પરમાર જીવન ને મૃત્યુ વચ્ચે હોંચોળા ખાતો હતો એમનાયક મૃત્યુના દારમાં જઈ ઉભો હતો મુળલે બંધી હકુમત દાખમાં લીધી. રાજગદના ખારણાં બધે રાખી, રાજની તખીઅતના શુભ સમયાર ચારે તરફ પ્રસારવામાં આવ્યા રખેને એમનાયકને વેર લેવા સોરડીઓ કાકને કે કરે તે બાંકે એમનાયક પણ કુપરો તાળે છે એવું અફવા જુનામદ પહોંચે એમ પેરવી કરવામાં આવી. ચારે તરફની યોદ્ધાઓ મજબૂત કરવામાં આવી. રખેને ખેમાર આ પ્રસંગનો લાભ લઈ હાથો કરે તો તે વિજયી ન નીવડે તેને માટે બહોળસ્ત કરવામાં આવ્યો. પરશુરામ ને ચારે મુળલ મહેતા ઉતરીને બેઠા, ને ચારે દિશાના દુકમેતો કબજે મહાઅમાત્રે લીધા.

મીનળદેવી અને વૈદરાજે રાજની તખીઅત સુધારવા પ્રયત્ન કર્યા. લીલાદેવી મર્યાદાથી રાજ પાને એસી ન શકી.

જ્યુ દહાડા થયાં કાકનો પનો નહોતો. જો ને જીવનો હોય ને છુટો હોય તો તો

જરૂર પાછો આવે. જો તેને એભલનાયકે પકડયો હોય તો તે એભલનાયકની સાથે કેમ નહોતો? બધાના મગજમાં ફાસડો પડ્યો હતો કે કાકનો દેહ એભલ સાથે લદતાં પડ્યો.

આ વહેમ જેમજેમ જુદાજુદા માણસના મગજમાં દદ થતો ગયો તેમતેમ તેમનાં આચરણમાં જુદો ફેર પડતો ગયો.. મુંબલતું મોઢું ગંભીર થઇ ગયું, ને તેની વાણીમાં મદ્દતા જઇ સખ્તાઇ આવી. મીનજદેવીને લાગ્યું કે કાકનું મરણ ધણુંજ અશુભ ચિન્હ હતું અને

તેની તેના પુત્ર ને પુત્રવધૂ પર માઠી અસર થવાની. પરશુરામ ઉગ્ર થઇ ગયા ને તેના મોઢા રોળા ધુરડી રહ્યા; અને ગુસ્સાના આવેશમાં આવ્યા હતા છતાં પણ તે પોતાની બેચેની છુપાવી શક્યા નહીં. લીલાદેવીએ તો વાઘજુની માફક એકલાં એકલાં ફાળો ભર્યા કરી.

ચિંતાનું વાદળ રાજગઢ પર આવ્યું હતું. દરેક જણના હૃદયમાં કેંક નધું, કેંક અપશુકનભર્યું સાંભળવાના ભણકારા વાગ્યા કરતા.

સંસદ્-ગ્રંથાવલિ: અંક પહેલો

ગંભીર અને વિચારમય લેખોનો સંગ્રહ

રાણજીતરામના નિબંધો

લેખક:

સ્વ. રાણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા

બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રાણજીતરામના સાહિત્યપરિપદને લગતા લેખો, તેમનો પ્રખ્યાત લેખ 'લડસુન' વર્ષ ૧૯૦૮ તેમજ બીજા વિવેચનાત્મક અને વિચારશીલ નિબંધો આ પુસ્તકમાં એક સંગ્રહ રૂપે પહેલીવાર પ્રગટ થયા છે. સંજીવ વાચનના રોષીન દરેક સાહિત્યપ્રેમીના પુસ્તકાલયમાં આ નાનકડું પુસ્તક હોવું જ જોઈએ. કીમત રૂ. ૧-૮-૦ (પોસ્ટાજ ભુદં).

'ગુજરાત' કાર્યાલય,
૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેરોડ રીડ,
કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

વ્યવસ્થાપક, 'ગુજરાત'.

વિભાગ ત્રીજો

પ્રકરણ ૧ છું

અખાત્રીજનો ઉત્સવ

અખાત્રીજની સંધ્યા હતી. ભૂચકઅમા ગંગનાથનો મોટો મેળો ભરાયો હતો. આજે કેટલા દિવસ થયાં ગમેગામથી લોકો આ ઉત્સવમાં ભાગ લેવા આવ્યા હતા. આટલાં બધા માણસો કોઈ પણ અખાત્રીજ પર એકઠાં મળ્યાં હોય એવું કોઈના સ્મરણમાં નહોતું.

રેવાસ્નાન ને જળાને બદલે, લાટના પાટનગરમાં ફરી આવવાને બદલે, ગમ્મન કરવાને બદલે, વ્યાપારની વૃદ્ધિ ને આડન નક્કી કરવા માટે, જુરીજુડી જગ્યાની વસ્તુઓનું પ્રદર્શન કરવા માટે કે વરસ માટે ફસલ ભરી જગ્યાને છાટે-એમ અનેક કારણે અખાત્રીજે આખા લાટમાંથી લોકો ભેગા થતા અને આવે વખતે રેવાસ્નાનનું માહાત્મ્ય પણ વધી જતું અને બ્રહ્મણેનોમ્મંથ ગામેગામથી શ્રદ્ધા પ્રમાણવા ને શ્રદ્ધાનો લાભ લેવા આવી પહોંચતો તથા ચાર દિવસ જગ્યાજુઓ ઉત્સવલેલા જની જતા, અને દરેક પ્રકારની રમતગમતમાં નિરંકુશ બની મશગુલ થઈ જતા.

રેવાજના વિશાલ તટ પર લોકો કામડાના કામચલાઉ ઝુપડાં કરી પડ્યા હતા, અને આખા ગામમાં લોકો કીડીઓની માફક હિમરાળા. જિવસ ને રાત કીર્તન ને બજન આદ્યા ક્રમમાં ને લોકોની ઠંઠ મદિરમાં ને -મોતાર પર જામતી.

આ વર્ષના મેળામાં જે વસ્તુઓ અસાધારણ હતી. મેળામાં આવનાર ઘોડાંજ ભેરાં-છોકરાં લઈને આવતા, અને આટલા મોટા મેળાના પ્રમાણમાં પરદેશી સીંગેની કુકાનો માત્ર ગણીગણીજ હતી. અને જુદાંજુદાં ભવ દોષ એવા કેક મપાટા ચારે ગમ ફેલાયા હતા; પણ તેને કોઈ માનતું નહીં. અને લોકોનો ઉત્સાહ એટલો બધો હતો, અને રોષખીન શહેરીઓ પ્રસંગનો આનંદ લુટવામાં એટલા તલીન થયલા જણાતા હતા કે આ પ્રસંગમાં કે વસ્તુ અસાધારણ છે એમ કોઈને ખામ લાગતું નહીં.

અખાત્રીજની માંજે નદીનીરે લોકોની બીડ કે અજબ હતી. કોઈ ગાતા; કોઈ 'ગંગનાથની જય' બોલાવતા; કોઈ ભજન-મંડલીઓ કીર્તન કરતી, કોઈક લહેરી ઝુંજળાં વગી મપા મારતા, કેટલાકો નદીમાં દીવા તરવા મુકવાની નેચારી કરતા; કેટલાક હવાઇએ ફેડવાની હોંમતથી અધિકારની વાટ જોતા, કેટલાક દોડીતાજાએ જોડે નદીમાં ફરવા જવા આવ ફેરવી રહ્યા હતા.

જતાં કોણ જાણે કેમ પણ કેટલાક પર-ટ્ટીઓ ઝાનામના મુગામુગા ફરતા; અને જેમ અધાર થતું અંધું તેમતેમ કેટલાક લોકો ઝેરીઓમાંથી ગ્રંપાગ્રંપ જવા માંડ્યા.

પટ્ટણી સૈનિકાએ પણ આવા પર્વનો પુરેપુરો સાથ સેવા ગમે હાર પહેરી, હાથમાં છડી લઇ લોકોમાં આનંદથી ફરવા માંડ્યું.

રાત પડવા આવી 'ને શહેરમાં દીવાળીના જેવી રોશની થઇ રહી.

આ મેળાનાં મુખ્ય અંગ ગંગનાથ મહાદેવની અને નર્મદાની મૂર્તિની આરતી હતી. મહાદેવની આરતીઓમાં પુરોનો મેદની ચત્તી; નર્મદાની મૂર્તિની આરતીમાં સ્ત્રીઓ જતી.

ગંગનાથનું પુરાણું મંદિર નીચું છતાં ભવ્ય હતું. એનું ગર્ભદ્વાર નાનું હતું અને તેમાંથી અંધારા ભોંયરામાં વિરાગતું શિવનું મોટું સિંગ નાગનુંજ દેખાતું. અત્યારે સિંગ પર રહેરી જાણધારી ટપકતી; તે ચાર દીવીઓ અંદરના અંધકારને અરિયર ને આછા પ્રકાશથી ભેદતી. ત્રણ બ્રાહ્મણો નીચું માથું રાખી, રૂદ્રી કર્પો કરતા હતા.

બહાર મંડપમાં પોદીઆ પાસે બે દીવીઓમાં બળતી અનેક લ્યોલ નહીં જેવું અજવાળું પાડી, વાતાવરણને પૂજ્યભાવ પોષવાની અદ્ભુત શક્તિ આપતી. એ વાતાવરણમાં રહીરહી ભક્તજન સજ્જનપને જગપાવની ગંગાના નામનાં ઘસેન કરી પાવન થતા.

અંધાસમય થયો એટલે દર્શન કરનારાઓને આવતા બંધ કરવામાં આવ્યા અને જેટલા મંડપમાં હતા તેટલાજ ત્યાં ઉભા રહ્યા અને ભેતભેતમાં મંદિરની બહાર દર્શન કરનારની ને મેળામાં ફરનારની કડ નભી ગઇ. આરતીનો વખન થયો હોવાથી ગામના મોટા માણસો આવી લાભ્યા નગરશેઠ તેજપાત્ર, તથા તેને ત્યાં લાટના બીજે ગામથી આવેલા પરાંબાઓ; પટ્ટણી

સેનાનો નાપક ભટ્ટરાજ માધવ અને લાટની સેનાનો નાપક રૂદ્રમસ; કાહારી ભાભરો અને બીજા એવાર આગેવાન શહેરીઓ-આ બધા આવ્યા.

ગંગનાથ મહાદેવની અખાત્રીજની આરતી અસહી જમાનાથી ઘણો મોટો પ્રસંગ મનાતો. લાટના સ્વતંત્ર રાજાઓ દરબાર સહિત આ પ્રસંગે હાજર રહેતા અને આરતી થઇ રહેતાં રાજાની સ્વારી ગામમાં નીકળતી. લાટનું સ્વાતંત્ર્ય ગયું ત્યાર પછી પણ પટ્ટણી સત્તાધીશો આ આરતીનું આહાત્મ્ય જાળવી રહ્યા હતા. માત્ર આરતી થઇ રહ્યા પછી સ્વારી કાઢવાની પ્રથા તેમણે બંધ કરી હતી.

બધા અમણીઓ આવ્યા પણ દુર્ગપાત્ર આંગડ મહેતા નહોતા આવ્યા. આ ત્રણ દિવસ થયાં મેળાનો બધો ઉત્સાહ તેમનામાં આવી ગયો હતો; અને તેમણે મજાદ મારવી શરુ કરી હતી. માધવ પણ રોખી હતો એટલે તેણે પણ અને તેટલી મજાદ કરી; પણ હંડનાયક ને દુર્ગપાત્ર બંનેની ગેરહાજરીમાં પાટણની સત્તાના પ્રતિનિધિ તરીકે પોતે આરતીમાં હાજર રહેવું જોઈએ એવા હેતુથી તે તો અત્યારે આવી લાગ્યો. સવારે આંગડ મહેતાને તેણે આરતીમાં આવવા વીશે પુછ્યું હતું ત્યારે તેને તો આ આરતીમાં હાજર રહેવાનું કે જરૂરનું જણાયું નહોતું; અને દેવભદ્રસૂરિને અંધાસરે એમણે અત્યારે જનુંજ જોઈએ એવું કે જાગડ્યા હતા. માધવને આ પસંદ પડ્યું નહીં; પણ દુર્ગપાત્ર અને ઉઘ મહેતાના પુત્રને ગીખામણ દેવાની તેણે ધૃષ્ટતા કરવાનું કુરુત ધાયું નહીં. તેજપાત્ર નગરશેઠ ભાવિ જમાખી તપાસ કરી; પણ તેમનો કે પત્તો ન સાગવાથી તેમણે પણ એ વાત પડતી મુઠી.

વાગની સુદરતા અને વધારા કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાગની બુલબુલની વધારવામાં, સુદર, હીસા અને ચમકાવા બનાવવામાં, અમે તેથી ફેસલમાં રાખવામાં, અને વાગનો વધારા કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ અત્યંત કમિતી મદદ આપે છે. મગજને પણ યોગ્ય રીતે કામ કરાવે છે. સુવેચના કલુજ મધુર છે એવું વખત વાપરી જાણી કરી જુએ.

કીમત બા. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બટલીના ૨ ૨-૧૦-૦;
પોસ્ટલ પર્સિમ જુદું

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલના માંગળે અને લેળે.

ખીનું લેના ના.

એન્ડ્રો ઈડીઅન દૂગ એન્ડ કેમીકલ કું., નં ૧૫૨, જુમામમીદ, કેન્ડ નં. ૫,
મુંબઈ ૨.

જુદુ પૈસા ખરચવા પહેલાં નમુનો વાપરી જુએ
તમારું પસંદગી પામેલું પદ્ધતિ

ઓટો દીલ બહાર (સ્ટ્રટ્સ)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીન ફ્રાન્સ થોડા દીપાં (flea crops) રમણ પર નાખો અને સોરમ અમેલી અને મોગસનાં ફુલોની માથે મરખાપી જુએ, પડીજ મોની શીશી ખરીદજો. તમારા વહાલાઓને જુદુ ઓટો દીલ બહારનીજ ભેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે

ખીનું સેટમાં પૈસા ખરચવા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાત્રી કરજો બાઈની કી રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૨૨-૦ નમુનો બે આના, મુંબઈ કાં એક આનો, પોસ્ટલ પર્સિમ જુદું.

એન્ડ્રો ઈડીઅન દૂગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં ૧૫૨, જુમામમીદ કેન્ડ નં ૫, મુંબઈ ૨

જુદું નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એન્ડ્રો ઈડીઅન દૂગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં ૧૫૨, જુમા મમીદ
કેન્ડ નં ૫, મુંબઈ ૨.

જાત એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (સ્ટ્રટ્સ)ની નીચેને ટેકાએ મોકલી આપજો
તપાસ ખર્ચ માટે એક આનાનો રદાંખ બીઠેલ છે. (રદાંખ જરૂર ખીંચો).

હર ઓઇલમાં ઘાસલેટ કેરોસીન વીશે .

આપણા લોકોની અબજબ સમજ

સર્ટીફિકેટ શું કહે છે ?

અમારી બનાવટોના અકસીર પણા માટે જે સમજુત અમે આપી રહ્યા છીએ, તે પુરવાર કરતું ફક્ત એક જ સર્ટીફિકેટ તમારી ખાત્રી અને સંતોષ માટે અહીંયાં આ રહ્યું:—

મુંબઈ, તા. ૧૦મી જુન ૧૯૨૩.

બહાલા સાહેબ,

આપની જાહેરખબરથી જ્ઞાન્ટા એગ્રીમેન્ટ્સનો ઉપયોગ કરનારો બાલપ્રાપ્ત પુછાવવાના બાજમાં મને જણાવતાં ખુશાલી ઉપજે છે કે તાવથી સપડાએલાઓ માટે તો તે ખરેખર એક આશીર્વાદ સમાન છે. છેલ્લા એપ્રિલમાં લંડનથી અર્ધ આપતાંજ હું તાવથી સપડાયો. પા- યમેશા ડાકરોની દવા ઉપરાંત પણ મેં ઘણીજે દવાઓની અજમાએશ કરેલી પણ તે તમામજ નીફૂળ નીવડેલી. આપની દવાનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો, અત હું આ પીડાએથી મુક્ત થઈ શક્યો. મારે પેતાને માટે તો તે રામબાણ પુરવાર થઈજ, પણ જેઓને મેં તેની ભલામણ કરેલી તેઓને પણ તે તેટલીજ અસરકારક નીવડેલી જણાય છે. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે લોકો શા માટે આ અકસીર ઇલાજ અજમાવતા નથી. ખબરમાં મળતી દવાઓની હરીફાઈમાં જ્ઞાન્ટા એગ્રીમેન્ટ્સ ચરીઆતું જ છે, તેના રામબાણ હોવા સીવાય હું જે કહેવા ઇચ્છું છું તે એજ કે આ દવામાં તાવથી પેદા થતી નબળાઈનો પુરતો અટકાવ કરી તાકાત આપવાની જે શક્તિ છે તેવી જાનની ખીજ દવાઓમાં નથી.

લી.

હું છું આપનો,

બી. આર. આરમેડકર,

એમ. એ., એમ. એસ. સી.,

પી.એચ. ડી. (Col)

ડી. એસ. સી. (London)

ભભકાદાર પહેરવેશથી જેમ માણસની પરીક્ષા થઈ નથી શકતી, તેમ હર ઓઇલની પરીક્ષા કે મુગધ કે રંગથી થઈ શકેજ નહીં. વીલાયતથી સારું થઈ આવતું વાસ વગરનું ઘાસલેટ એક પૈસાનું લઈ, જેસમીન કે રોઝની એક પૈસાનીજ મુગધ તેમાં નાંખી બારલી ભરી મુંદર લાંબા વાળવાળી અબજાના પીકચર-વાળું ખેચાણકારક પેટીંગ કરી તેલના ગુણોની મોટી મોટી તદ્દન ખોટી વાતો લખી વેચનારાઓ તો આજે મેંકરો છે. એ તો સીધી સારી સમજ છે કે બાલપ્રાપ્ત વનસ્પતિઓનાં મુળીઆંઓમાંથી બનાવેલું અમારું હર ઓઇલ ઘાસલેટના તેલમાં બનાવેલા હર ઓઇલ જેટલું તો મદદકાર અને પારદર્શક નાજ લાગે. એક પૈસાનીજ મુગધ નાંખતાં જે વાસ તેમાં આવે તેવી એક રૂપીઆની મુગધી નાંખતાંજે અમારા હર ઓઇલમાં નાજ આવતી શકે. હર ઓઇલની પરીક્ષા કરવાની એક ઘરંગતુ રીત છે. કાઠપણ હર ઓઇલ થાકું નાના વાણમાં લઈ ચુલા પર ધમાડા નીકળતાં મુઘી ગરમ કરતાં જો ઘાસલેટ જેવો ધમાડો નીકળે તો સમજવું કે ઘાસલેટનું અંદર મીથ્રણ છે.

ખરી પડતા-ધાળા થતા બાલ-નબળું મગજ અને આંખોનાં નુર ઘટાડનારું કહેવાતાં હર ઓઇલો વાપરી જુવાનીમાં છુટાધો નોતરવા કરતાં અમારું શુદ્ધ વનસ્પતીય મુગધી-દાર જ્ઞાન્ટા હર ઓઇલ વાપરી તેના ગુણોનો ખાત્રી કરવા અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

ખતાવનારાઓ:—ધી જ્ઞાન્ટા ડ્રગ મેન્યુ. કું. સુરતી મહોલ્લો-પારસી રોડ્યુ પારો, બાવખલા, મુંબઈ.

ટે. નં. ૪૦૬૮૭.

સોલ એવીંગ એજન્ટસ:—

લક્ષ્મીલાલ તેરસીની કું.

સુરતી મહોલ્લો-પારસી રોડ્યુ પારો,

બાવખલા, મુંબઈ.

કોઈ આરતીની તૈયારી નહોતું કરતું એ જોઈ તેજપાસે ગર્ભદ્વારમાં ડોળાડ કરી કહ્યું:
“કેમ ગોર! કેટલી વાર છે!”

એક આવેક વયના બાહણે ઉઘ્યુ જોયું.
“આજે તો ત્રીપા આવવાના છે.”

તેજપાસ રોડની આંખ જરાક પટ્ટાળી થઈ ન્નારથી લાટનું સ્વાનંત્ર્ય ગયું ત્યારથી જદ રાજગોરે કોઈ ફજ ક્રિયામાં બાગ લેવો છોડી દીધો હતો. આજે તેને આરતી કરવા આવવાનું મન થયું જોઈ નગરશેઠને કે શકા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે ચારે તરફ જોયું. યોગ્યકણા પરેશી માણસો દર્તા, યોગ્યક ગામનાં આવેવાને; હતા. એને રાંકા અમથાને લાગી

એટલામાં પૂજારી મહાદેવી, આલતા, લગમજ આંધળા થઈ ગમેવા રાજગોર આગ્યા બધાએ આવકાર દીધો. જયજયકાર સ્વીકારતા તે અંદર ગયા, અને એના ઓડરએ પુછ્યું

“બાપા! આરતી શરૂ કરીશું?”

“હા સંપ્રસન્ન થયો છે. પણ-પણ-”
હાડી તેણે ચારે તરફ જોવા માગ્યું

તેના ઓડરએ આરતીની દીવેડો ચેનાવવા માંડી બહાર લોકો વાન કરતા અટકી ગયા. રાજગોરે આરતી હાથમાં લેવા હાથ લખાવ્યો- ને બારણા આગળ એક ગંબીર ને પ્રાંક અગળ આવ્યો. “મુરુ” જરા ઉભા રહો. સ્વામી મહારાજ અહાનંદ સરસ્વતીને આવી જગ દો.”

બધાને અંદર યેલતું લાગ્યું. ચકિત થઈ બધાએ બારણા તરફ જોયું. રેવાપાલ બારણા વચ્ચે ઉભો હતો. તેના ગંબીર મહેરા પર અમાનુષી માંબીયં હતું તેની આખમા ઉઠું અનુત હતું. અહાનંદ સરસ્વતી-પૂર્વાશ્રમના પ્રેર મેનાપતિ-અનુ ધમેશા લાટની અણ-

વીસરાએલી મહત્તાની સજ્જ મૂલિ-આ સમયે અહીંઆં! તેજપાસ રોડના મગજમાં કેંક અગળાણ પાડ્યું. તેણે મહારાજને પોતાના દીકરાની લપકર મુખ્યમુદા તરફ જોયું. માનવ મટારજના કપાળ પર કરચલી પડી. એને થયું કે તે પોતે અહીંઆ અસારે નહીં આવ્યો હોત એ મારું.

અહાનંદ સરસ્વતી હાથમાં દંડ લઈ દાખલ થયા અને સખદુમાન બધાએ રસ્તો કરી આપ્યો. અંદરના ચાતાવરણમાં પૂનમભાવનું પ્રાપ્ત્ય વ્ધી મયું. તે ધોમેધીમે ચાલતા પોડીઆ પાસે જઈ, તેજપાલની પાસે બેઠા રેવાપાલ હાથમેરવ સરખો લપાલક ને નિશ્ચલ-બારણા આગળ ઉભો રહ્યો

સ્વામીજી આવ્યા તેથી બહાર ઉભા રહેલ લોકોમાં થોડો ખાલસળાટ થયો હતો; અને તે ધમાચકડીનો લાજ લઈ એક યુવાન થોડો મહાન બારણા સુધી આવી પહોંચ્યો. સોમેશ્વર-કાકનો શિષ્ય તે નવા મનો કીલ્લેદાર આરતીમાં મોડો પડવાની બીકે દોડતો દોડતો આવી લાગ્યો હતો

તે બારણામાં મોડો ને ત્યાં તેણે રેવાપાલને તેણે જોયો તેણે અંદર નજર કરી તો અહાનંદ સરસ્વતીને પોડીઆ તરફ જતા જોયા. મહારેવના શિગ વ્યારજ જદ રાજગોરને આરતી કરવાની તૈયારી કરતા જોયા. અને છેલ્લા થોડા દિવસમાં કેટલીક અપરિચિત વસ્તુઓ જોઈ હતી, ને કેટલાક અપાટા સામળ્યા હતા તે બધા તેને યાદ આવ્યા. તેની આંખો ચમકી. તેને કેં સમજ પડી. તે અંદર પુતી માનવ પાસે જવા મપો રેવાપાસે હાથ આડો ધર્મો ને બારણા પર મુકપો.

“સોમેશ્વર! આગળ જવાનું નથી” તેણે સત્તાવાદી અવાજે કહ્યું. સોમેશ્વરે ગુસ્સામાં રેવાપાત્ર તરફ જોયું. તેણે રેવાપાત્રની આંખમાં ખુની તેજ જોયું. તે રેવાપાત્રનો સ્વભાવ જાણતો હતો. વહેમથી દોરાઈ, આવે પ્રસંગે, તકરાર કરી ઇમકદું મચાવવામાં તેને અર્થ દેખાયો નહીં. અને તે રેવાપાત્રની પાછળ આરણ્યમાં ઉભો રહ્યો.

અધાને ન સમજાય એવું યુગળામણ્ય થતું લાગ્યું. રાજગોરે આરતી ધુજતે હાથે લીધી ને તે યથરભર કરતા ઉભા થયા. ઉભા થતાં, પગ સરક્યો—ને હાથમાંથી આરતી સરી પડી.—

ત્યાર પછી શું થયું તે કોઈને સમજાયું નહીં. ભયંકર સ્વપ્ના સમુદાય તરફ પ્રસયુત. મંત્ર લખતા બ્રાહ્મણોએ ટુંક મારી દીધાઓ હોલવી નાંખ્યા. જોરથી રેવાપાત્રે આગલાં આરણ્યાં અંધ કર્યાં. આખા મંડપમાં ગાદ અંધકાર પ્રસરી રહ્યો. કે લોકોનો પગરવ—કે ગરબ—એક બે ચીસો ને ધક્કામુક્કીનો અવાજ—ને રેવાપાત્રનો અવાજ જણે જુતાવળમાં પ્રતિચ્છેદ થયો હોય એવો અપાર્શ્વિક સંભળાયો: “રાજગુરુ! સ્વતંત્ર લાટની આરતી હવે ગંગનાથ ભગવાનને કરો.”

બ્રાહ્મણોએ દીવા કર્યાં. મંડપમાં ભરાઈ રહેલા કેટલાક શહેરીઓએ આંખો મીળી. ત્યાં ઉભેલા ધણીખરાના હાથમાં નાગી તરવારો હતી, અને તેજપાત્ર, માધવ, રત્નમદન ને ભાભશેઠ—પાટણની સત્તાના પ્રતિનિધિઓ—ત્યાંથી અટક થઈ ગયા હતા.

પોલીસ આગળ સ્વામી બ્રહ્માનંદ સરસ્વતી ઉભા થઈ ગયા. “લાટવાસીઓ! ગભરાશો નહીં. લાટ આજે સ્વતંત્ર થયું છે. રાજગુરુ! આરતી

આરંભો. રેવાપાત્ર! હું કાલે સવારે ભગવાં ઉતારીશ.”

“ગુરુદેવની જય. ગંગનાથ ભગવાનનો જય” રેવાપાત્રે ઉત્સાહમાં આવી ગંગના કરી.

“ગંગનાથ ભગવાનનો જય” ત્યાં ઉભેલા બધાએ ધોપણા કરી.

રાજગુરુ ઉભા થયા ને આરતી શરૂ કરી. રેવાપાત્ર બહાર નીકળ્યો, ગંગનાથની અગાથી પર ચડ્યો ને એક હવાઈ લઈ ફાડી. હવાઈ ઉડી ને ઉંચે જઈ ફાડી. આખા નદી-તીર પર તે દેખાઈ. નીચે તીર પર હજારો માણસો આનંદ કરતા હતા તેમણે આ હવાઈ ધ્રુવેલી જોઈ.

x x x

સોમેશ્વર આ બધું જોવા રહ્યો નહીં. તેણે તો રાજગુરુને જણીજોઈ આરતી હોલવતાં જોયા; બ્રાહ્મણોને દીવા હોલવતા જોયા; ને રેવાપાત્રને આરણ્યાં અંધ કરવા હાથ લંબાવતો જોયો. તેને બધું સમજાયું. તેને મંજરી ને તેનાં છોકરાં સાંભળ્યાં. તેણે એકદમ મંદિર છોડ્યું; ને લોકોને ધક્કા મારી રસ્તો દાખતો તે સાંચા બુદ્ધરૂપિણના વાડા તરફ દોડ્યો.

x x x

નદીટીનારે આનંદ કરતા પટ્ટણી સંનિકાએ રેવાપાત્રે ફાડેલી હવાઈ જોઈને હસતા મંડપું. પણ તે હાસ્ય પુરું થાય તે પહેલાં બે દળર દથીઆર અંધ માણસો તેમના પર તુડી પડ્યા ને તેમને મુરકેટાઈ બાંધી લઈ ગયા. મેળામાં હાલાકાર મચ્યો. લોકોમાં લંગાણ પડ્યું. ગામમાં આરણ્યાં અંધ થવા માંડ્યાં.

x x x

હવાઈ ફોડી રેવાપાલ અગારી પર ઉભેલ રહ્યો ને ટ્રાઈ અવાળે ત્યાં એકઠા થયલા લોકોને કહ્યું:

“લાટવાસીઓ! આજે આપણે પશુ મની નર થયા છીએ. પટ્ટણી સૈન્યને જુગુકચ્છ માથી નિર્મૂલ કહ્યું છે. અત્યારે આખા લાટમા- ખેટકપુરામાં, વટપદરમાં, જંજીરમાં, અંકલેશ્વર ને નાદોદમાં, માંડવી ને કામરેજમાં તેમનાં સૈન્યનો વિનાશ કરુ થઈ ચુક્યો હશે

જાણીઓ! લાટની ખેડીઓ આજે તુડી છેન્કાલે સવારે સેલતો સુરજ ઉઠશે હાથમાંથી ગયલું લાટ કાલે સવારે તમારા હાથમાં આવશે. યુરદેદ ધ્રુવસેન સેનાપતિ કાલે ભગવાં ઉતારી કરમ પહેરશે ને લાટ પર તેમની આજુ ફરશે. જાણીઓ આનંદ કરો. ને બોલો મગનાથ ભગવાનની જય!”

ત્યાં ઉભેલા લોકો કેટલાક સમજ્યા, કેટલાક ન સમજ્યા સાંભળી રહ્યા; અને બધાએ “ધ્રુવસેન સેનાપતિની જય, મગનાથ મહાદેવની જય” નો પ્રતિશબ્દ કર્યો.

આનંદમય જુગુકચ્છમાં મહારાટ પ્રસર્યો. લોકોએ વગરસમજી દોડવા માંડ્યું. તેમના ઉત્સાહે તાણનું સ્વરૂપ લીધું. કુશાનદારોએ દીવા હેલવી દુકાનો ખુલ કરવા માંડી. પાવાળુએને કે સમજ પડી નહીં. કોઈએ છોડરો ખોલા; કોઈએ માંખા ખોલા, કાંઈને ક્યાં જતું તે સૂઝ્યું નહીં. કોઈએ કહ્યું કે પટ્ટણીઓની કતલ થઈ; કોઈએ સાંભળ્યું કે પટ્ટણીઓએ કતલ અકારી કોઈએ “ધ્રુવસેન સેનાપતિની જય” ની ઘોષણા સાંભળી; કોઈને ખાતી હતી કે ધ્રુવસેન સેનાપતિ પરલોકગમ્ય

થયા. ફોક જણે દોડવા માંડ્યું, દરેક જણે કાંપવા માંડ્યું, દરેક જણે પોતાને પેર કે ઉતારે જઈ જરાઈ જવા માંડ્યું.

ધોડી વારે ગામઝી રાત્રસન્નિવૃત પુરશે ફરવા લાગ્યા ને પટ્ટણી અતાધીશોના ઘરની જડતી લેવા લાગ્યા; અને પટ્ટણી પાલડીને પહેગનારો જોયો કે તેને પરહેજ કરવા લાગ્યા

* * *

જણુ ચાર ઘડી પછી રેવાપાલ ઘેઘાલ આજુસો સાથે મગનાથના મંદિરની બહાર નીકળ્યો ને ઘેઘા પગ ચડી ગામની તપામ કરવા નીકળ્યો.

મકરણુ ૨ જી

૧૯૦૬૯૯

નર્મદાની આરતી

જુગુકચ્છના નવા દુર્ગપાત્ર આંખડ

મહેતાએ અખાતીજની જાતની લહેર પુરેપુરી આજુવાને નિશ્ચય કર્યો હતો. પહેલા બે દિવસ ને નીરાતે હોતા, ન તેજડુલેયથી રતાન કઢી, પાલખીએ ચડી તોંબા જુકરપાનના વાકામાં દરખાર ભરના. પછી કેકાણેકાણેથી આવેલાં નિમજણે સ્વીકારવામાં, ને મેજામાં માધવ નામર સાથે ફરવામાં દિવસ જતો સાંજના ને હોડીમાં ખેસી નદીમાં ફરવા નીકળના, અને લહેરમાં આવતાં નદીમાં દીવા ચુકવાનું કામ હમ્તાંહસતાં સ્વહરતે કરના

આંખડ મહેતાના હૃદયમાં અવિમુક્તેશ્વરના મંદિરમાં આરતી વખતે ધ્વનિ કરવા જવાની

અજ્ય અદા જગેલી હોવાથી નદી પરથી તે ત્યાં જતા; અને ફરતાફરતા રાતના તેજપાલ નગરશેઠને ત્યાં સુવા આવી પહોંચતા. રસ્તે જતા માણસની મોટેથી મગ્નક કરવી, શોભીતી દુકાનોમાં જઈ આવવું, ભજનકીર્તન થતાં હોય ત્યાં સાંભળવા ઉભા રહેવું, રાતના ખેટ પર જઈ હવાઇઓ છોડવી, નિરંકુશ રીતે ફરવું ને હસવું—આ બધું નવા દુર્ગપાલના આચરણથી શિષ્ટાચાર લેખાવા લાગ્યું. એમના પહેરવેશની નવીનતા, એમની પાંધડીનો રંગ, એમની ચાલવાની ઢબ, એમના ઔદાર્યની નિઃસીમતા: આ સર્વમાં કેં એવા પ્રકારની મોહક નફટાઈ હતી કે ભૂચકચ્છના સુનંદા લહેરીઓએ પાટણ ને ખંભાતના અગ્રગણ્ય મોજલા આગળ શિર ઝુકાવ્યું; અને તેની રીતભાતનું અનુકરણ કરી લાટીય લહેરીપણમાં પટણીતરવાનું ઉમેરણ અપાટાખંધ કરવા માંડ્યું. ગંબીર, વયોવૃદ્ધ કે શુષ્ક શહેરીઓ પરાપૂર્વથી ચાત્રી આવેલી પ્રતિષ્ઠાની ભાવનાઓ આ પ્રમાણે તોડાતી જોઈ નવા જમાનાના દુર્ભાગ્ય પર નિઃશ્વાસપરંપરા મુકતા ચાલ્યા.

નેરા બોખડો દુર્ગપાલનો અનુચર થયો હતો; અને તેનું હસનું મોહું ને હસવું આવે એવું શરીર દુર્ગપાલના રસલાની શોભામાં અભિટદ્ધિ કરી રહેતાં.

આંખડ મહેતા મેળાના ઉત્સવનો લાભ લઈ દહાડામાં બે વખત મંજરીની ખખર લેવા જતા; પણ વિદ્વત્તા ને સંસ્કારની નિરંતર સેવામાં પરિપક્વ થએલી મંજરીની રસિકતાને અને પતિવિયોગથી નિવૃત્ત થએલી તેની રસવૃત્તિને આત્રમટનું આ મોજલાપણું દુઃસહ યથ પડતું. નવા દુર્ગપાલને આ મનોદશા પારખવા જેટલી તીરાંત નહોતી.

અખાત્રીજને દિવસે આંખડ મહેતાએ પોતાના સ્વભાવને પુરેપુરો ઝોક આપ્યો. તેની ખુબીઓ હતી તેનાથી વધારે ધ્યાન ખેંચે એવી થવા માંડી; અને દુર્ગપાલનો દાખલો જોઈ લાટના સુવકોને અજ્ય પ્રેરણા મળી.

સવારના આત્રભટે નેરાને બોલાવ્યો. નેરા નવા દુર્ગપાલનો માનીતો અનુચર ને સલાહકાર યથ પડ્યો હતો.

“નેરા! આજે શું?”

“બા-બાપુ! સાં-સાંજે” નેરાએ અવાજ ધીમો કરી કહ્યું, “બ-બ-બા ર-રેવાજની આંરતીમાં જશે. ત-ત-મે તો ગ-ગંગાચની આરતીમાં જ-જ-જ-શોની?”

આત્રભટને જરાં કચવાટ થયો.

“હું ગંગાચની આરતીમાં નથી જવાનો. પણ રેવાજની આરતીમાં તો એકલાં બિરાંજ જશે. મારાથી કેમ જવાશે?”

નેરાના મોંદા પર એક વિશાલ હાસ્ય ખીલી રહ્યું. “ન-નેરા પર ભરોંસો રાખો મારા અન્નદાતા! પ-પડોશમાં એક ઘ-ઘર છે. ત્યાંથી બ-બ-બધું નેવાશે.”

“પણ ઘરના લોકો જાણશે તો?”

“ક-ક-કે વાત છે, મ-મારા શેડ!” નેરાએ થોડા દહાડામાં આંખડ મહેતા જોડે દોસ્તી બનાવી દીધી હતી. “આખા ઘ-ઘરમાં આપણે બે એકલાજ.”

“શાખારા નેરાભટ” આંખડે સતોવથી કહ્યું. “બ-બ-બાપુને ધ-ધણી ખમ્મા” કહી નેરાએ નીચા નમી નમસ્કાર કર્યો.

ખાસ સૂચના.

દાવખા વીજળીના ફરેક બનતા સામાનના ખાવ ધાતુ ફેરવી ગયા છે અને તમે બધાની દુકાને દોડા બાવ આપી આવે બગીદ કરવા બલ્કો છે તેના કરતાં હમાની દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાવ બલ્કાખા કરવાખ આવે છે મટે નીચે કેમલે પધારશે.

અખખાસખાસ તાજાસાં

મુખનદાસ ખીલકીંગ,

મંબસદાસ રોડ—મુખખ. ૧.

ટલીમખીઃ એકેસ.—“ખીજલીટ્ટેસ.”

રહેવાની

સાથે

જમવાની

ઉનમ

સંગવડ.

રાષ્ટ્રીય

હોટેલ

અંચેવી

મેનશન

રેઃ-

રેડહાઉસ

રોડ

મુખખ. ૧.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન
સાથે અને ટકાઉ ઘડીઆળો મેળવવાનું
માનીતું મથક

પરજાગ અને ખાતરી ફો.

અમારે ત્યાં હમેશા ફરેક મેરેના ખીમાના તથા
હાથે બાધવાના નીકવ આવી ત્યાં સોનાના અપ ક્લેટ
ફેસનના જુદા જુદા રોપના કલેક્ટર તથા ટાકમખીમ
વગેરે પણ વણજ પ્રીકાવત બારખી મળશે.

રીપેરીંગ કામ

પણ બાહોર

કારિયેરના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હોવા કરી આપવામા આવશે.

મોટા કલેક્ટર માટે એકર સાથે ૨૦ ટકા મોલવતુ.

મોહનદાસ કમળશી

મંબાદેવી પોલ્ટની બાલુખાં મુખખ. નં. ૨.

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

ગોપીરાસાખ

સમશેર છાપટ્રેડમાર્ક તપાસી લેજો

શિવાજીનો સાથુ શા માટે વાપરવો જોઈએ ?
કારણકે: વિદેશી સાથુઓમાં નરક અને ચરખીનાં તત્વો ભેળેલા હોય છે. ત્યારે શિવાજીનો સાથુ તદ્દન પવિત્ર નિખાતસ અને ટકાઉ છે. કપડાંને માટે શિવાજીનો સાથુ ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

ડીપો-વલી સુલેમાન, નલબગદર, વજી બીદલીંગ, મુંબઈ નં. ૯.
તારનું સરનામું: - "ક્રાઈમહાઉસ."

પ્રગટ થઈ ચુકી છે

પૂર્વાલાપ.

કર્તા

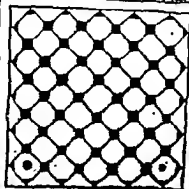
સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ ("કાંત").

પ્રકાશક: જીવનલાલ અમરશી મહેતા

પીરમશા રોડ, અમદાવાદ.

TANDUR POLISHED

FLOORING SLABS

TANDUR POLISHED

સ્વદેશી

પાલીસ લાદીઓ (સફેદ તથા કાળી)

મેટા મહેલો તથા બંગલાઓની શોભા વધારનાર, પાલીસ લાદીઓ, સીડીના ટપા, બાથરૂમો, પાણીઆરાં વીગેરે દરેક સાધનનાં તૈયાર મેટા જગ્યામાં અને કીક્રાયતથી મેળવવાં હોય તો મળે અગર લખો:

આર. જીવરાજ કુંઠ,

ટેકાણું-ટકન રોડ, હુકાવ નં. ૧૫, મુંબઈ નં. ૪.

આંખડે બળી મુક્તિથી તેજપાત શેઠને
ચુકળ્યા, મધવને વગાળ્યા અને સાંજ પડ્યા
આવી એટલે નેરાને સાથે ઘણું પડે ચાલી
દેવમંદિરના અધમથ તરફ તે નીકળ્યા.
મેળામે દિવસ એટલે કુર્ગપાલને આમ જતાં
જોઇ કોઈને વિરમય થયું નહીં. અપાસરા
પામે આવતાં એક નિર્જન રસ્તે આવ્યો
કે અને જણ્યું એક ખીમાં વળ્યા;
અને આસપડે પોતાનો ભપકાદાર
પહેરવેશ કરી, તદન સારો પોશાક પહેરી
લીધો. અને જણ્યું જપાટાબેધ પાછા નવી-
કાનારે આવી નર્મદાના મંદિર પાસે આવી
લાગ્યા.

મંદિર આગળ એક નાનું ઘર હતું.
નેરાએ ગળ્યામાંથી કુચી કાઢી બારણાનું
તાળું ઉઘાડ્યું અને બનેએ અંદર જઈ બારણું
વાસ્તું. બારણા પામે એક બારી હતી તે
નેરાએ ઉઘાડી ને તેની પામે એક માદી
પથરી તકીઓ મુખી આવ્યો બારીમાંથી
રેવાળના મંદિરમાં નગર પડ્યા.

આ મંદિર નાનું પણ ચારીયું હતું. અને
મોતિ ધણી પુરાણી હતી જ્યાં મધે વર્ષેજ
ત્રિભુવનપાલ. દડનાયકે પાટબુથી કારીગરો
બોલાવી તેનો પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો હતો. તેનું
નાનકડું ને સુકુમાર લાગતું ક્ષિપર રહદહિના
નમદાના લાવણ્યમય ચરીતની પ્રતિમારૂપ
રૂપ એમ લાગતું. મંદિરનો મંડપ એટલો
નાનો હતો કે આવે પ્રમથે દર્શન કરવા
આવનારને બહારના વિશાળ એટલા પરજ
હિંમ રહેવું પડતું.

આસરે પચ્ચીસેક સ્ત્રીઓ આ એટલા પર
આવી સ્થાયી હતી. અને ધીમધીએ બીજીઓ
આવતી હતી. આંખડે તકીઆ પર માથું

નાંખી આવતી સ્ત્રીઓને જોવા માંડી.
ત્યાં ગરીબ સ્ત્રીઓ પણ હતી, ને બનાદગી-
ની આબૂલખુના બારથી લયેલી સ્ત્રીઓ
પણ હતી. બનવાનોની કુખરૂઝોમાં પણ
રસાકસી સ્પષ્ટ દેખાતી; અને તેમનામાં
એક બીજાને આંગળવાના પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા
હતા. મરીમાઘમાંથી બનવાનું મધસાની સ્ત્રીઓનો
આડંબર ને પેડાંબર બન બરઆથી આવેશ
સરકારવાળી સ્ત્રીની આબૂલખુ પહેરવાની
મરજા; મરીમ જતાં પેસાવળા મનાવા
મધતી સ્ત્રીઓનો ભપકો ને પેસા જતાં
સાદામાં શોભતી ઘડી સ્ત્રીઓની છટા-આ
બધાં ત્યાં દેખાતા. કેટલીક જુદા જુદા
ભુવાનમાં બરુ મધતી; કેટલીક ભુવાન જ્યાં
વયનો ભાર ને ડહાણભુને યોગ કરતી; કેટલીક
રૂપમંદિરનાનો ન છુપાવાય એવો દસ્મા બહાર-
પડી આવતો; કેટલીક સરમાળ મુંદરીઓ નીચું
જોઇ, પોતાનું રૂપ ઘંઘવાના નિષ્કસ પ્રયત્ન
કરતી. એક ધણીજ ભડી સ્ત્રી, ધણીજ મોટાં
કપડાં પહેરી ધણીજ ઉનાવળે આવવાનો
પ્રયત્ન કરતી હતી એ સરપવાન બહેને,
એકબીજાના હાથમા હાથ નાંખી, ભણે બે
વેલીઓ પવનમાં યોલતી હોય તેમ આવી
ગાળી. નાની બાળકીઓનો એક સમદ
કદબોલતો ને કુદતો આવી પહોંચતો. આંખડ
મહેના મંજરીની વાડ જોનાં જોનાં, અનુભવી
સરૂરીની ગ્રીષ્મરૂઝી આ વૃદ્ધને જોઇ રહ્યા.

નમરોડના ઘરના આવી લાગ્યાં. રેવાસલ-
ની સ્ત્રી એનાં આગળ આવી આંખડ મહેના-
ને આ સ્ત્રી જોઇ ધણીજ કરાવો આવતો
હતો. અને તે જો તેની સાગાએડી માથ
તો તેના મેનમંથી કેમ દૂર ગહેતું તેની કુક્તિ
તેણે ધ્યાનથી કરી મુખી હતી. તેની પાછળ
પોતાની બાવિ પત્ની, મેળાવર્તની ઉછળતી,

કુદતી ને હસતી, આવી. આંખડે વિચાર કરવા માંડ્યો કે આતી જોડે જીવન જરો તો ઠીક—ને તેનું ચિત્ત વ્યથ થઈ ગયું. ત્રણ જણીઓ આવી ને તેનું હૈયું ઉછળી રહ્યું.

ત્રણમાંથી આગળ આવનાર દેવદાર સમી ઉંચી ને ધાટીલી હતી. તે ડગ ધરતી ત્યાં જ્યાં નીતરતી ને ડોલતી ત્યાં રસ ઝરતો. જેમ રાજહંસી તરી આવે તેમ તે આવી-ધીમી ને સ્વાભાવિક પણ ગૌરવશીલ ગતિથી. તેના મુખ પર તેજભર્યું હાસ્ય દીપતું. તેનો અવાજ વાતો કરતી સ્ત્રીઓના કીલખીલાટથી નીરાળો, વાંસળીના કોમળ સુર સમો સંભળાયો.

મંજરીએ સાદાં ને સફેદ વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. તેના અંગ ઉપર આભૂષણો નામનાંજ હતાં. આ પ્રસંગને માટે તેણે કેં પણ ટાપટીપ કરી હોય એમ જણાતું નહોતું; અને જતાં તેની સાદાઇમાં રહેલી વિશિષ્ટતામાં આકર્ષણ કેં ઓરજ હતું.

મંજરી આવી-નિરભિમાન રૂપથી બધાંને આંજતી; અને સ્ત્રીઓમાં શાંતિ પ્રસરી. આંખડ મહેતાના હૈયામાં તોફાન શરૂ થયું.

તે અને તેની બહેનપણીઓ ઝોળખીતીઓ જોડે હસતી બોલતી આવી.

“કેમ બેનાં ભાભી?” મંજરીએ પુછ્યું.
“સારું.”

“ને પ્રાણકુંવર તું—” આંખડની ભાવિ પત્નીને મંજરીએ પુછ્યું.

“મંજરીયા! કેમ આજે સાદાં સાદાં?” તેણે મંજરીનાં સફેદ વસ્ત્ર ને આભૂષણ વિનાના અંગ તરફ નજર કરી.

મંજરી હસી. તેમાં જરાક મ્થાનિ હતી.
“બહેન! હજી તને એ સમજતાં વાર છે.”

“મંજરીયા! તમારા વગર ‘બધું અંધારું’ ન હતું” એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ કહ્યું. આંખડે એકલાં એકલાં એ અભિપ્રાયને અનુમતિ આપી.

“બા! ” પુનરી આગળ આવ્યો. “બા! હવે તમે આરતી શરૂ કરો. તમારા વગર કોઈ એકડોજ નથી કરતું.”

“હા! બા.” મોટાં કલ્લાવાળી સ્ત્રીનો મોટો ને કઠોર અવાજ આવ્યો. “તમારા વગર આવડે છે કોને?” આંખડનું હૈયું ગર્વે છલકાયું.

“પણ તમે બધાં કેં બોલો. મને જ આવડે છે તે તમે ઉપાડશો કેમ કરીને?”

“ના, બા! તમેજ શરૂ કરો. પછી અમે ખીજું કેં બોલીશું.” બે ત્રણ સ્ત્રીઓએ આમક કથો.

બેનાંને આ લોકપ્રિયતા નહોતી ગમતી એ તેના મોઢા થર સ્પષ્ટ દેખાતું હતું.

“કલ્યાં રહો” મંજરીએ હસીને કહ્યું.
“મને પુરાણની એક ઘણીજ ભુની સ્તુતિ આવડે છે તે બોલું? ચાલશે?”

“હા-હા” બધાં બોલી ઉઠ્યાં. ને પેલી નાની છોકરીઓએ તાળી પાડી. “હા બા; હા બા.” મંજરીએ જવાબમાં એક હંત-ભર્યું હાસ્ય મોકલાવ્યું.

તે પલવાર મુગી રહી ને ગળું ખંખાર્યું
આંખડ મહેતાના હૃદયમાં કેં કેં નાદ થઈ ઉઠ્યા.

તે ઝાંખા પ્રકાશમાં, સ્વર્ગથી ઉતરી આવેલી અપ્સરા સમી તે મુંદરીના અનુપમ સૌંદર્યને તે જોઈ રહ્યો. તેનું મુખ આ મુંદરીઓ

ના સમુદ્ધમાં પણ અસાધારણ તેજ મદદું
હોય એવું લાગ્યું. તેનાં મોઢાં, ચંચલ નેત્રોમાં
દયાવેલા અંદરના કાવેલી, જરાક ખિન્નતા
ભરી હાયા હતી. તેના હોઠની અકદમ્ય રમ-
સજ્જિ હાલવવા તે તત્પર થઇ હોય તેમ જરાક
નમી હતી. અને તેની લાંબી ડોકનો મોઢક
મરોડ સોંદરનાં અણદીઠ સ્વપ્નાઓ તેના મનમાં
ખડાં કરી રહ્યો હતો.

કોઇ ઉત્તાદ શિશીએ કારી કારેલી અપૂર્વ
મૂર્તિ જોઇ વિલાસવૃત્તિ નજ થાય ને નિર્મલ
રસવૃત્તિ કે સોંદર્યભક્તિ જાગે તેમ આંખા
મહેત્તને થયું. આંખડો સોખીન હતો, પણ તેની
વૃત્તિઓ જક થઇ નહોતી મઇ. તેના મોઢલા
સ્વભાવનાં મૂલોમાં સોંદર્ય પારખવાની, સોંદર્ય
ની પૂજા કરવાની શક્તિ સમાઇ હતી. વિવાસી

જીવનમાં આ શક્તિ જરા કટાઇ ગઇ હતી;
પણ અત્યારે અ્યારે મંજરી દૂર ને દુઃખાપ્ય
લાગતી હતી, અ્યારે તેનાં દર્શન ને પ્રસંગે
પરજ જીવન વીતાવવાની ફરજ પડી હતી
ત્યારે તેની આ શક્તિ પાછી સ્તોજ મઇ.

અત્યારે તે કંકાના આમસમર્પણથી આ
સુંદરીને જોઇ રહ્યો. પોતાની મોટાઇનો ખ્યાલ
અત્યારે તે વીસરી ગયો. તેની સાલમા નજ
થઇ. તેના હૃદયના અચુદ કાવેો દયાઇ ગયા.
તેને એટલુજ જાન રહ્યું કે જેને તે સોંદર્ય ને
છટા ચલુતો હતો, લાવણ્ય ને ગૌરવ માનતો
હતો તે બધા લક્ષણોની ત્રિશુદ્ધ ને અપૂર્વ પ્રતિમા
અત્યારે ત્યા ઉભી હતી, અને તેનું અંતર,
અર્ધ આપતાંઆપતાં, અર્ધના અનુભવી
પ્રજિપાન કરી રહ્યું હતું.

[આ વાર્તાનો વિશેષ જાણ આવના અકમાં]

તમારાજ લાભનું

છાપખાનાંઓમાં ઘડા ખાડખાડ તમારા ટાંટીયા તુડી ગયા હોય

અને તેમના 'કાલ'ના વાપદાથી કટાળી ગયા હો તો

અમારા ખાતામાં કોઈપણ જાનનું ચોપડીઓ ત્રીજે છેલ્લા તુડી કામ યુદ્ધ સુધારી,
ખાઈડીમ વિગેરે કરાવી ક્રેન્ટાન્ટથી સોંધુ. સુંદર અને સત્તર કરી આપવામાં આવે છે
તો તેને મારે—

તેમજ

તમારાં જન્મપત્રિકા, વર્ષિકા, ટપકા વિગેરે ઉત્તમ રચના ગણિતથી બનાવવાની
સાચો લાભ મેળવવો હોય તો—

* મનો અથવા લખો—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મળવાનો દાખા:

સવારે ૭ થી ૧૦

સાંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

રાસ્ટ્રી તુલજરામકર ધીરજરામ પંડ્યા. -

કોંઠવાડી, કલ્યાણ મોલીની ચાલ,

ન. ૩, ત્રીજે માળે, મિરગામ, મુંબાઈ.

મુદ્રણકળાનાં મુખ્ય અંગ

મુદ્રણ અને આકર્ષક કામ
ઓર્ડરોની તાત્કાલિક બજવણી
નવાં ને સંપૂર્ણ સાધનો

અનુભવી કામદારોની સેવા
કેળવાએલા વ્યવસ્થાપકોની દબરોબ
ને સૌથી ધીકાયત ભાવ

આ સર્વનો સામટો લાભ લેવો હોય અને પુરેપુરો સતોષ પામવો હોય તો
તમારું સઘળી જાતનું શુજ્ઞતાથી તેમજ અગ્રિય કાપવાનું કામ

સાહિત્ય પ્રેસ—

માં આપો

ભાતભાતનાં અતિ મનોહર ને મજાનું બાઈબીંગ એ અમારી
સ્પેશ્યાલીટી છે.

આજેના ઓર્ડર આપો એટલે હમેશા આપશે
એક વખત કામ આપો એટલે અનેક વખત આપવાનું મન થશે.

મેનેજર. સાહિત્ય પ્રેસ

નં. ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડીયમ સ્ટ્રીટ,
કાટ, મુંબાઈ નં. ૨.

નું સાહિત્ય

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૪૫ થી]

રા. કવિએ પોતાની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા પ્રમાણે મહાકાવ્ય લખવા મનોરથ રાખ્યો હતો એ મહાકાવ્યને બદલે એમણે આ નાટક લખ્યું. આપણાં નાટકોની ગણપદાત્મક પ્રચલિત શૈલીમાં ગદ્યને સ્થાને એમણે પોતાની નવીનનર કાવ્યશૈલીની અને પદ્યને સ્થાને એમને વિષ ખંડકાવ્યોની યોજના કરી છે. ગદ્યને સ્થાને વપરાયેલી એમની કાવ્યશૈલીનું સ્થાન આપણે સ્વીકારીશું ગદ્ય પોછને એ ફેરવી આપે તો આપણને એમના તરફથી રસપ્રમત, અને પ્રભાવશાલી મળે. વિરલ પ્રકાર મળે નાહ્યાઆઈ ભરતના સાહિત્યનિયમોનું ઉરધન રસિકતાથી કરીને કે કયાં વગર મોત્તવથી આપણી પ્રચલિત નાટકશૈલીની સરલ મઘ પદાત્મક ભાવમયતા અને અર્થવાદ્યતાનું નિર્મલ સ્વરૂપ—મહિમાવ્યૂત 'કાતા' કે રમણસાધ- કૃત 'રાખો પર્વત'નું શૈલીસ્વરૂપ—આલેખી આપણને તેઓ પોતાનો એક નાટકપ્રકાર આપે એમ આપણે ઇચ્છીશું. 'ઉકુમાર'થી માડી ઉત્તમ 'પ્રેમકુંજ'માં એક ધારે અને એકજ સુરે વપરાતી ભૂતી એમની શુદ્ધ યથા જાતી નવીનતર શૈલી એકસુરી અને તેટલા મારે અરચિકર લાગી આવે છે. અતિ પરિચયને લીધે એમ લાગે છે એવો કેહવો બચાવ પણ સ્વીકારવા મેળવ સાગતે નથી; કારણ કે સુંદર અસંભાળના અનુપમ કાવ્યવિધાનક પ્રભુની કેમ અગમ્ય છતાં પણ નિષ્કલંક નિર્મલ અનુકૂળતાના પરિમ્પમાં, એવા માઠ પ્રેમપ્રસંગ- માં કે હૃદયરસના ઉદ્ભાવમાં આપણે એમણે વિશેષ પેમતા જાહેરે તેમનેમ વધુ અવગણ્યા

કરવને બદલે આપણે એનો પ્રેમપૂર્વક વિશેષ સાક્ષાત્કાર કરતા જઈ એને વચવતી બની જઈએ છીએ. નાટકમાંના ગદ્યને એના સ્થાન પરથી બહાર કરી એનું સ્થાન ગદ્યહીન પદાભાસી પદ્યને આપવામાં મઘપદ્ય બનેલા વિકાસક્રમમાં આપણા આ પ્રથમ પદ્ધિના લેખક વિકાસક થવાને બદલે કેટલેક અંગે આ રીતે વિનંકતા યાજ છે મદની રીતે મેલવામાં કે પદ્યની નિષ્કલંકતાનુરૂપ ગાત્રમાં ઉજવ રીતે રા. કવિની આ નવીનનર કાવ્યશૈલી આપણા કાવ્યદર્શોના સાચા, હિત, વિશાલ અને પુરાણુ તેટલા નવીન આત્મને ધારણ કરી શકે એવા સમ્રમાણ અને મર્વાસુંદર રહેા સરજવા આમ અમર્ય નીવડી છે. એમાથી નિર્જરતા કાવ્ય- ગમની અને આમ કહી બીજકુવ અવગણના કરતા નથી. રા. કવિના શુદ્ધ મઘાત્મક ગદ્યના વિકાસસ્વરૂપમાં નહતી આ અસમ્ય આખીએનું નીકામણુ આપણા મઘાત્મક સાહિત્યમાંથી વહેવુ યથા જાત એટલુંજ અને આમદપૂર્વક ઇચ્છીએ છીએ. કાવ્યના નવીન પ્રકાર તરી પડી ભલે રા. નાનાલાલની કાવ્યશૈલીના પ્રકાર દીર્ઘાંશ કે અમર યાજ

રા કવિએ પસંદ કરેલો નાટકપ્રસંગ જેટલો વિરલ તેટલો જાજ છે. પૂર્વની કે પશ્ચિમની શૈલીના આદર્શ નાટકને અનુરૂપ અને મોખ આ પ્રસંગ છે. મહાકવિ કાલિદાસ- ના જન-માન્ય પુરસ્કિતભર શાકુંતલ નાટકની ઉત્તરરૂપિ બનવા પ્રેરણાનું નાટક સર્વજ સ્ફુલ્ભ સાંધી શકું હોત તો ક્ષત્રીન આર્પવર્તના મહાકવિની કૃતિની સાથે જનતમરના સાહિત્ય- કારોને આધુનિક સુખરાતના એક મહાકવિની કૃતિ એવાનું સંકાઓ પડી સૌભાગ્ય મળત અને સુવરતને વચાર્થ રીતે મચરે થવાનું યાત 'રાજવિ ભરત' 'શાકુંતલ'

ની સમાન કક્ષામાં આવે, તેમ તો નથીજ તેમ તેના પોતાના યુગનું એ વ્યર્થતા કે સમ્પત્તિથી એ પ્રતિનિધિત્વ કરી શકતું નથી. સમૃદ્ધ અધુરા 'ધંદુકુમાર' કે 'જયા અને જયંત'નું અનુજ છતાં એ ઉતરતી પ્રતિનું બાલક લાગે છે. એના પિતાની વિકાસ પામતી અમરતા એમાં ઝાંખીઝાંખીજ સંસ્કારરૂપે ઉતરી છે.

આપણી રંગભૂમિને યોગ્ય કરવાને માટે લખાયું હોય તેમ એ નાટકને ત્રણ અંક છે. એના વસ્તુને સારાંશ સંક્ષેપમાં અવલોકી લઈશું.

પ્રથમ અંકનો પ્રથમ પ્રવેશ ભરતમુનિના નિંમમાનુસાર નાંદી પછી થાય છે. રાજસૂય યજ્ઞનો અશ્વ (અમારી જુલ થતી ન હોય તો અશ્વમેધ યજ્ઞનો અશ્વ એ વિશેષ વ્યર્થ છે) ભરતદેવના દિગ્વિખનયનો આરંભ કરવા નીકળેલા સૈન્યથી રક્ષાયેલા ક્ષેત્ર છે. ભારતની મહાકથાનું ગીત પ્રાચીન આર્યવાસીન ભારતનું અનુચિત સામ્ય દાખવતી સ્થિતિ કવિની માનસિક સ્થિતિનું અને નાટકના બીજનું આપણને તરત જ્ઞાન કરાવે છે. આર્યત્વનું રક્ષણ કરવા ભરતદેવ, અમાત્યો, સુભટપતિઓ અને સ્વદેશભક્ત સૈન્યો એકપણે યદ્ય રહ્યાં છે. આર્યશાસનના ગીતશબ્દોના લક્ષ્ય પ્રમાણ આરંભે છે.

અવંતીનાથની કુમારી વસુંધરા અને એનો સહીઅરસંધ વિનોદી રસચર્ચા કરે છે. રસ-મીમાંસા અને પ્રેમનાથનાં રસવિવેચન થાય છે. સૌરભ લૂંટવા આવતા ભૂમરોને રાજકુમારી ઉડાડી મુકે છે. જીવનવનનાં મધુર સ્વપ્નનું મધુર અને કુમળું ગીત ગવાય છે. આજ વખતે રસભંગ કરતો ગંગાદારમાં વસતો દસ્યુસંઘ-અનાયોનો સંઘ-આવી અળલાઓ ઉપર હુમલો કરે છે. પણ એમની અને આ

સહીઅરોની ઝપાઝપીમાં જીત તો વીરાંગના અળલા સુંદરીઓને મળે છે.

ત્રીજા પ્રવેશમાં યોદ્ધાઓની સલા મળી મંત્ર કરે છે. અવંતીનાથ પેલા દસ્યુઓ પાછળ પડેલા છે. યુદ્ધનાં કહેણ આવે છે.

એથા પ્રવેશમાં રાજ્યમાતા વૃદ્ધ વિધવા શકુંતલા માલિનીતીરના તપોવનમાં દેખાય છે. એમના પૂર્વજવનનાં સંસ્મરણો એમને વૃદ્ધ હૈડે જગાડવામાં આવે છે. એમનાં બાલ-સ્નેહીઓ-તપોવન, હરણાં, વનજ્યોતરના, સખી-જનો: સર્વ જાણનાં મનશ્ચક્ષુ સમીપ ખડાં યદ્ય જાય છે. રા. કવિએ અહીં શકુંતલા જેવા વૃદ્ધ પાત્રને મુખે સંસ્મરણો બેગા કેટલાક અનુચિત શબ્દો મુકી ઝીંચિત્યનો ભંગ કર્યો છે. ભરત આ યદ્યે આવે છે અને વૃદ્ધ માતા ને કષ્ટમુનિ તરફથી આશીર્વાદ મેળવે છે. પુત્ર માટે માતાનું વત્સલ હૃદય એને અનુચુલ સહચારિણી બાંહે છે. ભરતને વીદાય દેતાં કષ્ટ શકુંતલા નાટક માહેનાજ સુંદર શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે. અંકને અંતે “ભર્થહરતે આશીર્વાદ દેતાં, આશ્રમવાસીઓ સ્નેહભાવી આંખે પાછળ નીહાળતા તપોવન માં ઉભાં રહે છે.”

આ અંકમાં રા. કવિએ આર્યત્વને માટે ઉચ્ચ ભાવનાભર્યા ભાવો દાખવ્યા છે. પણ એ આર્યત્વને એ પુરતું વ્યાખ્યામાં ઉતારી સ્પષ્ટ કરી શક્યા નથી. એની પ્રતીક્ષા છાપ એ આ યુગના આપણ આપો ઉપર સચોટ પાડી શકતાં નથી. વક્તવ્યને શબ્દો આવરી દે છે. શબ્દોના મર્મવિભાગમાં તીવ્ર આવેશ લાગતો નથી.

વસુંધરા અને એનો સખીવિનોદ ધણે આકર્ષક અને અસરકારક પ્રસંગ આવેખાયા છે. એકજ દૃષ્ટાંત લઈશું:

આસાની અમરવેલ દર્શકાદ્ય નહીં ?
ને મધુલેલાં ફુલડાં ખરી વડો ?
દીવ દોડે છે એમનાં દર્શને
પશુ વાંછે સંસારની ડોહર.

આ ભાવ સુંદર, સરમ અને પુરના
ઐશ્વર્યભર્યા આવેખાયા છે.

આ અકમા અધિકુમારો પાસે કપડે
મગ્ગાવેલા આરતના મહામાનનું ગીત આપણા
હાલ ગવાતા મહાસભાના સ્વદેશગીતો
જેવું ગીત છે એમાના શબ્દો એમા શુદ્ધ-
તાજ ડમેરે છે. ગીત આપણા હાલના
નિર્મલ્ય ગીતોના એક નિમરત અનુદરણ
જેવું છે. એના અતરમા તથી નિર્મલ
ભાવોની ઉત્તર દિશા કે કાન્યની નિમરેલર
સુંદરતા, અનૈતિકામિકતાનો એમા અદ્ભુત
દેશ છે અને રા. કવિ જેવા સુદમ અને
સુધક કલાધરને હાથે એ યવતો લેધ રમગતિને
આત્મા કે ગાનિ થવા વગર રહેતા નથી
આપણી શુદ્ધ નાટકમંડીએ પ્રાચીન, અવાચીન,
એતિહાસિક કે અનૈતિકાસિક એ કાવ્યોનો
હાલ ખીચોડ કરી નાંખે છે એમને તો
માફ કરી શકાય. ભરખનો યુગ આવેખત
આ નાટક બાંધે તે પછીના યુગોના કે
અધુનિક યુગ ન હોય એવો ભ્રમ રત્નમ
કરે છે હાલનો સ્વદેશભાંગપૂર્ણ સુઆચમાન
યુગ ભરતદેશના યુગનું આમ ખ્યાલ મદલ
બાંધે કરતો ન હોય. જે યુગનું પ્રતિનિધિત્વ
કરતા નાટક લખાય છે તેને કવિ આ
યુગના રંગોથી બાંધે રંગે છે આવી સ્વદેશ-
ભક્તિનું પ્રેરણાકર કરતી લેખિત ને યુગમા
સૂત્રિમંત દોષાનું સંભવનું નથી એ પ્રદમ
મામકને સમજાવે.

બીજો અંક મદાનન સરોવરના ઉચાલથી
શરૂ થાય છે. ભરતદેવ માટેનો બીજાજૂત

થયલો વસુધરાનો પ્રેમ ઉઠગી રહ્યો છે.
એની સહીયારો એને બનાવી રહી છે.
ઝાંઝાના નગરજુમાં દીવના દેવતાં દર્શને
થાય છે. “મા મારો, મા મારો” એ
વસુધરાનું મનોહર ગીત ‘ઈંદુ કુમાર’ના વંશ
કુમળા “કુવડા મો મારો હો કુવડા વાંછે”-
ની તાજ પારી આવે છે રા. કવિના મધુરતમ
ગીતોમાંથી પડેવાને અપૂર્વ અને તાજો
રમ આ નાટકના પ્રીતિભાથી થોડા અપવાદો
શીવાય ઉઠી જતો લાગે છે. એમનાં રસગીતોની
પ્રાત કાવની કુલસુકુમારતા એકી થતી જાય છે.

સુગંગાની હાલ અને સંગીતની મીઠી
મસ્તીભર માપુરી હાથે ને નયને નયની
નાખતો એમા કે એટ આવી ગયો છે તેમ
ભરતીની આટા રખાય છે.

શકુન્તલની સખીએને અમદારી દુષ્યંત
જેમ રમખમિ પર ખડો થયો હતો તેમ આ
નાટકમા ભરતદેવ આ વખતે ખડા થાય છે.
શકુન્તલની ભારે અમરોમાથી કે એમાના કેટલાક
મૂલ ભાવનિર્દેશોથી આપણા કવિ આમ ઉગરી
સ્વતત્ત રહી શક્યા નથી. આ અમરો રા.
કવિની આ કૃતિને પરતત અને વિશેષ
ગ્રામી બનાવે છે પ્રાચીન કવિએના મારફત
ગાવામા આપણા સાદિત્પદારિની પ્રતિભા
આમ થતા જુલ થઈ જાય છે એ અમરો
અનુભવીએ છીએ આધુનિક પ્રતિભાએ
જુલ દબ્યેને નવેમરથી ઉપયોગમાં લઈને
થયાથ વિહાસકમ માધી સકે. અવતરણોને
મહાર એછો પીરસાય તોજ સાકે. અવરભનો
લેખક એ પીરમે તો શાબી થકે.

શકુન્તલ નાટકની પેરે અંસરાગોનાં
અગેનિઓની જેમ રા. કવિએ આ નાટકમાં
દેવામનાએને ખાડી છે. દરયુગોના હાથે થનાર
અપદરણની બધી શકુન્તલા, મેનકા અને

દેવપતિના જીના ઉરસંબધોનો ભાવ સમજી જનારી દેવાંગનાઓ વહારે આવી વસુંધરાને બચાવવા માગે છે. પણ તે પહેલાં તેને તો દસ્યુઓ ઉપાડી ગયા છે. ગંગાદાર તરફ વસુંધરાસું સર્વ જોઈએ પાછી ઉડી જાય છે.

ખીજ અંકનો ખીજો પ્રવેશ સિપ્રા (ક્ષિપ્રા ?) ના આરાઓ રંગભૂમિ ઉપર રજી કરે છે. આર્યસેનાનાં શિખિરો, આર્યધ્વજ અને સૈન્યનાં ફેટલાંક મુખ્ય પાત્રો અને તેમની પશ્ચાદ્ભૂમિ ઉજ્જયિનીની રમ્ય નગરી દેખા દે છે. પ્રવેશમાં વિશેષ કે નથી. રા. કવિની વસ્તુસંકલનાની નુટીઓ અહીં પ્રત્યક્ષ થાય છે. એમના આ વણતરમાં સપ્રમાણ એકલાત પારતા તારોની સુગ્રહિત કલા નથી. વણતરની ગુલાખી કુમાર અનુભવાતી નથી.

પ્રવેશ ત્રીજો ઉત્સાહપ્રેરક છે. અમરકંટકના યોગિરાજ ને ભરતદેવનો યોત્સાહક બેટો થાય છે. આ ચિત્ર એની ભવ્યતા સાથે રા. કવિ સફલતાથી આલેખી શક્યા છે. આર્ય સંસ્કૃતિનાં અને સમાજનાં અગોના સમન્વયના સિદ્ધાંતોનું અહીં રાજ્યોગી અને યોગિરાજ વચ્ચે વિવેચન થાય છે. આર્યવર્ત ઉપરાંત 'સવહી મૂર્મિ ગોપાલકી' સાથે આપણા સમાજમ, સહચાર અને સંબંધોની વાતો એ ભરતદેવના યુગમાં થાય છે અને આંતર રાષ્ટ્રીય લગ્નોનાં વિવેચન પણ થાય છે.

એ યુગ પછી મહાકાલે ધણું પગલાં ચર્ચા છે. આજ પણ એ જયમંત્ર ભારત આગળ ઉભો છે. આપણા સંસારશાસ્ત્રીઓ અને રાજ્યશાસ્ત્રીઓ આગળ આપણા કવિ આત્માઆત્મા પ્રશ્નો મુકે છે. એમનો ઉકેલ કરવાનો આ યુગને માથે છે.

ચોથો પ્રવેશ યોધરાજેનો રંગઅખાડો રજી કરે છે. શ્રેષ્ઠીઓની સરતો આમાં થાય છે. આ રમતો વસ્તુસંકલના સાથે સુગ્રહિત નથી

પાંચમો પ્રવેશ ગંગાદાર આગળ ગોહવેલો છે. "મેઘવી અમાસની અધારી રાતની કાલિમા સર્વત્ર આચ્છાદાયલી છે. સર્વે મૂક છે. પાંજળ આથે મહાસાગર લહરતો દેખાય છે."

આ અંકમાં રસની જમાવટ સારી જામી રહી છે. વસુંધરાને દેવાંગનાઓ 'પેલા અભ-ઝરખે અલંગ' એ સુંદર, ભવ્ય અને ભાવપૂર્ણ રસભર ગીતથી જાત્રુ કરે છે. ખીજ પાસ બીપણમંથાનું બીપણ પાત્ર અને અધોરકમ્પો દસ્યુઓ વસુંધરાવધના આગાહી ઉત્સવની ઘેલછાનાં ગીત ગાય છે.

નાટકના ત્રીજા અંકના પહેલા પ્રવેશમાં મહાકાલેશ્વરની સાથે આરતીનું દસ્ય રજી થાય છે. અદર્શનાથ અને ચોવરાજ નીતિ-યુદ્ધ અને ધર્મયુદ્ધની જીની મીમાંસા કરે છે.

ખીજા પ્રવેશમાં બ્રહ્માવર્તમાં બ્રહ્મસભો ભરાણી છે. ઋષિ અને ઋષિકુમારો ભારતનો મહિમા ગાયે જાય છે. અનેતિહાસિકતાની અહીં પાછી રસભંગ કરતી પ્રનરાવૃત્તિ થાય છે. ભારતના અતિમહિમાથી આ પ્રવેશ અતિ-વિસ્તારી લાગી જાય છે.

પ્રવેશ ત્રીજામાં ઉજ્જયિનીનો નગરચોક ગોહવાયો છે. આ પ્રવેશ પણ અતિવિસ્તારી હોઈ નાટકની પ્રમાણપુરઃસરતાનો ભંગ કરે છે. નગરીનાં સ્ત્રીપાત્રો સ્વર્ગવરની પ્રસ્તુત-અપ્રસ્તુત ચર્ચા કરતાં જણાય છે. દેવાંગનાઓ એ આમાં અલગ અદસ્ય રહી ભાગ લે છે. એમનું ગીત—"સ્ત્રીવ પ્રધાન"—"એ શબ્દો-થી શરુ થતું જેવું ભાંગ્યું તુટ્યું તેવું ઇતિહાસ-ક્રમને ગમે તેમ આલેખતું જાય છે. પ્રવેશને વિશેષ બગાડ્યા રા. કવિ એક જયલંકા હાથીને ગાંડો કરી છુટો મુકે છે. આ હાથીના પ્રસંગ વગર ચાલે તેમ નહોતું ? બાલવિનોદની જેમ ગાંભીર્યનો અહીં ભંગ થઈ ગયો છે.

રાખો. તેને બીજો કણ ખપ છે, દેવા!
કે પણ અનાજ મદમાં છે કે નહીં?"

"આટલાં બધાને તો આટોક દહાડા પણ નહીં આવે."

"ના! ઉમાં રહો. આપણે મદમાં આવ્યા છીએ તે મામમાં દેખાને ખબર નથી. હું જાણ દોડુધણું અનાજ ઉપર લઈ આવવાની ગેઠવણ કરું."

"પણ તમે બહાર પકાકા મથા તો?" મંજરીએ કહ્યું.

"બોલાનામની મરજી. આખડ મરેતા—" તેની સાથે જોઈ સોમેશ્વર જરા ખચોળે.
"આખડ મરેતા તમે અહીંયા બાને કોને ને ને મંજિભદ્ર છું પણ અહીંયાજ રહે નેરા છું ખતી સાથે માન."

"હું આણું?" આનો પુછ્યું.

"ના આપણા મેમાથી એક જગે તો અહીંયા રહેવુંજ નિહ્યે."

"વખન છે ને રેવાપાક મને ઘેરા બાને તો સામે કોણ થાવ?"

"હીક. નેરા, સોમેશ્વરજી એકે જા."

"ખ-આણું—" પાછળ દબેલા નેરાને મદમાંથી બહાર જવાનું રચ્યું નહીં.

"જા" આખડે કોણ કાલ્યા નેરા નીચી ધુડી કરીને સોમેશ્વર સાથે બહાર ગયો.

"દેવા! કહે કે મેમાનું દેકાણું છે કે? આ છોકરો બીચારાં ધાતી થયાં છે."

"અરે હારે મા, હા" કહી દેવે બધાને મદમાં ઘોડે દૂર એક નાનું ઘર હતું ત્યાં લઈ ગયો, અને જોઈતી ચીજો કાઢી આપી. દેવ ઘેરા થાણે તો પડેલી મેન્દને મટિ મદમાં એવી સોઈ હતી કે રહેતા કરવાને માટે તે કોઈને કે આમણ આવે જોમ નહોતી.

મંજિભદ્ર પાણી કાઢી લાગ્યો, મંજરીએ મજાકપણા છોકરાને આવાસન આપી સુવાડવા માંડ્યો અને દેવે અને આખડ મહેતા મને તપાસવા નીકળ્યા.

આખડ મંજરી થઈ ગયો હતો. પાટણની સત્તાને મદમાં રજા રજા ઠકારી રાખતી, તે પાટણથી મદદ આવે ત્યાં સુધી મંજરીનું રક્ષણ કરવું એ બે કાપે તેની મદાંધ સતેજ કરી. આ મદ સુગંધિત હતો, અને સહેવથી લેવાય એવો નહેતો, છતાં પણ ચાર માથાસની મદદથી તેને ઠકારી રાખવો કે સહેવી વાન નહોતી. અને તેમાં બેરાક છુટો તો છું થાવ તે લખણુ નહીં, છતાં આમિજાદ હીમત હારો નહીં. મંજરીની નજર આખડ આ મદ ઠકારી રાખવો, પેલાનું સુરાતન દેખાડવું, અને વખન આવે તો અરજી—એનાથી વધારે રચિકર તેને કે દેખાડવું નહીં.

કોઈની મદદ ન દેવાથી તેણે જીવ આપી મદની પુરેપુરી તપાસ કરી, ને કહી દિશાથી કુમરો અહીં રહે, કપે દેકાણી સંરક્ષણ જરાજર થઈ શકે, અને કપે છુણેથી ચારે દિશાનું બિરીકણુ થઈ શકે તેની તેણે ખાલીની મેલી.

તેણે શરેર તરફના કોટ પર જઈ નીચે નજર તાપી મખસાવિ ચાત્ર આવી હતી, છતાં આમના દેકાણે દેકાણે ખચતી જસાયે આમનેજ જાતી દેખાતી કોઈ દેકાણેથી અવારનવાર ચીસ પણ સભળાતી. દૂર કોઈએકાદા ધરમ આમ લાગી દેવા એમ લાગતું હતું નહીંતરે ખડે સાવ હતું.

ફરતા ફરતા આખડ મરેતાએ દેવ જોડે વાત કરી, અને જોમજોમ તે વાત કરતો ગયો તેમજો દેવાનું હરણ, તેણે અનુમત્ય ને તેનું મદ વીરોનું રાન ભણવાની તક મળી.

સ્વીકાર

જાન્યુઆરી

સ્વપ્નની સુદરી: (આવૃત્તિ ૨ જી-મહા-
કવિ ભાસના 'સ્વપ્નવાસવદત્તા' નાટક પરથી)

રચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર: રા. કેશવલાલ
હર્ષદરાય ધ્રુવ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૫-૦

પ્રધાનની પ્રતિજ્ઞા: (આવૃત્તિ ૨ જી-મહા-
કવિ ભાસના 'પ્રતિજ્ઞાભંગ-ધરાયણ' નાટક

પરથી) રચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર: રા.
કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, અમદાવાદ. મૂલ્ય:
રૂ. ૦-૧૨-૦

પણ વાર્તાઓ: (શરત આયુની)
અનુવાદક: રા. મહાદેવ હરિલાલ દેશાઈ.

પ્રકાશક: રા. રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી,
નવજીવન પ્રકાશનમંદિર, અમદાવાદ. મૂલ્ય:
રૂ. ૧-૪-૦.

મુદર ભેટ: સંગ્રહ કરનાર: રા. ગિરિજન-
શંકર ભગવાનજી બધેકા. પ્રકાશક: શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ
વિદ્યાર્થીભવન, ભાવનગર. મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦.

મોટી બહેન: લખનાર: રા. ગીજીલાલ
અને રા. જીગતરામ. પ્રકાશક: રા. રામદાસ
મોહનદાસ ગાંધી, નવજીવન પ્રકાશનમંદિર,
અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

મંસાર: ('નવરંગ' ની ૯ મા વર્ષની
ભેટ. આવૃત્તિ ૨ જી) લખનાર: (અંગ્રેજી
પરથી) રા. બહુમનજી નવરોજી કાપરાજી.

રસિકા: (અથવા આદર્શ આર્યબાલા-
સચિત્ર ભાગ ૧ લો) કર્તા: રા. ત્રિકમલાલ મીઠાલાલ
દેશાઈ, પ્રકાશક: પટેલ એન્ડ દેશાઈ કમીશન
એજન્ટ્સ. ૧૩૫, ખેતવાડી મેનરોડ, મુંબાઈ
નં. ૪. મૂલ્ય: રૂ. ૨-૦-૦.

કેટલાંએક સ્તોત્ર: (સંસ્કૃત) પ્રકાશક:
રા. નૃસિંહપ્રસાદ કાલીદાસ ભટ્ટ, શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ
વિદ્યાર્થીભવન, ભાવનગર.

વાર્તા કહેનારને: લેખક: રા. ગીજીલાલ.
પ્રકાશક: શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવન.
ભાવનગર.

સંક્ષિપ્ત કરણચેતો: મૂલ લેખક: રા.
નંદશંકર જીલ્લનશંકર. સંક્ષેપ કરાવનાર:
રાષ્ટ્રીય વિદ્યામંદિર, સલાપ્રહાશ્રમ, સાબરમતી.
પ્રકાશક: રુબરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. મૂલ્ય:
રૂ. ૦-૧૨-૦.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા (સચિત્ર). લેખક: રા.
કાનજી કાલીદાસ જોશી. પ્રકાશક: રા. મણિલાલ
કે. દેશાઈ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૨-૦.

હીંદો અસલ લશ્કરી ખર્ચ: (સર
પુરષોત્તમદાસની નોંધ પરથી). પ્રકાશક: રા.
અમૃતલાલ વિ. ઠક્કર. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૨-૦.

શ્રી ટાંગાનેકા કાવ્યસંગ્રહ: લેખક: રા.
ગુલાબચંદ મૂલચંદ બાપીદાસી (ચુડાવાલા) પી.
એ. ખેડક નં. ૧૦૧, હારેસલામ (આફ્રીકા).
મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

ત્રીજું સાધુસંમેલન: (ધ્રાંગધ્રામાં થયેલા
સમારંભનો સંપૂર્ણ વૃત્તાંત) લખનાર: રા.
જીવનદાસ લક્ષ્મીદાસ નીમાવત. પ્રગટ કરનાર:
સાધુસંમેલનમંડળ-કાઠી, અમૃત્ય.

સદગુનંદ સ્વામી અથવા સ્વામીનારાયણ
સંપ્રદાય: લેખક: રા. કીશોરીલાલ ધનસ્યામલાલ
મરારવાલા. પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશનમંદિર,
અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૧-૦.

સારાજની રસધાર: સંગ્રહક: સારાજ
સાહિત્યમંદિર. પ્રકાશક: રા. અમૃતલાલ દલપત-
ભાઈ શેઠ, રાણપુર, ડાંડીઆવાડ. મૂલ્ય
રૂ. ૧-૮-૦.

તંત્રીસ્થાનેથી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૬ થી.]

પ્રબળ થતું છે, અને તેમાં બિન સંસ્કૃતિને જીવવાનો કે વિકસવાનો અધિકાર નથી. જો આ મિદ્ધાત સામ્રાજ્યની રાજ્યનીતિમાં સ્વીકારાય તો સામ્રાજ્યની એકતાનતાની વાતો મરફરી જેવી લાગ્યા વિના રહેતી નથી.

હીંદીવાનો જનરણ સમૂહના સિદ્ધાંતો પર સ્થપામથી સામ્રાજ્યનીતિ કદી પણ ધીકારી શકે નહીં, તેમની મરફૂત પુરાતન છે, તેમજ પવિત્ર છે તેમનું જીવન તેના પર રચાયું છે તેનો વિશ્વાસ ને વિશ્વય તેમને પ્રાણીય પણ વધાર્યો છે, તેનો આત્મા વ્યક્ત કરવા આજે દળશ્રી હીંદીએ જલ્દીન ઉઠાવી દેવા છે અને જો આ સામ્રાજ્યમાં તેમની સંસ્કૃતિને માટે સ્થાન નથી એમ કહાય તો તેમને પેતાલે માટે ક્ષાથી હોય એમ હીંદીઓને લાગશે.

રાષ્ટ્રીયતાજ દરેક દેશનો જીવનમય છે અને સ્વમંસ્કૃતિના વિશ્વાસમાંજ રાષ્ટ્રીયતા સમાજ છે. એટલે જુદાજુદા રાષ્ટ્રોનો સમ થઈ શકે કે કેમ એ જોવાનું છે. રાષ્ટ્રો એ કરતા નિર્ણય પ્રથમ કર્યો, હવે ઈંગ્લેન્ડ કરવા મહે છે. રાષ્ટ્રસંઘ - Commonwealth of Nations-ની વાત કરવી સહેલી છે પણ સામાજ્યપરિવરના વિવેચનો મિદ્ધ કરી આપે છે કે રાષ્ટ્રસંઘ બનાવવાનો ઈચ્છકનો પ્રયત્ન કે જાત્રો સફળ થયો નથી જનરણ સમૂહને નહીં કશું કે જેનું 'લીગ ઓફ નેશન્સ'નું મંત્રેશન તેનુંજ અંગ્રેજ સામ્રાજ્ય જે મુન્સદીઓએ રાષ્ટ્રસંઘના સ્વમાં સેવ્યા, જે વીરોએ તે સ્વમાં માટે પ્રાણ આપ્યા, તે જે

મુરખોએ તેની પાછળ 'સ્વર્ણ' ગ્રામ્યો તેની કાંઈ દયા આપ-ખત?'

ચુટણી

ચુટણીઓ પુરી થઈ; અને ધારાસભા મળેની લાગણી પર પ્રજાએ અભિપ્રાય આપ્યો. જે જે ઉમેદવારો સરકાર સાથે સહકાર રાખવા ખુશી નથી તેવાનેજ લોકોએ ચુટ્યા છે. અને તે વ્યક્તિ હોય અને તે અભિપ્રાય પસંદગી હોય તેની પરના નહોતી; પણ જે પ્રધાનપદ વહોને કે લીધા વગર સરકાર સાથે સહકાર રાખે એવા હતા તે લગભગ બધા નીકળી ગયા.

અપરેશ ચુટણીમાં બહારજીવનનું પ્રતિનિધિ પડ છે; અને તેમાં સરકાર સાથે અસહકાર-ગળીજની વ્યાખ્યા પ્રમાણે નહીં પણ સ્વાભાવિક અર્થ પ્રમાણે અસહકાર-જ દેખાય છે. શ્રી-શેઠચિર આચરની સલાહ ખોટી નહોતી, સર ચીમનલાલ મેનજવાડી જુદી માટે બે મન નહોતા—પણ તે સેરા અને જુદી કરતા પ્રજાને ઉમેદવારનું રચાવનું સમૂહ. શ્રી. જીજ્ઞા ને રા. જયકર જેવા પણ ચુટાયા તે આજ મુજબ માટે એ નિર્વિવાદ છે.

મોટેમુના મુપાગમા જો કે પણ વસ્તુ સારી હોય તો તે આ ચુટણી. સામાન્ય થળવળ જે પાંચ વર્ષે ન કરી શકે તે આવી એક ચુટણી કરે. આ ચુટણીનાં પરિણામ દુરગામી આવશે એમ લાગે છે. એનાથી તરૂન અનેડો અસહકાર અશક્ય થશે. અને સરકાર સાથે સહકાર પણ અનંકવિત થઈ ગયો. પ્રજાને પોતાની સંકિતનું જ્ઞાન થયું; અને સરકારની આધારશીલ રિયલિટી સ્પષ્ટ થઈ. હવે આ પરિણામનો બે પક્ષ રેવો ઉપયોગ કરે છે તે જોવાનું છે.

સ્વ. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી

શ્રી. ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદીના અવસાન-
થી ગુજરાતે એક વિચારક અને શિષ્ટ લેખક
ગુમાવ્યો છે. મધ્ય પેઢીનાં ગંભીર અને
અભ્યાસશીલ સાહિત્યસેવકોમાંના તેઓ એક
હતા. તે સમયમાં સાહિત્યના અભ્યાસ અને
લેખનને ધર્મભાવનાનું સ્વરૂપ મળ્યું હતું.
તે યુગના લેખકોનું ખાસ લક્ષણ ખરા દીલથી,
એકલક્ષી બનીને, કાર્ય કરવું એ હતું.
આવી સંગીન સાહિત્યસેવા કરનાર
વર્ગમાંના સ્વ. ઉત્તમલાલ હતા. તત્ત્વજ્ઞાન
તેમનો પ્રિય વિષય હતો અને સાહિત્યવિવેચનના
પણ પોતે સારા શોખીન હતા. તેમણે 'વસંત'
, 'સમાલોચક' માં લખેલા લેખો ઉપરાંત.

'ગીતારહસ્ય' નું એમનું સરસ ભાષાંતર ધર્મ
તથા તત્ત્વચિંતન તરફના તેમના ખાસ વલણ-
ની સાક્ષી પુરે છે. તે વિષયોનો તેમને
અભ્યાસ તેમના જીવનને પણ પ્રકાશ અને
એક પ્રકારનું શાંત આકર્ષણ અર્પતો. જે
ઝળુતા ને નિષ્કામવૃત્તિ, ધીરતા, સાર્વિક,
ભાવ ને સમતોલ ચિત્ત ગીતાના સતત અભ્યાસક-
ને સદૃજ થઈ પડે તે તેમને થયાં હતાં અને
તેમના સમાગમમાં આવનાર દરેક જણ પર
પ્રભાવ પાડ્યા વિના રહેતાં નહીં.

આવા નિઝાવાન, સાહિત્યરસિક પુરુષની
સેવાઓને સંસ્કારી ગુજરાતીઓ લાંબા વખત-
સુધી સંભારશે એ નિઃશંક છે.

ગુજરાતના

સ્થાનિક દેશાવર તેમજ બહારગામના એજન્ટો

મુખ્ય: આલમદ મામુજી ૧૫૩, જંજીરે સ્ટીટ.

દક્ષીણ ભુક ડીપો, મોડાજ સ્ટીટ.

સા. ગોરખનભાઈ પટેલ, કચ્છપરખાના બુલેવર.

આર. વનમાળીદાસ, જુની જાડીઆ મહાનગરાદી સામે,
૧૮૩, ૮૫, કાલમદિરી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

દક્ષીણ આફ્રિકા: મી. ઇ. એમ. ડાહ્યાત, પો. બો. ૪૮૦, મં. ૧૦૫, શીલ્ડ સ્ટ્રીટ, ડરબન.

મુસ્લિમ: નરસિંહ કપરી, કચ્છીડ

ભાવનગર: સા. જેઠાલાલ કલ્યાણજી, નાનાભાની શેરી.

વ્યવસ્થાપક "ગુજરાત."

આનુઓની ખુબમુરતી શામાં છે ?

આ તમારા માથાના
ખાત કે જે ખાતે તમારી
સુંદરતા એક નમુનો છે
તે તમારી મુદરના
વધારવા માટે દુન્યા હેર
એલ્સ છે અને તે આજે
વરજોડી સામીન થયું
છે કે વનરખીઓ તથા
ઉચ્ચ કુળોના સુમધવી
ખનાવવામાં આવ્યું છે.

દુનીઆ હેર એલ્સ
માથામાં નાખવાથી ખા-
લોનો વધારો કરી ખરી
જતા માથોને અટકાવે છે,
તે ખોરાં દુર કરે છે. અને
ખાસ કરી નિઘાઈઓના
થાકના મનજને શાંત
કરે છે અને કુમળા બાળ-
કને હોંસે વાપરે છે. માટે
આજેજ તમે પણ એક
ખાટલી મંગાવી ખાતી
કરો, તેથી હમેશાં એજ
તેવ વાપરો.

એકલા ખનાવનાર:-મ્. એસ. પાટણવાડા. જાણપાયા ભેન, મુખ્ય નં. ૨.
મદ્રાસના એજન્ટ:-વયામ એન્ડ કું.

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ પૌષ ૧૯૮૦ ની અનુક્રમણિકા અંક ૪

મુખ્ય ચિત્રો

ભવ્ય આધારા હાઉસ: ફેટો ચિત્ર

યુરપનું એક દમામદાર રંગમહાલય ..

દેવાને આધારાં આવ્યાં:

કરુણુભાવનું હૃદયદ્રાવક દશ્ય

નામ બોલતાં દંપ્તું છું:

પ્રેમજીવનનો અદ્ભુત પ્રસંગ

રા. સુદરશન ગોરક્ષકર

લેખો

શુર્જર કલકત્તાનો જીવનવિકાસ: રા. કાંતિલાલ સુગદરામ ઘોળકીઆ ૨૯૫

રસિક માહીતીથી ભરપૂર

પેરીસથી પત્ર:

સૌ. બહેન લીલાવતી ૩૦૩

યુરોપી પ્રવાસનાં વધુ સાહસો ને અનુભવો

કાતેવીર્યની રાજધાની માહિમ્મતી: રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ સુનશી ૩૧૪

પુરાતત્ત્વનું જાણવાનું સંશોધન

રાજધિરાજ:

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ સુનશી ૩૨૬

મંગરીના અજબ ધૈર્યનું આલેખન

મોના વાના:

રા. ભાઈશંકર દાદાભાઈ દિવેલી ૩૨૭

જેમાં વાનાની મુલાકાત અણુધાર્યું ૩૫ લે છે.

ચિત્રકાર: રા. સુદરશન ગોરક્ષકર

શંકર પાંડુરંગ પંડિત:

રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ ૩૩૩

સમર્થ સંસ્કૃત વિદ્વાનનું શબ્દચિત્ર

કુસુમકલિકા એક:

રા. નાણુભાઈ દયાળજી પટેલ ૩૩૬

કન્યાની શોધ:

સૌ. સરોજિની મહેતા ૩૪૦

રસીલી ડુંગ્રી વાતો

ચિત્રકાર: રા. દત્તાત્રેય

સ્નેહહીનતા:

રા. રસચિહારી ૩૪૬

પ્રેમનું, વૃંદાવન:

રા. હરગોવિંદ પ્રેમશંકર કવિ ૩૪૭

એક ઐતિહાસિક મૃત્યુ:

રા. સુનિકુમાર મણિશંકર ભટ્ટ ૩૪૮

એક આતિ રમુજ સ્કેચ

ચિત્રકાર: શ્રીમાન પુરોષોત્તમ

રસાસન્નકૃતિનાં દર્શન

રા. મંજુલાલ જમનારામ દવે ૩૫૬

નવું સાહિત્ય:
તંત્રીસ્થાનેથી:

૨૧. વિજયવાય કલ્યાણુનાય ૩૫૭
૩૬૬

આ "સુદરાન" માસિક થી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભસાંકર પ્રભુરામ બહે સાહિત્ય પ્રેસમાં નં. ૨૨, મેકલડિંગ ઘન, મેકલડ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુઆલ મંજે જાણ્યું અને નં ૫૩, મેકલડ સ્ટ્રીટમાં આપેલી થી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી વિજયવાય કલ્યાણુનાયે પ્રકટ કર્યું

લિવાજમ: રૂ. ૮. દરબાર રૂ. ૧૦ છુટક નકલનો રપીઓ એક.

અમારો માથ ૧૯૮૦ નો અંક

પ્રાચલિત: ૨૧. એન્ય જહાંગીર તારાપારવાળા. કવિત્વ દાગેરની એક દીવચરપ દુકા માર્ગ ચિત્રકાર રા દત્તાત્રેય

ચીસરની સંસ્કૃતિ: ૨૧. રમેશ રંગનાથ ઘાટેખાન. મણકુર શહેનશાહ મુતાનખામનની પુરાણી શ્રુષિ વીગે અગિ રસિક સચિત્ર માહિતી.

છંદુ: ૨૧. ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા. કોમળ લાવમયું મનોરમ્ય કાવ્ય

રાધારાણી: ૨૧. પૂમકેલુ. પ્રાપ્ય જીવનનું સુવર્ણિત આલેખન કરતી સુદર વાર્તા ચિત્રકાર રા. રવિશંકર સિરધાર પકિત

હર્ષકાન્તીન હીંદ: ૨૧. નાલુકલાલ નંદલાલ ચોક્સી. પ્રાચીન ભારતના ઇતિહાસનો મનનીય લેખ

મારા પતિ પ્રભુ કે પછપર? ૨૧. 'દરના' હીંદુ સ્ત્રીજીવનનું કરણસિક ચિત્ર. ચિત્રકાર રા દરિયાલ પ્રેમજી ત્રિવેગી

ચી શીવાય મોના યાના, રમરજીમુકુર, રાગવિલાજ નેમજ નવું સાહિત્ય તથા તંત્રીસ્થાનેથી એ આનું વિષયો

રમે ભુલો

છંદકમોદક્ષના આસ કામ માટે

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદની કું.

છંદકમોદક્ષના અનુભવી

લાવસીન પ્રાનસીંગ મેન્શન,

૧ સે માલે, મગજલાલ મારફીટ પાસે, મુઆલ ર.

બહાર પડી ચુકી છે.

સંસદ-અધ્યાવસિ: અંક ચોથો

કોનો વાંક?

લેખક:—રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ સુનશી

આ અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે.

કીંમત રૂ. ૩-૦-૦ (પૉસ્ટેજ ભુદ્ધં).

સોલ એજન્ટ:—આર. વનમાળીદાસ. જુની બાટીઆ મહાજનવાડી સભે, ૧૮૩/૮૫,
કાલ્યાદેવી રોડ, મુંબાઈ નં. ૨.

સંસદ-અધ્યાવસિ: અંક પહેલો

ગંભીર અને વિચારમય લેખોનો સંગ્રહ

રણજીતરામના નિબંધો

લેખક:—સ્વ. રણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા

બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રણજીતરામના વિવેચનાત્મક અને વિચારશીલ નિબંધો આ પુસ્તકમાં એકત્ર સંગ્રહરૂપે
પહેલીજ વાર પ્રગટ થયા છે. કીંમત રૂ. ૧-૮-૦ (પૉસ્ટેજ ભુદ્ધં).

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,
૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડાજ રસ્તો,
કોટ, મુંબાઈ નં. ૧. .

વ્યવસ્થાપક, ‘ગુજરાત’.

તૈયાર છે: સંસદ-અધ્યાવસિ: અંક બીજો

ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ

સાહિત્યસંસદના પ્રથમ વાર્ષિક ઉત્સવ વખતે રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ સુનશી-
એ પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું ભાષણ જેમાં ગુર્જર સંસ્કૃતિનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મનોહર ને સચોટ
ભાષામાં નિરૂપણ કરેલું છે. કીં. રૂ. ૦-૪-૦ (પૉસ્ટેજ ભુદ્ધં.)

દુકં વખતમાં બહાર પડશે.

સંસદ-અધ્યાવસિ: અંક ત્રીજો

પુરંદરપરાજય

અને

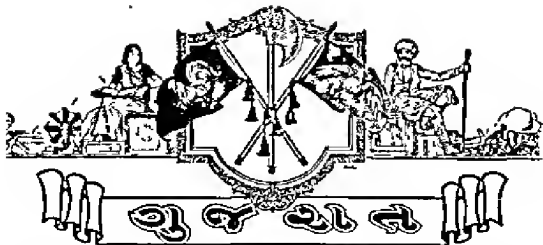
અવિભક્ત આત્મા

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ સુનશી

આ વેદકાલનાં બે અનિ લોકપ્રિય અને અપૂર્વ નાટકો છે. તેમને જાણીતા ચિત્રકાર
રા. ગોરધનભાઈ પટેલનાં કેટલાંક સુંદર ચિત્રોથી શુશોભિત કરવામાં આવ્યાં છે.
કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦ (પૉસ્ટેજ ભુદ્ધં.)

આ બંને પુસ્તકો ‘ગુજરાત’ કાર્યાલય: ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મુંબાઈ નં. ૧ માં મળશે.

પુસ્તક ૪]

પૌષ ૧૯૮૦

[અંક ૪

ગુજરાતે સંસ્કારો નવો યુગ આરંભ્યો છે તેવી સમૃતિની મહત્તાપ્રેક્ષા થી મઈ છે તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

એના પુરુષોત્તમમાં ભાગ છે, ઉત્સાહ છે, હઠી વ્યવસ્થાસ્થિતા તે હઠી અખિલાતા છે એમાં વ્યવસ્થાસ્થિતા છે તે સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે; મુક્તદોષલક્ષ્ય છે અને નિશ્ચયતા છે, ભાવના શીતલતા છે અને શેષાધર્મનો પ્રેમ છે, અને બચીરશ તપશી માનવતા વિશ્વાસવાની હોય છે.

એના સ્ત્રીઓ પુણી મુખપારત છે, ને છતાં સતીની અડગતા છે એમાં શક્તિ છે, ને સંસ્કૃતિ રહી છે, કાવ્યમયતા છે ને છતાં વ્યવહારિક બુદ્ધિ સતેજ છે; પર્માધના નથી, છતાં અદ્વાણુ હૃદયની સજ્જિ છે, એમાં પુરુષના સમાન વડાની હોય છે, છતાં પુરુષને પંડિતેજ હજાર શ્લોકો શ્રદ્ધાળુ છે, નવાનવા ઉત્ક્રાંતિ છે, છતાં દુઃખ સહન કરાતી હોય છે. અને પુત્રો ને સ્ત્રીઓના વિશ્વક પ્રેમની ન્વેલ ભરવા માંડી છે.

પ્રાચીનમાં નવયુગનું ચેતન પ્રસન્ન રહ્યું છે—પેરેરે નવા સંસ્કારોના સ્વચ્છ શાવ છે.

ભાષીઓએ બધા એક ને અવિચલ ગુજરાતના અંગ બને છે; અને એમ અપ્રેમ મની એનાનતા ગરવીને આત્મા પરમાત્મ છે તેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પ્રવાસી આત્માની સાક્ષી છે છે. સર્વોત્કૃષ્ટ ને પરાયણની આ બૃહદ્ આર્થસંસ્કૃતિનો વિશ્વ-પ્રભુ મહા હૃદય છે; અને આર્થતાનાં અવલન વાળા મહત્તાપ્રેક્ષા ને વીરના સ્વમાન ને સ્વાધિય, શુદ્ધિ, સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા, તપ, શક્તિ ને સત્ત્વ; વિનયજિ ને દયારથ, શાન્દ્યમની સર્વ મનોરથ; અને પ્રેમ નિર્મલ ને નિરુક્ત—આ પુરાણ નવ-આધારની પ્રેમજ્વાલી હશે વિશાખા પ્રસન્ન.

—‘ગુજરાત-એક સાંસ્કૃતિક વ્યક્તિ’માંથી

ની છાતી આપણે જોઈ જ ગયા છીએ. ચંકર પા. પડિન અને સમકૂંચુ જોવાળ લાવનારકર જે જે જાણા જોવાળવાયતી પેડે યુગ્મશતી ખતી ગયેલા નહોતા, તેમ જનવાનો પ્રસંગ જ નહોતો આવ્યો. પરંતુ આરે એ જે પડિતો નો સંપર્ક પાછલાં પચાસ વર્ષમાં થયેલો, તે કાંઈક અંશે યુગ્મશતમાં, તેમ જ ચંકર પડિતની તો કાર્યપ્રવૃત્તિ યુગ્મશતમાં પણ થોડો વખત હતી. —તેથી એ જે વિદ્વાનોને અર્થિ રચના આપું.

પ્રસ્તાવના જરાક લાંબી થઈ ગઈ. વાચક ક્ષમા કરશે. હવે એકદમ યુગ્મશત પ્રતિનિધિ પ્રગટ કરું છું.

ચંકર પાંડુરંગ પડિન* યુગ્મશતમાં જેડા જિજ્ઞાસામાં ઉપડી કનેક્ટરની પદવી ઉપર દત્તા તે વખતે હેમનું પ્રથમ દર્શન-આશ પિતા જોડેની મિત્રના પેરિયુએ-પયેલું ચાદ આવે છે. એએ પ્રાચીનસામાજિક દૃષ્ટિ લગત દત્તા, તે અન્નિ વડે જોવાનાય સારાજાણનો સાંભળ બંધાયો હતો. તેમ જ પ્રાચીન સંસ્કૃત દસ્તાવેજો મેળવી આપવા બગેરે મિત્રમેવાને થોડો પણ બને વચ્ચે રહેલોય થયો હતો. જેડા જિજ્ઞાસામાં કાસરા તાલુકા ચંકરરાવના 'હિન્દુ' માં હતો, તે પ્રસંગે માલુકાદારી પૂન્યમનો કાકારનો મેળો એવાને આશ પિતાં જોડે કુટુંબનાં કેટલાંક જાણુ મલેલાં તેમાં હું હતો. એ મેળમાં બીક એટલી તો ચાપછે કે 'માલુકાદારી' ને જાહેરે 'માલુકાદારી' એમ ચંકર આપાયછે, એ માલુકાદારીની બીકમાં સહીસત્રામત પરચર

યવામાં ચંકરરાવ દમને બહુ સારી રીતે સહાયકારક થયા. પોને થોડા ઉપર સવાર થઈ ને-અધિકારને દહે-બીકમાં થઈને માર્ગ કરતા મયા અને દો પોડાના સાધનથી થયેલા માર્ગ-નો આશ્રય લઈને આવતા મયા, તે છેક મહિરનાં પશ્ચિમાં સૂધી, પાડી અંદર જવાને તો હેમની સાથે જાણીએ આવતા ગયા.

ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં હું F. B. A. માં નાપાસ થયો, તે પાડી અમદાવાદમાં ચંકરરાવ આવેલા તે વખતે મળ્યો. મને કહેછે: "હવે શા વિષયમાં નાપાસ થયા?" ઉત્તર: "હિતિદાસમાં." એ વિષય મને રચતો નહોતો. ચંકરરાવ કહે: "હિતિદાસનું શાં સાતું મળવાનો ઉપાય કરું." કહીને મને પૂછે: "કાં મકાનને વિશે સંપૂર્ણ ખ્યાલ શી રીતે લહે મેળવો?" —હું તાજો, કાચો વિદ્યાર્થી હતો; પરીક્ષામાં નિમિત્ત કરેલાં પુસ્તક જાણુ વાર વાંચવાં એ વિદ્યાર્થી વર્ષમાં પચાસ-૨૫ મળ્યાનું હતું—પરંતુ પચાસ હું કદી કરી શક્યો નથી;—એક આશ સદાખ્યાનીને પ્રો. ભાંડારકરે ધમકાવ્યો: "શા માટે આ નાટકમાં હું નાપાસ થયો?" એ વિદ્યાર્થી કહે: "સાહેબ! મહે' એ નાટક સાંગતરે વાંચું હતું." —પ્રો. ભાંડારકર કહે: "તો હવે તે આડંબી વાર વાંચુનું હતું!" —આ પ્રકારની માન્યતાના સંસ્કારને પ્રભાવે મહે' ચંકરરાવને ઉત્તર આપ્યો: "એ ધરને વારંવાર જોવું—એ રીતે સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવે." ચંકરરાવ કહે: "ના; એ ધરને જુદે જુદે સ્થળે રહીને જોવું; જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિન્દુથી જોવું, તે જ રીતે હિતિદાસ પણ જુદી જુદી દિશાથી

જે આ પ્રસંગે ચંકરરાવ નવાને જોડા, તે બોરડાનાં જાસણાં જાંબ કરીને જોડા. હમણાં એક મોડરને આથી નવાઈ લાગી, તે કહેવા લાગ્યો: "આ તે વળી એવા? જાંબડાંની મોડે જાંબ આવ્યું નહાયછે!" હવે યુગ્મશતમાં નહાનારા થઈ ગયાછે; જાંબડાંને નહાનારાની સંખ્યા કાંઈક વધીછે—અપ્રક વર્ષમાં ને અપ્રક સ્થળમાં.

ગુર્જર કલકત્તાનો જીવનવિકાસ

લેખક

સા. કૌતિકાલ મુનરદામ પોળડીઆ

એમ એ

—૧૯૨૨—

તેજમીનપ્રધાન ભારતવર્ષમાં મળેલ એ એક આત્મા છે એમ કહેવું એ કે અસાધારણ કદ્યુ એમ તો નવ નવર અને જીવન-મન-જીવન-એટલે એ આત્મા વિકાસ મારેનું રજુગેન અને કીડાયણ એ નવ પશુ સદગ સમજી શકાને પગ મળેલ જેવાં સામાજિક પ્રાણીનાં એ આત્મા પોતાના સંપૂર્ણ વિકાસને માટે અન્ય અનેક આત્માઓના મેચનને છોડે છે અને પોતાના વિમલમાં જેટલા પ્રમાણમાં એ આત્માઓના સમયને લીધે સદાપદ આપા મળે છે તે મદન કરાને તે તપર રહે છે. અને જે એક જીવનમાં પુરું ન થયું તે અન્ય જીવનમાં એમ જીવોત્તર એ પોતાના પ્રવલમાં મરેલો રહે છે

પ્રજા અને તેના આત્મા

એવી રીતે ભારે અનેક માનવો સાથે મળી પરસ્પરના સંબંધ સાથે માટે સંબંધ થાય છે ત્યારે પ્રજા અને છે. અને જેમ પ્રવેશ માનવ આત્માનું, કૌટુંબિક, દાસ, ક્ષમાદિ વિકાસક્ષેત્ર દોષ છે તેમ એ નવધને

અદર મપાતી દેવ એક વિશાળ ક્ષેત્ર, પ્રજાનીય ક્ષેત્ર પણ છે અને એ ક્ષેત્રમાં પણ તેનું જુદ અને તેની કોડા રહેતા છે. આવી રીતે પ્રજા સમગ્ર આત્મમંદુરને આપણે પ્રજાનીય આત્મા કહીએ છીએ અને કાલ પણ 'પ્રજાનીય આત્મા' એ વાકાનો અર્થ બહુમતે કેક અંગે સમજીએ કાર્ય કરતા આત્મા, એમજ કહી શકાય. કિશોરજી આગતના આત્માનું બહુમત આત્મા સમજીએ પરિણમે છે અને આપણે ભારતના આત્માના-તોજ મનાવે, દિવ્ય, કષ્ટસંક્રિયુષ્ટી આત્માનાં-તેના જીવ સ્વરૂપમાં દર્શન કરીએ છીએ અને તેને વંદીએ છીએ.

આપણી ગુર્જર પ્રજાને આત્મા પણ તેવાજ વિશિષ્ટ ગુણ અને શક્તિથી મુજા સમર્થ આત્મા છે. અત્યારે બીજી પ્રજાઓના નિકેષ્ટ આત્માઓની પેઠે એ પણ નિકેષ્ટ પડ્યો હોય, પણ તેણે પણ સમયે સમયે નવન થઈ પોતાના એ વિશિષ્ટ ગુણ અને શક્તિને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. અને તેના પ્રતિનિધિ-સ્વરૂપ જે મહામાઓ થઈ ગયા છે તેનાં

સ્મરણમાનથીજ પ્રગ્ન વીશે આપણને ગૌરવ ઉત્પન્ન થાય છે.

ગુર્જર પ્રગ્ની એકજ વિશિષ્ટતા લક્ષ્યે કે તે પારસી, મુસલમાન અને હીંદુ, એ ત્રણે સંસ્કૃતિના સંગમસ્વરૂપ છે અર્થાત્ એનો આત્મા એ ત્રણ મહાન સંસ્કૃતિઓથી પુનિત થયેલો છે અને અત્યારે 'ગુજરાતી અથવા ગુર્જર' એનો અર્થ અમે એજ મહાન ત્રિપુટિનો સંયુક્ત આત્મા એવો કરીશું.

બૃહદ્ ગુજરાત

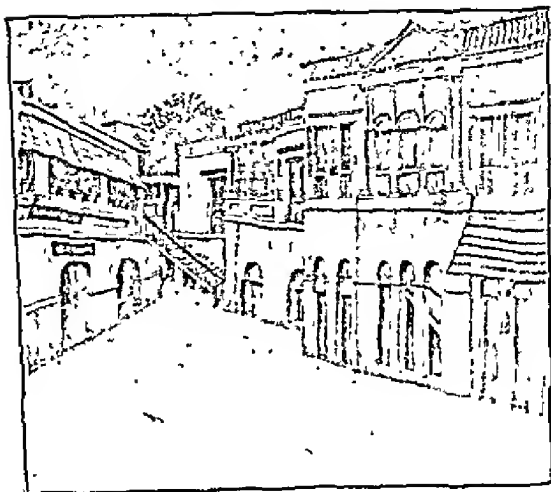
ગુજરાતના એ આત્માના સરસતા, પ્રેમ, એક્ય આદિ અનેક ગુણોનો અન્ને ઉલ્લેખ ન કરતાં અમે એકજ ગુણનો ઉલ્લેખ કરીએ:- તેનું અપ્રતિમ સાહસ. ગુજરાત ભૂમિની સીમા તો તેના 'પ્રેમસૌર્ય-અકિત' કવિએ 'ઉત્તરમાં અંબા માત' અને 'છે દક્ષિણ દિશામાં કરંત રક્ષા કુંતેશ્વર મહાદેવ' કર્કશી આંકી પરંતુ તેના સાહસરૂપી સમુદ્રની સીમા તો, દિગ્વિપાતોનો ગળસમૂહ પણ કીનારેજ સ્નાન કરવા પડેલો હોય અને ખરી વિસ્તીર્ણતા તો તે પછીથીજ શરૂ થાય એટલી વિશાલ છે એમ કહીએ તો એમાં અતિશયોક્તિ જેવું કેંજ નથી. પ્રાણીન ભરત્ય, ખંભાત, સુરત અને માંડવીને જગતનાં કેન્દ્ર્ય જનાવી સ્પેન અને જાયા, ચીન અને દક્ષિણ આફ્રિકાને, પોતાના ગૃહના રૂપમાં ફેરવતા એ સમૃદ્ધ સ્પર્ધાત્માને તો 'આપણને આપણા પૂર્વજોની પ્રશંસા કરવાની ટેવ પડી છે' એમ કહી કાઢી નાખીએ, પણ આજ સુધી એ સાહસ તો જેમ આપણે આપણા પૂર્વજોમાંથી ઉતરી આવ્યા છીએ તેમજ આપણી સાથેસાથેજ ઉતરી આવ્યું છે. અત્યારે પણ ફાટેલાં કપડાં સાથે મુરકેલીની સામે જંગ મચાવી રહેલો

એક બહાદુર મેમણ અને રાત્રે રાત્રમાર્ગ પર સુષ પોતાના વ્યક્તિત્વને ચમકાવવા યત્ન કરી રહેલો બીજો દોષ ગુજરાતી આપણને એ સાહસનું સદૃશ દર્શન કરાવે છે. એ સાહસે એક એવા બૃહદ્ ગુજરાતની સ્થાપના કરી છે જેનો વિસ્તાર હાલ કેનીયામાં ઘટાડવાનો પ્રયત્ન થાય છે તેમ ઘટાડવામાં આવ્યો હશે; પણ જે રાક્ષિ અને સાહસનું એ પરિણામ છે તે તો હજી એવાં ને એવાંજ ભવ્ય અને અખંડ છે.

એ બૃહદ્ ગુજરાત પોતાની માતૃભૂમિનું કેં જોઈું ગૌરવ નથી. ત્યારે આપણે વિચાર કરીએ કે એક નવા સંસ્થાનની સ્થાપનામાં, તેને જમાવવામાં અને તેના વ્યક્તિત્વની ઝાપ પાડવામાં કેટલી બધી ઉચ્ચ શક્તિઓની જરૂર પડે છે સારે આપણે એ ગૌરવ જનપથે અનન્યપથે સ્વીકારવું પડે છે. અને ફરી, રાજ્યલોભથી રહિત થવા જતાં, એ બીજી પ્રજાઓની નીચ લાસનાની સામે ટક્કર ઝીલે છે સારે આપણને તે ગૌરવને અભિનંદન આપવુંજ પડે છે. ગુજરાતના પોનોના પુત્ર 'મોહન મહાન નરે' પણ પ્રથમ વિકાસ તો બૃહદ્ ગુજરાતમાંજ કપોને!

એ ગુજરાતનું અંગ-કલકતા

એજ પરમ ગૌરવશાલી બૃહદ્ ગુજરાતનાં અનેક અંગોમાં એક નાનું અંગ કલકતા પણ છે. જેમ તેજનું સદ્ગુણમાં સદ્ગુણ બિંદુ પણ એજ એજસુ અને એજ દિવ્યતાનું અનેક છે તેમ આ કલકતા પણ બૃહદ્ ગુજરાતના એજ સાહસાદિ ગુણોનું નાના પ્રમાણમાં પરિણામ છે. એ કલકતાના જન્મવિકાસનું 'ઐતિહાસિક દક્ષિણ' થી અવલોકન અને ભવિષ્યવિકાસનું:-

નિગાળનું વનન

દિગ્દર્શન એ આ વખતે નવ દેશ છે મદદ
નુજરાત પેશપોતાને અને નુજરાતને સ્થાર
ને વચારે એણે અને નવુકન અને નો
ગુજરાત કેરુ બાપુ શામિયાલી અને

મધ્યાપના

આ મધ્યાપના પાલેજ કાલે મધ્યપુત્ર
અને વીરતપુત્ર મધ્યાપના પડપો છે એક
હારીઆ મધ્યાપ, રવર મધ્યાપ વહાણમા
આ તરફ જના હશે, જગજિવામકની વ્યકલિન
હમજાનુમાર એમનુ વહાણ બાગી મધુ અને
તેઓ લાગુઆ સમુદ્રના તરંગોએ પળ આ વીર

આલેખા આરવપીળ લાગી નીચા મધુન
કે એમ ન મધ્યાપ એમને કલકનાને રીનારે
પડોઆ આ રીનારમા ન એમવાની પ્રતિમા
હી એમણે કલકનામા નુજરાતી શાદમને
મારે નહીં હેત એવુ

વગર એક પડી એક આર, પાતાના
આલેખવરમા મધ્યાપ કલક સાથે, પાતાની
શક્તિને વિકસાવવા અને એકવર આલેખ
મધો અને પાતાના ખીલ બાલઓને માટે સ્ત્ર
વધારે ને વધારે વિશાલ બનાવશે મધો. એ
આલેખને ઇતિહાસ અને વ્યક્તિગત ઇતિહાસ

એ અનેક જાતની મુશ્કેલીઓનાં વાદળમાંથી પોતાનાં વ્યક્તિત્વનું પ્રતિપાદન કરવા યત્ન કરતા એક સમર્થ આત્માનું જીવંત ચિત્ર હશે.

વિકાસનું પહેલું પગથીઈ

શરુઆતમાં

ગુર્જર કલકત્તા

એક નાનું

કુટુંબ સરખું

હતું. હજી

સંખ્યા એટલી

મોટી નહોતી

થઈ કે એ એક

પ્રજા કહી શકા-

ય, પરંતુ સાર

પછી આગમન-

નો વેગ વધતો

ગયો અને થોડા

વખતમાં સં-

ખ્યા એટલી

મોટી થઈ કે

કોટુંબિક એ-

કતા તુટવા

લાગી અને કોઈ

છતર બાવે

ગઠિત થવાની

આવશ્યકતા

જણાઈ. પોતા-

નાં બાળકોને

શિક્ષણ આપવાની અગત્યે. પ્રજાની અસ્થિતા-

ના બીજ રાખ્યાં અને અહીંની ગુજરાતી

નીશાળની બત્રીસ વર્ષ પર સ્થાપના થઈ.

‘આપણી’ નીશાળ

એ નીશાળ અહીંનું માત્ર વિદ્યામંદિર

નથી. પ્રજાના જીવનનું, પ્રજાની એકતાનું, એ પ્રતિનિધિરૂપ ગૃહ છે. પ્રજાના આત્માનું એ મંદિર છે, પ્રજાના પ્રજાતત્વની એ પ્રતિમા છે. એનો ઇતિહાસ એ અહીંના ગુજરાતી ભાષાઓનો પ્રજા તરીકેનો ઇતિહાસ. એનો

વાર્ષિક મેળા-

વડો એ પ્રજા-

નો રાષ્ટ્રીય

દિવસ-પ્રજાની

દીવાળી. એની

નિધામક સભિ-

તિની બેઠક એ

પ્રજામંડળની

બેઠક. એના

આસક સભ્ય-

નોનું મંડળ

અને એના

મંત્રી એ પ્રજા-

ના વડીલોનું

મંડળ અને

પ્રજાના મંત્રો.

સંક્ષેપમાં ‘આ-

પણી’ નીશાળ

એ અહીંના

પ્રજાકીય જીવ-

નનું મધ્યબિંદુ.

એમાંથીજ એ

જીવન ફેલાય

છે અને પરિ-

મરહુમ શ્રીક જમશેદજી દ્રામજી માદન: ગુર્જર કલકત્તાના

એક સમર્થ પ્રતિનિધિ

છોમે છે. પણ એમાંજ.

વિકાસના એક અંગનો ઇતિહાસ

અને એ ઇતિહાસ પણ બહુ મોટો નથી.

જેમજેમ પ્રજા સંખ્યામાં વધતી ચાલી,

વધારે ને વધારે ગુજરાતી બાળકો પોતાના

‘એકરે એક’ અને ‘ક, ખ, ગ, ઘ’ શીખવાને આગળ આવતાં ગણ, જેમજેમ નીચાણના વિકાસની આવશ્યકતા જણાતી તે તેમતેમ પ્રજાનું પ્રજાત્વ પણ વિકાસ પામતું ગયું. પ્રજાનું હૃદય વિસ્તાર બનતું ગયું અને ગુજરાતી તરીકેની આવના ખીલતી ગઈ અને એ આજે નીચાણનું પોતાનું મકાન અને મથક હવે સુધી પહોંચ્યા છે.

એ દર્શકામનું અફેક મીમાસિન્ડ પ્રજા જીવનની અંકેકે સુદૃઢ કર્યા છે એવી છાંતી કર્યા એ ગયા સુમધની તેની મદાસભા ગયા ભાષ્યો-કોષ ભાષ્ય આગળના માર્ગ તાળીઓ પાડવા માટે નદી પશુ-વંશ કાચ માટે માત્રા અને તે દિસે બન વેપારી (Hindustani merchant) ની પાંચ આગુ કાચ અરોપાયું.

પણ, ઉપર કહ્યું તેમ પ્રજાજીવન પૂરે ચાલે છે પણ એ નીચાણની ચાર દિશાની અદરજ. એ વાતારણની બદર અગ્રીએ એટલે આપણને ગુજરાતી પ્રજાના જીવનના સિન્ડ પણ નજરે નથી પડતા. હા, પ્રજા જીવનનાં પરિશિષ્ટનરૂપ એકાદ એ કલ્પ કે ખાનની નામકંઠી (Ametem's Child) છે ખર્ગ, પણ તે મીચાલ આપણને પ્રજા જીવનની લાગે છે તલે પ્રગતિની કુચમા-
hail ! ખરે રહ્યો-નો કુચમ મળેલો દોષ તેમ ખીલું અંગ-વેપાર

આપારિક સ્વેચ્છ લઈએ એમા પ્રજાએ અડ સારી જગ્યાવટ કરી છે, દરેક વિભાગમાં પોતાનો ઠંકો વગાડ્યો છે. ખાંડ અને ચાવડમાં ગુજરાતી સકુળી મેદા, સોખંડ અને એશુમીનીચમાં તો ગુજરાતી પેદી મેદી પહેલી, માતૃમુખિના પ્રમાણે પેદી મેદસ એક એક છીડ્યા, લોનીટક

જેવી ‘પૈમા આપનાર’ ના ગુજરાતી પાટીમાં વાળી સાદસી ગુજરાતી એક પણ ખરીઃ અટ પણ આપણી અને ખામ કરીને એમણે આ-એની મદર. એટલુંજ નહીં પણ નાના ધધાએ, પ્રાંત્યજોડ કરીનીમ કપડે જેવા પણ મકળાપથી એ ચવાને જે છેલ્લે દા-મદના કદમએમા પણ મારવાડી માંને દરિકામા રેડી શકે તો તે ગુજરાતીજ.

અતઃ જાએ આપણને એ જતની પાછા કે પુખ્તપુખ્ત જણાય છે દરેકો પ્રજાના પોતામાજ સમાઈ જતો દોષ એમ લાગે છે. એની પાછા પ્રજા તરીકેની આવના કે અનિમાન કાજા પેમાના તરીકે જગતના વેપારની મદીને શીંકે ક મમે તેમ પણ અત્રાંતે તો આ સેવમા વિરજા આગળ અર્થવિગમ મુકાયો સામે છે.

અને ક્યા આ કલમાજ કેટલે અગ્રી રિશમ થઈ શકે એમ છે? હજી પ્રજાનો ધણી ભાગ માત્ર ‘કાંત મિજનુમ’ તરીકેજ છે. તે દરેક ખાન વપગી ઘડ શકે એમ છે અદી પગુ પ્રજા ‘મુઢ ફાલવના’ અને ‘કાકરની’ ને ખનરકી શકે-ને પ્રવલ કરે તો પેનાના વેપારીમજા (Gujarati Merchant of Commodity) ની અગત્ય પણ બની છે. હવે દુર પ્રજાના અંતરમાંથી અવાજ નીકળે ત્યારે એ ચાલ

સમાજ

અર્થની સમાજની સ્થિતિ વેધારે આશા-જનક છે. પારમી અને મુમનમાન મગજની એકતા, અને અંજુમન વગેરેથી પોતાનો વહીવટ. એ બધું બહુજ પ્રગમનીય છે. નવલકથાએમા આદલી વિધવિધ રીતે ચર્ચાવતી ફીફસમાજ પણ અર્થ વધારે સાગં સ્વરૂપમાં દેખાય છે સમુજા

કુટુંબની સંસ્થાના દોષો, નણુંદ ભોગદના
અવડા, સામુચ્છુનો સહાનુભૂતિ રહિત સંબંધ,
આગસતે ઉત્તેજન: એ બધાંથી અહીં માનપિતા
અને આગકેતું બનેલું તાનું કુટુંબ મુકત છે,
અને સહભાષ્યે, કમકતાનો મર્યાદિત વિશ્વાસ-
પ્રગ્નની સ્થાપિત રીતિ પ્રચાલ્યે ચાલવાની
શક્તિ-સ્વચ્છંદતા અને ઉચ્છૃંખણતાને પણ
એ દૂર રાખી શકી
છે. માતૃભૂમિથી
સમીપ છતાં છેટે
હોવાને લીધે વાર-
વાર દાંપત્યે ભોગવ-
વી પડતી વિશેષાતી
લાગણીઓ અને
કોટુંબિક પ્રેમને
ગાદતર બનાવે છે.

અને હજી એમાં
પણ વિકાસ ના
શકે એમ છે. પારસી
ભાઈઓની અંગુ-
મન' જેવી કોઈ
સરથા, સામાજિક
પ્રગતિ થાય છે કે
અંધગમતિ એ માપ-
વાનું સામાજિક
પત્રરૂપી કોઈ યર્મા-
મીટર, કાઈ હિતો
હોય નો તે શીઘ્ર
પ્રગતને આગળ
પ્રેરી શકે છે.

સાહિત્ય

સાહિત્યવિષયક દિશાનિ કેંક યોગ્યનીય
છે, 'સાહિત્ય' પ્રગતિનો અર્થ. અર્ધીના સમ્બ-
કોષમાં 'જેમાં પૈસા કમાનાં બુતી જવાય

એવું કામ' એમ થાય છે. પ્રગ્નની આવી
અતલિરચિતે લીધે કેટલાં સાહિત્યકરણાં
મુકાબ જતાં હશે. ઉલટું, બસો માધ્ય દૂર
ઝરીઆમાં એક 'સાહિત્યસમાજ' અસ્તિત્વ
ધરાવે છે. હા, અહીંથી 'નયચેતન' જેવું
સુંદર માસિક નીકળે છે પણ તે પ્રગ્નનાં
સાહિત્યના શોખનું પરિણામ નથી-એક

ભાઈના સાહસનુંજ
પરિણામ છે, શી
નવાઈ કે અહીં
ટો. તારાપોરવાળા
જેવા સમર્થ વિદ્વાન
છતાં સાહિત્યનું એકે
મકંડજ નથી? તેમ
હોય ત્યારે શી નવાઈ
કે પ્રગ્ન પોતાની
પ્રગતિમાં અટકી
પડે?

અને અર્ધી
સાહિત્ય માટે ક્ષેત્ર
પણ કેવું વિશાલ
છે? તેની આગળ
અંગાળી સાહિત્યનો
ચિરાલ પ્રાગર પથ-
રાય છે, જ્યારે આ
આબુએ યુગરતની
સાહિત્યના ચલાકર-

બાલકોના યર્મ

થી તે નેકાયલું છે. " એ બે દેનાકરોનો સંગમ
કરી, એકખીમને પોતાનાં મદામ્યમ દેનો દેખાડી
-અદ્વજ પદ્મ કરી, રવીંદ અને શરદ્યોપાધ્યાય-
ને યુગરતી બનાવી, નાનાસાહ, નરસિંહરાય,
કલાપી અને મુનશીને અંગાળી બનાવી,
અંગાળી સાહિત્યનાં રસમુદ્ધતાં અને રાગભોગ

તપના નવુજ તામગી અફાળના દના. જ્યાં તેથી
ને જો આ વાત જાણી ના પડ્યા તો જોશ
જમગાં જેમ તેથી ખાતી થઈ, અને તે ખીમગીના
માવ શિવિત થઈ મળા વડી નિરજનની આ
પાતળમા બેઠકાથી જોના જેને વધારે જિના થઈ.

જગ્યાતમા જાણેથી વાત થઈ તેજ દિવસે રાતે
જગ્યા વડી મોનીયાય સોં વાત ઉપાડી “નાજાણુ
કે જાણ મમવાય મળ્યા દના જેમની ઊંઘીનું
આપણા નિરજન સાથે નહીં કરવા કા કહી કે સાક”

મુઠ્ઠાં જોઈ જાણતા કરી નાખીએ”

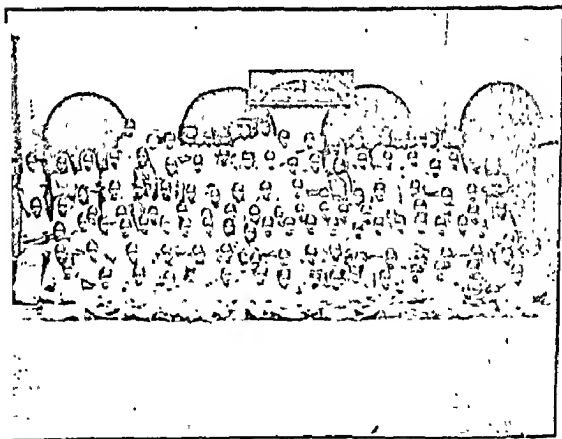
કહેયું જો એ ને મુશકિત, તકુરન અને
સીપા રંગનો દનો પત્ર દમજા બે દિવસથી
તેજેનું કમખાતુ જગ્યાડું દડું કન્વાળી શેષ
ની વાત જાણી તેજે પોતાની અને કહ્યું કે, “મારે
માટે કન્વા તમારે જોડવાની જરૂર નથી.
મેં મારી મેઝે શેષી કાઢી છે. માગામે શેષી
આજેથી મમે તેથી કન્વા સાથે જન્મારો
કાદવારો મારો દિવાર નથી મારા દિવારો
ને તમારા દિવારો મરમા દોષ નહીં અને
છે પણ નહીં એટલે તમે પગદે કરેલી કન્વા
અને કેમ રહે?” તેની મા નો આ સામગી
મજાજા થઈ ગઈ. પોતે જુના જગ્યાવાની
દેવા છતાં પુત્રનેદને ખાતર તેને મરજી
નહોતી. મુજબ વર્તવા દે, પણ નિરંજનના પિતા
મોનીયાય મુસ્ત અસલી દિવારો પસંદગ

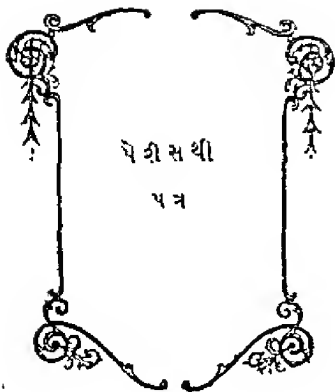
વાર સામગી નિરજન થમકરો. જો કે
આપણું રીવાજ મુજબ તેને આમાં કે ભેવા-
રવા દેસજ નહીં, વડીલોજ ખાતી જોવાવજ
કરે જેને છુટ્ટી મુળીના મુખદુષ્પ
વેડવાના તેને તો બોલવાનો અધિકાર દોષજ
નહીં બીજા પત્રીસ વરસના પુત્રને પુછ્યા
જિના સાળાપ તેના મેટ સીપાને નહીં,
કારણકે જમને તેને મમે કે ન મમે, પણ
તેને પુછ્યા બમર તેના છવનની સદચરિત્રી
શેષી કાઢે ખરા એમા વળા મમે ય ને નમમે
સૂર માગાપ જેમ કહે તેમ કરવાનું.

તોજણ નિરંજને બોલવાની દીમત કરી
જાણાછ, તમે કહ્યું પણ મમે પુછ્યા જિના

ત્યારે એ શિયિજતાને ત્યાગી, અવ્યવસ્થાનું પોતાને અને પોતાની માનુષ્યમિ ગુજરાતને
સ્થાન સંપૂર્ણ વ્યવસ્થાને આપી, પોતાની ધન્ય કહેવડાવે એ સૌભાગ્યનો દિવસ, કલકત્તાની
અસ્થિતા બધી દિશામાં ગળૂત કરી, સંસ્કારાત્મક ગુર્જર પ્રજા ધારે તેટલો જલદી આખી
બની, પોતાના સંસ્કારને પોરજોજ પોતાનો શકે એમ છે. તે આજુબા એ સત્વર પ્રગત
વિકાસ નિશ્ચિત કરી, પોતાનું અક્રિતત્વ ઝગઝગાવી, થાય એમ ઇચ્છીશું. "

* આ લેખમાંનાં નીચાજનાં ત્રણ ચિત્રો રા. ની ૩. બેચી, આર્કિસ્ટ તરફથી મળેલાં છે.

પેરી સથી

પત્ર

લેખક.

સૌ અદેન લીલાવતી

પેરીમ,

સા આજ શકરવાસ.

હીઆની સર્વોત્તમ નગરી પેરીમમાં અમે એક આજ્ઞાકીક થયા આપ્યા ત્રીએ જેનાં શવખા ભેજાયા થાયા ગયા હતાં, જેનાં વર્ણનો વાવી જેને જોવાને મન તપાસપાસ થઈ રહ્યું હતું તે પેરીસ તે આજ ખીજું ?

એક વરસાદવાળી સવારે અમે હવના પેરીમમાં આવી પહોંચ્યાં રેલવે આપ્યું ને હૃદય કુદી ઊઠ્યું. લી-સાનેમાં આખી રાત્રી મુમાડરી કરી અમે કટાળા ગયા હતા પેરીમીઅનેને લી-સાનેમાં ગમે નેટલો અનુકૂળ અને સગવડવાળો ડબ્બો લાગતો હતો, પણ ખીજાનાં પાચળી હોદ્દાસ્તાનમાં નીસને મુમાડરી કરનારને વગરખીજાને લી-સાનેમાં કંઈ ખેડક પર મુત્ર એ કે ઘણું સુખકારક અનુભવ

નથી લાગે અને અમે એક એક બહુમ સાથે શાપ્ય હતું તે અમારે માટે પુરતું ન હતું. ગમે નેમ અને ધુરોખા લી-સાનેમાં તો ખેડક

કેતરની વખતે આજ્ઞા આવી કે હોટેલમાં જઈ જઈ સરખ ખીજાનામાં તન્ત ખસાઈ જવાનું મળશે પણ ધરણીધરે અમારે માટે નથી નાં તે સ્થિતિ ને નિર્ધાર્યું નહોતું. રેલવે પર કિતરી અમે કરેમકાકેસમાં ગયા હ્યાં અમારો 'અમેજ' કરેમો સામાનજ અથે નહીં. માત્ર પહેરેલા કપડાં મોંઘા અમારી પાસે ખીજું દેવ નહોતું બનેજ કરેમો સામાન સરહદ પર અટકાવેલો હતો. સરહદ પર સામાન દેખાડવો પડશે એ બાત એક વ્યથારે આપ્યું એટલે નકામું હતું હોટેલમાં નરન પહોંચી જવાની આજ્ઞાએ મારા માથા પર સરીર

ધાગજુ કરી મોળમોળ ફરવા માડ્યું એને
હપકો દેતી હોડ તેમ હવામા હું જોઈ રહી
પેરીમપ્રવેશનો આ પહેલો અનુભવ

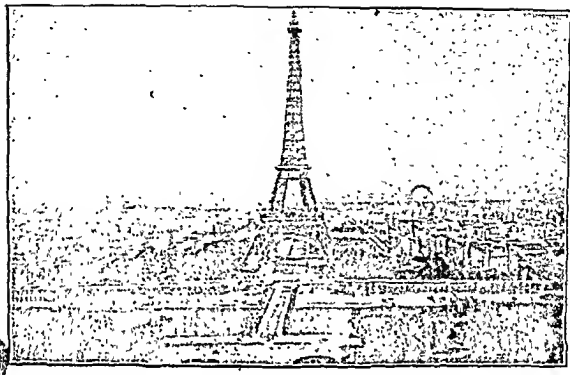
કુક્રમને ત્યાંથી પોન્ટરવીઅર તાર કમરવા
નો વિચાર કરી ત્યાંથી તો જેમતેમ નીકળ્યા
જાતો રંગો, મનધોર આકાશ અને ઉંચટ
પેરીમ એ તે વખતે તો ધણાજ અનાદરેક
જાન્યો. લગભગ અડધા કલાકના 'ડાન્સ'
પછી અમે હોટેલમાં પહોંચ્યા. 'કોન્સીએન્ટ' આ
રાજમહારાજા જેવા માનદૈર્ઘ્ય અમા-
સ્વાગત થતુ તેને બદલે અહીંના 'કોન્સીઅર'
અમારી ખાસ દરકાર ક્યાં વગર તમકામ
લખાવી રમતી ચાલીએ સાથે માણુમ મોકલ્યા
એ અમને કે ધણુ પનદ પડ્યુ નહીં અમે
કેવાં મોટા માણુજ છીએ તેની એ ખીચાળને
શી ખમર? કસથ અમારો ઉપરગ દેખાવ
અને ગતના ચોળાવવા કપડા જોઈને એણે
ભુલ કરી હશે વખતે કે પણ સામાન વિના
આવનાર તરફ એની માનવસિએ એકદમ
ધમારો નહીં ક્યો તેવ. ગમે તમ પછે
બકારના દેખાડને આટલું બધું મહત્ત્વ
આપવાથી દુનીઆમાં પણ મારા માણુઓ
ની કીમત થતી નથી. છેવટે એ તો મરીમ
ખીચારો 'કોન્સીઅર' કેની દસે

મીઠાનથી અમારી મોટી કેબીન દુ-કમ
કુક્રમમાં અહીં ગીધી મોકલી આપી હતી
એટલે કે રખડી નહીં જવાય એવી થાલી
થાળી તો આજી હતી કેમકા જાણીજાતા
મા પડવાને બદલે ચરમ પાણીનો નાથ
લીધો અને નાસ્તો કરી બાહ્ય મુનડી એ
પેરીમોની વપાસમાં સીધાવ્યા. કુક્રમને ત્યાંથી
ખમર મળી કે અમારાં કપડાં પહેરવાના કપડા
હોઈ શકે નહીં પણ વેચવાનાં છે, એમ જાણી

કુક્રમહાકુમમાથી લઈ જવા દેવામા નહોતાં
આવ્યાં. તેને ખાતરી કરાવવા બાબ મનગી
અમને લેવા પાછા આવ્યા. જગી પાછા અડધ
કચ્છે અમે ત્યાં પહોંચ્યા. અને અમણી હાથગી
અને કપડાના દર્શન કરાવી ત્યાના અમણા-
નો મશય છેવડાનુ મહાકાવ કર્યું વગરમોવ
ખીચાર પેગીઓ સોપા દીધી, અને અમે ઘણા
માણુઓની મણુચીમાંથી નામ છેકાઈ જવ
એટલુ હમતાહમતા પાછા આવ્યા કેટલીક
વિધિવગી ચાગ દહાડ પોન્ટરવીઅરથી પેગીઓ
આવી, પણ તે રંગો તો કાન્ય દેશન
વ્યાપાળને દોડતાનની મહમાદના પૈસ
થી કેટલુંક કનેચન આપ્યુ પણ હતુ.
મુશકલીનાથી આમ અકસ્માત બચી જવા માટે
ત્યા આવ્યા પછી એ પેમાનુ તેન હતુમાનડને
અસવવાની મે માનતા રખી છે

પેરીમ વીગે મનમા કે અચળ ખ્યાલ
હતો એ શરેમની કય અને મુદરના માટ
એટલુ એટલુ ધારી મુક્યુ દન કે એ પણ
આ યુગનુ એના ડેલામા છેલ્લા 'સુધારા
મહિનુ શરેર છે એ દુ દેક જુગી મહ હતી
મે ન્યારે અહીંઆ લાવ પીળા લપકર
લાગતા પોરટર 'કોકેકો' જેવા અને
દામોના મગગડાટુ મળીત મામલુ ત્યારે
એકદમ અપ્પામાંથી મળતી હોડ એમ અમણી
ને જોયુ. 'આ પેરીમ પેરીન તે આજી
એ આનુ હોઈ શકે' કેમ ખાતરી કરી કે
પેરીસ તે આજ હતુ'

પણ આ અડવાડીકે ગયા પછી હવે તો
ખાતરી થઈ ગ- છે કે પેરીમ તે આજ છે
જુલના અને જમવાના અમલ શીવાવ અમે
મોટરને અમાર નિવામરયાન બનાવ્યું છે,
અને એની મદદથી પેરીસના જેટલા જુણા
ફરવ નેવલા ફરવામા ખાતરી નથી રાખવા

એટીયલ ટાવર

અખ્યાન માંમાંમાં શ્રેષ્ઠ શાંતુએકીસી કેટલીએ વાર પસાર કર્યાં; અને બારસીસનો ડીડેસો જ્યાં દત્તો તે નગરમેલ કેટલીએ વાર યોજાંએ. નોખદામના ટાવર પર ચડી આવ્યાં; અને એટીયલ ટાવર પર ચડી પેરીસ જોયું. માસમેલસન જલ જ્નેસદાહન અને નેપોલીઅનનાં રાજસભા પર યોગ આવ્યાં; અને વેરસાહ જલ લુધઓના વિલાસોની ઝાંખી કરી આવ્યાં. લેરીન ક્વોર્ટર્સનાં ફરથી દર્શન કરી ત્યાંના જીવનનાં કે જે ડાયાગેજો દોર્પાં; અને લુધમાં ફરી આવ્યાં, પણ અને જુદિને ચક્રી આવ્યાં. પેરીસ આવીને કરચા ચાપક અમે શું શું નથી કર્યું?

હતિદાસને જીવંત રાખવાની આ લોકોની શક્તિ માટે શું કરેલું? લુધઓનાં સારાં એવાં રમરજુચિન્દો દલુ અર્ધો મોજુદ છે. ફેરોરાહન ડી મેટીસી અને મેટી એન્ડાહેન્ટ.

પોરખાદુર ને મેડમ કુબારી, મારગરેટ અને એન ઓફ યોરટ્ટીઆનાં પરાક્રમો (!) આ લોકો દલુ લુધી નથી ગયા. ફેન્ય કેવોદયુશનના સંકેટો અવશેષો દલુ એમ ને એમ છે. નેપોલીઅન જ્નેન ઓફ આર્ક તો દલુ મદદે અર્ધીઆં જીવે છે, અને જ્નેસદાહન ને કેટલેક અંગે મેટીઆ પણ એતી સાથેસાથે જીવ્યાન કરવાનાં. નેપોલીઅન ત્રીન્ને અને એતી રાખી તો દલુ જુનાંએ નથી થયાં. ચોટ્ટર, રસો ને ડીરેટ, મીરાઓ ને ડેટન, જુગો અને કુખાં 'એ સો પોનપેતાના હોયોમાં દલુ એમ ને એમ અવિચ્છાજમાં દષ્ટિ નાંખતા હતા છે. લોકો એ બધામાંથી દલુ પ્રેરણા લે છે. નિત્ય વિવિધતા દાખવતા ફેન્યરસતાવના આ બધા વગળી રહેવાના ખીલાઓ છે. એને બધાએ એ બધાં મળે તેટલાં ફર તેઓ

સ્થાનમ્ન યના નથી કે પ્રાપ્તિની કુચમા
ખેવાઇ જતાં નથી. આવી પ્રજા હા ગ્રીક્ષના-
ગ્રીક્ષતાય ધમાય નહીં અને પડે તોય પાછી
હો એમાં શું આશ્ચર્ય ?

અડીના લોકો આનંદી અને મોજા

છે. વિવિધતાની
પાછળ દોડનારા છે
શોખીન અને વિનોદ-
પ્રિય છે. દર
દહાડે એમને વાત
બદલવા જોઈએ છે.
દર અડવાડીએ
એમને નાટક જોવા
જોઈએ છે. દર
મંદીને એ પોતાના
કપડાંની ફેશન બદલે
છે. દર વર્ષે એમના
ચાલિત્રમા નવા
પુર આવે છે. દર
હસકે એમની સંસ્કૃ-
તિમાં ફેરફાર
બદલાય છે. પેરી
બદલાય તે પહેલાં
એમની શીલમુશી
નવી દિશા શોધે

પરખાઈ આવે છે. એની બાપા દરેક સુદમ-
બાવને સ્પષ્ટ રીતે બતાવે અથવા એ બાપાને
લીધેજ એની સુદમતા વધારે સમજાય એટલી
સમૃદ્ધ હામે છે. લોકોના વર્તનમા ધમ્મની
મૃદુચ્છાઈ જણાઈ આવે છે એમની કલા-

પેરી સ્વચ્છતા

પ્રિયતાએ એમના
વ્યક્તિત્વમા પણ
કલામયતા આણી
છે. એમના સૌદર્ય
પ્રેમે એમના સ્વા-
ભાવિક સૌદર્યમાં
હમેશા કચી છે.
મબારતા કરતાં
એમનામા આંછ
નાખવાની શક્તિ-
ચમકાર-વધારે હોય
છે કુરૂપતાનો
અંને મદાપણનો
એમને ધણો નિર-
સ્કાર છે. વાનના
અને નૈસર્ગિકતાની
ખોળમાં એ લોકો
સદા જીવે છે.
કટાક્ષ વગર જીવવું
એ એમનો સુદા-

લેખ છે.

નાટકો એ ફ્રેન્ચોના જીવનની ખાસ
આવશ્યકતા છે. કાન્સને ખારજો મુદની
મોજાને મગમતી હોય કે શાંતિ અને
અપુખાદીના સમયમા અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓનો
દોર દેશમાં ચાવનો હોય પણ ફ્રેન્ચો તો
નાટક જોવાનાજ. શત્રુ પછી (ક્યામત)
Judgment day આવતાં સુધી ફ્રેન્ચોથી
નાટક જોવા વિના કેમ દટાઈ રહેવાનું હશે એ

છે. સંકો પુરો થાય તે પહેલાં એમના રાજ્ય-
અંધારણમાં ઉચ્છવાયક થયા વિના રહેતી
નથી અને તોએ આ બધા ફેરફારોમાં એ લોકો
તહન ફ્રેન્ચ રહે છે. એમનું દેશાભિમાન, એમ
નું જાત્યભિમાન, એમનું બાપાભિમાન દરેક
ર. ના યા ખાવા છતાં અચલ રહે છે. એને
ી નથી ખેવાઈ જતા કે ખરાયે
ચલના.

ફ્રેન્ચ સંસ્કૃતિ ખીબ બધાથી તહન જીવીજ

ચિન્હ છે. આપણે ત્યાંએ કાશીનાં ત્રાંખા પીતળનાં ભાંગેલાં વાસણો અને ભરવાડણોના અખરખભરેલા પહેડાના નમુના ઘરમાં રાખવા એ સંસ્કારિતા દર્શાવવામાં આવશ્યક મનાય છે. જનસ્વભાવ તો બધે એક સરખોજ હતી?

વેરસાધમાંએ કલાઓનું સુંદર સંગ્રહસ્થાન છે. પણ મને તો એના મહેલ કરતાં ત્યાંનો બાગ વધારે ગમ્યો. ત્યાંના કુવારા અને ઢોળાવ પડતું દૂર સુધી લંઘાતું ઉપવન એ અત્યંત રમણીય લાગતાં હતાં. વખત હોત તો હું એ વાટિકામાં આખો દિવસ ધુમ્પા કરત અને એની ગલીએ ગલીની મનોહરનાઓનાં રમરણો લઈ આવત. પાણી ભરેલાં વાદળમાંથી તેજ મારતા આકાશે આખી વાડીને કે અનેરા પ્રકાશથી રસી દીધી હતી. વસંતની નવી કુંપળોથી ઉપડેલાં વૃક્ષે તરતનાંજ ધોવાધને ચળકતાં હતાં. કુવારાની પાળ પર નદીઓ અને સમુદ્રના માનવસ્વરૂપની કાર્પનિક મૂર્તિઓ મને ઘણીજ ગમે છે.

તેપોલીઅનની સમાધિનાં દર્શન અમે ગઈ કાલેજ કરી આવ્યાં. એની સમાધિ પરનો કીમતી આરસ ચોદાને શોભે એવો ભવ્ય છતાં સાદો છે. સોરખોનની મહાપાકડાળાએ અમે નેહ આવ્યાં. નેત્રદામનું મંદિર મીઠાનના મંદિર જેટલું સરસ નથી. એમાં રાખેલાં પોપોનાં વસ્ત્રો અને જુદાજુદા રાગઓએ આપેલી જવાહીરની ભેટોનાં વર્ણન સાંભળવા માટે તો તમે ભાગ્યેજ ઉત્સુક હશે.

એક પ્રો. શાલાઈ જેની મારફતે અમારે પ્રખ્યાત નવલકથાકાર એનાટોલ ફ્રાન્સનું ઓળખાણ થવાનું હતું તેને ત્યાં અમે મળવા અને એક વાર જમવા ગયાં હતાં. એનાટોલ ફ્રાન્સ તો હમણાં પેરીસમાંજ નથી

એટલે એ આશા તો નિર્ણયક થઈ. એક વાર માદ્રમ અને મોં. શાલાઈને અમે પણ તેડ્યા હતા.

પ્રોફેસર શાલાઈ એક Typical (નમુનારૂપ) ફ્રેન્ચ પ્રોફેસર છે. પ્રોફેસરો ઘડવામાં પૃથ્વીના ૫૪ પર દરેક ભાગમાં પરમેશ્વર થોડાં ઘણાં મિશ્રણો તો એકજ જાતની ટયુબોમાંથી વાપરતો હોય એમ લાગે છે. સાદી ભાષામાં કહીએ તો પુસ્તકોના અપરિમિત જ્ઞાનના ઉપાસક હોવાથી વ્યવહારના પરિમિત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે સમય અને શક્તિની સગવડ વિનાના; આપણી ગ્રામ્ય ભાષામાં, ભણેલાં પણ ગણેલાં નહીં. વાળ કેમ ઓળવા એમાંએ સિદ્ધાંતો અને પુસ્તકોની સત્તાહ લેનારા, મરેલાંઓના નિત્ય પરિચયથી સમકાલીન વ્યવસ્થાઓ માટે બહુ સારો અભિપ્રાય નહીં રાખનારા; એવાં જોવાં ખાસ લક્ષણોથી પ્રોફેસરો અંકિત હોય છે. સરલતા એ એમનો ખાસ ગુણ હોય છે. મગજ બહુ વ્યવસ્થિત હોવાથી પોતાની આસપાસની બહારની અવ્યવસ્થાઓ એમને બહુ સાલતી નથી.

પણ આ ગુણો સામાન્ય માણસોમાં અનાકર્ષક થઈ પડે તે પ્રોફેસરોમાં ખાસ આકર્ષણનાં સાધનોરૂપ બને છે. અને તેમાંએ હૃદયનો ભાવ, ઉમળકા અને નીખાવસતા ભળે તો તો એ એવડા બળથી, જેએ છે.

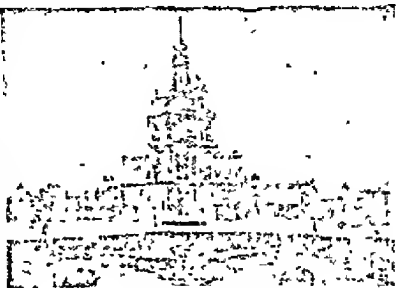
પ્રો. શાલાઈની મુખમુદ્રા રુપાળાં કહેવરાવવાના કશાએ આડંબર વગરની છે. પણ બોળા, આનંદી અને હસમુખા સ્વભાવની ત્યાં છાપ છે એટલે પહેલી અસરમાંએ અભાવ નથી થતો. એમની વાત કરવાની રીતમાં નથી કે અસધારણતા કે નથી છેક સામાન્યતા. પ્રોફેસરોની રીત પ્રમાણે એ હમેશાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆઓ, એકેડેમીઓ અને રોમન રોલાંડ કે એનાટોલ

ફ્રાન્સ જેવા શુભતા સાક્ષરોની વાત કરે છે
વચ્ચે વચ્ચે હોંદુસ્તાન પીરી ભણુવાની ઉત્સુકતા
બતાવે છે. અગ્રેષ્ઠ બહુ બંધકર બેસે છે
બહુ વાર કે' અભિપ્રાય આપના પહેલા કે
કશનો નિર્દેશ કરતા માદામ સાલાહનો
અભિપ્રાય પુછે છે અને
કોઈમંદ વાર માદામ
સાલાહને અમારી તરફથી
વાતનું ભાષાનર કેન્દ્રમાં
કની સમજાવે છે. તેથી
માદામ સાલાહ ફરી વાર
અમારા તરફ જોઈ રહે છે,
અને એના જવાબમાં
અમે ફરી મુખ મથકારીએ
છીએ.

અમને એમણે કેવળ
માં લગત આપ્યું ત્યારે
તો એમણે બીજા ત્રણ
માર્ગ જણાવે મેનફે દત્ત,
પણ ભાષાના અભાવથી
માત્ર એક એલપુકેશનર હન્ડેક્રેટ જાનાય
બીજા કોઈની સાથે સીધી વાત કરી ગઈ તમ
નહતું.

આ દોકોનું ભાષાનું અભિમાન કે
અજ્ઞાન છે. બીજીઓથીક નેહીએનાય-આદી
ની મદાપુગનકસાળતો મુખ્ય અધિકારી-પણ
અગ્રેષ્ઠ નહીં બોલે. ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લેન્ડ
આદરમાં પાસે પાસે છે તોએ અગ્રેષ્ઠ ભાસ
જણાનાર બહુજ થોડાં માણસો જેવામાં આવે
પણ તેઓએ ખામ જરૂરને વખતેજ એ
ઉપરોક્ત કરવાનાં એમની પરંપરાની વાતોમાં તો
કદીએ અગ્રેષ્ઠ વપરાતુ હશે કે કેમ એ
સંદેહ પડી વાત છે.

હોંદુસ્તાન છોડ્યા પછી એ મહીને અમારા
નિલકમમાં શુભગતીએનો પ્રવેશ એ એક
અગત્યની જીના મણાય. વસ્તુધરાના એક
કેસ પર હોંદીઓ વમે છે એ તો અહીં આગળ
પછીજ ચાલ આવે છે પુરોષના બીજા

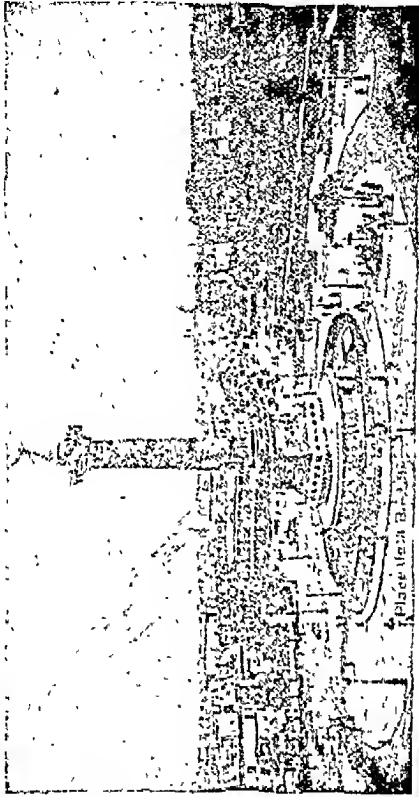

યુવ કાંડવીન માન્સાર્દ

નવોનીઅનની નમારિ આ બાબત માન્સાર્દમાં આવેલી છે.

આગેમાં દીંદીએ કવચિતજ દેખાય છે અને
શુભગતીએને મળવાનું સદ્ભાગ્ય તો અમને
બાકી રવાય ન મળ્યું. અહીંઆ સૌથી પહેલાં
એસ આર જમનજીથી સરખાવ થઈ. હોટેલ-
માં ને અર્ચીત્યાજ મળ્યા બીજારા રાજકીય
ચળાવણી રાહી મલા છે કે લગભગ થાકી
જવાની તેવારીમાં છે એની અને મમજણ
ન પડી એકલે હાથે એ શુ શુ કરતા દત્તા
તે કથા પછી નિરાશા અને આશા જાનેતો
સુર એમણે માથે વગાડ્યો હવે એ પરવારી
મલા લાય છે.

તે પછી બીજે નંબર રા.....તો. આજ
શુનદીના એ મિત્ર થાય છે એટલુજ દુ એમને

અસ્તીયતો પ્રખ્યાત કોશી ન્યાં હોતો તે સ્થાન

ગોળાત]

—પ્રાચીનપણે પત્ર

[પાન ૧૬૮૦

માટે બાલું છું. મેં એમને એક વખત પુછ્યું કે 'ફ્રેન્ચ લાઇફ' (ફ્રેન્ચી લાઇફ) તમને કેવી લાગે છે? 'ફ્રેન્ચ લાઇફ' શબ્દથી કેંક ભડકવા હોય એમ એક બે પણ તો એમણે મારી સામે ધારીધારીને બોલ્યું. એનો જવાબ એમણે એ વખત તો બરાબર ન આપ્યો પણ એક ત્રીજી વખત અમને એક કાર્ડમાં એ લખ ગયા અને લાંબા આમવામ આવતું ડ્રન્સીમ, રેગેનો આગળ ફરતા વેદંતરોના પડછાવા અને કોઈકેઈક ખુલ્લેથી આવતો ખુચનો અવાજ, આનંદી અને રંગીલી મુખમુદ્રાઓ અને મ્યુઝીક ની મારે પ્રેમતા અવવરોઃ એ સર્વ બનાવતાં એમણે મને એકદમ કહ્યું કે આનું નામ તે 'ફ્રેન્ચ લાઇફ' પ્રો. શાકાલ્પુ રાન ધર મને તરતજ પાદ આગળ. બીજાં દાનરો 'કુકુબોના ધોવાટ વિતાના ડોઈંગ ફમ્મના કંઈનાચિત્રો તમાજ હતામાં અદ્દર મુવતા હોય તેમ નજર મામે તપાં. અને 'ફ્રેન્ચ લાઇફ' તે આજ એમ માનનારા એ માઇ સામે એક રિમન ફેંકી એમની દેખાડેવી આમજમની ફ્રેન્ચ લાઇફ એકમા વુ યુ રાઇ મધ..... આપણા લેકો અદીઆ આવે છે. વર્ષોનાં વર્ષો સુની અદીઆં વસે છે પણ કારે શીવાય અદીની સંસ્કૃતિ કે મમાજ-જીવનમાં એક નાની સરખી કુજકાએ એમનાથી મગલી નથી. યુરોપ આવનરાયઓ માટેનો મારો મોઢ દવે લગરવા માયો છે. એક મુજરાતી કુકુમમા અમે જમવા

મયાં હતાં. ધરના મુખ્ય પુરમે અમને ધરમાં આપ્યા અને બેસાડ્યાં પણ સ્ત્રીઓના સ્વામતતો લાભ તો ધરમાં બેસ પડી અધિક કડાકે છેક જમવાના વખતેજ અમને પ્રયો. ફ્રેન્ચ લાઇફનું આ કમતુકરણ છે કે નહીં તેવી મને ખબર નથી, પણ અમે એ સેકો (ફ્રેન્ચ) સાથે વસ્વા વિના કે બુદોજ ખ્યાલ ફ્રેન્ચ લાઇફ માટે ખાખી દેવાની હતાવળ કરી છે એટલે આ રીત જરા વિચિત્ર લાગી એટલુજ.

આપા લાખા પત્રો વાચનાં કંટાળો તો નથી આવતોતે? અમે આવતી કાલે નીકળી લડન જાણ્યે છીએ લાઈ મુનગી પાછા આવશે તે પછીએ કુ તો બેએક માસ રહીશ. કાચો કુકુમને મરનામેજ લખશે.

આવતી કાલે તો પેરીમને છેલ્લી મલામ. બે કે મારમેલસ જતા પાછુ આવતુ પડશે. ખણ જતા બેઠ નથી થનો પેરિમ ગમે તેટલુ સરમ હોય પણ મારા માટે નથી. મને લાગતું નથી કે આવી રહેવાનું શક્ય હોય તોરે મને અલુકુમ આવે

તમાની સાલિત્વની ફનીઆ કેમ ચાલે છે? આ અફવાડીએ તમારો પત્ર નથી લડનમા એ વાટ જોનોજ દુઝે. બધાંની ખબર લખશે, એજ

વિ. સીવાવનીના
પરે માનરખ.

કાર્તવીર્યની રાજધાની માહિષ્મતી*

લેખક :

રા. કૈનાલાલ માણેકલાલ મુનશી

ખી.-એ., એલ.એલ. ખી., એડવોકેટ,

પ્રમુખ સાહિત્યસંમદ

હવે રાજા અર્જુન-કાર્તવીર્યની જુની રાજધાનીના સ્થાન વીશે વિદ્વાનોએ જુદાજુદા મત બાંધ્યા છે, પણ હવે સુધી એ પ્રશ્નનું ઉત્તરનું નિરાકરણ થયું નથી. કાર્તવીર્યની માહિષ્મતી હાલના ભરત્ય (ભુવકચ) ની જગ્યાએ આવેલી હતી એવા શિરિપચંદ્ર વિદ્યાલુવા ના મતના સમર્થનમાં થોડું વિવેચન ઉપયોગી થશે.

માહિષ્મતીનાં હાલના નક્કી કરવાં એ અઘરું નથી. એ પહેલાં કોઈકના પુત્ર નામનું પાટનગર હતું. કાર્તવીર્યે તે છત્તીને માહિષ્મતી વસાવ્યું. તે નગર નર્મદાતીરે હતું. સમુદ્રની પડોશમાં આવેલું હતું. ભરતી વખતે સમુદ્રનાં મોઝાન છેક તે શહેર સુધી ફરી વળતાં અને તે દરીઆમાં મથક હતું એટલું તો બધા આધારમાં મળી આવે છે. મત્સ્ય-પુરાણ આ પ્રમાણે તેનું વર્ણન આપે છે:-

* 'હિમ્વન અદીકેરી' (પુ. ૫૧) માં પ્રગટ થયેલા અંગ્રેજ લેખ પદ્મી અનુવાદક રાં. બાઈરમી ડાલાબાઈ દિને

૧ અત્રાદ, નદની પાણિની એકીસે પ્રકટ કરેલા મત્સ્યપુરાણના અંગ્રેજ ભાષાંતરમાં.

૨ મત્સ્યપુરાણ, ૪૩, ૨૯-૩૨; વાયુપુ.-૩૨, ૨૬; હરિવંશ, (૧) ૩૩, ૨૮.

૩ એલ, ૪૩, ૩૧; એલ, ૩૨, ૨૮, એલ, ૩૨, ૨૮.

† જે આ કાર્તવીર્ય રાજ પ્રત્યયાના આધારથી ક્કિન આમીવાળા હનર દાયથી, હનર કિમ્વાળા શરદ્કવના સુર્યની સમાન રોએ છે. ૨૮. વળી મદાન કાન્તિવાળા એ રાજાએ કોઈકના નામના પ-

† ચોડસો વાહુતરહેલે જ્યાપાતકવિનિત્વવા ॥
માતિ રમિમહાદેવ શરદ્નેવ માસ્કરઃ ॥ ૨૮ ॥
અવ વાગં મુન્યેપુ માહિમ્મત્યાં મહાપુતિઃ ॥
વર્જીતકમુને જિત્વા પુર્યા તત્ર ન્યવેશયત ॥ ૨૯ ॥
અવ વગં મમુરસ્ય પ્રાર્દ્ધલ મજેત યે ॥
ક્રીડગેવ મુક્ષોદ્ધિતઃ પ્રનિયોતે મર્તાપતિઃ ॥ ૩૦ ॥
છત્તા ક્રીટના તેન પ્રતિજ્ઞદામમાલિની ॥
કર્મિશુદ્ધિનિપ્રાગાચરિનામ્યેતિ નમદા ॥ ૩૧ ॥
અયો વાહુમહાદેવ વગાહ સ મહાપંચઃ ॥
કમેત્યુચતેવગાં તુ નર્મદા પ્રાહુચનામ્ ॥ ૩૨ ॥
તસ્ય વાહુ હરેણ લોભ્યમાણે મહાદર્શો ॥
મવન્ત્યવીવ નિધાન્તાઃ પાતાલસ્યા મહામુરઃ ॥ ૩૩ ॥
વૃર્જીકૃતમહાવીચિલીનમીનમહાનિમ્ ॥
માહ્યાવિદંપનોપમાવનાંક્ષિત્તુઃસદમ્ ॥ ૩૪ ॥
કરોત્લાલોડયથેય દ્રોઃમહોઽય સાગરન્ ॥
મન્દરલોમચકિત્તા હમ્વનો-પદ્મનંધિતાઃ ॥ ૩૫ ॥
તદા નિથલનુવાંતો મવન્તિ ચ મહોરગાઃ ॥
સાયાન્હ કદરોમ્વગ્દા નિવાંતિનિમિત્તા ૩૬ ॥

આ નગરીનું સ્થાન નહીં કરનારાઓ તેની આ વિશેષતા લક્ષ્યમાં રાખતાં કોઇ કારણથી ચુપી ગયા છે, પણ પુરાણોમાં આ વાન એટલી સ્પષ્ટ સ્પષ્ટેથી છે કે એ વીરો કશે સદેહ રહેતો નથી. અત્યાર સુધી માહિમતી તરીકે એળખાવવામાં આવેલા પેવાનઠના એકે શહેર સુધી સમુદ્રનાં પાણી પહોંચી શકે એ સંભવતું નથી. અને જે એકજ સ્થળે તે પહોંચી શકે તે શહેર હાલના ભરતની નજીકમાં હોય એકએ હીંચુએસેનના કહેવા પ્રમાણે, તેના સમયમાં ભરત સમુદ્રની બહુજ પામે હતું.

કાર્તવીર્યના રાજ્યનું એ સુખ્ય યજ્ઞ હોવાથી તેના તાખાના મુલકમાં તે મહારતની પદવી ધરાવતું હતું. કાર્તવીર્ય અનૂપસ્તાની કહેવાતો.૫ અનૂપનો ઐશિક અર્થ સમુદ્રની નજીકનો પ્રેશ કે ભીનારાવાળી જગ્યા એવો થાય છે, અને આમ કરીને સમુદ્રની નજીકના પ્રેશ માટે તે સખ્દ વપરાતો.

જીનિ પોતાની માહિમતી નગરીમાં મહુબેને વીરો રાખેલા છે. ૨૬ એ મહાભરતની રાત્રી કાર્તવીર્યનાં સુખથી નોંડી કાઢેલા હોય તેમ સમુદ્રના વેગને અક્ષા પ્રવાહે એવે છે. ૩૦ વિવાલથી તે રાત્રી ભરે તેમાં કીડા કરે છે ત્યારે પ્રલેક તરંગથી હાથથી રોજમતી એવી નર્મદા કુકુડી નામે ત્રાસને બાહુબળી હોય તેમ મહિત થઈને તેની પામે આવે. ૩૧ તે રાત્રી એકલેજ દબર હાથથી મેઘા સમુદ્રને બળભળાવે છે અને તેનાથી સામાન્ય વેગથી વહેતી નર્મદાને વર્ષાકાળ સરખા મહાન મરાઠવાથી બનાવે છે. ૩૨. તેના દબર હાથથી ભરે મહાપ્રમુદ બળભળે છે છે ત્યારે પાતાલમાં વહેલા મહાભયુરો પશુ અલંકૃત સ્તંભ થઈ ભય છે. ૩૩. ભરે એ રાત્રી પોતાના દબર હાથથી સમુદ્રને બળભળાવી તાખી તેને, મેઘા તરંગોમાં લીન થયલા ભવ્ય અને મેઘા મળેલા એવા ચૂર્ણ થઈ મથકા છે એવો, વાહુના વેગથી વાહુનું ફીણ એના ઉત્પત્ત થયું છે એવો, અને કુડાખાનાં આકર્ષણથી દુ સદ એવો બનાવી કે છે ત્યારે મંદર પર્વતના ઘોભથી મહિત થયલા અને અમૃત ઉત્પત્ત થવાની શક્યાળા મહાન સર્પો સાયંકાલને વીરો વાહુના અભાવથી નિશ્ચિત થયલા કલ્પીબલ નેમતેમ નિશ્ચિત મસ્તાકાળા થઈ ભય છે. ૩૪-૩૬.

૪ કાર્તવીર્યની એન્યથા ભવેલા.

૫ મહાભારત, વનપર્વ ૧૧૭, ૧૮.

૬ એન. ઉદ્યોગપર્વ ૧૬, ૬, વાહુપુ ૨૬, ૮૬; હરિવંશ (૨) ૩૭, ૨૮.

૭ સભાપર્વ. ૪, ૨૪-૩૫, ઉદ્યોગ, ૪, ૧૩-૨૪.

૮ હરિ (૨) ૩૭, ૨૪-૪૦.

૯ મહાવક્ર ૪૩, ૪૬-૪૮. હરિ (૧) ૩૪-૪૬.

મહાભારતના સમયમાં અનૂપ સખ્દ પશ્ચિમ કિનારા પર આવેલા કોઇ સામાન્ય રાજ્ય માટે વપરાતો.૭ મારાપદ. અનૂપ અને આનર્ત પડોશના પ્રદેશો હોય એમ જણાય છે અને અનૂપ મારાપદની દક્ષિણે આવેલ હતો.૮ આ ઉપરથી જણાશે કે અનૂપ નામનો અને નર્મદાનદે જેની રાજધાની હતી તેવો પ્રદેશ મહી અને તાપી વચ્ચેના શુજાતનો એક ભાગ હોવો જોઈએ. કાર્તવીર્યના રાજ્યની મર્યાદા તેના વરાળેના નામ ઉપરથી પણ નહીં કરી શકાય એમ છે કારણ કે ક્યાં તો એ વરાળેના નામ તેના મહારાજ્યના પ્રાંતો ઉપરથી પાડેલા છે કે ક્યાં તો હૈહય અને તાલજગમ વંશ જેનો એ નેતા હતો તે જે વ્યતિએના બનેલા હતા તેના નામ પરથી પડેલા છે. આ નામો સુસેન, સુર તાલજગમ, અવનિત, વિનિદોત્ર, શાયાંત, બોજ, વુડીકર, અને આનર્ત છે. સુસેન એટલે મધુરા; જે જાનિએ કાશિવાસના હીપકદખને સૌરાષ્ટ્ર નામ આપ્યું, તે જાનિ સુર

હોય એમ જણાય છે. અવન્તિ એટલે માળવા. કુશરચક્રી-દારકા એ રાજધાનીવાળું જુનું ગુજરાત એ આનર્ત. વિતિહોત્ર કે વિતિહવ્ય વિધ્યાની પશ્ચિમે આવેલો પ્રદેશ. ૧૦ કુંદીકેર કે તુંડીકેર વિધ્યાની નજીક એક જાતિનું નામ છે. ૧૧ બોન્નેએ અરવલ્લીની પૂર્વે પોતાનું સંસ્થાન વસાવ્યું હોય એમ જણાય છે. તેઓનું રાજ્ય મહાભારતના સમયમાં શાલ્ય નામથી ઓળખાતું. ૧૨ કાર્તવીર્યના એ રાજ્યની સીમામાં વાયવ્યે યમુના, પૂર્વે વેતવતી કે એટવા; દક્ષિણે નર્મદા અને પશ્ચિમે સમુદ્ર અને રજપુતાનાનાં અરણ્ય હતાં. આ મહારાજ્યના વિસ્તાર ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અનૂપ એટલે કે ગુજરાત અને કાદીઆવાડ તેના સૌથી મહત્ત્વના ભાગ હશે, અને મંડલા ૧૩ કે મહેશ્વર ૧૪. મોંધાના ૧૫ માંથી કોઇ પણ ગામ આ પ્રદેશમાં મધ્યવર્તી સ્થાને નથી. એટલા માટે આ મહારાજ્યની રાજધાની સમુદ્રની નજીક કોઇ જગ્યાએ હોવી જોઇએ એમ ધારવું વધારે સ્વાભાવિક છે.

મહાભારતના સમયમાં કાર્તવીર્યનો દેશ અને એની રાજધાની માહિષ્મતી કથારોષ થઇ ગયાં હોય એમ જણાય છે. તે વખતમાં વિદર્ભનાં રાજ્ય બાદ કરતાં દક્ષિણે આર્યોવર્તની

સીમા નમદા હતી. અને કેટલા રાજ્યોનો એ ખનેલો હતો એ સ્પષ્ટ લખાયેલું છે. અનુપ રાજ્યના છૂટાછવાયા નિર્દેશ મળી આવે છે. તે વિના અનૂપનું રાજ્ય પણ નાશ પામ્યું હતું. ૧૬ કાર્તવીર્યના કોઇ વંશને તેની પછી માહિષ્મતીમાં રાજ્ય કર્યું હોય એમ જણાતું નથી. માહિષ્મતીના રાજા તરીકે બીજા કોઇનું નામ ઓઝાણું હોય તો તે નીચું છે. એના વીરો વધારે આગળ કહેવાશે. કાર્તવીર્યનો એક વંશજ જયધ્વજ તો અવન્તિનો રાજા હતો. ૧૭

રઘુવંશમાં કાશિદાસ માહિષ્મતીના શાસક ૧૮ તરીકે કાર્તવીર્યના વંશજ પ્રતીપનું નામ આપે છે પણ એ વંશમાં એ નામનો કોઇ રાજા થયો હોય એવું એકે મદાકાવ્ય કે પુરાણમાંથી નીકળતું નથી. કવિએ કાર્તવીર્યનાં પરાક્રમેના વર્ણનથી કાવ્યના રસને વેગ આપવા માટે કલ્પિત રાજાને એ વંશનું નામ આપ્યું હોય એમ જણાય છે. બીજે પક્ષે, એ તો સ્પષ્ટ છે કે કાશિદાસના સમયમાં નર્મદાને ઉત્તર કીનારે કાર્તવીર્યનાં સંસ્મરણોવાળું માહિષ્મતી નામનું એકે નગર નહોતું. કારણ કે એનું એકે નગર હોત તો અગરકંટકથી વિદિશા અને ઉચ્ચન જતાં મેઘદૂત હનર હાથવાળા દેવે જે નગરમાં રાજ્ય કર્યું હતું તેમાં વિરમ્યા વિના રહ્યા હોત

૧૦ મત્સ્યપુ. ૧૧૪, ૫૨-૫૫.

૧૧ પાર્શ્વદેવનું માર્કંડેય પુરાણ, ૩૪૪.

૧૨ મદામા. વન. ૧૪, ૨૦, ૧૬, ૨૫૩; દરિ (૧) ૩૮.

૧૩ (૧૮૩૭) નર્મલ ઓફ ધી એશીઆટીક સોસાયટી ઓફ બેંગાલ, ૧૨૨; કનીંગહામની એન્ટીક નોટીસ, ૪૮૮.

૧૪ (૯) એશીઆટીક રીસર્ચ, ૧૦૫; ઈ.પી. એસ. સન-નોમ.-મદેશ્વર.

૧૫ (૧૯૧૦) નર્મલ ઓફ ધી રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી, ૪૨૫; પાર્શ્વદેવનું માર્કં. પુ. ૩૩૩ (નેહ)

૧૬ મદામા. સખા. ૪, ૨૪-૩૫; જ્ઞેલ ૪, ૧૩-૨૪.

૧૭ મત્સ્યપુ. ૪૩, ૪૬, વાલુપુ. ૩૨, ૫૦.

૧૮ સર્ચ ૧. ૪૩.

નહીં અને કવિને તેનાં યશોગાન ગાવાની તક આપી હોત.

મહાભારત અને પુરાણોની માહિમતી નગરીમાં મદિય, મદિયક, મદિયીક કે મદિમક નામની ભક્તિ વસતી હતી ૧૯ આ નગરીની ખાસે મહીયક નામની નદી પશુ હતી ૨૦

મહાકાવ્યો અને પુરાણો ઉપરથી આ નગરીની જગ્યા સહેવાઈથી નક્કી કરી શકાય એ દક્ષિણ પશ્ચિમ પ્રદેશ હતો એમ તે બધાં કમુલ કરે છે. સહદેવ નર્મદા એળગી ને તરતજ નદી પશુ આવતી, મોજકટ, કોરાલ અને પ્રાકૃકોશય-કદામ હીયુએસેનેર કહેલું મહારાજસલ-વેણુસીરના (વેળમગા) રાજાઓ, પુલિન્દો-ટોવેમીએ વર્ણવેલા પુમ્મદામ્મ એ અને કિર્કિષા છતાંનેર પછી ત્યા પહેલે છે. અથમેય પર્વમાં મહીયકને આપ્ર અને કોવગિર ની વચ્ચે આવેલુ લખે છે ૨૩ ભાગપર્વ તેને કહ્યુંટકની સાથે દક્ષિણ પ્રદેશમાં મુકે છે ૨૪ રામાયણના કિર્કિષા કાડમાં તેની એક તરફ વિદર્ભ અને ઋષ્ટકીરપ તથા બીજી તરફ કવિમ અને દંડકારપ આલેલુ લખ્યુ છે ૨૬

મત્સ્યપુરાણમાં લખ્યુ છે કે તેની એક બાજુએ પાંડવ, કેરલ અને ચોલ અને બીજી

બાજુએ કલિંગ, વિદર્ભ, દંડક અને નર્મદાકાંડાના બીજા દેસો આવેલા છે. ૨૭ વિંધ્યાચળ અન્વય પાંચમની સરહદના મુલકમાં તે આવેલું છે એમ જગ્ગુવેણુ નથી અને છાંદર માર્કંડેય પુરાણ પ્રમાણે તે મહારાષ્ટ્ર અને કલિંગ વચ્ચે આવેલું હોલુ જોઈએ ૨૮

આ યાદીને સાવધાનીપૂર્વક વાંચનાં આવડતા મુદ્દા તારવી કદાચ

૧. કિર્કિષક વિંધ્યની નજીકમાં હતું, પણ કિર્કિષકની દક્ષિણે આવેલ મદિયક નજીક નહોતું.

૨. મદિયક નર્મદાની દક્ષિણે છતાં દક્ષિણ કાંઠા ઉપર તે નહોતું

૩. તે વિદર્ભની દક્ષિણે જરા દૂર અને કવિંગ, આપ્ર, કોવગિર અને દંડકની વચ્ચે હતું આ પ્રદેશો આપારે અચુક એળખાઈ ચુક્યા છે

૪. તે વખતે માહિમતી નામે નગર નમણના ઉત્તરકાંઠે કે અન્વય દેશ નામે એળખાયલા પ્રદેશના કેટલા ભાગમાં સમુદ્ર કીનારે નહોતું.

આથી મિદ્ધ થાય છે કે નીચગળની માહિમતી કાર્તવીરની માહિમતી નહોતી

૧૯ બુદ્ધ સંદિગ્ધ, ૯-૧૦, ૧૭-૨૬, મહાભા. ૧૦મ. ૯, ૩૬૬, વિષ્ણુપુ. ૪, ૨૪.

૨૦ રામાયણ કિર્કિષા, ૪૨, ૧૧

૨૧ કર્ત્ત્ત્વિયમતી 'એન્વર્થ એન્વર્થી'

૨૨ મહાભા. સમા, ૩૪

૨૩ અન્વય ૮૩, ૧૧.

૨૪ અન્વય ૯

૨૫ છાંદરકરના યોગે ગેરેડીઅર (૫, ૨, ૧૪૩) મયજે, મહારાષ્ટ્ર

૨૬ રામ યજુ-કિર્કિષા, ૯૧, ૧૦

૨૭ મત્સ્યપુ ૧૧૪, ૪૬-૫૧.

૨૮ એન્વ, ૧૧૪, ૫૨-૫૫.

૨૯ માર્કંડેય પુ. ૫૭, ૪૬.

મહાભારતના સભાપર્વમાં નીલની માહિમ્મતી-
નું વર્ણન મહાત્ હૈહય રાજની નગરીની
સાથે જરૂર સામ્ય ધરાવતું નથી

નીલ રાજ નહોતો હૈહય કે નહોતો યાદવ.
આર્ષ રાજઓના કોઇ સુપ્રસિદ્ધ વંશમાંથી તે
ઉતરી આવેલો હોય એમ જણાતું નથી
તેની પ્રજા પણ કોઇ પ્રસિદ્ધ આર્ષસમૂહની
નથી પણ નીલાયુધા કે લીલાયુધા છે. ૩૦

કર્મકાંડના ત્યાગથી પતિત અનેકા એ
લોકોનાં નીતિબંધન આર્ષ સંસ્કૃતિ જેવાં
સમ્પત નહોતાં. ૩૨ તેથી નીલની માહિમ્મતી
અનાયોની નગરી હતી અને ધર્મકર્ષો અને
યજ્ઞયાગો વડે પ્રસિદ્ધ યયલા રાજની નગરી
તે હોઇ શકે નહીં.

વિંધ્ય અને ઋક્ષ પર્વતો મળે છે
ત્યાં માંધાતાના પુત્ર મુચકદે રથારેહું એક
ત્રીજું માહિમ્મતી નામે નગર હતું. ૩૩ એનું
તો અત્યારે નીશાન પણ નથી રહ્યું.

મહાભારત અને શુદ્ધના સમય પછી વિંધ્યની
દક્ષિણે માહિમ્મતી કે મહેમ્મતી નામનું નગર
હતું. આમ નામના સરખાપણાથી કાર્તવીર્યની,
નીલની અને મહાવંશમાં જણાવેલી માહિમ્મતીની
ચોક્કસ જગ્યા નક્કી કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી
પડી છે. નીલની અને મહાવંશમાંની માહિમ્મતી
મંડલાંની કે ચોક્કી મહેન્દ્રવતી કે મહિષકની
જગ્યાએ હતી એ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન નથી.
કાર્તવીર્યની રાજધાની ક્યાં હતી એ સત્યાવ

જરૂરનો છે.

કાર્તવીર્યનો પ્રતાપ પરવાર્યા પછીના
બનાવેલું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરતાં માહિમ્મતી
અને અનુપદેશના વિનાશનાં કારણ જરૂર.
અમદ્રજેય રામે હૈહય રાજની સત્તાનો નાશ
કર્ષો હોય એમ જણાય છે અને એની સરહદો
નીચે ભૃગુઓએ છોટેલા પ્રદેશના સૌથી
મહત્ત્વના ભાગનો કબજો લીધો. પરશુરામે
વસાવેલો શુપારક દેશ નર્મદાની ઉતરથી
સોપરા સુધીનો પ્રદેશ હતો. ૩૪

ભરૂસ પાસેથી તે મુખ્ય મુખી નર્મદાનો તટ
ભૃગુઓને અને અમદ્રજેયોને પવિત્ર હતો ૩૫
મહાભારતના સમયમાં નર્મદા કીનારાના કોઇ
ભાગને ભૃગુકન્ધ નામ આપ્યું તથામાં નથી.
પણ શુપારકની મર્યાદા બેતાં જણાય છે કે
પાછળથી ભૃગુકન્ધ નામ પામેલા દેશનો
શુપારકમાં સમાવેશ થયો હતો, અને અનુપદેશનો
ભાગ શુપારકમાં આવેલો હતો. અને પાંડવના
સમયમાં પશ્ચિમ કીનારે અનુપનું નામું રાજ્ય
માત્ર હયાત હતું.

આ બધી ખરી વાત પરથી મારું
તો ચોક્કસ માનવું છે કે પરશુરામે કાર્તવીર્ય-
નગરીને જમીનદોસ્ત કરીનેજ ગુસ્સો શમાવ્યો
નહોતો પણ તેને શુપારકમાં મેળવી દઇ
તેની હયાતીજ હરી લીધી હતી અને તે
જરૂર પાસેજ કોઇ જગ્યાએ આવેલી હતી.

૩૦ મહાભા. ઉદ્યોગ. ૨૬, ૨૪; બીમ્. ૫૬, ૧૩.

૩૧ એન, અનુશાસન. ૩૩, ૨૨.

૩૨ એન, સભા. ૩૪.

૩૩ હરિ (૨) ૩૮, ૧૯.

૩૪ મહાભા. સભા. ૩૦; વન. ૮૮, ૧૧૮, ચાંતિ. ૪૬; અનુશાસન ૨૫, ૫૦; હરિ (૨) ૩૬, ૨૮,
આષ્ટોચોગ્રસ્થ સર્વે ઓફ વેસ્ટર્ન ઈડીઆ, નં. ૧૦, પા. ૩૧.

૩૫ મત્સ્યપુ. ૬૩, ૩૩-૩૪.

રાજધિરાજ

‘ગુજરાતનો નાથ’નું અનુસંધાન

લેખક

રા. કર્નયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી એ., એફએચ. બી., એડવોકેટ,

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

૨૦૦૧૨૮

નોંધ

જેને મારી “પાણ્ડુનો પ્રમુખ” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાચી હોય તેને આ વાર્તાના કેટલાક પાત્રોની ઓળખાણ પરશે જોણે એ વાર્તામાં ન વાચી હોય તેને મઠે નોંધે આજેની ઓળખાણ બસ છે.

અય્યસિંહદેવ સોલંકી .. અણ્ણવીવવાડ પાણ્ડુનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનજદેવી રાજમાતા.

મુંજાલ ખસા અપાત્વ.

હિદા મત્રી અને ખખાતનો સત્તાધીશ.

દાદાદુ મત્રી. * કણ્ણવીનો સત્તાધીશ.

શાલ્મ મત્રી

ત્રિભુવનપાલ રાજાનો બત્રીજો ને † લાટનો દડનાયક. ‡

કારમીરાદેવી ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનજદેવીની બત્રીજી.

કાઈ ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને બટરાજ.

મંજરી તેની પત્ની.

સળજન સોરઠોનો દડનાયક.

પરશુરામ તેનો પુત્ર.

રાખેગાર જુનામદનો રાજા.

રાણુકદેવી તેની રાણી.

* અમદાવાદ.

† સાબરમતીથી દમણ સુધીનો પ્રદેશ.

‡ મુઘલ.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલો

ન્યસિંહદેવે મોકલેલા ફરમાન મુજબ કાક ઉદાના દીકરા આગ્રસરને ભુગુકચ્છનું હર્ષપાલત્વ સોંપી પાટણ તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રાણકદેવીએ પણ તેને તેડાવેલા છે. જતાં જતાં તેને જૈન સાધુ હેમચંદ્રસૂરિનો પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર થાને છે. અહીં આગ્રસર મંત્રી ઉપર મુગ્ધ થઈને તેની ભાજ કાઢવાની લેણછામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાટણે લાટ લેવાથી બળીઝળી રહેલા દેવાપાલને કાકની ચેતવણી છતાં છોડે છે. કાકની બેરહાનરીમાં બળેલા ઉઠાવવાની દેવાપાલ પેરના રચતો હોય છે એટલામાં કાક ભતે આવી કેટલીક રકમ પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રક્ષણમાં સોંપી ન્ય છે. મંત્રીના મોહમાં પડેલા આગ્રસરથી અવગણના પામીને તેમજ મંત્રીના પ્રભાવથી અંતયા પછી હેમચંદ્રસૂરિ ખંભાત ન્ય છે. આ બાબત દેવાપાલ મદના કોઠારના વૃદ્ધ નાયક અને કાકજન દેવાને ભાજની કોઠાર ખાસી કરી આપવાનું તેની પાસે કમુલાવે છે-એવી શરતે કે કાક પાછો આવે તો દેવાપાલ અનાજ ફરી ભરી આપે.

વિભાગ બીજો

ભુગુકચ્છથી દરીઆ વાટે પાટણ તરફ જતાં કાક વચમાં લાડી આગળ ઉતરી પડે છે, અને પોતાનો વેશ વિશ્વાસુ ખેમાને પહેરાવે છે. ખેમે આજ્ઞાનુસાર વહાણને પ્રભાસ આગળ લઈ જઈ હુબાડી દે છે. કાનારે ઉભેલા ઉદાનો દીકરો વાગ્મત તેને કાક સમજી “બચાની” લે છે અને વચળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે. આ બાબત કાક છુપી રીતે જુનાગઢ ન્ય છે અને રા' ના કહેવાથી રાણકને પાટણ જોડે સંધિ કરવા સમજાવવાના નિષ્ફળ પ્રયાસો કરી પોતે સાંધેજી જોડે કરી નહીં તુરવા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામાં તેને ઉદા મહેતાની ચાલનાજી તરફ વહેમ ન્ય છે, અને બાબરાજીતને અનાયાસે તે વશ કરી લે છે. પછી તે પૂનરીને વેશ રાજગઢમાં પેસી રાણી લીલાદેવીને મળવા ક્તેહમંદ પ્રયાસ કરે છે અને ન્યસિંહનું મન દેવડી તરફ ખેચાતું અટકાવવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જગદેવ પરમાર આવતાં તે સંતાઈ ન્ય છે. જગદેવને ગજરાએડી રાણી કાઠી મુકે છે. કાક સક્રીને ન્યદેવ આગળ હાજર થાય છે અને જુનાગઢ લેવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જગદેવ આવી લાગતાં તે અંદર જતો રહે છે. પછી પરમાર અને ઉદા ત્યાં આવે છે. ઉદા જુનાગઢ જોડે સંધિ કરવાની પેરની બતાવે છે એટલામાં કાકને બદલે ખેમાને લઈ વાગ્મત આવે છે. પણ કાક પાછો દાખલ થઈ બેઠ ફેડી નાખે છે. ઉદા, ન્યદેવ તથા કાકે વિશ્વિ માટે જુગુ એમ કરે છે. દરમિયાન કાકનું રક્ષણ કરવાનું વચન મુંબલ લીલાદેવીને આપે છે. મુંબલ મીનજદેવી જોડે મસકત કરતો હોય છે તેટલામાં કાક આવે છે, અને રાજગઢની રિયતિથી માહીતગાર થાય છે. વાગ્મતને બનારી જવાથી પરશુરામની પુત્રી સમર્થ તેના ઉપર દ્વેષ બરાય છે. પોતાની રત્નવગર કાકને ઉતારો આપવા માટે રાજમહેલનો કર્તાહર્થી પરમાર એક જુના નોકરને કેદ કરી પોતે ધારેલી જગામાં ઉતરવાની ફરજ પાડવા કાકને મળવા ન્ય છે. ત્યાં કાક સાથે તેને ચક્રમક ઝરે છે પણ તુરત સમાધાન થાય છે. કેદ કરેલા નોકરને છાડી દેવાની આજ્ઞા મુંબલ પરમારને કરે છે ને તે માથે ચઢાવવા ન્યસિંહદેવ પરમારને સલાહ આપે છે. રોમની વહુ પ્રેમકુંવર ને પહેલાં સંતાયજા કાકને અજણતાં ઠાડાવનાર સમર્થ લીલાદેવીનો ખંડ રાણકાસતાં હોય છે ત્યાં કાક રાણીને મળવા આવે છે, અને રાજને વશ કરવાની યુક્તિ સુઝાડે છે. રાણી તે અજમાવવા માંડે છે. વળતે દિવસે પોતાની આજ્ઞાનો ખંગ કરનાર સૈનિકને કાક ધાયલ કરે છે એટલે ન્યસિંહદેવ તેને કેદ કરાવી, સાથે લઈને પરમાર સાથે ચોક્કસ તપાસવા નીકળે છે. ત્યાંથી કાક રાજને વેશ બીજી ચોક્કસ તરફ ન્ય છે અને આ બાબત રાજની ટોળી તથા એમલનાયક અને તેના સૈનિકો વચ્ચે જંગ યુદ્ધ થાય છે. રાજ, પરમાર ને એમલ તેમાં સખત ધાયલ થાય છે. ત્યાં રાણી વગેરે આવે છે અને જેલાન રાજને લઈ ન્ય છે. કાક લડતાં પડયાનો વહેમ લોકોને પડે છે.

વિભાગ ત્રીજો

ભરૂચમાં દેવાપાલ લાટના સ્વાતંત્ર્યનો ખુડો ઉઠાવે છે અને તેજ દિવસે નર્મદાની આરતીના ઉત્સવ વખતે આખડ કુપાધને મંત્રીને નીરખે છે.

(હવે આગળ વાંચો)

મંજરીનું સ્થાન

પુ જારીએ આરતી ચેતાવી, ઘંટડી પગાડવી શરૂ કરી, ને વસંત શરૂ થતા પહેલી કોણલ દફફે તેમ મંજરીનો સ્વર દફફી રહ્યો. તેના સ્વરે આંખડના હૃદયમાં કે કે પ્રતિશબ્દો જગ્યા ઉત્સાહ, આકાંક્ષા, નિજમ, સુખ, પ્રેમ-જપા બાવો જાગ્યા તેણે જાની પર હાથ દાખ્યો, ને મૂર્છા પામ્યો હોય એવી દશામાં પડી રહ્યો.

આંખડના હૃદયમાં શા શા બાવો જાગતા હતા તે બધેવાં વાના મંજરીએ આરતી ગાવી શરૂ કરી.

નર્મદા સગિતાં યેદા હરદહાદિનિ સ્વા ॥

તરંગસ્વમિત્તનિ સ્વાસ્વાગિ ચરણિ ચ ॥

સર્વદશવિદેહા સ્ત્રીચરણ મહાત્મના ॥

અપિતા અગિયેવંદ્યા હસ્ત્રાક ચ વિગણ ॥

સુનિમિ. સમુદ્રા હોવા નર્મદા પ્રવરા નદી ॥

હરદેહાનિમ્બલ્પા યેકાના હિતવામ્બવા ॥

ધર્મકપટલા નિત્ય સર્વદત્તનમસ્કૃતા ॥

સમુદ્રા દેહગ્ન્યર્થેર્ણવંભિમ્સવેદ ચ ॥

નમ ગુણચત્રને દ્વાયે નમ સાગરગતિનિ ॥

નમસ્તે વાળામનિ નમો દેવિ વરાજને ॥

નમોડન્તુ તે જગિણસિદ્ધસર્વતં

નમોડન્તુ તે શવરદેહનિમ્બને ॥

નમોડન્તુ તે ચર્મમૃત્તા વરપંદ

નમોડન્તુ તે સર્વવિકલ્પને ॥

સ્વરનો બહુ પુટયો. ત્યાં પ્રસરીતી શાનિમાં અમ પડ્યો. એ આજુસે દોડતાદોડતા આંખા ને ઝીમો પાડવા લાગ્યા: “જેહી-

જેહી—” બધા પહેલાં અભયબ ધવા ને થોડાં તેમના તરફ વળ્યાં. મંજરી ગાતી અટકી ગઈ. પુજારીની આરતી પણ અટકી પડી.

“અરે બધા થેર જાઓ. જોવા શુ કરો છો? ગંગનાથમાં ડીંગલ ઉડ્યું છે. કુવરેન સેનાપતિએ જાગવાં ઉતાર્યાં... ને લોડા લોડી-લુહાણ થયા છે. જતાં રહે. જેહીની બા—” કહી ને જેહી અને તેની બાને લઈ અપાદા-બધ આરો ગયો.

ત્રણ ચાર ઝેરા બીજા પુખ્તને વીંટાળ વળ્યા; ને તેનો સાથે ઉનાવગથી આવતાં થયાં

બરાએ ગમરાઈ એક બીજાની સાથે જોવા ક્યુ. નદીતીરથી રમખાણનો રપટ અવાજ આવ્યો હતો થોડીક ધુમે પણ દૂરથી સભાગીરી હતી થોડીક સ્ત્રીઓ જેમના પર જાસે હતો તે નો પોતાની મેજે આવતી થઈ મંજરીએ ગર્વથી આરે તરફ જોયું. ગમરાયતી મૃગથીઓ જેવી બધી સ્ત્રીઓ આરે તરફ બપબાકુલ આંખે જોઈ રહી હતી.

“બહેનો ગમરાયો નહીં. કેં મપ લાગે છે. આપજીને કાણુ હેડતારું છે?”

“ઓ બા-બા-મંજરી બા—” ધુમે આરતો અજિતદ હાંક્યોહાંક્યો આવ્યો. તેની આંધે મંજરીની છોકરી મહાએતા બેમાડેલી હતી, ને બગલમાં તેનો છોકરો વૈસરી આવ્યો હતો તેની આંખો બીંધી ફાટી મઈ હતી.

મંજરીનું મોં જરા ઉતરી ગયું. “અજિતદ, શું છે?”

“બા—બા! છા કે? રેવાપાલે પટ્ટણીએને બધાને માર્યા, ગમમાં ધાડ પડી છે ને આપણું ઘર હુંટવા આવ્યા હતા. હું છાપરે થઈ આ બેને લઈ આવ્યો. બા, ચાલો ચાલો જતાં રહીએ.”

મંજરીના હોઠ ખીણ્યા. તેની આંખો-માંથી અગ્નિ નીકળ્યો. તેણે બેનાંઆ તરફ ગુસ્સાથી જોયું.

“બેનાંબા! આ શું છે?”

બેનાં થોડુંક જાણતી હતી. તે નિશ્ચિત જીવે ઉભીઉભી જોતી હતી.

“શું છે શું?” તેણે અપમાનકારક અવાજે કહ્યું. “સો દહાડા સામુના તો એક દહાડો વહુનો. આજે પાટણ પરવાયું—ને લાટનો દિવસ ઉગ્યો. બેનો, ચાલો મારી સાથે કાઢને કેં થવાનું નથી. આજથી રામરાન્ય શરુ થયું.”

મંજરી ગભરાઈ, ગુંથવાઈ ને પલ્લવાર ઉભી થઈ રહી. બધાં ગભરાઈને બેનાં તરફ ગયાં ને તે સહુથી આગળ આવીને ઉભી. તરત મંજરીએ મન સાવધ કર્યું ને મણિબદ્ધ પાસેથી વૈસરીને લઈ લીધો.

આંખડે બધું સાંભળ્યું ને તેનો જીવ ઉડી ગયો. પણ અત્યારે તેને પાટણની કે પોતાની પરવા કરતાં મંજરીની પરવા વધારે હતી. તે એકદમ ઉઠ્યો, ને તેરાને સાથે લઈ બારણું ઉઘાડી, ઘરની બહાર આવ્યો.

બેનાં થોડીક વાર ઉભી રહી, હસી ને ગમરાયલી મંજરીને ગૌરવનદ્ર થયલી જોઈ રહી. તરત તેને પોતાના ધણીએ કાઢને આપેલું વચન યાદ આવ્યું ને તે પાસે આવી, ને જરાક તોરમાં તેણે કહ્યું:

“મંજરી ભાભી! તમારા જેઠે મને કહ્યું છે કે તમને અમારે ઘેર લઈ આવવાં. હવે

કોઈ પાટણનું અહીંઆં નથી કે તમારી વહારે ધારો. ને અત્યારે તો તમારાં ઘરનાં પણ ઠેકાણાં નથી કે ત્યાં જઈ રહેવાશે. ચાલો મારી જોડે. મારા દીઅરજી અહીંઆં નથી કે અત્યારે આવવાના.”

મંજરીને એક એક શબ્દ ડાંખ્યો. તેનો ગર્વિષ્ઠ સ્વભાવ આ ડાંખ સહન કરી શક્યો નહીં. તેનો ક્ષોભ જતો રહ્યો. તેણે ઉંચું ડોકું કરી એક તિરસ્કારભરી નજરે બેનાંને તેના આડંબરનું ને લલકારનું જાન કરાવ્યું.

“કોની મગદુર છે કે દુર્ગપાલની સ્ત્રીને એક આંગળી અડકાડી શકે?” તેણે ગુસ્સામાં પુછ્યું. તેનું મુખ કોપથી જ્વલત થયું હતું. તેની આંખોમાં વિદ્યુત ચમકી.

બેનાં તિરસ્કારથી હસી. આત્મભદ્રથી ન રહેવાયું. મંજરીની નિરાધારી ને ગર્વ જોઈ તેનું હૈયું વીરતાથી ઉરકેરાઈ ગયું. તે આગળ આવ્યો.

“બેનાંબા! કોણ કહે છે કે પાટણ નિરાધાર થઈ ગયું છે?” તેણે પુછ્યું.

“હું અસારે જીભાનેડી નથી કરવાની” બેનાંએ કહ્યું. “મરદોની વાત મરદ જાણે. મને તો તમારા ભાઈએ સંદેશો કહ્યો છે—”

પણ તેના શબ્દ અધુરા રહ્યા. શીમેશ્વર હાથમાં નાળી તરવાર સહિત આવ્યો. તે હાંફતો હતો, તેના વાળ છુટા હતા, ને તેને મોઢેથી લોહી વહેતું હતું. તેને જોઈ સ્ત્રીએ બધી ચીચીઆરી પાડી ઉડી.

“બા છે કે? ભાઈ બહેન! બધાં છે. બા!”

“કેમ ભાઈ?” મંજરીએ પુછ્યું.

“સારું થયું તમે જડ્યાં. આપણા વાડામાં હુંટ ચાલે છે. પટ્ટણી સૈન્ય પકડાઈ ગયું. આંખડ મહેતા! તમે અહીંઆં ક્યાંથી?

નાસો. રેરાખાને લાટનો ઝુડો હાથે છે. ફેલ તમને જોશે તો દાર મારશે.”

આંખડની આંખમા ચુરસો આપ્યો.

“શું કહે છે ત્યારે પાટણના માણસો—”

“પાટણના માણસો!” સોમેશ્વરે કોંઈના થી હસીને કહ્યું “તમે, હું ને આ ત્રેસે જોખડો. પણ ખાનુ શું?”

“હું તેજ કદુ છું” બેનાએ કહ્યું

“તમારા જાએ કંઈ છે કે મજરી વડુને અને છોકરાને મારી શકે પણ આવડા.”

મંજરીએ ગુસ્સામા હેલ કરડયા

“બેનાયા! ને રેરાખાને કહેલો કે પાટણના દુર્મ પાવની સ્ત્રી ને છોકરા—જ્યા પાટણના મજુમે ત્યાં કપી તેણે નોમેશ્વર તરફ એક કમણુ બાંધે જ્યા આ યાડપણુ જોઈ મકિત થયા. મોમેશ્વરથી ન મડસાધુ.

“આ! બેનાના સાચુ કંઈ છે ખત્યારે રેરાખાના થરે ઝીરામ તમારાથા મેંડાસાનુ નખી, સચર પહેલા અને તો પાંચેલણી થઈ જતી.”

“સોમેશ્વર!” મજરીએ ગારવથી કહ્યું “એ બધું તમારે વિચારવાનું નથી ત્યાં મારા દુગ પુત્રનું રચન ત્યાજ મારુ બેનાના સીપાકો.” કપી તણે પોને વિજયી આખાલી હોય તેમ નિગરકારમરી નગર તેણે બેના તરફ નાખી બેના ને સડી શકી નહીં. ગુમે કની તે ત્યાંથી આવી, ને બધી સ્ત્રીઓ તેની સાથે થતી મહા. આખડનું હલ્લ આ જોમખાણનો જુમે જોઈ સુન્દર થઈ ગયું

“આ! આ શું કહ્યું!” સોમેશ્વરે નિરાશથી પથ પગડયા.

“સોમેશ્વર! આ કામરપણુ ક્યા ગુરુએ ગીખચું?” મજરીએ નિરાશથી પૂછ્યું

“તારા ગુરુ એટલે પાટણની સત્તા એ સત્તા

નવ તો પછી ગુરુએ જીવે-મારાથી કેમ જીવે?”

આંખડ મહેતા સુગત પદ્મી હતા. પાટણની સત્તા એટલેજ જીવન એ તેમનો મિદાન હતો મજરીના ગર્વભર્યા શબ્દોએ તેમના હલ્લમા પ્રતાપી પ્રતિસાદ કર્યો.

“ને બા! પાટણની સત્તા જતાં પહેલાં અમે મરણ તેઆર છીએ.”

“પ પ-પ-પણ અહીંઆથી તો અ-અ-આયો.” ત્રણો મુગ્ધને હોડે જોડ્યા વિના ન રહેવાયું

“સુર નાચવા!” આગે જુગ પારી.

“સોમેશ્વર નરા ગઢની કુચી તમારી પામ છે.”

‘હા રીક માણસ’ આયો ત્યાં જઈએ માંજુભદ્ર, જોડેને જોડે ગાંધીને કોઈ આપી. મંડા એ મેંડા આપી આખા જાદને દક્ષીણુ.”

સોમેશ્વરે શામરીને લીધા, માંજુભદ્રે મદાવેનાને લીધા. ને તે બધાં ક્રોધાગ્રાસ નરા મદ નરક સાધ્યા.

મકુરણુ ૪ થું

ગઢમાં

સો મેશ્વરને બધા રસતાની પુરી ખાલીની હતી એટલે મેંડા રસતા સુકારી, મચીકુંડીમાં થઈ તેઓ ખાખ આગળ ભઈ પડેલાં ખાખ ક્યાંથી સહેલ, ક્યાં જોમખાણ તે પજુ સોમેશ્વર ભાતુને હતો એટલે અખાલીજના જુવાળથી ખાખ ભરેલી દની બના પજુ એક નદાથી પોલી દોડીમાં બેસી તેઓ ખાખ જોખગી મયાં

ચંદ્રનું તેજ તો નામનું જ હતું, એટલે અંધારામાં સૈથી આગળ સોમેશ્વર, પછી મહાશ્વેતાને ખાંધે બેસાડી મણિભદ્ર, પછી મંજરી, પછી આમ્રભટ્ટ ને પછી નેરા એમ તેઓ ખાઈથી દરવાજા મુકીને : ઉભો ઢોળાવ ચઢ્યાં. આમ્રભટ્ટ : આગળ; આમ્રતી મંજરી તરફ જોયા કરતો; ને રખેને કાંકરા તેના પગમાં વાગે, કે રખેને તે સરે એવી બીકે તેનું હૈયું અધીરું થઈ રહ્યું. પણ મંજરી જેની મુકુમાર હતી તેનીજ દૃઢ મનની હતી; અને તેના સુંવાળા પગ પણ ચપલતાથી ને ચોકસાઈથી પડતા. આખરે તેઓ ગદના દરવાજા આગળ આંખ્યાં, અને સોમેશ્વર તેમને એક નાની બારી આગળ લઈ ગયો ને બારી ઉઘાડી.

“કાણુ છે?” દેવા નાપકનો અવાજ આવ્યો.

“એ તો હું સોમેશ્વર.”

“અસારે કેમ?” શંકાશીલ દેવાએ પુછ્યું.

“બા ને છોકરાંઓ ને નવા દુર્ગપાલ આવ્યા છે.” દેવાએ ઉતાવળથી માથે ફાંળીડ બાંધ્યું ને ચક્રમક ધરી મશાલ ચેતાવી. “બા-તમે અસારે?”

“હા!” દરબી મંજરીએ કહ્યું “તારા ભાઈ ગયા એટલે તારા સંરક્ષણમાં આવ્યાં છીએ.”

“કાણુ નવા દુર્ગપાલ—” દેવાએ કઠોરતાથી કહ્યું “ને નેરા બોખડો.”

“દેવા! ગામમાં બંડ ઉઠ્યું છે. રવાપાલે પટ્ટણી લશ્કર કેદ કર્યું છે, ને કાકભટ્ટનું ને બીજા પટ્ટણી અધિકારીનાં ધર લુટ્યાં એટલે બાના રક્ષણ માટે અમે ગદમાં આવ્યાં છીએ” કહી સોમેશ્વરે બારી અંદરથી બંધ કરી. “હવે પાટણથી મદદ આવે ત્યાં મુકી

અહીંઆંજ રહેવાના.” દેવાની આંખે અંધારાં આવ્યાં હોય એમ લાગ્યું. તે માથે હાથ દઈ પાસેના એટલા પર બેસી ગયો. “ઓ મારા ભગવાન.”

મંજરીએ પાસે જઈ હેતભર્યે અવાજે પુછ્યું: “દેવા શું છે? આમ કેમ?”

“બા! ઘડપણમાં દેવાની અકલ્પ ગઈ.”

“કેમ?”

“મેં ભાઈનો લુકમ ન પાડ્યો” દેવાનો અવાજ ધ્રુજતો હતો. “મેં તમને બધાંને ગરદન માર્યા.”

“શું છે શું?” મંજરીએ પુછ્યું.

“પેસા રેવાપાલના કહેવાથી મેં બધો કોઠાર ફેંટી દીધો.”

“કોઠાર ફેંટી દીધો—” બધાએ ચમકીને પાછા હસ્યા.

દેવાએ કપાળ કુટ્યું. “બા! મારે જીવનું લાગ્યું નથી. અને રેવાભાઈએ કહ્યું કે મારા ભાઈને તો પાટણમાં પકડ્યા ને આ નેરા ભટ્ટ બની ગદમાં રહેવા આવવાનો. ભાઈ પાછા આવે તો કોઠાર પાછા ભરી આવવાનું એવું વચન આપ્યું. હું ભોળાવાણો. બા! હું તમને ને છોકરાંઓને ખવાડીશ શું?”

“વરસ દલાડાનો કોઠાર ફેંટી દીધો.” આંખડ મહેતાએ ગુસ્સામાં આગળ આવી કહ્યું.

“પાપી!—કેના કલાથી?” કહી તેણે તરવાર કાઢી.

“મારો મારા પાપી!” દેવાએ કહ્યું.

“મારે જીવ કરડી ગયું” જોષ્ઠએ—

આંખડ તરવાર ઉભામવા જતો હતો ને તેની નજર મંજરી પર પડી. તેની આંખોમાં તિરસ્કાર હતો.

“આંખડ મહેતા!” મંજરીએ જરાક ગુસ્સામાં કહ્યું. “તમારી તરવાર આનમાં

રાખો. તેનો ખીજો ધણો ખપ છે. દેવા!
કે પણ અનાજ મદમાં છે કે નહીં?”

“આટલાં ખપાને તો આઠેક દહાડા પણ
નહીં ચાલે.”

“બા! ઉમાં રહો. આપણે મદમાં આવ્યા
છીએ તે શમમાં કોઈએ ખમર નથી. હું જઈ
ફાડુંધણું અનાજ ઉપર લઈ આવવાની
ગોઠવણ કરું.”

“પણ તમે બહાર પકાઈ ચલા તો?”
મંજરીએ કહ્યું.

“ઘોળનાયની મરણ. આવડ મહેતા—”
તેની સામે જોઈ સોમેશ્વર જઈ ખંચ્યો.

“આવડ મહેતા તમે અહીંયા બાને જો
જો. ને મણિભદ્ર છુ પણ અહીંયાજ રહે
નેરા હું મારી સાથે ચાલ.”

“હું આવું?” આંખે પુછ્યું

“ના. આપણા બેમાંથી એક જણે તો
અહીંયાં રહેવું જ જોઈએ.

“વખત છે ને રેરાપાક મદને ઘેરા લાવે
તો સામે કોણ ચાલ?”

“હીક. નેશ, સોમેશ્વરજી જોડે જ.”

“ખ-ખાણુ—” પાછળ દબેલા નેરાને
મદમાંથી બહાર જવાનું સંકુ નહીં.

“જા” આંખેડે ડોળા કાઢ્યા નેરા
નીચી મુડી કરીને સોમેશ્વર સાથે બહાર ગયો.

“દેવા! હવે કે બેમવાનું ટેકાણું છે કે ?
આ છોકરો બીચારાં થાકી પડ્યાં છે.”

“અરે હારે બા. હા” કહી દેવો બપાને
મદમાં ઘોડે દૂર એક નાનું ઘર હતું ત્યાં લઈ
ગયો. અને જોઈતી ચીજો કાઢી. આખી. કોઈ
ઘેરા થાકે તો પડણી મેચ્છને માટે મદમાં
એવી સોઈ હતી કે રહેવા કરવાને મારે તો
જોઈને કે અડચણ આવે એમ નહોતી.

મણિભદ્ર પાણી કાઢી લાવ્યો. મંજરીએ
મજરાપલા છોકરાને આપવાસન આપી
સુવાડવા માંડ્યાં અને દેવો અને આવડ
મહેતા મદને તપાસવા નીકળ્યા.

આંખડ મળીર મધ ગયો હતો. પાટણની
સત્તાને મદમાં રહ્યા ત્યાં ટકાવી રાખવી, ને
પાટણથી મદદ આવે ત્યાં મુડી મળવીનું રક્ષણ
કરવું—એ બે લક્ષ્યે તેની મહાંધ સતેજ કરી.
આ મદ મુર્ચ્છિત હતો, અને સહેલથી લેવાય
એવો નહોતો, છતાં તણ ચાર માણસની મદદ-
થી તેને ટકાવી રાખવો કે સહેલી વાત નહોતી.
અને તેમાં જોરાક પુરે તો શુ થાય તે
તમલપુ નહીં, છતાં આમલદ હોખન હાંપી
નહીં. મંજરીની નજર આગળ આ મદ ટકાવી
રાખવો, પોતાનું શુશ્રુષન દેખાડવું, અને વખત
આવે તો મરતુ—એનાથી વધારે સચિત્ર તેને
કે દેખાયું નહીં.

કોઈની મદદ ન હોવાથી તેણે છવ ધાલી
મદની પુરેપુરી તપાસ કરી, ને કંઈ દિશાથી
હુમલો આવી શકે, કવે ટેકાણેથી સંરક્ષણ
બરોબર થઈ શકે, અને કવે ખુણેથી ચારે
દિશાનું નિરીક્ષણ થઈ શકે તેની તેણે માહિતી
મેળવી.

તેણે ચારે તરફના કોઠ પર જઈ નીચે
નજર નાખી. મધ્યરાત્રિ થતા આવી હતી,
છતાં ગામમાં ટેકાણે ટેકાણે બગેલી મશાઓ
આમનેમ જળી દેખાતી કોઈ ટેકાણેથી અવાર-
નવાર ચીસ પણ સંભળાતી. દૂર કોઈએકના
ઘરમાં આગ લાગી હોય એમ લાગતું હતું
નહીતીરે મધ સાંત હતું.

ફરતા ફરતા આંખડ મહેતાએ દેવ
જોડે વાત કરી; અને જમજમ તે વાત
કરો; એવો તેમતેમ દેરાનું હૃદય, તેનો અનુભવ,
ને તેનું મદ વીરોનું જ્ઞાન બધુંબધી તક મળી.

જવાબ મળ્યો નહીં એટલે અત્તનારામાંના એક જણે ચક્રમક કાઢી કાઢે એવાવવાની તબયીજ કરી. સોમેશ્વરે જોયું કે કાકડે એતશે તો ખાર વાગશે. હોડી ખાત દષ્ટ ડગલાં-જ પાછળ હતી એટલે તે એક દ્વંદ્વમાં ત્યાં પહોંચ્યો ને ગેરાના કાનમાં ડહું:

“નેરા! આ મદની ખારીની કુંગી. એકદમ અનાજ લઈ તમે ઉપર જાઓ એટલે હું આ લેકિને રોકું છું. નહીં તો ઉપર ઘણા વિના અપાં રહેશે.” કહી તેણે હોડીને ધક્કા માર્યો, અને નેરાએ પણ સમયસૂચકતા સ્ફુરવાથી વાંમડા લઈ હોડી હકારી.

સોમેશ્વર કુદીને આગળ આગ્યો, અને માઠ અધકારમાં કાકડે એત્યાથી સામા આવનાર અંજાઈ ગયા હતા તેનો બ્રાહ્મ લઈ તરવાર કાઢી આડો ઉભો રહ્યો.

“કાણુ છો?” સોમેશ્વરે રોકી પૂછ્યું. “અત્યારે હું કશો જો?” સમા આવનાર પાંચ પરગાળીઓ હતા પણ તે ખાત વાનાળુઓ નહોતા. એમ તેમનાં ચરો ઉપરથી દેખાઈ આવ્યું હતું.

“તું કાણુ છો? ને પેલાં બે મદમાં કાણુ જાય છે?”

“તેની તમારે થી પંચાત રેવાલાઈની મપાઈ છે.” સોમેશ્વરે કહ્યું.

પણ તેનું જુઠાણું ચાંચુ નહીં. એક પાછળ ઉભેલા માણસે પાસે આડીને કહ્યું: “અરે આ તો કાકડાટનો સોમેશ્વર—કાકડેદાર! પકડો એને.”

“પણ તમે કાણુ છો? મને તમે પકડનાર કાણુ? દીમતથી વખત સમાવવા સોમેશ્વરે પૂછ્યું “જવાબ દો.”

“અરે પણ પેલા જાય છે તેને પકડીએ” કહી એક અજાણ દોડવા ગયો.

“ખખરદાર!” સોમેશ્વર આડો ઉભો રહ્યો. “તું કાણુ. છે તે કલા વગર આગળ જવાનું નથી.”

“પકડો એને” એક જણે કહ્યું ને બીજો આગળ ધસ્યો.

“મને પકડવું સહેલું નથી.” કહી સોમેશ્વરે ધસારો કર્યો એટલે પેલા લોકોએ પાછા હકી તરવાર કાઢવા માંડી.

હલેસાંના અવાજથી સોમેશ્વરને લાગ્યું કે હોડી અપાટખંધ ખાઈની ગેરે પાર જતી હતી. તે પચિની આડો ઉભો રહ્યો; અને પરગાળી સૈનિકો તેના પર તુડી પડવા. આ સૈનિકો અનુભવી લડાઈવાળો નહોતા એટલે ક્યાં સુધી તો તેમને રોકવા સોમેશ્વરને સહેલું મળ્યું. હોડી વારે હોડી પેસે પાર પહોંચ્યો ને અવાજ આગ્યો, અને નેરા ને તેની સંઘાળી ગુણે ઉપાડતાં ચંલગાયાં. સોમેશ્વર લાગ્યું કે હવે તે બે ખાઈમાં પડે તે સહેલાઈથી તરીને પાર જાય; એટલે તેણે ધીમેધીમે પાછા દડવા માંડ્યું.

અખાત્રીજના જુવણનાં પાછી ફરી વળ્યાં હતાં એટલે ખાઈની એકે દૂર સુધી ભેંસ બીની ને લપસાળી ચાં મળ હતી. સોમેશ્વર આ બાન જુડી ગયો, અને પાછા દડતાં દોડે જઈ ચૂક્યો, ને તે સરી, પડ્યો. પેલા સૈનિકો એકદમ તેના પર પડવા ને તેને પકડી લીધો.

સોમેશ્વરે કાન દીધા તો નેરા ને તેની સ્ત્રી અપાટખંધ ઉપર મદનાં ચંલગાતાં હતાં. “હવે પેલા પાછળ, કેમ જવાય?” પેલા પરગાળી સૈનિકોનાં એકે કહ્યું.

“અત્યારે હવે કેમ જવાય? સવારે સંધ, રહેશે. આનેજ પકડી જઈએ” કહી બે જણા સોમેશ્વરનો માથ પકડી તેને લઈ જતા લાગ્યા.

ધમરી સ્વ. પતિભીના સ્વરણોયે
 શ્રી પુણ્ય સુત્ર-ગતી અમાને
 શીયુત ડોઢાખા આણુદજી આવડા
 તરફથી અવિનય સુપ્રેમ બેડ.

શુભરતી

[પાટ ૧૨૮૦]

કેસાની આણે અધારા અવળ ને મેડી ગયા

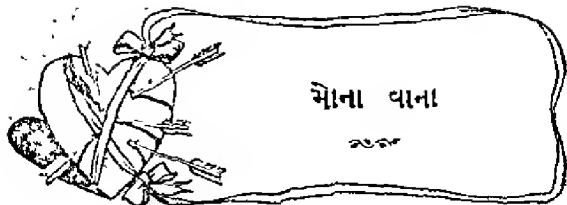

ગુજરાત]

[પાના ૧૬૮૦]

વાના, મારી વાના, દવે તાર નામ બોલનાં હું કંપું હું

—મીના વાના

અનુવાદક

રા. ભાદગ કર ડાહ્યાભાઈ દિવેદી,
બી. એ.

વિવર

રા. મુદ્રણકાર મોરફકર

—૩૩૩૩૩૩—

પાના

મીના કોડોના	..	.	પીમાનો સેનાની
મોર્ફ કોડોના	.	.	મીડોનો પિના
પ્રીન્સીવેલી	હોરે સનો સેનાપતિ
બોર્સો,			
રોસો }		...	મીડોના સામતો
ટીન્ડ્રીઓ	હોરે સનો અધિકારી
વેડીઓ	પ્રીન્સીવેલીનો કારભારી
મીડોનાના	(મોના વાના). મીડોની પત્ની.

સમય : દસવીસનના પદરમા સેકાનો અત.

સ્થાન : પડેવા અને ત્રીજા અકમા દંટલીનું કહેર પીમા અને પીમામાં નગરની બધાર.

આ નાટ્યનું વસ્તુ પીલા રાહેરને કોરે મના વગર રોડા પાસે દોનો તે વખતની લશ્કર પદર મનાવું છે

પહેલા અંકનો સાર

પેરો માકનાર લશ્કરના સેનાપતિ પ્રીન્સીવેલી સાથે સખિયી રાહેર નકો કરના મોરફો માઈ રાહોના પીમામાં પાડો આતે છે અને લહેર કરે છે ર મોરફોના કળ્યાણર પેલાની પાસે એક રાત આતે તે પ્રીન્સીવેલી પોરોને અનલ ને કાકોરો પુરો પાડવા નેઆર છે. વાના આ રાત મીડોના મરજ વિરુદ્ધ છતાં પ્રલના દિનને આનર મુજ રાજે છે અને પ્રીન્સીવેલીના વંશુમા બધા નીને એ.

(દરે આરજ વાંચો.)

અંક બીજો.

પ્રીત્તીવેલીના તંબુ

[દીપતી વસ્તુઓ આમતેમ પડી છે. હીરે અને કસબના પડદા, શસ્ત્રો અને મહામૂલ્ય અછન છતાં છતાં વેરાએલાં છે. જાતજાતનાં હીરામાણેકની મોટી પેટીઓ અરધી ઉઘાડી પડી છે. પાછળ તંબુનું ઢાંચ બારે પડદામાં દેખાય છે. મેજ પાસે ઉભેલો પ્રીત્તીવેલી દસ્તાવેજો, નકસા અને હથીઆરો ઠાવે છે. વેડીઓ પ્રવેશ કરે છે.]

વેડીઓ

પ્રગતસત્તાક રાજ્યના કમીશનરોએ આ કાગળ મોકલ્યો.

પ્રીત્તીવેલી

દ્રીપુદ્ગીઓએ ?

વેડીઓ

હા, બીજા કમીશનર મેસર માલકુરા હજી પાછા ફર્યા નથી.

પ્રીત્તીવેલી

કેએન્ટાઇન તરફથી ફ્લોરેન્સ પર ઝુમનું વેનીસનું લશ્કર અણધારી ટક્કર ઝીલવું જણાય છે. કાગળ મને આપ. [લે છે અને વાંચે છે] તે હુકમ મોકલે છે કે, છેલ્લી વારે પરોઢીએ પીસા પર હું હલ્લો નહીં કરું તો મને તરત પરહેજ કરવામાં આવશે...એમ. ઠીક. પણ હજી રાતનો તો હું રાજા છું. 'તરત પરહેજ કરવામાં આવશે'. આહ! તેને થોડીજ ખબર છે?...પોતાના જીવનની અપ્રતિમ ધડીની રાહ જોઈ રહેલાને આવા હુખ્યા, ચવાઈને કુચા થઈ ગયેલા શબ્દો ભય પમાડી શકે એમ તે ખરેખર માનતા હશે?...ધમકી, ગીરફતારી, નિંદા, મારી પર કામ ચાલે, ન્યાય અપાય: આવું આવું મારે ક્રીસગણ્ણતીમાં? એ લોકોમાં પાણી હોત, એમની છાતી ચાલતી હોત તો મને ક્યારનો પકડ્યો હોત.

વેડીઓ

મેસર દ્રીપુદ્ગીઓએ કાગળ આપનાં મને કહ્યું કે હું પણ આવું છું. તેને તમારી સાથે વાત કરવી છે.

પ્રીત્તીવેલી

આહ! આખરે તેણે નિશ્ચય કર્યો...અમારી મુલાકાત વખતે ધણી વાતોનું નિરાકરણ થયે; એ મુકલકકડી પામર લહીઓ ફ્લોરેન્સની સઘળી ભેદી શક્તિઓનો પ્રતિનિધિ છતાં મારી સામે આંખે આંખ મેળવીને જોઈ શકતો નથી; મોત કરતાંએ મને વધારે ધિક્કારનાર આ ગરીબોડા શીકેડા વામનજી મારી સાથે એ ઘડી વીતાડશે એ એની કોણ બચે કેવીએ જશે. ગંભીર ચાસન તેને મળ્યાં હોવાં જોઈએ. તેને સખંત હુકમ મળ્યા વિના તે આમ રાક્ષસ સામે તેનીજ ગુફામાં બાજ ખેલવા આવે નહીં. મારે બારણે પહેરગીર કાણુ છે?

વેડીઓ

તમારી ગેશીસીઅન ટુકડીના બે ધરગા સૈનિકો: હરનાન્ડોને મેં જોળખ્યો, તે બીજો મને લાગે છે કે ડીએગો હતો.

પ્રીત્તીવેલી

ઠીક. સ્વર્ગના દેવોને કેદ પકડવાનું કદ તોય એ એ તો મારી આસા ઉઠાવશે—અંધારં થતું જાય છે. દીવો સળગાવ. કેટલા વાગ્યા?

વેડીએ.

નવ વાગી મયા.

ખીન્નીવેડી

માડે કેલોના પાછે નથી આવ્યો.

વેડીએ.

તે આવશે તેવાજ ખાઈ પાસેના પહેરેગીર
એને તમારી પાસે લાવશે.

ખીન્નીવેડી

મારી માગણી નાકમુખ થઈ હોત તો
તે ક્યારેનોએ અહીં આવી પહોંચ્યો હોત.
વડી એ ઘડીમાં નીવડો આવશે પોતાની
આમરજમા અધકારમાં તારી રહેલા કેડીએ-
ને. જેનાં સ્વપ્નાં અપે એવા છુટા સરવાળા
મોટાં લદાણે પેઠે આ વડી મારા જીવનના
આધારરૂપ છે અમળાના પ્રેમ જેવી
નમળાએની વસ્તુમાં માણુમ પોતાનું જીવિ,
પોતાની અક્ષય, પોતાનો આત્મા, પોતાનો
આનંદ, પોતાનો શોક બધુજ સમાવે એ
પણ કેવું! ...એ પ્રેમ મારા હસવા કરતા
વધારે પ્રબળ ન હોત તો હું ચોતે તેને
જોઈને હસત — માટે હજી આવ્યો નહીં—
એટલે તે અશ્વત્થાની. (વેડીએને) જા, વાના
અહીં આવવાની હા પાડે તેની નીચાનીરૂપે
પ્રગટાવવાના નહીવા પ્રગટ્યા કે નહીં એ
જોઈ આવ...ખીજતો જીવ બને એટલા
માટે ચોતાનો એજ આવતી અને એવી રીતે
તેની રૂપતની પેઠે મનેજ બચાવી મેલી ત્રીના
કુચ્છતાં પર્ણલાંની આગાહી આપતો એ
મજાસ લાં છે કે નહીં તે જો...નહીં તો-
રહેવા દે-દૂજ નાંડે હું. છેક બચપણથી આ
વડી માટે હું તલસ્યો છું. અને એ ઘડીને
(પહેરે સત્કાર મારા શીવાય કાખી-એક
મિત્રની આંખે પણ ચપે જોઈએ નહીં...
[તંબુના મારણા નરજ જાય છે. પડે]

પાછળ ફરે છે અને અધકારમાં
નમર કરે છે.] જો, પેલો દીવાલ વેડીએ,
પેલો ઉગસ. અધકારમાં એ કેવો કળક છે!
...કે પેનાજ પરથી. જરાજર છે...જો, તે કેવો
અધકારને ભેટ છે...નમરમા એ એકજ દીવા
પ્રકાશે છે...અરે, આટલાટલા વખત મુખી
તે આટલી થોડી આજ્ઞા પર જીવીને મેં જેને
જંખુ એવું—આટલું ઉજ્જવલ પુખ્ત પીસાએ
કદી આકાશમા વિલસાવ્યું નથી. અરે, મારા
વાર ગીસાવાનીએ! તમે આજે ઉત્સવ
ઉજવશે તો તમારી તવારીખમા ચિરંજીવ વસી;
અને મેં મારા વતનને ઉગારું હોત તે માણુત
તેના કરતા વધારે દિવ્ય આનંદ હું માણીશ...
વેડીએ.

[તેને અડકતા] આસો તણુમ જાએ.
પણથી મેસર દીવુજીએ આવે છે.

ખીન્નીવેડી

[પાછો આવીને પડો પડનાં] હા
આપણે હજી - મુલાકાત લાગી નહીં પડ્યો.—
[મેજ પાસે જાય છે અને કાગળીઆ લે છે]
તેના ત્રણે કાજળ તારી પાસે છે!

વેડીએ.

ના, મેજ.

ખીન્નીવેડી

મે તો મે આતરેયા અને આજ સાંજનો
કૂકમ...

વેડીએ.

પહેલા એ આ રજા તમે હાથમાં ચોળા
રજા છે તે રીતે.....

ખીન્નીવેડી

પેલો આવી પહોંચ્યો.

[પહેરેગીર પડો જાય છે. દીવુજીઆ ફાગલ
જાય છે.]

દ્રીવુદ્ધીઓ .

કે પેનાદક્ષમાંથી કોઈ નીશાની હોય તેમ
અપકલો વિચિત્ર દોષો તમે જોયો?...
પ્રીન્ઝીવેલી

એ કશાની નીશાની હોય એમ તમને
લાગે છે ?

દ્રીવુદ્ધીઓ

બેશક. મારે તમને કે' કહેવું છે, પ્રીન્ઝીવેલી.

પ્રીન્ઝીવેલી

બોલો. જા, વેડીઓ; બહુ દૂર જતો નહીં;
મારે તારો ખપ પડશે.

[વેડીઓ જાય છે.]

દ્રીવુદ્ધીઓ

પ્રીન્ઝીવેલી, તમારા તરફ મારો કેટલો
આદરભાવ છે એ તમે જાણો છો આ મેં તમને
ઘણી વાર બતાવી આપ્યું છે. પણ બીજી
ઘણીએ વાતની તો તમને હજી ખબર નથી;
કારણ કે વિશ્વાસઘાતી મનાતી, પણ ખરી રીતે
ફક્ત વહેવાર એવી ફ્લોરેંસની રાજ્ય-
નીતિનો એક નિયમ છે કે તેની અંદરખાનેની
હકીકતોના જાણકારોથી પણ કેટલીક વાતો
છુપી રાખતી. અમે સૌ તેનાં આકરાં શાનવ-
ને આધીન રહીએ છીએ, અને તેની શ્રેષ્ઠ
પ્રતિજ્ઞાના પ્રવાહક તો મોટાને આપણે
બેધડક રક્ષવા જોઈએ. તમારી ઉગતી વય અને
અજ્ઞાત-કુળ છતાં પ્રગ્નસતાકેના સાથી જખર-
સ્ત લશ્કરના સેનાપતિ તમને બનાવવામાં
મારો હીસ્સો મોટો હતો; પક્ષદંથી માટે મારે
જરાએ પરતાવું નથી પડ્યું; પણ આજકાલ
તમારી સામે કાવાવાવા શરૂ થયા છે. આ વાત
તમારી આગળ ઉઘાડી પાડવી એ ફરજિસ્ત
હોવા છતાં હું કેવળ મિત્રાચારીને ખાતર એ કહું
હું. ઘણી વાર બહુ ચીવટથી ફરજ બજાવવા
જતાં તુફાન વધારે થાય છે. માટે તમને કહું

હું કે તમારા શત્રુઓ, તમે આવહલીણા, નખળા
મનના ને પ્રમાદી છો એવો અરોપ તમારા
પર મુકે છે. કેટલાકને તો તમે બેવશ હો
એવો વહેમ પણ છે...તમને પકડવાની અને
તમારી પર કાગ અત્યાચવાની ચર્ચા અસારે
ચાલે છે. સહભાગ્યે હું વેળાસર ચેત્યો. હું
એકદમ ફ્લોરેંસ ગયો અને શત્રુના પુરાવા
સામે પુરાવા રજૂ કરી મેં તમારો બચાવ કર્યો.
હું તમારો જખીન થયો. તમારી પરના માત્ર
અચલ વિશ્વાસને સિદ્ધ કરી બતાવવાનું તમારો
હાથમાં છે; તમો હલો નહીં કરો તો આપણે
માર્ગ જઈશું. મારા સાથી મેસર મેલેડુરાને
વેનીસીઅન પ્રોપીટેટરના લશ્કરે બીખીએનામાં
રોકા રાખ્યો છે. ઉત્તરમાંથી બીજું સૈન્ય
ફ્લોરેંસ તરફ કુચ કરે છે. એ નગર ભયમાં
છે. આજ સુધી મુક્તતરી રાખેલો હક્કો કામે
તમે શરૂ કરો તો સૌ આરાં વાનાં થાય. તે
રીતે પીસા પડ્યા પછી આપણા સુનંદા લશ્કરે
શાન્ત પાડી શકશે, અને વિજયદેવીને
માનીત્રીસેનાપતિ પણ, અને આજકાલના તમારા
દુશ્મનેને તમારા સુસ્ત પ્રસંગે અને સદાયકે
બનાવે એવા ભલકા અને વિજયની વચ્ચે
આપણે મગરબીથી ફ્લોરેંસ પાછા ફરી
શકીશું...

પ્રીન્ઝીવેલી

તમે કહી રહ્યા ?

દ્રીવુદ્ધીઓ

લગભગ અર્ધું. શીવાય કે આપણાં સદચાર-
ના દરેક કિસ્સે વધતાં જતાં, હૃત વીશે મેં
કે કહ્યું નથી...આપણા ઉત્તરામુક્તકા કાયદા
છતાં મેં આમ કહ્યું છે. કાયદા પ્રમાણે તો
ભયના વખતે સેનાપતિનાં સામનને ફ્લોરેંસની
અકળ સત્તા વડે સમતોલ રાખવી જોઈએ; અને
આજે હું એ સત્તાનો નમ પ્રતિનિધિ હું...

ખીન્નીવેડી

મને દમણું મળ્યો એ દુકમ તમે લખ્યો છે?

દ્રીવુદ્ધીએ

હા.

ખીન્નીવેડી

તમારેજ હાથે?

દ્રીવુદ્ધીએ

એસક. પણ આ સવાલ શા માટે?

ખીન્નીવેડી

આ એ કાગળો નોખા? તમે તેને વરલી શોધે છે?

દ્રીવુદ્ધીએ

વસ્તુ વખતે. પણ કોણ જાણે એમાં શું લખ્યું છે? ...મારે પહેલાં....

ખીન્નીવેડી

કે જરૂર નથી. અને ખબર છે.

દ્રીવુદ્ધીએ

તમે આંતર્યાતા તે કાગળો આજ કે? મારી આથા હતી કે તમે એ કાગળો એમ જોશો. કમેડી ડીક કરી.

ખીન્નીવેડી

તમે બાજક છોકરા સાથે વાત નથી કરતા. આની અંધમ સુકિતએનો આપણ આપણે ન લખ્યો, અને મારે જેને વહેલી પતાવવી છે એવી આ મુલાકાતને આપણે વધારે લંબાવીશું નહીં. ફોર્સેસમાંના વિજય કરનારે વધારે મોટો ખદબો અને મેળવી આપવામાં આ મુલાકાતથી ખલેવ પડે છે.

...આ કાગળોમાં તમે દવકાઇ ને લુકાણીથી મારુ એકેએક કામ નિંચુ છે. આજ રાથી થયું? કેવળ ખાસને લીધે કે આ ફોર્સેસ આફ્રીકાને સહેલાઈથી શિક્ષા કરવાનું જની

આરે એ મારે? આ કાગળમાં વિખતો એવી સેતાની કુનેદમી મચડી નખાઇ છે કે પડીકાર તો અને પોતાને હું નિર્દોષ હોવા વીશે શંકા હવે છે મારા કામેકામને વિનુત, અવધ અને વિરૂપ ચીતરું છે અને આ બધુ વેગતા પહેલાં અકવાડીઆથી તે મારી આંખ ઉપડી તે ઘડી સુધી—તમારી શંકાને સિદ્ધ કરી બતાવવાનો મે નિશ્ચય કર્યો તે મંગળ ઘડી સુધી. મેં સાવધાનતાથી તમારા કામગીની નકલ ઉતારીને તે ફોર્સેસ મોકલાવ્યા છે. મેં પ્રત્યુત્તર આપ્યો. તમારું લખ્યું ખરું હતું, તરુળ, કાળજીકે કયા છુ? પરંતુ મને પડ્યો એ પણ તમને કહેવામાં આવ્યું. મને એકતરફી ન્યાય મળ્યો છે, મને દેહાતની સળ થઇ છે, અને મને ખારી થઇ છે કે તમે એવી સાખીનો રસ્તુ કરી છે કે દેવદૂનોની સમગ્ર નિર્દોષતા પણ તેમથી અને મુકા કરી દીધે નહીં.

પણ હવે મારુ મન ધુણી ઉઠ્યું છે, અને સાંકળો સોડીને હું આગળ વધુ છું. આજ સુધી હું રાજકોટી ન દને પણ આ જે કાગળ મારા હાથમાં આવ્યા પડી હું તમારા મિનારાની તેઆરી કરી રહ્યો છું. આજ રાત્રે હું તમને અને તમારા શોકમગ્ન સૈન્યને વેચાતો છું; હું તમને એકદમ ફર, એકદમ કાલીય ધા મારીશ, અને આમ જ નમરી વિશ્વાસવાતને સદૃશ્યની મદના આપે છે અને દંભ પ્રપંચ, અમન્ય, અપકાર અને શકતાથી વિખતું શાસન કરી રહી છે તેને આખાથીખી કરી ખારી નતવને બાવરાલી ખાનીશ. ...કારણ કે આજ સાંજે મારે લીધે પીસા—તમારું જુના કાળનું દુકમન, તેમાં મદ ઉભા છે ત્યાં સુધી તમારો અજાણ્ય જગતમાં પ્રસરતો અટકાવતુ ને પોસા—

ઉગરશે અને એક વાર ફરીથી તમારી સામે પડકાર કરવા માથું ઉચકશે...આહા! ઉડીને ઉભા થવાની જરૂર નથી—મેં બધા ઉપાય લઈ લીધા છે, અને તેમાં મીનમેષ થાય તેમ નથી; તમે મારા કબજામાં છો અને તમારી સાથે ફ્લોરેન્સના લાગ્યને પણ હું મારા હાથમાં રાખતો હોઉં એમ અનુભવું છું.

[ટ્રીવુલ્ફનીઓ પોતાનું ખંજર ખેંચે છે અને પ્રીન્સીવેલી પર ધા કરવા નય છે.]

ટ્રીવુલ્ફનીઓ

વાર છે હજી.—મારા હાથ છુટા છે ત્યાં સુધી તો કેં વળશે નહીં.

[પ્રીન્સીવેલી હાથ વડે ધા કીડતાં હથીઆર ફેંકે છે તે તેને મોં પર વારે છે. તે ટ્રીવુલ્ફનીઓનું કાંડું પકડે છે.]

પ્રીન્સીવેલી

આ ઉત્તર માટે હું તૈયાર નહોતો... જુઓ, હવે તમે મારા કબજામાં છો, અને એક હાથે તમને હું કચડી શકું...આ ખંજર મુકાતું એટલીજ વાર છે... તે ક્યારનુંએ તમારી ગર્દનમાં ધુસ્યું હોત. શું? તમે કેમ કેં બોલતા નથી? ખીહો છો?

ટ્રીવુલ્ફનીઓ

[બાવહીન] નહીં, ખંજર ખેંચો, તમે બરાબર કરો છો. મારું આવી બન્યું છે એ હું જાણું છું.

પ્રીન્સીવેલી

[પકડ પોચી કરતાં] આહા!...પણ ખરેખર, તમે કપૂં તે નવાઈ જોવું છે. કોઈકજ એમ કરી શકે છે. મોતનો ધા આમ સામી છાતીએ કીડનારા સૈનિકાય બહુ હોતા નથી, અને મને તો ખ્યાલ પણ નહીં કે આવાનબળા શરીરમાં...

ટ્રીવુલ્ફનીઓ

તરવારની ધાર શીવાય બહાદુરી હોયજ નહીં એ તમારું લગાયક જીવોનું ધારણું બોલું છે.

પ્રીન્સીવેલી

એમ પણ હોય...બરાબર. હું તમને કેદ કરું છું પણ તમને કેં છળ નહીં થાય... આપણે—હું અને તમે જુદીજુદી શક્તિના ઉપાસક છીએ. [ચહેરા પરથી લોહી લુએ છે] આહા!—એ ધા આઘાતી વગરનો તો નહોતોજ...ઉતાવળ કેંક વધુ પડતી થઈ પણ તાકાતમાં હણપ નહોતી...અને હવે, કહો જોઉં, જ્યાં પહોંચવાને કોઈ પણ આતુર નથી હોતું એવા લોકમાં તમને મોકલવાની અણી પર આવેલો માણસ તમારા કબજામાં હોય ત્યારે તમે તેને શું કરો?

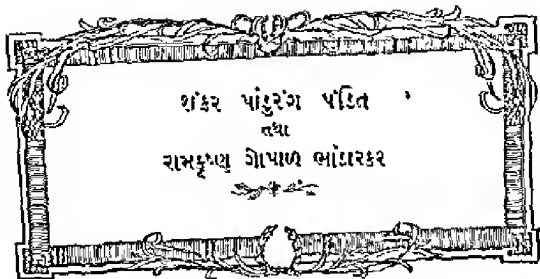
ટ્રીવુલ્ફનીઓ

હું તેને જતો કરું નહીં.

પ્રીન્સીવેલી

કેં સમજાયું નહીં...તમે વિચિત્ર છો... એવા કાગળો લખવા એ નીચ કામ. હવે, તથુ તથુ જળરી લડાઈઓમાં મેં ફ્લોરેન્સને ખાતર મારું લોહી રેડ્યું છે. મારી જાત સામે કદી જોયું નથી, તનતોડ મહેનત કરી છે અને લાલ બધો તમને મળ્યો. હું હમેશાં રાજ્યતંત્રનો નિષ્ઠાવાન સેવક રહ્યો છું અને મને ખેવકા ચંવાનો વિચાર કદી આવ્યો નથી... તમે મારા પર જસુસી કરતા એટલે તમને આ બધી સારી રીતે ખબર છે...અને છતાં તમારા કાગળમાં અધમ છબ્બાંથી કે વેરથી મારા દરેક કાર્યનો—મારા દરેક પગલાનો તમે અવગણ અર્થે ખેસાડ્યો છે. હું ફ્લોરેન્સનોજ વિચાર કરતો; તમે ઉપરાછાપરી બદબોધને જુદાણું આપ્યો.....

[વધુ મઠે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૩૫]

(“સ્મરણમુકુર”) લેખાંક ૨૦ એ.

લેખક

રા. નરસિંહરાવ બોળાનાથ

બી એ, સી એસ.

—૭૭૭૮૬—

શંકર પાંડુરંગ પંડિતનું નામ પણ ના જાણનારા હાલના દેશના તરુણ ‘સાક્ષી’ છે. (આ ‘સાક્ષી’ રામ છે કદાચમાં નથી વાપરતો. પરંતુ એ શબ્દ જ મને અપ્રિય છે— એ શબ્દમાં અર્થ, ભાવપ્રયોગ, વચ્ચેને અર્થે હું ‘શબ્દ’ નોડું તેથી અપ્રિય છે—માટે જ આજ અવસરે યિહૂનોં ચીખિયા વડે એ શબ્દ મક્કીને જાકુંછું.) હાલના તરુણ વર્ષમાં એમ જ માન્યતા છે કે શુભરાતી સાદિલની સેવા નહીં મેંહી કરે તે જ સ્મરણને યોગ્ય; તે જ કારણથી મેંહીવાલ લાલભાઈને મેં “સ્મરણમુકુર”માં અંકિત કર્યો તે વખતે પણ પ્રશ્ન પૂછાવ્યો કે “મેંહીલાલ લાલભાઈ એવને શું?” શંકર પાંડુરંગ પંડિતે સરેક જ બાપને અંગે સાદિલ,

પુરાતત્ત્વવિદ્યા, ઇત્યાદિ કિયવર્ષા ને સેવા કરીને શુભરાતી પણ પોરત્યવિદ્યાને સંબંધે માન્ય થોઅ પદવી પ્રાપ્ત કરેલી તે જોતાં એ પંડિતને વિરમરણના અંધકારમાં મૂકાય તો ખરેખરી આશ્ચર્યની વાત. કાલિદાસને સમયનિર્ણય, ઝગવેડના બાળાન્તરનો ભગીરથ પ્રયત્ન, ‘ગોડવદો’ કાળના સમર્થ ઉપોદ્ધાતમાં પ્રગટ થતુ પ્રાકૃતનું દાન, ઇત્યાદિ અનેક દિશામાં શંકર પાંડુરંગ પંડિતની પ્રજ્ઞા સંસ્કૃત ભાષાના અભ્યાસીઓ સુધી જાય તો શંકર પંડિતને દોષ નહિ, પણ કુર્ભાગ્ય.

આ ‘સ્મરણમુકુર’ ની લેખમાળામાં શુભરાતીએને જ સ્થાન મળે એમ નિયમ રાખ્યો નથી; શુભરાતમાં સ્ત્રી-શુભરાતી જોવાઈ થઈ ગયેલા મેંહીલાલ હવે કેશમુખ-

ની છાત્રી આપણે જોઈ જ ગયા છિયે. શંકર પા. પંડિત અને રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાણુશરકર એ બે જણા ગોપાળરાવની પેઠે ગુજરાતી બની ગયેલા નહોતા, તેમ બનવાનો પ્રસંગ જ નહોતો આપ્યો. પરંતુ મ્હારે એ બે પંડિતાનો સંપર્ક પાછલાં પચાસ વર્ષમાં થયેલો, તે કાંઈક આંશે ગુજરાતમાં, તેમ જ શંકર પંડિતની તો કાર્યપ્રવૃત્તિ ગુજરાતમાં પણ થોડો વખત હતી, -તેથી એ બે વિદ્વાનોને અહિં સ્થાન આપું છું.

પ્રસ્તાવના બરાક લાંબી થઈ ગઈ, વાચક ક્ષમા કરશે. હવે એકદમ મુકુરનાં પ્રતિબિમ્બ પ્રગટ કરું છું.

શંકર પાંડુરંગ પંડિત* ગુજરાતમાં ખેડા જિલ્લામાં ઉપુરી કમેક્સટરની પદવી ઉપર હતા તે વખતે હેમનું પ્રથમ દર્શન-મ્હારા પિતા જોડેની મિત્રતાને પરિણામે-થયેલું યાદ આવે છે. એઓ પ્રાર્થનાસમાજના દૃઢ ભક્ત હતા, તે અનિય પડે ભોળાનાથ ચારાભાઈનો સંબંધ બંધાયો હતો, તેમ જ પ્રાચીન સંસ્કૃત હસ્તપ્રેષો મેળવી આપવા બગેરે મિત્રમેવાને થોડે પણ બને વચ્ચે સ્નેહભોગ થયો હતો. ખેડા જિલ્લામાં કાસરા તાલુકો શંકરરાવના 'હિપ્પિન' માં હતો, તે પ્રસંગે માણેકઠારી પૂન્યમતો ડોકારનો મેળો જેવાને મ્હારા પિતા જોડે કુટુંબનાં કેટલાંક જણ ગયેલાં તેમાં હું હતો. એ મેળામાં બીડ એટલી તો ચાપછે કે 'માણેકઠારી' ને બદલે 'માણસમારી' એમ સંગ્રા અપાયછે. એ માણસમારીની બીડમાં સહીસપ્તામત પસાર

થવામાં શંકરરાવ હમને બહુ સારી રીતે સહાયકારક થયા. પોતે થોડા ઉપર સવાર થઈને-અધિકારને દોક-બીડમાં થઈને માર્ગ કરતા મયા અને હમે થોડાના સાધનથી થયેલા માર્ગનો આશ્રય લઈને યાત્રતા ગયા, તે છેક મદિરનાં પગથિયાં સુધી. પછી અંદર જવાને તો હેમની સાથે બધાએ યાત્રતા ગયા.

ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં હું F. E. A. માં નાપાસ થયો, તે પછી અમદાવાદમાં શંકરરાવ આવેલા તે વખતે મળ્યો. મ્હને કહેછે: "હમે ત્યા વિવયમાં નપાસ થયા?" ઉત્તર: "ઈતિહાસમાં." એ વિવય મ્હને ક્યતો નહોતો. શંકરરાવ કહે: "ઈતિહાસનું ગાન આટું મળવાનો ઉપાય કહું," કહીને મ્હને પૂછે: "કોઈ મકાનને વિશે સંપૂર્ણ ખ્યાલ શી રીતે ત્હમે મેળવો?"—હું તાજે, કાચો વિદ્યાર્થી હતો; પરીક્ષામાં નિશ્ચિત કરેલાં પુસ્તક બહુ વાર વાંચવાં એ વિદ્યાર્થી વર્ગમાં પરાક્રમ રૂપ ગણાતું હતું-એ પરાક્રમ હું કદી કરી સક્યો નથી;—એક મ્હારા સહાધ્યાયીને પ્રે. ભાંડારકરે ધમકાવ્યો: "શા માટે ત્યા નાટકમાં હું નપાસ થયો?" એ વિદ્યાર્થી કહે: "સાહેબ! મ્હેં એ નાટક સ્નાતકાર વાંચ્યું હતું."—પ્રે. ભાંડારકર કહે: "તો ત્હારે તે આક્રમી વાર વાંચ્યું હતું!"—ત્યા પ્રકારની માન્યતાના સંસ્કારને પ્રભાવે મ્હેં શંકરરાવને ઉત્તર આપ્યો: "એ ધરને વારંવાર જેવું-એ રીતે સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવે." શંકરરાવ કહે: "ના; એ ધરને જુદે જુદે સ્થળે રહીને જેવું; જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિન્દુથી જેવું. તે જ રીતે ઇતિહાસ પણ જુદી જુદી દિશાથી

ને આ પ્રસંગે શંકરરાવ ન્હાવાને બેઠા, તે ચોરસનાં બારણાં બંધ કરીને બેઠા. હમારા એક નોકરને આથી નવાઈ લાગી, તે કહેવા લાગ્યો: "આ તે વળી ચેવા? બાણીઓની ગોડે બંધ બારણે ન્હાયછે!" હવે ખુશ્લામાં. ન્હાનારા ઘડી ગયાછે; બંધબારણે ન્હાનારાની સંખ્યા કાંઈક વધીછે—અમુક વર્ગમાં ને અમુક સ્થળમાં.

નિરખરો; સજ્જીવ, ધાર્મિક, સામાજિક, દુષ્પ્રવાદિ સ્વરૂપથી અભ્યપ્ત કરવું જોઈશે.” આ વચનથી મદારાં નેત્ર છુટી જ રીતે ભીંજ્યાં.

તે પછીની પરીક્ષા (F. A. ની) માં હું ખાસ થયો તે વખતે શકર પંડિત અને શ્રી ભાંડારકર સંસ્કૃતમાં પરીક્ષકો હતા. વિદ્યોત્તમ નાટક સંસ્કૃતમાં દમારે વાચવાના પ્રસ્તાવમાં હતું. શકર પંડિતે એ પુસ્તકની વિવેચક દૃષ્ટિથી પ્રસિદ્ધિ કરેલી હતી, પણ પરીક્ષા વખતે હજી તે લખ્યું નહોતી. હેના અપેક્ષાં છટક પાનાં મદારા મિત્ર મુકુન્દનાથ નિત્યારામે પંડિતના બાર્ડ ધનસ્વામી દેના મિત્ર હતા ત્હેની મારફતે પેદા કરીને આપી આપ્યા હતાં, તેનો બહુ લાભ મળે ના મળે, પરંતુ હું એ પ્રમુખે સંસ્કૃતનું ધનામ લઈ ગયો તે માટે શ્રી ભાંડારકરનો પુત્ર, મદારા નિકટ મિત્ર અને એ ધનામ માટે પ્રતિસ્પર્ધી, શ્રી પ. મ્હને અનેક વાર કરેલો “ત્હને તો શકરનાથ વાળાં પાનિયાં જોવાનો લાખ મળ્યો હતો ને.”

અમુ આ વખતે સંસ્કૃતમાં વિદ્યાર્થીઓની તરફ (મુખ્યતઃ) પરીક્ષા લેવાની હતી. હું તે માટે પરીક્ષકો કને ગયો, કેટલાએક સંસ્કૃત શ્યોકો વાચવાનું મ્હને હતું. શકર પંડિત કહે- “હવે આ દરખાસ્તી બાંધીશું જેના ઉપચાર કરીને વાચાશે.” (આ વચનમાં ગુર્જણાં મુલ્ય ક્રમ્દમ્ એ દાક્ષિણ્યત્વેની ગર્વોક્તિ-નિન્નેક્તિ નો ગન્ધ હતો) ખરો, મ્હને કાંઈક

એ વચનનું મધ્ય વાચ્યું), શ્રી. બાપ્ડારકર, મ્હને કિલ્લ તરીકે નિત્ય ગપકથી યોગબ-નામ, બોલ્યા, મે જ સમ્પ્રે, હૃદતાથી, બોલ્યા: “He shall”—(“એ (વાંચ)શે જ”). આ એક દૃષ્ટિરે પ્રસંનાવચન હતું. અને, ખરે, ગુર્જણા મુલ્ય ક્રમ્દમ્ એ આરોપ બહુ અંશે ખરો જ હતો, તે હજી પણ કાંઈક છે જ મ્હને નિર્દોષ ગર્વ થયો. શકર પંડિતને મ્હાન કયો!

શબ્દરાત્રી લાપાનુ જ્ઞાન શકર પંડિતે, પોતાના અધિકારને યોગે, સાકું મેળવ્યું હતું, અને મંરૂત બાપાના વિદ્યોત્તમ અભ્યાસે એ બાબતમાં પુષ્ટિ આપેલી છતાં એક પ્રસંગે મદારી જોડે વાન કરતા કહે- “ત્હને આવરો કે નથી?” (આ પ્રકારનું વાક્ય હતું, યોગ્યસ શબ્દો વાદ નથી; પણ તેથી શબ્દોનો યોગો ઉપયોગ આ પ્રકારનો હતો)—મ્હે હેમની બૃહ્મ બતાવી કે નહિ તે અચ્ચરે વાદ આવતું નથી પરંતુ હું મનમાં દરરો તો ખરો જ. †

કાલક્રમે શકરના ઓરિયેંટલ કોલેજની પત્નીએ આવ્યા. હું પણ મોકરીમાં તે વખતે હાખવ થયો હતો. ડિપાર્ટમેન્ટલ પરીક્ષાઓના એ મેકેટરી હતા. હું એ પરીક્ષાઓ આપવા જતો તે વખતે એક પ્રમુખે હેમને ઘેર પહોંચે રહેલો. બીજે પ્રસંગે બીજે કેટલું જાન્યો, તેની શકરનાથનાં પત્ની ઉપાગાર્થ મદારા માણસ દામ પ્રસંગે ગયો.

† આ મુદ્દે સંસ્કૃત પ્રાકૃતમાં નિરુપ્ત શકરનાથને વિશે આશ્ચર્યજનક હતી. મરાઠીમાં ‘નદિ’ માટે તેમ જ ‘નદિ’ માટે એક જ શબ્દ (નદિ) છે તેથી અવિ કલ્પિ થતી હતો. અહીં ‘નદિ’ ના અર્થનો નાદિ તે સં. નદિ ના કાવ્યના નાદિ ઉપરથી છે અને ‘નદિ’ ના અર્થનો નાદિ તે નનકાંજ ઉપરથી છે, એ બેદ તેમજ મુજ. ‘નદિ’ તે નનકાંજિ (સં.) નક્તિ પ્રા ઉપરથી છે, એ સ્થિતિ, ખ્યાનમાં રાખે તો આ ક્રમ થાવ નહિ.

તેને પૂછ્યા લાગ્યાં: “આ વખત કેમ હમારે ઘેર ના ઊતર્યા? કાંઈ ગુસ્સે થયા છે?” શું કારણ હતું તે યાદ મ્હને નથી; પણ ગુસ્સો એ તો કારણ નહોતું જ. એ પ્રસંગમાંના બીજા પ્રસંગ વખતે હું પરીક્ષાના ખંડમાં હજી આરમ્ભનેા થંટ વાગ્યો નહોતો તેથી બીજા પરીક્ષ્યો સાથે વાતો કરતો ઊભો હતો, ત્યાં આવીને શંકરરાવ કહે: “જાઓ, તમારી જગાએ બેસી જાઓ!” હું મનમાં ચીડાયો. ઓળખીતો સૂતાર એ ટચકા વધારે મારે. મ્હારા મિત્ર મુકુન્દરામને મ્હેં આ વાત કરી; એ શંકરરાવની ઓફિસમાં હતો, એ કહે: “તું જાણતો નથી? એ હાલ કેટલી મુસીબતમાં આવેલા છે?”—પછી જાણ્યું: એક સ્કૂલના ધનામના મેળાવડાને કે હેવા પ્રસંગે પ્રોત્સાહ શંકરરાવે તૈયાર કરેલું, તેમાં ગાયકવાડ આવનાર હતા તેને God save the King વગાડાય તે વખતે ઊભા થયું પડે તે ટાળવા માટે પ્રોત્સાહમાંથી એ છેવટની ચીજ ઉપર છેકા મૂકાવ્યા—તે શંકર પંડિતે—એમ આરોપ સરકાર તરફથી મૂકાયો હતો, હેમના જવાબ ખુલાસા લેવાતા હતા વગેરે પત્રવ્યવહારો ચાલી રહ્યા હતા; તેથી હેનું મન બહુ ઉદ્વિગ્ન હતું. (આ પ્રસંગમાં ઉપાધ્યાયનું અંગ્રેજી જ્ઞાન પત્રોની નકલો કાઢવા કરવામાં બહુ ઉપયોગી થયું હતું; અને રાજકોટવાળા બારિસ્ટર સીતારામ નારાયણ પંડિત—શંકરરાવના સગા ભાઈ ગમ્બીર, વિચારશીલ, સલાહ મસત્ત આપવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડ્યા હતા.—(સીતારામ નારાયણ અને સગા ભાઈ શંકર પાંડુરંગ—એમ કેમ? મ્હારા પિતાએ એકવાર અમદાવાદમાં આ પ્રશ્ન પૂછેલો. શંકરરાવે ખુલાસો આપેલો કે હેમના જન્મની પૂર્વે કાંઈક કારણથી

હેમની માએ માન્યું હતું કે આ છોકરો જન્મે તો બીજાને દત્તક આપવો; તેથી પાંડુરંગ નામના કોઈ દૂતના પૂર્વજને નામે પુત્ર ગણાવ્યો; કશો વારસો બારસો મળવાનો નહોતો. પણ જાણ્યામાં જન્મને વિલમ્બ થયો હતો કે હેવું કશું કારણ હતું.)

બહુ આડી વાત ગઈ.—પૂનામાં એક વાર શંકરરાવ મ્હને ફરવાને રેલવે સ્ટેશન તરફ લઈ ગયા. પરીક્ષા માટે જ હું આવ્યો હતો.. ગાડીમાંથી ઊતરી મુઝક ઉપર હમે ફરતા હતા; સન્ધ્યા સમય થયો હતો, દીવા થયા હતા; રેલવે લાઈન ઉપર, પૂનાના સ્ટેશન ઉપર, લાઈન ઉપરના નિર્દેશસ્તંભો ઉપર, રેલવેના પ્લાટાની બાજુ ઉપર, લાલ, લીલાં, ધોળાં ફાનસોની દીવાળી બની ગઈ હતી; એમિનોનું આમુર જતાં સર માથવતું શીશડાગાન વખતો વખત થતું હતું; આગ-ગાડી ‘કશા સાઠી, પોટા સાઠી, રંડાઢ્યાઢ્યા ઘાટા સાઠી એમ શબ્દરચના ઉચ્ચારતી જતી હતી; હમે રેલવે લાઈનને આક્રમણ કરી રહેલા ગાડીરસતાના પૂલ ઉપર ઊભા હતા. શંકરરાવ કહે: “રેલવે સ્ટેશન, લાઈન, ઇલાદિ જોઈને ત્હમને મનમાં શા વિચાર સ્કુરે છે વારું?” મ્હેં કહ્યું: “ફૂર રહેલાં પ્રિયજનોને મેળવનારું સાધન આ છે—હૈવી બર્મિ આવે છે.” શંકરરાવ:—“To me, it gives rise to the thought that the means of communication are, as it were, in your pocket!” (“મ્હને એમ લાગે છે કે પરસ્પર સંપર્કનાં સાધન જાણે આપણા બિરસામાં જ છે.”) આ બંને સ્કુરંણાઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ તો નહોતી જ, કાંઈક સંબંધ જ હતી, પણ મ્હારી સ્કુરંણા મ્હારી મનોવાચનાને અનુરૂપ હતી.

અભ્યાસ: આ પ્રમગે જ શંકરરાયે વાને
વાને કેટલીક આત્મકથા ગૂઢને કહેવી. પોતે
વિદ્યાર્થીદશામાં કેવી મરીમ દાક્ષતમાથી
મદયા હતા: રસોઈ દાણે કરતી વાસગો,
દાણે માખતાં, નદવાદિ કરીને અન્નમાસ કરવા
વગેરે હકીકત એ કહેવા વાતરા લેખા નહિ
મર્વ, નહિ
ગાનિ, નહિ
શ્રીમાન વર્ગની
નિન્દા, માન
આત્મ કથાનો
જ તા ના જ
કહેવાનો ઉદ્દેશ
હતો.

પરીક્ષાએને
અંગે જ શંકર-
રાવને ઘેર હુ
એક વાર ઊત-
રેશે તે વખતની
હેમની મૂર્તિ-
ધરના વેસની
મૂર્તિ - મુકુરમાં
પ્રમદ થાવજે.
બહાર નીકળે
ત્યારે (કોઈ
લાંબો કોટ,
પાટવૂન, ગ્રહા-
બી) મિત્રિયા

રંગની) ન્હાના ધેરાવજાળી દક્ષણી પાલડી, વખતે
અમે આડી નાખેલો કુપટો-કેડા શંકર પાંડુરમે
પડિત દોડેલા. ધરના આવખતે દૂક પંચિયુ
અને માવ મંડુકરાક પ્થેરીને લાખાડે માથે
ખુરશી ઉપર બેઠા હતા, ખાલી નોકર કને
માથે તેલ ચોળાવીને ૮૫-૮૫-૮૫-૮૫-

ખૂબ ટપકીએ મરાવતા હતા. પછી ભર્યામાં
એરઘાનાં પાંદડાં માથા ઉપર મૂકાયા, સમર્થ
શુદ્ધિ શક્તિ સાચવી રાખવા આ એક
શારીરિક ઉપચાર હતો એ મ કદપના થાયછે.
આ પછી લીલુંતો રમ પીરાને હેમણે
લીધા. બંદને કહે SCURF નો વિકાર

રોકવા માટે આ
કેતમ ઉપાય છે -
હુ ધારુજી, શંકર-
રાવને આગળ ઉ-
પર બ્રાઉનિસ
Disease પ્રાપ્ત-
માનક વળગેલો,
હેમુ દરમરપ
આ વખતે હતો.

માધવરાવ
રાવડે-એ નામ
શિવ વાચકો લેને
દહુ રમરખમાં
છે? પૂછુ છું તે
મકાગણ. ઈ. સ.
૧૯૧૩માં અમદા-
વાદમાં સામાજિક
પતિપદ થવાની
હતી તેને અંગે
કેટલીક પૂર્વ યચી
આરા મકાલમાં
કરવાને તરુષુ

શંકર પાંડુરમે પડિત

મિત્રેનું મંડળ મળ્યું હતું: તે વખતે
નદાદેવ ગોવિન્દ રાવડેનું નામ નીકળતાં એ
દેશસેવાની મૂર્તિ વિશે કોઈકની હેવી વાણી
નીકળી હતી કે આરે કહેવું પડ્યું કે-શું
આ દેશસેવાને પણ વિરમરખવશ થવાનો
વારે: આચાર્યશ્રી એ માધવરાવ રાવડે

શંકર પંડિતના ગાઢ મિત્ર હતા. શંકરરાવે પોતાના વડીલ પુત્રનું નામ માધવ પાડ્યું હતું તે રાનડેને God-father ની પૂજ્ય પદવી આપવાના હેતુથી જ; શંકરરાવે મ્હને આ કહેલું સ્મરણમાં છે. એ અને મહા-પુરુષોના વિનોદના પ્રસંગોના હું સાક્ષી કેટલીક વાર થયેલા તે સ્મરણમાં આવે-છે. માધવરાવ રાનડેનું ઘર પૂનામાં બહુ જ દુર્ગન્ધભરેલા સ્થળમાંથી જઘ્યે ત્હારે પ્રાપ્ત થતું; તે માટે શંકરરાવ બહુ ટોણ કરતા; અને ખુબ કારણ કહેતા કે માધવરાવને ધ્યાણશક્તિ જ ઈશ્વરે આપી નથી. (ને હતું પણ તેમ જ). માધવરાવ શંકરરાવને ઘેર હતા, મ્હારા પિતા, હું વગેરે બેઠા હતા. પોતાનો ટાંગો (બે ટૂંનો) બોલાવવાનું કહેતાં માધવરાવ કહે: “આમવા તાંગા, પલા, ફાર વિચક્ષણ આંહે.” શંકરરાવ સંસ્કૃતમાં તે આ શબ્દદોષ ઉપર રમજીવી હસીને કહે: “વિચક્ષણ શું કહેછો? વિલક્ષણ કહો.” માધવરાવ કહે: “એ પંડિતાઈ હમારે નથી બેધતી.”

ગોવિન્દ વિદ્યુત કરકરે-હમારી દ્રોણના ગંધિનના પ્રેરિસર-નું નામ પાછળના એક સ્મરણમુકુરના લેખમાં હું કહી ગયો છું. (સત્યેન્દ્રનાથ ટાગોર વિશેના લેખમાં એ ‘મૂર્તિ-નું અર્ધચિત્ર આપ્યું હતું’). એ મૂર્તિ શંકરરાવ અને હેમના મિત્રમંડળમાં વિદ્યુતકરૂપે લીલા કરનારી હતી. શંકરરાવનો એ મિત્ર છતાં, શંકરરાવ મુંબાઈમાં ઇનકમટેક્સ કલેક્ટરની જગ્યાએ હતા તે વખતે, કરકરેએ શંકરરાવને ઘેર જઈને મ્હોંએ ચઢીને કહ્યું: “તું તો બહુ દુસ્વતો લેજે—નહી?” હેતું કાંઈક કહેવાથી અને મિત્રો લગભગ મારામારી ઉપર આવી ગયા હતા-દત્તાદિ પ્રસંગને જવા દેવા પડે. શંકરરાવને આ આરોપમાં કેવળ અ-વાય જ

મળ્યો હતો. પણ કરકરે તો ત્હને બિનજવાબ-દાર, બેપરવા, રમકડું હતા; હેને શું લાગવાનું હતું? બાળ્યમાં પાછા બે મિત્રો સલાહથી બેઠાયા હતા.

શંકર પાંદુરંગ પંડિતને સરકારની ઇતરાજ વેઠવી પડી હતી—God save the King પ્રોગ્રામમાંથી છેડી નાંખ્યાના આરોપથી—અને ત્હને પરિણામે ઓરિયેંટલ ક્લબ-સેલેટરની પદવીએથી હેમને ખરોડ્યા હતા; બાળ્યમાં પાછા ડેપુટી કલેક્ટરની જગ્યાએ મોકલ્યા હતા;—એ બધાનું મૂળ એ સ્વતંત્રતાની મૂર્તિના દઢમત અને વર્તનમાં હતું. રેલવે ટ્રેનમાં ફર્સ્ટ ક્લાસમાંથી શંકરરાવને ખરોડવાનો એક અંગ્રેજ મુસાફર પ્રયત્ન કરેલો, તે વખતે શંકરરાવે નિર્ભય લખત કરેલી; દત્તાદિ પ્રસંગોના પ્રવાહ એકઠો થઈ—એક વાર મુંબાઈના રસ્તાની પડોશમાં દારખાનું છોકરાં કને છોડાવવા માટે, ધોતિયા ને ગંજીફરાક બેર શંકરરાવને પોલીસ પકડીને મલિરિટ્ટેટ કને લઈ ગયા હતા, પછી મિત્રો વચમાં પડ્યાથી છૂટયા, અને પોલીસે “હમે જાળખ્યા નહિ” એમ સખખ બતાવ્યો, વગેરે પ્રસંગો પણ આ વચમાં મૂકવાના છે.—પરંતુ સરકારે ખૂબી હકીકત આખર જણાતાં શંકર પંડિતને સારો બદલો આપીને પોરબંદર-માં એકમિનિસ્ટ્રેટરની પદવીએ નીમ્યા હતા. તે પછી એ એકવાર મુંબાઈ રંગ ઉપર આવ્યા હતા, તે વખતે હું હેમને મળવા ગયો. શુભસમાચાર પૂછતાં, મ્હોં પૂછ્યું: “How are the children?” (“છોકરાં ના શા સગાચાર છે?”); એટલે શંકરરાવ કહે: “Don't ask how they are; ask how many they are.” (“કેમ છે ના પૂછેલો, કેટલાં છે—એમ પૂછો.”) કુટુંબ-

જાળના વિસ્તારથી કટાળો: આ વચનમાં
અત્યંત દુનો? હું કહી નથી સકતો; બોધવાના
તો જવળા નિર્વિકાર રમુજથી જ. આ
વખતે, જે વ્યવિરો હેમનો અંત આપે તો
વ્યાધિનો પ્રવેશ હેમના શરીરમાં બહુ સળગ
થયો હતો. કાંઈક એ વ્યાધિને લીધે થયું આ
વચન હોય

એ પછી, મૃતને સારે છે, હું ફરી
હેમને મળ્યો નથી દલ એ પ્રિયદર્શન,
સ્નેહજરની, સ્નેહપ્રેરની, મૃતિ મ્હારી

સમક્ષ તરે છે, સહેજ જીવી, એકવડી,
શરીરવ્યાધિ, હૃદયવૃં મુખ; તીક્ષ્ણ શુદ્ધિના
તેજ અર્ધો મોજ નવન; કાંઈક મોઝ ટોચકા
વાળું નાક; ભગવદાર ભમ્મરો, તેજરી
કપાળ,—ઝડપથી, 'મીઠા ભરેલા રવરી,
મડમડિયા હચ્ચાર કરતી મધુર વાણી,—આજ
પણ હું આ સવ જોતો હોઉં ને સાંજીતો
હોઉં એમ લગે છે,—એ પ્રિયદર્શન મર્તિ
જોઈશું, એ કવરવદં મના જેવો ભરેલો
મૃતિ માતૃશુભ્ર. ૬

કુમુભર્જલકા ચક્ર

રચનાર :

રા તામ્રલાલ દયાળજી પટેલ

સુખે 'કેવી કુમુભર્જલકા એક,

ખીસી મારા બાગમાં રે ।

તેની જાએ એવે શી કાપ ।

ઝાખે શશિ આમમાં રે ।

જાણે માનમરોવરે કસ નરતુ ધાણુ રે ।

જાણે આજને જાણે ભાણુ વેતો ઝીણુ રે ।

સખે । ખીલજે અખડ એ પુલ

મારા બાગમાં રે ।

એની પાખડી ખરશે જેમ

ખરે તારવિયા રે ।

પાખડી પાખડી લીધે પ્રાણુ

સુખે જ્યાં અતિએ રે ।

લમ સુવાસ ઉર દિન્દોલ

સ્વચ્છંદે શુભે રે ।

કોઈ ફરેજો! શુ ખીલજે અખડ

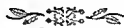
પુલ ઉર બાગમાં એ ?

કોઈ ફરેજો! શુ ખરશે સુવાસ

દેહએ હમેશા એ ?

કન્યાની શોધ

લેખક :

સૌ. સરોજિની મહેતા,
ખી. એ.

ચિત્રકાર :

રા. દત્તાત્રેય,
એ. એમ.

“ભાઈ, તારા બાપાજી બહુશે તો એમના ગુસ્સાનો પાર નહીં રહે. તું બહુ છેને કે એમને એ પ્રેમ ને એમ ને એવાં ધર્તીગ ઉપર કેવી ચીડ છે તે?”

“પણ બા, મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે પરણું તો એનેજ. કાંઈ પણ કારણસર એને નહીં પરણી શકું તો જીંદગીભર કુંવારાજ રહીશ.”

“પણ એ છે કાણુ તે તો કહીય?”

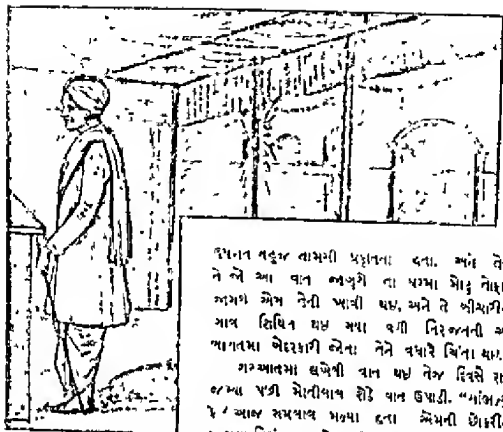
“અસારે તમને નહીં કહું. વખત આજે જરૂર કહીશ.”

“એ વખત કાણુ બહુ ક્યારે આવશે એ તો હીક વારુ. તું તો એની પાછળ ગાંડો-ચેલો થઈ ગયો છે, પણ એ તારી જોડે

પરણશે ખરી? આજની છોકરીઓનું કે કહેવાય નહીં.”

“એ આજતની તમે શીકર ન કરશો. મેં બધું ચોક્કસ કર્યું છે. એનો અભિપ્રાય હું બહુ છું. જાણ્યા વગર કુવામાં પડું એવો હું નથી.”

નિરંજન અને તેની મા વચ્ચે આં વાત ચાલતી હતી. નિરંજન માટે તેનાં માથાપ કન્યા શોધતાં હતાં. પૈસાદાર પિતાનો એકનો એક પુત્ર એટલે હીંદુસ્તાનમાં તેને કન્યાની ખોટ હોયજ નહીં. પછી ભલે તે અનાડી, રાગી કે વહી ગયતો હોય. જો કે નિરંજન તો આ ત્રણેમાંથી એકે ન હતો તે ન્યાય ખાતર

કન્યાના તદુજ તામચી પ્રજ્ઞાના દત્તા. અને તેથી
ને જો આ વાત જાણ્યો તો ધરમા મોઢુ તોફાન
ગમશે એમ તેની ખાતરી થઈ, અને તે બીચારીનાં
માથે કિધિન થઈ મધા વળી નિરંજનની આ
યાગરમા બેઠકાગી જોના તેને વધારે ચિંતા થાય.

ગરબાદમા લખેલી વાત થઈ તેજ દિવસે રાતે
જમ્યા પછી મોતીયાથ શેઠે વાત ઉપાડી. “માંજાનું
કે આજ સમવાય મળ્યા દત્તા એમની ઊંઘની
આપણા નિરંજન સાથે નક્કી કરવા દા કહી છે સાકે
મુઠ્ઠાં જોઈ ચાલ્યા કરી નાપીએ.”

કહેયું એ એ ને મુંઝવેલ, તદુરુત અને
સીધા રંગાનો દત્તા. પણ દમજાં બે દિવસથી
તેણે નવું રમખાણ જગાડ્યું હતું કન્યાની શોધ-
ની વાત જાણી તેણે ચોનાની અને કહ્યું કે, “મારે
મારે કન્યા તમારે શોધવાની જરૂર નથી.
મેં મારી મેજે શોધી કાઢી છે. માન્યારે શોધી
આણેથી ગમે તેવી કન્યા સાથે જન્મારે
કાલકારી નમારે વિચાર નથી મારા વિચારે
મે તમારા વિચારે મરમા દોષ નહીં અને
છે પણ નહીં એટલે તમે પસંદ કરેલી કન્યા
અને કેમ રહે?” તેની મા તો આ સામગ્રી
મજબૂત થઈ ગઈ. પોતે જુના જમાનાની
રોવા છતાં પુત્રનેદને ખાતર તેને મરજી
સુજન વર્તવા દે, પણ નિરંજનના પિતા
મોતીયાજ સુસ્ત અસલી વિચારે મરવાય

વાર સાંભળી નિરંજન ચમક્યો. જો કે
આપણું રીવાજ મુજબ તેને આમાં કે સેવા-
દેવા દોષજ નહીં, વડીલોજ બધી ગોઠવણ
કરે જેને છાંદગી સુધીનાં સુખદુઃખ
વેડવાના તેને તો બોલવાનો અધિકાર દોષજ
નહીં. કીસ પચીસ વરસના પુત્રને પુછ્યા
ચિના માખાપ તેણે કોટ સીવણે નહીં,
કારણકે વખતે તેને ગમે કે ન ગમે, પણ
તેને પુછ્યા વચર તેણે જીવનની સદચારિણી
શોધી કાઢે ખરાં. એમાં વળી ગમે થું ને ન ગમે
સુર માન્યાર એમ કહે તેમ કરવાનું.

તેપણ નિરંજને બોલવાની દીમત કરી:
“માખાજ, તમે કથું પણ મને પુછ્યા વિન્યા

નક્કી કરશે નહીં, કારણકે પછીથી ના કહેવી પડે તે ખરાબ લાગે.”

મોતીલાલ બમર ચઢાવી બોલ્યા: “પછીથી ના શું કામ કહેવી પડે? ને તું કેં મારે મોટા વડીલ તો નથીને કે તને પુછ્યા વગર નક્કી ન કરે?”

“તમારા વડીલને આમાં શું લેવદેવા હોય? મારા પોતાના લક્ષ સંબંધી વાત કરો છો તેથીજ હું બોલું છું. મારે તમારા સમજાવવામજાવની છોકરી જોઈતી નથી. મેં પોને મારે લાયકની શોધી કાઢી છે.”

આ સાંભળતાં મોતીલાલ શેઠને ગુસ્સો ફટકી ડીઝીએ ગયો તે કહેવાની વચ્ચે નથી. નિરંજન અને તેની માએ તેમને ગુસ્સો ખાત્રી કરવા દીધો. પહેલાં ઉમરો શમ્યા પછી જેમ તેમ તેમને સમજાવવી કંડા પાડ્યા. છેવટે તેમણે કહ્યું: “વારુ, જોઈશું. પણ મારે આજ-કાલની લણેલી સ્ત્રીચાવડી છોકરી ન જોઈએ. (જણે પોતાને પરણ્યું હોય તેમ!) નિરંજન, તેં પસંદ કરેલી છોકરી કોઈ સારા અસલી કુટુંબનીજ છેને?”

“અસલી તો કાણ જણે. લોને કહી દઉં છું. સુંદરલાલ વડીલની છોકરી. મારી કોલેજમાં લણે છે તે.”

“કોલેજમાં લણતી છોકરી! છોકર તારી અછલ ગણ? એવી છીછલી આપણા પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબમાં જોમે?”

“પણ જંદા જરા પણ છીછલી નથી. તમે જોશો ત્યારે તમારી ખાત્રી થશે.”

“મારે જોઈને શું કરવી છે? જાધી લણેલીઓ સરખી. જેમ અને તેમ મઝમે જવાં થવું એ તેમની જીંદગીની મોટામાં મોટી ધમ્મ.”

“તમારી ભુલ છે આપાણ. મઝમ થવાને કેં જાધીજ પ્રયત્ન કરે છે? હા, અલગત, પરિસ્થિતિને લીધે એ લોકો ફેટલીક બાળતોમાં પશ્ચિમની રીતો અદલુ કરે છે ખરાં.”

“ફેટલીક શું જાધીજ બાળતમાં. કોલેજમાં છોકરાઓ ભેડું લણે તે ઓછું હોય તેમ વળી કુદકા મારી ટેનીસ રમે, જહાર સલાઓમાં ભટકે, પુરુષો જોડે છુટથી વાતો કરે. પેશાક પણ જુઓ તો નરી, જણે પારખણ કે મઝમ.”

“ટેનીસ સામે તમને શો પાધિ છે? એથી તો શરીર ફસાય છે.”

“જાણ્યું હવે. શરીર ફસવુંજ હોય તો આપણી દેશી રીતો નથી? જુન વિચારને કે દોડતાં કુદતાં ટેનીસ રમે તે સ્ત્રીની શોભા છે? સ્ત્રીઓને ધરકામ એ કમરત. મેં એક ઠેકણે વાંચ્યું છે કે શરટાર રાખતાં સ્ત્રીખવાં માટે વીસાવત રાજકુટુંબની છોકરીઓ ઘરમાં માથા જા ડીકચનરીઓ મૂકીને ચાલે છે. આપણે ત્યાં જોઈએને નાનપણથીજ માથા ઉપર પાણી બેડાં લઈને માલવાની ટેવ હોય એ તેમનાં શરીર આપોઆપ ટટારન રહે છે.”

“આપાણ, તમે એક તરફથી રાજકુટુંબ છોકરીઓનો દાખલો આપો છો ને બીજા બાજુથી ગામડાની ગરીબ સ્ત્રીઓનો. મુંબા અમદાવાદ જેવાં શહેરોમાં ફેટલી સ્ત્રી પાણીનાં બેડાં લાવે છે તે કહેશે? શ્રીમં કુટુંબની સ્ત્રીઓમાંથી એવી ટકા જેટલી તે જુજાનીમાંજ કંમરમાંથી એવડી વણેલી દીવાસળી જેવા શરીરની હોય છે. મોટ કે માડી વગર જહાર પગ મુકે નહીં, ઘરમાં પણ દોડર વાગે એટલા તોડરો હો એટલે દાકતરની દવા રોજ ચાલતી ને ચાલતી.”

“એ તો મુકીઅર પેમાદાર લોકોની વાત થઈ. માધારણુ વર્ગના દુનિસો લોકો છે અને તેમને ત્યાં તો ધનના મૈદાજ બહુ કામ કરે છે. એમ! તો કમરન મળેજ”

“સાધારણુ વર્ગના લોકોને ત્યાં પણ વારણુ, વાળીદા, લુગડા વીચેરે મોઢા કામ માટે તો નોકર હોવાજ મુમાઈની ચાલીની કોન્ડીએઆ રસોડું, કાંચર બંધુ ત્યાં તે જાજ એટલે કન્દની પછુ કસન નહીં કરત કક ગ્રીય જાન જેમને બધુ ધરકામ હાથે કરવાનુ મેય તેમને કમનત મળે ખર્ચ વગી આખજી, તમન ખમર નહીં હોવ કે દેનીમ બેઝલીનદત વીચેરે રમત આ કસન માથે મનને જે ઉલજાન મળે છે તે ધરકામમા કની પણ મળતો નથી મન પ્રકૃતિજન રહે તો શરીર પણ સાગ આવજ

આ તત્તરારનો અત આવતજ નહીં તથુ એવામા મેલીનાજના રમન અને પાશામી રંગીનદામ મળવા આવ્યા એટલે વાત અધુરી રહી ગઈ. નિરંજન હરિને પોતાના આરામમા મળ્યા. રંગીનદામે અધવવા વારજ કહ્યું

“માર કરને આટલો મોડો આવુ છું ત એમે અમારા મડળ તરફથી સ્વદેશી કારીગરીનુ એક પ્રદર્શનજ માણેકયામમા બર્ષ છે ન તો તમે બાળુતા હશે. અગવડી એના કામમાથી પરચોં. કાને ચાગ વાગે ખુરજુ મુકવાનુ છે તે માટે તમને આમત્રણ આવવા આગેરો છું જરૂર પધારજો.” રંગીનદાસે પ્રદર્શનનુ વર્ણન કરીને આવવા બહુ આગ્રહ કર્યો.

મેલીવાલ શેડને આવા પ્રદર્શનોની તે પસંદ ન હતી. પણ રંગીનદાસ લાગવમ-વાળો મજાસ હોવાની તેની મજાજ થયી વાર પશ્ચિ એટલે તેને ખુદી કરવા આવરજ પ્રદર્શનમા મયા. ખુરજુ મુકવાની કિમા થઈ

રજા પટ્ટી ખીર્ન બધા પેરે તે પણ અદર કરવા મંજૂર નહારોપદાર જતા રહે તે કામ કદામ મરકરી કરે તો કરતા કરતા એક વિશ્વગમા એક શુજરાની. છોકરીને સ્વયમેષિકા તરીકે એક રોય સામવગી જોઈ, તેમન જશ નવજી હામી. છોકરી પશ્ચિત ન હતી. પણ તેનુ સૌદર્ય, શુદ્ધ બાધો, મુખ પર અજ દેખાતી કુદીનતા અને ગોરવની છાપ અને તના નાદા પણ સુદર વચ્ચે એ સર્વ જોઈ તેમન મન આકર્ષીયુ અને એ કોણુ હશે તે નજીવાની જિજ્ઞાસા થઈ. મનમા તે બખડવાર “આતી છોકરીઓ તુ અમારી તાતમા નહીં હેય” આ નિરંજનને કાણુ બાણુ કવાયી પેલી બલેવી મગેનુ પેશુ લાગુ છે.” આવા મજા-માવની છોકરી કાણેવી હોઈ શકેજ નહીં એ રાશે તો તમને ખુરી ખાવી હતી.

પામે જવાની ઉત્કળ તેમનાથી રોકાઈ નહીં તે સ્વયમેષિકા પોતાના સ્વુજ કુપર એકી હતી અને પ્રેક્ષકોનો અવગજર દજી શક થયો ન હોવાથી એક પુસ્તક બધ વાચતી હતી મોતીવાલ શેા પામે આતીને ક્રિસ્ટા તથા એટલે તેણે કુત્રક બાણુ પર મુક્યુ અને ઉભી થઈ. આ કન્યા વીશે મોતીવાલ શેડને કાણુ બાણુ કેમ પરકેષકપણુ એટલુ કુત્રકય થયુ કે એની જોડે વાત કરવાનો વિષય મોખવા મડવા. શુ બોલતું નેતા સુચવાક્યમાં બે સ્થર મીનીદ નીકળી રા’ એમની શૂન્ય દષ્ટિ જોઈ પેલી છોકરી તો એમના સામેજ જોઈ રહી. આખરે મહાપ્રવલને સવાય મોખી કાઢ્યો અને જેમ તેમ દીમત એકડી કરી તે બોલ્યા: “આ કમાણે સ્વદેશી છે?”

“અહીંઆ બધુ સ્વદેશીજ છે. આ પ્રદર્શનજ સ્વદેશી કારીગરીનુ છે”

મોતીલાલ શેઠ મહાત્મ યદ્ય-ગયા. સુવાલમાં રહેલી મુખાંધનું લાન થયું, તોપણ જો એકદમ જતા રહે તો કદાચ તે બાળા અને આસપાસની બીજી સ્વયંસેવિકાઓ દુર્ગપહાસ કરે એટલે ફરી કીંમત એકડી કરી એક રેશમી રુમાંલ ઉચકી પુછ્યું: “આની કીંમત શી?”

રુમાંલ પરની ડીક્રીટ વાંચી છોકરીએ જવાબ દીધો: “પાંચ રૂપીઆ.”

વાર્તાલાપ લ'આવવાના હેતુથી મોતીલાલ બોલ્યા: “ઓહો પાંચ રૂપીઆ! બહુ મોંઘો છે.”

“આપને મોંઘો લાગતો હોય તો દીલગીર છું. પણ મારાથી કીંમત ફેરવાય નહીં. કીંમત તો બધી કમીરીએ ફરાવેલી છે, અને રુમાંલની જાત ને ઉપરનું કાશ્મીરી ભરત જોતાં મને તો કીંમત વધારે લાગતી નથી. પછી તો આપની ખુશી.”

હવે તો મોતીલાલને બોલવાનું કૈંજ સુઝ્યું નહીં એટલે જવાનો વિચાર કર્યો—જો કે એની બોલવાની છટાથી તેમના પ્રથમના આકર્ષણમાં વધારો નો યથોજ્ઞ હતો. આ છોકરી વાંશે માહીતી તો કૈં મળી નહીં, અને નેણે પોતાને મૂર્ખ ને કંજુસ ધાર્યા દશે તે નફામાં એમ વિચાર કરતા જવા દ્યાં. લાં સામે દરવાજા આગળ એક મોટી બપકાબધ રોહસ રોહસ મોટરકાર આવીને ઉભી રહી અને તેમાંથી એક શ્રીમંત દેખાતી કન્યા ઉતરી. તેના હાથમાં ટેનીસનું રેકેટ હતું. તે તો સીધી ચાલીને પેલી સ્વયંસેવિકા આગળ ન આવી અને બોલી: “હલો, ટંદા, કેમ આવે છે?”

“ટંદા!” મોતીલાલ શેઠને ચટપટી યદ્ય. કાલે નિરંજને પોતે ધારેલી કન્યાનું નામ એજ હતું હતું. પણ મુંબાઈ શહેરમાં કૈં ટંદા એકજ દોષ! તો પણ જવાનો વિચાર

માંડી વાળી પાસેનો રોહસ જોવાને બહાને તે આ એ જણ વચ્ચેની વાતચીત સાંભળતાં ઉભા.

“ઓહો નંદિની! તું અત્યારે ક્યાંથી?” ટંદા બોલી.

“જોને અમે કાલેજના કાર્ટ પર ટેનીસ રમવા જઈએ છીએ. વેકેશનમાં રમવાની રજા મેળવી છે. અમે ત્રણજ છીએ. એક ખુટે છે માટે કાઢી થઈને અમારી જોડે આવ.”

“મારાથી કેવી રીતે આવવા? સાડા છ વાગ્યા મુધી હું ક્યુરી (કામ) પર છું. મેનેજર મને આવવા દેજ નહીં.”

“મેનેજર કાણ પેલા છુટ્ટાજ ને? એને ને તારા આપને તો બહુ સારું જોગબાણ છે. મુંદરલાજ વજીજની છોકરીને રજા આપવાની એ ના નહીંજ કહે.”

મોતીલાલ શેઠ સાંભળીજ રવા. મુંદરલાજ વજીજની છોકરી ને નામ ટંદા! સારે તો નિરંજનની પ્રિયા આજ!

“નંદિની, નકામી શુ કામ છલ કરે છે? રજા માગનાં મને કેનું ખરાબ લાગે? ને તે પણ ટેનીસ રમવા ખાતર? જા, મોટી બહેન ઘેર હશે, એ આવશે!”

‘વારુ. સારે તું તારી ક્યુરી બજાવ્યા કર. પણ બીજું કંદેવાનું તો લુલીજ જાઉં છું. કાલે પ્રીન્સીપાલ મળ્યા હતા. નેમણે કહ્યું છે કે આ વખતનું ટેનીસનું કપ સ્ટુડન્ટસમાંથી ઉપરાણું કરીને કાઢવાનું છે. રજા ઉપરાંત ઉપરાણું શરુ કરીશું. તું શું ભરીશ?”

“આખો દહારો પૈસા કઢાવવાની વાતો બધાને છે. તારા જેનીને તો ભારે ન પડે. પણ અમે તો બળીએ તેનું ખરચજ માખાપને જતા ભારે પડતું દોષ લાં વળી આતાં ઉપરા—

શ્યામાં તે પ્રાપ્તી બરીએ ? હું પછી વિચાર કરીને કહીશ.”

નદિની પાસે આવી ધીમેથી મોઢી “પછી નિરજને એના બાપને કહ્યું કે ?”

“કોણ જાણે આજકાલ કહેવાનું કહેતા તો હતા જોશ્યે હવે શું થાય છે તે.”

“કીક તારે હું જાણું છું. આ

તારું પ્રદર્શન પુરું થાય એટલે તે તારે રમવા બાપવુજ પડશે.”

નદિની આવી મધ્ય એટલે મોટી-ભાવ મેડ ફરી પાછા દેશના સ્ટોવ આગળ આવી “મેં વિચાર કર્યો છે આ કમાવ લેવાનું છે. પાંચી આપો.”

“હા. પછી બુનીયાદી” જાણે કોઈ દેવી આવીએલ આપણ દાય લાભો કરવી દોષ તેમ જાણના વીરોના કમાવ આપણા દાય લાભો લાભો મેળાવાય શકે જાણનાથી પાછીટ

મરી મુજને દાયે સેવકસ માંડ્યું અને અકાંઠા કપાની નોટ બેચી કાઢી, ને જુદા સામે ધરી.

“આપણી પામે છુટા પેના નથી ? હા

કપાની નોટ હશે તો જાણ મારી પામે પાચ કપાના તો છે.”

“ના બહેન, બીજું કેવું નથી.”

“કીક તારે જરા ઉભા નહો. હું મનેજર પામે જરા નોટ વટાવી આવું.”

જુદા નોટ વટાવી પાછી આવી ને જોયું તો પેલા મુકસ્ય મળે તહીં પોતાની જગ્યાએ ઉભા રહેતાં તેની નજર દેખા પર પડેલી

જાણના પાંચરમી ર મોવદાલ મળતા આવ્યા

આપણી પર પડી. તેના ઉપર લખેલું હતું.

“જાણના પેના નિરજનના પિતા તરફથી-

દેનીમના કપના ઉધરાણા માટે બેટ.”

સ્નેહદીનતા

રચનાર :
રા. રમણવિહારી

મળવાં અધુરાં, જોવાં અધુરાં,
હૃદયો લેવાં દેવાં અધુરાં,
શબ્દો સ્નેહલયો અધુરા હા!
આ તે શી દીનતા !

સ્નેહીસેવા અધુરી અધુરી,
દુખડાં ના લેવાય જરી કે,
પ્રાણપ્રિય પ્રિયજનને દ્વાતાં
આ તે શી દીનતા !

હૃદય ચઢે ઉઠાજો હા ! હા !
શોકાગ્નિ દહતો સં કાયા,
આંખોથી ઝરે અશ્રુધારા:
આ તે શી દીનતા !

હેઝામાં સહેવા નહીં શક્તા,
આંખડીઓ જોઈ નહીં શકતી,
દીન વદનને બીડતી ચુપકી;
આ તે શી દીનતા !

ખોલવું શું કહો સ્નેહી આગળ ?
સાંભળવું શું સ્નેહી આગળ ?
નિઃશ્વાસો સ્નેહીને દેવા !
આ તે શી દીનતા !

રે ! શું સ્નેહીજનને યાશે:
એ વિચારો નાહો ખમાશે !
સ્નેહીને સંજે સંચરતાં
આ તે શી દીનતા !

પ્રેમનું વૃંદાવન

— — —

૨૨૧૧૭

શ્રી. દુર્ગાચરિત્ર પ્રેમચક્ર મંચ

મ. ૧૯૬૧

મ. ૧૩૩૫

૧૯૬૫

(૫૨)

પ્રેમની એકી જુની મયીદારી નાનાચેલી ને નાખે મારી! પ્રેમની.

છાનું વૃંદાવન મનુ જ્યાં એમો મળીએ જાય રીઆમ,
કુપડું ન એક ખીરે અદા * ક્રીમ દયાદય રહે સારી મકાલી પ્રેમની

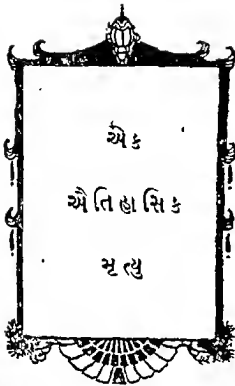
વટોળ વાળે, પૂરિ કડે, ને નિષ્કરો બધા સુખાપે,
નીક મને ખરી તાલીઆજરો, ખામજા ખાત્ર કાપ પ્રેમની.

ખાન મુકાંની ડગલીડ જ્યાં જ્યાં લોક પો જીવે કુદી.
ગોખર. કાઠા મુવાખત, રેની, એમ. માઠ નાંરે કુખરિ: પ્રેમની.

પંખપંખેડે કપાંચ ન કરે. કલ્પ હિન્દ કાંઈ બજો,
કુશિત મનદર રસમ યત્ન તે, ને કુદરત સર્વ કાળકાળે પ્રેમની.

આવી ખીલાવી મ્હલસીને જેલ, યાજ ને ક્યા ચાવી,
ઓતું વૃંદાવનના વનમળી, યા આ છુ ડગી મુખારી પ્રેમન.

વામ કહે કવી રચક:તે એ મ પોષ * કી તરછોડે
આવે અદા કરી ને મારી, આ જ વન અદા થું મોડે! પ્રેમની.

લેખક :

રા. મુનિકુમાર મણિશંકર ભટ્ટ

ચિત્રકાર :

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ,

સભ્ય, સાહિત્યસંમદ

જેવી રીતે ઇંડામાંથી બચ્ચું, બચ્ચામાં નાદા, માદામાંથી ફરી પાછું ઈંડું એ પલિસમાજનો ક્રમ છે તેવોજ એક ખીજે ક્રમ પણ છે કે, એચાર કુટુંબોમાંથી ગામડું, ગામડામાંથી શહેર, શહેરમાંથી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ નગર, નગરમાંથી ઉજ્જડ ખંડેર અને ખંડેરમાંથી છેલ્લે મ્યુઝીઅમમાં અવશેષ એક પથ્થર રહે

પાણીમાં પથ્થર પડતાં નાનાં કુંડાળાંમાંથી એક મોટું કુંડાળું થાય. એવાંએવાં કેટલાંક દૃષ્ટાંતો ઉપરથી કોઈએ જગતને આચર્ય કહ્યું; કોઈએ નામ તેનો નાશ એમ જાહેર કર્યું; પરંતુ નાની વસ્તુઓ કાલક્રમે મોટી ચનાની એ સત્ય ઉપર અડગ થઈ જો કોઈને પણ હોય તો તે વિરામપુર ગામના વતનીઓને હતી.

વિરામપુર ગામ શોધવા માટે તમે ભલે ભુગોળ સાથે ખગોળના પણ નકશાઓ જોઈ

પરવારો, ભલે ખી. ખી. સી. આઇ. કે જી. આઇ. પી. નાં રેશનેનાં નામ જોઈ વળો, ભલે ઇડીઅન એડશને પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી વાંચી જાઓ, તારઓદિશ, પોસ્ટઓદિશ અને તેનાં ગામોની યાદી જોઈ વળો પણ એ ગામ શોધ્યું જડશે નહીં. છતાં એ નાનાં ગામનો દરેક જણ વિરામપુર એક કાલે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ નગર બનશે એવા ખ્યાલે જોરવાં બરિત થતો.

મોચી જોડા સીવે, કુંભાર વાસણ ઘડે, કે દરજી કપડાં બનાવે તે તો સર્વ ક્રિયામાં સર્વોપરિ ધ્યેય વિરામપુરની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપન કરવાનું હતું. દરજીથી તે દીવાન પર્યંત સર્વે વિરામપુર એક દિવસ પ્રસિદ્ધ થશે એવી આશાએ જીવતા હતા. બધાને એકજ માન્યતા હતી યદ્ય હતી કે, અને તે રીતે પણ વિરામપુરનો ડંકો એક દિવસ દિગંતમાં વાગશે, અને જે ક્ષણે ગામડું મટી વિરામપુર પ્રસિદ્ધ શહેર

ની જગ્યાનું હોય તે દાણુ બુલમાં ચાલી ન
વય એ માટે સર્વ સાવચેત હતા.

વિરામપુરવાસીઓને આવી ઝડા થવાનું
મારણ હતું. વિરામપુરમાં ધણી દયાળુ જેનો
સ્મૃતિ હતા ધણીની આંખમાં કીડી, માકડ,
કે મચ્છર ચર્ચવામી થતા આંસુની નીકા
રહેતી. જીવદયા એ તેમનો પરમ મૈત્ર હતો.
તેઓમનિ દરેક પ્રાણીરક્ષામાં તો રા લાભકર
લક્ષ્મીદામને પાલ એવાર સિદ્ધાંત હીખતી
થક તેમને હતો. એવા જેનોખાંના એક મોઢ
કીલાચંદ હતા તેમના કાર્યપ્રદેશનું એક
સર્વિશેષ મૃત્યુ હતું. ફાકડો પુટે ત્યાં લોકો
તે અવાજનું રમણું રહે, કામ કુટે ત્યારે
તેનાં પુત્રનો ખ્યાલ રહે પરંતુ એ દાસખાના માત્ર
માત્ર સ્વર્ગપાવનાર દીવાસગી બુવાઇજન જવાય
કે તે પ્રમાણે ધણી હીલયાતોની દીરામળી બનેના
આ શેઠને હોશ વારવાર ધુની જતા પગ
શેઠ કીલાચંદનો જીવનકામ તે એકજ પ્રાણમાં
બનીત થતો હતો અને થયા કરત

પણ એક દિવસ તે વિચ દાણુ આવી
સુખી સ્વારે શેઠ કીલાચંદના હાથે એક મહાન
પ્રસાદન થવાનું હતું.

એ પોલીમના સીપાઇએ ચોરની વાણી
વીશે વાત કરતા હતા. એક સીપાઇએ કહ્યું
કે જો ચોર મારી નળને પડે તો તરતજ દ
તો બુદ્ધનો એક ખર કર એટલે એર
નાસીજન જાવ. જામપોએ કીલાચંદ શેઠ આ
વાક્યનો મોઢો બાજ કુકાને મેળમેળ આપતી
મથા-અને પોલીમને દાવા કરતા અટકાવી
પુણ્ય દાંતલ કરવાનો કસક જો.

ગતિ પ્રસાદમાન હતી કીલાચંદ શેઠ
કુકાનનાં કપાલ મળ્યુંત્ર બધે ફરીને બંદર
એવી રક્ષા હતા. સીપાઇએ પહેરે જરતો

દા. ધીમેધીમે મોડી રાતના સીપાઇઓએ
એક સફેદ આકારને ખખડાટ કરતો જોયો
સીપાઇએ અર્ધમીચાં લેખને એક બુદ્ધનો
અચાજ કર્યો. પેલો આકાર હેતુમીનો એક
પેકાર કરી ચાલ્યો ગયો.

શેઠ કીલાચંદ કુકાનમાં રજારક્ષા આ
બધુ સામળતા હતા તેમને ખાતરી સજ્જ
મથ કે પોલીને એક મધેકાને મારી નાખ્યે.
તેમનુ દયાળુ અત્તરત્ર્ય કઠળી ઉડ્યુ બીજેજ
દિવસે મહાજન મેળવીને, વિરોધ દર્શાવીને
મને તે જપાને પણ આવી મર્દજાલસા
અટકાવવાની તેમણે ભીખપ્રતિજ્ઞા કરી

સવારના વરેલા તે જીનસખના શેઠ
ઉજમશીને ત્યા ગયા, અને એ મધેકા-એ
બીચાર મૃત્યુ પ્રાણી કેતુ ઘાત ઉઘ્યુ હતું, ત્યા
કેવી કરતાથી સીપાઇએ બદક ફેડી, કેતુ
સપ્તાગ્રાધ દોઢી ધીપમાર પડવા લાગ્યુ વગેરે
વાનો વિરતાગીને કહીને ઉજમશી શેઠને પણ
જીવદયા માટે વાત કરતા ઉજમશી તૈયાર કર્યા.
અને તેઓ અને આ ખાત્રતની મહાજન સાથે
વાત કરવા ઉપાશ્રયમાં ગયા. ઉજમશી શેઠનો
છોકરો વહેલો નીચાણે જવા તૈયાર થતો હતો
તે આ વાત સાંભળી ગયો

જોનજોતમાં તે એક બાલુધી રોરો
ઉજમશી અને કીલાચંદ માર્ફત આખા
મહાજનના અને ત્યાંથી આખા વેપારીવર્ગમાં
વાત ફેલાઈ મથ અને બીજી તરફથી
તેમના-ઉજમશીના ચિરંજવી દારા રકુવના
નામો છોકરાઓના અને ત્યાંથી મથા
માતરોમાં અને એજ પ્રમાણે મધી રકુવે-
ના મળી બે હાજર બીજા છોકરાઓના
અને તેમનાં સગાવડાઓના આ વાત
ફેલાઈ મથ. બે માથુઓ બુદ્ધેતુદે રથોથી
આ વાત સાંભળી આવના હોય અને તેઓ

જીવદયા મટિ યત્ન કરવા—

ગાળીને એકજ વાત કરે એટલે ફરી શંકા જેનું લાગે તેને ખાત્રી થઇ જાય અને જેનું જ્ઞાત અધુરું હોય તે બીજા પાસેથી પુરેપુરું જાણી લઇ પાછો બીજાને વાત કહેવા જાય.

જ્યારે સાડઅગીઆર થયા ત્યારે તો નળે ને કુવે પાણી ભરતાં બેસાઓ પછી એજ વાત કરતાં જતાં હતાં ને લાયબ્રેરીઓ, સભાઓ, શહેરસમિતિઓ, ઓફિસો અધેજ એ વાત થતી હતી. બાલકથી માંડીને વૃદ્ધ પર્યંત અને ગરીબથી માંડીને તરંગર પર્યંત સર્વ કોઈના હૃદયમાં એકજ વાત સાંભળવાથી અનેક વિચારો થઇ આવતા, અનેક લાગણીઓ અનુભવાતી, અનેક કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા થતી. સર્વના મનમાં સર્વથી ઉપર એકજ વાત

રમી રહી હતી અને તે એ હતી કે, “મુળજી ભગતના ખાંચામાં બે દાર. પીધેલ મુસત્રમાન સીપાઈઓએ રમત કરતાંકરતાં વાણીઆ, બ્રાહ્મણ અને હાંદુઓને હેરાન કરવાની નેમથી શુક્રવારે રાતના એક ઉપર તેનીસ મીનીટે એક ગધેડાને અંદુકની ગાળીથી વીંધી નાખ્યો હતો.” શિવપુર ગામના ‘ધુતરાષ્ટ્ર’ પત્રના ખાસ ખબરપત્રીએ આ વાત સાંભળી અને તરત તે પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ પાસે પુરો રીપોર્ટ લેવા દોડ્યો.

વિરામપુરની વસ્તી માફક પોલીસખાતું પણ વિરામપુરના ગૌરવમાં અડગ શ્રદ્ધા ધરાવતું હતું. અને પોલીસખાતું એટલે વિરામપુરનું એક મહત્ત્વનું અંગ, માટે તે વિરામપુરનું ગૌરવ પોતાનુંજ ગૌરવ ગણી લેતું હતું. અને પોલીસખાતાના સ્થાન જેવા ‘સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ પોતાના વ્યક્તિત્વમાંજ આ બધાં ગૌરવોનો સમાવેશ કરવા માગતા હતા. તેમને અવિચલ શ્રદ્ધા હતી કે વિરામપુરની પોલીસ કદી ખુલ કરે નહીં. ફક્ત બચવતાં ચુકે નહીં. સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ આગલી રાતે “જાલીમ જમ” નો ખેલ જેવા ગપલા અને બીજે દિવસે સાડઅસેજ. જગૃત થયલા એટલે જ્યારે ખાસ ખબરપત્રી તેમની મુલાકાત લેવા આવ્યો ત્યારે તે માંડમાંડ

પગારીને ઓહીમમાં
જવા નેવાર થવા વાળ
ઓળાના હતા આગલી
રાતે થપકા ગોળીવાર
માટે જ્યારે અવરપત્રીએ
પહેલો સવાળ પુછ્યો
ત્યારે તે જરા ગભરાયા
પણ ત્યાં એકદમ વિરામ-
પૂરના મારવાનો ખ્યાલ
નજર અમદા ખડો થયો
પોતાનું અજ્ઞાન એ
આખા પોલીસખાતાનું
અજ્ઞાન ગણાય અને
ખાતાનું અજ્ઞાન એ
આખા વિરામપૂરનું
અજ્ઞાન ગણાય અને એ
પ્રકટ થાય તો વિરામપૂર-
નું ગૌરવ ક્યાં રહે એ
જ્યાં વિચારો આવી
ગયા ધરનું ખાતાના
કેપડીની જાળજદાર એક પણ વાલ દોવજ
નહોં એમ ખીજતા મન ઉપર દબારવાની તમે
મીઠવ રસિયા એટલે તેમજે જવાનો નળ
આપવા શરૂ કર્યા

“એ જોઈ જાઉં છો કે તરત તેમને અવર
આપવાના આજ્ઞા દના. મોઢા કપરજ
ગોળી વાગવાથી મેં હું” એળખી શકાય એક
ન”શી. અંદુકનો ખાર ફરતા પહેલા તબ્બ
વાર પ્રથમ પુજવાખ આજ્ઞો હતો. અને
મેં તબ્બી આપવામાં આવેલી હતી છતાં
તેજે જવાબ આપ્યો ન હતો. કામમા ચેર
સોડનો ત્રાસ થયવાને પરિણામે પોલીસ
એ ગણતવા રહે તો તથારે નક્કાલ થવા
અંશ દનો એક” ધારીનેજ પોલીસે એળી

કરોગ નેવાર યવા

હોડી હતી પણ તેને કારણે ખુન કરવાનો
દોષ નહોં ફક્ત અધારામાં ગોળી ફેંકેલી
વાગવાને પરિણામેજ તે આદમી મુજરી
મયો દત્તો

“આદમી મુજરી મયો દત્તો તે વાત
સામગ્રી અવરપત્રો અમકયો. તે તો મચેડો
મરી મયો તેને તોયે જાણવા આવેયો
ત્યાં અમાનક આ પ્રમજે એક નીલ સત્તનો
બેર ખુલ્લો બેઠો તેજે મુગ પ્રથમ પીગે
મીલ ધારણ કરું અને પ્રખુન વિરપને સમગ્ર
પેટાકા વચારે પ્રથમ પુછી એકદમ રીપોર્ટ
સમી ‘પુનરાદ’ ને મોકલી આપ્યો.

પેલા બે રીતો કામમા જેટલાં સ્થળોએ
જની શક્ય તેટલા સ્થળોએ ફરી મુખ્યા.

સંઘના શેઠ ઉજ્જમસીને મન એમ હતું કે, સમસ્ત વિરામપુર શહેરને જાગૃત કરવા માટે ફક્ત ગધેડા મરી ગયો એટલુંજ કહેવું બસ નથી એટલે કેવલ ગધેડાનેજ નહીં પણ ગળે પાડો, બકરો, મેદો, કુતરો, બીલાડો, સસલો, કુકડો વગેરે બધાંને મારવામાં આવ્યાં હોય અને વળી એ ક્રિયા રોજ ચાલુ રહેવાની હોય તેની મુદ્રાથી વાત કળતા. કાંઈએ કહ્યું છે કે, મહેનત કળ્યા વિના રહેજ નહીં તો ઉજ્જમસી અને કીલાચંદની મહેનત કેમ ન ફળે? પરિણામ એ થયું કે ગામના ચોક્કમાં બપોરે એક મોટી સભા ભરાઈ અને તેમાં ગઈલકલ્યા અટકાવવાના, પોલીસને બરતરફ કરાવવા અને બને તો ફાંસીએ ચઢાવવા દીવાનને મળવાના, જીવલેષા માટે વધારે પ્રયત્નો કરવાના, સમ્રાટ શહેનશાહને લાંબું આયુષ્ય હજીવવાના: એવા એવા અનેક દંડો થયા. છેવટ, મરનાર ગધેડા માટે શેઠ કે રોષ પ્રદર્શિત કરવા પગલાં લેવા માટે એક કમીટી નીમી સભા બરખાસ્ત થઈ.

કમીટીએ કામ ચાર ક્યું પણ કોઈએ અમલદારે તેમને સરખો જવાબ આપ્યો નહીં. અને બીજે દિવસે ઓરીસોમાં રવિવારની રજા હતી. જ્યારે આ બાજતમાં તરત પગલાં લેવાની જરૂર લાગ્યાથી મુંઝાણનાં પત્રોમાં તારથી ખબર આપવાનું કમીટીએ 'દુરસ્ત' ધાર્યું, અને તે પ્રમાણે કરી પોતાની ફતેહની ગાદી બેસી રહ્યા.

બાકાચંદરે કહ્યું છે કે: "અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું રહે તે દૂર માગે તો, ન માગે દોડવું આવે ન વિશ્વાસે દડી રહેજે." ખરેખર બાકાચંદરના વખતમાં ઘણાં વર્તમાનપત્રો નહીં હોય નહીં તો પ્રારબ્ધને આનું કહેવાને બદલે તેમણે વર્તમાનપત્રોને તેવાં કલ્યાં હેલ.

રવિવારે સવારે 'ધૂતરાપટ્ટ' પત્રની નકલ બધે પહોંચી તેમાં એક ફકરો નીચે પ્રમાણે હતો:

"વિરામપુર ગામમાં પોલીસે મદદપાન કરી ગોળીબાર કરવાને પરિણામે નીપજેલા મૃત્યુના સંબંધમાં અમારો ખાસ ખબરપત્રી લખી જણાવે છે કે, ચોરની વધતી જતી જુમને સજાએ પોલીસને બંદુકો આપવામાં આવી હતી. મરનાર રસ્તામાં શાંત ઉભો હતો. તોફાન કરવાનો તેનો ઇરાદો કે વલણ હતો નહીં. ફક્ત ન સમગ્રય તેવાં કારણસર પોલીસના ત્રણ વારના સવાલનો તેણે જવાબ આપેલો નહીં તે ઉપરથી પોલીસે ગોળીબાર કર્યો. મરનાર તેની જાતિમાં ઘણી પ્રતિષ્ઠા પામેલો અને શાંત પ્રકૃતિનો હતો. અમને આ ઉપરથી લાગે છે કે કાંઈ પણ નજરે પડે તેને ત્રણ વાર ચેતાવીને ગોળીબાર કરવાનો આંખગીઓ ધા પાંખરીઓ કાપદો અમલમાં આવે તો મરનારના જેવા બધાના બન માલ જોખમમાં આવી પડવાનો ભય છે. વિરામપુરની પોલીસ જાગશે કે?"

વિરામપુરની સમાજો તાર આ પ્રમાણે હતો. The public of Virampur greatly moved by Police shooting one donkey who brayed till death. પણ તાર લખનારના અક્ષર, મુંઝાણની ઓરીસમાં ટાઇપનું ખરાબ થઈ ગયેલું મશીન અને ન્યુસના કુદરીકરો અને રીપોર્ટરોની ચોક્કસીથી સુધરી સુધરીને 'ધી ટાઇમ્સ ઓફ બોમ્બે'માં નીચે પ્રમાણે ખબર પ્રકટ થા-

Virampur, Saturday.

A number of Police men on pretext of going their rounds wilfully shot one Mr. Doney. The fact that he continued to

pray till he died greatly moved the public. In absence of authentic identification we believe the deceased was a bishop

ઉપલા તારની એક નકલ 'આમદાદ અખબાર' પત્રમાં પણ પહોંચી. અને સખ એડીટરથી માંડીને નોકર સુધી બધા એ તારનો અર્થ બેસારવા મહેનત કરતા હતા તેવામાં તેમની મદદે 'ધૃતરાષ્ટ્ર' અને 'ધી ટાઇમ્સ ઓફ બોમ્બે' પત્રની નકલો જપ્ત પહોંચી જેને પરિજ્ઞામે ક્યાક તારની શુભ માતી, ક્યાક ઉકેલવાની મુશ્કેલી જોઈને તેમણે ઉપલા બે પત્રોની તારવણીક્રમ એક અર્થે એમારી હકીકત તૈયાર કરી જ્ઞાપી. તેમા દારની બધાથી કેવા જખરજા થાય છે, એ પીને વિરામપુરના પોલીસો કેવા જાકટા થયા હતા, કેવી રીતે ત્યાં રેલ ક્ષેત્ર ડોની આવી ચડયા, કેવો સરખ તેમણે ઉપદેશ કર્યો, કેવી રીતે પોલીસે ઝનુન પર ચડીને તેમનું ખુન કર્યું તેનું વર્ણન હતું છે. તો તેમા મન એમ હતો કે મરનાર અમેરીકાથી આવેલા કોઇ પાદરી હતા અને એ પત્રની પાછી ખાત્રી હતી કે પેલીસને હાક પાઠ એવી રીતે એક અલખરુદાર ગૃહસ્થ-નું ખુન કરાવવામાં અમદાવાદીઓનો હાલદાપૂર્વક હાથ હોવો જોઈએ.

'ધી ઇન્ડિઅન કોનિક્લ' પત્રની એડીસ-માં ધમાલ થઈ રહી હતી. ડીરેક્ટરી જેઝેફીઅર ચોમસકુની મુસાદરોની માઠી વગેરે ઉપવાવતા એડીટર સાહેબ એ પ્રુતકની મજબૂતમાથી કાઢ ડોનીને શોધી કાઢવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા, અને તેમના એક અગીરથ પ્રત્યક્ષને પરિજ્ઞામે રચેનમાથી એક ડોની નામના મુસાદર નીકળી આવ્યા. છેલ્લા તે ચીન થયા હતા. તરતજ તેમની જખી અને

જીવનચરિત્ર વગેરે તૈયાર થઈ ગયું. 'ધી ઇન્ડિઅન કોનિક્લ'માં ઓનરેબલ મી પીકારો લીઓનારો ટોમસ ડોનીની જખી સાથેનું એક કુંડું જીવનચરિત્ર હતું, વિરામપુરની પોલીસની સખત જાટકણી હતી, વિરામપુરનું રાજ્ય સરકારને જખાખ આપવા બંધાયેલું છે એમ મરણ હતું, અને આવા એક પરદેશીના મૃત્યુનું આજ દયાળુ બીટીશ રાજ્યને અને રાજનીતિને કપકરપ છે એમ મરણ હતું એટલુજ નહીં પણ દર્કીના માનવાનો સતોષકારક ફાયો આવાનાં પૂર્વે આવી જનનો એક બીએ પ્રેન ઉભો થવાથી આખા યુરોપખબની શાત જોખમમા આવી પડવાની તેને હુદેશન હતી ઉવદ એનરેબલ મી. ડોનીનાં પત્રોને કીજાસાના બે શબ્દો હતા

આ બંને પત્રો બીજા યુરોપીઓનો વાયરામા આવ્યા અને 'ધ નોન બીટીશ કલમ'ના એક સેક્ટરી તે કલમના પ્રમુખ પાસે ગયા ઓનરેબલ મી પીકારો ડોની જેવા મુદ્દમના મૃત્યુની નોંધ કપખમા લેવાય નહીં તે ખોટું એમ જાહેર કર્યું. પ્રમુખ ડોનીને પીઠાનતા નહોતા એમ તેમણે કયુલ કર્યું, પણ સેક્ટરીએ ખુલામો કર્યો કે તેમનું જીવન-ચરિત્ર 'ધી ઇન્ડિઅન કોનિકલ'માં પ્રગટ થયું છે એટલે હરકત આવશે નહીં. સાજના 'ધ નોન બીટીશ કલમ'ની એક સખા ભગાઇ. તેમાં ધી ઓનરેબલ મી ડોનીનું જીવન કેટલું સરખ, કેટલું સાંત, કેટલું અગ્નિમાન, કેટલું 'નકલ કરવા એમ' હતું તે વીધે વિરચનો થયા અને નીચેના દરાવો પમાર થયા.

(૧) આ મળા ધી ઓનરેબલ સર પીકારો લીઓનારો ટોમસ ડોનીના અજાણ મરણ ઉપર આંસુ ખેરવે છે અને તેમનાં

રસ-સંસ્કૃતિનાં દર્શન

રચનાર :

શ. મંજુલાલ જમનારામ દવે

એમ. એ.

અમૃત પુષ્પે મેદકતાં અંગાંગ શાં, બદાલાં !
રસની અમિત ધારા ઉલ્લસતાં નેમ શાં, બદાલાં !
આત્મા શરદે આત્મા અગોચર હુલસતાં, બદાલાં !

તેજનાં સૌન્દર્ય વિરલાં વિસ્તર્યાં, બદાલાં !
સત્યનાં ગાંભીર્ય વિમલાં વિલસ્યાં, બદાલાં !
મુગ્ધ હો આશ્વાસને મુચ્ચતાં અજન્મ, બદાલાં !

મંત્રણા ગયળી પ્રાણ્ય મધુરી ઝરે, બદાલાં !
પથગંધરી હો વાણુ નિર્ઝરતી ખલે, બદાલાં !
ભવ આ અને ભવપાર સંધાતાં મુલભ, બદાલાં !

જગમૂલ્યથી પરમૂલ્ય અંકાનાં હીને, બદાલાં !
જગદર્શથી પરદર્શ પ્રકટાનાં હીને, બદાલાં !
સ્તન-સંસ્કૃતિનાં નીર નિર્મળ નિર્મળ, બદાલાં !
સ્તન-પદ્ય ને પ્રભાંત સ્તરાસે રમે, બદાલાં !

ચંપક

રા. વિજયરાય કલ્યાણરાય,

બી એ, કૃષિમત્રી, માહિત્યમંડલ,

કેકારવની પુરવણી: કનો કલાપી.
પ્રકાશક. રા. રમણિક કીશનવાય
મહેતા, મુદ્રા: ક. ૭૦૮-૭.

કેના નામમાત્રથી આપણે મનમુગ્ધ
અન્યને તેના કવિએ સર્વ દેશકાળમા
અપભ્રંશકા હોય છે. હોમર, કાનિદાસ, કાન્ટે,
મેકડોનાઅમ કુઆરતાજ જાણે શરીરમનની
મર્વ કિવામો મળી જાય, અતરમા અકચ
હોર્નિએ હૃદયને, અને રમણોથી ધેરનો
આત્મા પ્રથમાં પણ સજ્જથી નો નજ કરી
સકેએથી દશમા લાવી મુકનાર એ
નામો છે.

આપણા પ્રાચીન સાહિત્યમા નરમિંહ તે
મીરાં, પ્રેમાનંદ ને દયરામ, તથા અલોચીનમાં
કલાપી (તે અમુક અશે નર્મદ) નાં નામ પણ
એ પ્રકારનાં છે તે સાંને આપણે કવિ તરીકે
પૂજતા નથી તેટલું અનુષ્ઠ તરીકે-તેમના

અનુષ્ઠ વ્યક્તિત્વના આકર્ષણ ખાતર-
આવીએ છીએ. અને એ આદતને પ્રતાપે
એમની કવિતાના રમરદમ વધુ અમમાત્રથી
પીછાનીએ છીએ. તેમાએ, કલાપી નો મજબૂરી
દતા, તેમનું જીવન અસાધારણ અનુભવોમાં
ચીત્યુ. તેઓ અકાળ મોતના બોય જન્યા,
તેમણે આજ વર્ષનાજ કાલજીવનમા પ્રાંતને
અર્પુ કાન્યો. આપ્યા આ દુઃખકનોએ તે
નામની આસપાસ તેજનો અંબરી તાખનો
પરિવેશ પ્રગટાવ્યો છે અને મરકારિનાની
અકરનાર દેણીના છતાં કોઈક પણ રૂપમા
માહિત્ય પર પ્રેમ રાખનાર વાચકોન આજે
વધી થયા તેમની સર્વ કૃતિઓ તરફ આકર્ષણ
છે. તે આકર્ષણને એજ કાવની કૃતિ તરીકે
જાણખાતરથી 'કેકારવની પુરવણી' નું પ્રમથન
કેટલે અશે ઉત્તરશે, કલાપીની કૃતિને
કેટલી વધારી શકશે, તે આ પ્રયોગે વિચારવાની
જરૂર છે. પણ તે કાર્ય હાથ ધરો પહેલા,

વાળની મુદરતા અને વધારા કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની અભિસરતી વધારવામાં, મુદર, ફીસા અને અબકતા બતાવવામાં, અમે તેવી ફેસમાં વાળવામાં અને વાળને વધારા કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ધનીજ કામતી મદદ આપે છે. મગજને પણ ધીરે ઠંડક આપે છે. મુગધમાં ધણુજ મધુર છે એક વખત વાપરી તેની કરી લુવો.

કીમત આ. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ આઉલીના રૂ. ૨-૧૦-૦;
પોસ્ટલ પેકીંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલના માંગળે અને લેજો.
બીજું લેના ના.

એંડ્રો ઈંડીઅન ડ્રગ એંડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામરીદ રેડક નં. ૫,
મુગધ ર.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુનો વાપરી લુવો
તમારું પરદગી પામેજું પરશુમ

ઓટો દીલ બહાર (છરડાં)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીંગ ફક્ત થોડાં રીપાં (few drops) રમાલ પર નાંખો અને સોરમ અમેલી અને મોગજનાં ટુલોની સાથે મરખાવી લુવો; પછીજ ચોરી, શીશી ખરીદજો. તમારા વડાકાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ ભેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

બીજાં સેટોમાં પૈગા ખર્ચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાત્રી કરજો. આઉલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, મુગધી કાર્ડ એક આનો, પોસ્ટલ પેકીંગ જુદું.

એંડ્રો ઈંડીઅન ડ્રગ એંડ કેમીકલ કું.,

નં. ૧૫૫, જુમામરીદ રેડક નં. ૫, મુગધ ર.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંડ્રો ઈંડીઅન ડ્રગ એંડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ

રેડક નં. ૫, મુગધ ર.

જો તમે એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (છરડાં)ની નીચેની ટેકાએ મોકલી આપજો. તમારું અર્થ માટે એક આનાનો રંગ પાડેલ છે. (ગ્રાંપ ૦/૦૦ બીજો)

ગુજરાત]

[મહા ૧૬૮૦

ગાંધી, એને તમારાથી લેરાય નહીં

—મોના વાળા

કોઈ લાખ જન્મે હજીતો,
એ તો એમ અશા સેવતા;
કોઈ એમ આવ્યા પાસમાં,
પણ પાસમાં છું નહીં!

—પુરવણી પૃષ્ઠ ૧૫, ૧૭.

એ આખા કાવ્યમાં આવીજ કાચી લાગણીઓ ને ‘ઝોળી’ નું દીર્ઘસૂત્રી રૂપક છે. આમાં લક્ષણ ‘કેકારવ’ નાં સાથી નિર્મલ કાવ્યોમાં પણ નથી. તેમજ, ‘કેકારવ’ માંના નાનકડા કાવ્ય ‘એક આશા’ (પૃ. ૪૭૨) નો ઝોળોએ પ્રતિષ્ઠા ‘પુરવણી’ નું ઉપલું ‘આશા’ વાંચનારને સલામીક શકે તેમ નથી. અલગત, એકજ વિષય પર અમર્ય કવિ પણ હમેશાં એક સરખી પ્રભુતા દાખવી શકે નથી તેમજ ઉત્કટ કાવ્યાનુભવવાળી મનોદશા ચાર ૭ દિવસ લગી ટકારી શકે તો નથી એ ખરું છે, પણ વિષય કે સમય કાલે તેનું ધોરણ સ્વીકારીને પણ સૂક્ષ્મ ભુદ્ધિથી તપાસીએ સારે ઉપક્રામે પ્રકારના નયુનાઓવાચ્યે આકાશ ને અર્ચનું અતર છે, અને એકનો રચનાર બીજું રચના જેટલી દશાએ એકજ લયમાં તો ન સરખી શકે તેવી સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે સવિસ્તર સરખામણી કરીને જગ્યા રોકવાની વધુ જરૂર હવે લાગતી નથી. ફક્ત કાવ્યોના નામનિર્દેશથી કેટલાંક વધુ દૃષ્ટાંત સૂચવીએ તે જિજ્ઞાસુઓ જોઈને સતોષ માની શકશે:—

(૧) ‘કેકારવ’ ના ‘પાંચ પંખીડું’ કાવ્યમાંનું કાશ્મીરનું હૃદયગમ વર્ણન અને ‘પુરવણી’ નાં પહેલાં બે નિર્મલ કાવ્યો ‘કાશ્મીરનું સ્વપ્ન’ તથા ‘કાશ્મીરમાં વિયોગ’. (૨) ‘કેકારવ’ ના પૃષ્ઠ ૧૭૪ પરનું

‘આત્મક કવિ’ ને આ સંગ્રહનું ‘ભવિષ્યના કવિને’ તાજાં ગીત ગાવા ફરમાવતું જોડકલું. (૩) ‘કેકારવ’ માંનું કલાપીની લાક્ષણિક શૈલીનું ‘વીદાય’ અને, ‘તે કાવ્યકાવત ભાસશે’ એવી કેક લાવના વ્યક્ત કરતું ‘છેલ્લી સલામ’ (પુરવણી; પૃ. ૧૩). વળી, ‘છેલ્લી સલામ’ લખાણું તેજ અરસાનાં ‘એંધાણી’ (‘કેકારવ’ પૃ. ૬૪) તથા ‘દગો’ (એજ, પૃ. ૬૬) એ કાવ્યો પણ ‘પુરવણી’ વાળી રચના કરતાં જુદેજ રંગ દેખાડે છે. (૪) ‘કેકારવ’ (‘કેકારવ’ પૃ. ૮) અને ‘સુપ્રમ પ્રિયાનું દર્શન’ (‘પુરવણી’ પૃ. ૭).

પ્રત્યાવનાની શરૂઆતમાં તેના લેખક લખે છે: “કલાપીને વીશે વિશેષ જાણવા સુજ્ઞાન ઉત્સુક છે, અને આ કાવ્યોની પ્રસિદ્ધિ સાહિત્યપરિકાની એ તરફ છીપશે નહીં, બલકે વધશે” કોણ જાણે. પણ આટલે અરી તો અમે રા. કવિ સાથે સંમત છીએ કે આ કાવ્યોથી કલાપીના એક પણ શિષ્ટ વાચકની તરફ છીપે તેમ નથી—અને વધે છે તે તરફ કેટલીક માહિતીની. ‘પુરવણી’ માંનાં તારીખવાળાં કાવ્યો પરથી જાણાય છે કે તે ‘કેકારવ’ નાં કાવ્યોની સાથેસાથજ લખાયલાં; તો પછી, ‘કેકારવ’ માંજ એ કેમ ન છપાયાં? જો ‘કલાપી’એ (કે સ્વ. ‘કાંતિ’) તેને તે વખતે જાણ્યાં અગોચ્ર ધ્યાનં તો આજે કોઈ ઉત્સાહીએ તેને પ્રભુ સમક્ષ, તેમાં અસલ કલાપીત્વ છે કે નહીં તેની જરા પણ પરીક્ષા વગર જાણીને એ સદ્ગત દિવ્ય આત્માની અરેખર સેવા કરી કહેનારો? બીજું, આ સંગ્રહનાં તારીખ વિનાનાં કાવ્યાં જો ‘કેકારવ’ નાં કાવ્યો પ્રમદ થયા પછી લખાયાં હોય તો તેમાંનું કવિત્વ આટલું સુસ્મક ને રસહીન કેમ? કલાપીના વિશિષ્ટ ધ્વનિના રણકાનો અહીં અનાદિ દુકાગ

કેમ! અમે ઉપર કહ્યું તેમ કાઠ પીનાઈ પણ સરજી શકે તેવાં આ કાગો છે. કાઠએ ખરેખર તેમ કહ્યું હોય તેવી શંકાનું નિવારણ કરવાનો એક જ માર્ગ હતો: કલાપીના જ હસ્તાક્ષરોમાં તે કાળોના નમુના પ્રજા પામે મુકર તેમ થશે તો અદિભરમિકાને કલાપીની જ આ રચનાઓ

હોવા વીશે તો સરદ ૨૬૨ શેરી નદી—તે કે, “તારું દનું જીવન માત્ર એક કાચ” એવા ઉદગર આ પુસ્તકની શ્રદાન્ગતમાં સનિત્તએ જેને વીશે કાઢ્યા છે તેમ અનન્ય કરિએ આવા અપકર, અદ્યપનિક ને અચરસ્થિત પ્રયાસો કર્યા એ જાણીને તેમને ખેદ તો થશે.

સ્ત્રીકાર

૩૩૦૦૦૦

સુવાદસંમદ (આગ ૧ સો તથા ૨ જે) સંયોજક અને પ્રકાશક. ગ દરિયાવ ચંદુલાવ દોર, હેઠમારતર રકોટ કોલેજ સાદરા, મહીકાંઠા તથા આદ્યંદ પૂજણસ શાક. હેઠમારતર તાપુકા સુવ કમેલા-મહીકાંઠા. મૂલ્ય. (અનુક્રમે) રૂ. ૧-૧૨-૦ તથા રૂ. ૧-૪-૦

ઉપા અને અરજી આવશે ત્યારે જ સુધોદય થશે. લેખક: રા. ભાનુ, પ્રકાશક રા. મણિલાલ ઉમીઆસકા પંડવા, મદાસ મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

મદિરાપ્રતાપ લેખક અને પ્રકાશક. રા. વામન મીતારામ મુકાદમ, ગોધરા મળવલુ દેશાઈ યુગર્મકાપોલય, રાપખડ રોડ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૪-૦.

યુગરાતી માહિતના માર્ગસૂચક સ્ત્રી-કર્તા, રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી. પ્રકાશક: યુગરાત વનીકપુલર સોસાયટી તરફથી રા. દીનલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

કમપંતી-ચરિત્ર (સચિત્ર): લેખક નથા પ્રકાશક રા. મદાસંકર સોમશંકર પાઠ. 'વાયોડીઆ.' મૂલ્ય. રૂ. ૦-૪-૦

આસ્વાતી (આગ ત્રીજે) સંમલકર્તા રા. મીનુભાઈ. પ્રકાશક શ્રીદક્ષિણમુર્તિ વિદ્યાર્થી-અવન, આવનગર

નરસિંહ મહેતાનું આખ્યાન સંપાદક: રા. હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ પ્રકાશક: વનીકપુલર સોસાયટી મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

યુક્તવનની સુદરતા. લેખક: રા. કેશવ પ્રસાદ હોટાલાવ દેશાઈ. પ્રકાશક યુગરાત વનીકપુલર સોસાયટી તરફથી રા. હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦.

પારોર ધુણીમાંથી પાદશાહી. કર્તા: રા. ગોકુલદાસ દારકદાસ ગવયુગ પ્રકાશક: ધુગીતર કાપોલય, કમ્પીક, સુરત. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧-૦.

ગીતાન્ગલિ અને ગયન (કવિવર દાગોરનું કથન) જાપાનકર્તા. રા. રામચંદ્ર અખરુ ખારડોલીકર, વાંસદા મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦

શ્રીકૃષ્ણકૃદાદય ચિત્રકથા લેખક: રા. કૃષ્ણચંદ્ર ઝવેરદાસ શાક. પ્રકાશક: રા. વાલુભાઈ કૃષ્ણચંદ, નડીઆદ મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦.

દિવ્યભોજી લેખક: રા. ધનશંકર હીરાચંકર ત્રિપાઠી. પ્રકાશક: રા. સોમાલાલ મંજીદાસ શાક, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦.

પાંડમયેષ આગ ૧ સો. અપાદક: રા. નરહરિ દરિકદાસ પરીખ. પ્રકાશક: યુગરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

નળએલ નિવડા અવસા મામ્ય ગૌરવ. લેખક: રા. પોપટલાલ યુગભાઈ શાક: પ્રકાશક: ગ. દલીપદ યુગભાઈ શાક, વાંકાનેર

ગાંધી-સિદ્ધાન્ત (મહાત્માજીનાજી શબ્દોમાં):
ભાગ ૧ (સત્યાગ્રહ); પ્રકાશક: રા. નગીનદાસ
અમુલ્યપ્રસાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૫-૦.

સ્વરાજ્યઆશ્રમ (સંવત-૧૯૭૮-૭૯
ના વર્ષનું નિવેદન-રીપોર્ટ) પ્રકાશક: રા.
દયાશંકર મણિશંકર ભટ્ટ, સ્વરાજ્યઆશ્રમ,
જુવાલડી.

શ્રી કચ્છી દશાઓશવાળા હસ્તપત્રિકા:
લેખક: રા. કૃપાલ સ્યામજી જીવાણી વગેરે.
પ્રકાશક: રા. કૃપાલ સ્યામજી જીવાણી-શ્રી
કચ્છી દશાઓશવાળા જૈન યુવકમંડળના
માનદ મંત્રી, મુંબાઈ.

મુંબાઈની કારપોરેશનના માનવંત સહાયકો-
ને નમ્ર અપીલ: કર્તા અને પ્રકાશક: મુલતાની

ટહેલરામ ગીરધારીદાસ શીકારપુરી (સિંધ),
મુંબાઈ.

વોટસન મ્યુઝીયમનો (સને ૧૯૨૨-૨૩
નો) વાર્ષિક રીપોર્ટ: રાજકોટ.

શ્રી દવાપ્રચારિણી મહાસભાનો ત્રીજા
વર્ષનો અહેવાલ. તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરનાર:
ઝવેરી રા. મોહનલાલ મગનભાઈ તથા રા.
મણિલાલ નયુભાઈ દોશી-ઓનરરી સેક્રેટરી-
ઓ દવાપ્રચારિણી મહાસભા, અમદાવાદ.

શ્રી રણુછોડદાસ ચતુર્નુજ કચ્છી લોકાણી
બાલાશ્રમનો (વાર્ષિક રીપોર્ટ) અને હીસાબ:
જાણી પ્રસિદ્ધ કરનાર: રા. ભીમજી પ્રેમજી
અને રા. ઓપવજી જીલસીદાસ-જોઈન્ટ ઓનરરી
સેક્રેટરીઓ. મુંબાઈ.

ગેમ્પારાસાળ

સમશેર છાપટ્રેડમાર્ક તપાસી લેજો

શિવાજીનો સાથુ શા માટે વાપરવો જોઈએ ?

કારણકે; વિદેશી સાથુઓમાં નરક અને ચરખીનાં તત્વો ભેળેલા હોય છે. ત્યારે શિવાજીનો
સાથુ તેદન પવિત્ર નિખાતસ અને ટકાઉ છે. કપડાંને માટે શિવાજીનો સાથુ
ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

ગિષા-વલી મુલેમાન, નસબગર, વજીર બીહાંગ, મુંબાઈ નં. ૬.

નામ સગનામ: - "કારમદાઉસ."

ખાસ સૂચના

હાથમાં વીળવીના દરેક જાતના સામાનના ભાવ ઘણા ઉતરી ગયા છે. અને તમે બસની દુકાને દોડા ભાવ આપી માત્ર ખરીદ કરવા જાઓ છો તેના કારણે દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાસ બલામણ કરવામાં આવે છે. માટે નીચેના દેખાણ પધારશો.

અખાસભાઈ તાજભાઈ

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ — "ખીજીસ્ટ્રોર."

મુખ્યદાસ ખીજીમ,
મંગલદાસ રોડ—મુંબઈ. ૧.

રહેવાની

સાથે

જમવાની

ઉત્તમ

સગવડ.

રાષ્ટ્રીય

હોટેલ લોજ

અંગ્રેજી

મનશાન

કે:-

સે. ૨૬૨૬

રોડ,

મુંબઈ ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન
સાથે અને હાઉસ બરીઆળો મેળવવાનું
માનીતું મથક

પરારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમેશાં દરેક મેકરનાં ખાસાનાં તથા
તથા યાત્રાના નીકય, ચાટી તથા સેનાના બેન્ડ કેટ
ફળના જુના જુના એવના ક્લોક્સ તથા હાથપીસ
વગેરે પણ પહોંચ દીક્ષાત આવથી મળશે.

રિપરીમ કામ
પણ બાહોશ
કારીગરોના દાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

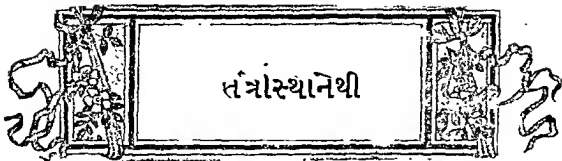
મેટાં કલોકમ માટે એડ્રેસ સાથે રૂ. ૨૦ દક્ક મોકલવું.

મોહનદાસ કમળાશી

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

મંગરેલી પોલીસ ખાલુમાં, મુંબઈ નં. ૨.

અસવર્ણ લગ્ન

ડા. જીવરાજ મહેતા અને કુમારી હંસાબહેન મનુભાઈ

ક પોણા સાતિના ડા. જીવરાજ મહેતા અને નાગર સાતિનાં હંસાબહેન મનુભાઈનાં લગ્ન ગુજરાતી સાંસ્કારિક પ્રગતિનું એક સીમાચિન્હ છે. સમય એવો આવ્યો છે કે સંસ્કારનાં જે લક્ષણો જુના જમાનામાં મણાતાં હતાં તે હવે ગણી શકાય નહીં. પહેલાં, વર્ણ પ્રમાણે સંસ્કારની વહેંચણી હતી; સંસ્કારનાં સાધન માત્ર એક કે બેજ વર્ણ પાસે હતાં. વળી તે સમયની પરિસ્થિતિ જ્ઞેતાં બ્રાહ્મણ-વર્ણની શુદ્ધિ અને સંસ્કાર ઉપર સંસ્કૃતિનો પાપો રહ્યો હતો. આ કે આવાં બીજાં ગમે તે કારણસર આપણી લગ્નપદ્ધતિ અંધાધ હોય પણ એટલું તો હવે આપણે પ્રમાણિકપણે જીવનમાં કબુલ કરતાં શીખવું જોઈએ કે સંસ્કારનું સાધન નવી કેલવણીની પદ્ધતિઓ છે; તેજ કેલવણીથી સમસંસ્કારિતા મળે છે ને કેળવાય છે, સંસ્કારનો ધ્વજરેં ડાઘ એક વર્ણ પાસે રહ્યો નથી; અને સંસ્કારી વ્યક્તિઓ વચ્ચે જેમ લગ્નો વધારે સાથ તેમજ આપણા સંસ્કારની તેમજ દેશની પ્રગતિ સાધી શકાય. આ કારણથી સંસ્કારી પણ અસવર્ણ જોડાં વચ્ચે લગ્ન થાય એ

દરેક દૃષ્ટિબિંદુએ અમને આવકારદાયક લાગે છે.

આ લગ્નમાં મુખ્ય આધ એ છે કે આ પ્રતિલોભ લગ્ન છે. પ્રતિલોભ લગ્નનો નિષેધ એ બ્રાહ્મણોની સર્વોપરિતા જાળવવાનું સમગ્ર શસ્ત્ર હતું. અત્યા એ સર્વોપરિતા કૃત્રિમ બંધનોથી સાચવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એ હાસ્યજનક લાગે છે, આપણી સામાજિક પ્રણાલિકાઓ લઘીમાં પડી છે; અને તેમાંથી નવી પ્રણાલિકાઓ નીકળશે. આ લગ્ન જુની પ્રણાલિકાઓ બળીને લગ્ન થયા માંડી છે તેનું એક ચિન્હ દેખાય છે અને એ ચિન્હ શુભ છે એમ અમે માનીએ છીએ. આ લગ્ન એટલુંજ દેખાડી આપે છે કે કાયદાએ સ્વીકારેલો પ્રતિલોભ લગ્નનો નિષેધ વેળા-સર નીકળી જવો જોઈએ.

આ ઉપરાંત જુદીજુદી જાતો વચ્ચેનો લગ્ન-વહેવાર એ ગુજરાતી પ્રજાના વિકાસનું એક અગત્યનું પગથીયું છે; અને જેમજેમ તે વધારે સ્વીકાર્ય થઈ પડે તેમતેમજ એ વિકાસ સાધી શકાય એમ છે.

લોકો બળાડશે; પ્રણાલિકાના સંસ્કારો પોકાર કરી જશે; અને સમાજનાં ખવાયલાં

ચક્કર બનતી મેનેને આ પ્રવાસને કચરી નાંખવા મથશે. પણ સમય ધણે ફરી ગયો છે અને આવા પ્રવાસો કરનારા ખરાબવાં ચક્કરના ઘસારાની બેપરવા સહેજાઈથી રાખી શકશે.

આ લઘુમાં વર અને કન્યાએ આ જમાનાની શ્રેષ્ઠ કેળવણી લીધી છે, અને સચાજમા તેઓ હંથું સ્થાન ભોગવે છે. બંને બાકીને અમે ગુજરાતના જીવનને સમૃદ્ધ કરનાર તરીકે જાણીએ છીએ અને એમના આ પ્રોત્સાહને માફક છત્તાં અમને ધણે આનંદ થાય છે.

બોરસદનો સત્યાગ્રહ

ગુજરાતે ફરીથી ગાંધીજીની ભૂમિ ધવા નો અર્થ સાચવે છે, અને સત્યાગ્રહથી મરકારને સુધારી શક્ય છે. બોરસદના લોકોની બેવરથા, સ નિ ને અડગતાએ એકાદા મધ્યામકનાં સમરથો તાત્કાલ કરાવ્યા છે, એટલુંજ નહીં પણ એટલું સ્પષ્ટ પુરવાર કર્યું છે કે આ પ્રભાજેની બેવરથિય ચળવળ ગુજરાતના જીવનનું એક અંગ બની રહી છે. બોરસદના લોકોને અને એ ચળવળના અમરૂંથોને તેમને મળેલા વિજય માટે અમે અભિનંદન આપીએ છીએ.

ગુજરાતી ચિત્રકારની કહર

ગુજરાત બહાર ગુજરાતીઓના કામની કહર થતી માટે તે હવેક ગુજરાતવાસી માટે, અમે આપ કરીને જાતનો નીસરો, અકિતરૂપે વિશ્વસ યદનાર માટે, માન, અને દારોનો પ્રસંગ બને એ સ્વાભાવિક છે તેવો એક

પ્રસંગ ગણે મહીને આપણા જાણીતા ચિત્રકાર રા. રવિશંકર મહાશંકર રાવળના સંબંધમાં 'મનેઓ જાણીને આનંદ થાય છે કલકાતામાં ભરૈયલા ચિત્રોના પ્રદર્શનની જાહેર ખમરનાં 'ગેલરરી' ખનાવનાર સમસ્ત હોદના ચિત્રકારોની ફરીશરખાં તેમને રૂ. ૩૦૦)નું બીજા નંબરનું ઇનામ મળ્યું છે. સ્માનિક આર્ટ સોસાયટી તરફથી રા રાવળને થોડાં વર્ષ પર માંદ મળ્યો હ્યાર પછી તેમની જાહેર કદર ધવાનો આ બીજો પ્રસંગ છે. આ હુતેજન તેમને પ્રોત્સાહક નીવડે અને ગુજરાતની ચિત્રકલાને તેઓ સવિશેષ વિકસાવે એવા આશા સહિત અમે તેમને આ માન નાટે અભિનંદન આપીએ છીએ.

સંગીત અને વિદ્યાપીઠ

'ગુજરાત' ના જાદવદના અકમાં 'આધુનિક હોદુરથાની સંગીત' વીઠેના લેખના છેલ્લા ભાગમા લેખકે કરેલી ટીકાને ખુલાસો ગુજરાત વિદ્યાપીઠના મહામાત્ર રા. કિશોરલાલ મસરવાલા નીચે પ્રમાણે લખી મોકલે છે -

“આપના છેલ્લા અકમા સંગીતના લેખમા લેખકે ગુજરાત વિદ્યાપીઠના સંગીતના અભ્યાસક્રમ વીઠે ટીકા કરતાં “શરોના તાવ વગાડવા” એવા સખ્દો વીઠે ટીકા કરી છે, તે ઉપર માઠં ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે.

એવું જ્યાંથી જુલ ધઇ છે ખરી પણ એ જુલને માટે સંગીતમંદિરના ચેતાઓનું અધુરું જ્ઞાન જવાબદાર ન હોતાં માઠં કાપાંકવું જવાબદાર છે. એટલે ખુલાસો પ્રમટ કરશે.”

માસિક રોજનીશી

ડીસેમ્બર ૧૯૨૩

તા. ૨ જી—સુરતમાં મ્યુનિસીપલ કર નહીં ભરવા સામે થતી જાગૃતિએ ફરી રાકે થઇ.

તા. ૩ જી—સુરતમાં રા. ચીનાઇના તંત્રીપણા નીચે 'સ્વતંત્ર' નામનું અઠવાડીક રાકે થયું.

કાળીપરજ કોમના પ્રજાને ચર્ચવા બહુતા સામાજિક કાર્યકર્તાઓની વનિતાવિધાનમાં સભા મળી.

તા. ૪ થી—મુંબઈમાં ગોરા અમલદારોના લાજ મટિના રાયલ કમીશનની બેઠક રાકે થઇ.

અંધકવિ રા. હંસરાજ હરખજીને એક વર્ષની સાદી કેદની સજા થઇ.

તા. ૫ મી—જમનગરમાં મુસ્લીમ બાળકોને મટિ 'સંઘર્ષી ઇન્સ્ટીટ્યુટ' ખુલ્લું મુકાયું.

બોરસદ તાલુકા પરિષદે વધારાની ચોક્કસના ફંડનો કર નહીં ભરવાની પ્રતિજ્ઞા સજા આપી.

તા. ૮ મી—મુંબાઇના જુના ડેવનર સર ન્યોર્મ લેબલ વીદાય થયા.

તા. ૯ મી—રા. ઉત્તમલાલ કેરાવલાલ ત્રિવેદી મરણ પામ્યા.

તા. ૧૦ મી—મુંબાઇના નવા જવનર કનલ સર લેફ્ટી વીલ્સન આવ્યા.

તા. ૧૧ મી—ગુજરાત વિદ્યાપીઠનો ૫૬વીંદાન સમારંભ સૌ. કસ્તુરબાને હાથે થયો.

બોરસદમાં કર નહીં ભરવાના સત્યાગ્રહ સામે જાગૃતિએ રાકે થઇ.

તા. ૧૨ મી ન. ગાયકવાડના કાળીપરજ પ્રતિનિધિમંડળે મુલાકાત લીધી.

તા. ૧૩ મી—દાહોદમાં બ્રાહ્મ સેવામંડળનો ૫૬લો વાર્ષિક મેળાવડો પ્રો. કર્વેના પ્રમુખપદે ઉજવાયો.

તા. ૧૪ મી—ગુજરાત વિદ્યાપીઠની વૈજ્ઞાનિક સ્નાતક પરીક્ષાનું પરિણામ બહાર થયું.

વડોદરામાં હોદી દુનરજીવિતનું પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકાયું.

તા. ૧૮ મી—૨૧ મો ગાંધી પર્વ મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત, કરાંચી વગેરે સ્થળે ઉજવાયો.

સૌ. કસ્તુરબાએ મહાત્મા ગાંધીજીની યરોદા ભેટમાં મુલાકાત લીધી.

બોરસદ સત્યાગ્રહ સંબંધી મુંબાઇમાં બહાર સભા થઇ.

વડોદરા રાજ્યે કાળીપરજ સભાઓનો મનાઇ-દુકમ રદ કરી દારૂનિષેધક સભાઓ, આત્મશુદ્ધિની ચળવળ અને કાળીપરજમાં દેવીદર્શન મટિ છુટ આપી.

તા. ૨૨ મી—મુંબાઇની મીસ-હડતાળોનો અંત આવ્યો.

સૌ. કસ્તુરબા, રા. વલ્લભભાઇ, રા. મહાદેવભાઇ, રા. દેવીદાસ ગાંધી, અલીબીરાદરો વગેરે ગુજરાતી પ્રતિનિધિઓ મહાસભામાં કોમનાડા બના મુંબાઈથી વીદાય થયા.

તા. ૨૪ મી—મુંબાઇ વનિતાવિધાનની દેનીઝ કોલેજની પરીક્ષાનું પરિણામ બહાર થયું.

તા. ૨૭ મી—મુંબાઇની રાષ્ટ્રીય શાળાના પ્રવાસે નીકળેલા વિદ્યાર્થીઓ યરોદા ભેટની યાત્રાએ ગયા.

તા. ૨૮ મી—કોકનાડામાં રાષ્ટ્રીય મહાસભાની ૩૮ મી બેઠક રાકે થઇ.

તા. ૨૬ મી—મહાસભાએ રાષ્ટ્રીય કરારનો ફાવ સ્વીકાર્યો.

હાડીઆવાડમાં વાંકાનેર રાજ્યમાં આવતા માસપરિ માસમિક કેળવણી ફરજિયાત ફાજલ કરવાનો કરાર થયો.

“મ-મ-મારું મ-સાસરું અહીંઆ છે.”
 નેરાના ગોળમટોળ મોઢા પર શરમ આવી ગઇ
 એમ તેના અવાજ પરથી લાગતું હતું. નેરાની
 બેરી અને મુઠ્ઠાને તેના બાધને ત્યાં એકઠી
 આટલામાંજ રહેતી હતી તે તેને ખજર હતી.
 સોમેશ્વરને આ માણસમાં બીજકુલ વિશ્વાસ
 નહોતો; પણ અત્યારે ગમે તે ઉપાયે થોડું
 ત્રણ અનાજ પણ મેળવ્યા વિના છુટકો
 નહોતો.

“આ હા. તારે લાવની.”

“આવો ત-ત્યારે” કહી નેરા આગળ
 ચાલ્યો ને થોડીવારે એક ગરીબ લાતમાં
 નેઓ આવી લાખ્યા. નેરાએ એક નાના ઘરના
 ખાસ આગળ જઈ ધીમેથી કહ્યું:

“અમી ઝો—”

કાંઈએ જવાબ દીધો નહીં. નેરાએ ફરીથી
 શ્રુમ પાડી:

“અમી ઝો! એ તો હું.”

કાંઈએ જવાબ આપ્યો નહીં. નેરાએ
 ધીમે રહીને કહું ખખડાવ્યું ને પાછું કહ્યું:
 “એ તો હું.”

“મુઆ તું અત્યારે ક્યાંથી?” એક
 કોર અવાજ આવ્યો.

“અરે ઝો! હું મ-મરવા પડ્યો છું. ને
 મ-મ-સાંભળ. મ-મારે દાણા નેમ્મએ છે.
 પ-પછી હું ચાલ્યો. ને.”

“અત્યારે હું દાણા ક્યાંથી માઉ?”

“ધ-ધરમાં ને હોપ તે. જ-ને. હું
 આંખડ મ-મરેતાનો માનીતો થયો-ને
 બ-ભટ થયો-ને ત-ત-તું મને આમ કરે છે?”
 કહી નેરાએ રહ્યા જેવો અવાજ કાઢ્યો.

“ખોટો દોષ કરે છે?”

“ર-ર-રેવા માના-અહીં હો” કહી નેરાએ
 દુરકાં ખાવા માંડ્યાં. “ને તને સોનાનો

દ-દોરો આપું” કહી તેણે સોમેશ્વરના કાનમાં
 કહ્યું: “બ-બાપુ! ત-તમારો દોરો આપો તે
 એ ક-ક-કાચી નથી. એમ નહીં માને.”

“સોનાનો દોરો ક્યાંથી લાવવાનો હતો?”

“આ રહ્યો. જ-ને તો ખરી” કહી નેરા

એ બારણા સાથે દોરો લટકતો રાખી દોડ્યો.

નેરાની અર્ધાંગનાને કે ખાત્રી થઇ હતી.

તેણે હીલો સતેજ કરી બારણાની તડમાંથી

જેવા માંડ્યું, ને એ જણ્યને જોઇ પુછ્યું:

“ખીલું કાણુ છે?”

“એ તો મ-મારો દોરન છે.”

સોમેશ્વરને આ ચીજાવડાને એક થપ્પ

મારવાનું મન થયું, પણ કેમે કરી મન માડું.

“દોરો લાવ નેહ.”

“હું. પહેલાં દ-દાણા આપ.”

નેરાની સ્ત્રીના હૃદયમાં કે વિશ્વાસ આવ્યો
 ને તેણે બારણું ઉઘાડ્યું. “અંદર આવતા
 રહો.”

નેરા ને સોમેશ્વર અંદર પેદા. સોમેશ્વર

ને જેવો પેરી સ્ત્રીએ જોયો કે તેણે આપું

આપ્યું. “પધારો બાપુ!” તેણે કહ્યું ને ને

ઉભી થઇ ગઇ.

“અને ઝોળએ છે?” સોમેશ્વરે પુછ્યું.

“કેમ નહીં. મારો ભઇ તો તમારો

ધાંચી બાપુ!- તમે ક્યાંથી?”

“પ-પરદેશમાં કેમ પ-પરણી જાય છે?”

નેરાએ પોતાનો જવાબ રજુ કર્યો, પણ ને

કાંઈએ સાંભળ્યો નહીં.

“કાણું તું પાંચાની બહેન! સાથ ત્યારે

જલદી કર. તારે ત્યાં જેટલું અનાજ હોય

એટલું લાવ, ને મારો દોરો ને આ તીડી

એ પાનાં બે.

“પણ બાપુ, અત્યારે તમે” ને પોતાના

ખનિ સામે જોઇ કહ્યું: “ને આની માથે.”

“એ અમે જપા મદમાં બગાડ બેઠા છીએ. ને ત્યાં પુરતું અનાજ છે નહીં. ને અત્યારે કોઈ કણીઓ દુધન ખોલતો નથી.”

“હાથ હાથ! તમારા માથાં છેડ” માથાં કહ્યું.

“ના. તેને કોઈ છેડવાનું નથી. પણ મંજરીયા ને બટરાજનાં છોડરા અપરી નાથે છે. ને અમે છીએ ચાર. પાટણથી લરકર આવે ત્યાં સુધી અનાજ પહોંચતું નોંધ્યો.”

“મંજરી યા!” થયે એક માનનેર કહ્યું. અને તેની નજર આગળ દૂરી દોડી એક છંચા ને ચોરી ગમક જેની આગળ સોમેશ્વરને એક વિચાર આવ્યો.

“એ, મંજરીયા એકલા છે. તું અમારી સાથે આવે છે? થોડા દવાડામાં પાટણથી લરકર આવશે ને અમને છેડવશે?”

પાયણે બધીની નેના તરફ જોયું. સોમેશ્વર તે નજરનો અર્થ સમજ્યો.

“હુ છું, આંજડ મહેતા નરા દુર્મપણ છે, દેવોનાયક છે, ને એક બીજો ખાલણ છે. તારે મશરવાનું કારણ નથી.”

“પણ પાટણથી લરકર ન આવે તો?”

“જો અમારી વડે તે તારી વડે અને પાની તહેનાતમાં અમે મરીશું તો તું પણ મરશે.”

એક પક્ષવાર લાચળના મજામમાં જેવા નાણુ થઇ, મંજરીયાની તહેનાતમાં રહેતું. થોડા થોડા દુર્મણો સાથે મદમાં બગાડ બેસતું, ને પાટણથી લરકર, આવે ત્યારે વાળતો અમને પાંજ આંચું! પાચળના છુદ છુદનમાં આ બખલાઓ, બિચ્ચ તે સ્વપ્ના જેવું લાગ્યું.

“પ-પણ ક-ક-કાક બટરાજ વ-વ-વ-વળી છે તે ક-કે છેડવા વિના રહેવાના

હતા.” નેરાએ અંધાંચનાની સોજનની સાલ્યે આશ આપી.

ધાંચણે વિચાર કર્યો: કાકબટ છેડવવાના જરૂર! ને મંજરીયાની તહેનાતમાં! તેના થોડામાં પક્ષી આવ્યું.

“આયો! હુ આવું” ને ધીમે રહીને હમિયું, “પેવો દોરો ભાવેની” કહી તેણે દોરો લીધો ને અંદરના ખડમાં જઈ તેને ક્વાય સતાડી આવી થોડાવાર તેણે આખા વર્ણન અનાજ કાઢ્યું ને ત્રણેથી હવકાથ એટલા પોટલા ખાખ્યાં. નેરાની પક્ષીઆણી મજાનું હતી ને નાનપણથી મજુરી કરતી હતી એટલે સહેવાઈથી તેણે પક્ષો થોડા મોજા ઉપાડ્યા.

ત્રણે જણાએ અનાજ બહાર કાઢ્યું ધાંચણે ખાણુ બધ કરી કુચી બારણાં નીચ સેરતી દીધી અને ત્રણે જણા મદ તરફ ચાલ્યાં.

તેઓ આખરે ખાણ આગળ આવી પહોંચ્યાં એટલામાં પાછળથી પાય સાત માણસનો પગરત સજાળાયો. સોમેશ્વર ચમક્યો. ત્રણે જણાની ખાપ પર ભાર હતો.

“નેરા!” સોમેશ્વર સાવચેતી વાપરી, કહ્યું. “તું ને તારી બેરી પેતી થોડીમાં બાર મુખી, પછી મારો બોલો લઇ જાઓ. હું અહીંઆંજ નાણુ છું. વખત છેને કોઈ આવે તો હું થોડી રાખીશ.”

આવનાર પાસે આવ્યા ને ખખડાટ થયેથી લાગતું હતું કે તેમની પાસે રાજ છે.

“કેણ છે?” તેમનામાંથી એક જણે શ્રુમ ખાડી સોમેશ્વરે જવાબ આપ્યો નહીં તેણે પાછળ જોયું તો નેરા ને નેની બેરી થોડીમાં પેતતો સામાન નાંખ્યાં હતાં.

જવાબ મળ્યો નહીં. એટલે આવનારામાંના એક જણે ચક્રમક કાઢી કાઢેડો ચેતાવવાની તજવીજ કરી. સોમેશ્વરે જોયું કે કાકડો ચેતશે તો બાર વાગશે. હોડી માત્ર દશ કગજાંજ પાછળ હતી એટલે તે એક ક્ષંગમાં ત્યાં પહોંચ્યો ને નેરાના કાનમાં કહ્યું:

“નેરા! આ ગઢની બારીની કુચી. એકદમ અનાજ લઈ તમે ઉપર જાઓ એટલે હું આ લોકોને રોકું છું. નહીં તો ઉપર ઘણા વિના બધાં રહેશે.” કહી તેણે હોડીને ધક્કો માર્યો, અને નેરાએ પણ સમયસૂચકતા સ્પષ્ટતાથી વાંસડો લઈ હોડી હંકારી.

સોમેશ્વર કુદીને આગળ આગ્યો, અને ગાઢ અંધકારમાં કાકડો ચેત્યાથી સામા આવનાર અંગનંદ ગયા હતા તેનો લાભ લઈ તરવાર કાઢી આડો ઉભો રહ્યો.

“કાણુ છે?” સોમેશ્વરે રોકથી પ્રછયું. “અત્યારે શું કરો છો?” સામા આવનાર પાંચ પરગામીઓ હતા પણ તે માત્ર યાત્રાળુઓ નહોતા એમ તેમનાં શસ્ત્રો ઉપરથી દેખાઈ આવતું હતું.

“તું કાણુ છે? ને પેલાં બે ગઢમાં કાણુ જાય છે?”

“તેની તમારે શી પંચાત? રેવાલાઈની આગા છે.” સોમેશ્વરે કહ્યું.

પણ તેનું જુદાણું ચાલ્યું નહીં. એક પાછળ ઉભેલા માણસે પાસે આવીને કહ્યું: “અરે આ તો કાકડ હતો સોમેશ્વર—કાંઈકેદાર! પકડો એને.”

“પણ તમે કાણુ છો? મને તમે પકડનાર કાણુ? હીમતથી વખત ગુમાવવા સોમેશ્વરે પ્રુછયું “જવાબ દો.”

“અરે પણ પેલા જાન છે તેને પકડીએ” કહી એક આગળ દોડવા ગયો.

“ખબરદાર!” સોમેશ્વર આડો ઉભો રહ્યો. “તું કાણુ છે તે કહ્યા વગર આગળ જવાનું નથી.”

“પકડો એને” એક જણે કહ્યું ને બીજો આગળ ધસ્યો.

“મને પકડવું સહેલું નથી.” કહી સોમેશ્વરે ધસારો કર્યો એટલે પેલા લોકોએ પાછા હડી તરવાર કાઢવા માંડી.

હવેસાંના અવાજથી સોમેશ્વરને લાગ્યું કે હોડી અપાટામંથ ખાઈની પેસે પાર જતી હતી. તે પાંચેની આડે ઉભો રહ્યો; અને પરગામી સૈનિકો તેના પર ટુરી પડ્યા. આ સૈનિકો અતુલની લડવૈયાઓ નહોતા એટલે ક્યાં સુધી તો તેમને રોકવા સોમેશ્વરને સહેલું થઈ પડ્યું. થોડી વારે હોડી પેસે પાર પહોંચ્યા નો અવાજ આગ્યો, અને નેરા ને તેની સ્ત્રી ઘણાની ગુણો ઉપાડતાં સંભળાયાં. સોમેશ્વરને લાગ્યું કે હવે તે બે આઈમાં પડે તો સહેલાઈથી તરીને પાર જાય; એટલે તેણે ધીમેધીમે પાછા હડવા માંડ્યું.

અખાત્રીજના જુવાળનાં પાણી ફરી વળ્યાં હતાં એટલે ખાઈની એડે દૂર સુધી ભોંંચ બીની ને લપસાથી થઈ ગઈ હતી. સોમેશ્વર આ બાન જુગી ગયો, અને પાછા હડતાં તેનો પગ ચૂક્યો, ને તે સરી, પડ્યો. પેલા સૈનિકો એકદમ તેના પર પડ્યા ને તેને પકડી લીધો.

સોમેશ્વરે કાન દીધા તો નેરા ને તેની સ્ત્રી અપાટામંથ ઉપર ચડનાં સંભળાતાં દનાં.

“હવે પેલા પાછળ કેમ જવાય?” પેલા પરગામી સૈનિકમાંના એકે કહ્યું.

“અસરે દવે કેમ જવાય! સવારે ઘંટ રહેશે. આનેજ પકડી જાએ” કહી બે જણા સોમેશ્વરનો હાથ પકડી તેને લઈ જતા લાગ્યા.

સોમેશ્વરે જોયું કે હાથ તુરત મઠમાં જવાનાં ફાંફાં, મારવાં નકમાં ફાંફાં; એટલે તે મુઝામુઝા આડવા માંડ્યો. પેલા જોડાએ પણ પીમેથી નંદી તરફનો રસ્તો લીધો.

સોમેશ્વરને લાગ્યું કે જો આ પેલા રવાપાલ પામે તેને લઈ જશે તો તે જરૂર તેને દેહાંત સિદ્ધા કરશે; એટલે કોઈ પણ પ્રકારે નાદા વગર તે છુટકોજ નહોતો. એટલા માં નદીની ધમ પર તેઓ આવી લાગ્યા. સોમેશ્વરે નદી સામે જોયું ને એક વિચાર ટુટ્યો. તેણે એક અણધારેલે આચરે પેલાઓ ના હાથ છોડ્યા; ને તેને પકડનારા પાદે તે પહેલાં તેણે નદીમાં ઝંપલાવ્યું.

પેલા સૈનિકો પહેલાં તો જરા વિચારમા પડ્યા; અને આખરે જે જણે હથીઆર કાઢી સોમેશ્વરની પાછળ પડ્યું મુઝા નિશ્ચય કર્યો. પણ આ નદીથી તેઓ અપરિચિત્ત હતા. રાત અંધારી હતી, જુવાળના પાણી સમગ્રની માફક ધુધવાનાં હતાં, એટલે તેમનો નિશ્ચય પણ ભાગી ગયો, અને સરમોઢા પડી તેઓ પોતાને રસ્તે ગયા.

સોમેશ્વર પહેલાં તો કોઈ પાછળ પડે તો તેને મુકાવવા ઝપાટાવધ દૂર ગયો. ક્યા સુધી ગયા પડી બ્યારે તેને ખાતી થઈ કે તેની

[આ વાર્તાનો વિશેષ ભાગ આવતા અગ્રમા

પાછળ કોઈ આવતું નહોતું ત્યારે તેણે ખાઈ તરફ તરવા માંડ્યું, પણ તેનો સીતારો આજે પાંચરો નહોતો. ઉભમરા અને લાગાયા તે યાદી ગયો હતો; એટલે તરવા તેને પગે આકડી આવી તે મહામુરકેલીએ તરી શક્યો, અને કેટલોક વખત તો ગમે પડી રહી નદીના પ્રવાહની દબ્બાલુસાર તણાવો ગયો. પાણી ઓસરતા હતાં એટલે તે બૃગુકન્ઠથી દૂર તણાયો.

એટલામા એને હોડી આવતી સંભળાઈ તેણે ખાનથી સાબળ્યુ તો રતોવાઈ બૃગુકન્ઠથી ભાગી જતા જવાણુઓની ને હોડી હતી. બીજે કે રસ્તો ન મુઝવાથી તેણે હોડીવાળાને હોકારો કર્યો, અને હોડીવાળાએ હા આવી તેને હોડીમા લીધો.

હોડી લખીગામ જતી હતી સોમેશ્વરે વિચાર કર્યો કે પાછા બૃગુકન્ઠ જઈ મઠમાં જવનો ધરાદો રાખવો એ મુશીબ હતી તેના કરતાં હોડીમાં લખીગામ જઈ, અખાત એભાગી આ રમખાણની ખબર કાઢને યા સારુ ન આપવી.

આ રસ્તો તેને આપણુબરેલો લાગ્યો, એટલે તેણે મુઝે મેદે રાત હોડીમાજ ગાળી; અને આંખડના સંદેશાલુ નીચે મજરીનું થું થઈ એ વીમાનવામાં તેની ગત વીતી.

પ્રગટ થઈ ચુકી છે

પૂર્વાલાપ

કર્તા

સ્વ. મણિશંકર સ્વરાજ ભટ્ટ ("કાંત")

પ્રકાશક: જીવનસાક્ષી અમરશી મહેતા

પીરમશા રોડ, અમદાવાદ.

મુદ્રણકળાનાં મુખ્ય અંગ

મુંદર અને આકર્ષક કામ
ઓર્ડરની તાત્કાલિક ખાતવણી
નવાં ને સુધાર્યાં સાધનો

અનુભવી કામદારોની સેવા
કેળવણીના વ્યવસ્થાપકોની દખલદારી
ને સૌથી કીમતી બાબત

આ સર્વનો સામગ્રી લાભ લેવો હોય અને પુરેપુરો સતોય પામવો હોય તે
તમારું સઘળી જાતનું ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી છાપવાનું કામ

સાહિત્ય પ્રેસ—

માં આપો

ક્ષતખાતનાં અતિ મનોહર ને મજબુત બાઈબીલ એ અપારી
સ્પેશલાઈટી છે.

આજેના ઓર્ડર આપો એટલે હમેશા આપશે
એક વખત કામ આપો એટલે અનેક વખત આપવાનું મત થશે.

મનજી. સાહિત્ય પ્રેસ

૮૨૨, નોબલ્સ રોડ, મોરબી રોડ.
ગાંધી મુખામ નં. ૧.

મોના વાના

[અનુસંધાન ૫૪ ૩૩૨ થી.]

દ્રીવુક્ત્રીઓ.

કેટલીક કડીકતો ભાવનારી કતી પણ તેનું કે નહીં.

એ કે ત્રણ વાર મળી ગમેવી ફતેહોથી દુઃખાઈ ગએલો ચોપા પોતાના કપડી સત્તાધારીને ગળુકારે નહીં એ જોખમતમો વખતની મારે ચેતના રહેવાનું હતું. એ વખતે જરાય યુક્તિયાનું આજે જાણીતું ગયું. ફોલોરેસખા લોકો તમારી પર આફરીત છે અમારે એ માયાજગતો લોકો જોઈએ, તે વખતે તેઓ મુસ્લિમ થાય પણ તેમના બાંકરે શાહાઓની કામે થવાને લે તેઓએ અમને નીચા છે અને મને લાગ્યું કે તેઓના હાથેવતો તાલ કરવાની થઈ આવી પડેલી છે. મેં ફોલોરેસને ચેતનાનું, મારા જુલુઓને અર્થ તેને સમજાવ્યો.

મીન્નીવેલી

તમારા બેચરમ કામજો પડેલા એ થઈ આવી નહોતી અને કહી આવનાર નહીં

દ્રીવુક્ત્રીઓ.

ન કેમ આવે? - એ આવે એ ખસ હતું

મીન્નીવેલી

એટલે? ખાલી વરુમ પરથી જ નિરીય માણસને રહેશે નાંખતો? જો આફત આવે પણ નહીં તેની જીક એનો જીવ નોરખેલો થશે.

દ્રીવુક્ત્રીઓ.

ફોલોરેસની સ્વીમલામતી આગળ એનો જીવ યાદી સ્વાસ્થ્યમાં છે?

મીન્નીવેલી

તમને ત્યારે ફોલોરેસના જાગ્યમાં, તેના પરકમમાં, તેના હવાત રહેવામાં જાણ છે? ત્યારે તો એ મારી મમજમાં ન આવી શકે એવી બીજા હશે?

દ્રીવુક્ત્રીઓ.

હા, મને માત્ર તેની પરજ જાણ છે, બીજું મારે મન કે નથી

મીન્નીવેલી

હોય, એમ પણ હોય..અને તમે જાણુ છો એટલે સાચો હો..મારે મતન નથી માટે વખતેવખતે મને જાણી આવે છે પણ મારી પામે એનું છે ને તમને કહી નહીં મળે, જે મારા જેટલું કાદને કહી નહીં હોય..એથી બધો ખમ જાણી રહે છે. હો જાણો, આપણે છુટા પડીએ. આ બધા ઉખાણા ઉકેલવાનો આપણને વખત નથી... આપણી વચ્ચે છેકુ થાય છે, અને હતા કેટલીક જાણતોમા આપણી વચ્ચે જુદાઈ નથી એમ કહીએ તોએ ચાલે ફોલોરેસને પોતાનું જાતિ રોય છે..જોડલાક જાવનાને પૂજે છે અને બીજા વાસનાને, તમે તમારી જાવના અને કુ મારી વામના બદલી કહીએ એ મુશ્કેલ છે લશ્કામ, દ્રીવુક્ત્રીઓ. આપણા મારો જુદા છે. લાવો તમારે દાખ.

દ્રીવુક્ત્રીઓ.

કમજા નહીં, જામતને કહો વાત

મીન્નીવેલી

તે બલે, આજે તમે કાપો છો, કાલે છોટો...[સાદ પડે છે. 'વેડીઓ' રેડીઓ આવે છે.]

વેડીઓ.

સાદેમ! આ ધું! તમને થ પડે! કોહી તો વધુ જાય છે.

પ્રીત્તીવેદી

શીકર નહીં—એ પહેરગીરને બોલાવ. આ
જુસ તેમને સોંપી દે. પણ જોને તેઓ
તે ધન કરે નહીં...એ એવો થયું છે કે
ને માટે મને ચાહના છે. કાષ્ટ, એને જુએ
હીં એવી કાષ્ટ એકાંત જગ્યાએ એને
ખો...એની સહીસલામતી માટે એઓ
ખમદાર રહેશે. મારો દુકમ મળે એને
યે કરવો.

[દીવલ્લીએને દોરતો વેડીઓ બધ છે.
પ્રીત્તીવેદી અરીસા આગળ હોયો રહીને
પા વપાશે છે.]

પ્રીત્તીવેદી

બહુ હડો નથી. પણ મોંઘપરજ પડ્યો
કોને ખબર કે એવો નખો અને શીકો
જુસ... [વેડીઓ આવે છે] મેં કહ્યા
માણે થઈ ગયું?

વેડીઓ

હા. સાદેજ, આતો સત્તાનાશની શરૂઆ...

પ્રીત્તીવેદી

સત્તાનાશ!...અરે. આખર યદી મુખી
જરોજ આમ થાય તો કેવું સારું!...
ત્તાનાશ! વેડીઓ,... યા મારે! આજ
ધી ડુનીઆમાં વેરની વાજળી વસુલાતે
રા સમું મુખ કાઢને આપું નથી. દુ
રખાં જોતાં રીખ્યો ત્યારથી તે મુખનાં
રખાં મને આવતાં...એને માટે મેં રાહ
જ છે અને જ'દગી કરી છે! મને
લકાવવામાં મેં કહાને યુગે ગયેલા દોષ
દી, કારણ કે તે મારું દર્ન. દુ તેનો
લીક દોષો, અને મને તે મગવું જોઈએ;
ને દને અત્યારે મારો મદ ન્યાય અને
પણ પ્રેક્ષક તેનાં રૂપેરી ફિરજો પર તે મને
જાણે છે. તું તેને નાશ કરે છે!—અરે,

આવદીન હલ્લનાં દીન મનુષ્યો!—પ્રેમ વિના
નાં પામર મનુષ્યો!—તમને ખબર નથી. આ
દલે મારું નસીબ આસમાનમાં તોળાઈ રહ્યું છે.
અને તેઓ મને સેંકડો પ્રજુધીઓના દીસો,
દળરો આનંદોના દીસો આપી રહ્યા છે!—
આહા, દુ તે જાણું છું!—કાષ્ટ મહા આપ
કે વિજય માટે વશએલા પોતાને જીવનના
હયામાં હયા શિખરે જુએ—ન્યાં સર્વ કાષ્ટ
તેઓ માનેક દોષ છે અને તેમને આધીન બધું
દોષ છે અને તેઓના સ્પર્શે તે ધડાય છે એ
દાખ અત્યારે મને આવી મળી છે!—અને
બાકી બીજાની અને આગળ શું બનશે તેની
શી પરવા છે!...આ આનંદસમાધિ મનુષ્યને
બહુ ભારે પડે છે અને એના સાધકને એ
કચડી નાખે છે!...

વેડીઓ

[રખુનો પાટો લઈ તેની પાસે આવતાં]
લોહી દલુ વડે છે; દુ પાટો ખાંધી દઉં!

પ્રીત્તીવેદી

હા, બાંધવો પડશે...પણ જોને, પાટાથી
મારી આંખ દંકાઈ જાય નહીં. [આરમામાં
જોખે] અરે, પ્રિયનમાને આનંદથી સત્કારે
એવા આશકને બરો સમ્પ્રદેશની હરીથી
ડરતા આનંદની જોવા દુ વધારે લાગું છું!...
[પાટો ખસેડે છે] અને તું! વેડીઓ, બીજાર
વેડીઓ, તારું શું યશે?

વેડીઓ

સાદેજ, તમે જશે ત્યાં દુ પત્ર આવીશ.

પ્રીત્તીવેદી

ના, તારે આત્મા જયું. દુ કેમ જાણ.
શું યશે તેની કોને ખબર!...તું નામી પ્રદ
કાષ્ટ તારી પાછળ પડશે નહીં. પણ જો તું
તારા સરકારની સાથે રહ્યો તો...આ વેડીમાં
એના મદારો છે; તે લઈ લે. તે બધું તારું દરે,

મારે નહીં જોઈએ... ખાલના ગાડા તૈયાર છે ?
તે ટાળ્યાં એકઠાં કર્યો ?

વેડીએ

તંબુની સામે તે ખડાં છે.

ખીન્નીવેલી

હીક, હું નીચાની કરું ત્યારે, મેં કહ્યું
છે તે તારે કરવું. [દરથી અંકુકનો અવાજ
અંબગાય છે] એ શું છે ?

વેડીએ

સીમાડા તરફ અંકુક પુરી છે.

ખીન્નીવેલી

હુકમ કોણે આપ્યો ?... કેં છુલ્લ થઈ
સામે છે... મોના તરફ અંકુક ફોડી દેખા..
તેં કહ્યું નયોતું ?...

વેડીએ

કપુ 'તું, એ અને નહીં મેં થોડા પહેરગીર
ન્યાં રાખ્યા છે. એ આવશે કે તરતજ તેઓ
એને તમારી પાસે લઈ આવશે

ખીન્નીવેલી

હા, જો.

[વેડીએ નય છે]

[થોડી વાર ખીન્નીવેલી એકઠો રહે છે વેડીએ

પાછો આવે છે બારનો પડો

ખસેડે છે, અને ગળુગલે છે:

• 'માહેન,' તે જતો રહે છે અને

હાથા ઝળગામાં જાગ્યો મોના વાના

આવે છે અને હાથ આગળ આડે

છે ખીન્નીવેલી કપે છે અને તેની

• તરફ જવા મારે છે.]

વાના

[મુજબાતે સારું] તમારા હરમાન મુજબ
ફં હાજર છું,

ખીન્નીવેલી

તમારા આવકામાંથી સેવી વહે છે; પા
પામે છે ?

વાના

મોઢો મારા ખમને અડક્યો.....

ખીન્નીવેલી

હે ! ક્યારે ? ગજબ... ..

વાના

આ બંધણી તરફ આવવા.

ખીન્નીવેલી

અંકુક ફોડી ફાણે ?

વાના

કોણ જાણે. ફાંસનારો નામી ગયો.

ખીન્નીવેલી

તમને વેદના થતી હશે,

વાના

ના

ખીન્નીવેલી

ત્યારે પાસ ખધાની દ્રષ્ટિ ?

વાના

નારે, એવું નથી

[પલ્લવત કાંઈ બોલતું નથી]

ખીન્નીવેલી

તમે નિશ્ચય કર્યો છે ?

વાના

હા

ખીન્નીવેલી

સરતો ફરી પાદ આપું ?

વાના

જરૂર નથી.

ખીન્નીવેલી

તમને વખતું તો નથી લાગતું !...

વાના

વસતુ લગાડવા નિના ખારે આવતું

એવી શરત હતી ?

ખીન્નીવેલી

તમારા પતિએ હા કહી ?

વાના

હા.

પ્રીત્તીવેલી

વિચાર ફેરવેલો હોય તો હજી વખત છે.

વાના

ના

પ્રીત્તીવેલી

પણ શા માટે તમે આમ કરો છો !

વાના

લોકો પણે બુખે મરે છે, અને કાંતે
તેમને વધારે ધોર મોતે મરવાનો વખત
આવત તેથી.

પ્રીત્તીવેલી

ખીન્ન કે કારણ નથી ?

વાના

ખીન્નતાં શી હોય !

પ્રીત્તીવેલી

હવે દરકન ધઉપી ભરેલાં બસો ચા
છે; સીએનાની ચંદી, ફળ અને આમન
ભરેલાં ખીન્ન બસો. જર્મન દારૂની ભરે
ત્રીસ અને પંદર નાનાં ગાડાં દારૂગોળા
ભરેલાં છે; અને સાથે હસો જગદ, અં
જાનસો ઘેરાં છે. પીસા તરફ ધઉપી જ
માટે તમારા હુકમની એ રાદ બુખે છે. તેમાં
ઉપડનાં...તમારે લેવાં છે !

વાના

પ્રીત્ઝીવેલી

પડશે જલ કરીએ તારે; અને તમારા
જલ લાવો. હમણાં હવા ખુશનુમા છે, પણ
મેઠથી ઠંડી પડશે. તમારી પાસે હથીઆર
કે જર તો હુપાવેલાં નથી ને ?

વાના

મારી પાસે માત્ર આ ચાખડી અને
અખોજ છે...તમને બીક રહેતી હોય તો
જાતી સો.

પ્રીત્ઝીવેલી

મને ભય છે તે મારે માટે નહીં, પણ
તમારે માટે...

વાના

હું તો મારી પ્રાણી સજામનીને કોપી
જુ મળું છું

પ્રીત્ઝીવેલી

એ બરબર છે...આવો, અહીં ભેરો.
એ રોહાનો પડંગ છે, અડખચડો અને કકણ.
કેર જોડેલાં સાંકડો, અને તમારે માટે જરાય
હાલક નહીં. અહીં આ વાપના ચામડા પર
એકે તેજે સીની મુદ્દ સ્પર્શ કરી અનુભવો.
નથી...આ મુવળાં કેવાં તમારા પર આવળા
રાખે...વિશ્વવદી રાને એક આહીકન નરેરી
અર્પણ કરેલી એ રીંછની કેવાંતી છે.
[વાના કબ્બો બરાબર ફરેલીને ભ્રમ છે.]

પ્રીત્ઝીવેલી

મનીનું તેજ તમારી આંખો ઉપર પડે છે;
ને. ખમેડી લજ્જ ?

વાના

શીર નહીં...

પ્રીત્ઝીવેલી

[ખંચના પાના આગળ ફેરવીને પછે
અને વાપડો હાથ પાડે]

ગીઝીવાના !...[વાના આશ્ચર્યમાં ચમકે
છે અને તેના સામે બુએ છે.] એહા વાના,
મારી વાના...કારણ કે હું પણ તને એમજ
કહેતો...હવે તારું નામ બોલતાં હું કહું
છું...એ મારું અંતર છે મારું સંજ્ઞ છે...
એના એકેએક અક્ષરમાં મારું જીવન રહેલું
છે અને હું તેમને ઉચ્ચાર છું તારે આશ્ચર્ય-
થી મારું જીવન વધી જતું અનુભવું છું...
આટલો બધો સમય અરજા આવ્હાન કરતી
પ્રિયતામની સમસ્યા એકદમ વારે બોલવા કોઈ
તકસરે એવા પ્રેમના મહાશબ્દ સમું તેને
હું રોજરોજ દર પડીએ બોલતો...અને
અિર્વાંછિત ફળે એવી ઠંડી તાણવેલીથી એ
ઉચ્ચારાતું કે તેમાં રહેલાં પ્રેમ અને દર્દ
મહેસુસ સાબતે તો એમાં મેં મુકેલો સપજો
અર્થ અને આદર આજ મારું સામર્થ્ય
દરી ને છે અને મારો સ્વર ગુમગારે છે...

વાના

તમે કોણ છો ?

પ્રીત્ઝીવેલી

તું અને નથી એવજાતી ? હું કે સમરજી
જન્મવનો નથી ? નહીં તારું ન હું કે નથી...
પોતાના જીવનનું ક્ષય દગ તપ પ્રતિ નીકળી
રહેલો કોઈ અધમ પામર

વાના

તમે અને એણે એ તારે...તમે
કાણ છો ?...

પ્રીત્ઝીવેલી

પોતાના આનંદ અને જીવનના બરા પ્રતિ
બેચો દોષ તેમ નાગી તરફ બેઠા રહેલા
અનુભવી તને વાદ નથી ?

વાના

હા...મારા માન્યામાં તો નથી આવતું
કે.....

પ્રી-ઝીવેલી

ગીડાને.

વાના

[હાથ તરછોડતાં] મારો હાથ પકડો નહીં. મારે ગેરસમજ દૂર કરવી જોઈએ. ગીડાએ મારો હાથ સ્વીકાર્યો ત્યારે હું એકલી અને ગરીબ હતી; અને એકલી અને ગરીબ અમળા રૂપાળા હોય, પ્રપંચ અને જુઠાણાને પિછારતી હોય તો તરત તેની નિંદા થવા માંડે છે...ગીડાએ આવી નિંદાને ગણકારી નહીં; તેને મારામાં શ્રદ્ધા હતી અને તેની શ્રદ્ધા મને પ્રિય બની. તેણે મને સુખી કરી. હું નહીં તો માનવજીવન પર દેખાતાં અસ્પષ્ટ અને અદ્ભુત સ્વપ્નાં ત્યાગતાં મળે એટલું સુખ તેણે મને આપ્યું. તમે તમારા પ્રેમને કશો છો એથી જોજો અદ્ભુત પ્રેમે આજ હું ગીડાને આહું છું. પણ મારો પ્રેમ વધારે દબ, વધારે શાંત, વધારે વફાદાર અને વધારે ચોક્કસ છે...નશીબે મને આપેલો એ પ્રેમ છે. ઉધાડી આંખે મેં તે સ્વીકાર્યો છે. બીજને મને ખપે નહીં; અને તેને કાંઈ ખડિત કરે તો તે 'કાંઈ' હું નહીં હોઈ...નમે દરે જાણ્યું હશે કે તમે મારું કહેતું પહેલાં જરાજર સમજ્યા નહોતા. મેં માનેલી તમારી ભુલ તમને સમજાવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે હું તમારે વીરો કે આપણે વીરો નહોતી બોલતી: ને પ્રેમનું એક કિરણ પહેલવહેલાં પ્રભાતે અંતરમાં ઉતરે છે તેને, નામે હું બોલતી હતી: પ્રેમ જેની દયાતી છે, પણ ને કદાચ મારે કે તમારે નથી; કારણ કે આવો, પ્રેમ કરે એવું તમે કહ્યું નથી.

પ્રી-ઝીવેલી

વાના, તમે મને કે મારા એ પ્રેમને અન્યાય આપો છો. આ સુખી, હાથ લાવવા માટે તેણે શું કહ્યું છે, શું સંજીવ છે એની અધુરી માહિતીથી તમે તેને તોળો છો...તમે અત્યારે મારા તંબુમાં છો અને મારી દયાને આધીન છો. એક શબ્દના ઉચ્ચારથી અને હાથ લંબાવવાથી સામાન્ય પ્રજાથી માગે એ બધું મને મળી શકે એમ છે. પણ તમે અને હું જાણીએ છીએ તેમ મારો પ્રેમ બીજા વસ્તુઓ માટે તત્તમે છે; એટલા માટે મારાથી નિરાશ થવા તમને કદું છું...તમને મારામાં વિશ્વાસ હશે એમ ધારી મેં તમારો હાથ પકડ્યો હતો...ફરીથી હું તેને અકપ્રીય નહીં; મારા હોડ તેને સુમશે નહીં. પણ વાના, આપણે છેલ્લીવારનાં છુટાં પડીએ ત્યાર પહેલાં કેવા પ્રકારનો મારો પ્રેમ હતો તે જાણી લેજો; બીજને મારો નહોતો ત્યારે ને એટલે.

વાના

મારો ન હોય ત્યારે ને એટલે-એજ મને શંકા ઉપજાવે છે...હું અસાધિક કસોટીની કે બપોંડર અડચણોની સામીતી નથી માગતી... તમારા અને મારા સુખને માટે દંડ દંડ શંકા લાવવાનો પ્રયત્ન કરું...તમારા સગા પ્રયત્ન પ્રેમમાં તદ્દન ભાવહીન અમળાનું અંતર વલોચા વિના રહે નહીં એવું કેંક પવિત્ર છે...અને એટલા માટેજ હું તમે શું કહ્યું છે તેની આંતરિક તપાસ કરું છું અને વિધિના રિતથી કવચિત્ ભાવ્યશાળી આ માનવ જિમિની અસર નહીં જાણ્યું તે હું જાણુ. સુખી થઈ...આ તંબુ નીચે બે પડી મને લાવવા માટે તમે મુખાંજી તમારું ભવિષ્ય, તમારી કીર્તિ અને આ દુનીઆમાંનું તમારું સર્વસ્વ

વજ્રસાધું છે. તે શાદ આવે છે સારે મારે
પરાણે સ્વીકારું પડે છે કે કદાચ તમારા
કહેવા પ્રમાણે તમારો પ્રેમ...

પ્રીત્તીવેલી

આ હેલ્લા કોમળા કશુંય સાચીત થત
નથી...

વાના

કેવી રીતે?.....

પ્રીત્તીવેલી

તમને અહીં બોધાવવામાં-તમારે નામે
પીસાને રક્ષણમાં મેં કે બેઠા આપ્યો નથી?

વાના

મને મનમજા પડતી નથી...તમે તમારા
વતનનો વિશ્વાસપાત્ર નથી કર્યો? જૂનકાળની
તમારી સેવાઓ ભુખી નથી નાખી? તમારું
કવિત્વ નથી બગાડ્યું? દેશનીકાલ અને મૃત્યુ
વિના તમારી આત્મજા ધૂં ખડું છે?

પ્રીત્તીવેલી

પહેલી વાત-મારે વતન જ નથી નહીં
તો મારો પ્રેમ એટલો પ્રમાણ ન હોત તો,
એ પ્રેમને મારે મેં વતનનો વિશ્વાસપાત્ર
ન કર્યો હોત...આજે મેં એ કર્યું છે તે
અચ વિનાશને બદલે કદાચ મારું રક્ષણ કરશે

વાના

ત્યારે મારે માટે તમારો ત્યાગ નાનોતુલ્ય છે?

પ્રીત્તીવેલી

તે ત્યાગજ નથી...બુદ્ધિજીવી ખરીદ્યું
નમારું રિપત મને મર્યાદા આનંદ ન આપે --

વાના

આહ, જીએનેયો, જીએનેયો, આ તો પ્રેમ
કરતાં અને તેની સર્વોત્તમ સાચીની કરતાં

વધારે છે. પહેલાં જ તો મેં હાથ પાછો
બેચી લીધેયો; હવે તમારે પ્રવલ નહીં
કરવો પડે...લો

પ્રીત્તીવેલી

હું જન્મ્યું છું કે મેં પ્રેમથીજ તેને જીવી
હોત!...પણ શીકર નહીં...તે મારો છે વાના!
હું એને મારા હાથ વચ્ચે રાખું છું, હું એની
સુમધ પીઉં છું, હું એનું જીવન જીવું છું;
અદૃત પામુ છું—એક ક્ષણ માટે મધુર અમ-
માં હું અદ્ભુતમાન ભુવું છું...આહ! પ્રિય
હાથ, હું તે ઉધાડુ છું, બાંધ કક છું, જાણે
તે પ્રજાપીઓની યુદ્ધ, ભેદી ભાષામાં મને ઉતર
આપી શકતો હોયની,—હું એને ભોમાથી પૂછું
છું. અને તમે તેને હજી ત્યાં રહેવા દો છો...
ભયંકર કસોડી માટે તમે મને સમા કરો છો,
ત્યારે?

વાના

તમારે રથને હું દોલ તો મેંય જીવ્ય
સાકં કે માડું પણ એમજ કર્યું હોત...

પ્રીત્તીવેલી

મારા નંજુએ આવવાતુ તમે કશુંકયુ ત્યારે
તમે જાણતા હતા કે હું કેણુ છું?...

વાના

કોઈ જાણતુ નહોતુ. કે કે વાતો આઠતી-
હતી કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે. પ્રીત્તીવેલી
બયકર ને વદ માણસ હતો; બીજા એને
અપ્રતિમ સુંદર સુવાળ કહેતા.

પ્રીત્તીવેલી

પણ ગીડીના પિતાએ નો અને એયો
હતો; તેણે કે કશું નહીં...

વાના

ના...
...

પ્રીન્ઝીવેલી
તમે તેને પુછ્યું નહોતું ?

વાના

ના.

પ્રીન્ઝીવેલી

અનન્યા કર પુરુષના તંબુએ રાતના
એકલા આવતાં તમે હીમત દાખાં નહીં ?

વાના

ત્યાગ કરવાનોજ હતો...

પ્રીન્ઝીવેલી

અને તમે મને જોયો ત્યારે !

વાના

પહેલાં તો પાટા આડે તમારું મોં દેખાયું
નહીં.....

પ્રીન્ઝીવેલી

હા, પણ વાના, મેં તેને છોડ્યા પછી ?

વાના

ત્યારે મેં તમને ક્યારનાય જોળખી
હીંધા દના...પણ તમે ? તંબુમાં પ્રવેશતાં તમે
મને જોઈ-તમારા મનમાં શું આવ્યું ? ત્યારે
તમે શું કરવા ધાર્યું હતું ?...

પ્રીન્ઝીવેલી

અરે, કેમ કહી શકું ?...મેં જાણ્યું હતું
જુવાર થયો હતો, વરતુમાનને મારી સાથે
નીચે મસકવાની બપોર વાસના મારામાં
પ્રકરી હતી...અને મારા આ પ્રેમને હીંધે
મેં તમને પિંકાવ્યો ! મારામાં રહેલા પશુને
વીરતાવાને અને મારા પિંકારને સળગાવવાને
તમારા સીધા બીજા કાળા એકજ સ્પર્શની
એક નીચાનીની જરૂર હતી...પણ તમને

મેં જોયાં તે દરમિયાન મને સમજણ પડી કે
તે કેટલું અશક્ય હતું...

વાના

મને પણ ત્યારે સમજણ પડી અને
જરાય ભય રહ્યો નહીં. કારણ કે એક શબ્દ
હિંમતી વિના પણ આપણે એક બીજાને
જોળખી હીંધાં, અને તે અતિ અદ્ભુત
બંધુ...મને ખાતરી છે કે તમારી પેટે ચાહતી
હોઈ તો હું આમજ કરું. તમારી વાત
સાંભળતાં કેટલીક વાર મને લાગી આવે છે
કે જાણે હું બોલું છું, અને તમારા શબ્દો
મારા શબ્દો છે અને હું બોલું છું તે તમે
સાંભળી રહ્યા છો.....

પ્રીન્ઝીવેલી

મને પણ લાગ્યું કે, વાના, આપણને
લુદ્ધ પાડતી દીવાલ પારદર્શક થતી હતી;
જાણે મેં મારા હાથ અળખળ વહેતા જરણા-
માં બોલ્યા, અને પાછા કાઢ્યા ત્યારે તેને
પ્રકાશથી ચળકતા, વિશ્વાસ અને સમ્યાપ્તિ
દીપતા જોયા...અને મને લાગ્યું કે મનુષ્યો
નદલાઈ ગયા હતા, આજ સુધી મેં વિચારેલું
સર્વ અસત્ય લાગ્યું...પ્રભાતની વિશુદ્ધ દવા
મારા આત્મામાં સરતી હોય અને મારા પ્રેમમાં
પ્રાણ ફૂંકતી હોય એમ જણાયું...

વાના

મારામાં પણ પલટો થયો હતો...ચરઆત-
ચીજ તમારી સાથે જે રીતે બોલી તે જોતાં
મને આશ્ચર્ય થયું...સ્વભાવથીજ હું જોળા-
બોલી છું...ગીડાના પિતા માઝો શિયાળ કેળ
બીજા પ્રકાર સાથે આમ હું કદી બોલી નથી...

બીજાની આંખમાં મને ઠંડીમાર કરી મુકે
એવું કે મેં જોયું છે. 'તમારા પર મને દેવ છે' કે

‘તમારા હૃદયમાં શી છાંયે’ ઝલકી રહી છે તે બજવા કું આતુર છું’ એમ તેમને કહેવાની દીંમત કેમ આવે?...તમારી આંખો અને બમ પમ્પડગી નથી...પહેલાં મેં તમને ક્યાં મેલવા તે યાદ કરી શકી નહીં છતાં મને એકદમ લાગ્યું કે હું તમને એળખું છું...

પ્રીત્તીવેલી

મારા કુપ્ર મઠ મને અતિ ધણા મોડા તમારી પાંચે ન લાગ્યા હોય તો, વાના, તમે મને ચાહત ?..

વાના

‘હું તમને ચાહત એ કહેવું તે હું તમને અત્યારે ચાહું છું’ એમ કહેવા બરાબર થાય, અને છુએનેથી, તમે ને હું બાણીએ છીએ કે તે બને નહીં...આપણે એકાદ વેરાન દિવસ પર દોહણે એક અત્યારે વાતો કરીએ છીએ...કુનીઆમાં હું એકલી હોત તો કહું વધારે કહેવાનું નહોતું...પણ જુનાકાળના રમણે આપણે મે રિમત કરી રહ્યાં છીએ ત્યારે બીજાને મોતવવાનાં કુ એ આપણે વીસરી જાયએ છીએ...મેં પીસા એકાદ ત્યારે ગીડાના શીકનો, એવી નિરાશાને, એના અંતઃકલ્પેથી બીજામણા મહેરોનેા નિચાર કરું છું ત્યારે—એકાદ કું વધારે વાર અહીં રોડાક ચક્ર નહીં...હમણાં પરાદ ધગે, અને બજવાને હું એટલી આતુર છું!..કું પમમાં સાંભળું છું, તણ પાસેથી કેમ જાય છે...પડા પાછળ સોડા પીમે સરે વાતો કરે છે...સાંભળા, સાંભળા...હું છે એ

[પીણું પીતેલા અને જતાવવા પડતાને અગામ તમુની બધાર સંજગત છે પણ બધારથી વેગીએ ચારેલા વાણે છે જ્યાં ફરિદગામી સાથે જાને સ્પીકનર મેસર મેથેડા બાપી પહેંચે]

છે અને પ્રીત્તીવેલીને રાજદોષી કરાવે છે પ્રીત્તીવેલી પોતાના ધે વિશ્વાસુ હોતા સાથે મોના વાનાને પીસા મોખ્તાવા કહે છે અને પોતાને તો વિશ્વાસુ પૂર્યામાં આમય મળી રહેશે એમ જણાવે છે. વાના પીસાનાર રસકને રાજા આપવા સાથે આવવા કહે છે !

વાના (પ્રીત્તીવેલીને).

તમારા પ્રેમની આથી વધારે સારી સાબીતી તમે આપી શક્યા હોત નહીં...આલો, વખત બોલો જોઈએ નહીં. તંજુ બોલી નાખો.....

[પ્રીત્તીવેલી, અને પાછળ વાના, પ્રવેશ દ્વાર વચ્ચે નય છે અને પછો પુલકા કરી નાખે છે અવગતેના વિશાલ મજબુત અને કસોતો અડખડાદ પછુ એ જણું ભેટીને જમીની સાંતિ સોસરી મંદનાદ સંજગત છે આવે આરે પહે દૂર ક્ષિપિલમાં કમમમત પીસા રિમત છે.]

પ્રીત્તીવેલી

જુઓ, વાના, જુઓ.

વાના

હું છે એ, છુએનેથી ?...અંરે, સમજા તમારો ઉપકાર જણવા તેઓએ પ્રકટાવેલા આનંદીય છે એ...કોટ જાળવળી રહ્યો છે, કાનરા અગડી રજા છે, કેપેનાલ્થ ઉત્તરવની મચાલ સમો પ્રકારી રજો છે. સમજવા બીનારા તારામણે સાથે કેવી જોણી કરી રજા છે! આજે સાંજે કું આવી તે રત્નો કું જોઈ શકું છું! મંદનાદ સાંભળે-જાણે કે સારા લગ્ન વખતે લાગ્યા હોય એવા મંદનાદ...આહા! કું પુરાનરીય છું, અને આ મારું સુખ તમારે તીથે છે-જોણે મને

સર્વોત્તમ જાડી છે તે. પધારો, મારા જીઓનેલો!
[ભર પર તેને ચુમે છે]. હું આપી શકું
તે આવીજ ચુમી...

પ્રીન્સીવેલી

ઓહ, મારી ગીઓવાના, પ્રેમ આશા
રાખી શકે એવી સર્વસુંદર ચુમી એ છે ..
પણ સંભળો, તમે કંપો છો; તમારા પગ
લથડે છે...ચાલો, મારો ટેકો લો, તમારો
દાથ મને વીટા...

વાના

એ તો કેં નથી. મને મૂર્છા આવે છે...
મને દાથ આપો, મને લઇ જાઓ! મારાં
પ્રથમ સુખી. પગલાને કેં વિદન ન નડે...
ઉપાના ઉગમ સમે રાત કેવી રહીઆણી હોય
છે...જલદી કરો, વખત ભરાઇ ગયો છે.
આનંદ કરમાયા પહેલાં આપણે પહોંચી જવું
એકજાએ.

[તેઓ બહાર નીકળે છે. પ્રીન્સીવેલી વાનાને
ટેકો આપે છે.]

[આ રસમય નાટકનો છેલ્લો અંક આવતે મહીને]

તમારાજ લાભનું

છાપખાતાંઓમાં ઘણા ખાજખાજ તમારા ટાંટીયા તુટી ગયા હોય

અને તેમના 'કાલ'ના વાપદાથી કંટાળી ગયા હો. તો

અમારા ખાતામાં કોઈપણ જાતનું ચોપડીઓ-વીગેરે છાપવાનું કામ સુધ સુધારી,
ખાઈડીંગ વિગેરે કરાવી કોન્ટ્રાક્ટથી સોંપુ, સુંદર અને સત્વર કરી આપવામાં આવે છે.
તો તેને માટે—

તેમજ

તમારાં જન્મપત્રિકા, વર્ષિકા, ટપકા વિગેરે ઉત્તમ સ્પષ્ટ ગણિતથી બનાવડાવી
સાચો લાભ મેળવવો હોય તો—

મળેા અથવા લખો:—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મળવાનો ટાકમ:

સવારે ૭ થી ૧૦

સાંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

સામ્રી તુલજરાંકર ધીરજરાંમ પંડ્યા.

કાંદવાડી, કલ્યાણ. મોતીની ચાલ,

નં. ૧, ત્રીજે માળે, ત્રિશામ, મુંબાઈ.

આ "ચુગરાત" પર સાદિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ માટે લાભરાંકર પ્રભુરામ બટ્ટે "ધી
સાદિત્ય પ્રેસ"માં નં. ૨૨, બેનદારસ લેન, કોટ મળે છાપુ અને નં. ૫૩, મેડેલ રીટમાં આવેલી
ધી સાદિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ તરફથી વિજ્ઞાપન કલ્યાણરાયે પ્રગટ થયું.

ગુજરાતના

સ્થાનિક, દેશાવર તેમજ બહારગામના એજન્ટો

મુંબઇ: આદ્યદ માયુજી ૧૫૩, જજીકર સ્ટ્રીટ.

ઈડીઅન યુન ડીપો, મેટ્રીક ટરીટ.

રા. ગોરધનભાઈ પટેલ, કચ્છનાના બુલેથર.

આર. વનમાળીદાસ, બુની બાગીઆ મહાજનવાડી સામે,

૧૮૩ ૮૫, કાવ્યાલેખી રોડ, મુંબાઈ નં. ૨.

દક્ષિણ આફ્રીકા: મી. ઇ. એમ. ડાંગલ, પો. બો. ૪૮૦, નં. ૧૦૫, રીંગ સ્ટ્રીટ, કર્ણાટ.

મુસ્લિમ: નર્મિદ કપતી, કલુવીડ

ભાવનગર: શ. જેઠાલાલ કલ્યાણજી, નાનાબાની ગેરી.

અવગણક "ગુજરાત."

બાનુગોની ખુબમુરતી શામાં છે ?

આ તમારા, માથાના
આવ કે ને ખાવો તમારી
સુન્દરતાને એક નમુનો છે
તે તમારી મુદરતા
વધારવા માટે કુન્દા હેર
ઓલ્ડ છે અને તે આજે
વરનોથી સાચીન યુગ
છે કે તનરપનીઓ તથા
કુન્દા કુલોના સુગંધથી
મનાવવામાં આવ્યું છે

દુનીયા હેર ઓલ્ડિસ
માથમાં નાખવાથી બા-
લોનો વધારો કરી ખરી
જતા આવેને અટકાવે છે,
તે ખોરો દુર કરે છે, અને
ખાસ કરી વિવાર્ધોઓના
થકેયા મગજને શાંત
કરે છે અને કુમળા બાળ-
કોને હોમે વાપરે છે. માટે
આજેજ તમે પણ એક
આટલી મગારી ખાવી
કરશો, તેથી હમેશાં એજ
લેજ વાપરશો.

એકલા બનાવનાર: એસ. પાટણવાલા. બાજીવાલા લેન, મુંબઈ નં. ૩.
મદ્રાસના એજન્ટ—સ્વામ એન્ડ કું.

THE VALUE OF A RUPEE.

એક રૂપીઆની ખરી કંદર ત્યાંજ બુલ શકાય કે
જ્યાંજે તમને તેની ખરી ગરજ પડે. તમારી સકમાધના
પૈસાનો અચુક ભાગ હમારી.

“ હોમ સેવીંગસેફ ” માં

ચાલુ બચાવવાની કોશિષ કરો.

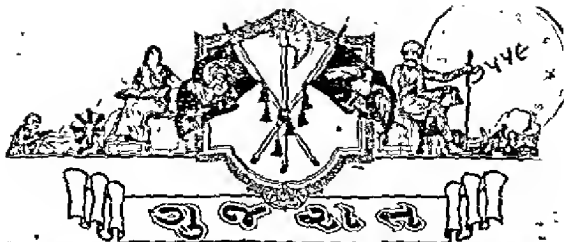
અને

અદનાથી તે આજા દરેકને એકસરખો ફાયદો મળી શકશે,
અને સુખદુઃખ વખતે તે કામ લાગશે.

હજારોએ તેનો લાભ લીધો છે. તમે પણ આજેજ
ખાતુ ખોલી લાભ મેળવો.

ધી સેંટ્રલ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા લી.,

એમ્પલેન્ટ રોડ, કોલ-મુબંમ.

પુસ્તક ૪]

માર્ચ ૧૯૮૦

[અંક ૫

ગુજરાતે મંજૂર કરેલી નવી કુલ આરંભ્યા છે તેની સંસ્કૃતિની મહત્તાપૂર્ણતા વધી ગઈ છે. તે સામર્થ્યથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

એના પુરુષોમાં ત્યાગ છે, વલ્લાહ છે, કડી વ્યાવહારિકતા છે, કડી અભિવ્યક્તિ છે. એમાં વ્યવસ્થાપતિ છે તે સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે; પ્રત્યક્ષ છે અને નિષ્કલંક છે, આવનાર શોધતા છે અને સેવકપ્રેમના પ્રેમ છે; અને અગત્ય તથા માનવતા વિચારવાની હોય છે.

એના સ્ત્રીમાં કુલની મુદ્રાચક છે, તે છતાં સ્ત્રીની આગળ છે એમાં શક્તિ છે, તે સ્વચ્છ રહી છે, કાવ્યમયતા છે તે છતાં વ્યાવહારિક બુદ્ધિ સંતોષ છે, ધર્મી થતા નથી, છતાં સદાશી રૂપની રાત્રિ છે, એમાં પુરુષના સમાન મર્યાદા હોય છે, છતાં પુરુષને પાછળ રહ્યા હોય છે, હંડાયેલું છે, નવાનવા કંઈકાં છે, છતાં કુળ સંકેત રાસતી દીપ્ત છે અને પુરુષને સંતોષના નિશ્ચય પ્રેમની ભીતી નગના માંડી છે.

વાસ્તવમાં નવગુણ મેળવે પ્રસરી જાય છે—નિરોધ નવા સંસ્કારોના સવાર થાય છે.

નવગુણને બધા એક ને અનિષ્ટા ગુણોના નવ નવે છે, અને એમ જ એકબીજાની મેળવવાના પરાકીર આપ્યા પડ્યા છે તેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પ્રતાપી આગ્રહની સાક્ષી છે કે કર્મચોર ને પરચુરમની આ બધી આર્થિક-સંસ્કૃતિના વિચલન થઈ જાય છે; અને આર્થિકતા સંસ્કારનું નવું મહત્ત્વપૂર્ણ ને નીચતા, સ્વમાન ને સ્વામય, સુદ્ધિ, સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા, તથા મર્જિ ને સ્વયં, પિટૃભક્તિ ને કુળધર્મ; સંસ્કારની સર્વાંગીરતા અને પ્રેમ-નિર્ભય ને નિરુપ-આ પ્રાણી નવ-આયોજનની પ્રિયતાની રહે હિસામાં પ્રસરશે.

—^૧ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ-માંથી

દાત્રી સ્વ. પતિધીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્ય સં ગુજાતી સમાને
 શ્રીયુત ગાહ્યાભાઃ આણંદજી આવડા.
 તરફથી સવિનય સમ્મેલ લેટ.

ગુજરાત]

[માપ ૧૯૮

૧ શાંત અને નિરુદ્ધ ગાંધી સંખ્યામાં પણ તેજી મંજરીનું મુખ તેજસ્વી થતું કે

કેષક

૨૧. મુમકેનુ

ચિત્રકાર

૨૧. રવિશંકર સિંચરાઈકર ખડિલ

૧

તેનું નામ રાધા હતું. પશુ નારા સીતાપુ-
માં ગદ-આગક સૌ એને રાધારાણી
કહેતા.

રાધારાણી કુમળા પ્રભાતના સુપ્રધી
પરાન જોઈ હતી, તે સૌના અનુકરણમાં
મુચાસરે પ્રસરી રેડી હતી. સાંતાપુરની
પશ્ચિમ બાજુથી પાસાણનો નદીનાગાથી અગવડ
હતો, તે પુરથી પ્રદેશ સરુ થતો હતો. ને નાન
મોટા રોકરોકનીની દાર કેડ બાળતી મામા
સુધી ફેલાઈ રહી હતી. આ બાજુ થેનો
નદીનાં લેમતવાં પાણી થેમા સોમનાથના
પરવામાં સુધી બદલાઈ હતા.

પરવાનો પ્રદેશ રૂઢ પુરની અગવડ જવા
હતો, એમાં તે કેર રૂઢપ પારખ કરવાં કરી ને
નાનાં ને પોકાગા આસે હો, તે જમીનના આ
રૂઢપમાં જમીનનું કામિત રૂઢપ આપી, પ્રક્રિયે
અન્ય, અમાનક ને સાંત પનાવે હો.

મોરના મુર, સાંત, કામિત રૂઢપની
કન્યા પાસાણમાં આવી રહી હતી. પશુ એનો

સદર સોરુ રવમાવ, પાસાણની કેક પ્રક્રિયે
તીખા ભીએમા, કાલારી ચોરની વાડોમાં
તીન મુમકેનીથી જાણીતા 'હાળીઆ' ના
ફસની પેરે પ્રમરી રહ્યા હતા, રાધારાણી
મીનાપુરમાં આપી ને ત્યાં પોતાનું ઘર
જમાવ્યું.

રૂઢપમાં મોટા માળામાં જોડ્યા મોટી
કાદવામાં અગવડ મનુષ્યો-અગવડ દર્દીઓ.
રૂઢપ એક માને હો કે મામામાં અગવડ
હોવાન તપી કદમ એ નામુ' દરો, પશુ
આપુ' મોક્ષમ હો કે મોના રૂઢપમાં માળા
દરો, પશુ 'ધર' તો મામામાં જ હો.

રાધારાણી નાનપાણીની ધરની રૂઢપ
જોવાન બનીને રહેતી પોતાના પીઅરમાં હતી
ત્યારે માવજ નદીના બને કાલા પર, સૌથી
સારી અગવડિત રૂઢપ રાધારાણી હો એમ મો
કહેતા. પાકરે ચોરની વાડમાં રૂમગતી ત્યારે
ચોરના પ્રદાવા પાછી અધી છોકરીઓ રાધારાણી
પાસે સુઠેલી મુકતી, તે એક પશુ માલ જમાવના

વિના રાધારાણી બધાં ડાહ્યાં સાધ કરી શકતી. રાધારાણી નદીમાં તરતી; ઝાડ પર ચઢતી; ને સાતમ આક્રમના તહેવારમાં આપું ગામ બહાર નીકળતું ત્યારે જ્યાં રાધારાણી ગવરાવતી ત્યાં કેં જુદીજ હલક ને મીઠાશ જમતી. રામપુરના રહેવાસીઓ હજી સંભારતા કે રામપુરની બધી કન્યાઓમાં રાધાની સુગંધ હજી ઘર-ઘરનાં બારણાંમાં જમી રહી છે.

રાધારાણી પરબીને સીતાપુર આવ્યાં. સીતાપુરમાં જમીનદાર સાહેબ પાસે એનો પતિ કારભાર કરતો. ગામમાં પણ એની સુવાસ સારી હતી. કૃષ્ણમોહન સીતાપુરના લોકમાં પ્રતિષ્ઠિત ને સત્તાધીશ હતો. ને તેથી રામપુરની રાણી રાધા સીતાપુરમાં રાધારાણી જ રહી.

આ વાતને થોડાં વર્ષ વીસ્યાં. રાધારાણીના ખેળામાં, આજા સુનેરી આકાશમાં તારા ડાકાઆં કરી રમે તેમ, બસીમોહન રમી રહ્યો હતો. કૃષ્ણમોહન સામે બેસી આ રમત જોઈ રહ્યો હતો. એટલામાં ખડકીનું દાર ઉધડ્યું ને રાધારાણીના સ્વચ્છ ફળીઆમાં કોઈક પ્રવેશ કર્યો.

કૃષ્ણમોહને સફાળા પાછળ જોયું. આવનાર માણસ દૃષ્ટિથી સૌને માપી લેતો હોય તેમ સ્થિર ઉભો.

“ગોવિંદ, અલારે?”

ગોવિંદ કૃષ્ણમોહનના હાથ નીચે કામ કરતો, પણ એનો સ્વભાવ ચીકણા વાણીઆ જેવો વ્યાવહારિક હતો. એ સીતાપુરમાં સૌને ઓળખતો, ને સૌની ઓળખાણમાંથી પોતાનું ગુજરાન કાઢતો. એનો ધંધો સવારમાં ઉઠતાં લાકડી ત્રણ સીંદરતદારને ત્યાં જવું, એની સાથે ફરવું, ને નવાજુની બેગી કરી સાંજે જમીનદારને કહેવી.

હમણાં હમણાં એ કૃષ્ણમોહનને પા ઉઘાવવાની બાજી ખેલતો હતો. પહેલો પાસો નાંખ્યો હતો, ને બીજાની તૈયારી હતી.

“હા” ગોવિંદે જવાબ વાળ્યો: “જમીનદાર યાદ કરે છે.”

“અલારે? છે કે?”

“ના ના. ખાસ કામ તો નહીં હોય, પણ, કીધું છે ના: ‘અકરમીના પગ ને કરમીની જીલ’!” એટલું બોલીને વાણીઆના જેવા મીઠા લુખા હાસ્યથી કૃષ્ણમોહન તરફ જોઈ રહ્યો.

કૃષ્ણમોહન ધ્રુબ્યો, કારણકે ગોવિંદ હસે ત્યારે સારું સીતાપુર જાણતું કે બીજું કોઈક રસે.

કૃષ્ણમોહન જમીનદાર પાસે ગયો. જમીનદાર એક હુછાની લાંબી નળીમાંથી મુગત્રાઈ રીત પ્રમાણે, હુછો પીતા બેઠો હતો.

એમની તીણી આંખ કૃષ્ણમોહનને આવતો જોઈ વાઘની જેમ ધુરકવા લાગી.

“કૃષ્ણમોહન!” તે તરતજ બોલી ઉઠ્યા:

“આ તમારું આવ્યું છે.”

“શું?”

“બીજું શું દશે બાઈ,” જમીનદારે કંટાળાથી જવાબ વાળ્યો: “કીધું નથી: ‘છોકરાંથી જાત્ર ન પીવાય?’ તમારી સળગાવેલી હોળી સીતાપુરને ચીંટાઈ વળશે.”

સીતાપુરને આદર્શ ગામનું બનાવવાના હેતુથી, કૃષ્ણમોહને લોકોને સ્વાધીન બનતાં શીખવ્યું હતું, ને છેલ્લા છેલ્લામાં સીતાપુરનું નાનું પ્રજામંડળ, ખારવડીઆ સામે બચાવ કરવા, પોતાના જીવાનોને તાલીમ આપી, તૈયાર કરી રહ્યું હતું. આજે જમીનદાર પર ઉપરી અધિકારી તરફથી સખત તાકીદ આવે હતી કે આવાં રાજકોટી કામ જો સીતાપુરમાં ચાલશે તો જરૂર તમારી પાપમાલી યશે.

"આનો અર્થ એટલો કે સતિપુત્રના લોકોએ પોતે ગુપ્તામ રહેવું, પોતાનાં હોડરાને ગુપ્તામ રાખવાં ને પછી જોમ દેશને રક્ષા મળે છે તેમ....."

"એ મને તેમ આહ, હું કે ને દય" જમીનદાર બોલ્યો: "અમારે અમારું અચાવું છે, ને તેથી હવે કાવથી તમે નોકરી કપરથી હમણું દૂર રહેો તો સારું, વળી કયા જોવાનું નથી?"

"હા. હમણું વહેમ મરી ગયેલાં મુઠી." ગાંધિએ બીડો ટાપસી પુરી

આજ વંશો યદા યાવી આવતી એક રીત એવી છે કે સત્તા અને મર્યાદા એ દુર્ગુણ દોષ તે દમેલ્ય હાની રીતેજ બોધાય પણ કૃષ્ણમોહનની પ્રતિ તેજ દારી ને ભોળો:

"જમીનદાર માટેજ! આવી રીતે કરવથી પણ તમે હારી-મહેલને નંતેલી તરો કશો આવા સાહેબો રાણીના હાં જોવા છે તેમનો કાળે દમેશાં વધતો જ રહેવાનો. ને હોરે એક દિવસ એવો કે, તમારા રાટલા કરના બીજીટ સારાં છે અરે કા આ બીજીટ વાપરે અથવા તમે નાજવજ હો!"

જમીનદારે કલાકાથી કૃષ્ણમોહન નામે જ્ઞેયુ. આદ્યું સાંજળતામા તો મરજી-મુખ દારીની માણે ને એ જણ વખત હયો નીચો વયો, તેણે વૃક્ષામાંથી એક એ દમ બિચા કાઢવા ને દયાર સ્થા મોડ્યો:

"જુઓ કાણ! તમારા બધામા જુઠાજુઠા પુત્ર છે. અરિયામાં મું થઈ એ બીકથી અનવરી મારી જાહેજમારી છોડી હર!"

"જોડી રેંડી શા મારો પણ તમારી રાહીએમા પ્રાણને રા રીતે રવાની થનાં સોખરી એટલું શાનિથી નહીં કરો!"

"બહુ એની મેલે ઘણ રહેશે, કેમ એવિશ?" ઠીંગળા ગોવિંદની બીકાડા જેવી માંજરી આંખમાં ઉદર આધા પછી કપારેક બીકાડીમાં દેખાય છે તેવી મતોવની ચેર કુટી તે કુટીરથી લળાને બોલ્યો:

"હા. એમજ સુરજ સામે ઘણામ કુળ ઉડાડે છે!"

"હા." જમીનદારે ટાપસી પુરી દીધી, ને કાચના ટરાતારી કૃષ્ણમોહનને જવા સગવળું.

કૃષ્ણમોહન ગયો

અધિકારીમા નેજ છે, પણ એકમાં નેજ કયા નથી? અધિકારીઓની દષ્ટિ કૃષ્ણમોહન ઉપર ફરી હતી. એણે ગામડાં આંખોને બાળાવ્યું કે રાકવાર નાવરીઆનો માર ખાવો ને ફાજદાર જમાદારને ધી ફેજા કરાવવા—આવા બે દુરમનેની મહેમાનગીરી કચી—એ કરના આપણા તાલીમ પામેલા જુવાનોને તેવા કરવા, ને એ સૈન્ય આપણને ન્યાયરો આવી અપરે નીતિ મારે કૃષ્ણમોહન મરો યજ્ઞાયો દીવાના મણાના મણાઓમા આવો સુદર આત્મા હોય છે, ને તે ગાઢ મણાય છે: કારણકે સુવામનું કદાચ એ રીતે મન ગુડીભજ છે.

કૃષ્ણમોહન સ્થાન વાંની સખત ફેદમાં ગયો. ને દિવસે સતિપુત્રમાં, રામ ગીતાને તજતા હોય. એ રામાયણનું ચિત્ર ફરી ખડું થયું. શોકો બોલે પાનુએ રોવા. માત્ર એક ન શોધ રાધાગપ્તી. ને બસીમોહનને ઘણ, કૃષ્ણમોહનને યજ્ઞા હેલી વખત નીકળી. કૃષ્ણમોહન આંધો ગયો હવે એના ઘરમાં રાધારાણી ને એનો બસીમોહન મેજ રજાં.

બંસીમોહન અંદર દીવાનખાનામાં પોતાની ધુનમાં હતો.

“છોકરો ચાલાક છે. કોની સાથે વાત કરે છે?” અધિકારીએ પુછ્યું.

“એના બાપ સાથે.” રાધારાણીએ જવાબ વાળ્યો.

“હેં!” એાશીસર બે ચાર ડગલાં પાછો હક્યો. પાછળ તરતના વાટેલા ભુવારા પડ્યા હતા ને તેમાંથી સુંદર મંદ સુગંધી પ્રસરતી હતી.

“કેમ? હેનતાઓ છે?”

“કારણકે કૃષ્ણમોહન બપોંડર માંદગીમાં છે અને તે...”

આજ વખતે બહાર મોટરનું ભુંગળું વાચું, ને થોડીવારમાં સીતાપુરની ગરીબાઇનું સ્વરૂપ હોય તેના કૃષ્ણમોહન એમાંથી નીચે ઉતર્યો.

કૃષ્ણમોહન અંદર આવ્યો. એક તરફ કુળાઆમાં એની પ્યારી જમના નામની માથ કાન માંડીને ઉભી હતી; બીજી તરફ એણે વાવેલાં, ઝાડ ને ફૂલોડાં એટલાંજ સુંદર દેખાતાં હતાં. સીતાપુરની તાજગી હોય તેવું રાધારાણીનું ઘર નવું નવું તાલું તાજું રહેતું.

દીવાનખાનામાંથી કપુરનો, ચીનો, સુગળનો સુગંધી પવન આવતો હતો. દીકરુદની સાદાકમાં આટલાં સફાઈ ને કળા છે તે જોઈ આવક પામતો અમલદાર આવ્યો ગયો. કૃષ્ણમોહને પોતાનો નખતો હાથ રાધારાણીને ખભે મુક્યો ને દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. દીવાનખાનામાં બાજુક બંસીમોહન દહ કંપનામાં ગાલીચા સામે વાત કરતો હતો:

“પણ બાપુ! આજ તમે બહુ મોડ આવ્યા હો. મારે મારે શું સાખ્યા?”

પછી પોતે ને પોતે કૃષ્ણમોહન બની જવાબ વાળ્યો હતો: “કેં નહીં!”

“કેમ કેં નહીં?” બંસીમોહન ખીગ્યો.

કૃષ્ણમોહનની આંખમાંથી દડદડ આંસુ આવ્યાં. આ એક ઘર એવું હતું કે જ્યાં એવું નામ ઇશ્વરની પેઠે અદાથી પૂજાતું હતું.

રાધારાણી મોઝ્યાં: “અરે! બંસી!...જો જો કોણ આવ્યું છે?”

બંસી દોડીને કૃષ્ણમોહનને વળગી પડ્યો. સાચાદની લંડન માટે ખેરેલાં આંસુમાંથી, જો દુનીઆ કુલ થતી ન હોય તો માણસ એ ખચ્ચર છે ને ઇશ્વર પથ્થરનો ઇનાર. બંસીમોહન તે દિવસે જે રડ્યો એ રુદન, એક નહીં, પણ ત્રણ સામ્રાજ્યને કુઆડવાને માટે પુરતું હતું.

પણ માનરદષ્ટિમાં આશાનો મોહ એ ભરિખ્યનું આધાર છે. કૃષ્ણમોહન સીતાપુરની તાજગીમાં આવ્યો, પણ એવું શરીર ખુબ નખાઈ ગયું હતું. થોડા દિવસ પછી રાત્રિના પાંચ વાગ્યે, જ્યારે ખેતરના મોલમાંથી, થયો પવન આવીઆવી મગજ ભરતો હતો ત્યારે સીતાપુરનો સીતારો છેલ્લી વખત ભુજાતો હતો. શાંતરાત્રિમાં એના શબ્દો મંભળાતા હતા:

“રાધા! મેં ઘણું ગુમાવ્યું છે, બંસીને તેડીને દહ કરવાનું બાકી છે, પણ હવે આ ખુશનુમા પ્રભાત એ મારું છેલ્લું પ્રભાત છે.”

દૂર સવારે ઉડીને બાપુ સાથે કેં કેં વાતો કરવી છે, એવી સ્વપ્નની યદિ બતાવતો બંસી ત્રિશાસની નિદ્રામાં પડ્યો હતો. કૃષ્ણમોહને એક દષ્ટિ ત્યાં ફેરવી.

“અને આ બંસી...”

રાધારાણી ઉભાં થયાં ને દાઢમાં મંગાજલ લીધું. એની આંખમાં આંસુનો સમુદ્ર હતો.

જતાં ચહેરા પર બળ્ય મંબીરતા હતી તે બોલ્યાં-

“આજથી સાધારણી પ્રતિજ્ઞા છે કે...”
ફૂલ્કુમેહન તેની સામે જોઇ રહ્યો

“બસીને હાતીમાથની માફક સપથ આપુ કે, જ્યાં સુધી એની નસમાં તનારા લોલીનું એક દીપુ છે ત્યાં સુધી, જેને ખાટે તમે જીવન આપું છે તે સાતાપુરનો રસધીન બ્યવહાર બનાવવા એ સુરી મરશે હવે આ પરમાણી દરેક ઊકરો એવો માટેલ પેલ થશે”

ફૂલ્કુમેહન સંતોષમાં આખ મીંચી મળે તે દરમિયાન ઇંચું થઇ ગયું.

૩

સાધારણીની આખ આંતુની જીવકથી ઉજરાઈ મઠા દીવાનખાનાને જે આશાથી માફ કરતી તે આશા આજ ચાલી મઠ દીવાનખાનામાં હજી ફૂલ્કુમેહનની કપમ પડી છે. કપલમાં એની ફાળીઆતી પાથડી છે, અને એક બાબત જાણે આરામ પ્રુદથી પર એ બેઠો છે. સાધારણી દીવાનખાનાને ગળતા ને હમેશાં સાફ કરી ત્યાં બેસતા. દરેક દરેક ચીજમાં ફૂલ્કુમેહનની જે ને જે પાટી બગી હતી. બંસીમેહનના ચહેરામાં ન મખજવ તેથી મંબીરતા આવી મઠ ને હમેશાની માફ એક સવારે ઉઠ્યો, ને પોતાના હસના બાપુને ખરેખરે તેનું અચેન શરીર જોયું તે આ ફરફર સમજ થયો નહીં. પણ એટલું જાણી શક્યો કે સાધારણી હવે બાપુની વાત કાઢતા રોઇ પડે છે.”

જતાં સીતાપુરમાં હજી સાધારણી પોતાનો કાર્યક્રમ ફેલાવી રહ્યાં. સીતાપુરના દરેક ઘરમાં, સજારના ચાર પાંચે રસાઈ ફરવાને અરાજ આવતો હતો. દરેક ઘરને એક દોર રાખવાની

જરગીઆત સમગ્ર મઠા. સાધારણીની તાજી જાસમાં જેવી સુગંધી ફેલાતી હતી, તેવી સફાઈની સુગંધી ઘરઘરમાં પહોંચી ગઇ. સીતાપુરના ખેડૂતો ખીજ ખેડૂતની વાફક ખુબ ખાતા, ખુબ મજુરી કરતા ને ખુબ મારાં પડતા. પણ સાધારણી ઘેર ઘેર ફર્યા. એનો બસી ઘરઘરનો પૂજતો દેવ બન્યો. સાધારણીએ ગરીબ ને મઠા ખેડૂતોને નહુ જીવન આપ્યું ત્યાર પછી, એ દરેક મુઠામાં આડળા. જોના પર ફૂલ, સાધારણી ભરત, ધર આગળે છોડ, ફરીઆત દોર, ને શરીરે શરીરે નહાતો એક ઘણું દેવમંદિર સાર્વજનિક સરથા જેનું બન્યું, ને ગામનો પવિત્ર સાધુ ગામનો વેત ને ધર્મોદિકારી પણ બન્યો. સાધારણીના ખરેખર માથે કો ઊકરો રમતા. ઊકરાઓ સાધારણીના ફળીઆમાં, ખેજતા ને એમાંથી મો એના પર અતિ પ્યારની દષ્ટિથી જોનાં રીંખ્યા. ખીજ તરફ ગામના જુવાનો સાધારણી પાસે રાખવણ સંભળવા આવતા ને તે સૌ જરૂર પડે તો સીતાપુરનું રસાજી કરવું એ કર્મ છે એમ સમજતા થયા.

સીતાપુરમાં ખેડે ગામરો હતો ને આજી ગામ પાકથી ગભીર બન્યું હતું. રસાધારણી, ઘેર ઘેર ફર્યા ને એની પાસે રમનારાં ઘણા ઊકરાની પ્રત્યુશ્યા પર ‘સાધીમા’ જઈ આવ્યાં

એક દિવસે મખજરને અચાનક બા લું અખરતોને અચાનક આવ્યો.

“જાણી !”

“હુ ગોવિંદ બા !” ગોવિંદનો મધથી મીઠો અવાજ આવ્યો.

સાધારણીના ચહેરા પર ગ્લાનિ ને સખ્તપાઈ છત્યાં.

“ગોવિંદ! અત્યારે?”

“જમીનદાર સાહેબ બોલાવે છે.”

રાધારાણી દાર બોલી બહાર આવ્યાં.

“કેમ ગોવિંદ! કે અત્યારે?”

રાધારાણીના મોં પર આછું સ્મિત છવાયું.
તે પોતાની કામ કરવાવાળીને હાડી ગોવિંદ
આથે ગયાં.

જમીનદાર પોતાનો જુનો હુકમો ગમગમતો

ત્યાંજ બેઠો હતો.
સાદાઈ ને પવિત્રતા-
ની મૂર્તિ જેવી રાધા
ત્યાં ઉભી રહી.

કુંવરની આંખ-
માં તેજ આવ્યું.
“ઓ રાધા! મા!
આવો આવો. આ
ડોક્ટરને દૂર કરી
તમે પાસે બેસો.”

રાધા દૃઢ પગલે
આગળ ગઈ, ડોક્ટર
આભા જેવો ચઢ
ગયો. જમીનદાર
પહોળી આંખે જોઈ
રહ્યો.

“બેટા!” રાધા-
એ એના માથા પર
હાથ ફેરવ્યો. “શું
ચાલે છે?”

“માથું ફાટે
છે!” કુંવરે વ્યથ
જવાબ વાળ્યો.

રાધારાણી એ
થોડુંક પાણી કાઢ્યું.
ડોક્ટર ધૂરકરો.

“આપણી રાધાની પ્રતિમા છે કે,.....”

ગોવિંદ ધ્રુવતાં જવાબ આપ્યો: “કુંવર
આજે માંદા છે ને દા! સીધી છે કે રાધા-
રાણીને બોલાવો.”

“અરે એ શું છે?”

રાધારાણીએ તેની સામે જોયું: “ડોક્ટર!
ફળ્લમોદનનું ચરણમૂત!”

“હું” જમીનદારની આંખ ફટી મઠ.

“આ! આપો આપો.” કુવર બોલતો હતો, “લાવો.”

રાધા દૃઢ નિશ્ચયથી જમીનદાર તરફ ફરી.

“કૃષ્ણ, આ ચરણામૃત આપતું છે.”

જમીનદારે ડાકું ધુણવીને હા પાડી.

રાધારાણીના ચહેરા પર વિજયનું આશ્ચર્યમય ન દેખાય તેમ ચાલ્યું ગયું.

બીજા દિવસે કુવર તો આરામમાં હતો. જમીનદાર આજે કૃષ્ણમોહનને યાદ કરતો હતો. એના શબ્દો માઆ પડ્યા હતા અધિકારી-ને એક બાબતમાં નમતું આપ્યું એટલે બધી બાબતમાં નમતું આપવાની ચેરરી થતી હતી. રાધારાણી મવારે કુવર પાસે આવ્યા, ત્યારે જમીનદાર નમ્ર ચહેરા તેના તરફ વળ્યો.

“રાધારાણી!” ને બોલ્યો, “કૃષ્ણમોહનના શબ્દો આજ યાદ આવે છે.”

“એમ?”

“હા” કહી જમીનદારે એક કામળા તેના તરફ ફેંક્યો. “જુઓ!”

રાધારાણીએ જોયું. સીનાપુરની આસપાસ બહારવટીઆતું જોઈ દોષ ભોંકો તાણતાય પોકારતા હતા. તેમજ બહારવટીઆ ન હોઈ એનાથી બમણું સીપાઈઓ હુડી જતા હતા. થણ અધિકારીઓએ પોતાના સીપાઈઓને દેવદૂત જેવા માની, તેમની મદદ લેવા ભોંકોને આમલ કંપો હતો.

“ત્યારે તમે શેા નિશ્ચય કર્યો?” રાધારાણીએ પુછ્યું.

“કૃષ્ણમોહનને કશું હતું તેજ. આજે કૃષ્ણમોહનના શબ્દોજ યાદ આવે છે.”

ને જમીનદારે તરત ભોંકો પોતાના રક્ષણ માટે તૈયાર હોવાનું લખી જણાવ્યું.

* * *

રાધારાણી કૃષ્ણમોહનની બધી પામે ધુટણીએ પડી નમતા હતા, ને તેની પાસે જંસી પણ માથું ઝુકાવતો હતો. રાધારાણીએ જંસી પામે બોલાવ્યું “અદૃશ્ય પિતા! આપની તપશ્ચર્યાનું ફળ આપના ચરણમાં ધરું છું!”

અને આ શબ્દો બોલતા બમી રહી પડ્યો.

भीमरनी संस्कृत

लेखकः

डा. रमेश रंगनाथ घांग्रान.

હોત, તો તે ક્યારનુંય વીચરાઈ ગયું હોત
 થયું છે પણ એટલું, કે અત્યાર સુધીમાં
 પ્રાપ્ત થયેલાં તેના શીવાએબે અને તાલપચીમાં
 જે મહત્વનાં પ્રસ્તારો અને લઘીઆઓની
 કૃતિઓના કહેલો છે, તેમાંના સમગ્રમ બધાંજ
 સુખ થઈ ગયાં છે. પરંતુ અમરતની લગ્ન-
 થી રંગાએલી એ પ્રભાએ પોતાના અદ્વિતીય
 પીરાળીઓમાં, પ્રત્યેક સેકોઃ હાથીએના જટલા
 વળનવાળી છતાં દરેક રોખામાં મધૂર્ણ એવા
 કલાકારનો પુરાવો આપતી અનેક મૂર્તિઓમાં,
 અને કૌંઠો વધારે તેની મોટા મહાવરો સખી
 કબરો અને દરગાહોમાં જે કાળજીથી ચીજોથી
 ચિત્રકર્મો, કોતરકર્મો, તેમની ચિત્રમૂર્તિ વિષિ
 (Hieroglyphics) માં લખાવવા લેખો
 વચેરમાં જે નાભુખીલરી ફડકત ગમી છે તે
 ઉપરથી પુરાણી મીસરનું ઇતલેક અરો કહવનિક
 પુનરુત્થાન કરવાનું પણ આપન મળી શકે છે.
 તાંના અખૂર ઉમરાવો, રાજકુલો અને
 ફરો (Pharaoh)ની સત્તાથી એળખાતા
 રાજાઓની નક્કર પચ્ચરના પગતોમાં અનુલ
 આકાશીથી છુપાવેલી કબરોમાંની લખીખીની
 હજારો વર્ષોની અખલિત શાંતિનો ભગ
 પુરાન વસ્તુમશોષકોના સર્વગિત કુત્રહવધીય
 પહેરો મીર છુટાકેઓના ધનભોલે કરેલો છે
 એક પણ એવી કબર નથી રહી કે જેમાં
 કામવ લગાની સાથે સશોષકો ને છુટાકે
 હાથ ફરી વળ્યાની આખીની ન મળી દોષ.
 મને વરસે જોલાવલી પુરાનઆમનની કબર
 પણ નેમાં તદ્દન અપચદરૂપ રહી ગયા નથી.
 દમદસ કુટની જાડાકમા પચ્ચર તોડીને
 તેમણે અપાર ક્લેષ છુટકું છે, જ્યાં
 સશોષકો ખરો જે કે અવરોષ રહ્યું છે, તે
 હોદની એક સમગ્રની સંસ્કૃતિની અદ્યુગ
 ક્યા વધુવે છે, અને મેચેચનીએ તથા

હુએનમંગે વધુવેલી જાણત સખી જાહેજાલી-
 નું પુનઃ રમરણ કરાવે છે.

પ્રજાની હિંમત અને લડાણ

પશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ જેમ હોદમાં આર્થ-
 ભતિના આમમન વીરો અર્ધદમ્પ શાંતને
 આધારે અનેક તર્કવિતર્કોની છમારો જા
 કરી છે, તેવીજ રીતે મીસરવાસીઓના
 સજનજીના ઉદ્દભવ વીરો પણ તેમણે જે
 છુટા હોવાના છે તે બધાનું તારનમ્ય એટલુંજ
 જણાય છે કે તેઓ મીસરની પશ્ચિમે ઉત્તર
 આફ્રીકામાં વસતી એક ભતિના વંશજો હતા.
 હાલ સપ્તમે કબરથી જણાય છે કે હોદની
 આર્થ અને અનર્થ જનોની માફક ત્યાં પણ બે
 જાતો હતી, અને સવડ ખાતર આપણે તેમને
 પણ તેજ નામોથી એળખીશું. અનર્થ
 લોક કદમાં નાના, કાળા અને દુનસી મતને
 મળના આવતા હતા આર્થ લોક ઉંચા,
 એકવડા બાધાના, પહેાળે જાતી, ખજજી
 સ્નાયુમધિઓ, ધાળી ફેડ, અને ધારીલા
 હાથપગવાળા હતા. મોટી અધીઆગી આપો,
 મધ્યમ કદના ધાળા નાક, ગ્રીણી સફેદ
 દવાળીઓ, બરેતા હોડ ને ગાલ તેમના
 ચહેાને બહુ દીલચરપ બનાવતા. હસનમયન
 ગરવમયું ચંબીર હોવા છતાં તેઓ રવખાવે
 આનંદી, બાળક જેવા નિદોષ, રમતીઆળ,
 લહેરી અને હમંગી હતા; રમતમગ, વૃત્ત
 અને હાસ્યના પુલરી હતા; જતાં કરી પણ
 તેમનાં હાર કણ્ઠ નહીં કરવાને હદામદ, પ્રથક
 કાર્યદક્ષિ, ધીરજ, ખંત અને હાથમાં હોયેલા
 દરેક કાર્યને પરિપૂર્ણતા પર લખ જગામાં વિશેષ
 ખાતરે વિરતકારવાની હોમત; એ સર્વજો જોરો
 ફુનીઆના ફનિદાસમાં ફુગાપ્પ છે. વિવેક,
 વિચાર તથા કુતજના તો તેમનાં વિશિષ્ટ

રાજ્યમહારાની સુવર્ણમુદ્રા. તુતાનખામનના રાજ્યમાં હજી પાચરીના અમલદારવર્ગને આ મુદ્રા સત્તાના ચિહ્ન તરીકે આપવામાં આવતી અને રાજ્યનું નામ તેની પર કેતરવામાં આવતું. આ મુદ્રાનું વર્ણન આશરે ૭૩ ગ્રામ છે અને કૌમત લગભગ ૧૫૦ રૂપીઆ થાય છે. તુતાનખામનના વખતમાં તે તેની કૌમત નહીં જેટલી થતી પણ હવે તે ૧૦ એકર જમીન ખરીદવા આટલું સોનું બસ છે.

લક્ષણો લેખાનાં. એ જાતની મોટામાં મોટી ધગશ હરેક પ્રકારની કલામાં પારંગત થઇ તેને અમરત્વ અર્પવાની હતી; અને એ ધગશના રૂકા પ્રતાપેજ આજે તેનો ઇતિહાસ આપણી સમક્ષ સજીવ ખડો થઇ શકે છે. જીવનવ્યવહારના તેમજ દરેક જાતના ધંધારાજગાર, હુન્નરઉદ્યોગ, રમતગમત અને અનેક પ્રતિજ્ઞોના સામાન્યમાં સામાન્ય પ્રસંગો તેમણે શિષ્ય અને ચિત્રમાં આલેખ્યા છે, અને તે ઉપરથી તેમનો આચારવિચાર, રીતરીવાજ, રહેણીકરણી, કલાકોશલ્ય તથા રાજ્યના જીવનવ્યવહારનું કૈંક જાણું દર્શન પાંચ હજાર વર્ષો પછી પણ આજે આપણને થઇ શકે છે.

રીતરીવાજ-હુનીઆથી ઉંધા !

મીક ઇતિહાસકાર હીરોડોટસ પોતાના જ્ઞાનદાતા મીસર વીશે લખતાં બહુ ઉર્મગમાં

આવી જાય છે. તે લખે છે: “એ દેશના લોકોના ઘણાખરા રીતરીવાજ માનવ જાતના સામાન્ય વ્યવહારથી સાવ ઉંધા છે.” દાખલા તરીકે, તત્કાલીન જગતની બધી પ્રજાઓના જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન અતિશય ગૌણ લેખાતું હતું, ભારે મીસરમાં સ્ત્રી અને પુરુષ દરેક રીતે સરખાં ગણાતાં. એમની મૂર્તિઓની ઘણીખરી પ્રતિજ્ઞામાં એક બેવડી ખુરશી ઉપર ગૃહસ્થ અને ગૃહિણી સાથે બેઠેલાં બતાવેલાં છે. રાજકારણમાં પણ સ્ત્રી પુરુષના જેટલા જ હકો મોગવતી જણાય છે, અને શાહી ફરમાનોમાં શહેનશાહની સાથે તેની સહચરીની પણ સહી લેવી પડતી હોય એમ દેખાય છે, રાજમહાલયથી માંડીને

રક્તીકું પકીમુધી દરેક સ્થળે આ જાતીય સમાનતા ધરજીત બની રહી હતી, એટલુંજ નહીં, પરંતુ સ્ત્રીનો દરજ્જો પુરુષ કરતાં કૈંક વધારે ઉંચો ગણાતો હતો; જેમકે વંશ માતાનો ગણાતો, પિતાનો નહીં; મીલકત સ્ત્રીની ગણાતી હોઇ વારસો પુત્રીપરંપરાએ ઉતરતો, પુત્ર પરંપરાએ નહીં. રાજગાદી સુદાં રાજકુંવરીને મળતી, અને તેનો પતિ રાજ કહેવાતો એવું માનવાને પણ ઘણાં કારણો છે.

ખીજ વિચિત્રતા એ હતી કે આદર્શ લગ્ન ભાષ્યોનનાં ગણાતાં; અને થતું પણ એવુંજ કે તેઓ એક બીજાથી સ્વાભાવિક રીતેજ સરંધા પરિચિત હોવાથી તેવાં લગ્ન ફાંચી વંધારે સુખી અને કલેશરહિત નીવડતાં; અને તે એટલે મુધી કે મીસરી ભાષામાં ‘ભાઇ’ અને ‘પ્રણી’ તથા ‘બહેન’ અને ‘પ્રણિની’ એ શબ્દોના વસ્તુતઃ એક સરખાજ અર્થ થતા. અને મીસરી લોકોનો

ચંદ્રસંસાર તે વખતની દુનીયામાં સૌથી વધારે સુખી ગણાતો.

તે લોકો શરીર ઉપર બીજકુલ કેય રાખતા નહોં, પણ માથે મુકન કરાવી ને ફેટલાડો 'વીમ' (વાળની ટોપી) પહેરતા. સ્ત્રીઓમાં પણ ફેટકાજ કુદરતી કેય રાખતી. કેયને તેઓ અપવિત્ર વસ્તુ માનતા સ્ત્રી એકજ પરણતા, અને બાળકોને ઉછેરવાનું તથા અણાવવાનું કામ પણ માતાનું ગણાતું. નૈસર્ગિક છબ્બ તથા રૂબાણા મકાનો અને અજબ જોવાં મુંદરે, કલાદર્શક, વૈવિધ્યમય, ખારીક કરામતવાળાં રાચરચીકાનો તેઓ મોટો શોખ ધરાવતા હતા. હોંદવી માફક ત્યાં પણ હારતોરામી સન્માન કરવાનો રીવાજ હતો. મીસરી લોકોને પોષાક અત્યંત સાદો, થોડો, અને સુધક મહેને. ઢાકાની મલમલ જેવું સફાઈદાર કાપડ તેમના રીંચીયા પેશ હતો હતા. સ્ત્રી તથા પુરુષ બની સર્કે તેટલું શરીર ઉધાડું રાખતા, અને બાળકો તે અચપણ આ નસાંજ કરતાં

સર્વોત્કૃષ્ટ સંસ્કૃતિનું ઝાંખું ચિત્ર

મીસરની સંસ્કૃતિ સાત્તની તત્કાલીન સંસ્કૃતિની માફક એવી સર્વમાલી, સર્વદેશીય હતી કે "તેમાં કું હતું" કરતા 'તેમાં કું ન હતું' એ પ્રશ્ન વધારે યોગ્ય હોય સ્થાપત્યશાસ્ત્રમાં તેમની યાદગતતા અત્યારે પણ સ્વચ્છિદ છે. તે ઉપરાંત સાહિત્યનો તેમને આરે ચઢો હતો. તેમના ઉપલબ્ધ પદ્યાત્મક સાહિત્યની પ્રસંગાતી સરસાઈ અર્વાચીન કવિઓમાંથી થોડાજ કરી શકાય છે એમ એક લેખક કહે છે. પુસ્તકોને તેઓ 'પવિત્ર પુસ્તકો' કહેતા. સ્થળેસ્થળે પુસ્તકાલયો અને ગ્રંથાલયો આખા દેશમાં દૃષ્ટિએચર થતાં.

વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયોની ખ્યાતિ દિગ્ગતો સુધી પ્રસરેલી હતી, અને દૂર દૂરના દેશોમાંથી શાનપિપાસુઓનો સતત પ્રવાહ મીસર તરફ વર્ધાજ કરતો. મીસરના શાનકુડમાં ચસુ-પ્રેક્ષ કરીને વિષયક ઘણું અધ્યાત્મિકી નામાવલિમાં મહાન મહુદી મોઝીક, મહાન સ્મૃતિકાર સોલન, પ્રખર તત્ત્વશાસ્ત્રી પ્લેટો, આદિ-વિદ્વાન્મોલક માર્કસેટસ, બુમિનિશાસ્ત્રી મુકવીડ, વચકાસશૈલક ટેસીમસ, અર્વાચીન સ્ત્રીમ એજનના મૂલતરવેને બળજબાર હીરા અને બીજા અનેક નામે; તજરે પડે છે. મીસરના વિદ્યાલયોની પેદાશનો આદર્શ નમુનો "સર્વ સમયની સર્વેજિત જુદિગમાના સ્વામી" ગણાતાર આર્કીમીડીઝમાં જોવામાં આવે છે.

તેમનાં શાનકેવોના અખુદ ખજાનામાંથી થોડા અમુલ્ય પડતા જોવા જઈએ તો દામ-કુખર, શિંપ, ચિત્ર, નૃત્ય, સંગીત, સ્મૃતિનચના, લેખનચિત્રા,

વનરખનિશાસ્ત્ર, બુમિતિ, ખ-મેલ, બુગાવ, સહિરચના, વગેરે, 'નરે કામ' અને બીજા અનેક તજરે પડે છે, અને તે દરેક ધર્મજાવનાના રંગે રંગાએકુ જણાય છે. આ ઉપરાંત એ પુરસ્કૃતિ પ્રબલ મમતવ-

રાણની બનાવટનું બાળકના માથેનું પ્રતીક મીસરનું પદેવચકેક દાખલ મોજા.

રક બારતવર્ષની માફક અંગકસરત તથા યુદ્ધકલા-
માં તો એટલે સુધી પારંગત હતી કે તે સમયની
દુનીઆમાં મીસરી લોક “સમસ્ત મૃત્યુલોકમાં
સૌથી વધારે તંદુરસ્ત”ની ગૌરવભરી
ખ્યાતિ બોગવતા હતા. નિયમિત હાથકંતામણુ
રાજકુટુંબથી માંડીને છેક રંક સુધી દરેક
ગૃહમાં સ્ત્રીઓના એક પવિત્ર ધર્મરૂપ ગણાતું,
અને તે દિશામાં તેમની નિપુણતા લોકોની
મલમલની સરસાઇ કરવા સુધી પહોંચી હતી.
તેમનાં કુંભારકામ તથા ધાતુકામની નકશીના
લાંગેલા અવશેષો આજે પણ અદ્વિતીય ગણાય
છે. વીજળીના દીવાનો નેએ ઉપયોગ કરતા
હતા એવાં ચિન્હો પણ અત્યારે મોલુદ છે.

રાજ્યતંત્ર

તેમની સ્માતરચના મનુસ્મૃતિને એટલી
અધી મળતી આવે છે કે કેટલીક વખત
શંકાને સ્થાન મળે છે કે મીસર અને હીંદ
એ કાર્યમાં પરસ્પર સહાય તો નહીં કરી હોય?
આસ ધ્યાન ખેંચનારો એક ધારો એવો
હતો કે રાજદ્રોહ માટે અપરાધી દુરેલ રાજ-
પુરુષ કે અમીર ઉમરાવ આપવાત કરવા
અધાયતો હતો. મીસર અને મહાનદ નાદનના
સંબંધ એવા હતા કે આખું મીસર અનેક
વિભાગોમાં વહેંચાયલી એક જંગી નહેરરૂપ
હતું. નાદનનાં પુરનો યથાયોગ્ય ઉપયોગ
કરવામાં સહેજ પણ ગલતી થાય તો આખો
દેશ તારાજ થઇ જાય, એવા સતત ઝડપના
ભયને લીધે એ પ્રગ્લએ જસારથો તથા
નહેરો અને રસ્તાઓનાં બાંધકામમાં એનયુન
આદેશી મેળવી હતી; અને એ કાર્ય રાજ્યતંત્ર-
ના મોટા ભાગને રોકતું.

મીસરનું રાજ્યતંત્ર ઉમદા પ્રગ્લરાજ્યનાં
તરવાથી ઓતપ્રોત હતું. તેની ઉત્તમતાના પુરાવા

તરીકે એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, મારો
અમલદારો ને પ્રગ્લ “ધરડાનો ટેકો, બાળકોનો
ધર્મપિતા, કમનસીબનો સલાહકાર” વગેરે
વિશેષણો અર્પિતા. મેગેસ્થનીસ ચંદ્રશુભના
સમયના ભારત માટે કહે છે તેમ તુતાનખા-
મનના યુગમાં “રાત્રે રસ્તામાં શયન કરનાર
પણ જાણે પોતાના ઘરમાં સૂતો હોય તેટલો
સલામત હતો.” નહોતા થતા ગુના, ‘કે
નહોતો કોઇને જનભાવ સંબંધી કે’ ભય.
એક “ગામ ત્યાં ઢેડવાડો” હશેજ, પરંતુ
એકંદર વસ્તુસ્થિતિ રામરાજ્ય જેવી હોવાનું
જણાય છે.

ધર્મવિચાર

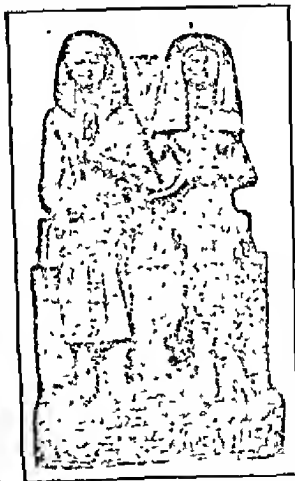
મીસર એક સર્વશક્તિમાન પરશ્વલમાં
માનતું, પરંતુ કુદરતની વિવિધ શક્તિઓને
દેવી તરતો અર્પણ કરીને પૂજતું, જેને લીધે
હીંદુધર્મ સંબંધી અનેક દેવદેવીઓના મૂર્તિ-
પૂજનના ખીચડા તરીકે જે ગેરમમલુતી
ફલાઇ છે, તેવીજ ભાંતિ પ્રાચીન મીસરના
ધર્મને માટે પણ પ્રવર્તમાન હતી. તુતાન-
ખામનના વડા અખનેટને તે વખતના પાણ્ડી-
ઓના ધર્મને મળતા તે પંથને મીસરમાં થોડો
વખત બળજેરીથી રાજ્યધર્મ બનાવ્યો હતો,
પરંતુ તેના પછી તુનાનખામને તે રદ કર્યો,
અને તેના પછીના દેશ અથે એ ધર્મના
અનુયાયીઓને દેશપાર કર્યા, જે ઘટનાનું
વર્ણન આખમલના “એકસોડસ” (પ્રવાણુ)
પ્રકરણમાં સહેજ જુદા સ્વરૂપમાં છે, એમ
વિખ્યાત મીસરશાસ્ત્રી પ્રોફેસર વાઇગેલનો
મત છે.

તેઓ અને આપણું

પ્રાચીન મીસર સાથે આજનો યુગ
સરખાવતાં લાગ્યા વિના રહેવું નથી કે કાળ-

બળે કરીને કાલ સ્વાર્થેન માત્રાન્વયાની મદાવથી નિશ્ચયાથી ભત્તવા માત્રી બર્ધેલીન પાશ્વત્ય મરફૂન મીસરની એ પચામ નદીઓ

ચામિતા સંરચણ પાછળ ખચોની અનિચય કીલ્લવરમરી કાગળ, તેની આશુપાભુ નંમદાની કવના માનવીની જરૂરી તેમજ

જેણા દુરગ્ધ પર શુદ્ધ્ય ને રૂઢિણી

મેળગીખતી બધી સામાન્યતા સામાન્ય ગીતોઃ એ બધું જે સ્નેહાસતા ખતાવે છે, તેની આગળ કાગળું "એડીકેટ" દલી સિદ્ધિવારમા બની રહેતું શુદ્ધ કવન, અખિ આખ અળતા ઝેરકગડનારા વિચિત્ર ધ્રુવીઓ તરફિજ આપણને જાણ કરે છે અને માથેસાથે આવેખના આરંભ મા પુણ્યલા પ્રાપ્તો જગણ આવે છે કે, પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિઓ અમરછે, કેમકે તેમનો પાયો ધર્મબાવના અને

પહેલાંની સંખ્યા માથેનીમરખામણી મા બદ્ધ સ્થાપનક અને જગત્તમય જાણાય છે. રહિસ, પીગમીકે, કોર્નિ-રુમો, પ્રયક પ્રતિમાઓ, મનદેરોની કાગળ— મીસરનામીઓ ને સગતી રહેકે જગુ ખનાવી આવે છે કે તેમની અમરત સાવચાની એ અમર ધ્રુવશ આગળ કાવનાશુદ્ધકકવનની પત્રેપત્રમાં બરેલીનિરકગડીય કાલજકતા તદ્દન અધઃપતન ની જ હીજુપતમરી નીચાળી છે. મનદેરોની

* મીસરવાસીઓની એવી માન્યતા હતી કે માનવીના સ્વૂચ દેહની સાથે અઠ વાસુમય દેહ રહે છે આ વાસુમય દેહને તેઓ 'કા' કહેતા મરણ વખતે 'કા' માથેના પુતળાન છેલ્લી કે છે ખરો, પણ એ શરીરોના નાશ થાય, તો 'કા' નિરાધાર બની બહારે છે, અને પૃથ્વી પર ગમગીન અટલ કરતાં મરનારના સગાઓને પ્રાપ્ત આવે છે બૃત્થિતન મળતી એ બાવના આ માન્યતાની એ હોઠો ઉપર એવી સખળ અચર હતી કે મીસરી સોટાની લખબન આખી છદ્દો મરણ મઠિ લેખરી કરવામાં, પેલાની કબર યથામજિત કાલ્પનપુજા બનાવી રાખવાના પ્રવાસમાજન વ્યતીત થતી, કે જેમા પેલાના સ્વૂચ દેહનું શબ્દન જ્વન યાવ, અને ભયંકર 'કા' દેવ કોને નહીં 'કા'ની શુધ્ધા પરિપૂર્ણ થતી બેઠાં, તેને મઠિ છત્તાં માણુખને જકરતી બધી સામગ્રીની વ્યવસ્થા થતી જોઈએ, અને મૃતદેહની ગાંધિ અખંડ અને સાચી રહેઈ જોઈએ.

પ્રેમ કપર રચાયલો હોય પાવાત્મ નદી લાપેલાં વજ્રસેપ તરવે; અને
 પ્રભના દરેક દરેક કાર્યમાં ધર્મભાવના અને તેમાંજ જગતના પુનરુદ્ધારનાં ખીજ
 અધ્યાત્મવાદ ભાગ ભજવે છે; એજ મુરખને સહેલાં છે.

દેવિ અખેશ્વરી મુર્તિ

ઈંદુ

રચનાર

શ. ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા

૨૦ x ૨૦

અંધારે જ્યોતિરેઆ શી વસે છે જ્યોતદીપિકાઃ
પુમે શરેય દેવાની એવી એ પથદર્શિકા

જ્યારે મણુ, દમયહા તુમને ભરુ હુ,
સંસારના સુખ જુવી તુમને રમરુ હુ,
ગુપ્તી વળી ઉર યદી ડર, તે જીવનતુ,
વાત્સલ્ય-મૂર્તિ રમુને અરણ્યે ધરાતુ

ઉઝાળે જુગતવા ભારે તાહરુ દષ્ટિરપશ્યન,
અને મે ત્યાહરે કીવા એદમા જલદશન

માન્યુ દવુ જન્મત નો જડ છેક છે આ,
આત્મા તાણુ જીવન શ કષ મામ્ય છે ના,
તાગ વડે પ્રથમ મે પ્રભુના પ્રમાણુ
આ વિશ્વને જીવનની મુદ મંથિ જાણી

ઉઝવે મદુ બોલોયી દેવાની ધરીઓઃ કુળ
ઉગળે કંઈ આત્માની દિશાઓ તર્વ હુધળી

કાળો કર પ્રથમ મો જનુ હેતભારે,
સેઆમ્યવતી રાકુનો વહ સામી આવે,
અમુલિ કુકુમ્બીની કરીને કપાલે,
ચાંદ્રો કરી ઉમળકે મુજ આમ્ય બોલે

માસિક શેષનીશી

જાન્યુઆરી ૧૯૨૪

તા. ૩ જી—વડોદરાના રીયાન સર મુખ્યપદ મહેતાનાં પુત્રો બંનેનું દંસાનું લગ્ન એજ રાજ્યના નખીયા અધિકારી ડૉ. ઇવરસન ખેલ્યા સૈયિ થયું.

તા. ૫ મી—૨૧. વિનાયક સાવરકરને મુંબઈ સરકારે છોડી મુક્યા.

તા. ૭ મી—એરસન તાલુકા પર નખાવકો પોલીસ ફેંડ મુંબઈ સરકારે પાઠો એવો લીધો.

તા. ૧૧ મી—૨૮ કલ્પજીભાઈની સાબરમતી નેત્રમાં ૨૧ દશાળગ્યાઈએ મુશકલ લીધી. તેના નેત્રમાં મુત્તરની મળકેલ એ છે એવા ખબર મળ્યા.

તા. ૧૨ મી—અદાબા ખાંડીજ પર આલમડા ના રૂઈ મહે મજલિયા કુતબા આવી.

તા. ૧૩ મી—આરમર અભાચના વિગળના કાગળ ફાળવ્યા.

કલેશકરના કૈવર્તુ પુત્રક બહાર પાડ્યું.

તા. ૧૪ મી—અમદાવાદના નુરુજા મહા વિદ્યાલયના નેતા રામ મોક ધવા અમદાવાદના આર્યમિત્રવિજ્ઞાની બેઠક મળી.

તા. ૧૫ મી—અમદાવાદના ૨૧ નીત્યલોક વિદીના મધુભવં પ્રાતઃવિદ્યાની બેઠક મળી ત્યાં મહર્ષિ ખુશુ મુકાયું.

તા. ૧૮ મી—રેમલા મુખ્યા બાનાબંને ત્રીણીની નંદુરસી મહે પ્રમુખર્ષના મદે ત્યાં

તેમને છોડી મુક્યા સરકારને આમદ નવખાં આણ્યો.

મુંબઈમાં આર્યસમાજ-મહેસેવ ઉત્તવારો.

તા. ૧૯ મી—૨૧. વિદુલભાઈ ખેલે મુંબઈ સુનીત્રીયલ રાષ્ટ્રીય પાતના પ્રમુખ તરીકે રાખનારું આપ્યું.

તા. ૨૦ મી—આલમરમાં ઇસરનાતેવંદનાં મળનારી સદિત્યવિષદ મહે સર પ્રબાઈકર પદવી સ્વામલમંડળના પ્રમુખ તથા ૨૧. ભડગાઇ સામળદસ કામમુખ પદિચના પ્રમુખ તરીકે શ્રી. આનંદરાઈકર મુખ અને કામમુખ તરીકે ૨૧. નાનલાલ દુષપતરાળ હિયા સદિત્યવિષદના પ્રમુખ ૨૧. અબરદાર અને રસિદત્યવિષદનાં શ્રી. ખુસલ રાજા વિજાનવિષદનાં ડૉ. કલિમલ વંડયા બંને નેર વિષદનાં પદિત લાળા મુકાવા.

તા. ૨૫ મી—પદેલાં તરી સો-બારીજલ કુતરી મીમાં આરેસર તાતાને મુંબઈ નાઈકલ પારાગમી તરીકે વસીવાલ કરવાની ચરવાનથી આવી.

તા. ૨૧ મી—મુંબઈમાં પ્રંબીર ખીલ દલવાન ની રાખ્યા.

તા. ૩૨ મી—દાતાળથી કાગળ ફેરે ખીલ એમ પાતાં રોડ લાગ મન્દુરો બેસાર થયા.

નર:-હા, તેં વ્યાજની કહ્યું છે! એમજ
કરવું થશે. આ રીતેજ. આહ, તારી ઉત્સાહી
દલે સમજ્યો, બહું સમજ્યો :-મને તો
ખબર પશુ રીત હોય? મને જોની કમળના
પણ ન આવી-એવું ખુબ કહ્યું હોતુ જોની
તેનીઓ થઈ ગઈ છે. જુડીયે દોલોદનેસનું
કહ્યું તેમ-પણ એનો અપરાધ દોલોદનેસની
મોટો છે. અને અહીં તો અમર વેદની જરૂર
છે!-નેથીનો તું એને અહીં લાવી. હીક
કહ્યું. તેનાજ ભોમ અનેતા હવે નવા જગસાદો
ખરો...

આહ, કેવો ભવ્ય વિશ્વ:-તે સંતિથી,
પ્રીતિથી તારી પાછળ આપ્યો અને એને તો વહેમ
પશુ શાનો આપ્યો દોષ કે તેં એને આપ્યો
સુખીઓ પ્રેમની નહીં, દોહની હતી!-એને
હવે એ અહીં ખરો છે. જગમાં
સપાસો છે-હા! તેં ખરાબર કહ્યું
છે! તેના અપરાધ અપરાધ પછી ત્યાં તંબુમા-
જ તેને એકાંતમાં પુરો કવો હોત એટલું
બસ નહોતું...અમે તેને જોત નહીં એટલે
યગી કેક શંકા રહી ગત...અધમ-પેલી
અધમ સરખી મૈને ખબર હતી, મારે એ
દગમગાટની કીમત નામો જાણવી જોઈએ.
પણ તું આ શાંતી યી રીતે શકી? આ છન
એવી છે કે અજાણને દાથે લાગ્યોજ...આહ,
આ લોકોને કહે વંદ્યો! [તે અગાડીમાં
જાય છે. અને મોટે અવાજે પોકારે છે.]
પ્રીતિવેલી, પ્રીતિવેલી છે, દુરમન અહીં છે!
આપણા કાળમાં.

વાત:

[તેને જગમોને અને તેને અટકાવવાનું
કરતી] નહીં. નહીં! સાંભળ! સાંભળ!
ગીઝ, હું પચે લાડું! ગીઝ, ગીઝ, તમે
સમજ્યા નથી.

ગીઝ:

[જગ કરીને છુટો થાય છે, વધારે હવે
સ્વરે જુમ મારે છે.] મને જાણ દ!
તું જો તો ખરી. નેઓ બધાએ
જાણ્યું એકઠે, બધાએ! [ટોળા તરફ
દરીને] પાછા આવો, તમે બધા! આવો,
હવે આવો, તમારે આવવુંજ પડશે!-અને
તમે પણ પાછા! તમે કરેલા અપરાધને
લોપ દેવા અને મારું સુખ પાછું
રોપવા કેહ દેવ આકાશમાંથી ઉતરી આવે
એની આશમાં યામજાઓ વચ્ચે સંતાપ સું
રજા હો? પાછા આવો. અહીં આનંદ છે,
આનંદ આનંદ વરતી રહ્યો છે. જગમે સમતકાર
થઈ છે. સુંબસું ને આ પચથેનેય કુંશલા-
વજા હવેજ છું. હવે મારે ખુલ્લો બગલ ભેરી
રહેવું પડશે નહીં-એ. બહું ખબાર થયું-
પરંતુ સતી કરતાં પણ આજે હું વધારે
પરિત થયો. મને તેવા હોમતમંદ કરતાં
હવે હું વધુ હોમત થરાવું છું. આહ,
હવે તમે મારી વાતને તાગીઓથી સંભારો!
તમારી મથે કુંપ, અને કું તો ખુબ જોરથી
તાગીઓ પાડીસ. [લેકો અગાડીમાં આવે.
છે, નેઓને તે મોઝામાં બેસે છે.]
હવે તમારો જુઓ. આખરે, ન્યાય
મળ્યો!...મેં તે જાણ્યુંતું પણ એ આદર્શ
વહેવું પાર પડ્યો એમ ખાતરી ન હતી...
મેં હાલું વરમે ઉપર વસેલ પીતથે: જમલોમાં.
શહેરમાં, પદાથે ને શુદ્ધાઓમાં મારા યાત્રુને
જોષલાં મારે જાનમારો પીતથે એમ અને
જાણતું: અને જુઓ, એકાએક તે 'અહીં
અહીં સારે આજ મોઝામાં આજ પચથીઆ
ઉપર આપણી સામે જાણે કુદી નીકળ્યો છે.
આ અજગ સમતકાર છે...પણ સાંભળો..
વાતએ આ સાધ્યું છે! અને ન્યાય તો

વોડા વખતને માટે તો જરૂર લાગે. મુંબાઈમાંએ મારી રૂપેરીક્ષીકન કારમાં બેસી બાઈસાહેબ થવાનું મને ઘણી વાર ગમે છે, પણ તેના કરતાંએ વધારે નેપીઅન્સી અને તોપખાનાના દરીએ એકલુ આધડવાનું કે મારા અમદાવાદના કાયરઅનાં ખેતરોમાં દૂરદૂર વોડોમાં ને પગથીઓમાં થઈ રખડવાનું મને વધારે ગમે છે. આ લોદાની રીતે સરકારી થવાની આશા તો મેં ક્યારનીએ મુટી દીધી છે. (Hopeless case) ખરું કે?

આ અડવાડીઓમાં અમે લડેન જોવાનું ક્યારનુંએ શરૂ કરી દીધું છે. સાથેસાથે જાત-જાતના ડોક્ટરોનાં દર્શન પણ ઘણુંખરું કરવાનાંજ હોય છે. એક સ્પેશ્યાલીસ્ટ કોઈ એક નવું દરદ કે નાના જ્ઞાનપહારનો પ્રદેશ જરૂર શોધી કાઢે છે અને એના કલા પ્રમાણે ઘડેલાતાં હોઠએ એમ અમેળીજાત ને લાં

જઈએ છીએ. દરેકના અભિપ્રાયો લઈએ છીએ અને નિધિએ એના નામની અનામત મુકેલી ગીનીઓ આપી દરેકનું પૂર્વજન્મનું ઝણ અદા કરીએ છીએ. મુંબાઈના કોઈ પણ ડોક્ટર માટે હવે કેં પણ અભિપ્રાય અમારે માટે આપવાનું જાડી રહેતું હોય એમ લાગતુંજ નથી. રહે તો તો ઠાંકણીમાં પાણી નાંખીને યુડીજ મરતું પડે.

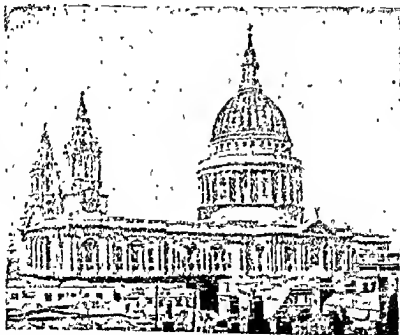
આહો, આજ તો ઘણું મોડું થયું. અહીંઆં શું શું જોયું તે વીશે તો આવના મેશમાં લખી શકીશ.

સા. અતિવ્રક્ષમીજહેન અને લાઈ-મુનશી-એ તમને સ્મરણ કહાવ્યાં છે.

ચિ. બાળા ગીરનાર ગાંધી છે કે નહીં તે લખશે. એજ :

સિ.

લીલાવતી-
ના
વંદેમાતરમ.

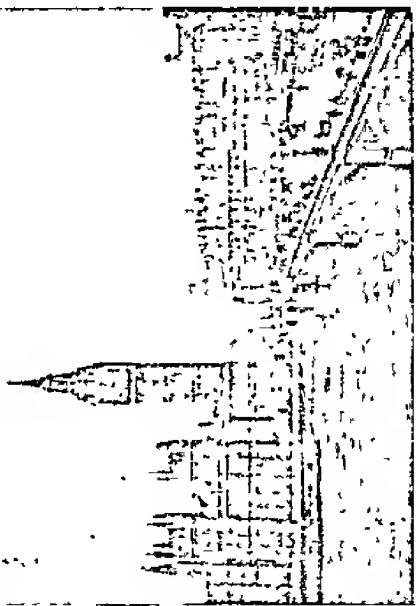

૧૭૨૬ થી ૧૮૧૮]

વેસ્ટમીનસ્ટર કોથેડ્રલ

— ૧૮૧૮ થી ૧૮૨૬ —

[૧૮૨૬]

જગતી સ્વ. પત્નિધીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્થિક ગુજરાતી સમાજે
શ્રીધન શાલાભાઃ આલુદ્ધ આપણ
તરફથી સવિનય સમ્મેલ ભેટ.

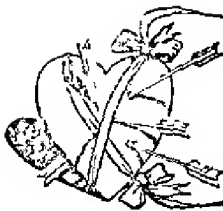

ગુજરાત]

[માધ ૧૬૮૦

જાઓ, એને તમારાથી લેવાય નહીં

—મોના વાના

મેના વાના

૨૩૨૩

અનુસંધાન

શ. બાલશંકર ગ્રાહ્યમાન ક્ષિત્રી,

બી. એ.

વિવરણ

શ. મુંદરાવ ગ્રાહ્યમાન

—૧૨૩૨૩૨૩—

પાત્રો

...

ગીડા કોડોના	પીમાનો મેનાની
મર્દો કોડોના	.	..	ગીડોના પિના
પ્રીત્તીવેલી	ફોરે સનો સેનાપતિ.
ગોર્મો,	}	...	ગીડાના સામનો
રોરો			
દુધ્ધીઆ	ફોરે મનો અધિકારી.
વેલીઆ	પ્રીત્તીવેલીના કારભારી
ગીઓવાના	(મેના વાના), ગીડાની પત્ની.

અમર : હસવીસનના પદરમા સૈકાનો અંત.

સ્થાન : પદેશ અને વીજ અંકમા દટલીનું શહેર પીસા અને બીજામાં તથાની બહાર

આ નામનું વસ્તુ પીસા શહેરને ફોરે સના લોકને ધરા પાસે કોનો તે વખતની હાલત પર રચાય છે.

આગતા છે અડોનો સાર

ધેરે પાલનાર લખના મેનાપતિ પ્રીત્તીવેલી સાથે સંજીવી સાનો નહો કરતા અંકોડા મર્દો કોડોના પીસામાં પાસે આવે છે અને નહેર કરે છે કે ગીઓવાના અખ્યમર પોતાની પાસે એક શત આવે તો પ્રીત્તીવેલી પીસાને અખ્યમર ને ફોરેસે પ્રુસ પાસવા નેચાર છે વાના આ શરત ગીડાની પરત વિરુદ્ધ છતાં પ્રવના દિનને ખાતર ક્યુવ રાખે છે અને પ્રીત્તીવેલીના તબુમાં બચ છે. આ બંને

માં જયપણનાં સ્મરણ તાત્તં થાય છે, પૂર્વની પ્રીતિની ચુસ્તેગીમાં રાત વીતે છે અને સવાર પડતાં, પ્રીતિવંદીને તેના જીવંતિએ રાજદ્રોહી ઠરાવેલા હોવાથી, નિષ્કલંક વાના નેને રક્ષણ આપના પીસામાં લઇ આવે છે.

(દ્વિતીય અગ્રણ વાંચો)

અંક ત્રીજો

—૩૩૨૬૬૬—

ગીરા હાસેરનાને દીવાને ખાસ

[કબી બારીઓ, ચારસના સ્થંભો, કમાનો વગેરે ટાળી બાલુએ, પછવાડે અગાસી, તેમાં મોટી વિશાલ મીંચી ઉતરીને જવાય છે. અગાસીની સીડી ઉપર પુખ્તોથી બેઠેલી કુલદાની છે. ચારડાના મંચમાં સ્થંભ વચ્ચે અગાસી, સુધી ચારસનાં પગથોડાં. અગાસી પરથી શહેરને મોટા બાળ નજરે પડે છે. માર્કો, ગીરા, બેગિર્સ અને રોસેલા આવે છે.]

ગીરા

મેં તમારું, ગ્રેનું, દરેકનું ક્યું ક્યું. પણ હવે થાયું કરવાનો વારો મારેના આવે. અત્યાગ સુધી મેં મુગે મોરે ને કંચે સાસે બધું જીયા ક્યું છે. ખાનરપાકુ ધરની હુંડ મજાવતા હોય ત્યારે નામદે નંતાન રહે તેમ હું સંતાપ રહ્યો છું. પણ મારી અધમતામાંય મેં મારી પટ ચાચી છે... તમે મને હીમતોળ વાણીઓ-દેરીઓ-જનાઓ છે, પણ હવે પડેલ યશું છે. મે બહાર છાલું પણ બધું નથી. કશુજાન મેં પાળી છે. મારે તમારે માટે ખોરાક ખરીદવો પડ્યો...આ રાત, આ મોંઘી રાત ખરીદનારની ગા...આદરેને ખજા છે! આ ઘડ માટે, આ મધ્યાં વેરાં એને જળો. માટેની એ કીમત બદ આકરી ન પણ મણાય હવે તમે પેટપુરતુ બાધુ છે અને મે તેની કીમત ભરી છે—હવે હું છુરો છું, ફરીથી મારી જાતનો માણીક છું અને શરમને દવે ખંખેરી નાખું છું.

માર્કો

બેરા, તારા મનમાં શું છે એ હું જાણતો નથી. અને તારા આવા ગોઠમાં વચ્ચે પડવાનો

માને અધિકાર નથી—મેંના દીકરાના તે ટાળી શકે નહીં, અને હું મારી રીને સમજું છું કે એમ કપત્તેનું સુખ-અર્ધો આવી રહેલી આનંદની રેલછેલ—તારા શોકમાં વધુવધુ દઃખાસ પુરે છે...નગરીનું નો રક્ષણ થયું પણ તારે એ મુક્તિ માટે એટલી ભારે કીમત આપવી પડી તે માટે અમારે પરતાવાનું થયું એમ કહેવું બોલું નથી. અધ્યાય બોલે તારે સહેવો પડ્યો તેથી અમે શરમના માર્યા નીચેથી કંચું જોઈ શકના નથી...અને તોપણ, કાલના સંજોગો સંભારતાં જાગે છે કે દલુ પણ હું તેજ પ્રમાણે વર્તું, નેજા ભોગોને આગળ મરું અને એજ અન્યાય મારે દલીલ કરું; કારણકે ન્યાયી રહેજા હજીનાર નાણુમને ચેલનાના છવનમાં એ કે તણુ ગંજામાં વધનાં અન્યાયનાં કામોમાં ની પસદગી કરવાની રાય છે... તને શું કહેવું તે મને સુઝતું નથી; પણ એક પ્રખન મને પ્રિય હતા ને આ મારા બોલ છેલ્લી વાર તારા હૃદયને સ્પર્શી શકે એમ હોય તો, બેરા, હું તને પીનયું છું કે કોપ અને શોકના પડેલા ઉભરામાં અવિચારીપણે તણુતો નહીં. ન્યાયે બોલ્યુ આજુબોલ્યું થઈ શકતું નથી તે બળંકર થકી વીતે નહીં ત્યાં સુધી

ધીરજ રાખ .. વાના હમણા આવી પહોચ્યો,
તેના લીંગે અત્યારે અગ્નિપ્રાય બાપી દે નહીં,
કાનપળમાં કે આડું નેડું કરી એમતો નહીં ..
‘દસલુ ને દાણુ’ એવો અનુભવ કમળી વાના
પાછી આવશે, તેની પર કરડી નજર કરીશ મા
હમણાં તારે તેની નાથે વાન પલુ ન કળી. ધા
રૂઝાય, શાંતિ થાય, એકેએન વારાબર પાગ
અમરતાં થાઓ, લે... જા... બાંધ તાળે
કરવ માં સાર છે.

ગીડો

કહી ગયા તમે? દીક, ગીડુમીડુ બોલીને
મન મનાવવાનો આ વખત નથી અને આજે
અહીં કાઠ એવે નથી અને તે સંજ્ઞાઓ ઉતરી
રૂઝાય નામરે મહેનું દનુ તે બનુ તમે કહી
લીધુ અને મે તે છેલ્લી વાનું નહીં લીધું
એટલા માટે કે તારી જીદની ખુશર કપો
જડી તમારું દયાવનુ મા બદલે આવે ૬ ને
જોવાને નું આગર દત્તો .. અંગે મન મરુ શુ
એ જુઓ, ‘અમર કડ, ધીરો થા, નહીં દે,
લુની જન, કામા કડ, રડી કાદ’ પણ અ
દેમ બને? માગે મનથી એટલુ અમર છે
મારે શાણુ નથી થનુ-શરમ ધાહતાપી છે
શરમે માટે માટે નકામા છે.. ને મારા મનમા
છે ને તો નાવ સાધાણુ વાન છે-યોડા રસ
પહેનાં ને પ્રમાણે વર્તવાની તમે અને અવાહ
આપી હતી તે પ્રમાણે આજે હુ વર્તશ એક
જણે મહી પાસેથી વાના કીનતા લીધી છે, આ
માણુન જીવે છે ત્યાં સુધી વાના દવે મારી નથી
કારણુ તમે જુઓ છે કે કિયાપદ અને
વિશેષજીને લાશ પડતા નિષમે કળતા જુદા
નિષમે વડે હું દોરણુ છું. જેનુ દેણુ જડ
નથી થઈ ગયુ એવો દરેક માણુસ જીવે
નથે છે ને મહાનિષમને હું આપીને છું.

...પીસા પામે દવે બોરાક છે, કપીઆર છે:
તે રેડ જર્જી રાંધે ને લડી રાંધે તેમ છે.
થયું. દવે હુ મારો લીએ માયું છું
આજથી તેના મોહાએ મારા છે. કે નહીં
તો, તેમનામાના ઉત્તમ-જેમની મેં પોને
યુદ્ધમાં જરૂરી કરી છે અને મારા પોતાના
પેમાથી પોષા છે તેમનો માવીક તો હું છુદા
પીસા તરફની મારી ફરજ મેં જાણી છે-
દવે હુ માગે ન-કપી તેની ફરજ મારાં છું.
મારુ કરજુ ચુકવ્યા વિના આ મોહાએ
પીસાને પાઠા મળવા નહીં બાપી દુ એને-
વાનાને-મારી આપુ ૪ અથા આ
માણુન નાનુદ થયે ત્યાં આપીશ ..તેને
તમે સધાએ ઉતરી છે, ખુશાવામા નાખી છે,
પણુ એટલુ તો ખરું કે તેજી ને
કપું એમા લીગના દત્તો તેની દયાને,
તેના ઉદાર દાનને નીચપન સાથ પેવાયે ..બને
એને જુલો જડુ એ ના ન બને વખતે, પણ
હામે કાળે પ્રેમી દેણુ આ પ્રસમની કસાદ
ધમી નાથે ખરું. પણ તેની સામે હુ
શરમ અને ભય વિના જીવ શરિશ નહીં
એવો એક જાણુ છે એ ચારી જીવો મહાન
અને કમર સુખા થઈ અને પ્રેરક થનુ
એ એક વખત તેનો ધર્મ હતો ને એ જુખનો
થનુ થયો છે અને દવ ભવકર જતા બુવાની
રાત તમારી માંની આમા મનગે... પોતાના
પિતાનો ન્યાય તેણનો, તેને નકારતો અને
તેની પર જાનન વરમાનો એક પુત્ર
તમે જોશો ને પેવાને પોતાની પામેથી
ધરેલ છે, નિરકાર છે અને વિહાર છે...

માડો

વરમાવ, મારા ડા દયાન વરમાવ,
મેશ, પણ એને માફ કર... આટલા બધા

હતી કે કાકે મુવે. જેમ દિવસ જળા મથા,
અને એ ખારી વધારે મળ્યુંત થતી મન
નેમ લીલાદેવીનો શાંત અને અડમ દેવ
જીનાગદ તરફ વધતો મથે.

રાજાએ પહેલી વખત લાવલીન રાણીમા
કલ્યાણનાં ખીજા જોવા: રાણીએ પહેલી વખત
જયદેવનો રાજ્યપદના આડંબર વિના આલ્મ
શોધથી જોખતો જોયો. એ કોઠરા એક તોફાન
કરવા જતા રમે ચડે નેમ જને ચડવા.

આ જોમા એ જાણી ખીજા જાળ્યા હતા
વિગુવનપાપ ફેડનાયક અને કરમીરાદેવી
વંશર તરફ એક સૈનામાં સાથે હતા તે
કાકની કુટીકત ખાજગી ખારી સાજ્યા અને
રાજા ને રાણીના નિશ્ચયને વધારે દઢ જનારી
રજ્યા હતાં.

મુજબ મહેતા આ ઉત્સાહ જોઈ પશ્યા
ખુશ થતા એને જીનામદના ઘેરા કરતા
રાજાના સ્વભાવની વધારે પરવા હતી અને
જયદેવમા ગર્વ અટોલુ જોઈ તેને નીરાત થઈ
દમાત્યા જયદેવને જોયો. આડંબર રાખવાની
કુરમદ નહેતી જાણરા જૂત કે જયદેવ પરમાર
ની સહાય કાઢી જાસ વર્તીવવાનો અવકાશ
નહોતો એ પદ્મજી સેનાપતિ સાથે મિત્રની
માફક હજીના મળતા, ને મુદ્દની રોજનાઓ
પડતા, અને પોતાના દેશવંશીજ પોતાની
મર્જોપરિતા સિદ્ધ કરવા મથતા રાજા અને
રાણી બેનો નારો થતો. અજબ પશ્યુ તેના ધ્યાન
નહાર નહોતો, અને વિષકર્મોના ગર્વથી એ
આ જવામા રમ લેતા.

[આ વાતના વિગત આગ આગળ આપ્યા]

તમારાજ લાભનું

છાપખાનાંઓમાં કેજા ખાજખાજ તમારા રાંડીયા તુરી મથા દોષ

અને તેમજા 'કાવ'ના વાવણથી કલામી મથા હો તે

અમારા ખાતામાં કેહવણુ જાનનું ચોપડીઓ સિમેરે છાપવાનું કામ કુદ સુધારી,
ખાજીમ વિમેરે કરાવી જો-રાકડથી સોંપુ, મુદર અને સત્તરે કરી આપવામા આવે છે
તો તેને મારે—

તેમજ

તમારા જન્મપરિકા, ચર્ચકી, રપકર વિમેરે ઉત્તમ રપ્પર મણિતથી જનાલ્યાલી
માથો વાલ મેગતવો 'હોય તે—

મજો અથવા લખો—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મગવાનો દકામ:

સવારે ૭ થી ૧૦

માંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

શાસ્ત્રી તુલજરાજકર ધીરજરામ પંડ્યા

કાલવાડી, કલ્યાણ મેલીની આશ,

ન. ૧. શ્રીજે મણે, મિરગામ, મુંબઈ.

રાખા હતા તે પછી ધરેણીની તો વાતજ
 હવે ખાદીની લગતને પરિણામે શોખ
 ખસાર કે દેખાદેખીથી સાદાઈ આવી છે એટલે
 દેખવું એ નહીં ને દાઢવું એ નહીં."

"એવદખી માફ છે પણ તમારો સંસાર
 સુખી હોય તેમ જણાવું નથી." કેક ગમરાતાં
 ગમરાતાં અચકાઈને પણ વિવેકપૂર્વક કહ્યો એવો:

"બળી હું, અને બળો મારો સમાર!
 મારુ તે કે જીવન છે! પ્રભુ જીવેડે ત્યા
 સુખી જીવવું અને પૈતરુ કરી માગવું ત્રાગવું
 આવી આત્મા જીવું."

તેની આખમાથી મેલીના દાણા જેવા આશુ
 સરકીને માથ પર પડ્યાં તે હું જોઈ રાક્યો.
 મેં જાણ્યું કે આ કેલ દુખી પુત્રાં છે
 તેને આપ્યામન આપવાના હેતુથી મેં કહ્યું
 કે, "એ તો ચેરેરે મારીતા તુમ માથ છે
 આપણા હોંકુ સમાજની રિવાજન એવી છે."

તે મારી જીવ જાણતી માથ તેની રીતે
 સદાજ દીમન જાતી બોલી "પણ મારી
 કથા કે ન્વારીજ છે. આપણી નમાજમા
 બ્લાં ત્યાં ગુલુ, ફપ, વપ અને ઝળવડીના
 કન્નેડાં નજરે પડે છે અને તેથી અનક
 સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવન ખાલ બને છે હું એના
 કન્નેડાને ગાંઠું તેમ નથી કે તેથી ગમરાઈ
 તેની નથી."

મેં પુછ્યું: "ત્યારે?"

"જો એકધું એજ દુખ હોલ તો તેને
 સપાટાની સાથે દો કરી રાકત" અપરી
 વખાડી તે બોલી, "શુદ્ધ વખરનાને હું
 મુખીઅલ બનાવન અને કેળવણી વગરનાને
 હું કેળવીને કમીક કરત પણ આ તો તારન
 નિરાશાજનકજ વાલ છે."

"ત્યારે?" અચીરાદથી હું બોલ્યો.

"ત્યારે ત્યારે શું કરો છો કપાળ!"

હવે મદાતિને તે બોલી અરી, પણ બીજા
 સાથે આમ બેઠવું ન શોભે તેવું બાન
 થવાથી શરમાતી ને પસ્તાતી હોય તેમ તે
 તરતજ દાના ચામતી બોલી

"મારા દુખે મને થેડી બનાવી છે તેથી
 ગમે તેમ બોલી જવાય છે જુઓ, હવે હું
 મારી કથા તમને કહી સંભળાવું છું:-

"માર વપની વધે માન લગ્ન થયા
 મારા મામાપ મુજી કાન હાનાથી તેમણે
 મને સાનરે ના પડું, બધા સાથે
 હાલમાળે નતે ધીરજ તથા શાંતિથી
 કેમ કામ કરું તાર ન ત્રાતા, તથા
 મતિપથી કેવા સુખી થાય છે તે સાંભળ્યું
 પતિ ને પ્રભુ, પતિ વગર અવગા સુખનો
 આધાર અને માન દેવની અકૃપા અવગા
 દુખવું જી. એ તેમણે મને સારી રીતે
 સમજાવ્યું, એટલુજ હીં પણ મગજમા
 ડસડિડમરીને બધું બાંધ વર્તતી થતાં મને
 સાસરે વગાવા માત્ર પતિની ઉમર માગ્યી
 બહુ વધુ ન હતી પ્રથમ નીચત પચીજ હું
 જોઈ રાકી કે પત્ની મારે સંદ, મમત
 અને દેવથી વર્તવું એ તો બાલવાન લશણ
 છે એવું તેમને કાઢ્યે શોખની મુશ્કેલી હતું

નવા રોગ-ગળ, નગદ કે પીડાને પણ
 કાઢ એકદમ ન હોતા પ્રથમ તેમના સ્વભાવ
 થી પરિચિત થતાનો પ્રવલ કહે, પણ મારા
 પતિ તેટલી પણ દરકાર ન કરતાં પ્રથમ
 થીજ સ્થાપ બેમાડવા માડ્યો હોય તેમ
 બોલ્યા:

“એ તાવનારીની ગાફલ આમ વાંકુ હોળનાં ક્યાંથી શીખી જાવ્યાં? અને આ કમ્બાચોળી અને કદમ્બો જોડીને લુગડાં પહેરે છે તે આપણે ત્યાં નહીં ચાલે સમજ્યાં?”

દજી “અમે તમેથી વાન કરે છે એટલે સમજી રાકેરી ધરી હુ જોડી: “હીક, ત્યારે કાલથી તેમ નહીં કરીએ.”

“પણ અત્યાર સુધી કેમ કર્યું?”

“તમારા આવા કાવનાની ખબર ન હતી. કાપદા ધડના અગાઉ થયેલા ચુનાદ માટે તો સરકાર પણ સજા કરતી નથી.”

“પણ આ સરકારનું બધારણ લુલુપ્ત છે.”

“એમ? આપણને શો ખબર?” શિખર લાલ્ય કરતી, લાલ્યકાની કાચકાની અને તપત નચાવતી નચાવતી હુ, જોડી.

ખકાશ. કામદેવના જાણી શામે જાણપતિ દડી ન શક્યા.

મેં તેમને જોળામાં સુવાડી રોદભયુ મુળન લાઇ હેતયા તેમને કપાળે લાઇ ફરવાનાં ફરવાનાં પુછ્યું: “એ તો દવે જલો હીક. મારે મારા પતિદેવને ખુરા રાખવા છે તેથી નેમની કમ્બોને ગાંધીન યજ્ઞ તે કહેશે તે પ્રનામિ વાળ હોળી કપડાં પહેરીશ. પણ તમારા સમ તમને જોડું નહીં જાગે તો હુ તમને એકજ સવાજ પુછવા માંગુ છું, તમે માથે વાળ રાખો છો, કાપવાળા કોટ પહેરે છે અને બીજી ફરમ કરે છે. તે મને ન ગમે તો તમે છોડી દો ખરા કે?”

“કદી નહીં, કદી નહીં. અમે પુરવ તમે સ્ત્રી. હું તારો માલીક, હું તારો ગ્રુ. મારી આનામાં રહેવાને તું બધાપણી છે. હું”

તારા કહેવા પ્રમાણે ચાલવાને બંધાયેલો નથી.” ઉછળીને મારા પતિ જોડ્યા.

“અરે, પણ તેમાં આટલા બધા આકળા શા માટે પડી જાઓ છો? એ તો હું સદજ ખુલાસો પુછું છું. મારે તમારા સ્વભાવથી તો પરિમિત ચતુ જોઈએ કની કે હું તમારી ઇચ્છા પ્રમાણેજ વર્તી તમારી દાસી થઇ રહું?” મારાનો બહેકતો અટકાવવા માટે વખત સાચવી હું જોડી.

પછી મેં તેમને એવા વચ કરી લીધા કે તેમણે કચુક કર્યું કે “તું સુંદર છે અને ફેશનબધ કપડાં સતાં પેદરી અજગેશી અને તો લોકો તને તારી તારીને જોયા કરે, તે મારાથી કેમ સહેવાય?”

મારાથી દરયાંવિના ન રહેવાયું. હું અકબડાટ દસી. મેં કહ્યું: “જરુ, તમારી અદેખાઇમાં અમારો મરો! રૂપ કુદરતની અક્ષીય છે અને તે જોઇ કોઇ પોતાની આંખ કાઢે કે કુદરતના અબ્બાસીઓ તે નીલાળે તેમાં તમારું શું કુટાઇ મન વારુ? હા, એ ખરું કે દલિ પાપભરી કે વાસનામય ન હોવી જોઈએ, રૂપ તો અકાંકર કે ફેશન વિના પણ દીપી નીકળવાનું, અને રાજાઓની માફક તમે અમને ઓઝસપકડે ન ગણો ત્યાં સુધી લોકો જોવાના પજા ખરા. પણ સાચું કહેજો, તમે કોઇ દિવસ પરસ્ત્રી પર દ્રષ્ટિ ફેંકો છો ખરા કે?”

“આહ, આહ, હુચ્ચી! પરામણી, તું મારો કમ્બાજ કરવા બેસી છે કેમ? જોઈએ પણ ખરા, કેમ?” રશીઆ રુઆનીઆને જોવા નાગો જવાળ આપે તેવો નાગો જવાળ મારા પતિએ આપો.

‘કરકાયા, પકડાયા.’ મારી જીત મ્હા હોય
તેમ સંનારની નીચાણમાં તગતજ દાખલ થયવી
હું પૂછાણને બોલી, ‘તમારી આખમાં કમળો
છે તે તમે આમાની આંખમાં પણ જુઓ
છો. તમે તમારા જીવાળ બીજાને ધારતા
હો તેમ અજુગ છે પુરુષો કેમ અદેખ
હોય છે!’

આ બનાવ પછી મારું જોડન અને
રૂપ ખીલતા ગયો. મારા પતિનું વિદ્યભ્યાસ
પર્યાં ચિત્ત ઢિલા માણ્યુ તેઓ અદેખા
“અને અધીરા બન્યા હુ કયા જાઉં છુ કોની
આંધે વળ કરુ છું અને કોની સાથે હમુ પાડે
છું તેની પણ લેખણે તપાસ રાખવા માઠી
તેમના આ સ્વભાવનો લાભ જે તેમના
મિત્રોએ તેમની ફેકડી કરવા માઠી, પણ માન
નબંધમા તો તે છુડી નીવડી. તેમણે દલે
મારા પર આવના મારી બહેનપણી પડ્યા
પણ ફેડવા માંડ્યા. જે બુદ્ધેશ્વર એ પત્ની
સીધા મામ દાખમા આવી જતા તો તેમા
પદેમાળને તે કોના છે તે પુછતા અતુલ
નહીં પણ પોને તે વાચના અને માધ પર
તેમને વાચવા લાયક ન ગતી હું છુપાવતી
તો તેઓ ષડ્યુક્તનો ઉપયોગ કરી ખુચી
લેતા અને જ્યારે તે પત્ર પાંચના ત્યારે
તેમને કમ પડતો.

એક દિવસ રત્નને દહાડે અપોર હું કે
કામપ્રસન્ને માળ ઉપર તેમના અભ્યાસ
મુદ્ધમાં બાજ. મે તેમને ત્યાં ન જોયા. ને
અમામીમા કંઈ જાના. વચિત્તને બદલે તરકે
યું કરે છે તે જોવાને અને પાછળથી આખ
દાની તેમને અભ્યાસથી માં બાંધવા માટે છું
પાંચે પચાણે અમાસીમાં મધ તો મારી આંખો
હરી મધ. અને તંબર આખા. ‘આ બાપરે’
ની જુપ પાડી હું બેસી જઈ. તેઓ ચમક્યા.

એ દેખાવ હજુ પણ મારી સમક્ષ તરી આવે
છે ત્યારે અને કમકમાટ છુટવા વિના રહેતો
તથી. માગ પતિએ એ કંબલાજી પડી ગયા
હોય તેમ એકદમ પાળ ફરી જોયું. અને
એકદમ એની ગલની જોઈ તેઓ મારી પાસે
ગાળ્યા, અને અગાસીમાંથી ધરમાં લઈ ગયા
અને ફડી પાડી

“એ શું નાટક ભજવતા દત્તા ?” બોલી
વાર પડી મે પુછ્યું.

“એ તો નામેની જ્યોત્સ્ના સાથે અગાસી-
મા જરા વાત કરતો હતો.”

“એમટ બીજું કે નહીં ?”

“ના, એ તો આપણા મરાજ સાવા
વહેમી કે સદજ વાત કરી એટલે
અદેખાઈ મારી, અને જમીન પર ઢળી પડ્યા.”

“હાજો, બેન વહેમી અને પુરુષો કુદાર
ચિત્તના એરલા બધા કે પોનાની પત્નીઓને
મનમથના કપડા પચુ પદરવા ત દે કે તેની
પાછા પ્રજાણે વાળ પણ ચોળાવાની ના
કહે” મે કરકાયાના તાણે માર્યો

મારા પતિ નમજ ગયા જ્યોત્સ્નાનો જાલ
અને મારા પતિના હોઠનું સમેવન થતું એ
જોયું હતું, છતા પતિ કશું કરવાનું નહી
અને પુરીને સાફ કરામા નાત નહી એમ
ધારી હું એ ચર્ચા બંધ કરી નીચે
કેતરી પડી

જ્યોત્સ્ના રૂપમા મારા કરતાં ચરે તેવી
ન દત્તી, છતા મારા પતિ તેની જાળમાં વધુ
ને વધુ ફસાતા ગયા, મે હૃદય સાથે ધણું
કટખન કર્યું આડકલરી રીતે થણાં મહેણાં
માર્ચા. પણ હવે તે વિકરાલ બન્યા. જ્યોત્સ્ના
એ અને મારે ખવડાવ માંડ્યા અને મારા
પતિએ મારા પર અનેક આગો ચડાવ્યાં.

બુદ્ધેશ્વરે કે જોઈ અગત્યના કામપ્રસન્ને
હું જોઈ પુરુષ એકે વાત કરતી તો મારો મરેડો

કુડાતો; કોઇ ઓળખીતા કે મારા મીઠરના સંબંધી સાથે સહજ સ્થિત હાસ્ય પણ કરતી તો મારી કમબખ્તી નગતી. વિદ્યાભ્યાસ માટેનો સમય તેમણે મારી ઓછીદારી કરવામાં, મારા પર ઝમઝમી કરવામાં અને જ્યોત્સ્નાના સંગમાં ગાળવા માંડ્યો.

હું કંટાળી. એ નાટક મારા દેખનાં, હું આંધળીજ હોઈ તેમ લજવાય તે હું જોઈ શકી નહીં. મારો ભાઈ નોકરી કરતો હતો તે ગામ હું આવી ગઈ. એટલે તો મારા પતિના માર્ગમાંનું કંટક દૂર થયું.

થોડા મહીના પછી હું પાછી ફરી ત્યારે તો પતિદેવ એકદમ બદલાઈ ગયો. જણાયા. કાકા બળીઆ બાપ-જના જેવો તેમનો સ્વભાવ

થઈ ગયો હતો. નાદાન મિત્રો અને જ્યોત્સ્ના-એ હું કોઈ સાથે આડા અને પાપી વ્યવહાર રાખું છું એવું મારા પતિના મગજ પર કસાવવા માટે મારા પર તેના નામથી પત્ર લખવા માંડ્યા અને પતિદેવના હાથમાં તે જતાં તે ગુસ્સે થયા; નહીં બોલવાનું બોલી દીધું, નહીં કહેવાનું કહી દીધું.

હું પણ જીવ પર આવી ગઈ. માથે

પડે તે વિશ્વદેવા કરીને મેં સહન કર્યું.

દુર્ભાગ્યે પતિદેવ પરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા. તેમના પિતા નિરાશ થયા. તેમણે અભ્યાસ છોડાવ્યો અને નોકરી અપાવી. અમે પરગામ ગયાં. ‘જ્યોત્સ્ના તો ગઈ’ એટલાજ આશ્વાસન થી હું તેમની સાથે ગઈ.

કુંકા પગાર અને પરદેશનો ખર્ચ એ અનેએ પતિને નરમ બનાવ્યા અને સહકાર

કરવાની ફરજ પાડી. કોઈ વાર ભાડાવાળોતગદો કરતો, તો કોઈ વાર ધીવળો ગમે તેમ આકું અવળું લવી જતો. પતિના દયામણા ચહેરાની મને દયા આવી. મેં હાથની બંગડી કાઢી આપી. તે તેમણે વેચી અને પગાર અને ખર્ચ વચ્ચે પડતી ખાધ થોડા મહીના મુઠ્ઠી તો

“બાઈલા, ક્યાં મુઠ્ઠી ક્યાં કરે છે? દેખવ પર આ મુઠ્ઠી.”

નેમાંથી પુરાઈ.

તે પછી તેમનો પગાર વધ્યો, પણ સાથે-સાથે જંગળ પણ વધી-દુકાળમાં અધિક મારા. ત્યાં છોકરાં ત્યાં ખાવાનું નહીં, અને ખાવાનું ત્યાં છોકરાં નહીં તેમ અમે માંડમાંડ પુરું કરતાં દત્તાં ત્યાં દેવને અમારી અદેખાઈ આવી. એક પછી એક છોકરાં વધતાંજ ગયાં અને દમણાં હું માત્ર છોકરાંની મા છું.

પુત્તી આશ્વસ અને પુષ્ટિકારક ખોરાક વિના મારું શરીર ગળાતું ગયું. જરૂરયાતમાં હું ઘરડી ડોસી જેવી થઈ ગઈ. એમનું શરીર પણ મારા જેવું જ છે, છતાં સંયમ જાળવવાનાં તેા એમણે સોમનજ આપ્યા છે. 'આનાર પીનારને ખુદ દેનાર અને છોકરા છોકરાનું નસીબ સાથે લાગે છે. કહી તેઓ આશ્વાસન આપે છે અને લે છે

પણ મારે બંગડી પછી અછોડા અને રાજસુખાળા વેચવાનો વખત પણ આવ્યો ખર્ચ ચલાવવાને અને પેટે પડેલાઓને જોગવા માટે મેં તે આખમાં આંસુ લાવી આપ્યા

દિવસે દિવસે મારા પતિ પણ નિસ્તેજ અને ચીડીયા બનતા ગયા. તેમણે બાળકોને મારવા માંડ્યાં. બાળકો નહીં તે પણ પુત્રા પેાપણુ વિનાની અમારી પ્રજા ફરી હોઇ શકે તે પણ માંદાસાળ ચાલે છે છોકરા બરાબર જાગુનો નથી. ડોક્ટર કહે છે કે તેના મગજની પીત્તવધીજ થઈ નથી હું તેા માદી-માંડી અને સુરાવડમાથી તરતની ઉંડવા છતાં ચમકાયા કરું છું.

પતિદેવ નિહુર બન્યા છે. કરકમરને કારણે તેમણે ઘર ખડક્યું છે ત્યાં નથી હવે અજવાળાનું દેમાલું કે નથી સુખશાંતિના દગપોડા.

અમે બધા માદા પડ્યા. ડોક્ટરના ખીંપ ચડ્યાં તે મેં મારી જાહેનપણી પાંચેથી રૂપાઆ ઉછીકા કીધી ચુક્યાં. પણ ત્યાં પણ મારા પતિને મારા જેવી જરૂરયાતના જઠા જેવી અનેલી માન છોકરાની મા પર શક સજો આટલુ આટલું કરવા છતાં તેમનો ખરડા પરનો, હું એકા હોવાનો શક મારી છાતી ફાડી તાપે છે, અને પુરવો સ્વાર્થતાજ મજા અને રાંદેખા જે એવું મારી પાસે બેસાવે છે.

આટલું બધું છતાં મારાં માવાપના શિક્ષણની જાવના મારામાં રહી ગઈ હતી. હું પતિને પ્રભુ માનતી હતી, તેમની ખવામાં મુક્તિ માતી આનંદમાં શિવસ નિર્ગમન કરતી હતી. પણ પતિદેવ શુભે થયા. 'નખજો માડી બેચર પર ચરો' તેમ તેમણે ઘરનો ખર્ચ માવી નહીં શકવાથી દાતીએ આવી ખરડા કરવા માડી. પીચરથી દેસા લાવવાનું આડકતર સૂચન કર્યું પણ ત્યાં ભાલભાખીનું રાજ્ય થયું છે. પીચરીઆ મને એકડીને પોપે પણ મારી લગારને મંત્રિકતા અવકાષ છે

હું કંઈથી ગઈ તેમને છોડી છોકરાઓ સાથે ઘેર આવી. રેડીઓ કાનવા માડ્યો અને રૂ. પુણી, સુતર વગેરેની આપણે કરવા માડી

પરદેશ કરતા ઘેર ખર્ચ આછો થાય છે એટલે મોડા રંમામા હું ખર્ચ નીભાવી શકુ છું પતિ પરનો બોલો એકા કરવા છતાં તેમના નન્દની પગવળી અને યાસ ચાલુજ છે તેમને એકલા રહેવાનું મંમટુ નથી પણ હું પણ હવે છોકરાંથી દંદાળી ગઈ છું.

એ નો કે નમગતાજ નથી જડમની માફક એકાજ દિશાનુ ગાત છે હું તેમની મોકરીવાળા મમમા ન રહેતા વતનમા રહું છું એટલે પતિદેવ ખીન્જાવ છે, મહેલુ મારે છે અને હજુ પણ મારા પર શક લઈ જાય છે માત છોકરાની મા થવા છતાં મારો આ અવતાર 'બોલો... .."

અને આ પુત્રવિનું મણુ રૂપાઈ જનું હોય એવું જણાયું તે વધુ બોલી ન શકી. સુખમાથી શમ નીકળવાને ખદ્દે આંખમાથી આંસુ ખરવા માંડ્યાં. તેને તમર અવતાં

હોય એવું લાગ્યું. તેને ચકરી ખાઇ-જમીન પર પડી પટકાઇ જતી જવાવવા માટે મદદ કરવા હું ઉઠું તે પહેલાં તો તે પોતેજ પોતાની મેળે વિરામાસન પર ઢળી પડી. ખુરસી પર પડીપડી પણ તે લવંતી હતી કે, “અરે મારા પતિ તે મારા પ્રભુ! મેં આ શું કર્યું? પરપુરુષ આગળ મેં કોની વાત કરી? વિવેક પણ ન જાળગ્યો. સાંભળનાર કોપતા હતા, ખંચાતા હતા, અચકાતા હતા પણ પ્રયત્ન મિલનની વાત કરતાં પણ હું ન લજવાઇ. લાજ છુટી, પતિએ છોડાવી, પતિએ નફરત બનાવી. હૃદય એકદમ ઉધડી ગયું. મંત્રાંત્રી રાખેશે સંભાર વેરાઇ ગયો. આસપાસનાએ તે જોઇ લીધો. તેની વાસ લઇ લીધી. ના, પણ હવે પાછો દોટો દઇ દઉં છું. વધુ વાસ બહાર નીકળવા નહીં દઉં. મારા પતિ! મારા પ્રાણેશ! મારા પ્રેમો! ક્ષમા કરો. સાથે આવનાર.....”

એક બીજી પ્રાંઠા સ્ત્રી દાખલ થઇ. હું ચમક્યો. આજે મારી પર્યુકુટિમાં નારીઓનો આ હલો શો? મેં તેને ઓળખી. મેં કહ્યું: “ઓહોહો! તમે ક્યાંથી? આદર્શ પતિનાં હેતાળ પત્ની, તમારું શરીર આવું કેમ ચઇ ગયું? શેરડીના સાંઠે જેવા તમારા હાથ, ભરાઉ અને જેવડું શરીર, એ બધું ક્યાં? માત્ર તમારી ઉચાઇજ રહી છે.”

તે બોલી: “હું હેતાળ પત્ની ખરી, પણ મારા પતિ આદર્શ તો નહીંજ. હું તેમને પ્રભુની માફક પૂજું છું. પરમાત્માની એટલી ભક્તિ કરી હોત તો આ કલિયુગમાં જરૂર કેં કળ મળત. પણ મારા પતિ હજુ પ્રભુ નીવડ્યા નથી.”

“અરે! પણ તમારા પતિ તો કહે છે કે, ‘હું તો મારી પત્નીનો આદર્શ પતિ છું’” મેં ચમ્પાખીથી પુછ્યું.

“એ બધું કહેવાનું છે. એ હા, છે તો સાહિત્યરસિક અને બુદ્ધિશાલી પણ બધું ઉધે રહેતે. એમની રસિકતા અને બુદ્ધિ દરીઆના ખારા જલમાં વરસેલી મીઠાં પાણીની વાદળી જેવી નકામી ચઇ ગઇ છે. ‘સાહિત્યરસિક અને મોટા માણસમાં કૈંક દૂષણ તો હોવુંજ જોઇએ. દૂષણ વિના સાક્ષર કે મહાન પુરુષ થવાનું નથી.’ એવી ભ્રમણા તેમનામાં પેસી ગઇ. દારુ પીતાં શીખ્યા, તેની સાથે પરસ્ત્રી-ગમન અને રાતનો જુગાર આપોઆપ આત્માંજ આત્માં. ઇશ્વરદત્ત બુદ્ધિ અને રસિકતા બહેર મારી ગઇ. દુકાશ ખાવાને ઘેર-ઘેર ભટકે છે. ઘરનું ખાવાનું ગમતું નથી. રાત્રે કે મધ્યરાત્રે-ક્યારે ઘેર આવીને સુએ છે તે પણ હું જાણતી નથી. કોઇ વાર જાયું અને પુછું તો ‘ઓપીસનું કામ’નું સીધું, સરળ અને મારાથી તપાસ ન ચઇ સકે તેવું બહાનું. એમને માટે પહેલાં હું મગરર હતી, હવે નહીં. તેમની કમાણી દારુમાં જાય છે. સારે લાગ્યે પેટે સંત્રાપ્તિ પડી નથી. હું સુકેલેખું ખાઇને કે કોઇ વાર બે પૈસાના મમરા ચણા ફાફી પડી રહું છું. મારું શરીર આગળ જેવું ક્યાંથી હોય? એમણે પોતાનું શરીર પાવમાજ કર્યું અને સાથેસાથે મારા શરીરનું નખખોદ વાળ્યું. સ્ત્રીહૃદય ક્યાં સુધી ટકી રહે? મારું ગળું શું? સમજ ગયા? વધુ કહેતાં શરમ લાગે છે. તેમણે મારા સુખનું અને સાથે મારા શરીરનું સત્તાનાશ વાળ્યું છે. કોઇ જાણે તો મરવા જેવું લાગે છે. નસીબ, કર્મ, આર્થ અબળા ને

એ કરતાં બીજું કયું વધુ પીરજ આપનાર
આપાસન છે ?”

વિરામામન પર ઢગ્ગ પડેલી યુવતિને પણ
જ્ઞાન આવવા માંડ્યું. તેણે પણ આ સ્ત્રીની
વાત સાંભળી દોષ એમ જણાવું હતું.

આ જાને મનપતિને કે અન્યથા જેવા
સચેતો વચ્ચે સાથેજ જોડી હોય : ‘એવો,
ત્યારે હવે અમારા પતિ પ્રભુ કે પથ્થર ?
શું સુખ જેવો અમે અમલની આર્થ રમણી-
એની માફક એક કાવના પતિ સાથે ભવ

મળે એવું માંગીએ ?”

હું કે જ્યાં આપવા જાઉં એટલામાં
તો મારી નાનકડી, મીઠી દીંગલી જેવી હમમુખ-
બહેને અને દરોળી કાન આગળ મુખ લાવી
બુમ પાડી કે : “ભાઈલા, ક્યાં સુધી ઉંઘ્યા કરે
છે ? રેતવ પર ચા મુકી ”

સ્વપ્ન હતું. મીઠાજ ગયો, પણ દીંગલી
બહેનને કે વઢાય ? અને સ્વપ્ન તુટ્યું ન હોત
તો પણ હું શે ઉતર આપત ? જે ધર્મ તે
ફિકર થયું.

મન

૨૦૦૬૭

સ્થનાર

૨૧. અનુપમ નાનાસાસ કવિ

પતંગદોર છુટયો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણતો.
જાણક જેર છોડો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણતો
કોઈ જાણતો

પલટ્યો નથી ટુંદ હત,
નાશ્યો અવધ એ તો નથી;
પખી પુરું પિંજર નથી,
ખાવાને પથ પ્રીત્યો નથી,
પતંગદોર છુટ્યો,
ઓ ભવ,

કોઈ જાણતો.
ઉડેમ એજ જાક પૂર છે
કહે કૃષ્ણ મીતા કાગવટે.

અવ્યાસ ને વૈરાગ્ય બૌદ્ધ
નિશ્ચ કનેહતા દાર છે;
પતંગદોર છુટ્યો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણતો.

પ્રભુની પ્રભુતા પૃથ્વીમા પમરો,
અવધ એ સહને પ્રભુ સાધો;
મનહસની પર અકુશ ઘણો,
સહુ આત્માનું ઓળખ પ્રગટો,
પતંગદોર છુટ્યો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણતો;

જાણક જેર છોડો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણતો-અનુ.

આશાકની આજીવ

રચનાર :

રા. હરગોવિંદ પ્રેમશંકર કવિ

સંપાદક :

રા. વલ્લભ

[સોરઠી ગઝલ]

તુજ ધરકના દરબારમાં બંદા એકને જ શું છુટ ના—
ઉછળી રહ્યો તુજ જામ જ્યાં
મુજતેજ પીવા છુટ ના!

તુજ ૦ કુવ.

૧*

અધરામૃતાશ* જરી નથી,
દગ્ દગ્ મળે પલકે કદી,
રહું ભાગ્ય એવડું† છે હજી,
વહાલી! એવડી† ય શું છુટ ના!

તુજ ૦

૨

તુજ ગાન મીઠું શીદને
મદનું ભયું પાણું મુને?
પાણું તો હવે તરછોડતાં
તુજ ઉર શું કેં થાય ના!

તુજ ૦

૩

બેસી દૂર હું નીરખું તને
ન રચે બીજું કેં નેવને,
હું જુએ બસે ન જુએ મને
તસુ હામની શું કરે મના!

તુજ ૦

૪

અમીનું ઝરણુ તુજ ઉરથી
ઝવડું, હું તે ન શું જાણતી!
થાઉં દૂર ત્યાંજ ઝળી મરું!
અધિ, કલ્લ કર, દૂર ડાલ ના!

તુજ ૦

* અધરામૃતાશ : અધરામૃત ૨.

† એવડું, એવડી : એ અર્થ—(૧) આહુ અર્થ : (૨) એ વડું, એ વડી : મોટું વા નહીં જો ગણુ તે.

લેખક :

શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી એ. એપએચ બી., એડવોકેટ*

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

૨૩૦૨૮

નોંધ

એકે મારી “ પાટણુનો પ્રમુખ” ક “ શુજરાતનો નાથ” વાની હકલેખન આ વાર્તાના કેટલાંક પાત્રોની જોળખાણ પડશે. એવે એ બાતઓ ન વાની હાથ નેને મદદ નીચે આપેલી જોળખાણુ ખસ છે.

જયશિંહદેવ શેઠાણી અણીયવાડ પાટણુનો રાજા અને શુજરાતનો નાથ.

મીનગદેવી રાજમાતા

મુંબાલ મહા અમાત્ય

ઉદા મત્રી અને અમાનનો સત્તાધીશ.

દાદાડ મત્રી * કર્ણાવતીનો સપાધીગ.

શેખર મત્રી

ત્રિભુવનપાલ રાજાનો ભત્રીજો ને † લાટનો દડનાથક. ‡

કાશ્મીરદેવી ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનગદેવીની ભત્રીજી.

હક ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટગજ.

મંજરી તેની પત્ની.

સેજગજ સોરઠનો દડનાથક.

પરશુરામ તેનો પુત્ર.

રાખેડાર જુનાગઢનો રાજા.

રાજકુદેવી તેની રાણી.

* અમદાવાદ

† સામરમનીશી દમજુ સુરીનો પ્રદેશ.

‡ બુધે.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલો

જ્યોતિર્હરેવે મોહલેલા ફરમાન મુજબ કાક ઉઠાના દીકરા આમ્રબટને ભૂચકાનું હુકમપાત્ર લઈ સોંપી પાઠણ તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રાણકદેવીએ પણ તેને તેડાવેલો છે. જતાં જતાં તેને જૈન સાધુ હેમચંદ્રસૂરિના પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર થાને છે. અહીં આમ્રબટ મંબરી જપર મુઘ્ધ થઈને તેની ભાગ કાઢવાની ઘસઘસામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાટણે લાઠ લેવાથી બળીકાળી રહેલા દેવાપાલને કાકની ચેતવાણી છતાં છછેડે છે. કાકની ગેરહાજરીમાં બળજોરે ઉઠાવવાની દેવાપાલ પેરવી રચેલો હોય છે એટલામાં કાક ભંતે આવી ફેટલીક રકઝક પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રંક્ષણમાં સોંપી લય છે. મંબરીના મોહમાં પડેલા આમ્રબટથી આવગણના પામીને તેમજ મંબરીના પ્રભાવથી અનંતયા પછી હેમચંદ્રસૂરિ ખંભાત લય છે. આ બાબતુ દેવાપાલ ગઠના કોડારના કુદ્ધ નાયક અને કાકભક્ત દેવાને ભોળવી ઠોકાર ખાલી કરી આપવાનું તેની પામે પ્રયત્નને છે-એવી શરતે કે કાક પાછો આવે તો દેવાપાલ અનાજ ફરી બરી આપે.

વિભાગ બીજો

ભૂચકાથી દરીઆ વહિ પાટણ તરફ જતાં કાક વચમાં લાટી આગળ ઉતરી પડે છે, અને પોતાનો વેપ વિશ્વાસુ ખેમાને પહેરાવે છે. ખેમા આણલુસાર વડાણને પ્રભાસ આગળ લઈ જઈ હુબારી દે છે. કીનારે જમેલો ઉઠાનો દીકરો વાગ્યમટ તેને કાક સમઠ “બચાવી” લે છે અને વચેળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે. આ બાબતુ કાક કુપી રીતે જીનાગઢ લય છે અને રા' ના કહેવાથી રાણકને પાટણ જોડે સંધિ કરવા સમ્મતવવાના નિષ્ફળ પ્રયાસો કરી પોતે સંધિકુ' જોડું કરી નહીં તુરંબ દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામાં તેને ઉઠા મહેતાની તાકબાજ તરફ વહેમ લય છે, અને બાબરજીનું અનાયાસે તે વશ કરી લે છે. પછી તે પૂનરીને વેરો રાજાગઢમાં પેરવી રાણી લીલાદેવીને મળવા ફોટોમંદ પ્રયાસ કરે છે અને જ્યોતિર્હરનું મન દેવડી તરફ ખેંચાતું અટકાવવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જગદેવ પરમાર આવતાં તે સંતોષ લય છે. જગદેવને ગભરાવેથી રાણી કાઢી મુકે છે. કાક સૂરકાને જ્યોતેવ આગળ હાજર થાય છે અને જીનાગઢ લેવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જગદેવ આવી લાગતાં તે અંદર જતો રહે છે. પછી પરમાર અને ઉઠો ત્યાં આવે છે. ઉઠો જીનાગઢ જોડે સંધિ કરવાની પેરવી બતાવે છે એટલામાં કાકને બદલે ખેમાને લઈ વાગ્યમટ આવે છે. પણ કાક પાછો દાખલ થઈ ભેદ ફેડી નાખે છે. ઉઠો, જ્યોતેવ તથા કાકે વિચિ મટિ જલુ' એજ કરે છે. દરમિયાન કાકનું રક્ષણ કરવાનું વચન મુંબલ લીલાદેવીને આપે છે. મુંબલ મેનજદેવી જોડે મસલત કરેલો હોય છે તેટલામાં કાક આવે છે, અને રાજાગઢની સ્થિતિથી માહીતગાર થાય છે. વાગ્યમટને બનાવી જવાથી પરચુરામની પુત્રી સમર્થ તેના જપર દ્વેષે બરાણ છે. પોતાની રૂબ વગર કાકને ઉતારો આપવા માટે રાજા મહેલનો કર્તાહતો પરમાર એક જીના નોકરને ફેદ કરી પોતે ધોરેલી જગ્યામાં ઉતરવાની કુદજ પાટવા કાકને મળવા લય છે. ત્યાં કાક સાથે તેને ચક્રમક જેડે છે પણ તુરંત સમાધાન થાય છે. ફેદ કહેલા નોકરને છોડી દેવાની આજ્ઞા મુંબલ પરમારને કરે છે ને તે માથે ચઢાવવા જ્યોતિર્હરેવ પરમારને સલાહ આપે છે. રોબની વડુ પ્રેમકુંવર ને પહેલાં સંતાવણ કાકને અનજાતાં છોટાવનાર સમર્થ લીલાદેવીનો ખંડ રાજાગઢમાં હોય છે ત્યાં કાક રાણીને મળવા આવે છે, અને રાજાને વશ કરવાની યુક્તિ મુકારે છે. રાણી તે અનજાતવા માટે છે. વળતે દિવસે પોતાની આજ્ઞાનો બંગ કરનાર સૈનિકને કાક ધાવણ કરે છે એટલે જ્યોતિર્હરેવ તેને ફેદ કરાવી, સાથે લઈને પરમાર સાથે ચોષાગા તપાસવા નીકળે છે. ત્યાંથી કાક રાજાને વેરે બીજી ચોષાગા તરફ લય છે અને આ બાબતુ રાજાની ટેળી તથા એમલનાયક અને તેના સૈનિકો વચ્ચે જાગ્યું મુઘ્ધ થાય છે.

રાજ્ય, પરમાર ને એવલ તેમાં સખત ધારણ થાય છે ત્યાં શાંતી વંદે આવે છે અને બેબાન રાજ્યને છોડી ભય છે. આ લડતાં પડવાનો વડેમ લોકોને પડે છે

વિભાજન બોલો

બહુમાં દેવાપણ લાડતા સ્વાતંત્ર્યને મુડી કહાય છે અને તેજ દિવસે નર્મદાની આસપાસ કચ્છ વખતે આંબડ ધુપારને મંદીની નીરખે છે મંદી રસમ માટે બેબાની હરખર ન કરતાં આંબડ વંદે સાથે તલાવડમાં ભવ છે. વંદે ન શોનશ્વર અનાજ કોણ પામમાં ભવ છે પણ કરના કચ્છમાં ચાલીદોડી મળતાં તેમને કેતરી નંગ ને તેની બેરી આજાઈ છોડી આવ છે, ને મોમેશ્વર નદીમાં કચ્છાય છે

(હવે આગળ ગાયો)

મંદીરણુ ક હું

મંદીરી ગય વાપરતાં રીખવા માંડે છે

મંદીરીએ આખી ગત આખ મીચી નહીં.
બેનાંવાને આશ્રય હોડવામાં તેણે
નોખમ ખેડ્યું હતું, પણ તે માટે તેને પતાવો
થતો નહોતો. આમ સાર માણસો જોડે
મદમાં બરાબ ખેસવાનું તેણે સાદમ કર્યું
હતું, પણ તેને તેને મમરાઈ નહોતો
એકજ વિચાર તેના મમજામાં રમી રહ્યો
હતો. દુર્ગપાણની અધીમતાને તેનું શોરણ
સાચવવાનો સમય આવ્યો છે.

આ કારમી પંડિતની કન્વાલ સગ્ગારને
સ્વભાવ જેવા અસહારણ હતા તેણેજ તેનો
વિકાસ વિદ્યાર હવે. જે માતાએ પિતાને
વીસાવી તેને તેણે છોડી. જે કંદા મહેનાએ
જોરજીવથી પોતાનું પાણિમદણ કરવાની
ઉમેદ રાખી તેને તેણે હંફાવ્યા; જે અજીમખ્યા
સૈનિક તેને બચાવવા તેની સાથે લમે કર્યું
તે કાકને તિરકારથી તેણે કાઢ્યો. પણ કાકના
શોર્પયા તે અકિત થઈ; તેનું જીવિતજ જોઈ
તે પ્રથમ કારક બેડી, તેના મુત્સરીપણાએ
નેને મદાન કરી પણ કાકના હૃદયની
વિશાલતા માપતાં તેણે આશ્રમકા ગુપચી.
તેની કર્મવપણવણતા ને એકનિષ્ઠાનું પારખું

કરના તેણે ગર વીસારે મુખ્યો; અને તેના
પ્રેમના શોધમાં નણાતા તેણે સ્વત્વ ખેડ્યું,
નર્મમા જે મૈનિકને તેણે કુતરો લેખ્યો હતો
તેની પુગલણ થઈ રહેવામાં તેણે ગર્વ માન્યો

કાલ ને શાંતના અભ્યાસથી મંદીરી
થય્યા તેના આભાએ પતિને પરમેશ્વર
મળવા પરમેશ્વર જેવા પતિ વિના કુવારા
મરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. જોને પરચઢ ધાયો
હતો એવા પતિને પરજુના છતાં પંથર તેને
પરમેશ્વર દેખાયો. અને તે પરમેશ્વરની
બકિત પોતાનો જીવનમત્ર તેણે બતાવ્યો.

ભક્તિ અનેક પ્રકારની હોય છે. ડંચના
કરથી કેટલાક નામની ભક્તિ સ્વીકારે છે ને
નામપાચમ કરે છે. જીખની આશાએ બજાએ
છટ્ટેવને આરાધે છે ક્ષત્રામિથી હપજેલી
જીવણ અનુબળતા બજાં વરદાતાની ભક્તિ
આરબે છે કાલક નરસિંહ ગો બકા દેવધેનો
થઈ લખરાતા હૃદયની ભક્તિમાં લીન અને
છે. અને કાલક એવો પણ વિરલ બકા
હોય કે જે બકા ને બગવાનનું અંતર તેડે;
દેવના સ્વરૂપે સ્વરૂપ સાથે તાદાત્મ્ય સાધે;
જેનો પૂજ્યભાવ મર્મબરી બદાનું સ્વરૂપ લે.

ના સેવાધર્મમાં અધિકારનો પ્રતાપ હોય; જેનું જીવન નિરંતર દેવમય અને અંતર સદા દેવરસીયું રહે.

મંજરીની પતિભક્તિ આ હેતુ પ્રકાશની હતી. તેની પતિભક્તિ પરંપુરુષના સમાગમના અભારથી પ્રગટી નહોતી; પતિ જોડે ગાત્રપણની અરાન અવસ્થામાં સેવેલા સદવાસથી નીપજ નહોતી. સસક્ત પુરુષની કરતો તેમાં અશ નહોતો; પાત્રણુદાર તરફ પ્રગટેલી ઉપકારાર્થતાની છાંટ ન હતી; સંતાનના પિતા તરફ વળી લાગણીઓ પર તે રચાય ન હતી. લુવાનીના ઉજ્જતા તરંગો ચમાવવાનું કે રસિકનાના અદ્ભુત રંગો શોભાવવાનું પતિને એક સાધન માનવાથી પણ આ ભક્તિ પેદા નહોતી થઈ. પરંતુ પદમાં સુખ મેળવવાને લોભે, કે ક્ષેત્ર રીઝવવાની ઇચ્છાથી આ ભક્તિ પ્રેરાઈ નહોતી.

આ ભક્તિનું મૂલ્ય અનિર્વાચ્ય પ્રણુપ હતો; એનું અંધારણ પતિના સ્વભાવને જીવન-ક્રમ સાથે સાધેલી એકાગ્રતાનું અધ્યાય હતું; એનું પોષણ સર્વગ્રામી. એકનિષ્ઠ ને ઉજ્જતી રસિકના ને સંસ્કારિતા કરતી. કાકના નિરંતર સદચારની ઇચ્છા; તેનાજ જીવનમાં રસ; તેનીજ સેવાની દોસ; તેના પરજ સત્તા ચક્રાવવાની આકાંક્ષા; તેનાજ અધ્યોદય થઈ રહેવાનો શોભ—એ આ ભક્તિનાં અંગો હતાં. પણ એ અંગોના જનેતા દેહ-થી તેમાં રહેલો આત્મા નીરાળો હતો. એ આત્માના નવતંત પ્રાગમ્યથી મંજરી વગરપ્રયાસે આત્મસમર્પણ સાધતી; ને શરીર ને સ્વભાવની મિજના લુલી કાકનું અશુભ અંગ બની રહેતી.

ત્યારે બેનાંએ નર્મદાના મંદિરમાં તેનું અપમાન કર્યું ત્યારે આ ભક્તિએ તેના

દેહમાં અદ્ભુત પ્રેરણા કરી. જે વીરનું તે અંગ હતી તેનો પ્રતાપ તેનામાં સ્ફુર્ત્યો. તે નિઃશસ્ત્ર ને નિરાધાર સ્ત્રી મટી ગઈ; અને કાલસેરવને મહાત કરનાર ને નવધણુ રા'ને પકડનાર મહારથીની હોમત ને અડગતાની મૂર્તિ થઈ ગઈ.

આખી રાત તેણે ઘાટ ઘડ્યા કર્યા. પાંચ દશદિવસે વંચગી ખજર પહોંચ્યો, ત્યાર પછી દશખાર દિવસે લરકર તેમને ઊડવવા આવી પહોંચ્યો. એટલે વીસપચીસ દિવસ સુધી આ ઘેરો ટકાવવો પડ્યો. પાંચ માણસો ને એક સ્ત્રી એ ભગીરથ કામ કેમ કરે તેનો તે વિચાર કરી રહી. ગદ મજબુત હતો. દેવોનાયક ને સોમેશ્વર પ્રવીણ ગઢવી હતા. આંખડ મહેતાને પણ ઘેરો ટકાવવાની કસા ફેંક આપતી હશે. તેને પસ્તાવો થયો. કાસ્તીરહેલીએ તેને અનેક વાર આયુધ વાપરતાં શીખવાનું ને યુદ્ધની કસા હાથ કરવાનું કહ્યું હતું. પણ પોતાની વિદ્વતા ને પતિના શોર્ષના તોરમાં નેણે તેની સલાહ માની નહોતી; અને અત્યારે પતિની આજ્ઞા બોલા તે બેઠી હતી. જેમજેમ રાત જતી ગઈ તેમતેમ પોતાની નિર્જાલતા પર તેને તિરસ્કાર આવ્યો.

ભગમંખણું થયું ને તે કડી, અને દેવાનાયકને લાડ્યો.

“દેવા! સોમેશ્વર ક્યાં સુતો છે? મારે ગદ જોવો છે.”

“આ!” દેવાએ કહ્યું ને ડાકું ધુંણાવ્યું. તેનો અવાજ અશાંત હતો.

“કેમ?”
“સોમેશ્વરભાઈ તો પકડાઈ ગયા.”
“હે!” મંજરીને કપાળે પરસેવો આવ્યો.
“હા.”
“પણ એમનું થકું શું?”

“અનાજ લઈ પાછા આવનાં ગામના ચોટીદાર મળ્યા. મોમેશ્વર જરે નેરાને ને તેની ધીરીને ઉપર મોકલ્યા, અને પોતે સદરા મજા. પછી કોણ ત્વજે સુ થયું ને તેરાને ખતર નથી.”

મંજરી કપી ઉઠી. આ અણધારેલી મુકેલીથી તેની હાંમન આમરી મઠ.

“દેવા! જગતને સુ ધાયું છે?”

“બા! જગતનની જે હમ્મશ હોય તે ખરી.”

“પણ આપણુ સુ થયે?” ચિતામર્ષે અવાજે મંજરીએ કહ્યું. તેના અતરમા ભગસા પેસવાની તેવારી કરતી હતી.

“આપણે?” દેવાએ કહ્યું. “મોટાભાઈ આવે ત્યાં સુધી મદ દેવાની ગમવાનો ખીતું શું?”

દેવાના આ સામાન્ય શબ્દો સાંભળી મંજરી ને શરમ લાગી જે એક એક સ્મિતકતે તેના પનિમાં હતી તે તેને પણ ન હતી તેના અંતરના કંઠાળમાંથી પ્રેમ અને અદાનો ઝળઝળાટ થયો. તેના હૃદયમાં એક પ્રચંડ તરંગ પ્રગટ્યો. તેનું મોઢું લાલચેળ થઈ ગયું.

“દેવા!” તેણે અર્જુનમાં અવાજે કહ્યું. “હા, તારા મોટાભાઈ આવે ત્યાં સુધી આપણે મદ સમયીયું. તું મારી જોડ ચાલ. મારે મદ જોડો છે.”

“અત્યારે જોઈ શું કરશો?”

“મારે મંજરી થવું છે.” મંજરીએ હસીને કહ્યું.

દેવાનાયકને મંજરીની હમેશાં અદેખાઈ આવતી. અમી તેના આંખને જાણે તે વચરહો પરણી મઠ હોય એવો તેને અભિપ્રાય હતો. એ અભિપ્રાયમાં ઉદાર નીચથી તેણે ફરફાર કરવાનો આરંભ કર્યો.

“ચાલો” હસી તે આમળ થયો.

મંજરી અને તે મદ પર ફરવા લાગ્યાં. જેમજેમ પરીઠીક થતું ગયું તેમતેમ મળતા કામરા, નીચેનું શહેર અને દુગ્ધાં ગમમાં સ્પષ્ટ દેખાતા; મધાં ધીમેધીમે દેવાનો પટ ચાંતીતી મેખલા સમો પૃથ્વીને શણગારી રહ્યો. અને દૂર કુમરાની અસ્પષ્ટ દેખાતી દાર આમળ ઉપાનો પ્રકાર રાનો થત લાગ્યો.

મંજરીએ મદ જોડા માંડ્યો. કાંધી થું થાય, કપે પુણે કયા રમતાએ સચવાય, અને કદ જગ્યાએથી દૂરના મામ ફેવી રીને જોળખાય એ બધુ જાન તપાસાય મેળવવા માંડ્યું.

જ્યારે ફરતાફરતા તેઓ જે સ્ને મદમાં હતા ત્યાં આત્યા ત્યારે દેવાએ જે જગ્યાએ સોમેશ્વરને ચોટીદાર મળ્યા હતા તે બનાવર માડી. ખાનશી તે જોતા મંજરીએ જરા ઉંચી થઈ કોટ ઉપરથી નજર નાંખવા માંડી.

“બા! આ સુ કરો છે! આદર્શાં બધાં નીચા ન વળો, પેરો વીધી નાંખરી” પાછળથી આનડનો ગમરાવલો અવાજ આવ્યો. મંજરીએ એકદમ પાછું જોયું. આગ્રહદ દોડનો આવનો હતો.

મંજરી જેવી પાછી હસી તેવું તરતજ મનનન કરતુ એક તીર આવ્યું; અને મંજરી પહેલા જ્યાં નીચી વળી જોની હતી તેની પામે પથ્થર પર લાગ્યું.

“દેવા! જોતો નથી? આ પેલો પણે ઉભોઉભો તો છે તે?” આગ્રમટે યુસ્તામાં પુણ્ય, અને જવાબ સાંભળવાની રાહ જોવા વચર દેવા પાસેથી તીર ને કામડું લઈ તીર મધ્ય નીચે ઉભેલા સૈનિકના હાથ પર ને વાગ્યું ને તે ચીસ પાડતો દર અસ્યો.

“આંખડ મહેતા!” મંજરીએ હસીને કહ્યું, “તમે ધનુષ્ય આટલું જોરથી શા માટે પકડો છો?”

આમ્રભટ માનભંગ થઇ મંજરી તરફ ફર્યો. નાનપણથી ધનુષ્ય ધણુજ જોરથી પકડવાની એને કુટેવ હતી, અને ઉસ્તાદની ઠોક છતાં એ આદત તે છોડી શક્યો નહોતો.

“તમે કેમ જાણ્યું?” તેણે સાશ્ર્વ મંજરીને પુછ્યું.

“તમારા દુર્ગપાલ ઘણુંજ દલકેથી પકડે છે તેથી.” મંજરીએ સ્પષ્ટ પણ ધીમે અવાજે કહ્યું.

આમ્રભટના મગજમાં જરાક ક્રોધ આજ્યો. “તમારા દુર્ગપાલ” વંચલીમાં કપાઇ મરવા ગયા છે છતાં તેને હમેશાં આ સ્ત્રી વચ્ચે લઇ આવે છે. તેણે મંજરીની સામે એક દષ્ટિ નાંખી.

તેનો દરદી અપમાન કરવાનો નહોતો તેમ કાકની પ્રતિષ્ઠા વધારવાનો પણ ન હોતો. જેમ મા પુત્રને સલાહ આપે તેમ નીપાલસ-પણાથી આ મુશના તેણે કરી હતી.

“જે તમે દીકું પકડ્યું હોત” દેવાનાથકે કહ્યું, “તો પેલાનું અત્યારે કાળજીનું કપાઇ જત.”

આનું બાત આંખડને ક્યારનું થયું હતું, પણ તેને દેવાએ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું ત્યારે તેને ઘણું ખરાબ લાગ્યું. પણ મંજરીના દેખનાં ને આવી કોઈડી રિયાતમાં ગુસ્સો દર્શાવવામાં તેને શોભા નહીં લાગી. તેણે હસીને વાત ઉઠાવી.

“બા! એ મારી ટેવ કેમે કરી જતીજ નથી. પણ તમે અત્યારે કેમ નીકળ્યાં છો? કે દમણાં થઇ બેસત તો?”

“હું તો ગઢ તપાસવા નીકળી છું.”

“પણ અમે બધા મરી ગયા છીએ?”

“ના. પણ સોમેશ્વર નથી એટલે ગઢવા હું છું ને?”

આમ્રભટ જરાક હસ્યો.

“વાહ! એથી શું સરસ?”

“હસવાની વાત નથી” મંજરીએ ગંભીરાધથી કહ્યું, “તમારા દુર્ગપાલ આવેલાં સુધી આ ગઢ સાચવવો છે.”

આમ્રભટને પાછા “તમારા દુર્ગપાલ” શબ્દોએ ધા ફર્યો.

“હા. માત્ર ખાવાનું ખુટે તો-”

“ખુટે તો જુએ પેર.” મંજરીએ હસીને કહ્યું ને પછી ઉમેર્યું: “આલો, હું નાહીને નિલકર્મ કરી લઉં, પછી મને સસ્ત્ર વાપરતાં શીખવો.”

“શું તમારે લડતાં શીખવું છે?” આમ્રભટનું હૃદય મંજરીનું શિક્ષકપદ લેવાની આશાએ કુદી ઉઠ્યું.

“હા. અમારે એક ઘરમાં બંને જણને શોદા થવું છે.”

જેરહાજર કાકની સતત હાજરીથી બાપડો આંખડ કચવાઇ ગયો અને કે ઉપાય ન જડવાથી મુગો રહ્યો.

મકરણ ૭ મું

જેમાં આંખડને ગુરુપદ સાહે છે

આંખડ મહેતાએ જ્યારે મુદ્દકલા શીખવવાની ખુશી બતાવી ત્યારે ત્રણ મીજોનો તેને ખ્યાલ નહોતો. એક તો તેની શિષ્યાનો ખંત: તડકાની, મદેનતની, થાકની મંજરીને પરવા નહોતી. અપેક્ષિત કસરતથી તેના હાથ થાકતા, અગેઅંબ કળાતાં, માથું દુ:ખતું, પણ

રત્ન પડતાં સુધી તે એક પદ પહોં વિરમતી નહીં, અને આગ્રહ અને દેવાને વિરમણ દેતી નહીં.

બીજી સીંગ મંજરીની જુદી હતી તેણે શબ્દ કરી પકડવા નહોતા. પણ કાકને, પ્રિયુવનપાવને અને કારમીસંદેશીને શબ્દ વાપરના ધણીજ ખાનશા જોવા દતા અને ઘણી વખત પોતે મંજરીને શીખવના હતા કે મંજરી પોતાની મેજે શીખતી હતી તેને બેઠ રહેતો નહીં.

પણ બીજી સીંગ આગ્રહતી ધીરજની ખરી કમોડી કરતી. પોતાની પ્રિયતા જોડે હરવ, કરવ, બેવવ, દમવ. તેને શબ્દ વાપરના શીખવતુ, તે શીખવતા શરીરનો અશ્વજનલે -પદ કહેવો—અને છતાં પોતાની અને પોતાની પ્રિયતા વચ્ચે એક મેરહાજર બકિયીજ નવવન એવુ અમેઘ રાતાવરણ મહાએ લેવા કરવુ—આ તમકાવક કસોતીએ કાક પણ પ્રજુથી સજી મગનદ ત્યારથી મદયોજ નહોતો એમ આગ્રહત ખારીધી ખાનતા હતા તેણે કાઠે વખત આ અમેઘ વાતાવરણ છેલ્લાના પ્રકરો કયા તેણે ઘણી અંગત જાણ કરી, ઘણા શુવનના પ્રસંગો કરી અંગભાષ્યા, ઘણી આજ્ઞાઓ સોનેરી રંગો સીંગરવાનો પ્રયત્ન કર્યો એ બધા નરક મંજરી મમતાથી જોઈ રહેતી, હસતી, બોલતી, મવાહ આપતી, સદાનુસૂતિ દર્શાવતી—પણ એની આમણમનુ કડમવ વાતાવરણ નો તેણે ને તેણે જ રહેતુ, અને આગ્રહતના પ્રયત્નો અધા નિષ્ફલ થઈ રહેતા.

એચાર દિવસ થયા પણ દેવાપાત્રે ચાર જાપનો રાખ્યા શીવાય ગદ સર કરવાનાં કે પછી પમલાં લીધાં નહીં એટલે મંજરીને

શીખવવામાં આગ્રહતનો આખો વખત જતો. એ દિવસોમાં તેનો ક્યવાહ વધતો ચાલ્યો. આખો દિવસ તેને કાકનાં સ્મરણે સાંભળવા પડતા, અને રાતના તેને સ્વપ્નામાં કાક આવતો. કાક તરફ તેનો દ્રેષ વધતો ગયો.

ઘણી વખત અવધામા તે જાઠ તેને ઝડપે કરી આવ્યો. એક દિવસ તેને એક વિચાર આવ્યો—એ જુનાગઢના ધેરામાં મરી જાય તો એ વિચાર એક વખત આવ્યો, તે ફરીફરી આવ્યાજ કર્યો તેને એણે ધરાપણે જોયો, મરેલો જોયો. તેનું કામ ચિતા પર બધાનુ જોયુ. એને આનંદ થયો.

આ વિચાર આવ્યા પછી યોદી વારે તે મંજરીને મરા તેને બીજો વિચાર આવ્યો. કાક મરી જાય તો મંજરીને શું થાય? તે ફરી થઈ જાય? પછી પોતાના પ્રેમનું શું?

સાજ પડી હતી મંજરી જરાક ખિન્ન હતી. જાને જણા ગઢના દરવાજાની તપાસ નીકળ્યા.

ચારપાય દિવસના સાદચર્યથી જાને જણા છુટથી વાત કરતા હતા. આખરે તો એકજ વિચાર આવ્યા કરતો: કાક મરી જાય તો મંજરીની અવગથા કેવી થાય?

વાત કરતા મંજરી કેટલાક જુના પસંજોના સ્મરણો તાજ કરી રહી હતી. આગ્રહતનુ એક વાત પર ધ્યાન દમેશ જતુ: મંજરીની વાતમાં ઉદા મહેતાનું નામ કરી પણ આવતુંજ નહીં. ઘણી વખત એવી પણ વાત થતી કે જ્યાં તેનું નામ દેયું અનિવાર્ય થઈ પડે, પણ એવે પ્રસંગે જાને આવે તોપણ તેનું નામ કરી તે ઉચ્ચારતી નહીં.

અત્યારે આગ્રહતથી નહીં રહેવાયું. “આ! અમારા ખજાતમાં પણ દુર્ગપાલની કે કે વાતો ચાલી આવે છે.”

મંજરીએ જરાક પ્રયત્ન કરી પુછ્યું:
“એમ?”

“તમને એ સાંધીજ લખ આવ્યા કે નહીં?”

“હા.”

“મારા બાપા હંમેશાં તમારાં ‘વખાણુ’
કરે છે.” આંખડે ગપ મારી.

મંજરી મુગી રહી. તેની આંખો ફિચર
થઇ.

“તમે કેમ ખંભાતથી નાકાં તે તો કહો?”

મંજરી જરા હસી. “દુર્ગપાલ લખ
આવ્યા.” તેના અવાજમાં મૃદુતા આવી. “મને
બીજે દહાડે સવારે સાંધી કરવાના હતા. અને
મેં સાંધી થતાં પહેલાં મરવાનો સંકલ્પ કર્યો
હતો. એ તો તમારા હેમચંદ્રાચાર્યને લખ મવા
આવ્યા હતા, પણ તેણે આવવા ના પાડી એટલે
તેને બદલે મને ઉપાડી લાવ્યા.” તે હસી.
હાસ્યમાં પ્રણયનો સુમધુર રણુકાર હતો.
“ખંભાતથી અમે હોડીમાં નીકળ્યાં.
જ્યારે હું બેભાન અવસ્થામાંથી જાગી ત્યારે
એમનાં નયનો મારા પર ફરેલાં હતાં. ત્યારે
તો મને એમનાં તરફ તિરસ્કાર હતો.—”
ફરીથી તેના મૃદુ હાસ્યે આંખડના કાન દ્વારા
રસસાગર ઉછાળ્યો.

“ને હવે—” ન જણાય એવી કટુતાથી
આંખડે પુછ્યું—પણ સાથે હસ્યો.

તે શાંત અને નિઃશબ્દ અંધારામાં પણ તેણે
મંજરીનું મુખ નેજરથી થતું જોયું.

“હવે” અને તેના અવાજમાં પ્રણયનો
પ્રતાપી ધ્વનિ હતો. “એ મારો—દેવ છે.”

કાંઈ બોલ્યું નહીં. પહેલી વખત આટલી
અસ્વસ્થતાથી મંજરી વાત કરતી હતી.
પહેલી વાર કાંઈ માટે એકવચનનો પ્રયોગ
કરતાં તેને સાંભળી તેનું હૈયું ધકકી ઉઠ્યું.

“દુર્ગપાલ અદ્ભુત માણસ છે.” આંખડે
કહ્યું.

“અદ્ભુત!” મંજરીએ જવાબ
આપ્યોએ કહ્યું. “તમે બધા એમને શું
જોળ્યો? એ તો એને જીવે જીવું છું તે
હું જ માણું.”

એક પલવાર લાવજારી શાંતિ પ્રસરી રહી.
આમ્નિભટનું હૈયું ગળામાં આવ્યું. એના
મગજમાં થયા કરતો વિચાર બહાર પડવા
કુદી રહ્યો. તેને સમજાયું નહીં સમજાયું—ને
તેનાથી બોલાઈ જવાયું:

“ને ન કરે.....ને એને હું થાય તો—”
તે બોલ્યો ને તેને પરતાવો થયો. ‘કેવો
પ્રશ્ન! ને કેવો! તેને પોતાની જાલ એથી
કાઢવાનું મન થયું, પણ મંજરી ગુસ્સે થઇ
નહીં. એ પ્રશ્ન તેના મગજમાં પણ ધ્રુમ્યાજ
કરતો હતો એમ લાગ્યું. તેની આંખમાં
પલવાર બાવરાપણું આવ્યું; તેના અવાજમાં
શબ્દોથી પણ વધારે સ્વોદ દયામણાપણાનો
અવર્ણનીય બાવ સંભળાયો.

તેણે માથું ઢચું કહ્યું.

“એને મુએ...હું પણ મરીશ.”

શબ્દો સાદા ને સરસ હતાં. તેના
વિચારણમાં લયંકર શાંતિ હતી અને છતાં
આમ્નિભટની નજરે આ સંદર્ભની અપ્રતિમ
મૂર્તિ—આ શબ્દોજ ગળે સ્વયંભૂ આંખમાં
ળળી મરતી હોય એમ દેખાયું. તે એક
શબ્દ બોલી શક્યો નહીં. મંજરી જ્ઞાન
વદને રેવા તરફ જોઇ રહી.

“બા!” ઘટિા ખંખારી આંખડે કહ્યું,
“દુર્ગપાલને હું થવાનું નથી. એ તો અમર છે.”

[પણ મારિ બુઝ્યા ૫૬ ૪૧૯]

રેખક

ગા. નાગુકલાલ નંદલાલ ચૌકસી

-૨૨૨૯૯૯-

સમાજ

દી વો હોવાવાનો થાય છે ત્યાર તેની બેળા એકમ મોગી થઈ ખુબ ઉભર આપે છે, તેમ હાંના નમવમા આપણા દેશની સ્થિતિ સર્વથા આજા દલી ચીને મુસાફર જુએનમંએ કે જે હીદમા વણા વાં રહ્યો દનો તેણે અહીંની કાયા ગાંપી કષ્ટ અહીંના રીતરીવાજો અને સિવાતિનુ જે વર્ણન કર્યું છે તે પરથી સમજાય છે કે દાવનો કાળ એ જાનિયનવનો આરબકાળ હતો જાનિ-નવન ત્ને કે કાસના જેટલુ તીવ નહોતુ તેમજ પૂર્વની વર્ણવ્યવસ્થા શિયવ થવા માંડી હતી. ખેતી અને મેળાવન (દોર ઉઠેર) નું કામ વેસવજાતિ કનેથી નીકળી જઈ રહ્યો કને આવ્યુ હતુ અને તે બીદ ધર્મનુ પરિજુગ દર્ડ, કારજુ ખેતીના કામમાં દિઆ થવાનો સંભવ રહેલો છે. મુખ્ય ચાર વર્ણોમાં કાવના જેવા અનેક પેદા બેદો નહોતા. અધીજ વર્ણના મેદો ભદાર અને કચીર હતા. જરુર પડે અધાએ લસવાર વાપરી જાણુના હતા.

ને મમરે વાણીઆઓમા પણ શૌર્ય અને મરદાનગીનો જુરસો હતો એ દર્શ અને યુધોનાં સાત્રાજ્યોથી મિદ્દ વાન છે કારજુ દર્ષ પોને તેમજ યુધ રાજ્યો જાનિએ વેસવ હતા, છતાં અસત કચીર અને વિદાનુ પણ હતા મુખ્ય ચાર વર્ણો ઉપરાંત કેટલીક મિત્ર જાનિઓ પણ ત્યારે અસ્તિત્વમા આવી હતી.

વેપારકળોગમા લોક કુલજ હતા. વસ્ત્ર વણવાની કળા તે મમવમા પચુ સપૂર્ણતાએ પડેલી હતી કાસમા આવના ત્રીજામા ત્રીજી કુમાસના થીવાવની કાપક કરના પણ વધારે કુમાસદાર રેશમી તથા કુતરાકે વસ્ત્રો વણાતા હતા. શીવવાની કળા તે વખતમા નહોતી. તેથી પોષાકમા માત્ર ધોતી અને ઓડવાનુ અમત્ર એજ મુખ્ય હતા. માથા સાત પાધડી, ફેટા કે દોષી નહોતાં. માથે કુલોની માળા આપતી, અગર તેા એકેકા વસ્ત્રો છેક જ માથા પર કાકરમાં આરનો (કાસ પણ ધરકાં આજુસે શીઆગમાં કરે છે તેમ). રાજ

જ સરદારવર્ગમાં કિરીટ અથવા મુગટ પહેરવાનો આદ્ય હતો. બધાંને પોપાક એક સરખો હોવાથી સમાજમાં દરેક દરજ્જે તેનાં વસ્ત્રનાં પોત અને રંગ ઉપરથી નક્કી થતો. શ્રીમંતનાં વસ્ત્ર ખારીક પોતનાં અને રંગે સ્વચ્છ ને સફેદ રહેતાં; ગરીબનાં વસ્ત્ર જાડાં અને રંગે શામળાં રહેતાં. અન્નકારનો આદ્ય પુરુષ તેમજ સ્ત્રીવર્ગમાં વિશેષ હતો. સામાન્ય રીતે બ્રાહ્મણો દાઢી તથા માથાનું મુંડન કરાવતા. ક્ષત્રીઓમાં અને ખાસ કરીને લશ્કરી અધિકારીઓમાં દાઢી તથા થોભીઆ રાખવાનો આદ્ય હતો. સ્ત્રીઓની રિથિતિ ઘણીજ સારી હતી. તેમને શિક્ષણ અપાતું—મૃત્યુગાયન જેવી કળાનું જ્ઞાન પણ અપાતું. સ્ત્રીઓ રંગબેરંગી પોપાક પહેરતી. માત્ર વિધવા સ્ત્રીઓજ પુરુષની માફક તદ્દન સફેદ અને બીનકીનારનાં વસ્ત્રો પહેરતી. સ્ત્રીઓ ઉધાડ પગેજ ચાલતી. નાક કાન કેઆવવાનો આદ્ય તે વખતે પણ હતો. એ આદ્ય હોંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણેનો છે. કન્યાનું માથું વરપક્ષ તરફથી થતું. ગાત્રવિવાહનું નામ નહોતું. વિવાહવિધિનો શાસ્ત્રાકત લાગ તે વખતના જેવાજ અભ્યારે પણ છે. પુનર્વિવાહનો આદ્ય નહોતો. વિધવા ઘણે ભાગે સતી થતી; નહીં તોએ કેશવપતનો (માથું મુઝાવવો) આદ્ય નહોતો. હાલના પ્રમાણે ને વખતે પણ ક્ષત્રીઓમાં પડદાનો રીવાજ હતો. મરણ પાછળ બોજનનો રીવાજ નહોતો, તેમ મરણ પાછળ અપાતા દાનથી મરેલાંના આત્માને અપર લોકમાં સુખ મળે છે, એવી હાલના જેવી માન્યતા પણ તે વખતે નહોતી.

ધર્મ અને નીતિ

તે વખતે મુખ્ય ધર્મો ત્રણ હતા:—હોંદુ, યૌદ્ધ અને જૈન. પરધર્મસદિષ્યતાની

અવધિ હતી. એકજ કુટુંબમાં જુદાજુદા ધર્મ પાડનારાં સાથે રહેવા છતાં કલેશનું નામ પણ નહોતું; તેમજ સમાજના વ્યવહારમાં પણ અડચણ નડતી નહીં. નીતિ-બંધન યૌદ્ધ અને જૈન સંધાને પણ સ્વીકારવાં પડ્યાં હતાં. મઠમાં વસતા ભિક્ષુઓ માત્ર તે નહોતા પાળતા. હર્ષનો સમય એ વૈદિક તેમજ પૌરાણિક ધર્મનો સંધિકાલ હતો. ભારે અને વિધિનું પાલન થતું, ન્યારે હાલ માત્ર પૌરાણિક વિધિજ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. તાંત્રિક પૂજાવિધિનો ફેલાવો પણ સર્વત્ર હતો. ગણપતિનું માહાત્મ્ય અભ્યારના જેવું તે વખતે નહોતું. અગ્નિપૂજા તથા યજ્ઞયાગાદિનો પ્રચાર પણ હતો. અશ્વમેધ પણ થતા. હર્ષે એવા હિંસાત્મક યજ્ઞો બંધ થયાં મર્તિપૂજનનું જોર તે વખતે દુનીઆભરમાં—ખ્રીસ્તી ધર્મમાં સુદાં—હતું. જુદાજુદા ધર્મના પડિતોમાં ધાર્મિક વાદવિવાદનો શોખ વિશેષ હતો. યૌદ્ધ ધર્મમાં તે વખતે અઢાર પંથ હતા. તેઓ આપસઆપસમાં પણ વિવાદ કરતા. રાજ-દરબાર અને શ્રીમંત વર્ગ તરફથી આવા ધાર્મિક વાદવિવાદને ઉત્તેજન પણ મળતું. અહિંસાનો સિદ્ધાંત મુળ હોંદુ ધર્મનોજ હોવા છતાં યજ્ઞમાં થતી પશુહત્યા માટે તેમાં છુટ હતી. પરંતુ યૌદ્ધ ધર્મના પ્રભાવે પશુપંથ તેમ માંસાહાર હિંદમાંથી કમી થયાં. ગોવધ જીલકુલ થતો નહીં.

સામાજિક નીતિમત્તા હિંદુ પ્રકારની હતી. લોક દેક ઉતાવળીઆ અને અનિશ્ચિત સ્વભાવના હોવા છતાં નીતિની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ હતા. અન્યાયથી કેાઇની વસ્તુ તેઓ લેતા નહીં; એટલુંજ નહીં, પણ ન્યાયની નજરે આપતું પડે તેના કરતાં દેક અધિક આપતા. પાપનું પ્રાયશ્ચિત અન્ય જન્મમાં ભોગવવું પડશે, એવું

આત્મીયપૂર્વક માનતા હોવાથી લોક પાપચા ખીલા અને નીતિથી વર્તતા. રાજ્યકારભાર પ્રમાણિકપણે ચલાવે હોવાથી તથા લોકના પશુ દુર્ગમગીને નીતિપૂર્વક વર્તતા હોવાથી યુનાન પ્રમાણે અપદ્ધ હતુ આ આમતમા દાવની રિધતિ કેવી વિષયીન છે.

રાજકીય સ્થિતિ

રાજ, યવન વગેરે લોકોના આ દેશ પ-
કુમના થવા માંડ્યા તે પહેલા અદીનો
રાજ્યકારભાર લોકનિયતિત હતો કર બેનાર્યા
વગેરે મહત્વના રાજકીય પ્રયોગમાં પ્રગતી
મવાહ લેવાતી. પ્રગતવરનો રાજ્યકારભારમાં
પોતાની ભાગીદારી છે એમ સમજતા દુકામાં
મગ્નપ્રગતનો સમય એટલો બધો માદ હતો
કે રાજ્ય રાજ તથા પ્રગત વીશ બોલતા એકજ
રાજ્યનો પ્રયોગ થતો દાખવા તરીકે —
કુકે, પાંચાવ, વિરાટ, અંગ, વગ વગેરે
અગત્યનું જુદાનું કાળ સુધી આ પરિસ્થિતિ
હતી પણ પાછળથી અનાં તેમજ
યુગોનાં રાજ્ય થતાં રાજસત્તા અનિયતિત
બની. અને પછી તે 'રાજ' એ
દેશી અર છે, એ બહુજનમાન્યતા રૂઢ
થઈ ગઈ સાતમઃ સિકામાં આવ્યા રૂઢ
અનિયતિત સ્વતંત્ર રાજ્યો હોઈમાં હતા
કેમકે હોઈનો એકજની અમત ને કાળમાં
રાજ્ય પણ નહોતો. રાજ્યના સામર્થ્ય માટે

અનિવાર્ય મનાતી રાજ્યમાનના સમુદાયો
અભાવ હતો. 'રાજ્યપ્રેમના અભાવે દેશરોહને
પુષ્કળ અવકાશ મળે છે.' એ નિયમાનુસાર
સખલ રાજ્યનું અવસાન થતાં, લોકમાં રાજકીય
ભાવનાનો અભાવ હોવાના કારણે. મહત્વાકાં-
લીઓને દરેકે રાજરોહ અને દેશરોહ થવાના
અનક દાખલા તે કાળમાં બનેલા છે.
બાહ્યઅવધી જે કાલ રાજ્યપદ પચાતી પાતો
તેનો પ્રગત તરફથી વગરિરેથે સ્વીકાર થતો.
અર્થાત્ ક પ્રગતી આ બાબતમાં ખીલકુપ
એપગવાહ હતી રાજ્યકાર્તવ્યો ઘણી થતી,
પણ તે પ્રગતી ન હોતા અક્તિઓની હતી
મકુષા પ્રવાદ કે સંતપતિજ નિમ્મતાન કે
દુનય રાજ્ય પછી રાજ્યપદ પચાતી પડતો.
આવી પરિસ્થિતિ હોવા છતા પણ તે સમયનાં
હોઈ અનિયતિત રાજ્યો, એસીઆના તેમજ
જગતના તરફથીન અન્ય રાજ્યો કરતા
વધારે આબાદ અને અવાદ્ય હતા. જુદાંજુદા
રાજ્યો વચ્ચે સામ્રાજ્યમત્તા માટે લુકપ્રસથ
મત્તી નહોતા હોવાથી લોકોનો લડાયક જુસ્સો
લડા સનેજ રહેતો તેમજ જુએનસમના
વર્ણન પ્રમાણે લોકોની રહેણીકરણી સારી તથા
અમનરદિન હોવાથી સાતમઃ મિકામાં હોઈ
રાજ્યો અનિયતિત રાજ્યઓના અમલ તળે
હોવા છતા પણ અલાદ્ય હોઈ, એનખાજ
કિંવસ અધિયતિજ સાતતાના પરિણામે ઉત્પત્ત
થનારી દુર્બલતાના તડાકામાં સપડાયાં નહોતાં.

સર રામકૃષ્ણ ગોપાળ

ભાંડારકર

(“ રમરણ મુકુર; ”
લેખાલક ૨૦-ક)

૨૦/૧૧/૨૦

લેખક :

રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
બી. એ., એ. એસ.

૨૦/૧૧/૨૦

વિશાળ નદીના પટ આગળ ઊભો રહેલો મનુષ્ય એ પ્રવાહનું મળ મેલવા નીકળે, છેક સાંકડું બેઠિયું થતું દેખે, હજી પાછળ મેલવા જાય, કોંઈ પર્વતના ધુમસવાદળાંથી વીંટાયલાં શિખરોમાં મળ ઝરણું સંતારી રહેલું અદૃશ્ય થાય;—તારા કિયતિ આજના વિષયભૂત મ્હારા રમરણની છે. ભાણ્ડારકરનો સંપર્ક ઊંઘ બૃતકાળમાં કદારે મ્હને પ્રથમ થયો. તે મેલવા જતાં ધુમસવાદળાંનું ગૂંથ આડું આવે છે. કાંઈક એ ઝરણું જરે છે. ને નથી જડતું. ઈ. સ. ૧૮૭૫માં હું મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા આપવાને અમદાવાદથી મુખર્જી આવ્યો. તે પૂર્વે કદિક, કોકવખત, ભાણ્ડારકરને હું મ્હારા પિતાની સાથે મળ્યો હતો; મુખર્જીની પ્રાર્થનાસમાજના મંદિરમાં ! વખતે દરો; પણ ચિત્ર ગિધડતું નથી.

અરુ. તો સારી જાંખરાંમાંથી નદીપ્રવાહ સ્પષ્ટ પ્રગટ થયેલો હોય ત્યાં જ આવું.

ઈ. સ. ૧૮૭૬ના આરંભમાં હું મુખર્જી

ની એલિફન્ટા કોલેજમાં દાખલ થયો તે વખતે સંસ્કૃતના પ્રોફેસર (! તે વખતે જાણ્યામાં આશિસ્કંદ પ્રોફેસર) તરીકે ભાણ્ડારકર ત્યાં હતા. મુરશિયમો અંખન્ધ તે વખતે શરૂ થયો. મ્હને તે વખતે કાંઈ જાન નહોતું કે મ્હને સરકાર સાડું આવડતું હશે, અથવા આગળ જતાં સાડું આવડશે. પણ હેમણે મ્હને આગળી કાઢ્યો હતો. કોલેજમાં દાખલ થતાં કમ પ્રમાણે સ્કોલરશિપ મ્હને મળી હશે તે માત્ર ત્રણ મહિના સુધી જ ચાલવાની, પછી ટર્મને અંતે સ્કોલરશિપ મારેની પરીક્ષામાં બેસ અને પાસ થયા તો નવી સ્કોલરશિપ મળે, તે આપણને કશી ખબર નહિ; પરીક્ષામાં જયાં બેસા તેમ હું બેસા; નપાસ થયો, સ્કોલરશિપ ના મળી. ભાણ્ડારકરે કેમસે વચ્ચે પૂછ્યું, કાંઈક ખખડાવીને કે—“સ્કોલરશિપ કેમ ના મળી?” હું એમ જાણતો તો કે પાસ થાય તોની સ્કોલરશિપ ચામું રહે—આ નવી સ્વતન્ત્ર પરીક્ષા નહિ—તેથી કળું: “મ્હે

રંગાવરણિય ઓઈ. 'મ્હારા ઉત્તરમાંનું અજ્ઞાન -
નિયમેનું અજ્ઞાન - સુરજ સમગ્રી સકયા નહિ

કોલેજમાં દિરસના ઉત્તરાર્ધમાં જ બાણસર-
કર પોતાનો શિક્ષણસમય રાખતા હતા. ખરેખરે
જન્મ પછી વામવૃક્ષ લીધા પછી જાગીને
તાજ થાય, તે પછી કોલેજમાં આવતા. આમ
તે વખતે કોલેજના વિદ્યાર્થીમંડળમાં કિંવદન્તીથી
જાણ્યું હતું. પ્રેરેસરો થયે જાગે જાગા રહીને
જ વર્ગોમાં શીખવતા હતા; બાણસરકર નામ
એ વિખિના અપવાદ હતા, 'પુલપિટ ની નીચે
પ્રગમી મુકાવીને એડે એડે શીખવતા હતા
પરંતુ એક સમય હેવો પહોં દતો કે 'પુલ
પિટ' ઉપર ઊભા રહીને શીખવતા અને
આજસ જણાડવાને માટે દરે કે કેમ પુલપિટ
ની ધારે પારે, ભારે અને રિચર નબળા જેવા
રહેવા મેજની ધારે હાથ પાછા નાખીને પકડતા
પકડતા, સાવતા વાલ અને શીખવતા વાલ

સુર તરીકે, મિલકત તરીકે આ બંધકર
કેવા દતો? મ્હારો અનુમાન નો
હેવો છે કે એ અનુક્રમ સુર દતો
એક દેખતો નિન્દક રહેને એકવાર
કહેતો દતો કે કેવન કોલેજમાં બાણસરકર હતા
ત્હારે તો કરી શીખવતા નહિ, બેહા બેહા
ત્રેકો ખાંતા હતા, અને ત્રેકોમાંથી કનકી
છરીને ખેલતા: "કુ...કુ...અયિ કટોરયગ
હિલ નં પ્રિયમ્"—આ નકલ કટોર સખ્તના
લો હિપુ બાર એ નિન્દક ચૂકતો, કનકી જીયા
ની સુચના કરનારો બાર. આ નિન્દાચિત્ર કેવળ
અન્યાયપૂર્ણ, અને કુ તો હાથી કે અસસ્-
પૂર્ણ હતું. નિન્દકનો દેનુ મો હરો? મળુ
બાળે, માગ પૂજ્ય સુરનો એ અકારજુરનુ જ
દતો.

કોલેજની એક ટર્મની વચ્ચા પરીક્ષા
થામાસાના ટર્મમાં થતી, 'મિડ-રમિનલ'
પરીક્ષા ઉત્તરપત્રો તપાસી રહીને પોતપોતાના
પત્રો વિદ્યાર્થીઓને પાઠા આપવાને કલાસમાં
બાણસરકરે કહ્યા. મ્હારો ઉત્તરપત્ર મ્હને પાછો
અપિતા રહેવા સુરજ બોલ્યા "ત્હમરી ઉત્તરે
લખવાની પદ્ધતિ હેવી છે—", થયું કુ તો
મજરઈ મયો, બેચ નીચેની જમીનમાં મમાઈ
વાડ કે શુ કરુ?—એમ થાં ઉત્તરો નવાર
હરો તેથી કપડો દેવાનું શુ વ્યુ એમ કાઢ્યું
સુર આગળ વધ્યા 'માત મુદાને વાગીને જ
ઉત્તરો લખોઁ એક રાજદ વધારે નહિ, એક
ઓછો નહિ કુ આ ઉત્તરપત્ર નમના, ન મળી
તે કયાસમાં રાખી સભાગાતુકુ. એમ કહેતા
આખો ઉત્તરપત્રવાચી સભાગાતના ઉત્તરે લખે
ગુનિરમનના રાજો: ખોડના ગયા ફરીથી,
ખીજી મતિથી, કુ રાગાદુ મયો કઠીથી થયુ
કે બેચ નીચે જમીનમાં મમાઈ વાડ કે શુ
કરુ?—મ્હારી મજેન ન્દને જાન તે
ઉત્તરે તો નાનુ જ. નમસ' પગુ હાં વાગેઁ
ક ને સમયથી કાઢક જાન મ્દને થયુ પ્રાય
જન્યવમણ અનુગમનજાન * એવાય પ્રવચો.

હમરી કોલેજમાં સરજન નાટકો
વિદ્યાર્થીઓ ભજવતા વિદ્યાર્થીય નાટક
ભજવવાનું હતું, ત્હના રિક્તર્સો વખતે કેલ
કેલ વાર બાણસરકર આવતા અને મચનાઓ,
સુવારા, વગેરેથી અમુક્ય મહાપત્ર આવતા
હતા. એક વખત ખીજા અંકનો અન્તિમ
મ્લોક પુરતર અનેકા વિદ્યાર્થીઓ માયો
બાણસરકરે "એ કીક છે, પણ આ મધ્યાન્હ
નમણુ વર્ણુન છે માટે તે સમયને માટે
નિર્મિત કરેલા મારગ રાગમાં ગાવો કીક

શે.” એમ કહીને ડળાણ: શિશિર નિર્પીલતિ
“હે શિશી દયાદિ વાળો શાઈલ-
વિકીડિત, એ જન્દની ગમ્ભીર પદંગતિમાં,
સારંગ ગાગના મધુર ગમ્ભીર સૂરો, પોતાના
મધુર ગમ્ભીર ગાનરવવટે, પૂરીને સંભળાવ્યો.
હું પ્રેક્ષક જ હતો. આ ચિત્ર હજી રમરણુ
આગળ ખડુ થતાં એ ગમ્ભીર, મધ્યાન્દશ
રમેરોમમાં વ્યાપેછે.

એ જ નાટકનું ‘ટ્રેસરિસર્લ’ ઑટરોડમાંના
તે વખતના એક સારા નાટકચક્રમાં રૂત્રે થયું;
હું તે વખતે કુતૂહલથી, અને પાતવર્ગમાંના
એકની મિત્રતાને લીધે, હાજર હતો. ભાષ્યારકર
અને કાશીનાથ ત્રિવેદ તેલંગ પરીક્ષણુ, સચ્ચન,
દયાદિ માટે આપ્યા હતા. તેલંગનું નામ
અસારે થોડાંને યાદ હશે. ભાષ્યારકરના એ
શિષ્ય એક વખત હતા—અંબાલાલ
સાકં:લાલની સાથે, એ તેલંગની નત્ર, મધુર,
આકર્ષક છબી કદી ભૂલાય હેવી નથી. એ
ત્રિશે અહિં ‘વધારે લખતું અપ્રાસંગિક ગણાય?
હા—કલાસમાં એઓ શિક્ષક હતા, તે
વખતે લેકચર પછી હેમની જોડે એ ત્રણ
પરિચિત શિષ્યો ભેગો, અર્ધપરિચિત શિષ્ય
હું પણ સાથે સાથે યુનિવર્સિટીમાંથી ગિરગામ
સુધી જતો, તે વખતે આખે રસ્તે તેલંગની
નિર્સંગ મધુર વાણીમાં ઊંચા વિચારોના વાતોલાપ
થતા તે હજી મહારા કણમાં મધુર પ્વનિ વગારે-
છે. એજ્યુકેશન કમિશનના સમર્થ મેમ્બર તરીકે
અમદાવાદમાં તેલંગ આવેલા તે વખતે
ત્રો. આખાજી વિષ્ણુ કાયવટે અને બીજા
એક બે મિત્રો સાથે હું પણ એ મંડળ
જોડે રસ્તામાં હવા ખાવા ગયેલા તહેમાં
હતો; તે વખતે કાયવટેએ તેલંગને અમૂલ્ય
માહિતી સૂચના વગેરે આપેલાં, કમિશનની
એકમાં સા ધોરણે પોતે પ્રશ્નો પૂછતા

વગેરે અંતર્ગત પ્રવેશ હમને હેમણે આપેલો,
તે વખતની એ સમર્થ નેતાની હૃદયવૃત્તિનાં
સુન્દર દર્શન થયાં હતાં. મુખાધમાં સામાજિક
પરિપદના પ્રમુખસ્થાને તેલંગ પ્લેટફોર્મ ઉપર
ઊંભા રહીને, નિશાળ પ્રેક્ષકમંડળમાં ખળભળાટ
ચંતાં, માત્ર એક હાથ ઊંચો કરી, તર્જનીના
લલિત સંચલનથી, મધુર સ્મિત સાથે ઉચ્ચારેલા
મન્દ નિષેધવચનથી આખા મંડળમાં શાન્તિ
તત્કાણુ પસરાવતા એ અદ્ભુત ‘સુમ્બક’
શક્તિવાળી મૂર્તિ હજી મહારી નજરે રહામે
છે.—પરંતુ, ખરે, બહુ આડા આપણે ગયા.—
પાછા આલો. એ રિહર્સલમાં ઓડીનરી-
નો વેશ લેનાર એક વિદ્યાર્થી ખર્વે નામનો
સુન્દર મુખાધૃતિવાળો, પણ મોડો બહુ હતો,
તેને રાણીનો વેશ ઝાંઝવથી સરસ ભજવતો.
દોરો. ભાષ્યારકરે મહેજ દીકા કરી: “રાણી
મોડી બહુ છે.” તેલંગે ચતુર શ્લેષવાળો ઉત્તર
દીધો: “મહિવો છે કની?”

આ નાટક વખત નહિં, પણ ‘ઉત્તર રામ-
ચરિત’નું નાટક ભજવાયું તે વખતે થયેલા
એક વાતોલાપનું રમરણુ થાયછે. હું જાતે
હાજર નહોતો; વિદ્યાર્થીઓમાંથી જાણેલી
વાત છે. રામચન્દ્ર બોલેછે:

માતૃમિશ્વિન્દ્યમાનાનાં તં હિ નો દિવસા ગતા:
તે પ્રસંગે તેલંગ શુરવર્ધ ભાષ્યારકર તરફ
નિર્દેશ કરીને બોલ્યા:

શુભિ: પાત્ર્યમાનાનાં તં હિ નો દિવસા ગતા:
તત્કાલ આતુર્ધથી શુરજી ભાષ્યારકરે ઉત્તર
કહ્યો:

શુભિસ્તાડ્યમાનાનાં તં હિ નો દિવસા ગતા:
—તો ઉપર ભાર દઈને બોલ્યા. રમૂજની
હસાહસ ચર્ચ. આ શુરશિષ્ય સંખન્ધ હાલ
ક્યાં હશે?

એ જ નાટકના દુસરિહસંધ વખતે આપ્તકરના ન્હાના મનુષ્ય વાસુદેવે વાસન્તીના વેશ લીધેલા; વાસુદેવ નિર્મલસુંદર હોઈ અવિશ્વાસી બહુ જ દીપ્તા બોલેને આપ્તકરને નિર્દોષ રમણ ટોળ કરેલું તે પણ નિશ્ચયભ્રાંતી બન્યું છે.

કોનેજામીની હું છર્યો તે પછી મ્હારા ન મળેલા સંબંધમાં દેશી ભાષાનું સાહિત્ય યુગ આપ્તકરને જોડે વિશેષ અગત્ય મંપકમાં હું આવ્યો ગયો હતું. અનેક પ્રસંગે હું હેમને મળવા જતો. ગોવર્ધનરામ પણ જતા; આ વિશેષ આપ્તકર કહેતા. “મ્હારા દક્ષણી શિષ્યો મ્હને હવે મળવા આવતા નથી, ગુજરાતી શિષ્યો મ્હને હજી પણ મળવા આવે છે એ કેમ હશે?” વાચક! ઉત્તર ત્હને જણી જ—હું ન્હારે જગદે હેમને મળવા જતો. ત્હારે હેમને જ્યેષ્ઠ પુત્ર, મ્હારે પરમપિત્ર ને સદાખ્યાતી શ્રીધર દાખર હોય, પણ કદી પુરેલી ઉપર મેસે નહિ, કોનો જ રહે—મ્હને પછીથી ખબર પડી કે દક્ષણી ભોંકામાં દુધે પિનાતે માન આવવાનો રિવાજ છે. આખર બહુ વખતે આમ થતાં, શ્રીધર પોતે પણ મરી જતાએ ચડ્યા પછી, આપ્તકરને હેને જગદગુરુનીથી પુરશ્ન ઉપર મેસાયો. બોલ્યા: “એ એમ” અને એ કે પોતે હજી વિનયનિયમનું (under discipline) છે.”

એકવાર પૂનામાં હું આપ્તકરને મળવા મેલો. તે વખતે યુનિવર્સિટીમાં દેશી ભાષાઓને સ્થાન આપવાની લડન ચલાવેલ ગેલિન-દ ગાંડોના સભ્ય નેતૃત્વ નીચે ચાલતી હતી.

આ પ્રસંગ વિશે વાન નીકળતા: આપ્તકરે પોતાના કાંઈક, અશે વિરુદ્ધતાના વિચાર દર્શાવતા કહ્યું “સરકુતના માન વિના દેશી ભાષાઓનો ઉત્કર્ષ અસંભવ છે. અત્યાર સુધી યવેશી એ ભાષાઓની ખાતરબીજીનું બીજ સરકુતના અભ્યાસમાં છે. દેશી ભાષાને સ્થાન

સર રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાષ્યારકર

જીવો. ગોવર્ધનરામ વિપાતી સમર્થ લેખક કેમ છે? ત્હમે ગુજરાતીમાં કવિ કેમ થયા?” આજથી પાંચીસ વર્ષ ઉપર મુખ્યમંત્રી શ્રીકાપુર જને દેનમાં આપ્તકરની મુલાકાત થયેલી યાદ આવે છે. એ પૂતે જતા હતા. દેનમાં એ છે એમ ખબર પડાયો કે

ના ખાતામાં અડધે રસ્તેથી ખેડો. મહે
કોલેજ છોડી હતી એટલે અંશે એ મહારા
યુરુ હવે નહોતા; છતાં યુરુ હતા, દાવ
પણ છે, હમેશાં યુરુ જ રહેશે. હુ માનની
વૃનિધી ગોલનો ખેસનો હતો. એક પારસી
યુવક નાથે ખેડેલો હતો. એળખાણ કશું
હમારે ના મળે. પણ એ પેતાની વાચાવતા
ચત્રાએ ગેપા: અને ભાણ્ડારકર દક્ષિણના
વનની છે જાણીને હેમની સાથે મરાઠીમાં—
પારસી મરાઠીમાં—વાત કરવા લાગ્યો; વરમથુ
મરાઠી આનડે છે એમ કાંઈક અનર્ગર્વથી
મરાઠી બાપામાં અપશબ્દ પણ નોસવેર
શાપર્ષે જતો હતો,—પારવાર. હેને કોણ
રોકે? ગિચારા ભાણ્ડારકર, કાંઈક રમૂરથી કાંઈક
નિરંકારથી, હેના ભણી સ્મિત કરતા હતા.

‘સંગમાશ્રમ’ નામ પાડેલું મુળમુદ્રા નદી-
એના સંગમ કપર પોતે બંધાવેલું શાન્તિ-
સ્થાન છે. ના હું એચાર વખત મહારા
યુરુને મળવા ગયેલો. રહેલરહેલો ગયો તે
વખતે મહન આગ્રહ કરીને પૂછ્યું, આહિ
કમ ના બિતર્કા? તે પ્રસંગે કે બીજે પ્રસંગે,
પાદ નથી, મહેને એકવાર આગ્રહ કરીને
જમવાને ખેસાડ્યાનું સ્મરણ છે. તે વખતે
હેમની આંખોએ અધત્વ આવેલું હતું.
પરંતુ થાળીમાંથી જમતે કાઢ પણ રીતે
હાથના વાપારમા બૂચ થતી નહોતી. જમ્યા
પણ ફીક. જમી રહીને પછી હેમના દીવાનખાના-
માં ખેશી અનેક માનવાર્તા આવી. વાતપ્રસંગે
હેમનાં ભાષાશાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનોમા એક સ્થળે
રખસન થયેલું મહેને લાગેલું તે મહે નત્રતાથી
છેડ્યું: ગુજરાતી શબ્દ ‘નહાનું’ તે સં. લઘુ
ઉપરથી હેમણે કહેલું; મહે કહ્યું સં. શ્લક્ષ્ણ
ઉપરથી સંભવે છે, અને હેનાં કારણો સંવિસ્તર

મહે ખતાબ્યાં: પ્રા. લઘુ, મ. લહાન, સિ. સળ્હા,
સળ્હ
કો. સાળ, કા. સળ્હ, ગુજ. નહાનું; લનો ન
થવાના દખત્રા ખતાબ્યા. ગુરુજીએ બંધી વાત
મનમાં ગોઠવી, કારણો ગોઠ્યાં. એ વ્યાખ્યાનો
પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થયાં તહેમાંથી એ રખસન
ફર કરી દીધું.

અમદાવાદમાં ભાણ્ડારકર એ ત્રણ વાર
આવેલા તે વખતે માત્ર એક શિંષ્ય બાકીને
પ્રસંગે હું ત્યાં હતો. એકવાર એક પરિવર્તન
પ્રમુખ તરીકે આવેલા. હેમાં એક ગુજરાતી
યુવકે નિમન્ધ મોકલેલો તે માટે લાક્ષણિકર
ભાણ્ડારકરે સૂચ્યું કે પ્રમુખને પ્રથમ એ નિમન્ધ
ખતાવેલો, પંસંદ કરે તો સ્વીકારેલો. યુવકને
એ ના રૂચ્યું, નિમન્ધ પાછો માંગી લીધો;
કારણ? ભાણ્ડારકર એમ. એ. તેમ હું પણ
એમ. એ, એ શું મહારા નિમન્ધ તપાસવા
ના હતા!

આ પ્રસંગે જ (અણખામાં) ભાણ્ડારકર,
ચંદાવરકર અને બીજા એક કાક-સર્વેને મહારા
ધેર ઉતારી આપ્યો હતો; સત્કારકમિટીની
વ્યવસ્થા હતી: બિનારાનું સ્થળ માત્ર હમારું
હતું. આ યોજના મહેને બિનકુલ ગંભીરનહોતી;
આતિથ્યધર્મની ભાવનાનો લેગ થતો હતો
તેથી. પરંતુ ભાણ્ડારકર અને ચંદાવરકર તો
એમ જ બળુતા હતા કે નરસિંહરાવના જ હમે
પરણા છિપે. હું તથા મહારું કુટુંબસંબંધ
હેમની સાથે જમવા ના બેઠાં (પહેલે દહાડે),
એટલે બંને અનિધિયો કહે—કેમ? આ
શું? હમારા ‘ચિજમાન’ અને ‘હમે’ આતિથિ
બુદ્ધ બુદ્ધ જમિયે તે ને બને?” બીજે
દહાડેથી સાથે ખેસવું પડ્યું. મહારાંથી
ખુશોસો પેણું ના કરાયો, તેમ કરવા જતે

કેટલીક નાનકડાં બાળકો બહાર પડી જાય એમ હતું.

અમદાવાદના સસાનુધારાના મદાનનો પાયો નાંખાયો, (કે મકાન બુટલુ મકાલુ ત્હારે?) બાંધારકર ખામ નિમત્રણથી આવ્યા હતા. હેમને સખન્ધે તે પ્રમગે હું જાહર બેવેયો તે બધું યાદ નથી આવતું પરંતુ એક મુદ્દો દજી સાંભરેછે સુધારો. બપ કાયમનો અનાડન આરેપ મકાલુ કે બપા બોલનારા, કેઈ કોઈ કૃત્ય કરનાના ના મળે એ અણેપના કારના મૂર્તિ દરનાતરારેકે એ બદાગ મમન્ય ગુરતી મૂર્તિ નરક ને નિદેશ કર્યો હતો.

મુનર્ષિમા ઈ. સ. ૧૯૧૫ ના આપત્તિ સ્વરૂપની બીજી પરિપદ યદિ તે વખતે બાંધારકર પ્રમુખમથાને હતા, આ વખતે આખોતી અશક્તિ બહુ હતી બીજા અક્ષરો ત્રાણભાગિયંગ હોતક વડે જોવાના પ્રવાન એ કરના હતા હેમનું જાણણ કીજી દાખ મા બપાવલ હતું દોણ વાંચે આખીમા શાસ્ત્રીય, મરુત, સખદિક બહુ હતાં આજીનાજી નજર પચેકામ દિપર કર્તિ બાંધારકર 'કહે'—'થો, આ દિવસિયને જ આપીશું.' મહાદુ લદ્ધ ગુરપ્રમાની પામતા મર્યાદા બપાલુ તે વખત ફરેલ કોઈને દીકુ નહિ; મખ પ્રજા દીકુ હશે વાચવાની પરીક્ષામાં ફૂં પગાર પણ થયો—એમ દુ મળુંકું. ખાસ એટલા માટે કે અગાકથી વાગે જોવાનો મંદિ જ મ્હને મળ્યો નહોતો. મ્હાની પમદમી માટે પ્રજા થવાનું એક મૂક કારણ બીજું હતું પ્રમુખપદ માટેનો દવાર રજી કરવાનું દફતરીએ મ્હને સોપેલું, તે

પ્રમાણે હું ઊભો થયો ના થયો અને મંદારકર કરે મ્હને દાખી દર્મિ પોતાનું બાપલુ ખોરયુ—તે તો જલે પલુ ત્હને અતે લાણગર કરને પ્રમુખપદનું આપલુ સર કરવાની વિનનિ કરી, અર્થાત્ મ્હારે ખોલવાનું રહ્યું જ નહિ એમ થાય પણ મ્હને પડી બોલો થયો તે લખતે મ્હું સાપણ મેળાના મંદારકરની કૃતિ ઉપર મૂક કટાક્ષ મચવડાતે રહ્યું પ્રમુખપદ માટે સૂચના તો થઈ જ ચૂકીછે તો હું હુંને હરે અનુમોદન આપ્યું.

એ પ્રમગની વિનનિજીવ કમિટી વખતે લાણગરકર 'થપડા ગાડા વાળો' એ કલવનન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપેલુ યાદ આવેછે રાત નજીરી છે, પણ એકાદ ફગાતા મુનદો વડવામા સખદોજના બનખર જોહની આવતી નહોતી મંદારકર જે સ અંગ્રેજના નિપુણ પણ મૂચવતા હતા. લાણગરકરે એકજ સખ હેવો મુચનો—તે તે પોતાપો પણ ખગ—જેથી બધું માફુ હીકવી ગયું અને કિન્નવળ પ્રમગ પડ્યો.

પૂનામાં આરિરેન્ટલ કેનારનમ ઈ મ ૧૯૨૯ માં જરાયુ તે વખતે ઘણી આ ગુનો મપક—અદા સમયનો—થયો મ્હારી પૂત્રી હેમની પાત્રીએતી અદાખામિની હોવાથી 'મચામમ'માં હોતી એ સદચરિત્રો બેગી નહી હતી હું માત્ર મળાજ જતો આવતો હતો. આ વખતે મ્હાગ ૧૬ ગુરુ સખત માદગીખર્ગી હોજા બહુ જ અશક્ત હતા. હતા રાજ્યખર દર્શન અને વાતચીતનો સાખ મ્હને મળ્યો હતો. રોનકરનમા માત્ર એક આરમ્બને દિવસે ખાનાર્યે આવીને એ બેજ

તે મધ્યમાવસ્થામાં લટકેલા એક લુવાનીઆ હતા. બધાને ખાતરી હતી કે તે જો દેખે તો બધા વિષયોમાં સંપૂર્ણ ફતેહ મેળવી શકે. પરંતુ કોઈ પણ કાળે તેમણે કેં પણ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી નહીં તેથી કોઈપણ કાર્યમાં તેમને ફતેહ મળી નહીં. તેથીજ બધાને તેમના પર અચલ વિશ્વાસ બેસી ગયો. બધા દહેતા કે, “તેં પરીક્ષામાં ‘ફર્સ્ટ’ આપશે.” પણ તે પરીક્ષામાં બેફાળ નહીં. બધા એમજ ધારતા કે, જો તે કોઈ પણ રીતની આકરી કરે તો સંહેલાંઈથી તે ‘ફાઈર્સ્ટમેન્ટ’ની સાથી હસી પડે. પામી શકે-પણ તેમણે કોઈ પણ આકરી કરીજ નહીં. સાધારણ માણસો પર તેમને વિશેષ તિરસ્કાર આવતા, કારણ તે બધા તદ્દન સામાન્ય હતા; તેમજ અસાધારણ લોકો માટે પણ તે જરાએ માન ધરાવતા નહીં, કારણ જો મન પર લે તો તેઓ કરતાંએ વધારે અસાધારણ તે પોતેજ બની શકત.

અનાથબંધુની ખ્યાતિ, તેમની ફતેહ, તેમનું સુખ તથા તેમનું સૌભાગ્ય એ બધું આપણા સાધારણ દેશ તથા કાળના સંકેતોની બહાર જે ‘અસંભવ’ નામનો પ્રદેશ છે ત્યાંના એક ભંડારમાં છુપાઈ રહેલું હતું. તોએ વિધાતા એ તેમને આ લોકમાં પણ એક પતંગ સસરે તથા એક સુશીલ પત્ની એ જે સુખનું દાન કર્યું હતું. પત્નીનું નામ બિંધવાસિની હતું.

અનાથબંધુને તો પત્નીનું નામજ ન લાવ્યું; અને રૂપમાં તેમજ શુભમાં પણ પોતાને યોગ્ય તે નથીજ એમ તે માનતા. પણ બિંધવાસિનીના દેવામાં તો પોતાને આવો સ્વામી મળ્યો તેનો ગર્વ અમાતો નહીં. બધી સ્ત્રીઓના સ્વામીઓ કરતાં તેના સ્વામી ઘણાજ શ્રેષ્ઠ હતા એ વીશે તેને જરાએ

સંદેહ થયો નહીં; નેમજ તેના સ્વામીને પોતાને પણ આ વાત ખીલકુલ નિઃસંદેહ લાગતી. અને સામાન્ય લોકો પણ આ વાતને ટેકો આપતા.

સ્વામીની મુદત્તા માટેનો આ ગર્વ કોઈ પણ પ્રકારે જરાએ ઓછો રખે થાય એ વીશે બિંધવાસિનીને સદાય ચિંતા લાગી રહેતી. પોતાના પતિને પોતાના હૃદયના ભક્તિરૂપ પર્વતના સર્વથી ઉંચા ગગનમેદી શિખર પર સ્થાન આપ્યા પછી તે જો સાધારણ મૂઠ માનવીઓના કટાક્ષ ધકા તેમની રક્ષા કરી શકત તો તે તદ્દન નિર્જન યજ્ઞ આખો જનમારો પતિપૂજન કરવામાં ગાળત. પણ અકસોસ કે આ જડ ભુવનમાં માત્ર ભક્તિદારાજ આપણા હૃદયનાથને નિરંતર ઉચ્ચ સ્થાને ટકાવી રાખવું બનતું નથી, અને જગતમાં એવા ઘણાક હતા જેઓ અનાથબંધુને આદર્શ પુરુષ તરીકે પણ માનતા નહોતા. આ કારણથી બિંધવાસિનીને અનેક દુઃખ સહેવાં પડ્યાં.

અનાથબંધુ જ્યારે કોલેજમાં લાગતા ત્યારે સસરાનેજ ત્યાં ધામો નાખતા. પરીક્ષાનો સમય આવતાં પરીક્ષામાં બેઠા નહીં અને બીજેજ વર્ગે કોલેજ છોડી દીધી.

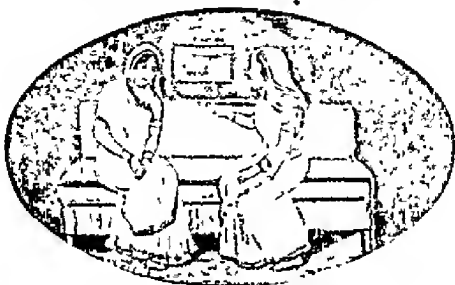
આથી બધા લોકો સમક્ષ બિંધવાસિનીની સ્થિતિ ઘણી કઠંગી થઈ પડી. રાત્રિએ તેણે મીમેથી અનાથબંધુને કહ્યું: “જો પરીક્ષા આપી હોત તો કેવું સારું થાત?”

અનાથબંધુ તિરસ્કારપૂર્વક હસીને બોલ્યા: “પરીક્ષા આપ્યાથી બે હાથનાં મનુષ્યો કે ચતુર્થુજન બની જાય છે? એમ તો આપણો કદાર પણ પરીક્ષા પસાર કરી ચુક્યો છોને?”

બિંધવાસિનીના મનને શાંતિ થઈ ગઈ. આપણે ત્યાં તો અનેક અસહીઆ ને ગંધાઓ

પણ પરીક્ષા પસાર કરે છે. તેની પરીક્ષા આખાથી સુ અનાયજ્યુનું જોર પડી શકતું? પહેલની કમળા તેની જાહેરમાંથી હતી. તે બીજીને આનંદના મમાસાર આપતા આવી

પ્રાણમયી તરફથી આવે. આવા લાગ્યાથી થોડીક વાર કેવળ સ્તબ્ધ થઈ બેસી જ રહી પણ એ તો સ્ત્રીજ હતી એટલે થોડાજ મનોવલની બીજીના મનનો લાય પામી ગઈ. પોતાના

“અમે નર્મ સ્ત્રીના વિશેષ શુ જાણીએ”

જે, તેનો આજ રમેશ પરીક્ષામાં પામ થયો હતો અને તેણે સોપરસીવ પણ મેળવી હતી

આ સાંભળનાર વિનાકારે ગિધવાસિ નીના મનમાં એનું આજુબુ જે, આ કમળાને આનંદ તે કેંશુદ આનંદ નથી, એમાં તો મારા સ્વામી સામે કેંક ગુરુ કરાજી બરેવો છે આથી તે પોતાની બહેનપણીના આનંદમાં ભાગ ન લેતા કામે કેંક ખાનપણા અરે મોલી છી કે “એવ. એ ની જે કે પરીક્ષામાં ગળુચી થઈ રહી હતી? વીજાવતમાં તો કેટલુંજ ફાલેજમાં બી. એ. થી નીએ પરીક્ષા ઉજ નહી”

વધુ શું કહેવું? આ બધી બજાર બોલીએ પોતાના સ્વામી તરફથી મેળવી હતી.

કમળા બાપડી ખુશ બજાર આપવા આવી હતી, પણ એકાએક પોતાની પ્રિયતામાં

લા-ના અપમાનથી તુરંતજ એક વિધિનું તેની જીએ આવી પહોંચ્યું. તે બોલી:

“અમે તો બહેન, વીનાયન મવાએ નથી, કે નથી અમે કેલ સાહેબ આથે વિવાહ કર્યો, તો અમને આ આજન કેમ બજાર પડે? અમે મૂખ સ્ત્રીઓ વિશેષ શું જાણીએ? આપણા જગાની ઉકમએને ફાલેજમાં એવ. એ ની પરીક્ષા આપી પડે છે એટલુંજ અમે તો જાણીએ, અને ફાલક તો એટલીએ પરીક્ષા પાસ કરી શકતા નથી”

વજાજ માયા, મધુર, સ્નેહાળ સાહે આજુ” બોલી કમળા આવી ગઈ. બીજા મહેડા કરતા છત્રની ન હતી તેની મુખી મેસી રહી, પણ પત્ની જોરદારમાં જઈ બોરેથી ખુશ રહી.

થેડાજ સમય પછી બીજી એક વાત બની. બિંધવાસિનીના પિતાના એક દૂરના પસાદાર સગા કલકતે આવ્યા અને તેમના ઘરમાં ઉતર્યા. આ કારણથી તેના પિતા રાજકુમાર બાપુના મકાનમાં મોટી ઉધણપાયસ થઇ ગઇ. જમાદજી તો આગલા અંડમાંનું કુશાદે દીવાનખાનું વાપરતા હતા. પણ આ નવા અભિયોગના ખાસ સત્કાર અર્થે તેમને થેડા દિવસને માટે માગણના ઓરડામાં રહેવાને સુવચનામાં આવ્યું.

આથી અનાથબંધુનું સ્વાભિમાન ધણું ઘવાયું. પ્રથમ તો પોતાની સ્ત્રી પાસે જઇ તેના પિતાને અપયજ્ઞો કહી તેને રડાવી. આથી તેના સસરા પરનો કેવો દેંક શરૂ થયો. સાર પછી બોજન શેવા ના પાડી અને એવીજ બીજી કેટલીક રીતે પોતાનો રોગ અને સ્વાખ પ્રકટ કર્યો. આ બધું જોઇ બિંધવાસિની લજ્જાથી ગણે મરી ગઇ. તેના મનમાં જે સહજ સ્વભાવ હતું તેથી તેને લાગ્યું કે, એક આધારણ વાતમાં આ રીતનું મિથ્યાભિમાન દર્શાવવું એ પોતાની અધમતા પ્રકટ કરવા જેવું હતું, અને એ કરતાં વધુ લજ્જાકર બીજું કંઈ હોઇ શકે નહીં. મહા-મુરકેલીએ તેણે પોતાના સ્વામીના હાથપગ પકડી તેમને શાંત કરી રાખ્યા.

બીંદી અણસમજ તો નજ હતી, તેથીજ તે પોતાના માતપિતાને દોષ દઇ શકી નહીં. તેણે જોયું જે આ તો એક સામાન્ય સ્વાભાવિક અનાથ હતો. પણ સાથેસાથે તેને એ પણ લાગ્યું કે તેના પતિ સસરાના ઘરમાં ચાલુ વાસો કર્યાથી કુટુંબમાં માનબદ્ધ થતા જતા હતા.

તે દિવસથી તે દરરોજ પોતાના સ્વામીને કહેવા લાગી કે: “હવે મને તમારે ઘેર લઇ જાઓ, મને હવે અહીંયાં રહેવું નથી.”

અનાથબંધુના મનમાં સ્વાભિમાન તો મથેજ હતું, પણ સ્વભાવની તો છાયાએ ન હતી. પોતાના બાપની દરિદ્ર ઝુંપડીમાં પાછા ફરવું તેમને જરાએ રુચ્યું નહીં. આથી તેમની પત્નીએ દેંક દડતાથી તેમને કહ્યું કે: “જે તમે નહીં આવો તોએ હું તો એકલી જઈશ.”

અનાથબંધુ મનમાં ને મનમાં ખીમતને પોતાની પત્નીને કલકતાની બહાર દૂરના એક નાના ગામડામાં આવેલી માટીની નાની ઝુંપડીમાં લઇ જવા તૈયાર થયા જતી વેળાએ રાજકુમાર બાપુ તથા તેમની સ્ત્રીએ પોતાની દીકરીને હણુ થોડો વખત પોતાના ઘરમાં રહેવાનો આમ્રહ કર્યો. પણ તે યુવતિ મુગે-મોટે માર્થું નમાવી ગંભીરાઈથી બેસી રહી. અને પોતાની સુપડીદાંતીજ તેણે પોતાનો નિશ્ચય જણાવી દીધો કે: “ના, આમ કદી પણ બની શકે નહીં.”

તેની આ રીતની નિશ્ચયતા જોઇ તેનાં માતપિતાને સદેહ થયો કે, એમ તો ન હોય કે તેને અજાણતાં કોઇ પ્રકારે દુઃખ દેવલું હોય? રાજકુમાર બાપુ ધણી દુઃખી થિતે તેને પુછતા લાગ્યા: “બેટા, અમારાથી અજાણે દેંક એવું થયું છે કે જેથી તારા મનને પીડા થઇ છે?”

મિથ્યવાસિનીએ દયામણી રીતે પોતાના પિતા તરફ જોયું અને કહ્યું: “ના, એકે સજ્જમાત્ર પણ મને દુઃખ થયું નથી. તમારી સાથે આ સ્થાનમાં અમારા દિવસો ધણુ મુખમાં તથા ઘણા લાડમાં વીલા છે” આટલું બોલતાંજ તેની આંખોમાંથી આંસુ પડેલાં માંડયાં છતાંએ તેનો નિશ્ચય તેવોજ અચલ રહ્યો. માતાપિતાએ ઉઠા નીસાઓ નાંખ્યો અને મનમાં ધણું જે: “ગમે તેટલાં ગ્રેમથી,

મને તેટલા લાડથી મોટી કરો તોએ ત્રિવલ્લ
ચનાંજ છોકરી પારકી થઈ જાય છે.”

છેવટે આસુબરી આખોએ બધા પામે
વીદ્ય સહ, જન્મથી પોતાના હૃદય સાથે
પ્રેમશૃંગારથી જકડાયેલુ પોતાના આપતુ ધર
છોડી, તથા પોતાનાં મગાં, સ્નેહી તથા
પ્રિયસ્ત્રીઓથી છુટી પડી, વિશ્વવામિની
ગામડા તરફ જવા નીકળી

૨

કવકતાના એક તરગર ખાણની મકાનમાં
અને એકની મામડાની કુંપડીમાં ધણે મોટો
તકાવત પડે છે પણ વિશ્વવામિનીએ એક
દિવસ પણ મનમાં દીનગીરીને રંચાન આપુ
નહી, તેમજ આચરણથી અમતોજ દેખાડયો
નહી. પ્રમત્યેને તે આસુને ધરના દરેક
કામમાં સદાવત આપવા લાગી તેઓની
ઝીંઝ અવરધા જલ્દી તેના પિતાએ તેની
સાથે એક દાઢીને પણ પોતાને ખર્ચે કાઢવી
હતી, પણ વિશ્વવામિનીએ તો પતિને પેર
પડોઆજ તેને પાછી વાળી હતી તેના
સમરાની ઝીંઝ રિધિત જોઈને- મોટા ધરની
દાસી પણ કદાચ દર પછે નાકતુ ટેરતુ
માલે એ પિને ધાતુંજ અસલ સાચુ.

બીંદીની સાસુને તેના ઉપર પ્રેમ વધતે
જતો હતો તેથી ટેસી તેને ધરના કામકામના
પરિશ્રમથી બચાવવાનો પ્રયત્ન કરતી, પરંતુ
બીંદી તો હલ્લાદપૂર્વક અને દમને મુખે
સદા બધા કાંપોમાં મદાય કરતી. અને એ
દીને પોતાની સાસુનું હૃદય તેણે પુરેપૂરું
હતી સીધું એટલુંજ નહી પણ મામડાની
બધા આંખોને તેણે પોતાનાં કુશળી જાણે
માંની બનાવી મુશી.

પરંતુ એ બધાનું ફળ કે બધી વાને
સંતોષજનક નીવળતું નહીં. કારણ કે બાળપોથી-
માં ઉત્તમ બાળમાં સમજાવેના નીતિના
ઉપદેશો જેવી સરસતાથી વિશ્વના નિયમો
આવતા નથી નિષ્કુર, વિદ્વંકારી ચચાન
વચમાં આડે પડે છે, અને બધા નીતિસૂત્રોને
મુચરી ન ઉકેલી શકાય એવા જટાળગ
બનાવી મુકે છે તેથી સાગ કાંપોમાંથી સદા
મારાજ ફળો નીવળતા નથી—કેાકેાઈ વાર
ન ધારેલો ચરખડ મોટો નીકળી આવે છે

અનાથપુત્રના બે નાનાજાહ્યા તથા એક
મોટા ભાઈ હતા મોટાજાહ બદારગામ આડરી
કરના અને આસારે પચાસ રૂપીઆ કમાતા
એમાંથીજ તેમના સસારતુ માત્રુ મળકતુ,
અને તાના બે બાહ્યોનો તીરાડતો ખર્ચ
નીકળતો

આ તો કહેતુ આવરપક નયા કે આજ-
કાવ માસિક રૂપીઆ પચાસ કમાના સસારમાં
સમૃદ્ધિનો આશી તો નજ મળાય છતાંએ
મોટાજાહની સ્ત્રી શ્યામારાકરીને આરંભાથીજ
પુરતી ગરમી આવી ગઇ હતી તેના પતિ
આપુ વરસ ચેતક કરતા તેથી જાણે
તેને આપુ વરસ વિજામનોજ અવિહાર
પ્રાપ્ત થયો હતો તે જરાએ ધરનું કામકામ
કરતી નહી તેના મનમાં એમજ હતું જે, પેલે
કમાઉ પુરુષની પત્ની થઇ એટલે એજ તેણે
બધા પર ધણેમોટો ઉપકાર કર્યો હતો.

જ્યારે વિશ્વવામિની મામરે આવી અને
શુદ્ધકામીની માલક શંતદિવસ ધરના કામકામ-
માં મશગુલ રહેવા લાગી સ્વરથીજ શ્યામા-
રાકરીનું ટાંડુ, જકડાયેલું જલ્લ જાણે વધારે
જકડાયેલું મળ્યું. તેનું કારણ જાણતુ કાણુ
હતું કદાચ એજ હોય કે-જેહાણીને લાગ્યું
હોય કે, નાની વધુ મોટા ધરની છોકરી હોવા

છતાંએ ધરનાં તુચ્છ કામકાજ પર ધ્યાન મોડવવા માંડી. એટલુંજ નહીં પણ કોઈકાઈ આપે છે તે માત્ર લોકને દેખાડવાજ માટે. અંગ્રેજ વર્તમાન પત્રોના ખાસ ખબરપત્રી વળાંએ રીતે લોકોની નજરમાં જોડાણીને તરફ નવા સમાચારો મોકલી ગામડાંના લોકોને હલકી પાડવાની પણ તેની મતજય હોય. જે ચકિત કરી મુક્યાં. પરંતુ પોતાના ગરીબ ઘર કે કારણ હોય તે, પણ એટલું તો ખરું કે માટે એક પૈસો પણ કમાયા નહીં; સામે આ પચાસ રૂપીઆની શેઠાણી મોટા ઘરની શેઠ છે ખરું વધારી મુકયો.

એકદામાં નીલાયતથી આવી પહોંચેલી—

દોકરીની રીતસાત જરાએ સાંખી શકી નહીં. તેના મનથી તો દેરાણીની નમ્રતાજ તેના અસહ્ય મીઠાજનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપતી.

આ તરફ અનાયજધુંએ ગામડામાં આવી એક ‘લાઠપેરી’ સ્થાપી તથા દસવીસ નીશાંએ જતાં છોકરાઓને એકઠા કરી તેમનાં પ્રમુખ બંની સભાઓ ભરવા માંડી, અને તેની ખબરો “ટેલીગ્રામથી” શ્લોકતાનાં પત્રો પર

કામ પણ ચાકરી કરવા મિથ્યવાસિની નેમને નિરંતર આગ્રહ કરતી પણ તેમણે તે પર બંગએ કદા દીધું નહીં. પત્નીને તે કહેવા લાગ્યા કે: “મારે જાણકની જગ્યા છે ખરી પણ પક્ષપાતી અંગ્રેજ સરકાર એ જગ્યાઓ માત્ર અંગ્રેજો માટેજ રાખે છે. બંગાળીની દબરો ચોગ્યતા હોવા છતાં તેઓએ સરકાર તરફથી કે પણ આશા રાખવી નહીં.”

— એક વન મેળ કળા મહામ પમા — ૧૧ ૧૮

એક શબ્દ પણ કહેવાની હિમન-
યતી નહીં. પણ નાની વધુ તો
પચાસ રૂપીઆવાળી જોડણીનું
અન્ન તેણીના મરચા જેવા
શબ્દોની અટકણી વડ આદ લઇ
ચુપચાપ પોતાના કામમા મગ્ન
રહેતી.

એટલામા મોટાભાઈ રબ
લઇ થોડા દિવસ થેર આબ્યા.
અને પાતાની ધર્મપત્ની તરફ
થી અનેક રસભરી મનોવદાર
વાર્તાઓ માખળવાની તેમને
તક મળી છેવટે જ્યારે દરેકજ
નાતનનય નિદ્રાને ભંગ વધુ
ને વધુ પ્રભાભુમા થવા જાણે
ત્યારે એક દિવસ અનુચિતપુત્ર
જ નારી માનિથી અંગે પ્રેમથી
તેન તમન કથ દલે તારે
ક માકીની તરતજ કરતી
જેમ આ હુ કથા એકલો
કમ કરી આજુ ૧૨ અપાવી
રહુ.

રવામાસંકરી પોતાના દીઆર તથા દગળી
સામે તેજના સાજળતાં તથા નેમની પીઠ
પાછળ પણ વિપ ધામેલા વામજાગેર મર્ચદા
છેલવા કરતી ને પોતાની દરિયાને તેમની સમસ
મર્ચસદિત પ્રકાર કરતી કે—“અમે તો
ચરીબ”જોમ, તે ફરી વીને મોટા માખુસની
દીકરી તથા જમાનું પોતાનું કરી રાકીએ.”
હાં તો જુધુ મારજ દરું, ત્યા તો હુ ખુ
નામે ન દરું, પણ અદીઆં તો માન કાળમાન
આવાનાં તે કેમ છતી રાકામે?”

સાચુ તો વડી વધુથી કુશળતા દવા નેથી
તેમને આપડી નાની વધુતે પણ લઇ મેળીને

અનાથ પુત્રને પણ કચરાવના માપની
માફક કુહોડા માવા અને ને મોટલા એ
વેળા એ મુરૂન અવાજ એવો મનડે ભાન
આપો છે ને પર આ તમાન શબ્દો
માતાથી મદન થા રાકે અમ નથી એટલું
કહીને તે પોતાની સ્ત્રીને લા વુગતજ મમગને
આ જવા નેવાર થમા.

પરંતુ તેમની પત્ની તેમની સાથે
એકમત થઇ નહીં. તેનું મનનુ એ હતું જે
જાનુ અન્ન તથા જાબીની માલે ખાવાનો
નામાજાને પરાપરથી મેલેલો હક છે. પણ
અમરને જાં રહેવામા મોટી સન્મન છે.

બિંધવાસિની પોતાના સસરાના ઘરમાં દીનમાં દીન ચાકરીની માફક બધું ખમવા તૈયાર હતી, પણ આપના ઘરમાં પોતાનો ટેક નળવડી, પોતાનું માથું ઉચ્ચ રાખી ફરી શકે એમ તે ચાહતી હતી.

આ સમયે ગામની સરકારી સ્કુલમાં ત્રીજા માસ્તરની જગ્યા ખાલી પડી. અનાથ-બંધુને એ ચાકરી સ્વીકારવા એમના મોટા-ભાઇ તેમજ બિંધવાસિનીએ ઘણા વીનવ્યા, પણ તેનું પરિણામ ધાર્યા કરતાં ઉલટુંજ આવ્યું. તેમના ભાઇ તેમજ પાની ધર્મપત્ની એમને આવી અત્યંત તુચ્છ ચાકરીને લાયક ગણે એ વિચારથીજ એમના મનમાં અભિમાનનો આવેગ એકદમ દુર્બલ થઇ પડ્યો. એ ઉપરાંત પૃથ્વી પરનાં બધાં કાર્યો તરફ એમને હોતો તે કરતાંએ ચારગણો પૈરાય પ્રાપ્ત થયો.

ફરી મોટાભાઇએ તેમનો હાથ પકડી કંધણીક નમ્રતાપૂર્વક અનેક વાતો કરી તેમને ડા પાડ્યા. બધાંની મનમાં હવે નિશ્ચય થયો કે, એમની સાથે આ વિષય પર કંઈ પણ ચર્ચા કરવામાં લાભ નથી. અત્યારે તો એ કોઇ પણ પ્રકારે ઘરમાં પડ્યા રહે એમાંજ કુટુંબનું સાંભાળ્ય નાણું.

રૂઝને અંતે મોટાભાઇ પાછા પોતાની ચાકરીએ સીધાવ્યા. શ્યામાશંકરીના અંતરમાં ધુંધવાતા ક્રોધાગ્નિને કારણે તેનું મોઢું કુલી જઈ એક અત્યંત કદરૂપો ગોળા બની ગયું. અનાથબંધુ બિંધવાસિનીને તેડી કહેવા લાગ્યા કે: “આજકાલ તો વીલાયત ગયા વિના સારી ચાકરી મળી શકતીજ નથી. મેં વીલાયત જવાનો ઇરાદો રાખ્યો છે. તું તારા બાપ પાસે કોઇપણ કળેવળે થોડાક પૈસા કઢાવ.”

એક તો વીલાયત જવાની વાતથીજ બીંદીના માથા પર વજ્રઘાત થયો; ને દુઃખ ઉપર ડામ-બાપ પાસે કૈંક ભિક્ષા માંગવાની આજ્ઞા થઇ. કેવી રીતે આવી યાચના કરવી એ વિચાર આવતાંજ બાપડી તે લાજની મારી મરી જતી.

સમરા પાસે પોતાને મોટે પૈસા માંગવામાંએ અનાથબંધુના અહંકારને ધેડો પહોંચતો. પણ તેથી તેમની સ્ત્રી પોતાના બાપ પાસે કોઇપણ બદાને છળકપટ કરીને પણ પૈસા કેમ ન લાવી આપે એ તેમની સમજમાં આવ્યું નહીં. એ મોટે અનાથબંધુએ અનેક વાર રોપ કર્યો અને બાપડી બીંદીને મર્મભેદી દુઃખથી આંસુઓની નદીઓ વહાવવી પડી.

આ રીતે કષ્ટ અને મનોઅવધામાં કેટલાક દિવસો ગળી ગયા.

સાર પછી શરદાસુત્રમાં દુર્ગાપૂજા પાસે આવી. કન્યા તેમજ જમાણને સાદર તેડી આણુવા રાજકુમાર બાણુએ ઘણા સમારોહ સાથે માણસો તથા ગાડીઓ મોકલી. એક વર્ષ પછી તેમની દીકરી પોતાના સ્વામી સાથે પિતાના ઘરમાં પાછી ફરી. ધનવાન સગાનું પૂર્વે જે રીતે સન્માન થયું હતું અને જેથી જમાણરાજ ખીજ્યા હતા તે કરતાંએ ઘણું વધારે સન્માન એમને પોતાને આ ફેરો મળ્યું. બિંધવાસિની પણ ઘણા લાંબા કાળ પછી ફરી એક વાર માથા પરથી લાજ ખસેડી રાતદિવસ પોતાના લાજબંધુઓના સ્નેહમાં તથા ઉત્સવના આનંદમાં નિમગ્ન રહી ફરવા લાગી.

આજ છઠ્ઠ હતી. કાલે સાતમને દિવસે પૂજાનો આરંભ થનાર હતો. ધર્માચક્રી અને મરખડનો પાર ન હતો. મકાનમાંનાં, એકએક આરડા દૂરનાં તેમજ નજીકનાં, સગાંઓથી ભરાઇ ગયા હતા.

વિદૂષકનો સંતોષ

(એક અમિત કાવ્ય ઉપરથી)

લેખક

રા. પંનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા

સભ્ય, સાહિત્યસભા.

ચિત્રકાર

રા. મોરફાકર

પવચામ મુજને આપમે
બોલાવવા કે મૃત્યુનો,

વચારે આ મમ હૃદયને
સનેદારો વાળ્યું ખરો

અર્પી દીધું મુજ હારણને
કુ ખો ખવડના દાળવા,

હવા મઠી છુપાવીને
આસુ ખરા મુજ દર્દના

આંસુનો પ્રવાહ શેષી બીંદીએ કહ્યું:
“જરા આપને તેડી લાવો.”

તેની મા અત્યંત બીધી અને તરતજ રાજકુમાર આસુને ઓરડા પાસે તેડી લાવી. બીંદીએ બારણું ક્લકડ્યું ને તે બંને જણને ઓરડામાં લઇ ઝટ બારણું દબ દીધું.

પછી બીંદી ભોંય પર પછડાઇ પડી, અને આપના પગ પર માર્યું મુઠ્ઠા છાતીકાટ રડવા માંડી: “આપા! મને ક્ષમા કરજો. મેં તમારા બાકસમાંથી પૈસા ચોરી છે.” તેઓ અવાક થઇ પથારી પર બેસી પડ્યાં બીંદી બોલી: “મારા પતિને વીલાયત મોકલવા માટે મેં આ પાપ કર્યું છે.”

તેના આગે પુછ્યું: “મારી પાસે તેં કં ન પૈસા માંગ્યા?”

બિંધવાસિનીએ ઉત્તર આપ્યો: “તમે રખે વાંધો કાઢો તે બીકથી.”

રાજકુમાર આસુ અત્યંત ક્રોધે ભરાયા, માતા રડવા લાગી, છોકરી રડવા લાગી; પણ તે સમયે કલકતામાં તો ચારે દિશામાં આનંદોત્સવનાં નાના પ્રકારનાં વાજાં વાગી રહ્યાં.

બીંદીએ કદી ક્રોધ પણ કારણે પોતાના પિતા પાસે એક કોડીએ માંગી ન હતી. તેમજ તેના પતિની લેશમાત્ર અવગણના થાય એવી વાતો તેમના હૃદય મિત્રોથીએ કુભાવવા માટે તે પોતાના પ્રાણ પણ આપવા તૈયાર હતી. પરંતુ આજના આનંદમય દિવસે બેગાં થયલાં સ્નેહી તેમજ પરાયાં, જોગબીતાં તેમજ પારકાં-સર્વ જન સમક્ષ એજ બાપડી બીંદીનાં પતિ પ્રત્યેનું અભિમાન, દીકરી તરીકેનો ધર્મ તથા પોતાનું સ્વમાન: એ બધાંની કચ્ચરો થઇ ગઇ અને સામાન્ય લોકોના પગ તળે ચગદાઇ ગઇ.

પહેલાંથીજ બધી ગેરવલ્લો કરી કપટથી ચાલીએ ચોરી, પત્નીની રોતોરાત પૈસા ચોરી અનાચાર ગણાવેલી વાત સગાં-વરમાં બધાને મોટે ચંદીની લાગેલાં જીવન, કમલ સગાંઓ, પડોસીઓ, મોટે પૈસા માંગવામાં એ બધું સાંભળ્યું હતું. જન ધોડા પહોંચતો. બારણામાં ઘરના માલીક ચોરાના આપ પાસે પ્રવેશ કરતાં જોતાંજ બધાં દરીને પણ પૈસા સંદેહથી ત્યાં એકાં મળ્ય નિમની સમજમાં

બિંધવાસિનીએ ક્રોધાચરણે અનેક દેખાડ્યું નહીં. તે બધાં દરીને મર્મભેદી પથારીમાં પડી રહી. આ મોટા દુઃખિનપડી. તરફ ક્રોધે પણ શોક દેખાડ્યો મહાક. પરંતુ તેની આવી છળકપટશુદ્ધિથી બધાં અચંચો પામ્યાં. બધાંના મનમાં થયું કે આટલા દિવસ યોગ્ય અવસર ન મળવાથીજ બિંધવાસિનીનું અરું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું નહોતું. આનંદરહિત આ મકાનમાં પૂજનનો ઉત્સવ કેમ કરીને સમાપ્ત થયો.

૩

અપમાન તથા શોકથી વાંકીતળી ગયલી બીંદી સાસ પાછી ફરી. ત્યાં પુત્રવિયોગના દુઃખથી જળતી માતા સાથે પતિવિરહના શોકમાં પુએલી વહુનો સંબંધ પહેલાં કરતાંએ ધનિષ્ઠ થયો. બંને જણ પોતપોતામાં મુંગાં દુઃખની છાયા તળે પરસ્પર ગાઢો સંબંધ ધરાવતાં થયાં; તથા ઘરનું તુચ્છમાં તુચ્છ કામ કરવું પડે તે પણ અત્યંત ધીરજથી પોતાને હાથેજ કરતાં. જેટલા પ્રમાણમાં સાસુ તેના હૃદયમાં આવી વસી તેટલાજ પ્રમાણમાં પિતા-માતા દૂર થયાં.

બીંદીએ મનમાં ધાધુ કે: “માસુ જેમ મરીમ અવસ્થામાં છે તેમજ હુ પણ છું. એમ બને એકજ દુખની ગાંઠથી જઠરામજાં છીએ પિતામાતા તો એમની ભોલપણ છે; તેઓ તો અમારી અવગ્યાથી પછાક દૂર રહ્યા.”

એક તો મરીયાપ એકબેજ બીંદી તેઓથી દૂર પડી તે ઉપરાંત ચળી નેણે મોટી કંચેલી રવીકારી હતી એટલે એથીએ વધુ નીચે તે પડી ગઈ તેમના એકની જાક આટલા મોટા ભેરજ અતરનો કાર ખમી શકે કે નહીં તે કાણ કહી શકશે?

અનાયમનુ રીતિયત પહોંચ્યા માઁ પ્રથમ તો પત્નીને દર ‘મેઝ’માં પત્ર લખતાં પણ રફને રફને તેમના પત્રો એકાદ બનાવ્યા અને આવે તેમાં પાણી એક પ્રકારના અણુદર્શીના નિગ્રહકાળે આસ આપ્યા માંડી તેમની અધિષ્ઠિત વગ નેજા વમડમેઝા કનાર સ્ત્રી કન્યા મુદ્ધિ કેપ, ગુણ સર્વમાં ચઢીઆતી અનેક અબેજ વ્યવસ્થા સાથે અનાયમનુને પરિચય થતા અને તેઓ તેમને કાબેલા અને કપવાન ચણી આ કારણથી પોતાની માડીમાં પગપાટી, કુમરો તાણેલી અને શામળા ગમી આ તેમને મારે કાઠ પછીની શેઅનથી એમ તો અનાયમનુએ ધારા માંડ્યું હોય તો શી નવાઈ?

બનાએ બધારે પણ પેસાની અગત્ય પડતી સારે આજ બાપડી કીણાવથી બંગાળી સ્ત્રી પર ‘ટેલીઆમ’ કન્યા તેમને વગએ સ કાચ થતો નહીં અને એજ બંગાળી સ્ત્રીએ પોતાના હાથ પરની મે એક કાચની બંગાળી શીયાય પોતાના મર્વ પેરેણા નથા આપ્યું પછે તેમને મારે પેમા મેહવાબા, નાના મામજામાં એવી વસ્તુઓ શામલી કીક પડે નહીં

એ વિચારથી નેનાં બનાં કીમતી ધરેણા તેના પિતાનેજ ઘેર પડ્યા રહેતાં. પતિના કુટુંબમાં નિમજ્જીમાં મરતુ પડે છે એમ વખતોવખત બહાના કાઢી તેણે એકએક કડી બધા ધરેણા મંગાવી લીધા. એવંટે જાને હાથના કડા, કપાની બગડી, બનારસી માડી તથા સ્વચ્છ સુદા વેશાઈ ચર્મા સ્વારે તેણે પોતાના ગ્રામીને ઘરો નથતાલથી એક પત્ર લખ્યો. તેની પ્રતેક લીડી તેના આસુઓ થી ઉકાસલી હતી તેના તરફે પતિને પોતાના સખથ આખે પાછા ફરવા વણે મજબુત આમદ કર્યો

પણિઆમે ગ્રામી તો ‘વેરેટ ફેશન’ મુજબના વાળા ભાથે, મરીમજી મુગવેજા, કાટપાટનુન પટેરેના બાગીરતન પતિને આવી પહોંચ્યા અને હોટસનો આશ્રય શીધો. બાપડીની કુપડીમાં ગરેણુ તો તેમન કેવળ અરણ્યજ દડ કારણે એક તો તે કુપડાં એવે તે તેમને લાયક સ્થાન તો મળ્યાપણ નહીં અને બીજી એ કે ગામકાના તેમના મરીખ કુટુંબીઓ જો સ્વાગતજી થઈ જાય તો તે બાપડાઓનો કેએ આરોગ રહે નહીં. સમગળા મરમાં પણ જન્મ પળા દડ અભારનિજ રહી હોંદુ ધમ પાળના એટલે તેઓ પણ એમના જેવા નવનિજાને આશ્રય આપવા નિયત ન હતા

કબના અમાતથી જાનવીજ હોટજ છાડી એક નાના ધરમા તેમને વામ કરવે પડ્યો. પણ તે વરમાએ તેમણે સ્ત્રીને બોલાવવાની કાળજી કરી નહીં. કીલાવનથી જાણ કર્યા બાદ પોતાની સ્ત્રી તથા માતાને માત્ર એવજ વાર, અને તે પણ દિવસનેજ મગરે મગરો ચયા હતા આ કીલાવ તેમની

સાથે બીજો કોઈ પ્રકારે તેમણે સંબંધ રાખ્યો નહીં.

એ બે બાપડી દુઃખી સ્ત્રીઓને માત્ર એકજ સંતોષ હતો કે અનાથબંધુ સ્વદેશમાં આવી પોતાના મિત્રો પાસે રહેતા હતા. વળી સાથેસાથે એમની બારીસ્ટરની ખ્યાતિ સાંભળી એ બંનેના ગર્વનો પાર રહેતો નહીં. એક યશસ્વી પુરુષને યોગ્ય સ્ત્રી પોતે નથી એમ માની જિંધવાસિની પોતાની ભત્રીજા મનમાં ધિક્કારવા લાગી. તેઓ પોતાની યોગ્યતા જોઈ શકવાથીજ સ્વામી મારેનું તેનું અભિમાન મામુ વધતું ગયું. તે મનો-વ્યથાથી પીડિત છતાંએ સદા ગર્વથી ભરેલી રહેતી. મ્લેચ્છ આચાર તેને પસંદ ન હતા તેઓ તે સ્વામીને જોઈ મનમાં વિચારતી કે “આજકાલ તો ધણાએ સાહેબ બને છે, પણ કોઈ બીજાને સાહેબનો પોશાક શોભતો નથી, એ તો જાણે પુરા વીલાયતી સાંભળજ દેખાય છે, બગાળી છે એમ તો કોઈ જાણીજ ન શકે.”

જ્યારે નાના ઘરનો પણ ખર્ચ પુરા પડી શક્યો નહીં ત્યારે અનાથબંધુને મનમાં ધણીક મુંઝવણ ચહ. અને છેવટે તેમને ખાતરી થઈ કે આ હતભાગ્ય ભારતવર્ષમાં ગુણીજનની લગારે મીછાન ચતી નથી, અને તેમના ધંધાના સાથીઓજ અદેખાખના માર્યા તેમના ઉત્તરિના માર્ગમાં છુપી રીતે અડચણો નાંખતા રહે છે. પણ જ્યારે તેમની ‘કીનર ટેબલ’ પરની ‘કીશો’માં પ્રાણીવર્ગ કરતા વનસ્પતિવર્ગનું પ્રમાણ વધુ થતું ગયું, તથા ‘કોસ્ટ મુરમી’ના નિયત કરેલા ઉચ્ચ રચન ટેબલ પર માત્ર તુચ્છ તળેલી કેલમી બીરાજવા માંડી ત્યારે તેમના સ્વાભિમાનથી દેદીપ્તમાન મુંઝવેલા મુખની કાંતિ કેક જાંબી

પડ્યા. માંડી. પણ જ્યારે આ પ્રકારે તેમની જીવન-સારંગીના તારનો સૂર તીવ્રની પરથી ધીમેધીમે ઉતરતો મંદ ‘મ’ ના કરુણ સ્થાને આવી અટક્યો ત્યારે રાજકુમાર બાહુના ઘર પર એકાએક દેવનો કોપ વરસ્યો અને તેથી અનાથબંધુને પોતાના આવા અનેક સકટોથી ભરપુર જીવનસ્રોતમાંથી છુટકારો મેળવવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો.

ગંગાજીને કીનારે આવેલા એક ગામમાં આમાને મળી રાજકુમાર બાહુના એકના એક પુત્ર હરકુમાર, તેમની સ્ત્રી તથા બાળકો સાથે એક મજવામાં પાછા ફરતા હતા તેટલામાં તેમના મજવા સાથે એક રટીમર અચ્ચાવાથી તે બધાં ગંગાજીને તળીએ જઈ પડ્યાં. આથી રાજકુમાર બાહુના વંશમાં માત્ર જિંધવાસિની શીવાય કોઈએ રહ્યું નહીં.

આ બધાનક ફટકાની વેદના દેક શમ્યા પછી રાજકુમાર બાહુ અનાથબંધુ પાસે ગયા અને તેમને વીનવતે કહ્યું કે: “આજ તમારે હવે પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને ન્યાતમાં પાછું આવવું જોઈએ. તમારા શીવાય હવે મારે કાંઈ અંગી રહ્યું નથી.”

અનાથબંધુએ ધણી ઉત્સાહપૂર્વક સ્પર્શના આ પ્રતાપને અનુમોદન આપ્યું. તેમણે જોયું કે બધા ‘આર-લાઈબ્રેરી’માં વિદાર કરનારા સ્વદેશી બેરીસ્ટરો તેમની દબા કરે છે અને તેમની અસાધારણ બુદ્ધિ માટે ઘટનું માન દર્શાવતા નથી, માટે એ લોકો સાથે દાવ લેવાનો આ અવસર ધણી અનુકૂલ યદ્યપરશે.

રાજકુમાર બાહુએ પંડિતોની, સલાહ લીધી. તેઓએ મત આપ્યો કે “યદિ અનાથબંધુએ ગોમાંસ ન ખાધું હોય તો તેમને ન્યાતમાં પાછા લઈ શકાશે.”

જે કે વિદેશમાં હપર જણાવેલું નિર્ણય
ચોપત્રું એમના આધ પદાર્થોમાં અગ્રસ્થાન
બેઠવવું હતું. જ્યાંએ એ વાતનો અસ્વીકાર
કરવા એમને જરાએ વિચાર કરવો પડ્યો
નહી. પોતાના યોગ્ય મિત્રોને એ કહેવા
જાગ્યા કે “જ્યારે આ રીતનું અસત્ય
સાંભળવા મનાજ પોને ચાહે તો માત્ર જીએ
એથી તેમને સંતોષવામાં કોઈ પ્રયત્નનો દોષ
નથી. જે જીએ યોગ્યમાં આપ્યું તે જીએ
યોગ્ય તથા અસત્ય એવા જે આતિ વિકૃત
પદાર્થોથી શુદ્ધ કરવી એનો આજકાલ સમાજ
નો નિયમ છે તો એ નિયમની આડે આવવાની
દુઃખીતા કંઈ નહીં.”

પ્રાવશિન કરી મનાજમાં દાખલ થયા
અને એક મુલ દિવસ દરબરમાં આજ્ઞા
એ અવસરે અનાયનમુએ માત્ર ધોતીકાં ને
ચાદર પહેરીનેજ પોતાની જાણ વધારી
એટલુંજ નહીં પણ વીનાયની સમાજને મોટે
દાજગી તથા હીંદુ સમાજને મોટે ચુનો
ચોપડાનો પ્રયાસ પણ આગળ્યો. આ વાત
સાંભળનાજ બધા યુવાયુવક ચક્ર જતા

આનંદ તથા અર્થથી બિંધવાનીની
પ્રાંતિ-સુધાની જામિએથી દિછગત, મુકેશજ
હદય નાની કડક. તેણે ધાર્યું કે “વીલાત
થી પાછા ફરેલાઓ તો જીએ જાગવાઓ
બની જવાનાં હાંમાં મારે છે, અને તેઓએ
તો જાગણી તરીકે ગણુનીએ થઇ શકે નહીં.
પરતુ મારા સ્વામીના તો બધા જાવ તદ્દનજ
પહેલાં જોવાજ રહેલા છે, એટલુંજ નહીં પણ
તેમની હીંદુ ધર્મ પ્રવેશી શકા પહેલાં કરનાએ
જળી વધી મળે છે.”

નહી કરેલે દિવસે આજ્ઞા-પડિનોથી
ચળકમાર જાણુનું મકાન ભરાઇ ગયું. પેસા

અરથવામાં તેમણે કેએ આજી ન રાખ્યું.
આહાર તેમજ દ્રશિણા માટે વધારેજ જોવણો.
ચક્ર રહી હતી.

અતઃપુરમાં જપકાની તો સીમાજ ન
હતી. નેમરેલાં સર્ગાવદાલાં તથા ચાકરોથી
તમામ આંગણું તથા ચોક બગાડ થયાં હતા.
આ બધી ચરણ ને ધેંધાટ વચ્ચે શરદના
ઉત્તરા સુમતાં કિરણોથી રંગેલા પ્રજાતના મંદ
વાયુમાં ડોળની નાની વાદળી હોય તેમ બિંધ્ય-
વામિની પ્રકૃષ્ઠ મુખે આનંદસાગરની લહરીએ-
મા વિહરી રહી હતી. આજના બધા
અમારોહનો અને આ બધી રચનાઓનો
અધિનાયક તેનો સ્વામી હતો. આજ તો જીએ
આખી બંજરૂંએ એક જગમિ બની હતી,
અન પરદા ઉત્કટાજ્ઞ અનાયનમુ તથા
દણ્ડમાની નજરે પડનાર હતા એમનું
પ્રાવશિન ત અપરાધનો સ્વીકાર નહીં પણ
તેમનાનરથી મનાજ પ્રવેશના અનુબદ્ધ ગણાય.
અનાયનમુ વીલાયતથી પાછા ફરીને હીંદુ
સમાજમાં જોડાયાથી હીંદુ સમાજનું મોરવ
અનીતજ વધેગ આ જોગવો પ્રકાર આખા
દેશમાં દબરો કિરણો ફેલાવી રહ્યો હતો,
અને ને યનાજના પ્રાંતિનિબંધી બિંધવાસિની
ના પ્રેમવિસ્ફુરિત મુખ પર આજ એક
આજર્ણનક રોજા ખીસાજ રહી હતી. અટવા
દિવસે સુધી વેડેલાં તુચ્છ જીવનનાં અનેક
દુખો અને અનેક પ્રકારના મુદ્દ અપવાનો
હવે અદૃષ્ટ થયાં અને આજથી તે
પોતાના બાપના ઘરમાં બધાં એકાં બનેલાં
અગાંઓની સમગ્ર મરતક ઉચું કરી પૂર્ણ
ગોરુથી અને સ્વસ્થતાથી પોતાનું સ્થાન ફરી
મદલુ કરી શકી. સ્વામીના મોરવથી આ
અયોગ્ય સ્ત્રી પણ સમસ્ત સસારની નજરે
સન્માનપોજ્ય થઇ પડી.

ક્રિયાકર્મ સાં સમાપ્ત થઈ ચુક્યાં. અનાથ-
બંધુ ન્યાતમાં ફરી દાખલ થઈ ચુક્યા. નોતરેલાં
સગાંઓ તથા આહારોએ તેમની સાથે એક-
પંગતે બેસી યથેષ્ટ તુષિપર્ણ ત ભોજન કર્યું.

કુટુંબની સ્ત્રીઓએ જમાદગરને જોવાની
ઉત્કંઠા દર્શાવ્યાથી તેમને અનઃપુરમાં નેડાવી
મંગાવ્યા. જમાદગર રૂબરૂ અને પાનસાપાંગી
આવતા આવતા, હસને મુખે. ધીમેધીમે પગલાં
ભરતા ચાલે બોલે ધસડતા ધસડતા અતઃ-
પુર તરફ આડ્યા.

ભોજન થઈ રહ્યા પછી આહારોએ દક્ષિણ
આપવાની તજવીજ ચાલી રહી ત્યાં સુધી
તેઓ સભામંડપમાં બેસી મોટામોટા ઘાંટા પાડી
ગોતાનું પાંદડું દેખાડી રહ્યા હતા. મકાનના
માલીક રાજકુમારનાં ધોડાક વખત આ ગર-
બડીઆ પાંદડાનાં આસનો સ્મૃતિશાસ્ત્રનો
વાદવિવાદ નાના આરામ લેતા બેસે હતા.
એટલામાં તેમના દરવાજા એક ટાકે લઈ આવ્યા
અને ખબર આપી કે “એક નારંગ લોકકા
મેમ આયા.”

રાજકુમાર ખાણુ ચમકી ઉઠ્યા. બીજી
પળે ‘હાડ’ પર નગર કરીને પર અંગ્રેજીમાં
લખ્યું હતું તે વાંચ્યું:—“ગીગીસ અનાથબંધુ
સરકાર” —અર્થાત્ અનાથબંધુ સરકારનાં
ધર્મપત્ની.

રાજકુમાર ખાણુ એને ઘણીક વાર ધારીને
જોતા બેસા; પણ આ સામાન્ય તણ અંગ્રેજી
શબ્દોનો અર્થ ઉઠેલી શક્યા નહીં. એટલામાં
વીક્રમતથી નવીજ આવી પહોંચેલી, ગુલાબી
મુખ, તામ્રવર્ણ કેશપાશ, આસમાની નેત્રા,
તથા દુંધના જેવી શ્વેતવર્ણ આમડી ધરાવનારી,
હરણીના જેવી ગપળ ચાલની એક અંગ્રેજ
કન્યા સ્વયં સભામંડપમાં દાખલ થઈ અને
વચમાં આવી ઢીલી રહી. તેણે ત્યાં હાગર
ચંદલાં એક એક મુખને ધ્યાનથી નીરખવા
માંડ્યાં, પણ તેને જોઈતું પરિચિત, પ્રિય મુખદું
દેખાયું નહીં. આ મંડપને જોતાંજ બધો
સ્મૃતિશાસ્ત્ર નંબંધી વાદવિવાદ એકાએક શમી
ગયો. સ્મશાન જેવી ગંભીર સુપડાઈ ત્યાં
પસરી રહી.

આ ઘડીએ ચાલે બોલે ધસડતા ધસડતા,
ધીમેધીમે પગલાં ભરતા, અનાથબંધુએ રંગ-
ભ્રામ પર ફરી પ્રવેશ કર્યો. તેમને જોતાંજ
પેલી અંગ્રેજ કન્યાએ એક પળમાં તેમની
ગાદમાં હોડી પહોંચીને તેમને આલિંગન કર્યું,
અને તેમને પોતાની છાતીએ ચાંપી તેમના
પાનથી લાલ થયલ હોડા પર ધર્મપત્નીના
જેળાપની મહોરરૂપે સુળન કર્યું.

તે દિવસે સભામંડપમાં સ્મૃતિશાસ્ત્ર સંબંધી
વાદવિવાદ ફરી ચાલુ કરી શકાયો નહીં.*

* સર્વોદ્ધાર કારકના બાળી પડેલી અનુવાદ.

મુદ્રામયરિતઃ નગોધક રા મલુવાજ
રમ્યકેડવાય મગમુવર. મુદ્ધ ૨ ૩-૦-૦.

અમલતારી, અને નેથી પલુ વધુ અરો
ભાષણાચારી, દરિએ આપણા પ્રાચીન ક્રિઓનુ
સંગોવન અને અધ્યયન એ આધુનિક નાદિલ
મેરાન મદરવનુ અંમે છે એ હોતમા કામ
પુરુષક ને અને કરનાર આપણાદ્યા હ મયા
જમાતાના વિદ્વાન મંગોધકો પકી એ પ્રકારન
કામ માથે પેનાર, અમારી તલુ રમાન રા
મલુમુદા પહેલાજ ગુણા માલત્યનનક છે
તેમણે ગ્રીણવટથી અને આપન અમપૂર્વ આ
પુનક નેઆર કરી કેટલાક વખતથી મહા
પાદપુ છે. તેના પ્રેમાનદની સોનગજ ફૂન
હિપતન ખીજ આડ ક્રિઓના પલુ મુગમા
અવન આપનામા આજ્ઞા છે, જે અન્યામકેને
મલુ જ રોથી થશે કિપોદ્યાન અને કાજમ
પમુ પાચી જવા જોવા છે. પરંતુ તેમા પ્રતિયોગી
મરોર્થવાના કાર્પનો છુટથી વપયોય થઅરો
હોવાથી નકુ થોડુંજ છે જના, એકદર કાલ
એકક ઉમેજન તેમજ આદરને પાત છે

કાજેકકેના લેખો વંખર. રા દવાયેય
પાવકુજા કાજેકકર પ્રકાશક નવજીવનપ્રકાશન-
મદિર, અમદાવાદ. મુદ્ધ ૨ ૩-૦-૦

કમુનુ પાલિયાન (એક અઢાન કિર્પના
કથનન આધારે). પ્રકાશક નવજીવનપ્રેમજન
મદિર, અમદાવાદ. મુદ્ધ ૨. ૦-૩-૦

ફરેર કમીરી સમસ મોંપીજની જુવાની
પ્રકાશક નવજીવનપ્રકાશનમદિર મુદ્ધ
૨ ૦-૩-૦.

ફરિનો બોગ વાને ક્લીડુ સમારમા સોર
પ્રકાશક સહિત્યસદન કાંપાવ. સુરત. મુદ્ધ
૨. ૦-૩-૦.

કાલીઆવાડ પોપીકીકલ એજંસી પીમે
લોર્ડ રેડીંગને વિનતિપત્ર. (અંગ્રેજી), મોકવનાર:
કાલીઆવાડ ફિતવર્ષક સહ, મારકેડ.

આશ્રમજનનાપતિ: મંગોધક: રા.
નાતપજ મોજેવર અને પ્રકાશક. નવજીવન-
પ્રકાશનમદિર, અમદાવાદ. મુદ્ધ ૨. ૦-૧-૦.

જીવનકા મદ્યય (ફોર્મી) અંગ્રેજી પરથી
અનુવાદક રા હાગજાકિ વિપાધ્યાય પ્રકાશક
નવજીવનપ્રકાશનમદિર, અમદાવાદ. મુદ્ધ
૨ ૦-૧૨-૦

હાઈગુ-ગુ-ગુની રમન પ્રકાશક રમણવાય
કાપાન નવમારી મુદ્ધ ૧. ૦-૨-૦.

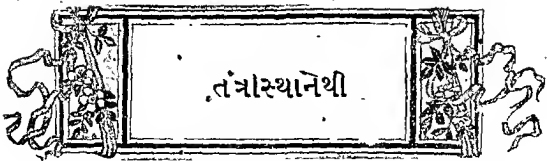
અચવાપાવન (નવીન્દનાથ કાકુર પ્રવીન)
અનુવાદક ન ચિન્ધારી કૃપાવળી પ્રકાશક:
નવજીવનપ્રકાશનમદિર, અમદાવાદ મુદ્ધ
૨. ૦-૧૦-૦.

દેહ જીવ અને આત્માની વૈજ્ઞાનિકભાષા
(શ્રી હાર્પલ જુજગની મહા' અંધારપિ
અક ૮ મો) અનુવાદક રા પ્રેમશંકર
નારાવજીટ દવે કરાચી

ગ્રીજરવાયળી મગહકર્તા. રા કાવજી
કલાયજી ત્રિવેદી પ્રનિદ કરનાર. જુજગની
ક્લીડુ સીમંકલ, મુખ્ય મુદ્ધ ૨. ૦-૧૩-૦.

અવધાનના પ્રયોગો (પરિત મુનિગજ
મો રતયંદ્રજી રવામીએ કરેલા). પ્રયોગક રા.
મુનીલાત્ર વર્ષમાન સહ. પ્રકાશક: શ્રી કાલીઆ-
વાડ રથાલકવાસી જૈનસહ, અમદાવાદ

ખાદીની પ્રસાદી ને બીજી વાતોએ
લેખક: રા. મણિજીજી પ્રજાજી દેમાર, પ્રકાશક:
રા પ્રભાકર જમજકર પાડક, મુખ્ય મુદ્ધ
૨. ૧-૪-૦.

તંત્રાસ્થાનેથી

આવતી સાહિત્યપરિષદ્

—૧૭૭૭૭૭—

સાતમી સાહિત્યપરિષદ્ આખરે પોતાના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ અને વિભાગોના પ્રમુખની પસંદગી, એકઠેને માત્ર અઢી મહીના રહ્યા ત્યારે, કરી શકી છે.

મુખ્ય પ્રમુખના પદ નાટ્ટે અમેએ દ્વિતીય જયેશના અંકમાં સૂચવેલુ નામ જોડેને મરોતપ થાય છે. ગુજરાતી સંસ્કાર અને સાહિત્યની હાલની દશામાં, ગુજરાતીગોના અત્ર નાવક તરીકે રા. આનંદશંકરભાઈ ઉત્તમ અને ઉપયોગી કાર્ય બજાવશે એ નિઃશંક છે. સત્કારમંડળના પ્રમુખ ને ઉપપ્રમુખની પસંદગી પણ, સાહિત્યની તેમજ સાહિત્યેતર દૃષ્ટિએ કીક ચઢી ગણાય. વિભાગોમાં રા. ખબરદાર સમકાલીન જીવન તેમજ સાહિત્યના તંત્રોના સંપર્કમાં સારી રીતે રહી શક્યા છે એટલે પ્રાંતના સાહિત્યસેવકોને નવીન સંદેશ ને માર્ગદર્શન આપે એમ હચ્છીશું. સાહિત્યસંસદના સભ્ય રા. ખુશાલ શાહને ઇતિહાસની સેવા માતૃભાષામાં કરવાની આ સારી તક સાંપડી છે. તેમનું કાર્ય એ વાહન મારફત વધુ અંશે થવાની જરૂર છે. વિજ્ઞાનવિભાગ, સાહિત્ય ને વિજ્ઞાન ઉલ્લખને શોભા આપતા રા. કાંતિલાલ પંડ્યાને સોંપાયો છે. અને નવા ઉધડેલા જૈન વિભાગનું સુકાન જાણીતા

અભ્યાસક પંડિત જાગરના હાથમાં સુકાયું છે તે પણ યોગ્ય થયું છે.

પણ ભાવનગરના કાર્યવાહકોએ કરેલી નીમણુંકમાં એક તો ઘણાંને ખુશી. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પણ ગજકારણની જેમ ચઢતર પડવી. આ રાખવી એ શું સલાહકારક છે ? આ દૃષ્ટિએ જોતાં, પરિપક્વતા ઉપપ્રમુખ તરીકે રા. નાનાલાલ કવિની પસંદગી ન કરી હોત તો કે' એટું નહોતું એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી. તેમનું જીવલંત ને ચિરમરમણીય કાર્ય તેમને કોઈક દિવસ પરિપક્વતા પ્રમુખ પ્રમુખ કે સાહિત્યવિભાગના અધ્યક્ષપદના અધિકારી તરીકે દીપાવે તેવું છે. આ સંજોગોમાં, એમને અપાયેલી પદવી તેમને ઘટે જેવા માનની સચક નથીજ એમ કહેવું વધારે પડતું નથી એમ અમે માનીએ છીએ.

નીકાલે લેનીન

એલ્સેવીઝમના પ્રજોતા અને રૂશીઆના ભાગ્યવિધાતા લેલીનનું અવસાન એ અતિ અગત્યનો બનાવ ઘણાને લાગ્યો હશે. એગ્રી-રેટાલથી માંડીને ઘણા વિચારકોએ મુડીની અસમાનતા અને તે દ્વારા ઉપજતા અનેક અન્યાયોને દૂર કરવાના ઘણા સિદ્ધાંતો વિચાર્યા, પણ એ બધાને નવા રીતે વિચારી

અને કરોડો માણસોમાં એ સિદ્ધાંતોનો પ્રચારજ નહીં, પણ પ્રયોગ કરનાર તો એકલો સેનીનજ હતો. એના સિદ્ધાંતની સફળતા કે નિષ્ફળતા તો જાણતે હજી પુરેપુરી જોઈ નથી, પણ એના પ્રયોગમાં રહેલા અવજન હોમન

માનવામાં સર્વ દુઃખનું મુળ જણાવ્યું; બીજાને અસત્ય, દ્વિંસા અને કાવરતામાંથી આ બધાં દુઃખો ઉદ્ધારે છે એમ યાચ્યું. અનેએ પોતા-પોતાની રીતે પોતે જાણેલું સત્ય જગતને આપવા પ્રયત્ન કર્યો. જગતનાં જુના પંડા

અને સામર્થ્યના ઈશતિ જગત્ આશ્ચર્યચકિત તો થયુંજ કે જુના સામાજિક રિથિનિયેદને ઉચ્ચાવી નાખનાર, જુની આર્થિક વ્યવસ્થા એને ખટવી નાખનાર, જુની અનુદિપજ્વાલને જડ મુળમાં કાઢનાર એના જુના આશીર્વાદ વગર ખડખડા તારીક લેનાર જાન તો નથી વિનંતી નવન

મહાદેવની નાનકટાં એ આ યુગનું અનુપ્રાપ્ત નક્કલ છે. દુઃખમાં નેમીત અને એશીઆમાં માલુસ આ મનુષ્યનિ પદમાં અપરપ એ થયા જુની જડનારના અને માનવતાઓનો આ પદમાં રોમ થવા માડ્યાં આપણે એ મનેના યુગમાજ પસીએ કીએ એટલે એ શુદ્ધિની અચર કેટલી થઈ તે આપણે પુરેપુરી રીતે કહી ન

હજીએ. જગતના મહાપુરોહ-દીક્ષામતા] માં આ બનેલું રચાન ક્યાં એ તો આપતો ધુમજ નહીં, કરશે.

સુદ્ધ જગવાનની માફક આ બનેલે પણ આજની સમાજવ્યવસ્થામાં દુખના કારણો ક્યાં એ શોધવા માંડ્યું. એકને આર્થિક અમ-

અ નીકલ લેનાર [અધુરપણે

ખગા ખરતાએ હજુ એટલા મોટી રચા છે કે આ બને પ્રયોગોત સાદ્ય હજુ આપણને પુરેપુરું દેખાઈ નથી. પણ છતાં જે વિચાર-પરિવર્તન લાખે માણસોનાં હૃદયમાં ચાલી રહ્યું છે તે જોતાં અને એ સર્વ અંકે જાણુજા

ર્થ છે એ સ્મરતાં એ મહાન વ્યક્તિઓને હરખના અર્ધ આપ્યા વિના ચાલતું નથી.

નવું પ્રજાનસંકલ્પ

લેનીન સુઝરી ગયો.—મેકડોનલ્ડ મુખ્ય પ્રધાન ગયો.

એ: વાકશામનનો નાશ કરી કામદાર-શાસન આપું. બીજાએ ધનિકશાસનને વશ કરી કામદારશાસનની સત્તા બેસાડી. આ એ વચ્ચે કે સમ્યામણી થઈ શકે નહીં. લેનીન સમ્યક્ધાતા હોય; મેકડોનલ્ડ માત્ર મુન્સદી છે. પણ જે લેનીનની નેમ નેજા મેકડોનલ્ડની. એકે આખી પ્રજાના આપરોક્ષ (direct) હક્કમથી ચાલતું રાજ્યવતઃ શ્યામ્બુ; બીજાએ પાર્લામેન્ટ વશ કરી તેની દ્વારા પરોક્ષ (indirect) રીતે તત્ર સત્તાપ્રધાનુ માથે લીધું.

આ કામદાર સંપ્રદાયના અનુયાયી તો વચ્ચે મળ્યાં બેઠાં. યુરોપનો સંપ્રદાય હડતાલો વગેરેથી કદવામાં આવતા અપરોક્ષ દબાણનો લીલાખની દત્તો; હોંઠાંડો સંપ્રદાય પાર્લામેન્ટ વશ કરી કામદારશાસન સ્થાપવા મથતો હતો. લેનીન બોલશેવીકમ આપ્યું; વ્યવહાર અંગે મેકડોનલ્ડ પાર્લામેન્ટ વશ કરી.

આ બનાવ અંગ્રેજ સ્વભાવનો નમુનો દેખાડે છે. આવા બનાવો અંગ્રેજ ઇતિહાસમાં વખતો વખત મળે છે બીજા લોકોને આખી દુનિયાને નોંધી પડે છે: અંગ્રેજો જોડતો ફેરફાર સદાથી કદે છે. ફ્રેન્ચ પ્રજાને ૧૮ સ. ૧૭૮૯ નો મહાવિપ્લવ કરવો પડ્યો તો અંગ્રેજ પ્રજાએ કંઠે કંઠે ઇ. સ. ૧૯૮૮ માંને ૧૮ સ. ૧૯૩૨ માં સુધારા ક્યાં. અંગ્રેજ પ્રજાની

આવી સમગ્ર વ્યાવહારિકતાએ એમનું સામાજિક આજે સમગ્ર પાયા પર મુક્યું છે. પણ એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે યુરોપના ભવિષ્યનો અધિષ્ઠાતા ધનિક નથી પણ કામદાર છે—કામદાર જે બાહુબલથી, બુદ્ધિથી સૃષ્ટિ સરજે તે ધારે તે. (Ergotocracy) કામદાર-શાસન એજ આવતા યુગનો મંત્ર હોય એમ લાગે છે.

પછી પ્રશ્ન થાય છે કે સંસ્કૃતિનું શું? સંસ્કૃતિ એ માત્ર કામદારની બનાવેલી વસ્તુ નથી, પેઢીવર કેળવેલી, ગ્રીણ ને સુંદર સંસ્કારોથી ઘોઘાક ગાણસોએ રચેલી અદ્ભુત વસ્તુ છે. અને કામદારશાસનમાં સંસ્કારના સંસ્કૃતિનું સ્થાન શું એ નક્કી કરવાનું કામ ભાવિનું છે. આર્થિક સ્કૃતિ હમેશાં આ સંસ્કૃતિનું સ્થાન શ્રેષ્ઠ માનતી આવી છે. જન એ માન્યતા નિશ્ચય રાખવાનું પરમ કર્તવ્ય અંગ્રેજ સામાજિક પર આવી પડ્યું છે.

આ ફેરફારથી હોંદને કેં ખાસ લાભ થાય એમ માનવું અમને ભુલભરેલું લાગે છે.

પાઉસાં હીંદી સ્ટ્રી-બારીસ્ટર

સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિને આ યુગનો દત્તિ-દાસકાર કદાચ સૌથી મહત્વનું 'યુગબળ' ગણશે. એ વર્ગે પહેલેથીજ પુરુષના જીવન પર પગેલ અને સમગ્ર અસર કરી હતી પણ છેલ્લાં પોણાસો સો વરસમાં જે અપૂર્વ ભાવના-ઓએ જગતના જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો તે વિદ્યાર્થી સાધ્વો તેને પ્રતાપે સ્ત્રીઓનું આત્મ-ભાન જગ્યું, તેમજ સમાન અધિકારોની માગણી કરી, અને ધૈર્ય ને અવસનાયી કરેલી તપશ્ચર્યા વડે તે વિજયને વરી. આ રીતે તેમની પ્રત્યક્ષ અસર વધવા માંડી અને

આજે નેઓ બાપજો કગવા કે લેઓ લખવા
ઉપગાંન કર્તવ્યતા જુદાજુદા પ્રદેશોમાં પણ
આજના પરીતે નગરગત તથા ધર્માગરી
તરીકે જોવાનો મગીન ને લાક્ષણ્ય લીંગના
જમગતમાં અર્પણ કરી રહી છે

જાણાય છે. અને અમે તે તેમને અમે મદદ
અભિનંદન આપીએ છીએ.

સ્વામી

જામગ એ વાંના જોલનિવાસ પછી
માધીજી નરજીવની મર્નિમાન પ્રેમજી
ના આદાની વચ્ચે પાછા પલાણો છે

તમા આગમ્ય મારે લોકોને પ્રાથના
કરી અને પ્રભુએ
તે નાનાળી, એમને
મુક્ત કરવાની
માયાની પ્રવૃત્તિ કરી
અત નરકારે તેને
રજા પલુ પડ્યુ આ
મગનચિન્હોત્તરાર્થ
જાણ છે દેવે દેવના
માન્યાર પાસે દગ્ધ
જાણ જાણ મદા-
કાર્યો દનાવા ધાર્યા
છે તે સજ દગ્ધ
તેઓ સો શરદ જીવે
એવી અતરનીદમ્બ
મહિત અમે 'ગુજરાત'
તરફથી તેમજ સ્વામી
કરીએ છીએ

સ્વામી આરોધનો પ્રભવ બીજા દેશના
તેમ લોકોમાં અને ખામ કરી આપવા નુરુ
તમા પણ વરનાવા છે પરિણામે ધાનમત
મુનીશી પાલીલી
આદિ મહાઓ
દેવવીક મુરુલીઓ
પછી, જાઓ પ્રવેશ
પામી શાપી છે આ
પ્રવૃત્તિનું એક 'જી
સીમાચિન્હ ગુજરાત
માં અમે મહીને અકાલ
છે. કુમાળી મીરા
તાનાને અમેની દાહ-
કોઈ ખરીગટર તરફ
સીકાણો એ પનાવ
અમને હોઈ તેમજ
મુજગતની પ્રવૃત્તિ-
ના ફલિદાસમા
ખાન નોધવા જોગ

માસિક રાજનીતી

જાન્યુઆરી ૧૯૨૪

તા. ૩ જી—વડોદરાના દીવાન સર મનુભાઈ મહેતાનાં પુત્રો બહેન દસાનું લગ્ન એજ રાજ્યના નબીખી અધિકારી ડૉ. છવરાજ મહેતા સૌથે થયું.

તા. ૫ મી—૨૧. વિનાયક સાવરકરને મુંબઈ સરકારે છોડી મુક્યા.

તા. ૭ મી—ગોરસદ તાલુકા પર નબાયલો પોલીસ ફંડ મુંબઈ સરકારે પાઠો એવો લીધો.

તા. ૧૨ મી—૨૧. કલ્યાણજીભાઈની સાબરમતી નેલમાં ૨૧. દશાળજીભાઈએ મુલાકાત લીધી. તેજો નેલમાં ગુજરાતી માળદેવ રંગે કે એવા ખખડ મળ્યા.

તા. ૧૨ મી—મહાત્મા ગાંધીજી પદ આતરડા ના ફર્ક મંદિ રાજક્રિયા કરવામાં આવી.

તા. ૧૩ મી—પ્રોવેનસ મત્યામદના વિતરણના કામ પૂર્ણ થયું.

કાલેસકરના સિમેન્ટ પુલ્કર બંદાઈ પડ્યું.

તા. ૧૬ મી—અમદાવાદમાં ગુજાલ મહા વિમાલયના નવા ગ્રન્થ મંડલ થયા.

અમદાવાદમાં આર્યધર્મપરિષદની બેઠક મળી.

તા. ૧૬ મી—માવનગરમાં ૨૧. મીરાજશંકર વિરેડીના પ્રમુખપદે પ્રવક્તાવિદની બેઠક મળી નવા પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકાયું.

તા. ૧૮ મી—દેશના કાપળા બાનામાં ગાંધીજીની નંદુરત્ની મંદિ પ્રવક્તાવિદના થઈ નવા.

તેમને છોડી મુક્યા સરકારને આમદ કરવામાં આવી.

મુંબઈમાં આર્યસમાજ-મહોત્સવ ઉજવાયા.

તા. ૧૬ મી—૨૧. વિદ્યુલભાઈ પટેલે મુંબઈ મ્યુનિસિપલ રાષ્ટ્રીય પક્ષના પ્રમુખ તરીકે રાજીનામું આપ્યું.

તા. ૨૦ મી—માવનગરમાં છત્તરના તહેવારમાં મળનારી સહિત્યપરિષદ મંદિ સર પ્રભાશંકર પટ્ટણી સ્વામીતમંડળના પ્રમુખ તથા ૨૧. કલ્યાણજી સામળદાસ કપ્રમુખ પરિષદના પ્રમુખ તરીકે પ્રો. આનંદશંકર કુપ અને કપ્રમુખ તરીકે ૨૧. નાતાલાલ દક્ષપતરામ કવિ સહિત્યવિભાગના પ્રમુખ ૨૧. ખજારદાસ અને દત્તિદાસવિભાગમાં પ્રો. ખુશાલ શાહ વિજ્ઞાનવિભાગમાં ડૉ. કાંનિલાલ વંડયા અને લે. વિભાગમાં પંડિત લાલન મુંડાયા.

તા. ૨૫ મી—પટેલો દીંદી સી-આર્કીટકર કુમરો મીમાં અદેશદ તાતને મુંબઈ નાઈકેટિ પારાગાત્રી તરીકે વર્જીવાત કરવાની પરવાનગી આપી.

તા. ૨૬ મી—મુંબઈમાં મંબીર મીલ દહતળની શરૂઆત.

તા. ૩૨ મી—દહતાળથી લગભગ ફર્ક મીલ બંધ પડતાં દેહ લાખ મળુંદો બેઠાર થયા.

મેળા વાના

[અનુસંધાન પૂર્વ ૧૪૬ થી]

આતંદ્રો તમારો જોઈને તમારી આંખોને
સોનાખરી હશે તમારે... નહીં, નહીં, તમારે માસ
અને દારૂ મળ્યા તમારે બધા માટે મે
કીમત જારી છે, એટલું જ નહોતું? જાઓ,
હું કહું છું. [અપકીર્તી રોડુ વીખરાવા
માટે છે] કેટલે અહીં જ્યાં રહેતું નહીં.
[પોતાના પિતાનો દાઘ સખત પકડ છે]
તમે પણ તમે બધાથી પહેલા તીરો
કારણકે અપકીર્તી તમારો છે મારા આસુ
તમે જુઓ એ મારે તરીકે થયું છે મારે
મેકેન્ડા નહેતું છે. મારે જાણવું છે તે જાણવું
માટે તોર કરતાય વધારે એકાદવામ જામએ
[અમ્મ રહેલા પ્રીન્સીવેલીને જોઈને] અને
તુ?... તુરખાવાળા પુતળા માફક ઉભેના તુ
કાણ છે? તુ મનુ છે કે સારમર મે તને ત્યા
રહેવાનું કહ્યું તે સમજાવમા ન આવડું
[એક સૈનિક પામેથી બારો ખેંચે છે] આ
બાવાની અણખી મારે તને દાંડી કાઢવે પડશે
...તું તજવાર પડ દાઘ નાખે છે મારી પાસે
પણ તજવાર છે પણ એનો કપરોગ જીજે
વખતે કરવાનો... હવેથી તે એકજ માણસ
નં. મને વપરાશે, હું પુછું છું કે તું કેણ
કે!—સંજુર—

[તે ધમે છે અને પ્રીન્સીવેલીના પાટા ખેંચવા
ની હેયલીમાં છે વાના વચ્ચે પડે છે
અને તેને અટકાવે છે.]

વાના

એને સ્પર્શતા નહીં!—

ગીડા

[આશ્ચર્યમાં] વાના, વાના! આ એકાએક
તેને દયાથી આવડું!

વાના

એણે મારું રક્ષણ કર્યું.

ગીડા

હા, હા! તેણે તારું રક્ષણ કર્યું...
પણ મોટું થયું ત્યારે... ઉમદા અમ
પરેખર

વાના

[વુસસામા, મને કહેવા દો ગીડા, હું
વીનવું છું! એક સમ્મદ, માત્ર એક સમ્મદ!...
તેણે મારું રક્ષણ કર્યું, મને જીવતંત્રાન આપ્યું,
મને અન્નમાન આપ્યું!.. એ મારી સાથે
મારી બાહ્ય ધરી અહીં આવી છે—
મે એને અસવચચન આપ્યું છે તમારું
વચન આપણું વચન!.. તમે અભારે
મુસામા છો પણ મારું માનવો, મારું
માનવો છો]

ગીડા

પણ આ માણસ છે કોણ?

વાના

પ્રીન્સીવેલી—

ગીડા

હે!... કોણ! આજ રહેલો! આ
પ્રીન્સીવેલી!

વાના

હા, હા! તે તમારો અતિથિ છે ને હવે
તમારું સારવું રોષ છે એણે મને ખચાવી,
ગીડા.....

ગીડા

[જાણવું જાનજુનો બન છે પામે એવડ
અહીં હરોળાદ અને ગેરથી બારે છે કે
વાના વચ્ચે જોડીને રાખી નથી]
આહ, અંતે આ, વહાવી વાના! આહ,
હા આકાશમાંથી પડતો એવની માફક આ
મારા અજાણના સરે છે!—આહ, વાના, મારી

ના!—હા, તેં વ્યાજબી કયું છે! એમજ કરવું ઘટે. આ રીતેજ. આહ, તારી ઉસ્તાદી હવે સમજ્યો, બધું સમજ્યો!—મને તો ખજાર પણ શી હોય? મને એની કદખના પણ ન આવી—એતું ખુન કયું હોતુ એવી એઓ થઇ ગઇ છે. લુડીયે હોસોફર્નેસનું કયું તેમ—પણ એતો અપરાધ હોસોફર્નેસની મોટો છે. અને અહીં તો બપુર વેરની જરૂર છે!—નેધરિતો તું એને અહીં લાવી. રીક કયું. તેનાજ ભોગ અનેલા હવે નના જલ્લાહો ખનશે...

આહ, કેવો ભવ્ય વિજય!—તે શાંતિથી, પ્રીતિથી તારી પાછળ આવ્યો અને એને તો વહેમ પણ શાનો આવ્યો હોય કે તેં એને આપેલી સુમીઓ પ્રેમની નહીં, દ્રોહની હતી!—અને હવે એ અહીં ખડો છે, જળમાં સપડાયો છે—હા! તેં ખજાર કયું છે! નેના બપુર અપરાધ પછી ત્યાં તં'પુમ-જ તેને એકાંતમાં પુરો કયો હોત એટલું થસ નહોતું...અમે તેને જોત નહીં એટલે વળી કેંક શંકા રહી જત...અધમ-પેલી અધમ સરતની મૈત્રિ ખજાર હતી, માટે એ રગત્યાજની કીમત જોએ જાણવી જાત્રે. પણ તું આ સાધી શી રીતે શકી? આ છુત એવી છે કે અખળને હાથે લાગેજ...અહા, આ લોકોને કહે નંદાએ! [તે અગાસીમાં જાય છે. અને મોટે અવાજે પોકારે છે.] પ્રીન્સિવેલી, પ્રીન્સિવેલી છે, દુરમન અહીં છે! આપણા કદખનમાં.

વાના

[તેને પગગીતે અને તેને અટકાવવાનું કરતી] નહીં, નહીં! સાંભળો! સાંભળો! ગીડા, હું પણે લાગું! ગીડા, ગીડા, તમે સમજ્યા નથી.

ગીડા

[ખજારીને છુટો થાય છે, વધારે ઉચ્ચે સ્વરે જીમ મારે છે.] મને જવા દે! તું જો તો ખરી. તેઓ બધાએ જાણવું જોઈએ, બધાએ! [ટોળા તરફ ફરીને] પાછા આવો, તમે બધા! આવો, હવે આવો, તમારે આવવુંજ પડશે!—અને તમે પણ પિતાજી! તમે કરેલા અપરાધને ઢાંકી દેવા અને મને મારું સુખ પાછું સોંપવા કોઇ દેવ આકાશમાંથી ઉતરી આવે એવી આશામાં થાભલાઓ વચ્ચે સંતાઇ રહ્યા છો? પાછા આવો. અહીં આનંદ છે, આનંદ આનંદ વરતી રહ્યો છે. જળરો ચમત્કાર થયો છે. શું બ-યું ને આ પથ્થરોનોય હું સંભળાવવા છઠ્ઠું છું. હવે મારે ખુણે ભરાઈ બેસી રહેવું પડશે નહીં—એ. બધું ખજાર કયું—પરમ સંતો કરતાં પણ આજે હું વધારે પવિત્ર થયો. મને તેવા દોષતમંદ કરતાં હવે હું વધુ દોષત ધરાવું છું. આહ. હવે તમે મારી વાનાને તાળીઓથી સજારો! તમારી સાથે હું, અને હું તો ખુબ જોરથી તાળીઓ પાડીશ. [લોકો અગાસીમાં આવે છે, તેઓને તે ઓરડામાં ખેંચે છે.] હવે તમારો લુઓ. આખરે ન્યાય મળ્યો!...મેં તે જાણવું પણ એ આટલું વહેલું પાર પડશે એમ ખાત્રી ન હતી... મેં ધાર્યું વરમે ઉપર વરસો વીતશે; જંગલોમાં. શહેરોમાં, પહોડો ને ગુફાઓમાં મારા શત્રુને શોધતાં મારે જન્મારો વીતશે એમ મને લાગતું! અને લુઓ, એકાએક તે અહીં મારી સામે આજ ઓરડામાં આજ પગથીઆ ઉપર આપણી સામે જાણે કુટી નીકળ્યો છે. આ અકળ ચમત્કાર છે...પણ સાંભળો.. વાનાએ આ સાધ્યું છે! અને ન્યાય તો

કરીશુલ ! [માર્કોને હાથથી ઝાલ્યાને] તમે આ માણુમને જોયો ?

માર્કો

હા, એ કોણ છે ?

ગીડા

તમે એને પહેલાં જોયો છે એની સાથે વાત પણ કરી છે તમે એના નરકના દુન બન્યા હતા...

[પ્રીન્સિવેલી માર્કો તરફ ના નરક કે માર્કો એન કોણે]

માર્કો

પ્રીન્સિવેલી !

[રાજાના બળવગ્રા પાલ ૩]

હા, હા, એજા, એમા જગીએ શકા નથી

જ્યા પામે આયો, એના મામે જુઓ એને અકરી જુઓ ! તેને કહાય માંને સુદેસી મોકલવો હોય તો—આહ, હવે તે આગલો પ્રનાવી પ્રીન્સિવેલી નથી, પણ અને માહ હવા નથી, દુનીઆમાં હું ન આવી શકું એવા રજુ તેણે અવધ અને મશમી યુક્તિયાં વદ લીધી અને અનારે તે માર્કો પામ આવ્યો છે. આપે, નાંચ કંતોંચ વધારે અજ્ઞાન એના કુકિએ હું આવી શકું એવો એકજ બદલો માંગવા તેને અહીં આપ્યો છે. આને અમ તકર નહીં તો હા કહીએ ? જગ નજીક આવો નજીક !. ખીડે માં, એ તાસી શકશે નહીં ' તેએ ફરવાજા બંધન રાખજો તક બીજા ચમકાવેથી એ પાછો સદકી ન જાય એને તીકલ એકદમ નહીં કરીએ. હજુ એને ધણી મેળને મેળવવાની છે.

આહ, આહમો, મારા આહમો, તમને એણે બહુ દુઃખ આપ્યા છે, તે તમારા

સેહીતો તન્નયો હતો, તમારી આંખે, નવો છોકરાએને તેણે યુગમીમા લેવા, તેની મામે જુઓ અત્યારે ! હા, અજ એ નક્કસ

અને ન નાના કમનમા છે તમારા, મારા, આપણા નેના કમનમા છે નકરી ! મારી વાના તેને અહીં ફેરી કાપ છે, આપણે વેર પુરે કચક દોષ નાખીએ તે માહ

[ગેણાતે નમેધિ છે] તમે બધા નાક્ષા છે શકાની લેશમાવ કયા ન મહેવી જોએ જવા પ્રકારના પાકમની આ દંડના છે તે તમે પુરુ મનજી શકયા છે. ... તે માણસ મારી પામથા વાના હીનવી ગેણા, હું નિનાધાર હતો, હું કે કરી રાગ્યા નહીં ! તમે એને લેથી ફરી હું કોતને ત્રાપ આપતો નથી થક મધુ નથક મધુ, મારા પામર નુખના મદમામા હાદમી નથાનવાનો તમને દક્ક હતો પણ એજ વિધાનક વજુ વક પ્રમને ફરીથી પ્રમ્તાવમનુ માર્કો સના મારી રીતે જાહે છે... તમે તેને છુદો અણે સજીવન કયો, ધાનાએ તે નાંધુ '. જુકાગી કે જુકીધના કંતાય તે વધાર અજ્ઞ છે, જુકાગીએ આપણને ફરી, અન જુકિધે હોશાકને સન હાર કયાં, વાના નિજન ન જુમા માને હાક કમી નથી, તે તો શીકાને જીવને જગમો આપણી આપણા કાવે છે આપણની ખમાની આપણ તેને ધર છે '. અને આ એણે કમ કરું ? આગલો તે કહેશે ?

વાના

જરુર હું કરીશ. પણ તે બધું માન જુકુજ છે ..

ગીરા

[તેને અટકાવાને અને તેની આમપામ હાય ચીગીને] પહેલાં મને એ બધાના જેવતાં સુંબન દે.

વાના

[જોરથી તેને પાછો ધકેલે છે] નહીં, નદી, તમે મારું સાંભળશો નહીં તો હવે એ નદી બને. સાંભળો, ગીડો! જે તમને આંખે આંધી ચઢાવે છે તે કરતાંય વધારે સારી ઈજત વીશે, વધારે મોટા સુખ તીશે હું કહેવાની છું: સારું થયું કે આ બધાં પાછાં આવ્યાં. તમારા પહેલાં કદાચ તેઓ મારું સાંભળશે. તમે મને પારખશો તે પહેલાં તેઓ મને સમજશે! સાંભળો, ગીડો! તમે જાણો નહીં ત્યાં સુધી મને અડકતા નહીં....

ગીડો

[વચ્ચે ખાલી ઉઠે છે અને આલિંગન માટે ફરી પ્રયત્ન કરે છે.] હા, હા, મને ખબર છે—પણ પાંદલાં હું...

વાના

માંજળી હ્યાં એક વાર. મારા આખર જન્મ-મારામાં હું કદી જુદું ખાલી નથી, પણ આજે હું સૌથી મદન સત્ય જોલું છું. જીવન કે મરણના દૃત મુઠું એવું સત્ય માણુસ એકજ વાર કચ્ચારે છે...સાંભળો, અને મારા સામે બરાબર જુઓ; આ ઘડી પહેલાં તમે જાણે કદી મને જોજ ન હોય એવી રીતે મને જુઓ. પ્રેમના આદર્શ મુજબ તમે મને સાચી શકો એવી આ પહેલી અને એકજ ઘડી છે. આપણે સાથેસાથે ગાળેલા જીવનના નામથી હું તમને હમણાં કહું છું—આપણા એકબીજા સાથેનાં પવિત્ર સંબંધના નામથી!...એ મા-બાપ આવે નહીં એવું છે છતાં તેમાં શ્રદ્ધા રાખવાને સમર્થ બનો...હું આ માણુસના હાથમાં હતી...હું તેને મોંપાઈ હતી; તે મારી પાસે પણ આવ્યો નહીં, તેણે મને આંગળીએ

અડકાડી નહીં... બાબના ઘેરથી આવતી હોઉં તેમ હું એના તંબુએથી આવું છું...

ગીડો

એમ કેમ?

વાના

કારણ કે તે મને ચાહે છે....

ગીડો

આહ! અમને સંબળાવવાનું હતું તે આ! આજ ચમત્કાર કે?...હા, 'હા, તારા પહેલાં શબ્દોથીજ મેં જાણી લીધું હતું' કે હું અવનવું જન્મું હોવું જોઈએ, એ અંજારી નાંખે તેવું હતું એટલે. મેં તે ઉપર બ્યાન આપ્યું નહીં. શું તે તારી પાસે આવ્યો નહીં, એમ તું કહે છે? તે તને અડક્યો નહીં!...

વાના

ના.

ગીડો

તને સુખન પણ લીધું નહીં?

વાના

મેં તેની બમર પર એક સુખન લીધું, તેણે પણ નેમજ કહ્યું.

ગીડો

અને મારી આગળ આ તું કહી શકે છે?... વાના, વાના, આ હાથેકર રાત્રિએ તને ઘેરી જનાવી છે કે શું?

વાના

હું કહું છું તે સાચું છે.

ગીડો

સાચું! આ પ્રભુ! સાચુંજેજ હું તો એથી રહ્યો છું! પણ સાચું જાનુથી તો [વધુ મંદ જુઓ પૃષ્ઠ ૧૭૨]

કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરે.

વાગ્ની ખુબસુરતી વચાવવામાં, મુદર, કોંડા અને વજનના બનાવવામાં, એમ ત્રણે કોનામાં રાખવામાં અને - જાના વધારા કરવામાં પામીનીયમ આદર્શ કમીયન કમીની મદદ આપે છે. મનારન પૃથ્વી કંકર આપે છે સુવધામાં જાન્યુન મધુર છે એક વજન વાપરી - નોંધ કરી જાવો.

કીમત બા ૧ નો ૪, ૧-૦-૦, ૩ માટલીના ૨ ૨-૫૦-૦,
પોલિજ ૫કીંગ બાટ.

ખરીદતી વખતે કમ્પીનીઆ ઓપરેશન માગતી અને લેન્ડે
ભીજી લેના ના

એન્ડ્રો ઇલિયન દ્વારા એન્ટિ કોમીકલ ફાં. નં ૧૫૫ જુમામમીદ, ૩૨૬ નં ૫, મુબરક ર.

१५५
 वधु पैसा अरयता पदेतां नमुनो वापरी शुवा
 तमादे परादगी पामेनु पम्भुम

ચોટા દીલ બહાર રહ્યો)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાઘવીય ફળો થોડા પીપા (few crops) રમણ પર નાખે અને સેરમ ચમેલી અને મેગ્નેશિયા કુલોની માથે સરખાવી જીવે, પંડીન મોડી શરિષા ખરીદીને. તમારા વહાવાઓને પચ્ચ ચીરો 'ત્રાસ મહારતીન' બેટ કરાવે. તેઓ પણ ખરા થશે

બીજાં મેટામાં જેમાં અરજના પત્રના આદ્ય વાગ્ય મહારાની
ખાતી કરજો આટલીની કી રૂ ૨-૦ ૦ ૧-૦ ૦ ૦-૧૨ ૦
તમોના બે આપણા સુગંધી કાર્ડ એક ૩ આપો તો ૬૪૪ પેડે(મ) ભૂદ.

એંજો ફ્રીઅન ૬૫ એ ૬ કેમીડસ હાં,

૧. ૧૫૫, સુમનસીય રેરક ન ૫ મુખ્ય ૨.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન બરીન મોકલો.

નમુના માટે કૃતજ્ઞ

કાંચોલા ઇંડીઆલ ફૂલ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મમ્મદ
ડેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જાન એક શીર્ષા નમુનાની એકાદિ દીઠાનહાર (૨૪૨૪૬)ની નીચેનો ડોકાજો મોકલી આપવો.
દયાસ ખર્ચ માટે એક આનાનો રકાંપ ખીડેલ છે. (રકાંપ જરૂર બાંધવો).

नाम

2412

ખાસ સૂચના

હાલમાં વીજળીના દરેક જાતના સામાનના ભાવ ઘણા ઉતરી ગયા છે. અને તમે બહાલી દુકાને દોઢા ભાવ આપી માલ ખરીદ કરવા જાઓ છો તેના કરતાં હમારી દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાસ લલામણુ કરવામાં આવે છે. માટે નીચલે ટેકાણે પધારશો.

મુખ્યમાસભાઈ તાજભાઈ

ટેલીગ્રાફિક એડરેસ.—“બીજલીસ્ટોર.”

મુખનદાસ બીડીંગ,
મંગલદાસ રોડ—મુંબઈ, ૨.

રહેવાની

સાથે

જમવાની

કેન્ડલ

સગવડ.

ઝવેરી

મેનશન

કેન્ડલ

સેન્ડલ

રોડ,

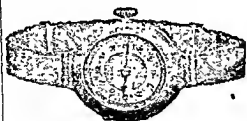
મુંબઈ, ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન

સારાં અને ટકાઉ ઘડીઆળો મેળવવાનું

માનીતું મથક

પધારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમેશાં દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા હાથે જાંધવાનાં નીકસ, ચાંદી તથા સોનાના અપ-ટુ-ડેટ ફેશનના જુદા જુદા રોપના કલેક્સ તથા ટાઇમપીસ વગેરે પણ ઘણાજ કીમતી ભાવથી મળશે.

રીપેરીંગ કામ

પણ બાહોશ

કારીગરોના હાથે

જુદા અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

ગોટાં કલેક્સ માટે ગ્રાહક સાથે ૨૦ ટકા મોકલવું.

મોહનદાસ કમળશી

મંગાદેવી પોષ્ટની બાજુમાં, મુંબઈ નં. ૨.

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

રાત્રિચિંતન

૧૯૨૬-૨૭

[અવસાન પુસ્તક ૪૩૪ પા. ૧]

“મને પણ એમજ લાગે છે,” મંજરીએ અસ્પષ્ટ અને ખિન્ન અવાજે જવાબ દીધો. ને પછીથી હંમેશું: “મને એની પાસે આવવાં બીક લાગે છે.” અને જાણી જાણી કંઈ અને ક્ષમાશુભા પોતપોતાને સુકાને મવા.

આખરના મગજ આગળ કાક મર્થે નિરાધાર અનેહી મંજરી આવીને ઉભી રહી. આ મર્થેનું ને મુદર સ્ત્રી, બળતા મુકા પાનરાની માફક, વચર અમિએ બળા જવાની, અને જાણી આ સ્ત્રીએ એવે પ્રસંગે જીવન કદથી યાદતી નહોતી તેને વરા કરવાની આજ્ઞા રાખવી! આંખનું માથું ફરવા માંડ્યું મંજરી તો આમને આમ, કાકમય વાતાવરણે આંખો દિવ રહેવાની, ને કાક આંસિ સંવરી ત્યારે તેની આંસ જવાનું એવા આ વાતાવરણમાં એ બાળી મરવાની.

આ વિચાર આવતા આખક અદખતાની અધમમા અંતર દસામાં પડે, ને નરે આ આંસે જીવી દતી ને પોતામાં અટલે મોડે, જુલિસાવી, અને શાંતિવાન હતો કે તેના સ્થાને સ્પર્શ કરવાની પણ તેનામાં કાવચાન નહોતી.

તેનું હૃદય બેની ગયું; આશાએ છુદાઈ ગઈ અંદખતામાં મંજરીના પ્રેમ વચર જીવન ચીનારુ તેને નુકામું લાગ્યું.

“મંજરી! મંજરી!” તેણે પોતાના મડના એકાંગમાં મનમાં જુમ પાડી, “મને જાણે કેમ આવી મરણ.”

એક ઉંચ અને તેજસ્વી દેવી, આંતર તેજથી અધકાર ઉભળતી, ફર ને ફર જતી તેની ઉપેવી આંખે દેખાઈ અને કદખના-મદિરમાં તેને સિંહાસને વિરાજતી બેઠી, તેણે પ્રશ્નપાત કંઈ આપેા ક્યારે મીચાઈ તેનું તેને જાન રહ્યું નહીં, પણ તે ઉપેા ત્યારે આજ્ઞાદત તેનો તે નહોતો.

બીજે દિવને આગ્રમદ ઉઠેા ત્યારે તેનો હૃદય કેક શમવા લાગેા, નિરાધાર કદખની સક્રિય તેનામાં પ્રકી હતી. પોતાની તેને પરવા ન હતી બલે કાક મંજરીને લઈ જાય; બલે મંજરી તેનો હીસામ ન ગણે—પણ ને એક નિર્ણય માણસ તેમને માટે જીવ આપવાનો જીવનના બીજે કે રસ નહોતો રહ્યો—આરે મંજરી અને કાકના જીવનનો રસ કેમ નહીં સમજ કરેા.

એના મજબૂત વિચારનો ન સમજાય એવા કીમતો મળે તે પોતાને કાક અને મંજરીના જીવનો અધિકૃતતા મેળવા લાગેા. અને તે પદ રીપાવવા તેણે સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કરેા વિચારની કુનમાં સમર્પણના સિખર પર ને પહોંચી ગયો.

ક્યારે આખક મટેતા આમ જુદાજુદા વિચાર અને જાણના હીડાલે હીડાલે દત્તા ત્યારે રવાપાવ લાદને એકદમ કરી રહ્યો હતો. દરેક મોટા ગામમાંથી પાટણના અધિકારી આવે પકડી લેક કે મારી નાંખવામાં, અને પોતાના અધિકારીઓ મુકવામાં તે રાક્ષસો હતો તેમજ પડખી સેવ્ય ખંભાતથી આવે એમ લાગવાથી તેણે પોતાનું લરકર ખેટકડી પાસે મેણ કરવા માંડ્યું હતું.

જુલકચ્છને ગઈ લેવા તરફ લલ્લ આપવાની તેને જરૂર જણાઈ નહીં. મડમાં માવ

નામનાંજ માણસો હતો તેની એને ખબર થઈ હતી. દહેજ સુધી તેની આણુ ફરી ગઈ હતી એટલે નદી વાટે ગઢમાં કોઈ જઈ શકે એમ ન હતું.

અને ગઢમાં ખોરાક હતો નહીં એટલે પાંચ-પચીસ દિવસે ગઢવાસીઓને શરણ થયા વગર છુટકો નહોતો.

પ્રકરણ ૮ મું

વંથળીમાં પ્રવૃત્તિ

અખાત્રીજના અરસામાં વંથળીમાં ઘણી પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હતી.

એલસ નાયક સ્વયંનામ મહેંગી ગયો હતો અને તેની ચાલસપદસ કરવાની જુનાગઢમાં કોઈને પરવા હોય એમ દેખાયું નહીં એટલે ત્યાંથી કહેણુ પણ આવ્યું નહીં. જગદેવ પરમારના ધા હજુ રાજ્યા નહોતા અને ચાલી રહેલી તૈયારીમાં ભાગ ન લઈ શકવાથી ને પધારીમાં કચવાતો કચવાતો પડી રહેતો.

રાજની તખ્તીઆત થોડા દિવસ થયાં ચારી થઈ ગઈ હતી. જ્યારથી એની તખ્તીઆત સુધરી ત્યારથી પટ્ટણી સૈન્યમાં અજળ્ય જેવું જોર આવ્યું હતું. ગીરનારને જાણે કાંકરાની માફક કાઠી નાંખવાનો હોય તેમ અધાને ઉત્સાહ અને આશા આવ્યાં હતાં.

આ અધાનું કારણ રાજ અને રાણી બંને હતાં. પચ્ચરની ચોકી આગળ લડતાં રાજના સ્વભાવમાં પરિવર્તન થયું હતું. શીરસ્તા મુજબ લડવાની પ્રણાલિકા અત્યાર સુધી તેણે સ્વીકારી હતી અને મોક્ષાભયુ' શૌર્ય દાખવવામાંજ અને ઘેરાની યોજના

કરવામાંજ તેને રાજને યોગ્ય ગૌરવ જણાતું હતું. પણ ચોકી આગળ તેના સિંહ સમા શર સ્વભાવે અંગત પરાક્રમનું લોહી ચાખ્યું હતું ત્યારથી રાજવંશી દાડમાં ઘેરા ઘાસવામાં તેને નિર્બલતા દેખાઈ. મંત્રી અને સેનાપતિના શૌર્યનો જશ ખાટવામાં તેને કષ્ટપણું લાગ્યું.

તેના હાથ કેર વર્તાવવા અધીરા બન્યા. તેનું હૃદય સુદમાં ઝંપલાવવા તલસી રહ્યું. તેની ઇચ્છા પોતાને હાથે ખેંગારનું મદમદન કરવા કુદી રહી. તેની મહત્વાકાંક્ષા ગીરનારી ગઢને જતે જમીનદોસ્ત કરવાની હતી. તેણે સૈન્યના વ્યૂહો રચવા માંડ્યા, સેનાપતિઓને હુકમો ફરમાવવા માંડ્યા; અને આરે તરફનું સૈન્ય પોતાનું કરી ખેંગારને એના ગઢની ભીંત વચ્ચે કચી નાંખવાનો એક મહાપ્રયાસ ચારંબો.

રાજની આ બધી યોજનામાં લીલાદેવી સામેલ થતી-એ યોજનાઓ તેને લીધેજ ઘડતી અને અમલમાં મુકાતી એમ પણ કેટલાક માહિમાહે કહેતા.

તે હતી તેનાથી શીકી થઈ ગઈ. તેની આંખોં વધારે સ્થિર ને હડી થઈ. અત્યાર સુધી જુનાગઢના ઘેરાનો એક વિચાર સરખો પણ ને કરતી નહીં તે એકદમ જુનાગઢની કાળ થઈ બેઠી. તેના શાંત અને ગહન હૃદયમાંથી દેષ ને ઝનુનના જુવાળ પર જુવાળ આવ્યા, અને તે આખા પટ્ટણી સૈન્યને તાણવા લાગ્યા.

આ ઝનુન અને દેષનું મુળ કારણ આસપાસના પાકા મુત્સદ્દીઓ સહિલાધી જોઈ શકતા. આજે કેટલાક દિવસ થયાં કાકની કે પણ ખચર અંતર નહોતી. કોઈ બોલતું નહીં પણ અધાના મનમાં ખાત્રી થઈ ગઈ.

હતી કે કાક મુવો. જેમ દિવસ જતા ગયા,
અને એ ખાતી વધારે મળ્યુત ચની મહ
નેમ લીલાદેવીનો શાંત અને અડમ્મ રૂપ
જુનામદ તરફ વધતો ગયો.

રાજાએ પહેલી વખત ભાવદીન રાણીમાં
કલ્પાહનાં બીજ જોયાં; રાણીએ પહેલી વખત
જયદેવનો રાજપદના આડંબર વિના અદમ
સૌર્યથી જોયો. એ છોકરા એક તોફાન
કરવા જતાં રમે ચરે તેમ અને ચડ્યા.

આ બેમાં એ જણ બીજા અન્યા હતા
ત્રિભુવનપાત્ર કુંડાપત્ર અને કારમીરાદેવી
કતર તરફ એક સૈન્યમાં સાથે હતા તે
કાકની કુટીરકત્ર મંજીની આવી લાગ્યા અને
રાજા ને રાણીના નિઅપને વધારે દુઃખનારી
રૂપા હતાં.

મુખન મહેતા આ ઉત્સાહ જોઈ પશુઃ
પુરા થતા. એને જુનામદના ધેરા કરતા
રાજાના સ્વભાવની વધારે પરવા હતી અને
જયદેવમાં ગૌર્ય પ્રગટેલ જોઈ તેને નીરાત ધઇ.
દમણમાં જયદેવને જોઈ આડંબર રાખવાની
કુરમદ નગેલી બાપરા વૃત કે જયદેવ પરમાર-
ની સહાય લાઇ ત્રાસ વર્તાવવાનો અવકાશ
નહોતો એ પટ્ટણી સેનાપતિ સાથે મિત્રની
માફક હજીતા મળતા, ને પુત્રની ચોજનાઓ
પડતા, અને પોતાના સૌવર્ણીજ પોતાની
મર્વોપરિતઃ સિદ્ધ કરવા મથતા, રાજા અને
રાણી બેનો ધારો થતો અબધ પશુ તેના ખ્યાલ
બદાર નહોતો, અને વિષકર્મોના ગર્વથી એ
આ બધામાં રમ લેતા.

[આ પાતાના વિરોધ બલ આપના અકાંચ]

તમારાજ લાભનું

છાપખાતાંઓમાં ઘણા ખાકખાં તમારા રાંટીયા તુડી ગયા હોય

અને તેમના 'કાપ'ના વાપણથી કટાણી ગયા હો તો

અમારા ખાતામાં 'કાપ'જુ જાનું' ચોપડીઓ ત્રીગેરે છાપવાનું કામ કુદ મુમારી,
બાઈડીંગ વિગેરે કરી કો-ટાકટથી સોંધુ. મુદ્ર અને સ્પષ્ટ કરી આપવામાં આવે છે
તો તેને માટે—

તેમજ

તમારાં જન્મપત્રિકા, વર્ષિકૃતિ, રૂપકા વિગેરે ઉત્તમ સ્પષ્ટ મણિતથી બનાવડાવી
માથો વાલ મેગવેરે હોય તો—

• મનો અથવા લખો—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મગવાનો દબમઃ

સવારે ૭ થી ૧૦

બાંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

રામ્મી તુલજરાંકર ધીરજરામ પંડ્યા

કાલવાડી, કલ્યાણ મેલીની બાજુ,

નં. ૧. ત્રીજે માળે, મિરગામ, મુંબઈ.

મોના વાના

[અતુસંધાન પ્રથ ૪૬૮ થી]

હોતું જોઈએ... શું! પોતાના દેશને દ્રોહ કરે, પોતાની છંદગી ખુવાર કરે! અહાને માટે આખી દુનીયાને શત્રુ બનાવે—અને તું એકલી એના તંબુએ જાય એટલા માટેજ આ બધું જે કરે—આવો માણસ લમર પર માત્ર એક સુખનની માગણી કરે, અને તેની અમને ખાત્રી કરાવવા તારી સાથે અહીં અમારી આગળ આવે?... નહીં, નહીં, અમારે ન્યાયી થવું જોઈએ અને કમનસીબી સામે બહુ દાંતીઆં કરવા જોઈએ નહીં... એણે માગ્યું તે આટલુંજ હતું, તો શા માટે તેણે જોને આટલું દુઃખ આપ્યું અને મને આટલી નિરાશામાં નાંખ્યો?...

આ રાત હસ વરસ જેવડી લાગી એ વીતતાં હું તો જીવતો મુઆ જેવોજ છું!... આહ! તેણે માગ્યું તે આટલુંજ હોત તો કરી પણ રીબામણી વગર તે આપણને બચાવી શક્યો હોત. અને આપણે કોઈ દેવને, તારણહારને સત્કારીએ તેમ તેને સત્કાર્યો હોત. હું કેટલું ધુણાવે છે પણ જે પેલી ઉભી આપણી પ્રજા. તે ન્યાય જીવશે, ને ચુકારો આપશે. [લોકોને સંબોધીને] તમે આ સાંભળ્યું? શા માટે એણે એ કહ્યું—એ તો કાણ જાણે. પણ તેણે કહ્યું તે તો મિથ્યા થાય તેમ નથી. અને તમારે હવે ન્યાય તોલવો રહ્યો.....તેણે તમને બચાવ્યા છે તેથી કદાચ તમે તેની વાત માનશો...તમને ખાત્રી હોય તો, બોલો...જેઓને તેનું કહેવું સાચું લાગતું હોય તે ટોળામાંથી છુટા પડી આગળ આવો!...તેવાઓ અમારી આગળ અહીં

આવો, અને માણસ મતની પામર મનિને બુઢી પાડો!...જેઓ તેને માનતાં હોય તે સંખ્યામાં આવો!...એમના દીઠાર દેખવા, એ કાણ ને કેવા છે એ જાણવા હું આતુર છું.

[માર્દી એકો ટોળામાંથી છુટા પડીને ઉભો રહે છે, આજુબાજુ ફક્ત ધોમિલીમો ગાળગણાટ સંભળાય છે.]

માર્દી

[આગળ ધસીને] હું તેનું કહેવું માનું છું.

ગીરો

તમે! તમે તો તેના સાગરીત છો...પણ બીજા, બીજા કાણ એનું માનનાર છે?... [વાનાને] જોયું?...તે બચાવેલા લોકો હસતું ખાળી રહ્યા છે—નહીંતર આ આપો ખંડ તેનાથી ગાળ રહત...જે ઘોડાએ ગાળગણાટ કર્યો તેમનામાં બહાર પડવાની હીમત નથી, અને હું—

વાના

મારાં વચનો માનવાનું તેઓને કોઈ કારણ નથી; પણ તમે, મને ચહાનાર તમે, શું કહો છો?

ગીરો

આહ. હું તને એક દિવસ ચહાતો તેથી શું તારી ગમે તેવી વાત માની લઉં? નહીં, નહીં! હવે મારું સાંભળી લે. હું શાંતિથી વાત કરું છું, ગુસ્સે યદને નહીં...મેં બહુ જોગવ્યું, ને હવે અર્ચીતો ધરડો મનો હોઈ એમ લાગે છે...મારામાં ગુસ્સો રહ્યો નથી. અને બદલે બીજું કંઈ આપ્યું છે. તે શું કહેવાય તેની ખબર નથી. હું ધાંદે છું °કે-એ ધડપણ હોય કે પંદરી ઘેલછા. અલ્યારે તો હું મારું વણસેલું સુખ શોધવા ફાંફાં મારી રહ્યો છું. મને હવે એકલી એકજ આશા રહી છે અને આશા તે એવી નબળી કે

દુઃખાચેજ તેની પર મનર બાંધી ચકુઃ.
એકજ બોલ તેને કચરી શકે, અને છાત્ર,
મારી નિરાશામાં મારે મયતા રહેવું જોઈએ...
વાના, વાન જાણ્યા વિના મેં લોકોને બોલાવ્યા
એ જુલ ફરી...પેલા રાક્ષસે તને પગની
એ તેમની આગળ જાહેર કરવું કેટલું કષ્ટ
હવે તે મારે થાદ રાખવું જોઈએ હતું
હા, આખો એકલા પડીએ ત્યાં સુધી મજુરી
પકડવી જોઈતી હતી, તો તે સત્ય તે કામચુ
મત્ય કંઈકયુ હોત પણ દુવે તો અરેરે!
મેં તે આ બધાએ ને જાણ્યું ને છુપાવ્યે
જો કાપડો વાના?...અહુ મોઢું ચપ મયુ
દરે બીજો ઉપાય નથી. અને તું પણ
અમરો છે કે આવી પડે ખનિ મુઠાય—

વાના

માગ સામે જુઓ ગીડા, મારી તમામ
વશકારી, મારું મર્વ સામર્થ્ય અને મારું
મત્ય કમજાઈ હું બોલી રહી છું ત્યાર મારી
આબોધાં પ્રજા છે!...અત્ય, અત્ય, નેને
આનો તમે...એ માણસ મને આકર્ષે પણ
નથી

ગીડા

ગીડા! સારું, જાણ સારું...હા ને સત્ય
છે કે પછી પ્રિય આત્મ મમત્વે તું એને
જસારતા આપે છે. માન પ્રેમનું પાત્ર બની
જી આમ જલદીથી ફરી જશે એનો મને
શરૂને પચ્છ ખ્યાલ નહીં પચ્છ એ રીતે તેને
જાણી શકાય નહીં. [તે પોતાનો રજા
પકારે ઉઘો કરે છે] સાંભળો મારી વાન,
તમે 'સેંક સાંભળો. આ હવે હું છેલ્લેના કપલ
વડે...મારી જાતને અકુચમાં રાખવાને
હવે અવિરત બાળની જરૂર પડતી મને લાગે
છે. તમે આ આંખે જુઓ છે, અને પેલા
માણસને બંને એક બીજાને આપે છે....વાન.

દરે માગ સામર્થ્ય. આંતરકાળે અપાતી માના
વેદ મોજે તેટલી મહાબળથી તોળીને દુઃ
શબ્દો બોલુ છું...આ બંને જાણને હું અહીંથી
ગણતરીથી છુટા કરીને જવા દઈશ.
કાલે, એમને પગલવા નહીં, આગળી
આકાશવી નહીં. હજા કરવી નહીં.
અમે તે વીજળ તેઓ બંને સાથે લઇ જાય
તેમને જવા દેવા તમાર રમ્બો કરી આપેલા.
તમને ગમે તો તમે તેમના માર્ગમાં કુચ
વેરજો, તેઓને પ્રિય પ્રેરે તેવે ગમે તે રથાને
નેમને જવા દેવા. અને બાદમાં હું મારા
હુ તે એટલુજ કે આ સ્ત્રી પડેલા મને
મત્ય જ એકજ મત્ય કહેવાઈ શકે તેવું છે તે
કહી દે. એને મારે હજુ મને લાગણી છે તે
એકજ વરગુને લીધે હું એને સુનિત આપીશ
તેના મત્તમાં જે મત્ય તારું વરેણું મણાય
ને મોં એ આપતી મત્ય તું મમજી વાના! તારે
એકજ શબ્દ મહેવાના છે આ બધા તેના
મણિ રતન

વાના

મે તમને મત્યજ કહું છે. ને મને
આકર્ષે નથી

ગીડા

વાન તું બોલી રહી—મેં એને અપગાળી
જાણ્યો છે હવે બીજું કે કરવાનું નથી રહ્યું
(તે મનિકોને બોલાવે છે અને પ્રીતીવેદીને
બીંધીને) એ માણસ માગ કમજાઈ છે; તેને
લઇ જાઓ અને પરદેશ કરો આ આરણ્યની
નીચેના મેળી તળીઆના બેલરામાં તેને પુરો.
હું તમારી સાથે આવું છું. [વાનાને] એને તું
હીંચી કવી જોઈ નહીં. પણ હું પાંચ આવીને
તેના ઇલા ફાળે તને કવીશ...

તે સાચું છે...હોંમત રાખ, વાના! તે માનવાની ના પાડે છે તેથી તારે બીજી વાર જુહું બોલવું પડશે...[ગીડાને બોલાવીને] ગીડો, તને બોલાવે છે...ગીડો, એની મરજી વળે છે...

ગીડો

[ધરીને અને તેને હાથમાં લઇને] મારી વાના! જુઓ, એ કેવી હસે છે!...વાના, હવે મને કહે!...કદી મારા મનમાં તો શંકા હતીજ નહીં હો...ચવાતું ચઢ ગયું. આપણે એ બધું જુલી જઈશું...વેર વળ્યું એટલે એ જુલાઈ જશે...બધું માફ સ્વપ્ના જેવું થઈ ગયું.

વાના

[આંખો ઉઘાડીને, અને ઝીણું સાદે બોલતાં] એ ક્યાં છે? હા, હા, જાણ્યું, સાંભળ્યું. મને કુચી આપો...એના કેદખાનાની કુચી મારા શીવાય કાઢએ...

ગીડો

હરવાનો આવશે કે તરત તને કુચી આપશે, અને તારી મરજી મુજબ બધું કરાવીશું.....

વાના

મને એકલીનેજ એ આપજો, એટલે મને ખાત્રી થાય કે બીજો કોઈ...હા, એ માફ સ્વપ્નજ હતું...પણ સુંદર સ્વપ્ન શરૂ થશે. સુખમ સ્વપ્ન શરૂ થશે.....

—પડદો પડે છે.—

સમાપ્ત

ગંગોત્રી સાખ

સમશરદા પટ્ટ માઈ નમ્રા સીલજ

શિવાજીનો સાચુ સા માટે વાપરવો જોઈએ ?

કારણકે; વિદેશી સાચુઓમાં નરક અને ચરખીનાં તત્વો બેબેલા હોય છે. ત્યારે શિવાજીનો સાચુ તદ્દન પવિત્ર નિખાલસ અને ટકાઉ છે. કપડાંને માટે શિવાજીનો સાચુ ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

ગીષા—વલી સુલેમાન,

નસાબનર, વજર બીહીંગ, મુંબાઈ નં. ૬.

તારનું સરનામું :—“કારમાહિર.”

આ “ગુજરાત” પત્ર સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની લીમિટેડ મદ્રિ લાખશંકર પ્રભુરામ બટ્ટ “ધી સાહિત્ય પ્રેસ”માં નં. ૨૨, એકહાડસ લેન, કેમ્પ મંચે જાણ્યું અને નં. ૫૩, મેડોલ સ્ટ્રીટમાં આવેલી ધી સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની લીમિટેડ તરફથી વાળ્યારાય કલ્યાણુરારે મોકલ ક્યું.

THE SAHITYA PRESS

Art Colour Printers, Publishers, Book-Binders, Gliders, Etc.,

22, BAKEHOUSE LANE, MEADOWS STREET,
FORT, BOMBAY.

1924		ALMANAC				1924	
		January	February	March		April	
Sun	1	6.17.24	1.10.17.23	2.9.11.24		6.17.24	
Mon	2	7.14.21	2.11.19.22	3.10.17.24		7.14.21	
Tue	3	8.12.22	3.12.19.23	4.11.19.24		8.12.22	
Wed	4	9.10.23	4.13.20.24	5.12.19.24		9.10.23	
Thu	5	10.17.24	5.14.21.25	6.13.20.25		10.17.24	
Fri	6	11.18.25	6.15.22.26	7.14.21.25		11.18.25	
Sat	7	12.19.26	7.16.23.27	8.15.22.26		12.19.26	
		May	June	July		August	
Sun	1	1.11.27	1.8.13.27	2.11.27.28		1.11.27.28	
Mon	2	2.12.1.28	2.9.14.28	3.12.1.28		2.12.1.28	
Tue	3	3.13.2.29	3.10.15.29	4.12.2.29		3.13.2.29	
Wed	4	4.14.3.30	4.11.16.30	5.12.3.30		4.14.3.30	
Thu	5	5.15.4.31	5.12.17.31	6.13.4.31		5.15.4.31	
Fri	6	6.16.5.31	6.13.18.31	7.14.5.31		6.16.5.31	
Sat	7	7.17.6.31	7.14.19.31	8.15.6.31		7.17.6.31	
		September	October	November		December	
Sun	1	1.18.22	1.12.19.23	2.19.23		1.18.22	
Mon	2	2.19.23	2.13.20.24	3.10.24		2.19.23	
Tue	3	3.20.24	3.14.21.25	4.11.25		3.20.24	
Wed	4	4.21.25	4.15.22.26	5.12.26		4.21.25	
Thu	5	5.22.26	5.16.23.27	6.13.27		5.22.26	
Fri	6	6.23.27	6.17.24.28	7.14.28		6.23.27	
Sat	7	7.24.28	7.18.25.29	8.15.29		7.24.28	

Anglo-Ind. THE SAHITYA PRAKASHAN CO., LTD

રંગે પાણીમાં રાખી, એક પુષ્પના છોડ પાસે બાળા બેઠી. 'મહેજ રમતમાં છોડ પરતું પુષ્પ તોડ્યું.' તોડ્યાંજ વિચાર આવ્યો: "સા માટે તોડ્યું?" જવાબ ન સૂઝ્યો. દુલ્લવાળો હાથ અંબોડા તરફ વળ્યો પણ પાછો આવ્યો. માથે દુલ્લ નાખવા ઇચ્છા ન થઈ કારણ એ વિચાર સ્વાર્થી જણ્યો. ત્યારે હવે શું કરવું? તોડ્યું તો દુલ્લનો કૈંક ઉપયોગ કરવોજ નોંધ્યો. પુષ્પ હાથમાં રાખી બાળા વિચાર કરવા લાગી. મહેજ આઘી નજર થઈ ને દૃષ્ટિ ત્યાંજ ફરી. વિચાર અટક્યા. એવું તે શું નોંધ્યું?

તેણે કે એક નાનું સરખું ઝરણું ખજાખજા પહોં રહ્યું હતું. ઝરણું નાનું હતું પણ વેગવાન હતું, વેગથી પાણી ડહોળ્યું થતું હતું. સાં એકેય છોડ ઉભો નહોતો, એકેય પક્ષી બેસી થકતું નહોતું. ઝરણું આખા આવતાં પેલા મોટા ઝરણામાં મળી જતું હતું. પણ ક્યાં ગયો જોતો વેગ, એનો ખજાખજા અવાજ? સંમમ થતાં એ ઝરણું ચાંત બની જતું હતું. જીવનનો સાથી મળતાં એનો ઉછાંછળો સ્વભાવ શરીર ગયો હતો. ત્યારે શું એ મરી એક જની જવામાંજ જીવનની સાધકતા હતી? હા, એમજ હતું.

બાળાના પ્રશ્નને તરતજ ઉત્તર મળ્યો. જીવન એકલવાયું લાગ્યું. સોડમાં સામીની વસ્ત્ર જણાઈ. પ્રાપ્તો ઉપયોગ શી કરવો તે સુઝ્યું. પણ વનમાં સામી ક્યાંથી મળે? ત્યારે શું સંસારમાં પાછું જવું? પણ એ કેમ

બને સાથી તો નોંધ્યો. તે વનમાં મળે એમ નથી અને સંસારમાં પાછું જવું નથી; તો હવે મનઃકામના કેમ પૂર્ણ થાય? શું કરવું? પણ અરે:-

ઝરણાજી ઉદ્ભવ્યો તે તો, ખંચકર આઈ નવેજ દેખે પરવા નહીં હતી, અગર વહે રસ યેઠે દે.

અરેઅર, જો પ્રેમમાં બળ હતો તો સાથી પોતાની મેળે આવશે.

બાળાના મનનું સમાધાન થયું. "બાળા વાટ જોવી બેઠી, હાથમાં દુલ્લ છે ને દૃષ્ટિ સંગમ ભળી છે.

રમણીએ કાઢી પગરવ સાંભળ્યો તે ગમકી. મંભાળ્યું કે: "હું આવ્યો છું. ઉસું ને." બાળાએ ઉસું નોંધ્યું.

અદા! સ્વપ્ન ઉડી ગયું.. સામેજ સુષ્-નરાપણનાં દર્શન થયાં. શુભ રાત્રન થયા માની બાળા હર્ષિત હરપે પદ્મગમથી ઉડી.

* * *

કેટલાય મહીના વીતી ગયા છે. દહી મોઢ આવ્યું નથી, છતાં બાળા વાટ જુએ છે. એનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, એ આવશે; અપુરાં જીવન પૂર્ણ થશે. સ્વપ્નદંડમાં પૂર્ણ થયેલી ઇચ્છા સત્યશ્રુતિમાં પૂર્ણ થશે.

શું જોની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે? સાથી આવશે? સાથી મળશે? અપુરાં જીવન પૂર્ણ થશે? પ્રશ્નર જાણે!

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ ફાગુન ૧૯૮૦ ની અનુક્રમણિકા અંક ૬

મુખ્ય વિષે

પુરાણી સાહ આપતી શિક્ષા પર બેઠાં શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ
પ્રેમી સનનુ આવવાની દરજ

પ્રેમકુવર અચાઇને ઉભી પદગાનીનો ઓળખાણો પ્રભાવ શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ
ટેમણ પર માણુ મુકી રહી.

વિવિરદનુ કમલુ વિવ

લેખો

ભાગવતવર્ણના ઈતિહાસમાં ગાંધીજીનુ અ્યાન: રા. દુર્ગારાકર કેવળરામ શાસ્ત્રી ૪૬૬

મહાપુરુષોની દુસ્તતાદર્શક એક અત્યુગમ લેખ

ભ્રમર-ગુન્ઠર: રા. અર્ચાંત રવામ વરસનિવાસી ૪૮૬
વીદ્યાયા: રા. કુમાર ૪૮૭

મિત્રભાવની ઉત્કૃષ્ટતાદર્શક કાવ્ય

ચિત્રકાર રા. રમણલાલ ભિમ દેસાઈ

જાંડનથી પગ: રા. ખડેન લીલાવતી ૪૮૮

જાંડનથી રસિકતાનુ સ્નોહર વર્ણન

મયા વરસનુ સાહિત્ય: રા. વિજયરાય કલ્યાણરાય ૪૯૫

મનોરંજક ભાગામા લખાવુ વાર્ષિક સાહિત્યનુ અવલોકન

વિદ્યુષકનો અનોખા રા. ધનનુખલાલ દુબીયાલ મહેતા ૫૦૭

એક સચિત્ર મધુર કાવ્ય

ચિત્રકાર રા. ચોક્કસ

રાખધિરાજ રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી ૫૦૮

વાદડનો આચાઓ એકરાર

ચાતુરતા: રા. રમણલાલ કનૈયાલાલ વાર્ષિક ૫૧૧

સત્ય પ્રેમની કસોટીનું આર્થિક પરિણામ

ચિત્રકાર શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ

મીઠનુ વરસીઅવતારાનુ રા. મનાદરરામ હરિદરરામ મહેતા ૫૧૪

એક હાસ્યરસથી ભરપૂર રસ

ચિત્રકાર રા. ચોક્કસ

વિરિની અપૂર્ણતા. રા. હરિલાલ મુલગલ અશ્વિઆર ૫૧૨

વિપિની વિચિત્રતાનુ કરલુ રિવરસન

ચિત્રકાર રા. હરિલાલ પાં ત્રિવે

સાથી મળકે ?

એક આચાનુ કિરણ

ખડેન હીરજી ૫૨૭

નવું સાહિત્ય:

રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલ ૫૨૯

રા. કાલેલકરના લેખોનું ચુંદર અવલોકન

સ્વીકાર:

૫૩૩

ત્રીસ્થાનેથી:

૫૩૪

માસિક રોજનીશી:

૫૩૭

સાહિત્યસંસદ:

૫૫૯

આ “ગુજરાત” માસિક ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભશંકર પ્રભુરામ બટે સાહિત્ય પ્રેસમાં નં. ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડાક સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ મધ્યે છાપ્યું અને નં. ૫૩, મેડાક સ્ટ્રીટમાં આવેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી વિજયરાય કલ્યાણરાયે પ્રકટ કર્યું.

લવાજમ: રૂ. ૮; દેશાવર રૂ. ૧૦. છુટક નકલનો રૂપીઆ એક.

અમારો ચૈત્ર ૧૯૮૦ નો અંક

પાંચ પત્રો-એક વાર્તા: સૌ. બહેન લીલાવતી, રમેહર્મિના રસિક ચિત્રનું મતોરંજક આલેખન. ચિત્રકાર: શ્રીમાન પુરુષોત્તમ.

મોહનમાયા: રા. ખુશાલ તલકરી શાહ. નવા જમાનાના પવન વીશે એક કટાક્ષમય અને સરસ નાટકની શરૂઆત.

ચોરો વીશે કૈંક: રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા. ચોરના અનુભવનો રમુછ જ્ઞાન્ત. ચિત્રકાર: રા. ગોરક્ષકર.

રચીજ વારિકા નવીન: રા. બલવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર. અંતરની લાગણીઓ ઉઠેલનું મધુરું કાવ્ય.

હાકાની છત્રી: રા. મસ્ત-ફકીર. જેમાં આ લોકપ્રિય લેખકની આનંદભરી શૈલીનો પરિચય યાપ છે.

મયખાતું આ ખીલતું દીસે: રા. સીતારામ જે. શર્મા. અજબ રંગ ખતાવતું એક રસીકું કાવ્ય. ચિત્રકાર: રા. રજબ.

વિચિત્ર ચોર: રા. લક્ષ્મીકાંત. ચોરની બેદબરી વિચિત્રતા દર્શાવતી રમુછ વાર્તા.

તથા

“ગુજરાતી સાહિત્ય”

ગુજરાતના ભૂતપૂર્વ અને આધુનિક સાહિત્યકાર અને તેમનાં સાહિત્યો અંબધી વિવિધ માહિતીથી ભરપૂર દત્તિદાસ: જેના શરૂ થતા પ્રથમ ખંડમાં રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથનો ‘સાહિત્યનો ઇતિહાસ,’ પ્રો. ખુશાલ તલકરી શાહનો ‘આંતર રાષ્ટ્રીય સાહિત્યનો સમાગમ’ તથા રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીનો ‘સાહિત્યનું સ્વરૂપ અને તેનો પ્રકાર’-એ ઉત્તમ વિષયો આલેખવામાં આવશે.

‘હું’ ગુજરાતી હું’ એવું અભિમાન રાખનાર દરેકે આ વાંચવા યોગ્ય થશે.
આ શીવલય સ્મરણમુકુર, રાજધિરાજ, નવું સાહિત્ય તથા તંત્રીસ્થાનેથી
એ આતુ વિવરો.

આ પુસ્તકની અનુક્રમણિકા

આ હાલનું માસથી પુરા થતા એકા પુસ્તકની અનુક્રમણિકા આવતા ચેત્ર
માસના અંક સાથેજ આપવામા આવશે

વ્યવસ્થાપક “ગુજરાત.”

“ગુજરાત” ના ગ્રાહકોને વિનંતિ

આજ ગ્રાહકોને:

આ હાલનું ૧૯૮૦ ના અંકની સાથે અમારું ખીનું વર્ષ પુરું થતું હોવાથી
ગ્રાહકોના સવાજમનું વર્ષ પબ્લુ પુરું થાય છે, અને તેથી અમારા ગ્રાહકોને ખાસ
વિનંતિ કરવાની કે આવતા ચેત્રથી શરુ થતા નવા ત્રીજા વર્ષનું સવાજમ તેઓએ
સત્વર અમને મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવું વી. પી. પી માસિક મોકલતા ગ્રાહકોને
વધારે ખર્ચમા ઉતરવું પડે છે અને અમને પબ્લુ કેટલોક ખોટી રીતે સમજનો ભાગ
આપવો પડે છે એટલે અમે આજ રાખીએ છીએ કે આ અંક મળતાંજ ગ્રાહકો
નવા વર્ષનું સવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલી બનેલી સગવડ સાથવશે.

હાલનું આખર સુધીમાં જેમનું સવાજમ નહીં આવે તેમને ચેત્રનો અંક વી પી:
થી મોકલવામાં આવશે જે તેઓએ સ્વીકારી લેવા કૃપા કરવી.

નવા ગ્રાહકોને:

વર્ષની શરુઆતના અમુક અંકો ગયા પછી ગ્રાહક થનારને પાછલા અંકો ન
મળતાં પાછળથી નિરાશ થવું પડે છે. અને આ વર્ષે અમે લગભગ ૨૫૦ થી
૩૦૦ પાનાનો એક ખાસ સાહિત્યવિષયનોજ અંક હોવાથી પર રહવાના છીએ.
એથી અમારી ખામ ભવામણ છે કે ગ્રાહક થનારે વર્ષના આરંભથી એટલે ચેત્ર-
પૂર્ણ ગ્રાહક થવું કે જેથી તેમને તે લાભ મળવા સાથે “ગુજરાતી સાહિત્ય”ના
વાંચનનો પબ્લુ અપૂરે લાભ મળે.

દોહતાનની અંકરતા ગ્રાહકોએ મનીઓર્ડરથી રૂ. ૮-૦-૦ અને દેવાવરના
ગ્રાહકોએ રૂ. ૧૦-૦-૦ નીએને શીરનામે મોકલવડ.

“ગુજરાત” કાર્યાલય,
૨૨, મેડલૅસ સેન, મેડલૅસ રોડ,
ગાંધી, મુંબઈ.

વ્યવસ્થાપક “ગુજરાત.”

તમારાજ લાભનું

છાપખાનાંઓમાં ધક્કા ખાઈખાઈ તમારા - યાંટીયા તુટી ગયા હોય
અને તેમના 'કાલ'ના વાપદાથી કંટાળી ગયા હો તો

અમારા ખાતામાં કોઈપણ ન્વતનું ચોપડીઓ વીગેરે છાપવાનું કામ સુધ્ધ સુધારી,
ખાઈડીંગ વિગેરે કરાવી કોન્ટ્રાક્ટથી સોંધુ, સુદ્ધર અને સત્વર કરી આપવામાં આવે છે
તો તેને મારે—

તેમજ

તમારાં જન્મપત્રિકા, વર્ષિકા, ટપકા વિગેરે ઉત્તમ સ્પષ્ટ ગણિતથી બનાવડાવી
સાચો લાભ મેળવવો હોય તો—

મળે! અથવા લખો:—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મળવાનો દાહમ:

સવારે ૭ થી ૧૦

સાંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

શાસ્ત્રી તુલજશંકર ધીરજરામ પંડ્યા.

કાંઠાવાડી, કડયાણુ મોતીની ચાલ,

નં. ૧, ત્રીજે માળે, ગિરગામ, મુંબાઈ.

હજી વખત છે.

ટેક્સ બચાવવા મારે મળે.

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની કું.

કન્કરેક્શનના અનુભવી.

પહેલો માળ લાવડીંગ બીચડીંગ, મંગળદાસ
મારફીટ પાસે, મુંબાઈ ૨.

દામયંત્રી સ્વ. પતિનશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્યસ ગુજરાતી સમાજે
 શ્રીયુત ગણાભાઈ આણંદજી ચાવડા,
 તરફથી સવિનય સમ્મેલ ભેટ.

ગુજરાત] અને તત્કાલે મેટર પુરવણી થાદ આપતી સિદ્ધા કિપર પામેપાને બેઠાં. [૧૯૩૪-૧૯૩૫

ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં

મહાત્મા ગાંધીજીનું

સ્થાન

લેખક

રા. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

મધ્ય, સાહિત્યસમ્રહ

મહાત્મા ગાંધીજી

મહાત્મા ગાંધીજીનું સ્થાન જાણના ઇતિહાસમાં છે. આખી મનુષ્યજાતના જીવનમાં દશેશાં કપકાતક થાય એવા અપૂર્વ તત્ત્વનો ભોગ કરનાર જે યોગ્ય મહાપુરુષોને ઇતિહાસ એળખે છે તેમના એક ગાંધીજી છે, એમ તટસ્થ વિચારોનો અભિપ્રાય છે. પણ મહાત્મા ગાંધીજીનો જીવનક્રમ દ્રશ્ય સમાજ થયો નથી અને અવિષ્યમાં એ મહાપુરુષ શું બોલશે કે શું કરશે એ જાણવું સુરેન છે, એવી રીતિમાં આ દેશના ઇતિહાસમાં ગાંધીજીનું સ્થાન ક્યાં છે એ નિશ્ચિતરૂપે કહેવું કેવળ કૃતતાજ મણુષ્ય ધર્મી વર્ષો સુધી મહાત્માજીના અતેવાસી તરીકે રહેનાર અને એમના કાર્યની ધ્રુવ સતત વહેનાર પણ એમના જીવનનો તત્ત્વરૂપે આગેજ કરી શકે તે પછી આપુ ગજજીય ચળવળથી દૂર રહેનાર અને એમના નિકટ પરિચયમાં કદિન આવેલા સામાન્ય મનુષ્યે તે એમના વિષયમાં મૌનજ મેરવું હોયનું ગણાય. પણ વર્તમાન દેશકાળથી દરજ્ઞે તટસ્થ રહીને કેવળ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી આ દેશના ઇતિહાસના સામાન્ય અભ્યાસીની નજરે મહાત્મા ગાંધીજીનું ઇતિહાસમાં જે

નિર્દેશ જેવું અને અસારે દેખાવ છે-તે ગયાન સચરવા વર્તમાન રાજકીય દૃષ્ટિએ આ અનધિકૃત પ્રવૃત્તિ કરી છે આ વિષયમાં અરે। નિર્ણય કરવાનો અધિકાર તો હાલિઅના ઇતિહાસ-દૃષ્ટાઓનો છે

મહાત્મા ગાંધીજીએ છેકનો પ્રયાસ-તનતોડ અથાગ પ્રયામ તો આપ્યો। દેરા રવનજ્ય મેળવે એ માટે ક્યો છે. આખી પ્રજા એકદીસ તથા એકાઠ થઈને એક માથે ઉઠવાન કરે અને રવરાજ્ય મેળવે એ પ્રકારજ આપણા ઇતિહાસમાં અપૂર્વ, રવરાજ્ય માટે પ્રજાના મોટા જાગરમાં તીવ્ર વાસનાનો અભાવ, સાધારણ રીતે આપણુ લોકી જુદના લોકી જેવું હું થઈ ગયવું એટલે રવરાજ્યની ધમસ જોન, હવેમાં આડે પડેાર જળતી હોય એવા કાઠએ। તે ગણધર્મીમાજ, વગેરે કારણોથી મહાત્માજીના પ્રયામને દ્રશ્ય રૂપ આપ્યાં નથી; અવિષ્યમાં કેવા પ્રયામથી પ્રજા રવરાજ્ય મેળવશે એનો આજે વર્તારો કાઢવો અશક્ય છે પણ આ દેશમાં જુના વખતમાં રાજાઓ, સેનાપતિઓ, પ્રધાનો તથા રાજાઓએ રાજેરાં કરકરોજ આવવી પગતનાને અટકાવવા માટે કે પરતગાતી ભેડી તોડી નાખવા

૨૯ લક્ષ્યાં; આ લક્ષ્યાં શસ્ત્રાસ્ત્રોથી થતી અને દેશનો આભવર્ગ પોતાને કેવળ લાગતું-વળગતું ન હોય એ રીતે અરપૃષ્ઠ રહેતો. રાજ્યનો બદલો આમ પ્રજાને ઝગતુના ફેરફાર જેવો, અને નવાં રાજ્યનો લુપ્તમંદુકાળ ને કામેરા પેટે ફરતના કાપ જેવો લાગતો. રાજ્યનાં સરકાર પછી યુદ્ધને બાંધતી કામ સમજતાં. યાદકાળનાં પછી રાજ્યોમાં કેક રિયાળંતર દશે પછી એ સંસ્થા લાંબો વખત ટકી નથી કે એની યર યર ચાલી નથી એટલે આ દેશના બૂતકાળમાં ગાજકીય સ્વાતંત્ર્ય માટે પ્રયાસ કરનારા-મદાન સિકંદર ચામે મુઝનાર પારવ અને સેરયુક્ત નીકેટરને પાછો કાદનાર અંદુશ મૌર્યથી આરંભી પ્રતાપ અને શિવાજી જેવાઓ મુધી અથવા સત્તાવનનો અજોરો જગાડનારા મુધી અથવા રાજકીય પુરોગામી પક્ષિમાં તો કયાંય ગાંધીજીનું રયાન નથી. થોડીસ સમયમાં વાદ-યુદ્ધથી વિરજ્ય મેળવવા હમજીતા દાદાભાઈ નવરાજકીય આરંભી છેલ્લી કાળ મુધીના—આપણા દાસના ગાજકીય પુરોગામી પછી સાધન અને સાધન બનેનો બેદ દોવાથી ગાંધીજીનું રયાન નથી. અન્ય દેશમાં આમ-પ્રજાના કલ્યાણથી રવદેશનું સ્વાતંત્ર્ય સોંપનારા પીર પુરોગામી બૂતકાળમાં થયા છે પછી સાધનનો બેદ બળવાન છે. કેવળ અદિશામય સાંનિ-યુક્ત અસહકારથી એક પ્રાગ જાનાની બોપલી સ્વતંત્રતા પાછી મેળવે એ પ્રકાર તો જગતના હિતદાસમાં અપૂર્વ છે. આ દેશની તથા અન્ય દેશની દગ્ગરો અર્કિતઓએ તે ને કાલની સત્તા મામે બૂતકાળમાં તથા વર્તમાનમાં સત્તામદ અને તે ને સત્તાના દુકમનો સચિનય ભંગ કર્યો છે. પ્રજાના કાષ કાષ વર્ગે કે દેશના કાષ નાના વિભાગની

આખી પ્રજાએ પછી થોડા કામ માટે અન્યાય સામે અસહકાર કર્યોના આ દેશના તેમજ અન્ય દેશોના બૂતકાળના તથા વર્તમાન-કાળના હિતદાસમાંથી અનેક દાખલાઓ મળે છે. પરંતુ હીંદુસ્તાન જેવો વિશાલ દેશ કેવળ પ્રજાના સાર્વત્રિક અસહકારથી થોડીસ રાજ્ય જેવી બળવાન સરકારને. અસહકાર બનાવી દાને શસ્ત્રાસ્ત્રોની સહાય વિનાજ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરી શકે એ વાત સુદ્ધાં આ દેશનાજ નહીં પછી જગતના હિતદાસમાં નથી છે. આ અપૂર્વ પ્રયોગના ઉપદેશ અને આ-અરજ માટે એ પ્રયોગ દાસમાં સફળ થાય કે નિષ્ફળ થાય, પછી મદાનમાં ગાંધીજીને જગતના હિતદાસમાં અપૂર્વ તરવના ઉપદેશકોની પંક્તિમાં રયાન મળતું જોઈએ. આ બાળતનો નિર્ણય કરવાનું કામ ભવિષ્યના હિતદાસ ચિંતકો માટે રહેવા હમ આ દેશના હિતદાસ-માં ગાંધીજીનું રયાન વિચારીએ.

મદાનમાં ગાંધીજીને કવિ કે તરવસાની ન કદી શકાય એટલે કાસિદાસ, ભારતિ, ભવબૂતિ વગેરેની પંક્તિમાં કે કપિલ, કબીર, ગોતમ, સંકરાચાર્ય આદિની પંક્તિમાં ગાંધીજી ને રયાન ન મળે તો પછી ચરક, સુશુન, વાગમદ જેવા પેષકશાસ્ત્રીઓ; આર્યભટ્ટ, વગદગિદિર અને ભારકારાચાર્ય જેવા અગોલ-શાસ્ત્રીઓ; પામિનિ, પતંજલિ જેવા વ્યાકરણ-શાસ્ત્રીઓ; અને ગોવિંદ, મયોધર જેવા રસશાસ્ત્રી-ઓ વગેરે પૃથક પૃથક ભૌતિક વિષયના બૂતકાલીન તથા જગતીયચંદ્ર વસુ જેવા વર્તમાનકાલીન શાસ્ત્રશાસ્ત્રો કે સાત્ત્રપ્રચારકોની પંક્તિમાં તો ગાંધીજીને સ્થાંથીજ રયાન મળે ?

ત્યારે એમનું રયાન કયાં છે ?

આ દેશની આમપ્રજાનું હાલ આ મદાપુરવને અવતારી પુરવ માને છે. ગાંધીજી

ના રાજકીય મનથી જિજ્ઞાસુ મનરાગી આ દેશના સિદ્ધિનિર્માણને તથા ગાંધીજીને એ જાનનારા પરદેશી સમજાવેલા એમને મત પુનઃ મત છે એટલે ગાંધીજીનું રચન શેષરૂપે આ દેશના ધર્મોપદેશી ઉપર દૃષ્ટિ નાખવા જેટલું ગાંધીજી જાણે ધર્મિષ્ઠ છે એ જાન રમોડનું પાણી છે. જાણે

મજાણે અને નિષ્કામ કર્મો આપણવદ્ તથા આગેવાનરૂઢિત મનુષ્યને પ્રત્યક્ષ છે જેને આવી મનાય ન થયો હોય તેને માટે નિષ્ફલ ચલન રચાતી જાય નથી આ દેશની પ્રજા ગાંધીજીને ધર્મિષ્ઠ માનીને એમનો ધર્મોપદેશ નામગરા જાય છે. "લોકમા ધર્મિષ્ઠ પાને

અવનવન અવનવન નરસિંહ મહારાજ

અત્યંત ધર્મિષ્ઠ હોય, પોતાનો આચાર જોઈને ખીજાઓ ધર્મ-માર્ગ વળે તો મને પશુ પેત્રે ધર્મના ઉપદેશ માટે આસપ્રસન્ન ન કરે એવા હજારો ધર્મિષ્ઠ માણસો ભૂતકાળમાં ઘણા મળ્યા છે અને વર્તમાનમાં જીવે છે. ગાંધીજી એમાંના નથી; પોતે ધર્મરક્ષક હોય એટલાથી એમને મતોય નથી;

તેઓ સમસ્ત માનવજાતને આમ કર્મિન આ દેશની પ્રજાને ધર્મરક્ષક તથા મુક્તિ જોવા કહે છે અને એ માટે મન, વાણી અને કર્મથી પ્રયત્ન કરે છે. ગાંધીજીની ધર્મિષ્ઠતા માટે તો કોઈ પુરોવા નહીં આગે. એમના વચનો,

પ્રજા જાય છે" એ ઉપનિષદ વચનને અનુસરનારી દ્રષ્ટિ તો આ પ્રજા છે.

અમા મહાપુરોષો આ પુરતા હોય છે મહાપુરુષ નું એ અમા ધારણુ લક્ષણ છે. ગાંધીજી મા પશુ આ પુરતા અને મહાપુરુષતા છે. છતાં આ દેશના પૂર્વે ઘણા ધર્મરક્ષક અનેક ધર્મિષ્ઠ ધર્મોપદેશી-માથી કોની

સાથે ગાંધીજીનું વધારેમા વધારે સામ્ય છે એનું નિદર્શન કરવા માટે આપણા ઇતિહાસ ઉપર નિદર્શક નાખી જોઈએ

વેદના મંત્રદશ અગિયો તો કવિઓ છે; એમના જીવનની રેખાઓ આપણને અતિશય

શ્રી ૧૧૦૦૦૦૦૦ ૫૨૫

અરબપુ રૂપમાં દેખાય છે, છતાં એમની સાથે ગાંધીજીનું સામ્ય નથી એ તો સ્પષ્ટ છે. ઉપનિષતશાળના અભિનિષ્ઠ અભ્યાસીઓ સાથે પણ ગાંધીજીનું સામ્ય ધરાવતું મરકેલ છે. યાગ્યપદ્ધત્ય, વ્રાત્તકાદિ અભ્યાસીઓએ આત્મ-દર્શનની આતિ તીવ્ર અને અદ્વિતીય વાસ્તવના બળથી હૃદયચુદામાં ઉડા ઉતરીને અદ્વિતીય આત્મતત્ત્વનું પરમ દર્શન જગતના દુનિદારમાં પહેલી વાર કર્યું; એ મનવાણીથી અગોચર તત્ત્વનું એમણે દર્શન કર્યું તે અનિર્વચનીય તત્ત્વનો પોતાની પામે આવનાર શિષ્યોને યથા સંભવ ઉપદેશ કર્યો. આ ઉપનિષદો પણ આદેશનાં મનુષ્યોનું કે જગતના મનુષ્યોનું અપૂર્વ દિન સાધનાની બુદ્ધિથી આ ઉપદેશો પ્રેરણા નથી. (એ ઉપદેશોમાં સર્વ જગતનું આત્મનિક દિન સાધવાની શક્તિ છે ને વાત જુદી). અર્થાત્ ગાંધીજીનું અભ્યાસીઓ સાથે સામ્ય નહીં જાય.

હવે ઇશ્વરાવતાર ગણાતા ભગવાન કૃષ્ણ, ભગવાન બુદ્ધ અને ભગવાન મહાવીરનાં દર્શન કરીએ. પરમ પુરુષના પૂર્ણાવતારરૂપ માન્યાં છતાં માનવદૃષ્ટિએ ભગવાન કૃષ્ણના ચરિત્રને પુરાણોએ અતિશય ઉહોળી નાખ્યું છે; એ મેલ સામે ન જોઈએ તો ત્રણેય મહાપુરુષો-અવતારી પુરુષો-ધર્મિષ્ઠ ધર્મોપદેશકો હતા એમાં સંશય નથી. મનુષ્ય જાતનું તો શું પણ પ્રાણીમાત્રનું હિત કરવાની દૃઢાથી એમણે જન્મ લીધેલો મનાય છે. ગાંધીજી પોતે પોતાને ભગવદ્ગીતાના ઉદ્ધા અભ્યાસી હોવાનું કહે છે. પોતાના ઉપદેશનું તત્ત્વ ગીતામાંથી મળ્યું છે એમ પણ ગાંધીજીએ ઘણી વાર કહ્યું છે; એમના અનુયાયીઓ પણ કહે છે:

અરોંદેન જિને કોયે અસાધું સાધુના જિને.—
ભગવાન 'બુદ્ધ'ના એ ઉપદેશનું તથા દયા-ધર્મનું ગાંધીજીના ઉપદેશમાં વારંવાર દર્શન કરીને આ દેશના તથા અન્ય દેશના વિદ્યાર્થીઓએ ભગવાન બુદ્ધ સાથે ગાંધીજીની સરખામણી કરી છે. પોતાને મારવા અવનારને ન મારતાં કે એનાથી ન ભાગતાં વધારે માર ખાવાની નેયારી બતાવતી એ ગાંધીજીના (દમણાંજ અઢારીઓએ આચરી બતાવેલા) ઉપદેશમાં ભગવાન કૃષ્ણ પ્રીતિના ગિરિ ઉપરના ઉપદેશની જાંખી ધણુને થાય છે. રાજકીય લડતમાં મનથી પણ દિસા ન કરવાનું વારંવાર એઓ કહ્યા કરતા અને એ લડતને જીએ પીએ અઝડ માખીઓએ કરેલી દિંસામય પ્રવૃત્તિ જોઈને જાને પ્રાયશ્ચિત-રૂપ ઉપવાસ કરવા મંડતા. આથી તપોમય હૃદયન માળનાર ગાંધીજીના વિચાર ઉપર અદિંસાનો પરમ ઉપદેશક મહાવીરની અસર નથી એમ કોણ કહી શકશે? જેલમાં ગયા તેના છેલ્લા દિવસોમાં ગીતાગાની કહડતી ટાડમાં કેવળ કૃષ્ણ પદ્મીને કથાને શરીરે કરતા ગાંધીજીને

જોઈને અઢીહજાર વર્ષ પહેલાના તે દિગ્ગજ
શાનપુત્ર નિઝંચનું સ્મરણ તરત થઈ આવતું

કુકામાં ઉપરના ચારેય અવતારી પુરુષો
સાથે મોંઘીજીનું કૈંક સામ્ય સ્વીકારતું પડશે.
પણ એજ કારણથી એમાના એકેય નાથે
પૂર્વ સૂચકા બહુ અંશમાં નાન્ય નથી નવ
પણ કમુલ કરતું પડશે-એ કે પૂર્વકાળના
આ મહાપુરુષોના ઉપદેશની અમર, એમના
જીવનકાળમાં, જે પ્રદેશમાં તેઓ ફર્યા તે કુકા
પ્રદેશની બહાર બહુ ઓછી થઈ હતી અને
મોંઘીજીની અમર આ જમાનામાં રહેલે
પોસ્ટ, તાર, ટાપા વગેરે સાધનોની મદદથી
આખા ભારતવર્ષમાં અને તેની બહાર પણ
ફેલાઈ ગઈ છે, પણ પૂર્વના મહાપુરુષોની નહિ
આગળ કેવળ આ દેશનાંજ મનુષ્યો નહોતા

પણ સર્વ દેશકાળની મનુષ્યસૃષ્ટિ અને
કવચિત્ તે પ્રાણીસૃષ્ટિ પણ એમની દૃષ્ટિ
આગળ રહી છે. વળી એ મહાપુરુષોએ
પોતાના દેશકાળના સમાજને શું દિલકારક
છે એ શોધવા માટે નહીં પણ પ્રાણીમાત્ર
ના સનાતન કુખનું ઔપદ્ય શોધવા અને
ખતાવવા માટે પ્રયત્ન કરી છે ગાંધીજીના
અસદકારમાં બરિધમાં બધી પ્રજાઓને
સજ્જનપદ્ધતી પૈકીમાં ઉપયોગી થાય એવું
તત્ત્વ છે એની ના નથી પણ એમણે આ
દેશની મુક્તિ માટે આ ખામ ઔપદ્ય
સૈધ્યું છે: એની વિચિત્રતા આ દેશની
વર્તમાન સ્થિતિને મુખ્યત્વે ઘાત પડે કે
અર્થાત્ આ અંશમાં કૃષ્ણ, ખુદ અને
મહાવીર કરતા, આ દેશના પોતપોતાના
કાળના મનુષ્યસમાજ ઉપર દૃષ્ટિ નાખી
ઉપદેશ કરનાર પાછળના આચાર્યો-ખાસ
કરીને વૈષ્ણવ આચાર્યો-અને સતો સાથે
ગાંધીજીનું સામ્ય વધારે અને છે

મોંઘીજી આ દેશની રાજકીય મુક્તિ
વાટે છે અને આ ધર્મોપદેશક આચાર્યો-
એ રાજકીય મુક્તિના વિષયને સ્પર્શ પણ નથી
કર્યો એ બેદ તો છેજ. ભગવાન બુદ્ધ અને
મહાવીરને તો એ પ્રમથજ ન હતો; અને
ભગવાન કૃષ્ણના સર્વમાફી, સર્વ દેશકાળને
યોગ્ય ઉપદેશમાં તો એ વાત બ્યાવી જાય છે,
રાજકીય મુક્તિ માટેના પ્રયામનો રસ્તો
ગીતાએ નથી બતાવ્યો એમ કહેવું મુશ્કેલ
છે મહાત્માજી ગીતાનાં વચનોનો વારંવાર
ઉદ્દેશ કરે છે એ, આ રીતે ઉચિતજ છે.

રામાનુજ, મધ્વ, નિખાર્ક, ચૈતન્ય,
વદમલ વગેરે વૈષ્ણવ આચાર્યોએ અનેકપા
કપો મહીને દેશના મોટા ભાગમાં ફરીને ધર્મો-
પદેશ કર્યો છે. તે તે સમયે સીમાદારિ ન

બુદ્ધ ભગવાન

કમુ ખ્રીસ્ત

વર્ષ વધારે અરાન, વધારે કચરાપલો હતો તેના ઉદ્ધાર માટે ખાસ પ્રયાસ આ આચાર્યોએ કર્યો છે. વળી રાજકીય પરાધીનતાને લીધે તથા કુશળ મરફી વગેરે કુદરતી કોપોને લીધે તથા અનેક સામાજિક રીવાજોથી રીવાતાં, પીડાતાં જનોને પરલોકમાં આશ્વાસનનો માર્ગ બતાવ્યો છે. એટલુંજ નહીં પણ આચાર્યોએ તથા સતોએ સામાન્ય જનમમાજને સંકેતો વર્ષ સુધી પ્રાણ્ણાંત કર્યો સહીને પછી હીંદુ ધર્મમાં દહ રહેવાનું બળ આપ્યું છે. પણ આચાર્યોની જીવનપ્રણાલી સાથે સતોની જીવનપ્રણાલી સરખાવતાં ગાંધીજી સતોને વધારે મજબૂત લાગે છે.

મધ્યએશીઆના દૂરદૂરના ભાગોથી આરંભી જવા, મુમત્રા અને એથી પણ દૂરદૂરના ભાગો સુધી એક તરફ ચીન, જપાન અને બીજી તરફ દરેક સુધી હવા, પાણી, ઝગુના દૂરદૂર તથા તે તે સ્થળની જગદી પ્રજાઓએ આપેલાં અસંખ્ય દુઃખો સહીને પણ ધર્મોપદેશ

કરવા માટે, આજથી પંદરસો વર્ષ પૂર્વે કરતા ઓછ તથા વધુ સાધુઓનાં હૃદયમાં ધર્મી રહેલી આનંદ-ઉદ્ધારની તીવ્ર અભિલાષાને ગાંધીજીની આપણા ઉદ્ધારની ધમશ ધણી મળતી આવે છે.

સતોએ પોતપોતાના જમાનાની જરૂરીઆતો બનાવર જોઈ હતી. હીંદુ મુસલમાનોની એકતા કુખીર અને નાનકે કેવા મુંદર શબ્દોમાં બોધી છે. અત્યજ્ઞે સાથે સતોનો રનેદ તો એમનું અસાધારણ લક્ષણ ગણી શકાય એટલો વ્યાપક છે. નાગરભક્ત નરસિંહ મહેતાની અત્યજ્ઞેને અપનાવવાની વૃત્તિ એજ ધણાખરા નતોની જૂત. અહિંસા અને દયાધર્મનો ઉપદેશ પણ સતોની વાણીમાં સ્થળસ્થળે દેખાય છે. આ વિષયમાં તથા યમ, નિયમ, શમ, દમ વગેરે શબ્દોથી સંયમ કેળવવાની જરૂરીઆતના વિષયમાં મહાત્માગાંધીજી પોતે ગુજરાતીદાસનાં * વચનોનાં ઉદાહરણ આપતા.

ગાંધીજીના સલામદ માટે ઉદાહરણો જોઈએ તો સતોનાં ચરિત્રોમાંથી પ્રથમ ભક્ત પ્રસાદનો દાખલો ગાંધીજી ધણી વાર આપતા. ખીર્મ પણ અનેક દાખલાઓ મળે છે. સ્વદેશીને પંદેશીનો તો જુના જમાનામાં પ્રશ્નજ ન હતો. પણ આદાનો બોધ તો સતોના શબ્દોમાં લાગે છે. સતો સાથે સાચા જીવનવા રધારે પ્રવર્તતી જરૂર નથી. મહાત્માજી પોતે ગુજરાતીદાસજીના તથા નરસિંહ મહેતાના કેવા ભક્ત છે તે મુસલિહ છે. જેમ કુળેકળે સંત કેવો દોષ એ તે તે સંતના આચાર વિચાર જોઈને તે તે જમાનાના લોકો સરજતા અને વધારાકિત પોતાના જીવનમાં સંતપણું ઉતારવા પ્રયત્ન કરી શકતા તેમ મહાત્મા ગાંધીજીએ આ અર્થકામપરાયણ યુગમાં પણ

* મીયતમ પ્રેમવીયુવત્તળ હોત ન જન્મ મનરો

મુનિવ્રત અગમ યમનિયમગનદનવિવમન આજ્ઞાઓ વગેરે.

મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે તો કેદનો અહતામમના-
રહિત અને મંડળી થઈ શકે એનો જગતને
પોતાના ચરિત્રથી દાખલો આપ્યો છે, એ એમનું
જગતને મોટું 'સાક્ષાત્કાર' દાન છે. વચાર્ય
સાધુઓ, સતો, ત્યાગીઓ તો યથા મથા,
આ જમાનામાં એ ક્યાથી બને? એમ
આપણા લોકોને યાદ મધુ હતું: ગાંધીજીએ
એ પ્રાંતિ દૂર કરી છે. પોતાની સકલતા પ્રત્યક્ષ
બતાવી છે.

મહા પ્રાચીનકાળથી આ દેશની પ્રજા
ધર્મોપદેશને પૂજની આપી છે, મહાત્મા
ગાંધીજીને પણ પૂજે છે. ભગવાન, કૃષ્ણ
અને ભગવાન શુદ્ધના ઉપદેશને હૃદયમાં
તથા આત્મામાં ઉતારવા કરતા તે તે મહા-
પુરુષની પૂજનો પ્રચાર પ્રજાએ વધારે કર્યો
છે. ધર્મોપદેશકના ઉપદેશને પ્રજા તરફ સુધી
મઠ છે, (જુઓ અનુગીતા શુદ્ધના ઉપદેશ
વીગે પણ એમના મહા પરિનિષ્ઠાણ પછી
તરફ વાદ જાગ્યો હતો; બીજા સંતો માટે પણ
આવી કથાઓ પ્રસિદ્ધ છે.) પણ ધર્મોપદેશકને
હળવે વર્ષ સુધી સુધી નથી. ગાંધીજીની
બાળ્યમાં પણ એ જુના અનુભવની પુનરાવર્તિ
થઈ છે. એમના ઉપદેશ કરતાં એમના પોતાના
ઉપર પ્રજાને વધારે ભક્તિ છે. ઉપદેશને તો
એક વર્ષની અંદર પ્રજા ભગલય સુધી મઠ
છે. આજે અનુભવ જુનો હોવા છતાં જુના
ધર્મોપદેશકની સરખામણીએ, ગાંધીજીને આ
દેશની પ્રજાએ ઘણો મોલો આપવાર આપ્યો
છે. ભગમગ દબર પદસે વર્ષ સુધી અનેક
અનુભવીઓમાં પ્રાણીત ત્યાગ અને આધારજી
સંવર્ધનો 'ક્રિસાદ પ્રેરનાર ભગવાન શુદ્ધના
ઉપદેશને બાજુ ઉપર રાખીએ તોજી આરસો
વર્ષ પદસાંના વસ્ત્રમાં, ચેતનાદિના ઉપદેશનું

બાજુ આધારમાં જે બારીક પાવન થાય છે
તે જોતાં ગાંધીજીની પૂજા ઘણી મોળી લાગે છે.

ગાંધીજીએ રાજકીય ઉદ્દેશને આગળ
કરીને ધર્મોપદેશ કર્યો છે એ કારણ હો, કે
આ જમાનાના લોકોમાંથી મહાનુ તથા ધર્મ-
ભાવનાનું તત્ત્વજ તદ્દન હીણ થઈ ગયું છે
(જુના જમાનાની મહાનુ બળ આજે કલ્પનામાં
આવતું કહ્યું છે) એ કારણ હો અથવા
આપણે વૃદ્ધ, નિપ્રાણ અને નિરુસાદ થઈ
મથા છીએ એ કારણ હો, ગમે તેમ હો પણ
આ યુગપ્રધાન મહાપુરુષ વીગે આ દેશની
પ્રજાએ અનિશ્ચય મોળી-હૃદય અને ક્રિસાદ
વગરની—ભક્તિ દર્શાવી છે.

મહાત્મા ગાંધીજીના ઉપદેશનું વચાર્ય પાલન
કરી અથવા કોઈ અપૂર્વ બળ મેળવી પ્રજા
આજે કે યુગાતરે મુક્તિ મેળવે, પણ એ
મહાપુરુષના ભક્તિત્વ વીગે સશય નથી.
સા દેશમાં વર્ષની અંદર કરેલા રેડીઆના
ત્યાગપ્ર પાખી આરંભી જૂનકાળમાં લોક
ઉતરીને જોતાં આ દેશની પ્રજાએ જુદેજુદે
વખતે મદલ કરેલા કોયકોમ વચ્ચે કલક,
અદરઅંદર

કુસપ, બી-
રતા, સાગ
કરવાની અ-
નિચ્છા, દેહ-
ર આ પછી,
રાજકીય પ-
રિમિતિ ત-
રફ આમ-
પ્રજાની ઉ-
દાસીનતા,
અસ્વચ્છતા,

તિરસ્કાર, વગેરે જે જે પામે છે. પણ આપણા ઇતિહાસમાં એ પરમ
આ દેશની અવતરિના કારણરૂપે એમને ધર્મિષ્ઠ મહાપુરુષતું સ્થાન ધર્મિષ્ઠ ધર્મોપદેશકો-
દેખાયાં તે તે પાપોને આપણા અંતરમાં ની પંક્તિમાં ક્યાંક છે એટલું તો ચોક્કસ.
થી ઘોષ નાખવા માટે ભગીરથ પ્રયાન જગતના ઇતિહાસમાં વિરલ સ્થાન પામવા
કરનાર ધર્મોપદેશક મહાત્મા ઝાંધીજી યોગ્ય મહાપુરુષને અતે નમસ્કાર શીવાય
ભવિષ્યમાં અવતારી પુરુષ ગણાશે કે બ્રહ્મા શ્રીમંતું શું હોય!—પ્રણમામિ મહર્ષિભ્યઃ ।
મોટા સંત ગણાશે એ આજે કહેવું મુશ્કેલ

બ્રમર-ગુંબર

રચનાર:

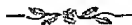
રા. જયંત શ્યામ વરલનિવાસી

કુરે બ્રમર કમલ પર ગુંબર,
રસેષુ રસાત્મના રસ ઉદ્ગાર.....કરે

નવલ ધવલ કમલ દલ પર, ગુંબન મંલુલ રસાળ,
પ્રણય-કલ્પ-કુપિત પ્રણયી, અનુનય પ્રણયાધાર...કરે

વિરલ-વ્યાકુલ વિરહીને, સીચે સુધારસ સાર,
અમેદ અલક્ષ આત્મના, આત્મયોગ ઉદ્ગાર...કરે

રૂપસુગંધ રસલાવણ, મુગ્ધ પડે કારાગાર,
પરમ પવિત્ર પ્રકાશિત, પદ પામે નિરધાર...કરે

વીદ્યાય

૨૦૪૫

રચનાર

દા. કુમાર

વિત્તાર

દા. રમેશજીભાઈ મણિજીભાઈ દેસાઈ

૨૦૪૫

(૫૫૫)

જગ્યા રૂપિય મળે! મુખે ક્યમ કહું "હરી આવળે!"
મહેલ ચડું કે, રમ્મનિ મુજ ઉરે તમારી દલો
ગલા વખત ભડું, હયાં, વળી ધણાં પ્રમેદો કયાં
વિચાર વમળે બધા દિન તણા રમ્મનિમા લયા - ૧
દુ.ખી છવન છે, સુખી ફગ છે રમ્મનિ આપણી
નહીં કદર વિચરે અજાન સમ આનંદની

નવીન જલ છે મળ્યું ઇવતમાં તમારા ચક્રી
કર્માં કરીશ યાદ હું ગણી ફરી તમારી નકી.-૨

પ્રતીતિ ઉર ધારણે વિશ્વિજલે યથા સાયમાં
નહીજ પડ્યું જુદા, ઉભાય ચાલી સંગ્રાથમાં
કદી શ્રમ મને ચરેઃ ચરણ દેંક પાછા પડે
ધરીશ તમ ગાહુંના વરદ હું સગાલેખો-૩

કદી વિપદ દેં દમે, વ્યથિત ભુદ્ધિ કથાંએ લમે
સખે! ધરીજ મંગમાં સુચયને સુભાગી અને
મણી સુહદ શું કરે રમરણ સર્વદા સાચીનાં ?
વિરામ નથી કે! અને અવર દેં તમારા વિના-૪

ચક્ર પ્રિય સખે સદૈવ ધરજો તમારા ઉર
મને સ્વજન શો ગણ્યો, ત્યમ લાવિષ્યમાંએ ખરે
કદીય મનમાં થયું રમરણ હોય મારું અને
બન્યું સુખદ હોય જો રમરણ તે તમારા મને-૫

ખરેજ સમજું જથા સદૈવ આ મનોપતનને
કૃતાર્થ સદચારથી પ્રણયથી ગણું દું મને.

૬૫૮૧ ૬૧૭

લંડનથી પત્ર

(૨)

—૧૯૩૬૬૬—

લેખક

મા. બહેન લીલાવતી

લંડન, તા.

રા. રા. બાઈ યાંકરપ્રસાદ

મોટા માણસના અભિપ્રાયોથી દોનવાળા નો લાવાયો તમે કહી ગયુશોયો છે! જીવોમાં બચાવમ દરેક જણને એની સરખામણીમાં મોટા લાગતા મનુષ્યોના અભિપ્રાયોનો લાભ અવધ્ય જના વિના મૂકી મળે છે. અમને એવો લાભ મળ્યો છે અને તમને એમણી કે 'નવાલુવાલુ' મળશે જાણી એ અભિપ્રાયોના લાભ તમને પણ હું આપુ છું.

મૈથી પહેલાં તો લંડનમાં આવી ક્યા ક્યા નાટકો જોયાં તેમાં અને એક મોટા માણસની મજાદ માળી. જેણીની જોયી ફાવીનસનાં એમણે એટલાં વખાણ કર્યાં કે અમે સૌથી પહેલાં એનાજ દરાનથી અમારી નાટક જોવાની કારકીર્દી શરૂ કરી પણ અભિનય અને સંવાદની અમારી બાવના એટલી લાકડી થઈ મઠ છે કે મોટા માણસના અભિપ્રાયને

સમજા ટોકો હોવા જતા એણે અમારું કશું માન્યા વગર અસતોયજ દર્શાવવા માંડ્યો અને અમે એને કાઢી પણ રીતે મનાવી શક્યાં નહીં.

એક ખીજો દાખલો. લંડનનું સેન્ટ પોલસ દેવળ એ સ્થાપત્યનો એક સરસ નમુનો ગણાય છે. તેમનું મેઈટ પીટરનું દેવળ એ કલા અને બપકાનું એક અપૂર્વ સમેલનસ્થાન છે. લંડનના સેન્ટ પોલને જોવા વિના એક મોટા માણસ પાસે સેન્ટ પીટરનાં ઘણાંજ વખાણ કરવાની અમને કાણ જાણે શાખી ખતિ સુઝી. "અરે! સેન્ટ પોલ આગળ સેન્ટ પીટર તો ફેજ હોસાવમા નહીં. તમે હજી મેઈટ પોલને જોવું નથી તેથીજ મેઈટ પીટરનાં આટ-આટલાં વખાણ કરો છે." ચમું. મોટા માણસના અભિપ્રાય સામે હિતર આપવાની અમારી હોમત તો ક્યાંથીજ હોય! અને તેજ સેન્ટ પોલને જોવા વિના તે પછી,

ડેટ પીટર કરતાંએ અદ્યુતતામાં ચઢી ન્વય એવા સેઈટ પોલને જોવા ઉત્સાહથી ધુનતાં ધુનતાં અને એક સવારે નીકળ્યાં. સેઈટ પોલના ખાસખાસમાં પેડાં ત્યાં સુધી તો અમારો એ ઉત્સાહ પહોંચ્યો. પૃથ્વી અને સેઈટ પોલ કેવી રીતે જોયું તે જાણવું છે? થોડી વાર તો કાંઈને કેં જોવાનું સૂઝયું નહીં. પણ પૃથ્વી તો દરેક ખુણે ફરતાંફરતાં 'આ સેઈટ પીટર જેવું નહીં, પેલું સેઈટ પીટર જેવું નહીં' એમ કરતાંકરતાં આખું દેવળ પુરું કીધું. સેઈટ પીટર સાથે સરખામણી ન થઈ હોત તો સેઈટ પોલને ઘણી સરસ રીતે અને વખાણીને જોઈ શકાત. એક ખંડખોર કદપના ધણુંએ ના કહેવા છતાં આવ્યા વિના રહી નહીં: પેલા મોટા માણસે સેઈટ પીટર જોયું હશે ખરું?

અમે અત્યાર સુધીમાં વીડસર કેસલ, વર્જનીઆ વોટરકેસલ, હેંપટન કોર્ટ, મેડમ ટુસોનું મીણનાં પુતળાનું પ્રદર્શન, પાર્લમેન્ટ હાઉસ, વેસ્ટમીન્સ્ટર એબી, હાઇ કોર્ટ, વગેરે વગેરે જોઈ આવ્યાં છીએ.

એક વખત ઇસ્ટ એડમાં ગયાં હતાં. લાઇ મુનશીનો એને માટે એવો અભિપ્રાય છે કે, ઇસ્ટ એડમાં વસતા લોકો આપણા મજુરો કરતાંએ વધારે દુઃખદ દશામાં રહે છે. અને જો કે હાંદના પ્રમાણમાં અહીંના મજુરોની આવક અને તેમને માટેની સગવડો વધારે હોય છે ખરી પણ અહીંની જીંદગીની જરૂરીઆતો અને સખત ચંડી જોતાં એમના દુઃખની તીક્ષ્ણતા એમને વધારે લાગે એ સ્વાભાવિક છે. હાંદુસ્તાનના મજુરને ટાઢ પડે તો તડકામાં ખેસવાનો સંતોષ સ્વાભાવિક રીતેજ કુદરતે પુરે પાડ્યો છે. એમની શુધાનો સંતોષ ખંડુ થોડી વિધિથી અને અહીંના પ્રમાણમાં

ખંડુ થોડા અનાજથી એ સાધી શકે છે. લાઇ મુનશીનો આ અભિપ્રાય ખરો છે એમ લાગવા છતાં કોણ જાણે કેમ મને આમના કરતાં આપણા મજુરોના દુઃખનું પ્રમાણ જોઈને હશે કે નહીં એ વીશે શંકા લાગે છે. કુદરતી જરૂરીઆતોને માણસ જ્યાં સુધી સંતોષી ન શકે ત્યાં સુધી એને સરસ રીતે રહેવાનું કે મોજશોખ કરવાનું સૂઝતું નથી, અને આ લોકોનું તો રહેવાનું ધોરણજ એટલું હતું છે કે ઇસ્ટ એડમાંએ ખારીખારણાં પર લેસના પડદા હોય. તેવા આપણાં મધ્યમ સ્થિતિનાં ધરોમાંએ વપરાતા નથી.

વેસ્ટ મીન્સ્ટર એબી એ ઇંગ્લંડનું ઘણું જાણીતું ને ઘણું માનીતું દેવળ છે. ત્યાં જેમનાં નામ ખ્રીષ્ટીય પ્રજાને સાચવવા જેવાં લાગ્યાં હોય એવા રાજ્યદારીઓ અને લેખકો, કવિઓ અને વૈજ્ઞાનિકો, તત્ત્વવેત્તાઓ અને ઉભરાવો વગેરેના દેહ દાંડવામાં આવ્યા છે કે તેમના અવશેષો આણી સ્મારક ઉભાં કરવામાં આવ્યાં છે. ત્યાં દરેકના જુદાજુદા ખુણા પાડ્યા છે; જેમકે કવિઓનો ખુણો, લેખકોનો ખુણો, રાજ્યદારીઓનો ખુણો વગેરે વગેરે. સ્મારકો મુકવામાં નથી કે વગ કે ગોઠવણ. નાના ઘરમાં ઘણી વસ્તુઓ એકઠી થાય ને તેને જેમ ખડકાય તેમ અહીંયાં પણ થયું છે. ખ્રીષ્ટીય પ્રજાની માફક આ દેવળની સામટી અસર પણ 'dignified but, stiff and cold' (ગૌરવશીલ પણ અતડી અને ઠંડીગાર) —હોય એવી જણાય છે.

મેડમ ટુસોના મીણના પુતળાનું પ્રદર્શનને કલાની સફલતાનો નમુનો કહી શકાય. ઇંગ્લંડનાં જુનાં રાજરાણીઓથી માંડીને હાલનાં રાજરાણીઓ, પ્રધાનો, મહાપુરોહો,

સંભારીએ વગેરે એમાં છે. તેમજ સીપાઈએ, ખુનીઓ, હુલામણા અને ખીન ફેટકાક નાના મેટા ઐનિદાસિક પ્રત્યેની રચના પણ એમાં કરી છે. દરેકનું ભાર-પ્રદર્શન એવી ખુબીથી કર્યું છે કે એને વખાણવાનું મન થતા વિના રહેતું નથી.

પણ હું દરેક રચયતી વિચિત્રતા વણતમા નહીં છું. વીડમર કેમયની 'સાહ્ય' વખતનો સ્વામીને વર્ણનીઆ વેપર કે દસ આચળનું ગમણીય રચન, તેમ ઈંગ્લેન્ડના જનમંડળી નુદરતા વગેરે વર્ણવાને તે કાલ કવિ નેહએ અને પાત્રમેંદ હાકમમાં પેખતા યતી લખતાની લગની અને હાલિમ એક શામ-સના કસાઇ ખાનામાં દીંદનાં બકરા કેમ રેનાય છે તે બધુએ વર્ણવરને શાષ મમય લેખક નેહએ હું એમની એક નહીં એકલે કૃત જણુ તે એમાં કે મારે વાકે નહીં

અમે દર રવિવારે પટની જમવા જઈએ છીએ. પટનીને તે બાહ્ય કાનિદારે એટલું પ્રખ્યાત કરી મુક્યું છે કે તમે તે એ નામથી કપારના પરિચિત્ત હશે પણ પટનીની મારી થોડીક બાખ્યા પણ સામગરા જેવી છે. પટની એટલે ચટ્ટી ખાવાનું ગ્રંથ. દીંદુલાનની મરમાયરમ અને રવાદુ સ્નેહ મારે વખાણવડું અને મીમ મીટડને આરીવાદ કેવા યોગ્ય તે એ ખરુંજ રા. કુવરજી નાપકે-ત્યાં પાકસાઓને સપ્રદાય સ્થાપેના રા. કાનિદાય પડ્યાએ તેને પ્રખ્યાત કરેયુ. અને દીંદી વિદ્યાર્થીઓ અને સહેવાણીઓને એકિટતા બૂત વગર મળવાનું એ સ્થાન. આટલામા એના મહિર બધાય તે દીંદી મંરથાન પુરુ થક સકે ખરું

લાભ કાનિદાય સાથે એકંદરે અમે સારો વખત ગાળી છીએ. પટનીનું ખરું આકર્ષણ તે એજ છે. પણ આઠવાડી આમા એમને તે એક રવિવારજ મયે પ્રદાય એમના વખત ઉપર પધારે દયાળુ તે અમે નહીં કરતાં હોઈએ એમ પણ લાગ્યા વિના રહેતું નથી. 'લાહ મુનશી જરી એટલે મારે એમને વધારે તામ આપવો પડશે.

હાંડન, તા.

મયા મેવમા આ પત્ર અધૂરો રહ્યો એટલે મોકલી ન શક્યો પણ તેટલામાં તે કેટલું થયું? રાના જન તારે મળ્યા હું બધ મયમે તે બાહ્ય મુનશીની સાથે નીકળીશ. નહીં નો તે પડી. મેવમા. મારા તારને જવામ આપતા આટલો વખત કેમ થયો તે સમજાતું નહીં

હાંડનમા રહેવાને રમેલા સ્વખ્યા બધા બ્યર્થ થયા. પાઠાનો મેં ફેટકેલો કાર્પેકમ કરી રામેનો તે પણ રદ થયો. હાલ્ય હું રોકાયક પણ જાત

આ વખતે અમે 'શૈકમપીઅર હાંડન' એક મીટીંગમા જઈ આવ્યા 'શૈકસપીઅર હાંડ' એ શા! રચન છે એ પ્રદાય તમને ખબર નહીં હોય શૈકમપીઅર હાંડ એ એના નામ પ્રચાણે નાનું સરખું 'હાંડ (મુપકુ)' દેખાય છે, અને ત્યાં દર રવિવારે દીંદીઓ એક થાય છે, ધર્મી વાર બાપણે સંચીત વગેરે ગાયે છે, અને બધારના વકવાઓને પાણુ ભેવાવે છે. ત્યાં દીંદી વિદ્યાર્થીઓને મરના દરે રહેવાની પણ સગરક છે. આની મર્ બ્યવસ્થા V. M. C. A. તરફથી થાય છે.

કેટલાક એ મંડલ તરફ શકની નજરે પણ દુએ છે કે આ સંસ્થા ઉભી કરવાનો મુદ્દો આ રીતે હોદીઓ ઉપર સારી રીતે નજર રાખવાનો છે. છતાં હોદીઓને પરસ્પર રહેવાનું આ એકલુજ સ્થલ છે. આવડાં મોટા લંડન સહેરમાં કે હનરેક હોદીઓ ત્વસતા હશે, પણ નથી એમની પોતાની કલમ કે નથી એમને કે સામાન્ય પરિચયનું સ્થાન. સાધારણ રીતે તો હોદીઓ એક ખીમતે બહુ મળવાની હરકારજ કરતા નથી. અને પરસ્પરને 'કાળા' વિગેપણથી સંબોધે છે. 'પેલો કાળો ચાલ્યો' માત્ર કહેનારજ ગોરો થઇ ગયો હોય તેમ! કહે છે કે હોદીઓ તરફ અંગ્રેજ લોકોને અહીંઆં અલાવ બહુ છે. અને સારાં કુટુંબોમાં કે સારી હોટલોમાં તેમને સ્થાન આપવાને કાષ્ટ રાજી હોતું નથી.

પણ આ તો મેં આડી વાત કરી. ચાલુકયના વખતમાં વર્ણિકો વાગ્દોષ કરતા. હવે આવો ક્રમમદોષ કરે છે.

-અમે: 'શેકસ્પીયર હટમાં ગયાં તે દિવસની સલા શ્રીયુત શાસ્ત્રીજીના માનમાં હતી. 'સ. જમનાદાસ, શ્રીયુત કામટ અને તદ્દન બીનજનેષમદારીના દેખાવ સાથે કેનીઆના પ્રતિનિધિમંડળના સઘળા પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા. શ્રીયુત એન્ડ્રુસ પણ હતા એટલે પ્રસંગનું માહાત્મ્ય વધ્યું હતું. પ્રમુખસ્થાને મી. રુપેષક કરીને કોષ્ટ ગૃહસ્થ હતા.

કાર્યક્રમ સંગીત સાથે શરૂ થયો. સાધારણ રીતે બને છે તેમ કેટલાક બંગાળીઓએ ગાયું. બંગાળ સાથે તો ગુજરાતે સંસ્કૃતિની સ્પર્ધા માંડી લાગે છે. ગુજરાત તેનાથી પછાત નથી

પણ સરમાળ વધારે છે એટલે -એ તો ન્યાં ત્યાં ખીચારું ખુણામાં બેસી બળે છે.

સમામાં સંખ્યા સારી હતી. એક કોષ્ટ મદ્રાસી કમલાદેવીએ વીણા વગાડી. બે ગમ્મરા અવાજના પાદરીઓએ પીઆના પર કે ગાયું; અને એક ડાસીએ કશામાંથી મુખપાદ ક્યો. પોતાના અભિનય માટે એને ધણોજ સારો મત હોય એમ એની મુખમુદ્રા ઉપરથી દેખાઇ આવતું હતું.

પણ આ બધાં વણીનોથી તમને કંટાળો નહીં આપું. કેનીઆના પ્રતિનિધિમંડળના એક સભ્યે એવું સરસ ભાષણ કર્યું કે એ અમારો પ્રતિનિધિ છે એ વિચાર મને શરમ આવી. શાસ્ત્રીજી હીક બોલ્યા. શ્રીયુત એન્ડ્રુસને પેલા ભાષ્ત્રી અસર ભૂંસી નાંખવા હોંદુસ્તાનમાં પણ અત્યંત છે ને હોંદુસ્તાને આંતર મુદ્દારણ કરવાની પહેલી જરૂર છે એવું એવું કહેવું પડ્યું. ઘેર આવતાં હોંદના જાવિ 'માટે કે એવી દીવગીરી લાગતી હતી! આમ નીચે મસ્તકે ને ટુકડા માગીને આપણે ક્યાં સુધી જીવવાનાં? નથી આપણામાં તાકાત કે નથી રચાપણામાં જોરવ સાચવવાંતો ટેક. જો ભગવાન! એ દિન ક્યારે આવશે?

એક દિવસ અમે 'નેશનલ લીગરલ ક્લબ' માં રા. 'સોટવાળાએ અમને 'ડીનર' પર તેડ્યાં હતાં ત્યારે ગયાં હતાં. ગોઝવણ સરસ છે ને એ કલબમાં હોદીઓ સન્માન અને સગવડથી રહી રાકે છે. ત્યાં હોદીઓ પ્રત્યેનો બેદલાવ પાળવામાં આવતો નથી. આપણા મણાખરા સારા હોદીઓ ઘણી વાર ત્યાંજ ઉતરે છે.

એક રમુજી પ્રમંથ, કહ કે નહીં કહુ ?
રા. હોદવાળાએ અમને આપી કલમ બતાવ્યા
મછી એમના રહેવાના ખડ દેખાડવાનું
આમંત્રણ કર્યું. રા. હોદવાળા આ કલમમાં
મે તણુ વાર રહી ગયા છે, પણ એ બાદમે
અતાર સુધી ડાહ સ્ત્રીઓને નોતરવાનો પ્રમ-
જ કદાચ નહીં આવે. રોય. અમે હીક્ટમાં
અહવાં અને હીક્ટમેન કહે કે સ્ત્રીઓને ઉપર
સહ જવાની કાયદો નથી. હીક્ટ ચોલા
અણને બહેને પહેલે માળ પાછી આવી અને
અમાં દસતાં બહાર નીકળ્યા.

આ અકાડીઆની અગત્યની થાન તે
સપવાની રવીજ ગાં અમે આ વખતે

નેસનલ પોર્ટ્રેટ ગેલેરી, પીકચર ગેલેરી
બ્રીટીશ મ્યુઝીઅમ વગેરે સ્થલોં જતાં આવ્યા.

નેસનલ પોર્ટ્રેટ ગેલેરીમાં પ્રગતિ-
ને એક ડૉગને આગળ વધાવ્યામાં મદદ કરી
હોય એવા સર્વ વિશયોના અને સર્વ શાખાઓના
મહાપુરુષોને જ્યાં મળેલું છે. આદિત્ય ને
વિદ્યાન, મલ્લ કે પ્રમં એ સર્વેના પ્રતિનિધિઓ
કાળની વિનાશકતાને પકાડના ત્યાં વિરાજે છે.
મલ્લ કાળે અંગ્રેજ પ્રગતી નામશે. કહ
જાય તોએ એમના સ્મરણો તો રહેજે.

બ્રીટીશ પીકચર ગેલેરીમાં અમે નિગરા
થયા અંગ્રેજોની ચિત્રકલામાં દજ હાટવીની
અભ્યાં ને અકાં કે કામનું નોતરવાર્થન ને

ગીલાપણું જરાએ દેખાતાં નથી, પણ કદાચ અંગ્રેજોના સ્વભાવમાં જ એવાં ચિત્રો નીપજાવવાને જોઈએ તેટલી સ્થિરતા કે સૌંદર્ય-લક્ષિત ઉત્પન્ન નથી થઈ. અંગ્રેજોના સ્વભાવમાં કલા કરતાં લગ્નતા વધારે છે. કલાવિદોનો દરખાસ ભરી એમની અધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ અને ઉન્નતિનું શિખર માપવા કરતાં નાવિક થઈ તોફાનમાં એમની શક્તિ અજમાવવી એમને વધારે ગમે છે. તમે તોફાનમાં હોડી લઈ જતા અંગ્રેજ યુરકોનું એક અંગ્રેજ ચિત્રકારનું ચિત્ર જોયું છે? અંગ્રેજોના સ્વભાવમાં ધીરજ કરતાં સાહસિકતા વધારે છે અને કલ્પના કરતાં ગણતરી કરવાની એમને વધારે ટેવ છે તેવી એમની કલામાંએ શક્તિ છે પણ સૌંદર્ય ઓછું છે. કલ્પાણમાં શક્તિ વધે પણ સૌંદર્ય ખીલતું નથી. અંગ્રેજોના જીવનોમાં અને બાવનાઓમાં જ્યારે મૃદુતા આવશે ત્યારે એમની કલામાંએ સફાઈ ને સૌંદર્ય જરૂર વધવાનું, પણ શક્તિ ઘટવાની.

સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ અહીં ઇંગ્લેંડમાં ઘણી આગળ વધેલી છે. જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં અહીંની સ્ત્રીઓ હીરો ગાએ છે ને જાગ લે છે. ક્રાન્સની સ્ત્રીઓ રાષ્ટ્રીય બાજતોમાં અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ જેટલી આગળ

પડતી નથી. કહેવાય છે કે સ્ત્રીઓને હાથે ચાલતાં અથવા 'સ્ત્રીઓનાં' મોપાનીઓની સંખ્યાએ ક્રાન્સ કરતાં ઇંગ્લેંડમાં વધારે છે. મારે સ્ત્રીઓની કેટલીક સંસ્થાઓ અહીંયાં જોવી હતી. પણ રોમમાં સ્ત્રીઓની પરિપક્વ છે. તેમાં ઘણીખરી સ્ત્રીસંસ્થાઓની અધિષ્ઠાત્રીઓ ગણી છે અને અમે અદારમીએ તો અહીંથી નીકળવાનાં છીએ. અને એ પહેલાં ઓકસફર્ડ અને રટ્લેન્ડ-ઓન-એવન-શેક્સપીઅરની જન્મભૂમિ-જેવા જવાનાં છીએ, એટલે આ સંસ્થાઓ જોવાનો મારો કાર્યક્રમ તો અધો રદજ થયો.

અહીંયાં પણ દર ત્રીજે દલાડે અમે નાટકમાં જઈએ છીએ. અહીંનાં નાટકો વીશે પણ ઘણું કહી શકાય એમ છે. નાટકોમાં સ્વાભાવિકતા અને અલિનયની ખુબી આ લોકોએ ઘણીજ કેળવી છે. પણ આજની મારી મનોવૃત્તિ રંગભૂમિના રંગમાં હુમે તેવી નથી એટલે એ વીશે આજ કે લખતી નથી.

હવે કવય એકજ મેક્ષમાં તમને કાગળ મોકલી શકાશે. અમે ક્રાન્સ જતાં એરોપ્લેનમાં ઉડવાનો વિચાર કરીએ છીએ. અને મોટે કાર્લો પણ જતાં આવીશું. એજ.

લિ.

લીલાવતીના

વંદેમાતરમ્

• લેખક

૨૧. પિતૃચરણ કલ્યાણચરણ

બી. એ. ઉપમત્રી, સાહિત્યમંસદ.

૧

ગુજરાતની રાજધાનીમાં વસનાર થકને તમે મારી જેવા પાસે માહિત્યને લગતી માહિતી મંગાવી એથી કેક આશ્ચર્ય થયું; તમારે માટે માન પણ દેકે જે દેકા થયેલ; અને તમારા 'રિદ્ધિવતા રાજનમરની માહિત્યરિદ્ધિ' કુબેરો તમારી નજ માગણી પૂરી પાડવા કરતાં ઉચ્ચતર કાર્યમાં રોકાયા હશે તેથીજ તમને સતોળ આપી શક્યા નહીં હોય એમ ઉદાર ભાવે માની લીધું.

આખાલ પ્રજાવવાનું તમને સુઝ્યું ને 'પણ કલ્પમય વાતાવરણમાંજ. તમે અમદાવાદ છેડીને વંતન અથા દંતા, ભાં ખેતરોમાં રંખડાં ખેડોને લખ્યું કરતા જેવા, અને તમારા સાક્ષર-આત્માને તે શાંત સંખ્યાને સમે રુદ્ધ કે આ પ્રમાણે આપણા સાહિત્યસેવના વાર્ષિક પાઠને પણ રોકક ઉતારીને નિષમસર તેલ

હીમાળ નખનું હોય તો વરમ વરસની ઉપજ-ને પ્રગતિનો, કેવો સરસ ખ્યાલ આવે? તમે લખો છો કે એ રુદ્ધાણુ થપાતી ખીજીજ પછે તમને માફ નામ માફ આવ્યું અને મને લખવાનું તમે નિષીર્ણુ. આટલું કથા પછી તમે વિશેષજો અને વાકીજાનો છુટથી ઉપયોગ કરીને મારી છુદ્ધિશક્તિ ને રસિકતા વીશે જે લખ્યું છે એ બધું, રતુનિખાનો અને છેક અગ્રિય નર્થા એટલે, દુર્ પ્રીકીને વાચી ગયો. અને થયું કે, કે નહીં દો, તમારા હોસીલા પ્રસંસાવચનોને કું કેટલો લાયક છું તેની કસોટી કરવા ખાતર પણ, મારે મારા અસ્પર્શાનનો સાલ તમને ગણ્યાર પત્રોમાં આપવો તો ખરોજ.

પણ બહુ એવી આશાએ માંધતા નહીં. નેરાવમાજ પરમ સુખ છે એમ દોષક કુનિખા-થી રાજેસો કહી મયો છે એ તો માફ

• મિત્રો કલ્પમય આર પત્રો રી સમાહિત્યન

હશેજ. તમે જાણો છો કે આ વિષયને પુરેપુરો અને અસરકારક રીતે નિરૂપવાનાં બાલ સાધનો કે માનસિક સામગ્રી મારી પાસે થોડાંજ છે. આથી પણ મોટો વિષય લખને જેણે ‘૪૫૦૦ વર્ષ ૧૯૦૮’ લખ્યું તે લેખકનું લલ્ય ને વિશાલ દર્શન ક્યાં, કેંક એજ ૮૫ પર ૧૯૧૬ અને ૧૯૨૨ ના સાહિત્ય વીશે લખનાર રા. હીરાલાલ પારેખની અહુશ્રુતતા ને વિચક્ષણતા ક્યાં—અને હું ક્યાં?

આથી, બહુ મોટા પટ પર આ ચિત્ર નહીં દોરાય. સંવત ૧૯૭૯ ના વર્ષ દરમીઆન મુખ્યત્વે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થએલા વિવિધ પ્રકારના શિષ્ટ સાહિત્યને ઘટતે રૂપે દૃષ્ટિસેત્રમાં ગણવીને, તેનાં અંગોનો વિચાર કરવા ધારું છું. તેમ કરતાં, તમને પ્રિય એવા કોઇ દેવ અણપુજ્યો રહી જાય કે અપૂજ્યતાની એકલતા માંજ જેને રહેવા દેવો જોઇએ તેવાને હું જુલેયુકે પત્રપુષ્પ ને પાણી ચઢાવી દઉં, તો ખોટું લગાડશે માં. મારો રસાત્મા જરાક સ્વચ્છંદનાજ વાતાવરણમાં સકળ કળાથી પ્રયુક્ત છે એ તમારું અનુભવું નથી.

મને દેશસેવાનો રંગ તમારા જેટલો તો નથી લાગ્યો, પણ આ સમયમાં દરેક ભારત-સંતાને દેશસેવાને જીવનમાં અગ્રચર્યાન આપવું જોઈએ એવું તો મને પણ ધણી વાર લાગે છે. આ દારજુથી મારો મત થાય છે કે દેશભક્તિ ને રાષ્ટ્રોદ્ધારને લગતા સાહિત્યની વાત પહેલી ઉપાડવી. વળી, એ પ્રકાર શીવાયનું સાહિત્ય હાલમાં, માસિકોની વાત બાલુએ રાખતાં, સરખાય છે એણું ને વંચાય છે એથી પણ ઓછું. તેમજ, આ યુગનાં રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય ને કેળવણી જે નવા અભિલાષો જગાડશે, નવાં દૃષ્ટિબિંદુ સુઝાડશે, ને નવીનવી શૈલીમાં તેને વ્યક્ત

કરવા પ્રેરશે, તે સર્વને પરિણામે આપણું—ભવિષ્યનું શુદ્ધ ને અમર સાહિત્ય, ગોવર્ધનરામે કહેલું ‘નિરપેક્ષ સાહિત્ય’, ધણું પોષાશે ને ખીલશે. એટલે ગયા વરસના રાષ્ટ્રીય સાહિત્યને પહેલું અવલોકી લઇએ.

રાષ્ટ્રીયતાની ભાવનાને હિતને તેવાં પુસ્તકો વરસ દરમીઆન મુખ્યત્વે કરીને બે સ્થળેથી પ્રગટ થયાં છે: અમદાવાદ અને રાણપુર. એ પ્રત્યેકનું કાર્ય લાક્ષણિક સાહિત્ય-પ્રવાહનું સચક છે. ‘નવજીવન’ પ્રકાશન મંદિર અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, ‘યુગધર્મ’ કાર્યાલય અને પુરાતત્ત્વ મંદિર—આ સર્વના લેખકો લુહિપ્રધાન, સુસંઘની અને વ્યવહારદર્શી છે તો ‘સંસ્કાર’ કાર્યાલયના લેખક-વર્ગની વિશિષ્ટતા સખળ ભાવનાપ્રેમ અને તેજસ્વી ભાષામાં રહેલી છે. આ દરેકના ખાસ અશોધી પ્રગળવનનો સર્વોચ્ચ વિકાસ થાય છે એટલે એકેકનું મૂલ્ય ખીળ કરતાં ઓછું અંકાય તેમ નથી.

‘અસહકાર’ માં ગાંધીજીનાં એ વીશેનાં ભાવણો ને લેખોનો પ્રમાણભૂત સંગ્રહ છે એટલે આ કોટિના સાહિત્યમાં એ અગ્રપદે શોભે છે. ‘યુગધર્મ’ કાર્યાલયની ખીજ મુખ્ય પ્રસિદ્ધિ-ઓમાં ‘કાળાપાણીની કથાઓ’, ‘કોરીઆની લડત’ અને ‘ચંપારણમાં ગાંધીજી’ એટલાં છે. આમાંનું પહેલું પુસ્તક પંદરવીસ વરસ પરના બંગાળી એનાર્કિસ્ટોની આંદામનમાંની આપવીતી વર્ણવે છે અને તે સુરતના ગાંડીવ સાહિત્યમંદિરે પ્રસિદ્ધ કરેલા. અતિ મનોહર ‘બોંબયુગનું બંગાળ’ સાથે વાંચી જવા જેવું છે. એટલું સારું છે કે આ અહિંસાયુગમાં એ હિંસાલક્ષ્મીની કાર્યપદ્ધતિનું અનુકરણ કરવાની પ્રેરણા કોઇ એ કથાઓમાંથી મળી શકે તેવાં જ નથી; પણ એ યુવાનોનાં સ્વાત્રય, બહાદુરી

ને તેક તે પ્રશંસા આકાંક્ષા વિના ગદે તેમ નથી, કેટલીકા ત્રીમે આથી પણ સુંદર પુસ્તક 'એલીઆનું કથન' નામે 'મૈરાપ્ટ્રે' પ્રસિદ્ધ થયું છે. અને અંધારવળી મહાદુર કથા અમ-કાલીન, ઇતિહાસનું એક શાકથેક' છતાં વિજયી પ્રકરણ, આપુ રાજેન્દ્રપ્રમાના એક અથને આધારે, ઉદ્ભવે છે.

આ પુસ્તક અને નેથી પણ કદાચ વધુ અંશે આત્મીય પુસ્તક ભારતવર્ષમાં સ્મરણ ઉત્પન્ન ને ગૌરવસ્થાપી રચાન તે નવા ને પુસ્તકો 'નવજીવન' પ્રકાશન મદિર મદાર પાડ્યાં છે. 'મોખીજીનું નવજીવન' (પુણે ભાગોમાં) અને 'દૌર અગત્ય' (કમ્પોઝિટોરિયા આર્મી). એજ સરકાર તરફથી ગ. રાજગોપાલાચારીની મગત્તમ 'એલ કામી', તિરૂથી કાપડની આકાશ ચરણ આલેખનો લેખમદ્રદ 'ગરેશીનો ચેરો નમજ' 'દૌર કેમ પાવમાય થયુ?' અને 'તીનાદરજી' એવા આસ પ્થાન પેંચનારા પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે હૈદની પાવમાયી અલગત જગત્તદુર છે. પણ આ પુસ્તકમાં રા. મદારેવખાલ, ગ. કાલેવકર અને બીજા લેખકોએ જે દૃષ્ટિનિ દુષી ને જે આખરુથી એ ગોઠવાનાં કર્યા છે ને આપણને સત્ત્વ વિષયિથી વારેકુ કળા ઉપરાત સ્થાનની કાવના અને કાર્વ કોષ જરાકે છે. આના જેવા, તેમજ આપણી ગરુદાય સ્વરૂપિના, આલકો શુદ્ધ માર્કાન્દિક પ્રગતિના આર્થર્થોને પણ સુધ્યા નથી એમ સૂચવનાર તથા નામધણીની ભુની છર્તા નિત્યનવી માથાને અમથ વાણીમાં ફરી એક વાર રણુ કરનાર 'તીનાદરજી' જેવી પુસ્તકોની ઘણીઘણી જરુર છે વિચારીક અને પુરાતત્ત્વ મદિરના સ્ત્રી પ્રકાશનો દૃઢ જોઈ શક્યો નથી, પણ પહેલી 'અંધાના 'પૂર્વરંજ' અને બીજાના 'આર્થોના

તદેવારોનો' હનિદામ'નો ઉલ્લેખ નો થવો જોઈએ. અત્યાર અગત્ય પડિતેએ 'પૂરવં'ની આખીઓ નિર્દેશી છે અને તે હવે પછાતી આર્મિમાં સુધરે એવી આજ્ઞા રાખીએ. પણ પ્રાચીન આપસ ગુપ્તિનું આપણને આવી મુદર ને અર્થરથન રીતે જ્ઞાન કરાવનાર અંધ મુજગતીમાં ને આ પહેલે જ છે તદેવારોનો હર્ષદાન મગી પડ્યા છે પણ પુષ્કળ અભ્યાસને મદદરૂપે તેમાં તરફ પડે છે.

'રાજા નવાપસિદ્ધ' રૂ.ખાનીની કથાએ' અને મગીક આપસડ અદ્યા 'કાગરુ' નાદત્યપ્રેમીના નાથી નવાગ પડતા મથો છે એ જગ વગમગોના પ્રતિનિધિરૂપ છે નમદુગતી આખા મુજગતના અમથ 'નાપ નાકે લખાયુ હતુ તેની પછી દુપવી ફાન, ગ. 'દરેકકાવના અનુચારક, આ ખીતેજ પ્રથમ છે. અને કલાદુષ્ટતા નો અલગપા કરતા ચદીઆનો પણ છે બીજો અથ પસુ અમથ નથી, દાગોગને આધારે લખાવેલો છે પણ તમે જા ન વાચો દેવ તે જરુર વાંચી જજો નૌદકાવના અગરુ સ્વાર્ણ, રજપતો ન મીખોની કુન્જાની અને મરાઠાઓની મદારી આ મરને લખના ખરા પ્રમજોને કવિએ મરજ ને અદનુત કલાથી આ નાનીનાતી વાર્તાઆમાં મુશ્કા' છે અને મગીક આપસડ' પણ એની એજ સ્વાર્ણ્યની કાલભુતી પ્રખનાનો તાદર્ય ઐતિહાસિક ચીતાર આપે છે ઉપરાત, દરવારથી ચેપાળદાસ ત્રીમે નુ 'મુજરાતનુ મુર' પણ આસ વંચવા જેવું છે રાષ્ટ્રીય કેગવાળી અને આયેરપોગી સાહિત્ય પણ દમણુદમણું સારા પ્રમાણમાં બહાર પડતુ રહે છે સ્થપમકોચને કારણે તેનું દુકું અવલોકન પણ અશક્ય લાગે છે. પણ સાવનગરના દક્ષિણાર્ધ વિવાર્ધાભવન,

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, હરચ કેળવણીમંડળ અને ખીજી શિક્ષણસંસ્થાઓ આ દિશામાં જે અપૂર્વ વિકાસ સાધી રહી છે તેનાથી હવે કોઈ આગળ નથી. અલ્પબત્ત, એટલું ખરું કે ભવિષ્યની નજરે કદાચ એમનાં પાઠ્ય પુસ્તકો જોઈએ તેટલાં પરિપક્વ કે સંપૂર્ણ નહીં દેખાય. સંશોધન વધશે, અનુભવ સંચારશે ને દૃષ્ટિબિંદુ સમ-તોલતા ધરાશે તેમનેમ ધણું બુલવું ને ધણું શીખવું પડશે. છતાં, આ કારણથી આજના પ્રયોગશીલોની સેવાનો હિસ્સો ઉતરતો તો નજ ગણી શકાય.

જતાંજતાં, તમારો રાષ્ટ્રીય આત્મા હુલાય નહીં તો એક બે સ્પષ્ટ વાતો પણ આ બાબત વીશે મારે કહેવાની છે. આપણે વિદ્યાર્થોના મુખ્ય પુસ્તકોનું જ ક્યું, પણ તેમાંએ ગાંધીજીનાં લખાણ જેવા અપવાદ શીવાય તરલુમા કેટલા બધા છે? આ પત્રમાં આપણે વિચાર્યું એ પ્રકારનું અસહ સાહિત્ય પણ સ્વભાવથીજ હાજર થાય છે, તો પછી પરદેશી પ્રેરણાઓ આપણને કેટલીક બાંધકડા અર્પશે એ પ્રશ્ન ઉડી ચિંતા નથી ઉત્પન્ન કરતો? ગુજરાતીઓ પોતેજ સંશોધક ને વિચારક બને નહીં, પોતાનાંજ હૃદયકથન ને અનુભવોની વાણીથી પ્રાંતમાં ચેતન પ્રસારે નહીં ત્યાં સુધી પ્રજાનો પ્રજા તરીકે ઉત્કર્ષ શી રીતે થવાનો?

૨

ગમેા પત્ર તમને સંતોષી શક્યો જાણીને નિરુત્તિ થઈ. આજનો વિષય તો મારો ખાસ માનીતો છે એટલે તમને સવિશેષ વૃત્તિ કરાવવાનો લોભ રાખું છું.

લોકચેતન અને રાષ્ટ્રભક્તિનું સાહિત્ય દેશમાં જાગૃતિ આણે છે; સર્જનાત્મક

સાહિત્ય-એટલે રસસાહિત્ય, વાંચનારની માનવતાને પોતાનું લક્ષ્ય કરનારી કૃતિઓ-એ જાગૃતિનાં આંદોલનમાંથી પ્રેરણા અને પોષણ પામીને તેને સ્થિર ને ચિરંજીવ સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે. આપણે ત્યાં આ ખીજ પ્રકાર માટે ખીજ નંખાઈ ચુક્યાં છે અને અંકુર કુટતા જાય છે. છતાં, તેનાં ખરાં ફળ માટે આપણે ધીરજ રાખવી પડશે. લોકહૃદયમાંનાં ઉત્સાહનાં પૂર-પૂર મટીને પ્રવાહ બને, પ્રજાના આંતર જીવનમાં સરલતા ને ઉદાસીથી એ રસજલ વહેવા લાગે--એ સમય દેક દૂર લાગે છે. આ વાતની પ્રતીતિ એકજ હરીકતથી થશે: આ વર્ગનાં પીસ્તાળીસથી પચાસ તોંધવા જેવાં નાનાંમોટાં પુસ્તકો આખા વરસમાં બહાર પડ્યાં; પણ પ્રથમ પકિતનાં તે શું, કેવળ ઉલ્લેખનું કે કુંડી ચર્ચાનું માન સુધા જેને ગ્રંથપુશીથી અપાય તેવાં ભાગ્યેજ પાંચ મને જડે છે. એ સર્વ વીશે હવે અમે અક્ષર.

અહરૂંપી આકારની ને બહુરંગી પુંડાંવાળા જે ચોપડીઓ, તાત્કીમ પામેલા સૈનિકની અંદાથી અહીં મારી સામે ગોઠવાઈને ઢબી છે તેમાંથી સદે પુંડાની એક નાનકડી પાતળી ચોપડી હું એકદમ, કદા પણ એકાચ વગર, આ વિભાગના એક પુસ્તક તરીકે ઉપાડી લઉં છું. તેનું નામ 'રાસતરંગિણી'. તમે કહેશો કે કાકીઆચારી કવિની એ કૃતિ છે એટલે મેં પક્ષપાતથી તેને આ સ્થાન આપ્યું..... ખોટી વાત. મારો કારણ જુદાં છે. તમે કેવળ કવિતા તરીકે તેની પરીક્ષા કરો, સદા દૃઢમાં અદ્વિતીય એવા ગુજરાતી રાસો તરીકે તેની કીમત કરો, કે તેને આપણા વિશિષ્ટ સ્ત્રીજીવનના મનોહર પ્રતિબિંબ તરીકે વિચારો: સર્વે સંજ્ઞાઓમાં 'રાસતરંગિણી' વર્ણનું શ્રેષ્ઠ અને સૌથી લાક્ષણિક ગુજરાતી પુસ્તક રહે છે.

૧. ત્યાર પછી કુ. રા. રમણુલાલ વસંતરાજ દેસાઈના પ્રથમ પ્રવાસ 'સંયુક્તા' નાટકને મુકું છું. વસ્તુ અને ખાચલેખનમાં હજુ કર્તાનો હાથ જરામર ભેકા નથી, પણ તેનાં સ્વાસ્થ્યિક સંભાષણો અને રમ્ય સ્વપથ કવિત્વ, ભાષા-તરોના બાર નીચે કચરાળા આ જમાનામાં એક સત્કારણ છે. ખીજાં એ નાટક 'ઉગતી જુવાની' અને 'પ્રેમકુંજ'. રા. શંકરેની કૃતિને કદાચ વર્ષની સૌથી વધુ મર્યાપલી, અને રા. નાનાવાલના નાટકને કર્તાની (આગલા વર્ષનું 'રાજર્ષિ' જરાત' બાજુએ મુકતા) મૈત્રી નિરાશાજનક કૃતિ કહી શકાય. એ બંને કવિઓ, કલાવી, રા. નરસિંહરાવ તથા 'કાત'ના અને ખીજા લેખકોના પ્રવાહોનો એક સંમદ વર્ષના ઉત્તરાર્ધમાં જ જીવનકાલ અમરશીએ પ્રમદ કર્યો છે, તેથી આપણા મવાદસાહિત્યની ખુબીખામી-ઓનો સમગ્ર દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનું સુચમ પડે તેમ છે. એજ પ્રકારકે જહાર પાડેલા 'પૂત્રીલાપ'થી આપણા જુજ સિદ્ધ સાહિત્યમાં સંગીત હમેશા થયો છે.

સા. જાનુમતી ત્રિવેદીની વાર્તા 'જ્યોતિ', તેમજ જા. ગોવિંદભાઈ પટેલનું 'સંવાદયુગ' પણ આ વર્ષનાં સારાં પુસ્તકોમાં મણાવી શકાય તેમ છે.

પ્રાંતના સાહિત્ય પર યએથી પરદેશ અને પરપ્રાંતોની મારીમાંથી અસર ખાજવાનું કરવ સાધન બાપાનરોના વિસ્તાર છે. વરમના ચૈત્તિક પ્રયો આપણે જ મળ્યા એથી ભેવડી સખ્યા એજ મમય દરખોજાન નોષવાએમ જાપાંતરેની છે. આમાનાં પાંચ જ મારણી પરથી (રાજેસ્તાં 'નૈવેદ્ય' ને 'માર્ગર'નું 'કસમવાડીનો માળા' નામથી; આગળ નેપીયા નાટક ઉપરાંત દિનેંદસાજનુ 'શીતા' 'સરતમાનુની વાર્તાઓ'; અને ખીજા લેખકોના 'કુમ્ભ' અને 'વસંતલીલા'), એ સરજત ('જાખની મુંદરી' તથા 'પ્રવાનની પ્રવિસા'),

એ મરાઠી ('સલમાળા' તથા 'મદિગપ્રતાપ' એ નાટકો), એ અંગ્રેજી ('લાઈટ ઓફ એશીઆ' ને આધારે 'સિદ્ધાર્થ સંન્યાસ' તથા 'મેનેરી ખજર') અને એક ઉર્દૂ ('મૌ. મહમદમનીયાં કાવ્યો') પરથી-એ પ્રમાણે છે. તમે બેંચ શકશો કે આમ ને અમમ ચાતુ રહે તો ખીજાં પાંચ વર્ષમાં સમ્રાટ બંગાળા કે મહારાષ્ટ્રના મંડલેશ્વર કે દંડનાયક તરીકેજ જીવવાનું માન મુજરે સાહિત્ય ધરાવી શકે. પણ સદ્માગરે આજણે ત્યા સખળ, જીવંત અને પ્રાતના સ્વર્ગન પ્રતિનિધિરૂપ એવા સાહિત્યપ્રવાહો વહેવા લાગ્યા છે. તેમજ, ભાષાતરના નામમાત્રથી જડકવાનો સિદ્ધાંત તો કુ. પણ બાધનો નથી. રા. કેશવલાલ કુવના નાટકોની નવી વ્યવસ્થિ, રા. મદદેવભાઈએ જિતારેથી ચરતખામુની વાર્તાઓ, કે મુડીમાનુરીના કૂદ પ્રખને વાર્તારૂપે ચર્ચવા કોરીશ કરતું 'સોનેરી ખજર': આ સવ વધુઓએ અરો કલાત્મક અને જાવના-પોતક કૃતિઓજ છે.

પ્રાચીન સાહિત્યનું સંશોધન સામાન્ય વાચકો કરતા પંડિતોને વધારે પ્રિય હોય છે અને તેથી, મુશા પચીમત્રીમ વર્ષના પ્રમાણમાં અત્યારે એ વિહટ ક્ષેત્ર અબુએકુ જેવું પડ્યું છે. તેપણ, આપણા અવલોકનવાળો મમવાંચમામ છેક વધેય નથી રચો. રત. વિજયધર્મ સ્મરિજીએ તથામુનિશી વિષાવિજયજીએ તેમાર કરેલા 'અંતિદાનિક શમસમદ', 'પ્રાચીન તીથ માળા' તેમજ ખીજા શોધકોમાના જૈનકથાસંગ્રહ 'મજ્જાસખાળા' અને 'તીથકચરિત' એ જૈન મતો બાપાવિકાસના અજવામકેએ, જૈનોતા મર્વ સાહિત્યની માણકે, ખામ જેવા જેવા છે. જીપરાંત, રા. જગનલાલ રાવલે સંશોધિતા કેટલાક જુનાં કાવ્યો: 'પ્રાચીન કાવ્યમુધા' નામથી એ નાનકડાં સુદર પ્રભાકરે રોહ પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવજી તરફથી પ્રમદ થયાં છે, અને આદ્યુવર્ગનિક

શૈયર્વાર્તાઓના સમૂહ 'સૌરાષ્ટ્રની રસધાર' ને સ્વ. આશાશમ શાહકૃત 'કહેવતસંગ્રહ' તથા ફ્રાન્સ સલાવાળા હસ્તલેખોની નામાવલિને પણ આ વર્ગમાં જ ગણવી લેવાં ઉચિત છે.

સર્ગનાત્મક સાહિત્યનું લક્ષણ છે કે તે બહુ ભાગે સમકાલીન જીવનના તરંગો અને યુગબળોને આધીન રહે છે; અને આપણા દેશમાં અસારે એવા તરંગો ને બળો ઝીલનાર સાધન માસિકપત્રો છે, એટલે વરસની ફેરલીક સૌથી ઉત્તમ કૃતિઓ ઉપસી આવેલ્યનામાં આવી શકી નથી. પણ તમ સદૃષ્ટા ઉત્સાહી અભ્યાસીને આ વાત તો તુરત સમગ્નશે કે ગયા શાસ્ત્રીય યુગના કેટલાક મોટા ગ્રંથો નવલકથાના 'શાળાપત્ર'માં તેમજ 'સુદર્શન', 'સાનસુધા', 'વસંત' ને ત્રિમાસિક 'સમાલોચક'માં કટકે કટકે પ્રસિદ્ધ થએલા, તેવીજ રીતે આ નવયુગની ફેરલીક સર્વોત્તમ કૃતિઓ ૧૯૧૭ માં આપણાં 'રંગભૂમિ', 'નવચેતન' 'ગુજરાત' ને કોઈકોઈ વાર 'સાહિત્ય' કે 'યુગધર્મ' માં નવલકથા કે નવલિકા, રસાત્મક નિબંધો, રસવિવેચનો કે ચારિત્ર્યનાં આલેખનરૂપે દેખા દેતી રહે છે. પણ એ પ્રકારોના ઉલ્લેખમાત્રથી હાલ સંતોષ માનશું.

૩

મારા છેલ્લા પત્રનો ઉત્તર નથી. તમને કદાચ તેમાં કેં નહીં ગમ્યું હોય એટલે રૂશણાં લીધાં હશે; કે પછી બધુંજ એટલું બધું ગમ્યું હશે કે એ આનંદસભાધિ હજી છુટી નહીં હોય. જે હોય તે. મારે તો સુખ-દુઃખ ને જ્યાજગ્ય સરખાં ગણીને સ્થિર ચિત્તે કમોલિસુખ રહેજ છુટકો. એટલે આજે આખા વર્ષનાં સાહિત્યવિવેચન, જીવનચરિત્ર ને બીજાં પ્રકારનાં પુસ્તકોને તમને પક્ષીની ચપળ-તાથી પરિચય કરાવી દઉં.

‘ગુજરાતી શૈલી અને લેખનપદ્ધતિ’

૨૧. હોડીવાળા નામે પારસી લેખકનો પ્રવાસ છે. તેમાં વિષય માગી લે છે તેવી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કરતાં એકત્રિત સાધનોનો શ્રમપૂર્વક કરેલો સદુપયોગ વધારે છે, પણ શૈલી સંબંધી આપણા પ્રથમ પુસ્તક તરીકે એ આવકાર-પાત્ર છે. વિવેચનનું બીજું અગત્યનું પુસ્તક ‘રણજીતરામના નિબંધો’ છે. તેમાં બીજાંરૂપે કર્તાનું સાહિત્યને કેટલુંક સૌથી સુંદર અર્પણ છે, જે સૂચવે છે કે નેઓ હવેના હોત તો રમણભાઈ પછીના અગ્રતમ વિવેચક પોતે થઈ શક્યા હોત. ‘બોટાદકરનાં કાંબો નામનું અવલોકન’ અને અન્નકારણક અર્ચતી ‘નવવક્તરી’ એ બંને પ્રારંભા લેખકોનાં લખાણ છે. વર્નાક્યુલર સોશાયલિઝ પ્રગટ કરેલા ૨૧. કૃષ્ણલાલ ઝવેરીકૃત ‘ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક સ્તંભો’ એ એમના ગ્રંથીતા અગ્રેજ પુસ્તક પરથી, અને ફેરલીક રીતે બહુ ઉપયોગી, છે.

ગુજરાતીનાં તો હજી કલાવિવેચન કાણ ને શી રીતે કરે? પણ અવનીદ્રનાથ દાકરનું ‘ભારતશિલ્પ’ નવસારીના એક ઉત્સાહી પ્રકાશકે ગુજરાતીમાં કરાવ્યું છે. તેમાં પાશ્ચાત્યોની હોદ પ્રતિની કલાસૈવાને યંએલા અન્યાય તરફ તમે આંખમીચામણાં કરી શકો તો એ કલાસ્વામીનું દૃષ્ટિબિંદુ વિચારપ્રેરક ને લખાવટ ઘણી આકર્ષક છે.

એક વાર આપણે તીખી તમતમતી ચર્ચા કરેલી તે સાંભરે છે? તમે કહ્યું, “ધર્મનીતિ ને ચરિત્રોનું સાહિત્ય યાથી ઉચું કેમકે તેથી પ્રભ-નો ઉદ્ધાર થાય છે.” મેં કહ્યું, “ના, ખરું સાહિત્ય તે રસસાહિત્યજ; કેમકે તેમાં પ્રભની સંસ્કૃતિ, લાવનાઓ ને આશાઓનું ઉજ્જવલ પ્રતિબિંબ પડે છે.” અને આ વાતને મેં

વિશ્વસાહિત્યમાંથી દાખવાદલીલ ને આંકડાઓ મદિત એક મહાસત્ય તરીકે પુરવાર કરી બનાવેલી.

આજે નમ્રને એ વાતનું સ્મરણ આપું છું તે ફરી એક વાર તમને ખોટા દરજ્જાનો લક્ષણો બેઠા મટે. કારણ કે આપણે અવ-લોકવાનું ધર્મચિંતન, નીતિઓ ને જીવન-ચરિત્રોનું સાહિત્ય એટલું મચેતન નથી કે ચિરંજીવ નીવડે, તેમ એટલું પ્રભાવશાલી નથી કે એક યુગ પર પણ હાડી કે બાપક અમર કરે.

સ્વાભાવિક રીતેજ, માધીજનો અનેક જીવનચરિત્રો લખાયા છે પણ એ વિજીતના વર્ચસને કીવી શકે તેવા ચરિત્રકાર હજી હવે જન્મવાનો છે એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી 'મરતુ માદિયે' એમને વીગે લખાવેલા કેવળ અદોષાત્વગુહન મંચે ઉપરાત 'અબક-રમારક મંચમાયા' ની 'હોદના હીંગ' આ એમનું સંક્ષિપ્ત જીવનગુહન. સામાન્ય વાચકને આકર્ષે તેવી આગામી, દેશમધુ આદિના જીવન-રૂપોની માથે આપવામાં આવ્યું છે. આ શીશવ નોંધવા જેટલું કામ 'અવતારવીસા મંચમાયા' ના પ્રયોગકોએ સમ. કૃષ્ણ, બુદ્ધ, ખ્રીસ્ત, મદાતીર અને સહજનદના જીવન ને સદેશ વીગે લખાવેલા સ્વામ્યો (swamyas) મા નગરે પડે છે. તે દરેક છુ વાચી રાખે નથી પણ પહેલા ત્રણમાં વાચતા અને તે અમોષ 'પ્રેરણાનાં ઝરણ કરતા માધીનીના મેમુવ ખમ્મના નેરા વધુ લાગ્યા પણ જે વાંદીને ચરિત્રનાથકને હૃદયપાર કરી લેવાનું મન થાય એવાં ચરિત્રો અર્થ દેશમધુમાજ પેદાશા વિગત છે!

વિવેકાનંદ પછી ઉચ્ચતર ધર્મના વિગેમાં મેળવાયેલા દીદિઓના ખન પર બળવાન અસર

ઉજાતવાના પુરુષ બાણુ અરવિંદ ધોષ છે. મુજરાતીઓને પણ તેમના ચંતન અને મોખની લખની લાગ્યાના દૃષ્ટાંત રા. અંબાલાલ પુરાણીએ આપણી ભાષામાં તેમાર કરેલા એમના 'પુણ્યેશક' અને 'ગીતાનિષ્કર્ષ' રૂપે મળે છે. આ શીશવ શિવાજીના ગુરુ સ્વામી રામ-દામના 'દાસ્યોષ' ની મુજરાતી આવૃત્તિ, તથા કરસનદામ મુળજીએ લેખોરૂપે અંગ્રેજી પરથી ટૂંક નીરમ ભાષામાં તારવેલા 'નીતિવચન' નો નિર્દેશ કરવો જોઈએ.

પ્રકીર્ણ મથિમા, 'પ્રમાણસાસ પ્રવેશિકા' 'દીંદનુ રાજ્યભાષારણ્ય' તથા આપણું સાહિત્યમાં હાલ્ય અદિતીય એવે 'અમદાવાદનો જીવન-વિકાસ' અને રા. કેશવપ્રસાદ દેસાઈના ભાગીંતર 'શુદ્ધજીવનની સુંદરતા' ઉપરાત દિમાલપના ત્રણ પ્રવાસો બહાર પડ્યા છે. શાંતીવ વિગેના ભાષાતર આપણે હજી કરવા પડે એ તો સમજી શકાય, પણ તમને નથી લાગતું કે મુજરાતનું શુદ્ધજીવન એટલું બધું તો ચેતનકીર્ણ નથી કે એની સુંદરતા જોવાની દૃષ્ટિ પરદેશથી મજાવવાનો વેપાર એ ચરવાળે ખોદનોજ વેપાર છે?

નગાધિરાજ દિમાલપનો મોદ કાલિદાસથી માંડીને આજ સુધીમાં કેને નથી લાગ્યો? જરૂર ત્યાં પણ પ્રવાસીનું બ્યક્તિત્વ કસાય છે બધું અરી વજનરૂપ અને માધીનીઓએ એવા સ્વામી દંડ કે કલકત્તાવત્સા રા. જગન્નાથ કામધરનાં પુસ્તકો સાથે રા. કાલેશકરનું ચિત્રનગુહન, પરમ સંસ્કારી, જનગતભાવનાં નિરીક્ષણ ને કુદરતની પ્રેરણાઓ કીલનું, ને અધુર. નિકટર્તી (nigamart) શેખીમાં લખાવતું 'દિમાલપનો પ્રવાસ અને વિતર-અકની યાત્રા' સરખાવતાં ઉપની વાત ઘૂરત રજી થાય છે.

૪

છેલ્લા પત્ર પછી મેં દેવું પત્રું માનીને નીરાંત વાળી હતી. અને વિષયથી થાકી પછુ એટલો ગયો હતો કે કહેવાની વાત નહીં. પણ સાહિત્યના સેવકને આ લોકમાં શાંતિ ક્યારે મળી છે? અને પરલોકમાં સાહિત્ય જેવું કે હશે નહીં એટલે ત્યાં પણ એણે તો વિરહદુઃખમાં ઝુરવાનુંજ.

કાગળ નાંખીને હું ઘેર જતો હતો ત્યાં તમારા નાતભાઈ ને મારા ગુરુભાઈ કિશોરીલાલ મળ્યા. મને જેતાં વાર એમની ટેવ પ્રમાણે “અલ્લો! કેમ છો? શું આવે છે?” એમ જડતી લઈ નાંખી. પછી “ક્યાં જાઓ છો?” એમ પુછ્યું. મેં કહ્યું: “સાં અનંતતામાંથી આવે છે ને અનંતતામાંજ...” એ કહે મરકરી ન કરો. એટલે મેં ગયા ત્રણે પત્રોનો સાર તેમને કહ્યો ત્યારે એ મને કહે:

“તમે આ જમાનાના લેખક કે પત્રકાર કરતાં કોઈ આગલા જમાનાના પંડિત થવા વધુ લાયક છો.”

“કેમ?”

“‘કેમ’ શું? આખા વરસના સાહિત્યનું સરવૈષ્ઠ કાલ્પા બેઠા ને સૌથી મજબૂત, સૌથી વધુ રસ પડે ને કટકા થાય એવી એવી વાતો લખવી તો તમને સુચીજ નહીં.”

“પણ કહો તો ખરા, શું રહી ગયું?”

“અર્થાત્, કાળજી, ખાસ અટ્ટો. જેને વહેતું સાહિત્ય કહે છે ને જે ખરેખર વાર્ષિક સાહિત્યના રુધિર સમાન છે તે.”

“એવી કઈ અર્થાત્? મને તો ખાસ કે સાંભરતી નથી.”

“નજ સાંભરે. તમે ત્રણે ને પુસ્તકો ને ચોપડીઓજ દેખી શકો છો.” પછી સડસડાટ

ગણાવવા માંડ્યું. “જુઓ, હું સંભારી આપું. ગુજરાતી સાહિત્યના સેવકોને કોઈ હુંકારવાદીએ ગયા વરસમાં મેંય રમાડેલી ને તેનાં મુંઝણાં મહીનાઓ મુધી એક માસિકમાં આવ્યાં હતાં. પછી, ‘રમરણમુકુર’ ને ‘રેખાચિત્રો’ એ પણ કેટલાય શાંત છવોની સ્વસ્થતા વીંધેલી.”

“ખરું ને ‘પુરંદરપરાજય’! ખીચારી મુકન્યા તો સેંકડો વરસ પર યદ ગઈ પણ તેના સતીત્વને રક્ષવાનું છેક દમભૂંજ એના પુણ્યવારસોને મુક્યું.”

“પછી.....લાપણો થએલાં તે? ‘હાલના સાહિત્ય’ વીશે રમણભાઈનું મુખાબમાં, કોકોરનું અમદાવાદમાં ‘સરસ્વતીચંદ્રની ખુલ્લુચણી’ વીશે, એજ શહેરમાં ઉગ્રવાયલી કવિ દયારામની જ્યંતિનો પ્રસંગ ને વરસની આખરે પ્રેમાનંદ વીશે નાનાકાલના ઉદ્દગાર.”

“ઓહો, કેટલું બધું રહી ગયું?”

“ના. હજી પુરું નથી થયું. ખાસ અંકો પણ કેટલાક ધ્યાન ખેંચે નેવા હતા. અકવાડીકો ને માસિકોના ‘રાખેતા મુજબના તેવા અંકો શીવાય ‘પ્રજ્ઞબંધુ’ ની રુપેરી વરસગાંઠો, ‘યુગધર્મ’ નો એશીઆ અંક ને કેળવણી અંક ને ‘ગુજરાત’ નો ભાદ્રપદ વાળો ઉત્તિસ-અંક; આટલા વધુ ઓછે અંશે કાયમી અગત્યના ગણાય.”

“ખરાખર. અને સ્ત્રીઓનું નવું માસિક ‘ગુણમુંદરી’, વાર્ષિક ‘મહિલામિત્ર’; વળી છૂટી સાહિત્યપરિષદનો લેખસંગ્રહ—”

“હા. પણ એ તો સાતમીનો પગરવ સંભળાવા માંડ્યો ત્યારે.....”

એટલામાં એમની દ્વાર રમાવી; અને એ દોર મુકતાંમુકતાં મને સાહેબજી કરીને તેમાં કુદીને ચડી બેઠા.

વિદ્યુતકનો સંતોષ

(એક અચિંત્ય કાવ્ય કવચી)

લેખક:

રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

સભ્ય, સાહિત્યસંસદ.

ચિત્રકાર.

રા. ગોરફકર

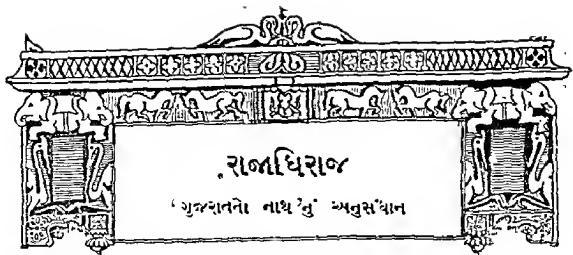
પચગામ મુજને આવશે
બોલાવવા કે મૃત્યુનો,

લગ્યાર આ મમ હૃદયને
સંતોષી જાણ્યું ખરો.

અર્પી દીધું મુજ હાથને
દુઃખો ખલકનાં દાળવા,

હંસા મહીં છુપાવીને
આણું ખરા મુજ દર્દના

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ બાણીકલાલ મુનશી,

બી. એ., એન.એલ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

નોંધ

જેમો મારી “પાણ્ડુનો પ્રભુતા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હશે તેને આ વાર્તાનાં કેટલાંક પાત્રોની ઓળખાણ પડશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નોંધે આપેલી ઓળખાણ અમુક છે.

નયસિંહદેવ સોલંકી ... અણ્ણીગ્રવાડ પાટણનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનળદેવી ... રાજમાતા.

મુંજલ ... મદા અમાત્ય.

ઉદા ... મંત્રી અને ખંભાતનો સત્તાધીશ.

દાદાક ... મંત્રી : * કણ્ણીવતીનો સત્તાધીશ.

સોલ ... મંત્રી.

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો ભત્રીજો ને † લાટનો દંડનાયક. ‡

કાશ્મીરદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનળદેવીની ભત્રીજી.

કાંક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને અટરાજ.

મંજરી ... તેની પત્ની.

સાગર ... સોલનો દંડનાયક.

પરશુરામ ... તેનો પુત્ર.

રાખેંગાર ... જુનાગઢનો રાજા.

રાણકેટવી ... તેની રાણી.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

—

વિભાગ પહેલો

જ્યોતિષિદેવે મેલેલેલો કરમાન મુજબ કાક કિદાના દીકરા ભાગ્યનન બુદ્ધિશીલુ દુર્ગપાલ માંથી પાઠ્યુ તરફ જવા નીકળે છે રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રક્ષકદેવીએ પણ તેને તેડવિલો છે. જા જ્યાં તેને જોઈ સાધુ હેમચંદ્રસુરિએ પ્રત્યક્ષ થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર થોડે છે આ આશ્ચર્ય મંજરી કપર મુજબ થઈને તેની બાજુ કાઢવાની વિનંતી થોડાના અવિચારના સળા અને પાદ લાટ લેવાથી બળીજળી રહેલા દેવાપાલને કાકની ચેતનામાં આ કાકડે છે. કાકની ગેરહાજરીમાં બળે ઉઠાવવાની દેવાપાલ પેરવી રચેનો હોય છે એટલામાં કાક અને આવી કટલીક સકતક પછી પોતાનુ કુટુંબ તેના રક્ષણમાં રોપી બચ છે મંજરીના મોઢમાં પડેલા આશ્ચર્યથી અવગણના પામીને તેમજ મંજરી પ્રભાવથી અજાણ પછી હેમચંદ્રસુરિ ખલાત બચ છે આ બાબતુ દેવાપાલ એના કાકારના જીવ નાથક આ કાકમજા દેવાને ભોળાવી ડોકાર ખાલી કરી આપવાનુ તેની પાને કમુલાર છે-અંતી રાત્રે કે કાક પાછો આ તો દેવાપાલ અનાજ ફરી બરી આપે

વિભાગ બીજો

મુજબથી દરીઆ નદી પાટ્યુ તરફ જતા કાક ચચમા છાત્રી અજાણ હનરી પંદ છે, અને પોતાને વેગ વિચારતુ યોમને પહેરાવે છે એમો આજ્ઞાનુમાર વઢામુને મવાસ આગળ લઈ જઈ દુબારી દે છે કોના કચેલો કદાનો દીકરા વાળ્યુ તેને કાક સમજી “અચારી” કે છે અને વચળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે આ બાબતુ કાક છાત્રી રીતે જીવનભદ્ર બચ છે અને તા’ના મહેવાથી રામુજન પાટ્યુ જોડે સચિ કરે સમજાવવાના નિષ્ફળ પ્રયામો કરી પેરે સચિતુ જોડું કરી નહીં તુલ્યા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે રચામાં તેને હજા મહેતાની તાલબાજી તરફ વહેમ બચ છે, અને બાબતુજીવન અનાથાસે તે વગ કરી હોઈ પછી તે પૂલરીને ગેરો રાજગઢમાં પેમી રાણી લીલાદેવીને મળવા ફોટુંમદ મવાસ કરે છે અને જ્યોતિષ મન દેવડી તરફ પેચારું અઢાકાવવાનુ વચન આપે છે એટલામાં જગદેવ પરમાર આવતા તે સતારી બચે જગદેવને જમરામેલી રાણી મદી મુકે છે કાક સક્રીન જગદેવ આગળ હાજર થાય છે અને જીવનભદ્ર લેવા વચન આપે છે એટલામાં જગદેવ આવી લાગતા તે અદર જોના રહે છે પછી પરમાર અને હજા ત્યાં આં છે. કુદો જીવનભદ્ર જોડે સચિ ફરવાની પેરવી બતાવે છે એટલામાં કાકને બદલે એમને લઈ વાળ્યુ આવે છે પણ કાક પાછો કાળજી લઈ મેદ ફોડી નખે છે હજો, જગદેવ તથા કાક ત્રિપિ મટ્ટે જીવ જોમ કરે છે દરમીયાન કાકનું રક્ષણ કરવાનું વચન મુજબ લીલાદેવીને આપે છે મુજબ મીનજીદેવી જોડે મસજાત કરને હોય છે એટલામાં કાક આવે છે, અને રક્ષકદેવી સ્થિતિથી માહીતગાર થાય છે. વાળ્યુને જનાની જ્યારે પગથારજી પુત્રી સમર્થ તેના કપર દુરે બરાય છે. થોવાની રત વગર કાકને કોમો અવધવા મટ્ટે રાજ મહેવાને કાઢીથી પરમાર એક જીવો નેહરને ફેદ કરી પોતે ધાંટેલી જવામાં હજારવાની ફરજ પાડવા કાકે મુજબ બચ છે ત્યા કાક સાથે નેન ચક્રમક કરે છે પણ તુરત સમાધાન થાય છે કે કાક કોલા નેહરને કોડ દેવાની આજ્ઞા મુજબ પરમારને કરે છે ને તે માથે અઢાલવા જ્યોતિષદેવ પરમારને સલાહ આપે છે રોમન વધુ શિમુકર ને પડેલા સંતાલજા કાકને અજાણનાં હોઠાજના સમર્થ લીલાદેવીને ખડે રામુજાનું હોય છે ત્યા કાક રામુજને મળવા આવે છે, અને રાજને વસ કરવાની મુક્તિ મુકાડે છે રામુજી તે અજાણવા મટ્ટે છે. વળે કિવસે પોતાની આજ્ઞાને ભરે કરનાર સેનિકને કાક થાયલ કો છે એટલે જ્યોતિષદેવ તેને ફેદ કરાવી, સાથે સચિ પરમાર સાથે ચોઠામી તથાજવા નીકળે છે ત્યાંથી કાક રાજને વેળે બીજી ચોઠામી તરફ બચ છે અને આ બાબતુ રાજની દોળી તથા એકલાજાક અને નેના સૈનિકો નચે જમજાં મુજબ થાય છે

પરમાર ને એમલ તેમાં સખત ધાસલ યાચ છે. ત્યાં રાણી વગેરે આવે છે અને બેબાન રાખને લઈ છે. કાક લડતાં પડ્યાનો વહેમ લોકોને પડે છે.

વિલાસ મીઠો

ભક્ત્યમાં દેવાપાલ લાટના સ્વાતંત્ર્યનો ખુંડો છઠ્ઠો છે અને તેજ દિવસે નર્મદાની આરતીના હસલ વખતે આંખડ છુપાઈને મંજરીને નીરખે છે. મંજરી રક્ષણ મટિ બેનાંની દરકાર ન કરતાં આંખડ વગેરે સાથે નવાબમાં જાય છે. નેરો ને સોમશ્વર અનાજ લેવા ગામમાં જાય છે. પાછા ફરતાં વચમાં ચેણીદોશ મળતાં તેમને છેતરી નેરો ને તેની બેરી અનાજ લઈ આવે છે, ને સોમશ્વર નદીમાં ઝંપલાવે છે. મંજરી આંખડ પાસે રાક્ષસી શીખે છે. એક સાંજે પ્રણયી આંખડ મંજરી સાથે કાકના ભવિષ્યનો વિચાર કરે છે. ખીજ બાજુ રાજ જયસિંહદેવ યુદ્ધની તૈયારી કરે છે.

(હવે આગળ વાંચો)

પ્રકરણ ૯ મું

પ્રણયીની છુપી વાતો

થો કાક દહાડા વંચળીમાં બારે ચળવળ આવી રહી. એક મધરાતે પરશુરામની પુત્રી સમર્થ બારી ઉઘાડી ડોહીઆં કરતી હતી. તેને લાગતું હતું કે આખી દુનીઆનું ચક્ર ખસી ગયું છે. તેના બાપનું ચિત્ત ઠેકાણે નહોતું, અને તેથી તે આખો દહાડો બહાર રહેતા. રાખને કોણ જાણે કેમ ધમપછાડ કરવાનું સુઝતું હતું. લીલાબા તો વિકરાલ જમદંબા જેવાં લાગતાં હતાં. પ્રેમકુંવર-સમર્થ બબડી-પેલી પેમલી-ગાંડી ચઢ ગઢ હતી, કેમકે તેના 'મહેતા'ને ઘોડે ચઢી મેંદરડે જવું પડ્યું હતું. ને વાહડ મહેતા તો જાણે પાતાલમાં પેસી ગયા હોય એમ દેખાતાજ નહોતા. બહારથી બધા શાંત હોવાનો ડોળ કરતા હતા. પણ અંદરથી કે દોડાદોડ ફરી રહ્યા હતા. એક ઘેરા માટે આટલું ગાંડપણ કેમ આવતું હશે તે તેને સમજાતું નહોતું; અને આટલું દુઃખ કોઈને પણ પડ્યું હોય એમ સમર્થની જાણમાં નહોતું.

કોઈ કોઈ દહાડો આ બારી આગળ વાહડ મહેતા આવતો. 'હવે આવતોજ નથી' સજલ નયને સમર્થે વિચાર કર્યો. પેલો કાક પકડાયો નહોતો, ને વાહડ મહેતાનો દાંઘે મંત્રી નહોતો-એટલે તેના ઘડેલા ઘાટ તો બધા નકામા પડ્યા. ને હવે એનું ને એના વાહડ મહેતાનું શું થશે?-તેણે વીમાસણ કરી પુછ્યું.

જવાબમાં કોઈનો પગરવ સંલળાયો. જો આ પગલાં વાહડનાં નીકળે તો, તેણે શાસનદેવી પદ્માવતીને ઘાટડી ચઢાવવાની બાધા લીધી. તેણે અંધારામાં તાકીતાકીને જોયા કર્યું ને નવપદનો જાપ કર્યો.

તેની બાધા ને જાપ કૃપ્યાં. તરત વાહડ મહેતાનો અવાજ આવ્યો: "સમર્થ!"

"ઓ" કહી સમર્થ બારીએથી અડધી બહાર લટકી, "મેં બાધા લીધી એટલે તમે તરત આવ્યા."

"ધીમેથી બોલ."

"કેમ?" ધીમે સારે સમર્થે કહ્યું.

“હું એક ખુરાખમર કહેવા આવ્યો છું.” કવિહૃદયે ઉમંગી આવી કરી

“શું? કહી દો—કહી દો—કહી દો—”

“અરે તુ ધીમે બોલ, નહીં તો આખો મઠ દોડતો આવશે.”

“હામ, મુંડે બોલાઈ જાય છે શું છે?”

“કોઈને કહેતા નહીં.”

“તમે તો મને સુરખીજ ધારો છો.” હોઠ પર હોઠ ચઢાવી સમર્થે કહ્યું

“જો, હું એક ખમર લઈ આવ્યો છું. અને તેથી આપણું પરજીવાનું નહીં થશે” હોસથી વાગમટે કહ્યું

“શું કરો છો?”

“અરે ધીમેથી અને ખજાર મળી છે કે ઠાકમટ ટપે છે.”

“બોલ એના.—”

“માંજળ. એને પડી રાંતા મહેઠમા રાખનામાં આવ્યો છે.”

“ખોરી વાત.” સમર્થે કહ્યું.

“અરે હું કાનોકાન સામળી આવ્યો. હું જુનામઠ મારા બાપ સાથે ગયો હતો. હાં માંજળ્યુ કે એને વાચ્યુ છે બહુ પછ ખેંગાર તેને મહેઠમાં રાખી ચાકરી કરે છે હવે એને ૬ હોડરી આવું કે પછી—”

“કે પછી બાપા અને તમારી સાથે પરજીવી કે ખરી વાત.”

“અરે ધીમેથી—” કચવાઈને વાહડે કયું

“અરે હા! ધીમેથી—” ચીઠાઈને સમર્થે બોલી, “અતાર ધરીને મેં તો ધીમેજ બોલ્યા ૪૫ છે.”

“હવે હું જઈ છું.” વાહડે કયું “તું નીચેને ઉપર.”

“મહેતા—ઓ મહેતા!”

“કેમ?”

“મને હવે સમજણ પડી.”

“શી?”

“મારા બાપા અને કેમ પરજીવતા નથી તે—”

“કેમ?” જરાક ચિંતાતુર મુખે વાહડે કયું.

“આપણે કે બાપા લેતાં નથી તેમાં.”

“અરે શું કહે છે? તુ કહે તે બાપા લઈ તારા વચર મારું જીવન સુકાઈ જાય છે” બાવબીના વાહડે કયું, “અધરામાં અધરી બાપા લઈ—તુ કહે તો”

“હીઠ, એક કામ કરો કોઈ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાની બાપા ભો” જરાક વિચાર કરી સમર્થે કયું.

“હું તો અડસડાંતીરથનો ઉદ્ધાર કરું—”

“હામ—હામ—એટલું બહું નહીં—”

“ત્યારે?”

“એક બસ છે.”

વાહડ આ બોળી છોકરી તરફ પ્રથમ સાંપૂર્ણ નજરે જોઈ રહ્યો તેના હૃદયમાં પ્રજ્ઞા-સમીત જોડાઈ ગાળ્યું.

“વારુ. સમય! તું મને તો હું શત્રુજયને જીતોદાર કરાવું—મધું.” મંજીર અવાજે વાહડે કયું એવું તેજસ્વી મુખ દીપી રહ્યું.

સમર્થ સંતોષાઈ. “મહેતા! હવે મારું જોડણ્ય ભેમગે.”

“શું?”

“વહડ મહેને વાળ્યો યાદ કે ઠાકમટ છોડ્યો કે—”

“ઉઠ” કરી હસોહસતો વાહડ કંપનાના ઘોડા પર સ્થાવર થઈ વિદાર કરતોડરને સ્થાપી મથો.

“આ” કહી સમર્થ અડધી લટકી

સમર્થના હરખનો પાગ રદો નહો. તેને લાગ્યું કે વાહડ જરૂર કાઢને છોડવશે ને પછી તેનો આપ તેને વાહડ નેડે પરણાવશે. ને પછી બને શત્રુજય બંધાવશે. તેના નાનકડા હૈયા માટે આ વાત ઘણી મોટી ચદ પડી. તેને લાગ્યું કે અત્યારે આખા રાજગઢે ઉડિતે નાચવા મંડી જયું જોઈએ. કાકભટ્ટ આવે છે તે તેના વાહડે શોધી કાઢયું! સી ખુશી! પણ એ ખુશી જોનાર, જાણનાર નણ? તે એકદમ ઉડી, જરા હસી ને ફરતી

પ્રેમકુંવરને અત્યારે રાજ્યકારભાર ઉપર એકદમ તિરસ્કાર આવ્યો હતો. અત્યારે તેના મહેતાને મેંદરડે મોકલાવ્યા. કે વાત છે? તેની કે કે ભર્મિઓ આજુકહી રહી જતી હતી. એટલામાં કાકભટ્ટે કડું ખખડાવ્યું. પહેલાં તો તેનું હૈયું ધડકી ઉડ્યું. કાણ તેના ‘મહેતા’ આવ્યા? તેણે નીસાસો મુઠી બારણું ઉઘાડ્યું, ને એકદમ તેને સમર્થ વળગી પડી. પતિની વાટ જોતી પ્રેમકુંવરને સમર્થની આથથી કમકમાં આવ્યાં. તેણે એકદમ બાથ છોડી ને મનમાં બબડી: “આ ચીજાવસી અત્યારે ક્યાંથી?”

“પ્રેમુખા! પ્રેમુખા!” સમર્થ પ્રેમકુંવરને બળે માર્યું મુઠી હરખના ધ્રુસકા લેવાં લાગી. “મારું લગ્ન નક્કી થયું.”

“કોની સાથે?” તિરસ્કારથી પ્રેમકુંવરે પુછ્યું. પોતાના લગ્ન સીંચાય બીજા કાકભટ્ટને આટલી શા સારુ મહત્તા અપાતી હશે તે તેને સમજાતું નહોતું.

“વાહડ મહેતા. તે કાકભટ્ટને છોડાવી લાવવાના છે.”

“કાકભટ્ટ!” ચકોર નાગરણે કાન સરવા

“સુષ જ ન જાહે, ગાંડી થઈ જઈશ”
કહી મીઝાજમાં પ્રેમકુંવર સમયને તરડેડી
ત્યાથી ચાલી.

“પણ કેમને કહેતી નહીં, મારા મમ”
“તારા સમ” કહી પ્રેમકુંવર અદૃશ થઈ
મઈ, અને આ અસહ્ય મિત્ર તરફ મુગો
નિરરકાર બતાવતી સમર્થ ચાલી ગઈ.

સોનાના ખંડમાં લીલાદેવી હોઠ પીસી
આમોમ ફરતી હતી. તેની આખમા ઉંચ
નહોતી. નેના હૃદયમાં હોદ્દા પેટા હતો તેને
ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે કાક મરી ગયો તેને
નમાવનાર, લાટની મદદાનો પ્રતિનિધિ. તેની
મહરવાકાશને ઉત્તેજનાર વીર અત્યાર કેલ
ખીજમાં મરેલો પડ્યો હતો કુનગ -
વણીયેર તેનું માસ સુધના હશે બુધ્ધિમાં
તેની સ્ત્રી આશાએ દેવે વાટ જોતી હતી
તેના શાળ ને ઠોર હૃદયમાં પશુ મજા
માટે એ હેતના શબ્દો આવ્યા.

ખંડમાં એક નાનો દીવો બળતો હતો.
એકદમ ખારણુ ઉપડ્યું ને પ્રેમકુંવર આવી

રાણીએ દેખીતી શાંતિથી એની સામે
જોયું. રાણીનું અખત ને સુનું મો જોઈ
પ્રેમકુંવર જરા અચાધને ઊભા.

“મા, એક સારી અજાર લાવી છું”

રાણીને અત્યારે દીપગ પસંદ પડે એમ
નહેતું. તેણે મખ્તાલી પુછ્યું: “શું છે?”

“કાકમદલ છંદે છે” પ્રેમકુંવરે એકદમ
કહ્યું.

લીલાદેવી કહી. “શું કહે છે?”

“સાચું. જુનાગઢમાં રા” ના મહેલમાં છે.
મહા મજા છે.”

રાણીના કપાળની નસો તર્કે આવી.
“કણે કયું?”

“સમયે.”

રાણી નિરાશ થઈ “એ કયાંથી જાણે?”

“વાહક મહેનાએ એને કહ્યું.”

“વાહક?” લીલાદેવીએ અધીરાઈથી
પુછ્યું: “એ કયાંથી જાણે?”

“એ જુનાગઢમાં કાઠને મળી આવ્યો.”

“એમ જુનાગઢ મખ્તામાં પડ્યું છે કે
વાહક જઈ આવ્યો?” ચાલ એવી નકાળી
મધ્યે લાવતી. જા, જાને સુખ જા.” નિર-
રકારથી રાણીએ કહ્યું. “સરાયે વાળ”

પ્રેમકુંવર માન્યમ થઈ તેણે નાકનું
દરતુ અડાતું ને ત્યાંથી ચાલી ગઈ. “કે”

અવાજ આવ્યો “સમયે.”

“ મનમાં તે બબડી, “એ તો સોલંકીને પાલવે પડી છે તે બધું પરવડે છે.”

લીલાદેવીની અધીરાઇ વધી. આ ખબર ખરી હશે કે કેમ તેની ઘડભાંગ શરૂ થઇ. તેને કે સુઝયું નહીં. તેના અકળામણનો પાર ન રહ્યો. આખરે તેને એક રસ્તો સુઝ્યો તે મંગીને બોલાવી:

“ મંગી! જોઇ આવ મહારાજ શું કરે છે. કહી આવ કે મારે એક જરૂરને કામે મળ્યું છે.”

“ આવડી રાતે ? ”

“ તને કેવડીએક પડે છે ? ” રાંતિથી રાણીએ પુછ્યું.

મંગી એકદમ ગઇ અને થોડી વારે પાછી આવી.

“ બા! બા! મહારાજ આવ્યા.” જયસિંહ-દેવ ઉત્સાહથી ડગ ભરતા આવ્યા. તેમની આંખો અધીરાઇથી ચમકતી હતી.

“ મેં ઉધમાંથી તો નથી ઉઠાડ્યા ? ” રાણીએ હસીને પુછ્યું.

“ નારે, હું હમણાંજ એક ભાંજગડ સુકવી આવ્યો. કેમ શું છે ? ” તે રાણીના ખોળા પર હાથ મુકી બેઠો.

“ મને એક ખબર મળી છે.”

“ શી ? ”

“ કાક જીવે છે, ને રા' નાં મહેલમાં છે.”

રામજી આંખો પહોળી કરી “ કાણુ ગપ્પું લાભ્યું. ? ”

“ તે કહું. પણ એ ગપ્પું છે કે નહીં તે તમે શોધી કાઢો. શોભની વહુ પ્રેમકુંવર વાત લઇ આવી. ”

“ તે ક્યાંથી લાવી ? ”

“ તેને સમથેં કહી, ને તેને વાહડે કંહી. વાહડ તેને જુનાગઢમાં મળ્યો એમ કહેવાય છે. એ કેમ બને ? ”

રામજી ખડખડ હસી પડ્યા. “ એ વાહડ કવિ તે કવિજ રહ્યો. ત્યારે વાત ખરી. વાહડ એના બાપ જોડે હમણાંજ સમાધાન કરવા જુનાગઢ જઇ આવ્યો. હું ઉદા મહેતા જોડે હમણાં એજ વાત કરતો હતો. ”

“ સમાધાન ! ” લીલાદેવીના હૃયામાં હોળી સળગી.

“ એ તો એ ફોફાં મારે છે. રા' એ ધસી-ને ના પાડી. પણ ત્યારે તમારી વાત ખરી. વાહડને કે પત્તા મળ્યો હશે. ”

“ એકસ તપાસ કરો. ”

“ હમણાંજ. મંગી ! જા વાહડને બોલાવ. ” મહારાજે હુકમ કર્યો.

[વધુ મારું જુઓ છેવટનાં પાનાં]

एमकी स्व. पत्निभीता स्मरणार्थे
 श्री फार्बस गुजराती सभाके
 भीयुत शिष्टाभाऊ आणुदल आवण
 तरुंथी सचिनय सभेभ भेट.

ગુજરાત] ચારુલતા ટેમ્પલ પર માથું મીટા હૃદય ઘાવતીને રડી

[માર્ચ ૧૯૮૦]

ચારુલતા

લેખક

રા રમણલાલ દ્વૈપાસાસ ધાર્શિક

એમ એ

વિવર

શ્રીમદ્ પુરુષોત્તમ

મહાત્મ્યેવરનો 'લક્ષ્મીવિલાસ' જ મને 'ચેન્ન' મહેલરને કાઠક કૃત્તવ ત્રિપ્રદેશીમાં, કુદરતની સાથે મનોહર મતા કુકડી રમે છે. કુદરત અને જ્ઞાન એ કાઠીયુ ભુવન પ્રભુની અનેરી હીલા માણ્યું હતું એ થીના એક નિરામની રચના મોહક હતી. અને એની આમપાસનો કપાળો, રડીઆળો ખામ રસિક મળીએ પોતાની કસાના પ્રદશન રૂપે ખીવળો હતો. અનેક કુલોના ઘામમાં એ ઉત્તમ કુલ-ભુવન, દુઃસ્વના સરોવરના સામા કોરેવી નીલાળતાં, અર્ધચંદ્રાકારે એવું તો મુદર શોભતું કે જોનોરનું મન મોહ પામતું તેમાં વળી, આજ મુકવાર ને વેરાખ મામની સ્વચ્છ પૂર્ણિમા દોવાથી, એ શ્રીનિવાસ નું સંદર્ભ એવું તો અદ્ભુત ભાગ્યું કે કોલ સંદર્ભપૂર્ણ એમજ મને કે આજ મુકારની સાથે આ નિવાસ કેલ્લી રેવી રખ રમે છે અને પીઠપત્રું દારમ હસે છે.

આ 'લક્ષ્મીવિલાસ' મા એક ખાલુના તપનશુકની ખારીએ, અંશુસિ અધરે અગડીને, ચક્ર સામે ડીકાડીકાને જોતી ચારલત તિઆગમાયરમા કુખી મમ છે રાજિના દરા વાગી ગયા છે અને ધીરેધી ખલુ કુકુંખ-મડળ પીખરાવાની તૈવારીમા છે સાથેના ખડમા ચારલતાની ખટકોની તણુદી તથા નવર્માખાઅવતી દેરાખી, દુઃસરકરી સાથે પાના રમવામા અશયુસ બન્યા છે. વચલા દીનાનખાનામાં પુરુષમડળ, આજ જમખાનામાં ચચોવલી વિમતો ઉપર, અદ્ભુતપયુક્ત અમંબદ વાતો કરે છે-ખાસ કરીને એ વિષય અચોવ છે કે, ગવર્નર સાહેબ આજ-કાવમા પાપનો ક્ષીકાર કરશે કે પછી 'ફાકટ ફેરા ખાપા' જેવી હાસીયાત સ્થિતિ ચશે? ખીજા ખાલુના છેલ્લા ખડમાં એક નવરોવના હોમોનીઅમ વચાડી પોતાનું રસિક દીવ રીઝવી રહી છે. પણ આપણી વિરોધી

નાયિકાને આ કલ્પલેહ સાથે કશોજ સંબંધ નથી; એને કુંજ એન પડતું નથી. નાની નસિની પોતાના પલંગમાં ભરઉંધમાં પડી છે તેમાં પણ એનું ચિત્ત નથી. એનું ચિત્ત આ બંગલામાં, બાગમાં ત્રિધુલક્ષ્મીમાં કે સુપ્રભ કુદરતમાં પણ નથી; ત્યારે કાંઈ કહેશે એ શા વિચાર કરતી હતી ?

“આજ આખો ‘લક્ષ્મીવિલાસ’ લડકે બળે છે. ગયે વર્ષે પણ હું એકલી મહાબલેશ્વર આવેલી, અને કદાચ કુમાર આવશે એવી આશામાં દિવસો ગળતી હતી; ત્યારે પણ કુદરતનું ભયું સંદર્ભ મને નીરસ લાગતું, અને વનવનના મહેલ પ્રીતમ વીણુ સૂના લાગતા. પણ ત્યારે મારી આશાવેલડી સજીવન હતી. હું ધારતી હતી કે એ થોડા દિવસ તો આવશે, પોને ઘણા કાર્મમાં વ્યગ્ર હતા છતાં, મારા આગ્રહથી છેલ્લા ત્રણ દિવસ આવી પણ ગયા હતા ને? એ મનદર બહુ ચપળ અને સાહિત્યવિલાસી લાગતી, પણ આવી કારસ્તત્તી અને જાદુઈ સુરકીવાળી નીવડશે એવું કાણે ધારેલું? કુમાર ઉદાર, રસિક ને ભાવનાશાલી છે ને એમનો પ્રેમ કદી ખુટશે નહીં એમ હું માનતી; પણ પ્રભુને શુએ ગમ્યું કે ગઈ સાલ ઉનાળા પછી હું મુંઝાઈ પાડી દૂરી ત્યારથી તેઓ નિરંતર વિશેષ ઉદારીન રહે છે, ને મારી સાથે કશું પણ બોલતા નથી પણ હમણાં હમણાંના તો તે સાવ બદલાઈ ગયા છે—આખો દિવસ ઘણા કામના મિત્રે બહાર રહે છે અને રાત્રે પણ ‘ભરરાત વીગેગણુ હુંય તપું’ અને તેઓ પોતાના અભ્યાસખંડમાંજ રહે. આથી મારે હવે તેમનાં દર્શન પણ દોહલાં થયાં. આ વખતે મારે મહાલક્ષ્મીનો બંગલો નહોતો છોડવો, પણ મને ઠીક નહીં રહેતું

હોવાથી તખીઅત સુધારવા નિમિત્તે ફરજ પાડી વીદાય કરી; અને ત્યારે બેરીબંદર રસ્કેને અમને વીદાય કરવા આવેલા ખરા, પણ નાની નસિનીને લુખ્યા વહાલથી સહેજ રમાડી, ગાડી ઉપડતા પહેલાંજ મારા સામી દષ્ટિ સરખી પણ કર્યા વિના ચાલ્યાજ ગયા: ત્યાર બાદ એક મહીનાથી નથી મારી ઉપર કાગળ કે પત્ર!!

“હું બીચારી શું કરું? ક્યાં જઈ? મારું દર્દ કાણુ સમજશે? આજ સવારનો મારો જીવ એવો બળે છે કે ન પુછો વાત. આજ પૂણિમા! આજ અમારી લગ્નતિથિ! પરણેતરને બોલ્યે આજ સાયંકાને સાત વર્ષ વીત્યાં. નસિની પણ ચાર વર્ષની થઈ. એના જન્મ પછી ફક્ત એકજ લગ્નતિથિની રાત્રે તેમણે પેદી સુંદર પંકિતઓનું મીઠું સ્મરણ કરાવ્યું હતું કે:—

‘પ્રેશાખ માસ મુખ શુક્લ વર્ણી પધારિ
તે વ્રજ લગ્નતિથિ આપણી આવશે જો!’

અને ત્યારે પ્રેમલગ્નનો ઇતિહાસ સંભારી, દિવ્ય સ્નેહનો કેવો મધુરો સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો! પણ હા! ત્યારપછી તો મારી જીવનવેલ સુકાતી-જ આવી છે.”

વિચારના વમળમાં અશ્રુ સરવા લાગ્યાં; ચારુલતાની વિચારમાળાના નવા મણકા ચાલ્યા:—

“હું શું સંભારું ને શું ન સંભારું? મને એમણે પહેલી ક્યારે જોઈ? આજ. સુંદર ગિરિસ્થાનોમાં ને? મારા પિતા માંદા હોવાથી, ઉનાળામાં અમે ‘શાંતિસંદન’ પાંગલો લાડે રાખેલો ત્યારે આ વિશ્વબાગમાં, કૌમારના મીઠા સ્વાનંત્ર્યમાં, સખીમંડળ સાથે ફૂલના સુંદર દડા વડે હું સાયંકાળે ઉજાસભરી રમતી હતી—અહો! ત્યારે નવયૌવનના ઉન્માદમાં કે મગ્ન હતી! ત્યાં તો એ હસતે વદને, બે વડીલો

સાથે મારા પિતાને જોવા આવ્યા, તેજ દિવસે કાંઈ જાણે એમણે મારામાં શુંએ એવું જોયું કે એમની ખૂંટી દૃષ્ટિ બધા મખીમંડળમાંથી મારા ઉપર જ હતી. અને મારી દૃષ્ટિ પણ, પરાણે એમની ઉપર હતી જાણી જાય. કે સમગ્રનું નહીં પણ એ કેવા રતબી ગયા, અને અમે કાંઈક જોવાં પડે ત્યાં જાતી ગયા હતા."

"ત્યારપછી આજના જીવનમાંને હોય છે, પોતે મળવાનો પ્રયત્ન બોળતા અને હું પણ મળવા કેવી તબક્કાની હતી! અહો! તે પ્રથમ મિલનનો સાથ કાલ કદી જુવાને."

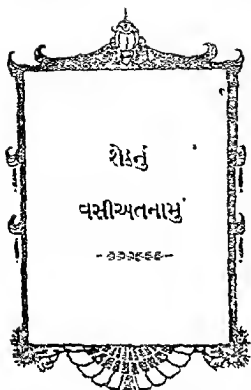
"નાનામાં ત્યાં નોકર સાથે હું પાંચના 'પોલીસ પોલીસ' ઉપર ફરતા ગયેલી ત્યાંજ તેઓ આવી મળ્યા; કે મિત્ર પામે આવી, નીચેની ખીણના રસ્તે મહેજ સાથે ફરવાની નેમણે માંગી હતી. મને પણ તાલા-વેલી કાળેથી હોવાથી એકાન્તની આવી અનુભવ તો જોઈ મેં પણ જિનતુકા હા સુધી નોકરને તાલાવવાને રમણવાનું કહી નીચેથી કુચ વીણવાના નિમિત્તે હું ગઈ. કુદરતના અવ્ય સુદર તત્ત્વા નીકળતા, ઘડકના દેવતા, અને ઘીય ગ્રાહીમાંથી પચાર થઈ સહેજ નીચે હતી. કેટલા કેમકે બાલે મેં ત્યારે થોડા કુચ પોંચ્યા. ત્યાં પછી એક મોટી શિયા ઉપર અમે એકાં, અટોટો! ને દિવસના અદ્ભુત સુંદર સૂર્યાસ્ત! એવો અદ્ભુત દેખાર મેં પછી કદી પણ જોયો જ નથી."

"આ કુદરતના અદ્ભુતમાં અમે બંને મોટી રેંચા હતો પણ આપણા હૃદયમાં પણ પ્રેમના પ્રથમ આતિથ્યનું યોગ્ય અવગણ હતું! મોટી વાર મેં હજુજ બોલી ન શક્યા ને? પછીથી સહેજ ધરડાને અવાજે તેમણે કેવળા મીઠા મૃદુ પ્રતેજ પુગ્યા, અરબના રહીને મેં કેવા બાળાનુભવ

જવાબો વાળ્યા! પછીથી તેઓ કેવા વધારે પાસે આવ્યા ને મારા હસ્તની નમ મધુર સંજોગમાં માગણી કરી!-મેં કેવા બીનેબીને લાથ લંબાવ્યો, તેમણે કેવા રસથી મને ઝીલી લઈ, હૃદયમરસો આપી, રોહદણિ ને રમણનથી વધાવ્યો; અને અમે ત્યારે રોહ-લગતા પ્વા રમિક પ્વા ઉમ વન લીધા! અને પછી એ સ્વાગતના આદર્શમાં થેલા જંગલ અમે કેવા કુલુમ્બ પડવસ બન્યાં! અહો! તે ધન્ય ક્ષણનું પ્રેમથીયે કદીએ જુવાનો? ...

"પછીથી બંને કુલુમ્બની સમર્થિ હોવાથી અમારા લમ થયા, અને ત્યારે અનુભવના તથા સમપદીના રહસ્યો કેમ રસીકાં કાગેર્યાં! એ પ્રથમ રાત્રિનું મધુર મિત્રન જેટલું સુખદ સામુદ્ર નેટલુંજ દલે કુખડ બન્યું ને! લમ પછીની પ્રત્યેક રોજી રાતની અમને કેવી રહીઆણી લાગતી! પ્રત્યેક પૂર્ણિમાએ અમે બાગમાં કેવા લગવતો સજારી નાનકડાં ઉત્સવો ઉજવતા! કુજકુજે ચણી હતો, અને પ્રત્યેક ટુજો તથા પ્રેમતત્ત્વો વિવસના. તેમાંએ તજુ વપતી નહાવતો વરની છ પૂર્ણિમાઓ કદી ધીમરી વીમરાવાની નથી હો: "ચંદ્ર અને ચાંદનીને; પ્રેમ મનાવન છે તેમ આપણો પણ નિરતર મહેજે" એમ તેઓ ચારેવારે કહેતા ને."

"અટોટો! ને ૧૯૫૨ના કે બાલક-લગ્નમાં એકવાર 'હેટલ પોલીસ' થી અપહારાં ફર વાવતી ગઈનાથી હું કેવી બીની હતી; ત્યારે અને હૃદયસરસી દખારી કેવી શાન્તિ આપી હતી?...અને એ બધાકે છતાં સનાતન સુદર 'સજારવસ'! હું પણ અમારા પ્રેમની પ્રતીતિ કરાવે છ મેં એક વાર નીચેની બારીના

લેખક :

ગા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા
ખી. એ., મંત્રી, સાહિત્યસંસદ :

ચિત્રકાર : -

ગા. સુંદરરાય ગોરક્ષકર

(ગા. ૧ હી જાનેવારી સન ૧૯૨૭ ને દોઝ મરનાર હા. રામજી ભામજીના વીલ યાને વસીઅતનામાના પવર યાને વહીવટપત્રને માટે મુજબની ન્યાયાધિકારી હાઇકોર્ટમાં અરજ કરવામાં આવેલી તેની સાથે જોડવામાં આવેલા વીલ યાને વસીઅતનામાની નકલ.)

વીલ યાને વસીઅતનામું

હું હા. રામજી ભામજી મુજ વતની ગામ ખંભાળીઆતો તે હાલ મુજબમાં હાળી-અકલામાં રહું છું. જાને ભાડીઓ, ઉંમર આશરે વરસ ૭૨ ની, ધંધો વેપાર.

આ દેહ ક્ષયગમનુર છે અને તે ક્યારે પડશે તેની કું આવી. હાલ મારી ઉંમર ૭૨ વરસની થઈ. ન મારી તબીબત કેટલો-એક વખત થયાં હીક ચાલતી નથી. તેથી ન કરે નારાયણુ ને મારો દેહ પડે તો તપાર પછી મારી મીલકતની વ્યવસ્થા માટે આ મારું હેક્ષુ વીલ યાને વસીઅતનામું કરું છું. આ અગાઉ મેં જે કું વીલ કે વસીઅતનામાં કર્યાં હોય તે આ ઉપરથી રદચાલ છે.

મારા આ વીલના એક્સીક્યુટર યાને દૂરડી તરીકે :

૧. મારા કાકાના સાગીના સસરાન ભત્રીજામજાભાઈ હા. કાનજી રામજી.

૨. શા. વંદરાવનદાસ ગોવરધનદાસની પેઢીમાં ભાગીદાર શા. પ્રાણુજીવનદાસ બાળ મુકનદાસની પેઢી તેના ભાગીદાર શા. બીજા પલ્લભદાસ મનમોહનદાસના પેટા ભાગીદાર શા. કુંજભીહારીદાસ વનમાળીદાસ તથા

૩. મારા વડીલ મી. નથુ નમ્પુતે નીમું છું.

આ ત્રણ એક્સીક્યુટર યાને દૂરડીમાંથી કોઈ પણ મોતાની જગાનું રાજનામું આપે અગર તેમાંના કોઈની કન્ટરબા આપ

અથવા બીજા કોઈ પણ કારણસર કેઈ પણ તો તે રદવાન્ય છે.
 દુશ્મની જગા ખાલી પડે તો બાકીના જે જગા સગણ હું છું ત્યાં સગણ
 દુશ્મીઓએ તે ખાલી જગા પુરવી અને મારી સહ મીવકતનો કુલ મુખત્યાર માલીક
 દુશ્મીઓની સખ્યા તણ કાયમ રખાવી હું છું અને તેની હું મારી મરજી પડે તે

૧ કરે નારાયણ ન માંગે દેહ પડે

હું અને મારો ભાઈ દા. રામજી બામજી
 બાજુ પછાડી વરમ થવા ગુદા થતા છી ન
 અને મારી મીવકત જે કે છે તે નથી
 સ્વેચ્છામિત છે કોઈને તેમા મારા બાકીનો
 કે તેમા કેઈ પણ વંશચરમ વસીવનો કે
 પણ દેહ પડેવિનો નથી અને જો કેઈ કરે

પ્રમાણે વારસા કરી શકુ એમ છું. પણ ન
 કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો મારી
 કબરજા બાદ મારી મીવકતની વ્યવસ્થા નીચે
 પ્રમાણે કરવાને માગુ દુશ્મીઓને હું કરમાણું છું.

૨. મારી આગવી તણ પાનીઆણીના
 પેટની કે મનનિ નથી તેમ હાવમા મારી

ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે પણ કે સંતતિ નથી. પણ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે જો પુત્રસંતતિ હોય તો મારી કન્યારાજ્યાદ મારી મીલકતનો કુલ મુખત્યાર માલીક તે છે, અને ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે તે ઉમરમાં ન આવ્યો હોય તો તે ઉમરમાં આવતાં મારી સર્વ મીલકત મારા દ્રુસ્ટીઓએ તેને સ્વાધીન કરવી અને મારી સર્વ મીલકતનો પૂર્ણ ઉપયોગ તે મારો પુત્ર કરે સહી.

૨. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે એકથી વધારે પુત્રસંતતિ હોય તો મારી કન્યારાજ્યાદ મારી મીલકતના કુલ મુખત્યાર માલીક તે છે, અને ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે તે ઉમરમાં ન આવ્યા હોય તો મારા દ્રુસ્ટીઓએ મારી મીલકતના સરખા હીરસા કરવા અને તે જેમજેમ ઉમરમાં આવતા જાય તેમતેમ દરેક પુત્રને તેનો હીરસો સ્વાધીન કરવો.

૩. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે અથવા ત્યાર પછી મારે એક યા વધારે પુત્રસંતતિ હોય અને તેનાં અથવા તેઓનાં કે તેઓમાંના કોઈનાં લગન કરવાનાં બાકી હોય તો મારા દ્રુસ્ટીઓએ તેનાં અથવા તેઓનાં કે તેઓમાંના જે કોઈનાં લગન કરવાનાં બાકી રહ્યાં હોય તેનાં લગન મારી ઇજ્જત આપરુ પ્રમાણે કરવાં. તેની કે તેઓ પ્રત્યેકની વહુને રૂ. ૧૦૦૦૦ અંકે દશ હજારનો દાગીનો

ચંદાપવો અને લગ્નપ્રસંગે મારા ગુરુદેવ શ્રી કૃષ્ણચરણરજધૃષ્ટિ લાલજી મહારાજના સ્વરૂપની તેમજ શ્રી વહુબેટીજી મહારાજના સ્વરૂપની પધરામણી કરી પ્રત્યેકને રૂ. ૧૦૦૧ ની ભેટ કરવી. મારી ભાડીઆની ન્યાતમાં લઢાણું કરવું અને તેમાં જરમન સીલવરતું વાસણ શેર ૮ થી ૧૦ સુધીનું આપવું તથા જલભોજન કરાવી પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ દીક રૂ. ૧ દક્ષણામાં આપવો. મારા પ્રત્યેક પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે રૂ. ૫૦૦૦૦ પચાસ હજાર સુધી ખર્ચ કરવાની મારા દ્રુસ્ટીઓને હું આ ઉપરથી સત્તા આપું છું.

૪. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે એક યા વધારે પુત્રી હોય અને ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે તે અથવા તેઓ કે તેઓમાંની કોઈ કુંવારી હોય તો મારા દ્રુસ્ટીઓએ એવી કુંવારી પુત્રીને સારુ કોઈ સારુ ઠેકાણું જોઈ મારી ઇજ્જત આપરુ પ્રમાણે તેને પરણાવવી અને લગ્નપ્રસંગે તેને કે તેઓ પ્રત્યેકને રૂ. ૧૦૦૦૦ અંકે દશ હજારનો દાગીનો ચંદાપવો અને મારા ગુરુ શ્રી કૃષ્ણચરણરજધૃષ્ટિ લાલજી મહારાજના સ્વરૂપની તેમજ શ્રી વહુબેટીજી મહારાજના સ્વરૂપની પધરામણી કરી પ્રત્યેકને રૂ. ૧૦૦૧ ની ભેટ કરવી. મારી ભાડીઆની ન્યાતમાં લઢાણું કરવું અને તેમાં જરમન સીલવરતું વાસણ શેર ૮ થી ૧૦ સુધીનું આપવું તથા જલભોજન કરાવી પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ દીક રૂ. ૧ દક્ષણામાં આપવો. મારી પ્રત્યેક પુત્રીના લગ્નપ્રસંગે રૂ. ૫૦૦૦૦ પચાસ હજાર સુધી ખર્ચ કરવાની મારા દ્રુસ્ટીઓને હું આ ઉપરથી સત્તા

આપું છું. તે ઉપરાંત એવી મારી પ્રત્યેક પુત્રીના સીમંત વખતે રૂ ૧૦૦૦૦ દશ હજાર સુધીના અર્થ કરવાની મારા દુસરીઓને આ ઉપરથી હું સત્તા આપું છું આ શીવાય મારી મીલકત ઉપર મારી કોઈ પણ પુત્રીને કે તેનાં મામરીઆને કોઈ પણ પ્રકારનો હક નથી.

૫ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વડુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે સતતિમાં એક થા વધારે પુત્ર તેમજ એક થા વધારે પુત્રી હોય તો પુત્ર સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા ઉપર જણાવેલી કલમ ૧-૨-૩ પ્રમાણે કરવી અને પુત્રી સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા કલમ ૪ પ્રમાણે કરવી.

૬. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વડુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે જો પુત્ર-સંતતિ હોય તો મારી કબરગળ આદિ મારી પુત્રસંતતિની માએ તેની સાથે રહેવું.

૭. પણ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વડુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે જો પુત્રસંતતિ ન હોય તો મારા દુસરીઓએ શ્રી જામખંડાળીઆમા મારું રહેણાંકનું ઘર છે તે શીશ્ય મુખામુબાંની મારી સર્વ દરરોજી, મારીચોરો, દરદારીઓ, જરૂરનીઆન, રાખ-ચીક, વામણકુમળ વગેરે સર્વ વેચી નાખવું, અને ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી જો ધણીઆણી હયાત હોય તેણે સદરકુ શ્રી જામખંડાળીઆમા મારા

રહેણાંકના ધરમાં જઈને રહેવું, મારા દુસરીઓએ તેની પાસે મે આપેલો રૂ ૫૦૦૦ પાચ હજારનો દાગીનો છે તે રહેવા દેવો કારણ મે તે તેની સ્વતંત્ર માલકીનો કરી આપ્યો છે. અને તેના ભરણપોષણ માટે મારા દુસરીઓએ તેને દર માસે રૂ ૨૫ અંકે પચીસ રોકડા તે મારી હજીત આપક સાચવીને રહે તો તેની હયાતી સુધી આપવા.

૮. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વડુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે પુત્રસંતતિ ન હોય તો મારી મૈયતકિયા મારા ભત્રીજા આણંદજી પાસે કરાવવી અને તેને રૂ. ૨૫ આપવા અને મારો ભત્રીજો આણંદજી જો મારી બધી બાર માસની કિયા કરે તો તેને રૂ. ૫૧ આપવા. અગર જો મારો ભત્રીજો મારી મૈયતકિયા કે મારી બાર માસની કિયા કરવાની ના પાડે તો મારા પીતૃધ-માથી કોઈની પાસે તે કિયા કરાવવી અને તેને ઉપર પ્રમાણેની રકમ આપવી.

૯ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો મારા અતકાલ વખતે મારા સુરહેર શ્રી કુમ્હન-ચરણજીભૂલિ જાવજ મહારાજના સ્વરૂપની તેમજ શ્રી વડુમેરીજી મહારાજના સ્વરૂપની પદમગાળી કરવી અને પ્રાર્થને રૂ ૧૦૦૧ એક દાંતર એક બોટના ધરવા તેમજ જોહાન આપવું અને બદલોગળ કરાવી પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને રૂ. ૧ ની દણણી આપવી. આ બાબતસર રૂ. ૫૦૦૦ પાચ હજાર સુધી ખર્ચ કરવાની સત્તા મારા દુસરીઓને છે.

૧૦. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો મારા અગીઆરમાને દિવસે શ્રી મુખમમાં તથા શ્રી જામખંડાળીઆમા તથા શ્રી ભેટ

શંખોધારમાં પોખરણા તથા ગુગળી બ્રાહ્મણો-
ની ચાણસુદ કરવી અને પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને રૂ. ૧
ની દક્ષણા આપવી.

૧૧. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો
મારા બારમાને દિવસે શ્રી મુંબઈમાં તથા શ્રી
જમખંભાળીઆમાં તથા શ્રી બેટ શંખોધારમાં
પોખરણા તથા ગુગળી બ્રાહ્મણોની ચાણસુદ
કરવી અને પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને રૂ. ૧ ની દક્ષણા
આપવી.

૧૨. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો મારા દરેક માસીસાને દિવસે શ્રી મુંબઈમાં
તથા શ્રી જમખંભાળીઆમાં તથા શ્રી બેટ
શંખોધારમાં પોખરણા તથા ગુગળી બ્રાહ્મણોની
ચાણસુદ કરવી અને પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને રૂ. ૧
ની દક્ષણા આપવી.

૧૩. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો
મારી સરવણીની તથા મારી હમાસીની ચાણસુદો
ઉપત્રી કલમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે કરવી.

૧૪. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ
પડે તો મારી વરસીને દિવસે શ્રી મુંબઈ-
માં તથા શ્રી જમખંભાળીઆમાં તથા
શ્રી બેટ શંખોધારમાં ચોવાંશી જમાડવી
અને દક્ષણમાં ત્રાંબા પીતળનું વાસણ આશરે
શેર ૫ પાંચ સુધીના વજનનું આપવું.
ઉપરાંત શ્રી વાલકેશ્વરમાં સંતસાધુને લાકડું
અને જાણીનું જમણું કરી જમાડવા.

૧૫. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ જે
મુંબઈમાં પડે તો મારાં હાડ શ્રી નાસક
મોકલવાં અને જે શ્રી જમખંભાળીઆમાં પડે
તો શ્રી દ્વારકાં મોકલવાં.

૧૬. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો ભાર પછી નીચે પ્રમાણેની ભેટ મોકલવી.

રૂ. ૧૦૦૧ એક હજાર ને એક શ્રીનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી દ્વારકાનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી રાધાદામોદરજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી બાલકૃષ્ણનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી ગોકુળનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી મદનમોહનલાલજીને.

રૂ. ૧૦૧ એકસો ને એક શ્રી સાતસ્વરૂપના મુલ્યકેને.

રૂ. ૫૧ એકાવન શ્રી મુંબાઈ તથા શ્રી જમ-
ખંભાળીઆ તથા શ્રી દ્વારકા તથા શ્રી
ગોકુળમથુરામાંના દરેક મંદિરે.

૧૭. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો મારા ગુરુદેવ શ્રી કૃષ્ણચરણચર-
ધૂલિ લાલજી મહારાજના સ્વરૂપને રૂ. ૧૦૦૦૦૦
એક લાખ ભેટ ધરવા. તેમજ શ્રી વલ્લ-
ભેટીજી મહારાજના પ્રત્યેક સ્વરૂપને રૂ.
૨૫૦૦૦ પચીસ હજાર ભેટ ધરવા.

૧૮. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો દર માત્ર મારી વરસી ઉપર શ્રી મુંબાઈ,
શ્રી જમખંભાળીઆ તથા શ્રી દ્વારકામાં
ચોવાંશી જમાડી તથા મારી ભાટીઆની
ન્યાત જમાડી ત્રાંબા પીતળનાં વાસણ શેર
૧૫ થી ૨ સુધીનાં લઘાણું કરવું તથા
વાલકેશ્વરમાં સાધુસંત જમાડવા.

૧૯. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો
દરસાલ ધરણને બીજો દિવસે ઉપર જણાવ્યા
પ્રમાણે બ્રહ્મભોજન કરાવવું. જે કોઈ સાલ
ધરણ ન હોય તો કોઈ પર્વણીને દિવસે કરાવવું.

૨૦. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો નીચે જણાવેલી રકમ મારા દુરદ્રીઝોએ
ગુદી કાઢી તેના વ્યાજમાંથી નીચે જણાવ્યા
પ્રમાણે ધર્મોદા ખરચ કરવો.

રૂ. ૫૦૦૦૦ પચાસ હજાર શ્રીનાથજીને તથા ઉપરની
કલમ સોળમાં જણાવેલા મંદિરમાં
દર સાલ સાતમી મોકલવી.

રૂ. ૫૦૦૦ પાંચ હજાર શ્રી ગાયમાનાજીને મારો
નખાવેલ.

- કે ૧૦૦૦ એક દાનર શ્રી મધુગાનના વાંદરને
અણા સાકે
- કે ૧૦૦૦ એક દાનર શ્રી જમનાનના કાચખાને
અણા સાકે
- કે ૫૦૦ પાંચસો કુતરાને રોહવા નખાવવા
- કે ૫૦૦ પાંચસો પાંચવને અણા
- કે ૫૦૦ પાંચસો ચક્રવાને કણા
- કે ૫૦૦ પાંચસો કીડીઆરામા લોહ પુત્રા
- કે ૫૦૦ પાંચસો સમુદ્રમા માણદીઅન દોહની
- કે ૫૦૦ પાંચસો વાધરીમી નળ કોહવા
- કે ૫૦૦ પાંચસો કળામાથી દોર કોહવા
- કે ૫૦૦ પાંચસો નાળખંચમને દિવસે સાપને
કોહવી કુખ પુત્રા સાકે

- કે ૧૫૦૦૦૦ એક લાખ ને પચાસ દાનર શ્રી નાશક,
સૈદ્ધન્ટ મધુરા તથા શ્રી દ્વારકામાં
ધરમશાળા બંધાવવી પ્રત્યેક પછાડી
કે ૫૦૦૦૦ નેા ખરચ કરવો.
- કે ૫૦૦૦૦૦ પચાસ દાનર શ્રી મુઆદપાનરપોગને.
- કે ૫૦૦ પાંચસો શ્રી રતનરી મુગડના
અનાથાશ્રમને
- કે ૧૧ સવા શ્રી અમદાવાદની વિજાપીઢને
- કે ૧૧ સવા શ્રી પુનાની મહિલા વિજાલમને
- કે ૧૧ સવા શ્રી નેહવહાન નેત્રપાળની
દાદરકુવન
- કે ૧૧ સવા શ્રી ગોવિંદાસ નેત્રપાળની
હાપીતાકમા
- કે ૧૧ સવા શ્રી આસર રીરડના અનિન્ય
બાવન (સેન્ટરિઅમ)મા

૨૩. મારી ઘાટજી લક્ષ્મી મારે ત્થા મન્યાં
વરમ થયા છે અને ને મારી બહુ મારી
માકરી કરે છે તેથી ન કરે નારાપણ ને
મારો દેહ પડે તે તેની હવાની સુધી મારી
ધણીઆણીએ તેને પાળવી અને તેના બરણ-
પોષણ સાકે મારી ધણીઆણીને જે કુપર દર
મામે ૩, ૨૫ પચીસ આપવાનું જણાવ્યું છે
તેને બદલે કે ૪૫ પીસતાલીમ આપવા.
પણ જે મારી ધણીઆણી અદરકુ ઘાટજી
લક્ષ્મીને પોતાની સાથે રાખવાની ના પાડે
તો સદરકુ ઘાટજી લક્ષ્મીને તે જીવે તથા સુધી દર
મામે કે. ૨૫ પચીસ મારા દુગીઓએ આપવા.

૨૪. કુતર જણાવ્યા પ્રમાણેની સર્વ
વ્યવસ્થા કર્યા પછી જે કે સ્થાવર જંગમ
મીલકત બાકી રહે તેનું મારા દુગીઓએ
મારા ગુરદેવ શ્રી કૃષ્ણચરણચરણપતિ લાગળના
સ્વરૂપના ચરણે સમર્પણ કરવું.

૨૫ કુપર જણાવ્યા પ્રમાણે મારી
મીલકતની વ્યવસ્થા કરવાનું જણાવ્યું છે.
પણ ન કરે નારાપણ ને મારો દેહ પડે ને વખતે
મારી ધણીઆણી મોથી વળુને પેટે અથવા ને

૨૨. હું જ્યારેજ્યારે શ્રી જમખખાળી-
એ જતો ત્યારેત્યારે હું જોતો કે અજુનરને
ચણા ખાવામા કુતરાં તથા છોકરા બહુ હેરાન
કરે છે તેમજ ત્યાં એક ખજુતરખાનું બંધાવી
આપવાનું મને ધણા માણસો તરફથી કહેવા-
માં આવતું તેથી ન કરે નારાપણ ને મારો દેહ
પડે તો મારા દુગીઓએ મારી પછાડી શ્રી
જમખખાળીઆમા એક ખજુતરખાનું બંધાવવું
આ ખજુતરખાનું મગેમગમરનું બંધાવી કુપર
મારા નામની એક તખતી લગાડવી આ
ખજુતરખાનું પછાડી કે ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ
લક્ષી ખચ કરવાની મારા દુગીઓને હું
આ કુપરથી સત્તા આપું છું.

૨૨. ન કરે નારાપણ ને મારો દેહ પડે
તો મારી પછાડી નીચે પ્રમાણે ધરમદાન કરવું.

ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે પુત્રસંતતિ હોય તો આ વીલની મારી સંતતિ સંબંધી કલમો ૧ થી ૬ શીવાયની બીજી કલમો રદ કરું છું અને મારી મૈયતક્રિયા વગેરેની બાબતમાં મારા ટ્રસ્ટીઓએ મેં જેમ મારા વીલ પછાડી

ખરચ કર્યો હતો તે પ્રમાણે ખરચ કરવો.

૨૬ આ વીલ યાને વસીઅતનામું મેં મારી રાજપુત્રીથી તથા અક્કલ હોશીઆરીથી, ખીન-કેદ, પૂર્ણ સાવચેત અવસ્થામાં, ચિત્ત ટેકાણે રાખી, વાંચી વંચાવી સમજી કર્યું છે. તે મને તેમજ મારા વંશવારસ વધીલને કબ્જામાં જુર છે, સહી.

દા.

હીરાલાલ વનમાળીદાસ.

મુંબાઈ, આજ તારીખ ૩૧ મી માહે ડીસેમ્બર સને ૧૯૨૬ ને ગુરુવાર મિતિ પોષ સુદ ૫ સંવત ૧૯૮૩.

જ

ઉ

અત્ર

મતું

તત્ર

સાખ

હા. શામજી લામજી

Nathu Napu
Solicitor,
Manilal Motilal
Clerk.
S. De Souza

તા. ક.-

J. P., L. M. & S.

(૧) ઉપલી કલમો ૧ થી ૫ સુધીમાં એમ લખેલું છે કે ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે ને મારે એક યા વધારે પુત્ર કે એક યા વધારે પુત્રી કે એક યા વધારે પુત્રપુત્રી હોય તો અમુકઅમુક કરૂં. એ કલમોની નીચે એક કલમ ઉમેરવાની અને જરૂર જણાય છે. તે એ કે ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે ને મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે ગાયવા ને ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે કે સંતતિ ન હોય પણ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને ગાયવા તો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને હમેશ હોય અને ત્યાર પછી જે પુત્ર કે પુત્રી આવે તેના સંબંધમાં ઉપલી કલમ ૧-૨-૩-૪ માં લખ્યા પ્રમાણે તે પુત્ર કે પુત્રી ને હોય તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી. ને કદાચ જોડ આવે તો તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી.

(૨) ઉપલી કલમ ૨૨ માં શ્રી રતનશી મુળજીના અનાયાત્રમમાં રૂ. ૫૦૦ આપવા લખ્યું છે તે હું આ ઉપરથી રદ કરું છું. શ્રી રતનશી મુળજીના અનાયાત્રમને રૂ. ૫૦૦ ને બદલે રૂ. ૧૧ આપવા અને બાકીની રકમ કલમ ૨૧ માં જણાવેલા ખચુતરખાના ઉપર રોનેરી કળશ ચઢાવવામાં વાપરવી. મુંબાઈ, આજ તારીખ ૩૧ મી ડીસેમ્બર સન ૧૯૨૬ ને ગુરુવાર મિતિ પોષ સુદ ૫ સંવત ૧૯૮૩.

જ

ઉ

અત્ર

મતું

તત્ર

સાખ

હા. શામજી લામજી

Nathu Napu,
Solicitor,
Manilal Motilal
Clerk.
S. De Souza
J. P., L. M. & S.

વિધિની અપૂર્ણતા

લેખક

રા. હરિલાલ મુસલ મણીઆર

ચિત્રકાર

રા. હરિલાલ પી. ત્રિવેદી

“કિ શાર! એ કિશોર!”

આકાશમાં ડેડીઆ કરતા એક મકાનની નીચે ઉભા રહી બાવીશોક વર્ષના ગંભીર મુખમુદ્રાવાળા કાસા પુવાને જુમ પાડી. જવાબમાં અંદરથી કોઠાએ દાર ખોલ્યું.

“મણુ રમાકાલ” આગલા બધા મોડા કેમ?”

મવાલ પુછનાર એક સ્વરૂપવાન સ્ત્રી હતી

“આ વરસાદ જુએને.”

વરસાદ એટલો સખત પડેલો હતો કે અંદર જતાંજતાં રમાકાલના કપડા ભીંજી ગયા

“તમારી રાહ જોઈએકેને અમને તો એમજ થયું કે તમે આજે નહીંજ આવો” અંદર જતા વાર પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું

“પણ અને અહીં આત્મા વગર ક્યા એન પડે-નેમ છે?”

“અમને જ્યાંને પણ જે દિવસે તમે નથી આવતા તે દિવસે મધું સુનુંસુન લાગે છે.”

“બનાવો યો કે ખરું કહે છે?” ન માનના હોય એવો ભાર કરી રમાકાલે પ્રશ્ન કર્યો.

“ખાતી ન થતી હોય તો પુછો આ ચંદ્રિકાને” થોડે દૂર ઉભેલી એક પંદરમોળ વર્ષની સરમાળ બાળા તરફ આંગળી બનાવી તણે કહ્યું

ચંદ્રિકા તરફ પ્રથમ પુછતી નજર ફેરવી રમાકાલે સાબીની માગી. ચંદ્રિકાએ તેના પ્રશ્નનું ઉત્તર આપ્યું નહીં અથવા તો પ્રશ્નન કરવાએ તે આપી શકી નહીં. સરમાળને નીચું મો શખીને ને ઉભી રહી.

“અદોરો કે સમ.” ચંદ્રિકાને હાથ પકડી શાતાએ કહ્યું. “જે દિવસ પહેલાં આપણે ને માછ તમારો વિવાદ કરવાની વાતો કરતા હતા સારે તો રમેકાલના વાર પાડી સંતાકેને બધું સમજાવતું હતું ને ચાલ્યારે આટલી બધી શરમ રી?”

“જોએ આજે બધું મારા કિશોરવાકેને ન કહું” તો “કહી ચંદ્રિકાએ ચાલ્યા માંડ્યું.

બધા જણતા હતાં કે એ શખેલો તેના અંતરમાં નડેલા. તેના મોં ઉપરની સાગણી ઓજ એ વાત કહી દેતી.

“રમાકાલનેજ કહેલો, એજ તમારા બાકેને કહેશે. એમના તો ફેરદાર થાવ.” શાતાએ મસ્કરી કરતાં કહ્યું.

ધનાદય અને મંરકારી કુટુંબમાં ઉછરેલા રમાકાંતનો કિશોરના સુધરેલા કુટુંબ સાથેનો પરિચય જુનો હતો. આજથી લગભગ વીસ વર્ષ પહેલાં કિશોરના પિતા

પોપણ કરવામાં સો જાતના વાંધા પડતા. અનેક વાતમાં તેમને લોકનાં મેણાંટોણાં મહન કરવાં પડતાં અને આ બધું મહન કરતાં છતાંએ અને તનતોડ વૈતરું કરવા છતાંએ

રમાકાંતને ખબર માણ મુખા તે રહી પતી.

લક્ષ્મીકાંત શેઠ અત્યંત ગરીબાઈમાં હતા. અત્યારે ધનાદય શ્રીમંત બની અનેક યાકેશ ઉપર હુકમ ચલાવનાર લક્ષ્મીકાંત શેઠને તે સમયે પોતાના નાના કુટુંબનું પણ ભરજી

ની જમાન વર્ષની નાની બહેન મંદિકા ને લઈને રમાકાંતને ત્યાં આવેલો. તેના બંજલાથી થોડે દૂર આવેલા એક નિર્મલ ઝરા પાસે તેઓ જતાં. ત્યાં રમાકાંત તેમને

કાઈકાઈ વાર એ ખીચારાને વાળુ વગર ચલાવી લેવું પડતું. એક વાર ગરીબાઈથી હારી જઈ તેમણે રમાકાંતના પિતાની પાસે રહી પડી તેમને પોતાની દુઃખવાતી કહી સંભળાવી. રમાકાંતના દયાળુ પિતાએ તેમને પોતાની પેઢીમાં નોકરી આપી. ધીમેધીમે રમાકાંતના પિતાની દૃષ્ટિ લક્ષ્મીકાંત તરફ વળી. બંને કુટુંબો વચ્ચે ગાઢ પરિચય થયો. કિશોર અને રમાકાંત વચ્ચે પણ ગાંઠ મિત્રાચારી બંધાઈ. હંમેશાં કિશોર પોતા

નાનીનાની રસમય વાતચિત કહી મંબળાવતો. કોઈકોઈ વાર તેનાં પ્રિય પુરુષક-માથી પગદ કરેલા ફકરાઓ તેમને વાતી મંબળાવતો તો વળી કોઈકોઈ વાર સંધ્યા સમયે કુદરતનું સૌંદર્ય નિરીક્ષણ કરતા ઉન્નત થઈ ચડિકા પાને કોઈ મીઠું ખીત મવડાવતો આવી રીતે નિર્હોષ જાણરમતો રમતા સમયનું પણ તેમને જ્ઞાન રહેતું નહીં. ક્યારેક ચંદ્રોદય ચંદ્ર સંપૂર્ણ એ તે લાંબે બેઠી રહેતા તે છોકરમાકાંતના માજી આવી જવાને તેડી જતા. ખણીએ વાર રમાકાંતને જોતા ચડિકા તેને બેઠી પડતી. રમાકાંત શમખો ત્યારે બનેલી માતા હસી પડતી, અન્યાઅનને અત્યત રોદધી ચાલવાર આ માતૃયુગ્મતો પ્રસંગ પડતા તેમના લમ કરવા બનેની માતાઓ નૈવાજ હતી

એવામાં રમાકાંતના પિતા તેને પાનાની અડળક મંબળતો વારસ મુકી અચાનક યુગ્મરી તથા રમાકાંત પુખ્ત વયનો નહીં હોવાથી પેદાનું સર્વ કામકાજ લક્ષ્મીકાંતે અસાવવા માંડ્યું ને થોડે વખતે તેણે બધા કારકાજ હાથ કરી લીધો. રમાકાંતની માને પેદાના કામમાં કે સમજ નહોતી તેથી તેને ખેડાડાઆ લીધાઓ બતાવી પોતાના મેઠની અડળક સપાતિ પોતાના ઘર બેઠી કરવા માંડી દિવમેદિવસે નવાનવા સેજુદારો ઉભા કરી જુદા માતા પાસે મોકલવા લાગ્યો અને ત્રણ ચાર વયમાં તો તેના શેઠના ધનાઢવ કુટુંબને તેણે શીખ માગતું કરી મુક્યું રમાકાંત આ સર્વ કુચ્છાઈ જાણતો પણ કિશોર અને ચડિકાના રોદધી અને લક્ષ્મીકાંતની ધાકથી તે કશું મોલી શકતો નહોતો. રમાકાંતે અલ્પર મુખીમાં ફક્ત જાણવા તરફ જ વધારે ખ્યાલ આપ્યું હતું કિશોરની માતાને રોદધ પ્રથમથીજ તેના ઉપર વધારે હતો. રમાકાંતના કુખથી

તે ખણી વાર દુલાની ને તેના પતિને વારંવાર ઠપકો આપતી. પણ દૂર હાલના પતિ ઉપર તેનો વિગ્ધ થતો નહોતો આવી રીતે વારવાર કમવાતી એ ધર્મપરાયણ ટેળીએ ચડિકાને રમાકાંત જોડે પરાણીની કૃપાથી થવા પોતાનો દડ આગ્રહ એક દિવસે લક્ષ્મીકાંતને જાણાવ્યો કિશોરે એમાં સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ બતાવી. એ તો રમાકાંતને અને તેના સહયુજોને બાલ્યાવસ્થાથીજ પુછ રહ્યો હતો-રમાકાંતનો અજાજમાજ સાક્ષાતતા તે મમે ત્યાથી તેને મળવા દોડી આવતો અને બને બાલકુદયો હવેથી બેઠી પડતા

આજે રમાકાંતને અહીં આવ્યે લગભગ પદરેક મીનીટ થવા આવી હતી છતાં પણ કોણ જાણે શાથી કિશોર રમાકાંત પાસે આવ્યો નહોતો. રમાકાંતને આથી આશ્ચર્ય થયું અને અનેક પ્રકારની શકા કરતો તે કિશોરની પાસે જવા નીકળ્યો.

દાદરા ઉપર કોઈ ત્રીશેક વર્ષનો મજબુત બાધનો પુરુષ ઉભો હતો રમાકાંત તે નવા મનુષ્ય સાથે થોડી વાર જોઈ રહ્યો તેનું વિશાલ લલાટ અને નેજરની થોડી આખો જોતા તે કોઈ મોટો માણસ હશે એવી બતાવી બાવના રમાકાંતના હૃદયમાં થઈ તે પુરુષ પણ રમાકાંતને થોડી વાર જોઈ રહ્યો. આ ગરીબ કુલકની મુખમુદ્રામાં તેણે કેક અપૂર્વ ચમક જોઈતે તેના હૃદયમાં પણ રમાકાંતને માટે માન ઉત્પન્ન થયું જો રમાકાંતે નીચું જોવાને બદલે પોતાની દષ્ટિ થોડી વાર આ મનુષ્યના મુખ સામે ટકાવી રાખી હોત તો આ 'મોટા માણસ' ના મુખ ઉપર ચતા બાવો તે જોઈ શકત. પણ એ તો નીચું જોઈ જતા શરમાતેશરમતે ત્યાથી ચાલતો થયો.

જે વખતે તેણે કિશોરના આરડામાં પગ

“ચંદ્રિકા! તમને શું થાય છે? મારા આવાવથી તમને દુઃખ તો નથી થયું?”

રમાકાંતના શુદ્ધ, નીખાવસ પ્રેમથી પુછાએલા પ્રશ્નની અસર ચંદ્રિકા ઉપર ભારે થઈ. બદલાયલા વખત અને સંજોગે બાંધેલી મનની મર્યાદા તુટી ગઈ. વસ્તુસ્થિતિ ભુલી જઈ રમાકાંતને ખભે મથું મુકી તે રડી પડી. રમાકાંત ધડકતા હૃદયે અધું જોઈ રહ્યો. હુસકેહુસકે રડતી ચંદ્રિકાનાં આંસુ લાહોતાં તે અત્યંત સ્નેહથી બોલ્યો: “ચંદ્રિકા શું છે?”

ચંદ્રિકાએ ધીમેધીમે પોતાની દુઃખવાતાં રમાકાંતને રડતારડતાં કહી સંભળાવી. ચંદ્રિકાના પતિના અને ત્યાર પછી એના પિતાના હૃદયબેદક મૃત્યુના સમાચાર પ્રથમજ વખત સંભળતાં રમાકાંતનું સ્નેહબીનું હૃદય અત્યંત દુઃખાયું. તે પછી રડી પડ્યો.

સંખ્યાકલે આ બે જીવોની નિઃશબ્દ અચુધાન અરુપક્ષિત રીતે વણા કરતી હતી. એ સમયે જગતના કદપેલા બધાં ત્યાં નહોતા. પોતાનાં હૃદય પ્રુદ્ધાં કરવાને કે તેમની અંદર રહેલા શુદ્ધ પ્રેમના ઉમળકાઓ બળથી દળાવવાને તેમને કે કારણ નહોતું... દુનીઆ તેમનાથી દૂર હતી.

થોડી વારે રમાકાંત બોલ્યો: “તારા જેવી બાલવિધવાને પછુ સાસરીઆમાં દુઃખ પડે એ કે આપણા હીંદુ સંસારમાં નવાઈ જેવું નથી; પરંતુ શાંતા તને આવી રીતે દુઃખ દે અને કિશોર તે શાંતિથી જોઈ રહે એ મને અત્યંત અમાનુષિક લાગે છે.”

“રમાકાંત! તેમાં એમનો કોય નહોતો. આપણા સંસારમાં અમારું જીવનજ એવું રહે છે. મારે લીધે થના ઘરના કલહોથી કંટાળી અતે મેં કિશોરની રમ્મ લઈ અહીં મહિલાવિદ્યાલયમાં ‘હૅડ મીસ્ટ્રેસ’ ની જગ્યા

લીધી છે, અને” રડતાંરડતાં તેણે ઉમેર્યું. “હવે જુના દિવસોનું સ્મરણ કરી, ધધ્વર ઉપર આધાર રાખી મારું જીવન વીતાડતી હતી તેવામાં તમને જોયા.....”

તે વધુ બોલી શકી નહીં. રમાકાંત પણ સ્વપ્નબદ્ધ હોય તેમ જોઈ રહ્યો. થોડી વારે કાંઈ જોનારે જોયું હોત કે બનેના. મોં પર નિરાશા, દુઃખ કે ચિંતા જેવું કેં નહોતું. તેમની આંખમાં રચાતાં આનંદ અને મુખમાં સ્વપ્નાં એ જોઈ જોનારને લાગ્યું હોત કે વિધવા-વિવાહના સિદ્ધાંતોનું પ્રતિષ્ઠાન કરનાર રમાકાંત પોતાના જીવનમાં તે ઉતારવા તૈયાર થયો હતો.

બંને એકબેકની વ્યથા સમજ્યાં. થોડી વાર બંનેનાં હૃદય પ્રત્યુત્તરરૂપે ધડકી રહ્યાં. બંનેની આંખો તારામૈત્રિક રચતી કેંકે લાગ્ય-લેખો ઉકેલી રહી... બંને તે છેલ્લો શબ્દ-જેણે અનેક જીવનના અચળ પ્રારબ્ધલેખ લખી દીધા છે, ને જે શબ્દના પ્રભાવથી બે જીવન બે જલપ્રવાહો પેઠે અનંતતામાં વહી રહે છે તે શબ્દ-બોલવાની રાહ જોઈ રહ્યાં.

* * *

થોડી વારે રમાકાંતને બોલ્યું પડ્યું. જેમ-તેમ તેણે કહ્યું:

“સારે કામ હોય તો કહાવજો.”

પહેલ કરી પુરુષોએજ બધા પ્રસંગોમાં અનિષ્ઠ તોતર્યું છે એમ કહેવાય છે.

ચંદ્રિકાની ક્ષણજીવી આશાઓ દગલે થઈ ગીયે પડી ગઈ... તેના મોમાંથી દુનીઆના વ્યવહારે શીખારેલા શબ્દો નીકળ્યા: “આવજો બાપ!”

રમાકાંત ઉઠી બહાર ગયો. બારણું દેવાઈ ગયું.

“સાથી મળશે?”

લેખિકા

બહેન હીરજી

કે કારણસર મન સાવધાન ઉદ્ભવે એ
હતું. આ સંસાર પર વિચાર
આવતા સંસાર અમારે સાથે છેવનમાના
પેટલાક પ્રસંગો થાક આવતાં મગજ વધારે
તપુને વિચિત્રિની જરૂર જણાવે ભાગ્ય
ન મેળવે ‘માયું’ દુઃખે છે’ કરી, નહાવું
ઠાડી જાળા રોજ પર આડી પડી, પણ
વિચારોએ નિદાન આવતા રોષે આખી રાત
વિચારમાં જ માગા. જાગતાપણી કંઈક
ખાંસે ન સુખ્યો. રાત્રિ પુરી થઈ. સીતલ
જાગવા લાગ્યો, પછીઆતા મંદીર દર
સંજગાવા સાગ્યા પ્રમિત મનને કે આનંદ
થયો, સહેજ ઉપ આવી, ને નિદામા સ્વપ્ન
આપ્યું.

સ્વપ્નમાં રજિનાજી વિચારોએ રક્ષાન
થી. સહારમળદી ઉપરવા વનને ખર્ચ
જાયો. બહારી વનની અરતમ શાખા!
મેં તરફ વનરાજી શિબી રહી હતી. કુદરતે

હીરો આવીએ જમાતાને અર્પણ કર્યો હતો
વનપુષ્પ ખીલી રજા હતા ને તે પોતાનો સુગમ
ચાર તરફ પ્રસારણતા હતા સમય મંદીરો
હતો. આજઆજ તમા જણાવ્યું સુગમિત
કરતા હતા જણોની રોએ જાણે સુખ્યોનો
રાગ ન મદાઓ દોષ એવોજ કામ થતો
હતો દુર્લભ પર પગ મુકવાની હીરજી ન
આવી પણ ઉપાવ નદને-આસપાસ પાપું.
મનરાજીમાં જોવા મળે વિશ્વને સાધી
પ્રજાનો ઉપકાર માન્યો ત્યાં જીવન વ્યતીત
રજાનો નિષ્કર્ષ થયો. આજ આસતાં એક
કરતું આપ્યું. કરતું સાં રીતે વધી રહ્યું હતું.
કાંટું પળતા છેડ દબા હતા. તેમનાં પ્રતિબિંબ
પણીમાં પડતા તે જળાની શાખામાં જલિ કરી
રજા હતા. આખેર દિવસ મળુ મારે અમ
કરી પેર વળતા પંખીએને તે એક આનંદજાય
હતું. પંખીએ પાણી પી, પર તરફ વળતાં હતાં
તે રમણીય રજાને મેંમવાની કુખરીને
મુગ્ધ થઈ. હીરજી સ્વપ્નને આધીન થયું. મેં

રંગો પાણીમાં રાખી, એક પુષ્પના છોડ પાસે બાળા બેઠી. સહેજ રમતમાં છોડ પરનું પુષ્પ તોડ્યું. તોડતાંજ વિચાર આવ્યો: “શા માટે તોડ્યું?” જવાબ નં સુઝ્યો. કુલવાળો દાઢ અંબોડા તરફ વળ્યો પણ પાછો આવ્યો. માથે કુલ નાખવા ઇચ્છા ન થઇ કારણ એ વિચાર સ્વાર્થી જણાયો. ત્યારે હવે શું કરવું? તોડ્યું તો કુલનો કૈંક ઉપયોગ કરવોજ નોંધ્યો. પુષ્પ દાઢમાં રાખી બાળા વિચાર કરવા લાગી. સહેજ આવી નજર ગઇ ને દષ્ટિ ત્યાંજ ફરી. વિચાર અટક્યા. એવું તે શું જોયું?

જોયું કે એક નાનું સરખુ ઝરણું ખળખળ વહી રહ્યું હતું. ઝરણું નાનું હતું પણ વેગવાન હતું, વેગથી પાણી ડહોળું થતું હતું. ત્યાં એકેય છોડ ઉગ્યો નહોતો, એકેય પક્ષી બેસી શકતું નહોતું. ઝરણું આગળ આવતાં પેલા મોટા ઝરણામાં મળી જતું હતું. પણ ક્યાં ગયો એનો વેગ, એનો ખળખળ અવાજ? સંગમ થતાં એ ઝરણું શાંત બની જતું હતું. જીવનનો સાથી મળતાં એનો ઉર્જાજલો સ્વભાવ શ્રમી ગયો હતો. ત્યારે શું બે મટી એક બની જવામાંજ જીવનની સાર્થકતા હતી? હા, એમજ હતું.

બાળાના પ્રશ્નને તરતજ ઉત્તર મળ્યો. જીવન એકલવાયું લાગ્યું. સોડમાં સાધીની જરૂર જણાઇ. પુષ્પનો ઉપયોગ શો કરવો તે સુઝ્યું. પણ વનમાં સાથી ક્યાંથી મળે? ત્યારે શું સંસારમાં પાછું જવું? પણ એ કેમ

બને સાથી તો જોઇએ. તે વનમાં મળે એમ નથી અને સંસારમાં પાછું જવું નથી; તો હવે મનઃકામના કેમ પૂર્ણ થાય? શું કરવું? પણ અરે:-

અસર જળ ઉદ્ધતમે હૈ તો, ખીચકર આઈ બ્યેગે હમે પરવા નહીં હસસે, અગર વહ સ્થ ખેઠે હૈ.

ખરેખર, જે પ્રેમમાં બળ હશે તો સાથી પોતાની મેળે આવશે.

બાળાના મનનું સમાધાન થયું. “બાળા વાટ જોતી બેઠી. દાઢમાં કુલ છે. ને દષ્ટિ સંગમ લાગી છે.

રમણીયે કોઇનો પગરવ સાંભળ્યો ને ચમકી. મંભળાયું કે: “હું આવ્યો છું. હિંચું જો.” બાળાએ હિંચું જોયું.

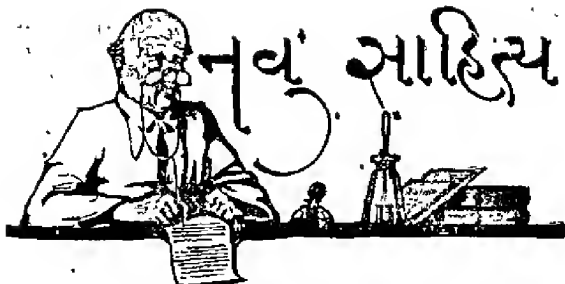
અહા! સ્વપ્ન હોડી ગયું. સામેજ સૂર્ય-નારાયણનાં દર્શન થયાં. શુભ શકુન થયા માની બાળા હર્ષિત હૃદયે પલંગમાંથી હોડી.

* * *

કેટલાય મહીના વીતી ગયા છે. હજી કોઇ આવ્યું નથી, છતાં બાળા વાટ જુએ છે. એનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, એ આવશે; અધુરાં જીવન પૂર્ણ થશે. સ્વપ્નસંદેશમાં પૂર્ણ ચકલી ઇચ્છા સત્પ્રજ્ઞિમાંજ પૂર્ણ થશે.

શું એની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે? સાથી આવશે? સાથી મળશે? અધુરાં જીવન પૂર્ણ થશે? હાથર નાણું!

લેખક

રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ,
સભ્ય, સાહિત્યસંસદ.

કાલેલકરના લેખો-લેખક: અધ્યાપક
હતાત્રેય જાલકૃષ્ણ કાલેલકર.
પ્રકાશક: નવજીવનપ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
કીમત રૂ. ૩-૦-૦.

અધ્યાપક કાલેલકરે આ યોગ્ય વર્ષોમાં
આપણા સાહિત્યની જો સેવા કરી છે તે એટલી
ખંધી વ્યાપક અને સત્વરથી છે કે એ મહા-
રાષ્ટ્રીય ખંધુ વીરો આપણને પ્રેમભર્યા પક્ષપાત
કે અભિમાન થયા વગર નથી રહેતા. આપણા
યુજ્જ્વાળને એમના પુરુષાર્થનું કર્મજોષ કરી
એમાં જ્યારથી એમણે જોનારી છત્તનપદ્ધતી
અંદરી છે ત્યારથી એમની વિવિધતાભરી
નવીન વિચારસપ્ત સરસરી વાણીના અખંડ
રસજ્વાલથી એ આપણને આકર્ષી રહ્યા છે.
સત્વર સ્વનસો સુજ્ઞાનીસ પૂજોના આ મોટા
અને કળાદર, લેખસમૃદ્ધતા રૂપમાં યુજ્જ્વાળ
ના સાહિત્યની અધિકારીની એમની સતત
અને અનન્યસાવલરી અનેકધા ભક્તિ બોધ
આપણને એમને માટે સદસા મન ઉત્પન્ન

થઈ આવે છે. આપણા ગદ્યસાહિત્યને એમણે
આ રીતે સંગીન અને વિચારપૂર્ણ લેખો
લખી વાણું અભિવર્ધિત કર્યું છે એમાં થઈ
નથી આવા વિવિધ સાહિત્યસંદર્શોભર્યા
પુસ્તકને પ્રમિદ્ધ કરી આપણી આગળ રજૂ
કરતા માટે નવજીવનપ્રકાશન મંદિરને આપણે
અભિનંદન આપ્યા વગર રહી શકતા નથી.

આપણું ગદ્યસાહિત્ય દાલ અનેક પાખડી-
એ ખીરે છે. આ છીકવણીને મહાત્મા
ગાંધીજી અને એમના નિકટવર્તી ભક્તમંડલને
દાણે વાણુંએક રજૂ નવચેતન મંજુ છે. ગાંધીજી
જેવા વિષયવધ અને વિષયમાન્ય માનવવિજ્ઞાનને
દાણે યુજ્જ્વાળી ભાષા અને સાહિત્યને જે
નવજીવન, નવરહેઠમંરકાર, નવજીવનપ્રધાન અને
વૈવિધ્યવિયુગતા પ્રાપ્ત થયા છે તે આપણા
સાહિત્યના ઇતિહાસને લાંબા વખત સુધી
વાદગાર થઈ રહે જ્યાં છે. અને એ ઇતિહાસના
કોઈકોઈ કીર્તિસ્તંભો જ્યારે અધ્યાપક
કાલેલકર જેવા યુજ્જ્વાળ મહારાજ

સમૃદ્ધિવાન વિચારક અને લેખકે મહારાષ્ટ્ર-થી આપણે આપણા જેવીજ સ્વભાવસુંદર ગુજરાતી શૈલીમાં રચી આપ્યા છે ત્યારે તો એ ઇતિહાસને એ સર્વ વિશેષ યાદ રહેશેજ. વિદ્વાન અધ્યાપક હવે તો પુરા કીર્તિમંત્ર અપે ગુજરાતી યજ્ઞ રહ્યા છે. છતાં અનેક રીતે ખીંચેલી એમની માનુષીય મર્યાદાના ઉચ્ચ પ્રતિના સાહિત્યના સુંદર અંશે લાવી એમણે ગુજરાતીમાં એકાકાર કરી દીધા છે એ લાભ આપણને જેવાંતેવા મળ્યો કહેવાય નહીં.

અધ્યાપક કાલેલકર એક અયાગ વિદ્યા-વિલાસી છે. વેદાંતીની પારાયણ દાનસમૃદ્ધિ ધારણ કરતા હોવા છતાં એમનામાં હૃદયરમ્યાં ઋણની યાત્રાકવલ દોડાદોડ ખળખળ યજ્ઞ રહી છે. આપણા જુના અને નવીન શ્રેષ્ઠ વિચાર-ખલોનું એમનું ત્યાગી જીવન સમમર્યાદાન બની રહ્યું છે. 'સંસારશુ સરસો રહે ને મન ભારી પાસ' એ અર્જુનગીતાએ ઉપદેશોદ્ધા એ નાગી વિરાગી છે. પ્રવાસને-આચારવિચારનાં જીવન-સાંદર્ભોને સુદૃઢ અને સુસ્થિર કરી ચુકનાર પ્રવાસને-એમણે પોતાની જીવનયાત્રાને એક પ્રિયમિત્ર બનાવી દીધો છે. આવા પ્રવાસોમાં આપણી અગાધ સાંદર્ભની તીર્થાવલિઓમાં ફરીફરી એમના આત્માએ આપણી યુગેથી ચાલી આવતી સંસ્કૃતિની, આપણાં શાસ્ત્રોની અને પૂર્વપશ્ચિમની ગણ કાલ સુધીની વિદ્યાકલા-ઓની સામગ્રીઓનો મોટો સંચય કર્યો છે. જગતનાં હિતોનાં ચિંતનમાં કદમોલકમાત્રા સખી નાગી રહેલી એમ "નિરતિપ્રતિતમરી માનસિક સૃષ્ટિ એમને પ્રભુ અને પ્રભુતાભર માનવગણ-ઓની વચમાં સુંદર રીતે જીવનલીલા રમાડી રહી છે. આ સૃષ્ટિના એક સાની રસિક જેવા એ પોતાની સચિત શક્તિઓ જેને નેષ્ટએ તેને માટે છુટથી વહેંચી રહ્યા છે.

એમની શક્તિઓની લહાણીઓ કરતાં એ સત્યનું પરમ ધ્યેય અને તપ ચુકતા નથી. સત્યને ખાતર મોંઘુ આત્મસમર્પણ કરતાં એ આંચકો ખાતા નથી. આપણા દેશના સાક્ષર જીવનને આપણા વર્તમાન રાષ્ટ્રીય જીવનસાગર-ના તોફાની વાતાવરણે ધમ્મજ્યાં-અનિશ્ચયાં, ધાર્યાં-અણધાર્યાં પરિણામોનાં ખડકો ઉપર નિદંયતાથી અદ્રાવ્યાં છે. આ અધ્યાપક પણ આવી પરિસ્થિતિઓથી સુઘટિત રીતે ઘડાયેલું એક જીવંત ઉદાહરણ છે. આમ નહીં હોત તો સરસ્વતીદેવીનાં ઘણાંએક શાંત, ચિરંજીવી, મનોહર અને આત્મોદ્ધારક મંદિરો અધ્યાપક કાલેલકર જેવા અનેક દેશગણુઓ પાસે આપણે અત્યારસુધીમાં ચણાવી શક્યા હોત. આર્યસંસ્કૃતિએ વિહિત દરેક સત્યને અને દેશના વર્તમાન ધારાઓને હમણાંદમણાંના ઉમ અને આશુ વિગ્રહો કરવા પડે છે. આ વિગ્રહો-ને લીધે માત્ર અધોગતિને પાત્ર દીધી કારાગૃહ-નિવાસ ઘણાંએક સાક્ષર આત્માઓના ધારા-પુસ્તકોના ઉદ્ભવનને પરિણામે કહીં કીડારયાન તો કહીં અંતિમ દુન્યવી સ્થાન યજ્ઞ પડ્યો છે. કાલેલકરને પણ આ વિષમ રિષ્ટિને વરસું પડ્યું છે. એમાં એમની બલિદાનની લોકેષણ કે સ્વર્ગેષણનો એમને તો મહિમાજી માન્ય પડ્યો છે. અને એ મહિમાને એમણે ચુકા-કંડે અને નીકરનાચી એમના આ લેખોમાં વ્યાંત્યાં ઉચ્ચાર્યો છે.

સામાન્ય રીતે મહાત્માજી અને એમના અનુયાયિમંડલના દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધતા બતા લેખોનાં પુરના એક એકંદરે એકજ દિશા પ્રતિ વહે છે—વિશેષે કરીને રાષ્ટ્રીય જીવનનાં પ્રોત્સાહન અને નિરૂપણ પ્રતિ. એમના પેપરને લખને એ મંડલે આપણા દેશકાલને નેષ્ટ ધણુએક રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય દેશભક્તિપ્રધાન દાહ-

મિત્રદુષ્ટી આજસુધીમાં જન્મે કયું છે શુદ્ધ સાહિત્યનાં ચિત્રો એ મંડલ ધણી વાર આવેએ છે, પણ એ ઝાંખુનાથી અથવા રાહુચિ સાહિત્યના બોમે તો નહીં. એનું - છતાં પણ અખ્યાપક કાલેવર વગેરે દેહસાક માદિત્ય-રસિક લેખકોએ અનેકવિધ પ્રતિબોધી આખરીએ અથવા છતાં પણ શાંતિ મેળા ॥ લખા શુદ્ધ સાહિત્યનાં તપ ને ક્ષેત્રને સમરે મુક્યા નથી. આને લીધે આપણને માધીજીની માથે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે સત્ય અથવા ધર્મીયોએ વિચારસિદ્ધિ સરવાળોમાં માદિત્ય ની દેવીની થોડીથોડી પણ અમોઘ અને મંજીન પૂન આજુ રહી છે યુગગતે તેના ક્ષણ પ્રેમથી સ્વીકાર્યો છે અને સ્વીકાર્યો જાય છે

માધીજીના મઝબની પ્રવાન સાહિત્યએવા મોટા પ્રમાણમાં ક્રમિક સાહિત્યની છે. સાહિત્યથી જો કે આ ઉપમાદિત્યની કાદિ ઉતરતી છે જનાં એને એના સ્થાનમાં રાખીને જે રીતે ખીલવ્યું છે અને જોનાં પુરુ મુજસતના નિરક્ષર જીવનપરોમાંએ સરહા ઉતરત્યા છે એથી લોકસિદ્ધિયુગ મોટામાં મોટું એક લક્ષ્ય એ મઝબે પાડ પાડ્યું છે. આ જાનનું માદિત્ય હજી આપણા યુગરાતમાં નેરુદ્ય આ મંડલે શુદ્ધ લોકસેવાલાનથી ખીલવ્યું છે તેનું અને તેરુદ્ય ખીજ કાદિએ હજી સુધી નથી ખીલવ્યું એમાં એની સર્વોપરિતા અને વિશેષતા રહેતી છે

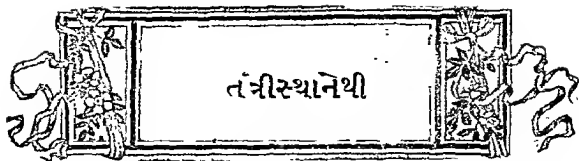
કાલેવરના આ સંપ્રદમાં આવી જાતના ધીજી કે જંકા અકનાકેવરના ક્રમિક માદિત્યના અરો છે. જતાં એમના વ્યક્તિત્વની કેક મીઠાશ, પુરાણના, નવીનતા અને નવ દલો લીધે એની આકર્ષકતા જન્મે ઉપ્પી લાગતી નથી. ક્રમિક સાહિત્યમાં રમેત જેવાં

રહી જાય અને કેજાણુ કાલે જમી છે એવા ધણાએક લેખો લાગતને આ સંપ્રદમાંથી થોડાજે ભળી શકશે

અંકપ્રકાશક કહે છે: “આ સમદમાં મુકેલા ધણાખરા લેખો: ‘નવજીવન’ ને માટે અને કેટલાક જુદાંજુદા માનિકો માટે લખામયા. કેટલાક લેખો ફક્તઅખિત માનિકો માટે લખામયા તે અને ખીજા થોડા અપ્રસિદ્ધ લેખો પહેલીજ વાર આ મંપ્રદમાં મુદિત થાય છે.”

ક્રમિક સાદિત્ય પીશે આપણે ઉપર કહી ગયા. આ સમદમાં પછી અસિક સાદિત્ય આવે છે કાલેવરના આ એ પ્રતિતા લેખો વચ્ચેનો એક સમજવા આપણે પ્રતેકના બે દુકા દશાત લઈએ:

૧ અયપણુમાનેમણે (શ્રીકૃષ્ણ) ઝોવાળી-આનો ધધો કપો. મોટા થયા ત્યારે સદસ બન્યા. રાજસ્ય પસ નેવા રાજદ્વારી ઉત્સવમાં પોતે એકી પત્રાવલો ઉપાડવાનું કાન પોતાને માટે પસંદ કયુ આજે કપો લોકતાપક આટલું નિષ્પાપ જીવન દાખવી શકે ? શ્રીકૃષ્ણે ઇદને ગર્વજ્વર હપ્પે, જાદાનો જાનમર્ગ શમાનો નાપજોને પોતાનું રહસ્ય મનજાવ્યું. નારદનો મોહ દાખ્યો, છતાં પોતે તો જાન લગી ઝોવાળુપુત્ર રહ્યા. એપીજનપણુલ એજ નાપ એમને પમદ પડ્યું. જનમાડાજ એમણે આજુવજુ તરીકે વહાવી કરી: સદામાના તાદુલ, વિકુરના ધરનું બાજીનું પાવું અને દ્રોપદીની સાહી પરીણામતખીજ એમનું દૈયું દયું. કુખળની સેવા સ્વીકારવામાજ એમણે કુતાર્થતા મળી. એ તો બરીયોના દેવ. ‘દીનનડુ:ખદરણુ દેવ સંતનદિતકારી.’ લોકતાપક શ્રીકૃષ્ણ નવજીવન તા: ૨૭-૬-૨૨)

તંત્રીસ્થાનેથી

કલાપ્રદર્શન ને કવિ નાનાલાલ

અ મહાપાદમાં કલાપ્રદર્શનનો ઉત્સવ બરોબર ઉજવાયો જોઇ અમને ધણો સતોષ થયો છે. કવિ નાનાલાલ અને રા. રૂપિશંકર રાયળ જ્યેનાનાં ઉત્સાહ પાઠ્યાયસો પ્રયોગ સફલ થયા વિના રહેજ નહીં એમ અમારું માનવું હતું. અને ગુજરાતી સંસ્કારમાં આ પ્રવૃત્તિ અભિવૃદ્ધિ કરશે એમ અમને આશા છે.

અમને ધણુ આનંદ તો એ થાય છે 'ક કવિ નાનાલાલે આ પ્રવૃત્તિ સાથે તાદાત્મ્ય સાધ્યું' છે. એમનું ભાષણ એમના યશ અને સાદૃશ્યમાં એમના સ્થાન-જતે-ને શોભાવે એવું છે. ગયા બાદરવામાં 'ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ'માં આપણી સંસ્કૃતિની રૂપરેખા દોરવાનો આજો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. કવિએ આ પ્રયાસ એજ દિશામાં કર્યો છે; અને એમનું લાક્ષણિક દૃષ્ટિબિંદુ સુંદર રીતે ઉચ્ચારી આપણા સંસ્કારની રૂપરેખા રચી દેવાનું ધણુંજ અમૂલ્ય અને અગત્યનું કામ કર્યું છે. ગુજરાતને એ સ્વાતંત્ર્ય (Freedom) અને સંયમ (Discipline) નું સંમેલનસ્થાન ગણે છે. ગુજરાતને "સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા; તપ, શક્તિ ને સંયમ"ની ભૂમિ ગણવાના અધિકારને આપી પુષ્ટિ મળેલી જોઇ અમને આનંદ થાય છે.

મુંબાઇ વિદ્યાપીઠ

મુંબાઇ મુનીવર્સિટીની વ્યવસ્થા તેમજ મુળ ફેરવવા માટે સેન્ટ ઝેવીઅસ કોલેજના અધ્યક્ષ, તેમજ રા. લક્ષ્મીદાસ રવજી તેરશીએ લખેલા નિબંધો ધણુએ વિચાર સુઝાડ છે. અહીં તેની મોંઘ લેવા ઉપરાંત વધારે યદ શકિ તેમ નથી. વિદ્યાપીઠ પ્રત્યેક પ્રજાના સંસ્કારો જાળવી અને તેમને ઉત્તેજે એ સિદ્ધાંત સૈને મંજુર લાગે છે. અને તે અર લાવવા વિદ્યાપીઠની રચના ફેરવી તેને અક્ષરશઃ શિક્ષણજનનાવવામાં પણ સૌ સંમત થશે. પણ એમ કરવા જતાં ઉદ્ભવતી આર્થિક અને વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓનો કેમ નોડ લાપવો તે મહાપ્રશ્ન છે. અવકાશ મળ્યે આગતા આંકમાં અમે એ પર વધારે વિચાર જણાવીશું.

પ્રેસીડેન્ટ ડૉ. વીલ્સન

૧૯૨૪ ના વર્ષની શરૂઆત દુનીઆના મહાપુરોનાં જનમાં ઉપલપાયલ કરનાર થઇ છે. ઈર્ષ્યાનું પ્રધાનમંડળ જાહેસાયું. ગાંધીજી છુટ્યા. કોંગ્રેસ લેનીન રશીઆને રડવું સુઝાને ગયો. અમેરીકાના માજી પ્રેસીડેન્ટ ડૉ. વીલ્સનનો દેહાંત પણ આજ અરસામાં થયો.

પ્રેસીડેન્ટ ડૉ. વીલ્સન એટલે વ્યવહારજુદિ વિનાના આદર્શની નિમ્નલતાનું દૃષ્ટાંત. પ્રેસિડેન્ટ

આ પુસ્તકના સવળા લેખોને પ્રકાશન મંદિરે જીજ્ઞાસુ વિભાગોમાં ઔચિત્યમુદ્દિ-
થી વહેતી નાંખ્યા છે. પ્રાર્થના, ચરિત્રકીર્તન,
ઇતિહાસ અને જીવેણ; જીવંત ઇતિહાસ,
જેવેણી, સમાજશાસ્ત્ર, સ્વદેશી, તત્ત્વચર્ચા,
સાહિત્ય અને કલા; રાજકારણ-સિદ્ધાંતચર્ચા,
રાજકારણ-પ્રમંથચર્ચા વગેરેવગેરે શાસ્ત્રીય
વિભાગોના કોઈપણ ભાગ આપણે
વાંચવા શક કરીશું તો એમાં વધતો જતો
રસ આપણને એના પુરપ્રવાહમાં એસમેર
ધમકી લઈ ગયા વગર રહેશે નહીં. લેખકના
વિષયોની સૃષ્ટિઓ અનેક છે. પ્રત્યેકમાંથી એ
એક વિષય પસંદ કરી લે છે અને એનું આત્મ
અને બાહ્ય પરીણામ કરી કરતી અને હમ્તા-
મલકવત્ પ્રલસ કરી નાખે છે. પ્રજા, યાન,
કેમ, માનવ, ઇતિહાસ, ધર્મ, સરળિ, સ્વતંત્રતા
અને શાંતિ: આ સર્વ એમના પ્રિય વિષય છે.
પ્રત્યેકને એ કેશવ્યથી ચીતવે શકે છે. એકને
બીજા સાથે ઔચિત્યથી સંકળી શકે છે.

કહેવકરના લેખોનો મોટો ભાગ નિર્ધનમક
લેખો છે. નિર્ધનને થોડા એમની સેલી
સૂક્ષ્મતાથી ઘડાઈ ગઈ છે. ભાવાત્મક કે
કથનાત્મક સાહિત્યસૃષ્ટિ એ આવી સૂક્ષ્મતાથી
રચી શકે છે કે કેમ એ આ લેખોમાં આપણે
એમ શકતા નથી.

સંમર્દની લેખાવલિ કલેવકરના કારવાસ-
નિવાસ સુધીની છે. ભાગી મુજા થઈ ગયા
પછી એમના લેખો પાછા પહેવાંની માફકજ
અખંડ આલેખાવા લાગ્યા છે.

મુજરાતી આગમને આ લેખોમાંથી
પોતાના જીવનનું નિરીક્ષણ કરવાને જ્યાંલા
પુમ્ની સામગ્રી મળે એમ છે. પ્રાચેક શૂદમાં
આ લેખો એક નહીન વિચારસૃષ્ટિ કબી
કરે એવા છે.

જવટે અધ્યાપક કાનેલરને એક વિનિતિ-
મશાકી સાહિત્યનાં જગોનુ એમનેદાથે મુજરાતી-
માં એક રેખાચિત્ર રચાવ. મુજરાતને અનેક
રીતે અપનાવનાર વિદ્વાન અધ્યાપક બાદશી રહી
વિનિતિનો રવીકાર કરશે એવી આશા મળીમુ.

સ્વીકાર

સીપાલીએના બજારના ઇતિહાસ
(બંગાળી મંચી) અનુવાદક રા. મદારાકર
ઈલ્લ દલે. પ્રકાશક રા. જામગડર જીવશજ
એવી મૂલ્ય. ર. ૪-૦-૦

હોદી ઇતિહાસના એક પ્રખ્યાત પ્રકરણને
લખેના આ સુવાચ્ય ગ્રંથ આરંભી બાજામાં
પરિણત છે, પણ મુજરાતી લેખકો અત્યંત
અશીષવર્તી આવા પુસ્તકો લખે એ ખામ
હજીવજીવ છે.

બાળીતમંગ્રેહ ભાગ બીજો. મનોજક
અને પ્રકાશક: રા. બાલમદ પુલદાસ શાહ
મૂલ્ય. ર. ૦-૧૨-૦.

વિષયક્રમ બાને કેવળ કામને સરજો લેખક

રા. ભાનુ બાસ પ્રકાશક મેમમ શુક્લ સધર્મ,
મુમલ.

અનગવિષ બાને જાજીનમજ જહર: લેખક:
રા. ભાનુ પ્રકાશક શુક્લ સધર્મ, મુમલ.

મુજરાતી કહેવતસંગ્રહ સ્વ. આશાનામ
દલીમદ શાહ પ્રકાશક રા. મુજમદ આશાશમ
શાહ, અમદાવાદ મૂલ્ય ર. ૪-૦-૦.

પોરવમુનિવાસ અને અધ્યમ બ્યારોગ
અનુવાદક શ. હમ્મરલાલ વીમાવાળા પ્રકાશક:
રા. નદરલાલ મુમલદ વીમાવાળા, સુરત.
મૂલ્ય ર. ૦-૧૨-૦.

બાર વર્ષનું બાળક (અંગ્રેજી) તંત્રીઓ
મદેન પુનર્ગીભાઈ કાબાઈ અને રા. કેશવપ્રસાદ
છોટાવાલ દેશાઈ. પ્રકાશક રા. જીવનલાલ
અમરશી મહેતા, અમદાવાદ. મૂલ્ય ર. ૨-૦-૦

અવાજ દબાઈ ગયા, અને વરસુખ્યા કાંસનો અને સ્વાસ્થ્યસાધક ઈંગ્રેડિયન્ટો જય થયો. ભાવનાશાલી પ્રેક્ષકરના ઉત્તમ આદર્શોના જબ્બા નીચે ધૂતોની કલાને વિકાસ પામવાનો વધારે સુયોગ મળ્યો એમ કોણ નહીં કહે?

પણ કેટલીક નિષ્ફલતાઓ સફલતા કરતાંએ વધારે હિંમતી છે, અને આવતી કાલનો ભાવનાશાલી વીર એ નિષ્ફળ થએલા આદર્શોને વ્યવહારનાં અમૃત છાંટી સજીવન કરશે. આવી નિષ્ફલતાઓમાંથી પ્રગટતી સજીવતામાંજ જગતનો અમર ઇતિહાસ લખાયશે છે.

મનમુખસાલ રવજીભાઈ મહેતા

કાઠીઆવાડના જનસમાજમાં રાજકીય પ્રવૃત્તિનું ચેતન પ્રગટાવનાર મનમુખસાલ રવજીભાઈ મહેતા અડનાકીસ વર્ષની હિંમતે અવસાન પામ્યા છે. આ અસહકારના જમાનામાં પ્રજામાં સ્વાતંત્ર્યપ્રેરણા માટે અને કેટલાંક દેશી સંસ્થાઓની અધિકૃત રાજનીતિમાંથી લોક-સમૂહને અચાવવાને ખાતર તેઓ અધ્યાગ

પરિશ્રમ કરી રહ્યા હતા. જો કે રાજકીય પ્રવૃત્તિ તેઓ આગળથીજ કરતા આવતા હતાં તોપણ ગાંધીજીના અસહકાર પદ્ધતિ તેમાં તેઓએ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો અને ત્યારથી તેઓ વિશેષ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા હતાં; અને તેમાં પણ કાઠીઆવાડનાં દેશી સંસ્થાઓના મત્તાપૂણે કાયદાઓથી કચડાયલી પ્રજાને નીતિની રીતિએ તેમાંથી મુક્ત કરી સ્વતંત્ર બનાવવા જ્યારથી તેઓએ શરૂઆત કરી ત્યારથી તેઓ પ્રજામાં વધારે આદરણીય થયા હતા.

કાઠીઆવાડની દેશી પ્રજા માટે તેઓએ અત્યાર સુધી જે પરિશ્રમ કર્યો છે તે ખરેખર કાઠીઆવાડના પ્રજાજનનાં હૃદયમાં ચિરસ્મરણીય રહે તેવો છે. અને તેથી તેમના જેવા એક દેશહિતેથીના અવસાનથી ગુજરાતે-તેમાં પણ ખાસ કરી કાઠીઆવાડે એક અપૂર્વ દિતસ્વી ગુમાવ્યો છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

તરીકે એમણે જીવન
ચલે ક્યું. અને ૧૯૧૨
માં કન્નૅરેટની કડી સાથે
થી કંટાળેલા અમેરીકા-
ના લોકસભાએ એમની
આવનાશીલતાથી આક-
ર્ષિત એમને પ્રેસીડેન્ટ
સર્વેશન ખડ આપ્યું.
૧૯૧૬ ની મુદ્દાથી
માએ ફરી તાર એના
એજ સ્થાન પર એ
આખાએ એમની લોક
પ્રિયતાને પુરાવે છે

પણ એ રાજદારી
ભાવનાશીલતા આદર્ય
અવધારને મણકાપાં
વિના અમનમા વચ્ચે
પ્રવાસ કરે છે તેના
હવાના મહેલ આ
જમનમા આણનાં કરી
ટકતા નથી. અને કે.ઇ
તાર તે રોલ તેથીએ
સુચનાયે વધારી મુકે
છે પ્રેસીડેન્ટની કમન
એ એનું જીવન ઉદા-
રણ દતા

એમણે એમની
આવનાના કીરિસમુદ
માંથી ચાક રતો નીપ-
જાઆ અને પુરોષીય

મદાયુદ નમરે શાનિને સરેઆ વ- એ
રતોનુ તેજ પ્રસારતા એમણે પ્રપચાવ્ય પણ
એ રતોનાં નેજાથી અન્નપ્રા એમના નવનોને

દીપ્તમાનના

મનનુજવાન રર નાજે કદેતા

ખ મુકાવથી

મનરાજના પ્રપચી રાજ્યનીનિરોનો પ્રપચ
ન રેખાને પરિકામે અમેરીકા દારનારપદ
મયુ, જમની નહતાય યયુ, નાના રાજ્યોના

રાત્નાધરાજ

(અનુસંધાન ૫૪૬ ૫૧૦ થી)

પ્રકરણ ૧૦ મું

જેમાં વાહુડ કાકને છોડવવા જાય છે

આ થોડા દિવસોમાં રાત્રમાં ધર્મોદ્ધરે રક્ષાર પડી ગયો હતો. તેમની એકાચ આંખો, ફાટતાં નરકોરો, અને તેમના શરીરની મનુષ્ય જે સ્વભાવતા તેમના હૃદયમાં રમી રહેલા પશુ હિંસાદાને દેખાડી આપતાં. એમને યાક લાગતો નહીં; ઉપ આવતી નહીં; એમની રકતી ખુટતી નહીં. એકે વસ્તુ તેમની પ્યાનમદાર જતી નહીં, અને એકે આપનનો કુપયોગ કરવાનું તે સુક્તા નહીં. કોડીલા ને સત્તાના શોખી કુંવરમાંથી તે એકદમ પ્રકયકાર બની ગયા.

કેટલાક સ્વભાવોમાં સાનત્ય અને એકતાના ક્ષેત્રો દેખાય છે. કાં તો કમ એકાગ્રતા, કાં તો સ્વસ્થ કર્તવ્યપરાયણતા, કાં તો સુગંધુર સમિક્ષતા, કે કાં તો નીરાંત કે નિર્માદ્યતા એકાધારે જીવનમાં વહે છે. પણ કેટલાક સ્વભાવોમાં જુદેજુદે વખતે જુદી-જુદી ધુન આવે છે; એટલુંજ નહીં પણ કોઈકોઈ પ્રસંગે એ ધુન એવા જોરથી આવે છે કે રખેને તે માણસ ધુનમાં ને ધુનમાં માડો થઈ જાય એવું જોનારને લાગી આવે છે. જ્યસિંદેવ મહારાજ આવા ધુનથી હતા. પોતાના અભિમાન શીવાય તેમના સ્વભાવનું કોઈપણ અંગ ચિરસ્થાયિ હતું નહીં. પાટણના પ્રતાપી નરેશ; સોલંકી કુલના અવતરસ; વિજયી સેનાના નાયક; અને ગુજરાતની અદ્યત્ત સમૃદ્ધિના ધણી પોતાની મોટાભાના તોરમાં ને તોરમાં રહેતા. પણ જતાં ધુન આવતાં તે બધું જુદીને વિચારી

થઈ રહેતા; ધડીમાં સ્વાર્થી અને વહેમી થઈ જતા; ધડીકમાં કિદાર અને નીખાલસ દીલના બની જતા. કોઈ પ્રસંગે તેમની મુત્સદીપણની પ્રતાપી ચમક બધાને આંછ નાખતી; કોઈક વખત ભલામની જલધારા ચારે તરફ પ્રસરતી. જે આખરામૂતની મદદથી અમાનુષી થવાનો દાવો કરતા તે કોઈક વખત મનુષ્યહૃદયના સદ્ગામી મહેશ્વરથી દર્શાવી શકતા.

દિગામ્યના પ્રદેશોમાં જેવી અનિશ્ચિત પ્રકૃતિ હોય છે તેવા મહારાજ હતા. પલ્લમાં પ્રખર તાપ પડે અને પલ્લમાં વાદળાં ઘેરત આવે; દેમાર વરસાદ અટકી જઈ એક પલ્લમાં પ્રકૃતિ દસવા મંડી જાય; લીલાતરી અને દિમ બનેનાં કાંદવં ત્યાં દેખાય, બધા ફેરફારે અજાનણના થઈ જાય; પણ ગમે તે વખતે અનેક સ્વરૂપોમાંનું એક સ્વરૂપ જે હોય તે સ્વરૂપ એક જ હોવાનુંજ.

મહારાજને આવ્યારે આવી એક પ્રચંડ ધુન આવી હતી. જાણે તે સંતા અવતાર હોય તેમ તેમજે જુનાગઢનો વિનાશ કરવા નાંખી નહાય આરંભ્યું હતું.

માંદગીમાંથી કુટિયા પડી મહારાજની આ ધુન એવા સ્વરૂપમાં પ્રગટી હતી કે જે કોઈક તેમને વર્ષો થયાં ઓળખતા હતા ને પણ અકિત થઈ ગયા. વર્ષો થયાં ભડવીર દેખાતા મહારથીઓ આ જયજંત પ્રનાય જોઈ અંગ્રાઈ ગયા. જે જયદેવની તરફારથી કે આખરાની ધાકથી ફરી મુગ્ધા ન હતા તે મહારાજની આ ધુન જોઈ કોઈ પામ્યા. પુત્રની માંદગીથી મીનગદેવીને જેટલી ચિંતા થઈ હતી તેટલીજ ચિંતા આ ધુન જોઈને થઈ. પણ જે કિછળી રેલને કોઈ યંજાને તો તે પણ તેમની આ ધુન રોકી શકે તેમ ન હતું. જેમને શરૂ ચઢાવવાની જરૂર દેખાતી તેમનું શરૂ અત્યારે કોઈ કતારે તો સારું એમ તેને લાગ્યું.

માસિક રોજનીશી

—૨૨૨૨૨૨—

ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪

તા. ૧ શી—મુબાઈના શ્રી. યાંસ્વાલ બેંકરને બ મહેા મદાસખાની કોરોબારી, બેઠક મળી

શ્રીયુત વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ વડી પારલભાઈ સ્વરામ્યાપકુલા કંપનાયક સુદાયા

કાફા કાલેકર છટવા

તા. ૪ શી—મદાસખા ગાંધીજી કુરવા

તા. ૬ શી—મુબાઈના મદાસખાની મુકિતને લક્ષ્મણદિવસ પાળવામા આવ્યો

તા. ૭ શી—‘મયુહકાર’ના માણ વડી શ્રીયુત મીનાબે પોલુને વર્ધની અને મુદ્રક શ્રીયુત મનન દાલ વનમળીદાસને એક વર્ધની સખત કંદની સભ થઈ

તા. ૮ શી—મદાસખાની મળને પહેલો સદેશો.

તા. ૯ શી—અમદાવાદમા સ મીતપરિવર્ધની બેઠક મળી

તા. ૧૦ શી—મદાસખાની મુકિત માલ આખા દેરામા હસવને દિવસ ઉત્તરવો.

તા. ૧૧ શી—કાઠીઆપાંડ રામશીવ પરિવર્ધના વિજા શ્રીયુત મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતાજી અવસાન થયું

તા. ૧૨ શી—મદાસખાને રૂ. ૧૦ લાખની લેવી અર્પણ કરવા શ્રીયુત વલ્લભભાઈએ એક થઈ બંદાર પાડી.

શ્રીયુત વલ્લભભાઈ પોલુની અમદાવાદની મુનવી મીપાલીગના પ્રમુખ તરીકે, શ્રી બલ્લુભાઈ પી. કાંલેની છબ્બામુખ અને સાબાસમિતિના પ્રમુખ તરીકે અને ટા. કાલુગાની આદેશવિમાનના પ્રમુખ તરીકે ચુકાવી થઈ

તા. ૧૪ શી—આવનગર ખાને મળવારી સખાની સા તપરિવર્ધના સપ્રતપંડળના પ્રમુખ તરીકે શ્રી

પરુષી અને કપપ્રમુખ તરીકે શ્રી. લક્ષ્મીભાઈ રામબદાસ મહેતાની ચુ કાવી થઈ

તા. ૧૬ શી—પરિવર્ધનમુખના રોપી નાના બાઈ શ્રી કાલિભાઈ કવેરભાઈ પટેલે વડીલાલ ભેડી ગુજરાત (કુપા) છુટકાની સ્થાપના અને મહેલસવ

તા. ૧૭ શી—ગુજરાતના બાળીતા બદારવડીઆ બાબર દેવાને વડેદરા રામ્યાની પોલીસે પકડ્યો.

તા. ૧૮ શી—મદાસખાની કોરોબારી સમિતિના કરાવ અનુસાર માધીખાસ રાક થયો.

મુબાઈની નેરાનલ મેડીકલ કોલેજની પ્રજ સંલિ “મદાસખા માંધી કી બ્લરલ હોસ્પિટલ” બિલવા કરાવ થયો.

મુબાઈની નવો બાણસખા ના ગવન ફે બુલ્લી મુખી

તા. ૧૯ શી—મુબાઈ સરકારનું બદાસખા મુબાઈની નવી પારાસખાની બેઠકમા રલુ થયું. ‘નવજીવન’ અને ‘યંગ ઇન્ડિયા’ મદાસખાએ લાખમાં લેવાની બાઈ દેવીદાસે અબર આપી.

તા. ૨૦ શી—મુબાઈના બાળીતા બાઈઆ સદેરી અને કોરવોદેર રોડ કંસરખા માગજી કાકરસીનું અવસાન

તા. ૨૨ શી—મુબાઈની મીલદડવાળ સંબંધી તપાસ કરવા મુબાઈ સરકારે સમિતિ નીમી.

તા. ૨૩ શી—મુબાઈના ગવન ફે મીલમહુરોના પ્રતિનિધિમંડળની મુવલત લીધી.

તા. ૨૪ શી—મુબાઈની મીલદડવાળ સખાની સરકારે નીમીલી કમીટીએ તપાસ હાક કરી

મુબાઈમાં વસના કાઠીઆવાડીએલેન સ્વ મનસુખ લાલભાઈ મહે સખાક કુખું કરવા કમીટી નીમી

તા. ૨૬ શી—મદાસખાએ આકાલીઆને નેજુ સત્યાગદ રોઆવવા સદેશો મોકલ્યા

“બોલાવ” રાગએ જરાક હસીને કહ્યું.
રાણી સાથે વધારે વાદવિવાદમાં તેમને સાર
ખાતો નહીં.

વાહડ દાખલ થયો ને હાથ જોડી ઉભો રહ્યો.

“વાહડ ! તેં જીનાગઢમાં કાક વીરો કે
સાંભળ્યું ?” રાગએ પુછ્યું.

વાહડ ચમક્યો. રાગને એ વાતની ક્યાંથી
ખબર પડી ?

“શું સાંભળ્યું ?” શાંત ને સત્તાવાહી
અવાજે લીલાદેવીએ સુધાર્યું.

“મને લાગે છે કે ભટરાજ જીવે છે.”

આ સાંભળી રાણીની આંખો ચમકી ઉઠી.

“ત્યારે મને કહેતો કેમ નથી ?” રાગ-
એ ગુસ્સામાં કહ્યું. “હમણાં બધી વાત કહી
ગયો ને એ સખાંધી તો એક અક્ષરે બોલ્યો
નહોં તું પણ તારા ખાપની માફક છાનામાંનાં
બંધું કરતો શીખ્યો કે ?”

“મહારાજ !” નીચું જોઇ વાહડે કહ્યું,
“ક્ષમા કરો. મારો વિચાર—”

“શો ?”

“કે કાલભટ્ટને છોડવી લાગી મહારાજને
હું પ્રસન્ન કરું.” વાહડે કહ્યું.

લીલાદેવી હસ્યાં. રાગની આંખ પણ જરા
હસી. તેમનો ગુસ્સો જતો રહ્યો.

“વાહડ ! અત્યારે ને અત્યારે જા—”

“જેવી આજ્ઞા.”

“દેશજ ને વીરાજને સદેશો પણ તુંજ
લખ જા.”

“હા.”

“તેમને કહેજે કે, મને આ વાત લાંબી
પહોંચે છે તે બીજકુલ ગમતું નથી. મને
આની મળવું હોય તો એકદમ આવે. તું લખનેજ
આવજે. પરમ દહાડે અહીંઆં બધાં મળવાનાં
છે. જે એમનામાં વખતસર આવવાની હીમત
ન હોય તો કહી દેજે કે જયસિંહદેવ સોઝાંકી
રહે ચડશે તો પછી કોઈની પરવા કરનાર નથી.”

“હા.”

“ને એમની પણ મદદ લેજે ને કાકને
પાછો લઇ આવજે.” રાગએ કહ્યું.

“અસારે અમને કાક વિના ચાલે એમ
નથી.” રાણીએ ઉમેર્યું.

“આ ! ભટરાજ જીવતા હશે તો ખાલી
હાથે પાછો નહીં ફરું.”

“પરમ દહાડે તમે ચારે જણુ મારે
અહીંઆં જોઇએ.”

“જેવી આજ્ઞા.”

“જા. જલદી જા.”

વાહડ પ્રણામ કરી ત્યાંથી ગયો અને
મંગી પણ જવાની તૈયારી કરી રહી.

પણ એટલામાં મહારાજ ઉઠ્યા.

“કેમ જાઓ છો ?” લીલાદેવીએ સચક
અવાજે પ્રશ્ન કર્યો.

રાગ હસ્યા. પરમારી રાણી આજે
કેટલા દિવસ થયાં રીસાઇ ખેડી છે. કેટલાં
તો કહેણુ મોકલ્યાં.”

લીલાદેવી ખડખડ હસી “હું નથી રીસાવા-
ની. પધારો.” તે શાંત ને તટસ્થ બની ઉભી રહી.
રાગએ તેની સામે જોયું, અને તેનું સ્વાસ્થ્ય
ને શાંતિજોઈ તે શું ચવાયો. એ સ્ત્રી તેમને પુરેપુરી
સમજતી નહોતી. તેમને રાત અહીંઆં ગાળવાનું
મન થયું—પણ તરવાર જેવી ધારીલી,
ચમકતી ને ભાવહીન સ્ત્રી જોડે રાત ગાળવાની
ધીરજ તેમને રહી નહી. તેમને તો આજ્ઞા
લડાવે, હસાવે ને રીઝવે એવું કાંઈ જોઈતું
હતું. તેમણે હસીને ચાલવા માંડ્યું.

લીલાદેવીએ થોડી વાર જોયા કયું ને
પછી તેના હોઠ પર હાસ્ય આનુષંગિકો જરા
આત્મતિરસ્કારથી બખડી: “આ, હીરો તો
પરખાયા વિનાનોજ રહી જવાનો.” તે મંગી
તરફ ફરી. તેણે મોટી કહ્યું: “મંગી હું સખ
જાઉં છું.”

‘ રાખી, દીર્ઘદર્શી લીલાદેવી આ ધુન જોઈન
અંગન છ તો નહીં પણ અર્થઓ પામી.
તેના ઉત્તાહ હૃદયને આ નવીનતા જોતાં
દૈક રસ પડ્યો; તેની મહત્ત્વાકાંક્ષા દૈક
સતોષાધ. તેને લાગ્યું કે જો મહારાજ
સદાય આવીજ ધુનગા રહે તો પાપ્ય
દુઃસહ તો નહીં થઈ પડે

મંગી બહાર મધ એટલે મહારાજ
રાણી તરફ ફર્યા

“હો એક નવો રસો લઈ આવ્યો છે
તેમણે કહ્યું.”

જરા જરા મહેલની રાણીએ પ્રજીય
“શો?”

“હાએ રાંના બાણેજોને લાપમા
લીધા છે.”

“કેવું દેશ્ય અને વીચણ?”

“હા એ આપણને મળી જવાના છે

“પણ અને એવા પર વિશ્વાસ કરવો
કે લાગતો નથી.”

રાજા મગરનીમા હસ્યા “હું એમનામા
વિશ્વાસ મુકું હું એમને બરોબર ઓળખુ છું
એ તો બેંગાર ગમે તેટલોએ બેજો છે કે એમને
ધાખાં ધાવે છે. પણ એમને લીધે જીનામદ
મજે એમ છે.”

“કેવી રીતે?” જરાક અર્પિય લાખવા

જવાજે રાણીએ પ્રજીય

“ગદમાં એમનાં ફેલાક માણ્યો
ફેરેપા છે.”

“એટલે” જરાક તિરકારમયે અવાજે
રાણીએ કહ્યું, “ગદમાં જવામાના પેમી લાગશે?”

“હા” રાજાએ હસીને કહ્યું.

“મદવાજી” રાણીએ કાંત અને તિરકાર
સર્વે અવાજે કહ્યું “દાખી મદ લેવો એ
ખેતું નથી; પણ બેંગારની કાંતિ તમારી
કાંતિને પ્રાપ્તી કરશે.”

આ કાંત રાખેદો રાગને ફટકા જેવા લાગ્યા.
તેમણે રાણી તરફ જરાક અધીરાધી, જરાક
ગુસ્સાથી જોયું. પણ રાણીના કાંત તિરકાર-
મા સદાય એવી તટસ્થતા રહેતી કે ગુસ્સો
ક્યાંથી તેની સાથે કે નહીં રજો એમ તેમને
હમેશા દેખાતું અને તેથી રાગ ધણી વખત
તેનાથી અંતરમા કરતા.

“કાંતિ!” જપસિ હૃદયે અધીરાધી કહ્યું

‘મારી કાંતિને બેંગાર મોખી કંઈ?
દેવી, ગુહમા કાંતિ જીનામદને મજે છે. જે
લાપા તને કાંતિ કરી’ મારે તો જીનામદ
પાડ્યું છે જે લાપે તે પડે તે માફ હમીઆર.”

“હા” હસીને લીલાદેવીએ કહ્યું, “પણ
તમારી પામ મામે એવું સર્વ દોષ ત્યારે ન
શોભે એવું શા માટે લેવું? જે તમે મદ બગાડી
તોડી શકો તો માણ્યમ ફાસવાની ખારી વાટે
શા માટે પમવું?”

રાણી જવાખની વાટ જોતી પવનર થોબી
રાગ જવાખ ખાદ મવા જગ અને બેદ
બનેતો ઉપપેગ તે શા સાહે કરવા માગતા
હતા તેનું કારણ તે લીલાદેવીને આવી શકે
અમ નહોતું ગુસ્સાના, વીસાના, વેરના
જીનવના કુમારમાથી પણ થોડાંકાંડી વખતે
તેમને પોતાના અતરમા રાણકેરીનું મુખ દેખાતું
અને જે સ્ત્રીએ બાંધપણમા તેમનો તિરકાર
ક્યાં તેને નમાવવાની હોંસ તેમના દેવામા
હમેશા મધ આવતી એ બધું લીલાદેવીને તે
કેમ કહી શકે?

રાગને દોડી વારે જવાખ દીધો “મને
તો જીનામદ પડ્યો ત્યારે કે સુજરી.”

“એમ?” જવાખની અસંબદતા તેજ
રાણીએ દાઢે પેટે પ્રજીય.

“અમારાતા વાદક મહેતા આવ્યા.”
મઝીએ આવીને કહ્યું.

તેમણે ઉઠા વિચાર કર્યોઃ જુનાગઢની કુર્બંચતાનો આધાર તેનો ગઢ હતો; ગઢનો આધાર તેમના નીમકહલાલ ચોદાઓ હતા; એ ચોદાઓનો આધાર ખેંગારની અડગતા પર હતો ને એ અડગતાનો આધાર 'દેવડીની એકનિશા પર હતો. જો આ એકનિશા ખોડી હરે તો ખેંગાર ડગે; જો, ખેંગાર ડગે તો સોરઠીઓ નિઃસરય થાય; જો તે નિઃસરય થાય તો ગઢ પડે; ને ગઢ પડે તો જયદેવ જીતે—ને જયદેવ જુનાગઢ લે તો પછી તેમને જુનાગઢ પર રાજ્ય ચલાવવા કોઇ જોઇએ; તો પછી—પછી—એક મિંહાસન તો હાય આવે.

દેશળદેવનં લાગતુ હતુ કે પોતાની અવસ્થા થયા આવી છે, અને ટુકડા વખતમાં આશાની આટાડીઆ બધી ધુળમાં મળવાની. તો શા સારુ તક ગુમાવવી?

ઉઠા મહેતાને ભોત્રાવી ને જાનામાના મળ્યા, અને જયસિંહદેવને જુનાગઢ જીતાડી આપવાનું વચન આપ્યું. ઉઠા મહેતા સંદેશો લઇ વર્ણવી ગયા.

ઐટલામાં લાગ્યશાળીને ભૂત રહે એવું થયું. એલલનાયક ગુમ થયા, અને પટણીએ એ એલલનાયકની ચોડા લઇ લીધી. એ ચોડા જુનાગઢનું ખરું નાક હતું; અને તે વારે વર્ષો થયાં જુનાગઢને ખાવાનું પુરું પાડવામાં આવતું. એલલ પાકે ને જાદોશ સોરઠી હતો, અને ચારે તરફ એ એવો ત્રાસ વરતાવતો કે તેને જીતવાની આશા પટણી સંન્યે કરવાની છોડી દીધી હતી. ઐટલે તેને કોઇ છેડતું નહીં, અને ચોડીમાં બેઠાંબેઠાં તે ચારેગમથી અનાજ, ઘાસ ને જોઇતી ચીજો ભેગી કરી, ગઢ ટકાવી રાખતો. એમણે પડ્યો ઐટલે જુનાગઢનો અનદાતા ગયો.

ખેંગારે ચોડા પાછી હાથ કરવા ચાંપતાં

[આ વાર્તાનો વિશેષ બાળ આવતા અંકમાં]

પગલાં લેવા માંડ્યાં; અને એલલનાયકના અગીઆર છોકરાઓએ બાપની ટેક રાખવા ચોડા પાછી લેવાનું બીકું ઝડપ્યું. પહેલાં એ પુત્રો ગયા, ને અપાઝપીમાં મરાંયા. તેમની જગ્યાએ બીજા એ ગયા તેમાંથી એક કપાઇ મુઝો. અને બીજો ઘાયલ થઇ પાછો આવ્યો.

ખેંગારે બીજા એને જવા કહ્યું. છત્રસાહેબણીનો હુકમ માથે ચડાવ્યો; પણ દાદુનું હલ્લ ડગ્યું. પંદર દહાડામાં બાપ ને ત્રણ ભાઇઓ ગયા—ને એક ભાઇ ધવાયો. ખેંગારે કરવા શું માંડ્યું?

દાદુ ગઢની દેશળદેવનો જમાઇ હતો. પતિને મૃત્યુના મોમાં જતો એક દાદુની પત્ની કકળી ઉઠી. તેણે આવી બાપ આંગળ આંકું દાખ્યા. દાદુ અચે ને ઉપયોગી થઇ પડે એવો એક રસ્તો તેમને સૂઝ્યો.

અત્યારે તે દાદુની વાટ જોતા બેઠા હતા. એ ગઢનીની મદદથી તે ઉઠા મહેતાને જઇ મળી શકતા; અને અત્યારે તે કે પશુ ઉઠા મહેતાનો પેગામ લાવનારનો સંદેશો લઇ આવશે એમ તે માનતા હતા.

આખરે દેશળદેવ અધીરા થયા, અને શુમ મારી: “ભીમા!”

એક જુદા અનુચર હાજર થયો.

“જા, દાદુ, નાવકને બોલાવ. ને છોટા બાપુ ક્યાં છે?”

“અનજ્ઞતા! છોટાબાપુ હજી નથી આવ્યા. દાદુજાને બોલાવી લાવું.”

પણ ઐટલામાં હેઠળ કે અવાજ આવ્યો તે દેશળદેવે પારખ્યો “જા, ઘણું કરી નાયક જ આવ્યા. ઉપર મોકલ.”

“મોટાબાપુ છે કે?” એક અવાજ આવ્યો.

“કોણ નાયક! આવો.” દેશળદેવે કહ્યું. એ જણ આવ્યા.

દેશળદેવ ચેતી ગયા. તેમણે ભીમાને નીચે જવા ફરમાવ્યું.

“જેવી ખાની મરણ” કહી મગીએ
મારણા આગળ પોતાની પમારી પાધરવા માંડી.

રાણીના હૃદયમાં અમતોષ નહોતો, અદેખાઈ
નહોતી. જુનાગઢના જેતાની પોતે પદરણી
હતી, અને કાકી જીવતો હતો એ વાતથી તેના
હૃદયમાં સંતોષ હતો. તેણે નીરાંતે ઉલ્લાસ મોડ્યું.

મકરણ ૧૧ મું

દેશગદેવ

ગીને દિવસે રાતે જુનાગઢમાં પોતાની
દેવેશીની મેડી પર દેશગદેવ મેઢા દત્તા.

પાટણના મડવેશ્વરના પુત્ર, રાં ખેજારના
બાણેજીનું શરીર ૫૬૨ વર્ષ પર પાટણમાં
આવતાં કો બોલે હવે તેવું જ શકું
હવે તેમનું મોઢું સ્વાભાવિક કદરૂપતા અને
ઉંમર બેને પ્રતાપે અનાકર્ષક લાગતું હતું.
તેમની આંખો પીળી, જીભ તેજસ્વી હતી. તે
મોઢામાં મુઠ્ઠા રાખી તેને જોરથી ચાવતા દત્તા.

એમની આંખો અમળતાથી ફરતી હતી.

તે આજ અસંતોષી હતો, અને સ્વાભાવિક
અસ્તોષને પાળીપોળી તેમણે ધણેજ મોટા
કથો હતો. અને એ અસંતોષનું મુખ્ય કારણ
તેમનો પાટણ અને સોઠક જોડેનો સંબંધ
હતો. આ બંને પ્રતાપી સિંહામનના પાંચ
આમણ તેમનો જન્મ થયો હતો.

એમનું મમળ મહા આમ વિચાર કરીકરનું
જો કહ્યું દેવ મહારાજ અપુત્ર મરી ગયા હોત,
કે જ્યનિંદરેન જાવપણુમાં ગુજરી ગયા-
અને નિશ્ચયનુપાગ જેવા વર્ણસંકેર ને મુગદવ
જેવળો સાચા ન હોત ને આજે તે પાટણના
જળી થાત ને ખેજાર અપુત્ર મરે, કે
તેના પુત્રો મરી જાય તો પોતે જુનાગઢના
૫૫૫ વાણ. જનુ તેમને કમનસીમે બંને

સિંહાસનો નજર આગળ દેખાયા કરતાં, ને
તે પાસે અને દૂર રહેતાં.

એમને સાઠ વર્ષ થયા હતા પહેલાં તે
મોસાળમાં રહ્યા; પછી પાટણમાં રહ્યા પાટણમાં
રહ્યા હતા ત્યારે સોરઠને મદદ કરવા માટે
મુઠ્ઠાજ ખીમચો ને પાટણમાંથી તેમને ઢાંકી
કાઢ્યા. અદ્વૈત આ આત્મા ને ઉદાર ખેજારે
આશ્રય આપ્યો. પણ સપૂર્ણ નિર્વાણ મુક્યો
નહોં આખરે થાકી તેમણે પાટણ ને જુનાગઢ
વચ્ચે સધી કરાવી જ્યસિંહદેવની મહેરવાની
મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેમણે ઉદા મહેતા
સાથે મસવતો ચલાવવા માડી, તેની અસરતે
જમદેવને પનાળ્યા, મહામહેનને ખેજારનો
૩૬ નિષ્ઠવ દીલો કથો-ત્યારે રાણકદેવી આડે
આવી. એમના અમતોષે આજા મુકવા માંડી
હવે એમને કાઠનો લીલામ રહ્યો નહોતો.
જોડેએ તો જુનાગઢ પડે, જોડેએ તો પાટણ
પાધર થાય ને જોડેએ તો જમદેવ રાણકદેવીને
ઉપાડી જાય-એમને કદાની પરવા રહી નહોતી.

હવે એ છેલ્લે પાટણે મેઢા દત્તા, અને
નખીમની છેલ્લી પાખડી ખોજવાનો નિશ્ચય
કરી રહ્યા દત્તા પણ કેમ ખોલવી તે કથાં
મુશી જડતું નહેણું.

પણ છેલ્લા ઘોડા દિવસ થયા એક યોજના
તેમના મમળમાં ઘડાતી હતી. અત્યારે
તે યોજના મનમાં રમી રહી હતી.
તે મુઠ્ઠા કરડા દરવા કી સરમ યોજના?

ઘોડા દલાડા પર તેમના આજ લીધે એ
મમળ જાનખી આવી ત્યારથી આ યોજના
તેમના મનમાં ઘડાતી હતી. જાનખી ને
આલસીજ હતી કે રાણકદેવી કાઠ પાટણની
જીતામળનાં આકરી ફરતી હતી.

આ વાત સાંભળી દેશગદેવને પોતાના
વદ્દેમ અગ્ર સભ્યા આ સાધવી દેખાતી
સણીની સાધુનાજ તેના કોમલુધા પાપવાર-
ની સાધી પુરતી હતી. હવે તે ૫૬૩૫૪

તથા કાગળ લખીને ફાડી નાંખ્યા, પણ કશુંજ ચેન પડ્યું નહીં.

એટલામાંજ ટૂંક કારણથી, ચારુલતાના દીઅર તથા દેરાણીનો શયનખંડ ઉઘડ્યો અને મધુરી બહાર ઝોસરીમાં આવી. ત્યાં તેણે ચારુલતાના ખંડમાં ગોરો દીવો ભળતો જોયો એટલે ધીરે પગલે પાસે આવી બારણામાંથી જોયું તોટેબલ ઉપર ઘડીઆળમાં બે વાગેલા હતા, અને ચારુલતા આંસુભરેલી આંખે કાગળ લખવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. મધુરી બહુ નાના મનની ને સહેજ અદેખી હતી તેથી જલદી પોતાના ખંડમાં જઈ પોતાના પતિ મધુકુમાર, જે પલંગમાં આળોટતા અર્ધનિદ્રામાં પડ્યા હતા તેમને કહેવા લાગી:—“સાંભળ્યું કે? તમારાં લાભીસાહેબ તો પોતાની ઓરડીમાં દરરોજ નવાં નાટક લગ્નવતાં લાગે છે ને શું?” મધુકુમારનું શરીર ધણું રચૂલ હતું તેથી લગ્નર હોંશીઆરીમાં આવતાં વાર લાગી—“પણ છે શું? જાંવવા દેને અત્યારે.”

“મારે શું? ફાવે તેમ કરો—ખરું કહેવામાં ખાર શો?”

મધુકુમાર ટટાર થયા અને પછી બને બહાર આવ્યાં....

મહાશયેશ્વર મહીનાથી આવ્યા પછી મધુકુમારે જોયું હતું કે ચારુલતા કોઇ જોડે બંદુ બોલતી નથી કે લગતી નથી. જીમખાનામાં દરરોજ મધુરીને નિજ ઉરના વિવિધ વિલાસ પ્રમાણે નવરંગી સાડીઓ પહેરી જવાનો, ત્યાં તડાકા મારવાનો, ટેનીસ રમવાનો તથા પાનાં ખેલવાનો અને ફેશનમાં પહેલા નંબરની ગણાઇ, બીજાની ગમે તેવી સખન ટીકા કરવાનો શોખ હતો; પણ ચારુલતા ફક્ત પાસેના ‘પોઇટ’ ઉપર માણસ ને નહિની સાથે ફરવા જતી, અને પોતાના વાંચનમાં, વિચારમાં, અને

એક બે જુની સખીઓને કવચિત્ મળવામાં વખત ગાળતી. આથી મધુકુમાર ને મધુરી બંને ઘણાં ગુસ્સે તો ભરાયાં હતાં, પણ કશું ચાલ્યું નહીં.

આજ સહેજ પોતાના ઉભરા ખાલી કરવાનું બંનેને બહુ મન થયું. ઘણી રાત્રિ ગએલી, ગઇ રાત્રે બારે મીનબાની ને અમનચમન ઉરાડેલી તેથી કેટલા વખતથી ધુંધવાતું હતું તે હદય આજ સળગી ઉઠ્યું. તેમાં મધુકુમારનો સ્વભાવ ઘણો કોંધી તથા સ્વાર્થપરાયણ હતો. વળી બળતું હતું તેમાં મધુરીના હલકા સ્વભાવથી ને ઇર્ષ્યાથી અદર ધી ઉમેરાયું.

મધુરીને ટટાર કરવા મોકલી મધુકુમાર પોતે પાછા ઘેનમાં પથારીમાં પડ્યા. મધુરીએ આવી ચારુલતાનું બારણું ટોક્યું. અચૂબનીની આંખડીથી કાગળ બીંછી રહ્યો હતો ત્યાં આવ્યોતો અવાજ આવતાં ચારુલતા ચમકી, સૂણી ઉઠી ને કાગળ દબાવી દઇ, ધક્કતે હદયે, પ્રીકે ચહેરે બારણા દને આવી. ધીરેથી ઉઘાડે છે ત્યાં તો મધુરીનાં દર્શન! બીચારી કેં પણ શાનું બોલી શકે? મધુરીએ કટાક્ષથી હસીને ટાણો માર્યો: “અહો! લાભી! શરીર તો સારું છે ને? આટલી રાતનાં ઉગ્મગરા શા માટે કરો છો? હું તો સહેજ ઉઠી ત્યાં તમારો દીવો જોઇ ચમકી, તમારી તખીઅત કદાચ ઠીક ન હોય ધારી સહેજ જોવા આવી.”

ચારુલતા સજલ નયને નીચું જોઇ રહી. કશું બોલતું ઠીક નહોતું. મધુરી ફરીથી ટહુકી: “લાભી! અવાં તોફાને કરશો તો શેઠ ઉલટા આવતા હશે તે નહીં આવે. દરરોજ ઉઠીને ઉલ્લાસ ફરવું, ન કોઇ જોડે બોલવું કે હરવું ફરવું ને બધે દીલગીરી ફેલાવવી. એવું તે શું તમને દુઃખ

આરક્ષતા

[અનુક્રમણ ગુપ્ત, ૫૪૩ પા.]

અને સાથે ઉભાડમાં જે સૌંદર્યો જોવાં-
અને એકાંત દોહારી (બાઈનું મઝા ઉપર
હતું, જે મીઠું પાન કચું-તે દેવે કેવો
પીડે છે! ત્યારે કુમારે શું કચું હતું?
“હતા! કેટલા યુગો બદલાઈ ગયા, સિવજી
મહારાજ પશુ જુલાળા જાગે, છતાં કુદરત
સનાતન સૌંદર્યો વિલસે છે ને?” ત્યારે
મેં કહ્યું દરેક ને!—“કુમાર! આપણા જેવા
કેટલાએ પ્રેમી આ રથો ઉભા રહી નસમને
બન્યાં હશે, અને કેટલાએ દપતીના પ્રેમ
સુકાતા ગયા દરેક, છતાં પ્રેમ તો સનાતન
સુદૃઢ રહેવાનો ને.”

“અનાપમદ ઉપર એક વાર એમને
દાઢ બધા છુ કળેકળે સાથે ચઢતી હતી
ત્યારે હું કેરી થાકતી. તે કોઈ વાર દરેકે
જાગી નીચેનાં સૌંદર્ય જોતી હતી ત્યાર
માદામાં હોમ કેરી હતી! ત્યારે મેં કહ્યું
હતું ને કે, “કુમાર! સંનાદમાં પ્રવાણ મારે
એકથી બેતી જરૂર આવી જ કરી હતી ને.”
તે સમયે પોને તો પારમનીચતા પુનઃકો
તામ જ વાંચેલા દોહારી કેવા વિચારમાં
તણીન હતા! ત્યારે મેં એમને ફરી પુછ્યું
“શા વિચારસાગરમાં ડુબ્યા છો?” ત્યારે કેવો
મૃદુદસ્પથી તેમણે જવાબ વાળ્યો કે, “થેલી!
આ રથોએ તો પ્રત્યેક દેશમંત્રને પૂજ્ય
બન્યાં છે. સિવાજી મહારાજની ઉત્કલ્પ
અમર હીનિ તથા પૂર્ણ જલજોગલાલીના આ
અવિચલ સ્તરોએ છે, અને એવા આમપાસના
લગભગ સો ગણોનો વિચાર કરીએ ત્યારે
આપણને શું શું થાય!” કીર્તિ કેશં પ્રદક્ષ
પાડ્યો નવ પડતો!.....”

“રાત્રિ ધપતીજ નય છે-પાર વાંચ્યા
હશે આ ચદ જે અમૃત સરખો” હતો તે
આજ કેવો અગારો લાગે છે. બંગલામાં
મધ્યાજ સુષ ગયા છે નાની નાલિની પણ
પવનમાં કેવા આનંદથી હાંપે છે! અને કણી
દાઢ ચિતા છે? પિતાનું વાતમત્ય આણું
અધુરું છે? છતાં હું પામે છું ત્યાં લગી એને
એકાદુજ કશું બાત રહેવાનું? પણ એ મોટી
થશે અને પિતાની આખમાં પ્રેમનો પ્રકાશ
નહીં જુએ ત્યારે એની માતા વાંચે એ શું
ધરશે? ...પણ હવે વિચારે કયા લગી
કરે? સુમોના સમજામાં કેવું કરજી દઈ
બંધુ છે! નિગરાજ શું મેં લગાડે સખારી
દરેક દેવ પણ કેવો કાદુ? એ મનદર
આડી કારતાની અને મર્વન નીરમગે એ
કાલિ કારેકું? હું એની નરક મારી બદેન જેટલું
વધાન નાખતી પણ એ સમાર! તેં કેવો-
મને નાના કોવ દીધા છે?.....”

આમ વિચારની પરપગમાં આરક્ષતા એવી
મુગ્ધા ગઈ કે નીચે ખુન્સી પર યોરી ટેપણ
ઉપર માથું મુકી હલ્લ લાલવીને રડી ત્યારે
એના વાળ વીખરાવા માડવા હતા, અને
ચઢતી એ મુખમાં તે દેશકવાપ ઉપરં એવી
સુદર ચિહ્નસતી હતી કે કોઈ ચિદકાને એ
સુદર ચિત્ર ચીતરવાનું મન થાય. એક કલાક
બીતી ગયો હતો પણ એ ન દાખી કે ન માલી
પછી જુગ બે શ્વાસ મુકી, ઉઠી નિશ્ચય કરી
પોને ઉઠી-લાવ, આજ મારું હલ્લ મોકળું
મુકી એક પત્ર તો કુમારને લખું. એ આમ
કમ છેકજ નિષ્કુર થઈ ગયા હશે!

તે ઉઠી ને કાગળ તથા પેન લઈ, દીવા કને
લખવા બેઠી, પણ શું લખ્યું ને શું ન લખ્યું
તે સુરખુ નહીં તેથી જુગ અડળાઈ, અને એ

પણુ છે? અને અમારે શું? ફારે તે કરે.
ન જોડું હોય તો જરા ક્ષમાને કે તરતજ
શું મોઢવારે સવારે અગીઆર વાગે આવે.”

આવા મર્મપ્રહારોથી લટકી કરી મધુરી
માણી મધુ આસક્તતાના સુરોમળ મનને ફેટું
ચું ફક્ત નેની કપવા કરવાની વાચકનેજ
મેળું છું.

આરજુના બીચારી એકદમ પશ્ચાત્તા પડી
ધુરોધુરો રહી. “આટલી ઘુ એમનાથી અગાધી
ચંદ્ર ખરેખર મને કહી શકે ને? ખાજી બે વર્ષ
પહેલાં એમનાથી મું કે આ ચંદ્ર યકુત હતું
અને હવે મારે પતિના માગ નહીં તોજ આગ
મનથી જ્યન્ન આઠ” ને જગતના મનથી હુ રજુ
આકારી લાગુ છું ને? મધુકુમાર ને મધુરીનો
પણુ મારે વાત ન કાઢતો જોષમે વાક મારા
પ્રારબ્ધનો. મારા કુમાર દમણી દમણાના પતિન
ચતા મયા છે; છતાં તેમનો આત્મા ધણે ઉંચા
છે, એટલે સવારથી સાજ સુધી ખાનખાન-
હમખાના-ધીજ-નહા ને વિવામના વાનારજુ
મા રહેતારા માગ દીખાને પ્રેમ ગી ધીજ છે
તેનો ખ્યાલ પણ કપાથી આવે? મધુરી
પણુ સુખી છે. કારણ કે તો પણ કેવળ
લુપ્તાવશ્ય બદારનો આડબર, જોકાનદા તથા
ફેશન ને વિવામ પમદ છે તેને પણ સનાંના
વિરોધમાજ રચાપચ્યા રહેતુ ગમે છે.
અને મધુકુમારને એજ વિનમ્રે ધીજ. મને
તેમની “છાયાં થતી નથી, કારણ કે મને
એક ક્યૂન જોગો તરફ સહેજ પણ રચિ
નથી. મહાપ્રજ્વલર તેજા કેવળ વિવામ ને
એકઆરામ માટે આવે છે, કહી કાઢ સુદર
પોઈટ કપર મન તે ત્યા મીઠાની ઉરાડવાના
કે આડબરથી હાથ પાડવાના હેતુથીજ,
ખાજી કુદરતનાં સૌંદર્યની હુ વાન કરુ છું
ત્યારે તો તેજા કેવા મરકરીમા હસે છે?

હશે, પણ મારે શું? મારી કપરનાં તેમની
કપાથી તથા મર્મપ્રહારો ફક્ત મને સહે
છે. ફક્ત કુમાર પણ વર્ષ પહેલાંના દોલ
નો જમજુ મારે સર્જનમધુ હતું. અત્યારે
બધેજ વાદળા છવાઈ મયાં છે, છતાં શુ
કુદરતનો એવે નિશ્ચય નથી કે વાદળા ફારે
અને સૂર્ય પાછો કોણ વાર ને? પ્રકાશ?”

આવા વિચારની પરંપરામાં તે કુખી ને કેવળ
થાકથી થોડો વખત તેની આંખ મળી મધ.

સવારમા જ વાચ્યામા તેને દમિય
વરેવા ઉડી બાગમા ફરવાની દવ હતી. ત્યાંથી
તે પુષ્પો વીંચતી, નાની નહિની મારે વેણી
ગ્રથતી અને ખાજીના નૂંધાનો નાનો દાર
કરી કુમારની છબી જેટલસ ઉપર દતી તેને
ચકારી, મગજ નયને, પ્રાર્થનામારે તાં
જન્મ રહેતી. નહિની બીચારી એણુજ
સમજતી; પણ મેલ વાર કાચાકાચા પણ
કદ-મિષ્ટ પ્રતેના પુછતી. “આ, આ, તમે મને નો
રંગેજ વેણી કરી આપોછો, પણ તમે નો
પહેગાજ નથી. કેમ બા?”

વળી પુછતી “આ, કાકા રહેશને કહેવા
હવાને કે હુ આવીજ, પણ એ તો દેએ ન
આવ્યા.”

આવા શબ્દોથી બચાનું હૃદય ચીરાનું હશે,
પણુ શો કપાય? આજ દરેજાતી દેર દેવતાથી
એ ઉડી, પ્રમુતુ મારણ કરી બાગમા જઈ
ધોડા મોગરાનાં ને શુદાવના મેવન પુષ્પો
લઈ આવી દેવન પર મુકવા; પણ આજ
દિનિયારે સવારે ન કયો દાર કે તા શુંથી
નહિનીની નાની વેણી. શુનમુન જેવી, દેમલ
પર હાથમા માથુ મુખી, કેટલીએ વાર તે બેસી
રહી. રમો દેમલ પર પાસે કુધ મુખી મયો,
પણુ તેનું એને કયા માન હતું? પછીથી
સરેજ શાન થઈ પર લખવાનો નિશ્ચય કરી

પ્રસન્નકુમાર આમ વિચારોમાં તલ્લીન થયા હતા ત્યાં તેમની મોટી બહેન જે પાંચીસ વર્ષની વિંધવા હતી ને સંસારના કાવાદાવામાં બહુ પ્રવીણ હતી તે આવી. તેણે કહ્યું: “ભાઈ! સાત વાગી ગયા. હવે દાતણપાણી કરી નાહી તો લ્યો. કાંઈ પાણું મળવા આવશે.”

શેઠ ઉઠ્યા: કેમ બોલ્યા વિના નિત્યકર્મ પરવારી નહાવા ગયા. ત્યાં વેપારી વર્ગમાંથી ને આશ્રિત જનોમાંથી ચાર પાંચ જણ મળવા આવ્યા. તે દીવાનખાનામાં બેઠા.

પ્રાતઃકાલમાં રનાન કર્યા પછી શેઠનો નિયમ એવો હતો કે ઓછામાં ઓછી પંદર મીનીટ પણ ભગવદ્ગીતા વાંચવી. તે મુજબ શેઠ પોતાના એક એકાંત ખંડમાં રત્નાકરની સન્મુખ ગીતા વાંચવા બેઠા. એટલામાં ટપાખાના કામળો નોકર મુકી ગયો. શ્વપ્ત ચિતે આજ પોતે ગીતા વાંચે છે ત્યાં પહેલા કવર ઉપરના અક્ષરો જોતાં શેઠ ચમક્યા. “હતાનો આ પત્ર! મહાબલેશ્વર ગયા પછી આ પહેલોજ પત્ર! પહેલાં આ અક્ષરો જોતાં મને કેવો તનમનાટ થતો, હતાની કેવી તાલાવેલી લાગતી! આજ હું અકાળે વેદાન્તી બન્યા જેવો નથી લાગતો? મારા મનની દશા કેવી કટંગી મને લાગે છે, છતાં એ અક્ષરો ને તેની પછવાડે વસેલો આત્મા મારા હૃદયને આર્દ્ર કરી દે છે ને? લાવ જોઈ તો ખરો શું લખે છે?”

ગીતાજી ઉપર પત્ર મુકીને તેમણે જમ વાંચવા માંડ્યો તેમ મુખના લાલ કેટલા બધા બદલાયા. અશ્રુધારા હૃદય-મુચિતા દાખવતી વહેવાન લાગી. એ પત્રમાં એવું શું હતું? આપણે પણ સહેજ નજર કરીશું?

મહાબલેશ્વર,
શનિવાર (મખાત)

“પ્રિય કુમાર!

વિનિતિ કે મારો પત્ર તમને પુરો વાંચવો ચમચે કે નહીં તે હું જાણતી નથી. સમય એટલો હતો કે હું તમને ‘મારા કુમાર!’ કે ‘વહાલા પ્રાણેશ્વર!’ કહી સંબોધતી, અને આપણા થોડા દિવસનો વિયોગ બંનેને યુગયુગ જેવો લાગતો. પણ હવે તો મારો આ પત્ર જોતાંજ તમને શું-શું થશે. છતાંય એક વાર મને સંભળી લ્યો-મારા બળતા હૃદયની વદાઓ મને કાલની દેવા લો તથા મારા જંડાણેતું હર્ષ કહી દેવા લો. પુરાણી પ્રીતિ ખાતર પણ એટલી દયા નહીં રાખો? મારી કરુણ ક્યની મટિ દયાળુ હવે તે માંડું છું. કારણ કે પ્રેમ માનવાતો મારો અધિકાર અટકી ગયો વર્ષથી નષ્ટ થયો છે. આ દયા પણ હું ના માગત, પણ ગઈ કાલે સાંજે, આપણા ડાક્ટર-મિત્ર ઘણા સમયે ‘બ્રિજિ પોઈટ’ ઉપર મળ્યા. તેમણે મને લેઈને મારે મટિ સહેજ ચિંતા જણાવી. મને જણાવ્યું કે: “તમારું શરીર સુખતું ગયું છે; તમે હવે શિર મટિ આ વર્ષે આવ્યાં તે બહુ સારું થયું, પણ સંભાળ નહીં રાખો તો કદાચ ક્ષય તરત લાગુ પડશે.” કેટલીક સૂચનાઓ કરી, તમારી ખબર પુછી તેઓ ચાલ્યા ગયા. પણ મારે હવે સૂચનાઓની બહુ જરૂર નથી. એક વાર આખે મારી કાણુકાણી કાળજી રહેતી; હવે મારું ગમે તે થાય તેવું તમારે શું? સહેજ ચિંતા નક્કીની-પણ તે ક્યાં પોતાનું બાળ્ય નથી લાવી?”

આટલું વાંચતાંજ પ્રસન્નકુમાર ચમક્યા; ઉંડા વિચારમાં પડ્યા. આંસુથી મુખ પલ્લવું ને તેમને અનિદ્ર વિચાર આવ્યો-“હે! શું કદાચ એવું પણ બને? લતાના જીવનને શું હાનિ આવે? તો પછી હું પતિ થતો? મારે ત્યાં આવી, આટલી નાની વયમાં એ પતિપરાયણ લતા કરમાઈ જાય તો મારે માથે જીવનભરનું કલંક ચોર ને? લોકોના સંપ્રદાની મને દરકાર નથી; પણ મારું હૃદય

સાધારણ રીતે કુમાર તેની મોહિની તથા નવાનવા જુદાના વિલામથી પરવશ બની જતી તેને યુગી હોતા, અને એના હૃદયસરમાં દબાઈ રહેતા. પણ આજ શેઠ કે બહુજ હાલ વિચારમાં હતા. મનહરે રૂપથી કંઈ, સહેજ ઓછે નમણો માર્ગો અને પોતાનું પશ્ચ સરસા દીધું, પણ શેઠ દિગ્મુદ થઈ જતા હતા અને ન દાઢવા કે ન ચાલ્યા.

મનહરે જ્યેષ્ઠ કે આજ શેઠ ઉપર દોરોજના બહુ ચાલે તેમ નથી, એટલે પીએ રહીને દર ખાસી જતી તે પુછવા લાગી: “શેઠ સાહેબ! કે મકાનવેશરથી જવો અચ્ચા લાગે છે. ત્યારે તો અમારો કાલુ ખાસ પુછે?” શેઠે કાંઈ બુણાવ્યું.

“અહીં ત્યારે સત્રે કોનું પુસ્તક વાચતા હતા તે કહોને?”

“કે નહીં.” શેઠ બજકા, એટલે હુક્તિથી ઉગ્રાઈ હોય તેમ લાડકા કરી તે બોલી “ત્યારે અમે પણ ક્યાં એમ સોધાં છીએ? આ ચાલ્યા!” એટલે કુમારનું દીક્ર વળી કેંક પીચળ્યું.

“ના, ના. આમ તો જો. આ દરીઓ આજ જેમ તોફાને ચડ્યો છે તેમ મારું દૈવ્ય પણ હોયે ચડ્યું છે.”

“પણ છે-શું તે તો કહો?”

“આજ મને ઠીક નથી. પ્રેમની હીનમુશીનો હું વિચાર કરું છું.”

“આમો ત્યારે મને દિવસ બનાવો” કહી પછી વળગી-પછી, પણ કુમારનું મન રચન વિચારમાં આજ સહેજ પણ નહોતું. અમુક મારણી પોતાના સરીરને જાણ લાગતી હોય તેમ તે ખમી ગયા.

એ તો ખબીર સનાતન પ્રાણેમાં ઉતરતા લાગ્યા હતા “નું મને પછી

મળશે.” કહી શેઠ ત્યાંથી પોતાના ખંડમાં એકદમ ચાલ્યા ગયા.

મનહરને આજ તદ્દન નવોજ અનુભવ થયો. ઘોડી વાર આશ્ચર્યથી શેઠના ખંડ માંમે ને દરીઆ સામે જોતી તે કોણથી છબી રહી; પણ દરીઓ તે મોતીની ઊલો-નિર્મળનું મસ્ત થઈ હોવાજ રહ્યો હતો. તેને કાંતી પરવા હતી?

કુમારે મઘ મોડી રાત્રે ‘ઝાંધેલો’નું નાટક વાંચ્યું હતું, અને તેથી એમને થયું કે:—“હા પ્રેમી બાલમણી આવી છુલો કરના હશે? હજોગે જેવા નરાધમ મનુષ્યે દેવતાએ સુખી જોડાનું સુખ નષ્ટ કરના હશે. હું ઝાંધેલો, હોઈ તો આવી છુલ કરું ખરો! તે મારી કેડીમેના કાલુ? મારી લતા! હા, પણ એને શું મેં અન્યાય નહીં કર્યો? કેડીમેનાના ક્યા યુલો એનામા નથી? એ પણ મારા રૂપ કરતાં યુલો ઉપર વારી મઘ હતી ને? વારે-વારે મારા નરક એ કેવો નિર્દોષ પ્રાંતિભાવ દર્શાવે છે? અમારો વિવાહ ને વચ કેવડેશ સંયોગોમા યતા? પછીથી નવિની જન્મી ત્યાં લગી અમારા દિવસો પ્રેમના અગ્નિવચ અલ્પ સ્વપ્ન જેવા કેવા સુદર લાગતા હતા? ત્યારે જના મારા જીવનની સર્વેવકાળી જેવી લાગતીને? પણ પછીથી મને કાલુ જાણે શુંએ થયું! મારે ત્યાં હજોગે નર્દી હોવાથી મારે અરેખાઇનો અવકાશજ નહોતો. પણ ત્યારે-હા, મનહરે કેંક જુદિનિલામથી મારું મન જીતી લીધું. એની જુદિથી હું મદાત થયો એટલે એનું સૌહર્વ પણ મને મોદક લાગ્યું; અને હું કેવો પરવશ બની ગયો છું? એને હું એક છું ને કાલુ જાણે મને શુંએ થાય છે, બધા રસ ને પ્રેમ પણ હું એનામાજ કેમ જોઉં છું?”

જી લાગતી ગઈ તેથી મારા તરફથી તમારું
ન બોલું થયું અને બધી રીતે હું તમને
કરી લાગવા માંડી. હું કોઈનો દોષ નથી
કતી. દોષ વિધાતાનો! એટલું જ માનીશ કે મને
મ કરનાં ન આવડ્યો, નહીં તો તમારો જેવા
કર, રસિક, સુસૌહાર ને હૃત્તત આભાનો પ્રેમ
કરી બોઈ જ ન શકું. મારા લગ્નનમાંથીએ
તર વર્ષનું સ્વપ્નું કેકે સ્વર્ગીય દર્શન જેવું
મે સરી ગયું છે, પણ ન્યાં લગી તે પવિત્ર
તરુમાં બસ તથા શ્રદ્ધા છે ત્યાં લગી ટકીશ—
ખી તો પ્રભુ જેવો સહુનો બેસી છે!

“હું કશું જ માગતી નથી, કોઈનું બુકું
જીતી નથી, કશીજ ઈચ્છા પણ રાખતી નથી;
ન સાત વર્ષ પહેલાંની આ મધુર મિલનની
જાણપાંખડી-બહુજ વહાલથી સાચવેલી-મોઢું હું
સ્વ કારી. તમે જો કુલ સુટેલું, મોડા સ્પર્શ-
વેલ્લીમાં સ્થાયિત્વ તેથી હંમેશા માટે એ પવિત્ર
તેમાંની ધોરી શુભાળપાંખડી બીડું છું—તે ગમે
! લેશો. બાકીની પાંખડી મે કંટલી વાર સુધી
લખતી નથી, પણ હેવટ સુધી મારા હૃદય-
રસી રાખીશ—મધમ પ્રીતિના સ્મારક તરીકે.

“કુમાર! તમેજ એક વિરલ શક્તિમાં સત્ય સમજવું
હું ને કે, “કહી પ્રેમ-સ્વર્ગ નજ જેવાય તેના
તાં પ્રેમ-નંદનવનનાં પારિજાતકો શબ્દગર સુટેયા
છી તેનો ત્યાગ કરવો પડે તો તે પણ હજી
.” ત્યારે એટલું જ મારું આશ્વાસન! મને આ
ડેડો લડાવો!

“વિશેષ કે સંભારવું એ નથી: મને તમે
નેક પ્રસંગે વિવિધ પ્રકારની કીમતી ભેટો આપેલી
યા મેં નાનકડી અશ્વિત પુષ્પભેટો ઉરના
મગકાપી દીવેલી-તેનાં સ્મરણેનાં હું છતું છું”!

“એક છેલ્લી માગણી કરું? કેલું જાણું કે મ
તે કુદરત-માતા એમ પ્રતિષ્ઠા કરી રહી છે કે,
— ‘એકવાર તમારા દીલના ધા રજાવવા એજ
લોહીયૂ પોઈટ’ ની હતરની ખાતિના એજ
પેલાલટે બેસી ફરી સૂર્યાસ્ત જુઓ’—આટલીજ
મારી નમ માગણી છે; અને તમારી દલાલતા હું

ક્યાં નથી જાણતી? કુમાર! આટલો મારો એકજ
કોડ પુરો નહીં કરો? લી. તમારી
લતા.”

શેક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી સજલ નયને
વિચારમાં ગગગીન થયા હતા ત્યાં મનહર
કેકે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રશ્ન પુછવા નિમિત્ત ‘દાખલ
થઈ; એટલે શેકે આંગળીની દસારત કરી કે,
દમણાં તું ચાલી જ.

મનહરની ચેંચળ આંખમાં બુદ્ધિના જાડુ
એવો હતો કે તરત તે શેકને મહાત
કરી શકત; પણ શેકની આંખમાં આજ
કેકે અજબ-અપૂર્વ ઝનુન વર્ણનું હતું.
અને કરણ છતાં તે રોપયુક્ત લાગતા હતા;
તેથી સમય સમજ જઈ, “અદાર ધણા
મળવા આવેલા છે અને વાટ જુએ છે” કહી
છેડાઈ દોષ તેમ ચાલી ગઈ. શેક-ધડીઆળમાં
જેયું તો નવ થયોના હતા એટલે દટલીક રીતે
તે બહુજ ઉચ નિશ્ચયવાળી પ્રકૃતિના હોવાથી
તરતજ માણસ સાથે તેમણે કહેવડાવ્યું કે,
‘આજ શેકને કીક નથી માટે કોઈને નહીં મળે’
એટલે વિવિધ પ્રકારના મુખના લાવોથી
આવેલા ગૃહરથોને વીદાય થયુંજ પડ્યું.

શેકે ઉઠવા જતાં જેયું કે ગીતાજી કાગળ
નીચે રહી ગયાં છે. તે બંધ કરતાં એક
પકિત તેમનાથી વંચાઈ ગઈ:—

‘દ્વિદ્રવાણિ પ્રમાયીનિદરન્તિ પ્રગમં મન: ।’

શેકે ઓસરીમાં, એક બાનુ કાગળ બંધ
દરીઆ સન્મુખ આરાગ પુરસી ઉપર બેઠા.
પાછા ઉઠા વિચારમાં પડી ગયા:—

“ગીતાજી કહે છે તેમ સાચોજ ઇન્દ્રિયો મન
સુંઝી આપણને કેવા પરપરા બનાવે છે? છતાં
જેના આત્મામાં પ્રકાશ છે તે શું ના છતી
શકે? કેમ નહીં? ત્યારે મનહરે મને કેમ
મહાત કર્યો? કેવા સંયોગોમાં એ આવી?

હજી સાચુ છે. મેં મનથી લતાને ધણી
અન્યાય કર્યો છે. સરીરથી હું કેટલીક ઘણે
મનદરના બુદ્ધિ-સૌન્દર્યથી જાટ થયો છું. છતાં
લતા-મારી લતા આમ અઘણે સુગંધ જ્વલ
તો જીવનભર મેં બાળેા ઉડેપાં તે શા કામના ?
આજણ તો વાચું.”—

“વદના! એક મન કુટ્ટી તમે અને નિર્દોષ
ફિલિમાં, કુલને હજી રમતી મારા પિતાના ‘શાન્તિ-
સદન’માં (મદ્રાસ-પેશવામાં) વળ નેઈ હતા તો
મળવા તમે અને ‘હૃદયીયુ પોઈટ’ કવર મળવાને
અડીરા ન થયા હતા તો ? પણ હું કાલ સંભાર
હું તેજો સ્પર્શ-કલ્પના આશ્ચર્ય નેચા, બધા
સુદર મેં પડી પળુ નેચા નથી તે બિચિત્રતાના
કેમણે જીવનભર નબર કને તરવરો વારિયારે
માઠં ફરવ દને ફેલા બાકી બને છે ? કરના એકાગ્ર
મને ફેલા સતારે છે ! ત્યાં તમે એક ગુલાબ પુટી
મારી ફેનીનું મીઠા સ્પર્શથી ફેડું ચોખ્ખુ દેવ
ભારે તે-પણ હું જુલો, હવે તો તમ પળ
નહી-આપે શું મું દડા-“આ ગુલાબ મુઠે કે
કરમાવ પળુ બિનમુગ્ધ નથી નથી તેમ આપણે
કેમ સનમન કરીએ-એ સુવાસ ફરી વરો નહીં દો !”
અને ત્યારે મારો હાથ તમારા હાથના થઈ પડતા
તેં કહ્યું હતા કે “આ અદ્ભુત કરના સનમન
તમને એ આપણા આ હવેવરકમા સાદી પુરે
કે-આ સુન્દર પળુ સનમન તેજં વિલગે છે.
અને કોઈ વાર વાદળ આવે તો તે પળુ સુદર
બને છે, છતાં એ પ્રકારનો અવિચલન છે.”
પળુ એ કુમાર ! આપણા જીવનમાં પાર વાદળ
હવે તો અમારો બન્યા છે અને હવે આપણે
પ્રેમ-સુધાં તો અસાધ્ય થઈ ગયાએ ?

“નિરોધ સંજ્ઞા” ને જાણે મારાથી પૂછાય
પણ. “જાણી ! પ્રેમીઓના ચાપર જમને આજ
હો !” ત્યારે તેં મારા મુખને મીઠા સ્પર્શ કરી
મું. “લતા ! આજ” પળુ હું મળ્યું કાલ સંભાર
જી ! પછીથી આપણા પ્રેમના કાલમુશી અને તે
તમારી અદરજા હવેથી જાણીને મારા સિદ્ધિને
આપણી જામ મ્યાં. અને પછીનાં પળુ મારે પોતાના

મધ્યમાં-કેટલું પોઈટ-મતાપમદ-અદ્ભુત-નેવા...
હવે સભારીને હું શું કહું ? “એનાએ ફિલિમાં પ્રિયતમ !
વહી ગયા !” અને હવે પાછા કહીએ આવવાના !”

મસલકુમારની આંખ એની સજળ થઇ
કે અપૂર્ણતા વચાચુ “લતા ! તારો પ્રપેક
શબ્દ આવ્યો છે, અને મારા હૃદયમાં તું ચાલ્ય-
મદાર ફરતી હોય તેવું લાગે છે છતાં એ
હું તારો હોય શું કામ કાઢું ? હોય જયો
મારો નથી ? સગી દુષ્ટીકત તો એ છે કે
મેં તને ફમાવી છે તેં તારા સર્વસ્વ અને
આપણું હજી તું તારા દીલથી મારી જ છે,
પણ હું તારો રસો નથી. હૃદયની સરપતા
હું એકવાર પૂછતો હતો તારી સાથે
કુદરતના મનોદર મંદિરોમાં પરમાત્માનો
સાક્ષાત્કાર હું કરતો ત્યારે પ્રેમનું આપણું પળુ
શુદ્ધ ને કૃપા સ્વરૂપના સમજાતું. તે ફિલિમાં
અમૃતધાગ નેવા વહી ગયા, પણ પછીથી
મારો જીવનનરમ બદલાયો. આપણા જીવન-
નારનો હું સુકાની હોવાથી જવાબદાર હતો
ત્યાં હું સંજ્ઞા પ્રમાદી બન્યો. મનદરને આપણી
નારમાં, જુદાવિલાસના મારા મોડ પુરવા
સી-મિત્ર તરિકે મે સાથે લીધી પણ તેણે
મને પોતાના જુદાસૌંદર્યમાં ફેરો આંજી
નાખ્યો” છતાં એનો પળુ હોય નથી, હોય
મારો કે હું પ્રમાદી બન્યો. હવે જો નહીં
ચેતુ તો આપણું તાલ ખરાબે લાધીને ચુર-
ચુગ થઇ જશેને ! લતા ! તારો અન્દેશબદ
હૃદયની નરી સરલતા પતિજાતિ, કંઈએમાંથી
પ્રત્યે પ્રેમ તથા કુદરતપૂર્વક સુચવે છે.
હાલ હવે તો પત્ર પુરોજા કરે :—

“પછીના કવિદાસ સહજન મળાચુ તમને
સોપુ હું નિવિદીનાં પગલાં એવાં દરો,
કાળજી એ મારી પડી ત્યારથીજ ચોલ બળુનો
ધાગો ઘીડી, આપણા કન્દેશદિરમાં પ્રવેશ થયેલ
અને પછીથી હું સાહિત્યમાં વિલાસીન ને જુદામાં

સ્વતંત્ર વૃત્તિઓને દુનીઆએ ભારે અન્યાય કર્યો છે. એને મેં બીજું એક ગીત ગાવાનું કહ્યું ને એણે ગાયું. પણ આ વખતે એનું ગીત મને વધારે મધુર લાગ્યું. એની વૃત્તિ પણ ઘણા કાળથી વિલસતી હોવા તેમ વિકારી બની ગઇ, અને એ પરવશ બની હોય તેમ મારા મરસી ધસી-હું મહાત્મ થયો, અને એ વિકારી સ્પર્શથી ને આકર્ષનથી હું દ્રુષ્ટિ થયો. એની ભુદ્ધિ ને શક્તિ માટે માનથી નથા સ્થિતિ ઉપર દયાથી હું કેટલો વખત એને શાંત આપવામાં નિમગ્ન રહ્યો; પણ એ બધું ઠીક નથી ધારી હું ધીરથી બુદ્ધે થઇ ચાલ્યો મગો; પણ એ તો ચંદ્ર સામે જોઇ આંસુ સારતી ઉભીજ રહી.

“તે રાત્રે મને ઉંઘ ના આવી. પછી કહી હું મારી લતા સાથે પૂર્વેના શુદ્ધ આનંદ ભોગવી શક્યો નથી. વળી મારું ને મનદરનું મન એક બીજામાં પેરાવાતું મધું તેમ લતા મને ભુદ્ધિવાદમાં, સાહિત્યરસમાં ને લલિત કલાઓમાં ઉતરતી લાગી અને મનદર પણ પાંદડાંના નિર્દોષ ભાવો છોડી હવે વધારે પ્રયત્નો તથા વિકારયુક્ત બનતી ગઇ. આથી મારું મન દ્રુષ્ટિ થયું, પણ મારું પુરું અધઃપતન તો એ પુનાની શરિમાંજ ગયે વળે થયું ને! ત્યારે લતા સાથે નહોતી આવી શકી. નાનામાદનું શરીર ગમડકું હતું અને તેની સારવારે માટે મનદરને સાથે લીધી હતી. અમે એકાંતમાં કલા ને સાહિત્ય ઉપર ધણીજ રસપૂર્ણ રાતો કરતાં હતાં ત્યાં મનદરે પોતે એવી ભુદ્ધિ ને કલા કરી કે મારું પહેલીજ વાર પુરું અધઃપતન થયું. અદા! તે શક્તિ સખમર મીઠી લાગેલી-પણ પછીથી મને કેટલી પીડે છે! અને આજ તો મારું હૃદય બાકે બાકે છે! આજેજ મને સાચો પશાપાપ

થયો, કારણ કે મઘ કાલે સાંજ સુધી તો મને આવા વિકાર માટે દાસગીરી થતી હતી ખરી; છતાં જ્યારે એને જોતો ત્યારે મારું મન પીગળતું હતું અને મારાથી મીઠા સ્પર્શ થઇ જતો હતો, અને લતા તરફ હું વિશેષ ઉદાસીનજ રહેતો હતો.

“પણ પરમ દિવસની સાંજ! અમારો સમ્રાટિવસ! મને અંદરથી ઝણઝણાટી થતી હતી, પણ હું કેવો નહોતઃ બન્યો હતો! મંગળલાઇ શેઠ, સોનાપુરથી ઘણા સમયે મને મળવા આવ્યા હતા, અમે સાથે મોટરમાં ફરવા ગયા. ત્યાં હોંદુ વિધવાઓના જીવન વીશે વાતો નીકળી ત્યારે મંગળલાઇ બોલી ઉઠ્યા કે: “ભુદ્ધિવિલાસનો તથા યૌવનનો ધણી ઉંચી વિધવાઓ પણ અતિ દુરુપયોગ કરે છે.” હું સંદેજ ચમક્યો પણ મેં લાગણી દખાવી રાખી. ત્યાં મંગળલાઇ અચ્ચકાતાં ફરી બોલી ઉઠ્યા: “મારે કહેવું ના જોઇએ-માફ કરજો શેઠ-પણ આપને ત્યાં જો બાઇ મનદર રહે છે તેનાં કારસ્તાનની દમચૂં બહુ વાતો મેં સાંભળી છે.” મેં આશ્ચર્ય ને અધીરાઇ થી પુછ્યું: “શું કહો છો?” “હા, એ બાઇને આપ ફરી ધારો છો? આપને ત્યાં વારેવારે આવતા અમીચંદ શેઠ વિના તો હવે એ માસથી એને બીલકુલ ચાલતુંજ નથી.”

“મારા ઉપર વજબવાન થયો હોય તેમ હું મુગ્ધ રહ્યો. પછી આખો વખત હું ડેન્ડ બોલ્યો નહીં. મંગળશેઠને પણ આશ્ચર્ય થયું કે સંદેજ વાન કરતાં શેઠને આ શું થયું. પોતે લાગણી દુઃખાવી તે માટે મારી માગી.

“આથી મારું દર્દ સર્જી નવય સિમ નહોતું. મેં માન્યું નહીં. પછીનો આખો દિવસ કેવો ખરાબ ગયો? પણ કોઇ દિવસ નહીં તેમ, મેં મઘ કાલે રાત્રેજ અમાર પછી મનદરના

નમિની બહુજ નાની હતી ત્યારે, એ ગરીબ
પણ વિદ્વાન શાસ્ત્રીના કુટુંબની બાલવિધવા છે
એમ જાણી એને નમિનીની સંભાળ માટે સખી.
કેટલાક મહીના સુધી મારી એના પર દૈન્ય
પણ ફરી નહોતી, પરંતુ એક વાર હું જામીને
હતો ત્યારે, જોડેના ખડમાં એ કેટલાક સાથે
બોલતી હતી અને વાતોમા નવા 'વમત'માં
આવેલા કેાઇ લેખ ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય
આપતી હતી. તે એટલી છટાવી બોલતી
હતી કે અને પશુ આશ્ચર્ય થયું તે તેથી મેં
તપાસ કરી તો જણાવું કે એને તાનપખ-
ધીન વિદ્યાનો વ્યાખ્યા છે એ સાદિલ્ય ને દિના
વાંચે છે એટલુંજ નહીં પણ એની શક્તિ
ક્રમશઃ તરવરાનમાં પણ એના વેદવ્યના
દુઃખથી રમ લઇ શકે છે આથી એનો રમ તથા
શક્તિ કેળાવ્ય એટલા માટે મેં એને કેટલાક
પુસ્તક મોકલ્યાં. પછીથી એ પુસ્તકો વાંચી
તે કે કે પુછવા કેાઇ વાર મારી પાસે આવતી
ત્યારે લતા કહેતી કે: "સાર છે કે પ્રભુએ
એનું મન આ દિશામાં વાળ્યું છે. બાકી
કેટલી બધી આવી ખાલાવવાનું છવન
કરજી તે પછી પાપકુળા બની જાય છે "

મારૂં કહેવામાં એ કેાજાર લતા સાથે પણ
વાંચતી મારા દેખતાં તેઓ કેાઇ વાર વાચતા
ત્યારે અને લાગતું કે, 'કલાની જુદિનું નેજ
આની આમળ કે નથી લતામાં આટલી
તીન ને મુદમલુદિ હોય તો મને કેવા ઉંચા
અભ્યાસ ને મનનની મજા આવે!'

• "પણ નાનિની પર્વની યજ હશે ત્યારે
એક પુણ્યકાળી રાત્રે અમારો જ્ઞાનદ પૂર્ણ
હતો: હોમુ'મહોત્સવનું રક્ષક દુ સમજવતો
હતો અને એ જીલતી હતી, ત્યાં એ આદ
નિદામાં પડી મદ. હું સુનો ત્યાં કેાઇ
અમૃતરૂઠે, બહુજ આકર્ષક ગીત ફરીઆ
સન્મુખ માઇ રહ્યું હતું:—

'સેમી પીડા તે જેને કહીએ, એ મહુરા
સેમની'

"અને થયું કે અત્યારે આવા મોદક કદે
કેાણ માતું હશે! લાવ જોડું તો ખરે.
બહાર' ગયો તો દુરથી મનહર જેવી આકૃતિ
ચદ સામે જોઇ ફરીઆ સન્મુખ માઇ રહેલી
હતી. હું ધીરથી પાસે ગયો ત્યાં જ્ઞાન વણુ:—

'જાતાં ન જાણે પ્રીત જતાં પ્રાણુ જાય,
હાલના શોખાં તે વણ્યા દેવે ર,—હો મહુરા—'

"હું ઉદ પાસે ગયો તોએ એ પોતાની
ધુનમાં, સુવાક્યના સામે ટમરટમર જોતાં
ગાવામાં ધણીજ મરાયુષ જણ્યુ. મેં એ
દયાતામની આખી મરમી બહુજ પ્રીતિથી
સામળી ને એ કવિના લાવ હશે કે મનહરના
પોતાના હવવાના લાવ હશે તે હું વિચારવા
લાગ્યો. નિઃસ્વાસ નાખી એણે ગાયન બંધ
કર્યું કે મેં ધીરથી પૂછ્યું: "મનહર! તમે
બહુજ સુદર ગાઓ છો તે તો મેં આજેજ
જાવ્યું." આ રખો સામળતાજ મનહર ગમધી
સદાગી ઉઠી અને શરમાઇ સોડીઉ વાળી
એક બાતુ નીચું જોઇ ઉભી રહી અત્યારે
અખરાત હોવાથી એણે એકજ ત્રીણું વંચ
પરેર્યું હતું અને ચાંદની અમૃત ઝરતી
હતી તેમા મનહરનું લાવણ્ય મેં પહેલીજ વાર
જોયું, અને માગ હવવામાં કેાઇ વાર નહીં
એવો કેક આવેશ તરૂં છતાં આવા વિચારથી
હું દીવગીર થયો. એની જુદિ, આતુરી, તથા
સાદિસપ્રેમ સાથે આની સંજોગશક્તિ ને
આવે: કુદગતના વિવામ બળેડો એના અને
એ બહુ મોદક લાગી. હું સહેજ દુર
જાકામ પર બેઠો અને એ સહેજ દુર બેઠી
પછી સહેજ આનાકાની પછી એણે થોડા
રખોડોમા પોતાના પેલવની કદાચી કહી અને
મને થયું કે, આ અસાધારણ માધની શક્તિએને

ત ?”-એ બીચારી બાળકી શું સમજે કે, દુખીઆને દસવાં કેવાં ?

સરેજ ઉડા નિઃશ્વાસ નાંખી, ચારસતાએ ધીરી ટપસી નહિનીના ગાત્ર પર મૂરી, ‘ધેલી !’ કહી છાતી પાસે લઇ મુખી લીધી.

ત્યાં તો સાથે જ દૂરથી શબ્દ સંભળાયા : “અરે ! પ્રસન્નકુમારભાઈ ! તમે અસારે ! ઓર્થોના ! કાગળ, તાર, ટેલીફોન કે નહીં. આ શું ?”

બધા આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા અને ચારસતાએ નહિનીના શબ્દો વખતે લાગણી રોડી રાખેલી તેથી તેની આંખો સજ્જ બની ગઇ-એણે બહાર પથ ના જોયું. “કાણુ જાણે શા માટે એ આખ્યા હશે-મારા કાગળથી તો નહીં આખ્યા હોય ? દરો પણ હવે મારે શું ?” કહી એક શુભાનું પુત્ર મેગરના હાથમાં આજ પહેલીજ વાર મૂકી, એ હાર જીતે નિર્લાભ્ય પ્રમાણે પહેલાની પોતે કે વાંચવા લાગી. પણ સજ્જ નયને શું વચાય ? ટેગલ પર હાથમાં માથું મૂકી જી સન્મુખ છુટું કુલ વેગમાં દત્તાં ત્યાંજ એ રિથર રહી. એટલામાં બધાને મળીં લઇ રોક પોતાનો એક અત્રત અવવાત-ખંડ દનો ત્યાં ન જતા પેતાના જુના શપનશ્વ-હાલની ચારસતાની ઓરડી-તરફ પોતે વળ્યા; એટલે જાટજોડી નજીક એ મધુરી બાબીને તાળી આપી : “અરે ! ભાબી ! આજ તો મોટાં બાબીનાં માત્ર ઉધડયાં ને શું ? આજે એમણે કે જાદુ કર્યાં કે શું ?”

“જાણુ જાણે કાગળોમાં શુંએ જાડયાં દરો તે આપણને ખબર છે ? તમારે બધાં નાટક જેવાં કરવાં ને આનંદ કરવો.”

ઉડા વિચારમાં મગ્ન હોય તેમ પ્રસન્ન-કુમારે ચારસતાના ખંડમાં પ્રવેગ કર્યો : પણ

ચારસતા તો પોતાની સ્થિતિમાંજ રહી. બીચારી આવકાર આપવા શું હશે ? કાણુ જાણે ઉલટા છેડાય તો સાત સાંધનાં તેર તુટે, માટે કંદરત ખેત બતાવે તે જોવા એ વિચારે એ ન હાલી કે ન ચાલી. પ્રસન્નકુમારે પોતાના હાથમાં એક નાની બેગ હતી તે પાસેના ટેગલ પર મૂકી, ધીમેથી બારણું બંધ કર્યું. સરેજ ધ્રુજતે અવાજે, સરેજ સ્તંભી જઈ, કુમાર બોલ્યા : “લતા ! આમ તો જુઓ. તમારા દર્શનનો પણ હું શું હવે અધિકારી નથી ?”

આવા કેમળ સ્નેહ ઝરતા રાશ્વો કેટલાએ સમય પછી ચારસતાએ સાંભળ્યા; બીચારી માની પણ ન શકી. ધીરે રહીને એણે અશુભૃષ્ય મુખ ઉઘું કર્યું. તેમાં શુભાનના કુલની કેટલીક પાંખડીઓ ઓડી ગઇ હતી તેની પણ તેને ખબર રહી નહોતી. મુખ ઉપર દરુણ પ્રેમ ફક્ત જરાઇ રહ્યો હતો.

“લતા ! મને માફ કરીશ ? મેં તને પ્રેમ સિંચન વિના સુકાવા દીધી. આપણા સજીવનનાં પુષ્પો કરમાવા દીધાં, મને જાણુ લાગે છે હો !...”

“આપ મારી ઉપર આજ આટલી દુઃખ વર્ષાવો છો તેટું માની પણ નથી શકતી. શું આ બધું સાચું હશે ?”

“આજ તું સાચું સમજાવે. છેલ્લાં વણુ વર્ષો, એ એક દુઃખદ સ્વપ્ન હતું અને તેમાંથી આપણને ઘણો બોપ દંમેશ લેવાનો રહેશે...”

“પણ હું એવા પ્રેમને લાપક નથી. ગયાં રસજીવન પાછાં સાંપડનાં નથી ને ? મને તો આ દરુજ સમજતું નથી...”

“લતા ! તારી સ્થિતિ હું સમજી શકું તેટલી કડવતા ને વિચારવંત્ર, પ્રલભે મને આખ્યાં છે પણ તે યદ્યો સમજ

ખડમા તપામ કરાવી તો કાઢજ નહોતું. દરવાજા ઉપરના ભિયાને બોલાવ્યો તે ખુબ જમકાવી સાચી વાત પુછી તો તેણે જણાવ્યું કે, “અમીચંદ ગેઠડા મોટરમે બાઇ રવાના હૅ!”

“અને ખાત્રી યહ, હુ હિન્ન પ્રેમ-મિહાતોથી મનહરને વિહારવરી જતા પ્રેમીને તે પૂર્ણ સંસ્કારી બાઇ ધારતો હતો. પણ વા ચિન્તવામિ મલ્લ મયિ છા વિલ્લા!”

“ન્યાત જાન તથા રથસમ્પન્ના સંકલ્પનો-ધી આપધિત પ્રેમની વાત અને પહેલીજ વાર તદન ખોરી સાગી, હું શુદ્ધ સાર્વિક પ્રેમ (Platonic Love) તો લાવ અનુભવતો ત્યારે આ બાઇ આવા નીચ વિષયક્રંદમાં હસાઇ. શિવ! શિવ! પછી બાઇની રાત્રે યાનું ચેન પડે! કલાક કેજ ગોઠવુ નહીં. ખડી વિચાર થયો કે હાલ કેંક વાસુ, ત્યા ‘બાથેલો’નું નાટક નજરે પડ્યું તે રસ પડતા ત્રણ કલાકમા વાંચીને તે ઉપર મનન કરતા કગતજ આખી રાત નીકળી મઝ.”

“અહો! લતા! પ્રિય લતા” મારી લતા! મે તને કેટલો બધો અન્યાય કર્યો છે. તારા હૃદયની પવિત્રતા ને તરી સરલતા, ને તારો હવ્વ-સુદર કુદરતને અગુણ પ્રેમ હુ ત્રેણુ વર્ષ પહેલાં પૂળતો ને? તે પૂર્ણિમાની રાત્રિથી આપણી રોહલીણા મુડી, જતા આજ મારી જુઓની પરંપરા પુરી અમનવ્ય છે, તેમાં તારા પચથી મારું હૃદય ચીરાઇ ગય છે. તારી મુખ ને ઉદાસતા વિના અને હવે ક્યા સ્થાન છે? મારા માનસિક ને યારીરિક પ્રાણની તારા વિના કેલ્યુ શાન્તિ કયી? મારા હૃદયમાં આજ અગત્ય જવાબામુખી બલુકે છે આજ અને પૂર્ણિમે પચતપાય થાય છે, પણ આયુ પ્રાપ્તિ ને આમશુદ્ધિ તો મારી લતાના

નિર્મળ પ્રેમસરોવરમા પ્રપાત કર્યા વિના થનાર નથી. પ્રભુતી કૃપા અમોઘ છે તો મને કાચરતા દરબારમાં પણ શાન્તિ નહીં મળે?”

“બસ! હવે એ રોહ-વીણા સંધાડવા, કુદરતમાતાને બોલે મારે મુકાવતુજ. ત્યાં ગયા શીવાય આ-માની શાન્તિ ને પ્રેમનુ પ્રાપ્તિ તથા હિર્નવ્ય લાવિ પ્રાપ્ત્ય હુ પામજતો નથી. હા! એજ નિશ્ચય—કાલ સોમવારે સવારે અગીઆર વાગે અણુધાત્મી મહામળે-શ્વર પહોચતુ”

૩

બીજે દિવસે, સોમવારે સવારે અગીઆર વાગ્યાના સુમારે મહાબલેશ્વરના ‘લક્ષ્મી-વિલાસ’ મા મહેમાનો જમવા આવવાના રોજાગી ધમ્મય મચી રહી હતી, અને ખાનપાન ને શોખની બીજે મારે ગોઠવણ ચાલી રહી હતી. ભંભા, માળી, મોડરો, બાઇ મલ્લમે, તથા બટની ઉપર મધુરી હુડમોના ગોળા ઊંડાવેજ જતી; અને અદ્ભુતપૂર્ણ દીવાનખાનામાં નવો રમ જાગ્યો હતો ત્યા ગાંધીયા પર મશર-ના ગાદી-તકીઆ, તે ઉપર પાનની રકાળીએ, ચીરો, બીચીકના પાના વગેરે પડવા દેના; સેટ-લવ હરથી વાતાવરણ મધમસાદ બનતું હતુ, અને કંડા મીઠા પાન હજી વાગે દેના ત્યાં નાનકડી તરિની બહાર રમતી હતી તે દોડતી-દોડતી, ચારલતા મોમનના કુનને: વાનકડો દાર, કુમારની દેવજ પરની જખી માટે શુનમુન જેવી મુચી રહી હતી ત્યાં આવી કહેવા લાગી “બા, બા, કાકા આબ્બ-કાકા મુખાછી આબ્બા!” પણ ચારુલતાને લાગ્યુ કે નવિની તોફાને ચડી છે, બાકા એ એમ શાના આવે? મહાબલેશ્વર એમને હવે મમે પણ ચાતુ?” “બા, કેમ હસતાં નથી કે બોલતાં

નિચિત્ આલમાં ચપલાનો ચમકાર થતો. નેવામાં આ દંપતી ધીરધીરે નીચેને રસ્તે, ધીવ્ર ઝાડીમાંથી ને જાંબુડીઓ વચ્ચેથી જે રસ્તો ધોખીના જળ ધોધ તરફ જતો હતો, તે રસ્તે ઉતરતાં હતાં. આજ કોઈ પણ વ્યક્તિ ત્યાં દેખાતી નહોતી-માત્ર કેંક પક્ષીનું સંગીત, સહેજ પવનનો સુસવાટ નથા નરી લાગ્યું કુદરતમાં, સનાનન રાસ રમનાં ફરીઆળાં ગિરિશૃંગો ને નેમણે વરેલી પુષ્પવતી ખીણો. જંગલી ગુલાબના ઊંડાની પાસે બંને જણ એજ પુરાણી યાદ આપતી શિલા ઉપર પાછેપાસે બેઠાં.

“લતા! હું તારાથી કશુંજ છુપું નથી રાખી શકવાનો. મારું મન ને શરીર કલંકિત થયાં છે નેનો હતિદાસ તને હુંકામાં કહી દઈશ ત્યારેજ મારું હૃદય શાંતિ પામશે.” એમ કહી, મનદર આવી ત્યારે પોતાનો રસવૃત્તાંત ધ્રુજતે આવ્યો, સજ્જ નયને, કહી દેતો પ્રસન્નકુમારે છેપટે જણાવ્યું:

“લતા! પ્રિયલતા! તારા સાત્ત્વિક પ્રેમ-બલથીજ હું મારું હૃદય અખણિત રાખી શક્યો છું જે તને ધણે અન્યાય કર્યો છે; પણ તારા ગુણગુજન મેં હમેશાં કર્યું છે-તારા હૃદયની સાચી સદગતતા, તારા સેવાપરાયણ પ્રેમભાવો, તારી દૈયાદાનને ઉચા લચ્ચાંગ, મૃદુ મીઠું પવિત્ર જીવન ને કુદરતનાં અદ્ભુતોમાં પરમ સત્યને સમજવાનો તારો ઉચ્ચતમ ભાવ-એ મારા હૃદયમાં હમેશાં માટે ફરી રહ્યાં છે. પણ તું મારા આ અધઃપતનના સ્પષ્ટ જ્ઞાંત પછી મારો સંકાર કરીશ ખરી? હું તારે ચોખ્ખાં હવે રહ્યો નથી. આજેજ સાચું પ્રાપ્તિત તારી સન્મુખ કુદરતમાનને ખોળે કરું છું. શું વિચારું? મારા નયનનાં આંધ્રમાં

ઉલ્લસ છે ને મારું હૃદય આજ હૈસે ચંદ્રુ છે. શું તું મને માફ નહીં કરે?”

“કુમાર! પરમાત્મા કરુણાસિંધુ કહેવાય છે, અને એની દયાનાં પાત્ર આપણે સર્વ ક્ષાધ છીએ; તો શું પ્રભુ આપણો ખેલી નથી? પ્રભુએ મારી પ્રાર્થના સાંભળી; આપે ઉદારતા, ભવ્યતા અને રત્નદના ચમત્કારો મને કેટલીએ વાર દેખાડ્યા છે. જુલ કોની નથી થતી? પણ કુમાર! તમારો આ નિશ્ચય ટકશે?”

“તને હજી વિશ્વાસ નથી પડતો? પણ શાનો પડે? મન ચંચળ છે અને ફરી જાય, પણ એ ઘેરી લતા! આત્માનો પ્રેમ-પ્રકાર એક વાર પૂર્ણ જ્યોતમાં જગ્યો તો પછી એ કોઈ કાળે નાટ થતો નથી. એ તો ત્રણે કાલમાં અખણિત છે; અને અહીં પુરે ના સંતોષાય તો સુરમંગલને તીર તો પ્રેમીના રાસ અનંતજ રમવાના ને? પ્રેમ ને શ્રદ્ધાને હવે આપણે હમેશાં માટે જોડીશું ને?”

“પણ કુમાર! સામેનો સૂર્યાસ્ત પણ પાછો આજ સાત વર્ષે અજળ સંદર્ભ પારણ કરે છે. આનો સૂર્યાસ્ત હું બાંનેજ જોઈ છું. આવા રંગોની સાડીઓ કરાવવાનું તમે કેટલી વાર કહેતા? પણ મને સાડીઓ ના શણગારનો મોહ નથી; આપણા હૃદયમાં આવા નિરંતર પ્રેમના અંગારા પુરે તો બસ છે!”

“ઓ લતા! વદાલી લતા! તું ઉદારતા, ધી શખા કરીશ તો હું જાણું છું; જ્યારે આ ત્રણ વર્ષોની પીડા કદી તું જુલી શકીશ ખરી? પણ હું શું કામ પુછું છું? હું જુલું તો તું બુધે ને? આ જો! એજ સાત વર્ષે પરના ગુલાબની પાંખડીઓ હું ચુંકું છું. તું ચુપી લે-નરે મારો સ્વીકાર કરે! હૃદય

શુકું અને પ્રમાદી ન અનુ તેટલો અનુભવ, મહાપણુ ને રોહરદસ હું નહોતો મેળવી શક્યો. આજ હું મારી જીવો પુરેપુરી રચીકારું છું, પણ તું મને માફ કરીશ ખરી!..."

"મારે માફ કરવાનું હોયજ નહીં. હવેની 'માફ' તો મારે તમારી માગ્યી જોડાએ કે માત્ર પ્રેમછવનમાં તમે પછેતરણ આટલા કુળી થયા, કારણ કે મેં સાચા મનથી ગયા ત્યારે ત્યાંમાં તમને મુખી જોવાજ નથી. મારે કુળી તો મે તમને ક્યાં ને!"

"આ બધી વિગતવાર વાત આજ મારે 'સોડવીમ પેઈટ' કરે—"

આટલું જોને છે ત્યાં લોકાની નિનતીએ આજી કયમચારી મુકયું 'જા! કાઝા!' નો શોર મચાવી મુક્યો; અને આ જુલ્મના નખેજ ઝરણાં ત્યાના ત્યાંજ અટકી ગયા.

મહામાનમડળી ભગયું, રમયુતિને ભણ્યા જમનેજમતે જ્યો કેનાદવ મચાયા કે ના પુછે વાન બધોરની આ મુખી પાન, સ્તીયાર, પાનાં, શેરહટ્ટની વાને નહીં ફેરવે, યેઝની સફો અને વચ્ચેરચ્ચે માનીછતા નામ કુપર બને બાળુના અભિપ્રાયે તથા કેટલીક અમત બુદ્ધિજનકયા વગેરેમા કઢાવો વડી આજ્ઞા. ગાદીતપાઆ, આલેટનાથી ને અનેક સ્થિતિમા મેહા સુનાથી ચોખાલ મના પ્રસન્નકુમાર આ મોસમમા પહેલીજ વાર મહાખજેષર આખ્યા દેવવર્ધન તેમને બધાંએ બહુ આમદ કરી, તેમની મુજબ ને રસ વિરહ રમાડવા, તથા મરકરી કરી ઉડાજ ન દીધા. ઉપરે પોતે ફટાળી જઈ, એક બાળુ આરામખુરશી પર આડથી તથા મિતાપી બાપુજી થએવા તે સુષ ગયા, માર વાએ આ પીવા તેમને ઉડાડવા, આ

પીવા એક જણાએ સહેજ પુછ્યું:— "મનહર બાઈ નથી આવ્યા?"

પોને કેં જોડ્યા નહીં. તેમને જમખાને આજ આવવાનો બનાંએ બહુ આમદ કરી "પણ મને હીક નથી જોડશ" કરી પોને પતાવ્યું પછીથી મડળ કેનાદલ કરી સીતલ્ય કે પોને ગમમાંથી છુટવા હોય તેમ ચાલસતાના ખંડ તરફ આજ્ઞા તો જણાવું કે ત્યાં બેવળ સખી-મડળમાંથી મગવા આવેલા હતા, એટલે પોનાના જુના ખંડ તરફ શેડ વળ્યા અને ત્યાં જઈ પોતાના પુત્રનો પડવા દતાં તેમની કેક વાચ્યું.

ગાયકાલ થતા આજનો કે બાપુ કુટુંબમડળી જમખાના તરફ હોમ ને કેક લાયું 'રાગ થતું, ત્યાં આજ રેનીસતીએ રા રેની છેલ્લી દાનનુ ને રમત હતી તેમા મે કુવતિએ પણ ઉતરેલી હતી તેથી બધાના હાં માનો નહોતો. નાની નવિની પણ બાપા મડળ સાથે જઈ રજા ક્રમ પ્રમખકુમાર ને ચાલસતાં તેઓ પડ્યુ ઠામામા બેસી 'સોડવીમ પેઈટ' તરફ વીત થયા ચાલસતાએ સાદી ખાદી ને સાકી ને પેટકુ પડેવાં હતા અને તેની તે તફત સરળ તથા સુદર લાગતી હતી.

આજનો સાવકાવ કેક અજબ ઉમસ-ભયોં હતો, સખ્યા લાડીની, સુધું સાથે મેજ કરતી હતી, અને નીચેની ખીણીમું નાનાં ગામડા કુળે જેવા લાગતાં તે હવે ધુમસથી જવાના માડ્યા હતાં. ચોરનાજી નયું કુદરતનું સોદશું જાંબ લાગતુ હતુ સુષ ઉપર સુરજી-રચો અળકતા હતા, અને હરના શિયાળ મહાખજ-ના કીડાએ પ્રાચીન ઓજસથી ગમતાર બતાવતા હતા. 'ગિરિના માર્ગ' ને સિંહના— આજ અજબ જાવા પ્રકાશથી અનેરી રમત, હપરના વાહના રમોડે તેમ રમતા હતા; અને

કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાગની ખુબમુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા ખના-
વવામાં, અને તેથી દેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારો કરવામાં
કાંપનીનીચા એઈલ ઘણીજ કામતી મહેદ આપે છે. મગજને પણ ઘણી
કંડક રચાય છે. સુખધર્મો ઘણુંજ મધુર છે. એક વખત વાપરી પાત્રો
કરી રાખે.

ईमेल आ. १ नो. रु. १-०-०, ३ आठवीना रु. २-१०-०;
पाठ्य पत्रांग लुई.

ખરીદતી વખતે દાગીનીયા ગોઠવજ માંગજો અને લેજો.

બીજું લેના ના.

એન્ડ્રો ઇડિઅન ફ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામરીદ, ડેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં તમને વાપરી જીવો
તમારું પસંદગી પામેલું પરિચય

ઓપે. ટીસ બહાર (૨૭૨૬)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાડટીન ફક્ત થોડાં ટીપાં (few drops) રમણ પર નાખ્યા અને સોરમ ચંમેલી અને મોગરાનાં ટુલોની સાથે મરખાવી લુપો, પંચીઝ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વડાસાગોને પણ આટો દીવળ બહારનીઝ બેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

બીજાં સેટોમાં પૈમ્લા ખરચના પડેલાં જોડો દીઠ ગઢારની ખામી કર્જો. ગાદીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, મુગાંધી કાર્ડ એક આનો, પોષ્ટર પેકીંગ લુદ્ડાં.

એન્ડ્રો ઈંગ્લીશન ડગ એન્ડ કેમીકલ કો.,

ત ૧૫૫, જુમામરૂદિ હેરક નં. ૫, મુંગલ ર.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

ગ્રાંથો: શ્રીગીચન દ્વારા ગ્રંથ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જામા મસજીદ

ઉચ્ચ નં. ૫, મુંબઈ-૨.

જાત એક શીશી નમુનાની એટલે દીલખદાર (રજીસ્ટર્ડ)ની નીચેને ઠોકણે મોકલવી આપજો.
સ્થાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો રજાંપ ખીડેલ છે. (રજાંપ જરૂર ખીડવો).

नाम

Twice

મરસો આવુ? મારી લતા! આવા પ્રેમપારા-
વારમાં, આફશુન સૌંદર્યમાં, આપણે પ્રેમસમાધિ
સાધનાં આ અનત કાવોદધિમા લવ યદ્યમે
તો કેવું સારું ?

“મારા કુમાર! હજી તો જીવનના નવા
અમરકાર તારે દેખાડવાના છે ને? વાદળાં
ધોર ધોરાય છે, નદાગાવાળો અધીરો બનતો
હશે, પણ એ મારા કુમાર! તું કહે ને કે
જીવનનો અનરે! પ્રેમ-અમરકાર તે શું આ
હશે? આજ અને કવિની પંક્તિઓનો કેવો
મધુર, ને સનાતન રહસ્યના સુદર તત્ત્વનો
કેવો અગ્રમ સાક્ષાત્કાર થાય છે! અત્યારે

પણ મધ્યરાત જેવું ધોર બ-સુ છે, તારા
નયનમાં મેરચકોર વ્યત્પ કરે છે-આપણું
લેગ્ન લેગ્ન મોઢી હશે છે અને—

“કે પ્રેમાસ પ્રેમપથી પરખ્યો—

અને આમાયે આત્મને મેળખ્યો—

“સંસ્કૃત નીકળી નયુ” હું નયુ”!

અનત પ્રેમપથમા, આ સારિતક પુનર્ગોચ
હિંચ, મન મુંઝવતી કસોટીઓ પછીના શુદ્ધ,
કેદાર ને દદ પુનર્લમ કપર, તથા આ લભ્ય-
સદર કુદરતના તેજ-અપ્પાર વચ્ચે, આ
અપૂર્ણ પ્રેમસમાધિ ઉપરજ પડે પડવા દ્યયુ?

મોખારા સાળ

સમશરદાપટકમાકસપાસાલન

શિવાજીનો સાળુ શા માટે વાપરવો બેઠ્યો ?
કારણકે, વિદેશી સાળુઓમાં નરક અને ચરમીના તત્ત્વો બેઠેલા હોય છે ત્યારે શિવાજીનો
સાળુ તદ્દન પવિત્ર નિખાનસ અને દઢાઈ છે. કપડાંને માટે શિવાજીનો સાળુ
હતમ પુરવાર થયેલો છે.

ગીથા-વલી મુલેમાન, નસબખર, વજર બીદીંગ, મુઆઝ નં. ૬.

તારનું સરનામું :- “કારમદાઉસ.”

સાહિત્યસંસદ

દ્વિતીય વાર્ષિક સભાનો વૃત્તાંત

સાહિત્યસંસદની દ્વિતીય વાર્ષિક સભા સંવત ૧૯૮૦ ના માધ વદી એકાદશી ને શનિવાર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૪ ને દિને બપોરના ત્રણ વાગે “ગુજરાત” કાર્યાલયમાં, ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડોઝ બ્રીડ, કોલ્ડ, મુંબાઈવાળા મકાનમાં પ્રમુખ રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીના પ્રમુખપદે મળી હતી.

સભાનું કામકાજ શરૂ કરતાં મંત્રી રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતાએ સંસદની ગયા વર્ષની પ્રવૃત્તિનો વૃત્તાંત નીચે પ્રમાણે વાંચી સંભળાવ્યો હતો.

મહેરખાન પ્રમુખસાહેબ તથા ભાગ્યે,

આપણી સંસદ સ્થપાયાને આજુ માસની શરૂઆતમાં બીજું વર્ષ પુરું થયું છે. આપણી પહેલી વાર્ષિક સભા ગયા બીજા જીઠ વદ અમાસને દિવસે મળી હતી અને તે વખતે તે મિતિ સુધીના અહેવાલ અમે રજુ કરી ગયા છીએ એટલે આ વખતે તો માત્ર સાત માસની પ્રગતિનું દિગ્દર્શન કરવાનું છે.

ગયા વર્ષમાં સ્થાપક સભાસદો ઉપરાંત છ નવા સભાસદો સંસદમાં દાખલ થયાનું આપ જાણો છો. આ વર્ષમાં નીચે પ્રમાણે નવા ત્રણ સભાસદો લેવાની દરખાસ્ત આજે તમારી આગળ રજુ થવાની છે:-

સૌ. બહેન કીશાવતી,

રા. અંબાલાલ છુલાખીરામ જાની,

રા. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેશાઈ,

એમનાં નામથી આપ એટલા બધા પરિચિત છો કે એમના સંબંધમાં અમે કે વિશેષ કહેવાની અમને અગત્ય લાગતી નથી. માત્ર એટલું જ કહીને અટકીશું કે એમના પ્રેરક બલથી સંસદના કાર્યમાં નવીન ઉત્સાહ આપ્યા વગર નહીં રહે.

આપણું માસિક “ગુજરાત” આપ જોતા હશે કે નિયમિત રીતે પ્રસિદ્ધ થયે જાય છે અને તે પોતાની પ્રથા જાળવી રાખી ચક્રવર્તી છે. ચિત્રવિભાગ માત્ર હજી બની શકે તેટલો સતોયકારક નથી થયો. એ જણાવતાં અમને ખેદ થાય છે. પણ એ ન્યૂનતા દૂર કરવા અને બીજાં નવીન તત્ત્વો દાખલ કરી માસિકને વિશેષ આકર્ષક બનાવવા તમારું અધિકારીમંડળ નિરંતર ચિંતા રાખે છે. અને તમે સર્વની સહાયતાથી એ ચિંતા યોગ્ય વખતમાં દૂર થશે એમ તે આશા રાખે છે.

ચૈત્ર માસથી ‘ગુજરાત’નું નવું વર્ષ શરૂ થાય છે. આ વર્ષમાં કોઈપણ હતર માસમાં વિશેષાંકો ન આપતાં દીવાળીનો અંક વિશેષ આકર્ષક બનાવવાનું તમારા અધિકારીમંડળે ધ્યાનું છે. વળી પ્રત્યેક અંકના પાનાની સંખ્યા લગભગ સરખી જ રાખવાની યોજના કરી છે.

ખાસ સૂચના

હાલમાં વીજળીના દરેક ચલ ૧ માનના લાવ ઘણા ઉતરી ગયા છે. અને તમે જાણી દુકાને દેવા લાવ આપી માન ખરીદ કરવા જ્યાં છે તેના કરતાં હમારી દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાન બચાવવા કરવામા આવે છે. મારે તોચલ દેકાણ પધારશે

અખ્યાસભાઈ નાજભાઈ

ટેલીગ્રાફ અંદરે — “બીજીસ્ટ્રેટર.”

બુખનદાસ પીટડીંગ,
મંગલદાસ રોડ—મુખ્ય. ૨.

રહેવાની

સાથે

જમવાની

કેમ

સંગત.

અંગ્રેજી

ચેનશન

કે:-

સે. ૬૭૨૬

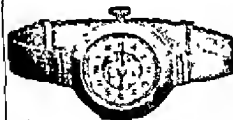
સે. ૬૭

મુખ્ય. ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન
સારાં અને ટકાઉ લીઆગો મેળવવાનું

માનીતું મથક

પધારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમણાં દરેક મેકરના ખીમનાં તથા
હાથે ગાંધવાના નીકટ, આદી તથા સોનાના અપ-ટુ ડેટ
ફેશનના જુદા જુદા રોજના કલોક્સ તથા ટાઈમપીન
વગેરે પણ ઘણા જ પ્રકારના આવથી મળશે.

રીપેરીંગ કામ

પણ ખાહોશ

કારીગરોના હાથે

જુદા અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામા આવશે

મોટાં કલોક્સ માટે એડર સાથે ૨૦ ટકા પ્રોફિટ.

મોહનદાસ કમળાશી

મંગલદાસ પોલીની બાજુમા, મુખ્ય નં. ૨

Telephone 3625.

Telegrams Clock Tower

અહેવાલ વંચાઈ રહ્યા બાદ તે પસાર થવા માટે રા. શંકરપ્રસાદ રાવળે દરખાસ્ત મુકતાં તે સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો. બાદ ગયા વર્ષેનો મંમદનો હિસાબ ઉપમંત્રીએ રજુ કર્યો હતો અને તે પણ પસાર થયો હતો.

ત્યાર બાદ અધિકારીમંડલની ચુટીશીમાં પ્રમુખ તરીકે રા. કનૈયાલાલ મુનંદી રા. મનહર રામ મહેતાની દરખાસ્તથી તથા રા. મણિલાલ નાણાવટીના ટેકાથી ફરીથી ચુટવામાં આવ્યા હતા. તેમજ મંત્રીઓ તરીકે રા. હરિપ્રસાદ ભટ્ટની દરખાસ્તથી અને રા. શંકરપ્રસાદ રાવળના ટેકાથી તેના તેજ એટલે રા. મણિલાલ ડાહ્યાભાઈ નાણાવટી, રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા તથા રા. લાલશંકર પ્રભુરામ ભટ્ટને, તેમજ ઉપમંત્રી તરીકે પણ રા. હરિપ્રસાદની દરખાસ્તથી તેમજ રા. શંકરપ્રસાદ રાવળના ટેકાથી તેના તેજ રા. વિજયરાય કલ્યાણરામ વેઘને ફરીથી ચુટવામાં આવ્યા હતા.

ત્યાર પછી મંત્રી રા. લાલશંકરે નવા ત્રણ સભ્યો:

મૌ. બહેન લીલાવતી,

રા. અંબાલાલ સુત્રાખીરામ જાતી,

રા. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેશાઈ,

ને સભ્યો તરીકે દાખલ કરવાની દરખાસ્ત મુકતાં ને સર્વાનુમતે પસાર થઈ હતી અને તેમને સભ્ય તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યાં હતાં.

ત્યાર બાદ ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસનું એક તંત્રીમંડલ નીમવામાં આવ્યું હતું. બાદ સાહિત્યના ઇતિહાસની યોજનાના સંબંધમાં રા. શંકરપ્રસાદ રાવળે દરખાસ્ત મુકતાં રા. હરિપ્રસાદ ભટ્ટના ટેકાથી તે પસાર થવામાં આવી હતી. બાદ પ્રમુખનો ઉપકાર ખાની, ચાખણી-લઈ સભા વીખરાઈ હતી.

ઉપરાંત 'ખીન્ન' કેટલાંએક આકર્ષક તરંગો દાખલ કરવા ધાર્યું છે. એનું સચિત્રનર ભવેશ્વર દાગણુ માસના અંકમાં કરવામાં આવશે એટલે તે બાબત વિશેષ કહેવાની અહીંયાં અમને જરૂર જણાતી નથી.

સાહિત્યના પ્રતિદાસને સગતા થયેલા ક્રમનો ઉલ્લેખ અમે અહીં અહેવાલમાં કરી ચ્યા છીએ. ત્યાર પછીની પ્રગતિ નોંધવાનેમ મદ છે તેને પરિણામે એક ચેલેન્જ બડવામાં આવી છે, જેની સચિત્રનર રૂપેઆ જાણ આપતી સમક્ષ રજુ થશે. તે ઉપરથી આપ જોઇ શકશો કે આ ગ્રંથ જેને "ગુજરાતી સાહિત્ય" એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે તેના દશ અંક કરવામાં આવ્યા છે. એમાંથી પહેલો, પાંચમો તથા છઠ્ઠો અંક તૈયાર કરવાનું કામ હાલ ચાલુ છે. અમે સર્વે અંકો સામટા પ્રસિદ્ધ કરવા સારુ જોઈતાં નાણાંની સમગ્ર થશે ત્યાં સુધી પ્રથમ અંક પ્રસિદ્ધ કરવાની શરૂઆત "ગુજરાત" ના આવતા કેવળ માસના અંકથી કરવામાં આવશે. છેવટમાં પ્રમેક અંક "ગુજરાત"ના ૧૫૦ થી ૨૦૦ પાનાના પુસ્તકના આકારમાં પ્રસિદ્ધ કરવા ધાર્યું છે.

આ કાર્યના અંબંધમાં એક વિશેષ તંબીમંડળની ચેલેન્જ કરી છે.

આ તંબીમંડળ ગુજરાતના વિદ્વાનોની સહાયતાથી પ્રતિદાસને સગતું કાર્ય પાર પાડવાની ઉમેદ રાખે છે અને એ પ્રમાણે થયેલું કાર્ય પ્રતિષ્ઠાપાત્ર નીવડશે એવી આપણે આશા રાખીએ તો તે વધારે પડતું નહીં કહેવાય.

પ્રતિદાસના કાર્યમાં શેકાઇ જવાથી કોઈને લમગ કામ હાલ બંધ કરવામાં આવ્યું છે. પણ સંસદ-અધિવેશમાં આ વર્ષે "કેનો વાક" તથા "ગુજરાત-એક સાંસ્કૃતિક અક્ષર" એમ બે પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવ્યા છે તે દમદમી જાણપદાર નહીં હોય. આવતે વર્ષે 'ખીન્ન' બે તથા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની તમારુ અધિકારીમંડળ ઉમેદ રાખે છે.

મન વાર્ષિક સમાના કરાવ અનુસાર સમઢને વાર્ષિક ઉત્સવ તથા શ્રીકૃષ્ણ તેમજ ગાંધી જયંતિના ઉત્સવો ઉજવવામાં આવ્યા હતા જેના સચિત્રનર અહેવાલ "ગુજરાત"ના પ્રસિદ્ધ થઇ ગયા છે.

તમારું અધિકારીમંડળ અહીં વર્ષની પેઠે નિયમિત રીતે લગભગ દરરોજ મળે જાય છે અને તે વખતે હાજર રહેતા સંસદના અન્ય ઉત્સાહી સભ્યો તેમજ ખીન્ન વિદ્વાનોની અભિપ્રાય તથા સલાહનો લાભ મેળવતા જાય છે.

છેવટે જે જે સદસ્યકર્યો તથા સજારીઓએ અધિકારીમંડળને કાર્યવહનમાં મદદ કરી છે તેમનો ઉપકાર માની આ અહેવાલ આપતી સન્મુખ સાદર કરીએ છીએ.

નં. ૨૨ એપ્રિલ સેન

મેડીઅ રફીટ.

મિતિ આખ વહી ૧૧ સં. ૧૯૮૦

મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા,
અધિકારી ડાહ્યાલાલ નાણાવરી,
લાભશંકર પ્રભુરામ બેટ.

મધ્યકાલ:-નાકરયુગ. (સં. ૧૬૦૧ થી ૧૬૬૭)

દર્શન કવિ સં. ૧૬૦૧) થી માંડીને કનકકુશલ (સં. ૧૬૯૭) સુધીના સાહિત્યકોનાં જીવન અને કૃતિઓના નમુના આપવા તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

ખંડ સાતમો: મધ્યકાલ-પ્રેમાનંદયુગ (સં. ૧૬૬૫ થી ૧૭૯૦)

પ્રેમાનંદ (જન્મ સં. ૧૬૬૫) થી માંડીને તેના મૃત્યુ (આશરે સં. ૧૭૯૦) સુધીના મધ્યકાલ સાહિત્યકોનાં જીવન અને કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

મધ્યકાલ:-દયારામયુગ (સં. ૧૭૯૦ થી ૧૮૦૮)

દયારામ (જન્મ ૧૮૦૩) થી માંડીને દરુર દોરાબજી રસ્તમજી સંગળા (સં. ૧૮૦૮, દયારામનું મૃત્યુવર્ષ) સુધીના સર્વ સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

પરિશિષ્ટ

જે ગ્રામીન કવિઓનાં જન્મમરણ કે હયાતીની સાલ મળતી નથી તે સર્વનાં જીવન, કૃતિઓના નમુના તેમજ સામાન્ય માહિતી આ પરિશિષ્ટમાં આપવામાં આવશે.

અર્વાચીન કાલ

ખંડ આઠમો: અર્વાચીન કાલ સંખ્યાધી અગ્રલેખો.

ખંડ નવમો: અર્વાચીન કાલ:-નર્મદયુગ (સં. ૧૮૦૮ થી ૧૮૪૨:)

નર્મદાશંકર (સં. ૧૮૦૮ પ્રગતિ-૧૫) થી માંડીને તેના મૃત્યુ (સં. ૧૮૪૨) સુધીના સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓનાં નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

અર્વાચીન કાલ:-ગેયર્ધનયુગ (સં. ૧૮૪૩ થી ૧૮૫૭)

આ યુગના સર્વ સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

ખંડ દશમો: અર્વાચીન કાલ:-નાનાકાલયુગ (સં. ૧૮૫૮ થી ૧૯૭૦) સુધી.

આ યુગના સર્વ સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી.

અર્વાચીન કાલ:-પ્રવર્તમાન યુગ (સં. ૧૯૭૦ પછી)

સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી, અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

૧. અનુક્રમણિકા

૨. સચિ

“ગુજરાતી સાહિત્ય”

તંત્રીમંડલ

સભાસભા

૧. કનૈયાલાલ બાજેજીભાઈ મુનશી; પ્રમુખ
૨. મણિલાલ મલ્લભાઈ નાણાવડી
૩. મનદરરામ દલિદરામ મહેતા
૪. સમરકર પ્રભુરામ બક્ષ
૫. જયેન લીલાવતી
૬. શંકરપ્રસાદ જયનલાલ રાવળ
૭. અનાલાલ કુશાબીરામ જાની
૮. મેદનલાલ દસીચંદ દેસાઈ
૯. રતિલાલ દલિદાસ પંડ્યા
૧૦. દુર્ગાચંદ દેવગગમ ઠાકા
૧૧. વિજયરામ કમ્પાનુગુપ્ત

ભૂમિકા

ખંડ પહેલો: સાહિત્ય અને તેના કળિકાસ
ખંડ બીજો: ગુજરાત તેની સામગ્રી ને સંસ્કૃતિ
ખંડ ત્રીજો: ગુજરાતી—વ્યુત્પન્ન અને નવું.

આરંભકાલ.

ખંડ ચોથો: આરંભકાલ (સં. ૮૩૫ થી ૧૪૦૦)

વૈદ્યનાથમુનિ (સં. ૮૩૫) થી પર્યંત (સં. ૧૪૦૦) સુધીના સમયમાં સાહિત્યોનાં જ્ઞાન ને પ્રિયોના નમુના આપ્યા. તેમજ બીજા જરૂરી વિષયવાર માહિતી અને અમૂલ્ય સાહિત્યો ત્રીજે ખાંડ મેળો.

• બા. ખંડમાં વૈદ્યનાથ (દેવાચાર્યનો પુત્ર) નો સમાવેશ થશે

મધ્યકાલ

• ખંડ પાંચમો: મધ્યકાલ (સં. ૧૪૦૧ થી ૧૬૦૮)

આ કાળના સાહિત્યના પ્રવાહો ત્રીજે અધ્યકે.

ખંડ છઠ્ઠો: મધ્યકાલ બાસબુદ્ધિ—(સં. ૧૪૦૧ થી ૧૬૦૦)

બાસબુદ્ધિ (સં. ૧૪૦૦) થી મહાનિ પર્વતચંદ (સં. ૧૬૦૦) સુધીના સમયમાં સાહિત્યોના જ્ઞાન ને પ્રિયોના નમુના આપ્યા. તેમજ બીજા જરૂરી વિષયવાર માહિતી અને અમૂલ્ય સાહિત્યો ત્રીજે ખાંડ મેળો.

ખંડ છઠ્ઠો: મધ્યકાલ:-સાતજયુગ (સં. ૧૪૦૧ થી ૧૬૦૦)

દુંકા દુંકા લેખો રૂપે, આ યુગના કવિઓ વીશે નીચે પ્રમાણે આ ખંડ તૈયાર કરવો:-

જયાનંદસુરિ (સં. ૧૪૧૦) થી માંડીને પાર્શ્વચંદ્ર (સં. ૧૬૦૦) મુધીના સંઘણા સાહિત્યકોનાં જીવન ને કવિઓના નમુના આપવા તથા અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે વિસ્તારી લેખો લખવાના.

ખાસ લેખો:

૧ ભાવણ	(જીવનનોંધ,	કવિઓ વીશે,	સાહિત્યમાં સ્થાન.)
૨ મીરાંબાઈ	"	"	"
૩ નરસિંહ મહેતો	"	"	"
૪ પદ્મનાભ	"	"	"
૫ લાગણ્યસમય	"	"	"

આ " ગુજરાત " પત્ર સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભારંકર પ્રભુરામ ભટ્ટે " ધી સાહિત્ય પ્રેસ " માં નં. ૨૨, બેકડાકેસ હેન, ફોટ મધ્યે છાપેયું અને નં. ૫૩, મેડોલ સ્ટ્રીટમાં ગાલેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી વતનવરાય કલ્યાણરાયે પ્રગટ કર્યું.

હાથમાં લીધેલા ખંડોની વિગત

ખંડ પહેલો: સાહિત્ય અને તેના ઇતિહાસ.

૧. સાહિત્યનો ઇતિહાસ: તે કેવો દેવો બેઠ્યો, તેનાં ઉપયોગ ને અસર ને. નરસિંહરાવ સોળાનાથ દીવેડીઆનો વિદ્વાતપૂર્ણ સંક્ષિપ્ત લેખ.

૨. આંતર રાષ્ટ્રીય સાહિત્યનો સમાગમ: લેખક: અધ્યાપક ખુસાલ તત્કરદી શાહ.

૩. સાહિત્યમાં સ્વરૂપ ને પ્રકાર: જગતમાં લેખનકલાની ઉત્પત્તિ, તેના વિકાસ, રીકૃતિ પર મુદ્દજીવની અસર, તેમજ સાહિત્ય એટલે શું, તેના સર્જનાત્મક અને લગ્નાત્મક એવા પ્રકાર, તે દરેક કેવા વળાવટામાં ઉતરે છે ને પોતાના તથા પ્રબળતા પર અસર કેવી રીતે કરે, તેના આદોલન કેમ ગ્રીવે ને સાહિત્ય સંસ્કૃતિનું પ્રેરક અને વાચકની રીતે અને આ વિષયો પર ને કનેષાલાસ માણેકલાલ મુનશીનો અનેક દૃષ્ટિમિંદુઓ રજુ રેલો લેખ.

૪. સાહિત્ય-પ્રાચીન અને અર્ધપ્રાચીન: કોશીઆ તથા મુનપના જુનાનવા સાહિત્ય-સ્વાદોનાં અનનરજો સહિત મમતાવાળા લેખક: રા. કનેષાલાસ માણેકલાલ મુનશી.

ખંડ પાંચમે: મધ્યકાલ (મ. ૧૪૦૧ થી ૧૬૦૮)

આ કાલના સાહિત્યના અવાહો વીરો અગ્રણ્ય.

૧. હુમયુમની રાજકીય પરિસ્થિતિની કેવી ને ફેટલી અમર કવિઓ પર થઇ તે વીરો.
૨. મધ્યકાલ દરમીયાન પ્રચાર પામેલા મંથદાયેને પ્રતાપે કેવું સાહિત્ય સરબનું તેનું સદૃષ્ટાંત વિવેચન.
૩. અંસ્કૃત સાહિત્યનાં આદોલન આ કાલના ગુજરાતી સાહિત્યમાં કેવે રૂપે અને કેટલા પ્રમાણમાં પ્રવેશનાં તેના તથામ.
૪. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયે આ કાલના સાહિત્ય પર કરેલી અમરનું વિગતવાર નિરૂપણ.
૫. મજાવાવાનાં કાવ્યો તથા અલંકારદિ આ કાલના ગુજરાતી કવિઓને કેવી રીતે ને કેટલે અંશે પ્રેરક બનેલો નીવડ્યા તે વીરો.
૬. કુસલમાન જેવા પરસરકારે પ્રાતમાં આવવાથી સાહિત્ય પર પાડેલા પ્રભાવનું વિવેચન.
૭. ગુજરાતીઓએ—

અ. શરસી

આ. ગેરકુલ

ઇ. મજ

—એ ત્રણ બાજમાં કરેલા મુખ્ય પ્રવાસોની નોંધ, વિવેચન ને ઉતારા સાથે.

૮. પ્રાચીન સાહિત્યનું પીંગળ- દેશજ તથા પરપ્રાંતોમાંથી અહીં આવેનાં રાગરાગણી આદિનાં સ્વરૂપ, વિશિષ્ટતાઓ તથા વિકાસ વીરો.
૯. સ્વભોનાસપ્ત પંચનું સાહિત્યિક આદિત્ય તેના બાસ બજો તેમજ અમરજી કવિઓનાં પરિચય તથા વિવેચન સહિત.